

19. Yüzyıl
Siyasî Tarihi
(1789-1914)

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U ' M U Y A Y I N L A R I
VII. Dizi-Sa. 169

19. YÜZYIL SİYASÎ TARİHİ (1789-1914)

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

T U R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ A N K A R A

1997

İÇİNDEKİLER

AÇIKLAMA.....	XVII
SUNUŞ.....	XIX

BİRİNCİ BÖLÜM FRANSIZ İHTİLÂLİNDEN ÖNCE GENEL DURUM

Birinci Kısım : AVRUPA.....	1
1. KUTSAL ROMA-GERMEN İMPARATORLUĞU.....	1
2. AVUSTURYA.....	2
3. PRUSYA.....	3
4. RUSYA.....	4
5. İSVEÇ.....	5
6. LEHİSTAN (POLONYA).....	6
7. İNGİLTERE.....	6
8. HOLLANDA VE BELÇİKA.....	8
9. PORTEKİZ.....	9
10. İSPANYA.....	10
11. İTALYA.....	11
12. İSVİÇRE.....	11
İkinci Kısım : OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	11
1. İMPARATORLUĞUN GENEL DURUMU.....	11
2. 1787-1792 OSMANLI-RUS SAVAŞI.....	16
A) Kaynarca'dan Sonra Rusya.....	16
B) Rusya-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi.....	17
C) Savaşın Çıkması.....	18
D) Savaşın Gelişmeleri ve Sonucu.....	18
Üçüncü Kısım : DİĞER BÖLGELER.....	22
1. AFRİKA.....	22
2. ASYA.....;	22
3. AVUSTRALYA.....	23

Dördüncü Kısım : AMERİKA'NIN DURUMU VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN KURULUŞU.....	23
1. GÜNEY AMERİKA.....	23
2. KUZEY AMERİKA.....	23
3. AMERİKAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI.....	24
A) 13 İngiliz Kolonisi.....	24
B) İhtilâlin Çıkması.....	26
C) Bağımsızlık Savaşı.....	28
D) Saratoga Zaferi'nin Siyasal Sonuçları.....	28
E) Barışın İmzalanması.....	31

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

FRANSIZ İHTİLALİ VE AVRUPA, 1789-1815

Birinci Kısım : İHTİLÂLDEN ÖNCE FRANSA'NIN DURUMU.....	33
1. SOSYAL SEBEPLER.....	33
2. FİKRÎ SEBEPLER.....	34
3. EKONOMİK SEBEPLER.....	35
4. AMERİKAN İHTİLÂLİNİN FRANSA'YA ETKİSİ.....	35
İkinci Kısım : İHTİLÂL VE GELİŞMELERİ.....	36
1. EKONOMİK GÜÇLÜKLER VE ÇARE TARTIŞMALARI.....	36
2. FRANSIZ İHTİLÂLİNİN ÇIKMASI.....	37
3. İLK ANAYASA.....	41
Üçüncü Kısım : FRANSA'NIN AVRUPA İLE MÜCADELESİ-KOALİSYONLAR.....	41
1. AVUSTURYA VE PRUSYA İLE SAVAŞ.....	45
2. İNGİLTERE'NİN SAVAŞA KATILMASI VE FRANSA'YA KARŞI BİRİNCİ KOALİSYON.....	48
3. NAPOLYON BONAPART.....	52
4. AVUSTURYA'NIN YENİLMESİ, 1796-1797.....	54
5. İNGİLTERE İLE MÜCADELE: NAPOLYON'UN MISIR SEFERİ, 1798-1799.....	55
6. FRANSA'YA KARŞI İKİNCİ KOALİSYON.....	58
7. NAPOLYON'UN REFORMLARI.....	61

8. FRANSA'YA KARŞI ÜÇÜNCÜ KOALİSYON.....	62
9. FRANSA'YA KARŞI DÖRDÜNCÜ KOALİSYON VE TİLSİT.....	65
10. KITA ABLUKASI (BLOCUS CONTİNENTAL) VE İSPANYA SORUNU.....	68
11. BEŞİNCİ KOALİSYON-AVRUPA'DA MİLLİYETÇİLİK AKIMI....	68
12. NAPOLYON'UN MOSKOVA SEFERİ: ALTINCI KOALİSYON.....	70
13. NAPOLYON'UN DÜŞMESİ.....	73
Dördüncü Kısım : VİYANA KONGRESİ..... ÂTCLUC.....	74
1. KONGRE VE DEVLETLER.....	74
2. VİYANA KONGRESİ KARARLARI.....	76
3. NAPOLYON'UN DÖNÜŞÜ VE SONU.....	78
Beşinci Kısım : İHTİLÂL VE NAPOLYON SAVAŞLARI SIRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	80
1. FRANSIZ İHTİLÂLİ VE OSMANLI DEVLETİ.....	80
2. NAPOLYON'UN MISIR SEFERİ VE OSMANLI DEVLETİ.....	83
3. NAPOLYON'UN MISIR SEFERİNDEN SONRA OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİ.....	88
4. 1806-1812 OSMANLI-RUS SAVAŞI.....	91
5. VİYANA KONGRESİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	97

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

1815-1848 ARASINDA AVRUPA

MUTLAKİYETÇİLİK-HÜRRİYETÇİLİK-MİLLİYETÇİLİK

Brinci Kısım : VİYANA SİSTEMİNİN KORUNMASI.....	99
1. KUTSAL İTTİFAK.....	100
2. DÖRTLÜ İTTİFAK.....	101
3. DÖRTLÜ İTTİFAK'A FRANSA'NIN DA KATILMASI.....	103
İkinci Kısım : VİYANA SİSTEMİNE KARŞI TEPKİLER.....	105
1. NAPOLYON SAVAŞLARINDAN SONRA AVRUPA.....	105
2. ALMAN YADA TEPKİLER VE KARLSBAD KONGRESİ.....	106
3. İTALYA'DA TEPKİLER: TROPPEAU VE LAİBACH KONGRELERİ.	107
4. İSPANYA SORUNU: VERONA KONGRESİ.....	109

Üçüncü Kısım : AVRUPA'DA 1830 İHTİLÂLLERİ.....	111
1. 1830 İHTİLÂLLERİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER.....	112
A) Liberalizm ve Cumhuriyetçilik.....	112
B) Bonapartizm.....	112
C) Ekonomi'de Liberalizm.....	113
D) Dinde Liberalizm.....	113
E) Yunan Dostluğu ve Liberalizm.....	113
F) Sosyalizm ve Liberalizm.....	114
G) Romantizm ve Liberalizm.....	114
2. FRANSA'DA 1830 İHTİLÂLİ.....	115
3. BELÇİKA'DA 1830 İHTİLÂLİ VE BELÇİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞI.....	118
4. POLONYA'DA AYAKLANMA.....	123
5. İTALYA'DA AYAKLANMALAR.....	125
6. ALMANYA GELİŞMELERİ.....	126
7. İBERİK YARAMADASINDA GELİŞMELER.....	127
8. 1830 İHTİLÂLLERİNİN İNGİLTERE'YE ETKİSİ.....	128
9. 1830 İHTİLÂLLERİNİN SONUCU.....	129
 Dördüncü Kısım : AVRUPA'DA 1848 İHTİLÂLLERİ.....	 130
1. İSVİÇRE'DE LIBERALİZM MÜCADELESİ.....	133
2. FRANSA'DA ŞUBAT İHTİLÂLİ.....	134
3. İTALYA'DA MİLLÎ BİRLİK MÜCADELESİ.....	140
4. ALMANYA'DA MİLLÎ BİRLİK MÜCADELESİ.....	144
5. AVUSTURYA'DA 1848 İHTİLÂLLERİ.....	148
6. İNGİLTERE'DE SOSYAL KAYNAŞMALAR.....	153
A) Seçim Reformu.....	154
B) Çartist Hareketi.....	154
C) İrlanda Sorunu.....	155
D) Serbest Mübadele Mücadelesi.....	156
7. DİĞER ÜLKELERDEKİ GELİŞMELER.....	157
8. 1848 İHTİLÂLLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	158
9. 1848 İHTİLÂLLERİ VE AVRUPA DİPLOMASİSİ.....	161

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AVRUPA DİPLOMASİSİ

Birinci Kısım : YUNANİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI.....	165
1. OLAYIN ÖNEMİ.....	165
2. YUNAN AYAKLANMASINI HAZIRLAYAN SEBEPLER.....	166
3. MORA AYAKLANMASI.....	169
4. DEVLETLERİN İŞE KARIŞMASI.....	172
5. SORUNUN ENTERNASYONALİZE OLMASI.....	174
6. 1828-1829 OSMANLI-RUS SAVAŞI.....	181
7. YUNANİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI.....	184
İkinci Kısım : CEZAYİR'İN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ.....	187
1. CEZAYİR'İN DURUMU.....	187
2. FRANSA'NIN CEZAYİR'LE OLAN BAĞLARI.....	189
3. CEZAYİR'İN İŞGALİ.....	189
4. CEZAYİR'İN İŞGALİ VE DEVLETLERİN TUTUMU.....	191
Üçüncü Kısım : MEHMET ALİ AYAKLANMASI VE MISIR SORUNU, 1831-1841	193
1. MEHMET ALİ KİMDİR?.....	194
2. MEHMET ALİ AYAKLANIYOR.....	197
3. AVRUPA DEVLETLERİNİN TEPKİLERİ-KÜTAHYA ANLAŞMASI	200
4. HÜNKÂR İSKELESİ ANTLAŞMASI.....	206
5. MEHMET ALİ AYAKLANMASININ İKİNCİ SAFHASI.....	210
6. 1841 BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ.....	216
7. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TANZİMAT.....	218
A) Tanzimat Fermanı ve Niteliği.....	220
B) Tanzimat'ın Uygulanması.....	221
C) Tanzimat'ın Özelliği.....	222
D) Tanzimat'a İç ve Dış Tepkiler.....	225
Dördüncü Kısım : KIRIM SAVAŞI VE SONUÇLARI.....	227
1. RUSYA'NIN DEĞİŞEN POLİTİKASI.....	227
2. KUTSAL YERLER ANLAŞMAZLIĞI.....	230
3. RUSYA'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NU PARÇALAMA TEŞEBBÜSLERİ.....	232

4. MENÇİKOF MİSYONU İSTANBUL'DA.....	234
5. AVUSTURYA'NIN BARIŞ TEŞEBBÜSÜ VE SONUÇSUZ KALMASI	237
6. OSMANLI-RUS SAVAŞININ ÇIKMASI.....	239
7. SAVAŞ KARŞISINDA AVUSTURYA VE PRUSYA.....	242
8. PİYEMONTE'NİN SAVAŞA KATILMASI.....	245 /
9. VİYANA'NIN DÖRT NOKTASI.....	240 ⁷
10. VİYANA BARIŞ GÖRÜŞMELERİ.....	247
11. PARİS KONGRESİ VE 1856 PARİS ANTLAŞMASI.....	250
12. KIRIM SAVAŞI'NIN AVRUPA SİYASETİNE ETKİLERİ.....	253

Beşinci Kısım : KIRIM SAVAŞINDAN SONRA OSMANLI

İMPARATORLUĞU.....	257
1. ISLAHAT FERMANI.....	257
2. EFLÂK-BUĞDAN SORUNU VE ROMANYA.....	260
3. CİDDE OLAYLARI VE SURİYE AYAKLANMASI.....	265
4. PADİŞAH ABDÜLMECİD'İN ÖLÜMÜ.....	270
5. SIRBİSTAN GELİŞMELERİ.....	271
6. KARADAĞ AYAKLANMASI.....	275
7. YUNANİSTAN 7 ADAYI ALIYOR.....	277
8. GİRİD AYAKLANMASI, 1866-1869.....	279

B E Ş İ N C İ B Ö L Ü M

AVRUPA SİYASETİNİN YENİ UNSURLARI: İTALYA VE ALMANYA

Birinci Kısım : İTALYAN MİLLÎ BİRLİĞİNİN KURULUŞU.....	285
1. III. NAPOLYON VE İTALYAN BİRLİĞİ.....	285
2. PİYEMONTE VE CAVOUR.....	287
3. ORSİNİ SUİKASTI.....	289
4. PLOMBİERES GÖRÜŞMELERİ.....	290
5. III. NAPOLYON'UN DİPLOMATİK FAALİYETİ.....	291
6. AVUSTURYA İLE SAVAŞ.....	293
7. İTALYA KRALLIĞININ KURULUŞU.....	296
8. FRANSA'NIN NİCE VE SAVOİE'YI ALMASI.....	297

İkinci Kısım : ALMAN MİLLÎ BİRLİĞİNİN KURULUŞU.....	298
1. BİSMARCK.....	300
2. DANİMARKA İLE SAVAŞ.....	301
A) 1863 Polonya Ayaklanması.....	302
B) Schleswig-Holstein Anlaşmazlığı ve Prusya-Danimarka Savaşı (1864).....	305
C) Gaştayn Anlaşması.....	308
3. AVUSTURYA İLE SAVAŞ (1866).....	309
A) Biarritz Görüşmeleri.....	309
B) Prusya-İtalya İttifakı.....	311
C) Avusturya'nın Sadowa Yenilgisi.....	311
D) Prag Barışı ve Kuzey Almanya Konfederasyonu.....	313
E) Fransa'nın Bahşiş Politikası.....	315
F) Avusturya'da Döalist Sistem.....	317
4. FRANSA İLE SAVAŞ.....	318
A) Fransa'nın Avusturya ile İttifak Teşebbüsleri.....	319
B) İspanya Tahüna Adaylık Sorunu ve Fransa-Prusya Savaşı.....	320
C) Fransa-Prusya Savaşı ve Devletler.....	324
D) Fransa'nın Yenilmesi ve İkinci İmparatorluğun Sonu.....	325
E) Alman İmparatorluğu'nun İlânı.....	326
F) Frankfurt Barışı.....	326
5. RUSYA'NIN FRANSA-PRUSYA SAVAŞINDANYARARLANMASI... 327	
6. İTALYA'NIN VENEDİĞİ ALMASI.....	332

A L T I N C I B Ö L Ü M

AVRUPA'DA ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ: ÜÇLÜ İTTİFAK, 1871-1890

Birinci Kısım : BİRİNCİ ÜÇ İMPARATORLAR LİĞİ, 1872.....	334
1. BİSMARCK'IN YENİ SORUNLARI.....	334
2. ÜÇ İMPARATORLAR LİĞİ.....	338
İkinci Kısım : ALMANYA-AVUSTURYA-MACARİSTAN İTTİFAKI, 1879	341

Üçüncü Kısım : İKİNCİ ÜÇ İMPARATORLAR LİĞİ, 1881	348
Dördüncü Kısım : ÜÇLÜ İTTİFAK 1882.....	352
1. FRANSA'NIN TUNUS'A YERLEŞMESİ.....	352
2. İTALYA'NIN TEPKİSİ VE ÜÇLÜ İTTİFAKIN İMZASI.....	357
3. ROMANYA'NIN ÜÇLÜ İTTİFAKA KATILMASI.....	361
4. AVUSTURYA-MACARİSTAN İLE SIRBİSTAN ANLAŞMASI, 1881	363
5. ÜÇLÜ İTTİFAKIN İLK YENİLENİŞİ, 1887.....	365
6. İNGİLİZ-İTALYAN ANLAŞMASI.....	367
7. İNGİLTERE-AVUSTURYA ANLAŞMASI.....	368
8. İTALYA-İSPANYA ANLAŞMASI.....	368
Beşinci Kısım : RUS-ALMAN TEMİNAT ANLAŞMASI, 1887.....	369
1. AVUSTURYA-MACARİSTAN İLE RUSYA MÜNASEBETLERİ...	370
2. FRANSIZ-ALMAN MÜNASEBETLERİ	371
3. RUS-ALMAN TEMİNAT ANLAŞMASININ İMZASI.....	374
Altıncı Kısım : İNGİLTERE, İTALYA VE AVUSTURYA ARASINDA İKİNCİ AKDENİZ ANTANTI.....	377

Y E D İ N C İ B Ö L Ü M

AVRUPA'DA DENGE: ÜÇLÜ ANLAŞMA, 1894-1907

Birinci Kısım : FRANSIZ-RUS İTTİFAKI, 1894.....	381
1. II. WİLHELM'İN HÜKÜMDARLIĞI VE BİSMARCK'IN ÇEKİLMESİ	382
2. RUS-ALMAN MÜNASEBETLERİNİN DEĞİŞMESİ.....	386
3. FRANSIZ-RUS YAKINLAŞMASI.....	391
4. FRANSIZ-RUS ASKERÎ ANLAŞMASI, 1892.....	395
5. 1894 FRANSIZ-RUS İTTİFAKI.....	397
İkinci Kısım : İNGİLİZ-FRANSIZ ANLAŞMASI, 1904.....	400
1. GÜNEY-DOĞU ASYA'DA İNGİLİZ-FRANSIZ ÇATIŞMALARI...	401
2. MİSİR'İN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ VE FRANSA.....	404
3. SÜVEYŞ İLAN ALI İÇİN İSTANBUL ANLAŞMASI, 1888.....	415
4. AFRİKA'DA İNGİLİZ-FRANSIZ ÇATIŞMALARI.....	416
A) 19. Yüzyılda Sömürgecilik.....	416
B) Afrika'nın Dünyaya Açılması.....	418

C) 1885 Berlin Senedi.....	419
D) Afrika'da Alman Sömürgeciliği.....	420
E) Afrika'da İngiliz Sömürgeciliği.....	421
F) Afrika'da İngiliz-Fransız Çatışması.....	422
G) Faşoda Krizi.....	423
5. İNGİLTERE'NİN ALMANYA İLE İTTİFAK TEŞEBBÜSLERİ.....	426
6. “ENTENTE CORDIALE”.....	433
A) Fransız-Rus İttifakı'nın Gelişmeleri.....	433
B) Fas Sorunu.....	436
C) “Entente Cordiale” in İmzası.....	439
Üçüncü Kısım : İNGİLİZ-RUS ANLAŞMASI, 1907.....	443
Dördüncü Kısım : ÜÇLÜ İTTİFAK İÇİNDE İTALYA.....	450
1. İTALYA'NIN HABEŞİSTAN MACERASI.....	450
2. İTALYAN-FRANSIZ ANLAŞMALARI.....	452

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BLOKLARIN ÇATIŞMASI, 1905-1911

Birinci Kısım : BİRİNCİ FAS BUHRANI.....	459
İkinci Kısım : ALMANYA'NIN “ENTENTE CORDIALE'İ BOZMA TEŞEBBÜSLERİ.....	465
Üçüncü Kısım : İNGİLİZ-ALMAN DENİZ SİLÂHLARI REKABETİ, 1904-1911.....	470
Dördüncü Kısım : İKİNCİ FAS KRİZİ.....	476
1. ALGESİRAS KONFERANSI'NDAN SONRA FRANSA İLE ALMANYA'NIN FAS'TAKİ DURUMLARI.....	476
2. AGADİR KRİZİ, 1911.....	477
Beşinci Kısım : İNGİLİZ-FRANSIZ ASKERİ ANLAŞMALARI.....	481

DOKUZUNCU BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU, 1878-1914

Birinci Kısım : 1877-1878 OSMANLI RUS SAVAŞI.....	489
1. RUSYA VE PANSLAVİZM.....	489
2. HERSEK AYAKLANMASI VE AVRUPA DİPLOMASİSİ.....	494

3. BERLİN MEMORANDUMU.....	501
4. PADİŞAH ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ.....	503
5. SIRBİSTAN VE KARADAĞ İLE SAVAŞ.....	504
6. İSTANBUL KONFERANSI VE I. MEŞRUTİYET.....	507
7. OSMANLI-RUS SAVAŞI VE AYASTEFANOS BARIŞI.....	516
8. BERLİN KONGRESİ VE 1878 BERLİN ANTLAŞMASI.....	523
9. BERLİN KONGRESİ NDE BOĞAZLAR SORUNU.....	527
10. BERLİN KONGRESİ VE SONUÇLARI.....	529
İkinci Kısım : OSMANLI TOPRAKLARININ EROZYONU.....	532
1. İNGİLTERE İLE KIBRIS ANLAŞMASI.....	533
2. AVUSTURYA'NIN BOSNA-HERSEK'İ İŞGALİ.....	537
3. ARNAVUTLUK AYAKLANMASI.....	540
4. YUNANİSTAN'IN TOPRAK İHTİRASLARI.....	542
5. İNGİLTERE'NİN MİSİR'İ İŞGALİ.....	546
6. DOĞU RUMELİ KRİZİ.....	546
Üçüncü Kısım : GİRİD SORUNU VE TÜRK-YUNAN SAVAŞI.....	555
1. DOĞU RUMELİ KRİZİ VE YUNANİSTAN.....	555
2. GİRİD AYAKLANMASI-2.....	557
3. TÜRK-YUNAN SAVAŞI.....	560
4. GİRİD'DE ÇÖZÜM.....	563
Dördüncü Kısım : ERMENİ SORUNU VE ERMENİ OLAYLARI.....	564
Beşinci Kısım : MAKEDONYA SORUNU.....	580
Altıncı Kısım : II. MEŞRUTİYET VE DOĞURDUĞU SORUNLAR.....	592
1. YENİ OSMANLILAR (JÖN TÜRK) HAREKETİ.....	JÖ2.
2. İTTİHAD VE TERAKKİ DÖNEMİ.....	595
3. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLÂNI.....	600
4. MEŞRUTİYET, İTTİHAD-TERAKKİ VE 31 MART OLAYI.....	603]
5. AVUSTURYA'NIN BOSNA-HERSEK'İ İLHAKI.....	611
6. BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI İLÂN ETMESİ.....	625
7. GİRİD'İN VEDAI.....	628
Yedinci Kısım : İTALYA İLE TRABLUSGARB SAVAŞI, 1911-1912.....	629
1. OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ DURUMU.....	629
2. RUS-İTALYAN RACCONİĞİ ANLAŞMASI.....	630
3. İTALYA'NIN TRABLUSGARB'A SALDIRMASI.....	634
4. RUSYA'NIN BOĞAZLARI AÇTIRMA TEŞEBBÜSÜ.....	643

Sekinci Kısım : BALKAN SAVAŞLARI, 1912-1913.....	651
1. BALKANLARIN DURUMU.....	652
2. BALKAN DEVLETLERİ ARASINDA İTTİFAKLAR.....	654
3. BALKAN GELİŞMELERİ VE AVRUPA.....	662
4. BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI.....	667
5. BÂBİÂLİ BASKINI.....	674
6. BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE KESİLMESİ.....	676
7. LONDRA BARIŞI.....	679
8. MAHMUT ŞEVKET PAŞANIN ÖLDÜRÜLMESİ.....	679
9. İKİNCİ BALKAN SAVAŞI.....	680
10. BARIŞ ANTLAŞMALARI.....	688
11. BALKAN SAVAŞLARI'NIN SONUÇ VE ETKİLERİ.....	694

ONUNCU BÖLÜM

AMERİKALAR

Birinci Kısım : LÂTİN AMERİKA'DA BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ..	696
1. BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİNE KADAR LÂTİN AMERİKA...	696
2. BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ.....	698
3. LÂTİN AMERİKA DEVLETLERİNİN İÇ VE DIŞ GELİŞMELERİ ...	700
İkinci Kısım : BİRLEŞİK AMERİKA GELİŞMELERİ.....	703
1. FRANSIZ İHTİLÂLİ VE BİRLEŞİK AMERİKA.....	703
2. MONROE DOKTRİNİ.....	708
3. BİRLEŞİK AMERİKA'NIN TOPRAK GENİŞLEMESİ.....	713
4. AMERİKA VE UZAK DOĞU.....	719
5. AMERİKA'DA İÇ SAVAŞ, 1861-1865.....	722
6. AMERİKA-İSPANYA SAVAŞI.....	732

ONBİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA POLİTİKASINDA UZAK DOĞU

Birinci Kısım : UZAK DOĞU'NUN BATI'YA AÇILMASI.....	738
1. UZAK DOĞU'NUN DURUMU.....	738
A) Çin.....	738
B)Japonya.....	741
C) Hindicini.....	743

2. ÇİN'İN BATI'YA AÇILMASI.....	743
S. JAPONYA'NIN BATI'YA AÇILMASI.....	7 ₅₀
İkinci Kısım : UZAK DOĞU YA BATI ETKİLERİ.....	754
1. ÇİN'İN DURGUNLUĞU.....	754
2. JAPONYA'NIN GELİŞMESİ.....	7 ₅₆
3. JAPONYA, ÇİN VE BÜYÜK DEVLETLER.....	759
Üçüncü Kısım : ÇİN-JAPON SAVAŞI VE SONUÇLARI, 1894-1901.....	762
1. ÇİN-JAPON SAVAŞI, 1894-1895.....	763
2. SHİMONOSEKİ'YE DEVLETLERİN TEPKİSİ.....	^
% PARÇALANMASI (BREAK UP OF CHİNA).....	770
4. AMERİKA'NIN TEPKİSİ: AÇIK KAPI (OPEN DOOR) POLİTİKASI	774
5. ÇİN'İN TEPKİSİ: “BOXER” AYAKLANMASI.....	777
Dördüncü Kısım : RUS-JAPON SAVAŞI, 1904-1905.....	780
1. İNGİLİZ-JAPON İTTİFAKI.....	781
2. RUS-JAPON SAVAŞI.....	783
3. PORTSMOUTH'DAN SONRA JAPONYA VE DEVLETLER.....	788
A) Birleşik Amerika.....	788
B) Fransa ve Rusya.....	789
C) İngiltere.....	790
4. PORTSMOUTH'DAN SONRA RUSYA: 1905 İHTİLÂLİ.....	791
5. PORTSMOUTH'DAN SONRA ÇİN: MANÇU'LARIN SONU.....	797
KAYNAKLAR.....	801
DİZİN.....	809

2. ÇİN'İN BATI'YA AÇILMASI.....	743
3. JAPONYA'NIN BATI YA AÇILMASI.....	750
İkinci Kısım : UZAK DOĞU YA BATI ETKİLERİ.....	754
1. ÇİN'İN DURGUNLUĞU.....	754
2. JAPONYA'NIN GELİŞMESİ.....	756
3. JAPONYA, ÇİN VE BÜYÜK DEVLETLER.....	759
Üçüncü Kısım : ÇİNJAPON SAVAŞI VE SONUÇLARI, 1894-1901.....	762
1. ÇİN-JAPON SAVAŞI, 1894-1895.....	763
2. SHİMONOSEKİ'YE DEVLETLERİN TEPKİSİ.....	767
3. ÇİN'İN PARÇALANMASI (BREAK UP OF CHİNA).....	770
4. AMERİKA'NIN TEPKİSİ: AÇIK KAPI (OPEN DOOR) POLİTİKASI.....	774
5. ÇİN'İN TEPKİSİ: “BOXER” AYAKLANMASI.....	777
Dördüncü Kısım : RUS-JAPON SAVAŞI, 1904-1905.....	780
1. İNGİLİZ-JAPON İTTİFAKI.....	781
2. RUS-JAPON SAVAŞI.....	783
3. PORTSMOUTH'DAN SONRA JAPONYA VE DEVLETLER.....	788
A) Birleşik Amerika.....	788
B) Fransa ve Rusya.....	789
C) İngiltere.....	790
4. PORTSMOUTH'DAN SONRA RUSYA: 1905 İHTİLÂLİ.....	791
5. PORTSMOUTH'DAN SONRA ÇİN: MANÇU'LARIN SONU.....	797
KAYNAKLAR.....	801
DİZİN.....	809

AÇIKLAMA

1961 yılında *Siyasi Tarih Dersleri, 1789-1919* adı ile, o zaman öğrencilere ders kitabı olarak yayınladığımız kitabımız, 1.000 adet basılmış ve bir daha başka baskısı yapılmamıştı. Daha sonra, 1964 yılında yayınladığımız *Siyasî Tarih, 1789-1960* adlı kitabımızın ilk bölümlerini de, 1961'de yayınladığımız kitabımızın bir özeti teşkil etmişti. Bu ikinci kitabımız 1964'den sonra, 1973 ve 1975'de olmak üzere iki baskı daha yapmıştı.

Lâkin, son yıllarda, 1961'de yayınladığımız, *Siyasî Tarih Dersleri, 1789-1919* adlı kitabımız çok aranır oldu. Bazı meslekdaşlarımız ve öğrenciler, defaatle bize başvurup, bu kitabımdan istedikleri gibi, bazıları da elimdeki iki nüshadan birinin fotokopisini çıkarmak yoluyla o kitaptan yararlanma yoluna gittiler. Bazı yayınevleri de, o kitabımızı olduğu gibi basma teklifinde bulundular. Biz, 1961'de yayınladığımız bu kitabın aynen basılmasını uygun görmedik. Bu sebeple, üç yıl önce, 1961'de yayınladığımız kitabımızı yeniden yazmaya karar verdik. Bu kitap bu şekilde ortaya çıktı.

Şunu da belirtelim ki, bu kitabımızı yeniden yazarken, 1961'deki kitabımızın çatisını değiştirme gereğini görmedik. Çatıyı, aşağı yukarı aynen muhafaza ederek, sadece metin kısımlarını ele aldık ve yeniden yazdık. Bazı yerlerde, metnin eski şeklini muhafaza ederek, ilâveler yapık. Bir çok yerde de metinler yeniden yazılmış, ilâveler, düzeltmeler veya çıkarmalar yapılmışur. Bazı konuların daha fazla ayrıntılarına girilmiştir. Bundan dolayı, 1961'deki kitabımızın hacmi, yaklaşık % 80-90 oranında genişlemiştir.

Bundan daha önemlisi, bu kitabımız kaynaklar bakımından çok daha genişletilmiştir. Bu, sadece genel eserler bakımından değil, özellikle antlaşma metinlerinin kaynakları ve dönemin devlet adamlarının anıları bakımından da yapılmıştır. 1961'deki kitabımızın dipnotları yoktu. Sadece kitabın sonunda, okuyucuya yardımcı olmak üzere, her bölüm için genel bir bibliyografya verilmişti. Bu kitabımızda, bu sistem yerine, kaynak kullanımını dip notlarında da gösterdik. Ayrıca, sözü edilen antlaşma ve anlaşmaların ve bazı temel belgelerin ve hatta Paris ve Berlin Kongreleri'nin tutanaklarının nerelerde olduğunu göstermek suretiyle, okuyucuya bu bakımdan da yardımcı olmak istedik.

Nihayet, on yılda on defa basılan *20. Yüzyıl Siyasî Tarihî, 1914-1990* adlı kitabımızla, bu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1789-1914* adlı kitabımız, birbirini tamamlamış

ve Yakın Çağ'ın siyasî tarihini bir bütün olarak verme amacına da yönelmiş olmaktadır.

Bu kitabımızın da değerli meslekdaşlarımız ve öğrencilerimiz için yararlı olacağını ümit etmekteyiz.

Bu kitabımızı Türk Tarih Kurumu yayınları arasına almak hususunda gösterdikleri lûtuflardan dolayı, Türk Tarih Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'na, Yayın Komisyonu ile Yürütme Kuruluna, kitabın basımı sırasında yakın ilgi ve yardımlarını esirgemeyen T.T.K. Şube Müdürü Sayın Serap Erkut'a da sonsuz teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir görev saymaktayım.

Şüphesiz, her zaman belirttiğimiz bir husus tekrar etmek isteriz: Bütün iyi niyetimize rağmen, bu kitabımızın da mükemmel olduğu iddiasında değiliz. "Yarar" ilkesini gerçekleştirebildiysek, bu dahi bize mutluluk verecektir. Kitabın kusurları tümüyle bize aittir.

Kavaklıdere, Ankara
Şubat 1995

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu

SUNUŞ

Avrupa Tarihi'nin 1789-1815 dönemine egemen olan gelişmeler, sadece çağdaş Avrupa'nın değil, aynı zamanda çağdaş dünyanın oluşumunun da başlangıcını teşkil eder. Şu anlamda ki, Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan ve modern siyasî hukukun temelini teşkil eden ilkelerin Avrupa'ya yayılması, İhtilâl Fransa'sının bir çeyrek yüzyıla yakın bir süre içinde, hemen hemen bütün Avrupa ile yapmış olduğu mücadele sırasında mümkün olmuştur. Bu, *paradoksal* bir görüntüdür. Özellikle Napolyon, Avrupa'yı kendi kontrolü altına almak ve kitleleri mevcut monarşilere karşı ayaklandırmak için, Fransız İhtilâli'nin ilkelerini kullanmıştır. Başka bir deyişle, Napolyon, diğer imparatorlukları yıkarak kendi imparatorluğunu kurmak için, Fransa'da yüzyılların monarşisini yıkan fikirleri Avrupa'da yaymaya çalışmıştır. İlginçtir, Napolyon, Rusya'ya girmek için, 1812 Haziranında geçtiği Niemen nehri, 1812 Aralık ayında gerisin geriye geçerken, "Avrupa İmparatorluğu" hayalini de geride bırakıyor ve fakat, Fransız İhtilâli'nin hürriyet fikirleri onun yerini alıyordu.

İnsanlığın fikir akışında Rönesans ve Reformasyon özel ve önemli bir yer işgal eder. Çünkü bu iki fikir devrimi, Orta Çağ'ın skolastik ve disipliner anlayışına birer darbe vurmuşlardır. Bu iki büyük gelişmeden sonra, insanların fikir yapısı hür düşünce yolunda önemli bir adım atmış, insanın fikir yapısı önemli bir transformasyon geçirmiştir. Fakat unutmamalıdır ki, Rönesans ve Reformasyon gibi bu iki büyük gelişme ve değişme, siyasal düşünce ile siyasal müesseselerin yapısını etki alanı içine alamamıştır. Halbuki, Fransız İhtilâli'nin doğurduğu sonuçlar, insanlığın siyasal tarihi bakımından bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü, Fransız İhtilâli, ne Rönesans'ın ve ne de Reformasyon'un hedef almadığı bir alanda patlak vermiş ve doğrudan doğruya siyasal düzene hücum ederek, onu yıkarak, siyasal düzenin ve siyasal müesseselerin yepyeni bir anlayışını ortaya koymuştur. Bu yeni anlayış, 21. yüzyıla girmeye hazırlandığımız günümüzde de, siyasal kan am ve müesseselerin de temelini teşkil etmektedir.

Fransa'da padak veren bu "siyasal devrim"in, özellikle Avrupa devletlerince kabulü, tabiatıyla kolay olmamıştır. Avrupa'da 25 yıla yakın devam eden İhtilâl Savaşlarının veya diğer adı ile Napolyon Savaşları'nın alt yapısını, Fransa'da 1789'dan itibaren meydana gelen gelişmeler karşısında, Avrupa devletlerinin ve özellikle mutlakiyetçi monarşilerin duydukları korku ve gösterdikleri tepki teşkil eder.

Böylece Fransa’da meydana gelen İhtilâl, niteliği dolayısıyla, Avrupa’nın diplomatik münasebetlerine de yeni bir hareketlilik getirmiştir.

Mamafih, burada bir noktayı da belirtmek gerekiyor: 1789-1815 arasındaki döneme, Napolyon kendi adının damgasını vurmamış olsaydı, belki Fransız İhtilâli’nin siyasal ve sosyal etkileri de bu derece şiddetli olmaz ve Avrupa’nın diplomatik sahnesi de bu derece hareketlenmezdi. Fakat, acaba o zaman da, demokrasi dediğimiz modern, çağdaş siyasal doktrin bugünkü düzeyine ulaşabilir miydi? Belki bu bakımdan Napolyon’a şükretmek gerekiyor.

1815’ten 1856’ya kadar gelişen ve aşağı yukarı 40 yıllık bir dönemi kaplayan olaylar ise, iki ana unsuru sahiptir. Şöyle ki: 1815-1848 arasında, Fransız İhtilâli’nin ortaya çıkardığı fikirler Avrupa’da yayılıp genişlemesine devam ederken ve Avrupa diplomasisi de bununla uğraşırken, öte yandan da, 1821-1856 arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun sorunları da, Avrupa devletlerinin diplomatik münasebetlerine yeni konular ve hatta çatışma unsurları çıkarmıştır. Dolayısıyla, sözünü ettiğimiz dönemde, iki ana gelişmeden biri, İhtilâl fikirlerinin etkileri, diğeri de, Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı sorunlarıdır. İhtilâl fikirlerinin etkilerini de gözardı etmek mümkün değildir. Yunan ayaklanması ve Balkan kaynaşmalarında olduğu gibi.

Napolyon Savaşları, çağdaş siyasal düşüncenin tohumlarını bütün Avrupa’ya yaymakla beraber, bu tohumların yeşermesi de 1815-1848 arasında olmuştur. Bu dönemin ana unsurları, mutlak monarşilere karşı *Hürriyetçilik*, yani anayasalı siyasal sistemi savunan *Liberalizm* ve, yabancı hegemonyası altında yaşayan “millî unsurlar”ın bağımsızlığa yönelik *Milliyetçilik* hareketleridir. Yine Fransız İhtilâli’nin ortaya attığı *eşitlik*, yani vatandaşların kanun önünde eşitliği kaimından kaynaklanan ekonomik eşitlik, diğeri adı ile *Sosyalizm* akımı ise, 19. yüzyılın ikinci yarısında, kendi içinde tartışmalar dönemi geçirdikten sonra, Rusya’da 1917 Ekimindeki *Bolşevik* ihtilâli ile uygulama alanına ve dolayısıyla milletlerarası politikaya girecektir.

19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle *Hürriyetçilik* (Liberalizm) ve *Milliyetçilik* (Nasyonalizm) kavramaları ve bu kavramlardan doğan akımlar ve hareketler, yüzyılların kurumlaşmış otoriter ve mutlakiyetçi rejimlerini korkutmuştur. Bunların, bu yeni akımlara sert tepki göstermeleri ise, önce hürriyet fikirlerini ve sonra da milliyetçilik hareketlerini bütün Avrupa’da daha da güçlendirmiştir. Aksiyon ve reaksiyon ilkesi.

1848’den sonra, yani 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Liberalizm, Nasyonalizm ve Sosyalizm’in aruk büyük mesafe almaya başladığını görüyoruz.

Fransız İhtilâli ve onu izleyen dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna gelince: Osmanlı Devleti, Fransız İhtilâli'ne karşı herhangi bir ilgi veya korku göstermemiş ve bunu Avrupa'nın kendi iç sorunu gibi görmek istemişse de, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ve özellikle, İhtilâl Fransa'sı ile mücadelelerinden doğan gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almış ve Osmanlı Devleti de bu mücadelelerin içine sürüklenmiştir.

Diğer taraftan, Avrupa'da 1815 Viyana düzeni kurulduktan sonra ise, Osmanlı Devleti, İhtilâl fikirlerinin, kendisinin Hıristiyan unsurları üzerindeki etkilerini hissetmeye başlamış ve bu etkilerin doğurduğu problemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1821 Yunan ayaklanması ile başlayan bu dönem, 1856'ya kadar Osmanlı Devleti'nin başına çeşitli ve büyük gâileler çıkarmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin problem ve gâileleri, Avrupa diplomasisinin başlıca konulan olmuştur.

Mamafih, bu durumu sadece ve sadece Fransız İhtilâli'nin etkilerine bağlamak da yanlış olur. Bu etkilere iki önemli faktör daha katmak gerekir. Bunlardan biri, Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıflamaya devam etmesi ve bunun sonucu olarak, toprak kayıplarının hızlanması; diğeri de, 18. yüzyılın sonundan itibaren Rusya'nın yeni bir "güç merkezi" olarak ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti'ni yıkma çabalarını artırması ve hızlandırmasıdır.

1856-1871 arasında Avrupa politikasına egemen olan iki önemli gelişme, İtalyan ve Alman millî birliklerinin kurulmasıdır. Bu iki olay, daha önce ortaya çıkmış bulunan milliyetçilik akımının kesin zaferi olması bakımından önemli olmakla birlikte, esas itibarıyla, bundan sonraki dönemde, Avrupa politikasına ve hatta dünya politikasına yaptıkları etkiler bakımından özellikle önemlidir. Avrupa sahnesine yeni bir "İtalya" ve yeni bir "Almanya" devletinin ortaya çıkması, Avrupa politikasında ve kuvvet münasebetlerinde yeni bir dönem açmış ve 1871'den sonra Avrupa diplomasisinin yapısını değiştirmiştir. 10 Mayıs 1871 günü, Frankfurt-am-Main'daki Kuğu Otelinde, Fransa adına Jules Favres ve 18 Ocak 1871 günü ilân edilen Alman imparatorluğu adına Bismarck, iki devlet arasındaki savaşı sona erdiren barış antlaşmasına imzalarını koyarlarken, Avrupa'da hiç kimse, gerek Alman tarihinin, gerek Avrupa tarihinin yeni bir dönüm noktasından geçmekte olduğunu farketmemiştir.

İtalyan millî birliğinin arkasından Alman millî birliğinin ortaya çıkışı, Avrupa'daki milletlerarası münasebetlerin de görüntüsünü değiştirdi. 1871'den sonra, Avrupa'da kuvvetler dengesinin görünümü bambaşka bir nitelik kazanmıştır. 1871'e kadar, Prusya, Avusturya'nın peşinden gitmiş iken veya gitmek zorunda kalmış iken, 1871'den sonra, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, mevcudiyetinin selâmetini Almanya'nın peşinden gitmekte bulmuştur. Bunun içindir ki, bu devlet bundan sonra, Avrupa diplomasisinde *Brilland Secoud*, yani "Parlak İkinci" adını

alacaktır. Ne var ki bu durum, aynı zamanda, özellikle Balkanlar'da *Cermanizm* ile *Slavizm* arasındaki mücadelenin de başlangıcı olacaktır.

Fransa ve daha önce Bourbon'lar, kuzeyde kuvvetli bir Alman varlığını hiçbir zaman istememiştir. Habsbourg-Bourbon mücadelesinin sebebi budur. Napolyon bile, 360 devledi Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu, *Ren Konfederasyonu*'na indirirken, bu değişikliği, kendi kontrolünü sağlamlaştırmak için yapmış, fakat güçlü bir Alman devletini de hiç düşünmemiştir. Ne var ki, Fransa'nın 1871'de, Prusya karşısındaki ağır yenilgisi, Fransa'nın bütün tasarılarını alt-üst etmişti. Bundan önemlisi de, Fransa'nın, bir "Alman Devleti"nden ağır bir darbe yemeydi.

Fransa'nın gururu bunu kolay hazmetmeyecekti. Bismarck bunu biliyordu. Fakat şunu da biliyordu ki, Fransa, bir "intikam savaşı" için, bundan sonra Almanya'nın karşısına tek başına çıkmayacaktır. Yanına birisini alacağı kesindi. Bundan dolayıdır ki, Bismarck'ın bundan sonraki politikası Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakmak olacak ve bunun için de çeşidi andaşma ve anlaşma kombinezonlarına girişecekür. Bu aküf polidka, Almanya'ya Avrupa'da mudak bir üstünlük sağlayacaktır. 1815'in Avrupa'da 5 numaralı Prusya'sı, 1890'larda, Avrupa'nın 1 numaralı kuvvet merkezidir. "Üçlü İtûfak" bu merkez etrafında kurulacaktır.

Bismarck, daima bir "Avrupa Politikası" izlemeye önem vermişti. Almanya'nın faaliyetlerini Avrupa dışına taşırmamaya özen göstermiştir. Lâkin, 1888'de Alman imparatoru olan II. Wilhelm ile, Bismarck'ın "Avrupa Politikası" yerini, "Dünya Politikası"na (Weltpolitik) terketmiştir. Sömürgeci yayılmacılık, o tarihlerin modasına uyararak, Alman İmparatorluğu'nun dış politikasını da karakterize etmeye başlar. Bu ise, Almanya'yı, Avrupa-dışı bölgelerde, Avrupa ile çatıştırdığı için, Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğüne karşı yeni denge unsurlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu, *Üçlü İttifak*'a karşı *Üçlü İtilâfin* ortaya çıkması, yani Avrupa diplomasisinin *bloklaması* idi. Bütün devletlerin barıştan söz etmelerine rağmen, bu iki blokun çaişmaları kaçınılmaz olmuştur. 1904-1914 arası, bu iki blok'un çeşidi sürtüşmeleri ile geçmiştir. Fakat 1914'deki sürtüşmeden çıkan bir kıvılcım, Birinci Dünya Savaşı gibi, tarihin ilk büyük savaşının patlamasına yetti.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan toprakları üzerinde, 1878'den sonra gelişen *Cermanizm-Slavizm* mücadelesi başlıca sebep olmuştur. Önce Bulgaristan, sonra Bosna-Hersek ve Makedonya, bu mücadelenin toprak sahneleridir. 1877-1878 savaşı ile Rusya'dan, tarihinin en büyük darbesini yiyen Osmanlı Devleti, bundan sonra hızla yıkınuya doğru gitmeye başlamıştır. Rumeli üzerindeki Cermanizm-Slavizm mücadelesine karşı tam bir acz içinde kalan Osmanlı Devleti, 1908 Meşrutiyeti ile doğrılmak istemişse de, kaçınılmaz çöküntüye engel olamamıştır.

1871-1914 arasındaki dönem, sadece diplomatik münasebetler bakımından ilgi çekici değildir. Bu dönem, aynı zamanda, sosyal ve ekonomik oluşumların ve gelişmelerin de tarihidir. Sanayi, bu dönemde en ileri hamlesini yapmış ve bu da sömürgeciliğin birdenbire, hem hızlanmasına ve hem de yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Sömürgeciliğin gelişmesi ise, devletler arasındaki mücadelelerin alanını genişletmiş ve yeni çarpışma alanları ortaya çıkarmıştır.

Diğer taraftan, sanayi gelişmesi, büyük şehirlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Şehirleşme hareketi ise, bir yandan burjuvaziyi kuvvetlendirmiş, öte yandan da, proletarya'nın, yani işçi sınıfının giderek genişlemesine sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Sosyalizm'in kendi içindeki tartışmalarına ve sosyalist düşüncenin de çeşitlenmesine şahit oluyoruz.

Avrupa'da bu gelişmeler olurken, Amerika kıtaları ve Uzak Doğu'da da gayet ilginç gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, daha Fransız İhtilâli'nden önce bağımsız bir devlet olarak kurulmuş bulunuyordu. Amerikan İhtilâli'nin Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkmasında bir etkisi olduğu şüphesizdir. Fakat Fransız İhtilâli de, Güney Amerika (veya Lâtin Amerika) yı etkilemiş ve bunun sonucu olarak da, bu kıtadaki İspanyol ve Portekiz sömürgelerindeki bağımsızlık hareketlerinin sonunda, 1815'ten sonra, burada da bir çok bağımsız devletler kurulmuştur. Bu kıtada, daha Napolyon Savaşları sona ermeden başlayan kaynaşma ve hareketler, Viyana Kongresi'nden on yıl sonra, İspanyol ve Portekiz sömürgeciliğinin ayaklarını kırmıştır.

Bununla beraber, Lâtin Amerika'nın bu yeni bağımsız devletleri, 19. yüzyılın milletlerarası münasebetlerine aktif olarak kaulamadılar. Bunda, bu kıta halklarına özgü bazı faktörler rol oynamakla birlikte, asıl faktörü, kuzeyde Birleşik Amerika'nın gelişmesinde ve 19. yüzyıl boyunca ve hatta 20. yüzyılın ilk yarısında gütmüş olduğu politikada aramak gerekir. Avrupa diplomasisinin politik oyunlarını kendi gelişme ve varlığı için tehlikeli gören Amerika, *Monroe Doktrini*'ni kendisine kalkan yaparak, her iki Amerika kıtasına da Avrupa emperyalizminin el atmasına engel olmuştur. Lâkin, kendi ekonomik gelişmesi için Güney Amerika'yı gayet elverişli bir alan olarak görmüş ve Monroe Doktrini, Panamerikanizm, Dolar Diplomasisi ve hatta "Büyük Sopa" gibi vasıtalarla bu kıtayı sıkı bir şekilde nüfuzu altına almıştır.

Diğer yandan, Atlantik'e sırtını çeviren Birleşik Amerika, ekonomik gelişmesine paralel olarak, kollarını Pasifik'e uzatmış ve bu bölgede genişleyerek Uzak Doğu'ya kadar ulaşmıştır. Ne var ki, Atlantik'in ötesinde Avrupa ile karşılaşmaktan kaçan Birleşik Amerika, Uzak Doğu'da Avrupa ile karşı karşıya gelmiştir. Mamafih, kendisinin Uzak Doğu politikasını Avrupa politikası ile bağlantılı hale getirmemeye

de özen göstermiştir. Fakat, denizaşırı faaliyetlerini Uzak Doğu'da toplaması, onu, Avrupa ile değil, fakat bizatihi bir Uzak Doğu devletiyle, yani Japonya ile çatışma durumuna sokacaktır. Bu son nokta, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Uzak Doğu'nun, 19. yüzyım ortalarından itibaren Ban'ya açılması, Avrupa diplomasisine yeni bir faaliyet ve rekabet alanı açtığı gibi, birbiriyle çelişkili iki gelişmenin de ortaya çıkması sonucunu vermiştir. Bunlardan biri Çin'deki, öteki de Japonya'daki gelişmelerdir.

Çin, Batı'ya açılmasına rağmen, bu açılmadan alması gereken derste, tanı bir durgunluk ve hatta uyumsuzluk göstermiştir. Bu ise, Avrupa'nın ve Batı'nın sömürsünü, hem kolaylaşürmüş ve hem de günden güne yoğunlaşürmüşür. Bu gelişmeye, "Çin'in Parçalanması" (Break up of China) denilmektedir.

Japonya'nın gelişmesi ise, bunun tamamen aksi yönde olmuştur. Japonya dış dünyaya açılması karşısındaki tepkisini, kuru ve kısır bir yabancı düşmanlığına bağlamamış, Batı ile yakın temas kurarak, kazandığı bilgi ve teknoloji ile, hızlı bir kalkınma göstermiş ve 50 yıl sonra Avrupa'nın büyük devletlerine kafa tutabilecek bir duruma gelmiştir. 1904-1905 savaşında, Rusya'nın Japonya karşısında uğradığı ağır yenilgi, bu gerçeğin tartışılmaz işareti olmuştur. Japonya'nın bu başarısı, onu, Uzak Doğu'daki kuvvetler dengesinin ağırlıklı bir unsuru haline getirmiş ve bu durum günden güne yoğunlaşarak, Japonya Avrupa diplomasisine bağlanmıştır. Japonya'nın gösterdiği bu dinamizm, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişen Sarı Irk veya Asya milliyetçiliğinin de başlangıcım teşkil etmiştir.

Bu kitaptaki öykünün özeti budur. Bundan sonraki sayfalarda, bu öykünün ayrıntıları yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ İHTİLÂLİNDEN ÖNCE GENEL DURUM

BİRİNCİ KISIM

AVRUPA

Fransız İhtilâlinin Avrupa devletleri arasındaki münasebetlere etkisini anlayabilmek için, o sırada Avrupa devletlerinin durumlarına bir göz atmak ve Avrupa'nın tablosunu genel çizgileri ile belirtmekte yarar vardır. Zira, ancak bu tabloyu çizdikten sonradır ki, İhtilâl'in Avrupa'da ortaya çıkardığı gelişmelerin, nasıl bir sahnede cereyan ettiğini anlamak mümkün olur.

Bu sahnenin çizimine Fransa'nın kuzey komşularından başlayacağız.

1. KUTSAL ROMA-GERMEN İMPARATORLUĞU

Batı kaynaklarında *Kutsal Roma imparatorluğu* (Holy Roman Empire) adı verilen bu Alman devleti, 962 yılında I. Otto'nun Roma'da taç giymesıyla başlamış ve 1806'da Napolyon'un *Ren Konfederasyonu*'nu kurmasına kadar devam etmiştir. Tarihî gelişim içinde ve özellikle 1648 Vestafalya antlaşmasından sonra, bu imparatorluk 360 kadar küçük devledere bölünmüş bulunuyordu. İmparatorluğun yüzölçümü 660.000 Km² olup, bu alan üzerinde yaşayan nüfusun miktarı da 30 milyon kadar tahmin edilmekteydi.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu Avusturya'nın kontrolünde idi. Bir diğer büyük üyesi de Prusya idi. Protestan Bohemya'nın, Katolik Avusturya İmparatoruna karşı 1618'de ayaklanması ile, *30 Yıl Savaşları* dediğimiz ve hemen bütün Avrupa devletlerinin bulaştığı ve esas itibarıyla Almanya'da cereyan eden savaşlarda, İmparator II. Ferdinand bütün Almanya'yı Katolik yapmak için mücadele etmiştir. Bir bakıma II. Ferdinand, din yoluyla *Alman Birliği*'ni kurmak istemiştir. Avrupa devletlerinin işe karışması da, din faktörünün yanında, birleşmiş bir Almanya'nın ortaya çıkmasını önleme amacına yönelik olmuştur. Sonunda, 1648 *Vestafalya Barışı*, İmparator Ferdinand'ın taşanlarına set çekmiş ve Almanya, 360 kadar devletten meydana gelen dağınıklığını korumuştur.

Roma-Germen İmparatorluğunun bir *Diyet*'i vardı. Bu Diyet, imparatorluğun parlamentosu mahiyetinde idi. Ve Diyet, Elektörler, Prensler ve Şehirler olmak üzere üç kısma ayrılmıştı ki, elektörler 9 devletten meydana gelip, Roma-Germen

İmparatorunu seçerlerdi. İngiltere'ye bağlı olan *Hanovra* da (Hanover) elektörler arasında bulunduğu için, dolaylı olarak bu seçimlere İngiltere de katılmış oluyordu.

15. yüzyıldanberi Roma-Germen İmparatorları, hemen daima Avusturya hükümdar ailesi olan Habsburg'lardan seçiliyordu. Bu ise, Avusturya'ya, Almanya üzerinde bir kontrol ve etkinlik sağlamaktaydı.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu içinde bulunan bu devletler, devletçikler, prensler ve şehirler arasında devamlı bir rekabet ve mücadele vardı. Biraz kuvvetli olanı, zayıf olanları ezmek suretiyle, büyüyüp genişlemeye çalışıyordu.

İmparatorluğun kuzey kısmı genellikle Protestan ve güney kısmı da Katolik idi. Bu sebeple, Katolik Fransa güney devletlerini tutardı. Bu da Avusturya'da hoşnutsuzluğa sebep olurdu ve bundan dolayı da, *Bourbon*'lar ile *Habsburg*'lar arasında devamlı bir mücadele vardı. Diğer bir mücadele ile Avusturya ile Prusya arasında süregelmekteydi. Prusya, kuzey devletleri üzerinde bir nüfuz kurarak onları, Avusturya'ya karşı kendi kontrolü altında birleştirmek isterdi.

2. AVUSTURYA

Fransız İhtilâli çıktığında, yaklaşık 25 milyon nüfusa sahip olan Avusturya, Alman âlemi içinde en kuvvetli devlet olmakla beraber, her türlü dinî ve ırkî birlikten yoksun bulunuyordu. Bir Avusturya Devleti vardı; fakat bir Avusturya Milleti yoktu. Avusturya sınırları içinde her ırktan, her milletten ve dinden ve her dilden insanlar bulunuyordu. İtalyanlar, Macarlar, Almanlar, Slavlar, Lâtinler v.s. gibi... Protestanlık ve Katoliklik iki ana din unsuru idi. Avusturya'nın bu heterojen yapısı, ihtilâl çukuru zaman, Fransız İhtilâli fikirlerinin yayılması bakımından, Avusturya'yı çok korkutmuştur. Habsburg Hanedanı ile Bourbon'lar arasındaki mücadele ve rekabet derin olmasına rağmen ve Fransa'da ilk ihtilâl hareketlerinin başlaması Avusturya'yı memnun ettiği halde, bu hareketlerin Bourbon monarşisini yıkması, Avusturya'yı en çok korkutan bir olay olmuştur.

Mamafih, 1765'ten beri Avusturya İmparatoru bulunan *II. Jozef*, Avusturya'nın bu çok unsurlu durumuna bir çeki-düzen vermek için bir çok sosyal reformlara başvurmak ve Avusturya'yı bir *birliğe* kavuşturmak istemişse de, bazı reformlarda başarılı olmakla beraber, reform teşebbüslerinde genellikle içerden bir direnme ile karşılaşmıştır.

18. yüzyıl, Avusturya'nın savaşlarla dolu bir dönemidir. 18. yüzyılın ilk yarısında sade Fransa ile üç defa savaş yapmıştır. Birincisi İspanya Veraset Savaşı (1702-1714), İkincisi Lehistan veraset savaşları (1733-1738) ve üçüncüsü de Avusturya veraset savaşları (1740-1748) dır. Birinci savaşın sonunda imzalanan *Utrecht ve Reichstadt* (1713 ve 1714) antlaşmaları ile Avusturya, Belçika'yı, Milâno Dükalığı'nı ve Napoli ile, Sicilya adasını aldığı halde, ikinci savaşta yenilmiş ve

1738’de imzalanan *Viyana Antlaşması* ile Savoie Krallığı ile İki Sicilya Krallığına bir takım topraklar vermiştir. Üçüncü savaşta ise, 1748 *Aix-la-Chapelle* (Aachen) antlaşması ile Silezya’yı Prusya’ya vermiştir. Yedi Yıl Savaşları’nda (1765-1763) Silezya’yı Prusya’dan geri almak için savaşa girmiş ise de, başarılı olamamıştır. Mamafih, Avusturya, Lehistan’ın 1772’deki ilk bölüşülmesinde Galiçya’yı almıştır.

Görülüyor ki, Avusturya, 18. yüzyılın ilk yarısında Fransa ile üç defa savaşmıştır. Her ne kadar Yedi Yıl Savaşları’nda Fransa ile Avusturya müttefik olmuş ise de, bu ittifak Habsburg-Bourbon mücadelesini zayıflatabilecek bir unsur olamamıştır.

Fransız İhtilâli başladığı zaman, Avusturya, 18. yüzyıl içinde ikinci defa olarak (birincisi 1715-1718) ve Rusya ile beraber, 1787’den beri Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde idi.

3. PRUSYA

İhtilâl çıktığı zaman Avrupa’nın kuvvetli devletlerinden biri de Prusya idi. Prusya’nın esasını, Prusya ile Brandenburg teşkil etmiştir. Prusya Dükalığı 1618’de veraset yoluyla, başında *Hohenzollern* hanedanının bulunduğu Brandenburg Elektörlüğü’ne geçmiş ve Brandenburg Elektörlüğü’de 1701’de *Prusya* adını almıştır.

Prusya’yı 18. yüzyılda güçlü bir devlet haline getiren hükümdar, “*Büyük Frederik*” (Friedrich der Grosse) adı ile anılan II. Frederik olmuştur. 1740-1786 yıllarında hükümdarlık yapmıştır. II. Frederik, o zamanlar “*aydın istibdat*” (despotisme éclairé) denen bir akımın en kuvveüi temsilcisi sayılır. Ülkesini daima çağdaşlaştırmak için çalışmış, filozoflarla dost olmuş ve güçlü ve disiplinli bir ordu kurmuştur. Fransız İhtilâli çıkışında 6 milyonluk bir nüfusa sahip olan Prusya’nın yaklaşık 200.000 kişilik bir silâhlı kuvveti bulunuyordu. Bu sebeptendir ki, gerek II. Frederik’in, gerek Prusya’nın, Fransa’da pek çok hayranları bulunuyordu. İhtilâli yapanlar, başlangıçta Prusya ile sıkı ve yakın münasebetler kurmayı çok arzu etmişlerdir. Napolyon Bonapart da Frederik’in hayranları arasındadır. İhtilâl’in liderlerinden Mirabeau, “Savaş, Prusya’nın millî endüstrisi’dir demiştir.

Prusya’nın jeopolitik bakımdan en zayıf noktası, tabî sınırlardan yoksun bulunması ve komşularının saldırılarına açık olmasıydı. İşte bu durumdur ki, Prusya’yı, askerî bakımdan daima güçlü olmaya mecbur etmiştir.

Prusya 18. yüzyıl içinde yaptığı savaşların hemen hepsinden kazançlı çıkmıştır. 1748’deki *Aix-la-Chapelle* Antlaşması ile Avusturya’dan Silezya’yı almıştır. Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresa, Silezya’yı geri almak için 1756’da Yedi Yıl Savaşları’nı açmış ise de, başarılı olamamış ve 1763’de Prusya ile Avusturya arasında imzalanan *Hubertsburg Barışı*, Silezya’nın kesin olarak Prusya toprağı olduğunu kabul etmiştir. 1772’de yapılan Lehistan’ın birinci paylaşımında da Prusya, Dantzig hariç olmak üzere, Lehistan Prusyası denen toprakları aldı.

II. Frederik 1786'da öldü. Yerine yeğeni II. Frederik Wilhelm geçti. Frederik Wilhelm, hiç bir zaman amcası II. Frederik'in çapında bir insan değildi. Karakteri onun tamamen zıddı idi. Bununla beraber, Fransız İhtilâli çıktığı zaman Prusya, Avusturya'nın aksine, millî bütünlüğüne sahip güçlü bir devletti.

4. RUSYA

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa sahnesine çıkan kuvvetli devletlerden biri de Rusya'dır. Çarlık Rusyası'nın kuruluşu 16. yüzyılın ortalarına kadar gider. Alünordu Hanlığı'nın Rusya'daki hâkimiyetinin 16. yüzyılda sona ermesi üzerine, Moskova Prenslığı'nin başına geçen IV. Ivan (veya Korkunç İvan), 1533'de Çar ünvanını almıştır. "Rus Çarlığı" bu şekilde başlamıştır. IV. İvan 1584'te öldükten sonra Rus Çarlığı, bir süre karışıklıklar içinde kaldı. Nihayet 1613'de Rus Çarlığı'na *Mihail Romanov* getirildi. Bundan sonra 1917'ye kadar Rusya'yı Romanov (veya Romanof) hanedânı yönetecektir.

Romanof hânedanı içinde özellikle iki hükümdar, Rusya'yı güçlü ve büyük bir Avrupa devleti haline getirmiştir: *Birinci Petro* (1682-1725) ve *II. Katerina* (1762-1796). Bunlardan birincisinin yapüğını İkincisi tamamlamıştır denebilir. I. Petro, daha ziyade iç kalkınmayı ve gelişmeyi sağlamışür. I. Petro (veya diğer adı ile *Deli Petro*), bir kara devleti olan Rus Çarlığı'nı denizlere çıkarmak ve Rusya'ya denizler üzerinde pencere açmak istemiştir. Bu denizler de tabii olarak *Baltık Denizi* ve *Karadeniz*'di. Petro, Rusya'nın güçlü bir devlet olabilmesi için denizlere çıkmasının şart olduğuna inanmışü. Halbuki o sırada Balük Denizine İsveç ve Karadeniz'e Osmanlı İmparatorluğunu egemen bulunuyordu. Bu sebepten, Petro'nun denizlere açılma mücadelesi, özellikle bu iki devletle olmuştur. 1699 *Karlofça* antlaşması ile Rusya, Karadeniz kıyısındaki Azak'ı almışsa da, 1711 *Pрут* Anlaşması ile tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na iade etmek zorunda kalmıştır.

İsveç ile 1709'da yaptığı *Poltava* muharebesinde de İsveç'i yendi ve Neva nehrinin denize döküldü bölgeyi (mansabını) alarak, burada Petersburg şehrini kurdu ve hükümet merkezini de buraya nakletti. Mamafih, İsveç'in Rusya ile mücadeleye devam etmesi ve yine mağlûp olması üzerine 1721'de imzalanan *Nystad* barışı ile Petro, İsveç'ten, Karelia, Ingermanland, Estonya ve Letonya'yı alarak Baltık Denizi'nin doğu kıyılarına yerleşti.

Çariçe Katerina'ya gelince; özel hayatı parlak olmayan ve Voltaire'in "*Kuzey'in Semiramis'i*" dediği bu hükümdar, kendisinin de itiraf ettiği gibi, bir kadından fazla, bir erkeğin niteliklerine sahipti. Aslen Alman olan Katerina, III. Petro ile evlendikten sonra Ortodoksluğu kabul etmiş ve bir Rus'tan daha fazla Rus olmuştur. Mostesquieu'yü okumuş, Voltaire ile yazışmaları olmuş ve Diderot'yu sarayında ağırlamışür. Bu Fransız aydınları ile temasları sonucu, bazı liberal fikirlere sahip olarak bazı reformlar da yapmıştır. Lâkin, bu reformlar sırasında asillerin imtiyazlarını çok genişleterek, Rus köylüsünün serilik (esirlik) durumunu daha da yoğunlaş tırmışür.

I. Petro, Rusya'yı daha ziyade batıda ve İsveç'in zararına olarak genişletmiştir. Katerina ise gözünü güneye yani Osmanlı imparatorluğuna dikmiş ve Osmanlı Devletini yıkmak istemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılman üzerine kurmak istediği büyük projeleri vardı.

1768-1774 savaşı sonunda imzalanan *Kaynarca* antlaşmasıyla Katerina, Azak Denizi'nin ağzını kapayan Kerç, Yenikale ve Kefe'yi, Dinyeper nehri ağzındaki Kılburun kalelerini, Azak kalesi etrafındaki toprakları ve Bug nehri ile Dinyeper arasındaki toprakları almışur. Yine bu antlaşma ile Kırım'a bağımsızlık veriliyordu ki, bu, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı için aılmış ilk adımdı. Bu toprak kazançlarının dışında Rusya, yine Kaynarca Antlaşması ile, Karadeniz'de *ticaret* gemilerini dolaştırmak ve Boğazlar'dan Akdeniz'e geçirme yetkisini de elde ediyordu. Nihayet, Antlaşmanın 7 nci maddesiyle de Rusya, Osmanlı imparatorluğundaki Ortodokslar üzerinde bazı imtiyazlar elde etmişti ki, bu da sonradan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksları kışkırtmak için Rusya'ya çok fırsat vecektir.

Kaynarca Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadeniz üzerindeki hâkimiyetinin sona erdirilmesinde ilk adımı teşkil ediyordu. Bundan sonra Karadeniz'de, Osmanlı Devleti'nin karşısına daima Rusya çıkacaktır.

Avusturya imparatoru II. Jozef ile ittifak yapan II. Katerina, 1787'de Osmanlı imparatorluğu'na tekrar savaş açmış ve bu savaşın sonunda imzalanan Ocak 1792 tarihli *Yaş (Jassy) Antlaşması* ile Rusya'nın sınırlarını Karadeniz'in batı kıyısında Dinyester nehrine kadar uzatmış ve Kırım'ı da ilhak ederek, Karadeniz'in kuzey kıyılarını tamamen eline geçirmiştir.

Rusya, Lehistan'ın 1772'deki ilk bölüşülmesinde de, Dvina ile Dinyeper nehirleri arasında bulunan ve bugün Beyaz Rusya (Belarus) denen toprakları aldı.

Fransız İhtilâli çıktığında, Osmanlı Devleti ile, Rusya ve Avusturya arasındaki 1787-1792 savaşı ikinci yılında bulunuyordu.

5. İSVEÇ

17. yüzyılda İsveç, Avrupa'nın önemli ve güçlü devletlerindendi ve bütün Baltık kıyılarına egemendi. İsveç Otuz Yıl Savaşları'na (1618-1648)'da katılmış ve bu savaşlarda aktif bir rol oynayarak Pomeranya topraklarını ele geçirmişti. Lâkin İsveç bu üstün durumunu, Rusya'nın kuvvetlenip sivrilmesi sonucu, daha 18. yüzyılın başlarında kaybetmeye başlamışu. "*Kuzey Savaşları* " denen ve 1700-1721 yılları arasında devam eden savaşlar sonunda, 1720'de *Stockholm* barışını ve 1721'de de *Nystad* barışını imzalayarak, Prusya'ya Pomeranya'yı ve Rusya'ya da Baltığın doğu kıyılarını vermiştir. İsveç bundan sonra, ilerde ele alacağımız *Napolyou Savaşları*'na kadar Avrupa politikasının dışında kalacaktır. Esasen bu dönemde İsveç, taht ve saltanat mücadelelerinin sebep olduğu bir iç karışıklık içindedir.

6. LEHİSTAN (POLONYA)

Fransız İhtilâli çıktığı zaman artık bir Lehistan Devleti yoktur. Çünkü, bu ülkenin topraklarının 1772’de Rusya, Avusturya ve Prusya arasında bölüşülmesi ile, bu devletin hayatı sona ermiştir.

1572’ye kadar Lehistanı *Jagelon* hanedanı yönetmiştir. Bununla beraber Kral seçimle işbaşına gelirdi. Fakat, 1572’den itibaren, sadece Jagelon hanedanının bütün asillerin de Kral seçimine adaylılığını koyma hakkının tanınması, asiller arasında bir rekabet ve mücadelenin doğmasına sebep olmuştur. Bu ise, Lehistan’ı, devamlı bir iç karışıklık ve istikrarsızlık içinde bırakmıştır. Tabiâtiyle bu da, Lehistan’ın, o sırada büyüyüp kuvvetlenmekte olan iki komşusunun, yani Rusya ile Prusya’nın iştihasını tahrik etmiş ve bunlara Avusturya’nın da kaulmasıyla birinci taksim meydana gelmiştir.

Bütün bu gelişmeler içinde Lehistan’ın iki devlet desteklemiş ve onu korumaya çalışmıştır. Bunlardan biri Fransa, diğeri de Osmanlı Devleti’dir. Fransa, 1733-1788 arasındaki Lehistan veraset savaşlarını yapmış; Osmanlı Devleti de, Rusya’nın, Lehistan’ın içişlerine karışmasından rahatsız olarak, 1768-1774 savaşını yapmışsa da, ne Fransa ve ne de Osmanlı Devleti Lehistan’ı kurtarabilmiştir.

7. İNGİLTERE

İngiltere üzerinde biraz fazla duracağız. Zira o sıralarda Avrupa’nın en güçlü ve büyük devleti olan İngiltere, Fransa’nın en büyük rakibi ve düşmanı olduğu gibi, Napolyon savaşları sırasında, Fransa’ya karşı en güçlü direnmeyi gösteren, bu direnmeyi organize ve finanse eden ve sonunda galibiyeti sağlayan İngiltere olmuştur.

İngiltere’yi, 1485’ten 17. yüzyılın ilk yıllarına kadar *Tudor* hanedanı yönetmiştir. Tudor hânedanından sonra İngiltere, 1603’ten 1688’e kadar, *Stuart* hânedanının hükümdarlığı altında bulunmuştur. 1688-1714 yılları arasında Orange hanedanı başta bulunmuş ve 1714 de İngiltere tahtını, Avrupalı bir hanedan olan *Hanotra* hânedanı işgal etmiştir.

Fransız İhtilâli çıktığı zaman, İngiltere dünyanın en güçlü denizci ve ticaret ülkesidir. İngiltere’nin denizlerde tartışılmaz bir üstünlüğü vardır ve bu üstünlüğün ilk adımı, yine denizci bir devlet olan İspanya Kralı **II. Filip**’in, “Yenilmez Armada”nın 1588’de mağlup edilmesiyle atılmıştır. Bu sırada İngiltere’nin başında da Tudor hânedanından Kraliçe Elisabeth bulunuyordu.

İngiliz denizciliğinin gelişmesinde, 1649 ile 1660 yılları arasında Stuart hânedanının yönetimini ortadan kaldırıp, askerî bir diktatörlük kuran *Cromwell*’i zikretmek gerekir. Cromwell, 1651’de “*Navigation Act*”, yani Denizcilik Kanunu denen bir kanun çıkarmış ve dışardan İngiltere’ye gelen bütün ithal mallarının İngiliz gemileriyle taşınmasını şart koşturmuştur. Bu kanun, İngiliz gemiciliğinin hızla ge-

üşmesinde çok önemli bir faktör olmuştur. Bu kanun yüzünden Cromwell, yine kuvvede bir denizci ülke olan Hollanda ile savaş yapmak (1652-1654) zorunda kalmış ve Hollanda'yı yenmiştir. Keza, Güney Amerika'daki İspanyol sömürgeleriyle ticaret yapabilmek için İspanya ile de savaş yapan (1654-1658) Cromwell, onu da yenmiş ve istediği ticaret yapma hakkını elde etmiştir.

Cromwell'in ölümünden sonra İngiltere, demokratik gelişme bakımından önemli bir olaya sahne olmuştur. Cromwell'den sonra tekrar iktidara gelen Stuart kralları, ülkeyi mutlak bir şekilde yönetmek istediler. Bu ise, Kral ile Parlâmento arasında bir mücadeleye sebep oldu. Bu mücadelede Parlâmento ikiye ayrıldı: *Tory* ler (bugünkü Muhafazakâr Parti), Kralın yetkilerinin arttırılmasına taraftardı. Buna karşılık *Whig*' ler (Liberal Parti) ise, Parlâmento'nun Kral karşısındaki yetkilerinin arttırılmasını istiyordu. Bu mücadele 1688 yılına kadar sürdü. Bu tarihte İngiltere tahtına *Orange* hânedanından *William* getirildi. Kral William, 1689 Şubatında, "*Haklar Beyannamesi*"¹ni ("Declaration of Rights") kabul ederek, Parlâmento'ya gayet geniş hak ve yetkiler tanıdı. O kadar ki, William hükümdarlığa, bu beyannameyi kabul etmek şartıyla getirilmişti ve beyanname yayınlandıktan sonra, kendisine ve karısı *Mary*'ye hükümdarlık tacı Parlâmento tarafından giydirildi. Yani Kral'a, hükümdarlık etme yetkisini Parlâmento vermiş oluyordu. Bu ise, o sırada Avrupa monarşilerinde yerleşmiş olan "İlâhi Hukuk" teorisinin İngiltere'de sona erdirilmesi demektir. Ayrıca, Parlâmento'nun Kral karşısındaki üstünlüğünü belirten ve Kralın yetkilerini esaslı bir şekilde sınırlayan Haklar Beyannamesi, İngiliz demokrasisinin en önemli belgelerinden biridir.

18. yüzyılda İngiltere'de büyük sosyal ve ekonomik gelişmeler olmuştur. Bunların başında "Sanayi İnkılâbı" gelir. Dokuma sanayiinde bugünkü mekiğin icadı, İngiliz tekstil endüstrisine büyük hız kazandırmıştır. Ham demirin maden kömürü ile işlenmesi keşfedilmiş ve James Watt da buharla işleyen ilk makinayı yapmayı başarmıştır. Bu suretle gelişen İngiliz sanayii, artan üretimi akıtacak dış pazarlar aramış ve bu da İngiliz sömürgeciliğine büyük bir hız vermiştir. İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesinde en büyük adım, Yedi Yıl Savaşları sonunda, 1763'de, Fransa ve İspanya ile imzaladığı *Paris Antlaşması* olmuştur. Bu antlaşma ile İngiltere, bütün Kanada'yı, bugünkü Amerika'da Mississippi nehrinin bütün doğu kısımlarını almış ve Fransa'yı Hindistan'dan çıkararak *bütün Hindistan'ı* ele geçirmiştir.

İngiltere, 1702-1713 İspanya veraset savaşlarında da İspanya'yı yenmiş ve *Cebelüttarik*'i almıştı. Bu şekilde, Akdenizin bir kilit noktasına da yerleşmiş oluyordu.

¹ Metin için bk.: Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, Philadelphia, Chilton Book Company, 1967 (3rd printing), p. 124-131.

Kara Avrupası'nda İngiltere'nin en büyük rakibi Fransa idi. Fransa'nın Avrupa'da kuvveüenmesini istemiyordu. Fransa ile, gerek İspanya veraset savaşlarında, gerek Yedi Yıl Savaşları'nda karşı karşıya gelmiş ve onu yenmişti. İngiltere, Fransa'nın, özellikle Manş kıyılarına, yani bugünkü Hollanda ve Belçika'ya egemen olmasına müsaade etmiyordu. Zira bu kıyılara yerleşen bir devlet, İngiltere'yi çok yakından tehdit edebilirdi. İngiltere bu yerlere o derece önem vermekteydi ki, daha 1677'de bir fiansız diplomatı, “İngilizler Hollanda'yı kaptırmamak için, gömleklerini satıncaya kadar Fransa ile savaşsınlar” demişti².

Lâkin bir gerçek vardı ki, o da, 18. yüzyıl içindeki savaşların İngiltere'yi ekonomik bakımdan iyice sarsmış olmasıydı. İngiliz mâliyesi çok sarsılmıştı. Bundan dolayıdır ki, 18. yüzyıl içindeki zaferler, yüzyılın sonunda büyük bir yenilgi ile kapandı: İngiltere, 1783'te imza ettiği Versay Antlaşması ile, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını kabul ederek, kuzey Amerika'daki sömürgelerini kaybetti.

Bunun yanında, Whig'lerle Tory'lerin mücadelesi de içerde bir istikrarsızlık unsuru oldu. Bu mücadeleye Kral da karışıyordu. 1760'da tahta çıkan III. George'un hükümdarlığının ilk on yılı içinde, birbiri araksına yedi kabine gelip geçmişti.

İşte bu durum içindedir ki, 1783 Aralık ayında, İngiltere tarihinin en parlak başbakanlarından *William Pitt* Başbakan oldu. William Pitt, başbakan olduğu zaman henüz 24 yaşında bulunuyordu. Bu “hârîka çocuk”un başbakanlığı Türk tarihi bakımından da önemlidir. Zira İngiltere'nin, 1791'den 1878'e kadar devam eden, “Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikası” Başbakan William Pitt tarafından başlatılmıştır. Katerina'nın, Avusturya ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama amacı ile açtıkları 1787-1792 savaşında, Pitt, Rusya'nın Akdeniz'e inmesinin yaratacağı tehlikeyi görmüş ve savaşı durdurması için 27 Mart 1791'de Rusya'ya bir ültimatom göndermiştir. Fakat Pitt'in bu teşebbüsü sert eleştirilerle karşılaşınca, ültimatom, yerine ulaşmadan geri çekilmiştir. Lâkin İngiltere bu tarihten sonra, Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü ve varlığını korumayı, 1878'e kadar bir politika ilkesi olarak muhafaza edecektir.

8. HOLLANDA VE BELÇİKA

Hollanda, 1648 Vestfalya antlaşması ile, İspanyol egemenliğinden kurtularak bağımsızlığını almıştı ve Avrupa'nın sömürgeci devletlerinin başında geliyordu. Hollanda, bu sömürgeciliğini özellikle denizciliğine borçluydu. İhtilâl çıkışı zaman 2.5 milyon kadar bir nüfusu olan bu ülkenin, hiç kara ordusu yoktu. Buna

² O zamanki Belçika toprakları İspanyol egemenliğinde olup, bu topraklara İspanyol Hollandası adı verilirdi.

karşılık, 150 gemilik savaş donanması ve 2500 gemilik bir ticaret donanması vardı. Uzakdoğu'daki sömürgeleri şunlardı: Seylân Adası, Hindistan kıyılarında bazı yerler, Malaka, Cava, Sumatra, Célèbes, Yeni Gine. Afrika'da da güneyde Cape Colony. Amerika'da da Güyan'ın bir kısmı ile Antil adalarından bir kısmı.

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hollanda, yedi eyaletten meydana gelen ve "Birleşik Eyaletler" denen bir Cumhuriyet'ti. "Cumhuriyet" denmesinin sebebi de, Kralın seçim yolu ile tahta oturmasıydı. Bu bakımdan da *Orange* hânedanının etkisi fazla idi. Hollanda'nın başında bulunan Krala "Stathouder" denirdi. Stathouder'lik 1784 yılında kaldırıldı. Bu durum, zengin burjuvazinin ülkeyi yönetmesi sonucunu vermiştir.

17. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'ye yenilen Hollanda, 1715'ten itibaren İngiltere'nin nüfuzu alüna girmişti. O kadar ki, yüzyılın ikinci yansında, Hollanda için, "İngiliz gemisinin dümen izinden giden bir mavna" deniyordu.

Amerikan bağımsızlık ayaklanması sırasında Hollanda ve Fransa, İngiltere'ye karşı birleşmiş ve Amerikan ihtilâlcilerine yardım etmişlerdir. Bu yardımlar, Hollanda'nın ekonomik durumunu büyük ölçüde sarsmışUr. Gerek bu sebepten, gerek bir kara ordusuna sahip olmaması dolayısıyla, İhtilâl savaşlarının daha ilk safhasında, 1795'te, Fransa'ya yenilecek ve Fransa'nın işgaline uğrayacaktır. Napolyon, 1810'da Hollanda'yı tamamen Fransa'ya ilhak edecektir.

Bugün Belçika denen topraklara gelince, Fransız İhtilâli patlak verdiğinde, buraları *Amsturya Hollandası* adı ile Avusturya'ya ait bir bölgedir. 1714'e kadar *İspanyol Hollandası* adı ile anılan bu topraklar, 1714 Reichstadt barışı ile Avusturya'nın egemenliğine geçmiştir.

9. PORTEKİZ

Portekiz'in adı, 15. yüzyılın büyük keşifleri sırasında çok geçmiştir. Avrupa'nın önde gelen denizci devletlerinden biri olan Portekiz, daha 15. yüzyılın başlarında, Açores ve Madeira adalarını ele geçirmişti. Bartolomeu Dias'ın 1486-87'de Batı Afrika kıyılarını izleyerek Ümit Burnu'na kadar yaptığı gezi, Portekiz'in, Batı Afrika kıyılarına yerleşmesini sağlamış ve bu devlete Angola sömürgesini kazandırmıştır. Bunun arkasından, 1497-99 arasında Vasco de Gama'nın, Ümit Burnu'ndan dolaşarak Hindistan'a kadar gitmesi ise, Portekiz'e, doğu Afrika'da Mozambik'i kazandırmış ve aynı zamanda Hindistan'ın doğu kısmına yerleşmesini sağlamıştır. Alvarez Cabral'ın 1500 yılında Brezilya'yı keşfetmesi ile Portekiz, geniş Brezilya topraklarını ele geçirmiştir.

Portekiz'in bu yükselişi ve kuvvetli durumu çok uzun ömürlü olmamıştır. Bunda özellikle İspanya'nın güçlenmesinin etkisi olmuştur. İspanya'nın en yüksek dönemlerinden biri olan Filip II zamanında, 1580'de, Portekiz İspanya'nın egemenliği altına girmiştir. Portekiz, yakasını İspanya'dan ancak 1640'da kurtarabil-

miştir. Bundan sonra da İspanya, Portekiz'in yakasını bırakmak istemediği için, Portekiz de, bu tarihten sonra, İspanya'ya karşı İngiltere'ye dayanma yoluna gitmiştir. Ne var ki, Portekiz arük Avrupa'nın büyük devletlerinden değildir. Devamlı iç mücadeleler bu ülkeyi çok sarsmıştır. Portekiz'in çöküntüsü bütün 18. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Bundan dolayıdır ki, Napolyon'un İspanya ile beraber Portekiz'i de işgali gayet kolay olmuştur.

10. İSPANYA

İspanya da, Orta Çağ'daki büyük keşiflerde başrolü oynamış bir devlettir. Bu keşifler sayesinde İspanya da deniz aşırı büyük sömürgeler ele geçirmiştir. Bilindiği gibi, Kristof Kolomb'un Amerika kıt'asını keşfi, İspanya'ya, bugünkü Meksika, Bahama ve Antiller'e ve Brezilya hariç hemen bütün Güney Amerika'ya yerleşmek imkânını sağlamıştır. Diğer İspanyol gemicilerinin 16. yüzyılın ilk yarısı içinde yaptıkları devamlı geziler de, İspanya'ya, Uzak Doğu ve Pasifikte bir çok adaları kazandırmıştır. Filipinler böyle olmuştur. Filipinler adı (Las Filipinas), o sırada çocuk yaştta bulunan II. Filip'in adına izafeten konmuştur.

İspanya, Fransa ile birlikte, Amerikan bağımsızlık savaşıma yardım edince, bu bağımsızlığı tanıyan 1783 Paris anlaşmasıyla de, İngiltere'den kuzey Amerika'daki Florida'yı ve Akdeniz'deki Minorka adasını almıştır.

Fakat İspanya, II. Filip zamanında, 1588'de, İngiltere'den ilk büyük darbeyi yemiş ve o tarihten sonra devamlı bir şekilde gerilemiştir. İngiltere'nin denizci bir devlet olarak kuvvetlenmesi, İspanya'nın yıldızını söndüren bir faktör olmuştur. İngiltere'nin durumunu belirürken değindiğimiz üzere, İspanya 1588'den sonra, 1654-1658'de, 1702-1713 İspanya veraset savaşlarında ve nihayet 1756-1763 Yedi Yıl Savaşları'nda olmak üzere, İngiltere'den üç darbe daha yemiş ve bunun sonucu olarak da sömürgelerinden bir kısmını kaybetmiştir.

Napolyon Savaşları sırasında, 1805'de, Amiral Nelson'ın İspanyol donanmasını yakmasından sonra, İngiltere zamanımıza kadar denizlerdeki üstünlüğünü devam ettirecek ve İspanyol denizciliğinden de bir daha söz edilmeyecektir.

Fransız İhtilâli çıkışı sırada İspanya dış politikasında Fransa'ya bağlanmış bulunmaktaydı. Bunda, hiç şüphe yok, İspanya'nın hükümdar ailesinin Bourbon'lardan olmasının büyük rolü vardır. İspanya veraset savaşları sonunda 1713 *Utrecht Antlaşması* ile, Fransa savaşta yenilmiş olmasına rağmen, XIV. Louis, torunu V. Filip'in İspanya Krallığını diğer devletlere kabul ettirmeye muvaffak olmuştu. İspanya ile Fransa arasında bu suretle teşekkül eden yakınlık, Yedi Yıl Savaşları sırasında, 1761'de iki devlet arasında bir ittifakın imzasına kadar varmış-
Ur. Bundan dolayıdır ki, Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında, Fransa ve İspanya, birlikte, Amerikan ihtilâlcilerine yardım etmişlerdir.

II. Filip zamanından beri devam edegelen İspanya'nın gerilemesi, 1808'de Nâpolyon'un İspanya'yı işgal edip, İspanya Krallığına kardeşlerinden birini getirmesiyle, yeni bir döneme girecektir.

11. İTALYA.

18. yüzyılın sonlarında İtalya, coğrafi bir kavramdan ibarettir. Yarımada ile daha kuzeylerde irili ufaklı 14 tane devlet vardı. Bunların başlıcaları, Sardunya Krallığı (Piyemonte, Satma, Nis ve Sardunya adasını kapsamaktadır), Venedik Cumhuriyeti, Cenova Cumhuriyeti, Parma Dükalığı, Modena Dükalığı, Toskana Büyük Dükalığı, Roma'da Kilise Devleti, ve İki Sicilya Krallığı'dır.

Parma Dükalığı ile İki Sicilya Krallığının başında İspanyol Bourbon'ları bulunmaktaydı. Sardunya Krallığının başında ise Savua (Savoie) hanedanı vardı. Venedik Cumhuriyeti ise, Dalmaçya kıyıları ile Yedi Ada'ya sahip bulunmakla beraber, artık eski gücünü kaybetmiş bulunuyordu. Napolyon 1797'de Venedik Cumhuriyeti'ne son verecektir.

12. İSVİÇRE

İsviçre, 17. yüzyıldanberi 13 kantondan meydana gelen bir "Konfederasyon"dur. İsviçre'nin bağımsız bir devlet olarak tanınması, 1648 Vestafalya Anüaşması ileler. Fakat İsviçre Avrupa politikasında önemli bir rol oynamaktan uzakur.Napolyon, 1798'de İsviçre'yi işgal edecek ve burada 1803 yılına kadar devam edecek olan bir *Helvetya Cumhuriyeti* kuracakür. Napolyon, 1803'te İsviçre'yi tekrar bir Konfederasyon haline getirecektir.

İKİNCİ KISIM

OSMANLI İMPARATORLUĞU

1. İMPARATORLUĞUN GENEL DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşu olan 1299'dan, Vezir-i Azam Sokullu'nun ölüm tarihi olan 1579'a kadar, topraklarını devamlı olarak genişletmiştir. 1579'dan 1699'a kadar olan dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Duraklama" (Tevakkuf) dönemini teşkil ettiğine göre, Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan 400 yıl sonra, en geniş sınırlarına ulaşmış ve üç kıtaya yayılmış bulunan büyük toprakları kapsamış bulunuyordu.

İmparatorluğun bu sınırlarını şöyle belirtebiliriz: Bugünkü Viyana'nın doğusu ile, bugünkü Zagreb şehri arasında çizilen çizgi, kuzeyde Karpat dağlarının batı uçlarına ve güneyde de Adriyatik kıyılarına uzatılırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1699'dan önceki Avrupa sınırları yaklaşık olarak ortaya çıkmış olur. Bu sınırların

kuzeydeki ucu, Karpat dağlarının kuzey eteklerinden geçerek, ve Dinyeper nehrini izleyerek, Azak Denizi'nin kuzey kıyılarından ve Kafkas Dağları'nın kuzey eteklerini izledikten sonra Hazar Denizi kıyılarına ulaşılırsa, Devlet'in kuzey sınırları elde edilmiş olur. Hazar Denizi'nin batı kıyılarının teşkil ettiği çizgi, Basra Körfezi'ne uzatılırsa, İmparatorluğun doğu sınırları çizilmiş olur. Bu sınır ile Akdeniz'in doğu kıyıları arasında kalan topraklar, yani bugünkü Orta Doğu bölgesi ile, bütün Arabistan kıtası, Mısır, Trablusgarp (Libya), Tunus ve Cezayir de Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde bulunmaktaydı.

1699'dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun “gerileme” si başlamıştır. Gerileme deyince, genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki sınırlarının doğuya doğru gerilemesini anlamak gerekir. Yani, İmparatorluğun toprak kaybı başlamıştır. Yani, 18. yüzyıl içinde İmparatorluk, yaptığı savaşlarda, galip devletlere toprak vermeye başlamıştır. Fakat 19. yüzyıl içinde ise, parça parça toprak vermekten ziyade, her savaştan sonra, egemenliği altında bulunan milleüer birer birer bağımsızlıklarını alarak İmparatorluktan kopmuştur ki, bu gelişme İmparatorluğun “parçalanma” sürecini meydana getirir. Bugünkü Balkan devletlerinin ortaya çıkışı böyle olmuştur. I. Dünya Savaşı ise (1914-1918), parçalanmanın son darbesini vuracak ve “yıkılmayı” hızlandıracaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, gerileme ve parçalanmasının sebepleri üzerinde biraz durmak isteriz. Bu sebepler genel olarak şu şekilde belirtilebilir:

1) Osmanlı İmparatorluğu, o muazzam sınırlarına feüh ve istilâ yolu ile ulaşmıştır. Yani İmparatorluğun genişlemesi, kuvve te, Devlet'in askerî kuvvetine dayanmıştır. Zamanla bu kuvvet zayıfladıkça, fetih yoluyla kazanılan toprakları elde tutmak imkânı da zayıflamıştır.

2) Bir devletin, üzerinde bulunduğu topraklar genişledikçe, bu toprakları merkezi otorite vasıtasıyla yönetmek de güçleşir. Böyle bir durumda, yönetim sistemi olarak, bugün “yerinden yönetim” denen “ademi merkezîyet” j (décentralisation) sistemini uygulamak bir zorunluk olur. Osmanlı İmparatorluğu j da böyle yapü. Lâkin vilâyeüerin başına getirilen yöneticilerin hepsi aynı yetenek j ve nitelikte olmadıkları için, bunlardan bazıları, merkezî otoritenin etkisinden uzak I olmanın da avantajını kullanarak, şahsî çıkar ve zaaflarına gerçekleşme imkânı j vermişlerdir. Özellikle, gerileme döneminin ayaklanmaları bu bakımdan dikkat I çekicidir. Bu durum, imparatorluğu sarsan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

3) “Ademi merkezîyet” sistemi de, keza, kuvvetli bir merkezî otoriteye ihtiyaç j gösterir. Halbuki Osmanlı İmparatorluğunun askerî bakımdan zayıflaması, mer- | kezî otoritenin de zayıflaması sonucunu vermiştir.

4) Koca İmparatorluk, sınırları içinde, çeşitli milletleri, dinleri ve mezhepleri, | farklı dilleri ve ırkları toplamış bulunmaktaydı. Esasında Osmanlı Devleti bunlara j karşı, ve özellikle Hıristiyan unsurlara karşı, Avrupa'nın başka ülkelerinde eşine |

rastlanmayan bir hoşgörü göstermiş, çağın en uygar davranışını yaparak, bunları dinî inanç ve ibadetlerinin her türlü uygulamasında serbest bırakmıştır. Bunun pek çok örnekleri vardır. Bir tanesini zikrederim: 1572 yılında Fransa’da Katolikler, Sain-Barthelemy katliâmı ile Protestanlara yaşama hakkı tanımazken, Bosna’nın *Sokolouici* köyünden Ortodoks *Bayo*, “Vezir-i Azam Sokullu Mehmet Paşa” adı ile Osmanlı Devletini yönetmekteydi.

Tabiatile, bu farklı unsurların ilelebed Devlet’e devamlı bir bağlılık ve sadakat göstermeleri beklenemezdi. Devlet zayıfladıkça, Osmanlı’nın geniş hoşgörüsü ile muhafaza ettikleri millî, ırkî ve dinî benliklerini ortaya koymaları kaçınılmazdı. Hele Fransız İhtilâlinin hürriyet fikirlerinden sonra, bunlar İmparatorluk ile bağlarını koparmak için her fırsâi kullanma yoluna gittikleri gibi, özellikle Balkanlar’ın, büyük devletlerin (Düvel-i Muazzama) politik ihtiraslarının çatışma sahnesi haline gelmesi de bunların işine yaramışür.

5) Burada din unsuru üzerinde de durmak gerekir. O da, Orta Çağ’dan beri, Avrupa’da milletlerarası münasebetler demenin, sadece Hıristiyan devletler arasındaki münasebetler demek olduğudur. Şimdi bir Osmanlı Devleti çıkıyor ve fethettiği topraklarla beraber bir çok Hıristiyan halk da bir “Müslüman Devlet”in ege-menliği altına giriyor. “Hıristiyan Avrupa” bunu hazmedemedi. Osmanlı’nın o uygarlık sembolü dinsel hoşgörüsünü bile, uygarca karşılayamadı. Bu sebeple, bir yandan Osmanlı imparatorluğu’nu Avrupa’dan “kovma”nın hırsına kapılırken, öte yandan da Hıristiyanlığı İslâm’ın sultanından (!) kurtarmayı kendisine kutsal bir misyon edindi.

6) Bütün bunların üstüne, Osmanlı İmparatorluğu çağdaş gelişmeleri, ne kültür, ne ekonomik ve ne de teknik alanda, yeteri kadar takip edebilmişti. Bu hal Osmanlı İmparatorluğu’nu içten zayıflatan bir husus olmuştur. Avrupa devletleri arasındaki yakın münasebetler sonucu, ve özellikle Hıristiyan dinine dayanan bir kültür birliği dolayısıyla, herhangi bir yeni bir teknik buluş, herhangi bir alandaki gelişme, bütün diğerlerine yayılırken, bu yenilikler ve gelişmeler, Osmanlı Devleti’ne yeterli ölçüde yansımamıştır. Mamafih, bu yeni gelişmelerin Osmanlı imparatorluğu’nda da kabulü için yapılan teşebbüsleri, özellikle bağnaz din adamlarının nasıl tepkiyle karşıladığını da unutmayalım.

Yani hem dış ve hem de iç sebeplerin etkinliği söz konusudur.

Osmanlı Devleti’nin bu durgunluğunda ve gerilemesinde, milletlerarası politika gelişmelerinin rolü de ihmal edilmemelidir. Hatta, bazan bu gelişmeler, saydığımız sebeplerden çok daha etkili faktörler olmuştur. Burada zikretmek istediğimiz husus, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuzeyinde kuvvetli bir Rusya’nın ortaya çıkmasıdır. Ortodoks dininin, bağnaz niteliği dolayısıyla, yayılma eğilimine sahip olması, Rusya’nın denizlere çıkma politikası ve İsvetç’in yenilmesinden sonra Rusya’nın Baltığa çıkması ve bundan sonra da esas faaliyet istikametini Karadeniz’e, yani Osmanlı İmparatorluğu’na yöneltmesi, ve nihayet, bir çok Rus çarlarının, Rus em-

peryalizminin gerçekleşmesi için Osmanlı İmparatorluğunu uygun bir alan olarak görmesi, bütün bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını süratlendiren faktörler olmuştur.

Tabiatıyla Rusya bu arada, bu yayılcılığına dışardan destekler de bulmuştur. Gerek 18. yüzyıl ve gerek 19. yüzyılda, Rusya'nın zaman zaman Avusturya ile beraber hareket etmesi de özellikle Balkanlar'da, dengeyi, Osmanlı İmparatorluğunun aleyhine olarak, ciddi bir şekilde bozmuştur. Bozulan bu kuvvet dengesi karşısında, 1791'den itibaren Rusya'nın karşısına İngiltere çıkmış ve Rusya'nın yayılcılığını frenlemeye çalışmış ise de, Osmanlı Devleti içerden çürümesine devam ettiğinden, İngiltere faktörü Devlet'in parçalanmasını ancak geciktirebilmiştir. Kaldı ki, İngiltere, Osmanlı Devleti'ni destekleme politikasının sonuçsuzluğunu görüp, 1878'den itibaren bu politikayı değiştirmeye karar verince, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması kaçınılmaz olmuştur. İlerde göreceğimiz üzere, İngiltere'nin yerini Almanya'nın alması da derde deva olamamıştır. Zaten Almanya da Osmanlı Devleti ile beraber yıkılmıştır.

Fransız İhtilâli patlak verdiği zaman, Osmanlı İmparatorluğu iki yıldanberi Avusturya ve Rusya ile savaş yapmaktaydı. Bu savaş sırasında ki, İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikası ortaya çıkıyordu. Bu sebeple bu savaşı biraz ayrıntılı olarak ele alacağız. Fakat, Osmanlı-Rus münasebetlerini aydınlatması bakımından, 18. yüzyıl içindeki diğer Osmanlı-Rus savaşlarını da ana hatları ile belirtmek gerekir. Bu savaşlar şunlardır:

1) 1683-1688 Savaşı: 1683'de başlayan Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine kurulan *Kutsal İttifak'a* Rusya da katılmış ve 1696'da Azak'ı ele geçirmiştir. Barış, bugünkü Yugoslavya'nın başkenti olan Begrad'm biraz kuzeyindeki No'vi Sad şehri yakınlarındaki *Karlofça* (Karlıpeçe veya Karloviçe) de yapılmış-UrA Bu barış ile Osmanlı Devleti Avusturya'ya Banat ve Erdel'i bırakıyor ve Avusturya ile sınır Hırvatistan- tarafında, Sava nehri oluyordu. Rusya'ya ise Azak bırakılıyordu. Bu suretle Rusya Karadeniz'e çıkmış oluyordu.

2) 1711 Prut Savaşı: Bu savaşta Rusya ,Osmanlı Devletine yenilmiş 21 Temmuz 1711'de yapılan *Prut* barışı ile Azak'ı Osmanlı Devleti'ne iade etmiştir^{3 4}.

³ Karlofça'da esas itibarıyla Avusturya ile 26 Ocak 1699'da bir barış imzalanmıştır (Metin için bk.: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1297, s. 92-102; Nihat Erim *Devletlerarası Hukuku re Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt I: *Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayını, 1953, s. 27-34; Lâtince orijinal metin: Gabriel Effendi Noradounghian, *Receuil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome Premier: 1300-1789, Paris, Leipzig, Neuchâtel, 1899, p. 182-193; (lâtince metnin fransızca özeti: p. 193-196). Lâkin, bazı anlaşmazlıklar sebebiyle, Karlofça'da Rusya ile barışı hemen imza etmek mümkün olmamış ve esas barış 13 Haziran 1700 tarihinde İstanbul'da imzalanmıştır. Metin için bk.: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3, s. 209-219; Erim, *adi geçen eser*, s. 39-47 ve Noradounghian, *adi geçen eser*, p. 197-203.

⁴ Prut barışının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3, s. 222-229; Erim, *adi geçen eser*, s. 55-59; Noradounghian, *Receuil d'Actes...*, Tome Premier, p. 203-207.

3) 1736-1739 Savaşı: Rusların Kırım'a saldırımları ve Kabartay arazisi üzerinde hak iddia etmeleri yüzünden çıkan bu savaşa, Avusturya da Rusya'nın müttefiki olarak kanılmıştır. Mamafih, Osmanlı Devleti'nin bu savaşı çıkarmasında, Lehistan veraseti yüzünden Avusturya ve Rusya ile savaş yapmakta olan Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki kışkırtmaları da önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti bu savaştan kazançlı çıkmış ve 1739 *Belgrad Barışı*⁵ ile, daha önce Avusturya'ya kapırdığı bir kısım toprakları geri almış ve Azak'ı da Rusya'ya, bütün kalelerinin yıkılması, Rusya'nın Azak Denizinde donanma bulundurmaması şartıyla geri vermiş ve Kabartay arazisinin de eskisi gibi bağımsız olmasını Rusya'ya kabul ettirmiştir.

4) 1768-1774 Savaşı: Rusya'nın Lehistan'ın iç işlerine karışması ve Balkanlar'da ve Kafkasya'da Osmanlı imparatorluğu aleyhine faaliyette bulunması yüzünden çıkan bu savaşta Osmanlı Devleti yenilmiştir. 21 Temmuz 1774'te imzalanan *Kaynarca Antlaşması*, bu yenilginin ağır bedeli olmuştur⁶. Tuna nehrinin güneyinde ve bugünkü Silistre'ye yakın bir mesafede bulunan Küçük Kaynarca köyünde imzalandığı için *Küçük Kaynarca* adı da verilen bu anüaşma, 28 esas madde ile iki ek maddeden ibarettir. Osmanlı-Rus münasebetleri bakımından önemli bir belgedir. Bir defa, Osmanlı Devleti Karadeniz kıyılarında ve Kafkasya'da toprak kaybediyordu. Kerç kalesi ile Kabartay arazisi Rusya'ya terkediliyor ve sınır Aksu veya Bug nehri oluyordu. Buna karşılık Eflâk ve Buğdan Osmanlı Devletine iade ediliyordu.

Kaynarca Andaşması'nın en önemli maddeleri, 2., 7. ve 14. maddelerdir. 2. madde ile Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı, yani Osmanlı Devletine olan bağlılığına son verilmesi kabul ediliyordu. 7. ve 14. maddeler ile de, Rus elçisinin Ortodoks uyruklar hakkında Osmanlı Devleti nezdinde yapacağı başvurular nazarı itibare alınacaktı ki, bu 7. madde, bundan sonra Rusya'ya, Ortodoks uyrukları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına ve Ortodoks'ların "koruyucusu" rolünü oynamasına imkân sağlayacaktır. 14. madde ile de, Rusya, İstanbul'da, bütün Ortodoksların yararlanacağı bir bir kilise yapurma hakkını da elde ediyordu ki, bu yetki, âdeta, 7. madde ile aldığı yetkinin bir tamamlayıcısı olmaktaydı.

Antlaşmanın 11. maddesi ile de, Rus ticaret gemileri Boğazları'dan serbestçe gelip geçecekler ve Ruslar bu amaçla münasip görecekları Osmanlı kıyılarında konsolosluk açabileceklerdi⁷.

Belgrad Antlaşmasının metni *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3, s. 120-131; Erim, adı geçen eser, s. 83-92; Noradounghian, *Receuil d'Actes...*, Tome I, p. 258-265.

¹¹ Kaynarca Antlaşması'nın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3, s. 254-273; Erim, s. 121-135; Noradounghian, Tome I, p. 319-334.

⁷ Kaynarca Antlaşmasının geniş bir tahlili için bk.: Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye re Rusya, 1798-1919*, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını, 1970, s. 27-32.

Osmanlı Devleti, Rusya ile Kaynarca Antlaşması'm yaptıktan sonra, Avusturya ile savaşa devamı göze alamadığından, onunla da 7 Mayıs 1775'de bir anlaşma yapararak ve Bukovina'yi Avusturya'ya bırakarak, savaşı sona erdirdi⁸.

2. 1787-1792 OSMANLI-RUS SAVAŞI

Fransız İhtilâli Patlak verdiğinde, Osmanlı Devleti 1787'den beri Rusya ile savaş içinde bulunuyordu. Şimdi bu savaşı açıklayalım.

A) Kaynarca'dan Sonra Rusya

Kaynarca Antlaşması imzalandığında, Rusya'nın başında II. Katerina bulunuyordu. Bir Rus'tan daha fazla Rus olan bu ruslaşmış Alman kadını, son derece muhteris bir hükümdardı. Bu tarihte İsveç artık sahneden çekilmiş olduğu için, Katerina gözlerini güneye, Osmanlı Devleti'ne çevirmişti. En büyük arzusu, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkıp, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanları kurtarmak (!) ve İstanbul'u ele geçirmekti.

Yukarda belirttiğimiz gibi, 1774 Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı'mn bağımsızlığı kabul edilmişti. Bu, Rusya'nın Kırım Hanlığı'nı yıkmak ve kendi egemenliği altına almak için atılmış bir adımdı. Nitekim, antlaşmanın imzasından sonra, Ruslar, Kırım'da iç anlaşmazlıklar çıkarmaya, halkı Kırım Hanlarına karşı ayaklanmak için kışkırtmaya ve nihayet Kırım'a asker sevk ederek, istediklerini Han seçtirmeye başladılar. 1777'de, evvelce Petersburg'da bulunmuş ve Katerina'nın sempatisini kazanmış olan Şahin Giray'ı, askerî baskı altında, Han seçtirdiler. Rusların bu müdahalesi Kırım Tatarlarının hoşuna gitmediği gibi, Osmanlı Devleti'ni de kızdırdı. Bâbiâli, bu işe müdahaleye karar verdi ve o da İstanbul'da bulunan Selim Giray'ı Kırım Hanı tayin ederek, başkent Bahçesaray'a gönderdi. Bu iki Han arasında mücadeleler oldu ve Selim Giray mücadeleyi kaybedince İstanbul'a döndü. Osmanlı Devleti Rusya ile yeni bir savaşa başvurmak istediye de, Fransa'nın araya girmesiyle bundan vazgeçti. Ve 10 Mart 1779'da Rusya ile yaptığı *Aynalıkavak Antlaşması* ile¹, Şahin Giray'ın Hanlığını tanıdı. Fakat Ruslar da askerlerini geri çekeceklerdi. Ne var ki, Ruslar Şahin Giray vasıtasıyla Kırım'a nüfuz etmeye devam ettiler ve nihayet 1783'te Kırım'ı işgal ve Rusya'ya ilhak ettiler.

Bu suretle Rusya, Karadeniz'in kuzeyine tamamen yerleşmiş oluyordu. Bugünkü Gürcistan ve Mingrelye'nin (İmeretiye) yine 1783 yılında Katerina'nın bir fermanı ile Rusya'nın himayesi altına konulduğu gözönüne getirilirse, Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki durumu daha açık olarak ortaya çıkar.

⁸ Avusturya ile 1775 antlaşmasının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3, s. 142-145; Erim, *adı geçen eser*, s. 145-147; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome I, p. 334-338.

¹ Aynalıkavak Antlaşmasının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3. s. 275-284; Erim, *aynı eser*, s. 151-158; Noradounghian, *Recueil...*, Tome I, p. 338-344.

Kırım'ın ele geçirilmesi Katerina için daha büyük tasarıların ilk adımını teşkil ediyordu. Kırım'ın işgal ve ilhakından sonra, Katerina, Karadeniz kıyılarında kaleler, tersaneler ve donanma inşa ettirmeğe başladı. Bütün bu hazırlıklar *Grek Projesi* denen bir plânın hazırlıklarıydı.

B) Rusya-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi

Yedi Yıl Savaşları sırasında İngiltere, Prusya ve Hollanda; Avusturya ve Fransa'ya karşı ittifak yapmışlar ve galip gelmişlerdi. Özellikle Avusturya'nın Prusya'ya yenilmesi, bu devleti kuvvetli bir müttefik aramaya şevketti. Avusturya Başbakanı (Şansölye) *Kaunitz* bu müttefiki Rusya'da bulmuştu. Bunun sonucu olarak, 1781 yılının Nisan ve Mayıs aylarında II. Jozef ile II. Katerina arasındaki yazışmalarda, iki devlet arasında bir ittifak kuruldu. Buna göre, Osmanlı Devletine karşı açılacak bir savaşta, iki taraf birbirlerine yardım edeceklerdi. Fakat bu ittifak bu kadarla kalmadı. Yine iki hükümdar arasında 1782 yılında yapılan yazışmalarla, Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve Avrupa'daki topraklarının ele geçirilmesi halinde, bu "miras"ın nasıl taksim edileceği hususunda bir anlaşma meydana gelmişti ki, "*Grek Projesi*" denen tasarı budur.

Buna göre: Eflâk, Buğdan ve Besarabya'da, yani Dinyester nehri ile Tuna nehri arasındaki topraklarda bir "*Daçya Devleti*" kurulacak, Dinyester'e kadar olan Karadeniz kıyılarını Rusya alacak, Avusturya'ya da, Sırbistan, Bosna, Hersek ve Dalmaçya kıyıları ile Eflâk'ın küçük bir kısmı verilecek. Eğer Osmanlı Devleti Avrupa'dan tamamen çıkarılırsa, yani İstanbul'da ele geçirilirse, o zaman başkenti İstanbul olan ve Rusya'ya bir ittifak ile bağlı bulunacak bir "*Grek Devleti*" yani *Bizans Devleti* kurulacak ve bunun başına Katerina'nın torunu Konstantin, XIII. Konstantin adı ile kral olacak. Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya ve Afrika'daki topraklarına gelince; buraları Fransa, İngiltere ve İspanya arasında taksim edilmek üzere bu devletlerin keyfine bırakılacaktı.

Bu proje yapıldığı zaman, İngiltere, Amerika'daki bağımsızlık hareketi ile uğraşmaktaydı ve Fransa ve İspanya da Amerikalılara yardım ediyorlardı. Geriye bir Prusya kalıyordu ki, bu iki devleün ittifakı karşısında, Prusya'dan korkmaya gerek kalmıyordu.

Grek Projesi'nin başlangıcı 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına kadar gitmektedir. Bu savaş sırasında, Çariçe'nin "gözdesi" (âşığı) olan Prens Potemkin, "*Doğu Sisteminin Büyük Plânı* " adı ile, Osmanlı İmparatorluğunu yıkma amacını güden bir tasarı hazırlamış. Bu tasarıda, Türklerin Avrupa'dan kovulmaları ve İstanbul merkez olmak üzere, bir Rus prensi'nin yönetiminde bir "*Grek Devleti*"nin kurulması öngörülmekte idi. Bundan dolayıdır ki, II. Katerina'nın Nisan 1779'da doğan torununa, İstanbul'un kurucusu Bizans İmparatoru Konstantin'in adı verilmiş ve bir çok Rum dadısı Saray'a alınmıştı. Aynı zamanda Rum gençleri için

Petersburg'da bir askerî okul açılmış ve tasarlanan “*Grek Devleti*” için Rum subaylar yetiştirilmesi hazırlıklarına başlanmıştı. Hatta, Katerina, İstanbul'un Ruslar tarafından zabunun bir hâürası olmak üzere bir madalya bile hazırlatmıştı¹⁰.

C) Savaşın Çıkması

1787 Ocak ayında Katerina güney Rusya'da büyük bir seyahate çıktı. Bu seyahatte kendisine Avusturya, İngiliz ve Fransız elçileri de eşlik etmekteydi. Katerina'nın kendi maiyeti de çok kalabalıktı. Bu büyük kabile, Kiev'den Kerson'a kadar, Dinyeper nehri üzerinde gemilerle seyahat etti. Avusturya İmparatoru “*Taçlı Filozof*” II. Jozef de Kerson'da kabileye katıldı. Katerina, Kerson'da, üzerinde “*Bizans Yolu*” yazılı zafer takları altından geçti. II. Jozef buradan Başbakanına yazdığı mektuplarda, “İmparatoriçe'nin Türklerle savaş yapmak için yanıp tutuştuğunu” bildiriyordu. Bundan sonra kabile, Sivastopol ve Bahçesaray'a geldi. Sivastopol'da Katerina, II. Jozef'e büyük ve şaşaalı gösteriler düzenledi. Rusya'nın İstanbul elçisi *Boulgakof* da İstanbul'dan kalkıp Çariçe')! selâmlamaya gelmişti.

Karina'nın bu faaliyetleri ve özellikle Sivastopol ve Bahçesaray'a kadar gelip adetâ Osmanlı Devleti'ne meydan okuması, Bâbiâli'nin sabrını tüketti. 26 Temmuz 1787'de Bâbiâli Rus elçisinden şu isteklerde bulundu: Rusya'nın, Yaş, Yegersen ve İskenderiye konsolosluklarının kapatılması; Karadeniz'deki Rus gemilerinin Osmanlılar tarafından araştırılmasına müsaade edilmesi ve Rusya'nın Gürcistan üzerinde himaye tesis etmekten vazgeçmesi.

Rus elçisi hükümetinden talimat isteyeceğini bildirince, Yedikule'ye hapsedildi ve Rusya'ya savaş ilân edildi. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilân etmesinde İngiltere ve Fransa'nın teşviklerinin büyük rolü olmuştu. Osmanlı Devleti böylece bu iki devletin desteğini de almış olmaktaydı.

D) Savaşın Gelişmeleri ve Sonucu

Osmanlı Devleti'nin savaş ilânı, Katerina'nın aradığı fırsatı. Zira savaşa girmek için zamanı ve şardarı uygun görüyordu. Avusturya müttefiki idi. Prusya ise, eskisi kadar korkulacak bir devlet değildi. Çünkü Büyük Frederik 1786'da ölmüştü. Yerine geçen Frederik Wilhelm II ise onun çapında bir hükümdar değildi. Fransa'ya gelince; o da iç karışıklıklar içinde bulunuyordu. Amerikan ihtilâlcilerine yapılan yardımlar Fransa'yı ekonomik bakımdan bir hayli sarsmıştı ki bu ekonomik sıkıntıların yarattığı iç istikrarsızlık, ihtilâlin patlamasına sebep olan olayları hızlandıracaktır. İngiltere için de hemen hemen aynı şey söz konusuydu. Yedi Yıl Savaşları'nın arkasından Amerikan ihtilâli çıkmış, yıllarca bununla uğraşmış ve o da büyük ekonomik sıkıntılara maruz kalmıştı. Dolayısıyla, İngiltere'nin de bir müdahalesi söz konusu olamazdı.

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 32.

Osmanlı Devleti, Avusturya'ya değil, Rusya'ya savaş ilân etmişti. Fakat Avusturya, çıkan savaşı fırsat bilip, bir hamle ile Belgrad'ı düşürmek istedi. Bu konuda yaptığı iki teşebbüs sonuç vermeyince, o da 1788 Şubatında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa kaıldı.

Askerî alanda savaşın gelişmeleri 1788 yazına kadar iyi gitti ise de, bundan sonra durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndü. Ruslar, savaşın ilk zamanlarında bütün faaliyetlerini Karadeniz kıyısındaki *Oçakof* kalesi üzerinde yoğunlaştırdılar.

Savaşın ilk yılında Katerina yeni bir siyasî teşebbüste bulundu. 1787 yılının son aylarında, Fransa, İspanya, Avusturya ve Rusya arasında imzalanmak üzere bir ittifak projesi hazırladı. Projenin amacı, İngiltere-Prusya-Hollanda arasında kurulmuş bulunan *Batı Bloku*'na karşı, bir *Doğu Bloku* yaratmakü. Bu blok içinde Fransa; İngiltere ve Prusya'ya karşı kullanılmış olacaktı. Fakat Fransa bunu kabul etmedi. Zira böyle bir ittifakı imzalamakla Fransa, Avusturya ve Rusya'nın yayılma emellerini kabul etmiş olacaktı. Halbuki Fransa bu iki devletin tutumlarından memnun değildi. Meselâ, Lehistan'ın 1772'deki taksimini tanımamıştı. Böyle bir ittifakı imzalamakla, bu taksimi de tanımış olacaktı. Bundan daha önemlisi de, böyle bir ittifak Fransa'ya İngiltere ile karşı karşıya getirecekti ki, Fransa böyle bir şeyi hiç arzu etmiyordu.

Buna karşılık *Batı Bloku*'nun faaliyetleri daha verimli oldu. Avusturya'nın kuvvetlenmesinden ve yayılmacılığından korkan Prusya, savaşın başında, Polonya ve Macaristan'da Avusturya'ya karşı ayaklanmaları kışkırtarak, bu devlete gâileler çıkarttı. Flatta Prusya İsveç'i de tahrik etti. İsveç, Prusya'nın tahrik ve teşriklerini müsaait karşıladi. Çünkü, Osmanlı-Rus savaşını fırsat bilerek, daha önce kaybetmiş olduğu toprakları Rusya'dan geri almak istiyordu. Bu sebeple, 1788 Temmuzunda, Rusya'ya bir ultiimat vererek, güney Finlandiya ile Kareli'nin kendisine iadesini istedi. Rusya bunu kabul etmeyince, İsveç de Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katıldı.

Diğer taraftan Prusya, 31 Ocak 1790'da Osmanlı Devletiyle bir ittifak yaptı". Bu ittifaka göre, Prusya 1790 ilkbaharında savaşa katılacak ve İstanbul'un hem karadan ve hem de Karadeniz tarafından güvenliği sağlanmadıkça, barış yapmayacaktır. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Avusturya'nın, Lehistan'dan aldığı Galiçya'yı Prusya'ya vermesi için Prusya'yı her türlü çaba ile destekleyecektir. Ayrıca, Prusya, Osmanlı Devleti Kırım'ı almadıkça savaşı durdurmayacak fakat Osmanlı Devleti de, Prusya ve İsveç ile barış yapmadıkları sürece, Rusya ve Avusturya ile barış yapmayacak, Nihayet, savaştan sonra Osmanlı Devleti'nin elinde kalan toprakları Prusya garanti edeceği gibi, aynı garantinin İngiltere, Hollanda ve İsveç tarafından da verilmesini sağlayacakü. ¹¹

¹¹ İttifakın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 1, İstanbul, Hakikat Matbaası, 1294, s. 90-94; Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, s. 163-166; Noradounghian, *Receuil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome II: 1789-1856, Paris, Leipzig, Neuchatel, 1900, p. 3-6.

Bu ittifakı yapar yapmaz Prusya, Avusturya sınırlarına asker yığdı. Amacı, Avusturya'ya baskı yapıp, onu barışa zorlamaktır.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde durumu kötüydü. 1789 Ekiminde Belgrad düşmüştü. Arkasından, Belgrad'ın güney-doğusundaki Pasarofça (bugünkü Pozarevaç) da düştü. Fakat 1790 Şubatında imparator II. Jozef, cephede hastalanarak öldü. Yerine kardeşi II. Leopold geçti. Leopold, Jozef kadar savaş taraftarı değildi. Kaldı ki, bu sırada Fransa'da ihtilâl patlak vermiş bulunuyordu. Leopold, kayınbiraderi XVI. Louis'in durumunu kollamak istiyordu. Bu beseple Avusturya 1790 yazında mütareke imzalayarak savaştan çekildi. Mütareke, Prusya, İngiltere ve Hollanda'nın aracılığı ile yapılmıştı. Osmanlı Devletiyle Avusturya arasında barış 4 Ağustos 1791'de Zıştovi'de (Bugünkü Bulgaristan'da Tuna nehri kıyısındaki *S'ishtov*) imzalandı¹². Zıştovi barışı, 18 Eylül 1739 tarihli Belgrad anlaşmasının öngördüğü sınırları teyid etmek suretiyle, statüko esasını benimsemiştir. Avusturya, *Hotin* kalesini boşaltıp Osmanlı Devletine iade etmekle beraber, kalenin teslimi, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile barışı imzalamasından sonra olacaktır.

Avusturya'nın savaştan çekildiği sırada, Osmanlı Devleti'nin müttefiki sayılan İsveç de, yorgun düştüğünden savaşa devam edemiyerek, 14 Ağustos 1790 da, o da Rusya ile barış imzalamışür.

Bu suretle Osmanlı Devletiyle Rusya karşı karşıya kalıyordu. Lâkin Osmanlı Devleti'nin cephelerdeki durumu iyi değildi. Oçakof kalesi, yaklaşık bir yıl dayanıldıktan sonra, 1788 Ağustosunda düşmüştü. Bundan sonra Ruslar Tuna'ya kadar indi. 1791 yazında Tuna cephesindeki Osmanlı ordusunun direnmesi kırıldığı gibi, Oçakof tâki Rus donanması da Osmanlı donanmasını mağlûp etti.

Durum bu safhaya gelince, Osmanlı Devleti de müttefiki Prusya'yı savaşa katılmak için zorlamaya başlamıştı. Fakat Prusya savaşa girmeye yanaşmadı. Çünkü, şimdi bütünü Avrupa'nın dikkati Fransa'da patlak veren ihtilâle yönelmişti. Prusya, savaşa girmek şöyle dursun, savaşa son vermesi için, İngiltere ile beraber Rusya'ya baskı yapıyorlardı. Prusya Rusya sınırlarına asker yığmıştı fakat Rusya barış için yapılan baskıları ve aracılık teşebbüslerini reddetti. Rusya'yı en fazla zorlayan İngiltere idi.

İngiltere 18. yüzyıl esnasında Fransa'nın Avrupa'da üstünlük kurmasına mani olmak ve özellikle kara Avrupası'nda dengenin bozulmasını önlemek için, Fransa'ya karşı Rusya ile dost geçinmiş ve yakın münasebetler kurmuştu. William Pitt'in babası Lord Chatam bu politikayı hararetle desteklemiş ve İngiltere'nin bu politikasını uzun süre devam ettirmişti.

Halbuki oğlu, zekâsı, bilgisi ile tanınan ve 24 yaşında Başbakan olan genç *William Pitt*, babasının bu politikasını değiştirdi. Çünkü *William Pitt*'e göre,

¹² Zıştovi barışının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 3, s. 156-163; Erim, *adı geçen eser*. s. 169-175;

Osmanlı Devleti Avrupa dengesinin büyük bir ağırlığını teşkil etmekteydi. Eğer Osmanlı Devleti parçalanacak veya zayıflayacak olursa, Avrupa dengesi Rusya'nın lehine bozulacaktı. Rusya'nın Avrupa'da güçlenmesi halinde, bütün Avrupa'nın güvenliği tehlikeye düşebilirdi.

Osmanlı-Rus savaşını bu açıdan değerlendiren William Pitt, Rusya'nın özellikle Karadeniz kıyılarına yerleşmesinden, İngiltere'nin çıkarları açısından büyük endişe duydu. Rusya'nın Türkiye'yi "yutmaya" hazırlandığı meydana idi. Halbuki İngiltere'nin menfaati gereği, "Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü" korunmalıydı. Rus tehlikesinin durdurulması için Pitt Bâbiâli'yi teşvik etüğü gibi, *Oçakov* (Özi veya Özü) kalesinin de Rusların eline bırakılmasının doğru olmayacağı görüşünde idi. 29 Mart 1791 tarihinde, Parlâmentoda uzun bir konuşma yaparak, İngiltere'nin, gerekirse, Rus tehdidini yok etmek için savaşı dahi göze alması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine *Oçakov meselesi*, Parlâmentoda uzun tartışmalara yol açtı. Başbakan William Pitt, bu kalenin Rusya'nın elinde kalması halinde. Osmanlı Devleti üzerindeki baskının mütemadiyen artacağını, Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin zarar göreceğini ve *Hindistan* Palu'nun güvenliğinin de tehlikeye düşeceğini ispata çalıştı. Fakat Pitt'in muhalifleri, bu görüşleri paylaşmıyorlardı. Büyük bir hâtip ve politikacı olarak tanınan *Charles James Fox* ile, yine bu dönemin tanınmış politikacılarından *Edmund Burke*, ilerde Gladstone'nun yapacağı gibi, koyu bir Türk düşmanlığı ile, Pitt'in politikasına karşı çıkular. Burke şöyle diyordu: "Türkiye'yi Avrupa dengesinin bir parçası saymak, yeni bir teoridir. Türkler esas itibariyle Asyalı bir katimdir... /Trupa dengesinde Türklere bir ağırlık veren devlet adamı ve siyaset, istikbâlin lanetini kazanacaktır. Tuna'nın güzel ülkelerinin, harap etmek için Türklere iade edilmiş olmasından kendi hesabıma müteessirim... Pitt gibi dirayetli bir devlet adamının, eski müttefiklerimizden birini kurban etmek istemesi, kendi babasının politikasını tersine çetirmesi ve ülkemizi, sonu belli olmayan bir maceraya sürüklemek istemesi, Parlâmento hayauua başladığımdauberi gördüğüm olayların en garibidir"¹³.

Liberal Parti'nin bu muhalefetine bazı Muhafazakâr milletvekilleri de katılmıştı. Bu durumda Başbakan Pitt, Rusya nezdindeki teşebbüsünden vazgeçti ve Rusya'ya vermek istediği ultiatom Berlin'den geri çevrildi.

Bu politikası dolayısıyla ki, William Pitt, 1790'da Prusya ile bir ittifak yapmıştı. Bu ittifak üzerine, iki devlet, savaşı durdurmaları ve barış yapmaları için Rusya ile Avusturya'ya baskı yapmaya başladılar. Bu iki devletle Osmanlı Devleti arasında barış için aracılık yapmak istediler. Avusturya barışa razı olduysa da, Rusya barış teklifini reddetti. Bu arada da *Oçakov* u ele geçirdi. Bunun üzerine Pitt

¹³ Kurat, *Türkiye re Rusya*, s. 39-40 ve L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Ne York, Holt, Rinehart and Winston, 1961 (3rd printing), s. 196'dan naklen: G.B. Hertz, *British Imperialism in the Eighteenth Century*, London, 1908, p. 158.

Karadeniz'e bir donanma göndererek Rusya üzerinde baskıda bulunmak istedi. Plâna göre, Prusya da karadan Rusya'ya karşı harekete geçecekti. Lâkin, belirttiğimiz gibi, Parlâmento'nun muhalefeti karşısında bütün plânlar suya düştü.

Ne olursa olsun, William Pitt, İngiltere'nin, bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 1878'e kadar izleyeceği bir polidkanın temelini atmıştı. Bu politika da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak ve savunmakü.

1791 yazında Osmanlı Devleti'nin cephe durumları bozulunca, o da barışa yanaşu ve Rusya ile 9 Ocak 1792 de *Yaş* (Yassy) Anüaşması'm imzaladı^H. Yaş barışı ile Bug ile Dinyester arasındaki topraklar Rusya'ya bırakılıyor ve Dinyester nehri iki devlet arasında sınır oluyordu.

ÜÇÜNCÜ KISIM

DİĞER BÖLGELER

1. AFRİKA

Fransız İhülâli çıktığı zaman Afrika'nın durumu şöyledir: Bütün Kuzey Afrika Osmanlı İmparatorluğuna dahildir. Afrika'nın batı kıyılarındaki Angola, Portekiz sömürgesidir. Güney Afrika'daki Cape Colony ise Hollanda'nındır. Doğu kıyılarında Mozambik de Portekiz'in sömürgesidir. Afrika'nın iç kısımları henüz insanlığın bilgisine açılmamışür. Ancak 19. yüzyıl içinde içerlere doğru yapılan gezilerle, Afrika'nın bu bölgeleri ışığa çıkmaya başlamış ve 1880'lerden itibaren de Afrika Batı sömürgeciliğinin istilâsına maruz kalmışür.

2. ASYA

Kuzey Asya'da Rusya, 16. yüzyıldanberi doğuya doğru ilerlemeye çalışmaktadır. Ve Rusya'nın girmek istediği bölgelerde Türk Hanlıkları vardır. Kıt'anın güneyinde Hindistan yarımadası tamamen İngiltere'nin kontrolündedir. Güney-doğu Asya'da Hindicini, 16. yüzyılın ilk yarısında Portekiz ve Hollanda gemicilerinin yaptığı seyahatlerle Avrupalılarca tanınmış ise de, bu bölgede asıl faaliyet gösterenler Fransızlar olmuştur. Fransa 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra Siyam (bugünkü Tayland) ile yakın münasebetler kurmuş, fakat bu münasebetler uzun süreli olmamıştır. Annam İmparatorluğu ve Birmanya Krallığı için de durum böyledir. Ancak 19. yüzyılda bu bölge ülkeleri Avrupa ile temasa gelecektir.

¹⁻¹ Yaş Antlaşması'nın metni: *Mecmua-i Muahdat*, Cilt 4, İstanbul, Ceridei Askeriye Matbaası, 1298, s. 4-13; Erım, s. 187-194; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 16-21. İngilizce metin (Tercüme): J.C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics*, Vol. I: 1535-1914, New Haven and London, 1975, p. 106-109.

Çin'e gelince: 1644 yılındanberi Çin'de *Mançu* hanedanı hüküm sürmektedir. Fakat Çin dışarıya kapalı bir ülkedir. Ancak Canton limanı Avrupa ticaretine açık olup, Avrupa ancak bu liman vasıtasıyla ve o da sınırlı bir şekilde Çin'le temas kurabilmektedir.

Japonya ise 1637'den beri kendisini dış dünyaya tamamen kapamıştır. 16. yüzyılın ortalarında Japon hükümeti Cizvit misyonerlerinin ülkeye girmesine izin vermişti. Lâkin bu misyonerlerin Hırsdyanlığı yaymak hususundaki faaliyeti, Japonların din duygusunu sarstığından, hükümet bu tarihte aldığı bir kararla, Avrupalılarla teması ve Avrupalıların Japonya'ya ayak basmasını yasaklamıştır. O kadar ki, bir deniz kazası sonucu Japon kıyılarına çıkan her yabancı derhal öldürüldü. Japonya ancak 1854'de Batı'ya açılacaktır.

Pasifik adalarına gelince: Filipinler'in İspanya'ya ve bugün Endonezya dediğimiz adaların da Hollanda'ya ait olduğunu daha önce belirtmiştik.

3. AVUSTRALYA

Avustralya kıt'ası ilk defa 1601-1606 tarihleri arasında keşfedilmiştir. Bundan sonra, ancak 1688'de Hollandalılar buraya bir defa uğramışlardır. Fakat asıl 1770'de İngiliz James Cook'un buraya çıkması, burasının İngilterenin egemenliğine geçmesinin başlangıcını teşkil etmiştir. İngilizlerin bu kıt'aya yerleşmeleri 1788'de başlamıştır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

AMERİKA'NIN DURUMU VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN KURULUŞU

1. GÜNEY AMERİKA

Fransız İhtilâli çıktığında Güney Amerika'nın bir sömürge halinde bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Bugün Brezilya denen topraklar Portekiz'in sömürgesi idi. Meksika da dahil olmak üzere, diğer kısımlar İspanya'nın egemenliği altında bulunuyordu.

2. KUZEY AMERİKA

Fransız İhtilâli çıkmazdan bir kaç yıl önce, kuzey Amerika'da yeni bir devlet ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu, *Amerika Birleşik Devletleri*'dir. Bu devlet 19. yüzyıl içinde büyüyecek, genişleyecek ve kuvvetli bir devlet haline gelerek, gücünü ilk defa I. Dünya Savaşı'nda gösterecek ve 1941'den itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın liderliğini yaptıktan sonra da, bugünün "Süper-Güç"ü olacaktır. Dünya politikasının egemen bir faktörü olan Amerika'nın kuruluşunu, yani Amerikan Bağımsızlık Hareketi'ni, biraz ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

3. AMERİKAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

A) 13 İngiliz Kolonisi

Amerika'nın keşfinden sonra, Kuzey Amerika kıt'ası da, Avrupa sömürgeciliğinin hücumuna uğramıştır. Bu sömürgeci devletlerin başında, İspanyollar, Fransızlar ve İngilizler geliyordu.

İlk önce İspanyollar 1565'te Florida'da ilk koloniyi kurmuşlar ve daha sonra da Batı Florida ve Teksas'ı ele geçirerek Kalifornia'ya kadar olan toprakları kontrol-ları altına almışlardır.

Fransızlar ise ilk defa, 1534'de, bugünkü Kanada'ya gelmişlerdir. Fakat ilk yerleşme 1604'de, Saint-Laurent nehri ağızlarında meydana gelmiş ve 1608'de bugünkü Quebec şehrini kurmuşlardır. Buradan güneye inen fransızlar, büyük göller bölgesini ele geçirmişler ve Missisipi nehrini izleyerek güneye kadar inmişler ve Kral XIV. Louis'nin adına izafeten Missisipi nehri bölgesine *Louisiana* adını vermişlerdir. Bir bakıma, Fransa, Kuzey Amerika'da en büyük sömürgeye sahip bulunmaktaydı.

İngilizlerin Kuzey Amerika'da devamlı yerleşmeleri ilk defa 1607 yılında bugünkü Virginia'da olmuştur. 1620'de İngiltere'den *Mayflower* gemisiyle gelen bir göçmen kafilesi de bugünkü Massachusetts'e yerleşmiştir. Bundan sonraki yerleşmelerin ve göçlerin istikameti, Atlantik kıyılarının kuzeyine intikal etmiştir. 1634'de yeni bir göçmen kitlesi Maryland'a geldi. Bu şekilde göçmenler yeni yerleşim bölgeleri meydana getirirken, diğer yandan da, daha önceden gelenler topraklarını genişletmeye başlamışlardır. Bu suretle de yeni yerleşim merkezleri ortaya çıkmıştır. Meselâ, Virginia'ya yerleşenler, daha sonra Kuzey Carolina'yı kurmuşlardır. Massachusetts'e yerleşenler ise, bir süre sonra Connecticut'ı ve Rhode Island'ı kurmuşlardır. Bununla beraber, yoğun yerleşimler daha ziyade kuzeyde olmuş buraları "Yeni İngiltere" (New England) adını almışür. Bu şekilde, Amerikan bağımsızlık savaşı çıkığı zaman "Colony" denen bu yerleşimlerin sayısı 13 tü¹⁵.

Amerika'daki bu İngiliz kolonilerini, kuruluş şekilleri bakımından 3 kısma ayırmak gerekir:

1) Ticaret şirketleri tarafından kurulan koloniler.

2) Dinî sebeplerle vukubulan göçler sonucu kurulan koloniler. Meselâ, 1620'de *Mayflower* gemisiyle gelenler (Pilgrims) İngiltere Kralı'nın dinî üstünlüğünü kabul etmeyen Püriten'ler (Puritans) idi.

3) Büyük toprak sahipleri tarafından mülk esasına göre kurulan koloniler.

¹⁵ 13 Koloni'nin kuruluşu hakkında bk.: John Clark Ridpath, *History of the United States*, New York, The Review of Reviews Company (American Book Co.), 1911 (Orijinal 1874 baskısının gözden geçirilmiş nüshası), Vol. I, p. 75-218 ve Vol. II, p. 219-292.

Fakat kuruluş şekilleri ne olursa olsun, bu koloniler zamanla birer “Crown Colony” yani İngiltere Kralı’na ait sömürgeler haline gelmişlerdir. Tabii bu süreç, kısa zamanda ve kolay olmamıştır. Ticarî şirkeder tarafından kurulan kolonilerin, “Crown Colony” haline gelmeleri nisbeten kolay olmuştur. Çünkü bunlar, bu şirketler tarafından Kral’a devir ve ferağ edilmişlerdir. Gerek Fransızlara karşı, gerek yerlilerle yapılan mücadele sebebiyle ve varlık ve güvenliklerini sağlamak endişesiyle, bazıları da kendiliklerinden Kral’a bağlanmışlardır. Fakat, diğerlerinin İngiltere’ye bağlanması için kuvvet kullanmak gerekmiştir.

18. yüzyıldaki sömürgeciliğin en belirgin özelliği, anavatandaki (metropol) yönetim şeklinin, sömürgelerde de aynen uygulanması ve geçerli olmasıydı. İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda sömürgelerinde durum böyleydi. Bu ülkelerde egemen olan otoriter rejim, aynen sömürgelerde de mevcuttu.

Diğer taraftan, bu ülkeler sömürgeciliğinin bir başka özelliği de, sömürgelerde anavatan halkının yerleşmemiş olması veya çok az bulunmasıydı. Bunların sömürgelerinde, ancak belirli sayıda asker bulunurdu ki, bunun da görevi, sömürgeci devlete karşı herhangi bir direnme veya ayaklanmanın çıkmasını önlemektir.

^ Kuzey Amerika’daki İngiliz kolonileri, bu iki noktadan farklı bir nitelik göstermekteydiler. İngiltere’deki bir takım demokratik ilkeler ve uygulamalar, bu kolonilere de yansımıştı. Meselâ, İngiltere’deki Kral’a, Lordlar ve Avam Kamarası’na, kolonilerde Vali, Konsey ve Temsilciler Meclisi tekabül etmekteydi.

İkinci olarak, bu koloniler, İngiltere’den Amerika’ya, yukarıda belirttiğimiz sebeplerle vukubulan göçler ve bu insanların buralara yerleşmesiyle (settlement) meydana gelmişti. Bu özelliğe diğer Avrupa ülkelerinin sömürgelerinde rastlanmamak tadır.

Bu kolonilerin İngiltere’ye bağlanmaları sonucu, bunların başına İngiltere tarafından birer Vali tayin ediliyordu. Lâkin İngiltere’nin bu kolonilerin siyasî hayatına yapacağı müdahale bundan ibaretti. Halbuki koloniler, İngiltereye bağlanmadan önce, kendi kendilerini yönetmek için bir takım demokratik temsil esasına dayanan organlar kurmuşlardı. Meselâ Vali’lerini kendileri seçmişler ve yine seçilmiş üyelerden meydana gelen bir yasama organı kurmuşlardı.

Diğer taraftan, Kolonileri kuran bu göçmenler, Kral’ın baskısından kurtulduklarından ve kafalarında *Magna Carta*’nın¹⁶ ruhunu taşıdıklarından, en çok dikkat ettikleri şey, vergilerin toplanması ile bunların harcanmasının kontrolü idi. Koloniler, İngiltere’ye bağlandıktan sonra da, bu vergilerin tahsili ve harcanması dolayısıyla, Kral’ın tayin ettiği Vali ile, kendilerinin seçtiği yasama meclisi arasında daima çatışma ve mücadeleler olmuştur.

¹⁶ *Magna Carta*’nın metni için bk.: Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p.

Nihayet, üçüncü bir nokta da, kolonilerin hepsinin birer anayasası olmasıydı. Daha ilk kuruluşları sırasında, hürriyetlerinin bir teminatı olarak, bu hürriyet ve haklarını bir belgeye geçirmeye çalışmışlardır. İngiltere’de bir çok zulümlerin yapılmış olmasını, yazılı bir anayasasının olmamasına bağlamışlardı.

B) İhtilâlin Çıkması

İngiliz kolonileri halkının İngiltere’ye karşı ayaklanmasında *vergi meselesi* temel sebep olmuştur. Fakat vergi meselesini doğuran faktörlerden biri de, daima sözünü ettiğimiz ve Avrupa politikasında derin izler bırakan, *Yedi Yıl Savaşları*’dır. Yedi Yıl Savaşları’nm, Amerikadaki İngiliz kolonilerine, iki bakımdan büyük etkisi oldu:

a) Bu savaşlarda koloniler halkı, İngiliz subaylarının yönetiminde Fransızlarla karşı savaşmışlardı. Bu, kolonilerin ilk büyük ve organize bir savaşı idi. Bir savaş tecrübesi kazanmışlardı. Ayrıca, savaşın İngiltere’nin zaferiyle sonuçlanması da, koloniler hakkında kendilerine karşı bir güven doğurdu. Yedi Yıl Savaşları’ndan sonra imzalanan barış antlaşması ile de (1763 Paris Antlaşması) artık ne kuzeyden ve baidan Fransız tehlikesi, ve ne de güneyden bir İspanyol tehlikesi kalmıştı. Koloniler şimdi büyük bir güvenliğe kavuşmuşlardı.

b) Yedi Yıl Savaşları’nda İngiltere, tabiatıyla çok para harcamıştı. Bunun doğurduğu malî sıkıntıyı gidermek için, kolonilerin İngiltere ile bağlarını daha sıkılaştırdı. Amacı, kolonilerin ticaretini daha sıkı kontrol edip, daha fazla gelir sağlamak. Tabii bu da kolonilerde büyük hoşnutsuzluk doğurdu. İngiltere’nin birbiri arkasına aldığı ekonomik kontrol tedbirlerinin ve yeni malî yükler koymasının doğurduğu tepkilerin gittikçe artması, Koloniler halkının bağımsızlık için ayaklanmasında esas rolü oynamışür.

1765 yılında İngiltere Kralı, koloniler için bir “*Damga Pulu Kanunu*” (Stamp Act) çıkardı. Bu kanuna göre, resmî makamlardan verilen bir çok belgelere, damga pulu yapıştırılacaktı. Bu kanunun sebep olduğu sert tepkiler sonucu bir çok kolonide halk bu pulları yırttı.

Damga Pulu Kanunu’na karşı gösterilen tepkiler arasında, 9 koloniden 28 temsilcinin katılmasıyla, 1765 Ekiminde, New York’da, *Koloniler Kongresi* adı ile bir toplantının yapılması ve bu toplantıda bir *Haklar Beyannamesi*’nin kabulü ilginçtir. Yine bu toplantıda, İngiltere Kralı’na bir dilekçe gönderilmiş ve Kral’dan, koloniler halkına “*daha âdil ve insanlı*” davranması istenmiştir¹⁷.

Bu tepkiler karşısında İngiltere 1766 Martında Damga Pulu Kanunu’nu geri çekti. Bu ise bütün kolonilerde bir bayram sevinci doğurdu. Fakat, bir kaç gün sonra da Avam Kamarası, kolonilerle ilgili her konuda tam yetkiye sahip olduğunu belirten bir karar aldı.

¹⁷ Ridpath, *History of the United States*, Vol. II, p. 351.

Bu atmosfer içinde, Başbakan Lord Ghatam'ın hasta bulunduğu bir sırada, Maliye Bakanı, kendi adını taşıyan “Townshend Kanunu”nu 1767 Haziranında Avam Kamarasından geçirdi. Bu kanuna göre, Amerikan kolonilerinin ithal ettiği çay, kâğıt, cam ve hatta ressam boyalarına yeni vergiler kondu. Bu ise yeni tepkilere sebep oldu. Tepkilerin önderliğini Massachussetts kolonisi yapmaktaydı. Bu sebeple İngiltere, 1769 Martında Massachussetts’i “âsi” ilan etti. Bunun üzerine İngiltere çay hariç kâğıt ve cam üzerindeki ithal vergilerini kaldırdı. Ne var ki, ithal vergileri dolayısıyla, kolonilerde çavın fiyatı iki misline çıkmış ve bunun sonucu olarak da İngiltere’den ithal edilen çaya talep azalmıştı. Bunun üzerine İngiliz hükümeti, 1773’de çay’dan aldığı ihracat vergisini düşürerek kolonilere çay ihracatını teşvik etmek istedi. Çünkü, İngiltere’de çay stokları çok yükselmişti.

Koloniler İngilterenin bu yeni oyununa da cevap vermekte gecikmediler. İngiliz tüccarlarının Amerikan kolonilerine başlattığı “çay hücumu” üzerine, Boston limanında demirlemiş bulunan çay yüklü İngiliz gemisine 16 Aralık 1773 gecesi giren bir kaç kişi, gemide bulunan 343 sandık çayı denize döktüler. Bunun üzerine İngiltere, Bostonluları cezalandırmak amacı ile, 1774 Martında, “Boston Limanı Kanunu”nu (Bostan Port Bill) yayınladı. Bu kanunla Boston limanı ticarete kapatılıyordu. Bu haber kolonilere 1774 Mayısında geldi. Tabiativle tepkiler çok şiddetli oldu. Virginia, bütün kolonileri “Amerika’nın birleşik menfaatleri” için bir Kongre’ye davet etti. “Birinci Kontinental Kongre” adını alan bu Kongre, 1774 Eylülünde Philadelphia’da toplandı, George Washington, Benjamin Franklin ve John Adams da bu Kongre’de delege olarak bulunuyordu. Kongre, İngiltere’den yapılan ithalât ile oraya yapılan ihracata bir yıl süre ile son verme kararı aldı¹⁸. Ayvı zamanda, Kongre, Boston Limanı Kanunu’na Massachussetts’in gösterdiği direnmeyi de onayladı ve destekledi.

Bütün bu gelişmeler olurken, İngiltere Avam Karamasında, Liberal Parti liderlerinden Edmund Burke, kolonilere yapılan baskıları eleştiriyor ve “Eğer çok baskı yaparsanız, yaban domuzu avcıya hücum edecektir” diyordu¹⁹.

Filadelfiya Kongresi üzerine İngiltere kolonilerde askerî tedbir almaya başladı. Hava iyice gerginleşmişti. Bu gerginlik içinde 18 Nisan 1775 sabahı Boston’da İngiliz askerleri ile halk arasında ilk silâhlı çatışmalar başladı. İlk silâh seslerini işittiği zaman, Boston’ın aydın liderlerinden ve hak ve hürriyetler savunucusu Samuel Adams, “*Bu ne şerefli bir gündür*” diye bağırmişti²⁰. Mamafih, hemen belirtelim ki, koloniler bu silâhlı mücadeleyi bağımsızlık için değil, haklarını Kral’a kabul ettir-

¹⁸ Bu vergi kanunları konusunda Amerikan aydınlarının yapmış olduğu demokrasi ve hürriyet tartışmaları için bk.: Max Beloff, *The Debate on the American Révolution, 1761-1783*, London, Nicholas Kave. 1949.

¹⁹ André Maurois, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, (Çeviren: Fuat Gökbudak) İstanbul. Osmanbey Basımevi, 1945. Cilt I, s. 103.

²⁰ Maurois, *aynı eser*, s. 107.

mek için yapıyorlardı. Bağımsızlık fikri ancak savaşın ilk yılı içinde gelişecek ve bu konudaki hareket 1776'dan itibaren aktif bir hale gelecektir.

C) Bağımsızlık Savaşı

Savaşın patlaması üzerine 10 Mayıs 1775'de yine Filadelfiya'da, *ikinci Kontinental Kongre* toplandı ve *Amerikan Kıt'a Ordusu* adı ile bir Ordu kurulmasına ve başına da *George Washington* 'ın getirilmesine karar verildi.

Washington, İngilizlere karşı giriştiği ilk muharebelerde başarısızlığa uğradı. Fakat Washington'ın kuvvetleri 1776 yılı başlarında, ayrı bir Amerikan bayrağı kabul etti. İşte bu sıralardadır ki, Kongre içinde de bağımsızlık fikirleri belirmiş bulunuyordu ve ilk defa olarak Virginia, bağımsızlık kararı alınmasını istedi. Bağımsızlık ilkesini kabul eden Kongre, Thomas Jefferson'ın başkanlığında bir heyet seçti. Bu heyet tarafından hazırlanan, fakat esasında *Thomas Jefferson'm* kaleminden çıkan *Bağımsızlık Beyannamesi*²¹, Kongre tarafından kabul edilerek 4 Temmuz 1776'da yayınlandı.

Bağımsızlık Beyannamesi, demokrasi tarihi ve'siyaset bilimi açısından çok önemli bir belgedir. Çünkü, ilk defa olarak, insanların doğuştan sahip oldukları hak ve hürriyetler ve demokrasinin temel ilkeleri bu belgede belirtilmiştir.

Bağımsızlık Beyannamesi insan hakları için şu esasları tesbit ediyordu: İnsanların doğuştan sahip oldukları bir takım hakları vardır. Bunlar derir ve ferağ edilemez. Yani, başkasına devredilemez. Bu haklar, yaşama hakkı, hürriyet hakkı ve saadetini temin etme hakkıdır. Devletler, bu hakları sağlamak için kurulmuştur ve yönetenler her türlü iktidarı yönetilenlerin rızasından alırlar. Eğer herhangi bir hükümet şekli, bu gayelere aykırı hareket ederse, bu hükümeti değiştirip, yerine bir yenisini getirmek, milletin hakkıdır.

Belgenin sonunda, despotizme karşı ayaklanan koloniler halkının, *Amerika Birleşik Devletleri* adı altında bağımsız bir devlet kurmaya karar verdikleri belirtiliyordu.

Askerî harekâta gelince: Amerikan Ordusu 1777 sonlarına kadar, İngilizlere yenilmeye devam etti. Fakat 17 Ekim 1777'de, kuzeyde, bugünkü Albany'nin kuzeyinde, Saratoga'da yapılan muharebede İngiliz ordusu büyük bir yenilgiye uğradı ve İngiliz komutanı 6.000 kişilik ordusu ile teslim oldu.

D) Saratoga Zaferi'nin Siyasal Sonuçları

Saratoga zaferi Amerikalılara siyasal bakımdan büyük avantajlar sağladı. Bu da, Fransa ve İspanya'nın, İngiltere'ye karşı Amerika'nın yanında savaşa katılmalarıydı.

²¹ Bağımsızlık Beyannamesi'nin metni: Viorst, *adı geçen* eser, p. 166-169.

Fransa, Yedi Yıl Savaşları'nda İngiltere'den ağır bir darbe yemiş ve Kanada ve Hindistan'daki sömürgelerini kaybetmişti. Fransa bu büyük kayıpların acısını unutturmuyordu. İngiltere'den intikam almak için şu politikayı izlemekteydi: İngiltereye karşı kendisini Avrupa'da rahat bırakmaları için Avusturya ve İspanya ile ittifaklar yapmak ve tekrar İngiltere ile birleşmesini önlemek için de Prusya ile mümkün olduğunca yakın münasebetler kurmak.

İngiltere'nin Amerika'daki kolonileri ayaklandığı zaman, buna en çok sevinen Fransa oldu.

Amerikan bağımsızlık hareketi başladığında Fransa Kralı XVI. Louis yeni Kral olmuştu. Dışişleri Bakanı da Vergennes'di. Vergennes, İngiltere'nin en hararetli düşmanlarından. Bununla beraber, ihtilâl çıkar çıkmaz ne XVI. Louis ve ne de Vergennes, İngiltere'ye karşı hemen savaşa girmeye cesaret edebildiler. Çünkü koloniler zayıf ve dağınık idi ve dolayısıyla İngiltere'nin bu ayaklanmayı basurması kesin gibi görünüyordu. Mamafih, "Sevil Berberi" ve "Figaro'nun Düğünü" operalarının ünlü yazarı *Beaumarchais*, hem Kralın ve hem de Dışişleri Bakanının fikrini değiştirmeye muvaffak oldu. *Beaumarchais*'nin bu sırada Saray ile yakın ilişkisi vardı. *Beaumarchais*, 1776 Nisanında Kral'a sunduğu bir raporda, Fransa'nın Amerikan' ihtilâlcilerine yardım etmesi tezini savundu. Ona göre, koloniler İngiltere'den kopacak olursa, bu, İngiltere için büyük kayıp olacak ve İngiliz ticareti ağır bir darbe yiyecekti. Tabii sonunda da Fransa'nın bu "amânsız düşmanı" zayıflamış olacaktı. Diğer taraftan, koloniler ile İngiltere arasındaki bu anlaşmazlık barışçı yollarla çözümlenirse, koloniler bağımsızlıklarını almakla birlikte, ikisi arasındaki münasebetler iyi durumda kalacak. İngiltere o zaman kolonilerle birleşerek, Amerika'da bulunan İspanya ve Fransa'ya ait bazı toprakları ele geçirebilirdi. Bu sebeple, kolonilerle İngiltere'nin arasını uzlaşmaz bir şekilde açmak, yani savaşı kışkırtmak gerekirdi.

Bu sırada Benjamin Franklin de Parise gelerek ülkesi lehine propagandaya başlamıştı²².

Maliye Bakanı Turgot hariç, Kral ve Dışişleri Bakanı ile bütün bakanlar *Beaumarchais*'nin görüşlerine kaıldılar ve 2 Mayıs 1776'da Amerikalılara yardım etmeye karar verdiler. Lâkin bu yardım açık olarak değil, gizli olarak yapılacaktı. Çünkü yardımı açıktan yapmak, İngiltere'ye âdetâ savaş ilân etmek olurdu ki, Fransa buna cesaret edemedi.

Gizli yardım kararı verildikten sonra *Beaumarchais*, "Hortalès et Cie." adı ile sahte bir şirket kurdu. Şirket, gizli olarak Amerika'ya silâh sevketmeye başladı. Bu silâh ve cepanenin parası Fransa'nın devlet bütçesinden ödeniyordu. Fransa'nın

²² Jacques Bainville, *Fransa Talihî* (Çeviren: Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul, Kanaat Kitabevi,

yaptığı bu yardımın, Saratoga zaferinin kazanılmasında önemli rolü olmuştur. Fransız tarihçisi Jacques Rainville, “*Bizim askerî ve malî yardımımız olmasaydı Amerikan âsilerinin ezilecekleri muhakkaktı*” der²³ ki, Amerikan tarihçileri de, Fransa’nın yardımının Saratoga zaferinin kazanılmasında büyük rolü olduğunu kabul ederler.

Ne var ki, Maliye Bakanı Turgot’un tahmin ettiği gibi, Amerikalılara yardım Fransız mâliyesine 1.5-2 milyar frank’ı bulmuştur. Fakat başta Dışişleri Bakanı Vergennes olmak üzere, yardımı savunanlar, bu yardımla elde edilecek siyasal sonuçların çok daha önemli olduğunu iddia etmişlerdi. Bunun üzerine Turgot Maliye Bakanlığı’ndan istifa etti. Fransa’nın sırtına binen bu malî yük, Fransız İhtilâlinin sebeplerinden birini teşkil eder²⁴.

Bununla beraber, Saratoga zaferi Fransa’yı çok sevindirdi. Bu sırada Amerikalıların Paris’te bulunan temsilcileri, zaferin Fransa’da, sanki kendi askerlerinin kendi düşmanları karşısında kazandığı bir zafermiş gibi büyük sevinçle karşılandığını yazıyorlardı²⁵.

Saratoga zaferi üzerine, İngiltere kolonilerle müzakereye girmeye çalıştı ve onlara “özerklik” teklif etti. İngiliz-Amerikan görüşmeleri Fransa’yı telâşlandırdı. İspanya’ya başvurup, İngiltere İmparatorluğu’nun parçalanması için bir altın fırsatın ortaya çıküğünü, Amerikalıları da yanlarına alarak İngiltereye karşı bir ittifak yapıp savaş açmayı teklif etti. Fakat İspanya ittifak teklifini kabul etmedi. Çünkü Amerikalılarla ittifak yapmak demek, kendisinin güney Amerika’daki sömürgelelerini de bağımsızlığa teşvik etmek olurdu. Ayrıca, İspanya’nın amacı Amerikalılarla İngiltere arasında aracılık yapmak ve bu aracılık karşılığında da, Yedi Yıl Savaşları’nda İngiltere’ye kaptırdığı Cebelüttarik ve Minorka’yı geri almaktır.

İspanya’nın bu tutumu karşısında Fransa, yalnız hareket etmeye karar verdi ve 6 Şubat 1778’de Amerika ile ittifak imzaladı. Amerika’nın bir yabancı devletle ilk antlaşması olan bu ittifakı, Amerika adına Benjamin Franklin imzaladı. Bu ittifaka göre, Fransa, “Amerika Birleşik Devletleri”nin bağımsızlığı’nı tanıyordu ve İngiltere, Fransa’ya savaş ilân edecek olursa, iki taraf birbirlerine yardım edecekti. Ve birbirlerine haber vermeden İngiltere ile barış yapmayacaklardı. Bu ittifak Amerika’da büyük sevinç yaratırken, İngiltere’de de intikamcı bir hiddete sebep oldu²¹.

İttifakın imzasından sonra Fransa, yardımlarını açıktan yapmaya başladı. Esasen daha 1777 yılında General Lafayette, bir Fransız gönüllü grubunun başında,

²³ *Fransa Tarihi*, s. 289.

²⁴ *aynı eser*, s. 287.

²⁵ Thoma., A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, New York, Appleton, Century-Crofts, 1955, p. 16.

²¹ Ridpath, *Histoiyof the United States*, Vol. II p. 416-417.

masraflarını kendisi ödeyerek Amerika'ya gitmiş ve Kongre tarafından Amerikan ordusuna general olarak tayin edilmişti. İttifakın imzasından sonra ise, Fransa silâh ve para yardımının yanında, Amerika'ya bir de donanma gönderdi.

İspanya'ya gelince: Bu devlet plânını gerçekleştiremedi. İngiltere, İspanya'nın aracılık teklifini reddedince, İspanya da, Amerikalılarla ittifak yapmamakla beraber, 21 Haziran 1779'da İngiltere'ye savaş ilân etti. İspanya, Fransa ile ittifak yaptı. Bu ittifaka göre, Cebelüttarik İngiltere'den alınincaya kadar savaşa devam edilecekti. Bir Amerikan tarihçisinin dediği gibi, "*Amerika'nın bağımsızlığı, Avrupa diplomasisi vasıtasıyla Cebelüttarik kayasına bağlanmış oluyordu*"¹. Bu durum Amerika üzerinde kötü bir iz bırakacak ve Amerika bağımsızlığını aldıktan sonra, kendisini Avrupa diplomasisinin karışık oyunlarından korumak için *Monroe Doktrini*'ne bağlanacaktır.

Amerikalılara yardım eden bir diğer ülke de Hollanda oldu. Hollanda, Amerikan ihtilâli ile ilgili değildi. Hollanda yalnız ücareüie uğraşıyordu ve ticareti de en fazla Fransa'yla idi. Lâkin Fransa, Hollanda'dan aldığı malları Amerika'ya sevk ediyordu. Fransa savaşa katılincaya kadar, İngiltere bu işe ses çıkarmamıştı. Fakat, Fransa İngiltere ile resmen savaşa girince, İngiltere, Hollanda'dan, Fransa ile ticaretini kesmesini istedi. Hollanda İngiltere'nin bu isteğini kabul etmedi. Her ne kadar Hollanda, Amerika-İngiltere savaşı karşısında tarafsız idiyse de ve savaşan devletlerle ticaret yapma hakkına sahip bulunuyor idiyse de, İngiltere, Hollanda'ya baskı yaparken denizlerdeki üstünlüğüne dayanıyordu. Diğer taraftan İngiltere, Hollanda'nın 1678'de İsveç ve İngiltere ile yapmış olduğu Üçlü İttifak'a dayanarak, Hollanda'nın kendi yanında savaşa katılmasını istedi. Hollanda bunu da reddedince, İngiltere 1781 yılı başında Hollanda'ya savaş ilân etti. Hollanda da, Amerika'ya geniş ölçüde ekonomik ve malî yardım yapmaya başladı.

Savaş durumuna gelince: Saratoga zaferi ile bütün kuzey Amerika, Amerikalıların eline geçmiş oluyordu. Bu sebeple, İngilizler Amerikalılara güneyden darbe indirmek istediler ve savaşı Virginia ve Kuzey Carolina'ya naklettiler. Bu cephede yapılan muharebelerde, 1781 yılı sonlarına kadar, Amerikalılar yenildiler. Lâkin İngilizler Amerikalıların direnişini kıramadılar. Bu direnmenin sonucu ve İngilizlerin de yorulmuş bulunmaları sebebiyle, 19 Ekim 1781'de, Yorktown'da (Virginia'da) kuşatılan İngiliz ordusu teslim olmak zorunda kaldı. Bu kuşatma esnasında Fransız donanması da, İngiliz ordusunun denizden ikmal ve ulaşımını kesmişti. Yorktown zaferi ile savaş sona ermiş oluyordu.

E) Barışın İmzalanması

Yorktown yenilgisinin arkasından İngiltere Amerikalılarla barış görüşmelerine başladı. Fakat barışın imzası için iki yıl kadar beklemek gerekti. Bunun sebepleri vardı.

Bir defa, İngiltere ile Amerika arasında yapılan barış görüşmelerinde, Kanada ile Amerika arasındaki sınır konusunda anlaşmazlık çıktı. Uzun görüşmelerden sonra, bu sınır meselesi ancak 1782 Kasımında çözümlenebildi.

İkincisi, Yorktown'dan sonra Fransa ve İspanya, İngiltere ile hemen barış görüşmelerine başlamadılar. Fransız-İspanyol donanması Minorka adasını ele geçirmiş, fakat Cebelüttarik kuşatma altında idi. Fransa ve İspanya burasını da İngiltere'den koparacaklarını ümid ediyorlardı. Fakat İngiltere direnince ve Cebelüttarik'ı alamayacaklarını anlayınca, her ikisi de barışa yanaştı.

Bütün savaşan taraflar arasında barış 3 Eylül 1783'te *Paris'te* imzalandı. Buna göre:

- 1) İngiltere Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını tanıyordu.
- 2) Amerika'nın kuzey sınırı, hemen hemen bugünkü Kanada-Amerika sınırıdır. Batı sınırı Missisipi nehri idi. Güney sınırı ise, İspanya'ya ait Florida sınırı.
- 3) Fransa toprak bakımından herhangi bir kazanç elde etmemiştir. Antiller'deki küçük Tobago adasını İngiltere Fransa'ya bırakıyordu.
- 4) İspanya nisbeten kazançlı çıkıyordu. İngiltere, Florida ile Akdeniz'deki Minorka'yı İspanya'ya geri veriyordu.
- 5) Hollanda'ya gelince: Bu devlet savaştan zararlı çıkıyordu. İngiltere, güney Hindistan kıyılarında ve Seylan'ın karşısında bulunup, Hollanda'ya ait bir ticaret limanı olan Negapatam'ı Hollanda'dan alıyordu. Bu limanı ele geçirmekle İngiltere, Hollanda'ya ait olan Seylan'ı da ele geçirmek için bir adım atmış oluyordu. Bundan başka İngiltere, güney-doğu Asya'daki Hollanda sömürgeleriyle (Hollanda Doğu Hindistanı) ile ticaret yapmak hakkını da elde ediyordu.

İngiltere'nin Florida'yı İspanya'ya iade etmesi, Amerika ile İspanya arasında bir anlaşmazlık doğurdu. Paris Barışı Florida'nın sınırlarını belirlememişti. Bu sebeple, Amerika-Florida sınırı için yapılan Amerika-İspanya görüşmeleri çok uzun sürdü ve ancak 27 Ekim 1795'te imzalanan *San Lorenzo* antlaşmasıyla çözümlenebildi. Bu antlaşma ile 31 inci enlem, Amerika-Florida sınırı oluyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ İHTİLÂLİ VE AVRUPA, 1789-1815

BİRİNCİ KISIM

İHTİLÂLDEN ÖNCE FRANSA'NIN DURUMU

Fransız İhtilâli öyle birdenbire patlak vermiş değildir. Aşağıda belirteceğimiz üzere, İhtilâl iki yıllık gelişmelerin sonunda ortaya çıkmıştır. Fakat bu gelişmeleri ihtilâle dönüşmesi için de bir zemin, bir şartlar düzeni gerekliydi. Yani ihtilâlin Fransız toplumu ile ilgili yapısal sebepleri vardır. Esasında Fransız İhtilâli'ni hazırlayan asıl bu yapısal sebeplerdir ki, bunları üç kısımda toplamaktayız: Sosyal, Fikrî ve ekonomik sebepler.

1. SOSYAL SEBEPLER

İhtilâl çıktığı sırada Fransa'nın sosyal yapısı şu görüntüyü vermektedir: Halk üç sınıfa ayrılmıştır: *Asiller* (La Noblesse) sınıfı, *Ruhban* sınıfı (Le Clergé) yani *Kilise* veya din adamları sınıfı, ve *Halk Sınıfı* (Tiers Etats). Bu üç sınıfın üstünde de, ülkeyi tam manasiyle otoriter bir şekilde yöneten ve *Bourbons* hanedanına mensup Kral (XVI. Louis) ve ailesi geliyordu.

Bu üç toplum sınıflarını birbirinden ayıran sınırlar, her sınıfın sahip olduğu imtiyazlardan, yani ayrıcalıklardan (privilèges) ibaretti.

En geniş ayrıcalıklara sahip sınıf *Asiller* sınıfıydı. Avrupa'da Orta Çağlarda feodaliteyi yıkan, merkezî krallıkların kurulması olmuştu. Fransa'da da merkezî otoriteye sahip bir krallık kurulmuş olmakla beraber, feodalite bütün gücü ile devam etmekteydi. Geniş topraklara sahip olan asiller, bu topraklarda köylüleri çalıştırırlar, fakat gelirlerin çok büyük kısmını kendileri alırlardı. Köylünün toprağı Asillerindi. Köylü toprağından yeteri kadar yararlanamazdı. Üstelik asiller bir çok vergilerden de muaftı. Bir çok vergileri vermezlerdi. Keza, yüksek memuriyetler ve ordudaki büyük rütbelere de asillere aitti. Bazılan Saray'da oturur ve Saray'dan özel ödenek alırlardı.

ikinci sınıf *Ruhban*, yani din adamları sınıfıydı. Bu sınıf da geniş topraklara sahipti. Yani kiliselerin geniş toprakları vardı. O kadar ki, ihtilâl çıktığı zaman, toprakların dörtte biri *Ruhban* sınıfının elindeydi. Bunlar da ne toprak vergisi ve ne de diğer vergileri ödüyorlardı. Yalnız beş yılda bir, hafif bir vergi verirlerdi.

Mamafih Ruhban, yani Rahipler de kendi içlerinde bir takım sınıflara ayrılmıştı. Sözünü ettiğimiz Ruhban sınıfına ait ayrıcalıklar, genellikle üst düzeydeki rahipler için söz konusuydu. Daha aşağı derecedeki rahiplerin bu ayrıcalıkları yoktu. Bu sebeple, rahipler arasında da rejime karşı bir hoşnutsuzluk vardı. Bundan dolayıdır ki, ilk ihtilâlcilere bazı papazlar da katılacakur.

Halk veya Ahali sınıfına gelince, bu sınıfa, bankacılar, tüccar ve sanayiciler gibi zengin kimselerin meydana getirdiği Büyük Burjuvazi ile, memur, doktor, avukat v.s. gibi aydınların meydana getirdiği Küçük Birjuvazi, ve nihayet köylüler giriyordu. Tabiî Halk Sınıfı'nın bu kendi içindeki bu bölünme, sadece sosyal farklılaşmadan ibaret olup, ayrıcalıkları bakımından aralarında bir fark yoktu. Çünkü bu sınıf, her türlü ayrıcalıktan yoksundu. Bütün vergileri bu sınıf ödüyordu.

Tarihçi M.A. Thiers, bu yapıyı şöyle anlatmaktadır: “*Her şey bir kaç elde toplanmıştı. Her yerde küçük sayı, her haktan yoksun olan büyük sayıya direniyordu. Vergiler bir tek sınıfın sırtına binmişti. Asiller ve Ruhban, toprakların yaklaşık üçte ikisine sahipti. Gerisi de halka aitti. Ama vergi! ödeyen halktı. Feodal asillerin bir sürü hakları varken, vergiler halkın sırtındaydı... Tüketim maddelerinden alınan vergiler, büyük kısım üzerine, yani halkın sırtına biniyordu. Halk, kendi varlığı pahasına, toplumun yüksek sınıflarını âdeta kanı ile satılmıyordu. Çalışkan ve aydın burjuvazi, sanayii ile Krallığı zengin ederken, hakkı olan hiç bir avantaja sahip değildi. Senyöiler tarafından dağıtılan adalet, ağır, ekseriya taraflıydı ve suçlara karşı acımasız dadanılıyordu. Basın Kralın sansürü altındaydı. Nihayet, XV. Louis'in metreslerinin ihanetine uğrayan ve XV7. Louis'in bakanlarının zayıflığı dolayısıyla güçsüzleşen Devlet, en son Hollanda ve Polonya'nın haysiyet kırıcı bir şekilde kaybı ile Avrupa'da itibarını kaybetmişti*”¹¹.

Tabiatıyla, eşitsizliğe ve ayrıcalıklara dayanan Fı insanın bu toplumsal yapısı, ihtilâli kolaylaştıran bir faktör olacakür. Özellikle Halk, müüak hükümdarın otoritesinin zayıfladığı anda, infial ve tepkisini derhal ortaya koyacaktır.

2. FİKRÎ SEBEPLER

İhtilâli hazırlayan veya ihtilâle zemin teşkil eden bu sosyal sebeplerden başka fikrî sebepler de vardır.

18. yüzyıl Fransası, siyasal liberalizmin öncülüğünü yapan bir çok filozof ve aydınının yayınlarına sahne olmuştu. Montesquieu (1689-1755), “*Kanunların Ruhunu*” (Esprit des Lois) isimli eserinde, sosyal, siyasal ve dinî müesseseleri, mutlakiyetçi monarşinin prestijini sarsar bir şekilde ince bir tahlile tâbi tutmuştu. Bu tahlil, devletlerin kuruluşunun tarihî bir gelişime dayandığını isbat ederek, hükümdarların,

¹ M.A. Thiers, *Histoire de la Révolution Française*, Paris .Furne et Cie., 1846 (14 ème Edition), Vol. I, p. 29-30.

iktidarlarını Allah'tan aldığı tezini sarsmaya çalışmıştır. Montesquieu bu eserinde, müak monarşi yerine meşrutî yani anayasalı monarşiyi savunmuştur.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ise, “*İçtimaî Mukavele*” (veya Sosyal Sözleşme) isimli eserinde, insanlar için bir “doğa hali” mevcut olmuş olduğunu ve bu halin insanlar için bir muduluk ve fazilet hali olduğunu söyleyerek, halihazır toplumun siyasal düzenine karşı güveni sarsıyor ve üyeleri arasında siyasal eşitliğin bulunduğu bir toplumun, yani *demokrasinin*, savunmasını yapıyordu.

Diderot (1713-1784) da yayınlamış olduğu ansiklopedisinde, esaret, vergi adaletsizliği, adaletsizlik, v.s. gibi kavramları halka izah etmiş ve halkı aydınlatmaya çalışmıştır.

Voltaire (1694-1778) ise, özellikle Kilise'ye hücum etmiş, ve vicdan ve fikir hürriyetini savunmak suretiyle, Kral'ın iktidarının “İlâhî hak”ka dayanmadığını göstermiştir. Mamafih, Voltaire, halkın yönetime katılmasını istememiştir.

Bu fikir adamlarının hepsi İhtilâl'i görmeden ölmüşlerdir. Ve hiç bir zaman da akıllarından bir ihtilâl geçirmemişlerdir. Fakat ne olursa olsun, bunların eserleri, mevcut düzenin doğru ve âdil olmadığını, mevcut düzenden daha iyi bir toplum düzeninin de mevcut olabileceğini göstermiştir. Bu aydınlar, özellikle küçük burjuvazi tarafından okunup tanınmıştır.

3. EKONOMİK SEBEPLER

İhtilâlden önceki Fransız toplumunun ekonomik durumuna gelince: Fransa'nın ekonomik durumu ile sosyal yapısı bir çelişki içinde bulunuyordu. 18. yüzyılda özellikle sanayi alanında meydana gelen gelişme ve inkılâplar, Fransa'yı da etkilemişti. Üretim artmış, tüccar ve sanayici zenginleşmişti. Servet sahibi olmuştu. Bir *kapitalist* sınıf teşekkül etmişti. Fakat, Fransa'nın ayrıcalıklı sınıflar sistemi, sermaye sahipleri ve zenginlerin, kuvvetleri oranında, siyasal ve sosyal hayrata katılmasına ve etki yapmasına imkân vermiyordu. Bu durum, özellikle büyük Burjuvazi için söz konusuydu. Sanayi inkılâbı bu sınıfı genişletip kuvvetlendirmiş, fakat sosyal düzen, bunlara etkinlik ve iktidar vermemişti. Bu durum toplumun sosyal dengesini bozmaya başlamıştı. Ekonomik bakımdan ağırlık burjuvaziye geçtiği halde, sosyal düzen, yapay bir şekilde, bu etkinliği ve gücü, toplumun en dar kesimi olan asiller ve ruhbanaya vermişti. Bu anormal durumun devamlı olması elbette ki beklenemezdi. Burjuvazi, ilk fırsatta gücünü gösterecekti. Göstermeye çalışacaktı.

4. AMERİKAN İHTİLÂLİNİN FRANSA'YA ETKİSİ

Fransız İhtilâlî'nin çıkmasında Amerikan ihtilâlinin ve Amerika'nın bağımsızlık hareketinin de etkisi vardır. Bu etki iki bakımdan söz konusudur. Biri fikrî bakımdan, diğeri de ekonomik bakımdan.

Daha yukarda da belirttiğimiz gibi, Amerikan bağımsızlık hareketine bazı Fransız vatandaşları da katılmıştır. Fransızlar, Amerikalıların mücadelesinde, bir halkın kendi kralına karşı geldiğini, hürriyet ve hakları uğruna, despotizmin zincirinden kendisini kurtarmak için mücadele ettiğini görmüşlerdi. Yine görmüşlerdi ki, Krallık otoritesi de yıkılmaz değildi. Amerikan Bağımsızlık Demeci'nde ise, insanların, insan olmaları dolayısıyla, bir takım temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu fikrinin, her türlü şiddet ve otoritenin karşısında zafer kazandığını da görmüşlerdi. 1789 Ağustosunda Millî Meclis'te, “*İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci*” fikrini ilk ortaya atanın, Amerikan bağımsızlık savaşına katılan ve Amerikan Bağımsızlık Demeci'ni yaşamış olan *Lafayette* olduğunu burada haürlatalım².

Amerikan bağımsızlık hareketinin Fransa üzerindeki bu olumlu etkisinin yanında bir de olumsuz etkisi vardır. Yine daha önce belirttiğimiz gibi, Fransa'nın, İngiltere'den intikam almak için Amerikalılara yaptığı maddî yardım 1.5-2 milyar frankı bulmuştur ki, Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-1763) masraflarının Fransa'nın bütçesinde açığı yaradan sonra, Amerika'ya yapılan bu masraflar, Fransız hâzinesini büsbütün sarsmış ve zaten ihtilâl gelişmeleri de bu sarsıntulara çare bulma çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

İKİNCİ KISIM

İHTİLÂL VE GELİŞMELERİ

1. EKONOMİK GÜÇLÜKLER VE ÇARE TARTIŞMALARI

Fransız İhtilâli, Amerikan İhtilâli'nde olduğu gibi, ekonomik meseleler yüzünden çıkan olayların gelişmesi sonucu patlak vermiştir. Yoksa, önceden plânlanmış bir hareket değildir. Olayların günlük seyri, bu seyir içinde rol ve yer alan insanları bir ihtilâle doğru âdetâ “*sürüklemiştir*”.

Fransa'nın 18. yüzyıl içinde yapmış olduğu savaşlar, Fransa'yı ekonomik bağımdan çok yıpratmıştı. Buna rağmen, Fransa, sadece İngiltere'nin onurunu kırmak için Amerikan İhtilâline karışmış ve ihtilâlcilere yardımda bulunmuştu. 1783 Versay Antlaşması imzalandığında, Fransız hâzinesi bomboştu. Yapılan iç borçlanmalar çığ gibi büyümüşü. Bu durum ekonomik hayata da yansdığı için, halktan şikâyetler çoğalmaya başlamışü. Birbiri arkasına gelen Maliye Bakanları ise, malî duruma çare bulmaya çalışmışlar, fakat yapmak istedikleri şeyler şunun veya bunun menfaatine dokunduğu için, çabaları başarısızlığa uğramışü. Meselâ, 1774-1776 arasında Mâlîyeyi düzeltmek için getirilen *Turgot*, her mülk sahibinin vereceği bir vergi koymak isteyince, asillerin menfaatine dokunduğu için, *Napolyon'un*, saray

² Bk.: Thiers, *Histoire de la Révolution Française*, Vol. I, p. 115.

hayatı, sefahati ve hafifliği ile Fransız İhtilâli'nin sebeplerinden biri olarak gördüğü Kraliçe *Marie Antoinette*'in³ etkisiyle Bakanlıktan azledilmişti.

Turgot'nun arkasından, tanınmış bankerlerden *Necker* Maliye'nin başına getirildi. Necker, bir yandan masrafların kısılması, diğer yandan da iç borçlanma yoluna gitti. Lâkin araya Amerikan bağımsızlık savaşı girince, alınan tedbirler boşa gitti. Necker'den sonra *Calonne* Maliye Bakanlığına getirildi. Calonne, Turgot'nun yaptığı gibi, bütün asillerin vergi vermesini istedi. Buna kimse razı olmadığından, 1787 Nisanında *Brienne* "Başbakanlığa" getirildi. Brienne ile birlikte bu sefer asillerden bazıları toprak vergisi vermeye razı oldular. Çünkü durum kötüye gidiyordu. Lâkin bu sefer başka bir engel çıktı. O sırada Fransa'da, eyaletlerde "Parlement" yani *parlamento* denen mahallî meclisler vardı. Bunların en güçlüsü Paris parlamentosu idi. Brienne'in vergi tedbirleri, asillerin rızasına rağmen, Paris parlamentosunun büyük tepkisi ile karşılaştı. Paris parlamentosu özellikle Saray'ın skandalları ve israfı üzerinde duruyordu. Tartışmalar sırasında, üyelerden birinin "*Bize états généraux lâzım* " diye bağırınca, bütün üyeler aynı sözü tekrarladılar. Bu suretle malî sıkınular için halkın temsilcilerine başvurma yoluna gidiliyordu⁴.

2. FRANSIZ İHTİLÂLİNİN ÇIKMASI

Brienne, *Etats-Généraux*'un toplanmasını sağladığı zaman, Fransız hâzinesi gerçek bir iflâs halindeydi. 500 milyon franklık bir bütçede 160 milyon franklık açık vardı. Devlet gelirinin yarısı bile, yapılan borçlanmaların faizlerini dahi karşılamıyordu. İşte *Etats-Généraux* bu duruma çare bulacaktı.

Lâkin, üç sınıfın temsilcilerinden meydana gelen bu "danışma organı", 1614 yılındanberi toplanmamıştı. Bu sebeple kimse bu organın ne olduğunu, nasıl teşekkül ettiğini bilmiyordu. Bu sebeple Saray, bir takım tarihçilerden ve araştırmacılardan bu konuda bilgi aldıktan sonra, *Etats-Généraux*'nun toplanması sağlanabildi. 1789 Şubaunda bu meclis için seçimler yapıldı ve *Etats-Généraux* 5 Mayıs 1789'da toplandı. Lâkin toplantının başlaması ile birlikte ortaya bir sorun çıktı: Malî tedbirler için tartışma yapıp oylamaya gidileceğine göre, oylamada her temsilcinin bir oyu mu olacak, yoksa her sınıf bir bütün olarak tek bir oy mu verecekti? Bunu kimse bilmiyordu ve bu oy sorunu önemli idi. Çünkü sınıf esasından oy demek, Asillerin ve Ruhbanın iki oyunun her konuda egemen olması demektir. Eğer her temsilcinin bir oyu olursa, halk sınıfı duruma egemen olurdu. Çünkü Halk Sınıfı temsilcilerinin sayısı, Kralın 1788 Aralık ayında çıkardığı bir kararname ile, Asillerin ve Ruhban'ın sayılarına eşit hale getirilmiş ve 1789 Şubat seçimleri buna göre yapılmıştı³. Yani *ferdî* oy esasını kabul edilirse, kendilerine bir kaç kişinin katılmasıyla Halk Sınıfı istediği kararı çıkartabilirdi.

³ Comte de Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène*, Paris, 1823, Tome 5, p. 113.

⁴ Thiers, *Histoire de la Révolution Française*, Vol. I, p. 12-13.

Thiers, *aynı eser*, Vol. I, p. 25.

Öte yandan, bu Meclis'in en önemli konusu vergi sorunu idi. Bir yıl önce halka şikâyet defterleri açılmış (cahiers des doléances) ve ne istedikleri sorulmuştu. Şikâyetlerin yoğunlaştığı ortak tek bir nokta vardı: Halk vergilerin adaletsizliğinden şikâyet ediyor, vergilerin vatandaşın rızası ile alınmasını ve vergiyi verenlerin, masrafları kontrol etmesini istiyordu. Etats-Généraux toplantısına gelen Halk Sınıfı temsilcilerinin kafasında da, halkın bu şikâyet ve istekleri bulunuyordu. Açıktır ki, halkın bu istekleri, Asiller ve Ruhban sınıfının çıkarları ile çelişki halindeydi. Eğer “kişisel oy” kabul edilirse, vergi meselesinde Halk sınıfının istediği kararlar alınacaktı. “Oy Sorunu”nun esası buydu.

Bu oy konusunun tartışması altı hafta sürdü. Tabiatıyla bu arada Kral'm entrikaları da, Halk Sınıfının aleyhine işlemekteydi. Halk temsilcileri, işin uzayacağını ve kendilerinin kösteklenmek istendiğini anlayınca, 17 Haziran 1789 da, halkın % 96 sini kendilerinin temsil ettiğini belirterek¹, 90 oya karşı 491 oyla, kendilerini *Millî Meclis* (Assemblée Nationale) olarak ilân ettiler. Rahip Sieyès, yaptığı konuşmada, “*Milletin umumi iradesini temsil ve ifade etmenin, Millî Meclis'e ve ancak Millî Meclis'e ait olduğunu*” belirtiyordu⁷. Millî Meclis, milletin iradesi olarak mevcut vergileri onayladığı gibi, kendisinin kararı olmadan, hiç kimse tarafından vergi salınamıyacağını bildirdi.

20 Haziranda Millî Meclis üyeleri toplantı salonuna gittiklerinde, salonun Kral tarafından kapaılmış olduğunu gördüler. Bunun üzerine Millî Meclis, kapalı tenis salonunda toplandı ve bir anayasa yapıp ilân etmedikçe dağılmamaya yemin etti (Serment de Jeu-de-Paume).

Asillerin Kral'a şikâyetleri üzerine Kral, 23 Haziranda, orada yapılan toplantıları da yasaklamak istedi. Mirabeau Kralın adamına şöyle bağırdı: “*Git efendine söyle, biz halkın gücü ile buradayız ve ancak süngü kınveti bizi buradan ayırabilir*” Kral için artık yapacak bir şey kalmamıştı. Bu sebeple, 27 Haziranda, Etats-Généraux'nun üç sınıfının birarada “*Millî Meclis*” adı altında toplanmasını kabul etti. Bunun üzerine asillerin çoğunluğu ile, Ruhban temsilcilerinin bir kısmı Millî Meclis toplantılarına katılmaya başladılar. Ne var ki, Millî Meclis şimdi vergi konusunu unutmuş, anayasa hazırlıklarına girişmişti. Halktan da bu yönden baskılar geliyordu. Fransa'nın bir anayasası yoktu. Meclis, barbar halkların bile şu veya bu şekilde bir anayasası vardır, diyordu¹. Tabî, anayasa hazırlama işi ortaya çıkınca, Millî Meclis, 9 Temmuz 1789 günü kendisi “*Kurucu Meclis*” (Assemblée consütuante) olarak ilân etti. Bu adımın atılmasında, aruk korkmaya başlayan Kral XVI. Louis'nin, karısı Marie Antoinette'in de teşrikiyle, taşrada bulunan ve başka milletlere mensup askerlerden meydana gelen “yabancı alayları” Paris'e getirmeye

¹ Thiers, *aynı eser*, p. 47.

⁷ *aynı eser*, p. 48.

⁸ *aynı eser*, p. 56-57.

aynı eser, p. 63.

başlaması büyük rol oynadı. Kral kendisini Paris'te güvenlik içinde hissetmiyordu. Kralın bu teşebbüsü de, ihtilâlcileri, bir anayasa ile Kral'ın yetkilerini sınırlamaya şevketti. Söz konusu olan, Krallığın yıkılması değil, Kralın yetkilerinin sınırlanması ve milletin ve milleti teşkil eden fertlerin hak ve hürriyetlerinin bir belgeye geçirilmesi idi.

Bununla birlikte, şunu da belirtelim ki, 1789 yazında Kurucu Meclis üyeleri, İngiliz parlamenter sisteminde bir gelenek olduğu üzere, bir takım kulüpler kurarak buralarda kümelenmişlerdi. Bunların başında *Jacobinler* geliyordu. Jacobin'ler meşrutî monarşiye taraftardılar. Buna karşılık *Cordelier* ler ise Cumhuriyetçi idiler. Lâkin Jacobin'lerin içinde beliren aşırı ihtilâlciler, Jacobin'lerin bölünmesine sebep olacak ve ılımlı Jacobin'ler ayrılacak, buna karşılık diğer Jacobin'ler de *Cordelier* ve *Montagnard'lar* gibi solcu cumhuriyetçilere ayrılacaklardır. Bu siyasal gruplaşmalar, özellikle, 1791'de ilk anayasanın kabulünden sonra daha da şiddetlenecektir.

Millî Meclis 9 Temmuzda Kurucu Meclis niteliğini kazandığında, gerek Paris, gerek taşra tam bir kaynaşma içindeydi. Özellikle Paris'te bir circuna hüküm sürüyordu. Bir yandan da halk, ulaşım sıkıntısı dolayısıyla Paris'e un gelmediğinden, ekmek sıkıntısı çekiyordu. Kralın taşradan yabancı askerleri getirmeye kalkması, zaten başkentte gergin olan havayı iyice şiddetlendirdi. *Camille Desmoulin* adlı genç bir gazetecinin halkı ateşleyen bir konuşması üzerine halk heyecana geldi ve siyasal mahkûmların hapsedildiği Bastille hapishanesine 14 Temmuz 1789 günü saldırdı ve bütün mahkûmları serbest bırakarak hapishaneyi ateşe verdi. Bastille, âdeta despotik rejimin bir simgesi idi. O tarihten sonra 14 Temmuz tarihi, Fransa'da millî bayram günü olarak kutlanmaya başlanmıştır.

Paris'te bu gelişmeler olurken, taşra da tam bir kaynaşma içindeydi. Halk asillerin şatolarına hücum edip, buraları ateşe veriyorlardı.

işte bu atmosfer içindedir ki, Paris'te, Fransız İhtilâli'nin en büyük olaylarından biri meydana geldi. Kurucu Meclis anayasa çalışmaları yaparken, Lafayette, Amerikan Bağımsızlık Demeci'nden esinlenerek, anayasanın başına, vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini belirten bir kısmın konulmasını teklif etü. Fakat, bunu yapabilmek için, önce sınıf ayrıcalıklarının ortadan kaldırılmasını gerektiydi. Bu sebeple, Kurucu Meclis, 4-5 Ağustos 1789 gecesi yaptığı toplanuda, asillerin bütün ayrıcalıklarını ve feodalite sistemini ilga etme kararı aldı. İlginçtir, bu konudaki ilk teklif *Vicomte de Noailles* ve *Duc d'Aiguillon* adlı iki asilden geldi¹⁰. Bu kararlar, serilik ve asillerin yargı yetkileri kaldırılıyor ve vergi eşitliği, askerî ve sivil memuriyetlerin bütün vatandaşlara açık olması gibi esaslar kabul ediliyordu.

¹⁰ Thiers, Yol. I. p. 105.

Bunun arkasından Meclis, 28 Ağustos 1789'da, “*İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci*”’ni kabul etti¹¹. Bu Demeç, vatandaşlar arasında eşitlik ilkesini kabul ettikten başka, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini de belirtiyordu. Günümüze ışık tutması bakımından, bu Demeç’in bazı maddelerini belirtmek isteriz:

Madde 1 — İnsanlar hakları bakımından eşit doğarlar ve öyle kalırlar.

Madde 2 — Bu haklar, hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnmedir.

Madde 3 — Her türlü egemenlik esas olarak Millet’tedir.

Madde 6 — Kanun genel iradenin ifadesidir.

Madde 10 — Kamu düzenine dokunmadıkça, hiç kimse siyasi ve dinî inançlarından dolayı kınanamaz.

Madde 11 — Her vatandaş hür bir şekilde konuşabilir, yazabilir ve yayında bulunabilir.

Görülüyor ki, bir kaç ay içinde Fransa’nın sosyal yapısı tamamen değişmişti. Fransa’nın yüzyıllar boyu devam eden sosyal müesseseleri yıkılıyordu ve bu gelişmeler, Millet’in kendi içinden çıkan bir organın eseri idi.

Kurucu Meclis, sadece asillerin ayrıcalıklarını kaldırmakla kalmadı. Kilise’yi de ele aldı. 10 Nisan 1790’da kabul ettiği bir *Kilise Yasası* ile¹², Kilise’nin bütün malları Devlet’e geçiyordu ve Fransız Kilisesi’nin bütçesi Devlet tarafından sağlanacaktı. İhtilâl’in üçüncü büyük ve önemli belgesini teşkil eden bu Yasa’ya göre, papazlar göreve başlarken İhtilâl adına yemin edeceklerdi. Bazı papazlar ve rahipler buna karşı gelmek istedilerse de, azınlıkta kaldılar. Papa ise son derece kızdı ve XVI. Louis’ye yazdığı mektupta, ihtilâli desteklememesini bildirdi ki, XVI. Louis’in İhtilâl’e karşı tutumunda bu mektup çok etkili olmuştur¹³.

İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci’nin ilânı, Kurucu Meclis adını almış olan Millî Meclis’in otoritesini güçlendiren yeni bir gelişmeye sebep oldu. Kral bu demeci kabul etmemişti. Diğer taraftan, bu gelişmelerden hoşlanmıyor ve her an, İhtilâl’e karşı harekete geçmek üzere, Versailles’a asker getiriyordu. Bu da halkın gözünden kaçmadı. Buna halkın ekonomik sıkıntıları da eklenince, 5 Ekim 1789 günü ayaklanan halk, Versailles (Versay) sarayını bastı. Lafayette, Kral ve Kraliçe’yi halkın elinden güçlkle kurtardı. Halkın isteği üzerine, Kral ve ailesi, Paris’in dışında bulunan Versailles sarayından alınarak Paris’in içinde bulunan Tuileries sarayına getirildi.

Tabii bu olay, Kralın otoritesini sarsan bir gelişmeydi. Artık Fransa’yı *Meclis* yönetiyordu.

¹¹ Bu Demecin metni için bk.: Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p. 190-192.

¹² Metin: Viorst, *aynı eser*, p. 193-195.

¹³ *aynı eser*, p. 192-193.

3. İLK ANAYASA

Kurucu Meclis iki yıl çalıştıktan sonra bir Anayasa hazırladı ve bu Anayasa 14 Eylül 1791'de Kral tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Böylece Fransa'da *Meşrutî Monarşi* başlamış oluyordu. Jironenler'den (Girondins)¹⁴ * *Roland*'ın dediği gibi, bundan sonra İnsan Hakları Demeci bir siyasî İncil ve Anayasa da, Fransız halkının, canını feda etmeye hazır olduğu bir Din olacaktır¹⁵.

1791 Anayasası Mostesquieu'nün "kuvvetler ayrılığı" ilkesine göre hazırlanmıştı. *Yürütme* yetkisi Kral'a aitti. Yalnız Kral o mevkie, "*Allah'ın inayeti ve halkın isteği*" ile gelmişti. Bakanların atanması Kral'a aitti.

Yasama gücü, yani kanun yapma yetkisi Meclis'e aitti. Kral bu kanunları uygulamakla yükümlüydü. Yalnız, Meclis üyeleri, yılda en az üç işçi gündeliği vergi ödeyen seçmenler tarafından seçilecekti. Görülüyor ki, seçim hakkı gerçek anlamda demokratik esasa dayanmıyordu. Kurucu Meclis, "millî egemenlik" kavramını böyle düşünmüştü.

Yargı ise, doğrudan halk tarafından seçilen yargıçlar tarafından kullanılacaktı.

Bu şekilde Kurucu Meclis görevini tamamlamış oluyordu. Bu sebeple yeni bir Meclis seçildi ve "*Yasama Meclisi*" (Assemblée Législative veya sadece Législative) 1 Ekim 1791'de ilk toplantısını yaptı. Böylece Kurucu Meclis dönemi bitmiş ve Yasama Meclisi dönemi açılmış oluyordu.

ÜÇÜNCÜ KISIM

FRANSA'NIN AVRUPA İLE MÜCADELESİ - KOALİSYONLAR

Millî Meclis ve Kurucu Meclis dönemlerinde, Fransa'ya karşı Avrupa'da bir sessizlik vardır. Bir defa, Avusturya ile Rusya gibi iki büyük devlet Osmanlı Devletiyle savaş halindedir. Avusturya 1791'de ve Rusya'da 1792 başında bu savaş-tan yakalarını kurtaracaklardır. Bunların dışında, İngiltere, İspanya, Prusya, Danimarka ve İsveç, İhtilâl gelişmeleri karşısında tarafsızlıklarını korumuşlardır.

Öte yandan, Fransa'da ihtilâlin çıkması, bir bakıma bu devletleri memnun etti. Zira, İhtilâl ile beraber Fransa bir çok iç karışıklık ve güçlüklerin içine düşüyordu ve bu da Fransa'yı zayıflatabilirdi.

Fakat Fransa'daki gelişmeler karşısında, bir süre sonra Avrupa'nın sevinci kaybolup, endişelenmeye başladılar. Zira, İhtilâl, her attığı yeni bir adım ile, "monarşi"yi zayıflatıyor ve yüzyıllardanberi Avrupa'da kökleşmiş müesseseleri yıki-

¹⁴ Jironenler, ılımlı cumhuriyetçiler olup, 1791'de *Gironde* milletvekillerinin Jakobcn'lerden kopup ayrı bir grup oluşturmaları ile ortaya çıkmıştır.

¹⁵ Thiers, *Histoire de la Révolution Française*, Vol. II, p. 81.

yordu. İhtilâl, yeni bir devlet anlayışı ve hatta yeni bir dünya görüşü ortaya atıyordu. Bu yeni görüşler Avrupa'nın diğer halklarına da bulaşabilir ve Fransızlaı dan esinlenerek bu halklar da mutlak hükümdarlara karşı harekete geçebilirlerdi. İşte bu korku bütün Avrupa saraylarına egemen oldu.

Avrupa hükümdarlarının bütün dikkaüerini Fransa üzerinde yoğunlaştırmalarına ve sonunda Avrupa ile Fransa'ı karşı karşıya getiren gelişmeleri şu şekilde belirtebiliriz:

1) İhtilâlin ilk gelişmeleri dışarda pek endişe yaratmadı. Hatta, Fransa'nın, sosyal ve siyasal yapısında meydana gelen bu gelişmelerle, daha kuvvetli hale gelebileceği kanısı bile belirdi. Avusturya Başbakanı *Kaunitz*, "*Şüphesiz ihtilâlin getirdiği her şey feua değildir*" diyordu. Avusturya Veliahdı ve Marie Antoinette'in kardeşi Leopold ise, Etats-Généraux'nun açıldığı sırada şunları söylemiştir: "*Bütün bunlar istikrarlı bir şekilde elde edilirse, Fransa Avrupa'nın en kuvvetli devleti olacaktır... Fransa'nın bu şekilde yeniden kuvvet bulması, yakın zamanda, bütün Avrupa hükümdarlarını da, ister istemez, kendi halkları için de aynı şeyleri kabule zorlayacak bir örnek olacaktır*"¹⁶.

Fakat başlangıçtaki bu iyimser düşünceler, ihtilâlin gelişmeleri ile yavaş yavaş kaybolmuş ve Avrupa monarkları bu gelişmeleri endişe ve korku ile izlemeye başlamışlardır. Zira, Fransa'da ortaya çıkan şeyler, bir toplum düzeninin radikal değişiminin önemli işaretleri olmuştur. Avrupa devletlerinin bu korkuları ve bu korkudan doğan tepkileri, kendilerini, Fransa ile çaişmeye sürüklemiştir.

2) Şüphesiz Avrupa monarklarının başlangıçtaki iyimserliğine ilk darbeyi, 4-5 Ağustos 1789 gecesi ilân edilen, derebeyliğin ve ayrıcalıkların ilgası indirmiştir. Halbuki, derebeylik, feodal rejim, o zamanki Avrupa toplumlarının temel düzeni idi ve hükümdarlar da güçlerini böyle bir düzenden almaktaydılar. Bu düzenin Fransa'da yıkılması, kendi halkları için de bir örnek olabilirdi.

3) Derebeyliğin yıkılması ile ilgili bir olay da, bu olaydan sonra bir kısım asillerin Fransa dışına kaçmaları ve Avrupa monarklarını ihtilâlciler aleyhine kışkırtmalarıydı. "*Göçmenler*" (Emigrés) denen bu asillerin büyük kısmı Almanya'nın *Cobleuz* şehrinde toplanmıştı ve başlarında da Kral'ın kardeşi *Comte d'Artois* bulunuyordu. Bunlar ihtilâli bastırmak için, bir yandan asker toplamaya çalışıyorlar, bir yandan da Avrupa'nın diğer hükümdarlarını, ihtilâlcilere karşı harekete geçirmek için yoğun propaganda yapıyorlardı. Tabiatıyla ihtilâlin liderleri, gerek bu propagandaları ve gerek Avrupa hükümdarlarının bu faaliyetleri hoşgörü ile ve hatta teşvikle karşılamalarını, yakından izliyorlardı.

4) 28 Ağustos 1789'da İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci'nin ilânı ise, Avrupa monarşileri için büsbütün korkutucu oldu. Vatandaşların eşitliği ve temel hak ve

¹⁶ Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Paris, Hachette, 1945, Tome IV, p. 20.

hürriyetlerinin ilânı, hükümdarın sınırsız otoritesi için ağır bir darbe idi. Ya şimdi bütün halklar aynı şey için ayaklanırsa? Bu, monarkların, akıllarına bile getirmek istemedikleri bir şeydi.

5) Bütün bunlardan başka, Fransa'daki gelişmeler Kral XVI. Louis'yi âdeta bir oyuncak haline getirmişdi. İhtilâlin olayları karşısında Kral tam bir acz içinde kalmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1789 Ekiminde Paris'te çıkan ayaklanmada halk, Versay (Versailles) sarayına hücum etmiş ve Kralı Paris dışındaki bu yerden alarak, Paris'in içindeki *Tuileries* sarayına getirmişti. Halk Kral'ı yakın bir kontrol altında tutmak istiyordu. Kral'ın halk indindeki nüfuz ve prestijini bu derece kaybetmesi, Avrupa monarklarının irkilmesine sebep oldu. Avrupa saraylarında XVI. Louis için artık "*talihsiz hükümdar*"deyimi kullanılıyordu.

6) İhtilâl Fransa'sına karşı Avrupa'nın kızgınlığını arttıran bir diğer sebep de, dinsel niteliktedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kurucu Meclis, 10 Nisan 1790 kabul ettiği *Kilise Yasası* ile, Kilise'nin de ayrıcalıklarını kaldırmış, Kilise mallarına elkoymuş ve Kiliseleri, malî bakımdan devlete bağlamıştı. Keza, papazlar, göreve başlarken, İhtilâl adına yemin edeceklerdi. Esasında, Kilise Yasası'nın getirdiği düzenlemeler, Papa'nın Kilise ve din adamları üzerindeki otoritesine ve yetkilerine hiç dokunmuyordu. Lâkin bu yasa, ve İhtilâl yönetiminin bu hareketi, Avrupa kiliselerinde ve özellikle Papalık devletinde büyük tepkilere sebep oldu. Bunlar da, Fransız İhtilâline karşı olan tepkileri büsbütün kışkırtılar. Papa VI. Pie, "*İnsanlar arasında eşitlik ve hürriyeti tesis etmekten daha çılginca ne olabilir?*" diyordu¹⁷.

7) Fransız İhtilâli'nin ve anayasa çalışmalarının dayandığı tek ve temel kavram, "*millî egemenliği*" olmuştur. Bu, ihtilâlin, yeni siyasal iktidar anlayışının dayandığı temel kavramdı. 1791 Anayasası, "egemenlik millete aittir", "bütün iktidarlar kaynağını millettendir" ve "Kanundan daha üstün bir otorite yoktur ve Kral ancak kanunla hükümdarlık yapar" demektedir. Bu temel kavramlarla, o zamana kadar hükümdarlık otoritesinin dayandığı Tanrı ve Din kavramları, bu iktidarın altından çekiliyor ve bunun yerine "millî egemenliği" ve "millî irade" ilkeleri konuyordu. Eğer bu biçim bir düşünce, bütün Avrupa milletleri arasında yayılacak olursa, monarşik ve otokratik iktidarların sallanmaya başlaması işten bile değildi. O halde, monarkların menfaati, bu yeni, alışılmamış ve işitilmemiş kavramları ortaya atan hareketin bir an önce durdurulmasında idi.

8) Fransız İhtilâli, *millî irade* kavramını sadece Fransa sınırları içinde uygulamakla kalmamış, bu kavramı milletlerarası hukuk alanına da geçirmek suretiyle, milletlerarası münasebetlerde yeni bir hukuk anlayışı ortaya çıkarmıştı. Mevcut milletlerarası düzenin bu millî irade kavramı ile bozulması ihtimali de, Avrupa monarklarını korkutan başka bir faktör olmuştur. Bunun iki örneği şöyledir:

¹⁷ Renouvin, *adı geçen eser*, Tome IV, p. 24.

a) Alsace topraklarında bir takım prenslikler vardı. Buralar halkının çoğunluğu da Fransızdı. İşte bu Fransız halk, 1790 Ekiminde ayaklanarak, kendilerini Fransa'ya kattıklarını ilân ettiler ve Fransa'daki ihtilâl rejimi de bu katılmayı kabul etti. Çünkü Alsace halkı “millî irade”sini böyle izhar etmiş ve böyle istemişti.

b) İkinci örnek *Arignou* olayıdır. Güney-doğu Fransa'da Rhöne nehri kıyısında bulunan ve Papalık Devleti'ne bağlı olan Avignon halkı, 1791 Eylülünde ayaklanarak, Papalıktan ayrılıp, Fransa'ya katıldıklarını ilân ettiler. Fransa bu katılmayı da kabul etti. Çünkü Avignon halkı millî iradesini böyle kullanmıştı ve Fransa da bu millî irade'ye saygı göstermek zorundaydı.

Bu olaylar da monarklar ve özellikle sınırları içinde çeşitli millî azınlıkları barındıran devletleri korkuttu. Demek oluyordu ki, kendi topraklarındaki herhangi bir halk Fransa'ya katıldıklarını ilân etseler, Fransa, antlaşmalarla bağlı bulunduğu yükümlülükleri bir yana koyup, bu toprak katılmalarını kabul edecekti. Ayrıca, Fransa şimdi, millî irade kavramını bir vasıta olarak kullanmak suretiyle topraklarını genişletmek istiyordu. Durumu böyle gördüler.

9) Esasına bakılırsa, Fransa'daki ihtilâlciler de bir takım davranışları ile monarklar korkutmaktan ve diğer Avrupa halklarını kışkırtmaktan kaçınmış değildiler. Meselâ, Paris'te yayınlanan *Revolution de Paris* gazetesi, 1791 Mayısında yayınladığı bir yazısında, Avrupa'da bütün esaret altındaki milletlerin gözlerini Fransa'ya çevirdiğini, “İhtilâl” kelimesinin bütün kulaklara gittiğini söyledikten sonra şöyle diyordu: “*Krallar milletleri despotizm altında yaşatmakta daima mutabık kalmışlardır. Şimdi de milleür despotları tahtlarından atmak için birleşmişlerdir*”¹⁸.

Bütün bu sebeplerin ve gelişmelerin etkisiyle, Avrupa'da, ihtilâl Fransa'sına karşı gergin bir hava meydana gelmiş bulunuyordu. XVI. Louis'nin kaçma teşebbüsü, bu gergin havayı birdenbire elektriklemiş ve Avrupa'yı İhtilâl Fransası'na karşı harekete geçmeye sevk etmişti.

Kral XVI. Louis, 5 Ekim 1789'da Versay'dan Tuileries Sarayı'na geldiğinden beri kendisini ihtilâlcilerin elinde esir telâkki ediyordu. Yapılan icraata önce itiraz ediyor, fakat çaresiz kalınca, kabul zorunda kalıyordu. Kısacası, kendisini büyük baskı altında hissediyordu. İşte bu durum içinde, karısı Marie Antoinette'in de teşvik ve ısrarı ile, kaçmaya karar verdi. Bu plâna teşebbüs ederken, Avusturya Hollandası (Belçika) sınırına yakın *Moutmed*/de bulunan ve Kral taraftarı olan Kuzey Ordusu'na ulaşmayı düşünüyordu. Bu Orduya ulaşabilirse, ihtilâlcilere karşı direnebileceğine inanıyordu. Kral ve ailesinin Paris'ten çıkışı kolay oldu. Fakat 22

¹⁸ A. Aulard, *Fiansa İnkılâbının Siyasî Tarihi, 1789-1804*, Cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurmu Yayını, 1944, s. 164.

Haziran 1791 gecesi, Metz yakınlarındaki Varennes’de tanındı ve tutuklanarak Paris’e getirildi¹⁹. Bu olay bütün Fransa’da büyük heyecan uyandırdı.

Kralın kaçma teşebbüsü iki bakımdan önemli sonuçlar doğurdu. Birincisi, Kralın bu kötü niyeti karşısında, gerek halk içinde ve gerek Yasama Meclisi içinde bulunan Cumhuriyet taraftarlarının sayıları çoğalmaya başladı. Kral’ın kaçması, Krallığın yıkılıp, *Cumhuriyet* rejiminin kurulmasını isteyenleri haklı çıkarıyordu.

ikinci sonuç ise, bu olayın, Avrupa’nın diğer mutlak hükümdarları üzerinde yapuğı etkidir. Avrupa hükümdarları, ilk defa olarak bir Kral’ın, ayaklanan bir mil-leün önünde küçük düştüğünü görüyordu. Tabî bu olay, Fransa’dan kaçan asiller tarafından isusmar edilmekten de geri kalmadı. İlk tepki Prusya ve Avusturya’dan geldi. II. Katerina da Avusturya ile Prusya’yı devamlı kışkıırıyordu. Amacı ise, bu iki devleti Fransa ile uğraştırıp, o sırada Polonya’daki (Lehistan) bağımsızlık hareke-tinden yararlanarak, Polonya topraklarından daha büyük bir parça koparmak.. İspanya, Sardunya ve İki Sicilya kralları da ihtilâlcilere karşı harekete geçilmesini istiyorlar, fakat öne atılmaktan da çekiniyorlardı. İngiltere ise şimdilik bu işlere ka-rışmıyor ve gelişmeleri dikkatle izliyordu.

Nihayet, Kral’ın kaçışının içerde doğurduğu bir diğer sonuç da, Yasama Meclisi’nin, Kral’ı, görevlerinden almasıydı. Kral’ın ve karısının odalarının önüne nöbetçiler dikilmiş ve dışarı ile temasları sıkı kontrol alına alınmışa. Ancak sabah-ları kısa bir süre Tuileries Sarayı’nın bahçesinde gezinmelerine izin verildi. Nereden bakılırsa bakılsın, Kral artık bir kukladan başka bir şey değildi.

1. AVUSTURYA VE PRUSYA İLE SAVAŞ

Bu durum içinde, Prusya Kralı ile Avusturya İmparatoru, Saksonya’daki *Pillnitz* şatosunda biraraya gelerek Fransa’nın durumunu görüştüler 27 Ağustos 1791 günü bir bildiri yayınladılar. XVI. Louis’nin kardeşi *Comte d’Artois’nm* da müzakerele-rine katıldığı ve *Pillnitz Bildirisi* adını alan bu belgede, Fransa Kralı’nın halen içinde bulunduğu durumun bütün Avrupa hükümdarlarını ilgilendirdiği, Taç’ın ve halkın çıkarlarına uygun bir hükümetin kurulması imkânlarını XVI. Louis’ye sağlamak üzere biraraya gelecekleri ve diğer devletlerin desteği de sağlanınca, bu amacı gerçekleştirmek için harekete geçileceği bildiriliyordu. Ayrıca, Pillnitz gö-

¹⁹ Kral 20-21 Haziran gecesi Paris’ten ayrılmış ve 21 Haziran günü öğleden sonra Châlons’a gelmişti. Lâkin, Kralın, seyahat esnasında sık sık başını arabadan çıkarma huyu vardı. Böyle yapuğı bir anda bir genç kendisini hemen tanımış ve gidip belediye başkanına haber vermişti. Fakat Belediye Başkanı Kralcı olduğu için gence, kimseye söylememesini tenbih etmişti. Bunun üzerine katile yoluna devam etti. Fakat bu sefer Sainte-Menehould kasabasında Kral yine başım arabadan çıkarınca, kasabanın posta müdürünün oğlu’ve ihtilâl taraftarı genç tarafından tanındı. Araba hareket ettiğinden, bu genç başka bir yoldan giderek, Kral’dan önce Varennes’e ulaşmaya ve belediyeye haber vermeye muvaffak oldu. Kral’ın tutuklanması için gerekli tedbirler alındı ve Varennes’e gelince tutuklandı. (Bk. Thiers, Vol. I, p. 241-242).

rüşmelerinde, Comte d'Artois'nın bir “*Göçmenler Ordusu*” kurması da kararlaştırılmıştı.

Pillnitz bildirisinde monarşik rejimin iadesinden söz edilmesi ve hele Göçmenler Ordusu'nun kurulmak istenmesi, İhtilâlcileri iyice kızdırdı. Meclis'te savaş taraftarları çoğalmaya başladı. 1 Ekim 1791'de ilk toplantısını yapan Yasama Meclisi'nin, Avusturya'ya savaş ilân edilmesi tarihi olan 20 Nisan 1792'ye kadar olan müzakereleri, savaş taraftarları ile savaşın karşısında olanlar arasındaki mücadeleye geçecektir.

1 Ekim 1791'de toplantılarına başlayan Yasama'nın ilk işi, Pillnitz bildirisini ele almak oldu. Savaş taraftarları bildiriye şiddetle hücum ediyorlardı. *Coblentz*'de toplanan Göçmenler Ordusu'nun dağıtılmasının Avusturya'dan istenmesinde ısrar ediyorlardı. Sonunda, 14 Ocak 1792'den itibaren Meclis'te Göçmenler Ordusu'nun dağıtılması için Avusturya'ya gönderilecek ültimatın görüşmeleri başladı. Meclis'te tam bir savaş havası yaşanıyordu.

Bu sırada, 7 Şubat 1792'de de Avusturya ile Prusya bir ittifak antlaşması imzalandılar. Taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğeri ona yardım edecekti.

Bu arada şunu da belirtelim ki, XVI. Louis, kayınbiraderi, Avusturya İmparatoru Leopold'e 3 Aralık 1791'de yazdığı bir mektupta, Rus Çariçesine, İspanya ve İsveç krallarına da mektup yazdığını bildirip, Avrupa hükümdarlarının biraraya gelip, bir ordu teşkil ederek Fransa üzerine yürümelerini istemişti²⁰ Pillnitz bildirisinden sonra yazılan bu mektubun, Avusturya'nın Prusya ile ittifak yapmasında etkili olduğu söylenebilir.

Nihayet, Fransa, Avusturya'dan Göçmenler Ordusu'nun dağıtılmasını istedi. Avusturya bu isteği kabul etti. Fakat Göçmenler Ordusu tamamen dağılmadı. Bunun üzerine Fransa Avusturya'dan, Fransa'nın egemenlik, bağımsızlık ve güvenliğine karşı hiç bir harekette bulunmayacağına dair, 1 Mart 1792'ye kadar garanti vermesini istedi. Fakat 1 Mart günü İmparator II. Leopold ölmüş ve yerine oğlu II. *François* geçmişti. Leopold, yumuşak huylu ve oldukça liberal düşünceliydi. Lâkin *François* ihtilâle düşmandı ve Fransa ile mücadele edilmesine taraftardı. Bu sebeple Fransız ültimatına cevap bile vermedi. Bunun üzerine Fransa, 20 Nisan 1792'de, *Avusturya ve Bohemya Kralı II. François*'ya savaş ilân etti. Bu ifade ile, Fransa'nın Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile bir sorunu olmadığı belirtilmek isteniyordu.

Fransa savaşa çok kötü şartlar içinde giriyordu. Zira ortada düzenli bir ordu yoktu. İhtilâle kadar, ordunun bütün subay kadrolarını asiller işgal ediyordu. Lâkin, ihtilâle beraber bunların çoğu Fransa'yı terketmişlerdi. Kalanlar da savaşın ilk günlerinde kaçtılar. İhtilâle beraber kurulan *Garde Nationale* kıtaları ise, he-

²⁰ Mektubun metni: Viorst, *adı geçen* eser, p. 197.

nüz savaş görmemiş tecrübesiz askerlerdi. Diğer taraftan, ihtilâl havası içinde kurulan bu orduda sıkı bir disiplin de mevcut değildi. Nihayet, ihtilâlin malî sıkıntılardan doğmuş olduğunu da unutmamak gerekir. Yani askerî harcamalar için de yeteri kadar para yoktu. Birliklerin çoğu vilâyetler (départements) tarafından teşkil edilen gönüllülerdi. Hatta askerlerin bir kısmı kendi masraflarını kendileri karşılayarak orduya katılmışlardı.

Bu sebeplerden dolayı, savaşın başında kurulan üç ordudan ikisi, kısa sürede hezimete uğradı. Lafayette komutasındaki ordu ise, ancak geri çekilmeyi başara bildi. Fransız ordularının bu halini gören Avusturyalılar, “*Bizim kılıca değil, kamçıya ihtiyacımız varmış*” diyorlardı.

Avusturya ile beraber Prusya da savaşa katılmış ve müttefik orduların komutasını, Prusyalı Mareşal, Yedi Yıl Savaşlarında Prusya ordularına komuta etmiş olan *Duc de Brunswick* üzerine almıştı. Brunswick kuveeri Fransa sınırlarını aşmış, Fransız ordularını yendikten sonra, kendilerine Paris yolu açılmıştı. Fakat, müttefik orduların ilerleyişi bundan sonra yavaşladı. Çünkü, Brunswick’in amacı Fransa’yı işgal etmek değildi. Esas amaç, ihtilâlcilere baskı yapmaktı. Kaldı ki, bu sırada Avusturya da askerî bakımdan iyi değildi. Avusturya, daha bir yıl önce, Osmanlı Devletiyle savaştan çıkmış ve yorgundu. Nihayet, bu sırada Rusya, Polonya ile yeniden meşgul olmaya başlamıştı. Avusturya da, Prusya da, Rusya, işini bitirmeden, Polonya sorununa dönmek istiyorlardı.

Bu sebeple, Duc de Brunswick, Fransa’ya baskısını askerî güçle değil, başka yolla yapmak istedi. 28 Temmuz 1792’de bir bildiri yayımlayarak²¹, Kralın otoritesini iade etmek için Fransız topraklarını işgal ettiğini, Kral ve ailesine bir zarar geldiği takdirde, Fransızların çok ağır bir şekilde cezalandırılacaklarını bildirdi. Bildiri gerçekten çok ağırdı. Müttefik orduların bütün şehir ve kasabaları koruyacağı, bütün herkesin Kral’a itaat etmesi gerektiğini, müttefik kuvvedere karşı silâha sarılan ve ateş eden herkesin “*düşman*” sayılıp, ona göre muamele göreceğini, bütün suçlardan belediyelerin sorumlu olacağını, Paris halkının derhal lir al’a itaat etmesi gerektiğini, v.s. bildirmekteydi.

Brunswick’in bildirisi, Fransa’da, Pillnitz bildirisinden çok daha şiddetli tepki yarattı. Denebilir ki, Duc de Brunswick, farkına varmadan, Fransız milliyetçiliğini ve Fransız vatanperverliğini harekete geçirdi. Ayrıca, şimdi bu bildiri, artık “Kral sonunu”nu da çözümlmek zamanının geldiği inancını da uyandırdı. Cumhuriyetçiler, Tuileries Sarayı’ m basarak, Kral ve Kraliçeyi oradan aldılar ve *Temple* kulesine hapsettiler. Böylece Krallık, “*filen*” sona eriyordu.

Yine aynı gün, Meclis’te yapılan seçimle, aşırı cumhuriyetçilerden *Dan ton* iktidara geliyordu. Danton’un ilk işi, bütün fransızları orduya katılmaya davet ve sa-

²¹ Bildirinin metni: Thiers, *Histoire de la Révolution Française*, Vol. II, p. 186-189.

vunmayı organize etmek oldu. Genç, ihtiyar bütün fransızların koştuğu bu davet üzerine yeni kuvveier teşkil edildi ve Fransız orduları 20 Eylül 1792’de *Valmy Savunması* ile Brunwick’in ilerleyişini durdurdu.

Valmy savunmasının yapıldığı gün Yasama Meclisi de toplanıyordu. 21 Eylül 1792 günü toplanıda ise, Krallığın ilgası ile *Cumhuriyet*’in ilânına karar verildi. Bu surede Fransa’da Krallık ve onunla birlikte, 1789 danberi devam eden “meşrutî monarşi” sona eriyor ve Cumhuriyet dönemi başlıyordu. Buna, Fransa tarihinde *I. Cumhuriyet* denir ve 1804 Aralık ayma kadar devam edecektir.

Cumhuriyet rejiminin ilk meclisi “Convention” (Konvansiyon) adın alır. 749 kişiden oluşan bu Meclis halk tarafından seçilmişti.

Konvansiyon’un Avrupa’ya karşı yaptığı ilk iş, 15 Aralık 1792’de Avrupa Halklarına bir bildiri yayınlamasıdır²². Bu bildiri ile, Avrupa halklarına da Fransız İhtilâlinin ilkeleri tanınıyor ve Fransız ordusuna bu ilkeleri yayma ve uygulama görevi veriliyordu.

Konvansiyonun ikinci ve büyük icraatı, Kralın idam edilmesidir. Konvansiyon’un 3 Aralık 1792’de aldığı bir kararla, Kral bizzat Konvansiyon tarafından yargılanmıştır. Kendisine savunma hakkı da tanınmıştır. Yargılama 11 Aralık 1792’de başlamış ve 15 Ocak 1793’te sonra ermiştir. Konvansiyon, aynı gün,683 oyla, XVI. Louis’yi (yargılanmadaki adıyla *Louis Cape ti yi*), “*Milletin hürriyetine kasdetmek ve devletin güvenliğine karşı suikastta bulunmak*”tan idama mahkûm etti²³. XVI. Louis, 21 Ocak 1793 günü giyotinle idam edilmiştir.Kral giyotine giderken, bir an durmuş ve yükses sesle, “*Fransızlar, hana atfedilen suçlardan masum olarak ölüyorum. Ölümüme sebep olanları affediyorum. Kanımın Fransa’nın üstüne düşmemesini istiyorum*” demiştir. Kralın başının düştüğü anda, bütün Paris halkı “*Yaşasın Cumhuriyet, Yaşasın Millet*”diye bağırırmaktaydı²⁴.

Marie Antoinette ise, Kralın idamından sonra doğrudan doğruya Paris hapis-hanesine konacak ve o da, vatana ihanetten, 16 Ekim 1793’te giyotinle idam edilecektir.

2. İNGİLTERE’NİN SAVAŞA KATILMASI VE FRANSA’YA KARŞI BİR KOALİSYON

Kralın idamı, Fransa’yı bütün Avrupa ile savaş haline getirdi. Çünkü tepkileri çok derin oldu. Bundan ssnra olaylar bir zincir şeklinde gelişti. Özellikle şimdi Fransa, İngiltere’yi karşısına almış oluyordu.

²² Bildirinin metni: Viorst, *adı geçen eser*, p. 198.

²³ Thiers, *adı geçen eser*, Vol. III, p. 205-206.

²⁴ *aynı eser*, p. 225-226.

Fransa, Avusturya ve Prusya ile savaşa tutuştuğu zaman İngiltere kımıldamamıştı. Çünkü, Başbakan Pitt, dışarda bir takım sorunlarla uğraşmaktansa, İngiltere'nin malî ve ekonomik sorunlarını çözümlenmeyi tercih etmişti. Hatta, ihtilâlin ilk yılında, Fransa'da Kral'ın otoritesinin sınırlanması ve meşrutî monarşi kurulması teşebbüslerini bile, az çok sempati ile karşılamıştı. Fakat 1792'den itibaren ortaya çıkan gelişmeler, İngiltere'nin tutumunu değiştirmiştir.

Valmy savunmasından sonra Fransız orduları, muharebelerde başarılı olmaya başladılar. 6 Kasım 1792'deki *Jemmapes* muharebesinde Avusturyalıları yenen Fransızlar, bugünkü Belçika'yı (Avusturya Hollandası) tamamen ele geçirdiler. Başka bir Fransız ordusu'da Mainz şehrini işgal ederek, Ren'in sol kıyılarına yerleşti. Güney-doğu'da da Fransızlar Savoie ve Nice kontluğunu işgal ettiler. Avrupa'ya göre, bütün bu toprak kazançlarının anlamı şu oluyordu ki, Fransa, milletleri hürriyete kavuşturmak bahanesiyle bir fetih ve ilhak politikası izlemekteydi. Özellikle Belçika'nın Fransa'nın eline geçmesi, İngiltere'yi en hassas noktasından vurmuydu. Çünkü, İngiltere Manş kıyılarında kuvvetli bir devletin bulunmasını, Avrupa dengesi bakımından daima tehlikeli bulurdu. Şimdi İngiltere'ye göre Fransa'nın Belçika'ya yerleşmesi Avrupa dengesini bozuyordu. İngiltere buna seyirci kalamazdı. Konvansiyon, İngiltere'nin bu durumunu bildiği için, 1792 Aralık ayında, bir temsilcisini, Başbakan Pitt ile görüşmek üzere Londra'ya yolladığında, Pitt, Belçika'nın Fransa tarafından işgalinden açıkça şikâyet etmişti. Ayrıca, Konvansiyonun 15 Kasım 1792'de yayınladığı bir kararname ile²³, hükümdarlara karşı başkaldıracak bütün halklara yardım etme politikasını benimsemesini de Pitt şiddetle eleştirmişti²⁰. Ve bu görüşmeden sonra İngiltere Fransa'ya karşı dostane olmayan tedbirler almaya başladı.

Kral'ın idamı ise İngiltere'de büyük korku ve heyecan uyandırdı. İhtilâlciler fazla ileri gitmeye başlamıştı.

Nihayet burada, İngiltere'nin, şimdi Fransa'dan Amerikan İhtilâli'nin intikamını almak istemesini de gözönünde tutmak gerekir.

Bütün bu sebeplerden İngiliz-Fransız • münasebetleri gerginleşince, Konvansiyon 1 Şubat 1793'te İngiltere ve Hollanda'ya savaş ilân etti. Savaş kararı bütün Konvansiyon meclisinin alkışları ile alınmıştı. Ne varki, bu savaş ilânı kararından sonra, Şubat ve Mart ayları içinde İspanya, Hollanda, Napoli, Toskana, Venedik ve Papa da Fransa'ya karşı savaşa dahil oldular. Fransa'da 1789 Mayısındaki bir vergi meselesinden başlayan gelişmeler, dört yıl sonra bir "Avrupa Savaşı"na dönüşmüş olmaktadır. Fransa'nın karşısında yer alan devletler blokuna *Birinci Koalisyon* denir.

²³ Kararnamenin metni: Thiers, Vol. III, p. 122.

²⁰ aynı eser, p. 235-236.

Birinci Koalisyon'un kurulması ile beraber, Fransa'nın savaş alanındaki durumu yeniden kötüleşti. Bir dizi yenilgiler başladı. Fransa Belçika'dan çıkarıldı ve kuzeyde ele geçirdiği bir çok şehirleri tekrar kaybetmek zorunda kaldı. Fransız kuvvetleri Ren (Rhein) nehrinin sol kıyılarından çekildi. Müttefikler, Alpler, Pireneler ve Alzas-Loren istikameünden Fransa'yı işgale başladılar.

Dışarda durum böyle iken, Fransa'nın içi de karıştı. Mecburi askerlik sistemi kabul edildiğinden, bir çok şehirlerde, mecburî askerliğe karşı ayaklanmalar çıktı. Bunların en önemlisi Vendée'de idi. Toulon şehrinde çıkan ayaklanmada halk İngilizleri yardıma çağırmişti. Bu durum içinde sıkı tedbirler almak gerekiyordu. Bu sebeple Konvansiyon anayasayı yürürlükten kaldırdı. Bir "Selâmeti Umumiye Komitesi" (Comité du Salut Public) kuruldu. İhtilâl Mahkemeleri kuruldu ve "Şüpheliler Kanunu" (Loi des Suspects) çıkarıldı. Bu kanun çerçevesinde, kendisinden en küçük ölçüde şüphe edilenler bile, İhtilâl Mahkemeleri'ne sevk edilerek ağır cezalara ve çoğunlukla ölüm cezasına mahkûm oluyordu. Her türlü kişi hak ve hürriyetleri rafa kaldırılmıştı. Hâsılı Fransa'da bir 'Terör' rejimi uygulandı. Terör rejiminin liderleri *Danton* ve *Robespierre* idi. Fakat her ikisi de terör rejiminin kurbanı oldu. Danton, mutedil Jironenlerin lideriydi. Robespierre ise aşırı Jakobenlendendi. Robespierre, 1794 Nisanında ılımlıları mahkemeye verdi ve Danton'u idam ettirdi. Fakat kamu oyu bu sefer Robespierre'in diktatörlüğüne karşı çıktı ve onun aleyhine döndü. 1794 Temmuzunda Robespierre de idam edildi.

1794 yılında, Savaş durumu tekrar Fransa'nın lehine döndü. Konvansiyon'un aldığı sert tedbirler 1794 yılında etkilerini göstermeye başladı ve durum düzeldi. Fransız ordular 1794 Haziranında *Fleurus* muharebesinde Avusturyalıları yenerek Belçika'ya girdiler. Arkasından Ren'in sol kıyılarını, Köln ve Coblentz'i tekrar ele geçirdiler. Diğer bir Fransız ordusu ise, İngiliz ve Hollandalıları yenerek Hollandayı işgal ettiler.

Fransa'nın durumunun düzelmesinde şu sebepler rol oynamaktaydı:

1. İngiltere, Fransa'ya karşı savaşa katılmakla beraber, Avrupa karasındaki muharebelere aktif bir şekilde katılmadı. Esas itibariyle para yardımı yapıyordu. Yani koalisyonu finanse ediyordu. İngiltere, Fransa'nın kısa sürede yenileceğini düşünerek Fransa'nın sömürgelerini ele geçirmeye çalışıyordu. Bir bakıma, İngiltere ile Fransa arasındaki savaş sömürgelerde yapılmaktaydı.

2. Karada çarpışan müttefik kuvvetleri, geniş çaplı muharebe yapmaktan ziyade, kuşatma muharebesi yapmaktaydılar. Valenciennes, Mainz, Toulon ve Dunquerque kuşatmaları gibi.³

3. Avusturya'nın savaşla çok meşgul bulunduğu bir sırada, Prusya ve Rusya 1793 yılında Polonya'yı ikinci defa bölüşmüşlerdi. Birinci bölüşmenin dışında kalan Polonyalılar bağımsızlık için harekete geçince, Rusya ve Prusya buraya asker

sevk ederek, birinci bölüşmeden arta kalan yerleri yeniden paylaşmışlar, fakat orta kısımları bırakmışlardı. Fakat burası da yine Rusya'nın kontrolundaydı. 1794 yılında bu orta kısımda *Kosciusko* yönetiminde bir ayaklanma çıkınca, Rusya bu defa Avusturya ile anlaştı. Bu anlaşma ile orta kısım da bölüşülüyordu. Yalnız, burada Prusya'nın da payı ayrılmıştı. Fakat Prusya'nın bundan haberi yoktu. Bu sebepten, Prusya dikkatini Polonya'ya yönelterek, Fransa'ya karşı yapılan savaşı yavaştan aldığı gibi, Avusturya ordularına da fazla bir yardım yapmadı.

Böylece, müttefiklerin savaş amaçları arasında ayrılıklar meydana gelmeye başlamıştı. Her devlet kendi çıkarının peşinde koşmaktaydı. Bu ise, içerdeki ayaklanmaları basüran ve iç güvenliği sağlayan Fransa'nın dışarda da durumunu düzeltmesine yardım etti.

1794 sonlarından itibaren Fransa'nın zaferler elde etmeye başlaması, esasen üyeleri arasında çıkar ve amaç farklılıkları bulunan koalisyonu parçaladı. Her biri yavaş yavaş savaştan çekilmeye başladılar.

İlk barış antlaşmasını 5 Nisan 1795'de *Bâle* şehrinde Prusya imzaladı. Bu barış antlaşması ile Prusya, Ren'in baü kıyılarının Fransa'ya ait olduğunu kabul ediyordu²⁷.

Prusya'nın arkasından, esasen Fransa'nın işgaline uğramış olan Hollanda da barış imza etti. Hollanda'da, Fransa'nın etkisiyle bir *Bata\ya Cumhuriyeti* kurulmuştu. Bu olay, ihtilâl fikirlerinin dışardaki ilk önemli etkisi ve zaferi idi. 16 Mayıs 1795'te Lahey'de Hollanda'nın imza ettiği barışa göre²⁸, Hollanda Fransa'nın ittifakına giriyor, donanmasını Fransa'ya bırakıyor, 25.000 kişilik bir işgal ordusunu beslemeyi kabul ediyor ve nihayet Fransa'ya 100 milyon Florin savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyordu.

Hollanda'nın barış imza etmesi ve özellikle Fransa'nın ittifakına girmesi üzerine İngiltere, Hollanda'ya ait güney Afrika'daki "*Cape Colony*" ile güney Amerika kıtasının kuzey kıyılarında bulunan Hollanda Güyam'm işgal etti.

Fransa ile barış imzalayan üçüncü devlet İspanya oldu. İspanya ile barış 12 Temmuz 1795'te yine Bâle'de imzalandı²⁹. Bu anlaşma ile İspanya tarafsız kalmayı taahhüt ediyordu. Fakat bir yıl sonra Fransa, İspanya'yı ittifakına alacakür.

Bu üç barış antlaşmasından önce, Fransa İtalyan devletlerinden Toskana Büyük Dükalığı ile 19 Şubat 1795'de barış antlaşması imzalamışür.

Bu barış antlaşmalarından en önemlisi, hiç şüphe yok ki, Prusya ile olanıdır. Zira, İhtilâl Fransası ilk defa olarak Avrupa'nın kuvvetli devletlerinden biri tarafından tanınmış oluyordu. Bu barış antlaşmasının giriş kısmında Fransa'nın adı "*Fransız Cumhuriyeti*" (La République Française) diye geçiyordu.²

²⁷ İsviçre'nin Bâle yahut Basel şehrinde imzalanan bu barış için bk.: Thiers, Vol. VI, p. 193.

²⁸ Bk.: *aym* eser, p. 190-192.

²⁹ Bk.: *aym* eser, p. 318.

Hollanda ve İspanya ile yapılan barışlar ise, Fransa'yı deniz kuvven bakımından gücendirmekteydi.

Barışı imza etmemiş olan iki devlet, Avusturya ile İngiltere'ydi. Bu iki devlete karşı mücadeleyi yürütmek *Napolyon' a* nasip olacaktır. Napolyon, kuzey İtalya'da Avusturya'yı yenip onu barışa mecbur bırakacak; fakat İngiltere'ye karşı Mısır'da yapıldığı mücadeleyi kaybedecektir.

Napolyon'a geçmeden önce, Fransa'da 1795 yılında meydana gelen siyasi yönetim değişikliğini belirtmek gerekir.

Konvansiyon, 1792 yılından beri ülkeyi yönetmiş, bir yandan içerde düzeni ve disiplini sağlarken, diğer yanda da dışarda zaferler elde ederek, bazı devletlerle barış yapmaya muvaffak olmuştu. Bu sonuç ise, Ronvansiyon'un görevini sona erdiriyordu. Başarılı bir şekilde sona erdiriyordu; çünkü bazı devletleri savaşın dışına itmeyi de başarmıştı. Bundan dolayı, bir bakıma normal bir yönetime geçmek üzere, 1795 Ağustosunda, **III. Yıl Anayasası** denen yeni bir Anayasa ile "*Directoire*" (direktuar) yönedmi kuruluyordu. Bu yeni rejimin özelliği, yürütme kuvvednin bir tek kişi yerine, beş kişilik bir kurula verilmesiydi. Zira "Terör" yönetimi, yürütme yetkisinin bir tek kişiye verilmesinin sakıncalarını göstermişd. Bu sefer, yürütme yetkisi, kararlarını çoğunluk ilkesine göre alan 5 kişilik bir kurula veriliyordu. Bu kurula "*Direktörler Meclisi*" (directoire) ve üyelerine de "*Direktör*" yani *Yönetici* deniyordu.

Yasama organına gelince, bunda da iki-meclisli bir parlamenter sistemin kabulü ile bir yenilik yapılmıştı. Yürütme, yani "icraî ikddar" gibi yasama kuvveti de parçalanıyor ve yetkiler iki meclise dağıtılıyordu. Bu meclislerden biri, en az 40 yaşında olan üyelerden meydana gelen 250 kişilik bir "*İhtiyarlar Meclisi*" (buna Kıdemliler Meclisi de denebilir) veya "Conseil des Anciens", ve diğeri de 500 üyeli olduğu için "Beşyüzler Meclisi" veya "Conseil des Cinq-Cents" idi. Konvansiyon üyelerinin üçte ikisi bu Meclis'lere yeniden seçilmişlerdi ve meclislere ılımlı cumhuriyetçiler egemen bulunuyordu.

Şimdi gelelim, Fransa'nın Avusturya ve İngiltere'ye karşı mücadelesinde sivrilmeye ve sahneye çıkmaya başlayan *Napoléon Bonaparte'a*.

3. NAPOLYON BONAPART

Burada Napolyon'un hayat hikâyesini anlatacak değiliz³⁰. Kariyeri hakkında özet bir bilgi vererek, sahneye nasıl çıktığını belirtmeye çalışacağız.

³⁰ Napolyon ün hayat hikâyesi ve askeri ve siyasi kariyeri için başlıca şu eserleri zikredebiliriz: Emil Ludwig, *Napoléon*, Paris, Payot, 1947; Jacques Bainville, *Napoléon*, Paris, Arthème Fayard, 1946; Georges Lefebvre, *Napoléon*, Paris, Félix Alcan, 1935; Chateaubriand, *Napoléon*, Paris, Egloff, 1949. Bunların dışında Napolyonün anıları sayılabilecek şu eserler vardır: Comte de Las Cases, *Mémorial de*

Napoléon Bonaparte, 1769 yılında Korsika'nın *Ajaccio* şehrinde doğdu. Babası 16. yüzyılda İtalya'dan göç etmiş bir İtalyan ailesinden fakir bir avukattı. Napolyon 8 kardeş içinde, yaş itibarıyla ikincidir.

Korsika Cenova Cumhuriyetine aitti. Fakat Cenova Korsika adasını 1768'de Fransa'ya satmıştı. Lâkin Korsika halkı, Fransız yönetimine girmek istemediklerinden Fransa'ya karşı ayaklanmışlardı. Napolyon bu ayaklanma sırasında doğmuştu. Babası da Fransa'ya karşı çarpışıyordu. Fakat Fransızlar sonunda adayı kendi egemenlikleri altına aldılar.

Napolyon 10 yaşında iken, Korsika'daki Fransız Valisinin yardımı ile, Jacques Bainville'in deyimi ile, "*Kral'ın bursu*" ile, Fransa'daki Brienne askerî okuluna parasız yanlı olarak kabul edildi. Bu okulda, özellikle matematik ve tarihten iyi notlar almışür. Hafızası fevkalâde kuvvetliydi. Fakat bu okuldaki öğrenimi, kendisini parlak zekâlı bir öğrenci olarak göstermemiştir.

Napolyon, bu okuldan 1785 yılında topçu subayı olarak mezun oldu. Aynı yıl babası da öldüğünden, ailesinin bütün yükü onun üzerine çöktü ve bu sebeple de ilk yıllar çok sıklımlı günler geçirdi.

Napolyon'un bir asker olarak yıldızının ilk parlaması, 1793 Toulon ayaklanmasında olmuştur. Toulon halkı İngilizleri yardıma çağırmış ve İngilizler Toulon limanını kuşatmışlardı. Bu kuşatmayı kırmak için, Napolyon'un bir topçu subayı olarak Savaş Konseyi'ne sunduğu plân kabul edilmiş ve bu plânın uygulanması ile İngilizler Toulon'dan kaçarak kuşatmaya son vermişler ve Toulon kurtarılmışür. Kaçarken İngiliz donanması epey de kayıp vermiştir. Bu başarı üzerine Napolyon, 24 yaşında iken Generalliğe terfi ettirildi.

Napolyon bu sırada, Jakobenler'den ve Terör rejiminin liderlerinden Robespierre'in kardeşi ile yakın arkadaşı .Hatta generalliğe terfiinde Robespierre'in de etkisi olmuştu. Fakat Robespierre'in idamından sonra, Jakobenler'le ilgisinden dolayı tutuklandı ve giyotine gitme tehlikesi geçirdi. Lâkin kurtuldu. Bir süre boşa gezen ve gözden düşen Toulon kahramanı, 1795 yılının sonlarında, Kralcıların Paris'te çıkardıkları bir ayaklanmayı basürmakla görevlendirildi. Napolyon bu ayaklanmayı sert bir şekilde basunna, yıldızı yeniden parladı. Zira bu ayaklanmayı basürmakla Direktuarı kurtarmışü.

Direktörlerden Carnot, Napolyon'dan çok hoşlanmıştı. Carnot, Napolyon'u çok takdir ediyordu. Diğer taraftan, Terör tarafından idam edilen generallerden Beauharnais'nin dul karısı Joséphine de Beauharnais ile tanışıp evlendi. Bu kadının direktörlerden Barras üzerinde büyük nüfuzu vardı. Bu suretle Napolyon'un, iki etkin Direktör ile yakın temas kurması, kendisinin, Avusturya'ya karşı sevkedilecek ordunun komutanlığına getirilmesini sağladı.

4. AVUSTURYA’NIN YENİLMESİ, 1796-1797

Direktuar’ın ilk işi, Avusturyayı yenmek için harekete geçmek oldu. Bunun için de şöyle bir plân hazırlandı: Avusturya’ya Ren üzerinden iki büyük ordu sevkedilecekti. Bu ordular gayet iyi teçhiz edilmişlerdi. Bir ordu da güneyde, yani Kuzey İtalya yoluyla sevkedilecekti. Lâkin bu güney ordusunun görevi, Avusturya’ya bir saptırma yapürmak ve bu şekilde kuzey ordularının işini kolaylaştırmak. Fakat, Avusturya’yı yenen, bu ordu olacaktır.

Napolyon 1796 ilkbaharında Alpleri geçti, Karşısına Sardunya ve Avusturya orduları çıktı. Napolyon bu ikisini birbirinden ayırdı ve 1796 Nisanında Sardunya’yı yenerek 15 Mayıs 1796’da barış imzaladı. Bu barışa göre, Sardunya, Nis ve Savua’yı (Savoie) Fransa’ya terketti ve Fransız ordusunun bütün masraflarını üzerine aldı.

Bundan sonra Avusturya ordusunu yenen Napolyon 14 Mayıs’ta Milano’ya girdi. Napolyon, kuzey İtalya halkına, kendilerine hürriyet getirdiğini ilân ederek Avusturya’ya karşı ayaklanmalarını bildirdi. Gerçekten, Parma ve Modena dükalıkları koalisyondan ayrılarak Napolyon ile anlaşular.

Napolyon İtalya’da peşpeşe başarılar ve zaferler kazanırken, kuzeydeki Fransız orduları Avusturya’ya yenilmişti.

Napolyon’un bütün kuzey İtalya’ya kontrol alına alması üzerine, Avusturya Napolyon’la, 17 Ekim 1797’de, *Campo Formio* (kuzey-doğu İtalya’da *Udine* yakınılarında bir köy) barışını imzalamak zorunda kaldı. Bu barışın imzalanmasında Napolyon, Direktuar’ın kendisine verdiği talimaü bir kenara atıp kendi görüşlerine göre bir barış yapmıştı. Fakat Avusturya’nın barış imzaladığı haberi Paris’te o derece sevinç gösterilerine sebep oldu ki, Napolyon ismi, genç bir general olarak, bütün ağızlarda dolaşıyordu. Fransa şimdiye kadar bu kadar güzel bir barış yapmamışa. Zira Fransa şimdi tabî sınırlarını kazanıyordu. Napolyon kuzey İtalya’da gerçek bir ihtilâl yapmıştı³¹. Bu şartlar içinde, Direktuar, *Campo Formio* barışını red detme ve Napolyon’u kınama cesaretini gösteremedi ve barış antlaşmasını onayladı.

Campo Formio barışına göre: 1795’de Fransa’nın işgal ve ilhak ettiği Belçika’nın, Fransa’ya ait olduğunu Avusturya kabul ediyordu. Belçika’nın kaybına karşılık, Venedik Cumhuriyeti toprakları, Avusturya ile Fransa arasında bölüşüyordu. *Adige* nehrine kadar olan Dalmaçya kıyılarını Avusturya alıyordu. *Adige* nehrinin sağında kalan topraklar, Napolyon’un kurduğu “*Cisalpine*” Cumhuriyetinin oluyordu. Venedik’e ait *Yedi Ada*’yı Fransa alıyordu. Venedik donanması da keza Fransa’ya geçiyordu. Ren’in sağ kıyılarının Fransa’da kalması ko-

³¹ A. Thiers, *Histoire de la Révolution Française*, Vol. VIII, p. 130-131.

nusunda ise, bu konu Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na ait olduğu için, Avusturya bu sorunu görüşmek üzere İmparatorluk Diyeti'ni toplantıya çağıracaktı.

Bu barış antlaşmasının bazı bakımlardan önemi vardır. Şöyle ki:

1) Venedik Cumhuriyeti artık tarihten siliniyordu.

2) Dalmaçya kıyıları ile Adige'e kadar olan Venedik topraklarını almakla, Avusturya Adriyatik Denizi'ne çıkıyordu.

3) Yedi Ada'yı alan Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile komşu oluyordu. Bu komşuluk ve yakınlık sebebiyle, ihtilâl fikirleri Osmanlı İmparatorluğunun Balkan topraklarına da sıçrayacak ve bu durum Osmanlı-Fransız münasebetlerini etkileyecektir.

4) Napolyon'un kuzey İtalya'da bir takım "Cumhuriyetler" kurmasıyla (Lombardiya'da *Cisalpine*, Cenova'da *Ligüryen*, Roma'da *Roma Cumhuriyeti*) ihtilâl fikirleri bütün kuzey İtalya'ya yayılacak ve bu durum İtalyan millî birliğine giden yolu açacaktır.

5. İNGİLTERE İLE MÜCADELE: NAPOLYON'UN MISIR SEFERİ, 1798-1799

Napolyon'un İtalya'daki başarısı Napolyon'un şöhretini son derece yükselttiği gibi, Avrupa koalisyonunun kuvvetli bir üyesini de savaş dışı bırakmış olmaktadır. Şimdi geriye bir tek İngiltere kalıyordu. İngiltere yalnız kalınca, Fransa ile barış yapmak istedi. Yalnız kalınca diyoruz, çünkü Başbakan Pitt Avusturya'ya hiç güvenmiyordu ve İngiltere'nin iç durumu da Pitt'i korkutuyordu³². Bu sebeple, 1797 Temmuz ayı başlarında Fransa'nın *Lille* şehrinde, Fransa ile İngiltere arasında bir uzlaşma görüşmeleri yapıldı³³. Fakat bir sonuç çıkmadı. Çünkü, esas itibariyle sömürgeler üzerinde yapılan pazarlıklarda bir uzlaşma sağlanamadı.

Şimdi Fransa için, İngiltere'yi barışa "zorlama" sorunu kalıyordu. Fakat nasıl? İngiltere karada savaş yapmadığından, İngiltere'nin karada yenilmesi diye bir şey söz konusu olamazdı. Tek çare İngiltere'ye donanma göndermek suretiyle adayı istilâ etmektir. Bu da mümkün değildi, çünkü İngiliz donanması çok kuvvetli olup, böyle birşeye imkân vermezdi. Sonunda, İngiltere ile mücadelenin çaresi, Napolyon'un Direktuar Dışişleri Bakanı Talleyrand tarafından da hararetle desteklendi. Bu ikisinin teklif ettikleri plân şuydu: İngiltere'ye "hassas" olduğu bir noktadan vurmak gerekir. Bu nokta da *Mısır*'dir. Mısır, İngiltere'nin Hindistan'la olan ulaşım yollarının üzerinde gayet stratejik bir noktaydı. Bu nokta ele geçirilir ve İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısı burada kesilecek olursa, İngiltere ekonomik sıkıntıya düşer ve Fransa ile barışa mecbur kalırdı. Ayrıca, Talleyrand'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır üzerindeki otoritesi zayıf olduğundan bu-

³² A. Thiers, Vol. VIII, p. 44.

³³ Lille görüşmeleri için bk.: *aymı eser*, p. 45-53.

rası kolayca ele geçirilebilir ve Fransa bir sömürge kazanabilirdi. Esasında, Talleyrand, Direktuar'ın oyununu oynamaktaydı. Çünkü İtalya ve Campo Formio başarısından sonra Direktuar, bu “tehlikeli adam”ın gidebildiği kadar uzağa gitmesini ve hatta orada ölmesini istiyordu³⁴.

Napolyon'un kafasında ise, Mısır sınırlarını aşan geniş tasarılar vardı. Kendi vatani saydığı Akdeniz'de, Malta ve Mısır'ı ele geçirerek, İngiltereyi Kızıl Deniz'den kovacak, Süveyş'te kanal açarak, Hindistan'a kadar uzanacaktı.³⁵. Napolyon'a göre, Mısır seferi, İngiltere'yi barışa zorlamanın çok ötesinde bir nitelik taşımaktaydı.

Napolyon, Talleyrand tarafından de desteklenen projesini 1798 Şubatında Direktuar'a sundu. Direktuar, projeyi Mart ayında kabul etti.

Bu şartlar altında hem Fransa ve hem de İtalya limanlarında hazırlanan büyük bir donanma ve 35.000 askerle Napolyon 19 Mayıs 1798'de Toulon limanından hareket etti. Asker, iki yıl önceki İtalya Ordusu'nun askerleri idi. Bu sebeple, Napolyon, Toulon'dan hareketinden önce askerlerine hitap ederken, “*Askerler, bütün Avrupa'nın gözü sizin üzerinizde*” diyerek³⁶ Mısır seferinin önemini vurguluyordu. Esasında, Avrupa'nın değil, her şeyden önce Direktuar'm gözü Napolyon ve askerlerinin üzerindedir.

Napolyon, Toulon'dan ayrıldıktan sonra, yolda Malta'yı ele geçirdi ve 2 Temmuz 1798'de İskenderiye'ye gelerek orasını da işgal etti. Mısır Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmakla beraber, Memlûklar (Kölemenler)m kontrol ve yönetimi altındaydı. Napolyon, 21 Temmuz'da Kölemenler'le yaptığı *Ehramlar Muharebesi'ni* kazanarak Kahire'yi işgal etti.

Napolyon, Toulon'dan ayrıldığındanberi, *Amiral Nelson* komutasındaki İngiliz donanması, Napolyon'un donanmasını bütün Akdeniz'de aramıştı. Nihayet, Nelson, Fransız donanmasını İskenderiye'de yakaladı. 1 Ağustos 1789 akşamı, güneş batarken, *Abukir* (veya Ebuhr) koyunda yatmakta olan Fransız donanmasına âni bir baskın yaptı. Vakit gece yarısı olduğu zaman, güçlükle kaçabilen dört gemi hariç, Fransız donanması diye bir şey kalmamıştı. Napolyon'un Fransa ile bağlantısı kopmuştu aruk. Napolyon, daha sonra Sainte-Hélène'de, “*Denizlere hâkim olabilseydim, bütün Doğu'nun da hâkimi olurum*” diyecektir³⁷.

Kur'an'ın yalanlarla dolu olduğunu söyleyen Napolyon³⁸, Mısır'a ayak bastığından itibaren, halkın sempatisini çekmek için İslâm'ı kullanmaya çalışmıştır. Mısır halkına hitaben yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “Mısır halkı! Size, dininizi

³⁴ Emil Ludwig, *Napoléon*, Paris, Payot, 1947, p. 102.

³⁵ *aynı eser*, p. 102.

³⁶ T hiers, Vol. VIII, p. 205.

³⁷ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 5, p. 75.

³⁸ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 3, p. 103-104.

yıkamak için geldiğimi söyleyeceklerdir. İnanmayınız. Onlara, haklarınızı iade etmek, sizi sömürenleri cezalandırmak için geldiğimi ve Memlûklardan daha fazla Allah'a, Peygamberine ve Kur'an'a saygı duyduğumu söyleyiniz"³⁹. Bu propagandaların etkisiz kaldığı da söylenemez. Mısır halkı kendisine "*Sultan el-Kebir*" (Büyük Sultan) diyordu⁴⁰. Mısır'a çıktığı sırada ise, hem Papa'dan ve hem de Mekke Şerifi'nden mektup almışur. Papa, mektubunda kendisine "*Çok sevgili oğlum*" diye hitap ederken, Mekke Şerifi de kendisine "*Kutsal Kabe'nin koruyucusu*" diyordu⁴¹.

Mısır seferi, Fransa'ya karşı yapılan mücadeleye iki yeni devletin de katılmasına sebep olmuştur: Rusya ve Osmanlı imparatorluğu. Osmanlı Devleti, kendi topraklarını işgal eden bir devlete karşı elbette seyirci kalamazdı. Rusya'nın kaulması ise şu sebeplerdendi:

1) Malta Şövalyeleri Rus Çarı'nın himayesine girmişlerdi. Napolyon'un, Mısır'a gelirken Malta'yı alması Rusya'yı sinirlendirdi.

2) *Campo Formio Antlaşması* ile Yedi Ada'yı alan Fransa, buradan Mora ve Arnavutluk'ta kışkırtmalar yapıyordu. Balkanlar'a kendisi göz koyan Rusya, buraların Fransa'nın eline geçmesinden korkmaya başladı.

3) Mısır'ı ele geçiren Napolyon, buradan yukarı çıkabilir ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkabilirdi. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde Rusya'nın emelleri vardır.

Bu sebeple, İngiltere Aralık 1798'de ve Rusya da Ocak 1799'da Osmanlı Devletiyle itüfak yaptılar. Tarihte ilk defa olarak Rus donanması Boğazlar'dan geçti ve Osmanlı donanması ile birlikte Yedi Ada'yı zaptetü. İngiliz gemileri de ihtiyaçlarını Osmanlı limanlarından sağlıyordu.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti İskenderiye'ye asker çıkarmak ve Suriye üzerinden de Napolyon'a karşı bir ordu sevk etmek üzere hazırlıklara başladı.

Bu hazırlıkları gören Napolyon, Suriye'yi işgal ederek Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak üzere 1798 Aralık ayının son günlerinde, Suriye'ye ulaşmak üzere harekete geçti⁴². Gazze ve Yafa'!) aldıktan sonra, Mart 1799'da Akkâ önlerine geldi. Yafa'yı aldığıında, 3.000 kadar Türk, esir olarak Napolyon'un eline düşmüştü. Napolyon bu kadar esiri besleyemeyeceğini ve yiyecek maddelerinin asıl kendi askerine gerekli olduğunu görünce, bunların hepsini öldürtmüştür⁴³.

³⁹ Thiers, adı geçen eser, Vol. VIII, p. 224.

⁴⁰ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 1, p. 269.

⁴¹ aynı kaynak, p. 265-266.

⁴² Napolyon Suriye'ye hareketle Sina çölünü aştığı bir sırada, önden giden General Kléber'i kaybetmiştir. Daha doğrusu Kléber askerleri ile beraber çölde yolunu kaybetmiştir. Napolyon Kléber'i ararken bir ara Türk kuvvetlerinin arasına düşmüş ise de, gecenin bastırması dolayısıyla, kaçarak kurtulmayı başarmışür. (*Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 1, p. 267).

⁴³ Emil Ludwig, *Napoléon*, p. 114-115.

Akkâ'yı, Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Nizam-ı Cedit askeri savunuyordu. Osmanlı ve İngiliz donanması da Cezzar Ahmet Paşa'yı a denizden yardım ediyordu. Napolyon Akkâ'yı kuşatma altına aldı ve bu kaleyi düşürmek için iki ay uğraştı. Denizle bağlantısı kesildiğinden, Mısır'dan da çok uzaklaşmış olduğundan ve Kölemen çeteleri de Napolyon kuvvetlerini arkadan vurmaya başladığından, Napolyon'un askerleri büyük sıkıntı içine düştü. Napolyon, Cezzar Ahmet Paşa ile anlaşmak için kendisine bir kaç defa mektup yazdı ise de, Paşa bu mektuplara cevap bile vermedi⁴⁴. Napolyon, Akkâ'nın kuşatmasına daha fazla devam edemeyeceğini görünce, 25 Mayıs 1799'da kuşatmaya son vererek, Mısır'a dönmek üzere harekete geçti. Akkâ hezimetini Napolyon'un ilk yenilgisi oluyordu.

Mısır'a dönüş tam bir perişanlık içinde oldu. Açlık, susuzluk ve hastalıktan asker büyük kayıplara uğradı. Napolyon, yolda yaralıları götüremeyeceğini anlayınca, Fransız doktorundan, yaralılara afyon verip bırakmasını istediğinde, Fransız doktoru, "*Benim mesleğim iyileştirmektir; öldürmek değil*" diye cevap vermişti⁴⁵.

Napolyon Akkâ'dan dönerken, Osmanlı Devleti de, Temmuz başlarında, İskenderiye'ye asker çıkarmıştı. Napolyon, 24 Temmuzda yapılan *Ebuhr* (Abukir) muharebesinde Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratı.

Bu sırada Fransa'nın iç durumu karışmıştı. Direktuar'ın yönetimi çok gevşekti. Suistimal alıp yürümüştü. Halk bundan çok şikâyetçiydi. Diğer taraftan, İngiltere Fransa'ya karşı *ikinci koalisyonu* kurmuş, şimdi Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu da savaşa dahil olmuş ve Avusturya yeniden savaşa başlamıştı. Napolyon'un bütün bu gelişmeleden haberi vardı. Bu sebeple, Fransa'nın yönetimini eline almaya karar verdi ve Fransa'ya dönerek, 23 Ağustos 1799'da bir askerî darbe yaparak, Meclis'i dağıttı ve Direktuar yönetimine son verdi.

Aralık 1799'da yapılan ve *VIII. Yıl Anayasası* adını alan bir anayasa ile Napolyon *Konsüllük* (Consulat) rejimini kurdu. Buna göre, yasama görevi 3 Konsül'e veriliyordu. Bunlardan bir tanesi kanunu hazırlar, İkincisi kanunu müzakere eder ve üçüncüsü de kabul veya reddederdi. Konsüller 10 yıl için seçilmişlerdi. Hemen bütün yetki ve güç *Birinci Konsülde* idi. Birinci Konsül ise Napolyon'du. Anayasa'yı korumakla görevli bir de "Ayan Meclisi" vardı.

Bu surede Napolyon 15 yıl süre ile Fransa'nın kaderini eline almış olmaktaydı.

6. FRANSA'YA KARŞI İKİNCİ KOALİSYON

Napolyon Fransa'ya döndüğünde, yani 1799 Ağustosunda Avrupa'da durum şöyledi: Napolyon'un Mısır seferi sırasında, söylediğimiz gibi, İngiltere, Rusya ve

⁴⁴ Bu konuda bk. Ord. Prof. Enver Ziya Karai, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayın, 1983 '4. baskı), s. 39-40.

⁴⁵ Thiers, *Histoire de la Révolution Française*, Vol. VIII, p. 458.

Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya karşı birleşmişlerdi. Fakat aynı zamanda Avusturya da Fransa'ya karşı harekete geçmişti. Mısır cephesinde, kara muharebelerini yapan Osmanlı Devletiydi. İngiltere de Osmanlı Devletine denizden yardımcı olmuştur. Fakat Rusya, Avusturya'ya kara muharebelerinde de yardıma başlamıştı.

Böylece, Napolyon Mısır'da iken kurulan *ikinci koalisyon*, Fransa'yı Avrupa'da yenilgilere uğratmaya başladı. Güney Almanya'da çarpışan bir Fransız ordusu, Avusturyalılara mağlûp oldu. Suvarov komutasındaki Rus kuvvetleri İsviçre'yi geçerek kuzey İtalya'ya girdi. Ağustos 1799'da yapılan *Novi* savaşında Fransızlar Ruslara yenildi. Napolyon Fransa'ya döndüğü zaman Fransa'nın durumu kötüydü.

Napolyon hükümet darbesini tamamlayıp, iktidarı ele alınca, İngiltere ve Avusturya'ya barış teklif ettiyse de, olumlu cevap alamadı. Bunun üzerine Napolyon da harekete geçti. Güney Almanya'ya sevk edilen bir ordu Avusturyalıları yendi. Kuzey İtalya'ya sevk edilen ve başında Napolyon'un bulunduğu ordu, 14 Haziran 1800 de, *Marengo'da*. Avusturyalıları hezimete uğrattı. Bu muharebelerde Avusturyalılar yalnızdı. Çünkü Avusturya'nın Rusya ile arası açılmış ve Rusya savaştan çekilmişti.

Bu yenilgiler üzerine Avusturya barışa razı oldu ve 9 Şubat 1801'de iki devlet arasında *Lunéville Barışı* imzalandı. Bu barış antlaşması Campo Formio başarısını bir kere daha kabul ediyordu. Yalnız bu sefer Avusturya, Ren'in batı kıyılarının Fransa'ya terkini kesin olarak kabul ediyor ve Napolyon'un Campo Formio'dan önce kurmuş olduğu İtalyan Cumhuriyetlerini yeniden tanıyordu. Campo Formio'dan farklı olarak, Napolyon da *Papalık Devleti*'nin yeniden kurulmasını kabul ediyordu.

Fransız tarihçisi Jacques Bain ville, Lunéville barışı için, "Fransa, tarihinde ilk defa olarak "tabii" denilen sınırlarına kavuşmuştu. César'm Galya kıtası tekrar ihya edilmişti" der⁴⁶.

Avusturya'nın savaştan çekilmesinden sonra ikinci koalisyon dağılmaya başladı.

Bir defa, Osmanlı Devleti'nin hem Rusya ve hem de İngiltere ile arası açıldı. Rusya Yedi Ada'dan çekilmek istememişti. İngiltere de, Mısır'ın Hindistan bakımından arzettiği önemi gördüğünden, Mısır'dan askerini çekmek istememişti. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin bu iki devletle münasebetleri bozuldu.

İngiltere ile Rusya'nın da birbirleriyle münasebetleri bozuldu. İngiltere, yine Malta'nın, "Hindistan Yolu" üzerindeki stratejik önemini Napolyon'un bu adayı işgali ile gördüğünden, Akdeniz'in bu stratejik adasından çekilmek istemedi. Halbuki Malta Şövalyeleri Rusya'nın koruması altında idiler. İngiltere'nin Malta'yı işgal ile buradan çekilmek istememesi Rusya ile münasebetlerini bozdu.

¹⁶ Jacques Bainville, *Fransa Tarihi*, Cilt II, s. 385.

Avusturya ile Rusya'nın da münasebetleri bozuldu. Her iki devletin de orduları kuzey İtalya'ya girip Fransızları yendikten sonra, iki devlet arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Avusturya, eskiden olduğu gibi Kuzey İtalya'ya yerleşmek ve burasını kendi kontrolü altında tutmak istiyordu. Rusya ise, İtalya'nın bu bölgesinde kendisine minnettar bağımsız devletler kurma peşindeydi. Bu sebepten Avusturya ile Rusya'nın arası açıldı ve Rusya kuvvetlerini buradan çekmek zorunda kaldı.

İngiltere'ye gelince: İngiltere bu sırada iç güçlüklerle karşı karşıya kalmıştı. Devamlı muharebeler ve Fransa'nın Avrupa'da toprak kazanması sonucu, Avrupa'da bir çok pazarlar, İngiltere'nin elinden çıkmıştı. Bu durum İngiltere'de malî ve ekonomik sıkıntılar doğurdu. Halk barış istiyordu ve Başbakan Pitt sert eleştirilerin hedefiydi. İngiltere her iki koalisyonu da para ile beslemiş, fakat Avrupa devletleri Fransa ile barış imzalayarak İngiltere'yi yalnız bırakmışlardı. Yalnız kalan İngiltere, şimdi Fransa'nın bir istilâsından korkmaya başlamıştı. Bu korku gerçekten yersiz değildi. Çünkü, ihtilâl hükümetleri zamanında da, İngiltere'yi dize getirmek için Büyük Britanya adasının denizden işgali zaman zaman gündeme gelmişti. Fakat, tasarrufların çok büyük kuvveti ve büyük bir donanmayla gerektirmesi sebebiyle, buna cesaret edilememişti.

İşte İngiltere bu şartlar içinde iken, Lunéville barışının imzası üzerine Pitt Başbakanlıktan düştü. Yerine Başbakan olan *Addington*, hemen Fransa ile barışa yanaştı. Fransa da zaten savaştan yorulmuştu. Sonunda, 27 Mart 1802'de, İngiltere ile Fransa arasında, Paris'in kuzeyinde Manş kıyılarına yakın *Amiens*'de barış imzalandı. Bu barışa göre:

1) İngiltere, Fransa'nın müttefikleri olan İspanya ve Hollanda'dan ele geçirmiş olduğu bütün sömürgeleri bu iki devlete iade edecek, yalnız Seylân ve Trinidad İngiltere'de kalacaktı.

2) Malta adasını İngiltere Malta Şövalyelerine iade deacağı gibi, Mısır'daki askerini de geri çekecekti.

3) Fransa da, keza Mısır'dan ve Papalık arazisinden askerini geri çekecekti¹⁷.

Fransa, İngiltere'nin müttefikleri olan Napoli Krallığı ve Portekiz ile 1801'de barış yapmıştı.

Amiens Barış Antlaşması'nın 8, 9, 17 ve 19. maddeleri Osmanlı Devleti'ni de ilgilendirmekteydi⁴⁸. Özellikle 8. madde ile, Osmanlı Devleti'nin toprak bütün-

^{4/} İngilizlerden daima nefret etmiş olan ve hatta onları küçük gören Napolyon, Amiens görüşmeleri ile ilgili bir hatırasını şöyle anlatmaktadır:

“Beni hangi tarafımdan etkileyebileceklerini bilmeyen İngilizler, bana *Fransa Kralı* olmayı teklif ettiler. Kendilerine acıyarak omuz silktim... Bir yabancı sayesinde *Kral* olmak! Ben zaten milletin iradesi ile hükümdar bulunuyordum”. (*Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 7, p. 165).

⁴⁸ Bu maddelerin metni için bk.: Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome Deuxième: 1789-1856, Paris, Leipzig, Neuchâtel, 1900, p. 49.

lûgü savaştan önceki şekline kabul ediliyor ve 19. madde ile de Amiens Barışı'nı Osmanlı Devleti de imza etmiş sayılıyordu. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü maddesi ise, her iki devletin de, Mısır'ı bir Osmanlı toprağı sayması anlamındaydı. Osmanlı Devleti de Padişahın bir fermanı ile bu antlaşmaya katıldığını beyan etmiştir⁴⁹.

7. NAPOLYON'UN REFORMLARI

Napolyon, Birinci Konsül olarak iktidarı ele aldıktan sonra, Fransa tarihi bakımından önemli olan bir çok reform hareketlerine girişmişti. Fakat savaşla meşgul olması dolayısıyla, bunların üzerine fazla düşememişti. Lunéville ve Amiens barışlarının Avrupa'ya bir sükûnet getirmesi üzerine, Napolyon bu reformlara yeniden hız verdi.

Bir defa, Fransa'nın idari taksimaünü merkeziyetçi sistem esasına göre yeniden düzenledi. Bugünkü vilâyet (département) ve ilçe (arrondissement) sistemi Napolyon tarafından kurulmuştur.

O zamana kadar Fransa'da yargıçlar halk tarafından seçilirdi. Napolyon'un yaptığı adalet reformu ile, yargıçlar hükümet tarafından tayin edilmeye başlandı.

Vergilerin toplanmasını hükümet adına hükümet memurlarına verdi. Malî sahadaki en büyük yenilik ise, bugünkü Fransız Merkez Bankası olan "Banque de France"ın kurulmasıdır. Devlet adına para basma görevi bu bankaya verildi.

Memurların daha iyi yetişmesini sağlamak için Napolyon, orta öğretim kuruluşlarının yönetimini Devlet'e verdi. Bugünkü "Lise"ler Napolyon tarafından kurulmuştur.

Napolyon herkesi daha fazla çalışmaya teşvik için "Légion d'Honneur" nişanını ihdas etti.

İlk Fransız Medeni Kanunu da yine Napolyon tarafından çıkarıldı. Buna "Code Napoléon" deniyordu.

"*Din olmadan Devlet içinde dirlik ve düzen sağlanamaz*" diyen Napolyon, 1801'de Papa ile barışı (Concordat). Fransız ihtilâlcilerinin 1790 Nisanında yayınladığı Kilise Yasası üzerine Papa'nın Fransa ile arası açılmışı. Daha sonra 1797 Campo Formio barışı ile Napolyon Papalık Devleti'ne son verdi. Lâkin 1801 Lunéville barışı ile Papalık Devleti'nin yeniden kurulmasını kabul etti ve Papa ile barıştı. Bundan sonra Napolyon, bütün papazları bir hiyerarşiye tâbi tuttu. Papazlar, bundan böyle Devlet'ten maaş alacaklardı. Katoliklik, resmî ve ayrıcalıklı bir din haline getirildi. Napolyon'un din alanındaki bu reformları kendisine bütün Fransa'da büyük prestij sağladı.

⁴⁹ 13 Mayıs 1802 (11 Muharrem 1217) tarihli bu fermanın metni: *aynı eser*, p. 50-51.

Bütün bu reformların, ülkenin her türlü hayatı üzerinde Devlet'in kontrolünü arttırdığına ve dolayısıyla Napolyon'un ülkedeki otoritesini kuvvetlendirdiğine şüphe yoktur. Bununla beraber, yine bu reformların, Fransa'yı her bakımdan birleşik ve bütünleşmiş bir yapıya kavuşturduğu da inkâr edilemez. Denebilir ki, eski rejim (Ancien Régime) de kültürel, siyasal ve idari bakımdan dağınık olan ve ihtilâlin hürriyet fikirlerinin etkisiyle büsbütün dağınıklaşan Fransa'yı, Napolyon'uu reformları derli toplu hale getirmiştir.

Napolyon, ülkesinde gerçekleştirdiği bu reformlar yanında, kendi statüsünü de "reform" etmekten geri kalmadı. Bir halk oylaması ve yeni bir anayasa ile, 4 Ağustos 1802'de ömrünün sonuna kadar Birinci Konsül oldu. Fakat Napolyon bu kadarla da yetinmedi. 2 Aralık 1804'de kendisini *İmparator* olarak ilân etti. Bu suretle Fransa'da 1792'de kurulan Birinci Cumhuriyet sona ermiş oluyordu.

Napolyon'un kendisini imparator olarak ilân etmesi, "millî irade" kavramı başta olmak üzere, İhtilâl'in bütün eserlerini öldürmüş oluyordu. Napolyon, Tuileries Sarayı'na yerleşti ve Bourbon'lar zamanındaki debdebeli saray hayatı tekrar başladı. Ailesinin bütün üyeleri "*Prens*" ve ya "*Princes*" ünvanını aldı. Bourbon'lar zamanında olduğu gibi, bir asiller sınıfı meydana geldi. Bir çok hürriyetlere sınırlamalar getirildi. Polis rejimi şiddetlendirildi. En ufak bir şüphe üzerine vatandaşlar hapse atılıyordu.

Napolyon'un bu faaliyetleri ve bu yönetim şekli ikili bir muhalefet doğurdu: Bir yanda Cumhuriyetçilerin, öte yanda da Kralcılarının muhalefeti. Her iki taraf da Napolyon'a karşı suikasüer düzenlemeye başladılar.

Bir yandan içerdeki sıkı polis rejimi ve diğer yandan da dışarda kazandığı zaferlerin sağladığı güç ve prestij ile Napolyon bu durumu on yıl süre ile devam ettirecektir.

8. FRANSA'YA KARŞI ÜÇÜNCÜ KOALİSYON

Amiens barışının sağladığı sükûnet ancak bir kaç ay devam edebildi. Özellikle ingiliz-fransız münasebetleri bozulmaya başladı. Bunda, Napolyon'un deniz-aşırı ülkelerdeki faaliyetleri birinci derecede rol oynamıştır. Napolyon Hindistan'a bir askerî heyet göndermişti. Bu heyet, Hindistan'daki Sipahiler'in yetiştirilmesine yardımda bulunacaktı. Keza, Napolyon 1802 Haziranında Osmanlı İmparatorluğu ile de barış yapmıştı⁵⁰ ve Osmanlı Devletiyle yakın münasebeter kurmak için çaba harcıyordu. Tunus ve Cezayir Beyleriyle de anlaşmalar yaparak onlarla da yakın münasebeter kurdu.²⁵

²⁵ Haziran 1802 tarihli bu barış antlaşmasının metni: Noradounghian, Tome II, p. 51-54; *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 1, s. 35-38; Erim, *adı geçen eser*, p. 213-217; Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics*, p. 155 (İngilizce tercüme metin).

Diğer taraftan Napolyon, Mısır'la yeniden meşgul olmaya başlamıştı ve Napolyon'un bütün bu deniz-aşırı faaliyetleri İngiltere'yi kuşkulandırıyor. Avrupa'da bir çok ülke Napolyon'un egemenliği alundaydı ve Napolyon bu ülkelerin gümrük duvarlarını yükseltmişti. Halbuki bunlar İngiltere'nin ticareünde yer alan ülkelerdi. Dolayısıyla bu yeni durum İngiliz tüccarlarına (London City) zarar vermekteydi. İngiltere'nin Fransa ile barış halinde bulunması, İngiltere'ye bir yarar sağlamıyordu. Bu sebepten İngiliz tüccarları bu barışı eleştirmeye başladılar.

Bu atmosfer içinde savaşın sebebi de ortaya çıkmakta gecikmedi. Napolyon Piyemonte ve İsviçre'yi de Fransa'ya ilhak etmişti. Amiens barışına göre de, İngiltere'nin de Malta'dan çekilmesi gerekiyordu. Fakat İngiltere, Fransa İsviçre ve Piyemonte'den çekilmedikçe, kendisinin de Malta'yı terketmeyeceğini bildirince. Fransa, 26 Nisan 1803'de İngiltere ile diplomaük münasebetlerini kesip savaşa başladı.

Savaş karşısında diğer devletlerin tutumuna gelince: *Prusya*, 1795 tenberi Fransa ile barış halinde idi ve ilk yenilgiden sonra bir daha Fransa'nın karşısına çıkmaktan çekiniyordu. Bu sebepten Prusya tarafsız kaldı.

Rusya'ya gelince: Fransa'nın Orta Doğu'daki ve Osmanlı Devleti nezdindeki faaliyetleri, Rusya'nın da hoşuna gitmemişti. Fakat Rusya, harekete geçmeden önce, Avusturya'nın durumunu öğrenmek istedi. Avusturya ise, Napolyon'a iki defa yenilmişti. Bir yandan bunun intikamını almak isterken, öbür yandan da Rusya'nın yardımı ve desteği olmaksızın savaşa kaulmak istemiyordu. Fakat Rusya'nın kararını öğrenince, iki devlet 6 Kasım 1804'de bir ittifak yapular. Avusturya-Rusya birleşmesi karşısında İngiltere de Rusya'ya yanaşu ve 11 Nisan 1805'de bu iki devlet arasında da bir ittifak imzalandı. Bu ittifaka göre, İngiltere, 500 bin kişilik bir ordunun masraflarını üzerine alıyordu. Yine bu ittifaka göre, Hollanda, İsveçre ve Kuzey İtalya devletlerinin bağımsızlığı sağlanacaktı.

Napolyon, 17 Mart 1805'de, kuzey İtalya'daki cumhuriyetlere son vererek, kendisini *İtalya Kralı* ilân etti. Bunun üzerine, Avusturya da İngiliz-Rus ittifakına kauldı ve böylece Fransa'ya karşı *Üçüncü Koalisyon* kurulmuş oldu. Kuzey İtalya Avusturya İmparatorluğu'nun güneyindeki en hassas bir nokta idi ve İtalyan Birliği kuruluncaya kadar da bu şekilde kalacakür.

Üçüncü Koalisyon'un, ikisi karada ve biri denizde olmak üzere üç önemli muharebesi vardır:

1) Napolyon, İngiltere'yi kesin olarak dize getirmek için Britanya adasını işgale karar vermiş ve bunun için de büyük bir ordu ile bir donanma hazırlamışu. Fakat ada çıkarmasının esas kuvvetini teşkil eden Amiral Villeneuve komutasındaki donanma, Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanmasına yakalanmış ve İspanya'nın Cadix limanına sığınmak zorunda kalarak, Manş kıyılarında bekleyen

Napolyon Ordusuna ulaşamamıştı. Kaldı ki, Amiral Nelson ortak Fransız-İspanyol donanmasını, Cebelüttarik Boğazı'na yakın *T raf alg adda* yakalıyarak, 20 Ekim 1805'de büyük bir hezimete uğrattı. Fransız donanması bu muharebede 18 gemi kaybetmişti. Amiral Nelson bu muharebede yaralanarak ölmüştü, fakat Trafalgar Zaferi de, İngiltere'nin denizlerdeki tartışılmaz üstünlüğünü sağlamış bulunuyordu.

Daha önce de bir kaç defa ortaya atılmış bulunan İngiltere'yi istilâ plânı, bu sefer uygulama alanında başarısızlığa mahkûm oluyordu.

2) Napolyon, İngiltere'yi istilâ plânının başarısızlığa uğradığını görünce, ordusunu hızla güney Almanya'ya şevketti. Bavyera'da *Ulm*'da, 19 Ekim 1805'de, Avusturyalıları büyük bir bozguna uğrattı. 40.000 kişilik bir Avusturya ordusu Napolyon'a esir düştü⁵¹.

3) Rusya bu sırada askerlerini Avusturya'ya sokmuştu. Bunu gören Napolyon, sür'atle Viyana üzerine yürüyüp, Viyana yakınlarında *Austerlitz* kasabası civarında, 2 Aralık 1805'de, ortak Avusturya-Rusya ordularını büyük bir yenilgiye uğrattı. Austerlitz muharebesine, "Uç İmparatorlar Muharebesi" denir. Zira, her üç devletin imparatorları da ordularının başında bulunuyordu. Bunlar I. Napolyon, II. François ve I. Aleksandr idi.

Napolyon "İmparatorluk Tacı"nı 2 Aralık 1804'de Paris'teki Notre Dame kilisesinde giymişti. İmparatorluk tacını giydiği günün birinci yıldönümünde, askerlik hayatının en parlak zaferlerinden birini kazanıyordu. Şimdi Napolyon, Avrupa'ya canının istediği gibi hükmedebilirdi⁵².

Austerlitz yenilgisi üzerine Avusturya Napolyon'dan barış istedi. Barış antlaşması 26 Aralık 1805'de Presburg'da imzalandı⁵³. Buna göre: Avusturya, Napolyon'un Almanya'da kurmuş olduğu Bavyera ve Würtemberg Krallıklarını tanıyor ve Campo Formio ile Venedik'ten almış olduğu toprakları Fransa'ya tekkediyordu.

Austerlitz'den sonra Napolyon, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğun'na yeni bir şekil verdi ve güney ve batı Almanya'nın küçük devletlerini, 19 Temmuz 1806'da Paris'te imzalanan bir antlaşma ile⁵⁴, *Ren Konfederasyonu* adı altında birleştirdi. Bu suretle, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu sona eriyordu.

Diğer taraftan Napolyon, Austerlitz'den sonra, kardeşlerinden, "*ancak Vali-Kral olabilir*" dediği⁵⁵ Louis'yi Hollanda Kralı yaptı. Üçüncü Koalisiyona Fransa

⁵¹ Avusturya'nın, *Ulm* yenilgisinden sonra imzaladığı teslim belgelerinin metinleri için bk.: M. de Clercq, *Recueil des Traités de la France*, Tome Deuxième, Paris, Amyot, 1864, p. 129-134.

⁰² Jacques Bainville, *Fransa Tarihi*, Cilt II, s. 399.

¹³ Metin: M. de Clercq, *Recueil des Traités de la France*, Tome 2, p. 145-151.

^{~74} Antlaşmanın metni: de Clercq, *Recueil des Traités...*, Tome 2, p. 171-179.

^{0:1} *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 6, p. 255.

aleyhinde katılan Napoli Krallığındaki Bourbon'ları atıp, yerine diğer kardeşi Joseph'i kral yapı. Napolyon Avrupa'yı kendi arzularına göre düzenliyordu.

Rusya, 1806 Temmuzunda Napolyon ile bir "barış ve ittifak" antlaşması imzalamış ise de⁵⁶, Rus hükümeti, temsilcisinin, yetkilerini aşuğı gerekçesi ile bu antlaşmayı onaylamamışur.

Austerlitz'den sonra bütün Avrupa'ya hâkim olmuş görünen Napolyon, şimdi düşüncelerini daha geniş ufuklara yaymaya başladı. Napolyon'un aklı, Mısır seferinde olduğu gibi İngiltere'ye Doğu'da darbe indirme meselesine takıldı. Bu sefer İstanbul'u ele geçirip, İngiltere'ye oradan darbe indirmek istiyordu. İyice küçültülen ve Almanya'dan çıkarılan Avusturya, şimdi Napolyon için İstanbul'a doğru bir ulaşım vasıtasından başka bir şey değildi³⁷.

9. FRANSA'YA KARŞI DÖRDÜNCÜ KOALİSYON-TİLSİT

Dördüncü koalisyon muharebeleri esas itibariyle Prusya yüzünden çıkmışur.

Austerlitz muharebesinin arifesinde, Rusya ve Avusturya'nın devamlı çabaları ve baskıları sonucu, Prusya, on yıldanberi izlemekte olduğu tarafsızlık durumunu terketmiş ve 3 Kasım 1805'de Rusya ve Avusturya ile ittifak yapmışü. Gizli olan bu anlaşmaya göre, Prusya barış için iki taraf arasında aracılık yapacak ve Fransa bu aracılığı kabul etmezse, o zaman Avusturya ve Rusya'nın yanında savaş kaulacaktı. Lâkin Prusya, bu aracılık işine girişmeden, Avusturya ve Rusya Austerlitz'de yenilmişlerdi. Napolyon, Prusya'nın ne yapmak istediğini anlamıştı. Bu sebeple, Austerlitz'den sonra, Prusya üzerinde baskıda bulundu ve Napolyon'dan çekinen Prusya, 15 Aralık 1805'de imzaladığı bir anlaşma ile Fransa'nın ittifakına girdi³⁸. Osmanlı İmpaatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması taahhüdünü de ihtiva eden bu anlaşma, daha ziyade Almanya'da bir takım düzenlemeler yapmaktaydı.

İngiltere ile Rusya'ya gelince; bu iki devlet de Fransa ile barış yapmak için müzakerelere giriştiler. İngiliz-Fransız barış görüşmeleri Şubat 1806'da ve Rus-Fransız barış görüşmeleri de Mayıs 1806'da başladı. Bir kaç ay devam eden bu görüşmelerde bir anlaşma meydana gelmedi. Görüşmeler sonuçsuz kaldığı gibi, Rusya ve İngiltere, Prusya'yı da Fransa'nın ittifakından ayırmayı başardılar. Zaten Prusya, Fransa'nın ittifakına istemiyerek ve korku yüzünden girmişti. İngiltere ve Rusya tarafından desteklendiğini görünce, Fransa'nın ittifakından çıktı ve 1806 Temmuzunda Rusya ile bir anlaşma imzaladı.

Napolyon bu durumu görünce, Rusya Prusya'nın yardımına gelmeden, Prusya'yı ezmek istedi ve 8 Ekim 1806'da Prusya'ya karşı harekete geçti. Bu suretle

Metin: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 180-182.

Bainville, adı geçen eser, Cilt II, s. 400.

³⁸ İttifakın metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2 p. 143-144.

Napolyon, İngiltere, Rusya ve Prusya'nın meydana getirdiği Dördüncü Koalisyon ile savaşa tutuşmuş olmaktadır.

Prusya, Napolyon karşısında fazla tutunamadı. 14 Ekim 1806'da, batı Saksonya'da Jena'da Prusya orduları ağır bir yenilgiye uğradılar ve Napolyon Berlin'e girdi. Bütün Prusya Napolyon'un eline geçmişti.

Fakat Napolyon Rusya'yı barışa zorlayamamıştı. Bu sebeple, Prusya'yı ezdikten sonra Rusya'ya karşı harekete geçti. 1806 yılı sonunda Osmanlı-Rus savaşı da çıkmıştı. Bu suretle Rusya iki cepheli bir savaş yapmak zorunda kaldı. İki tarafın orduları 1807 Şubatında, Polonya'nın Poznan bölgesinde *Eylau'da* karşılaştılar. Eylau muharebesi çok kanlı oldu. Bu sefer Napolyon'un ordusu da ağır kayıplara uğramıştı. Rus orduları geri çekilmişti; lâkin zaferin hangi tarafta olduğu belli değildi. Yani Napolyon, Rusya'ya istediği darbeyi vuramamıştı. Onun için, yeniden hazırlıklara girişti ve Fransız ve Rus orduları, 14 Haziran 1807'de, Nienien nehrinin denize döküldüğü yere yakın *Friedland'* da ikinci defa karşı karşıya geldiler. Rus orduları bu sefer yenilmekten kurtulamadı. Rus Çarı I. Aleksandr (1801 denberi Rusya'nın başında bulunuyordu), Napolyon'dan barış istedi.

İki imparator 25 Haziran 1807'de Niemen nehri üzerinde Tilsit'de buluştular. Görüşmeler 9 Temmuz'a kadar devam etti. Bu görüşmeler sırasında Aleksandr "Avrupa nedir?" diye sorduğu zaman, Napolyon, "İşte biz burada Avrupayız" demiştir⁵⁹. Tilsit'de Napolyon ile Aleksandr arasında büyük bir yakınlık ve dostluk kurulmuştur. Buna karşılık Napolyon, Tilsit'de Prusya'ya çok kötü muamele etmiştir. Napolyon daha sonra bunun gerekçesini şöyle açıklıyacaktır: "*Prusya'yı, kudreti kör etmiştir. Prusya, bir kahramana karşı mücadele etmek, Fransa'nın kaderine karşı çıkmak ve Fransa'nın o mutlu dosduğunu ihmal etmek cür'etini göstermiştir. Ve sonunda da cezasını buldu*".

Tilsit'de, 7 Temmuz 1807'de Rusya ile Fransa arasında⁶¹ ve 9 Temmuz 1807 de de Fransa ile Prusya arasında barış imzalandı. Fransa ile Rusya arasında imzalanan ve 29 esas madde ile 5 ek maddeden ibaret olan Tilsit Barışı'na göre:

1) Prusya'nın ban sınırları Elbe nehri oluyor; Napolyon Elbe ile Ren nehirleri arasında bir Vestfalya Krallığı kuruyor ve kardeşi Jerome'ı da bu Krallığın başına getiriyordu.

2) Napolyon, Polonya'nın (Lehistan) bölüşülmesinde kazanmış olduğu toprakları Prusya'nın elinden alıyor ve bu topraklarda bir Varşova Büyük Dükalığı kurmak suretiyle Polonya bağımsız hale geliyordu.

⁵⁹ H.G. Wells, *Esquisse de l'Histoire Universelle*, p. 463.

⁶⁰ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 4, p. 258.

⁶¹ Rusya-Fransa Tilsit barışının metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 207-213. Bazı kaynaklarda Tilsit barışının tarihi 9 Temmuz olarak gösterilirse de, imza tarihi 7 Temmuz olup, antlaşmanın imparatorlar tarafından onaylanması 9 Temmuzdur.

3) Rusya, Napolyon'un 1806 Kasımında ilân ettiği "Kıta Ablukası" (Blocus Continental) na katılıyor.

4) Tilsit'de Fransa ile Rusya arasında bir ittifak antlaşması da imzalanmıştır¹². Bu ittifaka göre, Napolyon Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında ve Rusya da Fransa ile İngiltere arasında barış için aracılıkta bulunacaklar. Fakat bu aracılıklar bir sonuç vermezse, Rusya İngiltere'ye karşı Fransa'nın müttefiki olacak; Napolyon'un Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki aracılığı sonuçsuz kalırsa, o zaman, İstanbul ile Rumeli vilâyeti hariç, Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları Rusya ile Fransa arasında taksim edilecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul, Napolyon'un düşüncelerinde önemli bir yer tutmaktaydı.

5) Napolyon, Rusya'nın, İsveç'e ait Finlandiya'yı ele geçirmesini de kabul ediyordu.

Tilsit Antlaşmaları, Napolyon'un yıldızının "zénith"ini teşkil ediyordu. Şimdi artık kendisini Avrupa'nın tek hâkimi olarak görüyordu. Daha Avusturya'yı Jena'da hezimete uğratıp, görkemli bir şekilde Berlin'e girdiğinde, "*Biz, Hindista.ni, İspanyol sömürgelerini t'e Ümit Bumu'nu, Elbe ve Oder üzerinden fethedeceğiz demişti*"¹³.

Ne var ki, Napolyon'un, Tilsit'de en yüksek noktasına çıkan yıldızının parlaklığı, Tilsit'den sonra yavaş yavaş kaybolmaya ve Napolyon bir eğik düzey üzerinde kaderine doğru kaymaya başlayacaktır.

Tilsit görüşmelerinde, Napolyon'un, "Sevimli ve alımlı bir genç, bir roman kahramanı" dediği¹⁴ genç Çar I. Aleksandr da, en az Napolyon kadar muhteris emellerle hareket etmişti. Tilsit'den sonra, Aleksandr'm İngiltere Hezelineki aracılık teşebbüsleri bu devlet tarafından reddedilince, Rusya Fransa'nın itufakına girdi. Ayrıca, Şubat 1808'de de Finlandiya'ya asker sevk ederek burasını işgal etti. Fakat Rusya bu kadarla yetinmek istemiyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için Fransa nezdinde ısrar ediyordu. Halbuki Napolyon, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve bölüşülmesi meselesini, Fransa bakımından şartların daha uygun olduğu bir zamana bırakmak istiyordu. Fakat Rusya'nın bas-kısı o kadar arttı ki, nihayet Napolyon, 12 Ekim 1808'de Saksonya'da *Erfurt*'da Çar Aleksandr ile yaptığı görüşmede, Eflâk ve Buğdan'ın Rusya'ya terkini kabul etmek zorunda kaldı"¹⁵. Fakat buna rağmen Çar Aleksandr Erfurt'tan memnun ayrılmadı. Keza Napolyon da. Bundan sonra, iki devletin münasebederi zayıflamaya başladı.

¹² İttifakın metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 213-217.

⁶³ Emil Ludwig, *Napoléon*, ■, 213.

¹⁴ *aynı eser*, p. 224.

Bir ittifak antlaşması (convention d'alliance) olan Erfurt anlaşmasının metni: de Clercq, *Recueil...* Tome 2, p. 284-287.

10. KITA ABLUKASI (BLOCUS CONTINENTAL) VE İSPANYA SORUNU

Jena zaferinden sonra Napolyon, İngiltereye karşı, 21 Kasım 1806 da “Kıta Ablukası”nı ilân etti⁶⁶. Yani, Avrupa devletlerinin İngiltere ile ticaret yapmasını yasakladı. İngiltere’den mal getiren ve İngiltere’ye mal götüren bütün gemiler, görüldüklerinde derhal batırılacaktı.

Lâkin, Portekiz bu kıta ablukasında bir “delik” meydana getirdi. Bu devlet İngiltere ile yaptığı ticaretle yaşayabiliyordu. Bundan dolayı, kıta ablukasını kabule yanaşmadı. Bunun üzerine Napolyon, İspanya ile birleşerek, 1807 Kasımında Portekiz’i işgal etti. Fakat İspanya’ya güven duymayan Napolyon, 1808 yılı Mayısında İspanya Kralı IV. Charles’ı tahündan indirerek⁶⁷, kardeşi, Napoli Kralı Joseph’i İspanya Kralı yaptı⁶⁸. Napolyon’un bu hareketi, İspanya’da Napolyon’a karşı millî bir ayaklanma ve direnmenin ortaya çıkmasına sebep oldu. İngilizler de bu durum karşısında Portekiz’e asker çıkardılar. Fransız orduları Portekiz ve İspanya’daki muharebelerde yenilmeye başladılar. Napolyon’a karşı İspanya’da başlayan bu ayaklanmalar, giderek Avrupa’nın diğer yerlerine de yayıldı. Almanya’da millî duygular canlandı. Alman üniversiteleri Alman milliyetçiliğinin önderliğini yapıyordu. Tilsit Anlaşması, Prusya’nın millî şeref ve haysiyetini incitmişti. Prusya’da da Napolyon’a karşı millî ayaklanmalar ortaya çıktı. Fakat bütün bu başkaldırıların başlangıcı İspanya idi. Onun içindir ki, bir Fransız tarihçisi, “İspanya, Napolyon’un talih gemisinin ilk çarptığı kaya olmuştur” der^{1’9}. Napolyon için artık kader değişmeye başlamıştı. Campo Formio ile başlayan görkemli dönem, on yıl sonra, artık sona gelmenin işaretlerini veriyordu.

11. BEŞİNCİ KOALİSYON-AVRUPA’DA MİLLİYETÇİLİK AKIMI

İspanya’da, Almanya’da ve Prusya’da uyanan millî duygular, Avusturya’yı da etkisi altına almaktan geri kalmadı. İhtilâlin *hürriyet* fikrini bir bayrak gibi bütün Avrupa’ya taşıyarak, kitleleri hükümdarlara karşı ayaklandıran Napolyon, şimdi bu kitleleri kendi karşısında bulmaya başlamıştı. Napolyon’un uyandırdığı millî duygular, şimdi ona çevrilmiş bir silâh oluyordu. Söylediğimiz gibi bu silâh ilk defa İspanya’da Napolyon’a yöneltildi. Napolyon, İspanyolların bu milliyetçi tepkisini kırmak için, 1808 yılı sonlarında, İspanya’ya 150.000 kişilik bir ordu şevketti. Bu kuvvetin büyüklüğü, İspanya’daki milliyetçi tepkinin de genişliğini gösteriyordu. Napolyon kuvvetleri Madrit’e girdi ve Madrit’ten kaçmış olan kardeşi Kral Joseph’i tekrar tahtına oturttu. Fakat Napolyon, durumu tamamen kontrolü altına alama-

⁶⁶ Bu “İmparatorluk Kararnamesi”nin metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 194-196.

⁶⁷ Bu konuda Napolyon ile Kral W. Charles arasındaki anlaşmanın metni: *aynı eser*, Tome 2, p. 246-248.

⁶⁸ Joseph’in İspanya Kralı olmasına dair anlaşmanın metni: deClercq *aynı eser*, Tome 2, p. 257- 61
262.

⁶¹ Jacques Bainville, *Fransa Tarihi*, Cilt II, s. 406.

mişti. İspanyollar Fransız kuvvetlerine karşı, şimdi “*gerilla*” dediğimiz çete muharebeleri yapıyorlardı. Napolyon’un İspanya’da başının derde girdiğini gören Avusturya, ordusunu 1809 Nisanında Bavyera’ya soktu. Bu suretle savaş başlamış oluyordu. Savaşın sonucunu tayin eden muharebe, 9 Temmuz 1809 da, *Wagram da* yapıldı. Fakat Avusturya yine yenildi.

Bununla beraber, Wagram, Napolyon’un eski zaferleriyle mukayese edilemezdi. Avusturya ordusu da iyi çarpışmış ve Fransız ordularına epey kayıp verdimişti. Nihayet, eskiden olduğu gibi, Napolyon Avusturya ordusunu imha edememiş ve geri çekilmeyi başarmıştı.

Bu muharebede, Erfurt’da, Napolyon ile ittifak yapmış olan Rus Çarı, Napolyon’a ihanet etti. Tilsit ve Erfurt ittifaklarına göre, bir Avusturya-Fransa savaşında, Fransa’yı desteklemesi gereken Rusya, Avusturya sınırlarına asker yığarak bu devlet üzerinde bir baskı görüntüsü verdiyse de, Çar Aleksandr, Avusturya’ya gizlice haber yollayıp, hiç bir harekette bulunmayacağını bildirdi. Bu şekilde Avusturya, Napolyon ile savaşırken, arkasından, Rusya’nın kendisini vurmayacağını bilerek hareket etti.

İş bu kadarla da kalmadı. Avusturya-Fransa savaşından yararlanan Rusya, topraklarını genişletme yoluna gitti. Galiçya’daki Polonyalılar, Varşova Büyük Dükalığı’na katılmak için Avusturya’ya karşı ayaklanmışlardı. Bunu fırsat bilen Çar Aleksandr, Galiçya’yı işgal etti. Bu ise, Avusturya’ya dolaylı yardımdan başka bir şey değildi.

Fransa ile Avusturya arasında barış, 14 Ekim 1809’da *Viyana’da* imzalandı⁷⁰. Buna göre:

- 1) Galiçya toprakları iki kısma ayrılıyor ve Batı Galiçya Varşova Büyük Dükalığı’na, Doğu Galiçya da Rusya’ya veriliyordu.
- 2) Salzburg ve civarını Avusturya, Ren Konfederasyonu’na veriyordu. Salzburg’u Avusturya Presburg barışı ile almışa.
- 3) Yine Avusturya, İstirya, Trieste ve Fiume ile Hırvatistan’ın bir kısmını Fransa’ya terk ediyordu.

Bu anlaşmadan görülüyor ki, Napolyon hâlâ Avrupa’nın *düzenleyicisi* idi. Fakat ne var ki, dışardan bu derece görkemli görünen imparatorluk, görüldüğü kadar sağlam temeller üzerinde bulunmuyordu. Bu temeller sarsılmaya başlamıştı. Avrupa’da Napolyon aleyhine genel bir kımıldanış vardı. Kardeşlerinden Hollanda Kralı Louis bile, kıta ablukasına uymayarak kendisine ihanet ediyordu. Bu sebeple Napolyon, 1810 Temmuzunda Hollanda’yı Fransa’ya ilhak edip bu Krallığa son verecektir.

⁷⁰ 18 esas madde ve 6 ek maddeden meydana gelen *Viyana* barış antlaşmasının metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 293-299.

Fransa'nın içinde de hoşnutsuzluk başgöstermeye başlamıştı. Devamlı savaşlar, Fransız halkında bıkkınlığa sebep olmuştu. İmparatorluk muazzam bir askerî örgütlenme ile yönetilmekteydi. 1805'te 200.000 kişi olan Fransız Ordusu (Grande Armée), 1810 da 500.000 kişilik bir mevcuda sahipü. Fakat, Napolyon, yaptığı devamlı savaşlarla âdeta askeri yiyiyordu. Bu savaşlarda Napolyon 1 milyondan fazla insan kaybedecektir.

İspanya'da başlayan milliyetçilik akımı ise, Almanya ve İtalya'da daha etkili oldu. Napolyon, bu iki ülkedeki küçük devletleri biraraya getirerek daha büyük krallıklar haline sokmuştu. Bu ise Almanya'yı da, İtalyayı da, dağınlıktan kurtarmıştır. Bunun da iki sonucu olmuştur. *Birincisi*, her iki ülkedeki bu derlenip toparlanmalar, âdeta bir “millî birlik” hareketi oldu. Bu birleşmelerle, yerel ve bölgesel nitelikli özellikler kaybolarak, daha geniş çaplı “millî” özelliklerin ortaya çıkması sağlandı.

ikinci sonuç ise aksi yöndedir. Napolyon'un bir el darbesi ile devletleri haritadan silip, yerine başka devletler kurması ve bu devletlerle istediği gibi oynaması, hem asillerin ve hem de halkın tepkisine sebep oldu. Napolyon'a karşı, alttan alta bir sinirlilik ve nefret uyanmaya başladı.

Bundan başka, o sırada yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan *Romantizm* akımı da, özellikle millî kültür ve millî tarih anlayışını doğurmuş ve Avusturya, Almanya ve İtalya'da millî benlik bilincinin tekrar canlanmasını sağlamıştır. Bunun içindir ki, Alman Tarihçisi Flermann Pinnow, “*Millî-kültür kavramı ile millet-devlet kavramının bu ittifakı, millî Alman Devleti kavramının meydana çıkmasına sebep oldu*” der⁷¹.

Diğer taraftan Napolyon, kendi ordusunun masraflarını da işgal altındaki ülkelere yüklemekteydi. Meselâ Dördüncü Koalisyon sırasında Alman devletlerinden 483 milyon frank toplamıştı. Bu devletlerin ekonomileri de zaten Fransız ekonomisinin kontrolü altına girmişti.

Avrupa'da başlayan bu milliyetçilik akımı, Avusturya'yı da etkisiz bırakmadı. Özellikle İspanyolların ayaklanması Avusturya'nın aklını başına getirdi. Avusturyayı uykusundan uyandırdı. XVI. Lotiis'nin idamı dahi Avusturya üzerinde, İspanyol ayaklanması kadar etkili olamamıştı⁷². Avusturya *Wagram* muharebesine bu duygularla girdi.

12. NAPOLYON UN MOSKOVA SEFERİ: ALTINCI KOALİSYON

Tilsit ve Erfurt antlaşmaları Fransa ile Rusya arasında gerçek bir dostluk kuramamış ve iki devletin münasebetleri günden güne bozulmuştu.. Bunun sebepleri şu şekilde belirtilebilir:

⁷¹ Hermann Pinnow, *Almanya Tarihçisi* (Çeviren: Fehmi Baldaş), İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940, Cilt II, s. 254.

⁷² Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome IV, p. 250.

1) Çar Aleksandr da Napolyon gibi muhteris bir insandı. O da Rusya'nın topraklarını genişletmek arzusundaydı. Tilsit'de , Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi hakkındaki anlaşma kendisini ümitlendirmiş, fakat Erfurt'da, Napolyon'un böyle bir taksime kolay kolay yanaşmıyacağını görmüştü. Ümitleri kırılmış ve Napolyon ile dost olmanın bir yarar sağlamıyacağını görerak, tekrar Napolyon'a cephe almaya başladı.

2) İsveç, Tilsit'den sonra Finlandiya'yı Rusya'ya kaptırınca, Fransa'nın destek ve dostluğunu kazanmak için, İsveç Kralı Napolyon'un Mareşal'lerinden Bernadotte'ü kendisine veliahd tayin etmişti. Rusya, Fransa'nın kendisine bu derece yakın gelmesinden hoşlanmadı.

3) Napolyon'un Tilsit'de, Varşova Büyük Dükaalığı adı ile bağımsız bir Polonya ortaya çıkarması da Rusya'nın hoşuna gitmedi. Çünkü, Fransa'nın kanadı altına giren bu yeni devlet, Fransa için, Rusya üzerinde bir baskı vasıtası idi.

4) Tilsit'den itibaren Prusya'nın fransız nüfuzu altına girmesi, yine aynı sebeplerle, Rusya'nın hoşuna gitmedi.

5) Napolyon, çocuğu olmadığı için, 1797 de evlendiği ilk karısı Josephine'i bırakarak, Çar'm kız kardeşi ile evlenmek istedi. Lâkin Çar ailesi buna karşı çıktı. Onun üzerine Napolyon, Avusturya İmparatoru'nun kızı Maarie-Louise ile 1810 yılı Martında evlendi⁷³. Napolyon, Çar ailesinin reddini hazmedemediği gibi, Çar da, Fransa ile Avusturya arasında teşekkül eden bu akrabalık bağından hoşlanmadı.

6) Çar Aleksandr mistik ruhlu ve çabuk karar değiştiren bir insandı. Şimdi Napolyon'u ezmek suretile Avrupa'da barışı sağlama görevinin Allah tarafından kendisine ve Rus milletine verildiğine inanmaya başlamışa.

7) Önemli sebeplerden biri de, Napolyon'un ilân ettiği Kıta Ablukasından Rus ekonomisinin zarar görmeye başlamasıydı. Rusya'nın İngiltere ile ticareti durmuştu. Çar'ın Kıta Ablukasına katılması, içerde şiddetli eleştirilere sebep oluyordu. Bu sebeple Rusya İngiltere ile tekrar ticaret yapmaya başladı. Bununla da yetinmedi ve Rusya, Fransa'dan ithal edilen lüks maddelere gümrük resmi koydu. Kısacası, Rusya artık Fransa'ya karşı cephe almaya başlamıştı. Bu durum Napolyon'u sinirlendirdi ve Rusya'yı dize getirmeye karar verdi.

Napolyon Rusya'ya karşı harekete geçmek için büyük bir ordu hazırladı. Prusya'dan 20.000 kişilik ve Avusturya'dan da 30.000 kişilik bir kuvvet aldı. Hazırladığı kuvvetin yarısını yabancı askerler teşkil emiğinden, Napolyon'un bu kuvvetlerine "Yirmi Millet Ordusu" deniyordu. Bu ordu 420.000 askerden meydana geliyordu.

⁷³ Bu evlenme ile ilgili belgeler için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 313-328. Prenses Marie Louise, Napolyon ile evlenirken, Avusturya tahtı üzerinde hak iddia etmeyeceğine dair bir de feragatname imzalamıştır.

Napolyon bu büyük kuvvetle 24 Haziran 1812 de Memen nehrini geçerek Rus topraklarına girdi. Rus kuvvetleri Napolyon ile savaşmaya yanaşmayı, geri çekilmeye başladı. Ruslar muharebeye tutuşur ümidile Napolyon, 18 gün *Vilna*'da bekledi. Aleksandr'ın barış da isteyebileceğini ümit etdise de, bu da gerçekleşmedi. Sefere zaten geç başlamış olan Napolyon için Vilna'da 18 gün beklemek hataydı. Zira vakit kaybetmişti. Ağustos ortalarında yapılan *Smolensk muharebesi*'ni Napolyon kazandı. Lâkin Rusya Fransa ile barışa yanaşmadı. Rus orduları mütedamiyen geri çekiliyor ve Napolyon da uçsuz bucaksız Rus ovalarının içine girdikçe giriyordu. Napolyon'un ilerleyişi Moskova'ya kadar devam etti. 5 Eylül 1812 de yapılan *Borodino muharebesi*'ni yine Napolyon kazandı ve Moskova'ya girdi. Fakat Moskova yanıyordu. Ruslar çekilirken Moskova'yı yangına vermişlerdi.

Napolyon Moskova'da 35 gün bekledi. Kış bastırılmışı. Moskova'ya gelinceye kadar esasen büyük kayıplara uğramıştı. Asker, gıdasızlık, soğuk ve hastalıktan mütemadiyen kırılıyordu. Rus halkının milliyetçilik duyguları uyanmış ve Fransız ordusunu durmadan arkadan vuruyordu. Bu durumda 35 gün beklemek başka bir hataydı. Aleksandr'a üç defa haber yollayıp, barış teklif etdise de, Çar bunların hepsini reddetti .

Bunun üzerine 19 Ekim 1812 de Moskova'yı boşaltarak geri dönmeye karar verdi. Fakat dönüş tam bir hezimet oldu. Rus ordusu bu sefer saldırıya geçmişti. Ordu her gün sayısız kayıplar veriyordu. Bu suretle, 24 Haziran'da 420.000 kişi ile Niemen nehrini geçen Napolyon'un ordusu, 12 Aralık 1812 de Niemen nehrini tekrar aşarken, sadece 50.000 kişi idi. Buna rağmen Napolyon, "*Fransızlar benden şikâyet edemezler. Fransızları korumak için Almanları ve Polonyalıları feda ettim. Rusya seferinde 300.000 insan kaybettim. Lâkin bunların sadece 30.000 i Fransızdır*" diye öğünecektir⁷⁴.

Napolyon'un Rusya'daki hezimeü, bütün Avrupa'yı kendisine karşı ayaklandırdı. Prusya'nın liderliğindeki bütün Almanya tek vücut gibi birleşmişti. Avusturya da harekete geçmişti. Bu durum karşısında, savaşa devam etmekten vazgeçmeyi düşünen Rusya da bu devletlere kaüldü. İspanyol milliyetçileri ile birleşen İngiltere de harekete geçti. Bu, Napolyon'a karşı Avrupa'nın Altıncı Koalisyonu idi.

Napolyon, 18 yaşındaki çocuklardan ve tecrübesiz askerlerden teşkil olunan 180.000 kişilik bir ordu ile, 1813 Mayısında Avrupa devletlerinin Altıncı Koalisyonuna karşı harekete geçti. Kayımpederi Avusturya İmparator I. François'ya yolladığı haberde, "Kendisine Viyana'da randevu veriyorum" demesine⁷⁵ rağmen, yaz aylarında bir-iki muharebe kazandıktan sonra, 19 Ekim 1813 de, Leipzig'de yapılan ve "*Milleder Muharebesi*" denen muharebeyi kaybetti. Altıncı Koalisyon'un

⁷⁴ Emil Ludwig, *Napoléon*, p. 360.

⁷⁵ *aynı eser*, p. 358.

kuvveti 300.000 kişiydi. Fakat, Koalisyon'un zaferi, bu kuvvet üstünlüğünden beklenen kadar parlak değildi⁷¹.

Moskova yenilgisi Napolyon'un da sonuna getirdi. Napolyon, Moskova yenilgisinin sebepleri arasında, Avusturya prensesi ile evlenmesinin yarattığı sahte güvenlik duygusunu, Türklerin "tam savaşmaları gerektiği bir zamanda" Rusya ile barış yapmalarını (1812 Bükreş Barışı), İsveç Kralı Bernadotte'un yardıma gelmeyişi, ölçsüz sertlikteki kış mevsimini zikretmiş ve bunların kendisine çıkış yolu bırakmadığını söylemiştir⁷⁷. Moskova muharebesi için, "O derece maharetin gösterildiği, fakat o derecede az sonucun alındığı bir muharebe" demiştir⁷⁸.

13. NAPOLYON'UN DÜŞMESİ

Altıncı Koalisyon'un müttefikleri Napolyon'a, Fransa'nın, 1795 sınırlarına çekilmesi şartıyla barış teklif ettiler. Napolyon bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Müttefikler, yani Rusya, Avusturya, İngiltere ve Prusya, 1 Mart 1814 de, Chaumont'da (kuzey-doğu Fransa'da) bir ittifak imza ederek⁷⁹, Fransa 1792 sınırlarına çekilinceye kadar mücadele etmeye karar verdiler. Fransa her taraftan işgal edilmeye başlandı. Kuzeyden ve doğudan Prusya ve Avusturyalıların üç ordusu ve güneyden İspanya'dan da bir İngiliz ordusu Fransız topraklarına girmeye başladı. Şimdi Fransa'nın içinden de Napolyon'a karşı muhalefet ortaya çıktı. Napolyon düşürülmek isteniyordu. 31 Mart 1814 de Paris Müttefiklere teslim oldu. Napolyon'un Dışişleri Bakanlığını yapan ve yakın dostu, Talleyrand, 31 Mart'ta Senato'yu toplayarak Napolyon'un İmparatorluk'tan düşürülmesi kararını aldırdı⁸⁰.

Müttefikler, yine 31 Mart 1814 günü yayınladıkları bir demeçte⁸¹, Napolyon ve ailesinin hiç bir üyesi ile müzakere etmeyeceklerini, "meşrû Kralları"nın yönetiminde Fransa'nın toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini ve "Fransız Milleti"nin kabul edeceği bir anayasayı tanıyacaklarını bildirdiler.

Bunun üzerine Napolyon ile Avusturya, Prusya ve Rusya arasında 11 Nisan 1814 de yapılan *Fontainebleau Anlaşması* ile kendisi ile oğlu adına İmparatorluktan feragat etti⁸². Napolyon'un "yüzüm kızardı " dediği⁸³ bu anlaşmaya göre, Napolyon kendi ve ailesi adına imparatorluktan feragat etmekle beraber "İmparator" ünvanını ve kardeşleri de Prenses ve Prens ünvanlarını koruyacaklar

⁷¹ Emil Ludwig, *aynı eser*, p. 366.

⁷⁷ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 5, p. 309 .

⁷⁸ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 6, p. 15.

⁷⁹ Chaumont ittifakının metni: de Clerq . *Recueil...*, Tome 2, p. 395-399 .

⁸⁰ Napolyon'un Talleyrand için "Sen babana bile ihanet edersin" dediği söylenir. Talleyrand için bak: Sir Henry Lytton Bulwer, *Essai sur Talleyrand* (traduit de l'anglais par M. Georges Perrot), Paris C. Reinwald, 1868.

⁸¹ Demecinin meuii: de Clerq, *Recueil...*, Tome 2, p. 400-401 .

⁸² Fontainebleau Anlaşmasının metni: *aynı eser*, p. 402-405 .

⁸³ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 7, p. 198.

ve Napolyon ile ailesi fertlerine belirli miktarlarda maaş bağlanacaktı. Ayrıca, Napolyon *Elbe* adasında (Korsika ile İtalya arasında) oturacaktı.

Bu anlaşmadan sonra Napolyon, askerlerine yaptığı kısa konuşmada, "*Bütün çıkarlarımı vatanın çıkarları uğruna feda ettim. Şimdi ise ayrılıyorum. Siz dostlarım, Fransa'ya hizmete devam ediniz*" dedikten sonra, Fransız bayrağını öptü ve Elbe'ye gitmek üzere Paris'ten ayrıldı⁸⁴ * *.

30 Mayıs 1814 de Paris'te, bir yandan Fransa ile dört müttefik devlet arasında bir yandan da Fransa ile müttefiklerin her biri arasında barış antlaşmaları imzalandı⁸⁵. Bu antlaşmalarla Fransa 1792 sınırlarına çekiliyordu. Napolyon'un alt-üst ettiği Avrupa haritasının yeniden düzenlenmesi için Viyana'da bir Kongre toplanacaktı ve Fransa, bu Kongre'nin kararlarını peşinen kabul ediyordu.

DÖRDÜNCÜ KISIM

VİYANA KONGRESİ

1. KONGRE VE DEVLETLER

Viyana Kongresi 1814 yılı Eylül ayı ortalarında topladı. Rus Çarı, Prusya Kralı ve Avusturya imparatoru başta olmak üzere, bütün irili ufaklı krallıkların, dükalıkların ve prensliklerin hükümdarları Kongre'ye bizzat kauldılar. Özellikle büyük devletlerden her biri Kongre'ye gelirken, bir takım amaçlara ve bu amaçları gerçekleştirmek için bir takım plânlara sahip bulunuyordu. Büyük veya küçük, her devlet, Kongre'den kendisi için yararlar ve çıkarlar sağlamayı düşünüyordu⁸³.

İngiltere'nin, Kongre'de gerçekleştirmek istediği iki gayesi vardı. Birincisi, savaşlar sırasında Fransa ve Hollanda'dan ele geçirmiş olduğu sömürgeleri elinde tutmak ve İkincisi de, Avrupa'da kuvvet dengesinin bozulmamasıydı. İngiltere özellikle Rusya ile Avusturya'nın kuvvetlenmesini istemiyordu. Bundan dolayı, Rusya'ya karşı gerektiğinde kullanabilmek için Prusya'nın kuvvetli bir pozisyona sahip olmasına taraftardı. Avusturya'nın karşısında da Fransa'yı desteklemek istiyordu ve bunun için de Fransa'nın fazla ezilmesine tarftar değildi. Öte yandan Manş kıyılarının tekrar Fransa'nın kontroluna girmesini önlemek için de, Hollanda ile Belçika'nın birleştirilerek, burada kuvvetli bir devletin kurulmasını istiyordu.

Avusturya ise, Prusya ile Rusya'nın büyümelerine engel olmak istiyordu. Rusya'nın Polonya'da, Prusya'nın da Saksonya'da gözü vardı. Avusturya bundan

⁸⁴ Emil Ludwig, *Napoléon*, p. 391.

⁸⁵ Bütün bu anlaşmaların metinleri için bak.: de Clercq, Tome 2, p. 414-432.

⁸³ Bu konuda bak: A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Tome 1: *La Sainte Alliance*, Paris, Felix Alcan, 1891, p. 17-24.

hoşlanmıyordu. Özellikle Prusya'dan çekiniyor ve Prusya'nın, Almanya'nın liderliğini eline almasından endişe ediyordu. Bu sebeple, Avusturya'ya göre, Prusya, topraklarını genişletecekse, bunu Saksonya tarafında değil, Ren taraflarında yapmalıydı. Bu suretle Prusya ile Fransa bir çıkar çatışması içine girerdi. Ayrıca, Fransa üzerinde baskıda bulunabilmek için, Avusturya, Kuzey İtalya'nın da kontrolünü elinde tutmak istiyordu.

Rusya., birinci plânda Polonya'ya yerleşmek ve ondan sonra da Osmanlı Devletine dönmek istiyordu.

Prusya'ya gelince: Prusya hem Saksonya'da ve hem de Ren bölgesinde yayılmak istiyordu. Tabii bu durum kendisini Avusturya ile çatışma içine sokacağından, Kongre'de Rusya ile ortak hareket etmek istiyordu.

Dört büyük devletin, Kongre'ye gelirken kafalarındaki düşünceler bunlardı. Açıktır ki, bu düşünceler birbiri ile çaişmaktaydı. Bundan dolayı, dört devlet, birbirlerini de kontrol altında tutmak için, en küçük sorunlarda bile kendileri ve birlikte karar vermeye çalışmışlardır. Küçük devletleri ve yenilmiş Fransa'yı işe karıştırmak istememişlerdir.

Kongre'nin en önemli iki şahsiyeti, Avusturya Başbakanı *Metternich* ile Fransa Dışişleri Bakanı *Talleyrand* olmuştur. Bunlar Avrupa diplomasisinin iki kurt diplomatıydı. Özellikle *Metternich*, Viyana Kongresi'nden itibaren, 19. yüzyılın büyük kısmında, milletlerarası politikada başrolü oynayacaktır.

Talleyrand'a gelince: Onun Kongre'deki durumu gerçekten güçlü. Çünkü yenilmiş bir devleti temsil ediyordu. Bu sebeple, Fransa'yı Kongre'den mümkün olduğu kadar az zararla çıkarmak istiyordu. Bunun için "Meşruyet İlkesi" denen bir ilke ortaya attı. Bu ilkeye göre, Napolyon savaşlarından önceki meşrû hükümdarlar, tahtlarına ve topraklarına iade edilmeliydi. *Talleyrand*'ın bu ilkesi iyi tuttu. Avrupa'nın eski küçük krallıkları ve devleüeri *Talleyrand*'ın etrafında toplandılar ve *Talleyrand* Kongre'de büyük prestij ve destek kazandı.

Başka bir olay da *Talleyrand*'ın durumunu kuvveündirdi. 1814 Kasımında, Rusya Varşova'yı ve Prusya da Saksonya'yı işgal etti. İngiltere ve Avusturya bu ikisine karşı cephe aldılar. Fakat *Talleyrand*'ın tutumu da önem kazanmıştı. *Talleyrand*, İngiltere ile Avusturya'yı, Kongre'nin bu iki büyük kuvvetini destekledi ve onların yanında yer aldı. Bunun sonucu olarak da, 8 Ocak 1815'de, İngiltere, Avusturya, ve Fransa arasında, Rusya ve Prusya'ya karşı bir ittifak imzalandı⁸⁷. *Talleyrand*'ın bu politikası kendisine Kongre'de büyük itibar ve etkinlik kazandırdığı gibi, yenilmiş bir Fransa'nın, savaşın iki büyük galibi İngiltere ve Avusturya ile ittifak yapması, 30 Mayıs 1814'de Fransa ile barış imza etmiş olan dört devletin,

⁸⁷ İttifakın metni: de Clerq, *Recueil...*, Tome 2, p. 447-450.

Fransa karşısındaki ittifakını da parçalamış olmaktadır. Başka bir deyişle, Talleyrand Fransa karşısındaki Dördü Koalisyonu yıkmıştı.

Rusya ve Prusya da, üç devletin kendilerine karşı birleştiğini görünce, Polonya ve Saksonya meselesinde fazla ileri gitmeye cesaret edemediler.

Kongre, bu karşılıklı politik oyunlarla devam ederken, bir yandan da tam bir eğlence havası içine girmişti. Balolar ve eğlenceler birbirini kovalamaktaydı. İşte tam bu sırada Napolyon'un Elbe'den kaçtığı ve Fransa'ya geldiği haberi bir bomba gibi patladı. Bunun üzerine devletler, alınmış olan kararları bir "Act Final" , yani bir "Nihaî Sened" haline getirip, 9 Haziran 1815 de imzalandılar ve tekrar Napolyon'un karşısına çıkmaya koştular⁸⁸.

2. VİYANA KONGRESİ KARARLARI

Viyana Kongresi kararlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1) **İngiltere:** Akdeniz'de Malta Adası ile Yedi Ada'yı , Güney Afrika'da Hollanda'ya ait Cape Colony'yi, Seylan adasını,güney Amerika'da Güyan'ı ve Antiller'de Trinidat adasını, Danimarka'dan Heligoland adasını alarak, sömürge imparatorluğunu bir hayli genişletiyordu.

2) Napolyon'un Ren Konfederasyonu haline getirdiği ve eskiden 360 devletten meydana gelen Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, şimdi devletlerin adedi yüzde doksan oranında azaltılarak, 38 devletten meydana gelen bir *Germen Konfederasyonu* şekline sokuluyordu. Avusturya da bu Konfederasyon'un başına getiriliyordu. Bu ise, Avusturya'nın Almanya'yı kontrol altına alması demektir.

3) **Prusya**, eskiden Polonya'da sahip olduğu toprakları alıyordu. Bu topraklar ise, esas itibarile Poznan (Posen) bölgesiydi. Böylece Prusya, doğuda topraklarını yine genişletmiş olmaktadır. Prusya'nın Batı'da kazançlarına gelince: Bir defa, Saksonya'nın beşte ikisini alıyordu. Keza Vestfalya'nın çok büyük kısmı da Prusya'ya veriliyordu. Ayrıca, Ren'in bau kıyılarından (Rheinland) bir kısım toprak da Prusya'nın oluyordu. Nihayet, Almanya'nın kuzey kıyılarında bulunan İşveç Pomeranyası'm da Prusya alıyordu ki, böylece Prusya, Napolyon savaşlarının sonunda topraklarını büyütmiş oluyordu.

4) **Avusturya**, Polonya'dan Doğu Galiçya'yı alıyordu. Güneyde ise, kuzey İtalya'da bulunan Lombardiya ve Venedik'i alarak *Po* nehrine dayanıyordu. Buna karşılık Avusturya, Belçika'yı kaybediyordu.

⁸⁸ Viyana Kongresi kararları bir tek belgeden ibaret olmayıp, çoğu ikili anlaşmalar şeklindeki pek çok belgeden meydana gelmektedir. Bu belgeler için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 465-622. *Act Final* ise 121 madde olup, metni: p. 567-614. *Act Finalin* özeti için bak.: Debidour, Tome 1: *La Sainte Alliance*, p. 62-67.

Fakat Avusturya'nın Viyana Kongresi'nde kazandığı en büyük zafer, Almanya'yı, her şeye ve özellikle Prusya'ya rağmen, yine dağınık bir halde tutmaya muvaffak olmasıydı. Mettemich bu zaferi sağlamak için bütün diplomatik ustalığını kullanmıştı. Bununla beraber, Avusturya, kazanmış olduğu topraklarla nüfusunu 4-5 milyon kadar arttırmakla birlikte, sınırları içine, yine bir çok azınlığı sokmuş olmaktadır. Buna bir de, Avrupa'ya yayılmış olan ihtilâl fikirlerini ekleyecek olursak, Napolyon savaşlarından topraklarını genişletmiş olarak çıkan Avusturya'nın , gerçekte yeni zaaf unsurlarını bünyesine katmış olduğu sonucuna varmak kolay olacaktır.

5) Rusya, Viyana Kongresi kararları ile, 1807 Tilsit Antlaşmasında ele geçirdiği Finlandiya'yı muhafaza ediyordu. Fakat, Tilsit'te Napolyon'un kurmuş olduğu ve Rusya'nın da tanımış olduğu Varşova Büyük Dükalığı'nın en büyük kısmı da yine Rusya'ya geçiyordu. Rusya'ya geçen Polonya toprakları, Almanya'nın kalbine sapsanmış bir hançer gibiydi⁸⁹. Viyana Kongresi'nin Polonya'nın bölüşülmesi için aldığı kararlara göre, Avusturya, Prusya ve Rusya, Polonya'dan aldıkları topraklarda bulunan Polonyalıların, "millî müesseselerini" kurmalarına izin vereceklerdi. Yani bir çeşit özerklik yönetimi uygulanacakü. Lâkin buna hiç kimse uymadı. Sadece Rusya, 1815 Kasımında yayınladığı bir anayasa ile, yan-parlmanter bir rejim uygulamak istedi ise de, bu deneme de uzun ömürlü olmadı. Rusya, bir kaç yıl sonra bu rejime son vererek, Polonya'daki otoriter ve despotik yönetimine devam etti.

6) Hollanda tekrar Krallık oluyor ve Orange hanedanının yönetiminde bağımsızlığını kazanıyordu. Fakat, İngiltere'nin istediği şekilde, Hollanda ile Belçika birleştirildi ve buna *Niederland Devleti* adı verildi. Ayrıca Lüksemburg Büyük Dükalığı da, Hollanda Kralı'nın şahsına veriliyordu (Kral I. Willem). İngiltere'nin Hollanda ile Belçika'yı birleştirmesinin sebebi, Fransa'ya kuzeyden baskı yapabilecek kuvvetli bir devlet kurmaktır. İngiltere, Hanovra Elektörlüğü'nü de Krallık haline getirerek, Almanya üzerindeki kontrolünü kuvvetlendirmeye çalıştı. (Hanovra ile İngiltere arasındaki bağ, Kraliçe Viktorya'nın tahta çıkış tarihi olan 1837 yılına kadar devam edecektir. Çünkü Hanovra kanunları kadınların hükümdarlığını yasaklıyordu.)

7) Kuzeyde, İsveç Finlandiya'yı kaybettiği için, bu kaybını karşılamak üzere İsveç Krallığına Norveç verildi. Danimarka, 1807 de Napolyon ile ittifak yaptığı için⁹⁰, Viyana Kongresi'nde cezalandırıldı ve Norveç elinden alınarak İsveç'e verildi.

8) İtalya'nın durumuna gelince: Sardunya Krallığına, Nice, Savoie ve Cenova topraklarının katılması ile, Fransa'nın güneyinde kuvvetli bir devlet meydana getirilmiş oluyordu.

⁸⁹ Debidour, *La Sainte Alliance*, p. 68 .

⁹⁰ 31 Ekim 1807 tarihli bu ittifakın metni: de Clerq, *Recueil...*, Tome 2, p. 237-239.

Keza, Modena ve Toskana Dükahklarının başına Avusturya prensleri getirildi. Napolyon'un ikinci karısı ve Avusturya İmparatoru'nun kızı Marie-Louis'e de Parma Dükalığı verildi ki, bu suretle Avusturya'nın İtalya üzerindeki etkinliği daha da artmış oluyordu.

Orta İtalya'da Papalık Devleti'nin varlığı kabul edildi.

Güney İtalya'da da İki Sicilya Krallığının başına da tekrar İspanyol Bourbonlar'ı getirildi.

9) **İsviçre** ise, 22 Kanton'dan meydana gelen bağımsız ve daimi tarafsız bir devlet oluyordu. Böylece, Fransa ile Avusturya arasına da bağımsız bir devlet sokulmuş olmaktadır.

Viyana Kongresi'nin siyasal sorunların dışında aldığı bir karar da, insanlık için bir yüz karası olan zenci esaret ve ticaretinin yasaklanmasıydı. Bunda, Fransız İhtilâli'nin yaydığı, insan hakları ve hürriyetleri kavramının bir etkisini görmemek mümkün değildir. Çünkü, zenci esaret ve ticaretini ilk defa kaldıran, 1794 de Konvansiyon yönetimi olmuştu. Konvansiyon bu tarihte aldığı bir kararla, zenci ticaretini insan hakları kavramına aykırı görerek, Fransız sömürgelerinde bu ticaretin yapılmasını yasaklamıştı. Lâkin Napolyon, 1802 de zenci ticaretine tekrar izin verdi. Bununla beraber, İngiltere 1806 da ve Amerika Birleşik Devletleri de 1808 de zenci ticaretini yasakladılar. Nitekim, Viyana Kongresi'nde zenci ticaretinin yasaklanmasını teklif eden de İngiltere oldu. Lâkin, Viyana Kongresi, zenci ticaretini tamamen yasaklayamadı. Zenci ticaretinin uygarlığa ve insanlık kavramına aykırı olduğu belirtilmekle beraber, Viyana Kongresi "Nihaî Sened" ine imza koyan devletlerin, bu gayrı İnsanî ticareti ne zaman ve ne şekilde kaldıracakları konusu, bu devletlerin takdirine bırakıldı.

Viyana Kongresi kararları özetle bunlardır. Fransız Tarihçisi A. Debidour, Viyana Kongresi'ni değerlendirirken, *"1815 in diplomatları, Avrupa'yı en kötü kanunlarla donatmak için bir yıllarını verdiler. Bu fenalıkları tamir etmek için de bir yüzyıl gerekecektir"* der⁹¹.

3. NAPOLYON'UN DÖNÜŞÜ... VE SONU

Napolyon, 11 Nisan 1814 deki Fontainebleau Anlaşması ile imparatorluktan feragat eder etmez, Müttefikler, XVI. Louis'nin kardeşi Comte de Provence'ı, XVIII Louis adı ile Fransa Krallığı'na getirdiler⁹². Bourbonların bu ikinci saltana-
üne *Restorasyon* dönemi denir.

⁹¹ A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Tome 1, *La Sainte Alliance*, p. 69.

⁹² XVI. Louis'nin iki oğlu vardı. Büyük oğlu 1789 da öldü. Küçük oğlu ise, Kral ve Kraliçe hapse atıldığı zaman, o da annesi ve babası ile hapse konulmuştur. O zaman 7 yaşındaydı. XVI. Louis 1793 te ve Marie Antoinette de ertesi yıl idam edildiğinde, çocukları hapiste tutulmaya devam edilmiştir. Daha sonra XVIII. Louis adını alacak olan, kralın kardeşi Comte de Provence Kralın idamı üzerine, oğlunu XVII. Louis adı ile kral ilân etmiş ise de, çocuk, 1795 yılında, kötü muameleden hapiste ölmüştür.

XVIII. Louis, hemen bir anayasa ilân etti. Bu anayasa ile, Kral tarafından seçilen bir Senato (Le Sénat) ile, üyeleri halk tarafından seçilen bir Meclis (Chambre des Députés) kuruluyordu. Yeni rejim "meşrutî Monarşi"ydi. Mamafih, bu yeni rejim Napolyon İmparatorluğu'ndan daha liberaldi. İhtilâl'in bir çok müessese ve ilkeleri aynen bırakılmıştı. Meselâ, vergi eşitliği, fikir, mezheb ve basın hürriyeti gibi....

Bununla beraber Bourbon'lar kısa zamanda sevimsiz hale geldiler. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Bir defa, Bourbon'lar, İhtilâl'in üç renkli bayrağını (Tricolor) terkedip, kendi beyaz renkli bayraklarını Fransız bayrağı olarak kabul ettiler. İhtilâl zamanında Fransa'dan kaçan asillere, topraklarını geri vermeye çalışular. Halbuki bu topraklar şimdi halkın elindeydi. Halk bu toprakları vermek istemiyordu ve bu sebepten de Kral'a kızılıyordu. Napolyon'un "Büyük Ordusu"nun (Grande Armée) subayları ve askerleri az bir maaşla terhis edilmişlerdi ve Bourbon'lar kendilerini hor görüyorlardı. Eski askerler şimdi Napolyon dönemini arıyordu. Diğer taraftan, İngiliz malları tekrar fransız piyasasına akmaya başladı ve ticaret ve sanayi erbabı da bundan hoşlanmadı. Nihayet, Bourbonian tekrar iktidara getiren, yabancı devletler olmuştu. Fransa yenilmiş bir devlet olarak ağır bir barış yapmış ve yüklüce bir savaş tazminatı da ödemeye mahkûm edilmişti. Kısacası, Fransa'nın ve Fransız halkının haysiyeti incinmişti.

İşte bu sebeplerden Fransa'da Kral'a karşı genel bir hoşnutsuzluk vardı.

Diğer taraftan, Napolyon'a karşı birleşmiş olan Avrupa, Viyana Kongresi'nde çıkar çatışmaları ve anlaşmazlıklar içine düşmüştü. Yani hem dışardan ve hem de içerden bakınca, şartlar gayet müsait görünüyordu. Napolyon harekete geçmeye karar verdi. "*Mukadderata karşı son kozunu oynamak üzere*"⁹³, gizlice Elbe adasından kaçtı ve 1 Mart 1815 de, Cannes kıyılarında Juan körfezine çıktı. 7 Martta Grenoble'a, 10 Martta da Lyon'a geldi. Lyon'da tekrar imparatorluğunu ilân etti. 20 Mart sabahı Fontainebleau'ya geldi ve aynı akşam Tuileries Sarayı'na girdi⁹⁴.

Napolyon, Fransa topraklarına ayak basduğundan itibaren, halkın büyük sevgi gösterileriyle karşılaştı. Grenoble'da, Kral'ın askerleri ve halk, kendisini "*Yaşasın imparator!*" diye karşıladı. Paris'e, askerlerinin omuzları üstünde girdi. "*Yaptığına onu pişman edeceğim*" diyen XVIII. Louis⁹⁵, kurtuluşu kaçmakta buldu. Ne var ki bütün Avrupa tekrar Napolyon'a karşı birleşmekte gecikmedi.

Napolyon, Fransa'yı 1792 sınırları içinde tutacağını bildirdi ise de, Avrupa devletlerinin kendisine karşı birleşmesine engel olamadı ve Avusturya, Rusya,

⁹³ H.G. Wells, *Esquisse de l'Histoire Universelle*, Paris, Payot, 1948, p. 467.

⁹⁴ Napolyon'un Elbe'den kaçıp Paris'e kadar gelişinin ayrıntılı hikâyesi için bak.: *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 6, p. 185-201.

Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Paris, Librairie Eugène Belin, 1946, p. 569.

Prusya ve İngiltere, Napolyon'u tanımadıklarını ilân ettiler. Napolyon, teşebbüslerinin sonuç vermediğini ve devletlerin tekrar savaşa hazırlandıklarını görünce, o da Avrupa'nın Yedinci Koalisyon'una karşı askerî hazırlıklara başladı. İlk hareket eden Napolyon oldu. 14 Haziran 1815 de askerlerini Belçika'ya soktu. Müttefik kuvvetleri ile Napolyon'un askerleri 18 Haziran 1815 de *Waterloo* 'da (Lümsemburg'da) karşılaştılar. Müttefik kuvvederinin başında İngiliz generali Wellington bulunuyordu. Savaşın en kritik ânında, Prusya'lı general Bluecher de Wellington'in yardımına gelince, Napolyon'un kuvveüeri ezildi.

Bu defa aruk her şey bitmişti. Napolyon'un ikinci imparatorluğu tam 100 gün sürmüştü. Waterloo'dan sonra, aynen Mısır'da yaptığı gibi, askerlerini bırakıp Amerikaya kaçmak için Rochefort'a geldi. Amerika'ya kaçma fikri yakınlarından geliyordu. Fakat Amerika'ya gidip gitmemekte tereddüt gösterince, İngilizler tarafından yakalandı⁰¹. 2 Ağustos 1815 de Müttefikler arasında Paris'te imzalanan bir anlaşma ile, Napolyon'a "esir" muamelesinin yapılmasına ve korunması görevinin İngiltere'ye bırakılmasına karar verildi⁰⁷. Yine bu anlaşma ile, Napolyon, İngiltere'nin tesbit edeceği bir yerde gözetim altında tutulacaktı.

Napolyon, Afrika'nın Gine Körfezi açıklarındaki küçük Saint-Hélène adasına sürüldü. 5 Mayıs 1821 de yine Sainte-Hélène'de kanserden öldü. Ölmeden bir süre önce vasiyetini yazdırırken, kemiklerini Fransa'ya emanet ettiğini söylemişti⁰⁸. Kemikleri 1841 de Paris'e, bugünkü mozolesine taşınmıştır.

Napolyon'un Sainte-Hélène'e sürülmesinden sonra, Fransa Müttefiklerle ikinci defa barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. 20 Kasım 1815 de Fransa ile, Avusturya, Rusya, Prusya ve İngiltere arasında imzalanan barış antlaşmasna¹¹ göre, Fransa bu sefer 1790 sınırlarına çekiliyordu. Bu, Fransa'nın kuzeyde bir takım toprakları daha kaybetmesi demektir. Yine bu antlaşma ile Fransa, beş yılda 700 milyon frank savaş tazminatı ödeyecekti ve bu süre içinde kuzey Fransa Müttefiklerin işgali altında kalacaktı.

BEŞİNCİ KISIM

İHTİLÂL VE NAPOLYON SAVAŞLARI SIRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

1. FRANSIZ İHTİLÂLİ VE OSMANLI DEVLETİ

Fransa'da ihtilâl patlak verdiği zaman, Osmanlı-Fransız münasebetleri, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile I. François (1515-1547) arasında kurulmuş olan

⁰⁰ Jacques Bainville, *Napoléon*, Paris, Arthème Fayard, 1946, p. 554-555.

⁰⁷ Anlaşmanın metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 625-626.

⁰⁸ Chateaubriand, *Napoléon*, Paris, Egloff, 1949, p. 401.

⁰⁰ Barış andlaşmasının metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome 2, p. 642-648.

geleneksel dostluk çerçevesi içinde cereyan etmekte devam ediyordu. Osmanlı siyasetinde Fransız dostluğu, tarihî bir zaruret olarak kabul edildiği kadar, değerli bir gelenek gibi de sayılıyordu¹⁰⁰. Fransa, Kanuni zamanında, 1535'de, elde etmiş olduğu ve daha sonraları genişletmiş olduğu ekonomik ve adli kapitülâsyonlardan büyük faydalar sağlayarak, gerek Yakın Doğu'da, gerek Osmanlı imparatorluğu topraklarında geniş bir ticarî faaliyette bulunuyordu. Fransa'nın sağlamış olduğu bu kapitülâsyon hakları, dostluğun başlangıçta siyasî olan niteliğine ekonomik bir değer de kattığı gibi¹⁰¹, Fransa'nın gözünde Osmanlı Devleti'nin dostluğunun değerini de daha çok arttırıyordu. Kaldı ki, Kanuni-François döneminden bu yana Fransa ile Osmanlı Devleti arasında büyük bir siyasî çatışma da olmamıştı.

Osmanlı-Fransız dosduğunun bu devamlılığı, Fransa'nın Avrupa politikasında hemen daima bir üstünlük göstermesi, Rusya ve Avusturya'ya karşı bir siyaset gütmesi ve askerlik sanatında diğer devletlerden ileri bulunması, Osmanlı Devlet adamlarına tasarladıkları ıslahat için, Fransa'dan faydalanma gereğini de kabul ettirmişti. Fransız İhtilâlî'nin gelişmeleri sırasında dahi Osmanlılar, ıslahat için Fransa'dan çeşidi yardım istemekten geri kalmadılar¹⁰².

Fransız İhtilâlî'nin çıkmasından bir kaç ay önce, Mart 1789 da, Osmanlı tahüna III. Selim çıkmıştı. Yeni Padişah, Fransız dostluğuna önem veren ve Fransa'ya sempatisi olan bir kişiydi. Şehzadeliğinde, Fransa Kralı XVI. Louis ile de mektuplaşmıştı. Hatta III. Selim daha sonra Napolyon ile de mektuplaşacak¹⁰³. Diğer taraftan III. Selim, tahta geçerken kafasında bir takım ıslahat, yani reform düşüncelerine sahipti. Ve reformların gerçekleştirilmesinde de Fransa'nın yardımına güveniyordu. Fakat, III. Selim padişah olduktan kısa bir süre sonra Fransa'da ihtilâl gelişmeleri başlamıştı.

İhtilâl Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir endişe ve korku uyandırmadı. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin duyduğu endişeye kapılmak hususunda herhangi bir sebep görmedi. Avrupa devletleri korkmakta haklıydılar; zira, ihtilâl-im yıkmayı amaçladığı sosyal ve siyasal düzen aynen kendilerinde de mevcuttu. İhtilâl ayrıcalıklı, yani imtiyazlı sınıf esasına dayanan bir sosyal düzeni yıkmak istiyordu. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda, imdyazlı sınıf esasına dayanan bir sosyal ve siyasal düzen yoktu. Aksine, yeteneğe dayanan bir sosyal mobilité vardı. Osmanlı Devleti'nin İslâmî bir devlet olması ve kendisini Avrupa devletler hukukuna dahil saymaması sebeble, İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci'ni kendisi için tehlikeli bulmadı¹⁰⁴. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu, İhtilâl hükümede-

¹⁰⁰ Ord. Prof. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını 1983 (Dördüncü Baskı), Cilt 5, s. 21.

¹⁰¹ *aynı* eser, S. 21.

¹⁰² *aynı* eser, s 21-22 .

¹⁰³ Bak.: *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 5, p. 191-192 .

¹⁰⁴ Karal, *adı geçen eser*, Cilt 5, p. 22 .

rini de hemen tanımadı. Fransa'da ortaya çıkan yeni rejimin, önce Avrupa hükümetleri tarafından tanınması ilkesini benimsedi.

Lâkin, Fransız İhtilâli genişleyip bir Avrupa Savaşı'na dönüşünce, Osmanlı Devleti savaş karşısında yine tarafsız kalmakla berabere, gelişmeler Bâbiâli'yi sıkıntıya sokmaya başladı. Meselâ, 1792 Eylülünde kurulan Konvansiyon ile, Fransa'da Krallık Cumhuriyet'e dönüşünce, İstanbul'daki İhtilâl taraftarı Fransızlar, göğüslerine Cumhuriyet'in simgesi olan kokartları takarak Beyoğlu'nda gösterilerde bulundular ve Fransa'nın elçilik binasına da girerek, elçiyi dışarı attılar ve elçiliğe yerleştiler. Çünkü elçi, Krallık rejiminin gönderdiği elçiydi. Halbuki şimdi Cumhuriyet kurulmuştu. Avusturya ve İngiltere elçileri, Bâbiâli'ye başvurup, bu gösterilere engel olunmasını istediler. Osmanlı Devleti, bu konuda yapılan bütün şikâyet ve protestolara kulak tıkayarak, bu gösterileri tabii gördü.

Bununla beraber, 1792 den itibaren İhtilâl Fransası Avrupa ile savaşa tutuşmaya başlayınca, Osmanlı Devleti'ni de yanına alarak bu savaşa sokmak için çaba harcamaya başladı ve 1792 yılından itibaren İstanbul'a elçiler gönderdiler. 1792 Haziranında İstanbul'a gönderilen elçi Descorches'a verilen talimat iki nokta üzerinde yoğunlaşıyordu. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin Fransa'daki yeni rejimi tanıması, diğeri de, Osmanlı Devleti'nin, Fransa ile ittifak yaparak savaşa katılmasıydı¹⁰⁵. III. Selim, hiç bir Avrupa devleti tanımadan Fransa'daki yeni rejimi tanımayı kabul etmediği gibi, tabiatile ittifaka da yanaşmadı..

Prusya Nisan 1795'te Bâle ve Hollanda da Mayıs 1795'te Lahey barışlarını Fransa ile imza edince, Osmanlı Devleti için sorun kalmıyordu. Zira, bu barış antlaşmaları ile Fransa, iki Avrupa devleti tarafından tanınmış olmaktaydı. Bunun içindir ki, III. Selim, Fransa'nın gönderdiği yeni elçi Verninac'ı resmen kabul etti. Bu suretle yeni rejim ile Osmanlı Devleti arasında resmî münasebetler başlamış oluyordu.

Osmanlı Devleti tarafından tanınmakla Fransa, birinci amacına ulaşmış olmaktaydı. Bu sebeple, daha önemli olan ikinci amacı, yani bir Fransız-Osmanlı ittifakını gerçekleştirmek için harekete geçti. Yeniden Osmanlı Devleti'ne ittifak teklif etti. Avusturya veya Rusya devletlerinden birinin saldırısı halinde, Fransa'nın askerî yardımını öngören bir ittifak tasarısı üzerinde müzakereler devam ederken ve Osmanlı Devleti Fransa'nın böyle bir ittifakını müsaait karşıladığı bir sırada, Napolyon'un Mısır seferi, Osmanlı Devleti'nin tutumunu radikal bir şekilde değiştirmesine sebep oldu¹⁰⁶.

Maamafih, Fransız-Osmanlı ittifakı sonuçsuz kalmakla beraber, o tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin Fransa'da daimi elçisi yok iken, ilk defa olarak Morali Esseyit Ali Efendi'yi 1797 yılında Paris'e daimi elçi olarak gönderdi. ¹⁰

¹⁰⁵ Karal, *aym eser*, Cilt 5, s. 23.

¹⁰⁶ *aym kaynak*, s. 23-25.

2. NAPOLYON'UN MISIR SEFERİ VE OSMANLI DEVLETİ

Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki mürasebeler, Campo Formio antlaşmasından sonra şüphe unsuru girmeye başladı. Campo Formio ile Yedi Ada'yı alan Fransa, Arnavutluk'taki faaliyeti dolayısıyla Balkanlar'a ayak bastığı gibi, Osmanlı Devleti ile de komşu oluyordu. Şimdi Yedi Ada'da zayıf bir Venedik'in yerini kuvvetli bir Fransa almış oluyordu. Bu durum Osmanlı Devletinin hoşuna gitmedi. Bu sebeple, Campo Formio anlaşması, Osmanlı-Fransız münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil eder.

Diğer taraftan, Napolyon, Campo Formio ile, Avusturya'ya da Venedik arazi-sinden toprak vermişti. Avusturya bu toprakları almakla, Adriyatik Denizi'ne çıkmış olmaktaydı. Bu dahi Osmanlı Devletinin hoşuna gitmedi. Bu durumu da yaratan yine Napolyon, yani Fransa idi.

Bir diğer nokta ise, Yedi Ada'ya yerleşen Fransa'nın, buradan Mora ve Arnavutluk halkının bağımsızlık arzularını kıskırtmaya başlamasıydı. Fransa, buralarda kendisine bağlı bağımsız devletler kurma peşindeydi.

Bütün bu gelişmeler Osmanlı-Fransız münasebetlerinde yeni bir dönüşüm ortaya çıkardı. Napolyon'un Mısır'ı ele geçirmeye kalkması, bardağı taşıran damla oldu. Napolyon'un 280 parçadan kurulan bir donanma ve 38.000 kişilik bir ordu ile 19 Mayıs 1798'de Fransa'nın Toulon limanından hareketle, Malta'yı işgal edip, 2 Temmuz'da İskenderiye'ye gelmesi karşısında, Osmanlı Devleti'nin artık Fransa ile işi kalmamıştı. Kaldı ki, Fransa, Osmanlı Devleti'ni bir takım yalanlarla da oyalama yoluna gitmiştir. Daha Mısır seferi için Toulon limanında hazırlıklar yapılırken, bu hazırlıkların Mısır için yapıldığı haberleri yayıldığında, Osmanlı Devletinin sorusu üzerine, Fransız hükümeti, Osmanlı elçisi Esseyit Ali Efendi'ye, "*Toulon hazırlıkları İngiltere'nin istilâsı içindir*" demiş¹⁰⁷ ve saf bir adam olan Osmanlı elçisi de buna inanarak, İstanbul'a bu şekilde rapor yazmıştı.

Fransa'nın Toulon'daki hazırlıkları Rusya'yı kuşkulandırmıştı. Osmanlı Devleti gibi, Rusya da Fransa'nın Yedi Ada'yı almasından ve Balkanlar'a yaklaşmasından hoşlanmamıştı. Çünkü Rusya'nın da gözü Balkanlar'da idi.

Napolyon'un Mısır seferi hazırlıkları karşısında telâşlanan Rusya'nın, daha 1797 yılı sonlarından itibaren, bir yandan Karadeniz donanmasını hazırlarken diğer yandan da Osmanlı Devleti ile ittifak çabalarına giriştiği görülmüştür¹⁰⁸. Bu ittifak sayesinde Rusya, donanmasını Boğazlar'dan geçirip Akdeniz'e çıkarmayı düşünüyordu. Rusya, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni yakıp onun yerine kendisinin geçmesinden korktuğu gibi, Toulon'daki hazırlıkların, Ege Denizi ve hatta Karadeniz'e yönelik olduğuna dair söylentiler de çıkmıştı.

¹⁰⁷ Karal, *aynı Kaynak*, s. 29.

¹⁰⁸ Bak.: Akdes Nimet Kurat, *Rusya ve Türkiye*, s. 42-42.

Osmanlı Padişahı III. Selim ve devlet erkânı, Rusya'nın teşebbüslerini çekingenlikle karşıladılar. Bir defa, Rusya'ya güvenmiyorlardı. İkincisi, III. Selim ve Osmanlı Devlet adamlarının Fransa'ya sempatipleri vardı. Bu sebeple, III. Selim, "*Fransız uakz-i ah d eylemedikteü sonra Rusya'lmm gemi geçirmesi muzırdır*" demiş ve Rusya'nın ittifak tekliflerini nezaketle savmaya çalışmıştır¹⁰⁹. III. Selim, Fransa'nın, Osmanlı dosuğundan vazgeçtiğine dair somut işaret olmadıkça, Rusya'ya yanaşmak istemiyordu.

Napolyon'un 2 Temmuz 1798 de İskenderiye'ye çıkması ile artık zarlar aulmuş oluyordu. Osmanlı Devleti için beklemenin anlamı yoktu. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti Rusya ile, istemiye istemiye itdfaka yanaştı ve ittifak müzakereleri 28 Temmuz'da İstanbul'da başladı. İttifak görüşmeleri biraz uzun sürdü. Zira, ittifak için can atan Rusya olduğu halde, Fransa'ya karşı sevkedeceği donanma ve askerinin masrafını Osmanlı Devletine yüklemek istedi. Tabî Osmanlı Devleti de buna yanaşmadı. İşte tam bu sıradadır ki, Rusya bir olup-bitti yaparak donanmasını İstanbul Boğazı önlerine getirdi. Osmanlı Devleti bu olup-bittiyi kabul etmek zorunda kaldı ve 5 Eylül'de, 11 parçalık Rus donanmasının Büyükdere önlerine demir atmasına izin verildi¹¹⁰. Bu Rus donanmasına bir Osmanlı donanması da katılarak, Mora ve Arnavutluk kıyılarını Fransızlara karşı savunmak ve Yedi Ad a'yi geri almak üzere, bir Türk kaptanının komutasında 19 Eylül'de İstanbul'dan hareket etti. Bu şekilde, daha ittifak antlaşması imzalanmadan iki devlet fiilen ittifak etmiş olmaktaydılar. Bundan daha önemlisi, tarihte ilk defa olarak Rus donanması Boğazlar'dan geçip Akdeniz'e çıkıyordu.

İttifak antlaşması 23 Aralık 1798 de imzalandı¹¹¹. Bu ittifak antlaşması 14 maddelik açık bir kısım ile bir gizli kısımdan ibarettir. Açık kısmında, "*işbu tedafüi ittifak hasebiyle beyinlerinde hâsıl olacak rabıta şol mertebede ka'î ve müstahkem ola ki bir tarafın dostu taraf-ı aharın dahi dostu ve kezalik bir câuibin düşmanı câuib-i aharın dahi düşmanı ola*" denilmek suretiyle, antlaşmanın klâsik bir ittifaktan ibaret olduğu belirtilmekteydi. Ve aynı zamanda bir "savunma" ittifakıydı. Ayrıca, ittifakın bu niteliği dolayısıyla, İngiltere, Prusya ve Avusturya gibi devletlere de açık olduğu da belirtilmekteydi.

İttifak antlaşmasının gizli kısmına göre de, savaş devam ettiği sürece Rus savaş gemileri Boğazlar'dan serbestçe geçmekle beraber, bu geçiş, barış zamanında da geçiş için Rusya'ya herhangi bir hak iddiasına dayanak teşkil etmeyecekti. Ne var ki,

¹⁰⁹ Karal, *adı geçen eser*,. Cilt 5, s. 31.

¹¹⁰ Prof. Karal 5 Eylül tarihini vermekle beraber, Prof. Kurat bu tarihi 31 Ağustos olarak zikretmektedir.

¹¹¹ İttifakın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298, s. 14-19; Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, s. 197-200; Noradounghian,, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 24-27; İngilizce tercüme metin: J.C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics-A Documentary Record*, New Haven and London, Yale University Press, 1975, Vol. I, p. 127-132.

Rusya bundan sonra, Osmanlı Devleti'nin güçlüklerinden ve zayıflığından yararlanarak, bu geçici hakkı daimi bir hak haline getirmeye çalışacaktır.

Yine ittifakın gizli kısmına göre, (Mad.4), iki devlet Karadeniz'i kapalı bir deniz olarak tanıdıklarını ve bu denize girmeye çalışacak başka devletlerin savaş gemilerine, bütün kuvvetlerde karşı koyacaklarını belirtiyorlardı.

8 yıl için imzalanmış olan bu ittifakın örneği uzun olmadı. Bir süre sonra, iki devletin münasebetleri yeniden bozuldu.

Rusya'dan sonra Osmanlı Devleti 5 Ocak 1799'da İngiltere ile de ittifak imzaladı¹¹². Mamafih İngiltere de, ittifakın imzasından bir kaç ay önce de Osmanlı Devleti'ne yardım etmiş ve Amiral Nelson komutasındaki bir İngiliz donanması 1 Ağustos 1798 de Ebuhr'da (Abukir) Fransız donanmasına saldırarak, bu donanmayı yoketmiş ve Napolyon'u önemli bir deniz desteğinden yoksun bırakmıştır. Bundan dolayıdır ki, daha sonra Napolyon, "*Denizlere hâkim olabilseydim, bütün Doğu'nun da hâkimi olabilirdim*"¹¹³ diyecektir.

Osmanlı-Rus ittifakı gibi 8 yıl için imzalanmış olan Osmanlı-İngiliz ittifakı ile de İngiltere, Osmanlı Devletile Rusya arasında imzalanmış olan ittifaka katılmaktaydı. Bu sebeple, Osmanlı-Rus ittifakındaki maddeler ve taahhütler, ifade şekli farklı olmakla beraber, hemen hemen aynen Osmanlı-İngiliz ittifakında da tekrar edilmekteydi. Şu anlamda ki, taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüklerini garanti ediyorlardı. Bundan dolayı, İngiltere, Fransa'nın Mısır'dan çıkarılması için donanmasıyla Osmanlı Devleti'ne yardım edecek ve Osmanlı Devleti de Fransa'ya karşı hem deniz ve hem de kara kuvvetlerini kullanacaktı. Ayrıca, Osmanlı Devleti, İngiltere'ye de her türlü yardımı yapmayı vaad ediyordu.

Osmanlı-İngiliz ittifakı ile İngiltere, Başbakan William Pitt tarafından 1791 de ortaya aılan, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve varlığını koruma politikasını ilk defa olarak uygulama alanına geçirmiş olmaktadır. Keza, Osmanlı Devleti de, kendisine yönelen bir dış tehlike ve tehdide karşı, başka bir devlete dayanmak suretile bir "denge" kurma politikasına, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İngiliz ittifakları ile başlamış olmaktadır. Fakat bu iki unsurdan devamlı olanı İngiltere olacak ve iki devletin bu karşılıklı politikaları 1878 e kadar devam edecektir.

Nitekim, Osmanlı Devletile İngiltere arasındaki bu yakınlaşma sonucudur ki, iki devlet arasında, ticarî münasebetlerde de bir gelişme olmuş ve Padişah III. Selim , 30 Ekim 1799 tarihli bir ferman ile, İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'de

¹¹² 13 maddelik Osmanlı-İngiliz ittifakının metni : *Mecmun-i Muahedat*, Cilt 1, s.262-266; Erim, a *di geçen eser*, s. 201-204; Noradounghian, *Recueil d'Actes*..... Tome II, p. 28-31; İngilizce tercüme medn ; Hurewitz, *The Middle East*....,Vol. I, p. 132-133.

¹¹³ *Mémorial de Sainte-Hélène* Tome 5, p. 75 .

dolaşma ve ücret yapma yetki ve izni vermiştir¹¹⁴. Böyle bir izin ilk defa olarak İngiltereye verilmekteydi¹¹⁵,

Osmanlı-İngiliz ittifakından sonra, Osmanlı Devleti 21 Ocak 1799 da İki-Sicilya Krallığı ile de bir ittifak imza etti^{110 117}. İki-Sicilya Krallığı'nı Osmanlı Devletile böyle bir ittifaka sevkeden sebep, antlaşmanın 1. maddesinde belirtildiği üzere, Napolyon'un İtalya'yı ve Malta adasını işgal etmesinin bu devlette uyandırdığı endişeydi. Bunun arkasından Napolyon'un Mısır'ı da ele geçirmeye kalkması, şüphesiz Fransa'yı akdenizde büyük bir güç haline getirecekti. Zaten, İngiltere'yi de harekete geçiren sebep, Fransa'nın Akdeniz'e egemen olup, İngiltere'nin *Hindistan Yolu'nu* kesmesi ihtimali ve tehlikesiydi. Kısacası, sorun sadece bir Mısır konusu değil, bir Akdeniz egemenliği sorunu idi.

Şunu da belirtelim ki, Osmanlı Devleti'nin, Rusya, İngiltere ve İki-Sicilya Krallığı ile imzaladığı ittifaklarla meydana gelen "Dörtlü İttifak", 19. yüzyılda örnekleri daha da görülecek olan garip bir ittifak sistemiydi. Çünkü, bu sistem, birbirinin can düşmanı sayılabilecek devletlerin ittifakıydı. Bir İngiltere-Rusya bir Osmanlı-Rusya münasebetlerinin gerçeğine bakıldığında, bu ittifakların uzun ömürlü olamayacağı baştan belliydi. Nitekim öyle de oldu^m. Başka bir deyişle, bu ittifaklar "eşyanın tabiatına aykırıydı". Ne var ki, Napolyon'un ve İhtilâl Fransası'nın doğurduğu her biri için ciddi olan tehlike, bu "düşman kardeşler birliği"nin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti, her şeye rağmen, bu ittifaklar sistemi ile, Fransa'nın eline geçmiş olan topraklarını kurtarmaya muvaffak oldu. Ortak Osmanlı-Rus donanması Yedi Ada'yı, Fransa'nın elinden aldı. Yedi Ada daha önce Osmanlı Devletinin toprağı değildi. Şimdi Fransa'nın elinden alınan bu toprakların durumu ne olacak? Osmanlı Devletile Rusya arasında 21 Mart 1800 tarihinde imzalanan bir anlaşma Yedi Ada'nın (Cezayir-i Seb'a) durumunu şu şekilde tesbit etti¹¹⁸: Yedi Ada, Osmanlı Devleti'nin himayesinde bir Cumhuriyet oluyordu ve Osmanlı Devletine üç yılda bir 75.000 kuruş ödeyecekti. Diğer taraftan, Rusya, bu Cumhuriyet'in top- rak bütünlüğünü garanti ediyordu. Ayrıca, Venedik'ten ayrılan Preveze, Parga,

¹¹⁴ F_{er}ma_mn İngilizce metni: Hurewitz, *The Middle East...*, Vol. I, p. 141; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 335-36.

¹¹⁰ Bundan sonra, İngiltere'yi, 1802 de Fransa, 1806 da Prusya, 1827 de İsveç, Norveç ve İspanya, 1830 da Amerika, 1833 de Toskana ve 1838 de Belçika takip etmiştir. 1856 da ticaret gemilerinin Karadenize serbest geçişi milletlerarası ilke haline getirilmiştir.

¹¹¹ Bu ittifakin metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 2, s. 65-68; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II- p. 32-34.

¹¹⁷ Doç. Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802*, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1939, s. 103.

¹¹⁸ "Les Iles Ioniennes" denen Yedi Ada'ya dair bu 12 maddelik anlaşmanın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 28-34; Erim, *adı geçen eser*, s. 2207-211; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II- p. 36-40.

Vanitza ve Butrinto gibi Arnavutluk kıyılarına yakın adalar Osmanlı Devletine ilhak edilecekti.

İngiliz ittifakının sağladığı faydaya gelince: Daha ittifaktan önce İngiliz donanmasının Ebuhrir'da Fransız donanmasını yok etmesiyle, İngiltere gerçekten büyük bir yardım yapmışü. Bunu yukarıda belirttik. Osmanlı Devleti ise, yeni kurulmuş bulunan Nizam-ı Cedit askeri ile iki ay Akkâ'yı Napolyon'a karşı başarı ile savunmakla Napolyon'un daha yukarı çıkmasını önlemiş ve Napolyon'u geri çekilmeye mecbur bırakmışü. Mamafih , Akkâ savunmasının dayanmasında, İngiliz ve Osmanlı donanmasının denizden yaptığı yardımın büyük rolü olmuştu.

Napolyon 1799 Ağustosunda Fransa'ya dönerken, Fransız kuvvetlerini Mısır'da bırakmıştı. Lâkin bu kuvvetler, Mısır'a çıkmış olan Osmanlı kuvvetlerde 1801 yılının Mart ve Nisan aylarında yaptıkları muharebelerde yenildiler. Napolyon Paris'te Konsüllük rejimini kurup, tekrar Avrupa ile savaşa başladığından, Mısır cephesini tasfiyeye karar verdi ve 25 Haziran 1802 de Paris'te, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında barış imzalandı¹¹⁹. İlginçtir, bu barış antlaşmasının ilk maddeleri, Fransa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda şimdiye kadar sahip olduğu bütün kapitülâsyon haklarının aynen devam edeceğini belirtmekteydi. Napolyon buna çok önem vermişti. Diğer taraftan, antlaşmanın 5. maddesi ile de, Osmanlı Devleti ve Fransa, birbirlerinin toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti etmekteydiler. Yalnız, antlaşmaya eklenen bir gizli maddeye göre¹²⁰, taraflar toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti etmekte iseler de, Fransa'nın herhangi bir devletle yapacağı savaşa, Osmanlı Devleti, kendisi isterse katılacaku Yani, Fransa'nın toprak bütünlüğünü garanti etti diye, Osmanlı Devleti'nin, Fransa'nın herhangi bir devletle yapacağı savaşa girme zorunluğu yoktu.

Paris Antlaşmasının 4. maddesi ile de Osmanlı Devleti, 27 Mart 1802 de İngiltere ile Fransa arasında imzalanmış olan *Amiens barışı*'m da aynen kabul etmekteydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Amiens barışının bazı maddeleri ile İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü kabul etmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin Paris Antlaşması ile Amiens Barışı'nı kabul etmesinin sebebi buydu. Nitekim, ilginçtir, daha Osmanlı-Fransız barışı imzalanmadan önce, Osmanlı Padişahı III. Selim'in 13 Mayıs 1802 (11 Muharrem 1217) tarihli bir fermanı ile Osmanlı Devleti, "İngiltere Kralı Majesteleri'nin müttefiki olarak" Amiens Barışı'nı kabul ve ona kaüldüğünü bildirmişti¹²¹.

Mamafih, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a kavuşması hemen mümkün olmadı. Zira şimdi İngiltere, Hindistan yolu üzerinde bulunan Mısır'ın, kendisi için arzettiği

¹¹⁹ Barış antlaşmasının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 1, s. 35-38; Erim, *adı geçen eser*, s. 213-217; Noradounghian, Tome II, p. 51-53; I Iurewitz, Vol. I- p. 155.

¹²⁰ Gizli maddenin metni: Erim, s. 217; Noradounghian, Tome II, p. 53-54; Hurevvtz, *The Middle East...*, Vol. I, p. 155 .

¹²¹ Fermanın metni: Noradounghian, Tome II, p. 50-51.

önemi anlamış ve buradan çıkmak istemiyordu. İngiltere, Mısır'da Kölemenleri tutarak Mısır'a yerleşmeye niyetleniyordu. İngiltere bu amacına, 1882 de Mısır'ı işgal etmek surenle ulaşacaktır. Bundan dolayı, Mısır'ın Napolyon'dan kurtarılmasından sonra, Osmanlı-İngiliz münasebetleri bozuldu. Osmanlı Devleti, iki yıl kadar uğraştıktan sonra, nihayet 1803 yılında İngilizlerin de Mısır'dan çekilmesini sağlayabildi.

3. NAPOLYON'UN MISIR SEFERİNDEN SONRA OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİ

Osmanlı-Fransız barışının imzasından sonra iki devlet arasındaki münasbetler düzeldi. Napolyon, 1804 de Üçüncü Koalisyon savaşlarına başlayınca, Osmanlı Devletini ittifakına almak istedi. Fakat Osmanlı Devleti yöneticilerinin Fransa'ya ve Napolyon'a karşı güvenleri sarsılmıştı. Kaldı ki, III. Selim, Fransa'nın ittifakına girerek Osmanlı Devletini bir savaşa sokmak da istemiyordu. Nihayet, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları da ağırlaşmaya başlamıştı. Çünkü her iki devlet de, sekizer yıl için imzalanmış olup sürelerinin bitmesi yakınlaşmakta olan 1798 ve 1799 ittifaklarını yenilemek istiyorlardı.

Kaldı ki, arada patlak veren bir takım anlaşmazlıklar sebebile, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile münasebetleri de gerginleşmeye başlamıştı.

Anlaşmazlıkların birincisi Yedi Ada yüzünden çıktı. Yedi Ada hakkında imzalanmış olan 21 Mart 1800 tarihli anlaşmaya göre, Rusya, Yedi Ada'da bulunan 3.000 kadar askerini üç ay içinde geri çekecekti. Halbuki Rusya, bu askerini geri çekmek şöyle dursun, aksine, bu adalara yeni kuvvet şevketmeye başladı. Yani Rusya bu adaları terketmek niyetinde değildi.

ikinci anlaşmazlık, 1798 ittifakının uygulanmasından doğdu. Bu ittifak anlaşması, Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine ait bazı esaslar tesbit etmişti. Fakat bu gemiler, Boğazlar'dan, andaşmada belirtilen kurallara hiç uymadan geçiş yapıyorlardı. Meselâ Rus gemileri gelip Büyükdere önlerinde demir atıyor ve askerler karaya çıkıp, İstanbul içinde serbest serbest dolaşıyorlardı. Bu da Osmanlı Devleti'nin hiç hoşuna gitmiyordu.

Nihayet, bir başka olay da, Osmanlı Devleti'nin hem Rusya ve hem de İngiltere ile münasebetlerini bozdu. Napolyon, 2 Aralık 1804'de İmparatorluğunu ilân etmişti. Osmanlı Devleti Napolyon'un bu yeni ünvanını tanımak istiyordu. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Napolyon, Mısır seferinden sonra Osmanlı Devleti'nin dostluğunu kazanmak için her türlü çabayı harcıyordu. III. Selim'e mektuplar yazıyordu. Hele İmparator olduktan sonra, III. Selim'e imzalı bir resmini göndermesi, Padişahı son derece memnun etmişti. Padişah, Sadrazama yazdığı bir hattı humayun'da, "Benim vezirim. Avrupa'da dost dostu tasvir hediye eylemek mutena âdettir. Sen bilmezsin. Hele bu muameleden memnunum"¹²² diyordu.

¹²² Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 50.

Lâkin, İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin, Napolyon'un İmparator ünvanını tanımak istemesine şiddetle karşı çıktılar. Özellikle, Rusya. Çünkü, Rusya bir yandan Fransa ile savaş halinde iken, öte yandan da Osmanlı Devleti'nin müttefiki bulunuyordu. İngiltere ise, 1803'de Fransa ile Üçüncü Koalisyon savaşlarına başladığında, Osmanlı Devleti 20 Eylül 1803 de yayınladığı bir deklârasyonla¹²³, tarafsızlığını ilân etmişti. Bu sırada kaleme alınan bir belgede, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İngiltere'ye karşı bakışı şu şekilde belirtilmekteydi: "*Rusyalunuu tavrı hareketi ve işine elvermeyen maddelerde Devlet-i aliyyeye ettiği muamelât meydanda durur iken, Rusyalu müttefikimizdir deyu andan emin olmak mugayir-i dirayet zahir ve ayan ve İngiltere (dahi), hasbelmekvi Devlet-i aliyyenin dost-ı kadîmi iken, muahhar an Hind alâkası takarrübiyle Mısır'a kanca iliştiirmek ve Malta'yı elinden çıkarmamak usullerine teşebbüsü... ve Fransalu'nnu Mısır'a sû-i kastı vardır, andan muhafaza edeyim deyu kendisi Mısır'dan iliştiğini kesmemek ister*"¹²⁴

İngiltere ve Rusya'nın tehditleri karşısında, Osmanlı Devleti, Napolyon'un İmparatorluğunu tanımaktan vazgeçti. Bu ise, Fransa ile münasabetlerinin bozulmasına sebep oldu ve Fransız elçisi İstanbul'u terketti. Böylece İngiltere ile Rusya'nın istediği oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin yalnızlığından istifade etmek isteyen Rusya, bu sefer, 1798 ittifakının yenilenmesinde ısrar etmeye başladı. Osmanlı Devleti, şimdi bir de Rusya ile sorun çıkarmamak için, çaresiz bu baskılara boyun eğdi ve 24 Eylül 1805 de, "can düşmanı" telâkki eylediği Rusya ile altı yıl içinde ikinci ittifakı imza etti¹²⁵. 15 maddelik açık kısım ile 10 maddelik gizli kısmı bulunan bu ittifak¹²⁶, taşıdığı yeni hükümlerle, 1798 ittifakının bir hayli ilerisine gidiyordu. İttifak antlaşmasının açık hükümlerinde fazla bir şey yoktu. Buradaki maddelere göre, taraflardan biri bir saldırıya uğrayacak olursa, diğer taraf, saldırıya uğrayan tarafın uygun göreceği şekilde, ya askerî yardımda veya para veya mal yardımında bulunacaktır. Mamafih, saldırıya uğrayan taraf, diğer tarafın da savaşa katılmasını isterse, o taraf da savaşa katılacaktır. Bu çerçevede, taraflar, birbirlerinin toprak bütünlüklerini de garanti etmekteydiler.

Fakat asıl önemli hükümler gizli kısımda bulunmaktaydı. Gizli kısmın, 1 . maddesine göre, Avrupa devletleri Fransa'ya karşı birleşip, buna Rusya da katılırsa, Osmanlı Devleti de bu birleşmeye katılacak veya hiç değilse, Rusya'ya kara ve deniz kuvvetlerde veya malî yardımda bulunacaktı. Rus savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin verecekti.

¹²³ Deklârasyonun metni: Noradounghian, Tome II- p. 69-70 .

¹²⁴ Karal, *aynı eser*, s. 48-49.

¹²⁰ Kurat, *Rusya ve Türkiye*, s. 49-50 .

¹²⁶ İttifakın tam metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 35-46; Erım, s. 221-232; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II- p. 70-77; Hurewitz, *The Middle East*, Vol. I, p. 163-167.

Antlaşma'nın S. maddesine göre de, Venedik Cumhuriyetinden ayrılan ve Osmanlı sınırlarına kaılan "Arnavut ülkeleri halkları"nm huzur ve refahını sağlamayı taahhüt eden Osmanlı Devletü, İstanbul'daki Rus elçisinin bu konudaki müdahalelerine izin ve imkân vermekteydi.

4. maddeye göre de, İtalyan yarımadasının durumu dolayısıyla Rusya Yedi Ada'daki askerini muhafaza ediyor ve buradaki askerini zaman zaman değiştirmek bahanesile, savaş gemilerinin barış zamanında da Boğazlar'dan geçmesi hakkını elde ediyordu.

7. madde ile de, Karadeniz kapalı bir deniz sayılıyor ve Boğazlar'ın da kapalılık ilkesi tekrar vurgulanıyordu. Osmanlı Devleti Boğazlar'dan hiç bir devletin savaş gemisini geçirmeyecekti. Eğer herhangi bir devlet, Boğazlar'dan savaş gemisi geçirmeye teşebbüs ederse, Osmanlı Devleti ile Rusya, bu saldırıya beraberce karşı koyacaklardı.

1805 Osmanlı-Rus ittifakı ile, Rusya iki önemli avantaj elde etmiş olmaktadır. Birincisi, Boğazlar'dan hiç bir devletin savaş gemisinin geçmesine izin verilmez iken, Yedi Ada durumunu bahane eden Rusya'ya, barış zamanında da donanmasını Boğazlar'dan geçirmesine izin verilmekteydi. İkincisi ise, Boğazların kapalılığı ilkesine rağmen, herhangi bir devletin bu ilkeyi bozmaya teşebbüs etmesi halinde, Boğazların ortak savunması öngörülmek suretile, Rusya Boğazlar üzerinde, diğer devletlere nazaran üstün bir durum sağlamaktaydı.

Bu ittifakın imzasından bir kaç ay sonra Napolyon'un Austerlitz Zaferi'nin (2 Aralık 1805) haberi geldi. Osmanlı Devleti, bu ittifakı yapmadan önce, biraz daha direnip beklemediğine pişman oldu. Lâkin iş işten geçmişti. Mamafih, bu ittifak uzun ömürlü olmadı. Ancak bir yıl kadar yürürlükte kaldı ve Osmanlı Devleti Rusya ile savaşa tutuştu.

Osmanlı Devleti, Avusturya ile Fransa arasında Presburg barışı'nın imzası üzerine, hemen Napolyon'un imparatorluk ünvanını tanıdı. Bunun arkasından, Fransa ile Rusya arasında barış görüşmeleri yapılacağını haber alınca, bu görüşmelere katılmak ve Fransa ile Rusya arasında imzalanacak barışa, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti eden ve 1805 Osmanlı-Rus ittifakını ortadan kaldıran hükümlerin konmasını sağlamak üzere bir elçisini hemen Paris'e yolladı. Lâkin, 1806 Mayısında başlayan Fransız-Rus görüşmelerine, Osmanlı elçisinin kaülmasına izin verilmediği gibi, Fransa ile Rusya arasında tesbit edilen barış esaslarını Rus Çarı kabul etmediğinden, görüşmeler sonuçsuz kalmış oluyordu. Bu suretle Osmanlı Devleti, 1805 ittifakını ortadan kaldırmak için yaptığı bu teşebbüsten bir sonuç elde edemedi.

Bununla beraber, bir kaç ay sonra, Eflâk ve Buğdan meselesinden Osmanlı-Rus münasebetleri gerginleşip, iki devlet arasında savaş çıkınca, tabiatile, 1805 itti-

fakı da artık geçerliliğini yitirmiş oluyordu. Böylece, ikinci Osmanlı-Rus ittifakı birincisine oranla çok kısa ömürlü oldu.

4. 1806-1812 OSMANLI - RUS SAVAŞI

Osmanlı-Rus savaşı, Eflâk ve Buğdan yüzünden çıktı. İlginçtir, 1805 Osmanlı-Rus ittifakı görüşmeleri sırasında, Rusya, Eflâk ve Buğdan beylerinin, Rusya'nın onayı olmaksızın azledilemeyeceği hususunda da istekte bulunmuş ve bu istek "Devlet-i aliyye'yi küçültücü mahiyette bulunarak" reddedilmişti¹²⁷ Ne var ki, Rusya'nın bu ilgi ve teşrikinden cesaret alan Eflâk ve Buğdan beyleri bir ayaklanma hareketine de hazırlanmaktaydılar. Bu durumu farkedenden Osmanlı Devleti, 24 Ağustos 1806'da bu beyleri azletti. Bu olay üzerine, Osmanlı Devleti, hem İngiltere'nin ve hem de Rusya'nın baskısı altında kaldı. İngiltere de Rusya'yı destekliyordu. Çünkü Fransa'ya karşı savaş devam etmekteydi. Hele Rusya'nın 29 Eylül'de Osmanlı Devleti'ne bir ultiimatı vererek, azledilen beylerin görevlerine iade edilmesini istemesi üzerine başlayan görüşmelerden de bir sonuç çıkmaması üzerine, Osmanlı Devleti, 15 Ekim 1806 da, Rusya'nın isteğini kabul ederek, Eflâk ve Buğdan beylerini tekrar görevlerine döndürdü.

Fransa bu sırada Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı direnmeye teşvik etmiştir. Fransa'nın istediği, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin bir kısım Rus kuvvetini kendi üzerine çekerek Fransa'nın, Rusya ile savaşındaki yükünü hafifletmesiydi. Fakat Padişah III. Selim, Devlet'in askerî ve malî durumu dolayısıyla savaşa tarftar değildi. Bu sebepten de, azledilen Eflâk ve Buğdan Beyleri görevlerine iade edildi. Bu, Fransa için büyük bir felâket Ruslar ve İngilizler için ise, bir diplomasi zaferiydi^{127 128 *}.

Fakat buna rağmen, 10 Kasım 1806 da Rus ordusu Dinyester nehrini geçerek Türk topraklarına girdi ve Eflâk ve Buğdan'ı işgal etti. Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilân etmekte tereddüt ediyordu. Bu sırada Napolyon'un 14 Ekimde *Jena* zaferinin haberi geldi. Napolyon, III. Selim'e mektuplar yollayarak, Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik ediyordu. İstanbul'daki Fransız elçisi *Sebastiani* de, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak için bütün gayretini sarfetmekteydi. Nihayet Osmanlı Devleti savaş ilân etmeye karar verdi ve 24 Aralık 1806 da Rusya'ya savaş ilân etti.

Savaş çıkması üzerine Osmanlı Devleti, 3 Ocak 1807 de Avrupa devletlerine verdiği notalarla, kendisinin Rusya'ya savaş ilân ettiğini bildiriyor ve aynı zamanda da, esasen kendisine tâbi olan Yedi Ada Cumhuriyeti'nin Rusya tarafından himayesini kabul etmediğini tebliğ ederek, Yedi Ada üzerindeki kontrolünü, teorik olarak da olsa, tekrar tesis ediyordu.¹²⁰

¹²⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 49.

¹²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 51.

¹²⁰ Notaların metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 79-80 .

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa tutuşması, İngiltere'yi harekete geçirdi. İngiltere, Fransa'ya dost olanlara düşman ve düşman olanlara karşı da dost olma yolundaki tutumunu sürdürdüğünden¹³⁰, Napolyon'a karşı savaş yapan Rusya'nın iki cepheli bir savaş karşısında kalmasından hoşlanmadı. Osmanlı-Rus savaşı, Rusya'nın Napolyon'a karşı mücadelesini zayıflatabilirdi. Bu sebeple, Rusya ile yaptığı savaşı durdurması için Osmanlı Devletine baskı yapmaya karar verdi. Osmanlı Devleti'nden, 1799 ittifakının yenilenmesini, Osmanlı donanmasının ve Boğazlar'ın İngiltere'ye teslim edilmesini, barış yapılıncaya kadar da Eflâk ve Buğdan'ın Rusya'da kalmasını istedi. Buna karşılık, Bender ve Hotin kalelerinin Rusya'dan geri alınmasına İngiltere'nin kefil olacağını söyledi¹³¹. Osmanlı Devleti bu istekleri kabul etmediği takdirde, Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan içeri gireceğini bildirdi.

Osmanlı Devleti, Fransa Büyükelçisi Sebastiani'nin de teşvikleri ile, İngiltere'nin isteklerini 25 Ocak 1807 de reddedince, İngiliz elçisi İstanbul'u terkedip, Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz donanmasına gitti. Nitekim, 11 parçalık İngiliz donanması, 18 Şubat 1807 de Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdi. Nara Burnu'nda bulunan 6 parçalık Osmanlı Doanmasından 4 tanesini yakıp, iki tanesini de yanına alarak 19 Şubat günü Yedikule açıklarında demir attı. İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesi, Osmanlı Devlet ricalini ve İstanbul halkını korkuttu. Çünkü şimdiye kadar hiç bir düşman gemisi İstanbul önlerine kadar gelememişti. Fransız elçisi Sebastiyani de bu durumdan korktu. Çünkü, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıkarsa, bu sefer Osmanlı Devleti iki cepheli bir savaş karşısında kalacağından, Rusya rahaüiyacaktı. Bununla beraber, Sebastiani pasif kalma tarafılsı da değildi. Sarayı ve Bâb-ı Alî'yi cesaretlendirmek ve direnmeye teşvik etmek için her çabayı harcadı. Sebastiani şöyle diyordu: "İngiliz gemileri içinde kara birlikleri yoktur ki, İstanbul'u ele geçirme ihtimali olsun. Onların donanması, yapsa yapsa, İstanbul'un bazı yerlerini yakabilir. Kaldı ki, zaten İstanbul yer yer, zaman zaman, kazalar sonucu yanmaktadır. İngilizlerin bu teşebbüsünden Devlet-i Aliyye'ye büyük zarar gelmez. Tersine, on bir parçadan mürekkep bir İngiliz donanmasından korkulup da onların isteklerine boyun eğilir ve yenilgi altında bir anlaşma yapılacak olursa, pek büyük bir nakîse ve Saltanat-ı Seniye'nin onurunun kırılmasına yol açılmış olur"¹³².

Bunun üzerine Osmanlı Devleti direnmeye karar verdi ve İstanbul'un savunulması hazırlıklarına başlandı. Bu hazırlıklara bütün İstanbul da halkı da kauldı. Yedi Kule'den Sarayburnu'na ve Kadıköy'den Usküdera kadar bütün kıyılarda istihkâmlar kazıldı. Osmanlı donanması güçlü bir şekilde donauldı.

¹³⁰ Mustafa Nuri Paşa *Netayic ül-Vukuat* (Sadeleştiren Prof. Dr. Neşet Çağatay), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayın, 1980, Cilt III-IV, s. 211 .

¹³¹ *aynı eser*, s. 211.

¹³² *aynı eser*. s. 212-213 .

Bu durum karşısında, İngiltere isteklerini biraz daha hafifleterek tekrarladı ise de, Osmanlı Devleti yine reddetti. Bu durumda, İngiliz donanması komutanı İstanbul önlerinde daha fazla kalmayı tehlikeli bularak, İstanbul'dan ayrıldı. 2 Martta Çanakkale Boğazı'ndan geçerken de, Osmanlı deniz kuvvetleri iki İngiliz fırkateyn'ini baUrdı ve diğerlerini de yaraladı. Böylece İngiltere, Osmanlı Devleti üzerinde yaptığı hem siyasî ve hem de askerî baskıda başarısızlığa uğramış olmaktadır.

İngilizler, İstanbul önlerinde uğradıkları başarısızlığı temizlemek için Mısır'a bir çıkarma yapmaya karar verdiler. 17 Mart 1807 de 7-8 bin kişilik bir kuvveti karaya çıkararak İskenderiye'yi almaya muvaffak oldular. Fakat Mehmet Ali Paşa, 1807 Eylülünde İngilizleri teslim olmaya mecbur bıraktı. Böylece İngilizlerin Mısır macerası da bir sonuç vermemiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında direnmesi gerçekten işe yaradı. Çünkü, Napolyon 14 Haziran 1807 de *Friedland*'da Rusya'yı yenince, iki devlet arasında Tilsit'de barış görüşmeleri başladı. Lâkin Tilsit görüşmeleri sırasında Osmanlı Devleti'nde iki önemli iç olay meydana geldi.

Birinci olay, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesidir. Padişah III. Selim, Kabakçı Mustafa adında birinin öncülüğünde, 1807 Mayısında, yeniçerilerin çıkardığı ayaklanmanın sonunda tahttan indirilmiş ve yerine IV. Mustafa Padişah yapılmıştır. Bu ayaklanmanın altında, III. Selim'in kurduğu yeni bir askerî teşkilât olan Nizam-ı Cedit olayı yatmaktadır. Esasında, "Nizam-i Cedit", III. Selim'in, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, tarım, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür¹³³. Fakat işe, ilk önce, Avrupa usullerine göre, yeni ve 12.000 kişilik bir askerî kuvvetin kurulması ile başlamıştır ki, bu kuvvete "*Nizam-ı Cedit*"askeri denmekteydi. Ne var ki, bu yeni askerî teşkilâta, toplumun her kesiminden, halktan ve yeniçerilerden başka, devlet adamlarından bile tepkiler geldi. Devlet adamları ile üst kademe yöneticilerinin tepkileri ise, özellikle dış politika alanında, III. Selim'in, "Bu iş, sudur denilen adamların bileceği iş değildir" deyip, bir takım bilim adamlarını ve yöneticileri kendiliğinden ortaya çıkan adamlar diye niteleyip, kendi başına karar vermesinden ve Padişah'ın, bilgili ve güçlü sadık bir yardımcısının olmamasından kaynaklanmaktaydı¹³⁴.

Yeni Padişah IV. Mustafa'nın ilk işi ise, Nizam-ı Cedit teşkilâtını kaldırmak oldu¹³⁵.

¹³³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 61.

¹³⁴ Bak.: *Netayic ül-Vukuat*, Cilt III-IV, s. 214-215.

¹³⁵ Camilerde mollalar *Nizam-ı Cedit* aleyhtarlığım şu sözlerle ifade etmekteydiler: "Askere setre pantolon giydirip imânına halel getiren, önlerine muallim diye Frenkleri düşüren Padişaha elbette Allah terfikini çok görür. Hâdimülharemeyn ünvanına liyakati olmadığını bu suretle meydana çıkarır". (Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 78).

İkinci olay ise, birincinin devamı olup, IV. Mustafa'nın tahttan indirilip II. Mahmut'un Padişah olmasıdır.

Gericilerin ve yobazların ayaklanıp duruma hâkim olmaları üzerine, devletin bazı ileri gelenleri, yenilik taraftarı ve Nizam-ı Cedit in destekleyicisi, *Rusçuk Ayanı* Bayraktar (Alemdar) Mustafa Paşa'nın yanına sığınmışlardı. Bayraktar Mustafa Paşa, İstanbul'da olup bitenleri bir süre seyrettikten sonra, yanındakilerle (bunlara *Rusçuk Yaranı* denir) beraber ve bir kısım askeri kuvvetle, 1808 Temmuzunda İstanbul'a yürüdü. İstanbul'a giren Bayraktar Mustafa IV. Mustafa'yı tahttan indirip, II. Mahmudu tahta çıkardı. Esasında, Bayraktar, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak istiyordu. Lâkin, durumu farkedene IV. Mustafa, Bayraktar'ın kuvvetleri gelmeden, III. Selim'i ve şehzadesi Mahmud'u öldürme vermiş ve III. Selim haremde iken harçerlenerek öldürülmüştür. Cariyeler Şahzade Mahmud'u kaçırmaya muvaffak olduklarından, Mahmud, II. Mahmud ünvanı ile Padişah olmuştur. II. Mahmud 1839 yılına kadar hükümdarlık yapacaktır.

II Mahmud, Bayraktar Mustafa Paşa'yı Sadrazam yaptı. Fakat Bayraktar'ın sadrazamlığı uzun sürmedi. Yeniçeriler 1808 Kasımında yeniden ayaklandılar ve Bâb-ı Alf'i bastılar. Bu baskın sırasında Bayraktar Paşa, binanın mahzenine inerek kendisini savunmak istedi ise de, başarılı olamayacağını anlıyarak, odada bulunan cepaneyi ateşleyip intihar etti. II. Mahmud bu ayaklanmayı basurmaya muvaffak oldu ve derhal IV. Mustafa'yı öldürterek, tahtta yalnız kaldı.

Belirttiğimiz gibi, bütün bunlar olurken, Rusya ile Fransa arasında 1807 Tilsit ve 1808 Erfurt anlaşmaları olmuştu. Tilsit'te Fransa, "müttefikî" Osmanlı Devleti'ne ve Rusya da müttefikî İngiltere'ye ihanet etmekte tereddüt göstermemişlerdir. Tilsit'de, yine 7 Temmuz 1807 de, Fransa ile Rusya arasında imzalanan ittifak anlaşmasının 8 inci maddesine göre, üç ay içinde Osmanlı Devletile Rusya arasında, Rusya'yı tatmin edecek bir anlaşma imzalanmazsa, iki devlet, İstanbul ve Rumeli vilâyeti hariç, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarını aralarında paylaşacaklardı¹³¹.

Tilsit'in imzası üzerine Fransa, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında aracılık yaparak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 1807 Ağustosunda, Tuna üzerinde *Yergöğü* civarında *Islobozya*'da bir ateş-kes anlaşması imzalandı. Buna göre, Rusya Eflâk-Buğdan'ı boşaltarak Dinyester ötesine ve Osmanlı kuvvetleri de Tuna'nın gerisine çekilecekti.

Bu ateşkes'ten sonra, yine Fransa'nın aracılığı ile Paris'te, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında barış görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmelerde Fransa Dışişleri Bakanı'nın Osmanlı heyetine yardım etmesi şöyle dursun, ağzını bile açmadı. Rusya ile görüşmeler ise, Rusya'nın askerini Eflâk-Buğdan'dan çekmeyip, üstelik başka yerleri de istemesi üzerine, hiç bir sonuç vermedi.

¹³¹ İttifakın metni: de Clerq, *Recueil des Traités de la France*, Tome 2, p. 213-214 .

Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu görüşmelerde kendisini yüzüstü bırakmasını acı bir şekilde gördü ve bunu unutmadı. Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açarken biraz da Fransa'ya güvenmişti.

Osmanlı Devletile Rusya arasındaki barış görüşmeleri bir sonuç vermediği gibi, Rusya'nın İngiltere ile Fransa arasında bir barış için yaptığı aracılığı da İngiltere reddetti. Bu durum üzerine Rusya, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının Tilsit kararları gereğince paylaşılması konusunu ortaya attı. Rusya şimdi Boğazlar üzerinde ısrar etmekteydi. Halbuki, Boğazlar ve İstanbul, Tilsit görüşmelerinde de söz konusu olmuş ve Napolyon, Boğazları Rusya'ya vermeye razı olmamıştı. Bununla beraber, yine de bu konuda Petersburg'da görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler bir sonuç vermeyince de, Napolyon ile Rus Çarı I. Aleksandr Erfurt'da buluştular ve görüşmelerden sonra, 12 Ekim 1808 de bir ittifak anlaşması (Convention d'Alliance) imza ettiler. Bu ittifakın 8. maddesi ile, Fransa, Eflâk ve Buğdan'ı, Rusya'nın sınırları içine katmasına razı oluyor, fakat geri kalan Osmanlı topraklarının, toprak bütünlüğü kabul ediliyordu. 9 uncu madde ise ilginçtir. Buna göre, Rusya, Eflâk ve Buğdan'ın terkinin Osmanlı Devleti'ne, "mümkünse" barışçı yolla kabul ettirecekti ve Fransa hiç bir aracılıkta bulunmayacaktı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin "İngiltere'nin kucağına atılmaması için", bu devletle yumuşak münasebetler içinde olmaya dikkat edeceklerdi¹³⁷.

Erfurt'tan sonra, 1809 yılında, barış görüşmeleri dolayısıyla duraksamış olan Osmanlı-Rus savaşı yeniden başladı. Ve Osmanlı Devleti için yeni bir gelişme meydana geldi.

Gerek Tilsit ve gerek Erfurt'da İngiltere, Rusya'nın, kendisine ihanet ettiğini açık olarak görmüştü. Bu durum İngiltere'yi, Osmanlı Devletile münasebetlerini düzeltmeye şevketti. Çünkü, Rusya ile Fransa arasındaki işbirliğinin Osmanlı Devleti'ni hedef almasından endişe etti. Bunun sonucu olarak, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında, 5 Ocak 1809 da, Çanakkale Anlaşması veya "*Kal'a-i Sultaniye*" antlaşması imzalandı¹³⁸.

Kal'a-i Sultaniye Antlaşması, 12 maddelik bir barış antlaşması ile 4 maddelik gizli bir ittifak antlaşmasından meydana gelmektedir. Barış Antlaşması ile, iki taraf arasında tekrar normal münasebetler kuruluyordu. Bu arada (Mad. 4), İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'de tanınmış olan sebrest ticaret hak ve imtiyazları eskisi gibi devam edecekti. Fakat barış antlaşmasının en önemli kısmı 11 inci maddesiydi.

¹³⁷ Erfurt İttifakı'nın metni: de Clerq, *Recueil...*, Tome 2, p. 284-287; ayrıca bu ittifakın 8, 9, 10 ve 11 inci maddelerinin metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II- p. 80-81.

¹³⁸ Kal'a-i Sultaniye Antlaşmasının 11 maddelik barış antlaşması kısmı ile 4 maddelik ittifak antlaşmasının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 1, s. 266-270; Erim, *adı geçen eser*, s. 235-240; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II- p. 81-85; Hurewitz, *The Middle East...*, Vol. I, p. 189-191.

Buna göre, "Boğazların kapallılığı" hakkındaki Osmanlı Devleti'nin "*usul-i kadime-i Saltanat-ı Seniyye*" sine, başka devletler de saygı gösterdiği sürece, İngiltere de bu kapallılık ilkesine bağlı kalacaktır. Yani, hiç bir devlet barış zamanında Boğazlardan savaş gemisi geçirmeye teşebbüs etmezse, İngiltere de Boğazların kapallılığına saygı gösterecekti.

Bu maddenin özelliği şudur ki, Boğazların Kapallılığı kuralı, ilk defa bir taahhüt olarak bir antlaşmaya girmektedir. Fakat bu taahhüt sadece İngiltere tarafından alındığından, bu tarihten sonra İngiltere diğer devletleri de aynı taahhüt altına sokmaya çalışacak ve buna 1841 de muvaffak olacaktır. Tabii, söylemeye gerek yoktur ki, Boğazların Kapallılığı ilkesini Osmanlı Devleti de bir taahhüt olarak benimsemiş olmaktadır.

Bu surede İngiltere, özellikle Rusya'nın Boğazlar'dan Akdeniz'e geçmesini önlemiş olmaktadır.

Gizli olan itüfak antlaşmasına gelince: Bu ittifaka göre de, Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ederse veya savaş tehdidinde bulunursa, İngiltere donanmasını Osmanlı Devleti'ni savunacaktır. Ayrıca, İngiltere Rusya ile barış yapacak olursa, "şerefli ve avantajlı bir barış için", Osmanlı Devleti ile Rusya arasında aracılık yapacaktır.

Kal'a-i Sultaniye Antlaşması imzalandığı sıralarda Fransa ile Rusya'nın münasebetleri de soğumaya başlamıştı. Bu durum İngiltere ile Rusya'ya! tekrar birbirine yaklaştırdı. Napolyon Moskova seferi için hazırlanmaya başlayınca da, Rusya Osmanlı Devleti'ne barış teklif etti. Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etti, zira cephe durumları iyi değildi.

Barış Antlaşması 16 Mayıs 1812 de Bükreş'te imzalandı^{130 131}. 16 maddelik bu barış antlaşması ile, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır Prut nehri oluyor, yani Osmanlı Devleti Besarabya'yı Rusya'ya terk ediyordu. Buna karşılık Rusya da Eflâk ve Buğdan'dan çekiliyordu. Yalnız, bu iki toprak hakkında daha önce iki devlet arasında yapılmış olan anlaşmalar yürürlükte kalmaya devam edecekti.

Osmanlı Devleti Rusya ile savaşı sona erdirmekle, Rusya'nın Napolyon'a karşı rahat bir mücadele yapmasını sağlamış oluyordu. Bunun içindir ki, Napolyon, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış yapılacağını anlayınca, Osmanlı Devleti'ni savaşa devam etmeye teşvik etmek istemiştir. Bu şekilde Rusya iki cepheli bir savaş karşısında kalacaktı. Fakat, Osmanlı Devleti Napolyon'un Tilsit ihanetini ve Osmanlı-Rus barış görüşmelerinde Osmanlı Devletine karşı takınmış olduğu tavrı unutmamış ve artık Fransa'ya da güveni kalmamıştı. Zaten Rusya ile savaşa devam edecek durumda da değildi. Bu sebeple, Rusya'nın barış teklifini kabul edip Bükreş Barış'ını imzaladı. Napolyon, daha sonra Sainte-Helene'de, Moskova yenilgisinin

¹³⁰ Bükreş Barış'ının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 49-57; Erim, s. 245-254;

Noradounghian, *Recueil d'Actes.....* Tome II- p. 86-92; Hurevitz, *The Middle East...*, p. 194-196.

sebepleri arasında, "Türklerin tam savaşmaları gerektiği bir sırada, barış yapmalarını zikredecektir¹⁴⁰.

5. VIYANA KONGRESİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı Devleti de, Napolyon'un Mısır seferi dolayısıyla ile , Fransa'ya karşı savaşmış olan devletlerden biriydi. Dolayısıyla, bir barış toplantısı olan Viyana Kongresi'ne katılması gerekirdi. Bu sebeple, Viyana'da bir barış konferansı toplanmasına karar verildiği zaman, Avusturya Başbakanı Metternich, Osmanlı Devleti'ni de bu Kongre'ye davet etti. Osmanlı Devleti, bu davete olumlu cevap vermedi. Bunun üzerine Metternich, davetini tekrar ederek, Osmanlı Devleti'nin Kongre'ye katılmasını, katılmadığı takdirde, toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını istemesini bildirdi. Çünkü Rusya'nın Balkanlar'da genişleme çabaları Avusturya'yı ürkütüyordu. İngiltere de, Rusya'nın Karadeniz'deki genişlemesinden ve Boğazlar'dan Akdeniz'e inmesinden korkmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün garanti altına alınması için milletlerarası şartlar müsait görünüyordu. Fakat Osmanlı Devleti' buna rağmen Viyana Kongresi'ne katılmaktan kaçındı. Bâb-ı Ali'nin bu şekilde hareket etmesinin bir takım sebepleri vardı:

1) Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünün Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmasını, bağımsızlığı ile uyuşur bir husus olarak görmedi. Böyle bir garantiyi, Avrupa devletlerinin koruması altına girme şeklinde telâkki etti.

2) Uzun bir madde olan, Bükreş Barışı'nın 8 inci maddesi ile Osmanlı Devleti, Sırlara, "umur-i dâhiliyelerinin kendi taraflarından idaresi" yani özerklik konusunda bazı imtiyazlarla, "bazı cezayir-i Bahr-i Sefid'de ve mevaki-i sairede olan reayasının nail oldukları fevaid misillû", yani Akdeniz'deki adalar ve diğer yerlerdeki gayri müslim Osmanlı uyruklarına tanınan imtiyazları verecekti. Fakat bu imtiyazların neler olduğu açık olarak belirtilmemişti. Şimdi Osmanlı Devleti, Kongre'ye katıldığı takdirde, Sırlarla bir anlaşmazlık halinde bu imtiyazlar konusunu, Rusya'nın ortaya atıp, bağımsızlığa kadar varan haklar koparmasından endişe etti. Çünkü, Sırlar da Kongre'ye heyet göndererek, Kongre'nin kendileri lehine müdahale etmesini istemişti¹⁴¹.

3) Osmanlı Devleti, kendisiyle Rusya arasında devamlı çatışma konusu olan Eflâk ve Buğdan meselesinin, şimdi galip devletler arasında baş mevkiye bulunan Rusya'nın, tekrar Kongre önüne getirmesinden çekindi.

4) Nihayet, Osmanlı Devleti'nin korktuğu gibi, Ruslar, Viyana Kongresi'nde, Kongre üyelerinin dikkatini Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde yaşamakta olan

¹⁴⁰ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 5, p. 309.

¹⁴¹ Bak. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, s. 106.

Hıristiyan halkın durumu üzerine çekmeye çalıştılar. Şimdi Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan "Doğu Sorunu" (Şark Meselesi-Question d'Orient) diye söz etmekteydiler. Bu deyim, Avrupa diplomasisinde, bundan sonra çok kullanılmaya başlandı. Şark Meselesi, genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, 19. yüzyılın ikinci yarısında ise, Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. yüzyılda da, imparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanıldı¹⁴².

Osmanlı Devleti'nin Viyana Kongresi'ne katılmamasına rağmen, İngiltere ve Avusturya, Kongre'de Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün Avrupa'nın ortak garantisi altına sokulması fikrini ileri sürdüler. Tabiatile Rusya bundan memnun olamazdı. Bundan dolayı, Rusya da, güney Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin de böyle bir garanti altına konulmasını istedi. Bu da İngiltere'nin işine gelmedi. Zira, bu sırada İspanya'nın güney Amerika'daki sömürgelerinde bağımsızlık hareketleri başlamıştı ve İngiltere de bu hareketleri sempati ile karşılamaktaydı. Çünkü, İspanya'dan ayrılacak bu devletlerle, rahat rahat ticaret yapabilir ve bunları ekonomik nüfuzu altına alabilirdi.

Rusya'nın bu teklifi karşısında İngiltere geriledi ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü konusunda ısrar etmekten vazgeçti. Esasen bu sırada Napolyon'un Elbe'den kaçtığı haberi geldi ve mesele de bu şekilde kapandı.

¹⁴² *ayn eser*, s. 203-204 .

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1815-1848 ARASINDA AVRUPA

MUTLAKİYEÇİLİK - HÜRRİYETÇİLİK - MİLLİYETÇİLİK

BİRİNCİ KISIM

VİYANA SİSTEMİNİN KORUNMASI

Napolyon, Saint-Helène'de sürgünde iken, yapmış olduğu savaşların ve harcadığı çabaların tek bir amaca yönelik olduğunu ve bunun da bir *Avrupa Birliği* olduğunu söylemiştir. Bir Birlik, Napolyon'a göre, aynı ilkelerin, aynı sistemin her yerde egemen olduğu, mahkemelerin yanlışlarını düzelterek tek bir Yargı tayın, tek bir para sisteminin, aynı ağırlık sisteminin, aynı ölçülerin, aynı kanunların bulunduğu bir Avrupa olacaktır. Bu birleşmiş Avrupa'da, herkes aynı bir halka mensup olacak, herkes serbestçe seyahat edebilecek, herkes kendisini aynı vatanda hissedecekti^{1 2}. Bu Birleşmiş Avrupa'ya Napolyon "*Avrupa "Federasyonu"*" adını veriyor ve "*Avrupa Federasyonu fırtınalar arasından geçilerek gerçekleşecektir. Cihanşümüil bir yangını ateşlemek için bir tek kmlcım yetektirdiyordu.*

Lâkin Napolyon bu *Avrupa Federasyonu* fikrini gerçekleştirememiş ve kendisi de birleşmiş bir Avrupa'nın başına geçememişti.

Bununla beraber, Napolyon İmparatorluğ'nun yıkılmasından sonra Viyana'da kurulan Avrupa da, bir bakıma düzenli ve görünüşe göre birleşmiş bir görüntüye sahip bulunuyordu. Fakat bu birleşme, Napolyon'un düşündüğü gibi, aynı hislere, aynı düşüncelere sahip, kendisini tek bir vatanda hisseden insanlar arasında değil, Viyana'da düzenlenmiş olan Avrupa'yı bu şekilde koruma endişesiyle dolu hükümdarlar arasında bir birleşmeydi. Esasına bakılırsa, hükümdarlar arasındaki bu birleşme ve birlik de, sadece görünüşte olup, samimiyetten uzaktı. Küçük olsun, büyük olsun her hükümdar, Avrupa'da kendi otoritesinin korunması peşindeydi.

Viyana Kongresi'nin *Nihaî Sened'i* 9 Haziran 1815 de imzalandığında, Napolyon Elbe'den kaçarak tekrar Fransa'nın başına geçmiş ve Fransız milletini de yanına alarak, Avrupa'ya karşı nihaî mücadelesini yapmıştı. Lâkin, Napolyon'un

¹ *Mémorial de Sainte-Hélène*, Tome 5, p. 400.

² Pierre Constantini, *La Grande Pensée de Napoléon: l'Europe Unie*, Paris, Editions Baudinières, 1941, p. 52.

karşısına çıkan dört devletin ittifakı, Napolyon'u bir kere daha yere sermişti. Fakat ne olursa olsun, Napolyon'un bu ikinci 100 günlük saltanatı, Avrupa'nın dört büyük devletini korkutmuş ve Viyana'da düzenledikleri Avrupa haritasını ve Avrupa'nın bu yeni statüsünü korumak ve devam ettirmek için tedbirler almaya sevketmiştir. Bu tedbirleri kapsayan belgeler iki tanedir. Bunlardan birincisi, 26 Eylül 1815 tarihli *Kutsal ittifak* (La Sainte Alliance), İkincisi de 20 Kasım 1815 tarihli *Dörtlü İtti fak'tır*.

1. KUTSAL İTTİFAK

Kutsal İttifak, Rus Çarı I. Aeksandr'ın eseridir. I. Aeksandr'm belirsiz bir karakteri ve birbirile çelişen fikirleri vardı. Fransız Siyasî Tarihçisi *Debidour* Aleksandr'ı şöyle anlatır: Kararsız ve karışık bir düşünce sistemine sahipti. Hayatının sonuna kadar çelişkilerin ortasında mücadele etmiştir. Muhteris, fakat zayıf ve müteredit bir karaktere sahipti. Egoistti, fakat aynı zamanda cömertti. Daima birbirile çelişen fikirlerin etkisinde kalmışür. Hem istemiştir, hem istememiştir. Otokratu ve öyle kalmak istedi. Hükümdarların İlahî hakları, onda tam bir dogma idi. Fakat kendisinin liberal olduğuna inanıyordu³.

Bunun dışında, E Aeksandr, babası E Paul'ün 1801'de yatağında boğularak öldürülmesi üzerine Rus tahtına geçmişti. E Paul de istikrarsız ve çelişkili bir karaktere sahipti. E Aeksandr, Napolyon'un Moskova seferi sırasında Moskova yangınına görmüş ve âsabi bozulmuştu. Bütün bu olaylar onda mistik bir melânkoli yapatmıştı.

Bunların yanında E Aeksandr, 1774 Kaynarca Antlaşması ile, Hıristiyanlığın korunması ve hatta Türk boyunduruğundan kurtarılması görevinin de Rusya'ya verilmiş olduğuna inanıyordu⁴.

Bunun gibi, Napolyon'un yıkılmasından sonra da, Napolyon'u mağlûp edenin kendisi olduğuna inanmış ve Avrupa'nın lideri rolünü oynamaya başlamıştı. Karakterinin mistisizmi dolayısıyla, Viyana'da kurulan Avrupa düzenini din ilkelelerine göre korumaya ve devam ettirmeye karar verdi ve Avusturya ve Prusya hükümdarlarına sunduğu bir antlaşma tasarını 26 Eylül 1815 de, bunlara imza ettirmeye muvaffak oldu. Uç devlet arasında imzalanan bu antlaşmaya *Kutsal ittifak* denir⁵.

Genel Demeç niteliğindeki Giriş kısmından sonra 3 maddeden ibaret olan bu antlaşmada, üç devlet, karşılıklı münasebetlerini, Hıristiyan dininin kutsal ilkelelerine dayandıracaklarını ve Alah'ın gösterdiği yolda yürüyeceklerini belirtiyorlardı. Keza, gerek iç politikalarında ve gerek dış politikalarında, kutsal dinin, yani

³ A. Debidour, *L'Histoire Diplomatique de l'Europe: La Sainte Alliance*, Tome 1, p. 100.

⁴ *Aynı eser*, p. 101.

⁵ Kutsal ittifak'm metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome II, p. 629-630; Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p. 216-217; Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique - Documents Choisis*, Paris, Domat-Montchrestien, 1950, p. 407-408.

Hıristiyanlığın ilkelerine, adalet, şefkat ve barış ilkelerine göre hareket edeceklerdi. Üç hükümdar, daima, gerçek ve çözülmeyen kardeşlik bağları ile bağlı kalacaklardı. Ve aynı zamanda, tebaalarına da bir “aile babası” gibi davranacaklardı. Yine üç hükümdar, aynı bir dinin üyeleri olarak, kendilerini, Hıristiyanlığın üç ana kolunun, Allah tarafından görevlendirilmiş temsilcisi sayıyorlardı. Başka bir deyişle, Avusturya *Katolikliği*, Prusya *Protestanlığı* ve Rusya da *Ortodoksluğu* temsil etmekteydiler. Nihayet, antlaşmada, tebaalarına da nasihatte bulunan hükümdarlar, barışın ancak Hıristiyanlık ilkelerinin uygulanması ile korunabileceğini söylüyorlar ve tebaalarından Hıristiyanlığa bağlı kalmalarını istiyorlardı.

Bu belge ile, bir bakıma, milletlerarası münasebetlerin yeni bir anlayışı ortaya çıkmaktaydı. Bu da, bu münasebetlerin şimdi dinsel ilkelere ve temellere dayandırılmasıydı. Monarkların siyasal iktidarlarının *İlâhî hukuk* temelini yıkmak için harekete geçen Fransız İhtilâli, sonunda, doğurmuş olduğu tepkilerle, bu İlâhî hukuku şimdi de milletlerarası münasebetlerin temeline sokmuş olmaktadır. Çünkü, bu antlaşma, diğer devletlerin katılımına da açıktı.

Görüldüğü gibi, üç devletin bu ittifak antlaşması, adının "ittifak" olmasına rağmen, hiç bir açık taahhüdü ihtiva etmiyordu. Prusya ve Avusturya, bu belgeyi, Rus Çarını darıltmamak için imza etmişlerdi. İngiltere ise, davet edildiği halde, anlamsız bulunduğu bu belgeyi, açık, sınırlı ve belirli hiç bir taahhüdü ihtiva etmediği için imzalamaktan kaçındı.

Buna karşılık Fransa, 19 Kasım 1815 te Kutsal ittifak'a katıldı⁶.

2. DÖRTLÜ İTTİFAK

1815 Avrupa'sının fikir ve düşünce alanında geçirmiş olduğu büyük değişikliği ve bunun mudakiyetçi hükümdarlar için doğurabileceği büyük tehlikeyi, en iyi görebilen devlet adamı, sanırız, Avusturya Başkanı *Metternich* olmuştur. Fakat o da, yeni gerçeklere göre tedbir alacağı yerde, aksine, bu yeni gerçeklerin gelişmesini önlemeye yönelik reaksiyoner tedbirlerle tehlikeleri savuşturma yoluna gitmek istemiştir.

Bu sebeple *Metternich*, Kutsal İttifak'ı, Viyana'da kurulan sistemin korunması açısından zayıf buldu. Her ne kadar Kutsal ittifak, Avrupa'da mudakiyetçi monarşilerin korunması amacına yönelmiş bulunuyor idiye de, *Metternich*, İhtilâl fikirlerinin ortaya çıkarabileceği tehlikeleri daha gerçekçi tedbirler ve işleyebilen bir mekanizma ile önlemeyi düşünüyordu. Yani, devletlerin açık bir taahhüde bağlı olmasını istiyordu. 20 Kasım 1815 günü Fransa ile imzalanan İkinci Paris Barışı, *Metternich*'e istediği fırsatı verdi⁷. Müttefikler 1 Mart 1814 de *Chaumont'da*

⁶ XVIII. Louis tarafından imzalanan katılma belgesinin metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome II, p. 630.

⁷ İkinci Paris Barışı'nın memi: de Clercq, *Recueil...*, Tome II, p. 642-643.

Fransa'ya karşı bir ittifak imza etmişlerdi⁸. 20 Kasım 1814 de Fransa ile İkinci Pas Barış'ının imzalandığı gün, Metternich, Chaumont ittifakını yeniletmeye muvaffak oldu. Zira, Napolyon'un 100 günlük saltanatı, Müttefiklerde Fransa'nın bir kere daha harekete geçmesi ihtimaline karşı, bir tedbir olmak üzere, 20 Kasım 1815 e ikinci bir ittifak imzalandı. Bu ittifaka bu sefer İngiltere de kauldı. Bu sebeple buna *Dörtlü İttifak* denir.

Bu ittifaka göre, Fransız ihtilâli fikirleri Fransa'yı yeinden sarsıntıya uğratabileceğinden ve bunun sonucunda da Avrupa'nın barış ve huzurunu bozabileceğinden, dört devlet, ortak menfaatlerini korumak amacı ile zaman zaman biraraya geleceklerdi.

Dört devlet, Fransa'ya bir uyarma niteliğinde olmak üzere bu ittifakın metnini Fransa'ya da bildirmişlerdir. Bu suretle Fransa, büyük devletler listesinden çıkarılmış olmaktadır⁹.

Dörtlü ittifak esas itibarile Fransa'ya karşı imzalanmıştı. Fakat Avusturya Başbakanı *Metternich*, bunu otuz yıldan fazla bir süre ile, Avrupa'da beliren bütün hürriyetçi yani *liberal* hareketleri basurmak için kullanacakur. Zira Dörtlü İttifak sadece Fransa'yı gözönünde tutmuyor, aynı zamanda bütün Avrupa barış'ının korunmasına da yönelik bulunuyordu. İşte ittifakın bu amacına dayanan Metternich, bu ittifakı senelerce, mutlakiyet rejimlerinin korunması için kullanmaya çalışacaktır. Bu sebepledir ki, Dörtlü İttifak, Metternich sayesinde, *Metternich Sistemi* veya *Müdahale Sistemi* adı ile 19. yüzyıl siyasî tarihinde önemli bir yer işgal edecektir. Çünkü, bundan sonra Avrupa'nın neresinde bir hürriyet ve demokrasi hareketi ortaya çıkarsa, bunu durdurmak için, Dörtlü İttifak hemen müdahale edecektir. Bu sebepten, Metternich Sistemi ile mutlakiyetçilik bundan sonra aynı anlamı ifade edecektir. Kutsal İttifak'a gelince, Metternich Sistemi'nin gölgesinde, Kutsal İttifak çabucak unutulacaktır.

Metternih'i bu şekilde harekete sevkeden sebep, Avusturya İmparatorluğu'nun durumu olmuştur. Çeşitli milleüerden meydana gelen imparatorluğun şimdi karşılaştığı en büyük tehlike, Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı liberal fikirlerin, bu milletleri ve yabancı unsurları harekete geçirmesi ihtimali idi. Bu fikirlerin İmparatorluk sınırları içinde yayılması ve bu milletleri harekete geçirmesi İmparatorluğun sonu demek olurdu. Bunu önlemek için de iki tedbir vardı: Bunlardan birincisi İmparator'un otoritesini daima güçlü tutmaktı. Yani mutlakiyetçi rejimi bütün otoritesi ile devam ettirmek. İmparator I. François bir vesile ile şöyle demişti: *“İnsanlar akıllarını kaybetmişler; zira anayasa istiyorlar”*. Bir başka sefer de, *“Yeni fikirleri hiç bir zaman kabul edemem. Bu fikirlerden kaçınınız. Benim âlim adama değil, sâdık tebaaya ihtiyacım var”* demişti.

⁸ Chaumont ittifakının metni: *aynı kaynak*, p. 395-399.

⁹ Debidour, *La Sainte Alliance*, p. 98.

Avusturya'nın aldığı ikinci tedbir de, Avrupa'nın neresinde olursa olsun, liberal hareketleri bastırmak oldu. Metternich, Dördü İttifakı bu yolda kullanarak, bu hareketlerin genişlemesini ve İmparatorluğa bulaşmasını önlemeye çalışacaktır. Metternich bu faaliyederi sırasında Avrupa diplomasisine de egemen olacaktır.

Metternich bu hareketlere karşı giriştiği mücadelede, başlangıçta başarı sağladı. Fakat *Liberalizm* ve *Milliyetçilik*, sonunda Metternich'in de başını yedi. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, liberal ve milliyetçi fikirler karşısında Metternich'in de aruk direnmesi imkânsızdı.

3. DÖRTLÜ İTTİFAK'A FRANSA'NIN DA KATILMASI

Fransa'nın Bourbonîardan hoşnut olmadığını, Napolyon'un Elbe'den kaçışını açıklayan sebepler arasında belirtmiştik. Özellikle, asillerin eski nüfuzlarını tekrar kazanmaları, Fransızları hoşnut bırakmamıştı. Fransızlar, Müttefiklerin Fransa'yı işgal eden kuvvetlerini, “Yaşasın barış” diye karşılamışlardı. Yoksa “Yaşasın Bourbonlar” diye değil. Kadı ki, bir kısım fransızlar da, Fransız topraklarının Müttefik askerleri tarafından işgalini, Bourbon'ların bir eseri olarak görüyorlar ve durumu onur kırıcı olarak karşılıyorlardı. Bu sebeple 1818 Ekiminde yapılan milletvekili seçimlerinde, 55 milletvekilliğinden 23 ünü, La Fayette'in de dahil olduğu Liberaller kazanmıştı. Halbuki kısa bir süre önce yapılan, bir önceki seçimlerde, Liberal milletvekillerinin sayısı sadece 6 idi¹⁰. Fransız halkının bu hoşnutsuzluğunu gören Başbakan ve Dışişleri Bakanı Duc de Richelieu, bütün çabalarını, işgal kuvvetlerinin Fransa'dan çekilmesi için harcadı. 20 Kasım 1815 de imzalanan ikinci Paris Barışı ile Fransa'ya 700 milyon franklık bir savaş tazminaü yüklenmişti. 1818 yılı geldiğinde, hem bu barış anüaşmasının öngördüğü üç yıllık işgal süresi dolmuştu ve hem de Fransa savaş tazminaünm yaklaşık 500 milyon franklık kısmını ödemiş bulunuyordu. Müttefikler de, Fransa'yı daha fazla işgal alünda tutmanın Fransız halkında uyandırdığı tepkileri görerek, bu işgale son vermeyi kararlaşırdılar.

Bu amaçla, bugünkü Almanya'nın Belçika sınırlarına yakın *Aachen* (Fransızlar *Aix-la-Chapelle* derler) şehrinde, 20 Eylül 1818 de toplandılar. Buna Aix-la-Chapelle Kongresi denir. Kongre'de Fransa'daki işgal kuvvederinin geri çekilmesine çabucak karar verildi. Fakat diğer konular Kongre'nin uzun sürmesine sebep oldu. Bu konuların başında da Fransa'nın Dördü İttifaka kaulma isteği geliyordu. Bu konu Dördü İttifakın üyeleri arasında anlaşmazlık doğurdu. Bu anlaşmazlık, Dörtlü İttifak'ın ilk sarsıntısı oluyordu. İngiltere, bu ittifaka Fransa'nın katılmasına karşı çıkü. Avusturya ile Prusya da aynı görüşü benimsediler. Rusya ise Fransa'nın isteğini destekliyordu. Zira bu sırada Fransa ile Rusya'nın münasebetleri gayet iyiydi. Hatta Rusya Fransa ile bir ittifak bile yapmak istemişti. Fransa ile Rusya'nın

¹⁰ Debidour, *La Sainte Alliance*, p. 121.

yakınlaşması İngiltere'nin hoşuna gitmedi¹¹. Diğer taraftan, şimdi Rusya, Avrupa savaşının sona ermesinden sonra, tekrar Osmanlı imparatorluğu'na, yani Balkanlara ödenmek istiyordu ve aynı zamanda da Yunanlıları kıskırtmaya başlamıştı¹². Rusya'nın bu politikası, İngiltere ve Avusturya tarafından endişe ile karşılanmaktaydı. Özellikle Rusya'nın Balkan Slavlarını kıskırtmaya başlaması, Avusturya'nın hiç hoşuna gitmedi. Şimdi Avusturya, Rusya'nın Balkanlar politikası karşısında, Osmanlı İmparatorluğunu parçalama politikasından vazgeçmişti. Zira kendi sınırları içinde de Slavlar vardı. Böylece, daha ilk Kongre'de Dörtlü İttifak kendi içinde çauşma durumuna girdi.

Sonunda, Fransa'nın Dörtlü İttifaka katılması işi şöyle bir formülle çözümlendi:

Dört devlet arasında 1 Kasım'da imzalanan bir protokol ile, Dörtlü İttifakın devam etmekte olduğu vurgulandı ve Fransa'da bir karışıklık çakarsa ve bu durum komşularının güvenliğini tehlikeye sokarsa, dört devlet birlikte müdahale edeceklerdi. Fransız halkının onurunu kırmamak ve tepkisine sebep olmamak için bu protokol gizli olarak imzalanmış ve Fransa'ya da gizlice bildirilmişti¹³.

Buna karşılık, Fransa ile diğer dört devlet arasında imzalanan 9 Ekim 1818 tarihli bir anlaşmaya göre de, Fransa topraklarındaki Müttefik işgal kuvvetleri en geç 30 Kasım 1818 e kadar, Fransız topraklarından çekilecekti¹⁴.

Diğer taraftan, 15 Kasım 1815 de imzalanan bir diğer protokol ile de¹⁵. İki kısımdan ibaret olan bu belgenin birinci kısmında, Fransa dışındaki dört devlet, Dörtlü İttifak ile kurmuş oldukları birlik ve dayanışmalarını bundan sonra da devam ettirmeyi taahhüt ediyorlardı. İkinci belge ise, bir *Beşli Deklarasyon*'du. Bununla, Fransa, 20 Kasım 1815 tarihli Dörtlü İttifaka kaülıyor ve Avrupa barışının korunmasında onlarla işbirliği yapmayı taahhüt ediyordu. Böylece Dörtlü İttifak (Quadruple Alliance) *Beşli ittifak* (Quintuple Alliance) haline geliyordu.

Açıktır ki, Fransa'nın Beşli İttifak içindeki statüsü, bir eşitlik ilkesine dayanmamaktaydı. Çünkü, 1 Kasım Protokolü ile, Fransa'ya karşı olan Dörtlü İttifak'larını da devam ettirmektedirler. Bu sebeple Fransız siyasî tarihçisi Debidour, Fransa'nın, Avrupa Büyük Devletler Topluluğuna, ancak dar bir kapıdan girdiğini söyler¹⁶.

¹¹ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 120-121.

¹² *Aynı eser*, p. 104-105.

¹³ *Aynı eser*, p. 122.

¹⁴ Arlaşmanın menti: de Clerq, *Recueil des Traités de la France*, Tome III, Paris, Amoy, 1865, p. 164-166.

¹⁵ Merin: *aynı kaynak*, p. 175-181. Aix-la-chapelle Kongresi'nde imzalanan bütün belgeler için bak.: *aynı kaynak*, p. 164-187.

¹⁶ *La Sainte-Alliance*, p. 122.

İKİNCİ KISIM

VİYANA SİSTEMİNE KARŞI TEPKİLER

1. NAPOLYON SAVAŞLARINDAN SONRA AVRUPA

1814 yılı başında Fransa'yı işgale başlayan Müttefik ordularının arkasında, XVI. Louis'nin kardeşi ve XVIII. Louis adını alacak olan Comte de Provence ve onunla beraber Bourbon'lar ve Fransız asilleri de Fransa'ya giriyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Fransızlar işgal kuvvetlerini “Yaşasın Barış” diye karşılıyordu. Yoksa “Yaşam Bourbonlar” diye değil. Bir çeyrek yüzyıla yakın devamedegelen sürekli savaşlar, sade Fransız milletine değil, Avrupa'nın bütün millederine bıkkınlık getirmişti.

Fakat madolyonun bir de öbür tarafı vardı. Avrupa'yı bir çeyker yüzyıla yakın kasıp kavuran savaşlar sırasında, fikirler de toplumların yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmişti.

Bir defa, Napolyon Savaşları, Fransa'da İhtilâlle beraber ortaya çıkmış olan hürriyet ve demokrasi fikirlerini Avrupa'da çok geniş bir alana götürmüş ve yaymış bulunuyordu. Fransa, diğer devletlerle savaşırken, bu millederi hükümdarlarına karşı harekete geçirmek için, hürriyet ve demokrasi fikirlerini bol bol kullanmıştı.

ikinci olarak, Fransa'nın işgaline uğrayan ülkelerde hükümdarlar tahtlarını terkederken, asiller etkinliklerini kaybetmiş ve toplumun yönetimi burjuvanın eline geçmişti. Burjuvazi şimdi toplumun egemen unsuru olmuştu.

Üçüncü olarak, kültürel bir değişim de meydana gelmişti. Avrupa'nın 25 yıl süre ile âni ve heyecanlı olaylara sahne olması, gazete okuma itiyadını arttırmıştı. Gazeteler için bir okuyucu kitlesi meydana gelmişti. Gazeteye olan bu ilgi, halkı bir çok konularda bilgi sahibi kılıp aydınlanmasına yardım ederken, aynı zamanda kitlelerin ülke sorunlarına olan ilgisini de arttırmıştı.

Hasılı, Napolyon Savaşları sonunda yepyeni bir toplum ortaya çıkmamakla beraber, hemen her yerde toplumların manzarasının değiştiği de bir gerçektir. O kadar ki, Napolyon'un egemenliği altına düşen Avrupa milletleri, bu egemenliğe bile güçlkle tahammül ettiler. Bunda, milliyetçilik duygularının büyük rolü vardı.

Napolyon'un Moskova Seferi'nden sonra Fransa'ya karşı yapılan savaşlara “Kurtuluş Savaşları” denir. Lâkin bu savaşlar, Avrupa'nın mutlakiyetçi hükümdarları için Napolyondan kurtuluşu ifade ederken, milletler için de mutlakiyet ve istibdattan kurtuluş anlamını taşıymaktaydı. Çünkü büyük devletler, bu milletlere böyle demişlerdi. Lâkin milletlerin ümidi, Viyana Kongresi ile çabucak kırıldı. Milletlere verilen sözler çabucak unutuldu.

İş bu kadarla da kalmadı. Fransız İhûlâlî'nden önce toplumlara egemen olan sınıflar, yani asiller ve hükümdarlar, eski iktidarlarını tekrar ele geçirdiler. Onlar zannettiler ki, milletler yaptıklarına pişman olmuşlar ve kendilerini bekliyordular.

Hükümdarlara gelince, bunlardan XVIII. Louis hariç, hemen hepsi, sürgünde buldukları süre içinde, kendi ülkelerinde meydana gelen değişikliklerden habersizdiler. Ayrıca, bu hükümdarlar, tekrar yerlerinden olma korkusu ile, iktidarı ele alınca, sıkı bir polis rejimi kurmak suretile ülkelerini yönetmeye başladılar. Yönetime getirdikleri devlet adamları ise, liberalizm yani hürriyet fikirlerinin düşmanlığında bir simge haline gelen Metternich'i kendilerine örnek aldılar.

İşte bu gelişmelerin sonucu olarak, 1818 den 1830 kadar Avrupa, otuz yıl süre ile bir “devrim” ve “karşı-devrim” mücadelesine sahne olacaktır. Liberal doktrin, hürriyet katramı ve müphem bir şekilde eşitlik kavramına dayanırken, muhafaza-kâr doktrin, monarşi kavramı, Kilise, sosyal ayrıcalıklar ve itaat kavramlarına dayanmaktadı¹⁷. Bu ikilemin sonucu, Viyana Kongresi'nden kısa bir süre sonra, çeşitli ülkelerde Viyana Sistemi'ne karşı tepkiler başladı.

2. ALMANYA'DA TEPKİLER VE KARLSBAD KONGRESİ

Viyana Kongresi kararları Almanları hiç memnun etmemişti. Zira, Avusturya'nın yanbaşında birleşik bir Amanya istemeyen Metternich'in çabaları sonucu, Amanya yine dağınık bir durumda bırakılmıştı. Ayrıca, Napolyon'un Amanya üzerindeki kontrolü sırasında, Müttefikler, alman halkını Napolyon'a karşı ayaklandırmak için bir takım vaadlerde bulunmuşlardı. Fakat Napolyon yenildikten sonra bu vaadler unutulduğu gibi, eski mutlakiyetçi krallıklar yeniden kuruldu. Bu durum en fazla alman üniversitelerinde tepkiye sebep oldu. Alman üniversiteleri bağımsız düşünce geleneğine sahip bulunurken, bazı küçük devletlerde de gazeteler millî birlik ve demokrasi kavramlarını savunuyorlardı. Üniversite gençliği *Burschenschaft* denen siyasal derneklerde toplanmışlardı. Bunların ilki 1816 da *Iena*'da kurulmuş ve 1818de de bütün *Burschenschaft* dernekleri bir federasyon halinde birleşmişti. Bu federasyonun merkezi de Iena idi. Bu derneklerin toplantılarında, “*gaye vasıtayı meşrû kılar*” ilkesi kabul edilerek, “*hainlere ve tiranlara*” karşı sadece ayaklanma değil, suikasün da geçerli olacağı kabul edilmişti¹⁸.

İşte bu şartlar içinde, Reformasyonu hareketi ile Leipzig muharabesinin yıldönümünü kuüamak için toplanan üniversite öğrencilerinin, mutlakiyetçi fikirler taşıyan bazı kitapları yakmaları, Metternich'i korkuttu ve üniversitelere karşı bazı tedbirler almaya şevketti. Bu olay, üniversitelileri daha fazla kızdırdı. Bu tepki içerisinde, Kari Sand isimli bir üniversite öğrencisinin, 23 Mart 1819 günü Manheim'da,

¹⁷ H.G.Wells, *Esquisse de l'HisCoire Universelle*, p. 478.

¹⁸ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 129.

Rus Çarının ajanı olan, yazar *Ferdinand de Kotzebue*'yü öldürmesi üzerine¹¹. Metternich, 7 Ağustos 1819 da Karlsbad'da, Avusturya, Prusya ve bazı Alman devletlerinin iştirakile bir Kongre topladı²⁰. Kongre, Alman üniversitelerini sıkı bir kontrol altına alınmasına ve kitap ve gazetelerin sansüre tâbi tutulmasına karar verdi.

Bu surede Almanya'da paüak vermiş olan reaksiyon çabucak bastırıldı.

3. İTALYA'DA TEPKİLER: TROPPEAU VE LAİBACH KONGRELERİ

Almanya'dan sonra İtalya, Metternich için daha büyük bir gaile oldu. Fakat Metternich, bundan da mutlakiyetçiliğin zaferini sağlayarak çıktı.

İtalyan halkı, Napolyon egemenliği sırasında liberal fikirlerin tadını tatmıştı. Ne var ki, Meternich, birleşik Almanya gibi, Avusturya'nın yanibaşında birleşik bir İtalya'nın ortaya çıkmasını istemediğinden, İtalya'yı da küçük krallıklardan meydana gelen bir dağınıklık içinde tutmaya muvaffak olmuştu. Ayrıca, İtalya'da eski kral ve dükalar tekrar yerlerini aldılar ve eski yönetimlerini aynen uygulamaya koydular. Esasen, kuzey İtalya devleüerinden bazılarının başına da Avusturya prenslerinden bazıları getirilmişti. Bunların liberal bir yönetimi benimsemeleri elbette ki beklenemezdi. Lâkin, Fransız işgali sırasında İtalya'da milliyetçilik duyguları da canlanmıştı. Şimdi Avusturya'nın bütün İtalya üzerinde kurduğu bu baskı ve kontrol, italyanlara ağır gelmeye başladı.

Mamafih İtalya'daki ayaklanmayı, İspanya'da meydana gelen bir olay hareketlendirdi. 1812 yılında İspanya'da bir anayasa kabul edilmiş ve meşrutî bir rejim tesis edilmişti. Bu olay, Napolyon'un 1808 de, İspanya Kralı VII. Ferdinand'ı, kendi ve oğlu adına tahttan feragete zorlayıp kardeşi Joseph! İspanya Kralı yaptığında meydana gelmişti. Lâkin İspanyollar, ülkelerinin Fransız askeri tarafından işgaline karşı ayaklanıp, Fransa'ya karşı mücadeleye başladılar. Bu mücadele Napolyon'ı çok uğraştırmıştır. Kendisinin de sonradan kabul ettiği gibi İspanya, Napolyon'un talih gemisinin ilk çarptığı kaya olmuştur²¹.

VII. Ferdinand, 1814 de tekrar tahtına kavuşunca, 1812 anayasasına hiç dokunmadı. Fakat yönetimi tam bir istibdat rejimi oldu. Napolyon'a karşı mücadele etmiş olan İspanyol milliyetçileri ile liberaller, Kral Ferdinand'a karşı cephe aldılar.¹⁰

¹⁰ Kotzebue, kalemi kuvvetli bir yazar ve aynı zamanda tiyatro yönetmeni idi. Almanya'da Weimar'da doğmuş olmasına rağmen, genç yaşında Rusya'nın ve Çarın hizmetine girmiştir. Kaşık bir kişiliği vardı. Rusya'dan kovulmasına ve hatta Sibirya'ya sürgüne gönderilmesine rağmen, dönmüş dolaşmış, yine Çarın hizmetinde kalmıştı. 1814-1816 yılları arasında Prusya'da Rusya'nın Başkonsolosluğunu ifa ettikten sonra, 1817 da Çar tarafından Almanya'ya ajan olarak atanmıştı.

²⁰ Bu Kongre'ye, İngiltere, Fransa ve Rusya katılmadılar. Çünkü, Aix-la-Chapelle Kongresi'nde alman bir karara göre, sadece devletlerden birini ilgilendiren bir olay çıkarsa, bu devlet davet etmedikçe, diğerleri Kongre'ye katılmayacaklardı.

²¹ Jacques Bainville, *Fiansa Tarihi*, Cilt II, s. 406.

1820 yılı Temmuz ayında da ayaklandılar. Korkudan titreyen ihtiyar Kral²², hemen 1812 Anayasası'm uygulamaya başladı.

İspanyol liberallerinin bu başarısı, İtalyan liberallerini harekete geçirdi. İtalyan liberalleri bu sırada, milliyetçi bir kuruluş olan *Carbonari* derneğini kurmuş buluyorlardı²³. İspanyol liberalleri de bu derneğe mensuptu.

İtalyan liberallerinin ayaklanması üzerine Napoli Kralı, I. Ferdinand, 1812 tarihli İspanyol anayasasını aynen kabul etmek zorunda kaldı. Napoli'de meydana gelen bu olay, tabiatile Metternich'in hoşuna gitmedi ve hemen müdahaleye hazırlandı. Zira, Viyana Kongresi sırasında Avusturya ile Napoli arasında imzalanan bir anlaşmaya göre, Napoli Kralı, Avusturya'nın İtalya'da uyguladığı yönetim sisteminin başka bir yönetim uygulayamayacakü. Dolayısıyla, Napoli'nin yaptığı, hem 1815 anlaşmasına aykırı idi ve hem de Avusturya için bir tehlikeydi. Bu gerekçelerle, Avusturya'nın müdahale hakkı doğuyordu. Fakat Beşli İttifak'ın diğer üyelerinin aldıkları tutum, Avusturya'nın bu meselede tek başına hareket etmesine engel oldu. Fransa ve Rusya, derhal bir Kongre'nin toplanmasını istediler. Rusya'ya göre, konu tamamen Beşli İttifak'ın konusu idi. İngiltere ise, tamamen aksi yönde bir tutum aldı. İngiltere'ye göre, Beşli İttifak devletlerin iç işlerine müdahale yetkisi vermiyordu. Çünkü, Beşli İttifak'ın 1815 de tesbit edilen "*toprak dengesi*"ni garanti ediyordu²⁴. İngiltere'nin özellikle şiddetli itirazı üzerine Metternich Napoli'ye tek başına asker gönderip müdahale etmek fikrinden vazgeçti ve Kongre fikrine eğilim gösterdi. İngiltere'yi de Kongre'ye katılmaya ikna ederek, 20 Ekim 1820 de *Troppau* (Çekoslovakya'da) da Kongre toplandı.

Mamafih, Kongre'de Metternich yine tam zafer kazandı. Çünkü, nerede bir ihtilâl çıkarsa çıksın, büyük devletlerin silâhlı kuvvetlerle müdahale etmeleri ilkesini Kongre'ye kabul ettirdi. Ayrıca, beş büyük devlet, ihtilâlcı metodlarla vukubulan hükümet değişikliklerini de kabul etmeyeceklerdi.

Troppau Kongresi'nin kararlarını İngiltere kabul etmedi. Fransa ise bazı şartlarla kabul etti. Fransa, kendi ülkesinde gittikçe gelişmekte olan liberallerin tepkisinden çekindiği gibi, şimdi Beşli İttifak içinde kendi ağırlığını hissettirme çabındaydı.

Bu tutum ve görüş ayrılıkları, Avrupa'yı yöneten büyük devletler direktuarı içinde ilk parçalanmanın işaretlerini vermiştir.

²² Debidour, *La Sainte, Alliance*, p. 146.

²³ *Carbonari* derneğinin, Napoli'de 1799 da, burasının Napolyon'un işgalinden sonra kurulduğu sanılıyor. Mason'lukla bağlantısı olduğu ileri sürülmektedir. Fransa ve İspanya'da da yayılmıştır ve İspanyada 1820 ayaklanmasını yapan liberallerin *Carbonari* üyesi oldukları söylenmektedir. 1830 dan itibaren, İtalyan millî birliği hareketi olan *Risorgimento* hareketi içinde erimiştir.

²⁴ Debidour, *adı geçen eser*, p. 149-150.

Troppau Kongresi kararlarını bildirmek üzere, Napoli de Kongre'ye davet edildi ve bu ikinci Kongre Laibach'da (Ljubljana) Ocak 1821 de toplandı. Burada, Napoli'deki durumun Avrupa barışını tehdit ettiğine ve Avusturya'nın Napoli'de barış ve düzeni tesis etmesine karar verildi. Bunun üzerine Metternich, Napoli'ye asker sevk ederek ihtilâlcileri dağıttı ve Ferdinand'ı da, eski yetkilerde tekrar tahtına yerleştirdi. I. Ferdinand, bundan sonra otokratik yönetimine yeniden hız verdi.

Napoli ayaklanması bastırılır bastırılmaz, bu sefer, 1821 Martında, Piyemonte'de (Sardunya) ayaklanma çıktı. Halk anayasa istiyordu. Piyemonte Kralı I. Victor Emmanuel, anayasa vermeye razı olmayınca, yerine bir vekil bırakarak ülkesinden kaçtı. Kral Vekili (Naip) de ihtilâlcilerin istediği anayasayı verdi. Fakat bu sırada Modena'da bulunan velihat Charles-Felix, anayasayı reddettiğinden, Naip de yönetimi ihtilâlcilere bırakarak, o da kaçtı. Bunun üzerine ihtilâlciler Lombardiya'yı da Avusturya egemenliğinden kurtarmak için harekete geçtiler. İhtilâlciler İtalyan Birliği'ni kurmak istiyorlardı. Fakat Avusturya orduları ihtilâlcileri hezimete uğratı ve hepsini dağıttı. Charles Felix de, mutlak hükümdar olarak Piyemonte'nin başına geçti.

4. İSPANYA SORUNU: VERONA KONGRESİ

İtalya'da çıkan ayaklanmalar, gerek Avusturya'yı, gerek diğer devletleri ziyadesiyle meşgul ettiğinden, İspanya'daki gelişmelerle fazla meşgul olamamışlardı. Laybach Kongresi'nde İtalya sorunu çözümlendikten sonra, şimdi sıra İspanya sorununa gelmişti.

İspanya Kralı, 1820 yılının Ocak ayında 1812 anayasasını yeniden yürütmeye başladıktan sonra, İspanyol liberallerinin isteklerinin ardı arkası kesilmemişti. Liberal bir yönetimin daha tam bir şekilde kurulması için, ihtilâlciler Kral'dan her gün yeni bir tâviz koparıyorlardı. VII. Ferdinand, kendi deyimile, âdeta liberallerin esiri olmuştu. Bu sebepten, Beşli İttifak devletlerinden duruma müdahale etmelerini İsrarla istedi.

Bunun üzerine, İtalya sorunu çözümlendikten sonra, İspanya sorununu ele almak üzere Beşli İttifak, 20 Ekim 1822 de Verona'da (Kuzey-doğu İtalya'da, Adige nehri üzerinde) yeni bir toplanı yapı.

Verona Kongresi'nde, Beşli İttifak bir darbe daha yedi. Zira, İngiltere, Troppau ve Laybach Kongrelerinde yapığ gibi, İspanya'nın iç işlerine karışılmasına karış çıktı. Diğer devletler ise müdahale taraftarıydı.

Fakat bu sefer de, İspanya'daki ihtilâlin hangi devlet tarafından bastırılacağı sorunu, devletler arasında görüş ayrılığı doğurdu. Rusya, İspanya Kralını liberallerin baskısından kurtarmak için kendisi asker sevk etmek istedi. Bunu, diğer dört

devletten hiç biri kabul etmedi. Çar Aleksandr o derece ısrar etmeye başladı ki, gerekirse ihtiyarlayıncaya ve saçları beyazlanıncaya kadar Verona'da kalacağını söyledi²⁵. Bunun üzerine Fransa öne aıldı. Fransa'ya göre, İspanya'daki durum birinci plânda kendisini ilgilendiriyordu ve Fransa için de bir tehlikeydi. Ayrıca, Fransa, İspanya'ya gitmek için Rus askerine geçit vermeyeceğini söyledi. Sonunda, İspanya'daki liberal ayaklanmayı bastırarak en münasip devletin Fransa olduğuna karar verildi. Fransa Ocak 1823 de 100.000 kişilik bir orduyu İspanya'ya soktu ve Kral Ferdinand'ı ihlâlçilerin elinden kurtardı ve ihlâlçiler de şiddetli bir şekilde ezildi. Bu suretle Fransa, Napolyon'dan 7 yıl sonra, Beş Büyük Devlet arasındaki yerini almış oluyordu.

Fakat İspanya'nın sorunu bir tane değildi. Bir de İspanya'nın güney Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlık için ayaklanmaları konusu vardı.

İspanya Kralı VII. Ferdinand 1808 de tahtından uzaklaştırılınca, İspanya'nın güney Amerika'daki sömürgeleri bağımsızlık için ayaklanmışlardı. Sömürgelerin bağımsızlık ayaklanması önce, Amerika'nın bağımsızlık hareketinden, İkincisi de Fransız İhtilâlinde ilham almıştı. 1814 de İspanya'da krallık otoritesi tekrar kurulunca, İspanya sömürgeleri tekrar kontrol altına aldı. Fakat 1817 yılında sömürgeler tekrar ayaklandılar. Bu ayaklanma, 1824-25 te sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarına kadar devam etti.

İşte Kral Ferdinand, Verona Kongresi'nden, sömürgelerdeki ayaklanmaları da basturmalarını istedi. Fransa, İspanya Kralı'nın bu isteğini hemen destekledi. Şimdi İspanya'daki ayaklanmayı bastırıp kendisine prestij sağladıktan sonra, sömürgelerdeki ayaklanmaları da bastırıp prestijini daha da arttırmak istiyordu. Ayrıca, Fransa, güney Amerika'da İspanyol sömürgelerinin geniş ticarî ve ekonomik imkânlarla sahip olduğunu da görmüştü.

Lâkin, İspanyol sömürgelerine Beşli İttifak'ın müdahale ihtimali, hem İngiltere'nin ve hem de Amerika Birleşik Devletlerinin tepkisine sebep oldu.

İngiltere, Beşli İttifak'ın, devletlerin iç işlerine müdahalesinin esasen karşısındaydı. Ayrıca, İngiltere, güney Amerika'daki İspanyol sömürgeleri ile geniş bir ticaret sistemi kurmuştu. Bu sömürgeler bağımsızlıklarını alacak olursa, İngiltere bu ülkelerle daha rahat bir şekilde ticaret yapabilir ve hatta bunları ekonomik nüfuzu altına da alabilirdi. Halbuki, bu ayaklanmalar herhangi bir Avrupa devleti tarafından bastırılacak olursa, bütün bu ihtimaller suya düşerdi.

Fakat, Amerika Birleşik Devletlerinin tepkisi İngiltere'den çok daha sert oldu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında, Avrupa devletlerinin, sırf kendi bencil amaçları için bu savaşa şu veya bu şekilde katılmış olmaları, bir bakıma Amerikalıları korkutmuştu. Amerikalılar, Avrupa'nın bir ta-

²⁵ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 178.

kim politik mücadele ve oyunlarını kendi kıtalarına da taşıma ihtimalinden korktu- lar. Bundan sonra, bazı Avrupa devletlerinin Kuzey Amerika'daki faaliyetleri ise, Amerikalıların hiç hoşuna gitmedi. İşte tam bu sırada, Verona Kongresi'nde, İspanyol sömürgeleri meselesi dolayısıyla güney Amerika kıtasına ayak basmak iste- meleri, Birleşik Amerikayı harekete geçirdi. Amerika'nın beşinci Başkanı *James Monroe*, 2 Aralık 1823'de Kongre'ye yolladığı ve bundan sonra *Monroe Doktrini* adını alacak olan bir mesajla, Avrupa devletlerinin Amerika kıtalarına ayak basma- larını, Amerika'nın “*hasmaie*”, yani düşmanca bir hareket olarak karşılayacağını bildirdi. Bunun üzerine Avrupa devletleri güney Amerika'ya müdahaleden vazgeç- tiler ve bugün Lâtin Amerika ülkeleri dediğimiz ülkeler de bağımsızlıklarına kavuş- tular.

Monroe Doktrini'ne ve bunun gelişmelerine, Amerika Birleşik Devletlerinin gelişmelerini ele aldığımızda daha ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

ÜÇÜNCÜ KISIM

AVRUPA'DA 1830 İHTİLÂLLERİ

Avrupa tarihinde 1815 den 1870'lere kadar olan dönem, üç büyük fikir akımı- nın, toplundan etkilediği ve toplumlarda çalkantı ve dalgalanmalara sebep olduğu bir dönemdir. Bu üç fikir akımı *Liberalizm* yani Hürriyetçilik, *Nasyonalizm* yani Milliyetçilik, ve *Sosyalizm* dir. Bu üç fikir akımının toplumlara egemen olması ve etkin bir şekilde ortaya çıkması, kronolojik bir sıra takip eder. Bu açıdan, 1830 ihti- lâlleri'nin egemen faktörü *Liberalizm* olmuş iken, 1848 ihtilâlleri'nin etkin faktörü Nasyonalizm veya *Milliyetçiliktir*. Başka bir deyişle, başka devletlerin egemenliği al- tında yaşayan milletlerin bağımsızlık için ayaklanmalarıdır. Daha aşağıda görece- ğimiz üzere, 1848 ihtilâllerinin egemen faktörü milliyetçiliğin etkisi, sadece 1848- 49 olaylarında kalmamış, 1861 de İtalyan ve 1871 de Alman millî birliklerinin ku- rulmasına ve hatta 1878 de Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını almalarına kadar devam etmiştir.

Hiç şüphesiz, gerek Liberalizm, gerek Nasyonalizmin kaymağı Fransız İhtilâli ve onun ortaya atığı ve bütün Avrupa'ya yaydığı fikirlerdir. Sosyalizm'in kaymağı da aynı fikirlerin, başka bir açıdan değerlendirilmesinden başka bir şey değildir. Ne var ki, *sosyalizm*, 19. yüzyılda herhangi bir ülkede uygulama alanı bulamamış, an- cak teorik plânda kalmıştır. 19. yüzyıl, sosyalist fikirlerin teori plânında uzun tar- üşmaları ile geçmiş ve nihayet 1917 de Rusya'da, en ileri şekli olan “*Komünizm*”ü iktidarı ile son bulmuştur. Bu konuya çok daha ilerde ayrıntılı bir şekilde değine- ceğiz.

1. 1830 İHTİLÂLLERİNİ HAZIRLAYAN SEBEPLER

1815 de kurulan *Kutsal İttifak* ve *Dörtlü* (veya *Beşli İttifak*), Fransız ihtilâli'nin bütün Avrupa'ya yamış olduğu liberal fikirlerin ortaya çıkarabileceği tehlike ve tehdide karşı, monarkların otokratik yönetimlerini korumak ve devam ettirmek amacına yönelmişti. Viyana Sistemi'ne karşı tepkileri açıklarken görülmüştür ki, hükümdarlar, 1818-1822 arasında, bu tepkileri susturmaya muvaffak olmuşlarsa da, güney Amerika'daki bağımsızlık hareketlerine karşı bir şey yapamamışlardır.

1880 yılı geldiğinde ise, Avrupa'nın hemen her yerinde bir dizi liberal patlamalar meydana geldi. Bunun böyle olması tabî idi. Zira, ne dinsel ve siyasal ittifaklar sistemi ve ne de büyük devletlerin mutlakiyetçiliğin sürdürülmesi için almış oldukları tedbirler, 1815-1830 arasında, liberal fikirlerin her tarafta gelişmesine engel olamadı. Dolayısıyla, bu gelişmelerin biraz ayrıntularına inmek yerinde olacaktır.

1815-1830 arasında liberal fikirler sadece siyasal alanda gelişmiş olmayıp, toplum faaliyetlerinin bir çok kesimine de girmiş ve bir bakıma toplumların fikir yapılarını değiştirmiştir. Başka bir deyişle, bu dönemde liberalizm çok cepheli olarak gelişmiştir. Bunun sonucu olarak da, 1830 un liberal harekeden kolaylıkla bir patlama şeklini alabilmiştir. Tâbir câizse, liberalizmin bu *alan genişlemesi*'ni ana çizgilerde belirtmeye çalışalım:

A) Liberalizm ve Cumhuriyetçilik

Hükümdarların otoritesine karşı 1820'lerde başlayan tepkilerle birlikte, aydın kafalar, düşüncelerini tekrar Fransız İhtilâline yönelterek, İhtilâl'i, yeni bir değerlendirme süzgecinden geçirmeye başladılar. Vardıkları sonuç ise, kendilerini *Cumhuriyet* fikrine ve kavramına götürdü. Meselâ, *A. Thiers*, on yılda yazdığı on çildik *Histoire de la Révolution Française* isimli eseri ile, Fransız İhtilâli'nin yeni bir savunmasını yaptı. Bu, tabîî, aynı zamanda İhtilâl fikirlerinin de bir savunması idi. *Madame de Staël* ise *Considérations sur la Révolution Française* isimli eserinde, 1791 Anayasası'nı göklere çıkarıyordu. Bu değerlendirmelerin ve yorumların sonucu şuydu ki, manûkî sonuçlarını gözönüne almadan "halk egemenliği" kavramından söz edilemezdi. Yani, halk egemenliği kavramının bir takım unsurları vardı ve halk egemenliği denince bunlar uygulanmak zorundaydı. Bu da, fikirleri ister istemez *Cumhuriyet* kavramına götürmekteydi. Temmuz 1830 ihulâlinde Paris sokaklarında çarpışan öğrencilerin kafalarında, *Cumhuriyetçilik* en ağırlıklı bir kavramdı. Mamafih, 1830 larda Cumhuriyetçiliğin ilk işaretleri ortaya çıkmakla beraber, bu akımın ne derece yaygın olduğu hakkında kesin bir şey söylenemez.

B) Bonapartizm

Napolyon, 20 yıl kadar süren Avrupa hâkimiyeti sırasında, bir tiran, bir despot olarak görünmüştü. Lâkin 1821'de öldükten sonra hakkında yazılanlar ise, ona öv-

güden başka bir şey değildi. Ölümünden sonra yeniden incelenmeye başlayan Napolyon, şimdi gerek aydınlar, gerek halk kideleri için bambaşka bir anlam ifade etmeye başladı. Bu yazılardan çıkarılan anlam, Napolyon'un dinin savunucusu, Fransız İhtilâli fikirlerinin şampiyonu, barış âşığı ve Fransa'nın millî şerefine sembolü idi. Bir halde ki, bazan Bonapartizm ile Cumhuriyetçilik eş anlamda ele alınıyordu²¹.

C) Ekonomi'de Liberalizm

Kitleler arasında Bonapartizm ve Cumhuriyetçilik fikirleri yayılmaya başladı, iş ve ticaret hayatında da bir hoşnutsuzluk kendisini gösterdi. Napolyon Savaşları ve savaşlar sırasındaki ekonomik kaos sona erdikten sonra, bütün Avrupa'da ekonomik hayat hızlı bir gelişme gösterdi. İş adamları ve sermayedarlar, ekonomik mekanizmanın serbest bir şekilde işlemesi için, hükümdarların izledikleri siyasal mutlakiyetçilikten hoşlanmamaya başladılar. Ekonomik hayatın gelişmesi, ancak siyasal alandaki liberalizm ile mümkün görülmeye başlandı. Meselâ İtalya'da kapitalizm ile liberal fikirler, kuvvetli bir milliyetçilik bağı ile birbirine bağlanmıştı. İlginçtir, liberal fikirleri savunan İtalyan ekonomistleri, Avusturya'nın kovuşturmasına maruz kalmışlardır. Tabii bu, bu fikirlerin yayılmasına engel olmadı.

D) Dinde Liberalizm

Liberal fikirler din alanına da etki yapmaktan geri kalmadı. Bir çok ülkede, meselâ İrlanda, Belçika ve Fransa'da bir çok fikir adamları, Katolik Kilisesi'nin, dinsel ilkelerinden fedakârlık etmeden, basın ve öğretim hürriyeti için mücadele edebileceği fikrini ileri sürdüler. Katolik Kilisesi'nin mudakiyetçi hümdara karşı mücadele etmesini istediler. Fransa'da X. Charles'm koyu katoliklik politikasına karşı bu mücadelenin bayraktarlığını, bir din adamı olan *Lamennais* (Robert de) yapmıştır. Lamennais, "Liberalizm karşısında titreyeceğimiz yerde onu da katolikleştirmeliyiz" diyordu²⁷. Lamennais, kendisi gibi düşünen bir kaç arkadaşı ile *L'Avenir* adlı bir gazeteyi 1830 dan itibaren yayınlamaya başlamış ve Fransa'da büyük yankı uyandırmıştı. Gazetenin parolası "*Allah ve Hürriyet*" idi. Vicdan, basın ve seçim hürriyeti için mücadele ediyordu. Lamennais gibi düşünürler, Fransız Katolik kilisesinin, nefret edilen Bourbon'lara hizmet edeceğine, demokrasinin doğmakta olan yeni kuvvetlerde ittifak yapmasını istiyorlardı.

E) Yunan Dostuğu (Philhellenisme) ve Liberalizm

Yunan ayaklanmasının da liberalizmin güçlenmesine yardımcı olduğu kabul edilmelidir. Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasını, Avrupa'nın bü-

²¹ Frederick B. Artz, *Reaction and Revolution, 1814-1832*, New York, Harper, 1950 (9th printing), p. 250.

~ Artz, *aynı eser*, p. 207.

tün aydınları hararetle desteklediler. Yunan ayaklanması dolayısıyla, Eflâtun, Aristo ve Sokrat'ın hürriyet ve demokrasi fikirleri yeniden ele alındı. Avrupa'nın liberalleri “Yaşasın Yunanlılar” diye bağırırken ve Yunanlıların Türk egemenliğinden kurtuluşunu desteklerken, gerçekte “Yaşasın hürriyet” diye bağırırmaktaydılar ve hürriyet fikrini mıtlakiyeçiliğe karşı kışkırtmaktaydılar. Fransa'da Chateaubriand ve Victor Hugo, İngiltere'de Byron ve Shelley, Almanya'da Uhland ve Müller, Yunan dostluğunun liderliğini yapmışlardır. Dolayısıyla, Yunan ayaklanması, liberalizmi, harekete geçmek için tahrir etmiştir.

Yunan ayaklanmasının bir diğeri sonucu da, Müdahale Sisteminin bir darbe yemiş olmasıdır. Metternich, beş büyük devlet arasındaki ittifakın yıkılmasının, Avrupa'daki ihtilâlcilerin işlerini çok kolaylaştıracağını söylediği zaman, yanılamıştı. Daha aşağıda göreceğimiz üzere, Yunan ayaklanmasında Müdahale Sistemi yürümemiş ve bu da 1830'da Liberalizmin zaferini mümkün kılmıştır^{28 29}.

F) Sosyalizm ve Liberalizm

Liberal akıma yardım eden bir diğeri unsur da, saptaları az olmakla beraber, ilk sosyalistler olmuştur. Sosyalist düşünürler, liberallerin çok solunda bulunmakla beraber ve liberallerin istedikleri ile Sosyalistlerin istedikleri şeyler arasında bir çok farklılıklar bulunmasına rağmen, sosyalistlerin de ferdi hürriyetler için, din, eğitim ve basın hürriyetleri için mücadele etmeleri, liberallerle ortak noktalarını teşkil etmiş ve sosyalistlerin mücadelesi de liberallerin mücadelesine katkıda bulunmuştur. İlk sosyalistler, Fransa'da *Charles Fourier*, *Sismondi* ve *Saint-Simon* ile İngiltere'de *Robert Owen*'dir.

G) Romantizm ve Liberalizm

1815-1830 dönemi, güzel sanatlarda da hürriyet fikrinin geniş bir yer tutmaya başladığı bir dönemdir. Güzel sanatlarda hürriyet fikrinin yayılması, *Romantizm* ile olmuştur. Romantizm, 18. yüzyılın rasyonalizmi (akılcılık) ile, muhtevadan fazla şekle önem veren klâsizmle karşı bir tepki olmuştur. Romantizmin temel niteliği tabiate dönüş olup, tabiatta mevcut renkleri ve şekilleri geniş bir serbesti ve hürriyet içinde ele almaktır. 1820'lerden itibaren, Romantikler ile, şekle ağırlık veren Klâsikler arasında esaslı bir mücadele başlamıştır. Gerçekte bu mücadele, muhafazakârlık ile liberalizm arasında cereyan eden bir çatışma idi. *Victor Hugo*, “Romantizm demek, edebiyatta liberalizm” demektir, diyordu²¹.

İngilterede, edebiyatta Romantizmin temsilcileri, bir ateist, fakat hararetle bir demokrasi taraftarı olan *Shelley* ile, sonsuz hürriyet peşinde koşan *Byron* idi.

²⁸ Gorges Weill, *L'Eveil des Nationalités et le Mouvement Libéral, 1815-1848*, Paris, Felix Alcan, 1930, p. 95.

²⁹ Artz, *Reaction and Revolution*, p. 196.

Fransa'da *Stendhal*, *Madame de Staël*, *Sainte-Beuve*, *Victor Hugo*, *Lamartine*, *Alfred de Vigny*, *Mérimé* ve *Balzac*, Romantizmin liderleriydiler.

Almanya'da ise, *Lenau*, *Wilhelm Millier*, *Rückert*, *Eichendorf*, *Chamisso* ve *Mörke*, 1820'lerde, Goethe'de en yüce günlerini yaşayan Alman Romantizminin temsilcileri idiler.

Bunların eserlerinin bütün Avrupa'da hızla yayılması sonucu Romantizm bütün ülkelerin edebiyat çevrelerinde tarafatarlar kazandı.

Edebiyat alanındaki Romantizm, resim alanına da kısa zamanda girmeye muvaffak oldu. Romantik ressamlar, portreciliği bırakıp tabiatta mevcut renkleri, şekilleri ve ışıkları, büyük bir serbesti ve hürriyet içinde işlemeye başladılar.

Romantizm akımı fazla uzun ömürlü olmadı. Yerini Realizm'e bıraktı. Fakat Romantizmin, hürriyet mücadelesi açısından etkileri geniş oldu ve 19. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurdu.

Görülüyor ki, Viyana Kongresinden sonra toplumların yapısında esaslı değişiklikler meydana gelmişti. Bu değişikliğin temel niteliği ve özelliği, her alanda Hürriyet'e doğru bir akış idi. Napolyon Savaşları sırasında, Avrupa toplumları bu derece değişmemişti. Bu savaşlar, ancak ihtilâl'in ortaya attığı fikirleri toplumlara tanıttı. Fakat bu fikirlerin toplumların içine işlemesi ve toplumların yapısını ve görüntüsünü değiştirmeye başlaması olayı, 1815-1830 arasında vukubulmuştur. Halbuki, bu dönemde Avrupa'nın mutlakiyetçi hükümdarları, liberalizmi ve hürriyetçiliği ağır bir baskı altında tutmaya çalıştılar. Liberal fikirlerin bu baskıya gösterdiği direnmenin, bir gün bir patlamaya dönüşmesi elbette ki kaçınılmazdı. İşte 1830 da bir çok Avrupa ülkesinde meydana gelen patlamalar budur.

Mamafih, şunu da belirtelim ki, 1830 ihtilâlleri sonunda Liberalizm tam bir zafer kazanmamakla beraber, tam bir başarısızlığa da uğramadı. Önemli bir adını attı.

1830 ihtilâllerinin sebeplerini bu şekilde açıkladıktan sonra, bu ihtilâllerin her ülkede nasıl bir sonuç verdiğini de kısa bir şekilde görelim.

2. FRANSA'DA 1830 İHTİLÂLİ

Buna “Fransa'da Temmuz İhtilâli” de denir.

XVIII. Louis 1814 de Fransa Kralı olduğu zaman, bir de anayasa vermiş ve “meşrutî” bir rejim kurulmuştu. İki meclisli parlamenter bir sistem kabul edilmişti. Meclisler'den biri Âyan Meclisi, yani Senato, diğeri de Milletvekilleri Meclisi veya kısa adı ile Meclis'ti.> Ayan Meclisi'nin üyelerini, anayasaya göre, Kral tayin ediyordu. Bu suretle Kral Meclislerden birine tamamen hâkim olmuş oluyordu. Milletvekilleri Meclisi veya Meclis'in üyelerini ise halk seçiyordu. Bu suretle, yasama

organında, Kral ile Millet arasında bir denge sağlanmak istenmişti. Lâkin, Millet'in seçme hakkı son derece kısıdanmış durumdaydı. Seçmek için yani seçmen olabilmek için yılda 300 frank ve seçilebilmek, yani Milletvekili olabilmek için de yılda 10.000 frank vergi ödemek gerekiyordu. Bu ise, ancak zengin ve varlıklı olanın milletvekili olabileceği idi. Bundan dolayı, XVIII. Louis'nin ilk Meclis'leri hemen tamamen zengin ve Kral tarftarı zadedândan meydana gelmiştir. Seçim sistemi, Meclis'i de Kralın kontrolü altına sokmuş bulunuyordu.

Bu durumun sonucu olarak, ülkenin yönetimi tamamen asillerin ve Kral tarftarlarının eline geçti. Bu müsait şartlar içinde XVIII. Louis, mutlakiyetçi yönetimini rahat bir şekilde yürütmeye başladı. Başlangıçta kabul edilmiş olan kişi hak ve hürriyetleri, zamanla tamamen kaldırıldı. Basına sansür kondu ve okullar ve üniversiteler tamamen kontrol altına alındı.

XVIII. Louis'nin bu icraatı giderek tepkilere sebep olmaktan geri kalmadı. Liberal hareket her gün biraz daha kuvvetlenirken, Milletvekilleri Meclisi için yapılan seçimlerden Liberaller her seferinde biraz daha kuvvetlenerek çıktılar. Halk ile Kral'ın arasının tamamen açılmış olduğu bir sırada, XVIII. Louis 1824 yılında öldü

Yerine geçen X. Charles, yani XVI. Louis'nin kardeşi, meşhur Fransız ihtilâli düşmanı Comte d'Artois, Fransa'da meydana gelmiş olan değişim ve gelişmelere gözlerini tamamen kapadı. XVIII. Louis, Fransız İhtilâli'nin Fransa'da meydana getirdiği değişimleri hiç olmazsa biraz anlamıştı. Fakat X. Charles, bu kadar da anlayış gösteremedi veya göstermek istemedi. Mutlakiyetçi rejimi kuvvetlendirmek için her gün yeni bir tedbire başvurdu. Bu tedbirler, özellikle hürriyetlerin kısıtlanması şeklinde kendisini gösterdi. Bunun sonucu olarak da X. Charles ile halk arasındaki uçurum, her geçen gün daha da genişledi.

1829 Ağustosunda Başbakanlığa aşın kralcılardan Polignac'ı getirdiği zaman, Fransa ikiye bölünmüş bulunuyordu. Bir tarafta Kral ve bir tarafta da Halk. Polignac'ın Başbakanlığı sırasında, Meclis'teki liberal muhalefet, çoğunluğu elde etmeye muvaffak oldu. X. Charles, liberal muhalefete karşı bir takım tedbirler almak için, dış politikayı kullanmak istedi. Rus Çarı, I. Nikola, bu sırada Osmanlı Devletile uğraşıyordu. Fransa, Rusya ile anlaşarak ve Balkanlarla Türk İmparatorluğu'nu ona bırakarak Ren'in sol kıyılarına yerleşebilir ve hatta belki Belçika'yı da ilhak edebilirdi³⁰. Lâkin, Fransa'nın bu tasarılarını farkedenden Prusya Kralı, "*Fransızlar Ren'e kadar gelinceye kadar kımıldamıyacağım*" diyerek tepkisini gösterdi³¹ ve arkasından da Rusya ile anlaştı. Bunun üzerine X. Charles, Cezayir'in Fransa tarafından işgal edildiğini açıkladığı bir sırada, 25 Temmuz 1830 günü beş tane emirname yayınladı. Anayasaya dayanılarak yayınlanan bu emirnameler ile, her türlü yayın için hükümetten izin alma şartı getiriliyor, yani basın hürriyeti kal-

³⁰ Bainville, *Fransa Tarihi*, Cilt. II, s. 438.

³¹ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 275.

dinliyor, seçmen miktarı 100.000 den 25.000 e indiriliyor, yani seçme hakkı daha da kısıtlanıyor ve Milletvekilleri Meclisi dağılarak yeni seçime gidiliyordu. Yeni seçim, Meclis'teki liberal muhalefeti tasfiye etmek için başvurulan bir oyundu.

Bu emirnamelerin yayınlanması, halkın gözünde, anayasanın tamamen kaldırılması demektir. Bu emirnamelere ilk tepki basından geldi. Thiers'in kaleme aldığı bir yazılı protestoda, hukuk rejiminin sona erdiği ve kuvvet rejiminin başladığı bildiriliyordu. 27 Temmuz 1830 günü Paris sokaklarında ayaklanmalar başladı. İlk harekete geçenler, liberallerin aşırı kolunu teşkil eden Cumhuriyetçilerdi. Bunlara öğrenciler ve işçiler ve nihayet halk da kaılınca, Paris sokaklarında üç gün süren kanlı çarpışmalar oldu. 30 Temmuz'da liberal milletvekillerinin kurduğu bir Yürütme Konseyi, X. Charles'in Krallıktan düşürüldüğünü ve Orléans hanedanından Duc d'Orléan'in *I. Louis Philippe* adı ile Kral olduğunu ilân etti. Duc d'Orléan, Fransız İhtilâline olan sempatisi ve liberal fikirlerde tanınmıştı. İhtilâlciler, "Cumhuriyet" ilân edememişlerdi. Çünkü, Cumhuriyet'in ilânının Avrupa ile yeni bir savaşa sebep olacağını görmüşlerdi³².

Anayasa ise, gerçek demokratik ilkelere göre değiştirildi ve Louis-Philippe "Fransa Kralı" değil, "Fransızların Kralı" ünvanını aldı. Bu surede Kral'ın otoritesinin halka dayandığı belirtilmek isteniyordu. Yeni rejime "Temmuz Monarşisi" denir.

X. Charles'in düşmesinden en fazla İngiltere memnun oldu. Çünkü, X. Charles'in Rusya ile yakın nünasebeüer içinde bulunması ve bir takım toprak değişikliği tasarıları peşinde koşması İngiltere'nin hiç hoşuna gitmemişti. Bu sebeple, Temmuz ihtilâlinin başarısı ve Louis-Philippe'in gelmesi, Muhafazakâr Parti kadar İngiliz Liberal Patisi'ni de memnun etti. İngiltere'nin bu tutumu yanlış çıkmadı. Zira, Louis-Philippe, bundan sonra dış polidkada İngiltere'ye dayanma yoluna gidecek ve bir "Entente Cordiale" politikası takip edecek.

X. Charles'in gitmesinden Prusya da memnun kaldı. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, X. Charles'in gözlerini Ren boylarına dikmesi, Prusya'nın tepkilerine sebep olmuştu.

Fransa'daki hükümdar değişikliğinden Rusya hiç hoşlanmadı. Zira Rusya, sadece bir dostunu kaybetmekle kalmadı; yeni hükümdarın dış politikada İngiltere'ye dayanması da Rusya'nın hoşnutsuzluğunun önemli bir sebebiydi.

Fransa'da meydana gelen değişiklik ve özellikle liberallerin zaferi, Avusturya Başbakanı Metternich'i hiç hoşnut etmedi. Temmuz İhtilâli'nde Paris sokaklarında barikaüar kurulduğu için, Louis-Philippe'e "Barikatlar Kralı" diyen Metternich³³ için yapabileceği bir şey yoktu. Çünkü, artık ne Kutsal İttifak vardı ve ne de Dörtlü

³² Bainville, *adı geçen eser*, s. 441.

³³ Debidoir, *adı geçen eser*, p. 277.

İttifak kalmıştı. Bununla beraber, Metternich, 1830 Ağustosunda Rusya Başbakanı Nesselrode ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre, Fransa'nın iç işlerine karışmayacaklar, fakat, Avrupa'nın, antlaşmalarla tesbit edilmiş olan düzeninin Fransa tarafından bozulmasına da izin vermeyeceklerdi. Bu anlaşmaya Prusya da katıldı. Böylece, Müdahale Sistemi'nin kurucusu, Fransa'da mudakiyetçiliğin yıkılmasına ancak seyirci kalabiliyor ve “müdahale etmeme” ilkesini benimsiyordu.

3. BELÇİKA'DA 1830 İHTİLÂLİ VE BELÇİKA'NIN BAĞIMSIZLIĞI

15 yıl süre ile için için kaynayan liberalizmin, genel bir paüama halinde bütün Avrupa'da harekete geçmesi için, Paris sokaklarındaki üç günlük çarpışmalar yeterli oldu. Fransa'daki Temmuz İhtilâli'nden bir ay bile geçmemiş ki, 25 Ağustos 1830 da Belçika'da ihtilâl paüak verdi. Bu ihtilâl, sadece liberal bir hareket olarak değil, aynı zamanda milliyetçi bir hareket, bir millî bağımsızlık hareketi olarak da kendisini gösterdi ve bu niteliği ile sona erdi.

1815 Viyana Kongresi'nde Belçika ve Hollanda birleştirilmiş ve Orange hanedanından Kral I. Wilhelm'in yönetiminde bir *Niederlaud* devleti kurulmuştu. Fakat bu devlet acaip bir yaratıktı. Zira, Belçika ile Hollanda'nın hiç bir ortak yanları yoktu. Bu sebeple, bu ikisinin uzun bir süre birarada yaşaması beklenemezdi.

Bir defa, Hollandalı olan Kral, Belçikalıları ezen bir yönetim kurmuştu.

Diğer taraftan, Anayasa, bir Ayan Meclisi, yani Senato ile, bir Milletvekilleri Meclisi kurmuştu. Hollandalılar ve Belçikalılar her iki Meclis'te de eşit olarak temsil edileceklerdi. Halbuki o sırada Belçikalıların nüfusu 3.5 milyon, Hollandalıların ise 2 milyondtu. Esasında temsilde eşitsizlik söz konusuydu.

Niederland devletinde resmî ve mecburî dil Hollanda dili, yani *flamanca* idi. Ayrıca, üst düzey yöneticilerin ve devlet memurlarının büyük çoğunluğunu da Hollandalılar teşkil ediyordu. Bir çok kamu kuruluşları da Hollanda topraklarında bulunuyordu.

Diğer taraftan, Belçikalılarla Hollandalıların ekonomik çıkarları da çatışıyordu. Hollandalılar esas itibarile tarımla uğraştıklarından, ülkeye giren sanayi mamullerine düşük gümrük tarifesi uygulanmasını istiyorlardı. Buna karşılık Belçikalılar sanayici idi ve kendi sanayilerini korunması için, dışardan gelen mamul maddelere yüksek gümrük uygulanmasından yanaydılar.

Belçikalılar ile Hollandalılar arasında din ayrılığı da vardı. Belçikalılar Katolik, Hollandalılar ise Protestandı. Katolikler Protestanları kat'iyen sevmezlerdi.

İki halk arasında millî duygular bakımından da bir anlaşmazlık vardı. Hollandalılar daima bağımsız bir devlet olarak yaşamışlardı. Belçikalılar ise, tarih boyunca, Romalıların, Frankların, Farnsızların, İspanyol Bourbonlarının ve Avusturya'nın egemenliği altında yaşadıktan sonra, Napolyon'un kontroluna geç-

mişler ve nihayet Viyana Kongresi'nde Hollanda ile birleştirilmişlerdi. Bu tarihî gelişim farklılığı dolayısıyla Hollandalılar Belçikalıları küçümsemekteydiler.

Böylece, birbiriyle çelişkili bu iki unsur, âdeta pamuk ipliği ile birbirine bağlanmış bulunuyordu. Tabiatile, Belçikalılar, şimdi de Hollanda egemenliği altına düşmüş olmaktan hiç de hoşnut değillerdi ve hele Fransız ihtilâlini de gördükten sonra, ilk fırsatta bu boyunduruktan kendilerini kurtarmak isityorlardı. Bu fırsatı Fransa'daki Temmuz ihtilâli sağladı.

Belçika ihtilâli, 25 Ağustos 1830 gecesi Brüksel operasında başladı. Oynanmakta olan oyunun konusu ise, Napoli halkının İspanyol egemenliğine karşı ayaklanması idi. Oyun sırasında, seyirciler arasında bulunan öğrenciler, birdenbire “Kahrosun Hollandalılar” diye bağırmaya başladılar. Ve bu hareket sokaklara yayıldı. Buradan da bütün Belçika'ya. İhtilâl böyle başladı.

Belçikalıların ayaklanması üzerine Hollanda Kralı Belçikalılar üzerine asker sevketti. Hollandalılar, Belçika'nın başkenti olan Brüksel'i ele geçirmek isityorlardı. Brüksel'de 23-26 Eylül günlerinde iki taraf arasında kanlı çarpışmalar oldu. Bir tarihçinin deyimi ile, “oluk gibi” kan aktı. Sonunda Hollanda kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Belçikalılar 4 Ekimde geçici bir hükümet kurdular ve bir Millî Meclis kurulması için harekete geçtiler.

Şunu da belirtelim ki, Belçikalıların ayaklanması, Germen Konfederasyonu'nun bazı küçük devletlerine de bulaştı. Orada da ayaklanmalar kendisini gösterdi.

Brüksel yenilgisi üzerine Hollanda Kralı I. Wilhelm, Viyana Kongresi'nde kendisine Nederland tahtını vermiş olan dört büyük devlete (İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya) başvurarak, müdahale etmelerini istedi. Rusya bu isteğe olumlu cevap vermek istedi. Fakat imkânsızlık içindeydi. Bir defa, Rusya Belçika'ya çok uzaktı. İkincisi, biraz aşağıda değineceğimiz üzere, biraz sonra Rusya'nın da Polonya'da başı derde girecektir.

Avusturya da bir şey yapamadı. Çünkü o da bütün dikkatini İtalya'ya çevirmişti ve İtalya'da da bir patlama olmasını haklı olarak beklemekteydi. Nitekim, bir süre sonra İtalya'da da kaynaşmalar çıkacaktır.

Prusya Belçika'ya gerçekten müdahale etmek istedi ve bunu yapabilecek imkâna da sahipti. Lâkin Prusya, bu niyetini Fransa'ya bildirince, Fransa'nın tepkisi sert oldu. Fransa Dışişleri Bakanı, Prusya büyükelçisine, Prusya kuvvetleri Belçika sınırlarından içeriye girdiği andan itibaren Fransa'nın da Belçikaya asker sevkedeceğini söyledi ve gerekçesinin de, başka devletlerin, Fransa'nın komşusu ülkelerin kaderini tayine hakkı olmaması olduğunu bildirdi³¹.³¹

³¹ Debidour, *adı geçen eser*, p. 282-283.

Prusya'nın tutumunu, Fransa'dan başka, İngiltere de etkiledi. Viyana Kongresi'nde Hollanda ile Belçika'nın birleştirilmesi için en fazla çaba harcayan İngiltere olmuştu. İngiltere, Fransa'yı kuzeyden kontrol altında tutabilmek için, böyle bir "tampon devlet" in kurulmasını uygun bulmuştu. Fakat, Hollanda ile Belçika arasındaki bu birleşmenin yapay ve zoraki olduğunu İngiltere de görmüştü. İki halk arasında bir kaynaşma meydana gelmemişti. Diğer taraftan, kurulan Nederland Devleti, İngiltere'den ziyade Doğu devletlerinin etkisi altına düşmüştü. Nihayet, üçüncü olarak, birleşme sonucu meydana gelen büyük Hollanda Kuzey Denizinde, İngiltere'nin ticareti için kuvvetli bir rakip olmuştu. Bu sebeple İngiltere, Belçika'nın Hollanda'dan ayrılmasına razı olup, Hollanda'nın zayıflamasını istiyordu.

Bununla beraber, İngiltere Fransa'dan çekinmekteydi. Çünkü Belçika ihtilâli Fransa'daki Temmuz ihtilâlini örnek almıştı ve hatta bir ara Fransa'ya kaulma istekleri bile ortaya çıktı³⁵. Buna karşılık, Fransız kamu oyu da Belçika'lıların ayaklanmasına heyecanlı bir ilgi göstermekteydi. Bir çok Fransız devlet adamı da, Fransa'ya yatkın ve bağımsız bir Belçika'nın kurulması ile, 1815 Viyana Sistemi'nin ağır bir darbe yiyeceğine inanıyordu.

Fakat Fransa'nın yeni Kralı Louis-Philippe, dış politikada İngiltereye dayandığından ve İngiltere'yi gücendirmek istemediğinden, Belçika işine müdahale etmemek hususunda İngiltere'ye teminat verince, iki devletin anlaşması kolay oldu

Lâkin, İngiltere ile Fransa arasındaki işbirliği ve özellikle Fransa'da kamu oyu nun Belçika ihtilâlüne karşı duyduğu heyecan, üç mutlakiyetçi devleti, Rusya, Avusturya ve Prusya'yı biraraya getirdi. Bunlar Aralık ayı başında yayınladıkları bir belgede, Avrupa'da olan her "İhtilâl" hareketini boğmaya kararlı olduklarını bildirdiler. Bu arada, Rusya, Polonya'daki ordusu için seferberlik ilân etmiş ve Prusya Ren sınırlarına asker yığarken, Avusturya da İtalya'ya en yetenekli askerlerini göndermekteydi. 1830 yılının sonu yaklaşırken, Avrupa'da da genel bir savaş ihtimali giderek artıyordu. Fakat bereket versin, tam o sırada Polonyalıların ayaklanması, bir genel savaş önledi³¹³.

Şunu da belirtelim ki, beş devlet, Belçikalıların Ekim başında geçici hükümet kurmaları ve Hollanda'nın başvurusu üzerine Kasım ve Aralık 1830 aylarında Londra'da yaptıkları toplanularda, Belçika ile Hollanda arasında ateş-kes sağlamak için bir takım kararlar almışlar ve ateş-kesi sağladıkları gibi 20 Aralık 1830 tarihinde de, Belçika'nın Hollanda'dan ayrılması ve Belçika'nın bağımsızlığı için ilke kararı almışlardı³⁷.³¹¹

³¹¹ Bainville, *Fransa Tarihi*, Cilt II, s. 447.

^{3.1} Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 286-287.

³⁷ Bu toplantılarda alınan kararların metinleri için bak. : de Clercq, *Recueil...*, III, p. 585-590.

Belçika'nın Hollanda'dan koparak bağımsızlığını alması bir takım siyasî ve hukukî sorunlar doğurdu. Bu sebeple Londra'da beş devlet arasında bu sorunları çözmek için bir dizi konferanslar yapıldı. Bu çerçevede, Londra'da 20 Ocak 1831 de imzalanan bir protokol ile, Hollanda ile Belçika'nın sınırları belirtildi ve Lüksemburg, 1815 de olduğu gibi Hollanda Kralı'nın şahsına bağlı olarak Germen Konfederasyonu'nun bir üyesi olarak kalacaktı. Protokolün 5. maddesine göre de, Belçika “*daimi tarafsız*” bir devlet olacaktı ve bu tarafsızlık ile, Belçika'nın toprak bütünlüğü beş devleün garantisi altına alınmıyordu³⁸. Belçika'nın daimi tarafsız hale getirilmesi ve toprak bütünlüğünün garanti edilmesi, bu ülkenin Fransa ile birleşmesini önlemek için, Fransa'ya karşı alınmış bir tedbirdi³⁹. Ayrıca, Belçikalılar Lüksemburg'un kendi topraklarına katılmasını isteyip, bu “Büyük Dükalık”ın Hollanda'ya bağlı kalmasını kabul etmediler. Londra Konferansı 27 Ocak 1831 de imzaladığı bir protokol ile de Hollanda'nın borçlarının paylaşılması gibi, çeşitli sorunların çözüm ilkelerini 18 madde halinde belirledi⁴⁰.

Bu sefer de Belçika'ya kimin Kral olacağı sorunu çıktı. Belçikalılar, Fransa'ya olan eğilimleri sebebile, Louis-Philippe'in oğlu *Duc de Nemours*'u Kral yapmak istiyorlardı. Buna üç mutlakiyetçi devletten başka İngiltere de karşı çıktı. Bu dört devlet, Fransa'nın da katılmasıyla 1 Şubat 1831 de Londra'da imzaladıkları bir protokol ile, İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa'da hüküm süren hanedanlardan hiç birinin üyesinin Belçika'ya Kral olamayacağı ilkesini kabul ettiler. Gerekçeleri ise, böyle bir durumda Belçika'nın tarafsızlığının bozulmuş olacağı idi⁴¹. Bu protokolü, Fransa da imzaladı. Çünkü, Louis-Philippe başta İngiltere olmak üzere Avrupa ile bozuşmak istemiyordu. Bu sebeple, Fransa, 7 Şubatta Konferansta bir bildirimde bulunarak, Belçika Kongre'si tarafından, *Duc de Nemours*'un Kral seçilmesi halinde Fransa Kralı'nın bunu reddedeceğini bildirdi⁴².

Belçika tahtı için İngiltere'nin adayı, Saxe-Cobourg Dükü Frederick'in oğlu *Léopold* idi. Bu ailenin İngiltere Kral ailesi ile akrabalık bağları vardı. Devletler, bir Fransızın Belçika'nın başına geçmesini istemediklerinden, 21 Mayıs 1831 de Londra Konferansında alınan bir kararla, Léopold'ün adaylığını desteklediler⁴³. Bunun üzerine Belçika Kongresi (Ayan ve Milletvekilleri Meclisi) 4 Haziran 1831 de yaptığı toplantıda, Léopold de Saxe-Cobourg'u “Belçikalıların Kralı” seçti. Léopold'e 1830 da Yunanistan Krallığı teklif edilmiş, fakat kabul etmemişti. I. Léopold, yetenekleri sayesinde çok başarılı bir Kral oldu. Kendisine “Avrupa'nın Amcası” denilmiştir.

³⁸ Protokolün metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome III, p. 3-5.

³⁹ J Bainville, adı geçen eser, Cilt II, s. 447.

⁴⁰ Protokolün metni: de Clercq, adı geçen eser, Tome III, p. 6-11.

⁴¹ Protokolün metni: aynı kaynak, p. 12.

⁴² Bildirimin metni: aynı kaynak, p. 12-13.

⁴³ Kararın metni: aynı kaynak, p. 104-105.

Lâkin Lüksemburg sorunu, bir yandan Belçika ile Hollanda'yı, bir yandan da Fransa ile Hollanda'yı karşı karşıya getirdi. 20 Ocak 1831 Londra Protokoluna rağmen, Belçika, Lüksemburg'un Hollanda'ya verilmesini kabul etmedi. Buna karşılık, Hollanda da Belçika'nın bağımsızlığını "resmen" kabul etmedi. Bununla beraber, Lüksemburg konusunu Belçika'ya kabul ettirmek için, Hollanda kuvvetleri 1 Ağustos'tan itibaren Belçika topraklarına girmeye başlayınca, Fransa da 6 Ağustos'ta Londra Konferansına başvurarak, Belçika Kralı'nın kendisinden yardım istediğini bildirdi. Devletler, Fransız askerinin (20.000 kişilik bir kuvvetti) Belçika'ya yapacağı yardımın, hepsi adına olması ve Fransız kuvvetlerinin Moselle (Meuse) nehrinin sol kıyısını (Hollanda'nın eski sınırları) aşmaması kararını aldılar^{44,1}. Diğer taraftan, bu karara göre İngiltere de Belçika'yı savunmak için donanmasile tedbirler alacaku; fakat bu dahi beş devlet adına yapılmış olacaka.

Büyük devletlerin bu işbirliği karşısında Hollanda, 23 Ağustosta askerini Belçika'dan çekmeyi kabul etti. Özellikle İngiltere, Hollanda'nın Belçika'ya saldırısından hiç hoşlanmamıştı. Bunun üzerine Londra Konferansı 15 Kasım 1831 de, Belçika ile beş devlet bir antlaşma imzalıyarak, Belçika'nın bağımsızlığını, daimi tarafsızlığını ve toprak bütünlüğünü resmen kabul etti^{44 45 *}. £7 maddelik .bu antlaşma Belçika'nın sınırlarını ayrıntılı bir şekilde çiziyor ve Lüksemburg'un bir kısmını da Belçikaya veriyordu (Mad.2).

Fakat Hollanda Kralı bu antlaşmayı kabul etmedi. Fakat, bir süre daha Lüksemburg konusundaki itirazlarına devam ettikten sonra, büyük devletlerin kendisini desteklemediklerini görünce, nihayet İngiltere, Fransa ve Hollanda arasında devam eden savaş durumuna son veren ve Hollanda'nın 15 Kasım 1831 Anlaşmasına katılmasını sağlayan 21 Mayıs 1833 anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı⁴⁰. Lâkin Hollanda bu anlaşma ile sınır meselesini kesin olarak kabul etmemişti. Sınır sorunu, iki devlet arasında yapılacak görüşmelerle çözümlenecekti. Bu görüşmeler uzun zaman yapılamadı. Fakat her geçen gün, Hollanda'ya karşı bir bıkkınlığa sebep oldu. Bu sebeple, Hollanda Kralı sonunda, 19 Nisan 1839 da Londra'da imzalanan bir anlaşma ile, 15 Kasım 1831 kararlarını, yani Lüksemburg'un bir kısmının Belçika'ya verilmesini, Belçika'nın bağımsızlık ve tarafsızlığını kesin olarak kabul etti⁴⁷.

Belçika'nın tarafsızlığı, I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Bu tarafsızlık ilkesini özellikle Prusya, Fransa'ya karşı koydurmuştu. I. Dünya Savaşı çıkınca. Prusya'nın devamı olan Alman imparatorluğu, Fransa'ya Belçika üzerinden saldırınca, savaştan sonra Belçika bu tarafsızlık ilkesinden ayrıldı.

⁴⁴ Kararın meñii: *aynı kaynak*, p. 123-124.

⁴ⁿ Antlaşma'nın metni: *aynı kaynak*, p. 146-155.

⁴⁰ 21 Mayıs 1833 Anlaşması'nın metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome III, p. 244-245.

⁴⁷ Antlaşmanın metni: *aynı kaynak*, p. 470-477; Pierre Albin, *Les Grands Traités Politiques*, Paris. Félix Alcan, 1923, p. 9-19.

4. POLONYA'DA AYAKLANMA

Napolyon'un Tilsit'de kurmuş olduğu Varşova Büyük Dükalığı, Viyana Kongresinde parçalanmış, Doğu Galiçya'ya Avusturya ve Poznan (veya Posen) bölesim Prusya almış, geri kalan kısımları da Rusya'ya verilmişti. Viyana kongresi kararlarına göre, Avusturya, Prusya ve Rusya, yönetimleri altında bulunan topraklardaki Polonyalıların “millî” müesseselerini devam ettirmelerine izin vereceklerdi⁴⁸. Lâkin, Viyana'nın bu kararlarını Avusturya ve Prusya uygulamadılar. O sırada liberal fikirlere eğilim gösteren Çar I. Aleksandr, 27 Kasım 1815 de Polonyallılara bir anayasa verdi. Bu anayasaya göre Polonya bir "Krallık" oluyordu. Yalnız Rus Çarı, aynı zamanda Polonya Kralı idi. Beş kişilik bir yürütme organının başında, Rus Çan tarafından tayin edilen bir Kral-Vekili (Vice-Roi) buluncaktı ki, Aleksandr, kardeşi Grandük Constantine'i bu göreve tayin etmişd. Yine bu anayasaya göre, yasma görevi iki-meclisli bir parlâmentoya (Diet) verilmişti. Ayan Meclisi'nin (Senato) üyeleri Rus Çarı tarafından tayin ediliyordu. Milletvekilleri Meclisi'nin üyelerini ise halk seçecekti. Ne var ki, anayasa, pek az Polonyallıya seçme hakkı vermişti. Bundan başka, Diet'in kabul ettiği kanunların da, yürürlüğe girebilmesi için Çar tarafından da onaylanması gerekmekteydi. Nihayet, Diet, iki yılda bir defa ve o da Rus Çarı'nın daveti üzerine toplanacaku.

Görüldüğü gibi, Polonya Anayasası, gerçekte bir bağımsız devlet anayasası değil, çok sınırlı bir özerklik anayasası idi. Lâkin Polonyallılar, bu gerçeğe rağmen bağımsız imişler gibi hareket etmeye başladılar. Çar Aleksandr tarafından yapılan teklifleri beğenmedikleri zaman, bunları reddetmekten çekinmediler. Bunun aksi olarak da, Aleksandr'm karşı çıkduğu kanunları kabul etmekte de tereddüt göstermediler. Bu mücadele bir süre sonra gerginliğe dönüştü. Çünkü, Viyana Kongresi sırasında, liberal eğilimlere kapılan Çar I. Aleksandr, bir süre sonra fikir değiştirerek, tekrar despotizme döndü. Bunda, 1818-1822 arasında yer yer başgösteren ayaklanmaların etkisi büyük oldu. Liberal düşüncelerini terketti. Bu şartlar içinde, Çar Aleksandr ile Polonyalıların arası iyice açıldı. Bunun yanında Grandük Constantin'in (Konstantin) uyguladığı yönetim şekli de, Polonyallılarda tepki uyandırıp, gerginliği daha da arttırdı.

Aleksandr'm 1825 Aralık ayında ölümü üzerine Polonyada bir ayaklanma meydana geldiyse de, yeni Çar I. Nikola, bu ayaklanmayı çabucak basürdü. I. Nikola sert ve mutlakiyetçi bir hükümdardı. Bu sebeple, ayaklanmayı basürdüktan sonra, Polonya'daki yönetimini daha da şiddetlendirdi. Diet'i toplanuya çağırmaktan vazgeçti.

Biraz yukarda Belçika ihtilâli'ni anlatırken, Rusya'nın ihtilâli bastırmak için Belçika'ya müdahale etmek istediğine değinmiştik. Gerçekten, Nikola, Belçika

⁴⁸ Viyana Kongresi'nin 9 Haziran 1915 tarihli “Acte Final” inin Polonya ile ilgili 1-14. maddelerinin metni için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome II, p. 571-575.

4. POLONYA'DA AYAKLANMA

Napolyon'un Tilsit'de kurmuş olduğu Varşova Büyük Dükalığı, Viyana Kongresinde parçalanmış, Doğu Galiçya'ya Avusturya ve Poznan (veya Posen) bölesim Prusya almış, geri kalan kısımları da Rusya'ya verilmişü. Viyana kongresi kararlarına göre, Avusturya, Prusya ve Rusya, yönetimleri altında bulunan topraklardaki Polonyalıların "millî" müesseselerini devam ettirmelerine izin vereceklerdi⁴⁸. Lâkin, Viyana'nın bu kararlarını Avusturya ve Prusya uygulamadılar. O sırada liberal fikirlere eğilim gösteren Çar I. Aleksandr, 27 Kasım 1815 de Polonyalıllara bir anayasa verdi. Bu anayasaya göre Polonya bir "Krallık" oluyordu. Yalnız Rus Çarı, aynı zamanda Polonya Kralı idi. Beş kişilik bir yürütme organının başında, Rus Çarı tarafından tayin edilen bir Kral-Vekili (Vice-Roi) buluncaktı ki, Aleksandr, kardeşi Grandük Constantine'i bu göreve tayin etmişti. Yine bu anayasaya göre, yasma görevi iki-meclisli bir parlâmentoya (Diet) verilmişti. Ayan Meclisi'nin (Senato) üyeleri Rus Çarı tarafından tayin ediliyordu. Milletvekilleri Meclisi'nin üyelerini ise halk seçecekti. Ne var ki, anayasa, pek az Polonyalıya seçme hakkı vermişti. Bundan başka, Diet'in kabul ettiği kanunların da, yürürlüğe girebilmesi için Çar tarafından da onaylanması gerekmektedir. Nihayet, Diet, iki yılda bir defa ve o da Rus Çarı'nın daveti üzerine toplanacaku.

Görüldüğü gibi, Polonya Anayasası, gerçekte bir bağımsız devlet anayasası değil, çok sınırlı bir özerklik anayasası idi. Lâkin Polonyalıllar, bu gerçeğe rağmen bağımsız imişler gibi hareket etmeye başladılar. Çar Aleksandr tarafından yapılan teklifleri beğenmedikleri zaman, bunları reddetmekten çekinmediler. Bunun aksi olarak da, Aleksandr'ın karşı çıktığı kanunları kabul etmekte de tereddüt göstermediler. Bu mücadele bir süre sonra gerginliğe dönüştü. Çünkü, Viyana Kongresi sırasında, liberal eğilimlere kapılan Çar I. Aleksandr, bir süre sonra fikir değiştirerek, tekrar despotizme döndü. Bunda, 1818-1822 arasında yer yer başgösteren ayaklanmaların etkisi büyük oldu. Liberal düşüncelerini terketti. Bu şartlar içinde, Çar Aleksandr ile Polonyalıların arası iyice açıldı. Bunun yanında Grandük Constantin'in (Konstantin) uyguladığı yönetim şekli de, Polonyalıllarda tepki uyandırıp, gerginliği daha da arttırdı.

Aleksandr'ın 1825 Aralık ayında ölümü üzerine Polonyada bir ayaklanma meydana geldiyse de, yeni Çar I. Nikola, bu ayaklanmayı çabucak bastırdı. I. Nikola sert ve mudakiyetçi bir hükümdardı. Bu sebeple, ayaklanmayı basürdikten sonra, Polonya'daki yönetimini daha da şiddetlendirdi. Diet'i toplantıya çağılmaktan vazgeçti.

Biraz yukarda Belçika ihtilâli'ni anlatırken, Rusya'nın ihtilâli basürmek için Belçika'ya müdahale etmek istediğine değinmiştik. Gerçekten, Nikola, Belçika

⁴⁸ Viyana Kongresi'nin 9 Haziran 1915 tarihli "Acte Final" inin Polonya ile ilgili 1-14. maddelerinin metni için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome II, p. 571-575.

ayaklanmasını bastırmak için Polonyalılardan meydana gelen bir ordu teşkil etmek istedi. Polonyalılar bunu duyunca, 29-30 Kasım 1830 gecesi, bütün Varşova halkı ayaklandı. Bunun üzerine Grandük Konstantin, kaçmak zorunda kaldı. Polonyalılar da, 5 Aralık 1830 günü, Napolyon ordularında savaşlara kaulmuş olan Polonyalı General *Chlopicki*'yi devlet başkanı yaptılar. Bir kaç gün içinde bütün Polonya ayaklanmış durumdaydı ve 1830 yılının sonunda ise, Polonya'da bir tek Rus askeri kalmamıştı. Bunun üzerine Diet, 26 Ocak 1831 de Romanof Hanedanının Polonya üzerindeki egemenliğinin sona erdiğini ilân etti.

Polonya'nın düzenli bir ordusu vardı ve o sırada bu ordu 35.000 kişi kadardı. Kaldı ki, bu kuvvetin daha da arttırılması imkânı mevcut bulunuyordu. Polonyalı komutanların bazıları, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında, Rus Generali Diebitch'in yanında savaş yapmışlardı. Yani savaş tecrübeleri vardı.

Rusya ise Polonya'ya 114.000 kişilik bir kuvvet şevketti. Rus kuvvetleri ile Polonya kuvvetleri arasındaki ilk muharebe, 25 Şubat 1831 de Varşova yakınlarında oldu ve Ruslar bu muharebeyi kazandılar. Fakat bu başarı, Ruslara, bütün Polonya'nın egemenliğini sağlayacak bir zafer olamamıştı. Bu yüzden, Polonya'ya daha fazla kuvvet şevkettiler. Polonyalılar da kuvvetlerini 100.000'e çıkardılar. Savaş aylarca sürdü. Polonyalılar, Ukranya'da bulunan Volhynia'lılarla Litvanyalıları da bağımsızlık için ayaklanmaya teşvik ettilerse de başarılı olamadılar⁴⁹. Ayrıca, dışardan yardım göremeyen Polonyalılar, çok üstün olan Rus kuvvetleri karşısında da yenilmeye başladılar. Nihayet, General Paskievitch komutasındaki Rus ordularının 8 Eylül 1831 de Varşova'yı düşürmeleri üzerine, Polonya ayaklanması sona ermiş oluyordu. Ruslar, bundan sonra Polonya'da kanlı bir temizlik hareketine giriştiler. Bir çok Polonyalı idam edildi ve pek çok Polonyalı milliyetçi de Sibiryaya sürüldü.

Belirttiğimiz gibi, Polonyalıların yenilgisinde, dışardan hiç bir yardım alamamış olmaları büyük rol oynamıştır.

Prusya bu sırada Rusya'nın tarafını tutuyordu. Kendi işgali altında bulunan Poznan'daki Polonyalıların, soydaşlarının yardımına koşmalarını önlemek için, Prusya Poznan sınırlarını kapatı.

Avusturya, bu sıralarda Rusya'nın Balkanlar'da gösterdiği faaliyetlerden hoşlanmadığı için, Rusya'nın başına böyle bir gaile çıkmasından memnun oldu. Fakat Metternich, Polonya ayaklanmasının Avusturya'ya da bulaşmasından korktuğundan, Doğu Galiciya'daki Polonyalıların da soydaşlarının yardımına gitmesini önlemek üzere, o da Doğu Galiciya sınırlarını kapatı. Bu suretle Polonyalıların başka devletlerle bağları tamamen kopmuş olmaktaydı.

Polonya ihtilâli en fazla Fransa'da heyecan uyandırdı. Varşova'da çıkan ayaklanmanın bir kaç gün içinde bütün Polonya'ya yayılması gibi, Polonya ayaklanması

⁴⁹ Debidour, La *Sainte Alliance*, p. 298.

karşısındaki heyecan, Fransa'nın her tarafına yayıldı. Lâkin, yeni Kral Louis-Philippe, Polonya yüzünden Fransa'nın başının derde girmesini hiç istemiyordu. Fakat Fransız kamu oyunun baskısı o kadar ağır oldu ki, Louis-Philippe, hiç değilse göstermelik kabilinden, Polonya sorunu ile uğraşıyormuş gibi görünmek istedi ve Rus Çarı ile Polonyalılar arasında aracılık yapma fikrini ortaya attı. Fakat bu işe yalnız başına girişmek istemediğinden, Avusturya'yı da işin içine sokmak istedi. Metternich de, Louis-Philippe gibi bu işe bulaşmak arzusunda değildi. Fakat Fransa'nın başvurusunu reddetmiş duruma düşmemek için, Metternich de, aracılık işine İngiltere'nin de kaülmasını istedi. Diğerleri gibi İngiltere'nin de Polonya sorununa karışmaya niyeti yoktu. Bir defa, Polonya, İngiltere'nin çıkarlarının söz konusu olmadığı bir yerdi. İkincisi de, bu sırada İngiltere'nin de kendi meseleleri vardı. Bu sebeple, İngiltere de, bir takım kaçamaklı tutumlardan sonra, o da bu aracılığa karışmayı reddetti. Bu suretle Polonya, devletler tarafından bir kere daha yokalmaya mahkûm edilmiş bulunuyordu⁵⁰.

5. İTALYA'DA AYAKLANMALAR

1820-21 de liberal hareketler İtalya'nın kuzey devletlerinde de kendisini göstermişti. Fakat bu sefer, bu hareketler, kötü yönetimin en iyi örneğini veren orta İtalya dükalıkları ile Papalık Devleti'nde ortaya çıktı⁵¹. Papa VIII. Pie, 1830 Kasımında ölmüştü. Kardinaller iki aylık toplantıdan sonra 2 Şubat'ta (1831) Papalığa XVI. Gregoire'ı seçtiler. Modena, Bolonya ve Parma'da ayaklanmalar patlak verdi. Bu ayaklanmalar üzerine Dükler ülkelerini terkedip kaçmak zorunda kaldılar. Aynı zamanda Avusturya'dan da yardım istediler.

İtalyanlar, hürriyet için ayaklanırken, aynen Polonyalıların yaptığı gibi, Fransa'ya güvenmekteydiler. Lâkin bu sırada Fransa İtalya'dan çok uzaktaydı. Yakın olan, Lombardiya ve Venedik'te, Metternich'in, Fransa'daki Temmuz İhtilâlinde sonra hazırlanmış olduğu Avusturya kuvvetleriydi. Bunlar harekete geçmek için Metternich'ten bir işaret bekliyorlardı. Bu sebeple, ayaklanmanın ilk haberleri gelir gelmez, Avusturya, bu ayaklanmalara müdahale edeceğini açıkladı. Fransa ise buna itiraz etti. Diğer küçük Dükalıklara Avusturya'nın müdahale etme hakkı olmakla beraber, Papalık Devleti bağımsız olduğundan, buraya Avusturya'nın müdahale edemeyeceğini bildirdi. Ayrıca, İtalyan yarımadasında kendisinin de çıkarları olduğu için, Avusturya'nın harekete geçmesi halinde, kendisinin de İtalya'ya asker sevkedeceğini bildirdi.

Fransa'nın bu tutumuna Metternich'in tepkisi gayet sert oldu. Papalık Devleti'nin kendisinden yardım istediğini bildirdiği gibi, "*Fransa savaş istiyorsa, bu savaş olacak, fakat Anıstıuya asla gerilemeyecektir*" dedi⁵².

Debidour, *aynı eser*, p. 299-300.

aynı eser, p. 291.

■- Debidour, *aynı eser*, p. 292.

Diğer taraftan Fransa, muhtemel bir savaşa karşı, Osmanlı imparatorluğundan da, 1829 Edirne barışının ihtikamını almak için, Avusturya'nın müttefiki bulunan Rusya'ya karşı hazırlanmasını istedi. Napolyon gibi, Fransa Başbakanı Lafitte de, Osmanlı Devleti'ni bu sefer Avusturya'ya karşı kullanmak istiyordu. Fakat, sorun bu duruma gelince, Kral Louis-Philippe, duruma müdahale etti ve 13 Mart 1831 de Lafitte'i Başbakanlıktan alıp, yerine Casimir Périer'yi getirmek suretile krizi yumuşattı. “Barikaüar Kralı” bir maceraya girmek istemiyordu⁵³.

Fransa gerileyince, Avusturya orduları da İtalya'ya girdiler ve ayaklanmaları gayet sert bir şekilde basınp, ülkelerinden kaçan hükümdarları tahüarına iade etü.

6. ALMANYA GELİŞMELERİ

1830 İhtilâlleri Almanya'yı da etkisi altına aldı. Fakat Germen Konfederasyonu'nun dağınık durumda olması hasebile, bütün Almanya! kapsayan bir ihtilâl hareketi meydana gelmedi. Fakat Almanya'nın bazı devletlerinde liberal hareketler başarılı olurken, diğerleri başarısız kaldı. Bunun sonucu olarak da Metternich, Almanya üzerindeki kontrolünü devam ettirdi. Avusturya'nın Alman devletleri üzerindeki baskıları, “BaUİ” devletlerden İngiltere ve Fransa'nın bazı itiraz ve tepkilerine sebep olduysa da, bu iki devlet de fazla ileriye gidemediler. Zira, “Kuzey Devletleri” denen Avusturya, Rusya ve Prusya sıkı bir işbirliği içinde oldular.

Bununla beraber, Brunswick (Braunschweig), Hesse-Kassel, Saksonya, Hanovra ve Baden'de hükümdarlar nisbeten liberal anayasalar kabul ederek, halkın şikâyetlerini gidermeye çalışılar. Fakat, diğer Alman devletlerindeki liberal hareketler başarılı olamadı. Prusya'da da dağınık bir-iki liberal hareket meydana geldi ise de, bunlar çabuk önlendi. Almanya'daki liberal hareketler bundan öteye gitmedi.

Fakat, liberal hareketüerin dışında, Almanya'da “millî birlik” istikametinde çok önemli gelişmeler oldu ve bunların liderliğini de Prusya yapıü.

1832 Mayısında 25.000 kadar *Burschenschaft*'lı milliyetçiler, Palatina'daki Hambach'da toplanarak, Alman millî birliği için harekete geçtiler ve bu derneğin bayrağı olan siyah-kırmızı-sarı bayrağı çıkardılar. Bütün Almanya gözönüne alınca, bu hareket o kadar geniş ve dolayısile korkutucu değildi. Lâkin Metternich'i harekete geçirmek için yeterli oldu. İlk önce 1832 Haziranında Frankfurt Diyet'ini ve 1834 Haziranında da bütün Alman devletlerinin temsilcilerini Viyana'da topladı. Bunlara Prusya da katıldı. Bu toplantılar sonunda Almanya'daki liberal hareketlere karşı sert tedbirler alındı ve bunların uygulanmasına derhal geçildi. *Burschenschaft* üyeleri kamu haklarından yoksun bırakıldı.

Alman millî birliği için *Burschenschaft*'ın atmış olduğu adım bir sonuç vermemekle beraber, bu sefer Prusya bu birliği gerçekleştirme yolunda başka bir adım atı. Bu da Gümrük Birliği, *Zollverein* dır.

⁵³ Debidour, *aynı eser*, p. 293.

Prusya, 1830'dan önce, bazı kuzey alman devletleri ile Hesse Büyük Dükalığını kendi gümrük sistemi içine almıştı. 1831 de Hesse Elektörlüğü'nü³⁴ ve 1833 de de Saksonya, Baviera ve Württemberg'i de bu gümrük birliği içine almaya muvaffak olunca, 1 Ocak 1834 de *Gümrük Birliğini* (Zollverein) resmen ilân etti.

Metternich, Prusya'nın bu hareketi ile, Alman millî birliğini kendi etrafında kurmaya doğru gittiğini anlamıştı. 1833 Haziranında Avusturya İmparatoruna, *"Ekonomik menfaatlerinin bu kaynaşması ile, bütün Almanya sonunda, tek bir millet, kudretli bir birlik haline gelecektir. Ve Avusturya bu birlik içinde yabancı bir parça gibi sayılacak ve Avusturya'nın bu birlikten çıkarılmasının politik sonuçları olacaktır"* diye yazıyordu⁵⁵. Metternich, ileride bir Alman millî birliğinin kurulmasının, Avrupa dengesinde meydana getireceği politik değişimleri gayet isabetli bir şekilde görmüştü. Bununla beraber, Prusya'nın bu teşebbüslerine karşı koymadı. Karşı koyması demek, Prusya ile münasebetleri bozmak olurdu ki, liberalizm tehlikesi karşısında Prusya'ya ihtiyacı vardı.

7. İBERİK YARIMADASINDA GELİŞMELER

1830 larda İberik Yarımadasında, Portekiz ve İspanya'da bir krallık mücadelesi ortaya çıktı. Lâkin bu, gerçekte, mutlakiyetçilikle liberalizmin mücadelesi idi. Her ikisinde de liberal hükümdarlar ülkelerinin başına geçti.

Portekiz'de hükümdarlığa, 1828 yılında Don Miguel geçti. Kendisi gayet otoriter ve mutlakiyetçi bir hükümdardı. Kardeşi ve tahtın gerçek sahibi, ve o sırada Brezilya İmparatoru olan Don Pedro'nun 1826 da ilân ettiği anayasayı da yürürlükten kaldırdı. Portekiz eskidenberi İngilterenin nüfuzu alUndaydı. Bu sebeple, Don Miguel'in sert yönetimi halkın hoşnutsuzluğuna sebep olduğu gibi, İngiltere ve Fransa ile de münasebetleri bozuldu. Bu iki devlet Portekiz'e müdahale etmek zorunda kaldılar. Bunun arkasından, Brezilya İmparatoru ve Protekiz tahnun gerçek sahibi Don Pedro da, 1832 de Brezilya imparatorluğundan feragat edip, Portekiz'e geldi ve Don Miguel ile mücadeleye başladı. İngiltere ve Fransa Don Pedro'ya yardım ettiler ve 1834 yılında Don Miguel'i tasfiyeye muvaffak oldular. Don Pedro'nun zaferi, Portekizde liberallerin zaferi oluyordu.

İspanya'da ise Kral VII. Ferdinand, Verona Kongresi'ndenberi İspanya'yı koyu bir mutlakiyetçilikle yönetmekteydi. Lâkin 1833 yılında ölünce üç yaşındaki kızı Isabelle'in II. Isabelle adıyla hükümdar olması gerekti. Lâkin Kraliçe çok küçük olduğundan, naipliği, Ferdinand'ın karısı Marie-Christine üzerine aldı. Fakat Don Miguel'in de yakın dostu olan Prens Don Carlos, hükümdarlığı eline geçirmek için Marie-Christine'e karşı mücadele açtı. Marie-Christine, durumunu kuvvetlendir-

⁵⁴ O tarihte Almanya'da "Hesse" adını taşıyan bir kaç devlet bulunmaktaydı. Hesse-Kassel, Hesse-Darmstadt, Hesse-Homburg, Hesse Elektörlüğü gibi.

⁵⁵ Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, Paris, Hachette, 1954, p.78.

mek için İngiltere ve Fransa'ya dayanmak istedi. Halbuki bu iki ülke liberal rejimlerin başında geliyordu. Marie-Christine ise, kocası Ferdinand'ın mutlakiyetçi rejimini devam ettirmek niyetindeydi. Fakat bu iki liberal devlete de ihtiyacı olduğundan, mutlakiyetçilikten vazgeçerek, İspanya için liberal bir anayasa kabul etti. Bu suretle liberalizm İspanya'da da başarı kazanmış oluyordu.

Diğer taraftan, İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz arasında, 22 Nisan 1834 de, Don Miguel ve Don Carlos'a karşı bir ittifak imza ettiler⁷⁷15. Bu ittifak karşısında, Don Miguel Portekiz'de ve Don Carlos da İspanya'daki hükümdarlık mücadelelerinden vazgeçmek zorunda kaldılar.

Batı Bloku, şimdi dipomasi alanında liberalizmin savunucusu haline gelmiş olmaktaydı.

8. 1830 İHTİLÂLLERİNİN İNGİLTERE'YE ETKİSİ

Avrupa'da meydana gelen 1830 ihtilâlleri İngiliz liberalleri üzerinde de etki yapmaktan geri kalmadı. Fakat bu, İngiltere'de kanlı bir ihtilâl şeklinde olmayıp, siyasal rejimin kusurlu taraflarından bazılarının düzeltilmesi şeklinde sonuç verdi.

İngiltere'nin siyasal rejimi, Avrupa'daki mutlakiyetçi rejimlerle karşılaştırıldığında, bir çok bakımlardan liberal nitelikliydi. Hatta, İngilterenin kuvvetinin bu siyasal rejimden doğduğuna inanılırdı. Rejimin bu liberal niteliği dolayısıyla, Avrupa'daki ihtilâller, İngiltere'ye etki yapmakla birlikte, herhangi bir ayaklanma veya paüamaya sebep olmadı. Fakat ne var ki, İngiliz siyasal rejiminin de Avrupa'ya benzeyen tarafları vardı. Bunların başında da, İngiltere'de de asillerin ayrıcalıklı bir sınıf teşkil etmesi ve asillerin devlet yönetimine egemen olmaları geliyordu.

Asillerin bu ayrıcalıklı durumu seçim sisteminde de mevcuttu. Milletvekillerini halk değil, seçim çevreleri seçiyordu. Seçim çevrelerinin çoğunu da kontluklar meydana getiriyordu. Ayrıca, her seçim çevresine ayrılmış bir milletvekili sayısı vardı ve seçim çevrelerinin nüfus sayısı değiştiği halde, seçilen milletvekili sayısında hiç bir değişme olmamıştı.

Bunun yanında, endüstrinin gelişmesi sonucu, şehir nüfusu da büyümüş ve büyük endüstri şehirleri ortaya çıkmıştı. Manchester, Leeds, Sheffield ve Birmingham gibi şehirler böyleydi. Bir çok kontlukların nüfusu azaldığı halde, eskisi gibi yüksek sayıda milletvekili seçmeye devam ederken, bu yeni gelişen endüstri merkezleri milletvekili seçemiyordu. Fransız İhtilâlinin de etkisiyle, 1816 dan itibaren, İngiltere'de, sistemin bu kötü yönlerinin değiştirilmesi için bir mücadele başlamışa ve bu macadeleyi Liberal Party (Whigs) yürütmekteydi. İngiliz liberallerinin seçim sisteminde reform yapma mücadelesi, 1830 a kadar sonuçsuz kaldı. Çünkü,

asillerin egemen olduğu Muhafazakâr Paru (Tories), bu konuda herhangi bir değişikliğe yanaşmıyordu.

Diğer taraftan, sanayiın gelişmesi, bir işçi sınıfı ortaya çıkarmıştı. Bunlar da Muhafazakârların ekonomik politikasından şikâyetçiydi. Zira ücretler düşük, çalışma saatleri uzun ve hayat pahalıydı.

Durum bu şekilde iken, 1830 Haziranında lirai IV. George öldü ve yerine kardeşi IV. William geçti. Kral değişmesi sonucu yeni bir seçime gidildi. Muhafaza kârlar seçimi kazandırsa da, Avam Kamarası'nda sahip oldukları çoğunluk oranı bir hayli zayıfladı. Liberallerin ise milletvekili sayısı artmıştı. Tam bu sırada Fransa'da Temmuz İhtilâlinin de liberallerin zaferi ile sonuçlanması, İngiliz liberallerini harekete geçirdi ve 1830 Kasımında Parlâmentoya yeni ve adaleü bir seçim kanunu sundular. Liberallerin bu mücadele ve baskısı karşısında, “İnsan tabiatı, bir hamlende bu kadar mükemmelliğe erişmeye müsait değildir” diyen⁵⁷ Başbakan Weillington 1830 Aralık ayında istifa etmek zorunda kaldı. Yeni kabineyi Liberallerin lideri Lord Grey kurdu ve derhal seçime gitti. Bu seçimlerin sonunda Liberaller Avam Kamarası'nda çoğunluğu elde ettiler. Bu suretle, 50 yıldanberi, yani 1783 tarihindenberi iktidarda bulunan Muhafazakâr Parti iktidardan düşmüş oluyordu.

Liberal çoğunluğun bulunduğu Avam Kamarası, Lord Grey'in sunduğu yeni seçim reformu kanununu hemen kabul etti. Lâkin kanun, Lordlar Kamarası'na gönderilince, bu Meclis kanunu kabul etmedi. Bu olay, bütün İngiltere'de karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. İngiltere âdetâ bir iç savaşın eşiğine geldi. Lordlar Kamarası görüşünde ısrar ettiği için, bu karışıklıklar bir süre devam etti. Fakat, gün geçtikçe durumun kötüye gittiğini gören Lordlar, sonunda, 1832 Haziranında t eni seçim kanununu kabul etmek zorunda kaldılar. Sorun da böylece çözümlenmiş oldu.

Yeni seçim kanunu seçim sorununu mükemmel bir şekilde çözümlenmemişti. Seçim çevreleri yine eşit hale getirilmemişti. Fakat büyük şehirlere de seçim hakkı tanındı. Yeni kanunla seçmen sayısı bir misli arttı. Her 30 kişiden bir kişi seçme hakkına sahip oldu. Halbuki Fransa'da 1831 tarihli seçim kanunu'na göre ancak 200 kişide bir kişi seçim hakkına sahipti.

Seçim reformu işçilerin durumuna herhangi bir fayda sağlamadı. Fakat orta sınıfın kesin bir zaferiydi.

Böylece, 1830 İhtilâlleri İngiltere'de, daha iyi bir demokrasi için yeni bir adım atılmasını sağlamış oldu.

9. 1830 İHTİLÂLLERİNİN SONUCU

1830 ihtilâlleri, daha ilk yıllarında, 1818 in Beşli İttifak'ım parçaladı. Bu parçalanmadan, İngiltere ile Fransa'nın meydana getirdiği *Batu Bloku* ile, Rusya,

■ ⁵⁷ Weill, *Eveil des Nationalités et le Mouvement Libéral*, p. 108.

Avusturya ve Prusya'nın teşkil ettiği *Doğu Bloku* ortaya çıktı. Liberalizme cephe alan ve mutlakiyetçiliğin savunucusu olarak hareket eden Doğu Bloku, bir kere daha ikinci bir Kutsal İttifak içinde birleşti. Bu da, üç devlet arasında 1833 Eylülünde imzalanan *München-Graetz* Anlaşmasıdır.

1830 İhtilâllerinde Louis-Philippe Fransası ile İngiltere'nin, liberal hareketlere karşı “ademi müdahale” yani müdahale edilmemesi (non-intervention) ilkesini benimsemeleri Metternich'i korkutmuştu. Metternich'e göre, “kozmopolit demokrasi”, yerleşmiş rejimlere karşı mütemadiyen saldırıda bulunuyordu. Bu anarşi fırsatına karşı, düzenin korunması tedbirlerini almak kadar meşrû bir şey olamazdı”⁷⁸. Bu sebeple de üç devlet arasında, yani Rusya, Avusturya ve Prusya arasında München-Graetz anlaşmasının imzasını sağladı. Bu antlaşma ile bu devletler, herhangi bir devlet içerden veya dışardan bir tehlike karşısında kalır da içlerinden birine başvurursa, kendi çıkarlarına ve şardara göre, bu isteği kabul veya reddedeceklerdi. Bir devletin kendilerinden yardım istemesine, başka bir devlet karşı çıkacak olursa, üç devlet böyle bir “saldırımı” önlemek için derhal tedbir alacaklardı. Kutsal İttifak da aşağı yukarı aynı şeyleri söylemişti.

Üç devlet sadece bu antlaşmayı imzalamakla yetinmeyip, bunu İngiltere ve Fransa'ya da bildirdiler. Doğu Bloku, âdetâ Baü Bloku'na meydan okuyordu.

Buna Karşılık, İngiltere ve Fransa'nın 1834 Nisanında, İspanya ve Portekiz ile birlikte imzaladıkları Dörtlü ittifak da, bu yeni Kutsal İttifak'a bir'cevap teşkil etmekteydi.

Bununla beraber, Batı Bloku uzun ömürlü olamadı. İngiltere ile Fransa geçinemeditiler. Özellikle, ilerde göreceğimiz gibi Mehmet Ali isyanı, bu iki devletin münasebeüerinin bozulmasına ve çatışmalarına sebep oldu. Bunun sonucu olarak, Louis-Philippe Fransası 1835 den iübaren İngiltere'den uzaklaşarak Avusturya tarafına kaydı. Ayrıca, Louis-Philippe de içerdeki liberal politikasını yavaş yavaş terketti ki, bu durum Fransa'da 1848 Şubat ihtilâlinin patlaması ve Louis-Philippe'in Fransa'dan ayrılması ile son bulacaktır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

AVRUPA'DA 1848 İHTİLÂLLERİ

1830-1848 arasında Avrupa diplomasisini en fazla meşgul eden bir sorun olarak, on yıl kadar sürmüş bulunan Mehmet Ali isyanı görünür. Osmanlı Devletinin bu âsi valisinin ayaklanması, Batı Akdeniz'de ve Osmanlı imparatorluğu üzerinde Avrupa devletlerinin birbirleriyle çatışan menfaaüeri için bir çok ihtimal ve imkânları ortaya çıkardığından, Avrupa devletleri dikkat ve çabalarını bu sorun üzerinde

⁷⁸ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 328.

yonğunlaşmışlar ve bunun sonucu olarak, da, bu dönemin en harekeü konusu sahneye çıkmıştır. Lâkin, Avrupa devletleri bu menfaat çatışmaları içinde bulunurken, Avrupa'da toplumlar, 1815 ve 1850'a karşı tepkilerini arttırmaya devam etmişler ve içten içe kaynamışlardır. Bu toplumlarda bir çok değişmeler olmuştur. Toplumların kazanmış olduğu bu yeni şartlar, 1815'in donuk ve kalıplaşmış düzeni ile çelişki haline geldiğinden, bu çelişki nihayet 1848'de bir patlama ile bütün Avrupa'yı sarsmıştır.

Avrupa toplumlarındaki bu değişmeyi anahatları ile belirtelim.

Şüphesiz bu değişme ve gelişmelerin başında, *Liberalizm* yani, hürriyetçilik akımının, 1830 dan sonra da kuvvetlenmeye devam etmiş olmasını saymak gerekmektedir. 1830 ihtilallerinde Liberalizm tam bir zafer elde edememiş ise de, bazı ülkelerde kazanmış olduğu zaferin etkileri çok geniş olmuştur. Avrupa hükümdarlarının ve özellikle Doğu Bloku'nun, 1830 ihtilallerinde Liberalizmi bazı ülkelerde başarısızlığa uğratmış olmaları, liberal ve hürriyetçi akımı önleyememiş, aksine, bir tepki olarak daha da kuvvetlenmesine sebep olmuştur. 1848 den önceki yıllarda liberalizmi ifade eden fikirler ve kavramlar, esas itibarile, anayasalı siyasal rejim, seçim hak ve hürriyeti ve basın hürriyeti gibi ilkelerdi.

19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa toplumlarının geçirmiş olduğu önemli bir gelişme de, ekonomik alanda ortaya çıkmıştır. Sanayi, bu dönemde Avrupa'da büyük gelişmeler kaydetmiştir. Sanayi gelişmesi ve üretimin artması, ulaşırma sorunun ortaya çıkarmış ve bunun sonucu olarak da demiryolları yapımı hız kazanmıştır.

Ekonomik alandaki bu gelişmelerin, fikir bakımından bir takım sonuçları olmuştur. Ulaştırma araçlarının gelişmesi, toplundan birbirine yakınlaştırmış ve bu da fikir akımlarını yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bir diğer sonuç da, artan üretimin önce Avrupa kıtasında pazar araması, gümrük duvarlarına tepki göstermesi ve milletlerarası ticaret alanında serbesti fikrinin gelişmesidir. Bu durum hürriyetçilik akımına da güç kazandırmıştır. Üçüncü sonuç ise, bizatihi sanayi ortaya çıkardığı problemler olmuştur. Bu da işçi sınıfının büyümesi, ücretlerin düşüklüğü ve şehir nüfusunun genişlemesi sonucu, özellikle sanayi şehirlerindeki sefalet sorunudur. Bu durum da *sosyalist* fikir akımına hız vermiştir. Sosyalist akım, genel olarak Saint-Simon sistemi üzerinde yoğunlaşmış ise de⁵⁹, *Karl Marx ve Friedrich Engeld* in 1847 de *Komünist Manifestosu*'nu (*Manifeste du Parti Communiste*) yalanlaması, sosyalizmi, en az teori alanında, çok daha Sofa götürmüştür¹⁰. Komünist

⁵⁹ Saint-Simon (1760-1825) Fransız asillerindendi. Bununla beraber, Amerikan bağımsızlık savaşına katıldığı gibi, Fransız İhtilâli'ni de hararetle desteklemiştir. Servetini ilim adamlarına harcamış ve sonunda fakir olarak ölmüştür. İlginç fikirleri vardı. İnsanların kardeşliği ve Avrupa Federasyonu kavramlarına bağlanmış ve toplumun ilim adamları tarafından reorganize edilmesi gerektiğine ve sosyalizme inanmıştı.

⁶⁰ Komünist Manifestosu'nun metni: Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p. 233-238. Manifesto'nun tam metni: Lewis S. Feuer (Ed.), *Marx and Engels - Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York, Doubleday and Co., Anchor Books, 1959, p. 6-41.

yoğunlaştırmışlar ve bunun sonucu olarak, da, bu dönemin en hareketli konusu sahneye çıkmıştır. Lâkin, Avrupa devletleri bu menfaat çatışmaları içinde bulunurken, Avrupa'da toplumlar, 1815 ve 1830'a karşı tepkilerini arturmaya devam etmişler ve içten içe kaynamışlardır. Bu toplumlarda bir çok değişmeler olmuştur. Toplumların kazanmış olduğu bu yeni şartlar, 1815'in donuk ve kalıplaşmış düzeni ile çelişki haline geldiğinden, bu çelişki nihayet 1848'de bir patlama ile bütün Avrupa'yı sarsmıştır.

Avrupa toplumlarındaki bu değişmeyi anahadları ile belirtelim.

Şüphesiz bu değişme ve gelişmelerin başında, *Liberalizm* yani, hürriyetçilik akımının, 1830 dan sonra da kuvvetlenmeye devam etmiş olmasını saymak gerekmektedir. 1830 ihtilâllerinde Liberalizm tam bir zafer elde edememiş ise de, bazı ülkelerde kazanmış olduğu zaferin etkileri çok geniş olmuştur. Avrupa hükümdarlarının ve özellikle Doğu Bloku'nun, 1830 ihtilâllerinde Liberalizmi bazı ülkelere başarısızlığa uğratmış olmaları, liberal ve hürriyetçi akımı önleyememiş, aksine, bir tepki olarak daha da kuvvetlenmesine sebep olmuştur. 1848 den önceki yıllarda liberalizmi ifade eden fikirler ve kavramlar, esas itibarile, anayasalı siyasal rejim, seçim hak ve hürriyeti ve basın hürriyeti gibi ilkelereydi.

19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa toplumlarının geçirmiş olduğu önemli bir gelişme de, ekonomik alanda ortaya çıkmıştır. Sanayi, bu dönemde Avrupa'da büyük gelişmeler kaydetmiştir. Sanayi gelişmesi ve üretimin artması, ulaştırma sorunun ortaya çıkarmış ve bunun sonucu olarak da demiryolları yapımı hız kazanmıştır.

Ekonomik alandaki bu gelişmelerin, fikir bakımından bir takım sonuçları olmuştur. Ulaştırma araçlarının gelişmesi, toplumları birbirine yakınlaştırmış ve bu da fikir akımlarını yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bir diğer sonuç da, artan üretimin önce Avrupa kıtasında pazar araması, gümrük duvarlarına tepki göstermesi ve milletlerarası ticaret alanında serbesti fikrinin gelişmesidir. Bu durum hürriyetçilik akımına da güç kazandırmıştır. Üçüncü sonuç ise, bizzat sanayi ortaya çıkardığı problemler olmuştur. Bu da işçi sınıfının büyümesi, ücretlerin düşüklüğü ve şehir nüfusunun genişlemesi sonucu, özellikle sanayi şehirlerindeki sefalet sorunudur. Bu durum da *sosyalist* fikir akımına hız vermiştir. Sosyalist akım, genel olarak Saint-Simon sistemi üzerinde yoğunlaşmış ise de⁵⁹, *Karl Marx ve Friedrich Engels* in 1847 de *Komünist Manifestosu'nu* (*Manifeste du Parti Communiste*) yayınlaması, sosyalizmi, en az teori alanında, çok daha Sol'a götürmüştür¹⁰. Komünist

Saint-Simon (1760-1825) Fransız asillerindendi. Bununla beraber, Amerikan bağımsızlık savaşına katıldığı gibi, Fransız İhtilâli'ni de hararetle desteklemiştir. Servetini ilim adamlarına harcamış ve sonunda fakir olarak ölmüştür. İlginç fikirleri vardı. İnsanların kardeşliği ve Avrupa Federasyonu kavramlarına bağlanmış ve toplumun ilim adamları tarafından reorganize edilmesi gerektiğine ve sosyalizme inanmıştı.

⁵⁹ Komünist Manifestosunun metni: Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p. 233-238. Manifesto'nun tam metni: Lewis S. Feuer (Ed.), *Marx and Engels - Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York, Doubleday and Co., Anchor Books, 1959, p. 6-41.

Manifestosu'nun, Metternich'e de hücum etmesi ilginçtir. Manifesto'nun son cümlesi, “Dünya işçileri Birleşiniz” diyordu.

Bununla beraber, sosyalist akım bu sıralarda kitleleri arkasından sürükleyebilecek bir güce erişmiş değildir.

19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan kuvvetli bir akını da *Nasyonalizm*'dir. Yani *Milliyetçilik* veya millî bağımsızlık akımı. Bu akım özellikle İtalya'da ve Almanya'da gelişmiş ve şimdi bir "Millet" teorisi ortaya çıkmıştır. Millet'in ne olduğu ve bunun tanımı üzerindeki görüşler birbirinden farklı olmakla beraber, gerçek şeydu ki, şimdi artık bir “Millet” teorisi işlenmeye başlıyordu. İtalyan *Mazzini* bu teorisyenlerin başında gelmekteydi.

Millet teorisinin işlenmeye başlanması, Nasyonalizm akımını kuvvetlendirmiş, bir toprak üzerinde aynı millete mensup insanların birleşmesi ve eğer bu toprak üzerinde birbirinden farklı milletlere mensup insanlar varsa, bunların da kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmesi hakkına sahip olması isteği, nasyonalizm ile liberalizmi birleştirmiştir.

Bu hürriyetçilik akımından din bile kendisini kurtarmamıştır. Fransa'da *Lamennais*'nin açmış olduğu çığır, şimdi Kilise ve dinin de çağdaş toplum şartlarına göre düzenlenmesi fikrine kuvvet vermiştir.

Bu gelişmelere karşılık, muhafazakâr Doğu Bloku devletleri, zayıflayacakları yerde, daha da kuvvet kazanmış görünmektedirler. 1830 İhtilâleri Rusya, Prusya ve Avusturya arasındaki bağları daha da güçlendirirken, liberal Fransa ile demokratik İngiltere'nin birbirine yaklaşması, Bau Bloku'nu bir denge unsuru gibi ortaya çıkarmıştı. Fakat bu denge bir süre sonra bozuldu. Fransa ile İngiltere'nin, İspanya'yı kendi ekonomik kontrolleri altına çekme mücadelesi, 1830 da Cezayir'i ele geçirmiş olan Fransa'nın, bir yandan Fas, diğer yandan da Tunus ile yakından ilgilenmeye başlaması ve nihayet, Mehmet Ali isyanı sırasında Fransa'nın Mehmet Ali'yi desteklemesi ve Mehmet Ali'ye dayanarak Doğu Akdeniz'e yerleşmek istemesi, Akdeniz'de bir İngiliz-Fransız rekabetine sebep olmuş ve bu rekabet içinde, bir süre sonra Batı Bloku parçalanmıştır. Buna paralel olarak, Louis-Philippe'ı de yavaş yavaş liberal rejime sırt çevirmeye başlaması da, Fransa'yı İngiltere'den ayırarak Avusturya'ya kaydırmıştır.

Bununla beraber, *München-Graetz* den itibaren Doğu Boku'nun yeniden kuvvet kazanması, elbetteki, Fransız İhtilâli ile başlamış olan hürriyetçi akımı durduramazdı. 1848 e doğru Avrupa'da yeni bir kaynaşma kimsenin gözünden kaçmıyordu. Bunun içindir ki, ihtiyar Metternich (1778-1859), 1847 Ekiminde, Viyana'daki Prusya elçisine, “*Ben eski bir doktorum. Geçici hastalıklarla, öldürücü hastalıkları birbirinden ayırmasını bilirim. Fakat bu sefer, bu sonuncu hastalıkla karşı karşıyayız*” diyordu-¹. Nitekim bu öldürücü hastalık, 1848 de, Avusturya'da Metternich'in yönetimini de öldürdü.

(1) Renouvin, adı geçen eser, Tom V, p. 190.

1848 ihtilâllerinin ilk işareti, beklenmedik bir yerden, İsviçre'den gelmiş ve bütün Avrupa'nın dikkatini üzerinde toplamıştır.

1. İSVİÇRE'DE LİBERALİZM MÜCADELESİ

Viyana Kongresi'nin 9 Haziran 1815 tarihli “Nihâî Sened”i ((Acte Final), 74-84 üncü maddelerinde, İsviçre'yi, mevcut 19 kantona 3 tane daha ekleyerek 22 kantondan meydana gelen bir Konfederasyon haline getirmişti⁶². Keza, Viyana'da bu Konfederasyon'a gayet gevşek bir anayasa da kabul ettirilmişti. Bu anayasa ile Konfederasyon, birbirinden bağımsız, 22 minüskül cumhuriyetten meydana gelen, başkenti, federal yetkileri ve ortak bir ordusu bulunmayan güçsüz bir topluluktan başka bir şey değildi*⁶³. 1830 lardan itibaren bu kantonların çoğunluğu, mahallî oligarşilerin yönetiminden kendilerini kurtarmak ve merkezî ve demokratik bir sistemin kurulması için çaba harcıyorlardı. Ve bunların bir kısmı, anayasalarında yaptıkları değişiklikler ile vatandaşların hak ve hürriyetlerini bir ölçüde genişletmişlerdi.

Lâkin bu kantonlar arasında din farklılığı da vardı. Bunların bazıları Katolik, bazıları da Protestan idi. Bu din farklılığı konusunda 1840 lardan itibaren kantonlar arasında gelişmeye başlayan anlaşmazlıklar, İsviçre'de ihtilâlin çıkmasına sebep oldu.

Söz konusu olan, Katoliklik ile Protestanlığın mücadelesidir ve bu mücadelede, Katoliklik muhafazakârlığı ve Protestanlık da hürriyetçiliği temsil etmiştir. Kantonların resmen Katolikliği savunması ve Protestanlığa karşı cephe alması, İsviçre liberallerini harekete geçirmiş ve bu suretle başlayan mücadele, 1844-1845 ten itibaren bütün İsviçreye yayılan bir ayaklanma haline gelmiştir. Daimi tarafsız İsviçre, 1815 düzeninin bir eseri olduğu için, katolik kantonlar, Avusturya ve Fransa'yı yardıma çağırdılar. Avusturya bu işe yalnız başına girmek istemedi ve Fransa ile birlikte hareket etmeyi düşündü. Fakat, Fransız Başbakanı Guizot, Avusturya'nın bu başvurusunu kendi diplomatik oyunlarına âlet etmek isteyince, Avusturya İngiltere'ye döndü. Fakat İngiltere de bu işe bulaşmak istemedi. Avusturya ise, yalnız kalınca, kendi içindeki kaynaşmaları da gözönüne alarak, İsviçre'ye silâhlı bir müdahaleye cesaret edemedi.

Bu arada 7 katolik kanton, aralarında, 1845 de bir ittifak yaptılar ki, buna *Sonderbund*, yani “ayrı birlik” denir. Yedi kantonun bu birleşmesi, İsviçre'nin bütünlüğünü parçalamak oluyordu. Bu sebeple, diğer kantonlar *Sonderbund*'a karşı birleştiler. Ayrıca, 1847 Temmuzunda toplanan İsviçre Diyet'i, anayasa'da bazı değişiklikler yapılmasını kabul ettiği gibi, *Sonderbund*'u asker kuvvetile dağıtmaya ve ülkenin bütünlüğünü korumaya karar verdi. Bu mücadeleye *Sonderbund Savaşı* ^{62 *}

⁶² Bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome II, p. 599-603.

¹³³ Debidour, *adı geçen eser*, p. 439-440.

denir. Savaş üzerine, Avusturya, Fransa ve Prusya, aracılık yapmak için 1848 Ocak ayında bir ultiimatom verdilerse de, arkasını getiremediler. ultiimatoma göre, aracılık teklifi kabul edilmezse, üç devlet İsviçre'yi işgal edeceklerdi. Lâkin bu mümkün olmadı; çünkü Paris'te Şubat İhtilâli patlak verdi⁶⁴.

Sonderbund'a karşı yapılan savaşı, liberal kantonlar kazandı. 1848 yılında kabul edilen Anayasa tamamen liberal ve hürriyetçi sistemi kabul etmiştir. Bu anayasa hazırlanırken, Amerika Birleşik Devletleri'nin anayasası esas alınmıştır. Ayrıca, sonradan yapılan bazı değişiklikler istisna edilirse, bu anayasa bugün İsviçre'de yürürlükte olan anayasadır.

1830 ihtilâllerinin liberalleri, Yunan ayaklanmasını nasıl yakından izlemişler ve desteklemişler ise, İsviçre'deki Sonderbund savaşını da aynı şekilde yakın bir ilgi ile izlemişler ve Metternich'in buradaki yenilgisini görmüşlerdir. Bu iç savaş sırasında, Berne'deki Fransız elçisi, “Alman cumhuriyecileri, İtalyan nasyonalistleri, Fransız reformistleri ve bütün ülkelerin sosyalistleri, İsviçre olaylarını yoğun bir dikkatle izliyorlar” diye yazmıştır⁶⁵.

2. FRANSA'DA ŞUBAT İHTİLÂLİ

1830 İhtilâlinde yerinden edilen Kral X. Charles, hükümdarlığı zamanında belirli bir kesime, asillere ve kralcılara dayanmıştı. Louis-Pilippe ise, burjuvaziye dayanmıştır.

Louis-Pilippe (1773-1850), “Fransızların Kralı” olduğu zaman 57 yaşındaydı. İhtilâl sırasında, 1793 yılında, Fransa'dan kaçmış ve 20 yıl kadar dışarda yaşamıştı. Avrupa'da dolaşmış, iki yıl Amerika'da kalmış ve sonunda İngiltere'ye yerleşmişti. Napolyon'un düşmesi ile birlikte Bourbon'lar Fransa'ya dönünce, o da onlarla beraber Fransa'ya döndü. Bourbon'ların “Orlean” kolundandı. Fransa'ya döndüğünde, diğer asiller gibi onun da bütün malı mülkü iade edildi. Çok zengindi. Fakat liberal fikirliydi. Bu sebeple, XVIII. Louis ve X. Charles'a karşı mücadele eden liberal çevrelerde çok çabuk tanındı. Kendisini, özellikle Banker Lafitte ve gazeteci Thiers çok desteklemiştir.

Liberal fikirlerini, Kral olduktan bir süre sonra da devam ettirdi. Fransa'da artık asaletin yerini servet ve zenginliğin aldığı anlamıştı. Bunun için zengin burjuvazi ile yakın münasebetler kurdu. Sarayını bunlara açtı. Servetini iş alanına yatırdı. Herhangi bir Fransız vatandaşı gibi sokaklarda dolaşır ve çocuklarını halk çocuklarının okullarına gönderirdi. Askerlerin ve işçilerin lokantalarına gider, onlarla beraber yemek yedi.

Louis-Philippe'in burjuvaziye ağırlık vermesi, kendisine karşı bir muhalefet doğurmaktan da geri kalmadı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Avrupa'da sanayiın

⁶⁴ Debidour, *adı geçen eser*, p. 454-455.

^{1,0} Renouvin, *adı geçen eser*, Tome, V, p. 187.

gelişmesi şimdi bir işçi sınıfı ortaya çıkarmıştı. Fransa'da bunlar kendilerine “dördüncü sınıf” (la quatrième classe) diyorlardı. Bu sınıf, 1830 Temmuz ihtilâlinin sadece zenginlerin işine yaradığı inancını beslemeye başlamıştı. Onlara göre, Temmuz ihtilâli “demokrasi bakımından” eksik kalmıştı. İşçi sınıfının da çıkarlarını gözetecek gerçek bir demokrasi kurulamamıştı. Bu sebeptendir ki, işçiler amaçlarını gerçekleştirmek için, bir takım gizli dernekler kurup, grevlere gitmeye başladılar. Bu sınıfın sorunları, fazla iş saati, az ücret, fabrikalarda sağlıksız çalışma şartları ve kadın ve çocukların çalıştırılmasıydı. İşçi sınıfını, sosyalistlerin meydana getirdiği radikal cumhuriyetçiler, yani aşırı cumhuriyetçiler destekliyordu. Bunlar, toplumun her sınıfını kapsayacak bir devrim yapılması gerektiğini savunuyorlardı. Sosyalist gazeteci, *Louis Blanc*'m 1839 da yayınladığı *Organisation du Travail* adlı eserinde ortaya attığı fikirler, radikal cumhuriyetçilerin programı haline geldi. Paris'ti avukat ve milletvekili *Ledru-Rollin*'in 1843 yayınlamaya başladığı *La Réforme* adlı gazete de bu fikirleri yaymaya çalışıyordu. Zaten Ledru-Rollin, gazeteyi Louis Blanc ile birlikte kurmuştu. Bunun dışında, sosyalist fikirlerin propagandasını yapan başka yayınlar da vardı.

Liberaller ve ılımlı cumhuriyetçiler de durumdan hoşnut değillerdi. Onlar da, liberal açıdan, demokratik gelişmenin eksik kaldığına inanıyorlardı. Hükümetin ihmal ettiği aydın kesim de cumhuriyetçileri destekliyordu.

Nihayet, bunlara Bourbon'ların muhalefetini de eklemek gerekir. Bunlar, meşruti bir rejime taraftar olmakla beraber, Kralın gerçek bir Bôurbon olmasını istiyorlardı.

Çeşitli kesimlerden gelen bu muhalefete rağmen, Louis-Philippe'in tuttuğu yol, kendisinin de sonunu hazırladı. Muhalefet şiddetlendikçe, Louis-Philippe de liberal fikirlerden uzaklaşmaya başladı. Liberal yoldan uzaklaşukça da muhalefet şiddetlendi, işçiler arasındaki hoşnutsuzluğun sebeplerini yok edecek yerde, işçileri susturmak için zor yoluna başvurdu. Basın hürriyetini kısıtlayarak, gazete çıkarmak için ağır şartlar koydu. Yazarlar ağır cezalara çarptırıldı. Kralı eleştirmek ve monarşiden başka bir rejim istemek âdeta suç oldu. Louis-Philippe şimdi hükümdarlık sevdasına kapılmıştı. Taht boş bir koltuktan ibaret değildir diyordu.

Louis-Pilippe 18 yıl hükümdarlık yaptı. Bu 18 yıllık dönem iki kısma ayrılır. 1830-1840 arası, burjuvaziye dayanan Louis-Philippe ile muhalefet arasındaki bir denge dönemidir. 1840-1848 arası ise, şiddet tedbirlerinin artırıldığı ve buna paralel olarak muhalefetin de şiddetlendiği bir dönemdir.

1847 yılına gelindiğinde, muhalefet bir takım toplanular yapmaktaydı. Bunlara “banquet” deniyor ve bir takım salonlarda toplanılıyordu. Bu toplanularda şikâyetler dile getiriliyor ve ilginçtir en çok seçim sistemi üzerinde duruluyordu. Tartışmalar yapılıyor, halkın dilekleri tesbit ediliyor ve bu dilekler yazılı hale getirilip Hükümet'e iletiliyordu. Hükümet, ve Başbakan Guizot, halkı kışkıırıyor diye bu toplanuları yasakladı.

Fakat buna rağmen muhalefet, 22 Şubat 1848 günü için de böyle bir toplantı düzenlendi. 86 milletvekili de bu topluluğa kaulacağını bildirmişti. Lâkin toplanı yerine gelindiğinde, hükümetin bunu da yasakladığı öğrenilince, tam bir ayaklanma meydana geldi. İşçiler ve öğrenciler, bir yandan, Fransız İhtilâli'nin millî marş haline getirdiği “Marseillaise”i söylerken, bir yandan da “Yaşasın reform” diye bağırmağa başladılar. Gece ise halk, silâh satan dükkânları yağmalarken, Tuileries parkının kanapelerini yakmaya başladılar. İşçilerin ve radikal cumhuriyetçilerin yoğun bulunduğu Paris'in doğu kesiminde gece barikatlar kuruldu. İç savaş başlamıştı.

Başbakan Guizot, halkın üzerine Millî Muhafız kuvvetlerini sevkettiğinde, bunlar halka ateş açmayı reddettiler. Halk, “Kahrolsun Guizot, Yaşasın Reform” diye bağırıyordu. Bunun üzerine Başbakan Guizot 23 Şubatta istifa etmek zorunda kaldı. Guizot'nun istifası halk tarafından sevinçle karşılandı. Mesele belki bu şekilde kapanacaktı. Fakat bu sefer başka bir şey oldu. Halk Dışişleri Bakanlığı'na yürüdüğünde, Bakanlıkta görevli genç askerler, halkı görünce paniğe kapıldılar ve halka ateş açılar. Halktan 52 ölü ve 74 yaralı vardı. 23 Şubat akşamı halk artık, “Yaşasın reform” diye değil, “Yaşasın Cumhuriyet” diye bağırıyordu. Ölümler, arabalara konarak bütün Paris sokaklarında dolaşırıldı. Buna “Promenade des Cadavres”, yani “ölülerin gezmesi” denir⁶⁶.

Gösteriler 24 Şubat günü de devam etti. Louis-Philippe'in göstericiler üzerine gönderdiği asker, ateş açmak yerine, halk tarafına geçti, ikinci günün sonunda, Louis-Philippe her şeyin bittiğini anladı ve 24 Şubatta oğlu "Paris Kontu lehine tahttan feragat etti. Lâkin Paris Kontu 8 yaşında olduğu için, yerine Kraliçe Düşes d'Orlean naib olarak hükümdarlık yapacaktı. Fakat yapamadı. Halkın Tuileries sarayını basması üzerine Kral ve ailesi, arka kapıdan kaçmak zorunda kaldılar. Sonra da İngiltere'ye sığındılar.

24 Şubat akşamı “Fransız Cumhuriyeti'nin Geçici Hükümeti” adı ile bir hükümet kuruldu. 11 üyeli hükümetin 7 üyesi mutedil Cumhuriyetçi, 4 üyesi de sosyalist idi. Şair Lamartine Dışişleri Bakanı olmuştu. Louis Blanc sosyalist üyeler arasındaydı.

Lâkin bundan sonra ılımlı cumhuriyetçiler ile radikal cumhuriyetçiler arasında görüş ayrılığı çıktı. İlimliler “*siyasî ihtilâl*” ilkesinden hareket edip, cumhuriyeti organize etmek için bir Meclis seçilmesi taraftarıydılar. İşçiler ise “*Sosyal ihtilâl*” istiyorlardı.

Geçici hükümetin dışişleri bakanı Lamartine, 1789 da olduğu gibi, Fransa'da monarşinin yıkılıp Cumhuriyetin kurulmasının Avrupa'yı telâşladırmasını önle-

⁶⁶ Charles Seignobos, *Histoire Contemporaine depuis 1815*, Paris, Armand Colin, 1908, p. 127-128.

mek için hemen bir deklârasyon yayınladı. Bu deklârasyonda, “Savaş, Fransız Cumhuriyeti'nin ilkesi değildir. 1792 de olduğu gibi, kimseye savaş açmayacak ve komşularında, ateşleyici propagandalar yapmayacakur” deniyordu⁶.

Lâkin, ne var ki, Paris artık işçilerin kontrolundaydı ve işçiler de silâhlanmıştı. 28 Şubatta, işçilerin Paris belediyesini basmaları üzerine, hükümet bir takım sosyalist tedbirler aldı. Louis Blanc'm kaleminden çıkan bir beyannamede, uzun çalışma saatlerinin sadece işçinin sağlığına zararlı olmadığı, aynı zamanda “insan haysiyetine bir darbe” olduğu belirtilerek, çalışma saatleri 1 saat kısaltıldı. Çalışma süresi günde, Paris'te 10 saat, taşrada 11 saat olacaktı. Herkese iş hakkı tanındı. Bunun için “millî atölyeler” kuruldu. Bu gelişme üzerine, taşradan halk iş bulmak için Paris'e akın etmeye başladı. İlk elden 25.000 kişi Paris'e akın etti. Bu sayı, biraz sonra 100.000 e çıktı. Hükümet bu kadar insana iş bulamayınca, Paris sokaklarının kaldırımlarını söktürüp yeniden yapıyordu. Bu da çare olmayınca, bunların haftada iki gün çalıştırılması yoluna gidildi. İşçilere çalıştıkları günler 2 frank, çalışmadıkları günler 1 frank veriliyordu ve bu da sonradan yarım franka indirildi. Bu da yetmeyince, vastasız vergilere zam yapıldı.

Bu sosyalist tedbirler, burjuvaziyi korkuttu. Bunlar Paristen kaçmaya başladılar. Patronlar, siparişlerin azalması dolayısıyla iş yerlerini kapatmak zorunda kaldılar. Burjuvazi Cumhuriyet'in aleyhine döndü. Taşra zaten Kralcı idi. Buna karşılık, Hükümetin vaadlerini yerine getirmemesi işçiyi de kızdırdı. ^

Mamafih, Geçici Hükümet, yeni rejimin örgütlenmesi için ilk adımın seçim olduğuna ve bunun için de yeni bir seçim kanunu yapılmasına karar verdi. 5 Mart 1848 de yayınlanan yeni seçim kanunu, “doğrudan doğruya seçim” ve “genel oy” ilkesini kabul etti. 21 yaşını tamamlayan ve seçim çevresinde en az altı ay oturan herkes seçme hakkına sahip oluyordu. Bu kanun ile, seçmen sayısı 250.000 den 9 milyona çıktı.

Yeni seçim kanun ile yeni bir Meclis'in seçilmesi için Hükümet, seçim tarihi olarak 9 Nisan'ı ilân etti. Fakat işçiler ve sosyalistler seçime hazırlanmak için kısa süre verildiğini belirterek, seçim tarihine itiraz ettiler. 100.000 işçi bu konuda gösterilere başlayınca, Hükümet seçim tarihini 23 Nisana almak zorunda kaldı. Fakat işçilerin bu davranışları halkta tepki uyandırmaya başlamıştı, işçilerin 16 Nisanda yaptığı bir gösteride halk, “Kahrolsun komünistler” diye bağırды. 23 Nisanda yapılan seçimlere katılma oranı % 83 oldu. Hemen bütün seçim çevrelerinde, bir “sosyal ihtilâl” karşı olan Cumhuriyetçi Demokratlar seçildi. *Millî Meclis*, hemen 5 kişilik bir Yürütme Komisyonu kurdu ki, sosyalistlerden hiç kimse bu komisyona alınmamıştı. İşçiler bu durum üzerine, 15 Mayıs'ta Millî Meclis'e yürümek istedi ise-

^{1,7} Seignobos, *Histoire Contemporaine*, p. 131; Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Tome, 11: *La Révolution*, Paris, Félix Alcan, 1891, p. 5. Bundan sonra bu eseri “La Révolution” diye zikredeceğiz.

ler de, askerler tarafından dağıtıldı. Lâkin Millî Meclis'in, millî atölyeleri kapatma kararı işçilerin ayaklanmasına sebep oldu. Hükümet, işçilere, ya taşraya dönersiniz, ya da askere gidersiniz deyince, 23-26 Haziran günlerinde, dört gün süre ile Paris sokaklarında kanlı çarpışmalar oldu. “Haziran Günleri” denen⁰⁸ bu çarpışmalarda, hem işçilerden ve hem de askerlerden çok ölen oldu. 11.000 işçi askerler tarafından tutuklandı ve 4.000 işçi de sömürgelere sürgüne gönderildi.

Bu olaylar üzerine Paris'te sıkıyönetim ilân edildi ve 30 kadar gazete kapatılarak, basın hürriyeti kısıtlandı. Kurucu Meclis veya Millî Meclis, 12 Kasım 1848 de de yeni bir anayasa kabul etti. Bu anayasaya “Herkes iş hakkı” konulmak istendiyse de, Meclis bu teklifi reddetti. 1848 Anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsemişti. Yürütme görevi, halk tarafından dört yıl için seçilmiş bir Cumhurbaşkanı, yasama görevi de yine genel oyla seçilmiş 750 kişilik bir Millî Meclise veriliyordu. Bunların birbirleri üzerinde herhangi bir yetkisi bulunmuyordu. Cumhurbaşkanı Anayasa'yı koruma üzerine yemin edecekti ve onun bu yemine uyup uymadığını kontrol etmek üzere de bir Yüksek Mahkeme kuruluyordu.

Fransa'da kurulan bu Cumhuriyete “İkinci Cumhuriyet” denir. “Birinci Cumhuriyet”, 1792 Eylülünden, Napolyon'un imparatorluğunu ilân ettiği 1804 Aralık ayına kadar olan dönemdir.

İkinci Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanlığı seçimf 10 Aralık 1848 de yapıldı. Seçimi hiç beklenmedik bir isim kazandı: Napolyon'un, Hollanda Kralı olan kardeşi Louis'nin oğlu *Louis-Napolyon Bonaparte*, seçimi ezicibir çoğunlukla kazandı. Louis-Napolyon 5.5 milyon oy alırken, rakibi Genaral Cavaignac 1.5 milyon oy almıştı. Sosyalistlerin adayı Ledru Rolün ise ancak 370.000 oy alabilmişti.

Louis-Napolyon 1808 de doğmuş, fakat hemen hemen bütün hayaunı Fransa dışında ve özellikle İsviçre ve İngiltere'de geçirmişti. Fakat bir gün Fransa'nın başına geçeceğine de inanmıştı. *Carbonari* örgütüne de girmiş, 1831 de İtalya'daki ayaklanmalara da katılmıştı. Daha sonra ise, Louis-Philippe'i düşürmek için 1836 da bir komploya teşebbüs etmiş, başarılı olamayınca tutuklanmıştı. Fakat Fransız hükümeti kendisini Fransa'dan çıkarmakla yetinmişti. 1840 da tekrar Fransa'ya girince yakalandı ve bu sefer müebbed hapse makûm oldu. Fakat 1846 da hapisten kaçmayı başardı. 1848 Şubat ihtilâli üzerine tekrar Fransa'ya döndü ve yapılan seçimlerde dört seçim çevresinden birden milletvekil seçildi. Çünkü Fransız halkı Napolyon'u unutmamıştı. Louis-Napolyon'u da seçimlerde “Yaşasın imparator” diye karışlamışlardı. Kendisini desteklemek için bir çok gazete yayın hayatına girdi®.

1848 Anayasası ile Yürütme, yani Cumhurbaşkanlığı müessesesinin kurulması, Louis-Napolyon'un seçilmesi ile tamamlanmış oluyor ve şimdi iş Yasama Organı seçimine kalmışü. Yasama organı için seçimler 1849 Mayısında yapıldı. Seçimler,

⁰⁸ Seignobos, *Histoire Contemporaine*, p. 135.

⁰¹ *aynı eser*, p. 138.

Kızıllar denen cumhuriyetçi demokraüarla, toprak sahiplerinin elinden toprağın alınıp bölüştürülmesini istemelerinden dolayı *bölüşmeci* (partageur) denilen sosyalistlere karşı bir tepki olarak cereyan etti. Bir çok yerde, Cumhuriyetçilere karşı olan, kralcı ve kilise tarafından desteklenen adaylar kazandı. Bunlara "Düzen Partisi" deniyordu ve 750 milletvekilliğinden 500 ünü bunlar aldılar. Bunlar, İhtilâlê karşı olanlardı. Cumhuriyetçiler ise 250 milletvekilliği aldılar ki, bunun 70 kadarı ılımlı cumhuriyetçi idi.

Meclis'in muhafazakâr yapısı Louis-Napolyon'un işini kolaylaştırdı. Her ikisi de, Cumhuriyetçileri ezmek için birlikte harekete geçtiler. Gazeteler, siyasal dernekler, laik okullara ve oy haklarına bir takım kısıtlamalar getirildi. 1849 da, gazete çıkarmak için gerekli teminat akçesi, 24.000 Frank iken, 1850 de bu miktar 50.000 Frank'a çıkarıldı. 1850 Mayısında çıkarılan yeni bir seçim kanunu ile, seçmen olabilmek için o seçim çevresinde en az üç yıl oturma şartı getirildi. Siyasî bir suçtan mahkûm olanlar oy hakkından yoksun bırakıldı. Bu tedbirler özellikle işçileri ve Cumhuriyetçilerin seçmenlerini hedef almıştı. Nitekim, yeni seçim kanunu ile seçmen sayısı 9 milyondan 6 milyona düştü.

Louis Napolyon, amcası I. Napolyon'un adından yararlanarak Fransa'nın başına geçmişti. Fakat onun istediği bu kadar değildi. O, amcası Büyük Napolyon gibi imparator olmak istiyordu. Cumhurbaşkanlığı sırasında bütün-çabasını bu amaca yöneltti. Daha cumhurbaşkanlığının ilk günlerinden itibaren gittiği her yerde, halkı "Yaşasın İmparator" diye bağirtmaya başlamışu. 1851 Kasım ayında bir darbe ile Meclis'i dağıttı ve arkasından, halka yayınladığı bir beyannamede, "Meclis bir komplolar yuvası olmuştur. Doğrudan doğruya halktan aldığım yetkilerime saldırı-maktaydı. Meclis'i feshettim ve halkımın, onunla benim aramda hakem olmasını istiyorum. Görevim Cumhuriyeti devam ettirmek ve ülkeyi kurtarmakür" diyordu⁷⁰. Halkın hakemliği, 20 Aralık 1851 de yapılan bir halk oylaması ile gerçekleşti. Bu oylamadan önce, valiler, her yerde, aleyhte propaganda yapılmasını yasaklamış-lardı. Halka, Cumhurbaşkanı'mn on yıl daha iktidarda kalmasını isteyip istemediği soruldu. Sonuç, 7.740.000 evet ve 646.000 *hayır* idi. Böylece Louis-Napolyon dikta-törlüğünü on yıl daha uzatmış olmaktadır.

Louis-Napolyon diktatörlüğünün anayasası 14 Ocak 1852 tarihlidir. Bu anayasa bütün yetkileri Cumhurbaşkanına vermişti. 251 üyeli, altı yıl için seçilmiş bir ya-sama organı ile, üyeleri Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen bir Senato kurul-muştu. Yasama Meclisi'nin yetkileri son derece kısıtlı iken, Senato'ya da "Anayasayı koruma" görevi verilmişti.

Louis Napolyon bu adımı da attıktan sonra, amacını gerçekleştirecek son adımı da attı. 1852 yazında bütün Fransa'yı dolaşarak, gittiği her yerde halkı "Yaşasın imparator" diye bağirtti. Bu suretle atmosferi hazırladıktan sonra, 2 Aralık

⁷⁰ Seignobos *aym* eser, p.138.

1852 günü yapılan bir plebisitle, İmparatorluğunu halka onaylatı. 8 milyon insan, Louis-Napolyon'un imparatorluğuna "evet" derken, ancak 250.000 kişi "hayır" diyebilirdi.

Bu halk oylamasından sonra Louis-Napolyon, İmparator olarak, *III. Napolyon* ünvanını aldı. I. Napolyon'un, ikinci karısı ve Avusturya Prensesi Marie-Louise'den 1811 de bir oğlu olmuş ve kendisi Roma Kralı ilân edilmişti. 1815 ten sonra Viyana'da yaşadı ve 1832 yılında tüberkülozdan öldü. Louis-Napolyon, onu **II.** Napolyon sayarak, kendisine **III.** Napolyon ünvanını verdi.

III. Napolyon ile başlayan İmparatorluk dönemine Fransa tarihinde "İkinci İmparatorluk" denir (Second Empire). I. Napolyon'un imparatorluğu 1804-1814 arasında on yıl devam etmişti. İkinci İmparatorluk ise 1852 de başlayıp 1871 de sona erecektir.

İkinci İmparatorluk dönemi, Fransa'nın ekonomik bakımdan büyük bir refaha ulaştığı bir dönemdir. Fakat **III.** Napolyon, dış politikada üstüste işlediği hatalarla kendi sonunu hazırlayacaktır.

3. İTALYA'DA MİLLÎ BİRLİK MÜCADELESİ

1848 İhtilâli İtalya'da bir liberalizm hareketi olarak başlamış ve bir "millî birlik" (*Risorgimento*) hareketine dönüşmüştür. Risorgimento, yeniden canlanış anlamını ifade etmekle beraber, İtalyan millî birlik hareketine verilen bir isimdir.

Metternich Viyana Kongresi'nde, "İtalya, sadece bir coğrafi kavram içinde birleşmiş, bir bağımsız devletler topluluğunu ifade eder" demişti⁷¹. Gerçekten Metternich, 1815 de İtalya'yı, bir coğrafi kavramdan öteye gitmeyen bir dağınıklık içinde tutmaya muvaffak olmuştu. Bununla da yetinmeyerek, İtalya devletleri üzerinde bazı kontroller da kurmuştu. Lombardiya-Venedik doğrudan doğruya Avusturya egemenliği altındaydı. Toskana, Modena ve Parma gibi devleüerin başında da Avusturya prensleri bulunuyordu. Hâsılı kuzey İtalya'ya Avusturya egemendi.

İtalya'nın bu durumu dolayısıyla İtalyan liberallerinde aynı zamanda, "yabancıları kovarak" millî birliği gerçekleştirme fikri de yaygın hale gelmişti. Hele 1848'e gelindiğinde, milliyetçilik, yani millî birlik akımı iyice kuvvetlenmişti. Çünkü bu konuda çeşitli faaliyetler başlamış bulunmaktaydı. Bu faaliyetler, üç şekilde kendisini göstermiştir:

Fransa'ya sığınmış olan Cenova'lı Cumhuriyetçi avukat *Mazzini'nin* kurduğu *Genç İtalya* örgütü, İtalyan devletlerinin başındaki prenslerin hepsini devirip, İtalyayı tek bir Cumhuriyet haline getirme amacını gütmekteydi. Gizli olan bu örgüte sadece gençler alınıyordu ve üyeleri burjuva, avukat, doktor, subay gibi insan-

⁷¹ Seignobos, *Histoire Contemporaine*, p.142.

lardı. Örgütün parolası da "Hürriyet, Eşitlik, İnsanlık, tek Tanrı, tek devlet başkanı ve Tann'ın Kanunu" idi⁷².

Piyemonte'li rahip *Gioberti* ise, Papa'nın başkanlığında bir bir birlik kurmak istiyordu.

Bir başka Piyemonteli Kont *Balbo* ise, Avusturya'ya karşı bütün İtalyan devletlerinin bir federasyon kurması fikrini işliyordu.

Bunların hepsinin ortak noktası, önce Avusturya'nın boyunduruğundan kurtulmak ve sonra da bir İtalyan Birliği kurmak. Fakat bunu nasıl gerçekleştirecekleri hususunda belirgin bir fikirleri yoktu. Yalnız, Sardunya Kralı'na bir gün Başbakanı, İtalyan birliğinin nasıl gerçekleştirileceğini sorduğu zaman, Kral "*Italia fara da se*", yani "*İtalya bunu kendi başına yapacak*" demişti⁷³. Bundan sonra bu söz, bütün İtalyan milliyetçilerinin benimsediği bir ilke olacaktır.

İtalyanlar, liberal hareketleri başlatmak için Fransa'daki 1848 Şubat ihtilâlini beklemediler. 1846 da, liberallerin düşmanı olan Papa XVI. Grégoire ölünce, yerine Papa IX. Pie geldi. Yeni Papa liberal fikirleri ile tanındığı için, Papalık devletinde halk büyük gösteriler yaptılar. Halk "*Viva Pio nono*", yani "Yaşasın IX. Pie" diye bağıryordu. Gerçekten IX. Pie, daha ilk günden bir takım liberal tedbirler aldı. Siyasal mahkûmlar için af çıkardı ve basın üzerindeki sansürü yumuşattı. Bütün bunlar halkı son derece heyecanlandırdı. Fakat Papa IX. Pie, halkın bu heyecanından ürktü. "*Beni bir Napolyon yapmak isiyorlar. Halbuki ben sadece zavallı bir köy papazıyım*" diyordu⁷⁴ * *.

1847 yılında Toskona'da, Livorno'da ve Floransa'da halk Avusturya aleyhine gösteriler yaptılar ve "Avusturyalılara ölüm" diye bağırdılar. Floransa Büyük Dükü de bir takım liberal tedbirler aldı ve Papa IX. Pie gibi sansürü yumuşattı.

Sardunya Krallığında ise, daha sonra Avusturya ile çarpıştığı için "*İtalya'nın Kılıcı*" denen, fakat gençliğinde mudakiyetçi, karakteri kararsız olan Kral Charles Albert¹, başlangıçta liberal istekler karşısında direnme gösterdiği için kendisine "*Re Temenna*", yani "Mütereddin Kral" denilmekle beraber, bazı liberal reformlar yapmaya da karar verdi⁷⁵.

Bu liberal hareketler karşısında Avusturya, Modena ve Parma gibi mudakiyetçilere dayanma yoluna gidince, Sardunya Kralı aruk işin silâhlı mücadeleye dayandı-

⁷² Seignobos, *aynı eser*, p.143.

⁷³ *aynı eser*, p.144 ve Debidour, *La Révoution*, p.10.

¹ Seignobos, *adı geçen eser*, p.144; Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Eüangère*, Paris, Eugène Belin, 1948, p.286.

⁷¹ Georges Weber, *Histoire Contemporaine, 1830-1872* (Traduit de l'Allemand), Tome II, Paris, A. Lacroix, 1875, p.47.

^{7b} Seignobos, *adı geçen eser*, p.144.

ğım anlamıştı. Bu sebeple, "Allah bana bir gün bağımsızlık için savaş yapma lüt-fuunu ihsan ederse, ordularına tek başıma komuta edeceğim"diyordu⁷⁷.

Charles-Albert'in sözünü ettiği savaş, daha 1848 Ocak ayında başladı. Bu tarihte Lombardiya'da halk ayaklandı ve Avusturyalı askerlere taşlarla ve sopalarla saldırdılar. Askerler halka ateş açınca ölenler ve yaralananlar oldu.

Ayaklanma Palermo'ya yani Sicilya Krallığına intikal etti. Yine 1848 Ocak ayında halk ile askerler arasında 8 gün süren çarpışmalar oldu. Bütün Sicilya ayaklandı. Bunun üzerine Sicilya Kralı bir anayasa kabul ederek iki meclisli bir parlamento kuruldu.

Sardunya'da Kral Charles-Albert halkına liberal bir anayasa vaadederken, bu sırada Fransa'da padak veren Şubat ihtilali üzerine Toskana Büyük-Dükü ve Papa da halklarına anayasa verdiler. Bu anayasalar hep Fransa'nın 1831 anayasasına göre hazırlanmıştı.

1848 Marunda Viyana'da halkın ayaklanması, İtalyanlar için bir bayram sevinci oldu. Bunun üzerine Lombardiya'nın merkezi Milano'da halk Avusturya'ya karşı ayaklandı. Venedik'te "San Marco Cumhuriyeti" ilân edildi. Avusturya kuvvetleri Venedik'ten çekilmek zorunda kaldı. Bütün İtalya ayaklanmıştı. Modena ve Parma'da da Dükler kaçtılar. İtalyanların bütün şehirlerinde gönüllü taburları teşkil edilmeye başlandı. İtalyan milliyetçileri bütün ümitlerini Piyemonte (Sardunya) Kralı Charles-Albert'e bağlamışlardı⁷⁸. Zira, İtalyan devletleri içinde en kuvvetli olanı Piyemonte idi. Charles-Albert, bütün İtalya'da millî bir heyecanın uyandığını görünce, bütün İtalyanları birleşmeye davet ederek ve "kardeşin kardeşe yardımı" diyerek⁷⁹, askerlerini Lombardiya'ya soktu. (Mart 1848). Bunun üzerine, kuzev İtalya'daki bütün küçük dükalıklar, ve Venedik Cumhuriyeti kendilerini Piyemonte'ye ilhak ettiklerini bildirdiler ve Charles-Albert'i de "İtalya Kralı" ilân ettiler. Piyemonte'ye yardım etmek üzere Papa ve Napoli Kralı ^iTasker gönderdiler. Böylece Lombardiya ve Venedik Avusturya işgalinden kurtulmuş olmaktadır.

Lâkin Charles-Albert'in bu zaferi kısa sürdü. Zira içerde durumu kontrol altına alan Avusturya, yeniden harekete geçerek Lombardiya'ya asker yolladı ve 24 Temmuz 1848 de yapılan *Custazzo* muharebesinde, Piyemonte'nin 60.000 kişilik kuvveti, Avusturya'nın 120.000 kişilik kuvveti karşısında dayanamadı ve yenildi. 9 Ağustosta imzalanan mütareke ile Lombardiya tekrar Avusturya'ya geçiyordu.

Piyemonte'nin yenilmesinde, Napoli Kralı ile Papanın askerlerini geri çekmesi büyük rol oynadı. Çünkü, bu iki devlet, bir yandan Avusturya ile bağları koparmak-

⁷⁷ Seignobos, *aynı eser*, p.145.

⁷⁸ Sardunya Krallığı, 1748 de Piyemonte'yi ele geçirmiş ise de, Napolyon 1798 de burası Fransa'ya ilhak etmişti. Piyemonte, Viyana kongresi'nde tekrar Sardunya Krallığına iade edilmekle beraber, bundan sonra Sardunya Krallığı *Piyemonte* adı ile de anılmıştır.

⁷⁹ Seignobos, *adı geçen eser*, p.147.

tan korktukları gibi, öte yandan da, İtalya'da meydana gelen millî heyecan sonunda iktidarlarını kaybetmekten korktular.

Mamafih, korktukları da başlarına geldi. Zira bu sefer güney İtalya karıştı. Messina'da ayaklanma çıktı ve Napoli Kralı'nın başına dert oldu. 1848 Kasımında Roma'da çıkan ayaklanmada Papa IX. Pie, Napoliye kaçmak zorunda kaldı. Bir Kurucu Meclis, "Roma Cumhuriyeti"ni ilân etti. Uç kişilik bir Yürütme organı teşkil olundu ki, bunlardan bir tanesi de *Mazzini* idi. 1849 Şubatında, Toskana'da da halk ayaklandı ve Dük kaçınca, "Toskana Cumhuriyeti" ilân edildi.

Bu sırada, Viyana'da çıkan karışıklıkların sonunda Metternich de istifa etmiş bulunuyordu. Avusturya iyice karışmıştı. Macarlar bağımsızlık ilân etmişlerdi ve Avusturya bununla uğraşıyordu. Bu durumu gören Charles-Albert 20 Mart 1849 da yeniden Avusturya'ya karşı harekete geçti. 65.000 kişilik bir ku' ve ti vardı. 80 yaşındaki Avusturyalı Mareşal Radetzky kuvvetleri ise yine çok üstündü. Milano yakınındaki No vara' da 20-24 Mart 1849 günlerinde, dört gün süren şiddetli muharebeler oldu. Fakat Charles-Albert yine yenildi. Talihin kendisine gülmeyeceğine inanarak⁸⁰, oğlu lehine tahundan feragat etti ve Portekize gitti. Bir kaç ay sonra da orada öldü.

Yeni Kral II. Victor-Emmanuel 26 Martta Avusturya ile barış yaptı. Bu barış ile Lombardiya ve Venedik tekrar Avusturya'ya terkediliyordu. Fakat bu barış Piyemonte halkında o derece tepki uyandırdığı, parlâmento bunu onaylamayı reddetti ve Cenova'da ayaklanma çıktı. Kral Victor-Emmanuel sert tedbirler almak zorunda kaldı. Fakat, ayaklanmayı bastırdıktan sonra da liberal reformlara devam etti.

Venedik ise, Avusturyalılara hemen teslim olmadı ve direnmeye devam etti. Direnmenin başında İtalyan milliyetçilerinden *Manin* bulunuyordu. Avusturyalılar Venedik'i kuşatma alüna almışlardı. Fakat Venedik halkı, açlık, kolera ve tifüs salgını karşısında ancak Ağustos ayına kadar dayanabildi ve 22 Ağustos 1849 da Venedik de teslim oldu.

Bundan sonra Louis Napolyon'un İtalya'ya müdahale ettiğini görüyoruz. Toskana ve Roma'daki ayaklanmalar üzerine ve Papa'nın kaçması karşısında, yönetimi süresince "katoliklik politikası" izlemiş olan Louis-Napolyon, 1849 Haziranında Roma'ya Fransız askeri göndererek burasını işgal ile Papa'yı tekrar yerine oturttu. Avusturya da Toskana'daki ayaklanmayı bastırıp Cumhuriyet yönetimine son verdi.

Böylece, bir yandan millî birlik hareketi ve diğer yandan da liberal hareket İtalya'da başarısızlığa uğramış oluyordu. Bununla beraber, 1848 ve 1849 olayları İtalyan milliyetçilerine, millî birliğin gerçekleştirilmesi konusunda bir hayli ders

⁸⁰ Weber, *Histoire Contemporaine*, p.52.

vermiş ve tecrübe kazandırmıştır. 1858 de başlayacak olan üçüncü teşebbüs bu sefer başarılı olacaktır.

4. ALMANYA'DA MİLLÎ BİRLİK MÜCADELESİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Viyana Kongresi'nde Almanya, 36 devletten meydana gelen bir "Konfederasyon" (*Bimd*) haline getirilmişti. Nihâî Sened'in (Acte Final) 53-64 üncü maddeleri⁸¹ ile, yine Kongre'de kabul edilen bir "Anayasa" (constitution)⁸², Konfederasyon'un çalışma esaslarını belirlemekteydi. Buna göre, her devletin temsil edildiği, fakat her devletin oy sahibi olmadığı bir *Diet*, Konfederasyon'un parlamentosu görevini yapacak ve Konfederasyon'un merkezi Frankfurt (-am-Main) şehri olacaktı. Diet'de bazı devletlerin birer oyu, bazı bir kaç devletin de beraberce 1 oyu bulunuyordu ki, toplam oy 17 ediyordu. Konfederasyon'un başkanı Avusturya idi. Diet'de kararlar oybirliği ile alınmak zorundaydı. Yani, oy sahibi devletlerin "veto" hakkı vardı. Bu, Avusturya'nın Konfederasyon üzerindeki kontrolundan sonra, Diet'ini de çalıştırılmaması demekti. Çünkü bir devlet oya katılmadığı takdirde karar alınamıyordu.

Diğer taraftan, Konfederasyon'un bir ortak ordusu olacaktı. Bu ordu, 1831-1836 arasında beş yıl süren çabalardan sonra kâğıt üzerinde kurulabilmiş ise de, bu ordu hiç bir zaman toplanamamıştır. Kısacası, Konfederasyon, gerek Almanya'da, gerek Avrupa'da alay konusu olmuştur⁸³.

1830 İhtilâllerinin gelişmelerini açıklarken, Prusya'nın 1834 de bazı Alman devletlerde birlikte bir "Gümrük Birliği" (*Zollverein*) kurduğunu ve bunun Alman millî birliği istikametinde ilk adım olduğunu söylemiştik. 1848 ihtilâlinde ise millî birlik, gerçekleşmeye çok yakınlardı. Fakat Avusturya'nın şiddetli muhalefeti karşısında, Prusya gerileyince, teşebbüs de sonuçsuz kaldı.

Almanya'nın Kuzey'i ile Güney'i arasında, liberalizm ve millî birlik kavramları açısından farklılık vardı. Kuzey Almanları Fransa'yı da, İhtilâl'i de hiç gevmiyorlardı. Asillerin sahip olduğu yetkilere dokunulmasına da taraftar değildiler. Fakat, Alman devletlerinin, özellikle yabancı devletlere ve Fransa'ya karşı birleşmeleri görüşünü savunuyorlardı.

Güney'in milliyetçileri ise, Viyana Kongresi'nin kurduğu "Devletler Konfederasyonu"nu (*Statenbund*), bir "*Federal Devlet*"e (*Bundesstaat*) dönüştürmek istiyorlardı. 1840 lara gelindiğinde ise, "ortak vatan" kavramı iyice yayılmaya başlamıştı. Bu sebepten 1846 yılında, Alman üniversiteleri profesörlerin, asistanların, filologların, tarihçilerin ve hukukçuların katıldığı bir "Alman kongresi" bile düzenlediler.

⁸¹ Maddelerin metni: de Clercq, *Recueil...*, Torae II, p.592-595.

⁸² Anayasa'nın metni: aynı kaynak, p.556-567.

⁸³ Seignobos, *adı geçen eser*, p.151.

Fakat Alman millî birliği sorunu, her şeyden önce Prusya üzerinde yoğunlaşmıştı. Prusya'nın 1834 de kurduğu Gümrük Birliğine 1836 da Güney Almanya devletleri de katılmıştır. Kuzey'in devletleri ise 1853 de katılacaklar. Ne var ki, bu gümrük birliği sayesinde, Prusya başta olmak üzere, bütün üye devletler ekonomik bakımdan zengin oldular. Prusya o sırada gayet zengin ve refah içindeydi. İşte durum böyle iken, 1840 da III. Frederick Wilhelm öldü ve IV. Frederick Wilhelm geçti. Kr al olur olmaz da bir takım liberal tedbirler aldı. Siyasî mahkûmlar için af çıkardı ve basın üzerindeki kontrolleri gevşetti. Fakat, Fransız İhtilâlinde, millet egemenliğinden, demokrasiden ve "*kâğıttan anayasalar*" dediği yazılı anayasalardan da nefret ediyordu⁸⁴. Buna rağmen, liberaller yeni Kral üzerinde baskı yapmaktan geri kalmadılar. 1844-1847 arasında üç yıl süren çalışmalarından sonra hazırlanan, anayasa niteliğindeki bir belgeyi IV. Frederick Wilhelm imzalamaya razı oldu. Kendisi buna "anayasa" adını koştuktan kaçınmış ve eski bir deyim olan *Patente* denilmişti. Bu belge bir çeşit "Beyanname" idi. Bu beyanname ile, iki meclisli bir parlamento kuruluyordu ki, bunun demokratik bir parlamento ile benzerliği olmaması için eski bir deyim olan *Landtag* denilmişti. *Landtag*, sözde iki meclisliydi. Biri "Senyörler" den meydana geliyordu. Diğer de halk ve köylü temsilcilerinden. IV. Frederick Wilhelm, 1847 Nisanında bu *Landtag*'ı açış konuşmasında şöyle demişti "Yukardaki Yüce Tanrı ile benim arama yazılı bir kâğıt parçasının girmesine izin veremem... Beyler, göreviniz çeşidi kanaatleri temsil eünek değıldir"⁸⁵.

Fakat 13 Mart 1848 de Viyana'da halkın ayaklanması ve 14 Martta da Metternich'in istifası üzerine, Berlin'de liberaller de ayaklandılar. Prusya'nın başkenti Berlin'de de 18 Martta ayaklanma çıkı. Berlin sokaklarında barikatlar kuruldu ve halk ile askerler arasında çarpışmalar başladı. Durumun ağırlaştığını gören Kral, askerleri geri çekti ve bir Prusya Millî Meclisi'nin toplanacağını vaad etti. Bir yazılı demecinde "Sevgili Berlinlilere" diye hitap ederken, bir başka demecinde de "Prusya Halkına ve Alman Milletine" diye hitap ediyor⁸⁶ ve bütün anayasal müesseseleri kuracağını bildiriyordu.

Fakat bu liberal harekete paralel olarak, Almanya'nın her tarafında da genel bir millî birlik hareketi başlamıştı. 51 Alman milliyetçisi, 5 Mart 1848 de Heidelberg'te toplanarak, bütün Almanya'yı kapsayacak geçici bir parlâmentonun toplanmasını kararlaştırdı. Bu geçici parlâmento'nun adı "Hazırlık Parlamentosu" (*Vorparlament*) idi. Buna, Germen Konfederasyonu üyesi devletlerin meclislerinde milletvekili olan herkes katılabilecekti. Bu Hazırlık Parlamentosu 586 temsilcinin katılmasıyla 31 Mart 1848 de Frankfurt'ta toplandı. 586 üyenin 141 i Prusya'dan gelmişti. Avusturya'nın da temsilcileri vardı. ⁸¹

⁸¹ Seignobos, *aynı eser*, p.154.

⁸² *aynı eser*, p.154-155.

⁸³ Seignobos, *adı geçen eser*, p.157.

Bu işler olurken, Germen Konfederasyonu Diet'i de 30 Martta yine Frankfurt'da toplanarak ve bütün Almanya'yı kapsayacak bir anayasa zorunluluğunu kabul ederek, bütün anü-liberal kanunları kaldırdı. 7 Nisan'da da bir *Millî Meclis* için seçim yapılmasına karar verdi. 50.000 kişiye bir milletvekili seçilecekti. Bu surede Hazırlık Parlâmentosu ile Diet'in faaliyeti aynı noktada birleşmiş olmaktaydı.

Seçimler yapıldı ve 400 kadar üyeden meydana gelen Millî Meclis, 13 Mayıs 1848 de yine Frankfurt'ta *Saint-Paul* Kilisesinde toplandı ve başkanlığına da büyük Alman milliyetçisi *Max von Gagern* seçti. Millî Meclis ilk önce bütün Almanya'yı yönetmek üzere bir "Merkezî Yürütme Organı" teşkil ederek, bunun başına da "İmparatorluğun Yöneticisi" ünvanı ile Avusturya Arşidükü Johan'ı getirdi. Bundan sonra anayasa çalışmalarına başladı. Bu şekilde millî birlik hareketi gerçekleşme yoluna girince, Germen konfederasyonu Diet'i de, 12 Temmuzda, görevinin sona erdiğini ilân ederek, yetkilerini Merkezî Yürütme Organı'na devretti.

Millî Meclis, anayasa çalışmaları çerçevesinde, önce Alman vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerini (*Grundrechte*) tesbit ile, bunları 1848 Aralık ayında açıkladı. Fakat bu anayasanın sadece bir kısmı idi. Anayasanın diğer kısımları üzerinde yapılan çalışmalarda, Devlet'in temel organları tesbit edildi. Buna göre, imparatorluğu meydana getiren her Alman devletinde birer yasama organı ile, bu organa karşı sorumlu hükümetler bulunacaktı. Merkezde ise, bir imparator ile iki Meclis bulunacaktı, imparator Birleşmiş Almanya'nın başıydı. Meclislerden biri, her devletin eşit temsil edildiği bir organ, diğerinin üyeleri de halk tarafından seçilecekti.

Anayasa sorunu bu şekilde çözümlendikten sonra, Millî Meclis'in önünde iki sorun kaldı: Biri, kurulacak olan bu imparatorluğun içine, Germen Konfederasyonu'na dahil her devlet girecek miydi? İkincisi, imparator kim olacaktı?

Birinci konuda fikirler ikiye ayrıldı. Bir bütün olarak Avusturya İmparatorluğu'nun da birleşmiş Almanya'ya dahil olmasını isteyenlere "Büyük Almanya" taraftarları denildi. Buna göre, Avusturya İmparatorluğu, Alman olmayan kısımları ile de Alman İmparatorluğu'na dahil olacaktı.

"Küçük Almanya" taraftarları ise, Avusturya'nın Alman İmparatorluğu'nun dışında kalmasını savunuyorlardı. Sonunda, Küçük Almanya taraftarlarının görüşü galip geldi. Fakat bu, Avusturya'da tepki ile karşılandı. Metternich'in istifasından sonra Başbakanlığa gelen ve elinden gelse Avrupa'yı kırbaçla yönetmek hevesinde ve Metternich'den daha bağnaz⁸⁷ olan Prens Schwarzenberg, Frankfurt'daki Millî Meclis başkanlığına gönderdiği bir notada, Millî Meclis'in yaptıklarının, 1815

⁸⁷ Debidour, *La Revolution*, p.26.

Germen Konfederasyonu Anayasasına aykırı olduğu ve Avusturya'nın bu Anayasa çerçevesindeki görevlerine sonuna kadar devam edeceğini sert bir ifade ile bildirdi.

Bundan sonra sıra, İmparator seçimine geliyordu. Millî Meclis, 538 üyeden 290 üyenin oyu ile, 1849 martında İmparatorluk tacını Prusya Kralı IV. Frederick Wilhelm'e sunmaya karar verdi. Muhafif oylar Cumhuriyetçilere aitti.

Lâkin Prusya'nın Alman İmparatorluğu'nun başına geçmesi ihtimali, Avusturya'yı son derece sinirlendirdi. Yeni Başbakan Schwarzenberg, Macar ihtilâlcilerine karşı durumu kontrol alına almaya başlamıştı. Bu sebeple rahatlamıştı. Dolayısıyla, Millî meclis'in kararına sert tepki gösterdi. Bu durum Prusya Kralı'nı korkuttu. Prusya Kralı'nın etrafındaki muhafazakâr unsurlar da Kral'a, İmparatorluk tacını kabul etmemesini, kabul ettiği takdirde, parlamentoların tacı geri alma hakkını da kabul etmiş olacağını söylüyorlardı. Bunlar arasında, Alman Millî birliği'ni ilerde kuracak olan ve demokrasi aleyhine sert eleştirileri ile tanınmış olan Bismarck da vardı⁸⁸ * *. Esasen IV. Frederick-Wilhelm de mutlakiyetçi bir kraldı. Bu sebeple, Millî Meclis'ten 30 kişilik bir heyet, 3 Nisan 1849 günü büyük ümitlerle Kral'm huzuruna çıkıp Alman İmparatorluk tacını kendisine sunduklarında, beklenmedik bir sürprizle karşılaştılar. Kral Alman İmparatorluğu Tacı'nı kabul etmeyi reddetmişti. Bu 30 kişi için, bir Alman tarihçisi, *"Frankfurt'tan hareket ettiklerinde zafer kazanmış komutanlar gibiydiler. Berlin'den ayrıldıklarında, cepheden kaçanların dağınkılığı içindeydiler"* der⁸⁰. Bütün ümiüer, bir anda dağılıp gitmişti.

IV. Frederick-Wilhelm, bu sırada bir yakınına, Millî Meclis için, *"yüzyılın, en budala, en salak ve en aptal ihtilâllerinden biri"* deyimini kullanmış⁹⁰ ve *"Allah'ın kendisine ihsan etmediği"* ve kaynağında bir ihtilâl hareketi olan bir tacı kabul edemeyeceğini söylemişti⁹¹. Ayrıca, kendisine teklif edilen tacı, *"çamurdan ve tah-tadan bir taç"* diye nitelendiriyor ve *"Eğer bana Alman milletinin tacı verilecekse, bunu ancak ben veya benim eşitlerim bana verebilir"* diyordu⁹².

Bu durumda Millî Meclis üyeleri için artık dağılmaktan başka çare kalmamıştı. Bununla beraber, Meclis'in Cumhuriyetçi üyelerinden 105 kişi Stuttgart'da toplandıysa da, Prusya askerleri bunları kanlı bir şekilde dağıttı. Kalanların bir kısmı İsınçre'ye, bir kısmı Fransa'ya ve bir kısmı da Amerika'ya sığındı. Fakat bu darbeden sonra Alman Cumhuriyetçileri bir daha kendilerini toparlıyamadılar⁹³.

⁸⁸ Debidour, *aynı eser.*, p.29.

⁸⁰ Weber, *Histoire Contemporaine*, Tome II, p.133.

⁹⁰ Debidour, *adı geçen eser*, p.29.

⁹¹ Weber, *adı geçen eser*, p.133.

⁹² Seignobos, *adı geçen eser*, p.161.

⁹³ Seignobos, *aynı eser*, p. 161.

Mamafih, bu sefer Prusya, Alman Birliği'ni kendisi kurmak için harekete geçti. Sadece Kuzey Alman devletlerinden meydana gelen bir "Sınırlı Birlik" (*Sonderbund*) kurmaya karar verdi ve bazı Kuzey Alman devletlerinin kaulması ile, 20 Mart 1850 de Erfurt'da bir toplantı yapıldı. Hatta Prusya, Frankfurt Millî Meclisi'nin hazırladığı bir anayasaya benzer bir anayasa bile hazırladı. Fakat, Prusya'nın teşebbüsü Avusturya'yı eskisinden daha fazla kızdırdı. Prusya ile Avusturya'nın münasebetleri o derece gerginleşti ki, nerdeyse savaş çıkacaktı. Şimdi Avusturya, Rusya'nın yardımı ile Macar ihtilâlini tamamen basürmüş ve elleri boş kalmıştı. Prusya ise kendisini bir savaş için hazırlık görmüyordu. Prusya kralları içinde orduya en az önem veren hükümdar IV. Frederick-Wilhelm olmuştu. Bu sebeple Prusya Avusturya'nın sert tepkisi karşısında gerilemek zorunda kaldı. Ve Sınırlı Birlik'ten vazgeçti. Bundan sonra Almanya, daha doğrusu Germen Konfederasyonu, tekrar Avusturya'nın kontrolü alüna girdi.

Yalnız şu var ki, Alman millî birliği için yapılan her iki teşebbüste de, Prusya şunu görmüşü ki, Alman millî birliğinin kurulabilmesi için her şeyden önce Avusturya ile mücadele etmek ve Avusturya'ya bir darbe indirmek gerekecekti. Daha sonra Bismarck'ın dediği gibi, Alman Birliği ancak "*kan ve demirle*" kurulacaktı. Prusya, tasarladığı darbeyi Avusturya'ya 1866 da vuracaktır. Ama bunu da yine Bismarck yapacaktır.

1848 İhtilâlinin Prusya'daki sonuçlarına gelince : 1848 Mart ayaklanmasında halka bir anayasa vereceğini vaadeden IV. Frederick-Wilhelm, bu sözünü yerine getirdi ve 31 Ocak 1850 de, 1831 tarihli Belçika Anayasasından esinlenen fakat onun kadar liberal olmaktan çok uzak bulunan bir Anayasa kabul etti. Buna göre yürütme kuvveti Kral'da idi. Yasama kuvveti ise, iki meclisli olup, birinci Meclis'in üyelerini Kral tayin ediyordu, İkincisinin üyelerini de halk seçiyordu.

1850 tarihli Prusya anayasası, Osmanlı Devleti'nde 1876 da kabul edilen I. Meşrutiyet anayasasına modellik eden anayasalar arasındadır.

5. AVUSTURYA'DA 1848 İHTİLÂLLERİ

"İhtilâlleri" diye çoğul deyim kullandık; çünkü Avusturya İmparatorluğunda, biri Viyana'da *liberal*, diğeri de Macaristan'da *milliyetçilik*, yani millî bağımsızlık şeklinde, aynı zamanda iki ihtilâl birden olmuştur.

Metternich'in 1815 ten itibaren bütün hürriyetçi hareketlere karşı koymasının sebebi, hürriyetçilik ve milliyetçilik fikirlerinin, herhangi bir yerde başarı kazanmak suretile, Avusturya sınırları içindeki halklara ve milletlere de bulaşması korkusu idi. Çünkü Avusturya imparatorluğu, insan unsuru bakımından mütecanis bir kitle olmayıp, çeşitli ırklardan, milletlerden ve dinlerden meydana geliyordu. Dolayısıyla, hürriyetçilik ve milliyetçilik fikirlerinin etkisi ile bu farklı kitlelerin ayaklanması, İmparatorluğun dağılması sonucunu getirebilirdi. Nitekim, 1848

İhtilâlde Avusturya bu tehlikeyi geçirdi. Parçalanmasına çok az bir şey kalmıştı. Fakat, bu sefer Metternich'siz de olsa, tehlikeden yakasını sıyırmasını bildi.

Lombardiya ve Venedik İtalyanlarını saymazsak, İmparatorluğun insan kitlesi dört bölüme ayrılıyordu. *Birincisi*, tarihten gelen Avusturya idi ki, bu kısım Alplerden Adriyatik'e uzanan topraklarda 10 eyalete ayrılmıştı. Bu kısmın halkını esas itibarile *Almanlar* meydana getiriyordu. Bu kısmın güneyinde ise Slavlar ve Adriyatik kıyılarında da İtalyanlar yaşamaktaydı.

ikinci kısım, Bohemya, Moravya ve Silezya topraklarından meydana gelen *Bohemya Tacı* idi. Bu kısmın halkının çoğunluğu Çek dilini konuşan Slav'lardı. Buna karşılık, kuzey kısmı halkı Alman veya Almanlaşmış Slav'lardı.

Üçüncü kısım ise, Polonya'dan alınan Galiçya olup, iki farklı Slav halkı kapsamaktaydı. Bunlardan biri, bölgenin bausında yaşayan Katolik *Polonyalılar*, diğeri de, bölgenin doğusunda yaşayan Ortodoks köylülerin meydana getirdiği Ruten'lerdi.

Dördüncü kısım, "*Saint-Etienne Tacı ülkeleri*" denen, *Macaristan*, *Trausilvanya*, *Hırvatistan*, ve *Sırbistan*'di. Macaristan'da bir miktar Alman, Çek ve Slavlar da vardı. Tiansilvanya halkı ise, Ortodoks Romenlerle bir kısım Sakson'lar ve Almalılardan meydana geliyordu. Hırvatistan halkı ise, Katolik Slav'dı. Sırbistan halkı Ortodoks Slav'dı.

Slavlar da Kuzey ve Güney olmak üzere iki gruptan ve 6 milletten meydana geliyordu. Kuzey Slavları, Çekler, Polonyalılar ve Rutenlerdi. Güney Slavları ise, Slovenler, Hırvatlar ve Suplardı⁹¹.

Metternich'in bütün polidkası, bu farklı unsurları Alman kültürü içinde eritmek suretile, bunları Viyana'ya bağlamak olmuştu. Lâkin, Avrupada meydana gelen liberal ve nasyonalist hareketler, bu unsurlar üzerinde de etkisiz kalmadı. Bunun içindir ki, 1830 lardan idbaren bu farklı unsurlar arasında millî şuur uyanmaya başlamıştır. Mamafih, bu uyanış, genel olarak dil alanında, bir dil ve kültür milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkmıştır. Millî bağımsızlık hareketi ise, Macarlar arasında geniş bir şekilde yayılmış bulunuyordu.

Metternich, bu uyanış harekeüerine karşı çok radikal davranmış değildir. Dil ve kültür alanındaki millî uyanışı çok tehlikeli görmemiştir. Onu asıl korkutan, Macarların millî bağımsızlık fikirleri olmuştur. Diğer taraftan, Rutenlerin, Slovakların ve özellikle, Hırvatlar başta olmak üzere Güney Slavları'nın Macarları sevmemelerinden yararlanarak, bunları Macarlara karşı kullanmak istemiştir.

Metternich, diğer taraftan, bu farklı unsurları kontrol altında tutabilmek için gayet sert ve sıkı bir rejim uygulamıştır. Gizli polis, hemen herkesi yakından takip etmekteydi. Vatandaşların yurt dışına çıkmaları için gerekli pasaportu, polis çok

⁹¹ Seignobos, *Histoire Contemporaine...*, p.167.

zor veriyordu. Çünkü, siyasî kitapların basılması yasaklandığı gibi, yabancı kitapların ülkeye sokulması da yasaklanmıştı. Vatandaşların hiç bir hürriyeti yoktu. Üniversite öğrencilerinin Pazar günleri Kilise'ye gitme zorunlulukları vardı.

I. François'ın 1835 de ölümünden sonra, Ferdinand imparator olunca rejimi bir parça gevşetti. Özellikle gazetelerle yabancı kitaplar üzerindeki polis baskısı hafifletildi ve yabancı kitaplar Viyana'ya gelmeye başladı. Bu kitaplarla beraber, özellikle öğrenciler ve Viyana burjuvazisi arasında liberal fikirler de yayılmaya başladı. Aydınlar da, bir "anayasalı rejim" arzusu belirtmeye başladı.

Fransa'daki Şubat ihtilâli haberleri Viyana'ya ulaşınca, öğrenciler ve aydınlar da harekete geçtiler. Yayınlar üzerindeki sansürün kaldırılması, söz, toplantı ve eğitim hürriyeti, millî temsil gibi istekleri ihtiva eden dilekçeleri İmparatorluk Meclisi'ne vermek üzere, çeşidi gruplar 13 Mart 1848 günü Meclis binası önünde toplandılar. Konuşmaların heyecanı içinde "Yaşasın Hürriyet" diye bağırılmaya başladılar. Hükümet bunun üzerine, göstericiler üzerine asker şevketti. Askerler halka ateş açınca, göstericiler kaçışlar. Fakat kaçarken de "Kahrolsun Metternich" diye bağırıyordu. 14 Mart günü ise, silâhlanan burjuvazi Meclis binasını işgal etti ve "istifa" diyerek bağırıyordu. Yani Metternich'in istifası isteniyordu. Metternich, önce istifa etmemekte direnmek istedi. Fakat kendisine bunun bir "ihtilâl" olduğu hauratılınca, o gün istifa etmek zorunda kaldı. Avusturya'dan ayrıldı ve İngiltere'ye gitti. 75 yaşındaydı ve artık direnme gücü kalmamıştı. Mamafih, Avusturya'daki bütün ayaklanmalar bastırıldıktan sonra, 1851 de Viyana'ya dönecek ve 1859 da da orada ölecektir.

Metternich ile beraber, sade Avusturya'da değil, herhalde Avrupa'da da bir dönem kapanıyordu. Metternich bir döneme adını vermişti.

Tabii, Metternich'in gitmesi ile halkın isteklerinin tümü karşılanmış değildi. Onun için, Kral, 15 Martta, bir anayasa hazırlamak üzere, bir *Millî Meclis*'in toplanmasını kabul etti. Viyana Halkı bir Merkez Komitesi teşkil etti ve Viyana'da yönetim bu Komite'nin eline geçti. Öğrenciler ise, önce bir *Akademik Lejyon* kurdular ki, sonra bu Lejyon *Güvenlik Komitesi* adını aldı. Bununla beraber, halkın istekleri konusunda halk ile hükümet arasında çekişmeler başladı. Hükümet, 15 Mayıs'ta, *genel seçimle*, yani genel oy hakkı ile, bir *Kurucu Meclis*in seçimini kabul zorunda kaldı ve iki gün sonra da Kral Viyana'dan kaçarak Tyrol'e gitti.

Kurucu Meclis Temmuz sonunda açıldı. Meclis'in çoğunluğunu Slavlar meydana getiriyordu. Üyelerin dörtte biri ise köylüydü⁹³. Meclis, daha üçüncü toplantısında feodal hakları, yani köylülerin asillere ödemek zorunda olduğu vergileri ve asillerin haklarını ilga etti. Bu, Fransa'daki Millî Meclis'in, 1789 Ağustosunda feodaliteyi ilga etmesine benziyordu.

⁹³ Seignobos, ac/1 *geçen eser*, p.168.

Bundan sonra, Macarların millî bağımsızlık hareketleri, Viyan'daki liberal gelişmelerin üstüne çıktı ve Avusturya sahnesine egemen oldu. Macarların milliyetçilik hareketi, Viyana'lı aydınların liberal hareketinin de kaderini tayin edecektir.

Macarlar, Avusturya egemenliği altına girdikten sonra da bazı müesseselerini korumayı başarmışlardı, imparator davet ettiği zaman toplansa da, iki meclisli bir Diet'leri vardı. Meclislerden biri Senyörlerden, diğeri de Kondukların (comitats) seçtiği milletvekillerinden teşekkül ediyordu. Bu sıralarda, Diet'in en tanınmış üyelerinden biri de, kuvvetli bir hatip ve genç bir avukat olan *Lajos Kossuth* idi. Kossuth bir yandan demokrasi ve bir yandan da Macaristan'ın bağımsızlığı için mücadele etmekteydi. Hatta 1837 de, Metternich kendisini hapse attırması ve Macar halkının artan tepkileri üzerine 1840 da Kossuth'u serbest bırakmıştır.

Fransa'daki Şubat ihtilâli Macarları da harekete geçirdi. Kossuth, Viyana Hükümetinden, Macaristan için ayrı bir hükümet sistemi kabul edilmesini istedi. Metternich, Kossuth'un bu isteğine karşılık, işi savaştırmak istedi. Lâkin Macarların harekete geçmesi, diğer unsurları da harekete geçirdi ve oralarda da kaynaşmalar başladı. 13 Martta Viyana halkının ayaklanması üzerine Metternich istifa edince, Kral Ferdinand, Viyanalıların liberal isteklerine boyun eğdiği gibi, Macarların bağımsızlık isteğine de razı oldu. 16 Martta ayrı bir Macar Hükümeti kuruldu. *Kont Batthyányi* hükümet başkanı olup, Kossuth da hükümete dahildi. Bu suretle Macaristan bağımsız oluyordu. Avusturya ile aralarındaki tek bağ, Avusturya İmparatoru'nun aynı zamanda Macaristan Kralı olmasıydı ki, buna Milletlerarası Hukuk'ta "*Şahsi Birlik*" denir.

Kral Ferdinand bütün bunları istemiyerek kabul etmiş ve razı olmuştu. Lâkin, Macarların bağımsızlığı, diğer unsurları ve özellikle Slavları da harekete geçirdi. Hırvatlar, Slovaklar ve hatta Transilvanyalılar, aynı bağımsızlık hakları için istekte bulundular. Bir halde ki, Sava'dan Tuna'ya kadar bütün milliyelerin tek sloganı "Bütün milletler için hak eşitliği" oldu^{90 91 *}. İşin garibi şu ki, İtalya ve Almanya'da küçük devletler birleşip tek devlet kurmaya çalışırken, Avusturya'da tek devlet küçük devletlere bölünmek isteniyordu⁹⁷. Özellikle, Hırvatlar ve Slovenler, Macarlar için, "*Biz bu Asyalı sürünün boyunduruğu altına girmeyiz*" diyorlardı⁹⁸. Sırplar özerklik isterken, Bohemya'da Çekler de, Çek dilinin Almanca ile eşit hale getirilmesini istediler. Ve hatta Bohemya'da bir *Slav Kongresi* bile toplandı.

Diğer milliyetlerin bu tutumu Avusturya'nın işini kolaylaştırdı. Macaristan'ın Avusturya'dan kopmasını hazmedemiyen Kral Ferdinand da bunları Macaristana karşı kışkırtıyordu. Macarların en büyük düşmanı Hırvatlar ve onların lideri *Jellachich* idi. Jellachich, güney slavlarını biraraya getirmek niyetindeydi. Jellachich'in harekete geçmesi üzerine, Macarlar kendisile bir uzlaşma sağlamak is-

⁹⁰ Weber, adı geçen eser, p.183.

⁹⁷ *Seignobos*, adı geçen eser, p.167.

⁹⁸ Weber, a)7ii eser, p.186.

tediler. 1848 Temmuzunda Viyana'da Jellachich ile Batthyanyi arasında bir görüşme yapıldı ise de, bir uzlaşma olmadı. Bunun üzerine Macarlar, bu işi sonuna kadar götürmeye karar verirlerken, Jellachich de kuvvetlerini Macaristan topraklarına soktu. Bunun üzerine Kossuth, ılımlıları bertaraf ederek Macaristan'ın yönetimini kendi eline aldı. Kossuth Avrupa'daki bütün Macarları mücadeleye çağırdı. Özellikle Polonyalılar Macarların yardımına koştu.

Macarların kararlılığı Viyana hükümetinin de durumunu sertleştirmesine sebep oldu. 1848 Kasımında Avusturya Başbakanlığına (Şansölyeliğe) Prens *Schwarzenberg* getirildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Schwarzenberg "kamçılı politika" taraftarı ve liberal hareketlerin en az Metternich kadar düşmanı idi. Yeni Başbakan Macar sorununu kesin olarak sona erdirmeye kararlıydı, fakat Kral Ferdinand Macarlara verilen hakları koruyacağına yemin etmişti. Bu yemin de yeni Başbakan'ın elini kolunu bağılıyordu. Bu sebeple Ferdinand, 21 Aralık 1848 de imparatorluktan feragat etti ve yerine 18 yaşındaki yeğeni François-Joseph imparator oldu. François-Joseph 1916 yılına kadar hükümdarlık yapacaktır.

François-Joseph'in ilk işi, Macaristan'ı, Avusturyalı bir eyaleti olarak ilân etmek oldu. Bunun üzerine Macarlar da Cumhuriyet ilân ettiler. Kossuth Cumhurbaşkanı oldu. Artık Avusturya ile Macaristan arasındaki mücadele şiddetlenmişti. Hırvatların lideri Jellachich ise hiç bir şey yapamamıştı.

Avusturya ile mücadele başlayınca, Cumhurbaşkanı Kossuth 200.000 kişilik bir ordu teşkiline muvaffak oldu. Bu ordunun hazırlıkları yapılırken, 15 Ocak 1848 de, Başkomutan Prens *Windisch-Graetz* Macaristan'a karşı harekete geçti. Macar şehirleri birer birer Avusturyalıların eline geçmeye başladı. Nihayet durumu tehlikeli gören Kossuth, 4-5 Ocak 1849 gecesi, hükümet üyeleri ile birlikte başkent Peşte'den ayrılarak Debrecen'e nakletti. Macar Krallarına ait Saint-Etienne tacını da beraberinde götürdü. Avusturyalılar Peşte'ye girdiler.

Bu sırada başka bir gelişme daha oldu. Güney Slavları (Hırvatlar, Slovenler ve Sırp) gibi, Transilvanya'daki Romenler ve Almanlar (Saksonlar) da 1849 Ocak ayında Macarlar'a karşı harekete geçtiler. Macarlara karşı duyulan nefret, Avusturya'nın en güçlü müttefiki oluyordu". Lâkin, Polonyalı komutan, çok yetenekli bir asker olan General Bern, Transilvanyalıları yenmeyi başardı. Bunun üzerine, Eflâk sınırlarında bulunan Rus kuvvetleri, 1849 Şubatı başında, Transilvanya'ya girdiler. Rus kuvvetleri 6.000 kişi kadardı. Şubat sonunda Rus kuvvetleri ile yapılan çarpışmalarda Macarlar geri çekilmek zorunda kaldılar.

1849 Martında Piyemonte'nin Avusturya ile ikinci defa savaşa başlaması üzerine, Macarlar yeniden harekete geçtiler. Lâkin, Piyemonte-Avusturya savaşı kısa sürdü ve Piyemonte yine yenildi. Dolayısıyla, bu savaşın Macarlara fazla bir yararı

olmadı. Bununla beraber, Avusturya kuvvetleri ile Macar kuvvetleri arasındaki muharebeler bütün ilkbahar ve yaz ayları boyunca devam etti. Rusya bu sırada pusuda bekliyordu. Avusturya'nın Macarlarla başa çıkamayacağını görünce, Avusturya'ya askerî yardım teklif etti. Avusturya da bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı.

Rusya'nın Avusturya'ya yardımının çeşitli sebepleri vardı. Bir defa, bir çok Polonya milliyetçisi Macarlar'a yardım etmekteydi. Yani Rusya, Macar millî hareketinin başarılı olması halinde, bunun Polonya'yı da hareket geçirmesinden korktu. İkincisi, Çar Nikola da liberal hareketlere düşmandı. Üçüncüsü, Macarlara karşı savaşıyan güney Slavları ile bir soydaşlık bağı vardı. Dördüncüsü, Rusya, yaptığı yardımla Avusturya'yı kendisine minnettar bırakarak, bundan sonraki Balkan politikası için Avusturya'nın bir engel teşkil etmesini önlemek istiyordu.

AtTisturya, Rus yardımını kabul edince, Genel Paskiewitch komutasındaki 200 bin kişilik bir Rus ordusu, 1849 Ağustosunda Macaristana bir silindir gibi girdi. Macar ihtilâlini çok kanlı bir şekilde bastırdı. Şimdi Avusturya da intikam için harekete geçmişti. Bu intikam da çok kanlı oldu. Macarların bir kısmı idam edildi; bir kısmı Sibiryaya sürüldü. Macar kadınları kırbaçlar altında öldürüldü. Kossuth ve arkadaşları, Osmanlı Devletine kaçarak canlarını kurtardılar. General Paskievitch Çar'a yazdığı mektupta "*Macaristan, Majestelerinin ayakları altındadır*" diye yazıyordu¹⁰⁰.

Macaristan'da milliyetçilik ve Avusturya'da liberalizm şeklinde beliren 1848 İhtilâli, bu şekilde tam bir başarısızlığa uğramış olmaktaydı. Macar millî hareketi bastırıldıktan sonra, eski rejim bütün şartları ve müesseseleri ile geri geldi. Verilen liberal haklar geri alındı. Bir tek, İhtilâl'de ilga edilen asillerin imtiyazları geri gelmedi. Diğer milletlerin bağımsızlık veya daha geniş serbesti isteklerine de yüz verilmedi. Bu suretle, Macarlara karşı duyulan nefret kendilerine hiç bir şey sağlamadı. Sadece Viyana, Hırvatistan ve Transilvanya'yı ayrı bir yönetim bölgesi olarak ilân etti. Fakat başlarında, Kralın bir temsilcisi bulunacak ve bu bölgeleri Kral adına o yönetecekti. Alman gerici (reaksiyoner) tedbirler Macaristan'da daha da şiddetli oldu. Viyana hükümeti, Macaristan'a, Macarca bilmeyen Alman ve Çek memurlar tayin etti. Bu suretle Macarların millî dili ve kültürü de öldürülmek isteniyordu. Lâkin Macarlar 1867 de bağımsızlıklarına tekrar kavuşacaklardı.

6. İNGİLTERE'DE SOSYAL KAYNAŞMALAR

1848 İhtilâlleri, 1830 da olduğu gibi, İngiltere'de öyle büyük bir ayaklanmaya sebep olmadı. 1832 deki seçim reformuna rağmen, İngiltere'nin bir takım sosyal sorunları vardı. Bu sorunlar, 1830 ile 1848 arasında İngiltere'de toplumsal kaynaşmalara sebep olmuş, fakat sonunda bir düzene girmişti. Bu sorunlar, yine seçim re-

¹⁰⁰ Debidour, *La Révolution*, p.42; Seignobos, *adı geçen eser*, p.172; Weber, *adı geçen eser*, p.207.

formu, işçi hareketleri, İrlanda sorunu ve serbest-mübadele mücadelesi olarak belirtilebilir.

A) Seçim Reformu

1832 seçim reformu kanunu, eskinin bir çok kötülüklerini düzeltmekle beraber, gerçek anlamda bir demokratik seçim sistemi meydana getirememişti. Bu reform orta sınıfın eseri olmuş ve bu sınıfı tatmin etmişti. Fakat oy hakkı yine toprağı veya evi olanların bir ayrıcalığı idi. Genel oy kabul edilmemişti. Seçmen olmanın mülkiyete bağlanması, işçileri oy hakkından yoksun bırakmıştı. Bu da işçilerin, günden güne artan huzursuzluklarına sebep oldu. Seçim reformuna rağmen, oy verme açıkta yapılıyordu ve seçimler iki gün sürüyordu. Özellikle işçilerin oy hakkına sahip olmaması, sosyal faktörlerin yanında, işçilerin sosyalist hareketinde büyük rol oynadı. Diğer taraftan, 1832 seçim reformundan sonra, Whig'ler *Liberal Parti*, Toryler de *Muhafazakâr Parti* adını almışlardı. Fakat bu iki büyük partinin yanında iki küçük parti daha ortaya çıktı: işçiler için oy hakkını savunan *Radikal Parti*, katolik İrlandalıların haklarını savunan *İrlanda Partisi*.

B) Çartist (Chartist) Hareketi

1832 seçim reformu, söylediğimiz gibi, işçilerin yaşama şartlarında hiç bir şey getirmemişti. İşçi sınıfının sefaleti bütün ağırlığı ile devam ediyordu. İşçilerin oy hakkı istemesinin sebebi, kendi temsilcilerini parlâmentoya gönderip, dertlerini anlatabilmek ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamakü. Fakat bu imkândan yoksun bırakıldığı gibi, yaşama ve sağlık şartları günden güne kötüleşti. İşçiler, büyük şehirlerin kenarlarında, dar ve çamurlu sokaklarda, bugün "gecekondu" dediğimiz alelâcele yapılmış, bazan penceresiz ve ışısız küçük evlerde yaşıyorlardı. Bir evde bazan iki veya üç aile birarada yaşıyordu. Manchester'in "Küçük İrlanda" mahallesinde 200 ev vardı, fakat bu evlerde 4.000 kişi yaşamaktaydı. İşçi ücretleri fev-kâlâde düşüktü. Buna karşılık çalışma saatleri 11-16 saatti. Patronlar, plânsız bir şekilde üretim yaptıkları için, biraz mal birikinçe, üretimi durduruyorlar ve işçilere yol veriyorlardı. Açlıktan ölen işçiler vardı. Bir işçiye "Çocuğun var mı" diye sorduklarında, "Hayır, iki çocuğum vardı, Allahtan ikisi de öldü" diye sevinç ifadesinde bulunmuştur¹⁰¹, işçiler sefaletlerini unutmak için kendilerini içkiye vermişlerdi. 15 yılda İngiltere'de içki tüketimi dört misli artmıştı¹⁰².

Bu şartlar işçileri örgütlenmeye itti. Daha çok önce, zengin bir pamuk fabrikatörü olan *Robert Owen*, kendi fabrikasının işçilerine, ücret ödeme y'lerine, 1824 de kazancın paylaşılması esasını getiren bir sistem kurmuştu ki, bu örgüte "*Kooperatif*" deniyordu ve bu kooperatiflerin sayısı giderek arttı. Owen, bu işçi örgütlerini, 1834 de, *Millî Sanayi Birliği* adı altında birleştirdi. Bunun üyelerine

¹⁰¹ Seignobos, *adı geçen eser*, p.85.

¹⁰² *aynı eser*, p.86.

"*Sosyalistler*" deniyordu. Kadın işçiler de bu Birliğe üye olabiliyordu. Birliğin üye sayısı, bir süre sonra milyonları buldu. Diğer taraftan aynı iş kolunda çalışan işçiler "*Loca*" denen gizli örgütler kurdular. Ne var ki, Patronlar, örgütlere üye olan işçileri işten çıkarmaya başladılar.

Kraliçe Viktorya'nın 1837 de tahta geçmesinden hemen sonra, Mayıs 1838 de işçiler, Londra'da biraraya geldiler ve isteklerini kapsayan bir dilekçe hazırladılar. Buna "*People's Charter*" denir ki, bundan sonra bu işçi hareketine Çartist Hareketi adı verilmiştir. Bu dilekçede işçiler şu isteklerde bulunuyorlardı: 1) genel oy hakkı; 2) Gizli oy; 3) Milletvekillerine maaş verilmesi; 4) Mülkiyete dayanan oy hakkının kaldırılması; 5) Avam Kamarası seçimlerinin her yıl yapılması¹⁰³.

Bu dilekçeye (Charter) kamu oyunun dikkatini çekmek için, işçiler Londra ve büyük şehirlerde bir dizi toplantılar (meetings) düzenlediler. Çarüst'ler, 1839 da, Londra'da bir *Millî Konvansiyon* düzenleyerek, 1.200.000 imzalı bir dilekçe! Parlâmentoya verdilerse de, Avam Kamarası bunu ele almayı reddetti. Bu durum işçiler arasında anlaşmazlık çıkardı ve Çartist Hareketi bir süre için hızını kaybetti.

1842 de İngiltere büyük bir ekonomik kriz yaşadı. Patronlar işçi ücretlerini düşürdüler. 1.5 milyon insan yaşayabilmek için Devlet'in kapısını çaldı. Kuzeyde maddenciler grevlere başladı. 1843 yılında işçiler 3 milyon imzalı bir dilekçeyi Hükümet'e vermek istediklerinde, Hükümet dilekçe! kabul etmedi. İşçiler 1840 da *National Charter Association*'ı kurmuşlardı. Fakat 3 milyon imzalı dilekçenin kabul edilmemesi üzerine, işçiler artık *Chartism* ile işin yürümeyeceğini görerek "sendikalaşmaya" başladılar. Bunun üzerine hükümet, o sırada sadece Londra'da bulunan polis teşkilâtını, bütün büyük şehirlerde kurmaya başladı.

Fransa'da Şubat İhtilâli'nin haberi gelince ve sosyalist bir hükümetin kurulduğu öğrenilince, Çartistler bu sefer 1848 Nisanında 6 milyon imzalı bir dilekçe hazırladıkları gibi, Londra'da 500 bin kişinin katılacağı bir miting düzenlediler. Lâkin, dilekçedeki 2 milyon imzanın sahte olduğu anlaşıldı. 500 bin kişilik miting haberi, Londra halkını diken üstünde tuttu ise de, mitinge ancak 50 bin kişi katılınca, Çartist Hareketin de sonu geldi.

C) İrlanda Sorunu

İngilizler İrlanda'yı 12. yüzyılda işgal etmişlerdi. İrlanda'da halkı Katolik idi. Bu sebeple o tarihten itibaren İrlandalılar Protestan İngiltere'ye karşı mücadeleye başladılar. Bu mücadele günümüze kadar sürmüştür. İngiltere bu mücadeleyi yumuşatmak için İrlanda'yı İngiltereye bağliyerek bir "Birleşik Krallık" kurdu. Fakat İngiltere, İrlandalılara oy hakkı vermedi. Katoliklerin oy hakkı yoktu. İrlanda'nın ekonomik durumu da kötüydü. Toprak İngiliz asillerin elindeydi. Köylünün bir

¹⁰³ Seignobos, *aynı eser*, p.86.

parçacık toprağı vardı ve bu toprak üzerinde inşa ettiği küçücük bir evde domuzları ve ineklerde yaşardı. Geçimi toprağa ekdiği patatesti. En önemli gıdası patatesti.

İrlanda Katoliklerinin davasını, daha sonra İrlandalıların "Kurtarıcı" (Emancipator) adını verdikleri Daniel O'Connell'e savunmaktaydı. O'Connell'e 1823 de "Katolik Derneğı" (Catholic Association) adı ile bir dernek kurmuş ve 1828 yılında da Avam Kamarasına seçilmeye muvaffak olmuştu. Hem de, Anglikan kilisesi usulüne göre yemin etmeyi reddettiğı halde. Muhafazakâr Due de Wellington'un başbakanlığı ve liberal düşünceli İç İşleri Bakanı Robert Peel'in teşebbüsü üzerine İngiltere Hükümeti Katoliklerin Avam Kamarasına seçilmesini 1829 da kabul etti. Bu gelişmede O'Connell'in büyük katkısı vardı. Bu kanun ile İrlandalılar, seçim ve oy hakkını kazandıkları gibi, milletvekili ve memur da olabileceklerdi.

O'Connell'in bundan sonraki çabası ise, İrlanda'nın İngiltereden ayrılması amacına yöneldi. 1800 de kurulmuş olan Birliğin ilgasını isüyordu. 1840 lardan itibaren İrlandalılar bu amaca yönelik faaliyetlere başladılar. 1843 yılında Dublin'de 350.000 kişinin katıldığı büyük bir miting yapıldı. Bu, İngiliz hükümetini korkuttu ve bir takım sert tedbirler almaya başladı. Lâkin, O'Connell'in tutumunu çok ılımlı bulan *İrlanda Partisinin, Genç İrlanda* grubu denen genç üyeleri, bir "İrlanda Cumhuriyeti" kurmak için, 1845 de ayaklandılar. Fakat bu ayaklanmanın arkası gelmedi. Çünkü 1846 da İrlanda'da büyük bir kıtlık oldu. 8-9 milyon nüfustan yaklaşık 2 milyon kadarı ülke dışına ve özellikle Amerika'ya göç etti. Kıtlık ve açlık ölümlere sebep oldu. İrlanda köylüsü, şehirlere akın edip, çöplüklerden yiyecek bir şey bulmaya çalıştı. Bazıları otları yiyerek yaşamını sürdürmeye çalıştı. Şehirlerde sokaklar ölümlerle doldu.

Fakat 1848 Şubat İhtilâli yine de İrlandalıları bağımsızlık için harekete geçmekten alıkoyamadı. Bu defa "kuvvet ve silâh" kullanma yoluna gittiler. Fakat bu sefer de bir sonuç alamadılar. İngiliz hükümeti İrlandalı liderlerin bir kısmı hapse attı, bir kısmını da sürgüne gönderdi. O'Connell 1847 de ölmüştü.

D) Serbest Mübadele Mücadelesi

Bu konu da İngilterenin sosyal yapısından kaynaklanmaktaydı. İngiltere geleceksel olarak, sanayicileri koruyan bir gümrük sistemi ile, toprak sahibi asillerin gelirlerini yükseltmek için, bir "Buğday Vergisi" sistemine sahipti. Bu vergi "Corn Law" isimli bir kanuna dayanıyordu. Hükümetin buğday üzerine vergi koyması, buğday fiyatlarını yükselttiğinden, bundan toprak sahipleri yararlanırken, özellikle işçiler büyük sıkıntı çekmekteydiler. Diğer taraftan, yine toprak sahiplerini korumak için, ucuz ithal edilse de, Hükümet ithal buğdaya da ağır bir gümrük vergisi bindiriyordu. 1823 de, bu durumu hafifletmek için bazı tedbirler alınmıştı. Meselâ, içerde buğdayın fiyatı belli bir rakamı üstüne çıkarsa, buğday ithalatına izin verilecekti. Lâkin bu da soruna çözüm olmadı. Çünkü, daha önce belirttiğimiz gibi, işçi-

lerin ücretleri çok düşüktü. Özellikle Muhafazakârlar buğday vergisinin savunucusydular.

Bir süre sonra tüccarlar ve sanayiciler de, buğday fiyatlarının yüksekliğinden şikâyet etmeye başladılar. Çünkü, buğday fiyatlarının yüksek düzeyde olması, işçi ücretlerine de yansyordu. Bu sebeple, ilginçtir, buğday vergisine karşı asıl büyük tepkiler, işçilerden fazla, işverenlerden geldi. Bu hareketin liderliğini, 1838 den itibaren, yine bir işadamı olan *Richard Cobden* yapmaya başladı. Cobden'in kurduğu dernek, "serbest ticaret"i savunuyordu. İşadamları, serbest mübadele veya serbest ücuret için bir takım kulüpler de kurmuşlardı.

1841 de Robert Peel Muhafazakâr hükümetin başına geçtiği sırada, Cobden de milletvekili seçildi ve mücadelesine Avam Kamarası'nda devam etti. Katolik haklarının sağlanmasında olduğu gibi, serbest ticaret ilkesinin gerçekleştirilmesi de Robert Peel ile mümkün oldu. İrlanda'da açlığın olduğu yıl, yani 1846 da, buğday üzerine konan bütün vergi ve resimler kaldırıldı ve İngiltere o tarihten itibaren "serbest mübadele" ilkesini kabul etti. Bu başarısından dolayı, Robert Peel'in heykeli dikildi ve alüna da şu yazıldı: "*Ülkesine ucuz ekmeğe yediren adam*"¹⁰⁴.

7. DİĞER ÜLKELERDEKİ GELİŞMELER

1848 İhtilâlleri Avrupa'nın diğer ülkelerinde de etkilerini gösterdi. Buralarda ihtilâller çıkmadı; fakat diğer ülkelerde çıkan ihtilâller ve liberallerin baskıları karşısında, hükümdarlar daha liberal anayasalar kabul etmek zorunda kaldılar.

Hollanda'nın 10 Ekim 1848 tarihli yeni anayasası, 1815 tarihli anayasanın değiştirilmiş bir şekliyle ibaretti. Fakat eskisine oranla çok daha liberaldi. Bu anayasa da, 19. yüzyılda bir çok anayasalara modellik eden ve zamanın en ileri ve liberal ve gerçekten demokratik bir anayasa olan 1831 tarihli Belçika anayasasından esinlenmişti.

Paris'te 1848 Şubatında çıkan ihtilâl, Danimarka liberallerini de harekete geçirdi ve Kral VII. Frederick, 5 Haziran 1849 da yeni bir anayasa kabul etti. Bu anayasa ile Danimarka'da mutlakiyetçi rejim sona eriyordu.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, 1848 ihtilalleri ile Liberalizm, Avrupada büyük bir zafer sağlamışür. Koyu mutlakiyetçi Avusturya'da bile, en azından, asillerin ayrıcalıklarının kaldırılması ve köylü üzerindeki baskıların hafifletilmesi sağlanmıştır. 1848 İhtilallerine rağmen, mutlakiyetçiliğin hâlâ devam ettiği ülkelerde, mutlakiyetçilik aruk üstünlük durumunda değil, savunma durumdadır.

Milliyetçilik, şüphesiz bir başarı sağlayamamışür. Fakat, yakın zamanda zaferini sağlamak üzere, 1848 ihtilâlleri, milliyetçilik akımına, ilerdeki başarısı için, çok yararlı tecrübeler kazandırmıştır.

¹⁰⁴ Seignobos, adı geçen eser, p.92.

8. 1848 İHTİLÂLLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Avrupa'da 1848 ihtilâlleri patlak verdiğinde, Osmanlı Devleti, önce Yunan bağımsızlık ayaklanmasının ve hemen arkasından da Mehmet Ali ayaklanmasının sarsınlarını daha yeni üzerinden atmış bulunuyordu. Biraz aşağıda bunları ayrıntılı olarak belirteceğiz.

1848 İhtilâllerinin Osmanlı Devletinin siyasal rejimi üzerinde doğrudan bir etkisi olmamıştır. Fakat iki konuda Osmanlı Devleti için "diplomatik sıkıntı" yaratmıştır. Bunlardan biri Eflâk-Buğdan sorunu, diğeri de Macar mültecileri sorundur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Rusya, daha 1805 Osmanlı-Rus ittifakının müzakereleri sırasında Eflâk ve Buğdan ile ilgilendiğini göstermiş ve bu iki toprağın beylerinin atanmasında kendisinin de onayının alınması isteğinde bulunmuştu. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı ise, Rusya'nın bu iki eyalet halkını ayaklanmaya kışkırtması ve Osmanlı Devleti'nin de buna karşı tedbir almak istemesinden çıkmıştı. 16 Mayıs 1812 tarihli Bükreş barışı'na göre de Rusya, Eflâk ve Buğdan'dan askerini çekmeyi kabul ediyor, fakat Besarabya Rusya'ya terkediliyordu.

Eflâk ve Buğdan'dan çekilmekle beraber, bundan sonra Rusya'nın bu iki toprağa karşı ilgisi, azalacağı yerde, artmaya devam etmiştir. Çünkü bu iki toprak, Rusya'nın Balkanlar'a yönelik politikasının ana kapısını teşkil ediyordu.

Macarların bağımsızlık için ayaklanmaları Eflâk ve Buğdan'a da etki yaptı ve burada da halk, bağımsızlık ve Eflâk ile Buğdan'ın birleşmesi için ayaklandı. Hatta bir anayasa hazırlandı ve geçici bir hükümet de kuruldu. Rusya ise, kendi sınırları dibinde böyle liberal ve milliyetçi bir hareketin kendi güvenliğine tehdit teşkil ettiğini ileri sürerek, Eflâk ve Buğdan'ın kuzey kısımlarına askerini soktu. Rusya'nın amacının, bu toprakları kendi kontrolü altına almak olduğu açıktı. Onun için, Osmanlı Devleti de, Eflâk ve Buğdan'ın güney kesimlerine askerini soktu ve buraları kontrolü altına aldı. Rusya, kendi işgalinin geçici olduğunu bildirdiyse de, Osmanlı Devleti bu teminatla yetinmedi ve Divân-ı Hümâyün Amedisi (yani Başkâtibi) Fuad Efendi'yi, Eflâk ve Buğdan konusunda görüşmek üzere Sen-Petersburg'a gönderdi. Fuad Efendi (daha sonra Fuad Paşa) Rusya ile bir anlaşma imzalayarak İstanbul'a döndü.

Bu anlaşmaya göre: Rusya İmparatoru ile Osmanlı Padişahı, Eflâk ve Buğdan'ı liberal ve ihtilâlcilerden korumak için işbirliği yapacaklardı. Eflâk ve Buğdan Beyleri (Gospodar) de, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında beraberce tesbit edilecek, fakat Osmanlı Devleti tarafından atanacaklardı. Ayrıca, 1848 ihtilâllerinin etkileri tamamen ortadan kalkıncaya kadar, Rusya ve Osmanlı Devleti, kontrolleri altındaki topraklarda 25-30 bin kadar asker bulunduracaklar ve güvenlik tamamen sağlanınca, bu askerlerini geri çekeceklerdi.

Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'a bu müdahalesi, oradaki nüfuzunun artmasına ve Osmanlı nüfuzunun da silinmesine geniş ölçüde tesir etti¹⁰⁵.

Daha önce Fuad Efendi, Eflâk ve Buğdan'ın durumunu incelemek üzere Bükreş'e gönderilmişti. Fuad Efendinin İstanbul'a gönderdiği bir raporunda kullandığı bir ifade, Osmanlı Devleti'nin 1848 ihtilâlleri karşısındaki görüş ve düşüncelerini yansıtmaya bakımından gayet ilginçtir. Fuad Efendi şöyle diyordu: "*Ahalinin metâlib-i vakıası muvafık-ı hakkaniyet olsa bile, böyle bir hareket-i fili-yeye fedakârlık göstermek suiistimali davet edeceğinden başka, meydana konulan şeyler Devlet-i Aliyeuin usulüne kamilen mugayir olduğu bedihî olduğundan...*"¹⁰⁶. Burada özellikle iki nokta üzerinde durmak gerekiyor. Bir defa, Eflâk ve Buğdan halkının istediği şeyler haklı olsa bile, bu diğer unsurlara da örnek olur ve bunun arkası gelmez. Metternich gibi, Osmanlı Devleti de, liberal isteklerin imparatorluğun parçalanmasına sebep olmasından korkmaktaydı, ikinci olarak, Eflâk ve Buğdan halkının istediği şeyler, yani anayasa, meclis gibi liberal istekler, Osmanlı Devleti'nin usullerine, yani mevcut siyasal düzenine tamamen ters düşmekteydi.

Bu iki nokta, 1848 ihtilâlleri karşısında Osmanlı Devleti'nin yaklaşımını göstermesi bakımından ilginçtir.

Mamafih, 1848 ihtilâllerinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi bu kadarla kalmadı. Osmanlı Devleti'nin başına bir de diplomatik sorun çıkardı.

Macarların millî bağımsızlık hareketine Türkler ve Osmanlı Devleti yakın ilgi gösterdi. Macarların, Hıristiyan olmakla beraber, Türklerle ırk bakımından akraba olmaları, bu ilginin duygusal kasmağını teşkil ediyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti ile Macaristan arasında tarihî bağlar da vardı. Macaristan, Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir Türk eyaleti idi. Sonradan Avusturya'ya yenilince buraları Avusturya egemenliğine geçmişti. Fakat, Macaristan'ın Avusturya'dan kopup bağımsız olması, politik bakımdan Osmanlı Devleti'nin de yararına idi¹⁰⁷. Bu sebeplerle Osmanlı Devleti Macar millî ayaklanmasına ilgi duydu.

Macarların millî bağımsızlık hareketi 1849 Ağustosunda Rus orduları tarafından kanlı bir şekilde basırılınca, Macar milliyetçileri ile bunlara yardıma koşan Polonyalı milliyetçiler, başlarına gelecekleri bildikleri için, canlarını kurtarmak için Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Avusturya Macarların ve Rusya da sığınmış olan Polonyalıların, kendilerine iadesini Osmanlı Devletinden istediler. İddialarına göre, bunlar "âsi" ol mavi p "eşkiya" idi. Osmanlı Devleti Avusturya ve Rusya'nın "eşkiya" iddiasını kabul etmeyip, Macarları ve Polonyalıları iade etmeyi reddetti.

¹⁰⁵ Ord. Prof. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cild V: *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, 1789-1856, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayın, 1983, (4. baskı), s.215.

¹⁰⁶ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, s.168.

¹⁰⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cild V, s.215.

Gerçekte, Macarların ve Polonyalıların millî bağımsızlık istekleri, Osmanlı Devleti'nin çıkarları ile bağdaşmıyordu. Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nin durumu, Avusturya ile Rusya'nın durumu ile uyuşuyordu. Lâkin, Osmanlı Devleti egemen bir devlet olarak bu mültecileri iade etmeyi onuru ile bağdaştıramadı. Kaldı ki, bu mülteciler, Milletlerarası Hukuk'a göre de "siyasî suçlu" sayılırdı ve iadeleri de gerekmezdi. Fakat, Avusturya ve Rusya iade hususunda o kadar ısrar ettiler ki, Osmanlı Devletine, ultiimat niteliğinde notalar vererek, mültecilerin iadesini istediler ve Osmanlı Devletile diplomatik münasebetlerini kesme tehdidinde bulundular. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bu mültecilere Müslüman olmayı teklif etti. Bir çoğu bu teklifi kabul ile, Müslüman oldular ve Osmanlı Devleti de bunlara yüksek rütbelerle Osmanlı Ordusunda görevler verdi. Bu durum Avusturya ve Rusya'yı daha çok kızdırdı.

Bu mülteciler sorunu dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya ile arasının açılması ve münasebetlerin gerginleşmesi üzerine, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin desteklediklerini açıkladılar. Osmanlı Devleti'nin bu hukukî, insancıl ve onurlu davranışı İngiliz ve Fransız kamu oyları ile Amerika'da bile o derece büyük sempati uyandırdı ki, bu ülkelerde Osmanlı Devleti lehine gösteriler bile yapıldı. O kadar ki, Londra'da gösteri yapan İngiliz gençleri bir gün, Osmanlı elçisi Muzuros Paşa'ya rastlayınca, arabasının atlarını sökerek, arabayı elçiliğe kadar kendileri çektiler. Osmanlı Devleti, yaptığı bir açıklamada, mültecileri iade etmemesinin ve Avusturya ve Rusya'ya direnmesinin sebeplerini, tamamen insancıl duygulara dayandırmışa. Bu da kamu oyları üzerinde büyük etki yapu.

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devletini desteklemeleri ve kamu oylarının Osmanlı Devleti'ne karşı sempatiilerini gören Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devleti'ni daha fazla bastırmak için İstanbul'daki elçilerini geri çektiler. Bu iki devlet ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler bir savaş havasına doğru gitmekteydi. Ve Osmanlı Devleti de, Avrupa'dan destek gelince, kararlılıkla hareket etme yolunu seçti. Bunun üzerine, İngiltere hükümeti, içinde 20 bin kadar asker bulunan bir donanmayı, her ihtimale karşı ilk yardım olmak üzere, Bâbüâlinin hizmetine koymaya hazır olduğunu bildirdi. Bundan başka, Fransa'nın da yardım hareketine kaulması için teşebbüslerde bulundu¹⁰⁸.

Mamafih, Osmanlı Devleti mültecileri iade etmemekle beraber, işi bir savaşa kadar götürme taraflısı değildi. Padişah Abdülmecid, Avusturya İmparatoru ile Rus Çarı'na birer mektup yazmaya karar verdi. Rus Çarı Nikola'ya yazılan mektubu Petersburg'a yine Fuad Efendi götürdü. Mektupta, mültecilerin herhangi zararlı faaliyetlerine izin verilmeyeceği belirtiliyor ve Çarın "elini kalbine koyarak ve kendisini böyle bir halde farzederek" cevap vermesi rica ediliyordu¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s.217.

¹⁰⁹ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih*, s. 169.

Fuad Efendi Petersburg'da çok sert muamelelere maruz kaldı. Kendisinden Çar ile de görüşmesi istenmişti. Ruslar Fuad Efendiyi Çar'la görüştürmemek için her çabayı harcadılar. Fakat zeki ve kurnaz, hazırcevap ve yetenekli bir kişi olan Fuad Efendi, bir yolunu bulup Çar'la görüşmeye muvaffak oldu. Konuşması ile Çar'ı da etkiledi ve yumuşattı. Nihayet Çar, Fuad Efendi'ye şu cevabı verdi: *"Mademki, Zat-ı Şahane muhabbetime itimad buyurarak bana müracaat ettiler; kendi emellerinin husulünü arzu ettiğim gibi, ben de şerefimi korumaya mecburum. Bu iki şeyi telif ederek verdiğim kararı Kont Nesselrode size söyleyecek"*^{no}.

Rusya ile varılan anlaşmaya göre, Rusya uyruklu mülteciler üç kısma ayrılıyordu: 1) Müslümanlığı kabul edip Osmanlı Devletinde kalanlar, belirli bir yerde oturmaya mecbur kalacaklar. 2) Rusya uyrukluğunu devam ettirenlerden, tesbit edilenler Osmanlı ülkesinden çıkarılacak, diğerlerinin, hayadarına dokunulmaması kaydile, dönmelerine izin verilecek. 3) Başka bir devletin uyrukluğuna geçenlerin de bu devlete gitmeleri sağlanacak. Rusya uyrukluğunda kalan Polonyalılar bir vapurla Malta'ya gönderdiler.

Avusturya'ya gelince: Burada söz konusu olanlar esas itibarile Macarlıdı. Macarlar'dan Osmanlı Devletinde kalanlar Kütahya'ya yerleştirildiler. Avusturya ile sorun da bu şekilde çözümlendi^{110 111}.

Fuad Efendi, bu diplomatik başarısından sonra Sadaret (Başbakanlık) Müsteşarlığına terfi etdrildi ve bu tarihten sonra şöhreü parlamaya başladı.

9. 1848 İHTİLÂLLERİ VE AVRUPA DİPLOMASİSİ

1848 İhtilâlleri, gelişmeleri sırasında, Avrupa diplomasisi için de bir takım sorunlar ve konular ortaya çıkarmıştır. Özellikle, Alman, İtalyan ve Macar millî birlik hareketleri, Avrupa devletlerinin en fazla dikkade izledikleri gelişmeler olmuştur.

Alman millî birlik hareketi'ni Rusya hoş karşılamamıştır. Çünkü Avrupa'nın ortasında kuvvetli bir Almanya'nın ortaya çıkışını, hem Avrupa dengesi ve hem de kendi çıkarları açısından tehlikeli görüyordu. Öte yandan Çar Nikola, liberal hareketlerden de nefret ediyordu. Almanya'da liberal bir rejiminin kurulmasının da, kendi sınırları içindeki Polonyalılar üzerinde kışkırucu bir rol oynamasından korkuyordu.

Almanya'daki millî birlik hareketine karşı cephe almakla beraber, Rusya, Avusturya'nın Almanya üzerindeki nüfuzunun artmasını da istememiştir. Rusya'ya göre, Almanya üzerinde Prusya ile Avusturya arasındaki mücadelede bir denge sağlanmalıydı.

¹¹⁰ Esmer, *aynı eser*, s.169.

¹¹¹ *aynı eser*, s.170.

Rusya'nın durumu, Avusturya ile Prusya arasındaki münasebetler, özellikle Prusya'nın 1850 Marunda *Sonderbundu* kurması üzerine gerginleştiğinde, daha belirgin bir şekil almıştır. Avusturya, "Sınırlı Birliğe" karşı sert bir tutum alıp münasebetler savaşa kadar varacağı bir sırada, iki devletten her biri diğerine karşı Rusya'ya dayanmak istemiştir. Hiç biri de bu dayanağı elde edemeyince, Prusya Avusturya karşısında gerilemek zorunda kalmıştır. Keza, Avusturya da, Rusya'nın kendisini desteklemediğini görünce, Prusya'ya bir ders vermek için ona karşı bir savaşa başvurma yoluna gidememiştir. Sonunda, Germen Konfederasyonu 1815 deki statüsü ile kalmıştır ki, Rusya'nın da zaten istediği buydu.

İngiltere'nin Alman millî birliği hareketine karşı tutumu ise, tek bir görüntü halinde ortaya çıkmış değildir. Liberaller, millî birlik hareketine sempati ile bakarken, Muhafazakârlar bu hareketi "tehlikeli bir manasızlık" olarak karşılamışlardır. Bununla beraber, İngiltere'nin Alman millî birliğine karşı tutumu, genellikle Rusya'ninki gibi olmuştur. Yalnız bir olay, İngiltere'yi Prusya'nın aleyhine çevirmiştir. Frankfurt'daki *Hazırlık Parlâmentosu* ile beraber millî birlik çalışmaları başlayınca, Almanların bulunduğu bütün toprakların yeni Almanya'ya katılması eğilimi ortaya çıktı. Bunun üzerine Prusya, Danimarka'nın elinde bulunan ve Almanlarla meskûn olan *Schleswig* topraklarını birliğe katmak için 1848 Nisanında Danimarka ile savaş yapmak zorunda kaldı. Lâkin Danimarka'ya iki defa saldırmasına rağmen, her ikisinde de gerilemek zorunda kaldı. Ve sonunda 1850 Temmuzunda Danimarka ile barış yaptı. Bu barıştan iki gün sonra Londra'da, İngiltere, Avusturya, Rusya, Fransa ve İsveç arasında imzalanan bir protokol ile, Danimarka'nın toprak bütünlüğü garanti aluna alındı. Tabii bu garanti doğrudan doğruya Prusya'yı hedef tutmaktaydı¹¹².

Danimarka-Prusya savaşı sırasında İngiltere ve Fransa Danimarka'yı desteklediler. İngiltere, Prusya'nın Danimarka'yı yenerek Kuzey Denizi'ne çıkmasından endişe etmekteydi. O kadar ki, Napolyon savaşları sırasında Danimarka'nın Napolyon'la işbirliği yapması İngiltere'yi kızdırmış ve Viyana Kongresinde, Norveç, Danimarka'nın elinden alınarak İsveç'e verilmişti. Yani Danimarka, İngiltere'nin Avrupa politikasının hassas bir noktasıydı. Prusya ise bu hassas noktaya basmıştı.

Prusya, Sınırlı Birliği kurduğunda, İngiltere bunu, kendi çıkarları açısından tehlikeli bir gelişme olarak görmemiştir. Lâkin, Sınırlı Birlik sorunu Avusturya ile Prusya'nın münasebetlerini gerginleştirince, bir yandan Rusya'nın, diğer yandan Fransa'nın da bu savaşa kaülmasından korkan İngiltere, araya girerek işin büyümesini önlemiştir.

Fransa'ya gelince : Kendisinin kuzeyinde kuvvetli bir Alman devletinin ortaya çıkması ihtimalini hiç hoş karşılamamıştır. Fransız diplomasisini yönetenler, genel olarak birlik gelişmelerini endişe ile karşılamışlar ve bu gelişmelere karşı cephe

¹¹² Debidour, *La Révolution*, p.59.

almışlardır. Fakat Cumhurbaşkanı Louis Napolyon'un politikası ise farklı olmuştur. Louis Napolyon, 1849 Martından itibaren Prusya'ya yanaşarak, Prusya'yı millî birlik çabasında desteklemek şartıyla, Ren boylarının Fransa'ya terkini teklif etmiştir. Prusya bu teklifi derhal reddettiği gibi, Fransa'nın Alman millî birliği karşısındaki bu tutumunu endişe ile değerlendirmeye başlamıştır. Buna rağmen Louis Napolyon, Sınırlı Birlik konusunda Prusya ile Avusturya arasında gerginlik çıktığında teklifini tekrarlamış ise de, yine olumlu cevap alamamıştır. Fransa'nın bu davranışı Rusya'yı da korkutmuş ve Prusya-Avusturya çatışmasını önlemeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, Alman millî birlik hareketi, güvensizlik duygularının ortaya çıkmasına sebep olmasına rağmen, ne kesin bir direnme ile karşılanmış, ne de aktif bir sempati ile desteklenmiştir¹¹³.

İtalyan millî birliğine gelince : özellikle iki devlet, İngiltere ve Fransa İtalyan yarımadası gelişmelerine yakın ilgi göstermişlerdir. Daha doğrusu İngiltere'nin ilgisi, Fransa dolayısıyla olmuştur. Fransa, Almanya'da olduğu gibi, sınırlarının yanbaşı başında kuvvetli bir İtalya'nın ortaya çıkmasını istememiştir. Piyemonte'nin egemenliği altında birleşmiş bir İtalya'yı kendisi için tehlikeli görmüştür. Daha doğrusu, "üniter" bir İtalya yerine, İtalyan birliğinin bir *konfederasyon* şeklinde olmasını istemiştir.

Öte yandan Fransa, Avusturya'nın Kuzey İtalya'daki egemenliğinin de sona ermesini ve İtalya'nın Avusturya'nın nüfuzundan kurtulmasını arzu etmiştir. Çünkü böyle bir durumda Fransa'nın İtalya'yı kendi etkisi altına alması daha kolaylaşır.

Fransa'nın bu politikasını gören İngiltere de, bu devletin İtalya'ya müdahale ederek, burasını kendi nüfuzu altına almasını istememiştir. Fransa'nın müdahale tehlikesi ise, hem *Custazzo* ve hem de *Novara* savaşlarından sonra ortaya çıkmıştır. Bu zaferleri kazanan Avusturya, Piyemonte'ye baskıda bulunarak bu devleti de kontrolü altına almak istediği zaman, Fransa Avusturya'nın karşısına dikilmiştir. Fransa'nın bu sert tutumunun bir müdahaleye kadar gitmesinden korkan İngiltere, araya girmiş ve bu iki savaştan sonra, statükonun aynen devamını sağlamıştır. Bu durum Fransa'nın hoşuna gitmemiş ise de, Piyemonte'nin iki hezimetinden sonra başka bir şey yapamazdı.

Macarların millî bağımsızlık hareketinde ise, Rusya, İngiltere ve Fransa, her üçü de Macar davasına sempatik bakmamışlardır. Rusya için bu çeşit bir hareketin sebeplerini açıklamıştık. Buna şu noktaları da ekleyebiliriz: Rusya'ya göre, Avusturya, Orta-Avrupa'da liberal hareketlere karşı bir barikat teşkil etmekteydi. İkinci olarak, bir bütün olarak kuvveü bir Avusturya, Almanya üzerindeki Prusya nüfuz ve ağırlığına karşı bir denge unsuruydu.

¹¹³ Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, p.203.

İngiltere ve Fransa'nın görüşleri hemen hemen aynıdır : Avusturya'nın parçalanması, Tuna bölgesinde, yani Orta-Avrupa ve Balkanlarda, Rusya'nın yayılmasını kolaylaştırırdı. Bu sebeplerden dolayı, Macarların bu iki devlet nezdinde yaptıkları yardım ricalarına ve hatta yalvarmalarına rağmen, bu iki devlet kulak tıkamakla yerinmişler ve meydanı Rusya'ya bırakmışlardır.

Devletlerin kendi bencil çıkarları açısından izledikleri, bu birbirile çelişen politikalar, Almanya, İtalya ve Macaristan'daki millî birlik hareketlerini başarısızlığa uğratmıştır. Ne var ki, bu devletlerin milliyetçilik hareketleri karşısındaki bu zaferleri, gerçek olmaktan ziyade, sadece görünüşteydi. Avrupa diplomasisi daha korkunç sorunları çözümlenmek zorunda kalacakü. Bu çözümleri ise ancak hürriyetçilik ve milliyetçilik ilkeleri sağlayabilecektir¹¹⁴.

¹¹⁴ Debidour, *La Revolution*, p.47.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPRATORLUĞU VE AVRUPA DİPLOMASİSİ

BİRİNCİ KISIM

YUNANİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI

1. OLAYIN ÖNEMİ

Müdahale Sistemi'nin veya diğer adı ile *Metternich Sistemi'nin*, İngiltere'nin bu sisteme fazla bağlanmaması sebebiyle Troppau ve Laybach kongrelerinde ilk sarıntılarını geçirdiği, ve güney Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin bağımsızlığı sorununda, Birleşik Amerika tarafından *Mouroe Doktrini*¹ nin ortaya atılması karşısında, bu sistemin uygulanamayıp, büyük bir darbe yediğini, daha önce belirtmiş-tik. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık için ayaklanmasında ise, *Müdahale Sistemi* çok daha ağır bir darbe yemiştir. Bu sistemin Osmanlı Devleti'ni desteklemesi gerekirken, tamamen aksi olmuş ve sistem, Yunanlılar lehine işletilmiştir. Şüphesiz bunda, Osmanlı Devleti'nin "*Müslüman*" ve Yunanlıların da "*Hiristiyan*" olmaları, ağırlıklı bir etken olarak rol oynamıştır.

Olayın, bir başka açıdan önemi ise, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında ortaya çıkan yeni bir şekildir. Osmanlı imparatorluğu, gerek 18. yüzyılda ve gerek 19. yüzyılda yaptığı savaşlarda bir takım topraklar kaybederek, sınırları gerilemeye başlamıştır. Fakat, 19. yüzyıldaki toprak kayıplarının temel özelliği, sınırları içinde bulunan Hiristiyan halkların bağımsızlıklarını alıp, İmparatorluktan kopmalarındır. Yunanistan, Sırbistan, Romanya, ve Karadağ 19. yüzyıl içinde, Bulgaristan ve Arnavutluk ise 20. yüzyılın başlarında bağımsızlıklarını alacaklardır. Bunlardan her birinin bağımsızlığı, her seferinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir kısım toprağın kopup gitmesi olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığını alması ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekildeki parçalanmasında ilk adımı teşkil etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında ortaya çıkan bu yeni süreci, iki sebebe bağlamak mümkündür: Birincisi, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve yıkma siyaseti, İkincisi de, 19. yüzyıl boyunca gelişen *milliyetçilik* akımıdır.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının bir diğer önemi de, 1815 de Viyana'da düzenlenmiş olan Avrupa haritasının, ilk defa olarak değişikliğe uğrama-

sidir. Bu haritanın olduğu gibi korunmasını, yani *statiiko'yu* korumak isteyen devletler, Yunan isyanına yardımdan başka bir şey yapmadılar. Yani haritayı kendileri değiştürdiler. Müdahale Sisteminin ve statüko'nun savunucusu Metternich, Yunan ayaklanmasında tek başına kaldığı için, çabaları sonuç vermedi.

Nihayet başka bir noktayı daha belirtelim : Yunanistan'ın bağımsızlığı, hem bundan sonraki *Balkan Tarihi* ve hem de bundan sonraki *Türk Tarihi* bakımından da önemli bir olaydır. Unutmamalı ki, Yunanistan Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları içinde, ilk bağımsız olan devlettir ve Yunanistan'ın bağımsızlığı, bundan sonra Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarındaki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerine de örnek olacaktır. Diğer Balkan topraklarının bağımsızlığı ise, Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra, yeni Türkiye ile Avrupa arasında bir takım engellerin ortaya çıkması demek olacaktır.

Diğer taraftan, Yunanistan'ın, Mora ve kuzeydeki bir takım topraklar üzerinde bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması ile iş bitmemişür. Yunanistan'ın, bundan sonra topraklarını hem kuzeyde İstanbul ve hem de Ege Denizinde Anadolu istikametinde geliştirmek çabası, bir yandan Bizans İmparatorluğu hayaline gıda teşkil ederken, diğer yandan da, Türk-Yunan münasebelerinin altında, her vesilede patlamaya hazır bir bomba gibi yatacaktır.

2. YUNAN AYAKLANMASINI HAZIRLAYAN SEBEPLER

Yunanlıların bağımsızlık için ayaklanmalarına zemin hazırlayan çeşidi sebepler vardır. Zaten, sebepler çok olmasaydı, Müdahale Sistemi'nin kurulmasından hemen bir kaç yıl sonra, Mora'da bir padama meydana gelmezdi.

Şüphesiz, sebeplerin başında, Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklini belirtmek gerekir. Fadh Sultan Mehmed, İstanbul'u aldıktan sonra, bir süre Edirne'de oturmuştu. Fakat bu arada İstanbul'dan Bizanslıların göç etmekte olduğunu haber almış ve bu göçlerin sebebini sormuştu. Patrik *Greguvarin* İtalya'ya kaçması dolayısıyla rumların dinî liderden yoksun kalmalarının göçlerin esas sebebini teşkil ettiğini öğrenince, rum halkın ve papazların isteği üzerine, çok bilgili ve halkın çok sevdiği bir din adamı olan ve Edirne civarında saklanmakta olan *Genuadios'u* İstanbul'a getirmiş ve dinî rütbesi müsait olmadığı halde, terfi ettirerek, *Gennadios'u*, *Gnadyüs* ünvanı ile patrik yapmışü. (1454). Gnadyüs Patrik seçildikten sonra, Fatih kendisini Saray'a davet ederek, Patriklik âsasını vermiş ve bir de at hediye ederek o atla kendisini Patrikhane'ye yollamıştır. Fatih, Patrik Gnadyüs ile sohbetlerde bulunmuş ve onun ilim ve erdemini çok takdir etmiştir.

Fatih'in çok takdir ettiği bir diğer Patrik'de, 1476 da Pau ik olan Maksimos'dur. Fatih onunla da sohbetlerde bulunmuş ve kendisinden Hıristiyan dini hakkında bilgiler almışur¹. Bu suretle Rumlar, daha başlangıçtan itibaren her türlü din hür-

¹ Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983 (4. Baskı), s. 157-159.

riyetine sahip olmuşlar ve Osmanlı Devleti'nin bu uygulaması, Mora ve diğer topraklar alındıkça oralarda da aynen devam ettirilmiştir. Bu uygulama, zaman içinde Ortodoks papazlarının, rum halkı üzerindeki liderlik yetkilerinin giderek kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Onun içindir ki, yunan ayaklanmasında rum Ortodoks kilisesi çok aktif bir rol oynamıştır.

Din faktörünün bir diğer özelliği de, zaman içinde Patriklerin ayrıcalık ve yetkilerinin artırılmasına, Osmanlı Devleti'nin sesini çıkarmamış olmasıdır. Bir halde ki, Devlet yeni topraklar fethettikçe, buralardaki Ortodokslar da Rum Patrikliğine bağlanmışlar ve böylece Rumlar, İmparatorluğun sosyal yapısı içinde de, diğer unsurlardan farklı ve daha ayrıcalıklı hale gelmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin bu hoşgörülü tutumu, yönetime de aynen yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin Mora'da, Yanya'da, şurada veya burada daima birer valisi olmuştur. Fakat kırsal alana inildikte, Rumlar, köylerde ve kasabalarda daima, kendi usulleri ve kendi gelenekleri içinde kendi kendilerini yönetmişler ve yerel yönetim şeklinde de papazlar daima etkin bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, ahali vergisini verdiği ve Devlet'e başkaldırmadığı sürece bu yönetim şekline fazla müdahale etmemiştir.

Rumlar açısından Osmanlı Devleti'nin bir başka yönetim özelliği de, İstanbul'daki Fener'li rumların, Devlet içinde kazandıkları ayrıcalıklı ve etkin statü-tüleridir. İstanbul'da Fener'de oturan rumlar, yabancı dil bildiklerinden, önemli bir görev olan Divan-ı Flümâyün tercümanlıklarında kullanılmaya başlandı ve dış münasebetlerde kazandıkları bu ayrıcalıklı durum dolayısıyla Reisülküttab'ın yani Dışişleri Bakam'nın en yakın çalışma arkadaşı haline geldiler. Bundan başka, Eflâk ve Buğdan Voyvodalıkları da, 18. yüzyıldan itibaren Fenerli rumlara verilmeye başlandı. Böylece rumlar, Osmanlı Devlet teşkilâtı içinde önemli bir unsur haline gelmeye başladılar. Şurası da bir gerçektir ki, bunlar Osmanlı Devleti'ne gayet sadıktılar ve bu sadakat sadece bir menfaate dayanmayıp, bir gelenek hâline de gelmişti². Bununla beraber, 1787-1792 savaşıdan hemen önce Rusya'ya kaçan ve bir süre Eflâk ve Buğdan'da bulunmuş olan, Fener namlarından *Alexsandr Mawokordato*, daha sonra yunan ayaklanmasının liderlerinden olacakür.

Rumların kendi içlerinde özellikle edebiyat ve kültür gibi manevî alanda meydana gelen gelişmeler de, rumları bağımsızlığa doğru itmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu alandaki hiç bir baskısı altında bulunmayan yunanlılar, edebiyatçıları ve şairleri ile, özellikle 18. yüzyıldan itibaren, yunan edebiyat ve kültürünü canlandırmaya başladılar. Bunlar arasında *Korayis* ve Tesalyalı şair *Rigas* gibi aydınları zikretmek gerekir. Korayis, eski yunan dil ve gramerini canlandırmaya çalışırken, Rigas, yunan şiirine bir mücadele ruhu vermeye çalışmıştır³.

² N.Iorga, *Historire des Etats Balcaniques jusqu' à 1924*, Paris, Librairie Universitaire, 1925, p. 240.

³ Iorga, *Aynı eser*, p. 187.

niyetine sahip olmuşlar ve Osmanlı Devleti'nin bu uygulaması, Mora ve diğer topraklar alındıkça oralarda da aynen devam ettirilmiştir. Bu uygulama, zaman içinde Ortodoks papazlarının, rum halkı üzerindeki liderlik yetkilerinin giderek kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Onun içindir ki, yunan ayaklanmasında rum Ortodoks kilisesi çok aktif bir rol oynamıştır.

Din faktörünün bir diğer özelliği de, zaman içinde Patriklerin ayrıcalık ve yetkilerinin arttırılmasına, Osmanlı Devleti'nin sesini çıkarmamış olmasıdır. Bir halde ki, Devlet yeni topraklar fethettikçe, buralardaki Ortodokslar da Rum Patrikliğine bağlanmışlar ve böylece Rumlar, İmparatorluğun sosyal yapısı içinde de, diğer unsurlardan farklı ve daha ayrıcalıklı hale gelmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin bu hoşgörülü tutumu, yönetime de aynen yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin Mora'da, Yanya'da, şurada veya burada daima birer valisi olmuştur. Fakat kırsal alana inildikte, Rumlar, köylerde ve kasabalarda daima, kendi usulleri ve kendi gelenekleri içinde kendi kendilerini yönetmişler ve yerel yönetim şeklinde de papazlar daima etkin bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, ahali vergisini verdiği ve Devlet'e başkaldırmadığı sürece bu yönetim şekline fazla müdahale etmemiştir.

Rumlar açısından Osmanlı Devleti'nin bir başka yönetim özelliği de, İstanbul'daki Fener'li ramların, Devlet içinde kazandıkları ayrıcalıklı ve etkin statüleridir. İstanbul'da Fener'de oturan rumlar, yabancı dil bildiklerinden, önemli bir görev olan Divan-ı Hümâyun tercümanlıklarında kullanılmaya başlandı ve dış münasebetlerde kazandıkları bu ayrıcalıklı durum dolayısıyla Reisülküttab'ın yani Dışişleri Bakanı'nın en yakın çalışma arkadaşı haline geldiler. Bundan başka, Eflâk ve Buğdan Voyvodalıkları da, 18. yüzyıldan itibaren Fenerli rumlara verilmeye başlandı. Böylece rumlar, Osmanlı Devlet teşkilâtı içinde önemli bir unsur haline gelmeye başladılar. Şurası da bir gerçektir ki, bunlar Osmanlı Devleti'ne gayet sadıktılar ve bu sadakat sadece bir menfaate dayanmayıp, bir gelenek haline de gelmişti². Bununla beraber, 1787-1792 savaşından hemen önce Rusya'ya kaçan ve bir süre Eflâk ve Buğdan'da bulunmuş olan, Fener ramlarından *Alexsandr Matrokordato*, daha sonra yunan ayaklanmasının liderlerinden olacaktır.

Rumların kendi içlerinde özellikle edebiyat ve kültür gibi manevî alanda meydana gelen gelişmeler de, ramları bağımsızlığa doğru itmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu alandaki hiç bir baskısı altında bulunmayan yunanlılar, edebiyatçıları ve şairleri ile, özellikle 18. yüzyıldan itibaren, yunan edebiyat ve kültürünü canlandırmaya başladılar. Bunlar arasında *Korayis* ve Tesalyalı şair *Rigas* gibi aydınları zikretmek gerekir. *Korayis*, eski yunan dil ve gramerini canlandırmaya çalışırken, *Rigas*, yunan şiirine bir mücadele ruhu vermeye çalışmıştır³.

² N.Iorga, *Historire des Etats Balcaniquesjusqu'à 1924*, Paris, Librairie Universitaire, 1925, p. 240.

³ Iorga, *Aynı eser*, p. 187.

Diğer taraftan, Yeni Çağlar'ın başından başlayarak hümanizm ve Rönesans hareketlerinde, Avrupah aydınlar, eski yunan kültürü ile temasa geldiler. Bu temasın sonucu olarak bir yunan dostluğu, bir yunan hayranlığı doğdu. Fransa'da *Voltaire* ve *André Chénier*, İngiltere'de Lord *Byron* yunan hayranlığının temsilcisiydiler ve bunlar vasıtasile Avrupa aydınları arasında da bu yunan sempatisi duyguları yayıldı. Bu durum yunanlıları da etkiledi. Çünkü, Akdeniz'de Venedik ve Ceneviz denizciliğinin kaybolmasından sonra, onların yerini yunan denizcileri almaya başladı. Bu ise yunanlıların, Avrupa kültür ve medeniyeti ve özellikle Fransız ihtilâlinden sonra da, ihtilâl fikirleri ile tanışmasını sağladı. Gerek Napolyon ordusunda, gerek koalasyon ordularında çarpışan yunanlılar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli de, Avrupa fikirlerinin yunanlılar arasında yayılmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti, bu fikir etkileşmelerinden o kadar endişe duymamışür ki, Avrupa devletlerinin milliyetçilik hareketlerinden duyduğu endişe kadar rumlardan endişe etmemiştir⁴.

Rumların bağımsızlık duygularını harekete geçiren dış kışkırtmalar da olmuştur. Bunların başında Rusya'nın kışkırtmaları gelmektedir. Rusya, ilk defa 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında, Mora ile ilgilenmiş ve II. Katerina, Mora'ya bir takım adamlarını göndererek, 1770 Martında orada bir ayaklanma çıkartmak suretile, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin başına içerden bir gaile sarmak istemiştir. Bunda da başarılı oldu. Çünkü Mora ramlarının ayaklanması, Osmanlı Devleti'ni üç av kadar uğraştırdı ve ancak 1770 Mayısında ayaklanma bastırıldı. Bu sırada Akdeniz'e gelen Rusya'nın Baltık donanması, Mora ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Pire, Atina ve Ağriboz kıyılarına gelerek oralarda da kışkırtmalarda bulunduysa da, Osmanlı Devleti bu topraklarda duruma egemen olmasını bildi.

Rusya'nın ramların davasına ilgisi bu kadarla da kalmadı. Daha yukarda da açıkladığımız gibi, 1787-1792 savaşının öncesinde II. Katerina, Kırım'da "Bizans Yolu" yazılı taklarından altından geçirilmiş ve Bizans İmparatorluğu'na aday olarak da Katerina,toruna "Konstantin" adını vermişti.

Katerina'dan sonra ramların davası ile yakından ilgilenen ikinci Rus Çarı, I., Aleksandr olmuştur. Aleksandr, belirttiğimiz üzere, Tilsit ve Erfurt'da (1807 ve 1808), Napolyon'la, Osmanlı imparatorluğunu paylaşmak istemiş, fakat Napolyon buna yanaşmamıştı. Napolyon yenilip sahneden çekildikten sonra, Çar I. Aleksandr, daha Viyana Kongresi'nden itibaren Osmanlı Devleti'ne gözlerini çevirmiş ve daha Viyana Kongresi sırasında Yunan meselesi ile ilgilenmişti. Aleksandr, Metternich'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti altına alma teklifine şiddetle karşı çıkığı gibi, Dışişleri Bakanı Korfu'lu *Capo d'Is tria* 'nın ve *Ypsilanti* kardeşlerin telkini ile, "Yunan sorunu"nu da Kongre gündemine sokmak istemişse de, özellikle İngiltere ve Avusturya buna karşı gelmişlerdir⁵.

⁴ Iorga, *aynı eser*, p.199.

¹¹ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 69.

Burada *Capo d'Istria*' dan biraz söz etmek gerekir. Capo d'Istria, 17. yüzyılda Istria'dan Korfu'ya göç etmiş asil bir ailenin çocuğu olarak 1776 da Korfu'da doğmuştur. Napolyon'dan sonra Yedi Ada tekrar Osmanlı egemenliğine girince, bir süre orada hizmet ettikten sonra, 1809 da Petersburg'a gidip, orada Rus Dışişleri Bakanlığına girmiştir. Yakın Doğu konularını iyi bildiği için hızla yükselmiş ve Viyana kongresi'nde Çar'ın en yakın danışmanı olmuştur. Kongre'de, bir çok konuların müzakeresinde Rusya'yı o temsil etmiştir. Viyana Kongresinden sonra, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın iki yöneticisi vardı: Biri Nesselrode, diğeri de Capo d'Istria. Çünkü Rus kabinesinde Bakan da olmuştur. Capo d'Istria, Viyana Kongresinden sonraki bütün faaliyet ve çabalarını Yunan bağımsızlığı için harcayacak ve bir ara Mora'da kurulan Yunan hükümeti'nin de başına geçecektir.

Yukardanberi saydığımız sebeplerden sonra, Rusya'nın bu yakın ilgi ve faaliyetleri ile, özellikle Viyana Kongresi'nden sonra, Yunan bağımsızlık hareketi artık "olgun" bir hale gelmiş bulunmaktaydı. Rum aydınları da zaten gözlerini, Avrupa'dan fazla, Rusya'ya çevirmişlerdi.

3. MORA AYAKLANMASI

Rumların bağımsızlık için harekete geçmelerinde ilk adımı, 1814 de Odesa'da, ikisi Rum ve biri Bulgar olmak üzere üç kişilik bir tüccar grubu tarafından kurulan, gizli, *Etniki Etery*a derneği veya örgütüdür⁶. Sözde eğitim ve öğretim amacı ile kurulduğu belirtilen dernek, tam manasıyla bir ihtilâl örgütü olup, rumların ayaklanması için, paralar toplanmış, silâh dağıtmış ve ayaklanma için propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Derneğin İstanbul merkezi, 1815 Ekiminde Fenerli üç rum tarafından kurulmuş ve bundan sonra dernek adalar da dahil olmak üzere, İmparatorluğun her yerinde şubeler açmıştır. Amaç, Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmaktır.

Örgütün Rusya'daki bölümünün başına, Çar'ın savaş yaveri *Aleksandr Ypsilanti* getirilmişti. Ypsilanti'nin babası *Constantiue Ypsilanti* Eflâk Gospadarı idi ve bu makamını Rusların desteği ile almıştı. Oğlu Aleksandr Ypsilanti ise Rus Ordusuna girmiş ve Generalliğe kadar yükselmişti. Etniki Etery'a'nın başına önce Rus Çarı getirilmek istenmiş, kabul etmeyince yaveri Ypsilanti örgütün başkanlığını üzerine almıştır. Dolayısıyla, Etniki Etery'a'nın kuruluşundan Çar'ın haberi olduğu gibi, örgütü ve Ypsilanti'yi de daima desteklemiştir. İstanbul'daki Fener Rum Patriği bile Etniki Etery'a'nın üyelerindendi.

Yunan ayaklanmasını işte bu Aleksandr Ypsilanti başlattı. Yalnız, Mora'da değil de, Buğdan'da da. Ypsilanti 6 Mart 1821 günü 3.000 kadar askerle, Prut nehrini aşı

^{1,1} Karal , *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 109. De la Jonquiere, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Vol. 1, Paris, Librairie Hachette, 1914, p. 373 de, üç rumu 1814 de Viyana'da *philomuse* adı ile, Yunan ayaklanmasını hedef alan bir gizli dernek kurduklarını ve bu derneğin 1817 de İstanbul örgütünün teşkil edildiğini, bu derneğin İstanbul'da 17.000 üyeye sahip olduğunu söylemekte ve bu örgüt üyelerinden de "*hetairistes*" diye söz etmektedir.

rak Buğdan'a girdi. Burada bir ayaklanma çıkarmak istedi. Moldavya Prensi *Soutzo* da Ypsilanti'yi desteklediğini açıkladı. Ypsiland ise *Yaş* şehrinde yayınladığı demecinde, "*Elenler, saat çalmıştır. Dinimizin ve vatanımızın intikam zamanı gelmiştir... İleri ! Çok güçlü bir devletin haklarımızı koruyacağını göreceksiniz*" diyordu⁷. Ypsilanti'nin ayaklanmayı ilk önce Buğdan'da çıkarmasının amacı, Eflâk ve Buğdan Rusya'nın sınırında olduğundan, bu surede Rusya'yı harekete geçirip ondan yardım sağlamakü. Esasen, Ypsiland, Buğdan halkını ayaklandırmak isterken, Çar'ın onayı ile hareket etdiği propagandasını yaymaktaydı.

Ypsiland harekete geçtiğinde, Laybach Kongresi toplantı halindeydi. Çar Aleksandr, Ypsilanti'nin bu teşebbüsünü görünce sevinmiş ve "*Cesur çocuk !*" demişti. Fakat Metternich, Çar'a, Laybach Kongresi'nin bu gibi ihtilâlcî hareketleri bastırmak için toplandığını hatırlatınca, Aleksandr, Ypsilanti'ye mektup yazıp, "*Türkiye'nin temellerini, gizli bir dernek vasıtasile diuamüemek, bir İmparatora yakışmaz*" diyerek Ypsilanti'yi desteklemediğini belirtmiştir. Ayrıca, İstanbul'daki elçisi vasıtasile, ayaklanmayı basurmak için Rusya'nın yardımını da teklif etmek suretile, Katerina döneminin ihtiyarların hayretten şaşkına çevirmiştir⁸.

Ypsilanti'nin Buğdan'daki ayaklanması başarılı olamadı. Bunun sebepleri vardı. Eflâk ve Buğdan beyliği yapan Fenerli rumlar, Romenler tarafından hiç sevilmezdi. Bu sebeple, Romenler, rumların çıkarına bir ayaklanmaya katılıp, Osmanlı Devletile sorun çıkarmak istemediler. Kaldı ki, Ypsiland, büyük bir hata da yapü. Romen liderlerinden *Vladimirescu* önce Ypsilanti'yi destekleyip, sonra vaz geçince, Ypsilanti'nin adamlarından biri tarafından öldürüldü. Bu olay Romenler arasında büyük tepki uyandırdı. Kaldı ki, Yaş'taki Rus Konsolosu da bütün gayreti ile, Ypsilanti'nin arkasında Rusya'nın olmadığını ve Rusya'nın yardıma da gelmeyeceğini yaymaya çalışmaktaydı⁹.

Bu şartlarda, Osmanlı Devleti'nin Eflâk ve Buğdan'da duruma egemen olması zor olmadı. Ypsilanti kaçarak Avusturya'ya sığındı. Metternich Ypsilanti'yi hapse atu. 1827 yılına kadar hapiste kalacak ve çıküktan kısa bir süre sonra, 1828'de ölecektir.

Buğdan'daki ayaklanma bu suretle basurılmakla beraber, ayaklanmanın arkası kesilmedi. Ayaklanma bu sefer Mora'ya bulaşü. Bu sırada Mora'nın durumu rumların ayaklanması için çok elverişliydi. Zira, 1788 yılındanberi Yanya Valiliğini yapan ve gayet sert ve acımasız yönetimi ile rumları iyice sindirmiş bulunan *Tepedeleuli Ali Paşa*'nın İstanbul ile arası açılmışü. Valiliği sırasında Ali Paşa'nın çok yararlıkları görülmüşü. Napolyon'un Mısır seferi sırasında Dalmaçya kıyılarına çıkan

¹ de la Jonquière, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Vol. 1, p. 374.

⁸ Edouard Driaüüt, *La Question d'Orient (Depuis ses origines jusqu'à la Paix de Sèvres)*, Paris, Felix Alcan, 1921, p. 108-109.

⁹ de la Jonquière, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Vol. 1, p. 375.

Fransız kuvvederile başarılı mücadeleler yapmış ve Hıristiyan Arnavutların da bir ayaklanmasını bastırmıştı. Rumların ve Etniki Eteryanın rumlar arasındaki faaliyetlerini çok yakından izliyor ve bunların ayaklanmaya hazırlandıklarına dair İstanbul'a raporlar gönderiyordu. Hatta İngiliz elçisi bile, Bâbîâli'ye, rumların ayaklanması ihtimalinden söz etmişti. Ne var ki, özellikle Ali Paşa'nın uyarmaları fayda vermedi. Çünkü, Padişah II. Mahmud'un en yakın danışmanı *Halet Efendi*, şahsî kıskançlık ve diğer sebeplerle, Ali Paşa'ya karşı cephe almıştı. Halet Efendi'nin oyunları ile Tepedelenli Valilikten azledilince, bu sefer o ayaklandı. Üzerine kuvvet sevk edildi ve yakalanarak, başı kesilip İstanbul'a gönderildi.

Tepedelenli, Yanya'da Hurşit Paşa kuvvetleri tarafından kuşatılması üzerine, kendisini kurtarmak için Rumları ayaklanmaya çağırdı¹⁰. Hatta Rumların da, Tepedelenli'yi ayaklanmanın başına geçirmek istedikleri söylenir. Onu, yeni Yunanistan'ın *Kral'ı* bile yapmayı düşünen Rum aydınlan olmuştur¹¹.

Tepedelenli'nin ayaklanması, Rumların üzerinden ağır bir baskının kalkması demektir. O sebeple, daha Hurşit Paşa kuvvetlerde mücadele başladığı sırada, ve Ypsilanti'nin Buğdan'da ayaklanmasından iki hafta kadar sonra, 21 Mart 1821 de de, Ypsilanti'nin kardeşi *Demetrius Ypsilanti* de Mora'da ayaklandı. Bu ayaklanma, Buğdan'dakinden çok farklı oldu ve ayaklanma, kısa sürede, bütün Mora'ya ve adalara yayıldı. Mora ayaklanması bütün Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırdı. Tabii, aynı zamanda sempati de. Bu ise İstanbul'da hem telâşa ve hem de sinirliğe sahip oldu. İmparatorluk sınırları içindeki bütün Rumlara karşı sert tedbirler düşünüldü ise de, İngiliz elçisinin teşebbüsleri ile, Padişah yumuşatıldı¹². Sadece, soğuturma yapılmasına ve suçlu görülenlerin cezalandırılmasına karar verildi.

Bu arada, Osmanlı Devleti büyük bir hata yapar. Yapılan incelemelerde Fener Patriği *Gregoryus'un* da, hem Etniki Eteryanın üyesi ve hem de ayaklanmada parmağı olduğu öğrenilince, resmî elbisesi ile Patrikhanenin önünde asıldı. Aynı şekilde, suçlu görülen, diğer yerlerdeki metropolitler de aynı şekilde cezalandırıldı¹³. Lâkin, bu idamlar da Avrupa kamu oyununun Yunanlıları daha fazla desteklemesine ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmesine sebep oldu.

Patriğin idamı üzerine ilk harekete geçen Rusya oldu. Çar Aleksandr, Laybach'dan döndükten sonra, Fener Patriğinin idamının, Rus halkını da heyecanlandırdığını ve Yunan davasını benimsediğini görünce, fikrini değiştirdi ve Rumlar için harekete geçmeye karar verdi. Rusya'nın harekete geçmesi ise, diğer devletlerin de harekete geçmesi, yani sorunun "enternasyonalize" olması ve kontrolün Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması demektir.

¹⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, Cilt III-IV, s. 251.

¹¹ N. Iorga, *Histoire des Peuples Balcaniques*, p. 225.

¹² Driault, *adı geçen eser*, p. 111-112.

¹³ Yunan hayranı olan Iorga, *Histoire des Peuples Balcaniques*, p. 241 de, Patrik Gregorius'un masum olduğunu iddia etmektedir ki, bu iddia gerçeklere uymamaktadır.

4. DEVLETLERİN İŞE KARIŞMASI

Rusya, 28 Haziran 1821'de Osmanlı Devleti'ne 8 gün süreli bir ulti-matom verdi. Bu ulti-matomda, "Bâbiâli, *Hiristiyanlığı*, bir hiristiyan halkın kökünün ka-zınması karşısında, hareketsiz bir seyirci gibi kalıp kalamıyacağı sorusu ile karşı karşıya bırakmıştır" diyerek, Hiristiyan dünyasını Osmanlı Devleti'nin karşısına çı-karıdıktan sonra, şu isteklerde bulunuluyordu¹⁴: "Müslüman bağnazlığı sonucu ya-kılan veya tahrip edilen kiliselerin tamiri, Hiristiyan dinine ciddi koruma ve gü-vence sağlanması, ayaklanma olan yerlerde suçlularla suçsuzların birbirinden iyi ayrılması, ve Eflâk ve Buğdan'da, anüaşmaların tam şekilde uygulanması.

Görülüyor ki, Rusya şimdi sorunu bir Hiristiyanlık-Müslümanlık davası haline getirmiş bulunuyordu. Fakat Rusya, bu kadarla da yetinmeyip, daha da ileri gitti. 4 Temmuz'da diğer dört büyük devlete verdiği bir notada, Balkanlar'da gözü olma-dığını belirtip, Dörtlü İttifak'a bağlı olduğunu vurguladıktan sonra, bu devletlere şu soruyu yöneltti: 1) Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıkarsa, nasıl bir tutum almayı düşünüyorlardı? 2) Böyle bir savaş sonunda Osmanlı Devleti yıkılacak olursa, "*Türk egemenliği*" yerine nasıl bir düzen teklif ediyorlardı? Rusya bu soru-larla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini kimin alacağı sorununu açıkça ortaya atı-yordu ve gerek Aleksandr, gerek Bakanları, Osmanlı Devleti'ne verilen ulti-matomun bir savaşı kışkırtmak amacını taşıdığını ve savaşın çok yakın olduğu gizlemi-yorlardı.

Lâkin Rusya, diğer devletlerden beklediği desteği göremedi. Özellikle, Avusturya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ihtimaline kesinlikle karşı çık-tılar. Bu sırada Avusturya'nın izinden ayrılamayan Prusya da, bu iki devleti izledi. Aleksandr'ın bütün ümidi Fransa'da idi. 19 Temmuz 1821 günü Fransız elçisine şöyle diyordu: "*Pergeli elinize alınız ve Cebeliittarık'tan Çanakkale'ye kadar açınız. Nereleri size uygundur, bakınız. Bu konuda Rusya'nın, sadece onayına değil, sa-mimi ve etkin yardımına da güvenebilirsiniz*"¹⁵. Buna rağmen Fransa bu teklife ya-naşmadı ve bir Yakın Doğu macerasına girmek istemedi. Devletlerin bu tutumları karşısında Rusya harekete geçmeye cesaret edemedi. Daha doğrusu Osmanlı Devletile savaşı, daha sonraya erteledi.

Osmanlı Devleti'ne gelince; 28 Hazirandaki ulti-matomda ileri sürülen Rus is-teklerini reddince, Rus elçisi 8 Ağustos 1821 de İstanbul'u terketti ve Rusya, Osmanlı sınırlarına asker yığmaya başladı. Fakat savaş açmaya cesaret edemedi. Çünkü Rusya özellikle İngiltere'den çekinmekteydi.

Gerçekten, İngiltere'nin Yunanistan politikası ilginç bir gelişme gösterdi. İngiltere Yunan ayaklanmasının karşısındaydı. Çünkü söz konusu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması ve Rusya'nın Akdenize sark-

¹⁴ Debidour, *La Sain te Alliance*, p. 168.

¹⁵ Driault, *adı geçen eser*, p. 106; Debidour, *aynı eser*, p. 171.

masının önlemesiydi. Özellikle Dışişleri Bakanı, muhafazakârlardan *Castlereagh*, bu politikanın savunucusuydu. Lâkin Casdereagh 1822 Ağustosunda inühar edip, yerine *Canning* geçince, İngiltere Yunan sorununa başka açıdan bakmaya başladı. *Canning*'e göre, Yunan ayaklanması bir Hırısdyanlık davası haline gelmiştir ve bu işin liderliğini de Rusya yapmaktadır. Osmanlı Devleti ise, bu ayaklanmayı bir türlü basüramamaktadır. Böyle olunca, yunanlılar er veya geç bağımsızlıklarını alacaklar ve bundan dolayı da Rusya'ya minnettar kalacaklardır. Bu ise, Yunanistan'ın Rusya'nın etkisi altına girmesi ve Rusya'nın Yunanistan vasıtasile Akdeniz'e sarkması olacaktır. Böyle bir durumu önlemek için, İngiltere Yunan davasına destek vermeli ve kurulacak olan bağımsız Yunanistan, Rusya'ya değil, İngiltere'ye minnettar olmalıdır. Bu suretle Osmanlı Devleti'ne yardım edilmiş ve Rus tehlikesinden kurtarılmış olacaktır. Bu düşünce ile İngiltere 1823 yılından itibaren Mora rumlarına para yardımı yapmaya başladı.

Bu sırada, yunan ayaklanmasının durumu da İngiltere'nin bu yeni politikasını kolaylaştıracak nitelikteydi. Çünkü, Osmanlı Devleti, Mora rumlarının ayaklanmasına karşı mücadelede bir başarı sağlayamamış ve Rumlar 1 Ocak 1822 de *Epidorda* bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Çeşitli yerlerden gelen temsilcilerin katılımı ile yapılan toplanuda bağımsızlık ilân edildiği gibi bir de Hükümet teşkil edilmişti. 5 kişilik *Yürütme Konseyi*'nin başına *Mavrokoidato* getirildi. Yürütme Konseyi'nin yanında bir de 59 kişilik bir Meclis teşkil edildi ki, bunun başına da *Demetrius Ypsilânti* getirildi. Bu suretle Rumlar ilk defa olarak bir "siyasî varlık" haline gelmiş oluyorlardı. Ne var ki, bu şekilde örgütlenen Yunan ayaklanması, biraz sonra iç kavgalara maruz kaldı. *Mavrokoidato*, *Ypsilânti* ve *Kolotonronis*, ayaklanmanın bu üç lideri birbirilerine girdiler. Tepedelenli Ali Paşa'nın 5 Şubat 1822 de öldürülmesine rağmen, Osmanlı Devleti bu gâileden kurtulmaktan bir yarar sağlayamadı. Hele, Rumların bağımsızlık ilânından sonra bütün Avrupa Rumların yardımına koştu.

Bu şartlar içinde Osmanlı Devleti'ne yardım eden veya yardım etmeye çalışan tek devlet Avusturya ve Metternich idi. Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne yardıma çalışması iki sebebe dayanıyordu: Birincisi, Metternich'in Müdahale Sistemi'ne olan bağlılığı idi. İkincisi, Avusturya, Rusya'nın Yunanistan vasıtasile Balkanlar'da kuvvetlenmesinden korkuyordu. Yani Avusturya'nın politikası ile İngiltere'nin yeni politikası bir noktada birleşmiş oluyordu.

Metternich, Osmanlı Devleti'nin ayaklanmayı bastırmakta güçlük çektiğini görünce, ona Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesini tavsiye etti. Padişah II. Mahmut, buna pek gönüllü olmadıysa da, istemiye istemiye Mehmet Ali Paşadan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmet Ali'nin, yapacağı bu yardıma karşılık, kendisine Mısır Valiliğine ek olarak bir de Girid Valiliği verilecekti. Bu konudaki ferman 16 Ocak 1824 tarihlidir. Bu fermanla Mehmet Ali'ye Girid Valiliğinin

masının önlemesiydi. Özellikle Dışişleri Bakanı, muhafazakârlardan *Castlereagh*, bu politikanın savunucusuydu. Lâkin *Castlereagh* 1822 Ağustosunda intihar edip, yerine *Canning* geçince, İngiltere Yunan sorununa başka açıdan bakmaya başladı. *Canning*'e göre, Yunan ayaklanması bir Hıristiyanlık davası haline gelmiştir ve bu işin liderliğini de Rusya yapmaktadır. Osmanlı Devleti ise, bu ayaklanmayı bir türlü basuramamaktadır. Böyle olunca, yunanlılar er veya geç bağımsızlıklarını alacaklar ve bundan dolayı da Rusya'ya minnettar kalacaklardır. Bu ise, Yunanistan'ın Rusya'nın etkisi altına girmesi ve Rusya'nın Yunanistan vasıtasile Akdeniz'e sarkması olacakür. Böyle bir durumu önlemek için, İngiltere Yunan davasına destek vermeli ve kurulacak olan bağımsız Yunanistan, Rusya'ya değil, İngiltere'ye minnettar olmalıdır. Bu suretle Osmanlı Devleti'ne yardım edilmiş ve Rus tehlikesinden kurtarılmış olacakür. Bu düşünce ile İngiltere 1823 yılından itibaren Mora ramlarına para yardımı yapmaya başladı.

Bu sırada, yunan ayaklanmasının durumu da İngiltere'nin bu yeni politikasını kolaylaştıracak nitelikteydi. Çünkü, Osmanlı Devleti, Mora ramlarının ayaklanmasına karşı mücadelede bir başarı sağlayamamış ve Rumlar 1 Ocak 1822 de *Epidor*'da bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Çeşitli yerlerden gelen temsilcilerin kanlımlı ile yapılan toplanıda bağımsızlık ilân edildiği gibi bir de Hükümet teşkil edilmişti. 5 kişilik *Yürütme Konseyi*'nin başına *Ma\Tokordato* getirildi. Yürütme Konseyi'nin yanında bir de 59 kişilik bir Meclis teşkil edildi ki, bunun başına da *Demetrius Ypsilânti* getirildi. Bu suretle Rumlar ilk defa olarak bir "siyasî varlık" haline gelmiş oluyorlardı. Ne var ki, bu şekilde örgütlenen Yunan ayaklanması, biraz sonra iç kavgalara maraz kaldı. Mavrokordato, Ypsilânti ve Kolotonronis, ayaklanmanın bu üç lideri birbirilerine girdiler. Tepedelenli Ali Paşa'nın 5 Şubat 1822 de öldürülmesine rağmen, Osmanlı Devleti bu gaileden kurtulmaktan bir yarar sağlayamadı. Hele, Rumların bağımsızlık ilânından sonra bütün Avrupa Rumların yardımına koştı.

Bu şartlar içinde Osmanlı Devleti'ne yardım eden veya yardım etmeye çalışan tek devlet Avusturya ve Metternich idi. Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne yardıma çalışması iki sebebe dayanıyordu: Birincisi, Metternich'in Müdahale Sistemi'ne olan bağlılığı idi. İkincisi, Avusturya, Rusya'nın Yunanistan vasıtasile Balkanlar'da kuvvetlenmesinden korkuyordu. Yani Avusturya'nın politikası ile İngiltere'nin yeni politikası bir noktada birleşmiş oluyordu.

Metternich, Osmanlı Devletinin ayaklanmayı basürmakta güçlük çektiğini görünce, ona Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesini tavsiye etti. Padişah II. Mahmut, buna pek gönüllü olmadıysa da, istemiye istemiye Mehmet Ali Paşadan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmet Ali'nin, yapacağı bu yardıma karşılık, kendisine Mısır Valiliğine ek olarak bir de Girid Valiliği verilecekti. Bu konudaki ferman 16 Ocak 1824 tarihlidir. Bu fermanla Mehmet Ali'ye Girid Valiliğinin

de verilmesi, Doğu'nun bütün denizlerine iktidarını yaymak isteyen Mehmet Ali'nin ihtirasında yeni bir adım olmaktadır¹¹.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki 16.000 piyade, 800 at, pek çok toptan meydana gelen Mısır kuvvetleri 60 gemi ile Temmuz ayında İskenderiye'den hareket ettiler. İbrahim Paşa kışı Girid'de geçirip, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 26 Şubat 1825 te Modon'da Mora'ya çıktı. İbrahim Paşa'nın Mora'ya gelmesiyle birlikte, ayaklanmanın askerî gelişmeleri de Osmanlı Devleti'nin lehine döndü. Bu sebeple 1825 ve 1826 yılları Rumlar için hiç iyi gitmedi. Çarpışmaların en şiddetlisi, âsilerin yoğun olduğu *Missolonghida* oldu. İbrahim Paşa burasını 1825 yılı başında kuşatmaya başladı ise de, âsiler 15 ay direndiler ve sonunda 1826 Nisanında Missolonghi teslim oldu. Diğer yerlerde de, şiddetli çarpışmalara rağmen, İbrahim Paşa kuvvetleri âsileri yenmeyi başardı.

5. SORUNUN ENTERNASYONALİZE OLMASI

İbrahim Paşa kuvvetlerinin mora'daki başarıları ve âsi Rumların yenilgileri Avrupa diplomasisini de harekete geçirmiş ve Yunan ayaklanması 1825 yılından itibaren "enternasyonalize" oldu; yani mülleüerarası diplomasinin bir sorunu niteliğini kazandı. Konuya herkes elini soktu. Tabii bu da Osmanlı Devleti'ne, sorun üzerindeki her türlü kontrolünü kaybetirdi.

Meternich, Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali'den yardım istemesini sağladıktan başka, yine Osmanlı Devleti'ne vakit kazandırarak, âsilerle başa çıkmasını kolaylaştırmak için, Yunan sorununu bir Kongre'ye havele ettirmeye karar verdi. Metternich, Kongre teklifini Rus Çarına da kabul ettirdi ve toplantının Petersburg'da yapılmasına karar verildi.

Fakat, Rusya'nın Yunanlılar üzerindeki etkinliğini kırmak isteyen İngiltere, bu Kongre dolayısıyla Rusya'ya bir oyun oynadı. Rusya'ya başvurarak, Kongre'den önce Rusya'nın Yunan sorunu hakkındaki görüşünü öğrenmek istediğini bildirdi. Rusya da 1824 Ocak ayında bir nota ile verdiği cevapta, şu teklifini ileri sürdü: Yunanistan üç parçaya bölünmeliydi. Bunlar, *Doğu Yunanistan*, yani Tesalya ve Atik yarımadası, *Batı Yunanistan* yani Epir ve bölgesi, ve *Mora*. Rusya'ya göre, her üç parça da Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmalı, fakat özerk olmalıydılar. Yine Rusya'nın görüşüne göre, Osmanlı Devleti ve Yunanistan bu çözüm formülünü kabul etmeyecek olurlarsa, Kongre'nin kararları bunlara zorla kabul ettirilmeliydi^{16 17}.

Rusya'nın böyle üç parçalı bir Yunanistan düşünmesinin sebepleri vardı. Yunan âsilerinin 1 Ocak 1822 de Epidor'da Yunanistanın bağımsızlığını ilân etmelerini Rusya hiç boş karşılamamıştı. Çünkü, Rusya bir "bağımsız Yunanistan" düşünmüyordu. Zira o zaman, Yunanistan'ı Rusya'nın etkisi altına sokmak güç

¹⁶ Driault, adı geçen eser, p.14.

¹⁷ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p; 217.

olurdu. Kaldı ki, Yunan âsilerinin bağımsızlık ilân etmelerinden sonra İngiltere'nin âsilerle yakından ilgilenmesinden Rusya hiç hoşlanmamıştı. Rusya'nın Yunanistan'da istediği, Eflâk ve Buğdan'ınki gibi bir statüydü.

İngiltere Rusya'dan aldığı bu cevabı, gizli olmasına rağmen, bir kaç ay sonra münasip bir şekilde açığa vurdu. Rusya'nın görüşlerine karşı hem Yunanlılardan ve hem de Osmanlı Devleti'nden sert tepkiler geldi ve çözümü kabul etmediklerini bildirdiler. Yunanlılar kabul etmediler; çünkü, bu çözüm, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmediği gibi, onlara göre, Yunan topraklarını da parçalıyordu. Osmanlı Devleti de kabul etmedi; zira, Bâbîâli, Yunan ayaklanmasını kendisinin bir iç işi sayıyor ve devletlerin buna müdahale edemeyeceğini söylüyordu.

İngiltere Yunan âsilerinin ve Osmanlı Devleti'nin bu tepkilerini görünce, 1825 Şubatında başlayan Petersburg görüşmelerine kaılmadı. Çünkü, Rusya'nın teklifini her iki taraf da reddetmişti. İngiltere, ayrıca alınacak kararların taraflara zorla kabul ettirilmesine de taraftar değildi. İngiltere'nin bu tutumu Yunan âsilerini tamamen İngiltere tarafına kaydırды. İngiltere zaten 1823 Marunda Yunan âsilerine "mui..irip" sifaunu tanımıştı. Yani, Yunanlıları Osmanlı Devleti'nin karşısında ayrı bir "varlık" olarak kabul ediyordu.

Petersburg görüşmeleri iki ay sürdü. Rusya, daha başlangıçtan itibaren, Yunanlılardan ve Osmanlı Devleti'nden ateş-kes istenmesini, devletlerin "kollektif aracılığını kabul etmelerini ve bunları kabul etmezlerse, kabul etmeyen tarafa karşı "zorlama tedbirlerine" başvurulmasını ileri sürdü. Rusya'nın bu istekleri, Müdahale Sistemi'nin şimdiye kadar yapmadığı bir şeyi yapmak, yani Balkanlar'a "askerî müdahale" de (*manu militari*) bulunmak demektir¹⁸.

Fransa, Rusya'nın bu sertlik politikasına yanaşmadı. Çünkü, bir yandan İngiltere ile bozuşmak istemedi, öte yandan da, Osmanlı Devleti'ndeki eski kaybolan etkinliğini tekrar kazanmayı düşünüyordu. Hatta Fransa Mehmet Ali'ye de aynı gözle bakıyordu¹⁹.

Metternich ise, Çar'a, İngiltere gibi bir oyun oynadı. Metternich, Avsutyurya'nın kabul edebileceği tek "zorlama tedbiri"nin Yunanistan'ın "*bağımsızlığı*" olabileceğini bildirdi. Halbuki, çok iyi biliyordu ki, Çar Aleksandr, Yunan bağımsızlığının karşısındaydı²⁰.

Sonunda Petersburg'da 7 Nisan 1825 de, iyice "sulandırılmış" kararlar alındı. Buna göre, devletler, Osmanlı Devleti'nden Yunanlılara bazı ayrıcalıklar vermesini isteyecekler ve Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmezse, o zaman Osmanlı Devletiyle Yunanlılar arasında aracılık yapacaklardı.

¹⁸ Debidour, *adı geçen eser*, p. 221.

¹⁹ *aynı eser*, p. 221.

²⁰ *aynı eser*, p. 222.

Petersburg kararları Rusya'yı çok kızdırdı ve yunan sorununa doğrudan doğruya müdahale etme kararı aldı. Böylece, Metternich'in ince diplomatik oyunları, dört yıldanberi bertaraf edilmesine çalışılan ve kendisinin de o kadar korktuğu bir Türk-Rus savaşını yakınlaştırmış olmaktadır²¹.

Osmanlı Devleti Petersburg kararlarını reddetti. Zira bu sırada Osmanlı Devleti'nin Mora'daki askerî durumu gayet iyi idi. Mısır kuvvetleri, 1825 Ocak ayında Mora'ya çıktığındanberi ilerleyişlerine devam ediyorlardı. Ne var ki, Rusya'nın beğenmediği kararları bile Osmanlı Devleti'nin reddetmesi, Rusya'yı büsbütün çileden çıkardı.

Lâkin, tam bu sırada İngiltere'nin bir oyunu, Osmanlı Devleti'ni daha güç duruma soktu. İngiltere Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek, Mısır kuvvetleri âsilerin karargâhı olan Missilonghi'ye doğru ilerlemelerini durdurmazlarsa, müdahale edeceğini bildirdi. Osmanlı Devleti'nin karşısına şimdi bir de İngiltere çıkıyordu. Bunun üzerine Mısır kuvvetleri, ilerleyişlerini bir süre durdurmak zorunda kaldılar. İngiltere bu harekete, âsilere büyük bir yardımda bulunmuş oluyordu. Artık yunan ayaklanmasının arkasında İngiltere yüzünü göstermeye başlıyordu. Bu sebeple, yunan âsileri İngiltere'ye, onun "himayesi" (koruması) altına girmeyi teklif ettiler. Fakat İngiltere diğer devletlerden çekindiği için, bu teklife yanaşmadı. Bununla beraber, İngiltere, yunanlılara, onların çıkarlarına aykırı olarak kendilerine zorla kabul ettirilecek hiç çözüme izin vermiyeceğini bildirmekten de geri kalmadı^{22 23}. Yunanlıların İngiltere'nin kucağına düşmesi, Canning politikasının kesin bir zaferiydi.

İngiliz politikasının yunan sorununda kesin bir zafer kazandığı bir sırada, Rus Çarı I. Aleksandr, kısa bir hastalıktan sonra, 1 Aralık 1825 de öldü. Yerine kardeşi I. Nikola geçti. I. Nikola'nın karakteri, Aleksandr'a tam bir çelişki teşkil ediyordu. İradesi ve hâfizası sağlam, kesin kararlı bir insandı. Bir defa karar verdi mi veya bir kararını açıkladığı zaman, bütün çarklar o karar için dönmeliydi. Devletin askerî tarzda yönetilmesine taraftardı. Kararlarını başkaları ile tartışmak gibi bir âdeti yoktu. Aleksandr gibi, liberalizm hevesi de yoktu. Hükümdarlıkta kaldığı otuz yıl içinde Avrupa, ondan daha korkunç ve ondan daha kararlı bir ihtilâl düşmanı görmemiştir. Fakat o da, Aleksandr gibi kafasına Osmanlı imparatorluğu'nu takmıştı. Osmanlı Devleti'ni ya yıkmak veya onu tamamen Rusya'ya bağlamak istiyordu. Buna karşılık, yunanlıları da sevmezdi. Yunan ayaklanmasından tiksinti ile söz ederdi. Yunanlılar için "barbar âsiler", "barbar ihtilâlciler" deyimini kullanırdı. Asi bir milletin, Hükümdarına karşı bir zafer kazanmasını hiç arzu etmezdi²¹¹.

Yunanlıları sevmezdi, ama Türk düşmanlığı Yunanlıların işine yaradı. Zira, daha tahta geçişinin ikinci ayında, 17 Mart 1826 da Osmanlı Devleti'ne bir ültima-

²¹ Debidour.ay/u eser, p. 223.

²² aynı eser, p. 225.

²³ aynı eser, p. 229-231.

tom verdi. Bunda, Eflâk ve Buğdan'dan Osmanlı askerinin çekilmesi, Bükreş barış antlaşmasıyla Sırbistana tanınan imtiyazların gerçekleştirilmesi ve iki devlet arasında, 1812 Bükreş Antlaşması'nın uygulanmasından doğan bütün anlaşmazlıkların çözümü için Osmanlı Devleti temsilcilerinin Rus şehirlerinden birine gönderilmesi isteniyordu. Görülüyor ki, Rus ulti-matomunda Yunan sorunu ile ilgili hiç bir şey yoktu. Lâkin, Çar Nikola Osmanlı Devleti üzerinde baskıya geçmekle, Yunanlıların Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelesini ister istemez kolaylaştırmış ol-maktaydı.

Rus ulti-matomu özellikle İngiltere'yi telâşlandırdı. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açarak, Yunan sorununu kendi çıkarlarına göre çözümlenmesinden korktu. İngiltere, Nikola'ya, hem Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ve hem de Osmanlı Devletile Yunanlılar arasında, birlikte aracılık teklif etti. Nikola'mn birinci komudaki cevabı gayet sert oldu: Rusya, kendisiyle Osmanlı Devleti arasına, ikisini ilgilendiren konular için, başkasının girmesine izin vermezdi. Yunan sorununa gelince: İngiltere, bu sorunun "geleceğin tesadüflerine bırakılamıyacağı" söyleyerek bu konudaki ilgisini açıkça belirtmişti. Bu sebeple, Yunan sorunundaki Rus cevabı, Rusya'nın, İngiltereye danışmadan hiç bir şey yapmayacağı şeklinde oldu²¹ * * *.

Bunun üzerine Rusya ile İngiltere arasında 4 Nisan 1826 da bir protokol imza edildi²⁵. İngiltere, bu protokol ile Yunan sorununu, Osmanlı-Rus anlaşmazlığından ayırmaya muvafak oldu. Yunan ayaklanmasının ilk diplomatik belgesi olan bu protokola göre, Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne bağlı, her yıl vergi ödeyen, iç işlerini tamamen kendisi yöneten özerk bir devlet olacaktı. Bu amaçla, iki devlet Yunanlılarla Osmanlı Devleti arasında aracılık yapacaklar ve Osmanlı Devleti bu aracılığı kabul etmezse (Yunanlılar bu aracılığı İngiltereden kendileri istemişlerdi), iki devlet, belirttiğimiz esasları, herhangi bir çözümün temel ilkeleri olarak savunacaklardı. Ayrıca, diğer devletlerin de bu protokola katılmaları sağlanacaktı.

Osmanlı Devleti, 6 hafta süreli olan, 17 Mart tarihli Rus ulti-matomunu kabul zorunda kaldı. Zira bu sırada İstanbul'da bir takım karışıklıklar çıktı. II. Mahmut, Ordu'yu İslah etmek için *Eşkin-ci* adı ile yeni bir askerî örgüt kurmuştu. Lâkin Yeniçeriler bu islahata karşı gelerek 11 Haziran 1826 da kazan kaldırdılar. Bunun üzerine, II. Mahmut, artık anarşi ve fesat ocağı haline gelen ve son zamanlarda iş yaramaktan uzak bulunan, beşyüz yıllık bir teşkilâu kaldırmaya karar verdi ve Yeniçerilerin toplandığı At Meydam'ndaki kışlaları bir kaç saat topa turalıak, Yeniçeriler dağıtıldı. Arkasından, Yeniçeri ocağının kaldırıldığı bütün Osmanlı ülkesine ilân edildi. Yeniçeri Ocağı'mn yerine, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye"

²¹ Debidour, *adı geçen eser*, p. 233.

²⁵ Protokolün metni : Gabriel Efendi Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome II: 1789-1856, Paris, Leipzig, Neuchâtel, 1900, h. 114-116; de Clerq, *Recueil...*, Tome III, p. 415-417.

adı ile yeni bir askerî teşkilât kuruldu. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına, tarihimizde "*Vak 'a-i Hayriye*", yani "Hayırlı Olay" denir²⁶.

Ordu'da meydana gelen bu çok önemli değişiklikler dolayısıyla, Osmanlı Devleti Rusya ile savaşı göze alamadığından, Rus iltimatına boyun eğdi. Rusya'nın istediği şekilde *Akkermania* (Besarbya'dadır. Bugünkü Moldova) temsilcilerini gönderdi. Rusların çok ağır bastığı görüşmeler sonunda, 7 Ekim 1826 da *Akkermani Mukavelenamesi* denilen anlaşma imzalandı²⁷. 1812 Bükreş Antlaşmasına açıklık getirmek amacı ile yapılan bu 8 maddelik Mukavelename'nin eki olarak, yine Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında imzalanmış olan iki de *Seued* vardır. Sened'lerden biri Eflâk ve Buğdan'a, diğeri de Sırbistan'a aittir²⁸.

Bu belgelere göre:

1) Eflâk ve Buğdan Beyleri, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin ortak onayı ile yerel meclisler tarafından 7 yıl için seçilecekler ve Rusya'nın onayı olmadan bu beyler azledilemeyecektir.

2) Sırbistan'ın özerkliği yeniden vurgulanıyor ve Sırbistan'ın üç kalesinden başka yerde Osmanlı askerî bulunmayacaktı.

3) Rus tüccarına, bütün Osmanlı limanlarında ve denizlerinde ticaret yapma hakkı tanındığı gibi, Karadeniz, diğer devletlerin de ticaret gemilerine açık olacaktı²⁹. Yani yabancı devletlerin ticaret gemileri Boğazlardan serbestçe geçebilecekti.

4) Besarabya ve Kafkas sınırlarında Rusya lehine bazı ufak değişiklik yapıyordu.

Görülüyor ki, Akkerman Mukavelenamesi, sanki galip bir devletin, mağlûp bir devlete imzalatıldığı bir anlaşma niteliğinde idi. Rusya Yunan sorunundan bu şekilde ilk yararını sağlamış oluyordu. Bu da, yıllardan beri göz koymuş olduğu Eflâk ve Buğdan'ın, Osmanlı Devleti ile bağlarının zayıflatılmış olmasıydı.

²⁶ Osmanlı tarihiyle özdeş hale gelen Yeniçeriliğin kaldırılması, o zaman da çok önemli olarak görülmüş ve bu olaya şiirlerle tarih düşürülmüştür. Bunlardan en tanınmışı. Keçeci İzzet Molla'nın şu şiiridir: Tecemmu eyledi meydan-ı lahme/Edip küfraı-ı nimet nice bağı/ Koyup kaldırmadan ikide birde / Kazan devrildi söndürdü ocağı. (Karal, *Osmanlı talihî*, Cilt V, s. 150.)

²⁷ Akkerman Mukavelenamesi'nin metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298 (1882), s. 58-64; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Ankara. Hukuk Fakültesi Yayını, 1953, Cilt 1, s. 263-268; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 116-121.

²⁸ Bu Sened'lerin metinleri: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 65-70; Erim, s. 269-273: Noradounghian, *Recueil d'Actes.....*, p. 121-126.

²⁹ Sardunya, Karadeniz'de ticaret hakkı için Osmanlı Devletiyle 25 Ekim 1823 de bir anlaşma imzalamıştı (Metin: Noradounghian, II, p. 102-103). Akkermattan sonra da, İsveç, Norveç 28 Mayıs 1827 de (metin: Noradounghian, II, p. 126-130; *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 1, s. 162-164) ve Danimarka da 16 Ekim 1827 de (metin : Noradounghian, II, p. 137-139) Osmanlı Devletiyle Karadeniz'de ticaret hakkı için anlaşmalar imzalanmışlardır.

Yunan sorununa gelince: 4 Nisan 1826 tarihli Petersburg Protokolünü, önce Avusturya ve sonra da Prusya reddetti. Fransa ise bu Protokol'a katıldı. Petersburg Protokolü Osmanlı Devleti'ne 1827 Nisanında resmen tebliğ edildi.

Fakat Osmanlı Devleti Yunan ayaklanmasını kendisinin bir iç meselesi saydığından, devletlerin bu işe karışmasını kabul etmedi ve Protokolü de reddetti. Osmanlı Devleti, Petersburg Protokolü'ne 1827 Haziranında verdiği cevabında, devletlerin, bu müdahalesi ile âsilerin direnmesine sebep olduğunu söylüyor, tebaaların hükümdarlarına saygı göstermesi esasına dayanan Kutsal İttifakı hatırlatıyor ve, İngiltere nasıl İrlanda sorununa başka devletlerin karışmasına izin vermiyorsa, Osmanlı Devleti'nin de, başkalarının, Yunan ayaklanmasına karışmalarına izin vermiyeceğini bildiriyordu³⁰.

Bu durum üzerine, Rusya, İngiltere ve Fransa, yeniden harekete geçtiler. İngiltere, bir general ve bir amiralini Yunan âsilerinin hizmetine vermek suretiyle âsilere askerî danışmanlık yaparken, Rusya da, kendi adamı olan *Capo d'Is train'yi*, âsilerin ilân ettikleri Yunan cumhuriyetinin başına geçirdi. Lâkin, Yunan âsilerinin askerî durumu çok sıkıştıktı ve İngiltere ve Rusya'yı, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak için sıkıştırıyorlardı. Bu sebeple, İngiltere, Rusya ve Fransa, 6 Temmuz 1827 de Londra'da bir anlaşma imzaladılar³¹. Bu anlaşma, 6 maddelik açık bir kısım ile 3 maddelik gizli bir kısımdan ibaretti. Anlaşmanın açık kısmında şu söyleniyordu: Uç devlet, bir deklarasyonla Osmanlı Devletine başvurup, kendisiyle Yunan âsileri arasında aracılık yaparak, ateş-kesi sağlayacak. Bundan sonra, Osmanlı Devleti'ne, vergi bağı ile bağlı ve iç işlerinde tamamen özerk bir Yunanistan'ın kurulmasını teklif edecekler. Yine bu kısma göre, Türk ve Yunan halklarını birbirinden tamamen ayırmak için, adalardaki ve Yunan topraklarındaki Türklere ait mallar Yunanistana devredilecek ve Yunanistan bu malların bedelini ödeyecektir. Esasında anlaşmanın bu kısmı, 4 Nisan 1826 Protokolünün hemen hemen aynıydı.

Gizli Ek Kısım'a göre de, Osmanlı Devleti'nin bu anlaşma esaslarını kabul etmemesi halinde, üç devlet, Yunanlılarla ticarî münasebetlerini arttırmak ve konsolosluk açmak suretiyle Yunanlılara yanaşacaklarını Osmanlı Devletine bildirecekleri gibi, Osmanlı Devleti bir ateş-kesi ve Yunanlılar da bu anlaşma esaslarını kabul etmedikleri takdirde de, üç devlet, ateş-kesi sağlamak ve anlaşmayı kabul ettirmek için "*gerekli*" tedbirleri alacaklardı. Yani iki taraf arasında bu üç devlet girecekti. Yalnız, bu tedbirlerin alınması demek, üç devletin Türk-Yunan çatışmasına katılmaları demek değildi.

Bu suretle, İngiltere, Rusya ve Fransa Yunan sorununda ittifak etmiş bulunmaktaydılar. Bundan sonra Yunan ayaklanmasının kaderi bu üç devletin eline geçmiş olmaktaydı.

³⁰ Driault, *adı geçen eser*, p. 122.

³¹ Anlaşmanın metni : Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 130-134; de Clercq, *Recueil...*, Tome III, p. 454-467; Pierre Albin, *Les Grands Traités Politiques*, Paris, Félix Alcan, 1923, p. 145-146.

Londra Anlaşması Osmanlı Devleti'ne 16 Ağustos 1827 de bir bildirim (notification) ile tebliğ edildi³². Kendilerinden "Üç Müttefik" diye söz ettikleri bu bildirimde, ayrıca "*Hıristiyan Devletlerin çıkarları*" deyiminin kullanılması da ilginçti. Diğer taraftan, Bildirim'de, Osmanlı Devleti'nin, şimdiye kadar yapılan bütün aracılık tekliflerini reddettiği de belirtilerek, bu defa da 6 Temmuz 1827 anlaşmasını reddedecek olursa, üç devletin, "genel ticarî menfaatleri ve Avrupa barışı açısından", gerekli tedbirleri alacakları bildiriliyordu. Esasında Bildirim tam bir üldmatom niteliğindedir.

Osmanlı Devleti Londra Anlaşması'nı da reddetti. Ayrıca, Mehmet Ali'den yeni kuvvetler de göndermesi istendi. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin, Rusya'yı frenlemek ve bir Rus-Fransız anlaşmasını engellemek için bu anlaşmayı imza ettiğine inanıyordu³³. Fakat bu düşünce gerçekleşmedi. Çünkü, "Üç Müttefik", Osmanlı Devleti'ne 31 Ağustos 1827 de verdikleri ikinci bir bildirimde, Osmanlı Devleti'nin Londra Anlaşması'nı da reddetmesi karşısında, bir ateş-kesi sağlamak üzere gerekli tedbirleri almaya karar verdiklerini bildiriyorlardı³⁴.

Eylül başından itibaren İngiliz ve Fransız donanmaları, Mora'ya yeni Mısır kuvvetlerinin çıkmasını önlemek ve İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasını kontrol altında tutmak üzere, Mora kıyılarını abluka altına almaya başladı. Ekim ortalarında Rus donanması da geldi. Osmanlı-Mısır donanması Navarin limanında bulunuyordu. Üç Müttefik donanması, Navarin'i kuşatma altına aldılar ve İbrahim Paşa'dan ateş-kes istediler. İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti'nden yetki ve izin isteyeceğini bildirince, 20 Ekim 1827 sabahı İngiliz, Rus ve Fransız filoları Osmanlı-Mısır donanmasına saldırdılar. Bu baskında, Osmanlı Devleti 6.000 asker kaybetti. Müttefiklerin kayıpları ise sadece 140 kişiydi. Buna karşılık 64 parçalık Osmanlı-Mısır donanması tamamen tahrip edildi.

Navarin olayı, bütün Avrupa'da, fakat özellikle Rusya, Fransa ve Yunanistan'da büyük sevinç gösterileri ile karşılandı. Hıristiyanlığın Müslümanlığa karşı bir zaferi olarak telâkki edildi. Metternich ise, Dörtlü İttifak'ın ve Müdahale Sistemi'nin yıkıldığını üzüntü ile izliyor ve "*Navarin ile tarihte yeni bir dönem başlıyor*" diyor.

Tabii, en fazla sevinenlerin başında Rusya geliyordu. Rusya, İngiltere ile kurduğu "ittifak" tan Osmanlı devleti aleyhine yararlanmak için harekete geçti. İngiltere'ye Osmanlı Devleti üzerindeki baskıya devam etmek amacı ile, kendisinin Eflâk ve Buğdan'ı işgal etmesini, İngiltere'nin de Boğazları zorlamasını teklif etti.

³² Bildirimin metni: Noradounghian, *adı geçen eser*, tome II, p. 134-135; de Clercq, *adı geçen eser*, p. 458-459.

³³ Driault, *adı geçen eser*, p. 123.

³⁴ Bu bildirim metni: Noradounghian, *adı geçen eser*, Tome II, p. 136-137; de Clercq, *adı geçen eser*, Tome III, p. 460-461.

³¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 118.

Fakat "Navarin Olayı" ve Rusya'nın bu tutumu İngiltere'yi endişeye şevketti. Zira, Navarin Olayı ile, Doğu Akdeniz'de Rusya'ya karşı koyabilecek bir deniz gücü ortadan kalkmış olmaktadır. İkinci olarak, Rusya şimdi yayılcı emellerini daha açık bir hale getiriyordu. Üçüncü olarak, Navarin Olayı İngiltere'nin iç politikasına da etki yaptı. Dışişleri Bakanı Canning 1827 Nisanında Başbakan olmuş, fakat Ağustos ayında da ölmüştü. Yeni kurulan kabine ise, Navarin Olayı karşısındaki tepkiler dolayısıyla istifa etmek zorunda kalmış ve yeni kabineyi *Due de Wellington* kurmuştu. Wellington Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına taraftardı. Bu sebeple, Navarin Olayı'nın baş sorumlusu olan, İngiliz Amirali *Codrington* derhal azledildi. İngiltere Kralı ise, 29 Ocak 1828 günü Parlâmentoyu açış konuşmasında, "Bu meş'um olaydan son derece üzüntü duyduğumu" bildiriyordu³⁰. Kral, ayrıca, bu olayın İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk münasebetlerini bozmaya-çağını ümid ettiğini söylüyordu.

Osmanlı Devleti, her üç devletten de, Navarin'de yakılan donanması için tazminat istedi. Devletler, suçu Osmanlı kaptanlarının üzerine yüklemeye kalkınca, Osmanlı Devleti her üçü ile de münasebeüerini kesti. Bununla beraber, İngiltere ve Fransa, Mısır askerlerinin Mora'dan boşalması için yarımcı oldular. Fransa Mora'ya 30.000 asker şevketti. Fakat her ikisi de Osmanlı devletiyle savaş yapmaya niyetli değildi. Lâkin Rusya için böyle olmadı.

6. 1828-1829 OSMANLI-RUS SAVAŞI

Navarin Olayı Osmanlı-Rus münasebetlerinin bozulmasına ve iki devlet arasında savaş çıkmasına sebep oldu.

Navarin Olayı Osmanlı Devleti'nde büyük heyecana ve tepkilere sebep oldu. Halk bu olayın sorumlusu olarak sadece Rusya'yı gördü ve Rusya'ya karşı büyük bir kin belirdi. Padişah II. Mahmut da aynı düşünce ve duygular içindeydi. Bu sebeple bütün vilâyetlere haber gönderip, oradan gelen "eşraf ve ulema" ile 1827 Aralık ayında İstanbul'da bir toplanü düzenlendi. Bu toplanuda, Rusya'nın 1821 denberi Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hareket etmekte olduğunu, Devlet'in iç işlerine karıştığını, Akkerman'da Yunan sorununa karışmıyacağını söylediği halde, karışmaya devam ettiğini, Avrupa'nın Yunan meselesini bir Hıristiyanlık-Müslümanlık davası haline getirdiğini, bu durumda da Müslümanlığın şerefini kurtarmak gerektiğini söyledi.

Osmanlı Devleti'nin bu tutumu ve özellikle halktaki tepkiler karşısında Rusya harekete geçmek üzere hazırlıklara başladı ve Osmanlı Devleti sınırlarına asker yağmaya girişti. Rusya bu sırada, 1826 yılındanberi İran'la savaş halindeydi. Bu savaşta esasen galip durumdaydı. 1828 Şubatında İran ile *Türkmen Çayı* barışını im-³¹⁵

³¹⁵Driault, *adı geçen eser*, p. 124.

zalıyarak, Erivan ve Nahcivan'ı aldı ve İran cephesini tasfiye etti. Bundan sonra, Osmanlı Padişahı'nın tutumu ve söylediklerini bahane edip, 26 Nisan 1828 de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.

Osmanlı Devleti Rusya ile bir savaş yapacak durumda değildi. Mora gailisi devam ediyordu ve donanması Navarin'de yakılıp yok edilmişti. Kara kuvvetlerinin temelini teşkil eden Yeniçeri Ocağı ise, henüz 1826 Haziranında kaldırılmış ve yerine yeni bir ordu düzenlenmekteydi. Ne var ki, Padişah'ın kendisi ve bazı yakın adamları, Rusya ile savaş yapılmasını istemekteydiler. Bunlardan Pertev Paşa, "*Eğerçi Moskoflu'ya galebe ümit olunamaz. Lâkin bilâmuharebe Mora Krallığı kabul olunur ise, yol olur ve pek çok mahallere sirayet eder*" diyordu³⁷. Pertev Paşa'nın yorumu gerçekten ilginçtir. Savaşın kaybedileceğini peşinen kabul etmekle beraber, Osmanlı Devleti'nin diğer azınlıklarına da örnek olmaması için, Yunan bağımsızlığının ancak savaş ile kabul edilmesi tezini ileri sürüyordu. Bu arada bazı devlet adamları da rüya tâbir ettirerek, savaşın zaferle sonuçlanacağına inanmışlardı.

Rusya ile savaş iki cephede cereyan etti: Tuna Cephesi ve Kafkas Cephesi, Rusların Tuna cephesi komutanı General *Diebitch*, Kafkas Cephesi Komutanı ise General *Paskieitch* idi. 1828 yılı Rusların başarıları ile geçmesine rağmen, hemen kesin sonuç alamadılar. Halbuki Rusya, Osmanlı Devleti'ni kolaylıkla dize getireceğini hesaplamıştı. Bununla beraber, Ruslar için Kafkas Cephesi gelişmeleri daha kolay oldu. General Paskievitch 1828 yılında Kars, Ardahan ve Beyazid'ı düşürerek Erzurum'a yönelmişti. 1829 yılı başından itibaren saldırılarına tekrar başladı ve ilkbaharda Erzurum'u alıp, Trabzon'a yöneldi.

Tuna Cephesi'ne gelince: Osmanlı Devleti'ne asıl darbenin indirileceği cephe burasıydı. Fakat Ruslar için işler o kadar kolay olmadı. Rus kuvvteleri, önce Bulgaristan'a giriş yolu olan Dobruca'ya girdiler. Braila'da çetin bir Türk direnmesi ile karşılaşular. Burasını aldıktan sonra Varna ve Silistre'yi kuşamlar. Varna tam üç ay Ruslara karşı direndi. Ruslar için önemli olan, Balkanların kapısı demek olan Şumnu'yu ele geçirmektir. Fakat Şumnu'ya karşı giriştikleri bütün saldırılar püskürtüldü. Bunun üzerine Silistre kuşatmasını da kaldırarak Eflâk-Buğdan'a doğru geri çekildiler. Meternich, bir hayli perişan bir şekilde yapılan bu geri çekilmeyi, Napolyon'un Moskova dönüşüne benzetmiştir³⁸. Gerçekten o sırada Avrupalı gözlemciler, Rus kuvveünün hiç iyi durumda olmadığını görmüşler ve Türklerin bir saldırıya geçmesi halinde Rusların fensiz yakalanacaklarını söylemişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti bunu düşünemedi³⁹.

Metternich ise Türklerin Tuna Cephesi'ndeki başarılı direnmelerinden o derece heyecana kapılmıştır ki, Avrupa'da Rusların artık yenildiği propagandasını

³⁷ Karat, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 119.

³⁸ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 258.

³⁹ Driault, *Question d'Orient*, p. 126.

yaptırılmış ve devletleri Osmanlı Devleti'nin yanına katılmak için seferber etmek istemiş ise de, kimse kılım bile kıpırdatmamıştır⁴⁰.

Mamafih, Ruslar 1829 yılında kendilerini topladılar ve Rus kuvvetleri Şumnu'yu aldıktan sonra, 1829 Ağustosunda Balkan Dağları'nı aşip *Edirne*'ye girdi. Bu tarihe kadar yapılan Osmanlı-Rus savaşlarında, Rusların Balkan dağlarını aşması ilk defa oluyordu.

Rus ordusunun Edirne'ye girip İstanbul'a bu kadar yaklaşması, Osmanlı başkentinde çok büyük bir telâş ve heyecana sebep oldu. Halbuki Edirne'yi almış olan Rus ordusunun bu sırada kuvveti 15.000 e inmiş bulunuyordu. Bu kadar küçük bir kuvvetin İstanbul'a saldırması delillik olurdu. Fakat İstanbul'da bu durumu görececek hal yoktu. İstanbul kadar, Diebitch de, bu kadar az kuvvetle Türk toprağında bulunmasından o da telaşlandı. Zira, gerideki ana kuvvetlerle ve deniz ile teması kesilmişti. Onun için, hemen Osmanlı Devleti'ne barış teklif etti. Padişah II. Mahmut barışa çoktan hazırdı. Bu sebeple, Rusya'nın Prusya Kralı III. Frederick Wilhelm aracılığı yaptığı barış teklifini hemen kabul etti.

Rusya ile barış 14 Eylül 1829 da Edirne'de imzalandı⁴¹. Osmanlı Devleti Edirne Barışı ile, toprak bakımından fazla kayba uğramamıştır. Çar I. Nikola, Rus kuvvetlerinin işgal etmiş olduğu toprakları, "*Osmanlı Padişahı'na karşı beslediği samimi dosüuk hislerinin ifadesi olarak*"⁴² iade etmiştir.

Edirne Barışı 16 maddelik esas metin ile, Eflâk ve Buğdan hakkında imzalanan bir "Sened" den meydana gelir. Toprak hükümleri anahatları ile şöyledir: Rusya, Tuna Cephesinde ele geçirdiği bütün toprakları Osmanlı Devleti'ne terkederek Rusya ile Osmanlı Devleti arasında sınır, yine *Prut* olarak kalıyordu. Kafkas Cephesi'nde ise, Kars, Beyazıt ve Erzurum'u yine Osmanlı Devletine iade ediyor, yalnız Anapa, Poti, Ahıska, Ahilkelek gibi müstahkem mevkiiler Rusya'ya terkediliyordu.

Antlaşma'nın 5 inci maddesi ile, Antlaşmaya bağlı Eflâk ve Buğdan hakkındaki Sened,⁴³ bu iki toprak ile ilgili hükümleri kapsamaktaydı. Buna göre, Eflâk ve Buğdan'a daha önce tanınmış olan ayrıcalıklar teyid edilirken, Eflâk ve Buğdan beylerinin hayat boyu seçilecekleri, belirli hallerin dışında, Rusya'nın onayı olmadan, bunların azledilemeyecekleri kabul ediliyordu. Ayrıca, Eflâk ve Buğdan'da oturan Müslümanlar da 18 ay içinde buradan başka yerlere nakledileceklerdi ki, bununla, Osmanlı Devleti'nin fiilî bağlantısı kesiliyor ve sadece egemenlik bağlantısı kalıyordu.

⁴⁰ Debidour, adı geçen eser, p. 258.

⁴¹ Edirne Barışı'nın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 70-80; Erim, *Adı geçen eser*, se. 279-286; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 166-173.

⁴² Akdes Nimet Murat, *Türkiye re Rusya*, s. 57.

⁴³ Sened'in metni : *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 83-87; Erim, *adı geçen eser*, s. 290-292; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 174-177.

Edirne Antlaşması ile Rus ticaret gemilerine Karadeniz'de ve Osmanlı limanlarında serbest ücret hakkı tanınıyordu ki, bunun da anlamı, Rus ücret gemilerinin Boğazlar'dan dilediği gibi geçmeleri demektir.

Nihayet, Edirne Barışı, Yunan sorununu da ele alıyordu. 10. maddesine göre, Osmanlı Devlen, 6 Temmuz 1827 de Rusya, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan anlaşma ile, yine bu üç devlet arasında yine Londra'da 22 Mart 1829 da imzalanan Protokol'ü aynen kabul ediyordu. Yani Osmanlı Devleti Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıyordu.

Nihayet, Edirne Barışı ile Osmanlı Devleti Rusya'ya 137 milyon frank savaş tazminatı ödemeyi de kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti, Edirne Barışı ile Rusya'ya çok fazla toprak vermemiştir; ama Eflâk ve Buğdan toprakları ile bağlarını iyiyice zayıflatarak bu iki toprağın elden çıkmasına zemin hazırlamıştır, ikinci olarak, Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınması ile, bu topraklar kesin olarak elden gittiği gibi, bağımsız Yunanistan'ın bundan sonra topraklarını, Osmanlı Devleti aleyhine devamlı olarak genişletmeye çalışması, başka toprakların da elden çıkmasını hazırlayacaktır.

Edirne Barışı ile Prut sınır olmakla beraber, Rusya Tuna nehrinin ağzında bazı küçük yerler almıştı. Rusya'nın Tuna'nın ağzına gelip yerleşmesi Avusturya'yı hiç memnun etmemiştir. Avusturya 1856 Paris Antlaşması ile Rusya'yı buradan uzaklaştırmaya muvaffak olacaktır. Rusya'nın 1828 Türkmen Çayı antlaşması ile Kafkaslara iyiyice girmesi ve hemen arkasından da 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden bazı müstahkem mevkileri ele geçirmesi de, İngiltere'yi endişelendirdi. İngiltere, Rusya'nın Kafkaslar'dan daha güneye inerek Hindistan yolunu tehdit etmesi ihtimalinden korkmaya başladı.

7. YUNANİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI

Osmanlı-Rus savaşı olurken, Yunanistan'daki gelişmeler de devamlı olarak Osmanlı Devletinin aleyhine cereyan etti. Üç devlet, İngiltere, Rusya ve Fransa, Yunan sorununun kaderini tamamen kendi ellerine aldılar. Daha ilginç gelişme ise şimdi bu gelişmeler içinde Fransa'nın çok aktif bir rol oynamasıydı.

Navarin Olayı'ndan sonra Mehmet Ali Paşa Mora'daki Mısır kuvvetlerini geri çekmeye karar verdi. Fakat bunu yapmadı. Fakat üç devlet, Londra'da 19 Temmuz 1829 de kabul ettikleri bir protokol ile, Fransa'nın Mora'ya büyük bir kuvvet çıkarmasına karar verince, Mısır kuvvetleri için de geri çekilmekten başka çere kalmadı. 19 Temmuz tarihli Protokol'de⁴⁴, 6 Temmuz 1827 tarihli anlaşmanın uygulanamayışının tek sebebi olarak, Mora'daki İbrahim Paşa kuvvetleri gösteriliyor ve bu kuvvetleri kuşatma altına almak ve Mora'dan çıkmasını sağlamak üzere, üç devlet

⁴⁴ Protokolün metni: de Clercq, *Recueil...*, Tonme III, p. 495-498.

adına Fransa'nın Mora'ya asker sevketmesine karar veriliyordu. İbrahim Paşa Mora'dan çekilir çekilmez, bu kuvvetler de geri çekilecekti.

Üç devletin bu kararı üzerine, İbrahim Paşa 3 Ağustos'ta Fransa ile bir anlaşma yapıp kuvvetlerini geri çekmeye başladı ve bu operasyon Eylülde tamamlandı.

Mısır kuvvetlerinin çekilmesi ve Fransız kuvvetlerinin gelmesi üzerine, Yunanlılar hemen harekete geçtiler ve İbrahim Paşa kuvvetlerinin eline geçen yerleri geri alarak, kontrolleri altındaki toprakları iyiyce genişlettiler.

Mısır kuvvetlerinin çekilmesi üzerine de, yine üç devlet, İngiltere, Rusya ve Fransa, 16 Kasım 1828 de Londra'da imzaladıkları bir Protokol ile de, Mora yarımadası ile kıyılarındaki adaları ve *Cyclades* (veya Kikladhes) adalarını üç devletin garantisi altına koydular⁴⁵. Ve bu kararlarını da Osmanlı Devleti'ne bildirdiler⁴⁶.

Üç devlet bu adımı da attıktan sonra, 22 Mart 1829 da, Londra'da yeni bir Protokol imza ettiler⁴⁷, bu Protokol ile Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne bağlı bağımsız bir devlet haline getiriliyordu. Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ise yılda ödeyeceği 1.5 milyon kuruştan ibaretti. Yunanistan bir Krallık olacak ve başına bir "Hıristiyan" Prens getirilecekti. Fakat, bu Prens, İngiltere, Rusya ve Fransa hükümdarlık ailelerinden herhangi birine mensup olmayacakü. Yunanistan'ın kuzey sınırları, Doğu'da *Volo* Körfezi ile Batıda *Arta* körfezi arasında çizilen bir çizgi oluyordu.

Bu Protokol imzalandığı zaman, bu sınırları ne Yunanlılar, ne de Osmanlı Devleti kabul etti. Yunanlılar, bu sınırların tesbit ettiği toprakları çok *küçük*, Osmanlı Devleti de çok *büyük* bulmuştu.

Lâkin Osmanlı Devleti Edirne Barışı ile bu Protokolü aynen kabul etmek zorunda kaldı. Bu durum üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa Londra'da 3 Şubat 1830 da yeni bir Protokol imza ettiler⁴⁸. Bu Protokol artık Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığından söz etmeyip, doğrudan doğruya Yunanistan'ın "bağımsızlığını" kabul ediyordu. Bunun dışında, Yunanistan'ın 22 Mart 1829 Protokolündeki sınırları şimdi daha da daralılıyordu. Yunanistanın kuzey sınırın, *Volo-Arta* çizgisinin epey güneyine indirilerek, sınır *Lamia* Körfezi- *Sperchios-Aspropotama* çizgisi oluyordu. Bunu özellikle İngiltere istemişti. İngiltere, kontrolü altında tuttuğu *Yedi Ada*'nın karşısına, toprakları geniş bir Yunanistan'ın çıkmasını istememişti⁴⁹.

Rusya da hemen hemen aynı düşüncededeydi. Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode, Edirne Barışı'ndan sonra, "Rusya Osmanlı Devleti'ne son darbeyi vurabilirdi. Fakat,

⁴⁵ Protokolün metni: de Clercq, *Recueil...*, Tonme III, p. 507-508.

⁴⁶ Bildirimin metni : *aynı eser*, p. 508-509.

⁴⁷ 22 Mart 1829 Protokolünün metni : de Clercq, *aynı eser*, p. 533-537; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 160-164.

⁴⁸ Protokolün metni : de Clercq, *adı geçen eser*, p. 557-560; Pierre Albin, *Les Grands Traités Politiques*, p. 147-149.

⁴⁹ Driault, *Question d'Orient*, p. 129.

ancak Rusya'nın koruması altında yaşayabilecek bir hale getirilmiş bir Osman Devleti, Rusyanın daha çok yararınadır" demiş⁵⁰, Osmanlı İmparatorluğunun çor fazla parçalanmasının, Doğu'da dengeyi bozacağını söylemişti. Bu sebeple Rusv* da, Yunanistan'ın fazla büyümesini istememişti.

Yine 3 Şubat Protokolü de, Yunan Krallığı için 22 Mart 1829 Protokolü'nün 1 esasları kabul etti. Bu amaçla, yine 3 Şubat 1830 günü imzalanan ikinci bir Protokol ile, Yunan Krallığına, Saxe-Cobourg ailesinden Prens Leopold'ün getiril- j meşine karar verildi⁵¹. Bu karar aynı gün Prens Leopold'a bildirildi. Fakat Prens, li Şubatta verdiği cevapta, Yunan Krallığını kabul edebilmesi için, Yunanistan'ın ku- j zey sınırlarının genişletilmesini ve bazı adaların da Yunanistan'a verilmesini ve \ Yunanistan'ın dış saldırılara karşı garanti altına alınmasını istedi. Devletler bu i5- tekleri kabul etmeyince, Leopold da Yunanistan Krallığını reddetti⁵².

Bu sırada Yunanistan'ı, 1827 Nisanından beri Capo d'Istria yönetiyor ve tan bir diktatör olarak yönetiyordu. Bu sebepten çok düşman kazanmıştı. Bu sebeple 1831 yılında muhalifleri tarafından hançerlenerek öldürüldü. Bu olaydan sonra Yunanistan bir süre karışıklık içinde kaldı. Nihayet üç devlet, 13 Şubat 1832 de Londra'da imzaladıkları yeni bir Protokol ile⁵³, Yunanistan Krallığına Bavyerea Kararı I. Louis'nin oğlu Prens *Othou* (veya Otto)u getirdiler. Othon veya Otto, 1862 yılına kadar Yunan tahtında kaldı ve bu tarihte çıkan bir ayaklanma sonucu. tahtından ayrıldı. Yunanlılar, yerine, Danimarka Kralı IX. Christian'ın oğlu Georqu'u, I. George adı ile tahta geçirdiler. I. George'un hanedan; Yunanistan'daki 1967 Nisan darbesine kadar devam etmiştir.

Diğer taraftan, 21 Temmuz 1832 de Osmanlı Devletile üç devlet arasında imza edilen İstanbul Konvansiyonu ile⁵⁴, Yunanistan'ın kuzey sınırı tekrar Doğuda Vole- de Batıda *Arta* çizgisi oldu. Yalnız, yine aynı gün imzalanan bir protokol ile de" Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın kendi iç güvenliğinin gerektirdiği kadar silâhli kuv- vete sahip olmasını ve Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olduğu devletlerle işbirliği yapmamasını istemiş ise de, devletler, aralarında yaptıkları görüşmelerde, bu istek- leri Yunanistan'ın bağımsızlığına aykırı gördüklerinden reddetmişlerdir^{51'}.

Bu şekilde Yunanistan bağımsızlığını kazanmış oluyordu. Bağımsız bir Yunar Devleti'nin kuruluşu Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasında bir başlangıç nok- tası olmuştur. Çünkü türlü milliyetlere bağlı topluluklardan kurulmuş olan

⁵⁰ Driault, *aymı eser*, p. 128.

Protokolün metni: de Clercq, *adı geçen eser*, p. 560-561.

⁵² *aymı eser*, p. 562.

⁵³ Protokolün metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome IV, p. 169-170.

⁵⁴ Konvansiyon'un metni : Noradounghian, *Recueil d'Actes*, Tome II, p. 207-211; de Clerc; *Recueil...*, Tome IV, p. 182-186.

⁵³ Protokolün metni: Noradounghian, p. 211-212; de Clercq, Tome IV, p. 186-187.

^{1.0} Bu konudaki Protokolün metni : Noradounghian, Tome II. p. 213-216; de Clercq, Tome IV. 189-191.

Osmanlı İmparatorluğu halkı için, Yunan Krallığı bundan böyle bir örnek teşkil edecektir⁵⁷.

Yunanlılar da şunu görmüşlerdir ki, devletler kendilerini kurtarmış iseler, bu istemiye istemiye ve aralarındaki çıkar çatışmaları sonucunda olmuştur⁵⁸.

İKİNCİ KISIM

CEZAYİR'İN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ

Yunan ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin başına, peşpeşe gelen bir çok gailerle de çıkardı. Yunanistan topraklarının kaybının dışında, 1829 Edirne Barışı ile Ruslara da toprak verip, ayrıca Eflâk ve Buğdan üzerindeki kontrolü tamamen zayıfladığı gibi, Fransa da 1830 yılında, Kuzey Afrika'da bir Osmanlı toprağı olan Cezayir'i işgal etdi. Yine yunan ayaklanmasının bir sonucu olarak, 1831 den itibaren on yıl sürecek olan Mehmet Ali ayaklanması ortaya çıktı ve bu ayaklanmanın sonunda da Mısır ile olan bağları hemen hemen kopma noktasına geldi.

1. CEZAYİR'İN DURUMU

Tarihlerimizde *Cezayir-i garp* veya daha sonraki adı ile *Cezayir-i gaip ocağı* adı ile geçen Cezayir, kuzey Afrika'ya egemen olan İspanyollar'dan, Türk denizcileri *Oruç* ve *Hızır* Reis (Barbaros Hayrettin Paşa) kardeşler tarafından ele geçirilmiştir. İlk önce Oruç Reis 1516 da Cezayir şehrini zaptetmiş ve bundan sonra *Tlemseu* şehrini de almak için İspanyollarla mücadele ederken 1518 de şehit olmuştur. Onun üzerine Cezayir'in zaptına, kardeşi Hızır, Yani Barbaros Hayrettin devam etmiş ve İspanyollarla mücadelesini tek başına yürütemeyeceğini anlayınca, Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve burasını 1520 de "Padişah'ın ülkesi" olarak ilân etmiştir⁵⁹. Bununla beraber, Cezayir'in, Barbaros veya Osmanlı Devleti'nin tam kontrolü altına girmesi ancak 1529 da mümkün olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman Barbaros'u 1534 yılında Cezayir Beylerbeyi tayin edince, Hızır Reis de Barbaros Hayrettin Paşa olmuştur.

Barbaros, Akdenizdeki faaliyetlerine ve özellikle İspanyol ve Venediklilerle mücadelesine, ölümü tarihi olan 1546 yılına kadar devam etmiş, 28 Eylül 1539 da, Venedikli Amiral Andrea D o 17a komutasındaki müttefik donanmasını *Preveze'* de hezimete uğratmıştır. Barbaros 1534 de de Tunus'u zaptetmiştir. 1551 de Trablusgarbın Turgut Reis tarafından alınmasından sonra, Cezayir, Tunus ve

⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 121.

⁵⁸ Duhalet, *Question d'Orient*, p. 129.

Trablusgarb'a (bugünkü Libya) *Garp Ocakları* adı verilmiştir. Ve bir tek Beylerbeyi tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Kapudan-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'nın 1587 de ölümünden sonra Osmanlı Devleti Garp Ocakları'nı birbirinden ayırdı ve her birine ayrı bir beylerbeyi tayin etti. Beylerbeyi üç yıl için görev yapacaklardı. Osmanlı Devleti böyle hareket etmekle, Kuzey Afrika'nın yönetiminin uzun zaman tek bir şahıs elinde kalmasını önleyerek, İmparatorluğun birliğini güvenlik aluna almak istemişti. Fakat aksi oldu ve Ocakların Osmanlı Devletiyle bağları giderek gevşedi⁶⁰.

Barbaros Cezayir'i 1520 de Osmanlı Devletine bağladığı zaman, Yavuz Sultan Selim, kendisine yardım etmek üzere bir kısım kuvvet gönderdiği gibi, Cezayir'e gönüllü gideceklere yeniçerilik imtiyazlarının tanınacağını bildirince de, 4.000 kişi Cezayir'e gelip Yeniçeri oldular. Garp Ocakları'nın birbirinden ayrılmasından sonra, Ocakların yönetimi bu yeniçerilerin eline geçti ve 17. yüzyılın sonlarına doğru Ocaklar, "Dayı" denen bu yeniçeriler tarafından yönetilmeye başlandı. Bu işe, bu toprakların Osmanlı Devletiyle bağlarını daha da zayıflatı ve Dayılar, Ocakları âdeta bağımsız devlet gibi yönetmeye başladılar. O kadar ki, Dayılar başlangıçta Osmanlı Devleti'ne her yıl belirli bir vergi gönderirken, zamanla bu vergi, arada sırada gönderilen hediyelere dönüştü. 19. yüzyıl geldiğinde Cezayir'in durumu böyledi.

Cezayir, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyeti bakımından ve aynı zamanda Cebelüttarik Boğazı'na yakınlığı sebebiyle stratejik bir konumda bulunuyordu ve bu sebeple de Avrupa devletlerinin de ilgi alanıydı. Lâkin, Cezayir Dayılarının faaliyeti, Avrupa devletlerinin bu ilgisini daha da tahrik eder hale getirdi. Cezayir Dayıları zamanla o hale geldiler ki, Akdeniz'de ticaret yapan devletler Dayılara haraç vermedikçe Akdenizde dolaşamaz oldular. Haraç vermeyen devletlerin gemileri tutuklanıp, tayfaları esir edilirdi. Bu esirleri, adam başına belirli bir para almak suretiyle serbest bırakırlardı. Meselâ 17. yüzyılda birara Cezayir'in elinde tuttuğu esir sayısı 50 bine çıkmıştı. Tabii bu durum devletlerin şikâyetlerini de Osmanlı Devletine yöneltmesine sebep oluyordu. Devletler, Cezayir Dayıları yüzünden uğradıkları zararları Osmanlı Devleti'nden istemeye başladılar. Meselâ Edirne Barışı ile Osmanlı Devletinin ödeyeceği savaş tazminatının içinde, Rus gemilerine Dayıların verdiği zararların ödettirilmesi de vardı⁶¹. Osmanlı Devleti kuvvetli olduğu zamanlarda bu şikâyetlere aldırılmamıştı. Fakat şikâyetler çoğalınca ve tazminat istekleri artınca, Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine, "Cezayirliiler savaş ve barış yapmakta serbesttirler" deyip, sorumluluğu üzerinden atmak istedi. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin bu tutumu da devletlerin Cezayir'i bağımsız olarak kabul etmelerine ve dolayısıyla hareket serbestilerine sebep oldu. Bu gelişme de Devlet'in

⁶⁰ Kuran, adı geçen eser, s. 5.

⁶¹ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, s. 117.

Cezayir ve genel olarak Garp Ocakları ile bağlarının hemen hemen yok olması sonucunu verdi.

2. FRANSA'NIN CEZAYİR'LE OLAN BAĞLARI

Avrupa devletleri içinde Cezayir ile en fazla ilgili bulunan devlet, coğrafi yakınlık sebebiyle, Fransa olmuştur. Fransa'nın Cezayir ile olan ilgisi Barbaros Hayrettin Paşa'nın Cezayiri fethinden daha öncesine gider. Fransızlar daha 15. yüzyıldan itibaren Cezayir'le ticarete başlamışlardı⁰². Kanunî Sultan Süleyman zamanında Fransa'nın Osmanlı Devletiyle dostluğu, Fransa'nın Cezayir'e olan ilgisini daha da kolaylaştırmışür. Fransa, 1577 de Cezayir'e bir Konsolos tayin ettirmeye muvaffak olduğu gibi, ertesi yıl da, vergi vermek şartıyla, Cezayir kıyalarında mercan atlanma hakkını elde etti ve aynı zamanda da *Aumaba* (Böne) yakınlarında, "bastion" adını verdikleri ticaret merkezini kurdular. "Bastion" Cezayir'den buğday satın alıp Avrupa'ya ihraç ediyordu⁰³.

17. yüzyılda Fransa-Cezayir münasebetleri bozulmaya başladı. Aralarında çatışmalar oldu. Fransız İhtilâli ile birlikte, münasebetler tekrar düzelmeye başladı. Napolyon'un Mısır'a saldırısı üzerine Osmanlı Devleti Fransa'ya savaş açınca, Cezayir Dayısının da savaş ilân etmesini istediğinde, Dayı, bunu istemiyerek yapmak zorunda kalmıştır⁰¹. Fakat, İngiltere'nin 1805 de *Trafalgar'da* ortak Fransız-İspanyol donanmasını perişan edip, Akdeniz'deki üstünlüğünü tartışmasız hale getirince, Cezayir Dayısı da İngiltere'ye dayanma yoluna gitmiştir. Bu sebepten, Napolyon, Tilsit'den sonra Cezayir'i işgal ile, Akdeniz hâkimiyetini İngiltere'nin elinden almayı düşünmüş ise de, Avrupa gelişmeleri buna imkân vermemiştir⁰⁴.

Fakat Napolyon Savaşları, Fransa'yı Cezayir'in işgaline iten sebepleri de ortaya çıkardı.

3. CEZAYİR'İN İŞGALİ

Fransa Kralı XVIII. Louis 1824 yılında ölünce, yerine kardeşi Comte d'Artois, X. Charles adı ile Kral olmuştu. X.Charles, 6 yıl süren hükümdarlığı sırasında ülkede gayet sıkı bir rejim uyguladı. Hanrlanacağı üzere, Fransız İhtilâli sırasında Comte d'Artois, Avrupa devletlerini Fransa'nın üstüne kışkırtmak için çok çaba harcamıştı. Kendisi aşırı bir Kralcı idi ve dolayısıyla liberal fikirlere de düşmandı. Hükümdarlığı, liberallere karşı açığı mücadele ile geçti. Bunun doğurduğu hoşnutsuzluğun etkilerini azaltmak için de, halkın dikkatini hep dış olaylara çevirmey'e çalıştı. Cezayir'in Fransa tarafından işgali de, bir bakıma böyle oldu.

⁰² Esmer, *Sırası Tarih*, s. 117.

⁰³ Kuran, *adı geçen eser*, s. 9.

⁰¹ Kuran, *aynı eser*, s. 10.

⁰⁴ Kuran, *aynı eser*, s. 10.

Bu sırada Cezayir ile Fransa arasında bir takım anlaşmazlıklar çıktı. Birinci anlaşmazlık, 1826 yılında patlak verdi. Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa, bu tarihte. Fransızlara verilen mercan avı imtiyazının vergisini yükseltti. Fransa bunu kabul etmek istemedi ve Fransa-Cezayir münasbetleri i bozuldu.

Durum bu şekilde iken ikinci bir anlaşmazlık çıktı. İhtilâl savaşları sırasında Fransa, Cezayir'de yerleşmiş bulunan iki yahudi tüccar vasatısıyla Cezayir'den bir hayli buğday ithal etmiş ve bunun parasını ödememişti. Borç 7 milyon Frank kadar tutuyordu. Fransa bu borcu yahudi tüccarlara ödemekte isteksizlik gösterdi. Yahudiler de paralarını Fransa'dan alamayınca, aldıkları buğdayın parasını da Dayı'ya ödeyemediler. Nihayet Fransa borcu ödemeyi kabul etti; fakat Yahudilerin de Fransa'ya bir kısım borçları olduğunu ileri sürerek, eksik ödedi. Yahudiler de durumu Dayı'ya bildirince o da küplere bindi. Ödenmeyen paranın yahudilerin değil, kendi parası olduğunu bildirerek, bu sorunun üzerine düştü. Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa, 29 Nizan 1837 günü Fransız Konsolosu *Duval* ile bu konuyu görüşürken, konsolos'a Fransız Hükümetine mektup yazdığını, fakat Fransa'nın bu mektuba cevap vermediğini ve sebebini sorunca, Konsolos da küstah bir şekilde. "*Fransa Kıalı ve cumhuru sana kâğıt tahrir itmez ve mersul kâğıtlarına dahi kaışı-luk irsal itmez*" dedi⁶⁶. Kibirli ve onurlu bir adam olan Hüseyin Paşa ayağa kalkarak, elindeki yelpaze ile üç defa Konsolosun suratına vurdu. Esasen Cezayir'e göz koymuş bulunan Fransa, 1827 Haziranında Cezayir önlerine bir donanma gönderip, Hüseyin Paşa'dan özür dilemesini istedi. Kibirli ve onurlu bir adam olan Hüseyin Paşa da, özür dilemeyince, Cezayir ile Fransa arasında bir savaş durumu ortaya çıktı.

Fransa'nın Cezayir'e karşı harekete geçmesi, Osmanlı Devleti'ni güç durumda yakaladı. Zira Bâbîâli yunan ayaklanması ile uğraşmaktaydı. Olayın hemen arkasından 1827 Ekiminde üç devlet, Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı. Kısacası, Osmanlı Devleti'nin bir şey yapacak hali yoktu. Fakat Fransa da bir şey yapamadı. Bir defa, Fransa biraz sonra Moı a'ya 30 bin kişilik bir kuvvet gönderip, yunan ayaklanmasına destek olacaktur. İkincisi, Cezayir kıyılarına çıkan Fransız kuvvetleri de bir türlü ilerleyemediler. Cezayir'i kıyından albuka etmekten öteye gide-mediler. Çünkü Dayı Hüseyin Paşa direnmekteydi. Dayı ile beraber, Osmanlı Devleti de Fransa'nın diplomatik baskılarına direniyordu.

Fransa, bir ara Osmanlı Devleti'nin, Mora ayaklanmasında olduğu gibi Mehmet Ali'den Cezayir'e karşı yardım istemesi için baskıda bulunduyorsa da, Reis ül-Kütab (Dışişleri Bakanı) Pertev Efendi, "Osmanlı Devletine muti bulunan tebaa üzerine asker sevketmenin şer'an caiz olmadığını" bildirerek Fransa'nın isteğini reddetti^{66 67}. Lâkin, egemenliğini bütün Kuzey Afrika'ya yaymak isteyen Mehmet Ali

⁶⁶ Kuran, *aynı eser*, s. 12.

⁶⁷ Kuran, *adı geçen eser*, s. 18.

de, Fransa'nın bu konudaki tasarılarına destek vermeye hazırды. Hatta, Avusturya elçisi de, Bâbîâlî'ye Fransa ile Mehmet Ali'nin anlaşmaları istihbaratını bildiriyordu¹⁷⁸. Osmanlı Devleti'nin tutumu karşısında Mehmet Ali de harekete geçemedi.

1829 yılında Kral X. Charles, liberal fikirlerin hararetli bir düşmanı olan *Polignac*'ı Başbakanlığa getirdi. Bu olay, liberal muhalefeti büsbütün kızdırdı. Polignac halkın dikkatini dışarıya çevirmek için, dış politikada bir takım faaliyetlere girişti. Önce, Rusya ile Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı amaçlayan bir anlaşma yapmak istedi. Fakat, bu sırada Rusya'nın Osmanlı Devletiyle Edirne Barışını imza etmesi, tasarımı suya düşürdü. Bunun üzerine Polignac, Cezayir sorununu kesin olarak çözmeye karar verdi ve Fransızlar 100 savaş gemisi ve 500 taşıt gemisiyle, 12 Haziran 1830 günü 16.000 kişilik bir kuvveti Cezayir'e çıkardılar[®]. 5 Temmuzda Cezayir teslim oldu ve Dayı Hüseyin Paşa ile Fransa arasında 5 Temmuz 1830 da bir konvansiyon imzalandı^{68*70}. Buna göre, Cezayir Fransızlara teslim oluyordu. Cezayir dayısı da, ailesi ile birlikte, istediği yere gidebilecekti ve Cezayirde bulunduğu sürece de, güvenliği Fransız komutanının garantisini alunda olacaktı. Fransa, Cezayir Müslümanlarının din ve ibadet hürriyetlerine saygı gösterecekti.

Bununla beraber, Fransa'nın Cezayir'i tamamen kontrolü altına alması uzun yıllar sürdü. Bir defa, Osmanlı Devleti, Cezayir üzerindeki egemenlik haklarından kolay kolay vazgeçmediği gibi, Avrupa devletleri nezdindeki teşebbüslerini de yoğunlaştırdı. Tabii bir sonuç alamadı.

Diğer taraftan, Fransa'nın Cezayir'e girmesi üzerine yerli kabileler, *Hacı Abdulkadir*"in etrafında birleşerek kendisini *sultan* ilân ettiler. Abdulkadir Fransa'yı 1847 yılına kadar uğraştırdı ve sonunda direnmeden vazgeçti. Buna rağmen, Fransa'nın ülkenin güney kısımlarına girebilmesi ancak 19. yüzyılın sonunda mümkün olacaktır.

4. CEZAYİR'İN İŞGALİ VE DEVLETLERİN TUTUMU

Cezayir'in elden gitmesi karşısında, Osmanlı Devleti, Fransa'yı protesto etmekten, işgali tanımadığını söylemekten ve diğer devletlerin de bu konuda yardımını sağlamak için bir takım diplomatik çabalar harcamaktan başka bir şey yapamadı. Zira, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşından yeni çıkmıştı ve on yıla yakın süren Yunan ayaklanması da Devleti iyiyce yormuştu. Fransa'ya etkin bir şekilde kafa tutabilmesi için, her şeyden önce kuvvetli bir donanmaya ihtiyacı vardı. Halbuki o da Navarin'de yok edilmişti. Bu sebeple, Bâbîâlî'nin diğer devletler nezdinde giriştiği diplomatik çabalar sonuç vermeyince, nihayet 1847 yılında yayınlanan ilk Devlet Salnamesi'nde, Osmanlı eyaletlerini gösteren listeye, "Cezayir-i Garp" yazılmadı ve

⁶⁸ Kuran, *aynı eser*, s. 21.

[®] Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 124.

⁷⁰ Konvansiyon'un metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome III, p. 577-578.

böylece Padişah, bu ülke üzerindeki hukukundan feragat etmiş oldu. Aynı yılın sonunda Emir Abdülkadir de Fransızlara teslim oluyordu⁷¹.

Rusya'ya gelince: Fransa Başbakanı Polignac, Cezayir'in işgalinden önce J Rusya'yı haberdar etmiş ve Rusya bundan memnun olmuştu. Zira, Fransa Cezayir'i almakla, Akdeniz'de İngiltere'nin karşısında kuvvede bir durum elde etmiş olacaktı, j Rusya'nın dostu Fransa'nın bu durumu, İngiltere'ye karşı mücadelesinde Rusya'nın da yararına olacaktı. Ne var ki, 1830 Temmuz İhtilâli ile X. Charles ile Polignac'ın J da düşmesi, Rusya'nın bu hesaplarının gerçekleşmesine imkân vermeyecektir.

Diğer taraftan, Polignac'ın Cezayir'i Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya işgal et- Ş tirme tasarısını Rusya hoş karşılamamış ise de, Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan ilerde ele geçirmeyi düşündüğü Rumeli ve Anadolu topraklarından çok uzak olması dolayısıyla, bu eyaleti Fransa'nın kendi kuvvetleriyle zaptetmesinde Rusya bir tehlike görmemiştir⁷².

Fransa'nın Ren boylarında eskiden beri gözü olduğunu bilen ve bundan devamlı huzursuzluk duyan Prusya, Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesinden memnun oldu. Zira, bu suretle Cezayir'le uğraşan Fransa, hiç değilse bir süre için, Ren boylarını düşünmekten uzak kalacaktı. Mamafih, 1830 Temmuz İhtilâli ile X. Charles'ın düşmesi, Prusya'yı daha da rahatlattı.

Avusturya'ya gelince: Metternih, Yunan ayaklanmasında olduğu gibi, Cezayir'in Fransa tarafından da işgalinde, hiç değilse politik bakımdan Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmaya çalıştı. Rusya'nın Fransa ile yakın münasebetler kurması Metternich'i hiç memnun etmemişti. Fakat artık Metternich'in de Avrupadaki eski etkinliği azalmış, gerek Müdahale Sistemi, gerek Dörtlü İttifak artık çoktan çözülmüştü. Şimdi Avusturya, bütün dikkatini, Balkanlar'a sarkmak isteyen Rusya'ya çevirmiş ve oradan gelecek tehlikeyi önlemenin çarelerini arıyordu.

Cezayir'i işgal etmesi dolayısıyla Fransa'ya yapılan en büyük itiraz İngiltere'den geldi. Zira Fransa, şimdi, Batı Akdeniz'de ve Cebelüttarık'a yakın bir yerde kuvvetli bir duruma geçmiş oluyordu. Bu ise, İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğüne gölge düşürecek nitelikte bir gelişmeydi. Ne var ki, 1830 Temmuz İhtilâli ile X. Charles'ın düşmesi ve yerine Louis-Philippe'in geçmesi üzerine İngiltere itirazını daha ileri götürmedi. Çünkü Louis-Philippe, denizaşırı toprak peşinde koşmanın aleyhindeydi ve ayrıca, dış politikada da İngiltere'ye dayanmak istiyordu. Kaldı ki, Louis-Philippe, Fransa'nın Cezayir'den çekileceğini de söylemişti. Lâkin bu gerçekleşmedi.

Bununla beraber, Osmanlı Devleti, Cezayir'in kaybı karşısında özellikle İngiltere'den destek ummuştu. Londra Elçisi Namık Paşa, Dışişleri Bakam

⁷¹ Kuran, *adı geçen eser*, s. 60.

⁷² Kuran, *aynı eser*, s. 30.

Palmerston ve sonra da Başbakan Grey ile yaptığı görüşmelerde, Cezayir'in Fransa'nın işgalinden kurtarılması hususunda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemesini istemiş, bundan başka, Cezayir hakkında İngiliz hükümeüne 2 Mart 1833 tarihli bir nota sunmuştu. Namık Paşa'nın bu talebine karşılık İngiliz devlet adamları, Portekiz ve Belçika meseleleri bertaraf olmadan, Cezayir'e dair Fransa hükümetine hiç bir söz söyleyemeyecekleri cevabını vermişler ve böylece Osmanlı Devleti'ni baştan savmışlardır⁷³.

ÜÇÜNCÜ KISIM

MEHMET ALİ AYAKLANMASI VE MİSİR SORUNU 1831-1841

Osmanlı İmparatorluğu, Yunan ayaklanması ve Yunanlıların bağımsızlıklarını almasıyla, Balkanlar'daki topraklarından bir kısmını kaybetmiş oluyordu. Yunan sorununun sona ermesinden bir yıl bile geçmeden, Kuzey Afrika'daki topraklarından Cezayir'i kaybetti. Bu olaylar Osmanlı Devleti'ni tabiiyle çok sarstı. Fakat Cezayir'in kaybının üzerinden iki yıl bile geçmeden, bu sefer daha büyük bir gaille karşılaşmıştı. Bu da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma Devlet'i bir on yıl daha uğraştırdı. Lâkin bundan da önemlisi, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki rekabet ve mücadeleler dolayısıyla bir "Avrupa sorunu" haline geldi. Yani, Osmanlı Devleti'nin bir valisinin ayaklanması, kısa zamanda bunun bir "*Doğu Sorunu*" haline dönüşmesine sebep oldu.

Önce şunu belirtmek gerekir ki, Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması, özellikle üç Avrupa devletinin, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın mücadelesine konu olmuştur.

Bu sırada, İngiltere ile Rusya amandaki mücadele üç alanda cereyan etmekteydi : Osmanlı İmparatorluğu, Kafkaslar ve Asya.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşından itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelen bir Rus tehlikesini görmeye başlamış ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkarak Boğazları ele geçirmesi ve Akdeniz'e inmesi İngiltere'nin en büyük endişesi olmaya başlamıştı. Zira, Akdeniz'e sarkan bir Rusya, İngiltere'nin *İmparatorluk Yolu* (Imperial Road) denen, Hindistan'la olan bağlantısını kesebilirdi. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı, Rusya'nın güneye inmesini engelleyici bir nitelik taşıyordu. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını önlemek İngiltere'nin çıkarına oluyordu.

Keza, Rusya'nın 19. yüzyılın başlarından itibaren Kafkaslar'da genişlemesi de İngiltere'yi korkutuyordu. Rusya'nın 1828 Şubatında İran ile Türkmen Çayı antlaşmasını imzalayarak, bütün Kafkasları kontrolü altına almasının, İngiltere'yi eidi-

⁷³ Kuran, *adı geçen eser*, s. 37-38.

şelendirdiğini daha önce belirtmiştik. İngiltere'ye göre, Kafkaslar üzerinden Basrz § Körfezi'ne çıkan Rusya, Hindistan yolunu yine kesebilirdi. Bundan dolavı. 1 Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda genişlemesini de İngiltere endişe ile takip etmekteydi.

Nihayet Rusya'nın, yine bu sıralarda, Asya'da topraklarını genişletmeye çalışması da, İngiltere için ayrı bir endişe sebebi olmaktadır. Çünkü Asya'da özellikle güneye doğru genişleyen Rusya, Hindistan'ı kuzeyden tehdit edebilecek bir konuma gelebilirdi. Nitekim, 19. yüzyılın ikinci yarısında bu tehlike İngiltere'nin karşısına dikilecektir.

İngiltere ile Fransa arasındaki rekabet ve mücadeleye gelince: Bu mücadelenin alanı esas itibariyle Kuzey Afrika idi. Napolyon'un, Mısır seferi ile başlayan bu bölgedeki ilgisi, daha o zamandan İngiltere'yi, aynen Rusya gibi endişelendirmişti. Bir halde ki, Rusya kuzeyden güneye Akdeniz'e inmeye çalışırken, Fransa da Akdeniz'in güney kıyıları ile ilgilenmeye başlamıştı. 1805 Ekimindeki *Trafalgar* zaferinden beri, İngiltere kendisini Akdeniz'in tek hâkimi olarak kabul ediyor ve Akdeniz'deki bu üstünlüğünü gölgeleyecek her harekete ve teşebbüse tepki gösteriyordu.

Buna karşılık Cezayir'in alınmasından sonra, Fransa bütün kuzey Afrika'ya göz dikmişti. Bu sırada, Fransa'nın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile de yakın münasebetler kurmuş olması da gözden kaçmıyordu. Hele, Cezayir'in işgali için Mehmet Ali'yi kullanmak istemesi daha da ilginç. Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Mehmet Ali de, kuzey Afrika konusunda Fransa'dan aşağı kalmıyordu ve bu da ikisi arasında bir yakınlığı daha da arttırıyordu. Bütün bu gelişmeleri İngiltere hoş karşılamıyordu. Her ne kadar Fransa ile İngiltere arasında da bir yakınlık gözlenmekte idiyse de, bu yakınlık görünüşte olmaktan öteye gitmiyordu.

Prusya ise, bu sıralarda Avusturya'nın izinden ayrılabilir durumda değildir. Avusturya'nın dış politikasında ise, bu sırada iki esaslı endişe mevcuttur. Birincisi, Avrupa'da, gittikçe yoğunluğunu arttıran liberalizm ve onun arkasından da milliyetçilik akımıdır. İkincisi ise, Rusya'nın Balkanlar'daki yayılma faaliyetleridir. Birinci endişe Avusturya'yı Rusya'ya yaklaştırıyordu; bu endişe her iki devletin ortak unsuruydu. Lâkin, ikinci endişe Avusturya'yı Rusya'dan uzaklaştırıyordu. Lâkin bu sıralarda liberalizm tehlikesi Avusturya'yı daha fazla korkuttuğu için, Avusturya bu iki endişenin sonuçlarını uzlaşdırmaya çalışan bir politika izlemekteydi.

Aşağıda açıklayacağımız Mehmet Ali ayaklanması veya sorununa veya Avrupa tarihçilerinin deyimi ile "Doğu Sorunu" na (Question d'Orient) bu unsurlar açısından bakmak gerekecektir.

1. MEHMET ALİ KİMDİR ?

Mehmet Ali Kavalâ'da, Napolyon gibi 1769 yılında doğmuştur. Babası Bekçibaşı İbrahim Ağa'nın 17 çocuğu olmuş, fakat içlerinden bir tek Mehmet Ali

yaşamıştı. Çok sevdiği babasını erken yaşta kaybedince, amcası *Tosun Ağa* kendisini koruması altına almış ise de, *Tosun Ağa'nın* da, bir sebeple, idam edilmesi, *Mehmet Ali'yi* kimsesiz bırakmış ve *Mehmet Ali* çok büyük sıkıntılar içinde kalmıştır. Bu sıkıntıların ızdırabı, *Mehmet Ali'de*, amcasını idam ettiren Osmanlı Devleti'ne karşı bir kinin doğmasına sebep olmuştur. Daha sonra *Mehmet Ali*, *Leon* isimli bir Fransız tüccarının yanına girmiş ve ondan çok iyilik ve yardım görmüştür. *Leon*, *Mehmet Ali* üzerinde çok derin izler bırakmıştır. *Mehmet Ali'nin* Fransa'ya ve Fransızlara karşı eğilimi, bu dönemden başlamıştır⁷⁴.

Mehmet Ali, zeki, kararlı ve enerjik ve çocukluğunda yaşamış olduğu olayların da etkisiyle, sert karakterli idi. Çok cesurdu ve aynı zamanda kurnazdı. Okur-yazar olmamakla beraber, çalışkan ve becerikliydi. Okuma-yazmayı 45 yaşından sonra öğrendiği söylenir..

Mehmet Ali 18 yaşında askerlik hizmetine girdi ve bu meslekte de hemen sivilmesini bildi. Napolyon'un 1798 de Mısır'ı işgali üzerine, Osmanlı Devleti buraya bir ordu gönderdi ve bu orduya Kavala'dan da bir takım ücretli askerler (başbozok askeri) de dahil edilmişti. *Mehmet Ali*, Kavala birliklerinin komutan yardımcısı durumundaydı ve Mısır'a geldikten biraz sonra bu birliklerin komutanı da oldu.

Mehmet Ali Mısır'da Fransızlarla çarpışırken, iki ordu arasındaki farkı yakından gördüğü için, bir taraftan Avrupa'nın ilim ve tekniğine büyük ilgi gösterirken, diğer yandan da Osmanlı imparatorluğunun aczini de yakından görmek imkânını elde etmiştir. Bu izlenimleri, onda, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık duygularının zayıflamasına sebep olmuştur⁷⁵.

Mehmet Ali Mısır'a geldiğinde, Mısır'ın yönetimi çok kötüydü. Ülkenin yönetimi fiilen Kölemenler'in (Memlûklar) elindeydi. Kölemen beyleri, genellikle İstanbul'un emirlerine uymayarak, kendi istedikleri gibi ülkeyi yönetmekteydiler. Napolyon'un Mısır'daki muharebelerinde, Kölemenler de çarpışmış ve epey kayıp vermişlerdi. Fakat yine de yönetimi ellerinde tutmaktaydılar. Bu sebeple, Napolyon'dan sonra, Mısır'ın Hindistan yolu için önemini gören İngiltere, Kölemenler'e dayanarak burasını ele geçirmek istemişti. Mamafih, Kölemen beyleri de kendi aralarında bir mücadele içindeydi. Ayrıca, Mısır'ın yerli halkı fellâhlar da Kölemenleri sevmezdi.

Mehmet Ali de Fransızlara karşı yapılan muharebelerde büyük yararlıklar göstermiş ve komuta mevkilerine kadar yükselmişti.

Napolyon Mısır'dan ayrıldıktan sonra, Osmanlı Devleti Mısır'da disiplinli bir yönetim kurmak istedi. Bunun için de ilk önce Kölemen beylerini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bu amaçla, Bâbüâlî Hüsrev Paşa'yı Mısır'a Vali tayin etti. Fakat

⁷⁴ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi, 1831-1841*, I. Kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1945, s. 22. Bundan sonra bu eseri "*Mısır Meselesi*" diye zikredeceğiz.

⁷⁵ Şinasi Altundağ, *Mısır Meselesi*, s. 24.

Hüsrev Paşa duruma hâkim olamadan, bir ayaklanma çıku ve Hüsrev Paşa kaçmak zorunda kaldı. Yerine Cezayirli Ali Paşa tayin edildi. Fakat Kölemen Beyleri Ali Paşa'yı beğenmediler ve başka Vali istediler. Onun üzerine Hurşit Paşa Vali tayin edildi. Hurşit Paşa Kahire'ye varır varmaz el alandan yaptırdığı incelemelerde, bütün olayların Mehmet Ali tarafından kışkırtıldığını gördü ve onu Mısır'dan uzaklaştırmak için, Mehmet Ali'ye Cidde Valiliğini sağladıysa da, Mehmet Ali Mısır'dan çıkmaya yanaşmadı. Ayrıca, Mehmet Ali, Hurşit Paşa'ya karşı da bir ayaklanma tertip etti. Bu durum karşısında Bâbiâli, Mısırda kuvvetli bir yönetimi Mehmet Ali'nin kurabileceğine inandığından, 1804 yılında⁷⁰ *****, yıllık bir vergiden başka, Medine'yi ellerine geçiren *Vahhabiler'le* (Suudi'ler) mücadele etmek ve kutsal yerleri bunların elinden kurtarmak şartıyla, Mehmet Ali'nin Valiliğini onayladı⁷⁷. Böylece Mehmet Ali'nin hayati yepyeni bir döneme giryordu.

Mısır'a Vali olmak kolay, fakat Vali olarak iş görmek güçtü⁷⁸. Mehmet Ali de işin kolay olmayacağını hemen anladı ve önündeki en büyük engelin de Kölemenler olduğunu gördü. 1811 de, bir oyuna getirip bütün önemli Kölemen beylerini öldürttü. Bundan sonra Mısır'ı tam bir düzen içine sokmaya muvaffak oldu. Yönetimde disiplini sağlayan Mehmet Ali, bir çok kalkınma hamlelerine girişti. Bir çok bayındırlık işleri yaptı. Kuvvetli ve düzenli bir ordu kurdu. Kara ordusunun kurulmasında özellikle Fransa'dan yararlandı. Sonradan Müslüman olup *Süleyman Paşa* adını alan Albay *Sève*, Mısır ondustında önemli mevkilere çıkmıştır. Donanması için de İngiltereden yararlanmıştır.

Mehmet Ali, Nil nehrinin bereketini de iyi kullandı. Ekonomik ve ticari alanda her şeyi kendi tekeli altına alarak, bir çeşit *devlet sosyalizmi* tesis etti. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, daha sonraları, biraz da abartmalı olarak şöyle diyecektir: "*Mehmet Ali, Mısır halkını, zengin ve fakir olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır. Zengin sınıf bizzat kendisidir; fakir sınıf ise Mısır halkıdır*"^m. Fakat gerçek şudur ki, Mısır, Mehmet Ali'nin Yönetimi altında, ekonomik bakımından da kuvvetli bir duruma gelmiştir.

Mehmet Ali Paşa, Mısır Valisi olarak, Osmanlı Devleti'ne de, dış galilelerinde büyük hizmetlerde bulundu. İngiliz donanması, 1807 Şubatında İstanbul önlerindeki tehdit gösterilerinden bir sonuç alamayıp, oradan ayrılınca, Mısır'a bir çıkarma yapmak istemişse de, Mehmet Ali'nin kuvvetleri tarafından geri püskürtüldü. Bunun sonucu olarak, o tarihe kadar donanma tarafından yönetilen Mısırın kıyı kısımları da Mehmet Ali'nin yönetimine verildi⁸⁰.

⁷⁰ Prof. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 126 da bu tarihi 1804 olarak verirken, Altundağ 1805 olarak vermektedir.

⁷⁷ Altundağ, *adı geçen eser*, s. 24-25.

⁷⁸ Karal, *adı geçen eser*, s. 126.

⁷⁹ Sir Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841*, London, G. Bell and Sons, 1951, Vol. 1, p. 285.

⁸⁰ Altundağ, *adı geçen eser*, s. 26.

Mehmet Ali Paşa, 1811 de Kölemenlerin otoritesini kırdıktan sonra Vahhabi'lere döndü. Vahhabi'lik 10. yüzyılda Medine'de ortaya çıkmış, fakat esas itibarıyla *Necit Sultanlığındaki* Suudi'ler arasında yayılmıştı. Vahhabiler, Riyad'ı başkent yapıp, Medine ve Yemen'e kadar kontrollerini yaymışlardı. Halbuki buraları Osmanlı Devleti'ne tâbi idi. Bu sebeple Mehmet Ali, 1811 de Vahhabi'lere karşı da harekete geçdi. Oğulları Tosun ve İbrahim Paşalar Vahhabi'leri kontrol altına almak için çok uğraştılar. Nihayet İbrahim Paşa 1819 yılında bütün Necit Sultanlığı'nı işgal ederek, Necit Sultanı Abdullah'ı esir ederek İstanbul'a gönderdi. Diğer Vahhabi liderlerini de Mısır'a getirdi. Abdullah İstanbul'da idam edildi.

Hicaz'ı Vahhabi'lerden kurtarmakla Mehmet Ali bütün İslâm âleminde büyük şöhret sahibi oldu. Etkinliği bütün Arabistan katasına yayıldı. Çünkü Hicaz'ın yönetimi de İbrahim Paşa'nın eline geçmişti⁸¹.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mehmet Ali'nin Osmanlı Devleti'ne en büyük yardımı Yunan ayaklanmasında olmuş ve İbrahim Paşa kuvvetleri, büyük bir donanma ile Mora'ya çıkararak, Yunan âsilerini bir hayli temizlemişti. Hatta Mehmet Ali bu sırada İstanbul'a zahire bile göndermişti. Padişah II. Mahmud, bu yardımlardan çok memnun olarak, Mehmet Ali'ye şüphe ile bakmasına rağmen, "*Aferin güzel gayret ve ikdam etmiş ve dahi etmeğe izhar-ı haheş ediyor. Hak Taâla berhudar eyleye*" demiştir⁸². Lâkin, II., Mahmud ile Mehmet Ali'nin arası açılıp, Mısır Valisi'nin isyan etmesi de, bu yardım sorunundan doğacaktır. Mamafih, Mehmet Ali'nin özellikle Vahhabi isyanından sonra bu derece kuvvetlenmesi, Bâbüâli'yi korkutmaya başladığı gibi, Padişah'ın etrafındakilerin de Mehmet Ali'ye karşı duydukları kıskançlığın da, ikisinin arasının açılmasında büyük rolü oldu.

2. MEHMET ALİ AYAKLANIYOR

Mehmet Ali'nin ayaklanması, Suriye yüzünden olmuştur. Mehmet Ali Paşa, Yunan ayaklanmasına yardıma davet edilirken, kendisine Girid ve Suriye valilikleri de vaadedilmişti. Fakat devletlerin Yunan ayaklanmasına müdahale etmeleri ve Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını yakmaları üzerine, Mehmet Ali'nin yardımları istenen sonucu vermediği gibi, Navarin olayı üzerine, İbrahim Paşa da mütefiklerle anlaşıp, kuvveüerini Mora'dan çekmişti. Padişah'ın iznini almadan ve ona danışmadan Mısır kuvvetlerinin Mora'dan çekilmesi, Padişahı çok kızdırmıştı. Üstelik, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında da Mehmet Ali Osmanlı Devleti'ne hiç yardım etmedi. Zaten Valisine şüphe ile bakan Padişah'ı bu durum büsbütün kızdırdı. Rusya karşısındaki yenilginin suçlusu olarak Mehmet Ali'yi gördü. Üstelik, Mehmet Ali bu savaş sırasında, oğlu İbrahim Paşa için Rumeli ve kendisi içinde Anadolu Seraskerliği'ni istemişti⁸³. Yani Anadolu ve Rumeli'deki askerî kuvvetlerin komutan-

⁸¹ Altındağ, *adı geçen eser*, s. 28.

⁸² Altındağ *aynı eser*, s. 28.

⁸³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, CiltV, s. 128.

lığını istiyordu. Tabii isteği yerine getirilmedi. İşte bu atmosfer içindedir ki, Edirne Barış'ından sonra, Mehmet Ali'nin, kendisine vaad edilen, Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerini istemesi bardağı taşıran damla oldu. Esasına bakılırsa, Mehmet Ali Yunan ayaklanmasında Osmanlı Devleti'ne yardım ederken, Girit yerine Suriye Valiliğini istemiş, fakat Bâbüali buna razı olmamıştı. Mehmet Ali'nin Suriyeyi elde etme düşüncesi Valiliğinin ilk yıllarına kadar gider. Osmanlı Devleti de Yunan ayaklanması sırasında bu noktayı tesbit etmişti.

Bu sebeple Mehmet Ali'nin bu istekleri de reddedildi. Ayrıca, Bâbüali bu sefer Mehmet Ali'den kurtulmaya karar verdi. Kendisine sadece Girit Valiliği verildikten sonra, "*derim-i Mısırda bir ihtilâl peydasile hakkında gelinmek*"⁸⁴ üzere bir takım tertipler hazırladı. Yani Mısır'da bir ayaklanma çıkarılarak Mehmet Ali düşürülecekti. Fakat, Mehmet Ali İstanbul'daki casusları vasıtasıyla bu komployu öğrendi ve harekete geçmeye karar verdi. Suriye'yi kendi gücü ile alacaktı. İstanbul'un harekete geçmesi için zaman bırakmak istemedi.

Harekete geçmek için zaten bahanesi de vardı. Mehmet Ali Mısır'ı çok sert bir şekilde yönetiyordu. Mısır halkı, fellâhlar, ağır vergilerden ve gençlerin gelişigüzel askere alınmalarından çok şikâyetçiydi. Bu sebeple, 6.000 kadar Mısırlı ülkeden kaçıp Suriye'ye sığındılar. Bunlar Akkâ'da toplanmışlardı. Mehmet Ali, Akkâ Valisi Cezzarzade Abdullah Paşa'dan bunları iadesini istedi. Paşa da bunları iade etmedi. Ayrıca bu sırada Abdullah Paşa ile Mehmet Ali arasında bir takım alacak-verecek anlaşmazlıkları da vardı. Bütün bunlardan yararlanan Mehmet Ali'nin manen oğlu İbrahim Paşa komutasındaki 24.000 kişilik bir Mısır kuvveti 1 Kasım 1831 den itibaren Suriye topraklarına girmeye başladı.

Şunu da belirtelim ki, bu sırada Suriye'nin de içi karmakansıktır. Mehmet Ali bir bakıma bundan yararlanıyordu. Suriye'nin her tarafında ayaklanmalar vardı. Suriyeliler Mehmet Ali'den medet umuyorlardı. Mehmet Ali de propagada yoluyla Suriyelilere çok şey vaadediyordu. Bu sırada, Suriye ileri gelenlerinden biri, "*Bize gelecek Fâtiḥ, hangi taraftan gelirse gelsin, büyük bir se\u0131u\u00e7le karşılanacaktır*" diyordu⁸³.

İbrahim Paşa'nın Mısır kuvvetleri, Gazze, Kudüs ve Yafa'yı aldıktan sonra, 27 Mayıs 1832 de Akkâ'yı düşürdü. Bâbüali, Mehmet Ali'den kuvvetlerini geri çekmesini istediye de, Mehmet Ali kendisine Suriye Valiliğinin verilmesinde ısrar etti. Bunun üzerine II. Mahmud bir fermanla, Mehmet Ali'yi "âsi" ilân etti. Bu suretle zarlar atılmış oluyordu.

İbrahim Paşa Suriye'deki ilerlemesine devam etti. 14 Haziranda Şam, Temmuz başlarında da Halep, Humus ve Hama Mısır kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bu

⁸³ * Altundağ, *Mısır Meselesi*, s. 33.

⁸⁰ aynı eser, s. 39.

sırada, Osmanlı Devleti, aynı zamanda Mısır Valisi tayin ettiği Ağa Hüseyin Paşa komutasındaki bir orduyu İbrahim Paşa üzerine yollamıştı. Osmanlı kuvvetleri ile Mısır kuvvetleri arasındaki ilk muharebe, 29 Temmuz 1832 de, Antakya ile İskenderun arasındaki *Beyiaüda*. (Belen) cereyan etti. Sonuç Osmanlı kuvvetleri için büyük hezimet oldu. Ordunun büyük kısmı ezildi. Artık Suriye tamamen Mehmet Ali kuvvederinin elindeydi ve Anadolu yolu Mehmet Ali'ye açılmıştı.

Beylan zarferinden sonra Mehmet Ali Paşa, tekrar II. Mahmud'a haber gönderip, kendisine Suriye Valililği verildiği takdirde askerini geri çekeceğini bildirdi. II. Mahmut bu teklifi de reddettiği gibi, İbrahim Paşa üzerine ikinci bir ordu gönderdi. Bu sırada İbrahim Paşa Konya'ya gelmiş bulunuyordu. Yeni ordunun komutanı Reşit Mehmet Paşa, kış mevsiminin gelmiş olması dolayısıyla muharebeyi ilkbahara bırakmak niyetindeydi. Fakat Padişah II. Mahmud, Beylan yenilgisinin izlerini bir an önce silmek için, hemen saldırıya geçilmesini istedi. Reşit Mehmet Paşa, elindeki düzensiz kuvvetlerle, çâresiz, İbrahim Paşa'nın Avrupa çapındaki kuvvetlerine saldırmak zorunda kaldı. İbrahim Paşa kuvvetlerinin başında Süleyman Paşa (Albay Sève) bulunuyordu. 21 Aralık 1832 günü yapılan Konya muharebesi Osmanlı kuvvetleri için ikinci bir hezimet oldu. 30.000 asker öldü ve Reşit Mehmet Paşa da esir düştü.

Konya muharebesinden sonra, İbrahim Paşa kuvvetlerine şimdi *İstanbul yolu* açılmış bulunuyordu. Lâkin, Mısır kuvvetlerinin bu hızlı başarıları ve Osmanlı Devleti'nin aczi Avrupa devletlerini harekete geçirdi ve Mısır meselesi bir Avrupa meselesi, Avrupa diplomasisi için yeni bir "Doğu sorunu" halini aldı. Çünkü, İbrahim Paşa, Konya zaferinden sonra Adana, Urfa ve Maraş taraflarını da ele geçirdiği gibi, öncü kuvvetleri Bursa'ya kadar gelmişlerdi. Yani Osmanlı Devleti'nin yıkılması söz konusuydu.

Burada bir noktaya da değinmek gerekiyor. Bazı kaynaklara göre, Mehmet Ali'nin bütün amacı Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve onun yerine geçmek, yani Osmanlı Devleti'nin başına geçmekti. Meselâ, İngiltere'nin Mısır'daki başkonsolusu Baker, 1832 yılı başında Londra'ya gönderdiği bir raporunda, Mehmet Ali'nin Padişahı devirmekten başka bir amacı olmadığını yazarken, 1832 Ağustosundaki bir raporunda da "Mehmet Ali, şimdiye kadar nihaî gayesini kısmen gizlediği yüzündeki peçeyi büsbütün attı ve amacının Sultan Mahmud'u tahtından indirip, onun yerine oğlunu geçirmek istediğini açıkça ilân etmiştir" diyordu⁸⁶.

Buna karşılık, Prof. Karal da, Mehmet Ali'nin bazı sözlerini zikrederek, böyle bir niyeti olmadığını söylemektedir. Meselâ Mehmet Ali, bir defasında, bir İngiliz diplomaına şöyle demiştir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından benim için doğacak sorumluluğu biliyor musunuz? Müslümanlar nefretle benden uzakla-⁸

⁸⁶ Sir Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston*, Vol. 1, p. 278. Bundan sonra bu eseri "Webster, *Palmerston* " şeklinde zikredeceğiz.

şacaklardır. İlk uzaklaşanlardan biri de iki oğlum olacaktır". 1833 de de İskenderiye'deki Avrupalılara şunları söylemiştir: "Padişahın hizmetkârı olarak kalmak istiyorum, İbrahim, eğer Boğaziçine varmaya muvaffak olursa, Padişahın ayaklarına kapanarak affını ve Mısır'a dönmek için müsaadesini dileyecektir." Mamafih, Prof. Karal da, Mehmet Ali'nin II. Mahmud'u devirip, Pâdişahlığını ilân etmek istediğine dair tarih kayıtları olduğunu da belirtmektedir⁸⁷.

Diğer taraftan, Mehmet Ali'nin kurnazlığını gözönüne alarak, yukardaki sözleri, Avrupa devletlerinin işe müdahalesinden ve Osmanlı Devleti'ne olan ilgilerini ortaya koymasından sonra söylediğine de dikkati çekelim.

3. AVRUPA DEVLETLERİNİN TEPKİLERİ - KÜTAHYA ANLAŞMASI

Mehmet Ali'nin ayaklanarak Osmanlı Devletine karşı harekete geçmesi, tabiatıyla Avrupa devletlerini de harekedendirdi. Çünkü, bir defa, Mısır, İngiltere ve Fransa'nın en yakın ilgi alanıydı. Osmanlı İmparatorluğu ise, İngiltere ile Rusya'nın üzerinde mücadele ettikleri bir bölgeydi. Varlığı veya yıkılması her ikisini de ilgilendiriyordu. Hatta, Rusya ile çUşma içinde bulunan Avusturya için de Mısır sorunu, Osmanlı İmparatorluğu dolayısıyla, kendisini yakından ilgilendiren bir konuydu.

Tabiatıyla, bu devletlerin Mısır meselesine karşı duydukları bu çıkar ilişkisi sadece, stratejik bir toprak olarak Mısır'dan ileri gelmiyordu. Burada en önemli bir faktör de Mehmet Ali'nin "gücü" idi. Devletler, Mehmet Ali'nin, askeri gücünü Mora'da görmüşlerdi. Mısır ordusu zamanın en çağdaş bir askerî gücü idi. Keza donanması da öyle. Bu sebeptendir ki, Navarin'de Mısır donanmasını yaktıkları gibi, İbrahim Paşa'nın Mora'dan çekilmesini sağlayarak, Yunan sorununu kendi kontrolleri altına alabildiler. Yoksa Navarin olmasaydı, Yunan ayaklanması başarıya ulaşamayacağı gibi, belki de devletler Mısır ile savaş yapmak zorunda kalacaklardı. İşte bu Mısır ve Mehmet Ali, şimdi Anadolu'ya girmiş ve İstanbul'a giden yollar onun önünde açılmaya başlamıştı. Kısacası, sorun bir Mehmet Ali sorunu değil, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve bundan doğacak çeşitli ve kritik sorunlardı. Devletlerin büyük bir telâş ile Mısır sorununa el atmalarının bir sebebi de buydu.

İşe pek fazla karışmayan Prusya hariç tutulursa, diğer dört büyük devletin Mısır meselesindeki tutumları ve izledikleri politikalar birbirinden farklı olmuştur. Yani Avrupa dipomasisi, Mehmet Ali meselesinde ortak bir cephe kuramamışur.

Avrupa devletleri içinde Mehmet Ali'yi en fazla destekleyen Fransa idi. Mehmet Ali, Mısır'da yaptığı kalkınma hamlelerinde ve özellikle Mısır Ordusu'nun kurulup geliştirilmesinde Fransa'dan çok yardım görmüştü. Fransa ile Mehmet Ali arasındaki münasebetier çok dostane idi. Fransa Cezayir'i aldıktan sonra, bütün

⁸⁷ Karal, *adı geçen eser*, s. 130.

kuzey Afrika'ya girmek istiyor ve bunun için de Mehmet Ali'den yararlanmayı düşünüyordu. Kaldı ki, Mısır, Napolyon'dan beri Fransa için tabii bir ilgi alanı haline gelmişti. Bu sebeple, Fransız halkı, Yunan âsilerini alkışladığı gibi, Devletine başkaldırmış Mısır Valisi'ni de öyle alkışlıyordu. Mehmet Ali Fransız kamu oyunda son derece popüler bir hale gelmişti. Parlâmento, basın ve kamu oyu, Mehmet Ali'nin yalnız bırakılması halinde, Temmuz Hükümeti'ni hiç affetmeyeceklerdi⁸⁸. Bununla beraber, yeni Kral Louis-Philippe, İngiltere ile beraber giden bir politika izlediğinden, bu devlede arasının açılmasını istemiyordu. Lâkin, Fransa'da kamu oyunun bu durumu karşısında, Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan yardım istiyemeyeceği açıktı. Ayrıca, Cezayir'in işgalinden sonra da iki devlet arasındaki münasebetler soğumuştur. Fakat, Rusya'nın işe karışması, Mehmet Ali'yi destekleyen Fransa'yı zor duruma sokacaktır.

Prusya'nın durumunu daha önce belirtmiştik. Prusya, Avusturya'yı izlemekten başka bir şey yapmıyordu. Avusturya'ya gelince, Rusya'nın Balkanlar'a yayılması ihtimali Avsturya'yı korkutmakta idiye de, 1830 İhtilâlleri Metternich'i çok daha fazla korkutmuş ve Avusturya'nın Rusya'ya yanaşmasına sebep olmuştu. Bu durumda Osmanlı Devleti Avusturya'dan da medet umamazdı. Metternich, bu sebeple, Mehmet Ali krizi sırasında ikili oynayacaktır. Osmanlı Devletini destekler görünüp, Rusya ile birlikte hareket etmeye çalışacaktır.

Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği genel politikası dolayısıyla, ve diğer devletlerle olan çıkar çatışmaları da gözönüne alınınca, Osmanlı Devleti'nin, Mehmet Ali'nin Anadolu'ya girip İstanbul yolunu tutması karşısında, yardımına güvenebileceği tek devlet İngiltere'ydı. Mehmet Ali kuvvetlerinin daha Beylân muharemesini kazanması üzerine, Osmanlı Devleti, İngiltere'den yardım istemek üzere harekete geçti ve 1832 Kasamında Namık Paşa özel elçi olarak Londra'ya doğru yola çıkarıldı. Kendisine verilen talimat, İngiltere'den 15 parça savaş gemisi istemesi ve İngiltere buna razı olmaz ise, hiç değilse, İngiltere'den aylıklı subay, topçu ve deniz eri temin edilmesiydi⁸⁹. Ayrıca, İngiltere Kralı'na hitaben II. Mahmud'un bir mektubu da kendisine verilmişti.

Namık Paşa ayrıca, Londra'ya giderken, önce Viyana'ya ve sonra da Paris'e uğrayarak, onların da desteklerini almak istedi. Metternich, Avusturya'nın, Mehmet Ali'ye bir âsi gözü ile bakmakta olduğunu söylemekle beraber, donanması olmadığı için Osmanlı Devletine yardım edemeyeceğini⁹⁰, Padişah askerî gücüne güvenemiyorsa, Mehmet Ali'ye Suriye'yi verip onunla anlaşmak suretiyle İmparatorluğun varlığını koruması gerektiğini söyledi⁹¹.

⁸⁸ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 320.

⁸⁹ Dr. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Deminde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1947, s. 138-139 (Bundan sonra bu eseri *Boğazlar meselesi* diye zikredeceğiz); Altundağ, *Mısır Meselesi*, s. 87-88.

⁹⁰ Tukin, *adı geçen eser*, s. 139.

⁹¹ Altundağ, *Mısır meselesi*, s. 89.

Namık Paşa'nın Fransa'da gerek Kral, gerek Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmelerden edindiği izlenim ise, "Fransa'ya bel bağlamak, Osmanlı İmparatorluğu için zararlı olacaktır" şeklinde olmuştur⁵².

Namık Paşa'nın asıl önemli olan Londra misyonu'na gelince: Namık Paşa, İngiltere Kralı tarafından üç gün süre ile *Windsor Şatosu*'nda misafir edilmesine, Kral ile beraber at gezintileri yapmasına, Kralın Padişaha 20 top hediye etmesine, Kralın, Fransa'nın Mehmet Ali'nin "fesadına" ortak olduğunu" ve İngiltere'nin "Hind ülkesi"ne yol bulmak için türlü türlü desiselere müraccat eden Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'na olduğu gibi İngiltere'ye de tabii bir düşman olduğunu söylemesine^{52 * 54 * * *} rağmen, Namık Paşa İngiltere'den eli boş döndü. Başbakan Grey ve Dışişleri Bakanı Palmerston ile çeşitli görüşmelerine rağmen, İngiltereyi, hiç değilse 8 parçalık bir donanma göndermesine dahi razı edemedi⁵³". İngiliz Hükümeti bu "hareketsizlik" için çeşitli sebepler ileri sürmüştür. Bir defa, bu sırada İngiltere'nin başında Belçika ve Portekiz sorunları vardır. Yakında genel seçimler olacaktır ve kamu oyu Osmanlı Devletiyle ilgilenmemektedir. Keza Muhalefet de İngiltere'nin Mehmet Ali sorununa bulaşmasının karşısındadır. Keza, kabine'nin çoğunluğu da aynı fikirdedir. Hatta bazı bakanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık sonunun geldiğini ve onun yerine kmvetli bir Mehmet Ali'nin geçmesinin daha iyi olacağını düşünmekyediler. Buna karşılık, Kral, Başbakan Grey ve Dışişleri Bakanı Plamerston, Osmanlı Devleti'ni, Rusya'nın kucağına atamamak için, onun yardımına gidilmesi taraftarıydılar. Bundan dolayı Palmerston, altı yıl sonra, İngiltere'nin bu tutumunu, "*İngiliz hükümeti'nin korkunç hatası*" diye nitelerken"⁵⁴, 1840 da da şöyle yazacaktır: "*Sultanın istediği yardım ve korumayı reddetmekle, Lord Grey Kabinesi'nin, dış politikada işlediği hata o kadar- büyüktür ki, İngiltere tarihinin hiç bir döneminde hiç bir İngiliz kabinesi böyle bir hata işlememiştir*"⁵⁵.

İngiltere'nin yardımı Osmanlı Devleti'nin en büyük ve son ümidi di. Fakat bu ümidin sönmesi, bu Devleti Rusya'nın kucağına attı. Fransa, Avusturya ve İngiltere'nin Mısır meselesinde takındıkları tavır, Rusya'ya tek başına Mısır meselesine karışması için imkânlar yaratı⁵⁶.

Edirne Barış'ının yapıldığı sıralarda, Çar I. Nikola'nın emriyle, Osmanlı Devleti'ne karşı izlenecek yeni bir politikayı tesbit etmek üzere, eski İstanbul elçisi Koçubey ile Dışişleri Bakanı Nesselrode'un da dahil olduğu bir heyet, günlerce süren tartışmalardan sonra, şu esasları tesbit etmişti: Bundan böyle, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun "bütünlüğünü" koruma ve savunma ilkesini benimsemelidir.

⁵² Altundağ, *aynı eser*, s. 94.

^{53,4} *aynı eser*, s. 95.

⁵⁴ *aynı eser*, 94.

⁵⁵ Bu konuda bak.: Webster, *Palmeiston*, Vol. 1, p. 278-283.

^{55,1} *aynı eser*, p. 283.

^{•1} *aynı eser*, p. 284.

⁵⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, CiltV, 133.

Bu politikfi ile Osmanlı Devleti Rusya'nın "koruması" (Protection) altına sokulmadır. Bu düzen bozulacak olursa, Rusya hemen müdahale etmeliydi. Yani her şeye rağmen, Osmanlı İmparatorluğu yıkılacak olursa, Rusya için de müdahale zorunluluğu doğmuş olacaktı. Zira, Osmanlı imparatorluğunun dağılması halinde, Avusturya'nın Tuna üzerinden Balkanlar'a ve hatta Karadeniz'e sarkması, İngiliz ve Fransız donanmalarının da Karadeniz'e girmesinden korkulmaktaydı. Dolayısıyla, Rusya'nın çıkarları gereği, İstanbul ve Boğazların zayıf bir Osmanlı Devleti'nin elinde bulunması, Boğazlar'da ve İstanbul'da Rusya'nın karşısına kuvvetli devletlerin çıkmasına tercih edilecekti. İşte bu politika ilkeleri dolayısıyla, Çar I. Nikola, kendisinin, Osmanlı Padişahının "en samimi dostu" olduğunu iddia etmeye başlamıştı⁰⁰.

İşte, Mehmet Ali kuvvetlerinin peşpeşe kazandığı muharebeleri ve Konya'ya kadar gelmiş olmasını, Rusya bu yeni politika ilkeleri açısından değerlendirdi. Mehmet Ali bu işi sonuna kadar götürür de başarılı olursa, o zaman Osmanlı Devleti yıkılacak ve zayıf bir Osmanlı Devleti'nin yerine, Mehmet Ali'nin kuracağı kuvvetli bir devlet geçecektir. Aynı zamanda, Boğazlar'da, Fransa Rusya'dan çok daha kuvvetli ve üstün bir duruma geçecektir. O halde bunu önlemek gerekirdi.

Rusya bu kararını yürütmek için iki koldan yürüdü. Biri, Mehmet Ali üzerinde baskı yapmak, diğeri de Osmanlı Devleti'ne doğrudan askerî yardımda bulunmak.

Konya yenilgisinden birkaç gün önce, Rus elçisi Boutenev Bâbıali'ye gelerek, âsilerin ilerlemesinin doğurabileceği tehlikelerden dolayı, Çar'ın müşkül durumda bulunan Sultana "samimi dostluğunun kesin bir delilini sunmakla haz duyacağını" bildirerek, *Padişah arzu ettiği takdirde*, 5 büyük savaş gemisi ile 4 firkateynden ibaret olan 9 parçalık bir Rus filosunun, Sivastopol'dan İstanbul'a harekete hazır olduğunu söyledi¹⁰⁰. Osmanlı Devleti bu teklif karşısında tereddüt geçirmekle beraber, hemen olumlu veya olumsuz bir cevap vermedi.

Diğer taraftan Rusya, Mehmet Ali'ye baskı yaparak Osmanlı Devletiyle uzlaşmasını sağlamak üzere, 1833 Ocak ayında, General Muraviyefi İskenderiye'ye yolladı. Rusya'nın görüşü, Mehmet Ali'nin, Mısır Valiliğinden başka Akkâ Valiliği ile yetinmesiydi. Halbuki Mehmet Ali, Adana'yı da istiyordu. Yani bütün Suriye ve Adana.

Rusya'nın Mehmet Ali'nin karşısına çıkması Fransa')! telâşlandırdı. Fransa ise, Mehmet Ali'ye Suriye Valiliğinin de verilmesinde ısrarlıydı. Fransa, Rusya'nın karşısına yalnız çıkmamak için İngiltere'ye, beraber aracılık yapmayı teklif ettiyse de, İngiltere yine kımıldamadı. Lâkin ne Fransa'nın ve ne de Rusya'nın aracılık teşebbüsleri Mehmet Ali'yi bir uzlaşmaya getiremedi.

⁰⁰ Kurat, *Türkiye re Rusya*, s. 58.

¹⁰⁰ Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 144-145.

Bu politika ile Osmanlı Devleti Rusya'nın "koruması" (Protection) altına sokulmalıdır. Bu çözen bozulacak olursa, Rusya hemen müdahale etmeliydi. Yani her şeye rağmen, Osmanlı İmparatorluğu yıkılacak olursa, Rusya için de müdahale zorunluluğu doğmuş olacaktı. Zira, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması halinde, Avusturya'nın Tuna üzerinden Balkanlar'a ve hatta Karadeniz'e sarkması, İngiliz ve Fransız donanmalarının da Karadeniz'e girmesinden korkulmaktaydı. Dolayısıyla, Rusya'nın çıkarları gereği, İstanbul ve Boğazların zayıf bir Osmanlı Devleti'nin elinde bulunması, Boğazlar'da ve İstanbul'da Rusya'nın karşısına kuvveü devletlerin çıkmasına tercih edilecekti. İşte bu politika ilkeleri dolayısıyla, Çar I. Nikola, kendisinin, Osmanlı Padişahının "en samimi dostu" olduğunu iddia etmeye başlamıştı⁹⁹.

İşte, Mehmet Ali kuvvetlerinin peşpeşe kazandığı muharebeleri ve Konya'ya kadar gelmiş olmasını, Rusya bu yeni politika ilkeleri açısından değerlendirdi. Mehmet Ali bu işi sonuna kadar götürür de başarılı olursa, o zaman Osmanlı Devleti yıkılacak ve zayıf bir Osmanlı Devleti'nin yerine, Mehmet Ali'nin kuracağı kuvvetli bir devlet geçecektir. Aynı zamanda, Boğazlar'da, Fransa Rusya'dan çok daha kuvvetli ve üstün bir duruma geçecektir. O halde bunu önlemek gerekirdi.

Rusya bu kararı yürütmek için iki koldan yürüdü. Biri, Mehmet Ali üzerinde baskı yapmak, diğeri de Osmanlı Devleti'ne doğrudan askerî yardımda bulunmak.

Konya yenilgisinden birkaç gün önce, Rus elçisi Boutenev Bâbıali'ye gelerek, âsilerin ilerlemesinin doğurabileceği tehlikelerden dolayı, Çar'ın müşkül durumda bulunan Sultan'a "samimi dostluğunun kesin bir delilini sunmakla haz duyacağını" bildirerek, *Padişah arzu ettiği takdirde*, 5 büyük savaş gemisi ile 4 firkateynden ibaret olan 9 parçalık bir Rus filosunun, Sivastopol'dan İstanbul'a harekete hazır olduğunu söyledi¹⁰⁰. Osmanlı Devleti bu teklif karşısında tereddüt geçirmekle beraber, hemen olumlu veya olumsuz bir cevap vermedi.

Diğer taraftan Rusya, Mehmet Ali'ye baskı yaparak Osmanlı Devletiyle uzlaşmasını sağlamak üzere, 1833 Ocak ayında, General Muraviyef i İskenderiye'ye yolladı. Rusya'nın görüşü, Mehmet Ali'nin, Mısır Valiliğinden başka Akkâ Valiliği ile yetinmesiydi. Halbuki Mehmet Ali, Adana'yı da istiyordu. Yani bütün Suriye ve Adana.

Rusya'nın Mehmet Ali'nin karşısına çıkması Fransa'yı telâşlandırdı. Fransa ise, Mehmet Ali'ye Suriye Valiliğinin de verilmesinde ısrarlıydı. Fransa, Rusya'nın karşısına yalnız çıkmamak için İngiltere'ye, beraber aracılık yapmayı teklif ettiyse de, İngiltere yine kımıldamadı. Lâkin ne Fransa'nın ve ne de Rusya'nın aracılık teşebbüsleri Mehmet Ali'yi bir uzlaşmaya getiremedi.

⁹⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 58.

¹⁰⁰ -[^uk]u, *Boğazlar Meselesi*, s. 144-145.

Bu aracılık teşebbüslerinin başarısızlığı ve 20 Ocak 1833 de İbrahim Paşa kuvvetlerinin Konya'dan Bursa istikametine hareket etmeleri, Padişah II. Mahmud'u büsbütün telâşlandırdı. Bu sırada, Londra'da bulunan Namık Paşa'dan da İngiltere'nin tutumu hakkında olumsuz raporlar geldi. Halbuki Namık Paşa, Rusya'nın yardım teklifini İngilizlere de söylemişti. Keza Fransa da durumdan haberdar edilmişti. Fakat Osmanlı Devleti her ikisinden de bir destek göremeyince ve İbrahim Paşa'nın Konya'dan Bursa istikametine yürümekte olduğunu görüp, Padişahın tahünün elden gitmesi tehlikesinin yakınlaşması üzerine, Rusya'nın yardım teklifinin kabulüne karar verildi ve istek 7 Şubat 1833 günü Rus elçisine bildirildi. Bu sırada İbrahim Paşa'nın öncü kuvveüeri Bursa'ya gelmiş bulunuyordu. İbrahim Paşa'nın askerleri kendisine arük "Napolyon" diyorlardı¹⁰¹.

Osmanlı Devleti Rusya'ya, yardım teklifinin prensip olarak kabul edildiğini bildirmiş, fakat bu yardım hemen yapılsın, yani Rus donanması hemen gelsin denmemiştir. Fakat teklifin prensip olarak kabulü Rusya için yeterli oldu ve Karadeniz'de fena hava şartlarının hüküm sürdüğünü ileri süren, 9 parçalık Rus donanması 20 Şubat 1833 günü Boğaz'dan içeri girip Bi'iyükdere önlerinde demir attı.

Rus donanmasının İstanbul önlerine gelmesi, İbrahim Paşa'nın eline yeni bir silâh verdi. İbrahim Paşa, Anadolu halkı arasında, gâvur kadarını kabul etmiş olan gâvur Padişahın, şimdi "Moskoflarla" anlaştığı propagandasını yayıyordu. II. Mahmud'un ıslahat hareketleri, adının "Gâvur Padişah"a çıkmasına sebep olmuştu. İbrahim Paşa bu durumdan yararlanmaya çalışıyordu.

Osmanlı Devleti de, Rus donanmasının böyle birdenbire Boğaz'dan içeri girmesinden hoşlanmamıştı. Bunun içerde ve dışarda yaratacağı tepkilerden korkuyordu. Nitekim, Rus donanmasının İstanbul'a gelmesinden en fazla telâşlanan devlet Fransa oldu. Fransa'nın teşebbüsleri sonucu, Osmanlı Devletiyle Mehmet Ali arasında Suriye'nin Mehmet Ali'ye verilmesi esasından bir anlaşma da meydana geldi¹⁰². Bunun üzerine, İstanbul'a yeni gelmiş olan Fransız elçisi Roussin, hemen Mehmet Ali nezdinde teşebbüse geçti. Eğer bir uzlaşma olursa, anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti de Rus donanmasının çıkıp gitmesini isteyecekti.

Fakat Mehmet Ali'nin ağzından "Adana"dan başka kelime çıkmadı. 8 Mart 1833 de Roussin'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: *"Zaptettiğim yerleri temellük etmeme hangi hakla mani olmak istiyorsunuz? Milletim bütün mevcudiyetiyle arkamdadır. Türkiye'de daha büyük hâdiseler yaratabilmek için Rumeli ve Anadolu ahalisini tahrik etmem yeter. Bütün zaferlerime rağmen yalnız Suriye ile iküfa ettim... Şimdi bütün bu hoşgörümeye karşılık, milletimin büyük yardımlarıyla, kanı*

¹⁰¹ Webster, *Palmerston*, p. 286.

¹⁰²Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 163.

pahasına zaptettiği bu yerleri geri vermekliğim taleb ediliyor....Yaptığımız bu hareketle beni siyaseten idama mahkûm ediyorsunuz"¹⁰³ * * *.

Fransa Mehmet Ali'yi feda etmeden ve Osmanlı Devleti'ni tâvize zorlayarak uzlaşma sağlamak istiyordu. Rus donanmasının İstanbula gelmesi bile İngiltere'yi yerinden oynatamamıştı. Metternich ise, ne yapacağını bilmeden bocalayıp duruyordu. Padişah için tehlike ise kapıya gelip dayanmıştı. Bu durum karşısında, Padişahın başkanlığında yapılan bir toplantıda, "*Devlet-i aliyenin dost-ı hâlisi ve muhibbi muhlisi olan Rusya devletinden iaue-i maiüb-i âli olan asakir-i berriye*"¹⁰¹, yani Rusya'dan kara kuvveti istenmesine de karar verildi. 5 bin kişilik bir Rus kuvveti 7 Nisan 1833 de Beykoz'da karaya çıktı. Ayrıca, yine Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine, Rusya 30 bin kişilik bir kuvveti Tuna cephesinde tutuyordu. Bu kuvvetler, gerektiğinde İstanbul'u İbrahim Paşa kuvvederine karşı koruyacaktı.

Rus askerinin İstanbul'a gelmesi, Mısır sorununu birdenbire alevlendirdi. İngiltere ancak şimdi durumun vahameüni kavramaya başlıyordu. O zaman kadar bocalayıp duran Avusturya da bir şeyler yapmak gerektiğini anladı. Her ikisi de Fransa ile cephe birliğine karar verdiler. Bu üç devlete göre, Rus donanma ve askerini İstanbul'dan uzaklaştırmanın çaresi, Padişah ile âsi valisini uzlaştırmak. Bunun için de Padişah'ın tâviz vermesi gerektiğine inandılar ve II. Mahmud'a baskı yaptılar¹⁰³. Bir İngiliz ve Fransız ortak donanması İskenderiye önlerine gönderildi. Bazı İngiliz savaş gemileri de, Rusya'nın Boğazlar'a karşı herhangi bir hareketine karşı Çanakkale Boğazı önlerine geldi.

Uç devletin Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasına Rusya sesini çıkarmadı. Çünkü, Osmanlı Devleti daha da zayıflıyordu ve intikam almak ve kendisini savunmak için Rusya'ya daha fazla muhtaç olacaktı¹⁰¹³.

Sonuç olarak, II. Mahmud'un 6 Mayıs 1833 tarihli bir "*Hatt-ı Şerif*"i ile,, Mehmet Ali'ye Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye, İve oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde Valiliğine ek olarak Adana'nın "*muhasıllığı*" yani oranın vergilerini toplama hakkı verildi. Padişahın bu Hatı Şerifi, Osmanlı Devletiyle İbrahim Paşa arasında 14 Mayıs 1833 de Kütahya'da imzalanan bir anlaşma haline getirildi¹⁰⁷.

Kütahya Anlaşması, Mısır sorunu'nun veya bu "Doğu Sorunu"nun ancak birinci perdesini kapatmaktaydı. Zira, Kütahya Anlaşması ne II. Mahmud'u ve ne de Mehmet Ali'yi tatmin etmişti. Osmanlı Devleti, Rus tehlikesi dolayısıyla ve Mehmet Ali de devletlerin baskısı dolayısıyla bu anlaşmayı kabul etmişlerdi. İbrahim Paşa Mayıs sonundan itibaren kuvvetlerini geri çekmeye başladı ve anlaşma sınırlarına

¹⁰³ Altundağ, *adı geçen eser*, p. 125.

¹⁰¹ Tükin, *adı geçen eser*, s. 176.

¹¹ Tükin, *aynı eser*, s. 176.

¹⁰¹ Debidour, *La Sain te-Alliance*, p. 322.

¹⁰⁷ Altundağ, *adı geçen eser*, s. 136-137.

çekildi. Lâkin gerek II. Mahmud, gerek İbrahim Paşa, birbirlerine karşı ilk fırsatta harekete geçmek üzere o andan itibaren askerî hazırlıklara başladılar¹⁰⁸

4. HÜNKÂR İSKELESİ ANTLAŞMASI

Kütahya Anlaşması ile sorun halledilmiş oluyor ve dolaysızla artık Rus yardımına da ihtiyaç kalmadığından, Rus askerinin ve donanmasının İstanbul'dan çekilip gitmesi gerekiyordu. Fakat Avrupa devletleri, Rusya'nın İstanbul'dan çekilmekte hiç acele etmediğini endişe ile gözlediler. Mayıs ayında İngiltere'nin yeni elçisi olarak İstanbul'a gelmiş olan Ponsonby, Sultan'ın Rusların elinde bir esir haline geldiğini yazıyor ve Dışişleri Bakanı Palmerston da, Ponsonby'den, İstanbul'dan çekilmeleri için Ruslara baskı yapmasını istiyordu¹⁰⁹.

Nihayet, 10 Temmuz 1833 günü Rus askeri İstanbul'u terketti. Lâkin iki gün önce, 8 Temmuz 1833 de, Serasker Hüsrev Paşa'nın Hünkâr İskeleyi'ndeki yalısında, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir "*ittifak*" antlaşmasının imzalandığını, devletler şaşkınlık içinde öğrendiler. Bu şaşkınlığın sebeplerini ve devletlerin tepkilerini belirtmeden önce, *Hünkâr İskeleyi* Antlaşmasının esaslarını anahatları ile belirtelim¹¹⁰:

Hünkâr İskeleyi Antlaşması, 8 yıl için imzalanmış, 6 açık ve 1 gizli maddeden meydana gelen bir *ittifak* antlaşmasıdır. 1. *Maddeye göre*, taraflar bir saldırıya karşı ülkelerini ve güvenliklerini sağlamak için birbirlerine maddî ve en etkin yardımı yapacaklardı. 3. *maddeye göre de*, Osmanlı Devleti'nin "istikrar ve istiklâl-i tanımını" korumak arzusunda olan Rusya, bu devletin bir saldırıya uğraması ve Osmanlı Devleti'nin istemesi halinde, ona, hemen, kara ve deniz kuvvetleriyle yardımda bulunacaktır. Tabiatıyla Osmanlı Devleti de aynı şekilde Rusya'ya yardım edecekti.

Antlaşmanın ittifakla ilgili esas iki maddesi bunlardı. Bu açık maddeler öğretildiği zaman devletler hayretler içinde kaldılar. Bir âsi valisi ile başedememiş bir devlet, nasıl olurdu da Rusya gibi devlete yardım edebilirdi? Şu halde bu işin arkasında başka şeyler olmalıydı. Gerçekten, devletleri şüpheye düşüren nokta, "madde-i münferide-i ha fi yy e" başlığını taşıyan "gizli" maddede idi. Bu gizli maddenin önemli kısmı da şöyle diyordu, "...*ledelicab taraf-ı saltanat-ı seniyyeden olunacak ianete bedel olmak üzere Devlet-i Aliye Rusya Devleti lehine fiilini Akdeniz Boğazını sed itmek yani hiç ecnebi cenk sefinesinin her hangi bahane ile duhulünü tec'iz eylememeğe hasr itmek gerekdir*".

¹⁰⁸ Bak.: Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, Cilt III-IV, s. 274-275.

¹⁰⁹ Webster, *Palmeiston*, p. 302-303.

¹¹⁰ Hünkâr İskeleyi Antlaşmasının metni: *Mecmua-i Muahedat*. Cilt 4, s. 90-93; Erim, *adı geçen eser*, s. 297-299; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 229-231; Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics-A Documentay Record*, Vol. I, p. 252-253.

Görüldüğü gibi, gizli madde ile Rusya Boğazlar'da herhangi bir pozisyon kazanmıyordu. Gizli maddenin ifadesi şudur ki, bir gün Rusya bir saldırıya uğrarsa, ittifak hükümleri gereği, tabiatıyla Osmanlı Devleti de Rusya'ya yardım edecektir. Fakat Rusya, Osmanlı Devleti'nin durumunu da bildiğinden, Osmanlı Devleti'nin herhangi bir askerî yardım yapması yerine, "Akdeniz Boğazı"nı, yani Çanakkale Boğazı'nı, diğer devleüerin savaş gemilerine kapamakla yetinmesini istiyor. Bu suretle Rusya, Akdenizden kendisine yönelebilecek bir saldırıya karşı kendisini korumuş olacaktı.

Bunanla beraber, Hünkâr İskeleyi Anüaşması'nın Boğazları Rusya'ya açtığına dair genel bir kanaat mevcuttur. Anüaşma'nın gizli veya açık hükümlerinde, böyle bir anlama işaret edebilecek hiç bir ifade yoktur. Tabii, bu demek değildir ki, Hünkâr İskeleyi Anüaşması, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri ile ilgili değildir. Rusya'nın bu antlaşmayı yapmak istemesindeki esas amaç, yine Boazlar'a yönelmektedir. Mehmet Ali İsyanı Rusya'yı korkutmuştu. 1829 da tesbit edilen politikanın öngördüğü ihtimal nerdeyse gerçekleşiyordu. Mehmet Ali kuvvetleri Kütahya'ya, hatta Bursa'ya kadar gelerek, İstanbul'u çok yakından tehdit etmişti. Buna karşılık Osmanlı Devleti, bir âsi valisini yola getiremeyecek kadar güçsüzlük göstermişti. Şu halde Osmanlı Devleti adamakıllı zayıflamıştır. Rusya, kendi çıkarlarını gözetecek tedbirleri şimdiden almayacak olursa, bir gün kuvvetli birisi gelip Boğazlar'a yerleşiverirdi. Bu sebeple, Rusya, böyle bir durumda kolayca müdahale imkânını sağlayacak tedbirleri almalıydı. Bu tedbirler de, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın ittifak hükümleriydi. Rusya, gerektiğinde, bu itüfaka dayanarak hemen müdahale etme imkânını kazanıyordu.

Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'un, Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını yapmak üzere İstanbul'a yolladığı özel elçi Prens Orlov'a 20 Mayıs 1833 de gönderdiği mektup, Rusya'nın bu anüaşmayı yapmaktaki amacını iyi bir şekilde aydınlatmaktadır. Nesselrode bu mektupta şöyle diyordu: *Eivelâ iki devlet arasında yapılacak bir ittifak, Osmanlı Devleti'nin bundan sonra, Rusya'nın himayesine sığınmak kararında olduğuna ve Rusya'nın da bunu ondan esirgememek azminde bulunduğu dair Mehmet Ali'de bir kanaat husule getirecektir. Sonra, bu ittifaka esas olacak bütünlüğün korunma ve idamesi prensibi, yabancı devletleri, Türkiye'ye ait Rus emelleri hakkında tatmin etmek gibi bir tesiri behemahal hâsil edecektir. Nihayet, ittifakın içine alacağı müsbet taahhüt, bir dereceye kadar Osmanlı Devleti'ui, bunalmı zamanlarda, Çarın himayesi altına girmeye mecbur edecek...Hulâsa, aramızda böyle bir ittifakın varlığı, gerektiğinde Osmanlı topraklarında asker bulundurmamız ve kullanmamız, meşru bir hareket olacak ve bu sayede, herkesten önce olayların nikubulacağı yere yetişmek ve orada daha sağlam bir durum almak ve Doğu Meselesi'ue, - ister Osmanlı İmparatorluğu'nun devam ve bekasını mümkün adde-delim, ister çökmesini kaçınılmaz hal bilelim - daima hâkim olmak, başka bir de-*

yişle, bu meseleyi dilediğimiz şekilde kendi menfaatlerimize uygun bir şekilde çözmek imkânı olacaktır"¹¹¹.

Nesselrode, gizli maddede sözü edilen Boğazların kapalılığı ve bu maddenin gizli olmasını neden istediği hususunu da şu şekilde belirtmekteydi: "Türkiye nasıl olsa kendi emniyet ve selâmeti bakımından, Çanakkale Boğazını her türlü hallerde savaş gemilerine kapalı bulundurmakta bizzat alâkadardır. Esasen bu kapalılık kaidesi fiilen yürürlüğe konmuş ve zamanla da meşruiyet kazanmıştır.... Onu (Osmanlı Devletini) diğer devletlere karşı nâzik ve müşkil bir durumda bırakmak ve hiç bir tarafın şikâyetine meydan verilmemek üzere, bu, gizli bir taahhüd maddesinin konu ve esasını teşkil edecektir. Çar bilhassa bu maddeye büyük bir önem vermektedir"¹¹².

Osmanlı-Rus ittifakının imzası üzerine özellikle İngiltere büyük gürültü kopardı. Esasına bakılırsa, İngiltere, Osmanlı Devletiyle Rusya arasında bir ittifakın yapılması ihtimalini daha 6 Haziranda öğrenmişti¹¹³. Antlaşma'nın imzası üzerine de, İngiliz elçisi Ponsonby, antlaşma metnini hemen elde etmiş ve dört gün sonra da metni Londra'ya yollamıştı. Antlaşma metnini Ponsonby'ye, Rus ittifakına muhalif olan ve ittifak müzakerelerine sokulmayan Reisülküttab vermişti¹¹⁴ * *. Hünkâr İskelesi Antlaşmasının müzakerelerini, Padişahın yakın adamlarından Serasker Hüsrev Paşa ile Ahmet Fevzi Paşa, Prens Orlov ve elçi Boutenev ile yürütmüşlerdi.

Hünkâr İskelesi Antlaşması, İngiltere'yi Fransa ile işbirliğine şevketti. Şimdi Fransa da telâşa kapılmıştı. Bu sebeple bir İngiliz-Fransız işbirliği ortaya çıktı. İngiltere Fransa'ya ortak bir donanma ile Sivastopol'daki Rus donanmasını yakma)! teklif etti¹¹⁵. İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale önünde dolaşmaya başladı. İki devletle Rusya arasında bir savaş her an patlayacak gibi görünüyordu¹¹⁶. Çünkü, Rusya da direnmeye kararlıydı ve hiç de gerileyecek gibi görünmüyordu. Fakat Fransa Başbakanı, Fransa'nın iç durumu ve Rusya'nın Prusya ve Avusturya'yı yanına alması ihtimali dolayısıyla bir savaşı göze alamadı. Bununla beraber, İngiltere ve Fransa, 26 Ağustos 1833 de Osmanlı Devleti'ne verdikleri aynı metinli notalarda, Osmanlı-Rus ittifakını geçersiz saydıklarını ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne askerî birmüdahalesi, yani asker göndermesi halinde, hareket serbestilerini koruyacaklarını bildirdiler¹¹⁷.

Diğer taraftan, İngiltere bu işin peşini yine bırakmadı. Hünkâr İskelesi Antlaşması konusunda Osmanlı Devletiyle uzun müzakereler oldu ve bir çok nota

¹¹¹ Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 181.

¹¹² aynı eser, s. 182.

¹¹³ Webster, *Palmerston*, p. 303.

¹¹⁴ aynı eser, Vol. 1, p. 304.

¹¹⁵ Driault, *Question d'Orient*, p. 143.

¹¹⁶ Driault aynı eser, p. 143; Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 324.

¹¹⁷ Tukin, *adı geçen eser*, s. 188-189.

alış-verişi yapıldı. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin şüphelerini gidermek için ittifakın açık ve gizli metinlerini bütün devletlere bildirdi. Fakat bu dahi İngiltere'yi tatmin etmedi ve Osmanlı Devleti'ne şu soruyu sordu : İngiltere ile Rusya bir savaşa tutuşursa ve Osmanlı Devleti de her iki taraf ile de barış halinde bulunursa, Karadeniz ve Akdeniz Boğazları'nı İngilte ve Rusya'ya kapayacak mıdır? Bâbiâli 11 Aralık 1835 de verdiği cevapta, Anüaşma'nın hiç bir devlete Boğazlardan geçmek hususunda bir ayrıcalık tanımadığını, Boğazların eskiden olduğu gibi, bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı kalacağını bildirdi¹¹⁸.

İngiltere, bu antlaşma dolayısıyla, Fransa ile birlikte, Rusya nezdinde de protestoda bulundu. Rusya, Boğazlar'ın kapalılığına eskisi gibi riayet etmekte olduğunu, ve Hünkâr İskeleyi Antlaşmasının da bundan başka bir şey olmadığı hakkında teminat verdi. Fakat İngiltere, bu işin neden gizli bir madde ile yapıldığına bir türlü akıl erdiremedi ve ilk fırsatta bu antlaşmayı ortadan kaldırmaya karar verdi. Palmerston'a göre, Hünkâr İskeleyi Antlaşmasından sonra Osmanlı-Rus yakınlığı öyle bir nitelik kazanmaktaydı ki, bundan böyle İstanbul'daki Rus elçisi, Osmanlı Sadrazamı (chief Cabinet Minister) haline gelecekti^{119 * 121}.

İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı daha fazla sertlik gösterememelerinde Avusturya'nın ve Metternich'in tutumu büyük rol oynamıştır. Esasında Antlaşma'dan Metternich de hoşlanmamıştı. Fakat 1830 İhtilallerindenberi Avusturya Rusya'ya dayanıyordu. Bu sebeple, Rusya'nın Osmanlı Devletiyle imzaladığı antlaşmaya itiraz edecek hali yoktu. Bundan dolayı, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya yaptıkları protestoların hiç birine katılmadı. Mamafih, Avusturya'nın tutumunda, Rusya'nın Avusturya nezdinde yapuğı bazı teşebbüslerin de rol oynadığı anlaşılıyor. Çünkü, Çar I. Nikola, 1833 Şubatı ortalarında, Avusturya elçisine şöyle diyordu: "*Osmanlı Devleti artık ölmüştür. Fakat ben bu ölüyü diriltmek gücüne sahip değilim. Biz belki bu bunalımı (Mehmet Ali İsyanını) durdurabileceğiz. Fakat bu köluue tücudun ömrü artık uzayamaz. Bu vücut her tarafından çözülmeye ve çürümeye başlamıştır. Er veya geç parçalanacaktır. İmparator Franz (Avusturya İmparatoru I. François) ve ben bu hususta anlaşmalıyız*"¹²⁰.

Bu sebeple Metternich, Rusya ile anlaşma yoluyla onu frenlemek için, bu devletle 18 Eylül 1833 de München-Graetz'da, Prusya'nın da katıldığı bir anlaşma imzaladı¹¹¹. München-Graetz Anlaşması 3 açık, 2 gizli maddeden ibarettir. Açık maddelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun o günkü Padişah ailesinin yönetiminde kalmasına çalışacakları ve geçici şekilde de olsa, Padişah ailesinin değişmesine veya başka bir hânedanın onun yerine almasına izin vermeyeceklerini belirtiyorlardı.

¹¹⁸ Tukin, *aym* eser, s. 195.

U'J Webster, *Paimerston*, p. 305.

¹¹¹⁰ Altundağ, *Mısır Meselesi*, s. 161.

¹²¹ München-Graetz Anlaşması için bak.: Altundağ, s. 163-164; Tukin, s. 199; Debidour, *La Sainte-Aiitance*, p. 327; İngilizce metin: Hurewitz, *The Middle East and North Africa...*, Vol. 1- p. 254-255.

Gizli maddelerde, ise, Mehmet Ali'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarını ele geçirmesine izin vermeyeceklerini ve Osmanlı imparatorluğunun yıkılması kaçınılmaz olur ise, Avrupa dengesinin bozulmaması için, büyük devletlerin hep birlikte hareket etmesi ilkesi kabul ediliyordu.

München-Graetz Anlaşması'nın imzasından sonra Metternich şöyle diyordu: *"Rusya, benimkinden farklı bir yol takip ettiği vakit, onu kendi yolunda bıraktım. Bugün benimle beraber gittiği için onunla birlikte gidiyorum...Bugün o Türkiye'nin korunmasını istediği ve istemek zorunda kaldığı için, onunla birlikte gidiyorum"*¹²².

Böylece Metternich, Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Antlaşmasıyla kazanmış olduğu avantajlı durumu, bir dereceye kadar frenlemiş oluyordu. Kaldı ki, şimdi İngiltere de Avusturya ile görüşmelere başlıyor ve 1834 yılından itibaren, Boğazlar'ın kapalılığı kuralının, mülleüerarası bir anüaşma ile garanti altına alınması fikri olgunlaşmaya başlıyordu.

Fakat gerçek şudur ki, Hünkâr İskeleyi Andlaşması ile Rusya, Osmanlı Devletini himayesi altına alıyor ve Boğazlar'da üstün bir durum kazanıyordu¹²³. Fakat bu üstünlük çok kısa ömürlü oldu. Zira devleüerin göstermiş olduğu tepkiler, Rusya'nın ümitlerini doğduğu anda ölüme mahkûm etti.

5. MEHMET ALİ AYAKLANMASININ İKİNCİ SAFHASI

Kütahya Anlaşması, ne II. Mahmud ve ne de Mehmet Ali tarafından devamlı bir anlaşma olarak kabul edilmedi. Kütahya Anlaşması II. Mahmud'un çok ağırlına gitmişti. Bunu istemiye, istemiye, devletlerin zoru ile kabul etmişti. Bunu Mehmet Ali de biliyordu. Padişahın, ilk fırsatta kendisine darbe indirmek isteyeceğinden emin olduğu için, daima tetikteydi. Ayrıca, Mehmet Ali ve oğlu İbrahim Paşa, Mısır'ın bağımsızlığını sağlamak için diplomatik faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Bununla yetinmeyip, İbrahim Paşa, Mekke ve Medine'yi de elinde tuttuğu için, Hilâfeti İstanbul'dan tekrar Kahire'ye getirmeyi tasarlamaktaydı¹²⁴.

Buna karşılık Padişah da, Osmanlı Ordusunu yeniden düzenlemek üzere Prusyalı General *Moltke* ile diğer Prusyalı subayları İstanbul'a çağırmişti. Mehmet Ali Osmanlı Ordusunun kuvvetleneceğinden korkarak bunu hiç hoş karşılamamıştı.

1834 yazında Suriye'de İbrahim Paşa'ya karşı ayaklanmalar çıktı. İbrahim Paşa, Mısırda olduğu gibi, gelir sağlamak amacı ile her şeye elkoymuştu. Suriye halkını

¹²² Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 199.

¹²³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 138.

¹²⁴ *aynı eser*, s. 140. Bilindiği gibi, Yavuz Sultan selim, 1517 de Mısır'ı fethettiğinde, halifeliliği de üzerine almış ve Abbasi halifesi Elmütevekkil Alallah, Yavuz Selim'le birlikte İstanbul'a gelerek, Ayasofya Camiinde yapılan bir törenle Halifeliliği Osmanlı Padişahlarına devretmiştir.

>rla askere alıyordu. Suriye halkı şimdi Osmanlı yönetimini arar olmuştı. Bu se-
;ple İbrahim Paşa'ya karşı ayaklandılar. II. Mahmut bu durumu fırsat bilip tam
arekete geçeceği sırada, Arnavutluk'ta isyan çıktı. Bunun üzerine II. Mahmud ha-
;kete geçmekten vazgeçti. Böylece iki taraf arasında barış bir 4-5 yıl kadar daha
irdü. Bunda, devletlerin saldırgan tarafa yardım etmeyecekleri uyarısı da etkili
ldu. Zira devletler, Bâbüâli ile Mehmet Ali arasında yeni bir anlaşmazlığın patlak
ermesinin, bir Avrupa savaşıma dönüşmesinden korkmaktaydılar¹²³.

1839 yılı geldiğinde II. Mahmud iyice hastaydı. Mısır olayları ve yenilgiler onu
> kadar üzmüştü ki, uyku uyuyamaz olmuş, bu olayların acısını ve üzüntüsünü
mutmak için iyice içkiye düşmüştü¹²⁶. Ölmeden önce, kendisi için bir leke gibi du-
an Mehmet Ali sorununu halletmeye karar verdi ve 21 Nisan 1839 günü Osmanlı
Drdsu, Padişah'm emriyle harekete geçti ve Fırat'ı aşarak Nizip'te karargâh
mrdu. İbrahim Paşa'nın karargâhı Halep'te bulunuyordu. İki ordu 24 Haziran'da
Nizip'te karşılaştılar. Lâkin sonuç, Osmanlı Devleti için yine hezimet oldu. Osmanlı
kuvvetleri, binlerce ölünün yanında, 15.000 de esir verdi. İstanbul yolu İbrahim
Paşa'ya tekrar açılmıştı. II. Mahmud, Nizip yenilgisinin haberini alamadan 29
Haziranda öldü. Yerine büyük oğlu, 16 yaşındaki Abdülmecit Padişah oldu.
Abdülmejid 1861 yılına kadar Padişahlık yapacakur.

Nizip bozgunu vukubulduğu sırada, Sadrazam Hüsrev Paşa ve diğer devlet er-
kânının Rusya ile anlaşmasına kızan Kaptanı Derya Ahmet Paşa da Osmanlı do-
nanmasını Mehmet Ali'ye teslim etti. Bu suretle Nizip çifte felâket doğurmuş olu-
yordu¹²⁷.

Osmanlı Devleti'nin Nizip yenilgisi İniltere'yi hemen harekete geçirdi. Çünkü
İngiltere, Hünkâr İskelesi Anüaşmasmdan sonra, artık Osmanlı Devletini yalnız
bırakmamaya karar vermişti.

Fransa'ya gelince; o da meselenin büyümesine taraftar değildi. Mehmet Ali'yi
tuttuğu için, Mehmet Ali galip durumda iken, iki tarafın aılışvermesini istiyordu.
Yeni bir krizin çıkması ihtimalinden hoşlanmıyordu.

Mehmet Ali ayaklanmasının bu ikinci safhasından Rusya da memnun kalmadı.
Zira, bu bunalım büyüyecek olursa, Hünkâr İskelesi Andaşması sorununun taze-
lenmesine sebep olacaktı. Bu durumda da, Rusya, ya bu antlaşma ile elde ettiği
avantajları kaybetmeyi göze alacak, veya İngiltere ile çatışacak ki, bunu da hiç is-
temiyordu.

Avusturya'ya gelince: Artık 1830 ihtilalleinin etkisi geçmişti. Dolavısıyla,
Avusturya'nın 1833 de olduğu gibi Rusya'nın dümen suyunu izlemesine gerek

¹²³ Tukin, *adı geçen eser*, s. 206.

¹²⁶ *Netayic ül-Vukuat*, Cüt III-IV, s. 275.

¹²⁷ Bu olaydan sonra Ahmet Paşa "Firari Ahmet Paşa" diye anılmıştır. Mamafih "Hain Ahmet Paşa"da denilmiştir.

yoktu. Baülı devletlerle işbirliği yapabiliirdi. O kadar ki, Metternich, İngiltere'nin, Mehmet Ali sorunu için bir milletlerarası konferans toplanması fikrini hararetle desteklediği gibi, Viyana'yı, Avrupa diplomasisinin bir "merkez"i haline getirmek istedi¹²⁸. Fakat İngiltere, inisiyatifi o derece sıkı bir şekilde ele aldı ki, bir süre sonra, bütün diplomatik faaliyetler Londra'da yoğunlaşu.

Rusya başlangıçta milletlararası konferans fikrine pek yanaşmadı. Bununla beraber, Avrupa'nın ortak teşebbüslerinden de kopmadı. Bu sebeple, 5 devletin İstanbul elçileri, 27 Temmuz 1839 da Bâbîâli'ye verdikleri ortak bir notada beş devletin, Doğu Sorunu konusunda aralarında mutabık kaldıklarını bildirerek, Osmanlı Devleti'nin, kendilerinin desteği olmaksızın hiç bir müzakereye girişmemesini istediler. Devletlerin bu teşebbüsü, Bâbîâli ile Mehmet Ali arasında herhangi bir anlaşmayı imkânsız kıldığı gibi, Osmanlı Devleti'ni devletlerin "kollektif vesayeti" alüna sokuyordu¹²⁹. Mamafih, bu teşebbüs Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletlerine bağlı hale getirirken, aynı zamanda birbirlerine karşı da kendilerini bağlı hale getirmekteydi¹³⁰.

Beş devletin bu cephe birliği, İngiltere ile Avusturya'nın diplomatik zaferi idi. Çünkü, Rusya bu teşebbüse katılmazlık edemedi; aksi takdirde bütün Avrupa'yı kendisine karşı birleştirmiş olacakü. Fransa da aynı şekilde düşündü. Ayrıca bu hareketi ile, bu cephe içinde Mehmet Ali'nin ve dolayısıyla Fransa'nın çıkarlarını daha iyi savunabileceğine inanıyordu¹³¹.

Avrupa devletleri 27 Temmuz notaları ile, bu şekilde bir cephe birliği kurmuş oldular. Fakat iş, Mehmet Ali sorununun ne şekilde çözümlenmesi gerektiği konusuna gelince, görüşler birbirine uymadı. Görüş ayrılığı, özellikle İngiltere ile Fransa arasındaydı. İngiltere'ye göre Mehmet Ali Suriye'den çıkmalıydı. Fransa ise, Mehmet Ali'nin o tarihe kadar elde ettiği kazançları ve özellikle Suriye'yi elinde tutmasına taraftardı. Mehmet Ali'nin Nizip galibiyeti, Fransız kamu ovamda büyük sevinç yaratmıştı. Louis-Philippe ve bakanları, bir yandan Avrupa devletler topluluğundan ayrılmamak gibi bir kurnazlık güderken, diğer taraftan da, dünyanın hiç bir konferansının, Mehmet Ali'nin elinden kazançlarını alamıyacağını, çünkü adamın "*kılıç elde*" beklediğini söylüyorlardı¹³².

İşte bu sırada Rusya'nın yaptığı bir teşebbüs, Batı Bloku içinde beliren görüş çatışmalarını daha da şiddetlendirdi. Çar'ın Londra'ya gönderdiği özel elçi *Biunnow*, 15 Eylül 1839 da Londra'ya gelir gelmez, Dışişleri Bakanı Palmerston'ua görmüş ve hükümeti adına şu beyanı yapmıştı: Rusya, Mehmet Ali sorununda

¹²⁸ Webster, *Palmerston*. Vol. 2. p. 626.

¹²⁹ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 370.

¹³⁰ *Palmerston*, Vol. 2, p. 636.'

¹³¹ Driault, *Question d'Orient*, p. 147.

¹³² Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 371.

İngiltere ile birlikte hareket etmeye hazırdır. Ayrıca, Rusya Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı yenilemeyecekür. Bunun yerine, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın kapalılığı milletlerarası antlaşma haline getirilmelidir. Zaten, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde bir kontrol kurmak için değil, onun varlığını ve güvenliğini garanti alnna almak için yapmıştır¹³³ ¹³⁴.

Palmerston, Brunnow'un bu beyanını hem hayret ve hem de memnuniyetle karşıladı. Zira, İngiltere'nin yapmaya çalıştığı şeyi şimdi Rusya kendisi teklif ediyordu. İngiltere, 1809 danberi, Boğazların kapalılığı ilkesini, milletlerarası bir taahhüt haline getirmeye çalışmaktaydı. Bu açıdan da, Hünkâr İskeleyi Antlaşması, İngiltere'nin bu kapalılık politikasına bir darbe olmuştu. Şimdi Rusya, 1833 antlaşması ile elde ettiği üstünlük durumundan vazgeçiyordu. O kadar ki, Hünkâr İskeleyi Antlaşması, Çanakkale Boğazı'nın kapalılığını esas almış, fakat aynı kapalılığı İstanbul Boğazı için söz etmemişti. Şimdi Rusya, İstanbul Boğazı'nın kapalılığını da kabul ediyordu. Bundan başka, "ittifak" ın sağlamış olduğu siyasi avantajlardan da vazgeçiyordu. Nihayet, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu sorununda, diğer devletlerin de söz hakkını kabule mecbur kalmıştı.

Rusya'yı bu şekilde harekete sevkeden sebepler vardı. Bir defa Rusya, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na yapılan bu kadar itirazdan sonra, pratikte bu antlaşmanın bir değeri kalmadığını görmüştü. Bu antlaşmayı uygulama alanına geçirmenin kolay olmayacağı anlaşılmıştı. Aksi halde, bütün devletlerle savaşı göze almak gerekecekti. Bunu da yapamayacağına göre, Rusya, İngiltere tarafına kaymalı, Mehmet Ali'ye destek veren Fransa ile, onun karşısında yer alan İngiltere'nin arasını açmalı ve bu suretle Boğazlar sorununda yapmış olduğu bu fedekârlık karşılığında hiç değilse Batı Bloku'nu parçalamalıydı.

Gerçekten Rusya'nın bu diplomatik manevrası başarılı oldu. Fransa Suriye'nin tamamının Mehmet Ali'ye verilmesinde o kadar ısrar etti ki, İngiltere, Fransa'yı bu işin dışında bırakmaya karar verdi. Mehmet Ali vasıtasıyla, Afrika'nın kuzeyinde büyük bir Arap İmparatorluğu kurma hevesinde olan Fransa, Mehmet Ali'nin topraklarını mümkün olduğunca genişletmek istiyordu. Bu durum karşısında, "Fransa'ya bir ders vermek gerekir. Şunu anlaması gerekir ki, sözleri ve istekleri Avrupa'nın kanunu değildir" diyen¹³¹ İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, Rusya, Avusturya ve Prusya ile anlaşarak, Mehmet Ali sorununa çözüm bulmak üzere, 15 Temmuz 1840 da Londra'da bir konferans düzenledi. Londra Konferansı, 15 Temmuz 1840 tarihi ile iki belge kabul ve imza etmiştir. Birincisi bir *Konvansiyon* yani bir antlaşma, ikincisi de "ayrı seued" (acte séparé) dir¹³³. Mehmet Ali sorununa

¹³³ Bak.: Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 217-218; *Palmerston*, Vol. 2, p. 662; Debidour, *adı geçen eser*, p. 372.

¹³⁴ Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, p. 121.

¹³¹ 15 Temmuz 1840 belgelerinin metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 209-215; Erim, *adı geçen eser*, s. 303-308; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 303-309; de Clercq, *Recueil...*, Tome IV-p. 572-577; Hurewitz, *The Middle East and North Africa...*, Vol. I, p. 272-275.

ait çözüm formülünü, "ayrı sened" belirtmektedir. Buna göre : Mısır, babadan oğula geçmek üzere Mehmet Ali'ye verilecek. Ayrıca, Akkâ Valiliği ile, sınırları belirlenen güney Suriye de, kaydı hayat şartıyla, yine Mehmet Ali'ye verilecek. Mehmet Ali bu şartları on gün içinde kabul etmezse, Akkâ'yı kaybedecek ve sadece Mısır'la yetinmek zorunda kalacaktı. Fakat ikinci on gün içinde, babadan oğula geçmek üzere Mısır'ı da kabul etmezse, o zaman Osmanlı Devleti, babadan oğula geçme şartını geri alacaktı. Yine bu Sened'e göre, Mehmet Ali bunların hepsini ilk on gün kabul ettiği takdirde, Osmanlı Devleti'nin imza ettiği bütün antlaşmalar bu topraklarda geçerli olacak ve vergiler de Osmanlı Padişahı adına toplanacaktı. Yalnız, Mısır ile Mehmet Ali'ye verilen toprakların askerî ve sivil masrafları bu vergilerden karşılanacaktı.

Konvansiyon'a gelince : Bu belge, esasında bir "ittifak" antlaşması sayılabilir. Zira, 5 maddelik olan bu anlaşmaya göre, devletler, Sened'deki formülleri Mehmet Ali'ye kabul ettirmek için işbirliği yapacaklardı. Ayrıca, Mehmet Ali'nin Sened'deki çözüm formüllerini kabul etmemesi halinde, Suriye ile Mısır'ın bağlantısını kara ve deniz kuvvetiyle kesmek için Osmanlı Devletine yardım edecekleri gibi, Mehmet Ali'nin kuvvetlerini, karadan ve denizden "İstanbul"a yöneltmesi halinde de Osmanlı Devleti'ne her türlü askerî yardımı yapacaklardı. Böyle bir durumda, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın kontrolü bu dört devlete teslim edilecekti. Fakat bu durum da tamamen geçici olacaktı. Yoksa, bu durum, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar'm savaş gemilerine kapalılığı kuralını hiç bir şekilde ihlâl etmeyecekti. Devletler, Boğazlar'm kapalılığı kuralına saygı göstereceklerini de taahhüt etmekteydiler.

Mehmet Ali bu şartlardan hiç birini kabul etmeyince, Osmanlı Devleti, Mehmet Ali'nin bütün haklarını kaybettiğini ilân etti. Ortak İngiliz-Avusturya donanması Suriye kıyılarını abluka ederken, İngilizler Lübnan'a da asker çıkardılar. Rusya da, Sultan'ın yardım istemesi halinde, diğer Avrupa devletleri donanmalarının Boğazlar'dan içeri girmesine itiraz etmeyeceğini bildirdi¹³¹.

Dört devletin Fransa'yı dışarda bırakan bu kararları, Fransa'da kıyametin kopmasına sebep oldu. Fransız İhtilâlinin hararetli savunucularından tarihçi *Thiers*, 1840 Şubatında Guizot'nun yerine Başbakanlığa gelmişti. İlk işi, 1840 Mayısında, Napolyon'un Sainte-Hélène'deki kemiklerini Paris'e getirtmek oldu. Bu olay, Fransa'da "İmparatorluk" döneminin hatırlanmasına ve millî duyguların kabarmasına sebep oldu. İşte Londra Konferansı, Fransız kamu oyunda böyle bir havanın egemen olduğu bir sırada toplanmış ve Fransa'yı dışlamışa. Fransa, kendisini hakarete uğramış saydı. Kamu oyunda öyle bir heyecan ve tepki dalgası esti ki, tiyatrolarda Fransız millî marşı söyleniyor, en ılımlı gazeteler bile, Fransızları harekete geçmeye çağırıyordu. Napolyon'un maceraları ve başarısızlıkları unutulmuş, sadece

¹³¹ Debidour, *La Sainte-Alliance*, p. 374.

zaferlerinden söz ediliyordu¹³⁷. Fransa'da tam bir savaş havası esiyordu. Lamartine, olaya "Diplomadk Waterloo" diyor, Thiers'den "sivil Napolyon" diye söz ediliyordu. Bundan önceki Başbakan ve Napolyon Savaşlarında aktif rol almış olan Mareşal Soult, Fransa'nın yeni bir "Chaumont Anlaşması" ile¹³⁸ karşı karşıya bulunduğunu söylüyordu. *Journal des Débats*, Londra Anlaşması için, "Fransa bu hakareü kaldıramaz. Şerefi buna izin vermez" derken, Kral Louis-Philippe de, Avusturya ve Prusya elçilerine "Nankörler" diye bağırıyordu¹³⁹. Louis-Philippe, şimdiye kadar liberal hareketlere karşı mücadele etmekle, Avrupa barışını ve hükümdarların tahtlarını kurtardığını iddia ediyordu.

Mamafih, bağırıp çağırılmalarına rağmen, Louis-Philippe daha ileri gitmedi. Bir Mısır valisi için Fransa'nın savaşa girmesini doğru bulmadı ve 1840 Ekiminde Thiers'i Başbakanlıktan uzaklaştırarak, yerine Mareşal Soult'yu getirdi. Dışişleri Bakanlığına da Guizot geldi. Guizot, serdik poliükasına taraftar değildi. Bu şekilde, Mehmet Ali sorununda patlak veren ciddi bir bunalım önlenmiş oldu. "Bırakın Fransızlar ne söylerse söylesinler. Mehmet Ali yüzünden dört devlede savaşı göze alamazlar" diyen Palmerston¹⁴⁰ haklı çıkmıştı.

Fransa'nın desteğini kaybeden Mehmet Ali, yalnız kaldığını anladı ve Osmanlı donanmasını geri vermeye ve Suriye'den çekilip, sadece Mısır'la yetinmeye razı oldu. Fakat bu sefer Osmanlı Devlen de, İngiltere de Mısır'ı da Mehmet Ali'nin elinden almak istedilerse de, bu teşebbüslerinde yalnız kaldılar. Diğer devletler bunu desteklemediler. Onun üzerine İngiltere de üstelemedi. Zira, yeni bir şiddet politikasının, Fransa'yı gerçekten bir savaşa zorlamasından korktu¹⁴¹.

Bunalımın giderilmesinden sonra, devletler Mısır'ın Mehmet Ali'nin elinde kalması görüşünü belirttiklerinden, Osmanlı Devleti de bunu kabul zorunda kaldı ve Padişah Abdi'lmecid'in 13 Şubat 1841 tarihli fermanı ile¹⁴² Mısır meselesi şu şekilde bir formüle bağlandı: Mısır Valiliği, veraset yoluyla, Mehmet Ali'nin büyük oğlundan büyük oğluna geçecek; Mısır Ordusu 18.000 kişiden fazla olmayacak. Albav'a kadar (Albay dahil) olan subayları Mısır Valisi tayin edebilecek. Mısır'da vergiler Padişah adına toplanacak ve bu vergilerin dörtte biri İstanbul'a Osmanlı Hâzinesine gönderilecek. Mısır'da para Padişah adına bastırılacak. Gülhane Hatt-ı Humayunü ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bütün anlaşmalar, Mısır'da da yürürlükte olacaktı.

¹³⁷ Debidour, *aynı eser*, p. 374.

¹³⁸ Napolyon'un *Leipzig* savaşını kaybetmesinden sonra, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın, 1 Mart 1814 de Napolyon'a karşı imzaladıkları ittifak. Bak.: yukarda s. 77.

¹³⁹ Driault, *Question d'Odent*, p. 150.

¹⁴⁰ Webster, *Palmerston*, p. 675.

¹⁴¹ Tukin, *Boğazlar meselesi*,

¹⁴² Fermanın metni : Noradounghian, *Ruceil d'Actes...*, Tome II, p. 320-323; Hurewitz. *The Middle East and North Africa...*, Vol. 1, p. 276.

Padişah Abdülmecid, yine 13 Şubat 1841 tarihli ikinci bir ferman ile de, Mehmet Ali'ye, kaydı hayat şartıyla olmak üzere, Darfur, Nübya, Kordofan ve Sennaar eyaletlerinin (yani Sudan'ın) yönedmini de verdi¹⁴³.

Bunun üzerine devletler Londra'da toplanarak 10 Temmuz 1841 de imzaladıkları bir protokol ile¹⁴¹, Mehmet Ali sorununun kapanmış olduğunu belirttiikten sonra, 15 Temmuz 1840 anlaşmasında öngörüldüğü üzere, Boğazlarla ilgili kapalılık esaslarına katılmak üzere Fransa'nın da davet edilmesine karar verdiler.

6. 1841 BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Yukarda, Hünkâr İskeleyi Andaşması'ndan hiç bir devletin memnun olmadığını ve Boğazların *kapalılığı* ilkesinin, milletlerarası bir taahhüt şekline sokulması fikrinin, 1834 yılından itibaren olgunlaşmaya başladığını ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın yürümeyeceğini anlayan Rusya'nın da, bu antlaşmadan vazgeçerek, 1839 Eylülünde Boğazlar sorununun milletlerarası bir antlaşma haline getirilmesine yanaştığını belirtmiştik.

Yine, daha önce de belirttiğimiz üzere, Boğazların bütün devletlerin savaş gemilerine kapalılığı hususunda Osmanlı Devleti'nin eskidenberi uyguladığı kuralı ("usul-i kadime-i Saltanat-ı Seniyye"), İngiltere daha 1809 daki Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) anlaşmasındanberi, bütün devletlerin bağlı kalacağı bir milletlerarası taahhüt haline getirmeye çalışmaktaydı. 1809 Anlaşmasının 11. inci maddesine göre, *başka devletler bu kapalılığa riayet ettikleri* sürece, İngiltere de Boğazların kapalılığına saygı gösterecekti. Fakat İngiltere istiyordu ki, başta Rusya olmak üzere, bütün devletler de aynı şekilde, *kapalılığa saygı* taahhüdünde bulunsunlar. Bu bakımdan, 1833 Antlaşması İngiltere için bir darbe oldu. Fakat, İngiltere'nin, kapalılık kuralını gerçekleştirmek hususundaki kararlılığını da arttırdı. Mehmet Ali sorununun gelişmeleri, bu gerçekleşmeyi kolaylaştırdı. Bunda, bütün Avrupa'yı karşısında bulan Rusya'nın, İngiltere'ye yanaşmasının büyük rolü oldu.

Görüldüğü gibi, İngiltere, 15 Temmuz 1840 Anlaşması ile, Boğazların kapalılığını ilke olarak Rusya, Avusturya ve Prusya'ya kabul ettirmişti. 10 Temmuz 1841 Protokolü ile de, Fransa'nın bu konudaki anlaşmaya davet edilmesi kararlaştırılmıştı. Nihayet, 1841 yılı geldiğinde, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın da 8 yıllık süresi bitiyordu. Fransa, daha önce, Mısır sorunu çözümlenmedikçe, Boğazlar'la ilgili herhangi bir anlaşmaya imza koymayacağını söylemişti. Şimdi, Mısır sorunu da sonuçlandığına göre, devletlerin Boğazlar konusunda bir milletlerarası anlaşma imzalamasına hiç bir engel kalmıyordu. Bu suretle, devletler Osmanlı Devleti ve Fransa'nın da katılması ile, 13 Temmuz 1841 de Londra'da, *Boğazlar Sözleşmesi*,

¹¹³ Fermanın metni: Noiadounghian, Tome II, p. 323-324.

¹⁴¹ Protokolün metni : Noradounghian, Tome II, p. 341-342; de Clercq, *Recueil...* Tome IV, p. 597-598.

veya *Londra Boğazlar Sözleşmesi* veya *1841 Boğazlar Sözleşmesi* denen belgeyi imzaladılar¹⁴⁵.

Boğazlar Sözleşmesi, 4 maddeden ibaret olup, bunun en önemli ve esas olan maddesi, birinci maddesidir. Bu maddeye göre, bir taraftan Osmanlı Devleti, yabancı savaş gemilerinin Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarından geçemeyeceğine dair eskidenberi ve değişmeksizin (nakabili tağyir olarak) uygulamakta olduğu yasağı (kaide-i kadîme), bundan sonra da uygulayacağına dair "karar-ı kaviini", yani kesin kararlılığını ilân ve bu hususta garanti veriyor, diğer taraftan da İngiltere, Rusya, Avusturya, Fransa ve Prusya devletleri, Osmanlı Devleti'nin bu geçiş yasağı kural ve kararına saygı göstermeyi taahhüt ediyorlardı. Yani, Osmanlı Devleti barış zamanında hiç bir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirmeyecek ve bu devletler de zorla geçirme teşebbüsünde bulunmayacaklardı. Nihayet, 3. madde ile de, Osmanlı Devleti, diğer bütün devletleri, bu sözleşme'ye katılmaya davet edecekti.

Bu sözleşme ile ilgili olarak bazı noktalar üzerinde durmak gerekir.

Bir defa, Boğazların kapalılığına dair Osmanlı Devleti'nin taahhüdü, sadece barış zamanına aittir. Çünkü, 1. maddede, "Devlet-i âliye hal-i sulhde bulunduğu müddetçe hiç bir ecnebi cenk sefinesini kabul buyurmayacaklarını ilân buyurmuşlardır" denilmekteydi. Bu hale göre, Osmanlı Devleti, herhangi bir devletle savaş halinde olursa, Boğazları istediği devletin savaş gemilerine açabilecekti. Nitekim, Kırım Savaşı'nda böyle olmuştur.

ikinci olarak, 1841 Sözleşmesi, Boğazlar sorununun tarihinde bir dönem noktası teşkil eder. Şu manada ki, 1841 Sözleşmesi ile Boğazlar bir "milletlerarası statü" kazanır. Şöyle ki: 1841 e gelinceye kadar da, Boğazları bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutmak, Osmanlı Devleti'nin daima uygulamakta olduğu bir kuraldı. Fakat bu kural, tek tarflı bir irade beyanı şeklindeydi. Yani, bu kuralı Osmanlı Devleti, çıkarlarına uygun görerek, bu kuralı kendisi koymuştu ve dolayısıyla, istediği zaman da bu kuraldan vazgeçebilirdi. Bu onun arzusuna bağlıydı. Ortada, herhangi bir devlete karşı alınmış bir taahhüt yoktu. 1809 Anlaşmasında bile, bu kuralı İngiltere'ye karşı kabul ederken, yine kendisi böyle uygun gördüğü için böyle bir taahhütte bulunmuştu. Çünkü, Boğazların statüsünün, Boğazlar rejiminin tayin ve tesbitinde, kesin olarak Osmanlı Devleti egemendi.

1841 Boğazlar Sözleşmesi, arük bu durumu değiştiriyordu. Boğazlar rejimini tayin eden, artık sadece Osmanlı Devleti'nin tek tarflı iradesi değil, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin diğer taraftan da Avrupa devletlerinin karşılıklı ve ortak taahhütleriydi. Yani Osmanlı Devleti'nin iradesi ve egemenliği sınırlandırılmıştı. Artık

¹⁴⁵ Boğazlar Sözleşmesinin metni : *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 216-218; Erim, s. 311-313; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 342-344; de Clercq, *Recueil...*, Tome IV, p. 598-600; Hurewitz, *adı geçen eser*, Vol. 1. p. 279. Albin *Les Grands Traités Politiques*, p. 169-170.

Osmanlı Devleti, diğer devletlerin de onaylarını almadan Boğazlar rejiminde bir değişiklik yapamayacaktı. Durum bugün de böyledir.

Üçüncü olarak, Avrupa Devletlerinin, Boğazların kapalılığına saygı hususunda yapmış oldukları taahhüt, sadece Osmanlı Devleti'ne karşı değil, aynı zamanda birbirlerine de karşıydı. Dolayısıyla, içlerinden biri, taahhüdünden vazgeçip, Osmanlı Devleti ile, Boğazlardan geçmek için ayrı bir anlaşma yapamazdı. Yani yeni bir Hünkâr İskelesi Antlaşması artık söz konusu olamayacaktı.

Osmanlı Devleti, Mısır'ı aşağı yukarı kaybetmiş olmakla beraber, 1841 Boazlar sözleşmesi ile, Rusya'dan yönelen tehlikeyi de büyük ölçüde bertaraf etmiş olmaktadır. Tabii, asıl zafer İngiltere'nindi. Boğazların kapalılığını kesinleştirmekle, artık Rusya'nın Boğazlar'dan Akdenize inmesi kolay kolay söz konusu olamayacaktı. Hatta, bu Rus tehlikesinin daha da esaslı bir şekilde önlenmesi amacı ile, Avusturya, Londra'da, 1841 sözleşmesine bir hüküm konularak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün de ortak garanti altına alınmasını teklif etmiş ise de, Rusya'nın şiddetli itirazı karşısında bundan vazgeçildi^{14*}. Bunun yerine, Sözleşmenin başına "Rahman ve Rahîm olan Allah adına" (au nom de Dieu Très Miséricorde) başlığını taşıyan bir beyanname kondu ve bunda, beş devletin işbirliğinin, Avrupa barışının korunmasının garantisi olduğu ve Osmanlı Sultanının "egemen haklarına" saygı gösterileceği ifade edilmekle yetinildi.

7. OSMANLI İMPARATORLUĞU NDA TANZİMAT

Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmet'ten itibaren, Avrupa ile kendi arasında mevcut olan mesafeyi kapatmak için bir takım ıslahat (reform) hareketlerine girişmiştir. Bu reform hareketleri 19. yüzyıl içinde, genişleterek devam etmiştir.

19. yüzyılın ilk Osmanlı hükümdarı III. Selim, özellikle askerî güce önem vererek, *Nizam-ı Cedit* ordusunu kurmuştur. 18. yüzyıldaki yenileşme hareketlerinde olduğu gibi, III. Selim de, Devlet'in güçlendirilmesi çaresini, askerî teşkilatta görmüştür. Bununla beraber, III. Selim, hükümdarlığının, halkın refah ve mutluluğunu sağlamaya yönelik bulunduğu ve kendisinin de halkın bir hizmetkârı olduğuna inanan bir Padişah'u. Ülke yönetiminin her kesiminin İslaha, yenilenmeye muhtaç olduğunu görmüş ve bu konuda yapılması gerekenler için tavsiye ve teklifte bulunmak üzere bir *Meclis-i Meşveret*, yani bir Danışma Meclisi kurmuştu. Bu meclise, "Sizden rey, benden infaz" demişti. Bu Meclis teklifleri yapacak, III. Selim de bu teklifleri yürürlüğe koyacaktı. "Ölümden **gayTi** her hastalığa ilâç bulmak mümkündür" demekteydi¹¹⁷. Meclis-i Meşveret, bir parlâmentonun çok başlangıç şekli sayılabilir.

^{11,1} Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 231.

¹¹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 60.

Lâkin III. Selim'in bütün çabaları boşa gitmiştir. Ülkede, bu yenilikleri kaldıracak zihniyet olmadığından, bu uğurda hayatını da kaybetü.

III. Selim'in büyük destekçisi ve II. Mahmud'un ilk Sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa da, İslahat yönünde önemli bir adım atmıştı. Ayan ve Beylerin, kendi başlarına buyruk bir şekilde ve merkezi hiç kaale almadan hareket ettiklerini gören ve ülkenin yönetiminde disiplin ve birlik sağlamak isteyen Alemdar, bunları İstanbul'a davet ederek bir toplantı yapmış ve bu toplantıda bir takım kararlar alınmıştır. Bu kararlar Padişah'ın bir hatt-ı humayun'tu ile onaylanmıştır ki, buna *Sened-i İttifak* denir¹⁴⁸. Bu Sened, bir taraftan Padişah'ın, diğer taraftan da Ayan ve Beylerin karşılıklı taahhütlerini ihtiva ediyordu. Bu taahhütlere göre, her iki taraf da, ülkenin iyi bir şekilde yönetilmesi için çaba harcayacaklar ve yenilik hareketlerinin gerçekleşmesine çalışacaklardı. Hukukî bakımdan bu belge, Padişah'ın mutlak otoritesine getirilmiş bir sınırlama idi. Çünkü, Padişah, Ayan'ı bir taraf olarak kabul ediyor ve onunla yetki paylaşımına gidiyordu. Ayan'ın yetkileri ve yönetim alanları tesbit edilmiş ve bu yetki alanına Padişahın müdahalesi önlenmişti¹⁴⁹.

Hukukî bakımdan Sened-i İttifak, bir *Siyasî Sözleşme* dir, bir misak'tır¹⁵⁰.

Alemdar Mustafa Paşa'nın teşebbüsleri, bir taraftan gericileri, diğer taraftan da II. Mahmud'u korkuttuğu için, o da çabalarının bedeli olarak hayatım verdi. Lâkin bu bedel de bu amaçları gerçekleştirmedi.

III. Selim ve Alemdar tecrübelerini gören II. Mahmud, birinci planda kendi iktidarının güçlendirilmesine önem vermekle beraber, ülkede bir takım yenilikler yapma zorunluluğunu o da görmüştü. Evvelâ kendi otoritesini tehdit eden ve adam-akıllı bozulmuş bulan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı ve bunun yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* isimli yeni bir askeri örgüt kurdu. Bundan sonra, yönetimde disiplini sağlamak için, âsi valilerin başları ezildi. (Mehmet Ali Paşa hariç). Devlet organlarında düzeltmeler yapıldı. Maliye, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri kuruldu. Ticaret Nezareti kuruldu. Nezaretlere Müsteşarlar taran edildi. Vergilerin ıslahı için tedbirler alındı. Posta teşkilâtı kuruldu. İlk defa nüfus sayımı yapıldı. Harbiye ve Tıbbiye okulları açıldı. İlk resmî gazete olan *Takim-i Vekayi* yayınlanmaya başlandı. Yine eğitim ve öğretim alanında olmak üzere, II. Mahmud Avrupa'ya pek çok öğrenci gönderdi.

II. Mahmud'un bu yenilikleri, şüphesiz, Osmanlı toplumuna büyük faydalar sağlamıştır. Fakat, II. Mahmud daha önceki tecrübeleri görmüş ve bilmiş olduğu için, gerici zihniyetle mücadele edebilecek köklü bir programa cesaret edememiş-¹⁴⁸

¹⁴⁸ Sened-i İttifak'ın metni: Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No. 269, 1985, s. 3-7.

¹⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1975, s. 236.

¹⁵⁰ aynı eser, s. 235.

tir. Yukarda da belirttiğimiz gibi, kendi mutlak otaritesinin sınırlandırılmasına hiç yanaşmamıştır. Şimdi ele alacağımız *Tanzimat Fermanı*, bu bakımdan, gerek II. Mahmud'un yaptıklarına ve gerek daha önce yapılanlara oranla çok büyük farklılık gösteririr.

A) Tanzimat Fermanı ve Niteliği

Mısır sorununun gayet bunalımlı bir döneme girdiği bir sırada, yeni Padişah Abdülmecid, saltanatının dördüncü ayında, niteliği itibariyle, daha öncekilerden çok farklı bir yenilik hareketine girişti. Hariciye Nâzın *Mustafa Reşit Paşa*, 3 Kasım 1839 günü, Gülhane Meydanında Padişahın bir "Hatt-ı Hümayun" unu okudu. Bu tören sırasında, Padişah, bakanlar, ulema, Devlet'in yüksek kademe asker ve sını memurları, Hıristiyan tebaanın temsilcileri, esnaf örgütlerinin temsilcileri ve yabancı elçiler de hazır bulundu. Tarihimizde *Tanzimat Fermanı* veya *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* denen belge budur¹⁵¹.

İhtiva ettiği fikirler itibariyle, Tanzimat Ferman'ını 5 kısma ayırmak mümkündür¹⁵²:

Birinci kısımda, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kur'anın hükümlerine ve Şeriat kanunlarına saygı gösterildiğinden, Devlet'in kuvvetli ve müreffeh bir duruma geldiği belirtilmektedir.

İkinci kısımda, yüzelli yıldanberi türlü gaileler ve sebeplerle, ne Şeriat'e ne de faydalı kanunlara uyulduğu ve bundan dolayı da Devlet'in eski kuvvet ve refahı yerine, güçsüzlüğün ve fakirliğin geçmiş olduğu söylenmektedir.

Üçüncü kısımda, Allah'ın inayeti ve Peygamberin yardımıyla, Devlet'in iyi bir şekilde yönetimini sağlamak için bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilmektedir.

Dördüncü kısımda, bu yeni kanunların dayanacağı ilkeler belirtilmektedir:

a) Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması.

b) Verginin düzenli bir usule göre ayarlanması ve toplanması.

c) Askerliğin düzenli bir şekilde sokulması.

Beşinci kısımda ise, bu kanunların yapılması ve uygulanması için gereken tedbirlerden söz ediliyordu.

¹⁵¹ Tanzimat Ferman'ının metni : *Tanzimat*, Cilt I, İstanbul Maarif Matbaası, 1940, s. 48-49; Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 255-258; Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s. 11-13; Ferman'ın Fransızca metni: Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat*, Tome I, Paris, A. Cotillon, 1882, p. 257-261; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 288-290; *Tanzimat*, s. 48-49 arası faksimile. İngilizce metin için bak.: Hurewitz, *The Middle East and North Africa* Vol. 1, p. 269-271. Prof. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991 (3. baskı), s. 176-180.

¹⁵² Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s.170.

Görüldüğü gibi, Tanzimat Fermanı'nın en önemli kısmı, dördüncü kısmı idi. Burada ferdi haklar ve bunların korunması söz konusuydu. Ferman, bir insan canını, ırz ve namusunu tehlikede görünce, her türlü hiyanete teşebbüs eder ve bu da ülkeye zarar verir diyordu. Keza, mal ve mülkünden emin olan bir insan da, kendi işiyle gücüyle uğraşır, bunları geliştirmeye çalışır ve devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artar diyordu. Vergilerin toplanmasında "iltizam" usulünün fenalıklarından söz eden Ferman, bu üşülün, ülkenin "umur-i mâliyesini" bir adamın "pençe-i cebr-ü kahrına" teslim etmek demek olduğunu, bu sebeple, vergilerin, kanunlarla tayin edilmiş usullere göre alınacağını belirtiyordu. Askerlik sorusunda ise, halihazır askerlik usulünün, ahalinin "rütbe-i tahammülünü" aştığını, bunun da yine ülkeye zarar getirdiğini, bu işin de kanunlarla düzenlenip, askerlik süresinin 4 veya 5 yıl olacağını söylüyordu.

Yine kişi haklarının korunması bakımından Ferman, hakkında aleni olarak soruşturma yapıp hüküm verilmedikçe, kimseye gizli veya aleni idam veya zehirleme cezası uygulanamayacağını belirtmekteydi. Ayrıca, bir kimsenin suçundan dolayı, onun vârisleri, çocuğu çocuğu sorumlu olmayacaklar ve mallarına da el konmayacakür.

Diğer taraftan, Ferman'a göre, Hıristiyan ve Müslüman bütün Osmanlı uyrukları eşit sayılacaktı. Ferman'da, bu konuda, "tebaayı saltanat-ı seniyyemizden olan ahali-i İslâm ve milel-i saire bu müsaadat-ı şahânemize bilâistisna mazhar olmak üzere" deniyordu.

B) Tanzimat'ın Uygulanması

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasından kısa bir süre sonra, bu Hatt-ı Hümayun'da gerekli olduğu gösterilen tedbirlerin alınmasına başlandı.

Kişi haklarının korunması bakımından önemli olan, yeni bir Ceza Kanunu yapıldı. Memur suçlarına ait yeni bir İdare Kanunu yapıldı ve burada rüşvet için ağır cezalar konuldu. Bir çok paşalar rüşvet suçundan mahkûm oldu. Bunlar arasında Tanzimat'ın düşmanlarından Hüsrev Paşa da vardı.

Tanzimat'ın birinci ve ikinci yıllarında iltizam ve âşar toplama usulleri değiştirildi. Âşâr, maliye memurları vasıtasıyla toplanmaya başlandı. Hıristiyanların verdikleri *cizye*, Patrikhaneler vasıtasıyla toplandı. Fakat buna rağmen, malî reformlar gereği gibi yapılamadı. Kısa bir süre sonra, âşâr ve *cizye*'nin toplanmasında eski usullere dönüldü. Bununla beraber, vergi işleri için Defterdarlıklar kuruldu. Vergilerin tahakkukunda ve toplanmasında belediye ve vilâyet meclislerine bazı yetkiler tanındı.

Askerlik yaşı 20 olarak kabul edildi ve kur'a usulü kondu. Ülke toprakları askerlik bakımından bölgelere ayrıldı. Her bölgenin nüfusuna göre, alınacak asker miktarı tesbit edildi. Her aileden ancak bir kişi askere alındı. Tek çocuklu ailelerden

asker alınmadı. Hıristiyanlar da askere alınacaktı. Fakat bu yürümedi. Hıristiyanlar yüzyıllardanberi askerlik yapmıyorlardı. Bu sebeple Hıristiyanların askerliğinden vazgeçildi. Böylece Müslüman-Hıristiyan eşitliği ilk darbeyi yedi.

Millî eğitim işlerini bir düzene sokmak için, bir "Meclis-i Daimi-i Maaiif-i Umumiye" kuruldu. Bu meclis, eğitim ve öğretim işlerini bir birliğe kavuşturacaktı. Fakat yapamadı. Her şeyden önce, ulemanın kontrolündeki medreselerle başedi- lemedi.

İdarî örgütte de bazı yenilikler yapıldı. Memleket eyaletlere, eyaletler sancak- lara, sancaklar kazalara ve kazalar da, köyleri de içine alan nahiyelere ayrıldı. Her Vali'nin yanına, bölge kuvvetlerine komuta edecek bir muhafız ile, maliye işlerine bakacak bir defterdar verildi. Bazı eyalet ve sancaklarda yerel meclisler kuruldu. Bu meclislerde, Müslüman ve Hıristiyan ahali, nüfusları oranında temsil edildi^{1,3}.

C) Tanzimat'ın Özelliği

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Ahmet'ten itibaren başlamış olan Avrupalılışma hareketleri dizisi içinde önemli bir merhale teşkil eder. Ve bu mer- hale kendisinden öncekilere oranla çok farklı bir özellik taşır. O zamana kadar ta- pılan yenileşme hareketleri, ağırlık olarak, Devlet'in uğradığı askerî yenilgiler gö- zönünde tutularak, hemen daima askerî alanda vukubulmuştu. Tanzimat'ın hare- ket noktası ise, esas itibariyle böyle bir endişeden doğmuş değildir. Devlet'in basma gelen gailelerin sebeplerini, gerek Devlet, gerek Osmanlı toplum düzenininde görmüş ve hem bu düzenin temellerini ve hem de Devlet'in işleyişini yeniden dü- zenlemeyi amaç edinmiştir. Bundan dolayı, Tanzimat Fermanı, hem bir çeşit İnsan Hakları Demeci ve hem de bir bakıma anayasal nitelikte ortaya çıkmıştır. Fakat Tanzimat Fermanı, şüphesiz, bir Amerikan veya Fransız Haklar Beyannamesi de- ğildir. Çünkü, her şeyden önce, Tanzimat Fermanı, bir halk hareketi sonucu halk- tan gelen bir isteğin ifadesi olmayıp, yukarıdan aşağıya, yani, Devlet iktidarını kul- lanan üstün otoriteden, hükümdardan, Padişah'tan gelmiştir. Sanırız, Tanzimat'ın zayıf taraflarından biri de budur. Bundan dolayıdır ki, Tanzimat, halk tarafından kolaylıkla benimsenip hazmedilmemiştir.

Tanzimat'ın yukardan gelen bir hareket oluşunun doğurduğu bir eksiklik de şuydu: Gülhane Hatt-ı Hümayunu, üstün otoritenin, yani Padişah'ın tek taraflı bir beyanı idi. Açıkçası, padişahın, vatandaşlarına bir lütfü idi. Dolayısıyla, Hatt-ı Hümayun'a aykırı bir eylem halinde, bunu önleyecek, Ferman'ın ilkelerine uymayı

^{1>3} Tanzimat'ın bu uygulamalarının ayrıntıları için bak.: Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 172-184: Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat*, tome I, p. 39-43, 71-77. Tanzimat'ın çok çeşitli cephelerden değerlendirmesi için, *Tanzimatağlı* eserin yanında şu eseri de zikretmek gerekir: *150. Yılında Tanzimat* (Kollektif eser, Yayına hazırlayan; Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, Türk Tarih Kurumu yayını, 1992.

stğiıyacak bir tedbir, bir müessese mevcut değildi. Her ne kadar Padişah, Hatt-ı Hümayun'da söylenenlere sâdik kalacağını dair, "*İşbu kavanin-i şer'iyeye mucerred din-ü-devlet ve mülk-ü milleti ihya için vaz' olunacak olduğundan cânib-i Hümayunumuzdan hilâfına hareket vuku bulmayacağına ahd-ü-misâk olunub...*" cive yemin etmiş ise de, bu yemine bağlılık konusu, kendi vicdanı ile Allah arasında bir sorundu. Tanzimat Fermanı'nda öngörülen yegâne müeyyide şuydu:

'Hemen Rabbimiz Taâlâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve kavanin-i müessiseuin hilâfına hareket edenler Allah-ı Taâla Hazretlerinin lânetiue mazhar olsunlar ve ilelebed felah bulmasınlar. Amin!'

Ayrıca, yukarda sözünü ettiğimiz yemini, Padişah'tan gayrı ulema ve vükelâ da etmişlerdir.

Tanzimat Fermanı'nda esas olarak ferdî, yani kişi haklarının ele alınmasında, Avrupa'da gelişmekte olan liberalizm hareketinin ve 1830 İhtilalleri'nin etkisini görmemek mümkün değildir. Esasen Tanzimat, Büyük Reşit Paşa'nın eseridir. Reşit Paşa uzun süre Paris ve Londra'da elçi olarak bulunmuş ve Louis-Philippe'in liberal rejimini ve İngiltere'deki seçim reformu olaylarını yakından izlemiştir¹⁵¹. Fransa ve İngiltere'de yapığı temaslar sonucunda, Osmanlı İmparatorluğunda da liberal reformların yapılması gerektiğine inanmıştı. Osmanlı İmparatorluğunda da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitliğin sağlanması gerektiğine inanmıştı. Hiç şüphe yok, Mustafa Reşit Paşa, yaşadığı zamanın siyasî kavramlarının gelişme mesafesinin bilincindeydi. Ne yazık ki, Reşit Paşa'nın, düşünce sistemi, o zamanki Osmanlı toplumunun çok ilerisinde bulunuyordu. Onun fikirlerini uygulamak için gereken atmosfer henüz olgunlaşmamıştı. Bununla beraber, Mustafa Reşit Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nde hem *Devlet* kavramına ve hem de Osmanlı topluma bir ileri hamle yaptırdığına da şüphe yoktur.

Tanzimat Fermanı, hukuken bir "*Charte Constiutionnelle*" olarak telâkki edilir. Yani, millî egemenlik, Meşrutiyet veya Cumhuriyet rejimlerine gidilmeksizin, Padişah kendi iradesiyle kendi yetkilerini sınırlamıştır. Kendi otoritesinin faaliyet sınırlarını çizmiş ve siyasî gücünün kullanılma şeklini belirli bir statüye bağlamıştır. Bir "Charte", değiştirilmediği veya kaldırılmadığı sürece, hukuken bağlayıcı bir güce sahiptir¹³⁵. Yani Tanzimat Fermanı da yürürlükte kaldığı sürece, bundaki hak ve ayrıcalıklara aykırı kurallar konamıyacaktır. Şu halde, Tanzimat'ın bir özelliği de şu oluyor ki, bizde, anayasalı rejimin gerçekleşmesi yolunda atılmış bir ilk adımdır. Bundan önceki reform veya yenileşme hareketlerinin hiç birinde bu özelliği görmek mümkün değildir. Padişahın kendi otoritesini, tek taraflı da olsa, kendisinin sınırlaması ilk defa vâki olmaktadır.

^{1a4} Reşit Paşa ve siyasî hayatı için bak.: Prof. Deşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991 (3. baskı).

^{1:10} Tanzimat Fermanı'nın hukukî tahlili için bak.: Dr. Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", *Tanzimat*, Cilt I, s. 31-58; Dr. Recai Galip Oltandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", *Tanzimat*, Cilt I, s. 97-128.

Nihayet şunu da belirtelim ki, bize göre, Büyük Reşit Paşa'nın İngiliz siyasî hayatını yakından izlemiş olması dolayısıyla, Tanzimat Fermanı ile, İngiliz demokrasisinin başlangıcını teşkil eden 1215 tarihli *Magna Carta* (Büyük Ferman) arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır¹³⁶. Bu benzerlikleri, özet olarak, şu şekilde belirtebiliriz :

a) *Magna Carta*, İngiltere Kralı'nın vergi toplamadaki yetkilerinin kısıtlanması amacıyla ortaya çıkduğundan, bu belgede vergi meselesi ağırlıklı yer alır. Çünkü vergi adaletinin gerçekleştirilmesi söz konusuydu. Keza, Tanzimat Fermanı da aynı niteliği taşıyordu. Ferman'da "... ba'de ezin ehali-i memâlikden her ferдин emlâk ve kudretine göre, bir vergi-yi münasib ta'yin olunarak kimseden ziyade bir şey alınmaması..." deniyordu. *Magna Carta*'ya göre, vergileri asillerin de temsilcilerinin bulunduğu bir Konsey tesbit edecek iken, Tanzimat Fermanı'nda soyut adalet ilkesi yer almaktadır.

b) *Magna Carta*'nın 39. maddesi, Kralın Baronlara karşı ve Baronların da halka karşı sahip oldukları cezaî yetkilerde, kanun hâkimiyeti, hukukun üstünlüğü ve kanunsuz ceza olmaz (due process of law) ilkesini koyarken, Tanzimat Fermanı da, "... fı mâbâ'da eshabı cünhanın da'vâlan kavanin-i şer'iyye iktizasınca alenen berveçhi tedkik görülüb hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafı ve celi id'am ve tesmim muamelesi icrası caiz olmamak..." diyordu.

c) Tanzimat Fermanı, "herkes emvâl ve emlâkine kemâl-i serbestiyle mâlik ve mutasarrıf olarak ona bir taraftan müdahale olunmamak" diyerek mülkiyet hakkını korurken, *Magna Carta*'da doğrudan doğruya mülkiyet hakkı ile ilgili bir husus bulunmamakla beraber "veraset" hakkını koruyan bir 2. maddesi vardı. Bu madde, bir lordun, bir şövalyenin ölümü halinde, toprakları oğluna veya vârislerine intikal ederken, Kralın aldığı vergiyi belirli bir rakamla sınırlayarak, veraset ve dolayısıyla mülkiyet hakkını korumaktaydı. Tanzimat Fermanı bunu, "... firarda birinin töhmet ve kabahati vukuunda onun vereseşi ol töhmet ve kabahatten beriyy-üz-zimme olacaklarından, onun malını müsadere ile vereseşi hukuk-i irsiyyelerinden kalınmamak..." şeklinde ifade etmekteydi.

d) *Magna Carta*'da askerlik işi de ele alınmıştır. O zamanın İngilteresinde asiller askerlik yapmadıklarından, Krala bir vergi öderlerdi. *Magna Carta*'nın 12. maddesi bu askerlik vergisine (bedel) de bir düzenleme getirmiş ve bu verginin sözünü ettiğimiz Konsey tarafından tesbitini öngörmüştü. Tanzimat Fermanı da, halktan "rütbe-i tahammülünden ziyade" asker alındığından şikâyet ederek, "her memlekettен lüzumu takdirinde taleb olunacak neferat-ı askerivye için ba'zı usûl-i hasene ve dört veyahud beş sene müddet istihdam zımında dahi bir tarik-i müna-vebe vaz'ü tesis olunması icab-ı haldendir" demektedir. Yani her iki belgede de, askerlik sorunu, üzerinde durulan konulardandı.

¹³⁶ *Magna Carta*'nın önemli maddelerinin metni: Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p. 113-116.

e) "Eşitlik" ilkesi bakımından da Magna Carta ile Tanzimat Fermanı arasında bazı benzerlikler görülmektedir. 61 maddelik Mağna Carta, açıkça bir eşitlik ilkesinden söz etmemekle beraber, ve Kral ile Baronlar arasında imzalanmış olmasına rağmen, bu belgenin getirdiği haklar sadece Baronlara tanınmış değildi. Magna Carta'nın 15. ve 60. maddeleri, bu belge ile Baronlara tanınan bütün hak ve yetkileri, Baronların da kendi halkına tanıyacağını belirtmekteydi. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Tanzimat Fermanı, eşitlik ilkesini daha açık bir şekilde vurgulamakta ve "... teb'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve milel-i saire bu müsaadat-ı şahanemize bilâ istisna mazhar olmak üzere" demektedir.

f) Magna Carta özellikle vergi konusunda, Başpiskopos, Piskopos, Kontlar ve Baronların dahil olacağı bir "Genel Konsey" kurmuştu. Tanzimat Fermanı da, II. Mahmud zamanında kurulmuş bulunan "Meclis-i Ahkâm ül-Adliyye"nin üye sayısının artırılarak, sadece kanun hazırlamakla değil, ülkenin bir çok sorunlarının da müzakeresi ile görevlendirilmesini istiyor ve "... ve vükelâ ve rical-i Devlet-i Aliyyemiz dahi ba'zı ta'yin olunacak eyyamda orada içtima ederek ve cümlesi efkâr ve mütaleatını hiç çekinmeyüb serbestçe söyleyerek" diyordu.

D) Tanzimat'a İç ve Dış Tepkiler

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu liberal hareket liberalizmin düşmanı olan Rusya ve Avusturya tarafından boş karşılanmadı. Çeşitli milletleri içine alan Avusturya'nın hoşnutsuzluğu daha fazlaydı. Metternich, İstanbul'daki elçisi Appony'ye, Tanzimat için şunları yazıyordu:

"... Osmanlı İmparatorluğu çökme halinde bir vücuttur... Bu çöküşe sebep olan fenalıkların başında, ilk temellerini Sultan Selim'in attığı, son padişahın ise, derin bir cahillik ve muazzam bir hayal gücü ile desteklediği, *Avrupavai reform zihniyeti* gelmektedir... Bizim Bâbüâlîye tavsiyemiz şu olacaktır: Hükümetinizi, bir güç olarak varlığınızın temelini teşkil eden, ve Padişah ile tebaası arasındaki başlıca bağlantıyı meydana getiren, dinî müesseselere saygı esası üzerine kurunuz. Yönetim sisteminizi düzene koyun, onu İslah edin. Fakat, yerine size gitmeyen reformları koymak için, bu yönetim sisteminizi yıkmayın. Aksi takdirde, Padişah'm, yıktığı değerleri, yerine koydukları kadar bilmediği sonucuna varılır... Türk kalınız... ve Şeriat'a uyunuz"¹⁵⁷.

Rusya'ya gelince: Hoşnut olmamakla birlikte, Tanzimatı, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için iyi bir fırsat bildi. Tanzimat'ın ilânından kısa bir süre sonra, Ferman'daki ilkelerin Ortodoks tebaaya iyi uygulanmadığından şikâyetle, Osmanlı Devleti'ne akıl öğretmeye kalktı¹⁵⁸.

¹⁵⁷ Engelhardt, *La Tuiquie etle Tanzimat*, Tome I, p. 48-49.

¹⁵⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 188.

Rusya'nın Akdeniz'e inen yolu üzerinde bulunan Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ile kuvvetleneceği ümidi ile, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki bu siyasal yenileşme hareketinden memnun kaldılar. İngiltere'nin İstanbul elçisi Ponsonby, Tanzimat reformlarını Mehmet Ali için bir darbe olarak görüyor ve Palmerston'a şöyle yazıyordu: "*Bu Ferman, İmparatorluğun artık eskimiş olan bir yönetimle kurtarılamayacağını söyleyenlere muzafferaue bir cevaptır... Türkiye'nin düşmanları ve Mehmet Ali'nin dostları, yedikleri darbenin ağırlığını hissetmektedirler*"¹⁵⁹. Palmerston da Ponsonby'ye şöyle yazıyordu: "*Sizin Hattı Şerif, gerçekten büyük bir siyasal hamledir ve burada olduğu kadar Fransa'da da kamu oyu üzerinde büyük etki yapmıştır. Ben zaten, Türkiye'nin kuvvet dengesi-nin esaslı bir unsuru olarak, başını tekrar dik tutacağı ümidini hiç kaybetme-dim*"¹⁶⁰.

Lâkin hem Fransa ve hem İngiltere, yine de, Tanzimat'ı, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için bir vasıta olarak kullanmaktan geri kalmadılar. Fransızlar katolik, İngilizler de protestan tebaaya Tanzimat'ın iyi uygulanması için müdahaleye başladılar.

Hıristiyan tebaa içinde, Tanzimat'a karşı en büyük hoşnutsuzluğu Rumlar gösterdi. Çünkü Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda en ayrıcalıklı azınlık durumunda idiler. Halbuki Tanzimat, bütün vatandaşlar arasında eşitlik ilkesini getirmekle, Rumların ayrıcalıklı durumları bozulacaktı. Bilindiği gibi, Rumlar, özellikle Fenerli Rumlar, gerek Dışişleri'nin, gerek Divan tercümanlıklarını yaparlar, Eflâk ve Buğdan beyleri Fenerli Rumlardan atanırdı. Yani Devlet yönetiminde etkinlikleri vardı. Rumlar, Tanzimat ile bu ayrıcalıklı durumlarının kaybolmasından korkuyorlardı. Bu sebepledir ki, Hatt-ı Hümayun okunup, kırmızı atlastan bir keseye konunca, orada hazır bulunan Rum Patriği, "İnşallah bu keseden bir daha dışarı çıkmaz" demiştir¹⁶¹.

Bundan başka, menfaatleri haleldar olanlar ile, iktidarlarını başıboş, istediği gibi kullanan bir çok paşalar da, Tanzimat'tan hiç memnun olmadılar. Bunların başında, daha önce Sadrazamlık yapan Hüseyin Paşa geliyordu. Bir çok Valiler de, yetkileri sınırlandığı için, Tanzimat'ın düşmanları arasındaydı. Bunların içinden, kılıcım çekip, "ah Tanzimat, ah Tanzimat" diyerek minderlere kılıç sallamakla öfkesini gidermeye çalışanlar vardı¹⁶². Yine, "gâvura gâvur denmiyecek" esprisi de bu dönemde söylenmiştir. Tanzimat düşmanları, yapılanların kâfir işi olduğu propagandasını yaymaya çalıştılar. Başarısız kaldıkları da söylenemez. Zira, düşmanlarının faaliyeti sonunda, Mustafa Reşit Paşa, 1841⁰

¹⁵⁹ Webster, *Palmerston*, Vol. 2, p. 656-657.

¹⁶⁰ Aynı eser, p. 657.

¹⁶¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, CiltV, s. 187.

¹⁶² Karal, aynı eser, s. 186.

Martında Hariciye Nâzırlığından (Dışişleri Bakanlığından) azledildi. Mamafih, bundan sonra 6 defa Sadrazamlık ve 3 defa da Hariciye Nâzırlığı yapacaktır¹¹³.

Tanzimat, böyle dikenli ve çakıllı bir yolda yürümeye çalıştı.

DÖRDÜNCÜ KISIM

KIRIM SAVAŞI VE SONUÇLARI

Mehmet Ali'nin ayaklanmasından sonra Osmanlı Devleti, dış gaileler bakımından, bir onbeş yıl kadar nisbeten sâkin sayılabilecek bir döneme girdi. Her ne kadar, bu arada Eflâk ve Buğdan'da, Suriye ve Lübnan'da bazı ayaklanmalar ile Mülteciler Sorunu gibi sorunlar ortaya çıktıysa da, bunlar Devlet için bir bunalım yaratmadı. Bu surede biraz rahatlayan Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile başlatılmış olan İslahat faaliyetleri ile bir süre meşgul olmaya imkân buldu. Fakat Rusya'nın Osmanlı imparatorluğu üzerindeki emellerini yeniden harekete geçirmesi, hem Osmanlı Devleti'nin başına büyük bir sorun çıkardı ve hem de büyük bir Avrupa bunalımının ve hem bir Avrupa savaşının ortaya çıkmasına sebep oldu.

1. RUSYA'NIN DEĞİŞEN POLİTİKASI

Daha önce de söz konusu ettiğimiz gibi, 1829 Edirne Barışı'ndan önceki günlerde, Çar I. Nikola'nın emriyle toplanan bir komisyon, Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı izlenecek politikayı şu şekilde tesbit etmişü: *"Osmanlı Devleti'nin çökmesine meydan vermektense, onun korunmasına çalışmak, Rusya'nın çıkarlarına daha uygundur. Bununla beraber, Rus Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğuiuu Avrupa'daki egemenliğini sona erdiren saAt çaldığı vakit, Boğazlariu başka bir devletin eline geçmemesi için en şiddetli tedbirleri almalıdır"*.

Rusya, Mehmet Ali'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasını ve Anadolu'ya yürümesini bu politika açısından değerlendirerek, hemen Osmanlı Devleti'nin yardımına koştu. Bu yardım karşılığında, kendisi için gerekli olan tedbirleri aldı ve Osmanlı Devleti ile Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı imzalamaya muvaffak oldu. Bu anüaşma ile, Osmanlı Devleti'ni aşağı yukarı "himâyesi" altına almış olmaktadır. Rusya bu durumdan çok memnun oldu. Bu sebeptendir ki, Rusya Başbakanı Nesselrode, o sıralarda bir mektubunda şöyle diyordu: *"Bu muharebede (1828-1829) Osmanlı başkentine kadar ilerleyip, Osmanlı Devleti'ni ezmek elimizdedi. Avrupa kıtasında Osmanlı Devleti'ni büsbütün bitirmek isteseydik, hiç bir devlet buna mani olamayacak ve hiç bir tehlike bizi korkutuyaya-*

¹¹³ Bayram Kodaman-Ahmet Turan Alkan, *"Tanzimat'ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa"*, 150. Yılında

çaktı. Lâkin İmparatorun düşüncesi, Osmalı Devleti'ni ancak bizim korumamız altında yaşayabilecek bir hale konulmasıdır. Bu, ülkemizi yeni fetihlerle genişletmek, yahut onun yerine, sonraları bizimle rekabet edebilecek bir takım hükümetler kurmaktan daha hayırlıdır. Biz Osmalı Devleti'ni yönetmek istemedikten başka, onu bugünkü durumunda tutmanın çarelerini aramaktayız. Madem ki, bu devlet ancak bize tâbi olmakla bize faydalı olabilir, biz de ondan, taahhütlerini tam olarak yerine getirmesini ve bütün isteklerimizi hemen yürürlüğe koymasını isteyebiliriz"¹⁶⁴.

Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan duyduğu sevinç pek kısa sürdü. Bu antlaşmanın, kendisine uzun ömürlü bir yarar sağlayamayacağını çabuk farketti. Üstelik, Osmanlı Devleti, bu antlaşmadan yakasını sıyrabilmek için İngiltere ve Fransa'ya daha fazla yaklaştı. Özellikle 1839 yazında Mustafa Reşit Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı görevine başlaması ile, Osmanlı diplomasisi iyice İngiltere tarafına kayd. Bunun arkasından, 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması, Rusya'yı büsbütün sınırlendirdi. Çünkü, 1841 Sözleşmesi ile Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hayallerine set çekilmiş oluyordu. Her ne kadar, 1841 Sözleşmesi yapılırken, özellikle Avusturya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün garanti altına alınması teklifi, kendisinin itirazı üzerine kabul edilmemiş ise de, bu teklif dahi, devletlerin Osmanlı imparatorluğu hakkındaki düşüncelerinin niteliğini göstermekteydi. Kısacası, 1829'da tesbit edilen politikayı, Rusya'nın devam ettirmesine artık imkân kalmamıştı. Bu sebepten, tekrar eski siyasetine, yani Osmanlı İmparatorluğunu parçalama politikasına dönmeye karar verdi.

Bu yeni politika için Avrupa'nın durumu da müsait görünüyordu. Fransa sık sık iç bunalımlarla karşılaştığı için, Rusya'ya kafa tutabilecek durumda sayılmazdı. Avusturya ise, bütün dikkatini, kendi varlığını tehdit eden liberal ve milliyetçi hareketlere yöneltmişti. Osmanlı İmparatorluğu ile fazla ilgilenmeyen Prusya'dan da muhalefet beklenemezdi. Geriye bir tek İngiltere kalıyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile en fazla ilgilenen devlet İngiltere olduğuna göre, Rusya İngiltere ile anlaşmalıydı. Zaten Rusya, 1834'de, Hünkâr İskelesi Antlaşmasını yenilemeyeceğini İngiltere'ye bildirmekle, bu yönde bir ilk adım atmıştı.

Rusya, İngiltere'ye yaklaşımda ikinci adımını 1840 yılında attı. 1840 Aralık ayında Çar Nikola, İngiliz elçisiyle görüşürken, Fransa'nın Avrupa'da ihtilâlcı hareketleri kışkırttığını ve bir ihtilâl savaşıma sebep olacağını belirterek, bunu önlemek için, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında bir "dörtlü ittifak" m kurulmasını teklif etti. Tıpkı 20 Kasım 1815'de Fransa'ya karşı imzalanan "Dörtlü İttifak" gibi. Rus Çarına göre, bu ittifakın muhakkak yazılı olması şart değildi.

Sözlü de olabilirdi. Bu sırada İngiliz dış politikası, Rusya'ya sempati duymayan Palmerston'ın yönetimindeydi. Bu sebeple, Çarın teklifine İngiltere, sözlü anlaşmalara bağlayıcı olarak bakmadığını ve Fransa ile bir savaşa da hazır olmadığını, İngiltere'nin izlemekte olduğu "Kuvvet Dengesi" politikasının, Rusya için tatmin edici olması gerektiği cevabını verdi¹⁶³.

İngiltere'nin bu tutumu Rusya'nın cesaretini kırmamış görünüyor. Zira işin peşini bırakmadı. Çar I. Nikola, 1844 Haziranında İngiltere Kraliçesi Viktorya'yı ziyaret etti. Çar'ın İngiliz hükümeti ile görüşmelerinde, İngiltere ile Rusya arasında şu esaslar tesbit edildi: Türkiye'nin varlığı mümkün olduğu sürece devam ettirilecek. Eğer Türkiye'de beklenmedik bir gelişme meydana gelirse, o zaman İngiltere ve Rusya, "ortak olarak" ne yapabileceklerini görüşeceklerdir. Çar'a göre, Rusya ve Avusturya 1833 Eylülündeki München-Graetz anlaşması ile aynı şeyi yaptıklarına göre, şimdi Rusya ile İngiltere de anlaşırsa, Fransa için bu dört devletin kararlarına kaulmaktan başka çare kalmayacaktı¹⁶¹³.

Bu anlaşmayı sağladıktan sonra, Rusya, bir adım daha ileri gitti ve Başbakan Nesselrode, 3 Aralık 1844 de İngiltereye bir memorandum sundu. Bu memorandumda Rus Başbakanı şu noktaları belirtiyordu: Türkiye'nin bütünlüğünün, yani bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması, İngiltere ve Rusya'nın ortak çıkarlarıdır. Fakat, büyük devletler zorlamadığı takdirde, Türkiye'nin Hıristiyan uyruklarına gereği gibi muamele yapması mümkün değildir. Türk İmparatorluğu, yıkılmanın bir çok unsurlarını ihtiva etmektedir ve bu unsurlar bu İmparatorluğun çöküşünü hızlandırabilir. Eğer İngiltere ve Rusya, böyle bir facia (catastrophe) karşısında ortak olarak ne yapabileceklerine karar verirlerse, o zaman bu facianın etkileri azaltılabilir¹⁶⁷. Çar Londra'da, Osmanlı Devleti için, "ölmek üzere olan adam" deyimini kullanmıştır¹⁶⁸.

Şimdi İngiltere Dışişleri Bakanlığında Palmerston gitmiş yerine Lord Aberdeen gelmişti ve Rusya'ya biraz daha sıcak bakıyordu. Bununla beraber, gerek Başbakan Peel, gerek Dışişleri Bakanı Aberdeen, İngiltere'nin geleceğini bağlayacak olan böyle bir anlaşmaya girmediler. Bununla beraber, Rusya bu konudaki müzakereleri daha bir süre devam ettirdi. Bir sonuç alamadı; fakat Rusya'nın bu tutumu, bu devletin emelleri konusunda İngiltere'yi endişeye şevketti.

Rusya'nın bu teşebbüsleri ve Osmanlı Devleti konusunda İngiltere ile anlaşma çabaları başarısız kalmakla beraber, ümidini de kaybetmedi. Bu konuyu

¹⁶¹ Harold Temperley, *The Crimea*, London, Longmans, Green and Co., 1936, p. 251-253.

¹⁶⁶ Temperley, *The Crimea*, p. 254.

¹⁶⁷ Aynı eser; p. 254; Memorandumun meui: Hurevitz, *The Middle East and Not th Africa...*, Vol. 1, p. 291-292.

^{11.8} Temperley *The Crimea*, p. 255; Kurat, *Türkiye re Rusya*, s. 66.

ilk fırsatta tekrar ele almaya karar verdi. Bu fırsat da, "Kutsal Yerler" problemi ile ortaya çıktı.

Fakat bu arada şunu da belirtelim ki, Kutsal Yerler anlaşmazlığı patlak verdiğinde, İngiltere ile Rusya arasındaki münasebetler bir gerginlikten geçmiş bulunuyordu. Bu da, Avusturya'da 1848 Marunda çıkan liberal ayaklanmanın, hemen arkasından Macarların milliyetçi ayaklanmaları sonucu, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getiren "Mülteciler Sorunu"dur. Bu sorun ortaya çıktığında, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki niyetleri İngiltere tarafından esasen bilinmekteydi. Bu sebeple, İngiltere ve Fransa'nın mülteciler sorununda Osmanlı Devleti'ni korumak hususunda aldıkları kesin tavır, Rusya ile bu iki devletin münasebetlerini bozmuş bulunuyordu. Kutsal Yerler sorununa, biraz da bu açıdan bakmak gerekecektir.

2. KUTSAL YERLER ANLAŞMAZLIĞI

İsa'nın doğduğu, büyüdüğü, Hıristiyanlığın ilk yayıldığı ve sonraları İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğü yerlerin, Kudüs ve dolaylarında bulunması hasebile, buralarda, çok eski zamanlardanberi, Hıristiyanlar tarafından bir çok ziyaret yerleri yapılmıştı. Dünyanın her tarafından gelen Hıristiyanlar, buraları ziyaret edip "Hacı" olurlardı. Filistin'de bulunan bu kutsal yerlerin sayısı genel olarak 9 taneydi¹⁷¹. Bu kutsal yerlerin korunması, bakım ve tamiri ile temizliği gibi işlere Hıristiyanlar çok fazla önem verirlerdi.

Osmanlı Devleti, Ortodoks kilisesinin başı bulunan Rum Patriğinin başkenti olan İstanbul'u fethettiği günden başlayarak, Kutsal Yerler problemini de miras aldı¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti buraları egemenliği altına aldıktan sonra, bazı Hıristiyan devletler, bu işlerin görülmesi için, fermanlarla Osmanlı Devleti'nden bazı yetkiler ve ayrıcalıklar almışlardı. Hıristiyan devletlerin uyruklarına verilen bu yetki ve ayrıcalıklar, giderek kapitülasyon niteliğini kazandı. Şunu da belirtelim ki, kutsal yerlerle en fazla ilgilenen devlet Fransa olmuş ve bu ayrıcalıkların büyük çoğunluğuna Katolik din adamları sahip olmuştu. 1740 tarihli Kapitülasyon Antlaşması, bütün kapitülasyon haklarını yeniden düzenleyip daha ayrıntılı ve açık bir hale getirdiği zaman, Katoliklerin kutsal yerlerdeki yetki ve ayrıcalıkları da ayrıntılı bir şekilde belirtildi.

¹⁷¹ Bu Kutsal Yerler şunlardır: Kamame Kilisesi, İsa'nın kabri, Meryem'in türbesi ve bitişiğindeki bahçe, Beyt ül-Lahim'deki büyük kilise, Tahun ül-Atik isimli alan ve oradaki mahzenler, Mağarat ül-Reate ve etrafındaki arazi, İsa'nın mezarı sanılan yer ve etrafı, Mağarat ül-Mehd, Hacer-i Muğtesil (Karal, *Osmanlı Tarih*, Cilt V, s. 223).

¹⁷⁰ Karal, *adi geçen eser*. s. 223.

Diğer taraftan, Kudüs'teki Ortodokslara da bir takım ayrıcalıklar tanınmıştı. Hatta, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. maddesiyle, Rusya, Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodokslar konusunda söz sahibi oluyor ve 14. maddesiyle de, Rusya'nın İstanbul'da bir ortodoks kilisesi yaptırma hakkı kabul ediliyordu. 8. maddeye göre de, Rus hacıları Kudüs'teki kutsal yerleri serbest bir şekilde ziyaret edebileceklerdi.

Mamafih, gerçek şudur ki, Osmanlı Devleti, gerek Katoliklere, gerek Ortodokslara çeşitli zamanlarda o kadar çok yetki ve ayrıcalık tanımıştı ki, kutsal yerler anlaşmazlığı patlak verdiğinde, kimin, ne kadar ve ne nitelikte yetki ve ayrıcalığa sahip bulunduğunu hemen tesbit etmek mümkün değildi.

İşte durum bu şekilde iken, kutsal yerler sorunundan çıkan küçük bir anlaşmazlık, giderek büyüdü ve Kırım Savaşı gibi bir Avrupa savaşıma dönüştü.

Bu gelişmede Louis Napolyon'un tutumu önemli rol oynamıştır. Fransız İhtilâli sırasında ihtilâl hükümetleri laik bir politika güttüklerinden, Kudüs'teki Katoliklerin durumları ile hiç ilgilenmediler. Bu durum tabiatile Rusya'nın ve Ortodoksların işine yaradı. Fakat 1848 den itibaren işler değişmeye başladı. Louis Napolyon, 1848 de Cumhurbaşkanı olduğu zaman "İmparator" olmayı kafasına koymuştu. Nitekim 1852 de bunu da başardı. Lâkin bu başarısında Katolik papazların ve Kilise'nin büyük yardımını gördü. Louis Napolyon, Cumhurbaşkanlığı sırasında, papazların ve kilisenin bu yardımlarını sağlamak için ve aynı zamanda Fransız halkının dikkaüni dışarda bir din meselesine yönelterek prestij sağlamak amacı ile Kutsal Yerler konusunu kurcalamaya başladı. Çünkü bu sırada böyle bir sorun ortaya çıkmıştı.

1843 yılında, İsa'nın doğduğu yer olan Beyt ül-Lâhim'in üzerinde asılı olan ve üzerinde bir takım lâtince yazılar bulunan bir gümüş yıldız, birdenbire ortadan kaybolmuştu. Ortodokslar bu yıldızın çalınmasını Katoliklere yüklediler. Bâbiâli, kendisi yeni bir gümüş yıldız yaptırıp koymayı teklif ettiyse de, ne Katolikler ve ne de Ortodokslar bu teklifi kabul etmediler. Katoliklerle Ortodokslar arasındaki bu yıldız anlaşmazlığı böylece sürüp gitti. Arada 1848 İhtilâlleri meydana geldi ve Louis Napolyon da Fransa Cumhurbaşkanı oldu. İşte Louis Napolyon'un Cumhurbaşkanı olur olmaz kurcalamaya başladığı ilk sorun bu yıldız hikâyesiydi.

Fransa 1850 Mayısında Bâbiâli'ye başvurup, kutsal yerlere ait bir çok istekler arasında, 1740 Antlaşmasının 3 üncü maddesile Katoliklerin tasarrufuna terk edilen yerlerin, tekrar Katoliklere iadesini istedi. Fransa bu teşebbüsünü yaparken, Avusturya, İspanya, Portekiz, İki Sicilya ve Toskana gibi Katolik olup da İstanbul'da temsilcisi bulunan devletleri de, harekete geçmek için kışkırttı¹⁷¹.¹

¹ Karal, *adı geçen eser*, s. 226.

Osmanlı Devleti, hemen cevap vermeyip, Ramazan dedi, Bayram dedi, ve işi oyalama ve sürüncemede bırakma yoluna gitti. Fakat Fransa'nın olumlu cevap için basürması üzerine, nihayet 1852 Aralık ayında verdiği cevapta, hangi kutsal yerin hangi din mensubunun tasarrufunda bulunması gerektiğini incelemek üzere bir Komisyon kuracağını bildirdi. 1740 Antlaşması bile imzalanalı yüz yıldan fazla olmuştu. Ondan önce ve ondan sonra Osmanlı Devleti, kutsal yerlerle ilgili bir çok ferman yayınlamıştı. Kimin ne durumda olduğu belli değildi. Bu sebeple konunun incelenmesine ihtiyaç vardı.

Kurulan komisyona Katolikler ile Ortodoksların temsilcileri de dahil edildi. Fakat bu sefer Komisyon'un inceleme sonuçlarının Katolikler lehine olacağını anlayan Rusya, hemen müdahale etti ve 1851 Ekiminde Bâbüâli'ye verdiği notada, Kudüs'te statükonun korunmasını istedi. Çünkü Kutsal Yerler'de "fiilî durum" Ortodoksların lehine idi. Buna da Fransa itiraz etti. Fransa yine bastırınca, Osmanlı Devleti 9 Şubat 1852'de yayınladığı bir fermanla, Komisyon'un vardığı sonuçları resmen ilân ve kabul etti. Rusya'ya verilen cevapta da, statükonun bozulmadığı bildiriliyordu. Lâkin bu sefer de Rusya, statükonun bozulmayıp, aynen korunduğuna dair bir ferman istedi.

Bu sorunun ayrıntılarına girmeden şu kadarını söyleyelim ki¹⁷², Kutsal Yerler sorunu kısa bir zamanda bir Fransa-Rusya mücadelesi haline aldı. Fransa Katolikleri, Rusya ise Ortodoksları savunuyordu. Katoliklerin arkasında Louis Napolyon, Ortodoksların arkasında ise, koyu bir dindar ve ortodoks olan Çar I. Nikola vardı. Yani sorun, âdeta bir Louis Napolyon - Nikola mücadelesine dö-küldü ve yeniden bir Doğu Bunalımı veya Doğu Sorunu (Question d'Orient) ortaya çıktı.

Kutsal Yerler sorununun bir Doğu bunalımına dönüşmesi, Rusya'yı, Osmanlı imparatorluğu üzerindeki emellerini yeniden hareketlendirmeye şev-ketti.

3. RUSYA'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞUNU PARÇALAMA TEŞEBBÜSLERİ

Kutsal Yerler sorununda Fransa'nın Rusya'ya dayatması ve kararlı hareketi karşısında, Osmanlı Devleti Fransa tarafına eğilim göstermeye başlamıştı. Çünkü, Rusya karşısında bir dayanak arıyordu. Osmanlı-Fransız münasebetleri-nin bu durumu ve Louis Napolyon'un Doğu Bunalımında takındığı sert tutum, İngiltere'nin hoşuna gitmedi. 1852 Aralık ayı başında İngiltere'de Lord Aberdeen kabinesi işbaşına gelmişti. Lord Aberdeen kabinesinde, Dışişleri Bakanlığına, Ruslardan hiç hoşlanmayan Palmerston'un yerine, Lord John Russell getirilmişti. Palmerston İçişleri Bakanı olmuştu. İngiltere'deki bu hfi-

¹⁷² Bu tartışmalar için bak.: Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, s. 179-182.

kümet değişikliği Çar Nikola'nın ümitlerini arttırdı ve Osmanlı İmparatorluğu konusunda İngiltere ile anlaşmak için tekrar teşebbüse geçmeye karar verdi. Başbakan Nesselrode, Çar'ı bu teşebbüsünden vazgeçirmek istediye de, son derece otoriter olan ve kendisinde büyük müzakerecilik yeteneği gören Çar, Nesselrode'ü dinlemedi^{173 174}.

9 Ocak 1853 gecesi Petersburg'da kışlık sarayda verilen baloya, İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour'un geldiğini gören çar Nikola, protokol gereği, diğer davetliler geldikten sonra salona inmesi gerekirken, bu kurala uymadı ve hemen salona inerek doğruca İngiliz elçisinin yanına gidip şöyle dedi: *"İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz... (Daha önceki teşebbüslerini kasederek) Bence iki hükümetin, yani İngiliz hükümeti ile Hükümetimin anlaşması esastır. Böyle bir anlaşmayı gerektiren şartlar, hiç bir vakit bugünkü kadar önemli değildi. Biz anlaştıktan sonra, Batı Avrupa devletleri umurunda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler. Bence hiç bir değeri yok. Türkiye'ye gelince... Kollarımız arasında hasta, çok hasta bir adam var. Size açıkça söylemeliyim ki, gereken bütün tedbirleri almadan, bir gün ölecek olursa, bu büyük bir felâket olur. Türkiye ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır. Ölülere diriltemeyiz. Türkiye ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun için size soruyorum: Böyle bir olay ile kargaşa, anarşi ve hatta bir Avrupa savaşı karşısında kalmakta, önceden tedbir almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?"¹⁷⁵.*

İngiliz elçisi Sir Hamilton'ın Çar'a verdiği cevap ise şöyleydi: *"Majesteleri lütfen beni mazur görsünler. Şunu söylemek zorundayım ki, kımetli ve âlicenap adama, zayıf ve hasta adamı korumak düşer"¹⁷⁵. Seymour, aynı zamanda, "hasta adam"ın, iyi olmak için, onu ameliyat edecek bir operatöre (surgeon) değil, onu tedavi edecek bir doktora (physician) ihtiyacı olduğunu söylemiştir¹⁷⁶.*

Bu arada şunu da belirtelim ki, İngiliz tarihçisi Harold Temperley, Çar'ın İngiliz elçisine Türkiye için "hasta adam" değil, "ayı", "ölmekte olan ayı" ve ya "ayı ölüyor" gibi deyimler kullandığını, Çar Nikola'nın, Türkiye'den hep "ayı" diye söz etdiğini bütün etrafındakilerin de bildiğini ileri sürmektedir¹⁷⁷.

Mamafih, Çar Nikola'nın, İngiliz elçisinin cevabından ümidi kırılmış değildi. Sir Hamilton ile, bundan sonra bir kaç defa daha konuştuğu anlaşılacak-

¹⁷³ Temperley, *The Crimea*, p. 271.

¹⁷⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 221-222; Temperley, *The Crimea*, p. 272; Debidour, *La Révolution*, p. 95; Driault, *Question d'Orient*, p. 170; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 70; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih*, s. 182. Çar'ın bu sözleri çeşitli kaynaklarda, özü ve esası değişmeksizin, bazı küçük farklılıklarla ifade edilmektedir.

¹⁷⁵ Driault, *Question d'Orient*, p. 170-171; Debidour, *La Révolution*, p. 95.

¹⁷⁶ Temperley, *The Crimea*, p. 272.

¹⁷⁷ Bak., aynı eser, p. 272.

tadır¹⁷⁸. 14 Ocak 1853 de İngiliz elçisini özel surette yanına davet ederek, konuyu tekrar açtı. Elçiye, "*Şimdi sizinle bir dost ve bir centilmen gibi konuşmak istiyorum.*" diyerek, İngiltere'nin İstanbul'a yerleşme gibi bir niyeti varsa, buna müsaade etmiyeceğini, kendisinin de İstanbul'da gözü olmadığını, fakat önleyici tedbir alınmazsa, burasını geçici olarak işgal (en dépositaire) etmesinin zorunlu olabileceğini bildirdi.

Çar Nikola, Şubat ayındaki konuşmasında da Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki teklifini açıkladı: Eflâk ve Buğdan ile Bulgaristan ve Sırbistan Rusya'nın himayesi altına verilecek, İngiltere de Mısır ile Girit'i alacaktı. Çar bu konuda şöyle diyordu: "Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra mirası bölüşüldüğü zaman, İngiltere Mısır'ı işgal ederse, tarafımdan hiç bir itiraz vukubulmayacaktır. Kandiye (yani Girit) hakkında da aynı şeyi söyleyebilirim. Bu da size daha çok yakışacaktır ve niçin orası İngiliz ülkesi olmasın?..."¹⁷⁹

Çar Nikola'nın teklifine göre, İstanbul da bağımsız şehir olacaktı.

İngiltere, Çar Nikola'nın bu tekliflerini manasız bularak reddetti. Eğer Çar İngiltere'yi ikna edebilmiş olsaydı, "hasta adamın ölümünü" büyük tantana ile ilân edecekti¹⁸⁰. Bu olmadığı gibi, şimdi İngiltere kendisini, Osmanlı Devletinin Rusya'ya "katılması" gibi bir olup-bitti ihtimali ile karşı karşıya buldu¹⁸¹.

Olup-bitenlerden Fransa da haberdar olmuştu. Kaldı ki, Prens Meneçikof un İstanbul'a gelişi her şeyi açıklayıverdi. Zira, Çar, İngiltere'yi kendi tarafına çekemeyince, Osmanlı Devleti üzerinde tek başına harekete karar verdi.

4. MENÇİKOF MİSYONU İSTANBUL'DA

Osmanlı Devleti'nin, kutsal yerler sorununda, Fransa'yı haklı gören Komisyon'un kararlarını kabul ederek 8 Şubat 1852 fermanını yayınlaması¹⁸², "Kutsal Yerler Muharebesi" nin Fransa'nın zaferile sonuçlanması demektir. Bu ise Çar Nikola'yı çok derinden yaraladı. Bu sebeple, Türkiye üzerinde harekete geçmeden önce İngiltere'yi de yanına alıp, Osmanlı Devleti'ni önemli bir destekten yoksun bırakmak istedi. Ayrıca, 1852 Aralık ayında güney Rusya'da iki Kolorduluk bir kuvvetin hazırlanmasını emrettiği gibi, Karadeniz donanmasına da eksikliklerini tamamlamasını emrini verdi¹⁸³. Bundan sonra da İngiltere ile anlaşma teşebbüslerine girişti. Başarılı olamayınca, tek başına harekete geçmeye karar verdi.

¹⁷⁸ Sir Hamillton Seymour'ın Ocak-Şubat 1853 aylarında Çar ile yaptığı diğer konuşmaların raporları için bak.: Hurewitz, *The Middle East and North Africa...*, Vol. 1, p. 299-304.

¹⁷⁹ Kurat, *Türkiye re Rusya*, s. 71.

¹⁸⁰ Debidour, *La Révolution*, p. 95.

¹⁸¹ Aynı eser, p. 96.

¹⁸² Fermanın metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 407-410.

¹⁸³ Temperley, *The Crimea*, p. 301.

Bunun için Rusya, Prens Mençikof (Menchikov veya Menshikov) başkanlığında özel bir elçilik heyedni İstanbul'a yolladı. Prens Mençikof ve heyeti 23 Şubat 1853 de bir savaş gemisi ile İstanbul'a geldi. Mençikofun, Prens'lik ünvanı yanında, Amiral, Bahriye Bakanı, Finlandiya Valisi, Baltık Donanması Komutanı gibi bir sürü ünvanı daha vardı. Maiyeti de ünvanı kadar kalabalıktı. Heyette Amiraller, Generaller ve Prensler bulunuyordu. Mençikof İstanbul'a büyük şaşaa ile çıktı ve binlerce ortadoks kendisini Tophane rıhtımında, büyük törenler ve gösterilerle karşıladılar.

Mençikofun İstanbul'a gelişi gösterilerle karşılandığı gibi, işe başlaması da tam bir gösteri oldu. Bir defa, Ortodoks tebaanın ihtiyaçlarını tesbit etmek üzere, İmparatorluğun her tarafına adamlar gönderdi. Arkasından, protokol gereği yapması gereken resmî ziyaretleri yapmadan, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı yapan ve Rus dostluğu ile tanınmış bulunan Hüsrev Paşa'yı ziyaret etti.

Bâbîâli'ye ilk resmi ziyaretini 16 Martta yaptı. Hüsrev Paşa'yı ziyaret ederken büyük üniformasını giydiği halde, Sadrazamı sivil elbise ile ziyaret etti. Sadrazam'dan sonra, yine diplomatik kural gereği, Hariciye Nâzın Fuat Paşa'yı¹⁸⁴ ziyaret etmesi gerekirken, ziyaret etmiyeceğini bildirdi. Sebebi ise, Fuat Paşa'nın, kutsal yerler sorununda Fransa'yı tutmuş olmasıydı. Ne var ki, Fuat Paşa'nın ziyaret edilmemesi, Bâbîâli'ye bir hakaretti. Bu sebeple, Fuat Paşa istifâ etti ve Hariciye Nâzirliğine Rifat Paşa getirildi. Eski devirlerde olsa, Rus özel elçisi hemen Yedikule'ye hapsedilir ve Osmanlı Devleti de Rus hakaretlerini savaş ilânı ile temizlerdi. Hükümet zayıflığını bildiği için bu hakaretlere boyun eğmek zorunda kaldı¹⁸⁵.

Mençikof ilk önce sözlü olarak Bâbîâli'den şu isteklerde bulundu: Rum Ortodoks kilisesinin Kutsal Yerler sorunundaki isteklerinin kabulü ile, Ortodoks tebaanın Rusya tarafından "korunmasına" (himaye) dair bir anlaşma yapılması. Mençikof, bu isteklerin muhakkak bir "anlaşma" ile kabulüne gerek olmadığını, bir *Sened* ile de yetinilebileceğini söyledi.

Bâbîâli bu istekleri alınca, İngiliz ve Fransız elçilerine danıştı. Bu sırada, yani Mençikofun İstanbul'a gelmesi üzerine, hem İngiltere ve hem de Fransa telaşlanmışlar; fakat Fransa İngiltere'den daha ileri giderek, Çanakkale önlerine bir donanma göndermeye kalkmıştı. Fransa, bir yıl önce Kutsal Yerler sorunu patlak verdiğinde de aynı şeyi yapmış ve bu da Rusya'nın büsbütün sinirlenmesine sebep olmuştu. Bundan dolayı, İngiltere, Fransa'nın Kutsal Yerler sorunu gibi küçük bir anlaşmazlıktan bir kriz çıkarmasını onaylamıyordu. Bu sebeple, İngiltere'nin Paris elçisi Cowley, Fransa Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys'ye "Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı tehlikeye uğrarsa, bu sırf Fransa'nın

¹⁸⁴ Mülteciler sorununu çözen Fuad Efendi.

¹⁸⁵ Karal, *Osmanlı Taihi*, Cilt V, s. 228.

hatası yüzünden olacaktır" diyordu¹⁸⁶. Cowley'e göre, Fransa, Kutsal Yerler sorunu- nu çok abartmış ve bu duruma gelinmesine sebep olmuştu.

Bu sebeple, uzun yıllardanberi İngiltere'nin İstanbul elçiliğini yapan ve Bâbüâli üzerinde etkisi büyük olan Lord Stratford de Redcliffe, Bâbüâliye, Mençikof tekliflerinin kabulünü tavsiye etti. Gerçekten, 4 Mayıs'ta çıkarılan bir fermandan Ortodoksların Kutsal Yerler üzerindeki hak ve yetkileri teyid edilir- ken¹⁸⁷, bir başka fermandan da¹⁸⁸, Ortodoksların ve Katoliklerin yetkilerinin belir- tilmesi ile bir çözüme gidildi.

Bu fermanlarla Rusya'nın istedikleri yerine getirildiğine göre, kriz çözülmüş sayılırdı ve Mençikof a da çekip gitmek kalıyordu; fakat böyle olmadı. Mençikof, Petersburg'tan ayrılmadan önce, Çarın kendisine verdiği talimatı yerine getirmek için yeni bir istekte bulundu: Bu da Osmanlı Devletiyle Rusya arasında bir sa- vunma ittifakının yapılmasıydı¹⁸⁹. Mençikof 5 Mayıs 1853'te, Bâbüâli'ye verdiği 5 gün süreli bir ultiमतomla şu istekleri ileri sürdü: Osmanlı Devleti Rusya ile bir ittifak antlaşması imza edecek ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulu- nan ve sayıları 12 milyon kadar olan Ortodoks tebaanın "meşrû" koruyuculuğu Rus Çarına bırakılacaktır¹⁹⁰.

Nereden bakılırsa bakılsın, her iki istek de Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın hi- mayesi altına sokacak nitelikteydi ve dolayısıyla Devlet'in egemenlik ve bağımsız- lığı ile bağdaştırılamazdı. Mençikofun bu istekleri, İngiltere'yi, Kutsal Yerler so- rununda şimdiye kadar izlediği yumuşak ve uzlaştırıcı politikadan tamamen ayırdı. Çünkü artık açıkça görülüyordu ki, Osmanlı İmparatorluğu'nu parça- lama tasarılarını İngiltere'ye kabul ettiremeyen Rusya, bu tasarılarını gerçekle- ştirmek için şimdi tek başına hareket geçiyor ve bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu yutmak istiyordu. Buna da İngiltere hoşgörü gösteremezdi..

Bu sebeple İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe, Bâbüâliye bu isteklerin red- dini tavsiye etti. Esasen Osmanlı Devleti'nin de bu istekleri kabul etmesine im- kân yoktu. Bir İngiliz tarihçisinin dediği gibi, "*Osmanlı Devleti bağımsız yaşaya- caksa, bu istekleri reddetmek zorundaydı. Türkiye'nin bağımsızlığı İngiliz politi- kasının temel bir ilkesi olarak kaldıkça da, Lord Stratford da böyle bir tavsiyede bulunmak zorundaydı*"¹⁹¹. Bununla beraber, Bâbüâli acele karar vermemek için, 17 Mayıs'ta, devlet adamlarından ve ulemadan 46 kişilik bir meclis kurdu. Bu

¹⁸⁶ Temperley, *The Crimea*, p. 311.

¹⁸⁷ Fermanın metni: Noradounghian, Tome II, p. 415-416.

¹⁸⁸ Fermanın metni: *Aynı kaynak*, p. 416-417,

¹⁸⁹ Temperley, *The Crimea*, p. 304.

¹⁹⁰ Driault, *Question d'Orient*, p. 172; Debidour, *La Révolution*, p. 98; Temperley, *The Crimea*, p. 323.

¹⁹¹ A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, London, Clarendon Presse, 1954, p. 53.

meclis Mençikofun tekliflerini inceledikten sonra, 3 oya karşı, 43 oyla Rus tekliflerinin reddine karar verdi¹⁹². Mençikof a verilen cevapta, Rus isteklerinin kabulünün, hem Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ihlâl edeceği ve hem de milletlerarası hukuk kurallarına da aykırı düşeceği bildirilmekteydi¹⁹³.

Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu kesin tutum karşısında, Prens Mençikofun maiyetini toplayıp İstanbul'dan ayrılmasından başka çare kalmamıştı ve 21 Mayıs'ta İstanbul'u terketti. Fakat giderken bir tehdit savurmaktan da geri kalmadı: "Sivil elbise ile gelmiştim, az sonra askerî üniforma ile döneceğim" dedi¹⁹⁴ *.

Rusya 31 Mayıs'ta Osmanlı Devletine tekrar 8 günlük bir ultiatom vererek Mençikofun 5 Mayıs isteklerinin kabulünü istedi ise de, Osmanlı Devleti bunu da reddetti. Bunun üzerine Rusya, savaş ilân etmeksizin, Prut'u aşarak askerini Buğdan'a soktu.

Mençikofun istekleri, o güne kadar soğukkanlı davranmaya çalışan İngiltere'nin durumunu sertleştirdiği gibi, Rusya'ya karşı itidalle hareket edilmesini isteyen Fransa'yı da İngiltere'nin yanına kaydırıldı. Rusya'nın Tuna beyliklerine askerini sokması, yani savaşa başlaması, Avrupada büyük heyecan uyandırdığı gibi, İngiltere'de büyük bir kızgınlığa sebep oldu. Zira, Çar, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde toprak emeli bulunmadığı ve İngiltere'ye danışmadan bir şey yapmayacağı hususunda İngiltere'ye kaç defa teminat vermişti¹⁹³. Bu sebeple, İngiltere Haziran başında Çanakkale'ye bir donanma göndermeye karar verdi ve İngiliz donanması 13 Haziranda Çanakkale Boğazı'nın dışında *Beşiğ*e koyuna demir attı. Ertesi gün de Fransız donanması aynı yere geldi. Bu sırada Tunus Beyi ile Mısır Hıdiv'i de, Osmanlı Devleti'ne yardım edeceklerini Bâbüâlî'ye bildirdiler¹⁹⁶ Rus Çarı, böyle bir İngiliz-Fransız işbirliğine ihtimal vermemişti.

5. AVUSTURYA'NIN BARIŞ TEŞEBBÜSÜ VE SONUÇSUZ KALMASI

İngiltere ve Fransa'nın, donanmalarını Çanakkale ağzına göndermeleri, Rusya'nın hoşuna gitmedi. Zira, bu iki devlet açıkça Rusya'ya karşı cephe almış olmaktaydılar. Bundan dolayı, Rusya da Avusturya ile Prusya'yı kendi tarafına çekmek istedi. Yani, Batı Bloku'na karşı Doğu Bloku'nu yeniden canlandırmayı

¹⁹² Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 230.

¹⁹³ Cevabın metni: Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 237-238.

¹⁹⁴ Debidour, *La Révolution*, p. 98. Debidour, Mençikofun sözlerini şu şekilde zikretmektedir: "Il partit bruyamment dès le lendemain, disant qu'il était venu en paletot mais qu'il reviendrait bientôt en tunique". Biz bu sözü, daha anlaşılır olması için, "sivil elbise" ve "askeri üniforma" şeklinde çevirdik.

*^{1b} Debidour, *adi geçen eser*, p. 99.

¹⁹⁶ Temperley, *The Crimea*, p. 339.

düşünüyordu. Dolayısıyla, Osmanlı Devletile Rusya arasındaki krizin gelişmeleri karşısında Avusturya ile Prusya'nın durumları önem kazanıyordu.

Lâkin bu devletlerin her ikisi de, gelişen kriz karşısında tarafsız kalmaya karar vermişlerdi. Bir defa, Prusya'nın Osmanlı Devleti ve buna bağlı sorunlarda bir ilgisi ve çıkarı yoktu. İkincisi, ne tarafa katılırsa katılsın, bir Avrupa savaşında Prusya toprakları bir muharebe alanı olacaktı. Bunu da istemiyordu. O halde tarafsızlık Prusya için en uygun yoldu.

Avusturya'ya gelince: Her ne kadar Rusya'nın Balkanlar'da genişlemesini istemiyor idiye de, Batılılar yanında bir savaşa katılması halinde, Rusya ile sınırları olduğu için, kara muharebelerinin büyük yükü Avusturya üzerinde kalacaktı. Savaşa Rusya tarafında katılacak olursa, o zaman da Fransa, İtalya'daki liberal hareketleri kıskırtır ve Avusturya da İtalya'yı kaybedebilirdi. Dolayısıyla, tarafsız kalmak Avusturya için çok daha faydalıydı.

Bununla beraber Avusturya bir savaşın çıkmasını da arzu etmiyordu. Avusturya, Rusya'nın Tuna'yı aşmasından çok korkuyordu¹⁹⁷. Mamafih, İngiltere ve Fransa'nın bir teşebbüsü Avusturya'nın işini kolaylaştırdı. Haziran ortalarında bu iki devlet Viyana'ya başvurup, halihazırdaki krizin 1841 Boğazlar Sözleşmesi açısından değerlendirilmesi için, bu sözleşmeyi imza eden 5 devlet temsilcilerinin Viyana toplanmasına sağlamasını istediler¹⁹⁸. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tehlikeye sokmadan, Ortodoksların himayesi sorununu çözmek için, Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol, Temmuz ayında, İngiltere, Fransa ve Prusya elçilerinin kaulması ile Viyana'da bir konferans topladı. Buna Rusya da davet edildi, fakat katılmadı. Viyana Konferansı, 1 Ağustos 1855 de şu kararları aldı: Ortodoks tebaa hakkında Kaynarca ve Edirne antlaşmalarının almış olduğu taahhütlerin, sadece Rusya'ya karşı değil, bütün Avrupa devletlerine karşı alınmış taahhüder olduğunu Osmanlı Devleti kabul edecekti.

"Viyana Notası" denen bu kararları Rusya kabul etti. Yalnız, Osmanlı Devleti'nin de, hiç bir değişiklik istemeden, aynen kabul etmesi şarüle. Çünkü, Viyana notası o derece müphem, o derece belirsiz ve yanlış anlamalara sebep olarak şekilde kaleme alınmıştı ki, Rusya sonradan bunu kendisine göre yorumlamak imkânını kazanacaktı. Devletler de zaten, kesin bir tutum almayıp, işi "yorum"a bırakmak için böyle bir tutum almışlardı. Fakat Osmanlı Devleti, notayı alınca itiraz etti ve "i"lerin üzerine noktaların konması istedi¹⁹⁹. Halbuki notadan, Rusya'nın Osmanlı Ortodoksları üzerinde kesin bir yetkiye sahip olduğu anlamı çıkıyordu²⁰⁰. Bunu da Osmanlı Devleti kabul edemezdi.

¹⁹⁷ Driault, *Question d'Orient*, p. 173.

¹⁹⁸ Temperley, *The Crimea*, p. 343.

¹⁹⁹ Debidour, *aynı eser*, p. 101.

²⁰⁰ Karal, *adı geçen eser*, s. 233.

Osmanlı Devleti'nin haklı olduğu hemen meydana çıktı. Zira, Rusya, Osmanlı Devleti'nin itirazı üzerine, kendisi de bunu kabul etmeyeceğini bildirdiği gibi, Rusya Başkanı Nesselrode da, 7 Eylül 1853'de, Viyana notasının, Osmanlı Ortodokslarının korunmasını kesin olarak Rusya'ya verdiğini ilân etti. Halbuki Viyana Notası'nın amacı bu değildi. Nesselrode'un bu demeci, Avusturya'nın teşebbüsü ile başlamış olan barış çabalarını da sona erdirmiş olmaktaydı.

Bu arada şunu da belirtelim ki, Osmanlı Devleti, Mençikofun ayrılmasından ve Rusya'nın 31 Mayıs ultiimatından sonra, Padişah'ın 6 Haziran 1853 tarihli bir fermanı ile, İmparatorlukta bütün gayrı Müslimler için kesin ve tam din ve ibadet hürriyetini ilân ettiyse de, bu ne Rusya ve ne de diğer devletler üzerinde etkili olmadı.

Nesselrode'un 7 Eylül demeci, İngiltere ve Fransa'nın tutumlarının bir adım daha sertleşmesine sebep oldu.

Artık durum biraz daha kesinleşmişti. Rusya şimdi kendisine destek arıyordu. Osmanlı Devleti'ne gaile çıkartmak için Yunanistanı kışkırtmış ve Yunan hükümeti de, Epir ve Tesalya'ya silâhlı adamlar göndererek, bu Osmanlı topraklarında ayaklanma çıkarma teşebbüsünde bulundu

Fakat Rusya'nın amacı, İngiltere-Fransa blokuna karşı bir destek sağlamaktı ve bu da normal olarak Avusturya olabilirdi. Bu sebeple, Rus Çarı ile Avusturya İmparatoru, Eylül sonunda *Olmütz'de* (Bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin doğusunda *Olomouc* şehri) buluştular. Çar Nikola, İmparator François-Joseph'e, "*Türk İmparatorluğu'nun çatırdamakta olduğundan*" söz ederek²⁰¹, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde bir takım anlaşmalar teklif ettiği gibi, 1 Ağustos 1853 tarihli Viyana Notası'nın tekrar yürürlüğe konmasını, Ortodokslar üzerinde Osmanlı Devleti'nin bütün yetkilerini kabul ettiğini bildirdiyse de, özellikle İngiltere, Rusya'nın niyetleri hakkındaki şüphesi devam ettiği için, bunlara razı olmadı²⁰². Avusturya ise, Rusya'nın Tuna'nın güneyine inmemesi hususunda bir garanti alamadı. Esasen, Rusya'nın Eflâk-Buğdan'a girmesi Avusturya için yeteri kadar endişe kaynağı olmuştu.

Mamafih, Avusturya Rusya'nın bu "uvertürlerini" hemen reddetmeyip, Prusya'nın da bu işe sokulması şarını ileri sürdü. Prusya ise bu işe hiç bulaşmak istemedi. Halbuki Çar, Olmütz'e gelirken, Prusya Kralını da ziyaret etmişti.

6. OSMANLI-RUS SAVAŞININ ÇIKMASI

Olmütz görüşmeleri İngiltere'yi kuşkulandırdı. Görüşmelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksiminin söz konusu olmasından endişe ederek, Avusturya

²⁰¹ Temperley, *The Crimean*, p. 354.

²⁰² Bu konuda bak.: *Aynı eser*, p. 354-356.

Osmanlı Devleti'nin haklı olduğu hemen meydana çıktı. Zira, Rusya, Osmanlı Devleti'nin itirazı üzerine, kendisi de bunu kabul etmeyeceğini bildirdiği gibi, Rusya Başkanı Nesselrode da, 7 Eylül 1853'de, Viyana notasının, Osmanlı Ortodokslarının korunmasını kesin olarak Rusya'ya verdiğini ilân etti. Halbuki Viyana Notası'nın amacı bu değildi. Nesselrode'un bu demeci, Avusturya'nın teşebbüsü ile başlamış olan barış çabalarını da sona erdirmiş olmaktaydı.

Bu arada şunu da belirtelim ki, Osmanlı Devleti, Mençikofun ayrılmasından ve Rusya'nın 31 Mayıs ultiimatından sonra, Padişah'ın 6 Haziran 1853 tarihli bir fermanı ile, İmparatorluktaki bütün gayrı Müslimler için kesin ve tam din ve ibadet hürriyetini ilân ettiyse de, bu ne Rusya ve ne de diğer devletler üzerinde etkili olmadı.

Nesselrode'un 7 Eylül demeci, İngiltere ve Fransa'nın tutumlarının bir adım daha sertleşmesine sebep oldu.

Artık durum biraz daha kesinleşmişti. Rusya şimdi kendisine destek arıyordu. Osmanlı Devleti'ne gaile çıkartmak için Yunanistanı kışkırtmış ve Yunan hükümeti de, Epir ve Tesalya'ya silâhlı adamlar göndererek, bu Osmanlı topraklarında ayaklanma çıkarma teşebbüsünde bulundu

Fakat Rusya'nın amacı, İngiltere-Fransa blokuna karşı bir destek sağlamaktı ve bu da normal olarak Avusturya olabilirdi. Bu sebeple, Rus Çarı ile Avusturya İmparatoru, Eylül sonunda *Olmütz'de* (Bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin doğusunda *Olomouc* şehri) buluştular. Çar Nikola, İmparator François-Joseph'e, "*Türk İmparatorluğu'mm çatırdamakta olduğundan*" söz ederek²⁰¹, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde bir takım anlaşmalar teklif ettiği gibi, 1 Ağustos 1853 tarihli Viyana Notası'nın tekrar yürürlüğe konmasını, Ortodokslar üzerinde Osmanlı Devleti'nin bütün yetkilerini kabul ettiğini bildirdiyse de, özellikle İngiltere, Rusya'nın niyetleri hakkındaki şüphesi devam ettiği için, bunlara razı olmadı²⁰². Avusturya ise, Rusya'nın Tuna'nın güneyine inmemesi hususunda bir garanti alamadı. Esasen, Rusya'nın Eflâk-Buğdan'a girmesi Avusturya için yeteri kadar endişe kaynağı olmuştu.

Mamafih, Avusturya Rusya'nın bu "uvertürlerini" hemen reddetmeyip, Prusya'nın da bu işe sokulması şartını ileri sürdü. Prusya ise bu işe hiç bulaşmak istemedi. Halbuki Çar, Olmütz'e gelirken, Prusya Kralını da ziyaret etmişti.

6. OSMANLI-RUS SAVAŞININ ÇIKMASI

Olmütz görüşmeleri İngiltere'yi kuşkulandırdı. Görüşmelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksiminin söz konusu olmasından endişe ederek, Avusturya

²⁰¹ Temperley, *The Crimean War*, p. 354.

²⁰² Bu konuda bak.: *Aynı eser*, p. 354-356.

ile Rusya'nın birleşmesinden korktu ve 8 Ekim 1853'de, Çanakkale Boğazı önündeki donanmasını Boğazdan içeri sokup İstanbul önlerine yolladı. Tabii İngiltere'yi Fransa da takip etti. Esasen Osmanlı Devleti de, 4 Ekimde Rusya'dan Eflâk-Buğdan'a girmiş olan Rus kuvveününün 15 gün içinde buradan çekilmesini istedi ve Rusya bunu reddedince, Osmanlı Devleti de Rusya'ya savaş ilân etti. Savaş fiilen 23 Ekimde başladı.

Osmanlı-Rus savaşı başladıktan sonra dahi, bu savaşın çıkmasına engel olamayan Avusturya, şimdi hiç değilse savaşın uzamasını önlemek için barış çabalarına girişti. Fakat tam bu sırada meydana gelen bir olay, bütün barış ümitlerini suya düşürdü. 12 parçalık bir Türk filosu, Kasım sonlarında, Batum'daki Türk kuvvetlerine yiyecek ve cephane götürmek için²⁰³ İstanbul Boğazı'ndan çıkmış, fakat Karadeniz'de seyrederken fırtına yüzünden Sinop limanına sığınmıştı. Esasen Amiral Nahimof komutasındaki bir Rus filosu kendisini takip etmekteydi. Nahimof, Türk donanmasının hiç beklemediği bir sırada 30 Kasım 1853 günü, saldırdı ve Osmanlı donanmasını tamamen yokettiği gibi, Sinop şehrinin bir çok mahallelerini de yaktı. 4.000 kişi öldü. Ruslar, Osmanlı donanmasının su üstünde bocalayan subay ve erlerini de, yağlı paçavralar atarak yaktılar²⁰⁴ *.

Sinop Baskını, Rusya'da büyük sevinç uyandırdı. Çar Nikola, "*Benim cesur denizcilerim*" diyor ve Rus deniz kuvvederinde zafer geleneğinin unutulmadığını söylüyordu. Petersburg'da halk büyük bir coşku içindeydi. "Sinop Savaşı" adı ile alalacele hazırlanan bir müzikal piyes hemen sahneye kondu. Yine Petersburg'da günlerce süren balolar, eğlenceler düzenlendi²⁰⁵.

Olay, İngiliz kamu oyunda "Sinop katliâmı" olarak algılandı ve büyük ve şiddetli tepkiler uyandırdı. Rusya aleyhine tepkiler, İngiliz hükümeti için dayanılabilecek gibi değildi²⁰⁶. Hükümetin daha soğukkanlı davranmak istemesine rağmen, basın tepkileri kamu oyundan daha az şiddetli değildi. *Morning Herald* "intikam istiyoruz" diye bağırırken, *Globe* gazetesi de, Rusya'nın insanlık ailesine giremeyecek nitelikte olduğunu yazıyordu. *Morning Chronicle* ise saldırganı hemen darbe vurulmasını istiyordu. Diğer gazeteler de aynı havadaydı²⁰⁷. İngiliz ve Fransız donanmasının İstanbul'da bulunduğu bir sırada, Rusya'nın, İngiltere'nin denizlerdeki gücüne meydan okuması, İngiltere'nin ağırlığına gitmişti.

²⁰³ Driault, Osmanlı filosunun Kafkaslar'da Şeyh Şâmil'in Rusya'ya karşı yürüttüğü ayaklanmaya yardım götürmesi ihtimalinden söz etmektedir (*Question (i'Orient*, p. 174). Keza Temperley de, Osmanlı Devleti'nin böyle bir niyetinden söz etmektedir (*The Crimea*, p. 381).

²⁰⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, 235.

²¹⁰ Temperley, *The Crimea*, p. 373.

²⁰⁶ Temperley *Aynı eser*, p. 371.

²⁰⁷ *Aynı eser*, p. 374-375.

Fransa'da da durum aynıydı. Sinop olayı karşısında, İngiltere'nin aksine, Fransa'da Hükümet ve İmparator III. Napolyon kamu oyundan daha fazla heyecanlandı. Gelişmelerin kontrolünü III. Napolyon kendi eline aldı. Fransa, 19 Aralıkta İngiltere'ye verdiği gayet kesin ifadeli bir notada, Rus donanmasının "Karadenizden temizlenmesini" ve Rus gemilerinin Karadeniz'de dolaşmalarına izin verilmemesini istiyordu. Fransa'nın bu kararlı tutumu, İngiliz kabinesini, Fransa'da ayrılıp ayrılmama hususunda yol ayrımına getirdi. Başbakan Aberdeen İngiltere Kraliçesine, Fransa ya tek başına yürüyüp gidecek, veya bütün donanmasını Toulon'a geri çekecektir, diyordu²⁰⁸.

Bu durum karşısında İngiltere tereddüdü bıraktı. İngiliz-Fransız donanması Karadeniz'e çıkışı gibi, İngiltere ve Fransa, 27 Şubat 1854 de Rusya'ya bir ultimatom vererek, Eflâk-Buğdan'dan bütün kuvvetlerini geri çekmesini, Ortadoks tebaası ile münasebetlerinde Osmanlı Padişahı'nın tüm yetkisini kabul etmesini, yani Rusya'nın, Ortodoks tebaanın koruyuculuğu iddiasından vazgeçmesini istediler²⁰⁹. Rusya, uzun süre geçmesine rağmen, bu ultimatomu cevap bile vermezince, iki devlet 27 Mart 1854 de Rusya'ya savaş ilân ettiler²¹⁰.

Fakat, 27 Şubat ultimatomuna Rusya'nın cevabı beklenirken de, İngiltere ve Fransa, 12 Mart 1854 de Osmanlı Devletleriyle bir ittifak antlaşması imzaladılar²¹¹. İstanbul'da ve Osmanlı Devleti adına Reşit Paşa tarafından imzalanan 4 maddelik bu ittifaka göre, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya topraklarını Rusya'nın saldırısına karşı savunmak için, Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımı yapacaklardı. Buna karşılık Osmanlı Devleti de, İngiltere ve Fransa'nın onayı olmadan, Rusya ile hiç bir müzakereye girişmeyecek ve hiç bir antlaşma imzalamıyacaktı. Nihayet, savaş biter bitmez, İngiltere ve Fransa, gerek kara kuvvetlerini, gerek donanmalarını Osmanlı İmparatorluğu'ndan hemen geri çekeceklerdi.

Bu ittifakın arkasından, 10 Nisan 1854'de İngiltere ile Fransa arasında da bir ittifak imzalandı²¹². Bu ittifakta, Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'ı işgal etmekle Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü ihlâl etmiş olduğu belirtilerek, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barışın sağlanması ve bu barışın sağlam ve devamlı temellere oturtulması ve aynı zamanda da, Avrupa barışının da istenmeyen komplikasyonlardan korunması amacı ile askerî alanda işbirliği yapacakları ifade edilmekteydi.

²⁰⁸ Aynı eser, p. 376-377.

²⁰⁹ Driault, *Question d'Orient*, p. 174.

²¹⁰ Bu konudaki Fransız açıklaması için bak.: de Clerq, *Recueil...*, Tome VI, p. 426.

²¹¹ İttifakın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 219-223; Erim, *Devleüerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, s. 321-324; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 420-422; de Clerq, *Recueil...*, Tome VI, p. 422-426; Hurewitz, *The Middle East and North Africa...*, Vol. 1, p. 308-309.

²¹² İngiliz-Fransız ittifakının memi: de Clerq, *Recueil...*, Tome VI, p. 429-431.

7. SAVAŞ KARŞISINDA AVUSTURYA VE PRUSYA

Savaşın çıkması ve İngiltere ile Fransa'nın katılması ile genişlemesi karşısında, Avusturya ve Prusya'nın durumları önem kazanıyordu. Bu iki devletin, savaşan taraflardan birine katılması, savaşın sonucunu çok değiştirebilirdi. Bu sebeple, gerek Rusya, gerek İngiltere ve Fransa, bu iki devleti kendi yanlarına çekmek için çaba harcadılar.

Rusya, 1854 Ocak ayında Avusturya'ya bir kere daha başvurup, onu yanına çekmek hususunda bir teşebbüste daha bulundu. Avusturya da, bu teklifi de reddettiği gibi, ayrıca Rusya'dan, Tuna'yı aşmayacağına, savaştan sonra Eflâk ve Buğdan'ı boşaltacağına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne saygı göstereceğine dair taahhütte bulunmasını istedi. Rusya bu istekleri geri çevirdi. Bu ise, Avusturya'yı hiç memnun etmedi. Zira, görülyordu ki, Rusya, Balkanlara sarkmak hususundaki emellerinden vazgeçmiyordu.

Bunun içindir ki, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya'nın da katılmasıyla, 9 Nisan 1854'de Viyana'da imzalanan bir protokol²¹³ ile, "*Türk İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını, Rusya'nın Tuna beyliklerinden çekilmesini, Osmanlı Padişahı'nın Hıristiyan uyruklarına istediği ayrıcalığı tanıma yetkisinin kabulünü ve Avrupa dengesinin korunması amacı ih Osmanlı Devleti'nin "siyasî münasebetlerine" gereken grautilerin sağlanması* öngörüldü.

Avusturya'nın bu tutumu dolayısıyledir ki, İngiltere ve Fransa Avusturya'nın kendi taraflarına geçeceğini ümit ettiler. Hatta, Sinop olayına rağmen, Rusya'ya ancak Mart ayı sonunda savaş ilân etmelerinin sebebi de, Avusturya ile Prusya'nın İngiltere ve Fransa'ya katılacaklarını ümit etmelerindendi. Fakat onların ümidi de gerçekleşmedi. İngiltere ve Fransa'ya göre, Rusya'yı yenmek için, bu vücudun kenarlarından değil kalbinden darbe vurmak gerekliydi ve bu da Tuna idi. Tuna'dan vurabilmek için de Avusturya'nın savaşa katılması şarttı. O zaman Rusya'ya karşı çabuk ve kesin bir zafer kazanılabilirdi. Ama Avusturya Batıklar için kılıcını çekmeye yanaşmadı²¹⁴.

Esasına bakılırsa, Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol, Rusya'nın Balkanlara yayılmasını engellemek için Batı devledeile ittifaka taraftardı. Lâkin askerler buna karşı geldi. Zira, askerlere göre, Avusturya, Batılı devletlerle birlikte Rusya'ya karşı savaşmaya kalkarsa, savaşın bütün yükü Avusturya'nın üzerinde kalacaktı. Askerlerin bu görüşü yanlış değildi. Fakat askerler, Rusya'nın gücünü de abartıyorlardı ki, gerçeğin böyle olmadığı savaş başladıktan sonra ortaya çıkacaktır.

²¹³ Protokolün metni: de Clercq, *Aynı kaynak*. Tome VI, p. 409.

²¹⁴ Debidour, *La Révolution*, p. 114.

Diğer taraftan Avusturya, Prusya'yı da yanına almadan harekete geçmek istemiyordu. Her ne kadar Prusya saray çevreleri Batıklarla bir ittifaka taraftar idiyse de, Kral IV. Frederick Wilhelm, Rusya'ya karşı bir savaşa girmenin kesinlikle karşısındaydı. Kral, Prusya'nın, Rusya'yı minnettar bırakacak bir tutum izlemesinin taraftarıydı²¹³. Kaldı ki, ona göre, Prusya'nın bu savaşa katılmada hiç bir çıkarı da yoktu. Bu görüşleri, o sıralarda yavaş yavaş sivirmeye başlayan Bismarck da desteklemiştir. Bismarck'a göre, Alman devletleri de tarafsızlık politikasını destekliyorlardı ve dolayısıyla, Prusya da onlarla beraber hareket edip, Alman devletleri üzerindeki etkinliğini arttırmalıydı²¹⁶. Bismarck'ın Rusya ile savaşmama politikasının esasları bu sıralarda ortaya çıkmaya başlamıştır denebilir.

Bundan dolayı, Avusturya, Prusya'ya başvurup, onu kendi tarafına çekmek istediği zaman, Prusya şu cevabı verdi: Avusturya hiç bir devletle ittifak yapmayı, tarafsız kaldığı takdirde, Prusya, Avusturya'nın toprak bütünlüğünü herhangi bir saldırıya karşı savunmayı taahhüt edebilir. Bunun üzerine, Avusturya, savaşan taraflardan hiç birine katılmayıp, 20 Nisan 1854'de Prusya ile bir ittifak yaptı²¹⁷. 5 maddelik bir ittifaka göre taraflardan birinin topraklarına yapılmış bir saldırı, diğerinin topraklarına yapılmış sayılacaktı. Böyle bir ihtimale karşı taraflar, belirli bir kuvveti hazır tutacaklardı. Keza, iki devlet Almanya'nın haklarını ve çıkarlarını da beraberce korumayı taahhüt etmekteydiler. Nihayet, taraflar, herhangi bir devletle ayrı bir anlaşma da yapmayacaklardı.

Anlaşmanın giriş kısmında taraflar, Osmanlı Devletine ilgili olarak kabul edilen Viyana protokollerine olan bağlılıklarını da vurgulamaktaydılar ki, bu protokollerden 9 Nisan tarihli olanını daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla, bu ittifak ile Avusturya ve Prusya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ve Rusya'nın Eflâk-Buğdan'dan çekilmesini de öngörmekteydiler.

Sonunda, İngiltere ve Fransa'nın baskıları karşısında Avusturya, Prusya arkasından gelmedikçe yürüyemeyeceğini, Prusya da Almanya yani Germen konfederasyonu arkasından gelmedikçe de, Avusturyayı takip edemeyeceğini söyliyerek işin içinden sıyrıldılar. Germen Konfederasyonu devletlerinin hükümdarları ise, liberal hareketlere düşmanlığı dolayısıyla Rusya'ya sempati duyuyorlardı.

Savaş durumuna gelince: Rusya'nın Yunanistan'a çok belbağladığı anlaşılıyor. Rusya Balkanlara ajanlar gönderip, Rusya'nın davasının Ortodoksluk davası olduğu propagandasını yayarken, Yunanistan da Epir ve Tesalya'da ayaklanmalar çıkardı. Rusya Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmak istiyordu, fakat yapamadı. Zira bir Fransız donanması Pire limanına gelip Yunanistan'ı abluka edince,

²¹³> Debidour, *Aym eser*, p. 115.

²¹¹ Otto von Bismarck, *Düşünceler ve Hâturalar* (Çeviren: Nijad Akipek), Cilt 1, Ankara. Millî Eğitim Bakanlığı Yayın, 1952, s. 156.

²¹⁷ İttifakın metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome VI, p. 410-411.

Yunanistan daha ileri gidemedi ve Yunanistan'ın bu durumu Rusya için hayal kırıklığı oldu²¹⁸.

Tuna cephesinde ise, Ruslar Ocak 1854'de genel bir saldırıya geçerek, Kalas, İbrail ve İsmail'i alıp Tuna'yı geçtiler ve Dobruca'yı ele geçirip Silistre'yi kuşattılar. Silistre'de Türkler muhteşem bir savunma yaptılar. Mayıs ayı içinde Ruslar, Silistre'yi düşürmek için altı defa saldırdıysa da, düşüremediler. Bu sırada, Gelibolu'ya çıkarılmış olan İngiliz-Fransız kuvvetleri de Varna'ya geldiler. Durum bu şekilde iken, Avusturya 3 Haziran 1854'de Rusya'ya bir ultimatom vererek, sert bir dille, Eflâk ve Buğdan'ın boşaltılmasını istedi. Rusya iki şık karşısında kaldı: Ya bu isteğe boyun eğmek, veya Avusturya ile de savaşı göze almak. Bu İkinciye cesaret edemediğinden, Avusturya'nın isteğini kabul edip, Silistre kuşatmasını kaldırdı ve askerini Tuna'nın öbür tarafına çektiği gibi, Eflâk ve Buğdan'ı da boşaltmak zorunda kaldı. Avusturya, Osmanlı Devletile de 14 Haziran 1854'de bir anlaşma yapıp, Tuna'da seyrüseferi korumak bahanesile, Eflâk ve Buğdan'ı askerî işgal alüna aldı. Gûya Eflâk ve Buğdan'ı dışardan gelecek saldırılara karşı koruyacaktı²¹⁹.

Avusturya bunun arkasından, Eflâk-Buğdan'dan, savaşı taraflardan hiç birine geçiş izni vermiyeceğini bildirdi.

Avusturya'nın bu hareketi Rusya'yı çok kızdırdı. Rusya şimdi, 1848 İhtilâlinde, Macar ayaklanması dolayısıyla Avusturya'ya yapmış olduğu yardımdan dolayı büyük pişmanlık duyuyordu.

Avusturya'nın Eflâk ve Buğdan'ı işgali ile savaşı taraflar arasında temas kesilmiş oluyordu. Artık Tuna cephesinde savaş yapma imkânı kalmamıştı. Fakat Rusya'nın barışa da zorlanması gerekiyordu. İngiltere ve Fransa, Rusya'yı Baltık Denizi tarafından zorlamayı düşündülse de, buna cesaret edemediler. Çünkü, gerek İsveç, gerek Prusya tarafsız kalmakta ısrar ettiler. Onlar tarafsız kalınca da Baltık herakâtını yürütmek mümkün değildi. Bunun üzerine, "*Rus ayısının bu gözünü oymak için*"²²⁰, Rusya'ya Kırım'da bir cephe açmaya karar verdiler.

89 savaş gemisinin eşliğinde 267 taşıt gemisi, 30.000 Fransız, 21.000 İngiliz ve 60.000 Türk askerini 20 Eylül 1854'de Kırım'a çıkardı. Bu kuvvetler karşısında ancak 51.000 Rus askeri bulunuyordu. Fakat 35 Rus savaş gemisi de Sivastopol'ü savunmaktaydı²²¹. Müttefiklerin başlıca amacı Sivastopol'ü almaktı. Lâkin Rusya'nın kış şartları ve bir takım bulaşıcı hastalıklar, müttefik ordusuna ilk darbeleri indirdi. Ruslarla savaşacak yerde, binlerce subay ve er hastalıkla savaşmak zorunda kaldılar.

²¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, s. 238.

²¹⁹ Anlaşmanın metni: *Mecmu'a-i Muahedat*, Cilt 3, s. 172-174; Noradounghian, Tome II, p. 423-424.

²²⁰ Renouvin, *Hiscoire des Reiations Internationales*, Tome V, p. 292.

²²¹ Karal, *adı geçen eser*, s. 239.

Müttefikler, Sivastopol yolunu kapayan Mençikof kuvvetlerini 20 Eylülde Alma'da yenerek bir avantaj sağladılarsa da, Ruslar Sivastopol önündeki donanmalarını batırarak, bu şehrin deniz tarafını kapamaya muvaffak oldular. Bu durumda Sivastopol'ün karadan düşürülmesi gerekiyordu. Ruslar Müttefik kuşatmasını kırmak için Ekim-Aralık aylarında bir kaç teşebbüste bulundularsa da başarılı olamadılar. Fakat Sivastopol muharebeleri mütemadiyen insan yiyordu. Biraz aşağıda değineceğimiz üzere, Piyemonte'nin 1855 Martında savaşa katılarak 15.000 kişilik bir kuvvet göndermesi, dişe dokunur bir çözüm değildi. Bu sebeple, Müttefikler 1855 yılı ilkbaharında 140.000 kişilik bir kuvveti daha Kırım'a gönderdiler. Stratejik bir yer olan Malakof tabyasının bazı yerleri Haziran ayında ele geçirildi ve bundan sonra Sivastopol, yoğun topçu ateşine tutuldu. Rusların günlük asker kaybı 1.000 kişiye varmaktaydı. Eylülün ilk haftasında Malakof tabyası tümü ile ele geçirilince, müttefikler de 10 Eylül 1855 de Sivastopol'a girdiler. Şehir harabe halindeydi. İngilizlerin ilk işi Sivastopol'daki tersaneyi, limanı ve dokları tahrip etmek oldu. Bu sırada, Osmanlı kuvvetleri komutanı Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa da, Rusları Eupatoria'da kesin bir yenilgiye uğratı. Yalnız bu arada Ruslar Kars'ı işgal etmişlerdi. Kırım savaşı bu suretle sona eriyordu.

8. PİYEMONTE'NİN SAVAŞA KATILMASI

Yukarda belirttiğimiz gibi, Kırım'daki muharebelerin bir insan yeme makinası haline gelmesi, asker ihtiyacını arttırmıştı. Bu sırada, Avusturya'nın göstermiş olduğu tutum ve hareketler **III**. Napolyon'u kızdırdığından, savaşta bir yardımcı sağlamak amacı ile, Kasım 1854'de bir adamını Sardunya'ya yollayarak, askerî bakımdan güçlü olan bu devletin yardımını, sağlamak istedi. Kral Viktor Emmanuel ve Başbakan Kont Cavour, 1849'daki tecrübeden sonra, İtalyan millî birliğinin gerçekleşmesi için bir büyük devletin yardımının şart olduğunu gördüklerinden, Fransa'nın bu başvurusuna hemen olumlu cevap verdiler. Fakat, Fransa'nın İtalya ile ilgilendiğini gören Avusturya, hemen bir takım diplomatik manevralarla Müttefikler tarafına kayan bir tutum gösterdi. Bu ise Fransa'nın başlatığı teşebbüsün yarım kalmasına sebep oldu.

Ne var ki, Sivastopol muharebelerinin giderek şiddetini artırması karşısında bu sefer İngiltere harekete geçti ve muntazam bir ordusu olan Piyemonte'den asker istedi. Bunu, ilginçtir, Avusturya da destekledi. Avusturya'nın hesabı, bu yardım sonucu Piyemonte'nin askerî gücü zayıflıyacağından, bir süre Avusturya'nın başına dert olmayacağı idi. Fransa ise, şimdi Piyemonte'nin yardımına çok daha hevesliydi. Çünkü, **III**. Napolyon, Kırım muharebelerinin giderek şiddetlenmesi karşısında, müttefikler Rusya karşısında parlak bir zafer elde edemezlerse, tahtını kaybetmekten korkuyordu²²². Sonunda, Piyemonte (Sardunya) ile İngiltere ve Fransa arasında 26 Ocak 1855'de imzalanan bir

²²² Debidour, *adı geçen eser*, p. 128.

"Sened" ile, Piyemonte, 10 Nisan 1854 tarihli İngiliz-Fransız ittifakına katıldı²²³. Yani İngiliz-Fransız ittifakının bütün hükümleri Piyemonte için de geçerli olacaktı. Bunun üzerine Piyemonte Kırım'a 15.000 kişilik bir kuvvet gönderdi.

Piyemonte bundan sonra 15 Mart 1855'de Osmanlı Devletile de bir ittifak imzaladı²²⁴. Bu ittifak ile, Osmanlı Devleti, kendi topraklarında, İngiltere ve Fransız kuvvetlerine tanıdığı bütün ayrıcalıkları ve imkânları Piyemonteye de sağlıyordu.

9. VİYANA'NIN "DÖRT NOKTASI"

Avusturya, Rusya'yı Tuna'nın öbür tarafına atmakla beraber, bu durumu sa-vaş sonrası için de sağlamak amacı ile, barışın esaslarını daha şimdiden tesbite karar verdi. Avusturya'nın, Fransa ve İngiltere ile Viyana'da yaptığı görüşmeler sonunda 8 Ağustos 1854 de, "Dört Nokta" denen şu esaslar tesbit edildi²²⁵:

1) Eflâk-Buğdan ile Sırbistan üzerindeki Rus himayesi kaldırılacak ve Osmanlı Devleti'nin bu topraklara verdiği hak ve ayrıcalıklar, büyük devletlerin ortak garantisi altına konacak.

2) 1815 Viyana Kongresi'nde kabul edildiği gibi, Tuna'da seyrüsefer serbes-tisi sağlanacak.

3) 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesi, Avrupa Dengesi'nin gereklerine göre ye-niden gözden geçirilecek.

4) Padişah'ın egemenlik hakları ile de uyuşacak şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların ayrıcalıkları ve hakları büyük devletler tara-fından korunacak.

Bu esaslardan 1. ve 4. maddelerle, Rusya'nın tek başına Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapması imkânı kaldırılıyor ve bu sorunlar Rusya'nın elinden alınıp, Avrupa'nın beş büyük devletinin ortak sorunları haline getiriliyordu. Yani Rusya, Osmanlı Devleti'nin işlerine öyle tek başına müdahale edemeyecekti. Tabii bu husus, özellikle Avusturya'nın işine yaradığı gibi, Osmanlı Devleti için de Rusya'ya karşı bir garanti teşkil etmekteydi.

2. Madde, 1829 Edirne Barışı ile Tuna'nın ağzına yerleşen Rusya'nın, Tuna'dan tamamen uzaklaştırılması amacına yönelikü. Bu da yine Avusturya'nın yararına idi.

²²³ Sened'in metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome VI, p. 493-494.

²²⁴ İttifakın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 1. s. 129-130; Noradounghian, Tome II, p. 435-436.

^{225a} "Dört Nokta" ya ait, Avusturya ile İngiltere ve Fransa arasında teatü edilen 8 Ağustos 1854 tarihli notaların metni: de Clercq, *Recueil*, Tome VI, p. 456-457.

3. Madde ise, Rusya'nın Karadeniz'deki gücünün sınırlandırılması gayesini güdüyordu ki, 1856 Paris Antlaşması ile bu hüküm daha da genişletilip, Karadeniz askersiz hale getirilerek, Rusya'nın Karadeniz'deki gücü büsbütün yok edilecektir.

Viyana'da tesbit edilen "*Dört Nokta*", Avusturya tarafından Rusya'ya bildirildi. Rusya ise bunları tereddütsüz reddetti. Hatta, sadece reddetmekle kalmayıp, Avusturya ile savaştan bile söz etmeye başladı. Bunun üzerine Avusturya seferlik ilân ettiği gibi, İngiltere ve Fransa ile ittifak müzakerelerine dahi girişti. Bu müzakereler sonunda, 2 Aralık 1854'de, Avusturya, İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak antlaşması imzalandı²²⁶. 7 maddelik bu ittifaka göre, taraflar, Dört Nokta'nın dışında, Rusya ile hiç bir müzakereye girişmemeyi taahhüt ediyorlardı. Eflâk ve Buğdan konusunda, Osmanlı Devleti temsilcisinin de katılımıyla Viyana'da bir komisyon teşkil olunacaktı. Eğer Rusya ile Avusturya arasında bir savaş çıkarsa, diğer iki devlet, kara ve deniz güçleriyle Avusturya'ya yardım edeceklerdi.

Bu ittifaka Prusya da katılmaya davet edilecekti. Fakat Prusya, Rusya'ya yönelen böyle bir ittifaka katılmadı.

Avusturya'nın Batılı devletler tarafına kaydığını gören Rusya, "Dört Nokta"yı kabul ettiğini bildirdiyse de, bu dört ilkeyi kendisine göre yorumlamaya kalkınca, tabiatile hiç bir uzlaşma meydana gelmedi.

Avusturya'nın İngiltere ve Fransa ile ittifak yapması ve bu ittifakın Rusya'ya yönelmiş olması ve Prusya'nın da Avusturya'yı takip etmemiş olması, **III**. Napolyon'u çok sevindirdi. Zira, Rusya, Avusturya ve Prusya arasındaki Doğu Bloku parçalanmış oluyordu.

Avusturya'ya gelince, gerçekte Avusturya'nın asıl amacı Batılılar tarafından yer almak değil, savaşan tarafları birbirine karşı oynayarak, savaşı bir an önce sona erdirmek ve Rusya'nın Balkanlardaki durumunu zayıflatmaktı. Lâkin bu sırada **III**. Napolyon'un Piyemonte'den yardım istemesi ve bu devletle yakın münasebetleri, Avusturya'yı korkutmuş ve Batılılar tarafına kaymasına sebep olmuştu. Rus tehdidi ise, Avusturya'yı Ban ittifakına girmek zorunda bıraktı.

10. VİYANA BARIŞ GÖRÜŞMELERİ

Müttefikler 2 Aralık 1854 ittifakı ile Avusturya'yı ve 26 Ocak 1855 ittifakı ile de Piyemonte'yi yanlarına almaya muvaffak olmuşlar ve Rusya dörtlü bir ittifak karşısında kalmıştı. Fakat Avusturya müttefiklerine hiç bir yardımda bulunmadı. Avusturya Germen Konfederasyonu'nda seferberlik ilân ettirmek isteyince, Prusya buna hemen itiraz etti. Diyet de Avusturya'nın isteğini yerine getirmeye

²²⁶ İttifakın metni: de Clerq, *Recueil...*, Tome VI, p. 482-485.

hevesli görünmedi. Bismarck, "*Askerî tedbir alınacaksa, bu Rusya'ya karşı değil, Fransa'ya karşı alınmalıdır*" diyordu. Bismarck'ın bu çıkışı ile Prusya Rusya'ya öyle bir hizmette bulunuyordu ki, bu hizmetin bedelini Rusya, Alman Birliği sırasında ziyadesile ödeyecektir²²⁷. Avusturya, Almanya'da seferberlik ilânına muvaffak olamayınca, Prusya'nın bu muhalefeü karşısında, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılmadı. Rusya ise, durumdan son derece memnundu.

Ne var ki, Rusya'nın Kırım'daki savaş durumu da parlak değildi. Müttefiklerin 1855 baharında Kırım'a 140.000 kişilik yeni bir kuvvet sevketmeleri, Kırım'da kuvvet dengesini değiştirmeye başladı. Müttefikler Sivastopol'ü düşürmemekle beraber, Ruslara çok ağır kayıplar verdiriyorlardı. İşte bu sıradadır ki, kibirli ve inatçı Çar I. Nikola 2 Mart 1855'de öldü. Çar, 21 Şubat günü, ateşli ateşli, eksi 23 derece soğukta, Kırım'a gidecek birlikleri teftiş edince ağır hastalandı. Doktoru, Çar'a "Sizin bu yapağınız ölümden de öte bir şeydir. Bu bir intihardır" dediği zaman, Çar'm doktoruna cevabı "Siz göreviniz yaptınız. Şimdi ben görevimi yapacağım" olmuştu²²⁸. Bundan sonra yatağa düştü ve öldü.

I. Nikola'nın yerine geçen Çar II. Aleksandr, Nikola kadar inatçı değildi. Esasen savaşa da taraftar olmamıştı. Rusya'nın savaş durumunun da iyi olmadığını görünce, bir yandan savaşa devam ederken, bir yandan da, Osmanlı Devleti, Avusturya ve müttefikleri ile Viyana'da barış görüşmelerine girişti.

Viyana görüşmeleri 15 Mart 1855'de başladı²²⁹. Görüşmelerin konusu, Avusturya-İngiltere-Fransa ittifakının 1. maddesinde öngörüldüğü gibi, "Dört Nokta" idi. Bu dört noktadan en önemlisi de, şüphesiz, Eflâk ve Buğdan ile Boğazlar'a ait olanlardı. Fakat Rusya Eflâk-Buğdan'dan çıkarılmış olduğuna göre, asıl önemli olan Boğazlar konusuydu.

Boğazlar sorununda devletlerin görüşü şu, şekilde özetlenebilir:

Fransa ve İngiltere'ye göre, Karadeniz tarafsızlaştırılmalı, yani gayrı askerî (démilitarisé) hale konulmalıydı. Karadeniz'de hiç bir devletin donanması bulunmamalıydı.

Avusturya ise, İngiliz-Fransız plânını Rusya'nın kabul etmeyeceğini bildiğinden, sadece Karadeniz'deki Rus deniz gücünün sınırlandırılmasına taraftardı.

Osmanlı Devleti, 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin devamını ve Boğazlar'ın kapalılığı ilkesinin korunması ile yetiniyor, fakat İngiltere ve Fransa'dan da ayrılmak istemiyordu.

²²⁷ Debidour, *La Révolution*, p. 130.

²²⁸ Driault, *Question d'Orient*, p. 179.

²²⁹ İki buçuk aydan fazla süren Viyana görüşmelerinin tutanakları için bak.: de Clerq, *Recueil...*, Tome VI, p. 506-551; Ayrıca bak.: Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 259-276.

Rusya ise, ne İngiltere ve Fransa'nın ve ne de Avusturya'nın görüşünü kabul ediyordu.

Bu farklı görüşler, görüşmelerin 19 Nisan 1855 tarihli oturumunda şu noktalarda toplandı: Osmanlı Devleti Avrupa Devletleri Topluluğu'na (Concert Européen) dahil olacak ve bağımsızlık ve toprak bütünlüğü devletlerin ortak garantisi altına alınacak. Diğer taraftan, Karadeniz'deki Rus ve Osmanlı donanmaları, eşit sayıda olmak üzere, belirli bir miktarla sınırlanacaktı. 1841 Boğazlar Sözleşmesi aynen de'âm edecekti. Devletlerden biri ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, diğer devletler buna müdahale edip, anlaşmazlığın barışçı bir şekilde çözümüne çalışacaklardı²³⁰.

Rusya bunları da kabul etmedi. Rusya, karşı teklif olarak, Boğazlar'ın bütün devletlerin savaş gemilerine açık olmasını ileri sürdüyse de, bunu da İngiltere ile Fransa kabul etmedi. Görüşmeler 4 Haziran 1855'te hiç bir sonuç vermeden kesildi. Bu durumda, 2 Aralık 1854 ittifakına göre, Avusturya'nın savaşa kaülması gerekiyordu. Fakat Avusturya buna hiç yanaşmadı. Esasen Avusturya Viyana görüşmelerinde, ne Rusya'yı ve ne de Batıdan gücendirmek istemeyen bir politika izlemişti.

Bu durum Müttefikleri, Kırım'da Rusya'ya karşı kesin bir zafer kazanmak zorunluluğu ile karşı karşıya bıraktı. Bu sebeple, 1855 yazında Kırım'daki muharebeler ve çarpışmalar birdenbire şiddetlendi. Rusların kayıpları her geçen gün daha da artıyordu. Nihayet, Sivastopolu savunan Malakof tabyesi 8 Eylül'de düşüne, Müttefikler, 10 Eylülde, 332 gündür kuşatma altında bulunan Sivastopol'a girmeye muvaffak oldular. Sivastopol harabe halindeydi.

Fakat Rusya direnmeye devam ediyor ve barışa yanaşmıyordu. Bundan dolayı, İngiltere 1855 Kasımında, İsveç ile, bu devlete Finlandiya'yı vaad ederek bir ittifak yaptı²³¹. Amacı, Balıktan girip, Rusya'nın Cronstadt ve Petersburg şehirlerini bombardıman etmektir. İngiltere ayrıca, Kafkaslar'da Şeyh Şamil'e de yardım göndermeye başladı. Bir yandan da Avusturya'yı savaşa sokmaya çalışıyordu²³².

Buna karşılık, III. Napolyon artık savaşa devam etmek istemiyordu. Hem savaş Fransa'ya pahalıya mal olmaya başlamıştı ve hem III. Napolyon kendisi için yeteri kadar prestij sağlamıştı. İngiltere'nin çıkarları için Fransa'nın kaynaklarını feda etmek istemiyordu. Avrupa'nın içinde bulunduğu bu karışıklıktan yararlanıp, Polonya'yı Rusya'ya ve Macaristan ve İtalya'yı da Avusturya'ya karşı ayaklandırmayı Fransa'nın daha çok çıkarına görüyordu. Tabii, kendisinin gözleri de Ren kıyıları ile Belçika'dan hiç ayrılmıyordu²³³.

²³⁰ Bak.: de Clerq, *aynı kaynak*, p. 534-535.

²³¹ İttifakın metni: de Clercq, *Recueil...*, Tome VI, p. 585-586.

²³² Driault, *Question d'Orient*, p. 180.

²³³ *Aynı eser*, p. 180-181.

Sivastopol'un düşmesinin arkasından, Aralık 1855'de Ömer Paşa da, Kafkaslar'da Eupatoria'da Rusları kesin bir yenilgiye uğrattınca, Rusya savaşı tamamen kaybetmiş oluyordu.

Müttefiklerin savaşı kazanması üzerine, fırsatı kaçırmak istemeyen ve Batılılar nezdindeki prestijini tamir etmek isteyen Avusturya, İngiltere ve Fransa'ya danıştıktan sonra, 16 Aralık 1855'de, Rusya'ya bir ay süreli bir ultimatom verdi. Bu ultimatom, esasında, 8 Ağustos 1854 tarihli "Dört Nokta" dan hareketle, ondan biraz daha değişik olarak, şu şartların Rusya tarafından kabul edilmesini istiyordu ²³⁴.

1) Eflâk ve Buğdan, büyük devletlerin koruması altına konacak; iç işlerini yine bu kollektif koruma altında düzenleyecekler ve büyük devletlerin onay olmadan, Osmanlı Devleti bu topraklara asker sokamayacak.

2) Tuna'da seyrüsefer serbestisinin devamı.

3) 1841 Boğazlar Sözleşmesinin bir uzantısı olarak, Karadeniz gayrı askerî hale (démilitarisé) getirilecek, yani Karadeniz'de ne Rusya'nın ve ne de Osmanlı Devleti'nin savaş gemisi ve tersanesi bulunmayacak.

4) Osmanlı Padişahı'nın bağımsızlık ve egemenlik haklarına dokunulmaksızın, Hıristiyan tebaanın hakları vurgulanmaktaydı.

Dört Nokta'dan farklı olarak, Avusturya ultimatomunun bir 5 inci maddesi vardı. Buna göre, devletler "Avrupa'nın çıkarları çerçevesinde" başka şartlar da ileri sürebileceklerdi.

Rusya bu ultimatomu 5 Ocak 1856'da verdiği, oldukça kaypak bir ifade ile ilk dört noktayı kabul ettiğini, fakat 5 inci noktayı kabul edemeyeceğini bildirdi. Rusya'ya göre, niteliğini ve içeriğini bilmediği bir şeyi peşinen kabul edemezdi. Avusturya, ultimatomu verirken, Rusya'nın bunları kabul etmemesi halinde kendisinin de Rusya'ya karşı savaşa katılacağını bildirmişti. Bu ihtimal ise, en çok Prusya'yı telâşlandırdı. Prusya da, artık savaşın ve Avrupa karmaşasının sona ermesini istiyordu. Bundan dolayı, Prusya Kralı IV. Frederick-Wilhelm, "yeğeni" II. Aleksandr'a bizzat mektup yazarak, ultimatomu kabul etmesini sağladı ve Rusya 16 Ocak 1856 da ultimatomu olumlu cevap vererek savaşı sona erdirdi^{231 * 233}.

11. PARİS KONGRESİ VE 1856 PARİS ANTLAŞMASI

Paris barış kongresi 25 Şubat 1856 da toplandı ve görüşmeler Mart sonuna kadar sürdü²³⁶. 34 maddelik barış antlaşması 30 Mart 1856 da imza

²³¹ Driault, *Aynı eser*, p. 181; Debidour, *adı geçen eser*, p. 145.

²³² Debidour, *adı geçen eser*, p. 146.

²³⁶ Paris Kongresi tutanakları için bak.: Gabriel Efendi Noradounghiean, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome III: 1856-1878, Paris, Leipzig, Neuchatël, 1902, p. 1-69.

landı* ²³⁷. İmzalayan devletler, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Osmanlı Devleti, Piyemonte yahut Sardunya ve Rusya.

Kongre'de barış antlaşmasının hazırlanmasında fazla tartışma olmadı. Zira, barışın önemli ilkeleri daha savaş sırasında tesbit edilmiş ve Avusturya'ryn 16 Aralık 1855 tarihli ultimatomu ile de Rusya tarafından kabul edilmişti.

Barış antlaşmasının esasları şöyledir:

1) Taraflar, savaş esnasında işgal etmiş oldukları bütün toprakları birbirlerine iade ediyorlardı (Mad. 3 ve 4).

2) Antlaşmanın 7. maddesinde, Avrupa devletlerinin adları sayıldıktan sonra, "Saltanat-ı Seniye'nin Avrupa Hukuk-u Umumiyesi ve cemiyeti menafii-nden hissedar olmağā dahil olduğunu ilân ederler" demek suretile, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa Devletleri Topluluğu'nun (concert européen) bir üyesi olduğunu belirtiyorlardı.

3) Antlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya bir kaç ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmazlık çıkacak olursa, taraflar savaşa başvurmadan önce, diğer devletlerin aracılığını kabul edeceklerdir (Mad. 8).

Bu madde ile, Rusya'nın Osmanlı Devletile bir anlaşmazlık çıkarıp, onunla başbaşa kalması önlenmiş oluyordu. Böyle bir durumda, diğer devletler için hemen müdahale hakkı doğmuş oluyordu.

4) Padişah'ın 28 Şubat 1856'da yayınladığı *Islahat Fermanı* devletlere tebliğ ediliyor ve devletler bunu memnuniyeü karşıladıklarını belirtiyorlardı. Yalnız, Ferman'ın antlaşmada zikredilmiş olması, devletlere, Osmanlı Devleü'nin iç işlerine karışma yetkisi vermeyecekti (Mad. 9).

Bu madde ile, Rusya'nın gelecekte, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan halkın çıkarı için ikide bir müdahalesi önlenmek isteniyordu.

5) Boğazladın kapalılığına dair 1841 Sözleşmesi'nin yürürlükte olduğu bir kere daha vurgulanıyordu (Mad. 10).

6) Karadeniz tarafsız hale getiriliyor ve askerlikten soyutlanıyordu (Mad. 11). Karadenizde savaş gemisi bulundurulamayacak ve mevcut tersaneler de yıkılacaktı (Mad. 13).

Baron de Testa, *Recueil des Traités de la Porte Ottomane*, Tome V, Paris, 1882, p. 47-124; M. Edouard Gourdon, *Histoire du Congrès de Paris*, Paris, Librairie Nouvelle, 1857, p. 31-128.

²³⁷ Paris Antlaşması'nın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 242-258; Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih metinleri*, Cilt 1, s. 341-353; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, p. 70-79; Gourdon, *Histoire du Congrès de Paris*, p. 5-18. Albin, *Les Grands Traités...*, p. 170-180.

7) Tuna'da seyrüsefer serbestisi ilkesi yeniden kabul ediliyordu. Bu serbestiyi korumak ve düzenlemek için, antlaşmayı imzalayan devletler temsilcilerinden meydana gelen bir Tuna Komisyonu kuruluyordu (Mad. 15).

8) Besarabya'nın bir kısmı Buğdan'a ekleniyordu (Mad. 20). Bu sınır düzeltilmesi ile Rusya, 1829 Edirne antlaşması ile Tuna ağzında almış olduğu bir kısım toprakları elden çıkarıyordu. Bunu özellikle Avusturya istemiş ve Rusya'yı Tuna ağzından uzaklaşmaya muvaffak olmuştu.

9) Andaşma'nın 22-27 nci maddeleri Eflâk ve Buğdan'a aittir. Bu maddelere göre, Eflâk ve Buğdan özerklik kazanıyor ve bu özerklik devletlerin garantisi altına konuyordu. Her iki eyaletin de kendisine ait meclisleri olacaktı. Hiç bir devlet Eflâk ve Buğdan'ın iç işlerine karışamayacakü.

Paris Antlaşması'nın bu hükümleri, bu iki eyaletin birleşmesine ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmasına doğru atılmış bir adım oluyordu. Hiç bir devletin, bu iki eyaletin iç işlerine karışamayacağına dair hüküm ise, Rusya'ya karşı alınmış bir tedbirdi.

10) Andaşma'nın 28 ve 29 uncu maddeleri ise Sırbistan'a aitti. Bu maddelerle, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nden şimdiye kadar almış olduğu özerklik hak ve yetkileri, devletlerin garantisi altına alınıyordu. Devletlerin onayı olmadan, Osmanlı Devleti Sırbistan'a asker sevkedemeyecekü.

Sırbistan hakkındaki bu hükümler iki bakımdan önemlidir. Bu defa, Sırbistan o tarihte Rusya'nın nüfuzu altındaydı. Rusya, yarım yüzyıldanberi Sırbistan'la meşgul olmuş ve bu memleketin sahip olduğu haklar ve ayrıcalıklar Rusya'nın baskısı altında verilmişd. Şimdi bu hakların ve ayrıcalıkların, devletlerin ortak garantisi altına konmasile, Sırbistan Rusya'nın kontrolundan çıkarılmak isteniyordu.

İkincisi, Antlaşma'da Sırbistan'a ait olarak yer alan bu hükümlerle, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki hükümranlığı zayıflamış oluyordu. Nitekim, Sırbistan, 20 yıl kadar sonra, bağımsızlığını alarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacaktır.

1856 Paris Antlaşmasının hükümleri anahâiri ile bundan ibaretür.

Bununla beraber, Paris Antlaşması'na bağlı olarak bazı ek antlaşmalar da imzalanmıştır. Bunların en önemlisi "*Paris Boğazlar Konvansiyonu*"dur^{22/8}. Bu Konvansiyon Boğazlar rejimine yeni bir unsur getirmez. Aksine, 13 Temmuz 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin kabul etüğü "kapalılık" kuralını bir kere daha vur-²³⁸

²³⁸

Boğazlar Konvansiyonunun metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 258-264; Tome III, p. 80-81; Gourdon, *Histoire du Congrès de Paris*, p. 19-23; Baron de Testa *Recueil des Traités de la Porte Ottomane*, Tome V, Paris, 1882, p. 175-179. Albin, *Aynı eser*, p. 180-182.

gulamak üzere, Osmanlı Devletiyle diğer devletler arasında imzalanmış olup 4 maddelik bir anlaşmadır ve bunun asıl 1. maddesi önemlidir. Bu madde ile, Osmanlı Devleti, "*fîmabâd tagyir-i uâkabil olmak üzere hıfz ve ibka buyurmak niyet-i kafilesinde bulunduğ*" "*kaid-i a tika*" sına, yani eskidenberi uyguladığı kapalılık kuralına bağlı kalacağını bir kere daha taahhüt ederken, devletler de, "*zat-ı şevketsimat hazret-i padişahiniu işbu kararına riayet ve zikroluuan usule mutavaat idecekleriui taahüt*" etmişlerdir.

İkinci ek anlaşma, Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında imzalanan "*Alan d Adaları Konvansiyonu*"dur²³⁹. Bu adalar, bugünkü İsveç ile Finlandiya arasında ve Baltık Denizi'nin kuzeyindeki Bothnia Körfezi'nin girişinde stratejik bir noktadır. Bugün Finlandiya'ya ait olan Aland (Finliler *Ahveuanmaa* derler), adaları o sırada Rusya'nın elinde bulunuyordu. Paris Kongresinde İngiltere ve Fransa, bu stratejik adaların gayri askerî hali getirilmesini, Rusya ile imzaladıkları bu anlaşma ile sağlamaya muvaffak oldular. Bu suretle İngiltere'nin Baltıgm kuzeyine çıkması için önemli bir engel ortadan kalkmış oluyordu.

Paris antlaşmasının dışında imzalanan, fakat Osmanlı Devleti için önemli olan bir diğer anlaşma da, 15 Nisan 1856 da, İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasında imzalanıp, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü, bu devletlerin granti etmesine dair anlaşmadır²⁴⁰. Anlaşma'nın 1. maddesi bu garantiyi belirttiikten sonra, 2. maddesinde de, Osmnalı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün herhangi bir devlet tarafından ihlâlinin, bu devletler için bir "savaş sebebi" (causus belli) teşkil edeceği belirtilmekteydi.

12. KIRIM SAVAŞI'NIN AVRUPA SİYASETİNE ETKİLERİ

Kırım Savaşı Avrupa devletlerinin ilerdeki münasebetleri bakımından bir takım sonuçlar doğurmuştur ki, bunları aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Bu savaşta en yakın iki müttefik olarak *Fransa* ile *İngiltere*'yi gördük. Lâkin bu iki devlet arasındaki yakınlık, savaşın sonlarına doğru çözülmeye başladı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İngiltere Rusya'ya ağır bir darbe indirmek için savaşa devam taraflısı olmuş, fakat Fransa ve özellikle III. Napolyon, buna yanaşmamıştı. Bu da İngiltere'nin canını sıktı.

Diğer taraftan, III. Napolyon, çok önem verdiği bir amacı bu savaşta gerçekleştirmeye muvaffak olmuş ve Avusturya, Rusya ve Prusya'nın teşkil ettiği ve liberal hareketlerin düşmanı olan Doğu Bloku'nu parçalamıştı. III. Napolyon, bu amacına ulaştıktan sonra, Rusya'yı gücendirdiği için, şimdi bu devletle olan

²³¹¹ Bu Konvansiyon'un metni: Gordon, *Histoire du Congrès de Paris*, p. 25-27 Albin, *Aynı eser*, p. 114-115.

²⁴⁰ Bu antlaşmanın metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome III, p. 88-89.

münasebetlerini düzeltme çabası içine girmişti. Fransa'nın bu şekilde Rusya'ya yanaşması, İngiliz-Fransız münasebetlerini bozan bir başka faktör oldu.

Bir başka konu ise, her iki devlet için Kırım Savaşının maliyeti idi. Fransa savaşın büyük yükünü üzerine almış ve Kırım'da 100 bin kişi kaybetmişti. Flalbuki İngiltere'nin kaybı sadece 20 bin kişiydi. Buna karşılık, savaşın sonucu esas itibarile İngiltere'nin yararına oldu. İngiltere, Paris Antlaşması ile, Rusya'nın Karadeniz'deki deniz gücünü tamamen^ ortadan kaldırmakla, Boğazları güvenlik altına almış olmaktaydı. Bu çok önemliydi. Halbuki Fransa, Emnsavaşından fazla bir yarar sağlamış sayılmazdı. Fransa, savaşın büyük yükünü üzerine almak ve barış kongresinin Paris'te toplanmasını sağlamak gibi bir prestij kazanmıştı. Hepsi o kadar. Bu durum, Fransızlarda, İngiliz-Fransız ittifakı hakkında bir hayal kırıklığı uyandırdı. Vaktile Talleyrand, İngiltere ile yapılan ittifakları, bir atla insan arasındaki ittifaka benzetmiş ve “Fakat at olmamaya dikkat etmelidir” demişti. Şimdi Fransız kamu oyu, İngiltere ile olan münasebetleri bu açıdan değerlendiriyordu.

Hâsılı Fransa, Paris Kongresi'nden ayrılırken, İngiltere ile münasebetleri soğuk durumdaydı. Bu ise, Fransa'nın 1870-71 de Prusya karşısında yalnız kalmasına sebep olacaktır.

Savaştan yenilerek çıkan ise, mücadeleden yeni müttefiklerle çıkan Rusya değil, ustaca bir politika ile Avrupa'yı kandırdığını sanan, fakat gerçekte kendisini Avrupa'da yalnızlığa sürükleyen *Avusturya* idi²⁴¹. Avusturya, savaş sırasında becereksiz bir tarafsızlık politikası izlemiş ve bu suretle de hem Rusya'yı hem de Müttefikleri kızdırmıştı. 1848 Macar İhtilâlinde Avusturya'yı kurtaran Rusya, şimdi bu yardımından dolayı pişmanlık duymaktaydı. Avusturya, Kırım savaşındaki bu kötü ve yanlış politikasının cezasını, İtalyan ve Alman millî birliklerinin kurulmasını önlemek için yapacağı savaşlarda, yalnız kalmakla ödeyecektir.

Söylediğimiz gibi, İngiltere Kırım Savaşı'ndan kârlı çıkıyordu. Fakat gerçekte, bu savaşa hiç katılmamış bulunan *Prusya*, en kârlı çıkan devletti. Çünkü, izlemiş olduğu gayet dengeli bir tarafsızlık politikası ile, hiç kimseyi gücendirmemişti. Hatta, Avusturya'nın, Germen konfederasyonu'nu kendi peşinden sürüklemesine engel olduğu için Rusya'nın büyük sempatisini kazanmıştı. Paris Kongresi kapanırken, Prusya ile Rusya arasındaki münasebetler gayet dostane idi. Alman Birliği'nin kuruluşu sırasında, Prusya'nın önce Avusturya ve sonra da Fransa ile yaptığı savaşlarda, bu iki devletin yalnız kalmış olması, Prusya'nın Kırım savaşında izlemiş olduğu politikanın bir ödülü idi.

Kazançlı çıkan devletlerden biri de küçük *Piyemonte (Sardunya)* devletiydi. Piyemonte, Kırım Savaşı'na asker göndermekle, İngiltere ve Fransa'nın desteğini

²⁴¹ Debidour, *La Revolution*, p. 158.

kazanmış oluyordu. Başbakan Kont *Cavour*, Paris Kongresi'nde İtalyan birliği için somut bir şey sağlayamamıştı. Lâkin İngiltere ile Fransa'nın destek ve sempatisini kazanması, *Cavour*'un amacının gerçekleşmesine yeterli oldu. Onun içindir ki, Fransız siyâsî tarihçisi *Debidour*, “Mücadelenin gerçek galipleri, şüp hesiz, Prusya ile Piyemonte idi” demektedir²⁴².

Kırım savaşından en zararlı çıkan devlet, tabiatile Rusya oldu. Bir defa, Tuna'dan uzaklaştırılmıştı. Göz koymuş olduğu Eflâk ve Buğdan ise, devletlerin garantisini altına konuyordu. Bu şekilde, Rusya'nın Balkanlar'da genişlemesi imkânı çok zayıflamıştı. Bundan daha önemlisi ise, Karadeniz'deki gücü tamamen ortadan kaldırılmıştı. Bu sebeple, Rusya'nın 1856 dan sonraki “Avrupa politikası”nın ağırlığını, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ait hükümlerinin kaldırılması çabaları teşkil edecek ve buna da 1871 de muvaffak olacaktır.

Kırım Savaşı, Rus dış politikasına, yapısal denebilecek bir değişiklik de getirdi. Rusya, bundan sonra dış politikasının istikametini Balkanlar'dan Asya'ya çevirdi. Asya'daki genişleme ve yayılmasına hız verdi. Bunun için de, Hazar Denizi'nin kuzeyinden güneye doğru inmeye başladı. Aral Gölü'nün kuzey kıyılarına akan Siri-Derya ile güney kıyılarına akan Amu-Derya nehirlerini izleyerek, özellikle Türkmen ve Kırgız topraklarına yöneldi. Doğu'da ise, Sibiry'a da genişleyerek Japon denizi'ne kadar uzandı ve 1860 yılında bu denizin kıyısında, “Doğuya hâkim” anlamına gelen *Vladivostok* şehrini kurdu. Kokand ve Buhara'lıların Sibiry'a sınırlarına saldırmaları üzerine, 1864 yılında, önce Çimkent'i, 1865 de de Taşkent'i işgal etti. 1867 de de Türkistan Genel Valiliği'ni ihdas etti. Bundan sonra Buhara Hanlığına yönelen Ruslar, 1868 de Semerkand'ı almakla birlikte, Buhara Emiri Muzaffereddin ile 1870 yılına kadar uğraşmak zorunda kaldılar ve ancak bu tarihte Buhara Hanlığı üzerinde himaye kurabildiler. Bunun arkasından 1873 de Hive'yi işgal ederek, Hive Hanlığı'nı da kendilerine tâbi hale getirdiler.

Bu faaliyetleri ile Rusya, Afganistan'ın kuzeyinde bir kuvvet olarak ortaya çıkıyordu. Halbuki Afganistan, Hindistan'ın güvenliği açısından İngiltere için çok önemliydi. Bu sebeple, Rusya'nın bu bölgede toprak genişlemesi, 20. yüzyılın başına kadar sürecek olan bir İngiliz-Rus mücadelesini başlatmış olmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Ruslar daha 1864 de Çimkent'i aldıkları zaman, İngiltere telâşlanmış ve Rusya'dan bilgi istemişti. Rusya ise, verdiği cevapta, sınır bölgesindeki “vahşi göçebelerin” saldırılarına karşı kendi halkını ve medeniyetini korumak için bu şekilde hareket etmek zorunda kaldığını söylemiştir²⁴³. Rusya'nın 1873 de Buhara Hanlığını bir vasal haline getirmesi üzerine de, İngiltere ile

²⁴² *La Révolution*, p. 158.

²⁴³ Paul Milioukov, Ch. Seignobos et L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, Tome III, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1933, p. 974. Bundan sonra bu eserin yazarı olarak “Milioukov” adını vereceğiz.

Rusya arasında yapılan bir sözlü anlaşma ile, Rusya'nın yayılma alanı Afganistan'ın kuzey sınırı olarak kabul edilmiştir. Buhara Rusya'nın ve Kabil de İngiltere'nin nüfuz alanı oluyordu²⁴⁴. Asya'daki İngiliz-Rus rekabeti böyle başladı.

Şimdilik Rus tehlikesini savmış olan Osmanlı Devleti de, Kırım Savaşından büyük kazançla çıkmış sayılmaz. Sağladığı en önemli kazanç, Rusya'nın Karadeniz'deki üstünlüğünün ortadan kaldırılmasıydı. Fakat bu avantaj ancak 15 yıl devam edebildi. Ayrıca, Osmanlı Devleti Rus tehlikesinden ancak 20 yo 1 kadar uzak kalabildi. Bu da Devlet'e huzur getirmedi. Çünkü, bu sefer de içerde bir takım gailerden yakasını kurtaramadı. Bunlara biraz aşağıda değineceğiz.

Paris Antlaşmasının 7 nci maddesi, Osmanlı Devleti'ni, Avrupa devletleri "ailesine", yani büyük devletler arasına sokarak, bu devletlerin haklarından yararlanacağını belirtmekle beraber, bu hüküm kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdu. Bir devlet, bir antlaşma hükmü ile "Büyük Devlet" olamazdı. Zaten, Antlaşma'nın aynı maddesile, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün devleüer tarafından garanti edilmiş olması da, Osmanlı Devleti'nin gerçek durumunu yansıtmaktaydı. Nitekim, Paris Kongresi'ndeki Osmanlı Devleti temsilcisi Ali Paşa, bu 7 nci maddeye dayanarak kapitülasyonların kaldırılmasını ileri sürdüğü zaman, Osmanlı Devleti bir takım reformları gerçekleştirmedikçe, bu "özel haklar"ın devamında zorunluk olduğu kendisine bildirildi²⁴⁴. Bu suretle, bu 7 nci maddenin hiç bir somut değeri olmadığı, daha o zaman belli olmuştu.

Paris Antlaşması'nın Eflâk-Buğdan ve Sırbistan'la ilgili hükümleri ise, Osmanlı Devleti'nin bu topraklar üzerindeki egemenliğine ağır bir ipotek koyduğu gibi, biraz aşağıda göreceğimiz üzere, Devlet'in başına yeni sorunlar da çıkardı.

Osmanlı Devleti, Kırım savaşı'ndan yeni bir güçsüzlük unsuru ile çıktı. O zamana kadar yabancılara borçlu olmayan Devlet, savaş sırasında, 28 Haziran 1855.de İngiltere ve Fransa ile yapığı bir anlaşma ile, bu iki devletten % 4 faizle 5 milyon Sterlin borç aldı²¹". Bu borçlar giderek artacak ve Osmanlı Devleti'ni "malî" bakımdan da devletlerin kontrolü altına sokacaktır. Osmanlı Devleti'nin bu borçları ödemekte güçlük çekmesi üzerine, 20 Aralık 1881 tarihli "Muharrem Kararnamesi" (28 Muharrem 1299) ile Düyunu Umumiye (Kamu Borçları) idaresinin kurulması ile Osmanlı Devleti'nin gelirlerine el konduğunda, borçların

²⁴⁴ Milioukov, *aynı eser*, p. 975.

²¹ Alberic Cahuet, *La Question d'Orient dans l'Histoire contemporaine (1821-1905)*, Paris, Dujarric et Cie., 1905, p. 168.

²⁴ Bu ilk borç anlaşmasının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 224-227; Noradounghian, *Recueil d'Actes...* Tome II, p. 445-446; de Clercq, *Recueil...*, Tome VI, p. 556-558.

toplamı 106 milyon Sterlin idi²⁴¹³. Bu borçlar, bundan sonra da artarak, Türkiye Cumhuriyetinin başına dahi bir dert olacaktır.

BEŞİNCİ KISIM

KIRIM SAVAŞINDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşı'ndan sonra bir takım gailerle uğraşmak zorunda kaldı. Burada kısa bir şekilde belirtmeye çalışacağımız bu sorunlar şunlardır: Eflâk ve Buğdan olayları ve Romanya'nın kuruluşu, Cidde Olayları ve Suriye ayaklanmaları ve Sırbistan gelişmeleri.

Bununla beraber, bu konulara geçmeden önce, Paris Antlaşması ile ilgili olarak Osmanlı Devletinin geçirdiği bir reform hareketinden, *Islahat Fermanından* söz edeceğiz.

1. ISLAHAT FERMANI

Kırım Savaşı'na varan krizi yaratan olaylar, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Hıristiyan tebaanın ayrıcalıklarından çıktığına ve bu ayrıcalıklar da Paris Antlaşması ile devletlerin ortak garantisi altına konduğuna göre, Paris Kongresinde bu konuda da bir karar ve tedbir alınması tabii idi.

Daha öne de belirttiğimiz gibi, Hırisuyanların hak ve ayrıcalıkları konusu ilk defa, 8 Ağustos 1854'de İngiltere, Fransa ve Avusturya arasında kabul edilen "Dört Nokta"da ele alınmış ve bu hak ve ayrıcalıkların devletlerin ortak garantisi altına konulacağı belirtilmişti. Bunun amacı, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodokslar üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmaktı. Bu sebeple, konu Paris Kongresi'ne de getirilmişti. Lâkin Kongre'de bu konu üzerinde yapılan tartışmalarda, birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan en aşırı görüş Rusya'ya ait bulunuyordu. Rusya'ya göre de, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Hıristiyanların ayrıcalıkları ortak garanti altına konulmalı ve bu husus da Paris Antlaşmasına geçirilmeliydi. İlk bakışta, Rusya'nın bu görüşü, Dört Nokta'dan farklı değildi. Fakat Rusya'nın bu konudaki amacı ve taktiği farklıydı. Diğer devletler, Eflâk, Buğdan ve Sırbistan'nın Osmanlı Devleti'nden kazandığı hak ve ayrıcalıkları ortak garanti altına almak suretile, Rusya'nın âdeti kendi özel alanı saydığı buralara, nasıl müdahale hakkı kazandı-lırsa, şimdi Rusya da Hıristiyanların hak ve ayrıcalıklarını ortak garanti altına sokmak suretile, bundan sonra Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale imkânı

^{24b} Osmanlı Borçlarının tarihî ve teknik bir incelemesi için bak.: İ. Hakkı Yeniay. *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, İktisat Fakültesi Yayını No. 150, 1964.

kazanmak istiyordu. Tabii devletler Rusya'nın bu taktiğini görmezlikten gelemediler.

Rusya'nın bu görüşünün karşı kutbunda yer alan en yumuşak ve en hafif formül ise, Osmanlı Devleti'ninki oldu. Osmanlı Devleti'ne göre, kendisi, Hıristiyan uyrukların hak ve ayrıcalıklarını bir fermanla tekrar vurgulamak ve iş, bu şekilde büyütülmeden geçiştirilmeliydi.

Diğer devletler, ne Rusya'nın ve ne de Osmanlı Devleti'nin görüşünü kabul ettiler. Tartışmalardan sonra, Fransa'nın ortaya attığı orta yoldaki görüş kabul edildi. Buna göre, Müslüman uyruklar ile Hıristiyan uyruklar arasındaki, medenî haklar^ vergiler, askerlik, eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp gelen farklar, bir ferman ile kaldırılarak, Gülhane Hattı'nda işaret edilmiş olan eşitlik tam anlamıyla gerçekleştirilmeliydi²¹⁷. Fransa'nın bu görüşü kabul edildi.

Padişah Abdülmecid, 28 Şubat 1856'da, vani Paris Kongresinin toplantı halinde bulunduğu sırada, İslahat Fermanı'nı yayınladı²⁴⁸. Ferman, Paris Antlaşması'nın 9 uncu maddesinde de zikrediliyor ve devletler, Ferman'm kendilerine de tebliğ edildiğini ve bundan memnuniyet duyduklarını belirtiyorlardı. Böylece, Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu gibi görünen Ferman, esasında milletlerarası bir nitelik kazanmaktaydı.

1856 İslahat Fermanı, 20 noktada Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaç edinmiş bir belgedir. Bu eşitlik çerçevesinde, Hıristiyanlar, kendilerine tanınan yeni haklarla, Müslümanların düzeyine getiriyor ve bu suretle de iki din mensuplarının birbirine kaynaştırılmasına çalışılıyordu. Bu amaçla Ferman'da alınmış olan tedbirler ve belirtilen ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

Hıristiyanların dinsel nitelikteki bütün hak ve ayrıcalıklarının aynen korunması; bütün uyruklar için dinsel ibadet ve dinsel törenlerin yapılması serbestisi; Hıristiyanların da Müslümanlar kadar güvenliğe sahip olma hakları, gerek kamu kurumları, gerek özel kişiler tarafından olsun, Hıristiyanları küçültücü, Müslümanlara oranla fark gözetici, hakaretâmez muamelede bulunulmaması ve söz söylenmemesi; bütün memurlukların ve bütün okulların, fark gözetilmeksizin bütün uyruklara tam bir eşitlikle açık olması; bütün cemaatlerin okul açabilmesi; bütün uyrukların eşit ve serbest bir şekilde ticarî ve ekonomik faaliyette bulunabilmesi; Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ticaret ve cinayet davalarına karma mahkemelerin bakması ve mahkemelerde herkesin kendi dinine ²⁴

²⁴¹ Karal, *Osmanlı Talihi*, Cilt V, s. 250.

²¹⁸ İslahat Fermanı'nın metni: *Tanzimat*, s. 56-57; Noradounghian, *Recueil d'Actes* Tome III, p. 83-88; Baron de Testa, *Recueil des Traités...*, Tome V, p. 132-137; Hurewitz, *The Middle East and North Africa...*, Vol. 1, p. 315-318.

göre yemin edebilmesi ve yeminin geçerli olması; bütün uyruklar için vergi eşitliği; Müslüman olmayanların da askere alınması ve bunların Ordu'da kullanılmalarına ait usul ve esasların tesbit ve düzenlenmesi; Müslüman olmayanların da yerel meclislerde temsil edilmesi.

Görüldüğü gibi, bütün bu tedbirlerle, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir eşitlik düzeninin kurulmasına çalışılmaktaydı ve bu açıdan bakınca da, Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı arasında bir ayrılık yoktur. Fakat bu ikisi arasında, başka bakımlardan farklılıklar vardır. (J₁N₁J)

Bir defa, Islahat Fermanı, kaynağını ve ortaya çıkış sebebini yabancı devletlerden almaktaydı. Onlar istediği için yayınlanmıştır. Yabancı kaynaklıdır. Hatta denebilir ki, esaslarını bile yabancı devletler tesbit etmiştir. Islahat Fermanı, dış politika olaylarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Buna karşılık Tanzimat Fermanı'nda bu nitelikleri veya özellikleri bulmak mümkün değildir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin kendiliğinden jeşüb-hjis ettiği bir ıslahat, bir reform hareketiydi. Herhangi bir yabancı baskısı veya etkisi Tanzimat Fermanı'ında söz konusu olmamıştır. Amacı da Devlet'in yapısını yeniden düzenlemektir.

Diğer taraftan, Islahat Fermanı'nda konu olarak ele alınan kişiler, sadece Hıristiyan uyruklardır. Onlar için yayınlanmıştır ve onlara yeni bir takım haklar tanımak için çıkarılmıştır. Müslümanlar için herhangi bir yeni hak söz konusu değildir.

Tanzimat Fermanı ise. Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmamış, bütün Osmanlı imparatorluğu vatandaşlarını gözönüne aldığı için, âdeta bir insan hakları demeci niteliğinde ortaya çıkmıştır.

Islahat Fermanı'na tepkilere gelince: Ferman, devlet adamları ve özellikle Tanzimat'ın büyük yaratıcısı ve artık hükümetteki mevkiini kaybetmiş bulunan Reşit Paşa'nın tepkisine sebep oldu. Paşa'ya göre, Müslüman-Hıristiyan eşitliği böyle birdenbire değil, yavaş yavaş gerçekleştirilmelidir. Reşit Paşa'nın takıldığı ikinci nokta da, Ferman'ın, yabancı devletlerin baskısı ile çıkarılmış olmasıydı. Ona göre bu Ferman, yabancı devletlerin müdahalesine sebep olabilirdi.

Ferman Müslümanlar tarafından da hiç hoş karşılanmadı. Müslüman halk, Hıristiyanların kendileriyle eşit duruma getirilmelerini hazmedememişti. Pek çok kimseler, “âba ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-i mukaddese-i milliyemizi artık kaybettik. Millet-i İslâmiye millet-i hâkime iken, böyle mukaddese bir haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâma bu ağlanacak bir gündür” diyordu. Bir Osmanlı vatandaşı Müslüman da, namaz kılmakta olan bir hocanın yanına gide-

rek, “Ne kılıyorsun Hoca Efendi, Ferman okundu görmedin mi? Hıristiyan tebaa ile beraber olacağız” diye alay etmişti²⁴⁹.

Mamafih Islahat Fermanı, bazı Avrupalı aydınlar tarafından takdirle karşılanmıştır. Meselâ bir yazıda şöyle deniyordu: “*Merhamet ve şefkatin büyük kanunu olan dinî müsamahanın İslâmlar tarafından Hıristiyanlara öğretilmiş olması, Hıristiyan devletler için teessüfe şayandır*”. Bir başkası ise şöyle demekteydi: “*Katolik evkeleri, misyonerleri, rahibeleri, İstanbul’da hür oldukları ve himaye edildikleri kadar, başka hiç bir yerde hür değildiler ve himaye altında bulunmuyorlar*”²⁵⁰.

1856 dan 1876 ya kadar uzanan dönem, Osmanlı İmparatorluğu’nda “Islahat Fermanı Dönemi”ni teşkil eder. Bu dönemin özelliği, Islahat Fermanı’na dayanan devletlerin, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine şimdi daha fazla karışmalarıdır.

2. EFLÂK-BUĞDAN SORUNU VE ROMANYA

Eflâk ve Buğdan ile ilgili olarak bazı gerçekler vardır. *BJriucisi*, Eflâk (Valaşya) ile Buğdan (Moldavya) nın, Osmanlı egemenliğine tâbi oldukları 14. ve X5— yüzyıllardan iübaren, “ayrıcılık beylik” statüsüne sahip olmaları dolayısıyla, kendi iç yönetimlerinde daima serbest kalmaları ve Osmanlı Devleti’nin de bu topraklar üzerindeki otoritesinin bir hayli zayıf bir durumda bulunmasıdır. *İkincisi*, Rusya’nın Karadeniz kıyılarında genişlemeye başlaması ile birlikte, Batı’da Balkanlar’a inmesinde, bu iki toprağı bir basamak olarak görmesi ve 1774 küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte bu toprakların yönetimine el atmaya başlamasıdır. *Üçüncüsü* ise, aynıjrktan geJ.en, aynı dili konuşan ve aynı dine (katoliklik) bağı bu topraklar insanların Rusya’dan “nefret” etmeleriydi. Eflâk ve Buğdan halkının inancına göre, her Rus işgali, bu topraklara hastalık ve açlık getirmişti. Halkın inancına göre, başlarına gelen her belânın sebebi Ruslardı. Başlarına bir dert geldiğı zaman, “Rüzgâr yine Prut tarafından esivor” derlerdi. Prut onlar için âdetâ lânetli bir nehirdi²⁵¹. *Nihayet*, Eflâk ve Buğdan, Osmanlı Devle tile _ Rusya arasında bir tampon haline gelmiş bulunuyorcu. Rusya’nın bu topraklarla devamlı olarak ilgilenmesi, bu tamponu yıkmak içindi.

Eflâk ve Buğdan’ın birleşmesini ve sonunda Romanya’nın kurulmasını sağlamak için en fazla çaba harcayan Avrupalı hükümdar, “Fransızların imparatoru”, **III**. Napolyon olmuştur. **III**. Napolyon içerde koyu bir katoliklik politikası izleyerek iktidarını din adamlarına dayandırdığı gibi, dışarda, yani dış politikada da milliyetçi hareketleri destekleme politikasını benimsemişti. Bu ²¹⁹

²¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, Ankara, Türk Tarih kurumu Yayını, 1983 (3. baskı), s. 10.

²⁵⁰ aynı eser, s. 9.

²⁵¹ Cahuet, *Question d’Orient*, p. 231-232.

bakımdan da en fazla ilgi duyduğu ülke, İtalya ve İtalyan Birliği idi. Bu sebeple, daha 1855 Martındaki Viyana barış görüşmeleri sırasında, Fransız elçisi, III. Napolyon'un talimatı ile, Avusturya'ya, Eflâk ve Buğdan'ı ilhak etmesini (bu topraklar bu sırada Avusturya'nın işgalindedir) ve buna karşılık da Lombardiya'yı Piyemonte'ye terketmesini teklif etmiş, fakat Avusturya bunu reddetmişti. Bu toprak değişimi ile, İtalya millî birliğe doğru önemli bir adım atmış olacaktır.

Fakat III. Napolyon bu işin peşini bırakmadı. Paris Kongresi'nde, Eflâk ve Buğdan'ın bir Hıristiyan Prens'in yönetiminde birleştirilmesini ileri sürdü. İtalyan birliğini gerçekleştiremeyen III. Napolyon, şimdi hiç değilse bu lâtın ülkesinin millî birliğini sağlamak istemişti. Piyemonte ile Rusya, bu birleşme fikrini hararetle desteklediler. Türk temsilcisi Ali Paşa ise, Osmanlı topraklarının paylaşılmasını görüşmek üzere Kongre'ye gelmediğini bildirerek bu fikre şiddetle karşı çıktı²³². Onun üzerine, Paris Antlaşması'ndaki maddeler kabul edildi.

Kırım Savaşı'ndan sonra bir Fransa-Rusya yakınlaşması ortaya çıkarken, Avusturya-Rusya münasebetleri kötü bir çerçeve içine girdi. 2 Mart 1855 de Çar I. Nikola'nın ölümünden sonra yerine, oğlu II. Aleksandr, Çar oldu. Yeni Çar ile birlikte, Başbakan Nesselrode istifa etti ve yerine Gorçakof (Gortchakoff) Başbakanlığa geldi. Gerek I. Nikola, gerek Nesselrode, Avusturya ile yakın münasebetler kuran kişilerdi. Avusturya'nın savaş sırasında Rusya'ya karşı izlediği politikaya kızan yeni Çar ile yeni Başbakan bu politikayı terktiler. Gorçakof Avusturya'dan nefret ediyordu. Ayrıca, Gorçakof, Nesselrode'un aksine, milliyetçi hareketleri Rusya için o kadar tehlikeli görmüyordu. Bundan dolayı da Eflâk ve Buğdan konusunu yeni bir açıdan ele aldı. Şöyle ki: Bu iki eyaletin birleşerek bağımsız bir devlet haline gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopması ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin zayıflaması demek olurdu, ikinci olarak, bağımsız bir Eflâk-Buğdan devleti, Rusya'nın Balkanlardaki yayılması için bir engel değil, bir ileri karakol olurdu. Üçüncüsü, Eflâk-Buğdan romenleri birleşince, bu olay, Avusturya sınırları içinde bulunan Transilvanya ve Bukovina Romenlerini de aynı amaç için harekete geçirebilir ve Avusturya'nın başına büyük bir gaile çıkarabilirdi.

Fransa'ya gelince: Kırım Savaşı'ndan sonra Fransız-İngiliz münasebederi bozulurken, Fransız-Rus münasebederi gelişmeye başladı. Savaş'tan sonra Fransız kamu oyunda İngiltere'ye karşı bir kızgınlık meydana gelmiş. Bu hususa daha önce değinmiştik. III. Napolyon'un İngiltere'den kopması, kendisini Rusya'ya yaklaştırdı. Daha Paris Kongresi sırasında Rusya'ya kur yaparak, Rusya ile münasebetlerini düzeltmeye çalıştı. Bu çabaları Rusya'nın cevapsız bıraktığı da söylemez.

²³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, s. 54.

İşte bu atmosfer içindedir ki, İtalyan Birliği için Avusturya'dan bir şey koparamayan III. Napolyon, şimdi Eflâk-Buğdan'ın millî birliği konusunu ele almaya başladı. III. Napolyon'un Eflâk-Buğdan sorununa eğilmesi, sadece bunun bir millî birlik konusu olmasından değil, aynı zamanda, Romenlerin lâdn ırkından gelmeleri (eski Daçya devleti) ve 1700 yılındanberi de, Roma'nın temsil ettiği Katolik kilisesi'ne bağlı bulunmalarıydı. Nihayet, bağımsız ve Fransa'ya dost bir Romen devleti, Fransa'nın elinde Avusturya'ya karşı bir koz, bir tehdit vasıtası da olabilirdi.

Böylece, Rusya ile Fransa, Eflâk ve/ Buğdan sorununda birleşmiş olmaktadır-

...

Tabiatile, Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesine Osmanlı Devleti karşı gelecekti. Zira, böyle bir birleşme Osmanlı Devleti için bir toprak kaybı olacağı gibi, Eflâk ve Buğdan'ın Osmanlı Devleti'nden kopması da, imparatorluk içinde bulunan diğer Türk-olmayan unsurlar için de bir örnek teşkil edebilirdi.

Yme bu son sebep dolayısıyla, Avusturya'nın da Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesinden memnun olması beklenemezdi.

Rusya'nın, birleşmeye taraftar olduğunu gören İngiltere de, birleşmenin aleyhinde idi. Fakat İngiltere bu sırada (1857) Hindistan'da patlak vermiş olan Sipahiler (Sepoy'lar) ayaklanması ile uğraştığından, Türkistan'a sağlam bir şekilde yerleşmiş olan Rusya'nın kendisine güçlük çıkarmasından endişe ederek, Eflâk-Buğdan sorununda tarafsız kalıp aracılık yapmayı tercih etti²⁵³. İngiltere bu iki eyalette statükonun korunması taraftarıydı.

Devletlerin durumu bu olmakla beraber, olayların akışı, Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesi ve Romanya'nın kurulması sonucunu verdi.

Paris Antlaşmasının 22-27 nci maddeleri Eflâk ve Buğdan'a ait olup bu maddelere göre, her iki eyalet de özerklik kazanıyordu. Her iki eyaletin de kendilerine mahsus birer millî meclisi, *Divan*'ı olacaktı. Antlaşma'nın 23 üncü maddesine göre de, her iki eyaletin o günkü durumlarını incelemek ve geleceğe ait örgütlenmesinin esaslarını tesbit etmek üzere, antlaşmayı imza eden devletlerin temsilcilerinden meydana gelen bir Komisyon kurulacak ve bu komisyon Bükreş'te (Eflâk'ın merkezi) toplanacaktı.

Komisyon hemen Bükreş'e gidemedi. Çünkü Eflâk ve Buğdan, 1854 Haziranındanberi Avusturya'nın işgali altındaydı ve Avusturya burasını ancak 1857 Martında boşalttı. Bunun üzerine Komisyon Bükreş'e gitti ve 1857 Haziranında da, her iki eyalette de *Divan* seçimleri yapıldı. Buğdan'da seçimleri, iki eyaletin birleşmesine aleyhtar olanlar kazandı. Tabii, bu da Fransa ile

²⁵³ Driault, *Question (l'Orient*, p. 193.

Rusya'nın işine gelmedi. Özellikle Fransa kıyameti kopardı. Fransa'yı, Rusya, Prusya ve Piyemonte izledi. Bu devletler, Yaş (Buğdan'ın merkezi) kaymakamı Vogorides'in, seçimlere hile karıştırdığını, bu şahsın Osmanlı Devleti'nin adamı olduğunu, bu sebeple birleşme aleyhtarlarını seçtiğini bildirerek, seçimlerin yenilenmesini istediler. İtirazda en ileri giden Fransa idi. Bâbiâli'ye tehdit üstüne tehdit yağdırıyordu. Fransa, 1854 deki Rusya'nın yerine geçmişti sanki. Şimdi tehditler Rusya'dan değil Fransa'dan geliyor ve İstanbul'daki Fransız elçisi Thouvenel, aynen Mençikofun rolünü üstlenmişti. Osmanlı Devleti'nin seçimleri yenilemeyi kabul etmemesi üzerine, 1853 yılı başında Çar I. Nikola'nın yaptığı gibi, III. Napolyon da Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi için İngiltere'ye döndü. III. Napolyon'a göre, Osmanlı Devleti, öyle korunmaya layık bir devlet değildi aruk ve "Bu barbar halk" Akdeniz'den atılmalıydı. Bu sebeple İngiltere'ye şu teklifte bulundu: İngiltere Mısır'ı, Fransa Fas'ı ve Piyemonte de Tunus'u almalıydı. III. Napolyon, teklifini İngiliz hükümetine kabul ettiremeyince, Kraliçe Viktorya'ya kadar konuyu yansıttı ise de, yine bir sonuç alamadı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne doğmatik bir şekilde sarılmıştı ve III. Napolyon'un bütün teşebbüsleri bu duvara çarparak parçalandı²⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nin seçimler konusunda direnmesi üzerine, Fransa, Rusya, Prusya ve Piyemonte, 6 Ağustos 1857 de İstanbul'daki elçilerini geri çektiler.

İngiltere ile anlaşamayan III. Napolyon bu sefer Rusya ile anlaşma yoluna gitti ve Temmuz 1857 de III. Napolyon ile II. Aleksandr, Stuttgart'da biraraya geldiler. Varılan anlaşmaya göre, Rusya, Fransa'nın İtalyan politikasını desteklemeyecek ve Fransa da Romen davasını desteklemeye devam edecekti²⁵⁵. Yalnız, Eflâk-Buğdan sorunu milletlerarası bir konferansta barışçı bir şekilde çözümlenecekti²⁵⁶. Fransa, Rusya ile bu şekilde anlaştıktan sonra, İstanbul'daki elçisini geri çekti ve diğer üç devlet de onun arkasından gitti.

Osmanlı Devleti bu baskıya fazla dayanamadı. Çünkü İngiltere'nin desteğini sağlayamadı. İngiltere bu sırada Hindistan'da Sipahiler'in ayaklanması ile uğraşmaktaydı. Orta Asya'ya iyice yerleşmiş olan Rusya ve onun desteklediği Fransa ile bir çäuşmayı göze alamadı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne de destek veremedi. Hatta, Osmanlı Devleti üzerinde büyük etkisi olan ve "Altıncı büyük Devlet" diye adlandırılan²⁵⁷, İstanbul'daki elçisi Sir Stratford de Redcliffe'i de geri çekti. Bu durumda Osmanlı Devleti daha ileri gidemedi ve Buğdan seçimlerinin yenilenmesine razı oldu.

^{2a4} Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Paris, Librairie Eugène Bèlin, 1915, Tome III, p. 428-429.

²⁵⁰ Debidour, *La Révolution*, p. 172.

^{2ab} Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Tome III, p. 428.

²ⁱ⁷ *ayni eser*, p. 427.

Rusya'nın işine gelmedi. Özellikle Fransa kıyameti kopardı. Fransa'yı, Rusya, Prusya ve Piyemonte izledi. Bu devletler, Yaş (Buğdan'ın merkezi) kaymakamı Vogoides'in, seçimlere hile karıştırdığını, bu şahsın Osmanlı Devleti'nin adamı olduğunu, bu sebeple birleşme aleyhtarlarını seçtiğini bildirerek, seçimlerin yenilenmesini istediler. İtirazda en ileri giden Fransa idi. Bâbîâli'ye tehdit üstüne tehdit yağırdırıyordu. Fransa, 1854 deki Rusya'nın yerine geçmişti sanki. Şimdi tehditler Rusya'dan değil Fransa'dan geliyor ve İstanbul'daki Fransız elçisi Thouvenel, aynen Mençikofun rolünü üstlenmişti. Osmanlı Devleti'nin seçimleri yenilemeyi kabul etmemesi üzerine, 1853 yılı başında Çar I. Nikola'nın yaptığı gibi, III. Napolyon da Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi için İngiltere'ye döndü. III. Napolyon'a göre, Osmanlı Devleti, öyle korunmaya layık bir devlet değildi artık ve "Bu barbar halk" Akdeniz'den atılmalıydı. Bu sebeple İngiltere'ye şu teklifte bulundu: İngiltere Mısır'ı, Fransa Fas'ı ve Piyemonte de Tunus'u almalıydı. III. Napolyon, teklifini İngiliz hükümetine kabul ettiremeyince, Kraliçe Viktorya'ya kadar konuyu yansıttı ise de, yine bir sonuç alamadı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne dogmatik bir şekilde sarılmıştı ve III Napolyon'un bütün teşebbüsleri bu duvara çarparak parçalandı²⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nin seçimler konusunda direnmesi üzerine, Fransa, Rusya, Prusya ve Piyemonte, 6 Ağustos 1857 de İstanbul'daki elçilerini geri çektiler.

İngiltere ile anlaşamayan III. Napolyon bu sefer Rusya ile anlaşma yoluna gitti ve Temmuz 1857 de III. Napolyon ile II. Aleksandr, Stuttgart'da biraraya geldiler. Varılan anlaşmaya göre, Rusya, Fransa'nın İtalyan politikasını kösteklemeyecek ve Fransa da Romen davasını desteklemeye devam edecekti²⁵⁵. Yalnız, Eflâk-Buğdan sorunu milletlerarası bir konferansta barışçı bir şekilde çözümlenecekti²⁵⁵. Fransa, Rusya ile bu şekilde anlaştıktan sonra, İstanbul'daki elçisini geri çekti ve diğer üç devlet de onun arkasından gitti.

Osmanlı Devleti bu baskıya fazla dayanamadı. Çünkü İngiltere'nin desteğini sağlayamadı. İngiltere bu sırada Hindistan'da Sipahiler'in ayaklanması ile uğraşmaktaydı. Orta Asya'ya iyice yerleşmiş olan Rusya ve onun desteklediği Fransa ile bir çatışmayı göze alamadı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne de destek veremedi. Hatta, Osmanlı Devleti üzerinde büyük etkisi olan ve "Altıncı büyük Devlet" diye adlandırılan²⁵⁷, İstanbul'daki elçisi Sir Stratford de Redcliffe'i de geri çekti. Bu durumda Osmanlı Devleti daha ileri gidemedi ve Buğdan seçimlerinin yenilenmesine razı oldu.

^{2:14} Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Paris, Librairie Eugène Bélin, 1915, Tome III, p. 428-429.

^{20:} Debidour, *La Révolution*, p. 172.

^{2:,b} Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Tome III, p. 428.

^{2:17} *aym eser*, p. 427.

19 Eylül 1857 jie Buğdan'da ve 2fi Eylül 1857 de de Eflâk'da yeni seçimler yapıldı ve seçimleri, her iki eyalette de birleşme taraftarları kazandı. Her iki eyaletin Divan'ları, 8 Ekim'de yaptıkları toplantılarda, Eflâk ve Buğdan'ın “Romanya” adı altında birleşmesi ve bu birliğin başına da Avrupa hükümdar ailelerinden bir Prens'in getirilmesi kararını aldı.

Bu karar, Paris Antlaşması hükümlerine aykırı idi. Bundan dolayı bu durumun bir milletlerarası konferansta ele alınmasına karar verildi ve bu konferans, 22 Mayıs 1858 de, Osmanlı Devleti'nin de katılması ile Paris'de açıldı. Üç ay süren tartışmalardan sonra²⁵⁸, konferans 19 Ağustos 1858 tarihli “Paris Konvansiyonu” ile, şu esasları tesbit etti²⁵⁹: Bu iki eyalet, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında kalmak üzere, “Eflâk ve Buğdan Birleşik Beylikleri” (Principautés Unies de Moldavie et Valachie) adını alacak; her birinin ayrı birer meclisi ve ayrı ayrı beyleri (Voyvoda veya Hospodar) olacak; Beyleri bu meclisler seçecek; Eflâk Osmanlı Devleti'ne yılda 2.5 milyon kuruş ve Buğdan da yılda 1.5 milyon kuruş vergi verecek; iki eyaletin ortak bir ordusu olacak; her iki beyliğin ortak sorunları hakkında karar almak üzere bir “Merkezî Komisyon” (Commission Centrale) kurulacaktı. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bütün anlaşma ve antlaşmalar bu beyliklerde de geçerli olacaktı.

Bu şekilde, Paris Konferansı iki eyaletin birleşmesini kabul etmemişti; fakat gerçektir ki, birleşmeye doğru büyük bir adım atmıştı.

Bu kararlar üzerine Buğdan Meclisi, 17 Ocak 1859 jla, öğrenimini Fransa'da yapmış ve Fransa taraftarlığı ile tanınmış olan Albay *Alexandre-Jean Couza*'yı Voyvoda seçti. Birleşme taraftarlarının yaptığı baskı üzerine Eflâk Meclisi de Gouza'vL Ü Şubatta Voyvodalığa seçti. Bu şekilde, Eflâk ve Buğdan Albay Couza'nın şahsında birleşmiş olmaktaydı.

Tabii Osmanlı Devleti bunu tanımadı. Zira 19 Ağustos 1858 tarihli Paris konvansiyonu'na aykırı idi. Bunun üzerine 1859 Nisanında Paris'te yine bir toplantı yapıldı. Osmanlı Devleti bu toplantıdan bir şey elde edemedi. Zira daha önce İngiltere'nin desteğini kaybeden Osmanlı Devleti, bu sefer de Avusturya'nın yardımından yoksun kaldı. Çünkü, bu sırada Avusturya ile Piyemonte arasında savaş çıkmış ve Fransa da, Piyemonte'nin müttefiki olarak bu savaşa katılmıştı.

Bu son Paris toplantısı da, Albay Couza'nın, her iki eyaletin Voyvodası olarak tanınmasına karar verdi. Osmanlı Devleti buna da boyun eğdi ve 24 Eylül 1859 tarihli bir fermanla²⁶⁰ Couza'yı Eflâk ve Buğdan'ın voyvodası olarak tanıdı. Bu suretle Eflâk ve Buğdan'ın “birliği” fiilen gerçekleşmiş oluyordu.

²⁵⁸ Paris Konferansının protokolları için bak.: Testa, *Recueil de Traités*,... Tome V, p. 324-344.

²⁵⁹ 50 maddelik Paris Konvansiyonu'nun metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 5, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298, s. 2-23; Noradounghian, *Recueil d'Actes*,... Tome III, p. 109-118; Testa, *Recueil des Traités*,... Tome V, p. 292-301.

²⁶⁰ Fermanın metni: *Testa*, Tome V, p. 406-407.

Couza bir süre sonra, iki ayrı meclisle çalışmanın güçlüğüne ileri sürerek, 1 Mayıs 1861 de Osmanlı Devleti'ne ve diğer devletlere gönderdiği bir muhtı-rada²⁶¹, iki eyalet meclisinin birleştirilerek tek meclis haline getirilmesini istedi. Gerek devletler, gerek Osmanlı Devleti de, 2 Aralık 1861 tarihli bir fermanla²⁶² bu isteği de kabul etüler. Birleşik eyaletlerin ilk ortak meclisi 5 Şubat 1862 de Bükreş'te toplandı. Aruk Romanya kurulmuş demekti.

_1878 BerlinAntlaşması ile Romanya bağımsız bir krallık haline getirildi.

Prens Couza ise, 1866 yılına kadar Romanya'nın başında kaldı. Keyfi yöne-timi ülkede hoşnutsuzluk ve tepki doğurduğu için, 1866 Şubatında düşürüldü ve Romanya'nın başına, Hohenzollern Hanedanından, yani Prusya Kral ailesinden, Prens Charles, I. Carol adı ile hükümdar oldu^{263 264} *. Yeni Krala bir Romen şöyle demişti: “*Şu haritaya bir bakınız. Trausilvanya, Bauat, Bukcniua, Besarabya, bü-tün bu topraklar Romeulerle meskündür. İşte size tevdi edilen istikbal bu-dur^{mi}.*

Romanya, 30 Haziran 1866 da da demokratik bir anayasa kabul etmiştir²⁶⁷.

3 CİDDE OLAYLARI VE SURİYE AYAKLANMASI

Islahat Fermanı'nın, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitlik kurmuş olmasının, Müslümanların hiç hoşuna gitmediğini, yukarda belirtmiştik. Suriye ayaklanmaları veya olayları, bu hoşnutsuzluk yüzünden çıkan ve Avrupa devletle-rinin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine bir kere daha müdahale etmesi sonucunu veren bin gelişmedir.

Önce şunu belirtelim ki, Arapların *Şam* dediği eski Suriye, geniş bir ülkenin adı olup, Osmanlı Devleti zamanında Halep, Şam, Sayda (bugünkü Sidon) ve Bağdat olmak üzere dört eyalete bölünmüştü. Suriye halkı, türlü menşelerden gelmekte ve çeşitli din ve mezheplere ayrılmış bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin buraları fethemesinden sonra Arapça, bu çeşitli grup insanların ortak dili haline gelmişti. Fakat bu dil birliği, bu insanlar arasında duygu ve dü-şünce birliğini gerçekleştirilememişti. İslâm'ın esas mezhepleri yanında, önemli topluluk olarak Dürzi'ler vardı²⁶⁶. Hıristiyanlar arasında ise, katoliklerden

²⁶¹ Muhtranın metni: Testa, *aynı kaynak*, p. 413A23.

^{21,2} Fermanın metni: *aynı kaynak*, p. 437-439.

²⁶³ Devletlerin bu konuda vavınladıkları 2 Aralık 1866 tarihli deklârasyon'un metni: Testa, Tome V, p. 627-628.

²⁶⁴ Emile Bourgeois, *adı geçen eser*, Tome III, p. 434.

²⁶³ Anayasa'nın metni: Testa, Tome V, p. 664-680.

²⁶⁶ Dürziler hakkında en geniş ve ciddi bilgi, *İslâm Ansikpoledisi* nde verilmiştir. Dürziler, Faîmî halifelerinden *Hâkim bi-AmrAUa'i*'ni (hilâfeti 996-1021) veziri *Hamza bin Ali*'nin tesis ettiği bir mezhebin mensuplarıdır. Dürzi'lere göre. Hâkim bi-Amr, hem Allah, hem insandır. Allah son defa Hâkim suretinde görünmüştür. *Hamza* da onun peygamberi olup, Allah'ın öz nurundan yaratıldığı

Maruniler önemli bir topluluktur²⁶⁷. Bundan başka, Ortodoks, Süryani-Lâtin, Ermeni katolikleri ve Protestanlar vardı. Bu din ve mezhepler 19. yüzyılda Suriye'de "milliyet" e eşit kavramlardı. Bundan dolayı da, bu mezhepler arasında sık sık anlaşmazlıklar ve çatışmalar meydana geliyordu²⁶⁸. Islahat Fermanı, mezhepler arasındaki gerginlikleri daha da arttırdı.

Bununla beraber, Islahat Fermanı'na karşı ilk tepki *Cidde'de* meydana geldi. 15 Temmuz 1858 günü Cidde'de büyük bir halk topluluğu Hıristiyanlar üzerine yürüdü ve büyük kavgalar çıktı. Bu karışıklıklar sırasında, Fransız konsolosu ile İngiliz konsolos muavini de, kendi vatandaşlarını korumak isterken, öldürüldüler. İngiltere ve Fransa hemen Cidde'ye savaş gemisi gönderip, şehri topa tuttular ve konsolosların öldürülmesinden sorumlu tuttukları on kişiyi de yakalayıp idam ettiler. Bu olay, Osmanlı Devleti'ni "*Arupa devletleri ailesi*"ne alan 1856 Paris Antlaşması'ndan iki yıl sonra meydana geliyordu. İki devletin bu hareketleri, Milletlerarası Hukuk'un en basit kuralları ile dahi bağdaşmazdı ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine gayet ağır bir müdahaleydi.

Cidde olayları ve İngiltere ve Fransa'nın bu kötü ve kaba şekildeki müdahaleleri, Suriye'nin Müslüman halkı üzerinde çok sert bir etki yaptı ve bir süre sonra sert tepkilerin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Müslüman ve Hıristiyan mezhepleri içinde, en fazla, Dürziler'le Maruniler arasında geçimsizlik vardı. Suriye ayaklanması da bu iki mezhebin çatışmasından çıkmıştır. Bu sırada, Dürziler, esas idbarile, Cebel-i Lübnan, Cebel-i Havran, Raşeya, Hasbaya ile Şam civarında yaşamakta olup sayıları 1860 da, 55-60 bin olarak tahmin edilmekteydi. Buna karşılık Maruniler, bugünkü Lübnan'ın kuzey kısmı ile, Beyrut, Trablus (Tripoli) ve Sayda (Sidon) taraflarında bulunuyorlardı ve onların sayısı da 200 bin kadardı²⁶⁹.

Esasına bakılırsa, Dürzilerle Maruniler arasındaki geçimsizlik, İngiltere ve Fransa tarafından da kışkırtılmış ve bu iki devletin Suriye üzerindeki mücadelesine de konu teşkil etmiştir. Mehmet Ali ayaklanmasında da belirttiğimiz gibi,

için, *al-İm a m al-A'zam*, yani "İmamların İmanı"dır. Dürzilerin camileri yoktur. İbadethanelerine "*Hâlâm*" denir ve buraya "*ukkal*" (akıllılar, bilgiler) denen, mezhebin ileri gelenleri girebilir. Bunların dışında kalanlara "*cuhhal*" yani câhillere, bilmeyenler denir. Dürziler ancak keidi aralarında evlenirler. Dürzi olmayanla evlenmek yasaktır.

²⁶⁷ Maruniliğin başlangıcı için iki kaynak gösterilir. Biri, M.S. 4. yüzyılın sonları ile 5. yüzyılın başlarında yaşamış olan Suriyeli keşiş *St. Maron'dur*. Bir Maruni efsanesine göre de, Marunilerin başlangıcı, M.S. 685-707 yıllarında Antakya Patrikliği yapmış olan *St. John Maion'dur*. Bu ikincisi Marunilerin babası sayılır. Maruniler *Tek Allah'a* (Monothelitte) inandıkları için, Bizans İmparatoru II. Justinianus (685-711) zamanında çeşitli işkencelere maruz kalmışlar, papazları idam edilmiş ve Antakya yakınlarındaki manasür ve kiliseleri yakılıp yıkılmıştır. Bu olayların sonucu olarak Marunilerin büyük kısmı Lübnan dağlarına çekilmiştir.

²⁶⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, s. 30.

²⁶⁹ Karal, *aynı eser*, s. 30.

İngiltere Mehmet Ali'ye Suriye'yi vermemek için en fazla direten devlet olmuştur. Suriye, Mehmet Ali'nin işgalinde bulunduğu sürede, İngiltere, halkı, Mehmet Ali'ye karşı bir kaç defa ayaklanmaya kışkırtmıştır. Mehmet Ali Suriye'den çekildikten sonra ise, İngiltere Suriye ile daha fazla ilgilenmiş ve Martinileri kendi tarafına çekemeyeceğini görünce, Dürzileri, Marunilere karşı kışkırtmaya başlamıştır.

Fransa'ya gelince: Bu devletin Suriye'nin katolik halkı ile ilgisi, Haçlı Seferleri zamanına kadar gider. Fransa Kralı Saint-Louis (IX. Louis), kendisine yaptığı yardımlardan dolayı Marunilere her türlü destek ve yardımı vaatmiş ve XIV. Louis de, Marunileri himayesi altına almıştı. Diğer taraftan, 16. yüzyıldan beri, kapitülasyonlar dolayısıyla, Fransa'nın Suriye ile geniş ticarî münasebetleri vardı. Napolyon'un Mısır seferi ve Mehmet Ali ayaklanması, Fransa'nın buralara olan ilgisini daha da arttırdı. Mehmet Ali Suriye'den çıkarıldıktan sonra, Lazarist, Cizvit gibi katolik misyoneleri, Marunilerle sıkı bir münasebet kurmak için geniş faaliyete giriştiler²⁷⁰. III. Napolyon'un katoliklik politikası ise, Fransa'nın bu topraklarla olan bağlantılarını daha da artırdı.

İngiltere ile Fransa'nın Suriye üzerindeki rekabetinin bir başka sebebini de zikretmeliyiz. Bu da Süveyş Kanalı sorunudur. Fransa, 1854 yılında, Osmanlı Devleti'nden Süveyş Kanalını açma imtiyazını aldı. Bu, Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi için bir adım olacağından, İngiltere, bu projeyi kösteklemek ve Kanalın açılmasını önlemek için çeşitli manevralara başvurdu. Özellikle Osmanlı Devleti üzerinde baskıda bulundu. Bunun üzerine Fransa da, Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa kışkırtacağını bildirmek suretile Osmanlı Devletinin tehdit etti²⁷¹. Böylece, Mısır ve Suriye, İngiltere ile Fransa arasındaki mücadelenin iki önemli alanıydı.

Dürzi-Maruni çekişmesine İngiltere ile Fransa'nın bu rekabeti de eklenince, Cidde olaylarının Dürziler üzerindeki tepkisi de şiddetli oldu. 1860 Mayıs'ında Halep'te Dürziler Hıristiyanlara karşı harekete geçtiler. Mayıs sonunda bu hareket bütün Lübnan'a yayıldı ve Dürziler Marunileri öldürmeye ve mallarını yağma etmeye başladılar. Maruniler de buna karşılık verince, ortalık büsbütün karıştı. 9 Temmuz 1860 günü Şam'da büyük bir ayaklanma çıktı ve Araplarla Dürziler öne gelen Hıristiyanı öldürmeye başladılar. Bazı Fransız kaynakları, Şam'da 9, 10 ve 11 Temmuz günlerinde 6.000 Hıristiyan'ın öldürüldüğünü ileri sürerken²⁷², bazıları da, aynı günler için ölü sayısını "bir kaç yüz" olarak vermektedir²⁷³.

Bu durum üzerine Bâbüâlî, merkezden asker gönderip duruma hâkim olmaya çalışacağı yerde, konuyu Savda ve Şam valilerine havale etti. Lâkin onların

²⁷⁰ Bourgeois, *adı geçen eser*. Tome III, p. 575.

²⁷¹ Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, p. 334.

²⁷² Bak.: Cahuet, *Question d'Orient*, p. 210.

²⁷³ Bak.: Driault, *Question d'Orient*, p. 195.

aldıkları tedbirler de yetersiz kaldı. Onun üzerine, Dışişleri Bakanı Fuat Paşa'nın Suriye'ye gönderilmesine karar verildi. Fuat Paşa, Avrupa'nın tanıdığı ve sevdiği bir kişiydi. Bir yandan ayaklanmaları bastırırken, diğer yandan da, Avrupa'nın yapacağı müdahaleleri de önlemeye çalışacaktı. Ayrıca, Fuat Paşa'nın Suriye'ye gönderilmesi, Suriye sorununun, imparatorluğun bir iç sorunu olmaktan çıkarak, milletlerarası siyasî bir nitelik kazanması ihtimalin dendi²⁷⁴ *. Mamafih, Fuat Paşa'nın Suriye'ye gönderilmesinde Fransa'nın baskısının da rol oynadığı söylenir²⁷³.

Fuat Paşa 1860 Temmuz ortalarında, yanında bir miktar asker olduğu halde, Beyrut'a geldi ve hemen sert tedbirler almaya başladı. Suçlu Dürzileri hemen yakalatarak, bunları mahkemeye verdi. Sivillerden 56 kişiyi idam ettirdi. Ayaklanmaya katılan 111 askeri de kurşuna dizdirdi. Bir çoklarını da sürdürdü. İhmali görülen bir çok Osmanlı memurunu da cezalandırdı. Bundan sonra da zarara uğrayan, malları tahrip edilen Marunilere verilecek tazminatı karşılamak için, Dürzilere özel bir vergi saldı.

Böylece isyan kısa zamanda bastırıldı. Lâkin Bâbîâli'nin tahmin ettiği gibi, bu esnada Avrupa devletleri müdahaleye hazırlanmaktaydılar. Konu ile en ya kından ilgilenen devletler, Fransa, İngiltere ve Rusya idi. İngiltere ve Fransa'nın durumlarını daha önce belirttik. Rusya ise, bu olayı da Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için bir fırsat bilerek, Ortodoksları bu politikası için kullanmak istiyordu. Bu sebeple, Suriye ayaklanmaları Avrupa'da Türk aleyhtarlığını ve Haçlı ruhunu bir kere daha canlandırdı. Nihayet, III. Napolyon, daha fazla sabredemiyerek, 1860 Ağustosunda başlarında 5.000 kişilik bir kuvveti Beyrut'a yolladı. Fransız kuvvederi komutanının önce 1834-37 yılları arasında ve sonra da 1840 da, Mısır subayı olarak Mehmet Ali'ye hizmet etmiş olması²⁷⁶ ilgi çekicidir.

Fransız kuvvetleri Beyrut'a çıkınca, Maruniler kendilerini, bu kuvvetlerin komutanına "Lübnan Fransızları" diye takdim ettiler. Mamafih bu kuvveder geldiği zaman kendilerine yapacak bir iş kalmamıştı. Fuat Paşa ayaklanmayı basurduğu gibi, Marunilere tazminat ödenmesini de sağlamıştı.

Bununla beraber, Fransa'nın Lübnan'a asker sokması, diğer devletleri de harekete geçirdi. Fransa, her ne kadar, Lübnan'a yaptığı bu müdahalenin, hiç bir özel çıkar sağlamayı amaçlamadığını, sadece Fuat Paşa'nın maddî ve manevî otoritesine katkıda bulunmak için yapıldığını söyledi²⁷⁷ ise de, devletler yine de Fransa'yı yalnız bırakmak istemediler. Osmanlı Devletinin de katılması devlet-

²⁷⁴ Karal, *Osmanlı Tarihî*, cilt VI, p. 35.

²⁷⁵ Bak.: Ernest Lavasse et Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, Tome XI, Paris, Armand Colin, 1905, p. 227.

²⁷⁶ Karal, *Osmanlı Tarihî*, cilt VI, s. 36-37.

²⁷⁷ *aym eser*, s. 37.

ler, 5 Eylül 1860 da Paris'te bir Konvansiyon imza ettiler²⁷⁸. Bu konvansiyon ile, Suriye'de sükûneti sağlamak için 12.000 kişilik ortak bir kuvvet teşkil ediliyor ve bunun yarısını da Fransa sağlıyordu. Devletler aynı zamanda Beyrut açıklarına donanma da göndereceklerdi. Osmanlı Devleti, bu “seferi kuwet”e her türlü yardımı yapmayı vaad ediyordu. Kuvvetin görev süresi altı aydı. Yine Paris'te 19 Mart 1861 de yapılan üç maddelik bir anlaşma ile de²⁷⁹, bu kuvvetin görev süresi 5 Haziran 1861 tarihine kadar uzatıldı.

Esasında, bu milletlerarası kuvvetin Suriye'ye gönderilmesini Osmanlı Devleti kendisi istemişti. Yalnız, sadece İngiltere ve Fransa'dan. Bâbiâli, 20 Temmuz 1860 da, bu iki devlete verdiği notada²⁸⁰, Suriye'de asayiş ve düzenin kurulmasında kendisine yardımcı olmak üzere böyle bir kuvvetin gönderilmesini istemiş ve Fransa da hemen harekete geçerek 5.000 kişilik bir kuvvet göndermişti. Ne var ki, diğer devletler, Fransa'yı Suriye'de tek başına harekete bırakmadılar.

Diğer taraftan, Mehmet Ali'nin 1841 de Suriye'yi boşaltmasından sonra burada yine bir takım karışıklıklar çıkmış ve devletlerin müdahalesi ile 1842 ve 1845 de bazı düzenlemeler yapılarak, yönetimde Dürzilerle Maruniler arasında bir denge kurulmasına çalışılmıştı. Şimdi bu denge yeniden bozulduğu için, Osmanlı Devleti, 20 temmuz 1860 notasında, bu iki devletten, düzenin yeniden kurulması hususunda, bir Avrupa komisyonu'nun da teşkilini istemişü. “Avrupa Komisyonu” denen ve Osmanlı Devleti temsilcisinin de bulunduğu bu kurul, 5 Eylül 1860 dan 4 Mayıs 1861 e kadar Beyrut'ta 29 toplantı yapı²⁸¹. Bu toplantılarda Komisyon'un vardığı sonuçlar, Osmanlı Devletile diğer devletler arasında 9 Haziran 1861 de İstanbul'da imzalanan 17 maddelik ve *Lübnan Nizamnamesi* adını taşıyan bir belgede toplandı²⁸².

Lübnan Nizamnamesi'ne göre, ayrı bir vilâyet olarak *Lübnan'ın* başına, Osmanlı Devleti tarafından tayin edilen ve doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne karşı sorumlu olan bir “Hıristiyan” Vali tayin edilecekti. Halkı teşkil eden ana unsurlardan her biri Vali'nin yanında bir “Vekil” bulunduracaktı. Keza, ana mezheplerin herbirinin iki temsilci bulunduracağı 12 üyeli bir meclis, danışman niteliğinde olmak üzere, vergilerin tarhi, gelirlerin ve harcamaların denetimi ile meşgul olacaktı. Lübnan 6 “kaza” ya ve kazalar (ilçe) da nahiyelere ayrılıyordu. Her kazada, yine dinî cemaatlerin temsilcilerinden meydana gelen meclisler bu-

²⁷⁸ Konvansiyon'un metni: *Testa*, Tome VI, p. 42-44; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome III, p. 126-127; Hurewitz, *adı geçen eser*, Vol. 1, p. 345.

²⁷⁹ Anlaşmanın metni: *Testa*, Tome VI, p. 288-290.

²⁸⁰ Notanın metni: *Tesca*, Tome VI, p. 93-94; Noradounghian, *Recueil d'Actes...* Tome III, p. 124.

²⁸¹ Bu toplanülann tutanakları için bak. *Testa*, Tome VI, p. 105-267.

²⁸² Lübnan nizamnamesi'nin metni: *Testa*, Tome VI, p. 338-343; *Noradounghian*, Tome III, p. 144-149; Hurevitz, *The Middle East and Not ü Africa...*, Vol. 1, p. 346-349; de Clercq, *Recueil...*, Tome VIII, p. 273-277.

lunacaktı. “Nizamname” ayrıca, ayrıntılı bir şekilde, adlı sorunları da düzenlemekteydi. Lübnan her yıl Osmanlı Devleti'ne belirli bir vergi verecekti.

Bâbîâli, Lübnan Nizamnamesinin kabulü üzerine, Lübnan'ın yönetimine Hıristiyan Vali olarak, Telgraf Müdürü Davit Efendi'yi tayin etmiş ve kendisine Vezirlik rütbesi de verilmiştir. Davit “Paşa”, yeni görevi ve ünvanları çok hoşuna gitmiş olmalı ki, Sadrazam Âli Paşa'nın konağında iftarda bulunduğu bir sırada, “Müslümanlığı pek sevdiğini, engel olunmasa Ramazan'da câmilere gitmeyi arzu ettiğini” söyleyince, Âli Paşa da, “Senin bugünkü itibar ve vezaretin Hıristiyanlığın içindir; Müslümanlığa meylin için değildir” cevabını vermiştir²⁸³.

4. PADİŞAH ABDÜLMEGİD'İN ÖLÜMÜ

Osmanlı Devleti, Paris Kongresi'nden sonra bir sürü gaile ile uğraşırken, Saltanatı zamanında Tanzimat ve Islahat hareketlerini gerçekleştirmiş olan Padişah Abdülmecid, 25 Haziran 1861 günü öldü. 1839 da 18 yaşında iken Padişah olmuş ve 40 yaşında da ölmüştü. Abdülmecid'in yerine kardeşi, 31 yaşındaki Abdülaziz Padişah oldu.

Abdülmecid'in ilginç bir kişiliği vardı. Geleneklere değil, zamanın gereklerine bağlı, kafası Baü'ya dönük bir hükümdardı²⁸⁴. Döneminin diplomatik dili olan Fransızca'yı iyi konuşurdu. Fransızca yayınları izlerdi. Temas ettiği yabancılarla fikir teatisinde bulunmaktan ve tartışmaktan zevk duyardı. Din konusunda ve bâtil inanışlar hakkında şöyle demiştir: “*Biliyoruz ki, Cenab-ı Hak her yerde hâzır ve nazırdır. Eu basit ilrn-i heyet kavaidi de bize gösteriyor ki, dünya güneş etrafında dönüyor. Şu halde yeryüzünde yaşayanlar için yukarı ile aşağı yoktur. Bununla beraber halk Allah'ı yine de semada arıyor. Biz de bunu tasvih ediyoruz.*”²⁸⁵

Avrupa toplumlarında kadına verilen önemi de biliyor ve bunu takdir ediyordu. Bu konuda şöyle demişti: “*Avrupalı kadınların kıyafetlerini pek cazibeli buluyorum. Bizim kadınlarmkine pek ziyade tercih ediyorum. Eğer bu kadınlarla muaşeret de zahirî görünüşleri gibi ise, siz Frenklerin kadın cinsi ile serbest muaşeretinde bulunmanızı âdeta kiskanıyorum. Vakıa sizin İçtimaî muamelâtınız bizde olduğu gibi kadınların dinen ve irken kapatılmasına külliyeli mugayir ise de,şunu da anlıyorum ki, terbiyeli kadınlarla görüşmek, erkeği haddi meşru-uua irca edeceği gibi, onun kaba tıynetine de bir necabet ve uezahat bahşeyiyecek*”^{m\}

²⁸³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, s. 41-42.

²⁸⁴ Abdülmecid döneminde Osmanlı Devleti'nde teşkilât ve yönetim gelişmeleri için bak.: Karal, *aynı eser*, s. 98-289.

²⁸⁰ *aynı eser*, s. 99.

²⁸⁵ *aynı eser*, s. 99.

Abdülmecid, Avrupa'daki gibi demiryollarına önem vermiş ve dış borçların karşısında olmuştur. “*Hazînenin zenginliği, memleketin imarı, ahalinin ticaret ve serveti ile hâsıl olur*” diyordu²⁸⁷. Kendinden önceki Padişahlar gibi, Saltanat'ın üzerinde tek kuvvet olarak Şariat'ı tanınmasına rağmen, islahat fikrine kuvvetle inanmıştı.

Halka inmeyi severdi. Zaman zaman “Meclis-i Vükelâ” toplantılarına katılır, kışları, tersaneyi ziyaret eder, Câmilerde icazet merasimlerine katılır, sivil ve askerî okulların sınavlarında bulunur, öğrencileri ve öğretmenleri teşvik ederdi²⁸⁸.

Fransa ile dostluğa önem verirdi. Fransız imparatorunun Lejyon Donör nişanını da kabul etmişti. Bir defasında, İstanbul'daki Fransız elçisinin balosuna da giderek herkesi şaşırınıştı. Bu baloya Rum patriği ve Yahudi hahambaşısı katıldığı halde, Şeyhülislâm mazeret beyan ederek katılmamıştı²⁸⁹.

Hâsılı kendisine özgü bir kişiliği olan, fakat açık fikirli, Halife olmasına rağmen, ileriye bakan bir Padişahı.

5. SIRBİSTAN GELİŞMELERİ

Sırbistan'ın başlangıcı, Bizans İmparatorluğu'nun, Avarlara karşı sınırlarını korumak için bu bölgeye yerleştirdiği Slavlar teşkil eder. 6. ve 7. yüzyıllarda bu bölgeye yerleşen Sırlar, 9. yüzyılda Ortodokluğu kabul etmişlerdir. Bundan sonra giderek gelişen Sırlar, bir devlet kurmaya muvaffak olmuşlar ve bu yeni devlet 13. yüzyılda Balkanların en güçlü devleti haline gelmiş ve hatta İstanbul'u bile ele geçirmek için teşebbüslerde bulunmuştur. 14. yüzyıldan itibaren bölgede Macaristan sivirmeye başlamış ve Sırbistanı da etkisi altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'ı tamamen Türk eğemenliğine sokması, II. Murad zamanında 15. yüzyılda olmuştur.

Fransız İhtilâli'nin Avrupa ve Balkanlar'daki etkileri Sırbistan'da da kendisini göstermiştir. Bundan dolayı, Sırlar 1804 yılında *Karayorgi* liderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandılar ve Müslümanlara karşı bir katliama giriştiler. Karayorgi zaten son derece acımasız bir insandı. “Ben vurduğum zaman öldürürüm” derdi. O kadar acımasızdı ki, bir genç kıza tecavüz eden kardeşini idam ettirmiş ve anasına, da oğlu için yas tutmasını yasaklamıştı²⁹⁰. Mamafih, 1804 ayaklanmasını sadece Fransız İhtilâli'nin etkisine bağlamak da yanlış olur. Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimi ve ülkede halkın güvenliğini sağlayamamış olması da, bu ayaklanmada büyük rol oynamıştır²⁹¹. Karayorgi'den sonra Sırbistan ²⁸

²⁸⁷ Karal, *aynı eser*, s. 100.

²⁸⁸ *aynı eser*, s. 102.

²⁸⁹ *aynı eser*, s. 104.

²⁹⁰ Cahuet, *Question d Orient*, p. 260.

²⁹¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI s. 64.

Prensliğine gelen Miloş Obrenoviç, bir defasında bir Türk ağasına şöyle demişti: “*Bütün Sırbistan'a tenbih eyledim. Bu âna kadar Sırbistana zulüm ve taaddi edenlere daimi surette dua etsinler. Eğerçi anların ol derecelerde zulüm ve taaddiyatı olmamış ve herkes senin gibi reyalaları muhafaza eylemiş olsaydı, Sırbistan hiç bir zaman isyan etmeyip, reyalıkan kurtulup bu veçhile imtiyaz ve serbestliğe nail olamazdı.*”²⁹² ²⁹³. Miloş'un sözünü ettiği imtiyazlar, 1829 Edirne Barışı ile sırlara tanınan imtiyazlardı.

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Sırlar Ruslara yardım etmeye çalıştılar. Fakat, Napolyon 1812 de Moskova seferine başlayınca, Rusya elalacele Osmanlı Devletile 1812 Bükreş Barışı'nı imzaladığı gibi, Sırlar'la da ilgisini kesü. Osmanlı Devletü'le iyi geçinmek için. Bununla beraber, Bükreş Barışı'nın 8. maddesi Sırlara ait hükümler ihtiva etmekteydi. Buna göre, Osmanlı Devleti Sırlara “şefkatle” muamele edecek, yaptıkları ayaklanma dolayısıle Sırlara af çıkaracak, ayaklanma sırasında Osmanlı Devleti' nin Sırbistanda yapmış olduğu istihkâmlar yıkılacak ve nihayet “umur-i dâhiliyelerinin kendi taraflarından idaresi” sağlanacaku. Yani, Sırlara bir takım özerklik yetkileri tanınıyordu. Ne var ki, bundan sonra Sırlar, bu yetkilerle, kendilerini neredeyse bağımsız saymaya başlayacaklardır.

Karayorgi, Bükreş Antlaşması'ndan sonra da mücadelesine devam etmeye kalkınca, Osmanlı kuvvetleri karşısında 1813 Ekiminde ağır bir yenilgiye uğradı ve canını kurtarmak için Besarabya'ya kaçtı. Yerine, bir domuz tüccarı olan, fakat askerî yeteneği de bulunan *Miloş Obrenoriç* geldi. Miloş'un Sırbistan'ın başına geçmesi, bundan sonra Karayorgi ailesi ile Obrenoviç ailesi arasında bir mücadelenin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Nitekim, Karayorgi, 1817 Temmuzunda gizlice Sırbistan'a girmeye kalkınca, Miloş'un adamları tarafından öldürüldü ve kafası İstanbul'a gönderildi.

Viyana Kongresi, Mora rumları için olduğu kadar, Sırlar için de, bağımsızlık konusunda bir ümit kapısı oldu. Viyana Kongresi'nin toplantı halinde bulunduğu bir sırada, bütün Sırp ileri gelenleri bir kilise'de toplandıklarında, Miloş Obrenoviç Sırp millî bayrağını açarak şöyle diyordu: “*Zâlimlere savaş! Ben buraya sizin aranıza, vatanı kurtarmaya veya onunla beraber ölmeye geldim.*”^{wi}. Karayorgi'nin 1817 de öldürülmesinden sonra da, Sırp millî meclisi (Skupçina), aynı yılın Kasım ayında, Miloş Obrenoviç'i, babadan oğula geçmek üzere Sırbistan Prensi ilân etti. Tabii Osmanlı Devleti bunu tanımadı. Sırp beyleri Osmanlı Padişahının fermanı ile “tayin” ediliyorlardı.

1812 Bükreş Andaşması'na açıklık getirmek amacı ile, 7 Ekim 1826 da Rusya ile imzalanan Akkerman Mukavelesinin 5. maddesi Sırlara ait olduğu gibi, bu

²⁹² Karal, *aynı eser*, s. 66.

²⁹³ Cahuet, *Question d'Orient*, p. 262.

Mukaveleye “Ek” olacak bir de “*Sırbistan'a dair Sened*” imzalanmıştı²⁹⁴. Bu belgede de, Sırların, din ve mezhep işleri ile iç işlerinde serbest oldukları, Bibiâli'ye vermekle yükümlü buldukları vergileri tek vergi halinde toplamaya yetkili buldukları, hastaneler, okullar ve matbaalar açabilecekleri, kalelerin savunmasına yarayan bölgelerin dışında alan yerlerden Müslüman halkın geri çekileceği belirtilmekteydi. 1829 Edirne Anüaşması'nın 6. maddesile, bu yetkiler bir kere daha vurgulanmıştır.

Edirne Barış Anüaşması'nın imzasından sonra Osmanlı Padişahi, 29 Ağustos 1830 tarihli bir “Hatt-ı Şerif” ile, gerek Akkerman, gerek Edirne'nin kabul ettiği hakları, Sırlara tanıdığı ilân etti²⁹⁵. Hemen arkasından, Eylül ayında, yine Padişahın bir fermanı ile, Miloş Obrenoviç Sırbistan Prenslğine (baş Knez) ta'ın edildi²⁹⁶. Otoriter ruhlu olan Miloş, Sırp meclisi ile geçinemeyince, 1839 da Prenslikten çekildi. Yerine büyük olğu Milan geçtiyse de, kendisi hastaydı ve 15 gün sonra da öldü. Milan'm yerine, Milos'un ikinci oğlu Mişel (Mihailo) Obrenoviç geçti. Fakat o da çok kalamadı. Mihailo da babasının muhalifleriyle anlaşamayınca, 1842 Ağustosunda istifa etti. Bunun üzerine Sırlar, öldürülen Karayorgi'nin oğlu Aleksandr Karayorgi'yi Baş Knezliğe, yani Prenslğe seçtiler. Fakat bu sefer, Obrenoviçlerin taraftarları, Sırbistan'da karışıklıklar çıkardılar.

Avrupa'daki milliyetçi nitelikli 1848 ihtilâlleri de Sırları etkilemekten geri kalmadı. 1848 Macar ihtilâlinde belirttiğimiz gibi, Avusturya sınırları içindeki Sırlar da Macarlar'a karşı gelmişler ve hatta Sırbistan'dan giden bir çok gönüllüler de Macarlar'a karşı çarpışarak, Sırların Macar egemenliği altına girmesini önlemek istemişlerdir.

Sırbistan meselesi Paris Kongresi'nde de ele alındı. Paris Anüaşması'nın 28. ve 29. maddeleri Sırbistan'a aittir. 28. madde ile, Sırbistan'a şimdiye kadar tanıyan ayrıcalık ve yetkiler, devletlerin ortak garantisi altına konmakla beraber, “saltanat-ı seniyyeye tebaiyetinde devam eyleyecektir”. Yine bu maddeye göre, “zıkr olunan beylik, idare-i müstakille-i milliyesile umur-ı mezhebiye ve kanuniye ve ticaret ve seyr-i sefain serbestisini muhafaza idecektir”.

29. maddeye göre de, Osmanlı Devleti, diğer devletlerin onayı olmadan Sırbistan'da askerî tedbirlere (“vesatet-i müsellaha”) başvurmayacaktır.

Görüldüğü gibi, Sırbistan'ın bağımsızlığa doğru geçirdiği bu gelişmelerde, Rusya, birinci plânda ve aktif bir rol oynamıştı. Rusya, Kırım Savaşı'nda yenilmiştir, ama Balkanlar'daki etkisi hiç azalmamıştır. Rusya, Paris Kongresi'nden sonra Balkanlar'da Slav propagandasına bütün hızı ile devam edecektir.

²⁹⁴ Senedin metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 69-70; Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî taııl Metinleri*, s. 273; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 125-126.

²⁹⁵ 24 maddelik Hatt-ı Şerifin metni: Noradounghian, Tome II, p. 197-200.

²⁹⁶ Ferman'ın metni: *Noradounghian*, Tome II, p. 201-202.

Sırbistan (daha sonra Yugoslavya), günümüze kadar, hemen daima, Rusya ile yakın münasebetler içinde olmaya ve Rusya'ya dayanmaya önem verecektir.

Sırp Meclisi, 1858 Aralık ayında, Sırbistan “Beyliğine”, ihtiyar, 78 yaşındaki, “Büyük Miloş” dedikleri Miloş Obrenoviç'i,²⁹⁷ Prenslığı babadan oğula geçmek üzere seçtiler. Miloş, 80 yaşında iken, 1860 Eylülünde, yerini oğlu Mihailo (Mişel) Obrenoviç'e bıraktı. Osmanlı Devleti, babası zamanında Sırp meclisi'nde kabul edilen “babadan oğula” ilkesini kabul etmediğinden ve Sırp beyini sadece seçilmiş bir kişi olarak gördüğünden, Mihailo'nun Osmanlı Devletile arası açıldı.

Bu atmosfer içindedir ki, Belgrad'da, 16 Haziran 1862 günü, bir Sırp gencinin bir Türk askeri tarafından vurularak öldürülmesi, şehirde günlerce süren bir Sırp-Türk çatışmasına sebep oldu. Bu arada bir Sırp polisi de öldürüldü. Müslümanlar ile Sırlar tam manasile birbirlerine girdiler. Tabii konu, Paris Antlaşması gereğince hemen milletlerarası bir nitelik kazandı. İngiltere ve Avusturya Osmanlı Devleti'ni desteklerken, Rusya, Fransa ve Prusya, Sırların yanında yer aldılar. Bu devletlerin elçileri, Osmanlı Devleü temsilcisinin de katılmasına, İstanbul'da, peşpeşe on toplantı yaparak sorunu hararetle bir şekilde tartıştılar²⁹⁸. Sonunda, 8 Eylül 1862 de bir protokol kabul edildi²⁹⁹. Osmanlı Devleti bu protokol ile, Belgrad'ın dört kapısı dahil (Sava, Varoş, İstanbul ve Vidin kapıları), Sırbistan'daki bir çok kalelerden çekiliyordu. Zaten Protokol, Osmanlı Devleti'nin hangi kalelerde kalacağını, hangisinden çekileceğini belirtmek için yapılmıştı. Paris Antlaşması'nın 29. maddesine göre, Osmanlı Devleti, Sırbistan'a askeri müdahalede bulunmak için devletlerin onayını almak zorunda olduğuna göre, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'la bütün bağı, “egemenlik hakkı” gibi hukukî bir bağdan ibaret kalıyordu.

1862 Protokolü ile Osmanlı Devleti'nin Feth-i İslâm, Şabaç ve Semendire kalelerinde kalması, Osmanlı Devleti'nin güvenliği ile açıklanmaktaydı (Mad. 5 ve 7). Ne var ki, bu kalelerdeki Osmanlı askeri de, kalelerden dışarı çıkayamamacağı.

Bu Protokol gereğince, 1867 yılında Osmanlı Devleti Sırbistan'ın bütün kalelerinden çekildi. Bu durum Sırların ihtiraslarını daha da tahrik etti. Prens Mihailo şimdi, bütün Sırları Osmanlı egemenliğinden kurtarmaktan ve bir “Balkan Konfederasyonu”nu gerçekleştirmekten söz ediyordu. 1867 Nisanından itibaren yoğun bir silâhlanmaya girişirken, Bosna-Hersek ile de yakın münasebetler kurmaya başlıyordu³⁰⁰. Osmanlı Devleti bu durumdan şikâyet etti. Çünkü 1862 protokolü, Sırbistan'ın silâhlı kuvvetlerini sınırlamıştı.

²⁹⁷ Cahuet, *Question d'Orient*, p. 276.

²⁹⁸ Cahuet, *Question d'Orient*, p. 279.

²⁹⁹ 1 2 maddelik protokolün metni: de Clercq, *Recueil des Traites de la France*, Tome VIII, Paris, Amyot, 1867, p. 505-509.

³⁰⁰ Cahuet, *adi geçen eser*, p. 280-281.

Sırp meclisi 1869 da kabul ettiği bir anayasa ile, Obrenoviç hanedanını, Sırbistan'ın hükümdarlık ailesi olarak ilân etti ve Osmanlı Devleti bunu protesto bile edemedi³⁰¹.

6. KARADAĞ AYAKLANMASI

Karadağ (Çernogore) halkı 7. yüzyıla kadar esas itibarile Arnavut iken, bu tarihten itibaren Sırbistan'ın kontroluna girmiş ve Sırplaşmıştır. Sırlar gibi Karadağ halkı da koyu ortodoks idi. Sultan Murad Hüdavendigâr 1389 da Kosova'da Sırları yendiğinde, Karadağ'ı da ele geçirmiş ise de, buranın Osmanlı Devletine tam manasile tâbi olması, Osmanlı Devleti'nin Balkan fütuhunun kesinleştiği 15. yüzyılda mümkün olabilmıştır. Lâkin ülkenin çok dağlık ve halkının da bir hayli vahşi olması sebebiyle (Osmanlılar “Dağlılar” deyimini kullanırdı), Osmanlı Devleti'nin Karadağ üzerinde çok sıkı bir kontrol tesis ettiği söylenemez. Bu sebeple Karadağlılar, kendilerini hemen daima özerk bir şekilde yönetmişlerdir.

Karadağ'ın başında *Knez* denen Bey'ler bulunurken, 1499 tarihinden itibaren yönetim *Vladika* denen Piskoposların eline geçmiş ve bu suretle yönetim “teokratik” bir nitelik kazanmıştır. Bu Piskoposlar Arnavutluk'taki *İpek* Patrikliğine bağlıydılar. Fakat 18'. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti İpek Patrikliğini kaldırıp, buraları İstanbul'daki Patrikliğe bağlayınca, Karadağ *Vladika*'ları da İstanbul'a bağlı hale gelmiştir. Bu şekilde, siyasal bakımdan olduğu kadar dinî bakımdan da Karadağ Osmanlı İmparatorluğu bünyesine katılmıştır³⁰².

Bir yandan Fransız İhtilâli'nin etkileri, diğer yandan özellikle Rusya'nın Balkan Slavlarını kışkırtma politikası ve nihayet, Sırbistan'ın da, Osmanlı Devleti'nden, her gün bağımsızlığa giden ayrıcalıklar kazanması, Karadağlılar üzerinde etkisiz kalmadı. Nihayet halkın temsilcilerinden meydana gelen bir meclis, 21 Mart 1852 de başkent *Cetinje*'de toplanarak, “yüzyılın fikirleri ve uygarlığın ihtiyaçları” ile uyum sağlamak üzere³⁰³, 6 maddelik bir karar aldı³⁰⁴. *Vladika Danilo Niegosche*, bu kararlara uygun olarak, *Vladika*lığı, yani dinî liderliği kendi ailesinden birine devrederek, Karadağ Prensi oldu. Böylece Karadağ teokratik rejimi terk ediyordu.

Prens Danilo esasen Rusya'da eğitim görmüştü. Bu sebeple, Prens olur olmaz hemen Petersburg'a giderek Çar'a kendisini “Karadağ Prensi” olarak tanıtu. Çar Nikola da, kendisini büyük sempati ile kabul etti ve Karadağ'ı korumayı vaad etti.

³⁰¹ Cahuet, *aynı eser*, p. 282.

³⁰² Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, s. 71.

³⁰³ Cahuet, *adı geçen eser*, p. 290.

³⁰⁴ Bak.: *Testa*, *Torae X*, p. 332-333.

Bir yandan Danilo'nun bağımsız bir hükümdar olma gösterisi, diğer yandan da Rusya'yı işe karıştırması Osmanlı Devleti'ni kızdırdı ve Danilo'nun "Prenslüğünü" tanımadığını bildirdi. Bunun üzerine 1852 yaz aylarında Karadağlılar Türklerin yaşadığı şehirlere saldırmaya başladılar ve 1852 Kasımından itibaren Karadağ'da kanlı bir savaş başladı. Osmanlı Devleti 8 Ocak 1853 de beş büyük devlete verdiği bir muhtırada, Karadağ üzerinde yüzyıllardan beri devam eden egemenlik haklarının Karlofça ve Pasarofça gibi milletlerarası antlaşmalarla da teyid edilmiş olduğunu belirttiikten sonra, "Bir babanın itaatsizlik gösteren evlâdını cezalandırması niteliğinde olmak üzere" Ömer Paşa komutasında bir kuvveti Karadağ'a sevk etmek zorunda kaldığını bildirdi³⁰⁵. Ayrıca, muhtırada, bu tarihî gerçeklere rağmen, Danilo'nun, Osmanlı Devleti'ne ait egemenlik haklarına sahip çıkarak bağımsız bir Prens olmak istediği de vurgulanmaktaydı.

Karadağlılar bu savaşta ağır kayıplara uğradılar. Danilo Rusya'ya başvurup yardım istedi. Rusya Besarabya sınırlarına asker yığdı. Zaten bu sırada Kutsal Yerler sorunu da gelişme halindeydi. Rusya'nın hareketi üzerine Avusturya hemen harekete geçip, Karadağlılar ile Osmanlı Devleti arasında 1853 Martında, *statüko* üzerinden anlaşma yapılmasını sağladı³⁰⁶.

1856 Paris Kongresi'nde Sırbistan konusu tartışılırken, Karadağ konusu da ortaya atıldı. Fakat Osmanlı temsilcisi Ali Paşa, hemen müdahale ederek, Karadağ'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunu ve bu durumu değiştirmek niyetinde de bulunmadığını bildirdi³⁰⁷.

Paris Kongresinin bu tutumu Prens Danilo'yu kızdırdı. 31 Mayıs 1856 da Paris Kongresine katılan devletlere gönderdiği protestolarda, Ali Paşanın sözlerine itiraz ederek, Karadağ'ın, Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olamayacağı belirttiği gibi, Arnavutluğun yarısı ile Hersek'in de tümünün Karadağ'a verilmesini istedi³⁰⁸. Bunun arkasından da devletlere başvurup, bu toprak isteklerinin yanında, Karadağ'ın bağımsızlığının da tanınmasını istedi.

Danilo bu teşebbüslerinin arkasından da, şimdi milliyetçi hareketlerin şampiyonu geçinen III. Napolyon'un sempatisini ve desteğini kazanmak için, eşi ile birlikte 1857 Şubatında Paris'e gitti. III. Napolyon kendisine çok iltifat etti. Hatta, İstanbul'daki elçisine gönderdiği talimatta da, Karadağ ile Osmanlı Devleti arasındaki kanlı çatışmalara son vermek amacı ile, Osmanlı Devleti'ni, Karadağ ile toprak düzenlemelerine ikna etmesini istedi. Yani, III. Napolyon Prens Danilo'nun toprak isteklerini destekliyordu.

³⁰⁵1 Muhıtırının metni: Testa, Tome X, p. 335-344.

³⁰¹¹ Anlaşma için bak.: *aynı kaynak*, p. 353.

³⁰⁷ Karal, *adı geçen eser*, s. 73.

³⁰⁸ Metin için bak.: *Testa*, Tome X, p. 374.

Osmanlı Devleti, Danilo'nun toprak isteklerinin hepsini değilse de, bir kısım kabule razı olduysa da, Danilo, Fransa ve Rusya'nın yardım ve desteğine güvendiği için, tüm toprak isteklerinin kabulünde ısrar etti. Sabrı tükenen Osmanlı Devleti, nihayet 1858 Marunda Karadağ'a karşı tekrar harekete geçti. Bu savaşta Karadağlılar her türlü vahşeti yaptılar. Savaş esas itibariyle Grakovo'da cereyan etti. Lâkin devletlerin araya girmesile, savaş fazla uzamadı. Osmanlı Devleti, devletlerin aracılığını kabul etti. Çünkü bu sırada Bosna'da da ayaklanma işaretleri belirmeye başlamıştı. Bu sebeple, 1858 Aralık ayında yapılan bir anlaşma ile, Zupa, Grakovo ve Rudina'nın Karadağ'a bırakılması suretile statüko aynen muhafaza edildi.

Prens Danilo, 1860 yılında yine bir Karadağlı tarafından öldürüldü. Yerine geçen Prens Nikola da rahat durmadı. Bu kere Nikola Hersek ayaklanmasına karışmaya kalkınca Osmanlı Devleti 1862 Ağustosunda sert bir ülmatom gönderdi. Nikola bu ülmatoma boyun eğmeyince, yeniden çarpışmalar başladı. Fakat bu sefer Osmanlı kuvvetleri Karadağ'ı kesin olarak ezdi. Bunun üzerine, yapılan bir anlaşma ile, yine eski düzene dönüldü³⁰⁹.

Karadağ'ın bu durumu 1875 e kadar böyle devam etti. 1875 de çıkan Balkan krizine o da karıştı ve 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazandı.

7. YUNANİSTAN 7 ADAYI ALIYOR

Yunanistan Kırım Savaşı sırasında, Rusya'yı desteklemek için, Tesalya ve Epir'de Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmalarda bulunmak istemişse de, İngiltere ve Fransa'nın sert tepkisi ile karşılaşmış ve bu iki devletin donanmaları Pire limanını abluka alına almışlardı. Bunun üzerine Yunanistan kımıldayamadı.

Buna rağmen, Yunanlılar Paris Kongresinde yine de bazı ümitlere kapıldılar. Özellikle, Balkan slavlarının desteklediği bir dönemde, onlar da topraklarının genişleteceğini umdular. Yunanistanın gözü Tesalya, Epir ve Girit'teydi. Fakat bunların hiç birini elde edemedi. Çünkü, Yunanistan Rusya'yı desteklemekle büyük hata yapmıştı. Bir Yunan tarihçisi bu hatayı şu şekilde belirtmiştir: *"Eğer Kırım savaşı'nda Yunanlıların başında Kavur gibi bir diplomat bulunsaydı ve Yunanistan, Piyemoute gibi, Osmanlı Devleti'ni Müttefikleriyle anlaşsa idi, ihümal ki, daha kârlı çıkardı"*³¹⁰.

Fakat buna rağmen, Yunanistan Paris Kongresi'nden sonra topraklarını genişletmeye muvaffak oldu. Yalnız, karada değil, adalarda. Bu da tamamen iç gelişmelerin sonucu oldu.

³⁰¹¹ 31 Ağustos 1862 tarihli ve 14 maddelik bu anlaşma için bak.: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome III, p. 202-204.

³¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihli*, Cilt VI, s. 84.

Yunanistan bağımsızlığını aldıktan sonra, büyük devletlerin ve özellikle İngiltere'nin teşvikile Yunan Krallığına, 1832 Şubatında Bavvera Prensi *Othon* veya *Otto* getirilmişti. Otto, 1862 Ekimine kadar Yunanistan'ın başında kaldı. Fakat hükümdarlığı olaylı ve çalkantılı geçti. 1843 Eylülünde bir askerî darbeye maruz kaldı. Bu darbe üzerine 1844 yılında yeni bir anayasa yapıldı ve Otto bu anayasa üzerine yemin etti. Ne var ki, Otto, bu darbeden sonra Yunan emperyalistlerinin dümen suyuna girdi ve gözlerini Tesalya ve Epire, yani Osmanlı topraklarına çevirdi. Bu ise, Yakın Doğu'da kuvvet dengesini korumak isteyen İngiltere'nin hoşuna gitmedi. Palmerston, bir vesileyle, “*İtiraf etmeliyim ki, şimdiye kadar yapağım en kötü şey, Otto'nun hükümdarlığına ve onun Yunan tahtına oturtulmasına razı olmamdır*” demişti³¹¹.

Otto, popüleritesinin en yüksek noktasına, Kırım Savaşı sırasında Yunanlıların milliyetçi isteklerini benimsediği zaman erişmişti. Altı yıl sonradan kovulduğunda kimse üzülmeydi^{312 313}.

Otto'nun yerine, Yunanistan Krallığına, yine İngiltere'nin telkini ve yine devletlerin kararı ile 1863 Ekiminde, Danimarka Kralı hanedanından, Kraliçe Viktorya'nın “*Zavallı Willy*”, “*sadece bir genç*”³¹³ dediği yeteneksiz William George, “*Elenlerin Kralı I. George*” getirildi³¹⁴. Ne var ki, İngiltere, Kral I. George'a “çeyiz” olarak Yedi Adayı hediye etti.

Yedi Ada'nın^{315 316} (Ionian Islands) Napolyon zamanında Fransa tarafından işgal edildiğini ve Napolyon'un bu adalardan Balkanlar'a milliyetçilik propagandasını yaymaya çalıştığını, daha sonra ise Yedi Ada'yı Rusya'nın işgal etmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin bu adalar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmediğini daha önce belirtmiştik. Bu adaların stratejik önemini gören İngiltere bu adaları işgal ile “himayesi” altına aldı ve Osmanlı Padişahı da 24 nisan 1819 da yayınladığı bir fermanla bu “himaye” yi kabul ettiğini bildirdi³¹⁰.

William George'un Yunan krallığına getirilmesile ilgili ve Danimarka ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Londra'da imzalanan 13 Temmuz 1863 antlaşması, 4. maddesinde, Yunanistan'ın sınırlarının genişletildiğini ve bunun için de İngiltere'nin Yedi Adayı Yunanistan'a terketmeyi kabul ettiğini bildiriyordu³¹⁷. Diğer taraftan İngiltere, “Yedi Ada Birleşik Devletleri” Yasama meclisi'ne durumu

³¹¹ L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, Holt, Rinehart and Winston 1961 (3rd printing), p. 294.

³¹² *aynı eser*, p. 295.

³¹³ *aynı eser*, p. 295.

³¹⁴ Bu konudaki protokoller için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome VIII, p. 585-594.

³¹⁵ Mora'nın kuzey-batısında ve Adriyatik denizi'nin girişine yakın yerdeki bu adalar şunlardır: Korf, Piakso, Santa Mavro, Itaki, Zanta, Çuko (Cérigo) ve Kefalonya.

³¹⁶ Fermanın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 1, s. 270; Erim, *adı geçen eser*, s. 257-258; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome II, p. 92-95.

³¹⁷ Antlaşmanın metni: de Clercq, Tome VIII, p. 592-594.

bildirdiğinde, bu meclis de 1863 Ekiminde, oybirliği ile Yunanistan'a kaulmayı kabul etüler.

Yedi Ada, 1815 Viyana Kongresi kararları ile İngiltere'ye verilmişti. Şimdi bu adaların Yunanistan'a verilmesi Viyana Kongresi kararlarının değiştirilmesi anlamını taşıdığından, devletler 29 Mart 1864 de Londra'da bir antlaşma imzalıyarak bu değişikliği onayladılar³¹⁸. Yalnız, bu antlaşma ile Yedi Ada tarafsız oluyordu ve Yunanistan da bu tarafsızlığını korumayı taahhüt ediyordu.

Osmanlı Devleti, diğer devletlerle 8 nisan 1865 de İstanbul'da imzaladığı bir anlaşma ile³¹⁹, 29 Mart 1864 antlaşmasına katıldı.

8. GİRİD AYAKLANMASI, 1866-1869

Paris Kongresi'nden sonra da Islahat Fermanı döneminde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı ve milletlerarası nitelik kazanan bir diğer sorunu da, *Girid Ayaklanması* olmuştur. Bununla beraber, bu ayaklanma, Osmanlı Devleti için bir toprak kaybına sebep olmayıp, aksine Devlet'in Girid adası üzerindeki egemenliğinin pekiştirilmesi sonucunu vermiş ise de, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra ortaya çıkacak bir patlamanın da zeminini hazırlamıştır.

Akdeniz'in stratejik bir yerinde ve Ege Denizi'nin Akdeniz'e açıldığı bir yörede bulunan Girid adası, Barbaros Hayrettin Paşa zamanındanberi, Osmanlı Devletile Venedikliler arasında mücadele konusu olmuş ve adanın stratejik önemi dolayısıyla, Osmanlı Devleti adayı fethetmek için ilk teşebbüsünü 1645 de yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin adayı ele geçirme çabaları yaklaşık bir çeyrek yüzyıl devam etmiş ve nihayet Girid adası 1669 da Türk egemenliği altına girmiştir.

Girid adasında yaşayan Hıristiyanlara zaman zaman bazı ayrıcalıklar tanınmış olmasına rağmen, onları tatmin etmek bir türlü mümkün olmamıştır. Rus Çarı I. Petro zamanında başlayıp, günden güne şiddetini arttıran Rus kışkırtmaları, Fransız İhtilâlinin uyandırdığı milliyetçi akımlar, Girid halkı üzerinde etkisiz kalmamıştır³²⁰. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Prens Aleksî Orlof komutasındaki Rus donanması, Ege denizindeki saldırıları sırasında, 1770 Temmuzunda Çeşme'deki Osmanlı donanmasına saldırmadan önce Mora kıyılarında bir takım faaliyetlerde bulunduğu gibi, Girid'e de uğramış ve Kandiye'nin rum halkı tarafından büyük sempati ile karşılanmıştır.

1821 Martında Mora ayaklanması başladığı zaman, Girid'in İsfaksiya (Sphakia) ve Hanya (Canea, Canea) sancağının köyleri de bu ayaklanmayı des-

³¹⁸ Antlaşmanın metni: de Clercq, Tome IX, p. 5-10.

³¹⁹ Mehmed Salâhi, *Girid meselesi, 1866-1869*, (Yayına hazırlayan: Prof. Dr. Münir Aktepe), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayını, 1967, Prof. Aktepe'nin sonuğu: s. 3.

³²⁰ Mehmed Salâhi, *Girid Meselesi, 1866-1869*, Prof. Aktepe'nin sunuşu: s. 3.

tekleme için ayanlandılarsa da, Mısır Valisi'nin yardımına karşılık Girid'in valiliği Mehmet Ali Paşaya verilmesinden sonra bu ayaklanmalar bastırıldı.

Yunan bağımsızlığını onaylayan 1829 ve 1830 Londra prokollerinde Yunanistan'ın sınırları söz konusu olduğu sırada, Girid'liler de ayaklanarak, kendilerinin Yunanistan'a bağlanmasını istemişlerse de, devletler bu isteği kabul etmemişlerdir. Fakat 1840 Temmuzundaki Londra Anlaşması ile Mehmet Ali Girid'den çekilince, 1841 de, üzerlerindeki baskının kalkamasından yararlanan Girid'liler tekrar ayaklandılar. Paris Antlaşmasından sonra da 1858 de yine ayaklandılar ise de, Osmanlı Devled bu ayaklanmaları bastırdı.

Ancak, 1864 yılında Yedi Ada'nın Yunanistan'a verilmesi üzerine,rumlarla meskûn hemen bütün adaları elde ederek büyük bir Yunanistan kurmak isteyen yunanlıların Girid'e gönderdikleri papaz ve öğretmenlerin kıskırtması sonucu 1866 (1282) yılında Girid adasında meydana getirdikleri ayaklanma ise, çok daha geniş ölçüde bir hareket oldu. Bu ayaklanmayı örgütlendirenler arasında Rusya'nın Hanya Konsolosu da bulunuyordu^{321 322}.

Mamafih, adadaki Osmanlı yönetiminin de etkin bir yönetim olduğu söylemez. Girid'e görevle gönderilen Mehmed Salâhi şunları söylemektedir: *“Eğerçi Müslümaulardan dahi me'muriyeüerde bulunanlar vardı ise de, çoğu câhil ve Yunan terbiyesi ile pen'eriş-yâb olan ötekilerin niyyat-i haiyye ve haiekât-ı vakıalarından tevellüd edecek netâyic-i vahimeyi idrakten külliyeli âciz bulduklarından vakitlerini kıyl-ü-kâl ile geçirmişlerdir”*⁹²². Yani, Osmanlı memurları o derece yeteneksiz olmuşlardır ki, ramların gizli niyet ve faaiyetlerini anlamak ve izlemekten uzak kalarak sadece dedikodu ile uğraşmışlardır.

Söylediğimiz gibi, 1864 de Yedi Ada'nın Yunanistan'a verilmesi, Girid ramlarını da harekete geçirdi. Adadaki kımıldanmalar üzerine Girid Valisi İsmail Paşa, Hanya'da, 28 nisan'da Girid ramlarına hitaben yayınladığı bir beyannamede³²³, halkın şikâyetlerini ifade etmede serbest olduklarını, fakat entrikalara ve kıskırtmalara kapılmadan, bunları ılımlı bir şekilde ifade etmeleri gerektiği hususunda bir uyarda bulundu. Ne var ki, ramlar, şikâyetlerini Osmanlı Valisine iletcekleri yerde, 26 Mayıs 1866 da, Girid'deki büyük devletler konsoloslarına gönderdikleri mektuplarda³²⁴ şu isteklerde bulunarak, adanın yönetimine el koymalarını istediler:

Vergilerin azaltılması ve vergi usullerinin ıslahı, ürünlerinin nakli için yolların yapımı, Hristiyanlar aleyhine olan adalet sisteminin ıslahı, okul ve hastane-

³²¹ Mehmed Salâhi, *Giuid meselesi*, Prof. Aktepe Sunuşu, s. 4-5.

³²² *aym eser*, s. 32-33.

³²³ Beynamenin metni: Testa, Tome VIII, p. 14-15.

³²⁴ Metin: Testa, *aym kaynak*, p. 15-16.

lerin açılması, kanun önünde eşitliğin, dinsel hoşgörünün ve serbest belediye seçimlerinin sağlanması.

Osmanlı Devleti bu isteklerden bazılarını haklı bulduysa da, diğerlerini reddetti ve Girid Valisi İsmail Paşa da, bir deklârasyon yayınlayarak³²³, Meclis halinde toplanmış olan Giritlilerin dağılmalarını istedi. Lâkin bu uyarmaların hiç bir etkisi olmadığı gibi, “*Girit Genel Meclisi*”, 28 Ağustos 1866 da büyük devletlere hitaben yayınladığı manifestoda³²⁶, “millî birlik” sancağını açacak ve Yunanlılarla aynı menşeden geldiklerini, 1821 denberi Yunanistan'la birleşmek için mücadele ettiklerini belirterek, Yunanistanla birleştiklerini (enosis) ilân ettiler. Bu manifesto ile beraber, ayaklanma için dağlarda kuvvet biriktirmeye başladılar. Bunun arkasından da “Girid Genel Meclisi” 2 Eylül 1866 da aldığı üç maddelik bir karar³²⁷, Girid adası üzerindeki Osmanlı egemenliğini ilga ettiklerini, adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini bildirdiler ve bu kararların uygulanması için de bütün Giritlileri silâhlanmaya çağırdılar. Ayaklanmanın bu şekli alması üzerine Hıristiyanlar adalara ve dağlık bölgelere, Müslümanlar da kalelere sığınmaya başladılar.

Asiler, dışardan yardım görmedikçe amaçlarını gerçekleştiremeyeceklerini biliyorlardı ve bu bakımdan da ümitlerini Rusya, Fransa ve Yunanistan'dan gelecek yardıma bağlamışlardı.

Giritlilerin bu ümitleri de yersiz değildi. Bu işle ilgilenen ilk devlet Rusya oldu. Rusya Başbakanı Prens Gorçakof, 1 Eylülde İngiltere ve Fransa'ya başvurup, Girid meselesine üç devletin birlikte müdahale etmesini istedi³²⁸. Ayaklanmadan bir kaç ay sonra da Gorçakof, Türk elçisine, “*Girit adası sizin için kaybolmuştur... Muhafaza edemeyeceğiniz bu Girid adasını Yunanlılara bırakınız. Zaten önceden de Girid'i Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya vermekten çekinmemişsiniz*” demiştir³²⁹. Ayrıca, 1863 Ekiminde Yunan Krallığına getirilen I. George, Rus Grandüşesi Olga ile evlenmek istediğinde, Rus Çarı'nın, Olga'nın drahoması olarak Kral George'a Girid'i vereceği söylentileri de o zaman yayılmıştı³³⁰.

“Fransızların imparatoru” III. Napolyon'un Girid konusundaki tutumu da Ruslarınkinden farklı değildi. Milliyetçilik hareketlerini destekleyen III. Napolyon da, Rusya gibi, Girid'in Yunanistan'a verilmesine taraftardı. Girid ayaklanmasının geliştiği sıralarda, yunan Kralı Paris'i ziyaret edip ayrılırken, III.

Deklârasyonun metni: *Testa*, Tome VIII, p. 16-18.

³²⁶ Aynı kaynak, p. 25-28.

³²⁷ Metin: aynı kaynak, p. 34-35.

³²⁸ Bak.: Aynı kaynak, p. 31-33.

³²⁹ Karal, *Osmanlı Talihî*, Cilt VII, s. 21.

³³⁰ Driault *Question d'Orient*, p. 198.

Napolyon kendisine “Aziz kardeşim..., unutmayınız ki Girid sizin için çantada kekliktir” diyordu³³¹.

Bu sırada Avusturya, 1866 Temmuzunda *Sadowa'da* Prusya'dan ağır bir darbe yemişti ve etrafına bakacak hali yoktu. Fakat millî birliğini yeni tamamlamış olan İtalya Girid'lileri destekledi. Hatta, *Garibaldi*, Girid liderlerinden birine 1 Ocak 1867 de yazdığı mektupta³³², “Eğer bacaklarım izin vermiş olsaydı, yiğit Giridlilerin kaderini paylaşmak için şüphesiz yanınızda olurdu. Mamafihi, onlar için elimden gelen her şeyi yapacağım ” diyordu.

Buna karşılık, keklığın çantaya girmesine razı olmayan tek devlet İngiltere oldu. İngiltere, küçük bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul etmişti. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumayı, büyük bir Yunanistan'ın kurulmasına tercih ediyordu³³³. İngiltere Başbakanı Lord Stanley (Lod Derby), Rusya'nın işbirliği teklifini redderken, her devletin sahip olduğu, ülkesindeki bir ayaklanmayı silâh kuvvetile bastırma hakkının Bâbüâli'ye tanınması gerektiğini söylüyor ve “*Asilerin davasına sempati anlamına gelebilecek bir itidal tavsiyesinde bulunmak için vakit henüz gelmemiştir*” diyordu³³⁴. İngiltere'nin bu tutumu Girid'lileri ve Yunanistan'ı hayal kırıklığına uğrattı.

Yunanistan'a gelince, büyük devletlerin bu bölünmesi karşısında Yunanistan, Girid ayaklanmasına “eylemlî” bir şekilde müdahale ederek Osmanlı Devletile bir savaşa girmeyi göze alamadı. Yunanistan halkı Girid'e yardım için ayağa kalkmıştı. Bu sebeple Yunan hükümeti, Girid âsilerine para, eşya, silâh ve gönüllü olmak üzere her türlü yardımı gönderdi. Hatta İstanbul rumları bile bu yardım kampanyasına kaüldü³³⁵.

Osmanlı Devleti Girid ayaklanmasını bastırmak ve aynı zamanda devletlerin müdahalesini önlemek için iki yola başvurdu. Birincisi, adaya 12 tugaylık bir kuvvet göndermek oldu. Adanın dağlık olması ve âsilerin de dağlara çekilerek gerilla tipi mücadeleye başvurmaları dolayısıyla, Osmanlı Devleti de kuvvetlerini küçük parçalara ayırarak, âsilerle aynı metotla mücadeleye başladı. Bu mücadele başarılı oldu.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, sorunu barışçı tedbirlerle de çözmek için, adaya yenibir yönetim şekli vermek istedi ve ada halkının Müslüman ve rum temsilcilerini İstanbul'a davet ederek, bunlarla müzakereye girişti. Fakat bu müzakerelerden bir sonuç çıkmadı. Zaten Girid Genel Meclisi de, 1 Şubat 1867 de,

³³¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 22.

³³² Mektubun metni: Jules Ballot, *Histoire de l'insurrection Cetoise*, Paris, L. Dentu, 1868, p. 145.

³³³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt VII, s. 22.

³³⁴ Cahuet, *Question d'Orient*, p. 329.

³³⁵ Karal, *aynı eser*, p. 23.

İstanbul'a gidecek Girid'lilerin “*hain*” sayılacaklarını ve kendi sonlarını hazırlamış olacaklarını ilân etmişti³³⁶.

Osmanlı Devleti'nin yenibir yönetim için Girid halkı temsilcilerine danışmak isteyip de sonuç alamaması, Fransa'yı harekete geçirdi. Fransa, İngiltere hariç, Rusya ve diğer devletlerin de desteğine 1867 Martı sonunda, Osmanlı Devleti'ne Girid'de halk oylaması (plebisit) yapılmasını teklif etti³³⁷. Osmanlı Devleti bu teklifi redderken, Padişah Abdülaziz, Fransız elçisine, Osmanlı Devleti'nin Girid'den vazgeçmeyeceğini, bunun için ikinci bir Navarin gerekeceği cevabını vermişti³³⁸. Osmanlı Devleti, böyle bir halk oylamasının diğer topraklar halklarına da örnek olmasından çekinmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin bu kararlı tutumu, İngiltere tarafından hararetle desteklendi. Kraliçe Viktorya, 5 Şubat 1867 de Parlâmentoyu açış konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanların hakları için geniş garantiler sağlanmasına taraftar olduğunu, fakat bu garantilerin, Padişah'ın hükümlerlik haklarına hiç bir şekilde hâlel getirmesine razı olamayacağını bildirdi³³⁹. İngiltere'nin bu kararlı tutumu III. Napolyon'u da gerilettil ve İngiltere'nin bu görüşünü paylaştığını bildirdi. Devletler, Osmanlı Devleti'nin kararlılığı karşısında daha fazla ileri gidemediler ve 29 Ekim 1867 de Osmanlı Devleti'ne verdikleri ortak bir notada, “Doğu”nun huzuru açısından Girid konusu ile ilgilendiklerini, fakat Osmanlı Devleti ile bir görüş birliğine varamadıklarını ve dolayısıyla, Osmanlı Devleti'ni sorumluluğu ile başbaşa bıraktıklarını ve Osmanlı Devleti'nin bundan sonra devletlerin yardımına güvenemeyeceğini bildirdiler³⁴⁰.

Devleüerin bu tutumu almalarının bir sebebi de, Osmanlı Devleti'nin, sorununu kendisinin çözümlemesi hususunda yeni teşebbüslerde bulunmasıydı. Girid'deki kuvvederin başına gönderilen Ömer Paşa, 1867 yazında âsileri bir hayli sindirmeye muvaffak olmuş ve âsiler dağlara çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Sadrazam Ali Paşa, 1867 Ekiminde bizzat Girid'e giderek durumu ele aldı. Âli Paşa 1868 Şubatına kadar Girid'de kalarak, yaptığı incelemelerden sonra, önce bir genel af ilân etti ve sonra da, Padişah'm 10 Ocak 1868 tarihli bir fermanı ile Girid için geniş bir özerklik statüsü kabul edildi³⁴¹. Bu statünün ilânından sonra, ayaklanma iyice gevşemiş olduğu gibi, büyük devletlerin müdahale ihtimali de, 29 Ekim 1867 notalarında görüldüğü gibi, hemen hemen yok edilmiş olmaktadır.

³³⁶ Cahuet, *adı geçen eser*, p. 330.

³³⁷ Bak.: *Testa*, Tome VIII, p. 60-64.

³³⁸ Karal, *adı geçen eser*, s. 26.

³³⁹ Karal, *aynı eser*, s. 26.

³⁴⁰ Notanın metni: *Testa*, VIII, p. 118-119.

³⁴¹ Özerklik statüsünün metni: *aynı kaynak*, p. 138-167.

Ne var ki, Sadrazam Âli Paşa'nın Girid'de tesbit ettiği bir gerçek de, Yunanistan'dan yardım gördükçe, âsilerin silahlarını bırakmayacakları idi. Başka bir deyişle, Girid meselesinin çözümü için, önce Yunanistan sorununu çözmek gerekmekteydi. Bu sebeple, 4 Aralık 1868 de Yunanistan'a verilen bir notada³⁴². Yunanistan'ın Girid ayaklanmasına yaptığı her çeşit yardımların ve verdiği her türlü desteğin durdurulmasını istedi. Yunanistan ise, buna 9 Aralıkta küstahça bir cevap verdi³⁴³. Yunan Hükümeti, Yunanistan'ın bağımsız ve anayasal bir devlet olduğunu ve ne antlaşmaların ve ne de Milletlerarası Hukuk'un, kendisine, Osmanlı Devletine yardım etme yükümlülüğünü vermediğini söylüyordu. Yunanistan bununla da yetinmeip, yine 9 Aralık 1868 günü devletlere verdiği notalarda³⁴⁴ âdeta devleüeri yanına çekmek istedi.

Bunun üzerine Osmanlı Devleü zarlari atmaya karar verdi ve 11 Aralık 1868 günü Yunanistan'a verdiği 5 gün süreli bir “ültimatom” da, Girid'le ilgili olarak Yunanistan'a yönelttiği isteklerini 5 madde halinde sıraladı³⁴⁵ ³⁴⁶. Yunan hükümeti bu isteklere tatmin edici bir cevap vermeyince, yani bu istekleri kabul etmeyince, Osmanlı Devleti de 16 Aralık 1868 de Yunanistan'la diplomadk münasebetlerini kesti. Osmanlı Devletile Yunanistan savaşın eşeğine gelmiş olmaktadır.

Bu durum Avrupa'da büyük heyecan uyandırdı ve önce Fransa harekete geçerek, bir savaşı önlemek amacı ile, konunun, 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan devleüerin kaülmasile yine Paris'te bir konferansta ele alınmasını teklif etti. Osmanlı Devleti, kendisinin toprak bütünlüğünün ve Girid'deki yönetiminin görülmemesi şartile, bu teklifi kabul ettiğini bildirdi³⁴⁰.

Konferans 9 Ocak 1869 da Paris'te açıldı. Yunanistan, 1856 Paris Kongresi'ne katılmadığı için ve 1856 Paris Anüaşması'm imzalamamış olduğu için, bu konferansa gözlemci olarak katıldı. Konferans 20 ocak 1869 da sona erdi³⁴⁷.

Konferans, esas itibarile, Osmanlı Devleti'nin 11 Aralık 1868 tarihli ultiमतomundaki şikâyet ve isteklerini müzakere konusu yaptı. Sonuçta, Osmanlı Devleti'nin istekleri yerinde ve haklı görülerek, bunlar 20 Ocak 1869 tarihli bir deklârasyon ile³⁴⁸ Yunanistan'a bildirildi. Girid meselesi de şimdilik bu şekilde kapanmış oluyordu.

³⁴² Notanın metni: Testa, *aynı kaynak*, p. 223-224.

³⁴³ Cevabın metni: *aynı kaynak*, p. 237-242.

³⁴⁴ Metin: *aynı kaynak*, p. 242-244.

³⁴⁵ Ültimatomun metni: *aynı kaynak*, p. 246-249.

³⁴⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Git 7, s. 36.

³⁴⁷ Paris Konferansının tutanakları için bak.: Testa, VIII, p. 295-300, 303-323, 325-328.

³⁴⁸ Deklârasyon'un meüii: *aynı kaynak*, p. 12-14.

B E Ő İ N C İ B Ö L Ü M
AVRUPA SİYASETİNİN
YENİ UNSURLARI: İTALYA VE ALMANYA

BİRİNCİ KISIM
İTALYAN MİLLÎ BİRLİĞİNİN KURULUŞU

Kırım Savaşını izleyen 15 yıl içinde Avrupa'da iki yeni devlet ortaya çıktı: Bunlar İtalya ve Almanya'dır. İtalyan ve Alman milleüerinin millî birliklerini gerçekleştirmeleri, Avrupa siyasetine iki yeni "kuwet" in girmesi sonucunu vermiştir. İlginçtir, bu iki yeni Kuvvet'in sahneye çıkması ile, Avrupa diplomasisi ve Avrupa'da milletlerarası politika yeni bir hız ve bir dinamizm kazanmıştır. Bu dinamizm, aynı zamanda, I. Dünya Savaşı'na kadar giden gelişmeleri de başlatacaktır. Bu sebeple, bu iki millî birliğin kuruluşu, 1815 denberi devam eden Avrupa gelişmelerini kapatıp, "Avrupa Siyaseti"nin, I. Dünya Savaşı'na kadar devam edecek olan yeni bir dönemini açacaktır.

İtalyan millî birliğinin gerçekleştilmesinde iki ismi, özellikle zikretmek gerekir. Birincisi, Fransa İmparatoru III. Napolyon, diğeri de Piyemonte Başbakanı Camille Benso de Cavour'dur. İtalyan millî birliğı, denebilir ki, bu ikisinin kişisel eseridir. İtalya, bu ikisinin çabalarının yarattığı bir millî birlik olmuştur.

1. III. NAPOLYON VE İTALYAN BİRLİĞİ

"Fransızların İmparatoru" III. Napolyon, 20 yıla yakın süren hükümdarlığı sırasında, bir yandan Fransa'ya Avrupa'da üstün bir durum, diğeri yandan da kendisine kişisel prestij sağlamak için, Avrupa'da meydana gelen her olaya karışarak, âdeta Avrupa'nın "hakemi" olmak istemiştir. Özellikle dış politikaya büyük ilgi duymasına karşılık, kendi yeteneklerini aşan büyük emelleri vardı. Avrupa haritasını, 1815 düzeninden çok farklı bir şekilde düzenlemek ve Avrupa kuvvetler dengesini, milliyet prensibine göre kurulan devletlere dayandırmak, tasarılarının başında geliyordu. Bundan sonra da, "lâtin" devletleri arasında bir birlik kurma işi, kafasını işgal eden düşüncelerin önemli bir unsuruydu.

Ne varki, bunlar birtakım soyut fikirlerdi. Esasen III. Napolyon, uygulama imkân ve vasıtalarını hesaplamadan, kafasında bir takım plânlar kurardı. Zihni karışık ve tutumu kararlı olmayan bir insandı. Bazan bir işe teşebbüs eder,

sonra, korkarak veya şu veya bu sebeple o işi yarıda bırakırdı. Bu bakımdan Fransız Siyasî Tarihçisi Debidour, bütün bu özellikleri dolayısıyla III. Napolyon'u, Rus Çarı I. Aleksandr'a benzetir¹.

Bu özellikleri olan III. Napolyon, Fransa'ya nüfuz ve kendisine de belirli bir prestij sağlamakla beraber, dış politikada yaptığı hatalarla, hem hükümdarlığından olmuş ve hem de Fransa'nın, uzunca bir müddet, Avrupa'da yalnız kalmasına ve nüfuzunun zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Yaptığı en büyük hata, Fransa'nın yanbaşımda kuvvetli bir İtalya'nın ortaya çıkışı için yardım etmesi ve Fransa'nın kuzeyinde de, kuvvetli bir Almanya'nın kuruluşuna başlangıçta seyirci kalıp, sonra da çok geç müdahale etmesidir. İtalya ve Almanya, biri Akdeniz'de, diğeri de kara Avrupası'nda, daha sonraki yıllarda Fransa'nın başına dert olacaklardır.

Şüphesiz, III. Napolyon, İtalyan yarımadasında kuvvetli bir devletin kurulmasının, Fransa için ortaya çıkaracağı sakıncaları görmezlikten gelmemiştir. Onun istediği, İtalyan devletleri arasında, Papa'nın da dahil olacağı bir "konfederasyon" kurulmasıydı. Kendisinin katoliklik politikası dolayısıyla, bu şekilde Papa'yı devamlı olarak koruma külfetinden de kurtulmuş olacaktı. Lâkin, olaylar belirli bir dereceye kadar insanların kontrolü altında kalır. Bu kontrolden sonra, tabî seyirlerine kavuşurlar. III. Napolyon için de İtalya böyle oldu.

III. Napolyon'un, İtalyan millî birliği ile ilgilenmesinin bir takım duygusal ve kişisel sebepleri de vardı. Bir defa kendisi, aslen bir İtalyan aileden geliyordu. Gençliğinin büyük kısmını İtalya'da geçirmişti. İtalyan davasını daha o zaman benimsemişti. Gençliğinde, milliyetçi bir kuruluş olan *Carbonari* örgütüne girmiş ve 1831 de Papa'ya karşı yapılan bir ayaklanmaya katılmıştı. Hâsılı, kalbi İtalya'ya karşı sempati duygularıyla doluydu. III. Napolyon'un etrafında bulunan bütün Napolyon ailesi mensupları da, İtalyan birliğine taraftar olup, kendisini devamlı teşvik ediyorlardı².

Bununla birlikte, pek çok kimse de İmparator'un bu İtalya macerasının aleyhinde idi. Aslen İspanyol olan İmparatoriçe Eugénie, Dışişleri Bakanı Walewski, Meclis ile Senato'nun çoğunluğu böyleydi. Fakat bunlar, imparator'un İtalya macerasına girişmesini önleyemediler³. Hele, kendisine karşı girilen bombalı bir suikast, onu harekete geçirmek için kâfi geldi. İtalyan milliyetçileri, 1848 ve 1849 tecrübelerinden sonra, görmüşlerdi ki, İtalyan birliği bir büyük devletin yardımı olmadan gerçekleşmeyecekti. Dokuz yıl sonra Paris'te patlayan bombalar, bu milliyetçilere istedikleri yardımı sağladı.

¹ Bak.: Debidour, *La Révolution*, p. 159-160.

² Debidour, *aynı eser*, p. 160-161.

³ *Aynı eser*, p. 162-163.

2. PİYEMONTE VE CAVOUR

Kont Cavour Piyemonte asillerinden olup, 10 Ağustos 1810 da Torino'da doğmuştur. Meslek hayatına istihkâm subayı olarak başlamış ve Cenova'da iken, Fransa'daki 1830 Temmuz İhtilâli'ni öven ve savunan sözler etmesi üzerine, disiplin cezası olarak bir dağ garnizonuna tayin edilmiştir. Daha sonra Ordu'dan istifa ederek Torino'da tarımla uğraşmış ve özellikle dış ülkelere çok seyahat etmiştir. Bu ise çağın fikirlerini yakalamasını sağlamıştır. Ekonomiye ve politikaya büyük ilgi duymuştur. Ekonomik ve politik fikirlerini yaymak için Aralık 1847 de *II Risorgimento* adlı gazeteyi yayınlamaya başlamıştır. Ekonomide liberalizme ve anayasalı rejime taraftar bir liberaldir. Bununla beraber liberaller kendisini "gerici" (reaksiyoner) buldukları için ve muhafazakârlar da çok fazla liberal saydıklarından, bir kaç defa seçime girmesine rağmen, kazanamamıştır. Nihayet, 1849 da, muhafazârların desteği ile Torino'dan milletvekili seçilmeye muvaffak oldu. Biraz sonra, kabinede Tarım, Ticaret ve Deniz Bakanlıklarına getirildi. 1851 Nisanında Maliye Bakanı olması, kabinedeki ve politikadaki etkinliğini arttırdı. Muhafazakârlarla çatışması sonucu, bir ara kabine dışında kaldıysa da, 1852 Ekiminde patlak veren bir hükümet krizi sonunda, Kral II. Victor Emmanuel, 1852 Kasımında kendisini Başbakanlığa atadı⁴. Bu suretle Cavour'un siyasî kariyerinin parlak dönemi başlamış oluyordu.

Cavour, Başbakanlığı sırasında faaliyetini iki nokta üzerinde yoğunlaştırdı. Biri, Piyemonte'nin Avusturya ile savaş yapmak zorunda kalacağını bildiği için ekonomiyi ve orduyu güçlendirmek; diğeri de İtalyan birliğinin gerçekleşmesinde gerekli olan diplomatik hazırlıkları yapmak.

Cavour ilk diplomatik manevrasını Kırım Savaşında yaptı ve, daha önce de belirttiğimiz gibi, 1855 Ocak ayında İngiltere ve Fransa ile, ve Mart ayında da Osmanlı Devletile yaptığı ittifak antlaşmaları ile, Sivastopol muharebelerinin çetin bir döneme girdiği bir sırada ve İngiltere'nin istemesi üzerine, 15 bin kişilik bir kuvvede Kırım Savaşına katıldı.

İş bu kadarla da kalmadı. Piyemonte Kralı II. Victor Emmanuel, 1855 yılı Kasım ayı sonunda önce Paris'i ve sonra da Londra'yı ziyaret etti. Londra'dan sonra tekrar Paris'e geldi. Piyemonte Kralı, Papa ile çatışması dolayısıyla tam bir Protestan hükümdarı gibi ve büyük bir heyecanla karşılanırken, III. Napolyon da Cavour'a, Piyemonte ve İtalya konusunda Fransa'dan ne beklediğini, Dışişleri Bakanı Walewski'ye bildirmesini söylüyordu⁵.

Bu gelişmelerin sonucu olarak Piyemonte ve onu temsil eden Cavour, Paris Kongresi'ne İtalya üzerinde egemen bir kuvvet olan Avusturya ile eşit düzeyde bir devlet olarak katıldı. Kongre'den İtalya için bir karar çıkmadı. Fakat Cavour,

⁴ A. Savelli, *Histoite d'Italie*, Paris, Payot, 1936, p. 274-275.

⁵ Savelli, *Histoite d'Italie*, p. 282.

31 Mart 1856 da şöyle yazıyordu. "Perde, bizim için maddeten yararlı bir sonuç getirmeden kapanmaktadır. Bu sonuç üzüntü vericidir; lâkin cesaret kırıcı değildir. İtalya hakkındaki genel kanı şimdi çok değişmiştir⁶.

Paris Kongresi sırasında Cavour, özellikle III. Napolyon'u işlemeye çalışmıştır. Avusturya'nın Kırım Savaşı'ndaki politikasından gayet kızgın olan III. Napolyon, Cavour'a, Avusturya'ya karşı bir "savaş sebebi" (casus belli) yaratılmasının güç olmayacağını söylüyordu⁷.

Paris Kongresi'nden sonra, Piyemonte-Avusturya münasebetleri, bu atmosfer içinde bir gerginlik geçirdi. Cavour, Kongre'den döndükten sonra, 1856 Mayıs'ında Parlamento'da yaptığı konuşmada, İtalyan milleti için "kutsal savaş" ın uzak olmadığını söylüyordu⁸. Avusturya, Cavour'un bu konuşmasını protesto etti. Fakat bu protesto'nun Cavour üzerinde hiç bir etkisi olmadı. İşte bu atmosfer içinde, İtalyan milliyetçilerin *Daniel Manin*, *Giorgio Pallavicino* ve *Guiseppe La Farina*, "*İtalyan Millî Derneği*" ni kuruyorlardı⁹. Derneğin amacı, Avusturya'ya karşı savaş için bütün İtalya'yı harekete geçirmekti. Dernek, Avusturya'nın kontrolü altındaki Lombardiya (Milano) ve Venedik'te de yoğun bir propagandaya başlamıştı.

Bunun üzerine Avusturya İmparatoru François Joseph, 1856 Aralık ayında buralara bir gezi yaptı. Avusturya buralardaki varlığını hissettirmek istiyordu. François-Joseph, kuzey İtalya'ya yaptığı bu ziyaret sırasında, Piyemonte basınının Avusturya aleyhindeki yayınlarından şikâyet edince, Cavour buna verdiği soğuk bir cevapta, Piyemonte'de basın, Avusturya'daki gibi sansüre tâbi olmadığını söyledi¹⁰. Bunun üzerinde Avusturya, Piyemonte ile diplomatik ilişkilerini kesti. Zaten Avusturya, Torino'da bir maslahatgüzar ile temsil edilmekteydi bir süredir. Bunun üzerine, Piyemonte de Viyana'daki elçisini geri çağırdı. Artık Avusturya ile Piyemonte arasında 1857 yılı başında bir savaş ihtimali kapının eşğine gelmişti. Cavour ise "*İtalya, bağımsızlık ve hürriyete büyük adımlarla ilerlemektedir*" diyordu¹¹.

Fakat 1857 yılı başında her iki taraf da bir savaşa cesaret edemedi. Bir defa, Fransa henüz Avusturya ile bir savaşa hazır değildi. Kaldı ki, Fransa'nın harekete geçmesi halinde Prusya'nın da Avusturya'nın yanında yer alması ihtimali vardı. Buna karşılık, bu sırada Prusya ile Avusturya da Germen Konfederasyonu üzerinde çekişmekteydiler ve Avusturya da Prusya'dan endişe etmekteydi.

⁶ Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Tome III, p. 440.

⁷ Savelli, *aynı eser*, p. 283.

⁸ Debidour, *La Révolution* p. 165.

⁹ Debidour (p. 166), bu derneğin kuruluş tarihini 1856 olarak verirken, Savelli (p. 285) 1857 olarak belirtmektedir.

¹⁰ Debidour, *aynı eser*, p. 166.

¹¹ Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Tome III, p. 442.

Lâkin 1857 yılı geldiğinde İtalyanın her tarafında milliyetçi kaynaşmalar başlamış bulunmaktaydı. Bunlardan *Guisepe Mazzini* nin "Genç İtalya" (Giovine Italia) örgütü İtalya'nın güneyinde, bir "üniter İtalya Cumhuriyeti" için harekete geçmeye hazırlanıyordu. Mazzini'nin bu teşebbüsü başarısız kalmakla beraber, İtalya şimdi tam bir kaynaşma içindeydi. İşte tam bu sırada III. Naolyon'u harekete geçiren olay meydana geldi.

3. ORSİNİ SUİKASTI

"İkinci bir vatan gibi sevdiğim İtalya için bir şeyler yapmaya kararlıyım" diyen¹² III. Napolyon, Piyemonte'nin Kırım Savaşı'na katılmasından sonra, İtalyan davası ile, gördüğümüz gibi, ilgisini ve kararlılığını arttırmaktan geri kalmadı. Bu ilgide, Avusturya'ya karşı duyduğu kızgınlık büyük rol oynamaktaydı. Yine bu kızgınlık dolaysıledir ki, Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesi sorununu ele almış ve bu sorun ile uğraşırken de, İtalyan davası ile ilgisini azalmıştır. Bundan dolayı 1857 Temmuzunda, Cavour'a, "beklemesini bilmek lazımdır" diyordu^{13 14}.

Ne var ki, İtalya'daki hava öyle uzun boylu bir beklemeye müsait nitelikte değildi. 1848 ve 1849 da Piyemonte'yi yalnız bırakan İtalyan devletleri bile, bir işaret bekler haldeydiler.

Bu işaret, Felix Orsini isimli bir "Carbonaro"dan geldi. Orsini, diğer üç İtalyan milliyetçisi ile beraber, 14 Ocak 1858 akşamı, İmparatoriçe ile birlikte operaya gitmekte olan III. Napolyon'un arabasına üç bomba attılar. Bir tesadüf eseri, İmparator ile eşine bir şey olmadı. Fakat halktan 150 kadar yaralı ve 8 ölü vardı.

Suikastın birinci sebebi, bir "Carbonari" üyesi olarak İtalyan birliği için yemin etmiş olan III. Napolyon'un, İtalyan davasını ihmal etmiş olmasıydı. Bu ise bazı İtalyan milliyetçilerine göre, "davaya ihanet"ti. Şimdi onu cezalandırmak istiyorlardı. Kaldı ki, III. Napolyon'un öldürülmesi ile Avrupa karışabilir ve İtalyan milliyetçileri de bundan yararlanabilirdi.

Orsini suikastı III. Napolyon'u İtalyan davası için harekete geçirdi. Zira, 1855 Nisanında *Pianosi* isimli bir başka İtalyan da III. Napolyon'a karşı suikast teşebbüsünde bulunmuştu¹⁻¹. Orsini ikinci uyarmayı yapıyordu. Esasında, III. Napolyon İtalyan davasını unutmuş değildi. Kırım Savaşındanberi bu konuda ilgisini zaman zaman belirtmekten geri kalmamıştı. Hatta 1857 Temmuzunda, Rus Çarı II. Aleksandr ile Stuttgart şehrinde buluşmuş ve Fransa'nın İtalyan politikasına Rusya'nın muhalefet etmiyeceği vaadini almıştı. Fakat bu sırada Fransa, Balkanlar'da Eflâk-Buğdan sorunu ile, Uzak Doğu'da da Çin'de meşgul bulun-

¹² Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, p. 319,

¹³ aynı eser, p. 320.

¹⁴ Bourgeois, *Manuel Historique....* Tome III, p. 444.

yordu. Mamafih, Orsini suikastı üzerine, III. Napolyon her türlü tereddüdü bırakarak harekete geçmeye karar verdi.

Orsini ve arkadaşları çabuk yakalandı. Orsini ve bir arkadaşı idama mahkûm edildi, diğerleri sömürgelere sürgüne gönderildi. Orsini, idam edilmeden önce III. Napolyon'a iki mektup yazdı. Birinci mektubunda, "İtalyanların Büyük Napolyon için kanlarını nasıl döktüklerini unutmayınız"¹⁵ diyen Orsini, mektubunun sonunda, "*Majesteleri, idam sehvasının ayakları arasında bulunan bir vatanperverin bu en büyük arzusunu reddetmemeli ve vatanımı kurtarmalıdır. 25 milyon vatandaşım kendisini ebediyen taziz edecektir*" demekteydi¹⁰. III. Napolyon Orsini'nin bu mektubunu, Fransa'nın resmî gazetesi olan *Moniteur'de* yayınlamak suretile, Orsini'ye ve İtalyan milliyetçilerine bir işaret verdi. Bundan son derece memnun olan Orsini, III. Napolyon'a yazdığı ikinci bir mektubunda, "*Ölüme yaklaştığım şu anda, Majestelerinin gerçek İtalyan duygulan ile dolu olduğunu görmek, benim için en büyük tesellidir*"¹¹ diyordu.

III. Napolyon ikinci mektubu da *Moniteur'de* yayınlattığı gibi, Cavour'a haber gönderip, bu mektupların Torino gazetelerinde de yayınlanmasını sağladı. Bu haberi alınca Cavour, "*Bu sadece Piyemonte'niü değil, aynı zamanda Fransa'nın da, Avusturya'ya doğrudan doğruya hücumu geçmesidir*" diye bağırdı¹⁸. Orsini, hayaünda değil, lâkin ölümü ile İtalyan davasına büyük hizmette bulunmuş olmaktaydı. Orsini 13 Martta idam edildiğinde, III. Napolyon da, İtalyan davasını ele aldığını bütün İtalya'ya aruk duyurmuş olmaktaydı.

4. PLOMBIÈRES GÖRÜŞMELERİ

III. Napolyon, Mayıs 1858 sonunda Cavour'a gizlice haber gönderip, kendisini Fransa'nın doğusundaki Plombières kaplıcalarına davet etti. Cavour bu daveti alınca, "*Dram artık çözüme yaklaşıyor*" demişti¹⁹.

"Alplerin temiz havasını teneffüs etmek istiyorum" diyerek²⁰ İsviçre'ye tatile gideceğini söyleyen Cavour, doğruca Vosges'lardaki küçük Plombières kasabasına gitti. III. Napolyon ise, Cavour'la buluşacağını kendi bakanlarına bile söylemeyip, sadece, amcası Jerome'un oğlu Prens Napolyon'u alarak Plombières'e geldi²¹. III. Napolyon ile Cavour arasında 21 ve 22 Temmuz 1858 günlerinde yapılan iki günlük görüşmelerden sonra şu esaslar tesbit edildi²².

¹⁵ Georges Weber, *Histoire Contemporaine, 1830-1872*, Tome III, Paris A. Lacroix, 1875, p. 148.

¹⁶ Debidour, *La Révolution*, p. 177.

¹⁷ Weber, *aynı eser*, p. 148.

¹⁸ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 445.

¹⁹ Bourgeois, *aynı eser*, p. 445.

²⁰ Debidour, *adı geçen eser*, p. 178.

²¹ *aynı eser*, p. 177.

²² Bu konuda bak.: Debidour, *aynı eser*, p. 178; Savelli, *Histoire d'Italie*, p. 292.

1) Prens Napolyon, Piyemonte Kralı Victor Emmanuel'in kızı ile evlenecek. 2) Avusturya'ya karşı birlikte savaşılacak. Bunun için Fransa 200 bin ve Piyemonte de 100 bin kişilik bir ordu hazırlıyacak. Ayrıca, Fransa Piyemonte'ye silâh ve savaş malzemesi verecek ve Piyemonte Fransa'dan borç alacak. 3) Savaşın çıkması için öyle bir taktik kullanılacak ki, ilk silâhı Avusturya patlatacaktı. Yani, Avusturya'nın Piyemonte'ye saldırması beklenecekti. Avusturya saldırgan duruma düşeceğinden, diğer devletlerin Avusturya'ya yardım etmesi mümkün olmayacaktı. 4) Savaştan önce, Avusturya'nın diplomaük bakımdan izole edilmesi için Fransa gereken teşebbüsleri yapacaktı. 5) Savaşın sonunda, İtalya'da Papa'nın başkanlığında 4 devletten meydana gelen bir "Konfederasyon" kurulacaktı. Bu 4 devlet şunlardı: Lombardiya ve Venediğin de Piyemonte'ye katılmasıyla kurulacak "Kuzey İtalya Krallığı"; Papalık devletleri; Sicilya Krallığı; ve geriye kalan diğer devletlerin birleşmesinden meydana gelecek bir "Merkezî İtalya Krallığı". 6) Nihayet, Fransa'nın güney-doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak amacı ile, Savoie ve muhtemelen Nice'i Fransa alacaktı.

Plombières anlaşması, Fransa ve İtalya arasında, 18 Ocak 1859 da imzalanan resmî bir itüfak haline getirildi.

5. III. NAPOLYON'UN DİPLOMATİK FAALİYETİ

III. Napolyon'u İtalya konusunda harekete geçmeye sevkeden birinci sebep Orsini suikasti olmuşsa da, **III.** Napolyon'u kızdıran başka bir olay da, Viyana Sarayı'nın, Orsini suikastından daha önceden haberdar olmasına rağmen, Paris'i durumdan haberdar etmemiş olmasıydı²³ Onun içindir ki, 1 Ocak 1859 günü kordiplomatığı kabul ettiğinde, Avusturya elçisi Baron de Hübner'e "*Münasebetlerimizin eskisi kadar iyi olmadığına üzgünüm. Mamafih, İmparatorunuza, kendisi hakkındaki şahsî duygularımın değişmemiş olduğunu söylemenizi rica ederim diyordu*"²⁴. Bu sözler Viyana'ya intikal ettirildiğinde büyük heyecan uyandırdı. Zaten, Viyana, Plombières görüşmelerinin kokusunu almış bulunuyordu. Avusturya bir krizin yaklaşmakta olduğunu açık olarak görüyordu.

III. Napolyon'un bu çıkışlarından sonra, Piyemonte Kralı Victor-Emmanuel de, yine **III.** Napolyon'un talimatı ile, Ocak 1859 da Piyemonte parlâmentosunu açış konuşmasında, "İtalya'nın her tarafından yükselen ızdırap feryatlarına karşı duygusuz kalamayız" diyordu²⁵. Ocak 1859 sonunda da, Paris'te de, yine **III.** Napolyon'un teşvikile "*III. Napolyon ve İtalya*" başlıklı bir broşür yayımlam-

²³ Savelli, *Histoire d'Italie*, p. 291.

²⁴ Debidour, *La Révolution*, p. 185; Savelli, *Histoire d'Italie*, p. 292; Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome II, p. 448.

²⁵ Savelli, *adi geçen eser*, p. 293.

yordu²⁶. 29 ve 30 Ocakta, Prens Jerome Napolyon ile II. Victor Emmanuell'in kızı Clotilde'in düğünlerinin yapılması ve evli çiftlerin balayı için hemen Fransa'ya hareket etmeleri, Fransa-Piyemonte ittifakının yeni bir göstergesi olarak kabul edildi²⁷ Artık her şey Avusturya'ya yöneltilmiş bulunuyordu.

Bu durumda diğer devletlerin durumu önem kazanıyordu. III. Napolyon, özellikle İngiltere ile Rusya'ya ağırlık veriyordu. Orsini suikasti Fransa ile İngiltere arasında da bir soğukluk veya gerginlik yaratacak nitelikteydi. Zira, Orsini'nin 14 Ocak 1858 akşamı Fransız İmparatoru'nun arabasına attığı bombaların, yapılan soruşturma sonunda, İngiltere'de Birmingham'da hazırlandığı ortaya çıkmıştı²⁸. III. Napolyon bu durumu İngiltere nezdinde protesto etmekle beraber, bu protesto ılımlıydı ve Fransa bu işi daha ileriye götürmek istemedi. Çünkü, İtalya sorununda İngiltere'nin tarafsızlığına ihtiyacı vardı²⁹. Bu sebeple, 1858 Ağustosunda Cherbourg'da bir limanın açılışına, III Napolyon İngiltere Kraliçesi Victoria'yı da davet etti ve o da bu törenlere katıldı.

Esasında bu sırada İngiltere, Doğu'daki çıkarları dolayısıyla Avusturya ile bir yakınlaşmaya taraftardı. Fakat Plombières görüşmelerinin kokusunu da almış olan Kraliçe Victoria, İngiltere'nin İtalya sorununa bulaşmasına taraftar değildi. İngiltere, Fransa'nın Avrupa'da bir savaş çıkarmak istemesinden ve İtalya ile bu derece yakınlık kurmasından hoşnut değildi. Kurulacak olan İtalyan birliğinin Fransa'nın etkisi altına girmesinden endişe ediyordu. Bu ise Fransa'yı Akdeniz'de etkin bir duruma geçirebilirdi. Bundan başka, III. Napolyon'un milliyetler ilkesine bu derece sarılmasından da endişe etmekteydi. Zira, bir gün, bu prensibe dayanarak, Belçika Fransa ile birleşemez miydi? İngiltere'nin Belçika konusundaki endişelerini bu devletin bağımsızlık gelişmelerinde gördük.

Mamafih, İngiliz kamu oyu bu sırada İtalyan davasını tutuyordu. Ayrıca, yine bu sırada, İngiliz ve Fransız donanmalarının Çin sularında beraber hareket etmeleri sonucu, İngiltere, 1858 Haziranında Çine Tien-Tsin antlaşmasını imzalatılarak, Çin'in bir çok limanlarını Avrupa ticaretine açtırmaya muvaffak olmuştu. Bu sebeple, İngiltere, Fransayı da gücendirmek istemediğinden tarafsız kalmaya karar verdi³⁰.

III. Napolyon, Paris Kongresi'nden sonra Rusya ile kurduğu yakınlaşmadan ve Rusya'nın, Kırım Savaşı sırasındaki politikasından dolayı Avusturya'ya karşı duyduğu kızgınlıktan yararlanmak istedi. Fransa'nın istediği, İtalya yüzünden Avusturya ile savaşa girdiği takdirde, Rusya'nın da Fransa'nın yanında savaşa ka-

²⁶ Debidour, *adı geçen eser*, p. 186.

²⁷ Weber, *Histoire Contemporaine*, Tome III, p. 150.

²⁸ *aynı eser*, p. 149.

²⁹ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 449.

³⁰ Debidour, *La Révolution*, p. 186.

ri—asıydı. Fransa, 1856 Paris Antlaşmasının Karadeniz'e ait hükümlerinin değişirilmesi istikametinde bir takım tâvizler ve anlaşma tekliflerinde bulundu ise de, Basya, Avusturya'ya karşı bir savaşa katılmayı kabul etmeyip, ancak "hayırhah tarafsızlık" vaad etti. Böylece, III. Napolyon, Rusya'yı kendi tarafına çekememişti; zma Fransa'ya eğilim gösteren bir tarafsızlık izlemesini de sağlamıştı. Bu, III. Napolyon için yeterli oldu.

Prusya konusuna gelince: Fransa, Prusya'yı da Avusturya'ya karşı harekete geçirmek istedi. Lâkin başaramadı. Bu sırada Prusya Kralı IV. Frederick Wilhelm çok hastaydı ve Veliht Prens Wilhelm kendisine niyabet ediyordu. IV. Frederick-Wilhelm Kırım savaşından sonra meydana gelen Fransız-Rus yaklaşmasına katılarak bir Fransa-Rusya-Prusya ittifakının kurulmasını düşünmüştü. Halbuki naib Prens Wilhelm ise, Fransa-Rusya blokuna karşılık, bir İngiltere-Prusya blokunun kurulmasını istiyordu. Prens Wilhelm Fransa'nın Ren boylarında gözü olduğunu biliyor ve bundan hoşlanmıyordu.

Nihayet, Piyemonte-Avusturya münasebetlerinin gerginleşmesi karşısında, Germen Konfederasyonunun bir kısım devletleri de Avusturya'yı tutmaktaydı. Böyle olunca, Prusya için, Avusturya'nın aleyhine harekete geçip Germen Konfederasyonunu da arkasından sürüklemesi güç olurdu. Bu sebeple, Prusya tarafsız kalmaya karar verdi.

III. Napolyon, Prusya'yı kendi tarafına çekememekle beraber, ilk silâhı Avusturya patlatacak olursa, Prusya'nın ve Germen Konfederasyonu'nun, Avusturya'nın yanında yer almayacağını da gördü. Her halükârda Avusturya yalnız kalacaktı.

Görüldüğü gibi, Fransa, bu devletleri kendi tarafına çekememekle beraber, tarafsızlıklarını sağlamak suretiyle, Avusturya'yı yalnız bırakmaya muvaffak oldu. Amaç için, zaten bu da yeterhydi. Şimdi ilk saldırının Avusturya'dan gelmesini sağlama işi kalıyordu. Avusturya ise, Fransa ve Piyemonte'ye bu avantajı sağlamakta gecikmedi.

6. AVUSTURYA İLE SAVAŞ

1859 yılı başlarında artık iki taraf da birbirinin üzerine doğru gitmekteydi. Avusturya ile Piyemonte'nin bir savaşın eşiğine geldiğini gören İngiltere, barışı kurtarmak için, Rusya ile de anlaşarak, Şubat 1859 sonunda, aracılık teklifinde bulundu. Fransa da bu aracılığı kabul etmişti. Avusturya, İngiltere'nin aracılık teklifini hemen kabul etti. Amacı İngiltere'yi kendi tarafına çekmekti.. Ne var ki, Avusturya, aracılığı kabul ederken Piyemonte'nin silâhsızlandırılması şartını da ileri sürdü. Bunun üzerine Rusya ortaya atılarak, İtalya sorununun, 1856 Paris Antlaşması çerçevesindedir milletlerarası konferansta ele alınmasını teklif etti. Rusya'nın inisyadfi ele almasına İngiltere'nin canı sıkılmakla beraber, milletlere-

rası konferans fikrini kabul etmek zorunda kaldı. İşin garibi III. Napolyon da bu konferans fikrini benimsedi. Bu ise, Cavour'un bütün hayallerinin yıkılması demektir. III. Napolyon, milleüerarası konferansta İtalya'da bir konfederasyonun gerçekleştirilmesinden söz ediyordu. Bu sebeptendir ki Cavour, 30 Mart 1859 da, "Fransa Konferansa bu fikirlerle giderse, dönüşü olmayan bir şekilde davamızı kaybetmişiz demektir" diyordu³¹. III. Napolyon, Piyemonte'nin bu endişelerini gidermek için, onun da Konferansa katılmasını kabul ettirdi.

Fakat Avusturya hata üstüne hata yapmaya karar vermiş görünüyor. Bir yandan Fransa'nın da milletlerarası konferans fikrini benimsemesi ve diğer yandan Fransa'nın Avusturya karşısında Piyemonte'yi desteklemesi karşısında Germen Konfederasyonu devleüerinin Avusturya'ya eğilim göstermesi, Avusturya'yı yanlış hesaba şevketti ve bir yandan kuzey İtalya'ya büyük kuvvetler sevkederken, arkasından da 23 Nisan 1859 da Piyemonte'ye üç gün süreli sert bir ültimatom verdi. Piyemonte'den üç gün içinde ordusunu terhis etmesini istedi. Cavour bu ültimatomu alınca, sevincinden, "Seneye *İtalyan parlâmentosunu açıyoruz*" diye bağırdı³². Piyemonte, 26 Nisanda Avusturya'nın ültimatomunu reddetti. Aynı gün Fransa da, saldırıya uğrayan müttefikini yalnız bırakmayacağını bütün devleüere bildirdi. İngiltere, barışı kurtarmak için son bir aracılık teşebbüsünde bulunduysa da, artık çok geçti. 29 Nisanda Avusturya kuvvetleri Piyemonte sınırlarından içeri girmeye başlamıştı. Aynı anda da Fransız kuvvetleri, Avusturya'nın tahmin etmediği bir şekilde Alpleri aşyordu. Avusturya kaçınılmaz bir şekilde kaybetmeye mahkûm olmuştu³³.

İlginç bir nokta da, Cavour, bütün İtalya'yı birleşmeye çağırırken, III. Napolyon, "Adriyatik'e kadar hürriyet" diyerek, soruna sadece bir kuzey İtalya sorunu olarak bakıyordu.

Avusturya savaş ilânı ile beraber ordularını Piyemonte sınırlarından içeri sokmakla beraber, III. Napolyon'un başında bulunduğu Fransız kuvvetleri yardımı gelince, savaş alanı Piyemonte topraklarından, Avusturya'nın elindeki Lombardiya'ya intikal etti. İlk büyük muharebe 4 Haziran 1859 da *Magenta'da* cereyan etti. Avusturya kuvveüeri yenilerek ve arkalarında çok miktarda savaş malzemesi bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. 8 Haziranda, III. Napolyon ve Victor-Emmanuel, halkın büyük sevgi gösterileri arasında Milâno'ya girdiler.

İkinci muharebe 24 Haziran'da *Solferiuo*'da yapıldı. Avusturya bu sefer de yenildi. Piyemonte-Fransız kuvvetleri Avusturya cephesini, çok kanlı çarpışmalardan sonra ikiye bölünce, Avusturya için yapacak bir şey kalmadı. Fransızlar

³¹ Bourgeois, *Mauei Historique...*, Tome III- p. 451,

³² aynı eser, p. 453.

³³ Debidour, *La Révolution*, p. 190 .

Solferino'da 10 bin kişi kaybetti. Avusturyalıların kaybı ise 13 bin ölü ve yaralı, 9 bin esirdi.

Solferino zaferi ile bütün Lombardiya Avusturya'dan alınmış bulunuyordu. 31. Napolyon burada durmaya karar verdi. Çünkü Germen Konfederasyonu gelişmeleri III. Napolyon'u korkuttu. Avusturya'nın yenilgileri, özellikle güney Alman devletlerini galeyana getirdi. Konfederasyon devletleri, Magenta ve Solferino'yu bir ırk savaşı, Cermentliğin Lâtinlik önündeki yenilgisi şeklinde kabul ettiler. Avusturya İmparatoru da, 28 Nisan 1859 daki demecinde, "Bütün Almanya aynı tehlikelere maruzdur" diyerek Germen Konfederasyonu'nu hareketlendirmek istemişti³⁴. Prusya da bu durumu istismar etmek için harekete geçti. Seferberlik ilân edip, Ren boylarına asker yığmaya başladı. Prusya'nın amacı Avusturya'ya yardım gibi görünmekte idiyse de, esasında fırsattan yararlanıp Alsace ve Lorraine'i ele geçirmek ve aynı zamanda bu başarıları ile Germen Konfederasyonu'nun başına geçmekti³⁵ *. Prusya'nın bu gösterileri, III. Napolyon'u korkuttu. Prusya'nın Fransa ile bir savaş açmasından endişe etti.

Avusturya'ya gelince: Bir defa, Prusya, Rusya ve İngiltere'nin müdahale ederek sorunu tekrar bir milletlerarası konferans veya kongreye götürmelerinden korkuyordu. Avusturya, Fransa ile daha kolay anlaşabileceğine inanıyordu. İkinci olarak, Prusya'nın yardımına gelmesini hiç istemiyordu. Üçüncü olarak da, Macarların da fırsattan yararlanarak, tekrar ayaklanmalarından korkuyordu³⁵

Bu suretle Fransa ile Avusturya ortak bir noktaya gelmiş bulunmaktaydılar. III. Napolyon'un, İngiltere vasıtasile 9 Temmuzda yapmış olduğu mütareke teklifini, Avusturya kabul etti ve 11 Temmuz 1859 da III. Napolyon ile Avusturya İmparatoru François-Joseph arasında *Villafranca'da* bir ön-barış imzalandı. Bu ön-barışın esasları, 10 Kasım 1859 da, Fransa, Avusturya ve Piyemonte arasında imzalanan Zürih barışında aynen kabul edilmiştir³⁷. Buna göre:

1) Avusturya Lombardiya'yı Fransa'ya terk ediyor ve Fransa da burasını Piyemonte'ye devrediyordu. Bu suretle Avusturya, Piyemonte'ye değil, Fransa'ya yenilmiş olduğunu belirtmek istiyordu.

2) Venedik de dahil, diğer İtalyan devletleri bir konfederasyon teşkil edecekler ve bu Konfederasyon'un onur başkanı Papa, fiilî başkanı ise Piyemonte olacaktır.

³⁴ Bourgeois, *aynı eser*, p. 455 .

³¹ Weber, *Histoire Contemporaine*, Tome III, p. 297.

³¹ Debidour, *adı geçen eser*, p. 197-198 .

³⁷ Villafranca ön-barışı ile Zürih barışına ait bütün belgelerin metinleri: Albin, *Les Grands Traités...*, p. 63-87.

3) Savaş sırasında kaçmış olan kuzey İtalya krallarından Toscana ve Modena hükümdarlarına tahtları iade edilecek ve ayaklanmış olan Bologna da, tekrar Papa'ya verilecektir.

11 Temmuz Villafranca müterakesi Piyemonte'yi hayal kırıklığına uğrattı. Çünkü, sadece Lombardiya alınmış, fakat Venedik alınamamıştı. Cavour Venediği de almak için savaşa devam etmek istemiş, fakat fikrini ne Napolyon 'a ve ne de kendi Kralına kabul ettirebilmişti. Cavour, bu sebeple, her şeyin sorumlusu olarak gördüğü Prens Jerome de Napolyon ve Kral ile, sert tartışmalar yaptıktan sonra istifa etti.

Bir kaç gün önce İtalyanların âdeta taptığı III. Napolyon, Villafranca'dan sonra, İtalya'yı genel bir husumet havası içinde terketmek zorunda kaldı. Milâno ve Torino mağazalarında daha bir kaç gün öncesine kadar III. Napolyon'un resimleri vitrinlerde yer alırken, şimdi o resimler kaldırılmış, yerine Orsini'nin resimleri konulmuştu³⁸.

Gerek Villafranca müterakesi, gerek Zürih Anlaşmasının esasları, İtalya'nın her tarafında başlayan galeyan ve millî birlik harekeüeri karşısında, uygulanma imkânını kaybetti. Yani, Konfederasyon kurulamadı.

7. İTALYA KRALLIĞI'NIN KURULUŞU

Piyemonte'nin Avusturya karşısında kazandığı zafer, bütün İtalya'da büyük bir heyecanın doğmasına sebep oldu. 1859 Ağustosunda Toskana halkı kendilerini Piyemonte'ye kattıklarını ilân etdler. Arkasından, Modena ve Parma ile, Papalık Devleti'ne bağlı olan Romagna ve Bologna da, halk oylaması ile Piyemonte'ye kaıldılar. 1860 Martı geldiğinde, Venedik ve Roma hariç, bütün kuzey ve orta İtalya, Piyemonte ile birleşmiş bulunuyordu. Böylece, İtalyan Birliği (*Italia Una*) çok büyük bir adım atmış olmaktaydı.

Bu sırada İki Sicilya (yahut Napoli) Kralı II. François idi. François mutlakiyetçi bir kraldı. 1859 da Kral olunca, 1848 anayasasını yürürlüğü koymuş, fakat bir türlü seçime yanaşmıyordu. Kral'ın niyetini sezen halk, 1860 Nisanında François'ya karşı ayaklandı. Bunun üzerine, İtalyan milliyetçilerinden *Garibaldi*, yanına aldığı 1063 "Kırmızı Gömleklî" gönüllü ile 1860 Mayısında Sicilya adasına çıktı. Halkın da katılımı ile kısa zamanda adayı işgal ederek burasını Piyemonte'ye katüğını ilân etti. Buradan Napoli'ye geçti ve François'nin askerlerini yenerek Napoli'ye girdi. Kral François Roma'ya kaçtı. Bu gelişmeler üzerine İki Sicilya halkı da Piyemonte'ye kauldıklarını ilân ettiler. Bu şekilde güney İtalya da Piyemonte"ye bağlanmış ve İtalyan Birliği'nin ikinci safhası da tamamlanmış oluyordu.

³⁸ Savelli, *adı geçen eser*, p. 297.

Şimdi geriye, Avusturya'nın elindeki Venedik ile III. Napolyon'un askerleri ısrarından korunan Roma kalıyordu. Venedik 1866 da, Roma da 1870 de İtalyan Bertığı içine alınacaktır.

Bütün İtalyan devletlerinden gelen temsilcilerin katılması ile ilk İtalyan rajiâmentosu 18 Şubat 1861 de Torino'da açıldı³⁹. Parlâmento, 17 Mart 1861 de kabul ettiği bir kanunla da, Piyemonte Kralı II. Victor-Emmanuel'i "İtalya Kralı" sin etü.

İtalyan Birliği'nin büyük mimarı Kont Cavour 6 Haziran 1861 de hayata gözlerini kaparken, büyük idealinin gerçekleşmiş olduğunu görüyordu.

8. FRANSA'NIN NİCE VE SAVOİE'YI ALMASI

III. Napolyon, gördüğümüz gibi, başlangıçtan itibaren, İtalya'da bir konfederasyonun kurulmasını ve başına da Papa'nın geçirilmesini tasarlamıştı. Bu tasarısını, Villafranca mütarekesine koyduğu hükümlerle, hiç değilse kâğıt üzerinde gerçekleştirmiş oluyordu. Fakat hesapları umduğu gibi çıkmadı. İtalya'da "unitaire" bir birliğin gerçekleşme yoluna girmesi, Papa'nın durumunu tehlikeye soktu. Bunun için Fransız kamu oyu, III. Napolyon'u eleştirmeye başladı. Napolyon bu eleştirileri gidermek için, Fransa'ya dışarda bir kazanç sağlamaya karar verdi. Gerek Plombières görüşmelerinde, gerek 1859 Ocak ayında imzalanan Piyemonte Fransa İttifakı'nda Nice ve Savoie esasen Fransa'ya vaadedilmişti. Napolyon, barıştan sonra bu toprakları Piyemonte'den istedi. Fakat, III. Napolyon, Venedik alınmadan Avusturya ile barış yaptığı için, yani mücadeleyi yarıda bıraktığı için İtalyanların kızgınlığına sebep olmuştu. Bu sebeple Cavour, önce Fransa'nın bu isteklerine kulak tıkamak istedi. Fakat III. Napolyon sert çıktı. Avusturya, Rusya ve Prusya Cavour'a destek vermediler. Hatta Avusturya, Piyemonte'nin bu toprak kaybindan memnun bile oldu. Bu sırada Nice (Nizza) ve Savoie halkı da III. Napolyon'a temsilci gönderip, kendilerini Fransa'ya katmasını istediler. Bu durum karşısında Fransa ile Piyemonte arasında 24 Mart 1860 da imzalanan bir antlaşma ile⁴⁰, Nice ve Savoie Fransa'ya verildi. Yalnız Antlaşma'nın 1. maddesine göre, önce halkın oyuna başvurulacaktı. Bu iki toprakta 15 ve 22 Nisan tarihlerinde yapılan plebisitte halk büyük oy çoğunluğu ile Fransa'ya katılmayı istedi.

24 Mart 1860 günü Nice ve Savoie antlaşması Torino'da imzalandığında, Cavour, Fransız temsilcilerine "*İşte şimdi bizimle suç ortağı oldunuz*" demiştir⁴¹.

Nice ve Savoie'nin Fransa'ya katılması, özellikle İngiltere'de endişe ile karşılandı. O zamana kadar III. Napolyon'un milliyetçi hareketlere yaptığı yardım bir

³⁹ İtalya Krallığı'nın ilk başkenti Torino'dur. 1865 de Floransa ve 1870 de de Roma olacaktır.

⁴⁰ Antlaşmanın metni: de Clercq , *Recueil des Traités de la France*, Tome VIII, p. 32-35; Albin, *Les Grands Traités...*p. 87-88 .

⁴¹ Debidour, *La Révolution*, p. 210 .

ilke, bir inanış sorunu olarak görünmüştü. Halbuki şimdi Fransa, İtalyan birliğine yaptığı yardım sonunda topraklarını genişletmiş olmaktadır. Demek ki, Fransa esasında bir genişleme politikası izlemektedir.

Diğer taraftan, Fransa Nice ve Savoie'yi almakla, güney sınırlarını Alpler'e dayandırıyor. Yani doğal sınırlara kavuşuyordu. Eğer Fransa "doğal sınırlar" ilkesini kuzeyde de uygulayacak olursa, Belçika ile, Prusya'nın Ren topraklarının da Fransa'ya geçmesi gerekecekti. İşte bu düşünce, hem İngiltere'de ve hem de Prusya'da endişe yarattı. Belçika İngiltere'nin, kara Avrupasındaki en hassas noktası idi. Prusya ise, Fransa'nın eskidenberi Ren boylarında gözü olduğunu biliyordu. Bu sebeple bu iki devlet Fransa'ya daha şüpheci ve güvensizlikle bakmaya başladılar. İngiltere, adanın güney kıyılarını askerî bakımdan güçlendirirken, Belçika Kralı Leopold'e de, ülkesinin savunma gücünü arttırmasını söyledi⁴².

Nihayet, III. Napolyon'un Piyemonte'yi savaşta yarı yolda bırakmış olması da, Avrupa'da, kendisine duyulan güvensizliğin bir başka faktörü oldu. İngiltere bu olayda, Fransa İmparatoruna güvenilemeyeceğini görmüştü. III. Napolyon ile iyi münasebetler kurmuş olan Başbakan Palmerston, Nice ve Savoie olayı üzerine, kendisi ile İmparator arasında, artık her şeyin bittiğini söylüyordu⁴³.

Sonuç olarak denebilir ki, İtalyan Birliği'nin gerçekleşmesinden sonra, III. Napolyon'un Avrupa'daki durumu şöyledir: Rusya ile yakınlaşma kurmaya çalışmasına rağmen, Rusya'nın çıkarlarına tam anlamı ile hizmet edemediği için, bu yakınlaşmayı gerçekleştirememiştir. Üstelik, 1863 de Polonya'da çıkan milliyetçi ayaklanmadaki politikası ile Rusya'yı büsbütün kızdıracaktır.

İtalyan Birliği'ne yapmış olduğu hizmet ve yardım ise, Avusturya'yı gücendirmiş tir.

İngiltere'de ve Prusya'da ise bir güvensizlik ve korku uyandırmıştır.

İtalyan Birliği, esasında III. Napolyon'un yardımı ile gerçekleşmiş olmasına rağmen, savaşı yarıda bıraktığı için ve üstelik Nice ve Savoie'yi da aldığı için, İtalyanları da gücendirmiş ve hatta kızdırmıştır.

İKİNCİ KISIM

ALMAN MİLLİ BİRLİĞİNİN KURULUŞU

İmparator III. Napolyon'un 1852 den 1871 e kadar süren 10 yıla yakın hükümdarlığı sırasında, Avrupa Diplomasisi, diğer küçük sorunların yanında, üç büyük konu etrafında toplanır. Bunlar, sırasile, Kırım Savaşı, İtalyan Birliği'nin

⁴² Debidour, *aynı eser*, p. 207.

⁴³ *aynı eser*, p. 207,

kuruluşu, ve nihayet Alman millî birliğinin kuruluşudur. Avrupa diplomasisine konu teşkil eden diğer küçük olaylar, az veya çok, bu üç ana sorunun çerçevesine giren olaylar olmuştur.

Bu üç ana sorun genel bir analize tâbi tutulursa, varılacak sonuç şu olur ki, bunların içinde, doğurduğu sonuçlar ve Avrupa siyasetine yaptığı etkiler itibarile en önemli olanı Alman Birliği'nin kuruluşudur.

Bu üç ana sorundan Kırım Savaşı, şüphe yok ki, Rusya için ağır bir darbe olmuştur. Fakat bu darbe Rusya'yı, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerinden vazgeçirebilecek veya Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tehdidi tamamen yok edebilecek çapta ve nitelikte bir darbe olamamıştır. Bu bakımdan, Kırım Savaşında İngiltere'nin Rusya'yı adamakıllı ezmek için savaşa devam etmek istemesi üzerinde, gerçekten düşünmek gerekir. Fakat ne olursa olsun, o zamanki sonucu ile, Kırım Savaşı, Rusya'yı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan hiç değilse 20 yıl kadar uzak tutabilmiştir. Buna karşılık, bu dönemde Rusya da, Asya'daki topraklarını genişleterek, bu kıtada kendisine, bugüne kadar devam eden sağlam bir mevki sağlamıştır.

İtalyan Birliği'nin kuruluşu ise, etkilerini Avrupa kıtasında ve Avrupa siyasetinde hemen gösterebilecek nitelikte bir olay teşkil etmemiştir. İtalya, 19. yüzyılda, Avrupa diplomasisinin "ikinci derecede" bir devleti olmaktan kurtulamamıştır. Bu devletin Akdeniz'deki durumunu güçlendirmesi ve birinci plânda bir devlet olarak ortaya çıkması için, dünya tarihine 20. yüzyılın girmesi gerekecektir.

Fakat bütün bu düşünceler Almanya'nın ortaya çıkışı ve bunun etkileri için aynen ileri sürülemez. Denebilir ki, dünyada hiç bir devletin kuruluşu, Almanya'nınki kadar, başlangıçtan itibaren milletlerarası politikaya bu denli büyük ölçüde etki yapmamıştır. Almanya'nın ortaya çıkışı ile Avrupa diplomasisinin görüntüsü ve yapısı değişmiş, Avrupa dengesi bambaşka bir şekil almıştır. Milletlerarası politikaya Almanya ile yeni bir hareket gelmiştir. Bu devletin hareket ve faaliyeti sonucudur ki, insanlık, günümüzde "felâket" diye nitelendirilen, Birinci ve ikinci Dünya Savaşları'na şahit olmuştur. Mamafih, kabul etmek gerekir ki, insanlığın en büyük siyasal ve sosyal transformasyonu da, bu iki savaştan sonra olmuştur.

İtalyan ve Alman birliklerinin milletlerarası politikaya yaptığı etkiler arasındaki bu büyük farklılık için ilk akla gelen sebep, birinin, Piyemonte gibi, Avrupa münasebetlerinde esasen önemli bir yeri olmayan ve hatta hiç yeri olmayan, bir küçük devletin etrafında belirmesi; diğerinin ise, Prusya gibi hiç değilse iki yüzyıldanberi Avrupa diplomasisinde ve Avrupa kuvvetler dengesinde yeri ve ağırlığı olan bir devletin etrafında ortaya çıkmış olmasıdır. Esasen bu farkı, bu iki devletin kuruluş şekilleri dahi ortaya koymaktadır. Biri, bir büyük Avrupa devletinin

yardımları ile ve büyük devletler arasındaki diplomatik kombinezonlardan yararlanarak birliğini tamamladığı halde; öbürü, Avrupa'nın, biri küçük, ikisi büyük devletine karşı savaş yaparak, bu savaşları kazanarak, yani kendi güç ve kuvvetini bilfiil ispat ederek, ve Bismarck'ın dediği gibi, "*kılıç ve kanla*"⁴¹ varlığını ortaya koymuştur.

Bu savaşları açıklamadan önce, Cavour gibi, Alman millî birliğine adını yazdırmış olan Bismarck'tan da biraz söz etmek gerekir.

1. BİSMARCK

Otto von Bismarck 1815 yılında Brandenburg'un küçük bir kasabasında dünyaya geldi. Brandenburg'un, askerliği seven, büyük topraklara sahip, muhafazakâr eski ailelerinden birine mensuptu. Bunlara *Junkers* denirdi. Lise öğrenimi Berlin'de yaptıktan sonra, Göttingen Üniversitesinde hukuk öğrenimine başladı ise de, üç yıl sonra bunu bıraktı. Zira düzenli bir öğrencilik hayaına sahip olmamıştı. Üniversitede bulunduğu sırada, üç yıl içinde derslere sadece iki saat devam ettiği söylenir. Bütün vaktini eskrim, ata binmek ve ava gitmekle geçirirdi. Uzun boylu ve iri yapıydı. Gürültücü ve dögüşkendi. Gençlik yıllarında 25 defa düello yapmış ve hepsini kazanmıştır. 50 defa da attan düştüğü söylenir. Kuvvetli bir iradesi, otoriter bir karakteri vardı.

Üniversiteden ayrıldıktan sonra, bir süre Adliye ve idarede küçük memuriyetlerde bulunduysa da, bu işlerden hoşlanmayarak çiftliğine çekildi.

Bismarck'ın politika hayatı, 1847 de Prusya Meclisi'ne üye seçilmekle başlar. 1851 yılına kadar süren bu dönemde, özellikle liberallere karşı beslediği düşmanlıkla göze çarpmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1848 İhtilâllerinde Frankfurt'taki Millî Meclis, 28 Mart 1849 da Prusya Kralını Alman İmparatorluğuna seçtiği zaman, Prusya Kralına, İmparatorluk tacını reddetmesini tavsiye eden muhafazârlar arasında Bismarck da vardı.

1851-1859 yılları arasında, Frankfurt'daki Germen Konfederasyonu Diet'inde Prusya temsilcisi olarak bulundu. Kırım Savaşı'na rastlayan bu dönemde, Prusya'nın Rusya'ya karşı savaşa girmesine şiddetle muhalefet etmiştir. Alman Birliği'nin kurulması gerektiğine inandığından, bunun gerçekleşmesinde Rusya'nın dostluğuna ihtiyaç olduğunu düşünüyordu.

1859 da Petersburg'a elçi olarak tayin edildi ve oradan üç yıl kaldı. Bu üç yıl içinde II. Aleksandr'ı yakından tanıdı ve Rusya ile Prusya arasında yakın bir dostluğun kurulmasına çalıştı. Daha o zaman, Gorçakofun şu sözünü çok be-⁴⁴

⁴⁴ Otto von Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar*, (Çeviren: Nijad Akipek), Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1952, Cilt I, s. 452 ,

nimsemişti: *"Büyük bir devletin, büyük devlet olduğunun başkaları tarafından kabulüne ihtiyaç yoktur. Böyle bir devlet kendi kendisini ortaya koyar"*⁴⁵.

1859 da Paris'e elçi olarak tayin edildi. Orada çok az kaldı. Bununla beraber, III. Napolyon'un zayıf taraflarını öğrendi. Frankfurt Diet'inde iken Alman Birliğinin kurulabilmesi için Avusturya'nın Germen Konfederasyonu'ndan atılmasının şart olduğunu görmüştü. Fakat Avusturya ile yapılacak bir savaşta da, İtalya'nın Prusya tarafında bulunması gerekirdi. İtalya'nın Prusya'nın tarafını tutması için de, Fransa'nın yardımının gerektiğini anlamıştı. Bu sebeple, kısa süren Paris elçiliği sırasında III. Napolyon'a Alman Birliği'nin kurulması gereğinden söz etmiş ve Fransa'nın bu konudaki desteğini sağlamak için de bu devlete Belçika'yı teklif etmiş. Hatta Fransa'ya itüfak bile teklif etti⁴⁶.

Bismarck, yaşadığı döneme adını vermiş bir devlet adamı, asker ve diplomattı. Tarihçi Hermann Pinnow, onun için *"işbaşına gelir gelmez dünyanın manzarası değişti; işbaşından ayrıldığında da dünyanın manzarası değişti"* der⁴⁷.

Bismarck, Alman birliğini hayatının en büyük ideali haline getirmiş ve Alman milletinin yaşamasını bu birliğin gerçekleştirilmesinde görmüştü. Daha 1857 de, Prusya Başbakanı olmadan beş yıl önce, *"eğer çekiç olmak için bir şey yapmazsak, örs haline geliriz"* diyordu⁴⁸. Yme aynı tarihte, *"eğer korku telkin edebilirsek, bütün Alman Konfederasyonu emrimize amade olur"* demiştir⁴⁹. Fakat Bismarck'a göre, Prusya'nın kuvveüenmesi, *"parlamento ve basın politikası ile değil, ancak silâhlı bir büyük devlet politikası ile mümkün olur"* du⁵⁰. *"Söylevler, birlikler, çoğunluk kararları ile gayeye erişemeyiz; ancak kılıç ve kanla üstesinden gelinebilecek ciddi bir mücadeleden kaçınmak imkâsızdır"* diyordu⁵¹.

Bismarck'ın "Kılıç ve Kan" politikasının ilk uygulaması, 1864 de Danimarka ile yaptığı savaş oldu.

2. DANİMARKA İLE SAVAŞ

1863 yılı geldiğinde, bir süredenberi Danimarka ile Prusya arasında, Schleswig, Holstein ve Lauenburg dükalıklarının teşkil ettiği Elbe Dükalıkları sorununu dolayısıyla çıkan anlaşmazlık şiddetlenmiş bulunuyordu. Bu dükalıklar Danimarka Kralı'nın şahsına bağlı olup, nüfusunun çoğunluğunu Almanlar teşkil ettiğinden, Alman Birliği'nin ilk adımı olarak Bismarck buralarını Prusya'ya

⁴⁵ *Düşünceler ve Hatıralar*, Cilt I, s. 441.

⁴⁶ Bak.: aynı eser, s. 411-412.

⁴⁷ Hermann Pinnow, *Almanya Talih* (Çeviren: Fehmi Baldaş), İstanbul, Kanaat Kitabesi, 1940, s. 410-411.

⁴⁸ *Düşünceler ve Hatıralar*, Cilt I, s. 298.

⁴⁹ aynı eser, Cilt I, s. 297.

⁵⁰ *Düşünceler ve Hatıralar*, Cilt II, Ankara, s. 7.

⁵¹ *Düşünceler ve Hatıralar*, Cilt I, s. 452.

katmak istiyordu. İngiltere ile İsveç, Prusya'nın, Kuzey Denizi ve Balük'ta kuvvetlenmesini istemediklerinden, Prusya'nın bu niyetlerine karşı çıkmaktaydılar. Ayrıca, İngiltere, Almanya üzerinde yakın bir kontrol sağlamak için Danimarka'ya daima önem verirdi. İngiltere'nin bu "muhalif" tutumu karşısında Prusya kendisine bir dost aramaya başladı. Fransa belki kendisine yardımcı olabilirdi; lâkin bu yardımına karşılık, eskidenberi göz koyduğu Ren kıyılarını isteyebilirdi. Buna da Prusya razı değildi.

Avusturya'ya gelince; Germen Konfederasyonu içinde Prusya'nın üstün duruma geçmesinden daima endişe eden bu devletin de Prusya'ya yardımcı olması beklenemezdi.

Bu şartlarda geriye bir Rusya kalıyordu. Eğer bu devletin dostluğu sağlanırsa, onun vereceği destek karşısında, diğer devletlerin muhalefeti o kadar etkili olamazdı. Avusturya esasen Rusya'dan çekiniyordu. İngiltere ile Fransa'nın münasebetleri ise, Kırım Savaşı'ndanberi soğumaya başlamıştı. Bunda, Fransa'nın Rusya'ya yaklaşması önemli bir rol oynamıştı. Prusya-Rusya münasebederi gerçekte iyi idi, ama yine de Bismarck, Danimarka ile bir çatışma halinde Rusya'nın nasıl davranacağından emin değildi. 1863 Polonya ayaklanması, Rusya kozunu elde etmek için Bismarck'a aradığı fırsatı verdi.

A) 1863 Polonya Ayaklanması

Viyana Kongresi kararları gereğince, Çar I. Aleksandr'ın Polonya'lılara 27 Kasım 1815 de bir anayasa verdiğini, fakat bu anayasının yeterli bir şekilde uygulanmaması dolayısıyla, Polonyalıların 1830 yılı Kasımında ayaklandıklarını, bu ayaklanmanın başarılı olmadığını ve üstelik Rusya'nın 1815 anayasasını da tamamen kaldırdığını daha önce belirtmiştik. Rusya, 1830 ihtilâllerinin liberal hareketlerinden sonra, Polonya'daki yönetimini daha da sertleştirdi. Bu ise Polonyalıların tepkilerini arttırdı. Bu atmosfer içinde, 1848 İhtilâllerinin milliyetçi ve liberal niteliği Polonyalıları üzerinde de etki yapmaktan geri kalmadı. Bir çok Polonya milliyetçisinin, 1848 Macar ayaklanmasına katıldığını ve bu ayaklanma başarılı olamayınca, Macar milliyetçileriyle birlikte Osmanlı Devleti'ne sığındıklarını, yine daha önce belirtmiştik.

Kırım Savaşı'nda Rusya'nın ağır yenilgisi, Rusya'nın iç yöneimine de yansıdı ve savaştan sonra yönetimde bir takım yumuşama işaretleri görüldü. Çar II. Aleksandr, 5 Mart 1861 de yayınladığı bir beyanname ile, Rusya'da "servaj" yani, köylülerin toprak sahiplerine olan esaret sistemini ilga etü. "Kurtuluş Kanunu" (Emancipation Law) denen bu beyanname ile, köylü toprak sahiplerine boğazı tokluğuna esir gibi çalışmaktan kurtarılıyor ve aynı zamanda toprak sahibi de yapılıyordu. Bundan önce toprak sahiplerinin bu köylüler üzerinde bir takım

kazaî yani adlî yetkileri de vardı. Bunlar da kaldırıldı⁵². Böylece köylü biraz olsun bir serbestiye kavuşuyordu. Bu durumdan ümitlenen Polonyalılar da bazı hürriyeler istediler. 1861 ve 1862 de Rusya'nın bu isteklere verdiği cevap çok sert oldu. Fakat Rusya, Polonyalılardan asker toplarken, 13 Ocak 1863 günü Polonyalılar ayaklandılar. Bu ayaklanma 1830 İhtilallerindekini haurlatan bir genişlikte oldu. Rusya, Polonya milliyetçileri üzerine büyük bir ordu sevk etmek zorunda kaldı.

Bismarck Alman Birliği konusunda, iki şeyden çok çekinmiştir. Bunlardan biri Fransa'nın muhalefeti ve millî birlik harekedne karşı bir Fransa-Rusya blokunun ortaya çıkması, diğeri de Avusturya'nın muhalefeti idi. Kırım Savaşı'nın sonunda ve özellikle Paris Kongresi'nden itibaren, Fransa İngiltere'den ayrılarak Rusya ile bir yakınlık kurmuştu. Romanya millî birliği, bu çerçevede Fransa ve Rusya'nın ortak çabalarının eseri olmuştu.

Buna karşılık, Prusya'nın Alman millî birliğinin liderliğini ele alması ve bu birliği Prusya etrafında kurmak istemesi karşısında, Avusturya her halde sessiz kalmayacaktı. Avusturya faktörünün etkisiz kılınması ise, ancak Rusya ile bir yakınlaşma sağlamakla mümkün olabilirdi⁵³. Bir Prusya-Rusya yakınlaşması, aynı zamanda Fransa-Rusya blokunu da parçalıyacağından, Fransız tehlikesi de önlenmiş olurdu.

Bismarck'ın bu düşüncelerinin gerçekleşmesini sağlayan fırsat 1863 Polonya ayaklanması oldu.

1863 Polonya ayaklanması karşısında İngiltere'nin yaklaşımı şuydu: İngiltere bağımsız bir Polonya'nın ortaya çıkmasını arzu etmiyordu. Çünkü, böyle bir Polonya, III. Napolyon'un milliyetçilik politikası dolayısıyla, Fransa'nun nüfuzu alına düşecek ve Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bulunan bu Polonya vasıtasıyla, Fransa bu üç devlet üzerinde baskıda bulunmak imkânına sahip olacaktı. Bu ise Fransa'ya Avrupa'da fazla bir üstünlük sağlardı. Bununla beraber İngiltere, Fransa ile Rusya'nın arasını bozmak için Polonya sorunundan yararlanmaya karar verdi.

Avusturya ise, kendisi ile Rusya arasında bir tampon olarak bağımsız bir Polonya'yı arzu ediyordu. Fakat Metternich ekolüne bağlı Avusturyalı diplomatlar, bağımsız Polonya'nın Avusturya sınırları içindeki diğer milletlere yapacağı etkiden dehşetli irkiliyorlardı. Bununla beraber, Avusturya da Fransız-Rus yakınlaşmasından hoşlanmıyordu. Bundan dolayı Avusturya Polonya sorununu, iki amaçla kullanmaya karar verdi. Birincisi Fransız-Rus dostluğunu bozmak, ikincisi

⁵² 5 Mart 1861 tarihli Kurtuluş Kanunu'nun ayrıntıları için bak.: Peter I. Lyashchenko, *History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution* (Translated from Russian by L. M. Herman), New York, Macmilan, 1949, p. 379-397.

⁵³ Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt I, s. 383.

cisi de Avusturya-Rusya dostluğunu gerçekleştirmek. Bu konuda, Avusturya ile İngiltere bir çıkar birliği içine girmiş oluyorlardı. Bunun sonucu olarak, III. Napolyon, Avusturya ile İngiltere'nin hazırladığı tuzağa düştü³⁴.

III. Napolyon ise, İngiltere ile Avusturya'nın niyetlerini ve bu iki devletin Fransız-Rus dostluğundan hoşlanmadıklarını biliyordu. Bu sebeple, söz konusu tuzağa düşme niyetinde değildi. Fakat, Polonya ayaklanması karşısında Fransa'da öyle bir heyecan meydana gelmiş ki, halk, din adamları ve Kilise ve basın Polonya'lılar için o derece gösteri yapıyordu ki, Polonya ihtilâlinin ilk günlerinden itibaren Fransa'nın her tarafından gönüllüler, Polonya'ya gitmek için harekete geçmişlerdi. Bütün Fransa'dan bir tek ses yükseliyordu: *Yaşasın Polonya*]³³ Esasen, kendisine karşı artan muhalefetin bilincinde olan III. Napolyon, kendisine prestij sağlayacak olan bu sese elbette ki kulak ukayamazdı.

Prusya ise, aradığı fırsatı yakalamıştı³⁶. Bismarck, diğer üç devletin alacağı tutumu sezerek, Prusya için en faydalı ve en kestirme yolu seçti: Avusturya; Fransa ve İngiltere ile birlikte, Rusya'dan Polonyalılara bir takım hakların verilmesini isterken³⁷ ve Rusları güç duruma düşürürken, Bismarck, 1849 da Avusturya'ya o kadar yardım etmiş olan Rusya'nın kızgınlığını sömürerek³⁸ 8 Şubat 1863 de Rusya ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre, Prusya, Polonyalı milliyetçilere ne doğrudan doğruya ve ne de dolaylı yardım yapmayacaktı. Hatta, gerekirse, Polonya ayaklanmasının bastırılması için Rusya ile işbirliği yapacak ve Rus askerleri, Prusya'ya kaçan ihtilâlcileri Prusya topraklarında takip edebileceklerdi. Bir Fransız diplomatı bu sırada, *"Berlin ile Petersburg sarayları arasında en küçük bir bulut bile yoktur"* diye yazıyordu³⁹.

Bu suretle Polonyalıların hürriyet davası, devletlerin makyavelik emellerinin kurbanı oluyordu.

Bismarck'ın, Prusya'nın millî menfaatleri için en isabetli bir yolu seçtiği sırada, Napolyon da bocalama politikasına başladı. III. Napolyon, Polonya sorununda Avusturya'yı kendi yanına çekmek için 1863 Marunda Avusturya'ya her zamanki hayalî tasarılarından birini teklif etti. Buna göre, Fransa ile Avusturya arasında bir ittifak yapılacak ve Galiçya da verilmek suretile Polonya bağımsız bir devlet yapılacaktı. Avusturya'nın Galiçya'yı kaybetmesine karşılık Silezya Prusya'dan alınıp Avusturya'ya verilecek, Avusturya da Venediği İtalya'ya verecek fakat buna karşılık Adriyatik kıyılarındaki Osmanlı topraklarından bir kısmı da ⁰¹

⁰¹ Debidour, *La Révolution*, p. 247.

⁵⁵ *aynı eser*, p. 248.

³⁶ Bismarck'ın bu konudaki değerlendirmesi için bak.: *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt I, s. 488-503.

⁵⁷ Bak.: *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt I, s. 495.

⁵⁸ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 663.

^{1,9} *aynı eser*, p. 663.

Avusturya'ya verilecek. Osmanlı Devleti'nin bu kaybına karşılık olarak da Kafkasya'daki Rus topraklarından bir kısmı Osmanlı Devleti'ne verilecek. Germen Konfederasyonu'nun statüsü de değiştirilerek Avusturya'ya Konfederasyon içinde daha etkin bir durum sağlanacak¹⁵⁰.

Böyle bir programın gerçekleşmesi için Avusturya'nın büyük bir savaş yapması gerekiyordu ki, Viyana böyle bir şeye hiç hazır değildi. Kaldı ki, bu programa İngiltere de destek vermedi ve Avusturya'ya bunu kabul etmemesini tavsiye etti. Dolayısıyla, III. Napolyon'un düşündüğü ittifak gerçekleşmedi⁰¹. Gerçekleşmediği gibi İngiltere ve Avusturya, Fransa ile Rusya'nın arasını açmak için tuzak kurdular ve III. Napolyon da bu tuzağa düşmekte gecikmedi.

İngiltere, Fransa ve Avusturya, biri 10 Nisan 1863 de ve diğeri de 17 Haziran 1863 de olmak üzere iki defa, Polonyalılar için Rusya nezdinde teşebbüste bulundular. 17 Haziran teşebbüsünde Rusya'dan 6 madde halinde Polonyalılar için istekte bulundular. Bunlar arasında, Polonyalılar için genel af çıkarılması, 1815 anayasasının uygulanması, Polonyalılara bir çok hak ve hürriyetlerin tanınması, Lehçe'nin resmî dil olarak kullanılması gibi şeyler vardı¹³². Bu teşebbüsler ve teklifler esas itibarile İngiltere'den kaynaklandığı halde, en fazla öne çıkan Fransa oldu. Rusya ise bunların hiç birini kabul etmedi. III. Napolyon'dan nefret eden Rus Başbakanı Gorçakof, 1863 Eylülünde verdiği cevapta, Rusya'nın Polonya sorununda hiç bir müzakereye yanaşmıyacağını kesin bir dille bildirmesine rağmen, ve İngiltere ve Avusturya Rusya'nın bu tutumu karşısında daha ileri gitmekten vazgeçtikleri halde, Fransa daha bir süre Rusya'ya kafa tutmakta devam etti. Bu ise Rusya'yı daha fazla kızdırmaktan başka bir işe yaramadı. Ne var ki, İngiltere ile Avusturya'nın istedikleri olmuştu. Fakat bu işten en kârlı çıkan ise Bismarck oldu.

Bu sırada Danimarka ile Prusya arasındaki Schleswig-Holstein anlaşmazlığı da iyice şiddetlenmişti.

B) Schleswig-Holstein Anlaşmazlığı ve Prusya-Danimarka Savaşı (1864)

Schleswig-Holstein veya Elbe Dükalıkları denen toprakların tarihi o kadar karmaşıktır ki, bu anlaşmazlık sırasında Lord Palmerston, Avam Kamarası'nda bir gün şöyle demişü: *"Bu konuyu üç kişi biliyor. Birincisi Prens Albert (Kraliçe Viktorya'nın kocası), fakat ölmüştür. İkincisi bir Tarih profesörü. Fakat o da bunamıştır. Üçüncüsü de ben; fakat ben de unuttum"*.

^{1.0} Debidour, ac/1 geçen eser. p. 254.

^{1.1} aynı eser, p. 255.

⁰² Bak.: Debidour, aynı eser, p. 257.

Bununla beraber, bu dükalıkların durumu şu şekilde özetlenebilir: *Holştayn* yaklaşık 12. yüzyıldanberi, ilk önce Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na, Viyana Kongresi'nden sonra da Germen Konfederasyonu'na dahildir. *Şlezvig* Konfederasyon'a dahil olmamakla beraber, her iki Dükalık da 15. yüzyıldanberi Danimarka Kralı'nın şahsına aittir. Holştayn'ın çok büyük çoğunluğu, Şlezvig'in ise bir kısmı Alman'dı.

Bu Dükalıklardan bir diğeri de *Lauenburg* (Lauenburg) dur. Bu Dükalık 12.-17 yüzyıllar arasında Saksonya'ya, 18. yüzyılda da Hanover'a ait olmuştur. Viyana Kongresi'nde, Prusya'nın Batı Pomeranya'yı almasına karşılık, burası da Danimarka Kralı'nın şahsına verilmiştir. Lauenburg da Konfederasyon'a dahildi ve nüfusu Almandı.

Elbe Dükalıkları denen bu topraklarda da 1848 de Damirakya'ya karşı ayaklanmalar çıkmış ve Prusya buralarını kendisine katmak istemişti. Fakat devletlerin karşı çıkması üzerine Prusya bu teşebbüsünden vazgeçmiş ve devletler 8 Mayıs 1852 de Londra'da bir antlaşma imzalamışlardır⁶⁻! Bu antlaşma ile, her üç Dükalığın da Danimarka'ya ait olduğu ve Holştayn ve Şlezvig dükalıklarının da Germen Konfederasyonu'na dahil bulunduğunu kabul etmişlerdir. Diğer taraftan, aynı antlaşma ile, Danimarka'nın toprak bütünlüğü garanti altına alınmıştı. Bu hüküm , buralara el atmak isteyen Prusya'ya yöneltilmişti.

Danimarka Kralı VII. Frederik 1860 ve 1861 de, Danimarka parlamentosunun (Rigsraad) kabul ettiği kanunları, Germen Konfederasyonu'na dahil Holştayn ve Lavensurg'da da uygulamaya kalkınca, Prusya buna itiraz etmiş ve Danimarka Kralı da teşebbüsünden vazgeçmişti. Lâkin bu Dükalıklar yüzünden, Danimarka-Prusya münasebetleri 1848 denberi iyi değildi. Bismarck ise, Alman Birliği'nin ilk adımını, Danimarka'nın Germen Konfederasyonu'ndan atılmasında, yani bu Dükalıkların Danimarka'nın elinden alınmasında görüyordu. Bundan başka, Prusya bu Dükalıkları aldığı takdirde Kuzey Denizi'ne çıkacaktı ki, bu devletin aynı zamanda bir deniz gücüne sahip olabilmesi için, Kuzey Denizi'ne çıkması âdeta zorunluydu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Prusya'nın Kuzey Denizi'ne çıkmasını da İngiltere istemiyordu. Böyle olunca, İngiltere'ye karşı Rusya'nın Prusya'nın yanında yer alması önem kazanıyordu. 1863 Polonya ayaklanması ise Bismarck'a istediğini vermiş ve Prusya-Rusya dostluğu bu ayaklanma sırasında âdeta perçinlenmişti. Bu durumda, şimdi Bismarck'ın bir fırsat bulup harekete geçmesi gerekiyordu. Bu fırsat da ortaya çıkmakta gecikmedi. Şimdi açıklayacağımız olay patlak verdiğinde, Avusturya Şansölyesi (Başbakan) de Beust, "*Şans da Bismarck'ın yanından hiç ayrılmıyor*" demiştir^{63 64}.

⁶³ Antlaşma'nın metni: de Clercq, *Recueil de Traités de la France* Tome VI, p. 180-183.

⁶⁴ Bourgeois, *Manuel Historique....*, Tome III, p. 665.

15 Mayıs 1863 de Danimarka Kralı VII. Frederik öldü ve yerine IX. Chrisdan kral oldu. Yeni kral 18 Kasım'da yeni bir anayasa kabul etti ki, bu anayasa Şlezvig'de de uygulanacaktı. Şlezvig'in bir kısım ahalisi Alman olduğu için, Germen Konfederasyonu buna itiraz etti. Danimarka Kralı 1852 Londra Antlaşması'na dayanmak istediye de, Germen Konfederasyonu, bu antlaşmayı tanımadığını bildirek, Elbe Dükalıklarının başına, Aralık 1863 te, bir Alman prensini tayin etti. Bunu da Danimarka tanımadı. Sorun kısa zamanda Danimarka ile Germen Konfederasyonu arasında ve 1852 Londra Antlaşması'nın tartışmasından doğan bir anlaşmazlık haline geldi. Bu ise hem Prusya'yı ve hem de Avusturya'yı harekete geçirdi. Bismarck'ın Konfederasyonu desteklemesi. Prusya'nın Almanya üzerindeki etkinliğini arttıracığından, Avusturya Prusya'yı yalnız bırakmak istemedi ve o da Germen Konfederasyonu'nun yanında yer aldı. Danimarka ile bu iki devletin münasebetleri kısa zamanda gerginleşti. Bunun üzerine İngiltere ve Balüğin güçlü devleti İsveç, Danimarka'nın yanında yer aldılar. İsveç, Elbe Dükalıkları vasıtasile Prusya'nın Baltık'a da uzanmasından endişe ediyordu. Danimarka ise, özellikle İngiltere'nin kendisini desteklediğini görünce, Prusya ile Avusturya karşısında gerilemedi. Bunun üzerine Prusya ile Avusturya da 19 Şubat 1864 da Danimarka'ya savaş ilân ederek, askerlerini Şlezvig'e soktular.

Savaş karşısında bir ara İngiltere, Danimarka lehine savaşa müdahaleyi düşündü. Lâkin bunun için, Rusya ile Fransa'dan emin olmak istedi. Bu sebeple İngiltere bu iki devlete ortak hareket etmeyi teklif etti. Rusya bu teklife yan çizdi. Fransa ise reddetti. Zira Napolyon, Polonya ayaklanmasında, İngiltere'nin Avusturya ile birlik olarak kendisine oynamış olduğu oyunu unutmamıştı. Kaldı ki, III. Napolyon, Elbe dükalıkları konusunu "milliyet" ilkesi açısından ele alıyor ve Danimarka'yı bu bakımdan haksız buluyordu. Bu sebeple, Fransa Dışişleri Bakanı Drouyn da Lhuys, "*Bütün Atrupa kıtasına yayılacak ve yükü, bizim omuzlarımıza yüklenecek olan bir anlaşmazlıktan kaçınmalıyız*" diyordu ⁰³. İngiltere ise, Rusya ile Fransa'yı harekete geçiremeyince, yalnız başına savaşa müdahale etmeye cesaret edemedi.

Mamafih, savaşa müdahale edemiyen İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya, Fransa ve Danimarka'nın da katılması ile 25 Nisan 1864 de, Dükalıklar sorununu ele almak üzere Londra'da bir konferans toplamaya muvaffak oldu. Fakat devletlerin bu konudaki görüşleri birbirinden o derece farklıydı ki, 22 Haziran 1864 e kadar süren bu konferanstan hiç bir sonuç çıkmadı¹⁷. Konferans sırasında duraksamış olan savaş da yeniden başladı. Fakat Danimarka, Prusya ve Avusturya karşısında fazla direnemedi. 20 Temmuz 1864 de mütarekeyi kabul etmek zorunda kaldı.

"A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, p. 148.

Bu konferansın taruşımları için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome IX, p. 32^43.

30 Ekim 1864 de imzalanan Viyana Barışı ile Danimarka, Şlezvig, Holştayn ve Lavenburg'u Avusturya ile Prusya'ya terketti^{15(ib,s)}.

C) Gaştayn (Gastein) Anlaşması

Üç Elbe Dükalığı Danimarka'dan alınmakla beraber, bunların statüsünün ve kaderinin ne olacağı sorunu, kısa bir süre sonra Avusturya ile Prusya'nın münasebetlerini gerginleştirdi. Avusturya bu Dükalıkları almaya hevesli değildi. Zira başına yeni bir dert almak istemiyordu. Kaldı ki, Germen Konfederasyonu'nun bazı devletleri de bu Dükalıkların Konfederasyon'a dahil edilmesini istiyorlardı. Avusturya bu fikri destekledi. Lâkin Bismarck bu dükalıkları elden çıkarmak istemiyordu. Bundan dolayı Prusya-Avusturya münasebetleri gerginleşti. Bismarck sonuna kadar gitmeye kararlıydı. Fakat Kral I. Wilhelm bu sırada Avusturya ile bir savaş istemediğinden, Bismarck'a itidal tavsiye etü ve Avusturya ile sorun barışçı bir şekilde çözümlendi.

Avusturya ile Prusya arasında 14 Ağustos 1865 tarihinde imzalanan Gastein Anlaşması'na göre: Şlezvig'in yönetimi Prusya'ya, Holştayn'ın yönetimi Avusturya'ya bırakıldı ve Lavenburg Dükalığını da Prusya Avusturya'dan satın aldı.

Gaştayn Anlaşması'na varan kriz Prusya-Avusturya savaşının tohumlarını ekiyordu.

Bununla beraber, Gaştayn Anlaşması Prusya'ya büyük avantajlar sağladı. Prusya, Kiel'de bir takım donanma tesisleri kurmaya başladı ve ayrıca Kuzey Denizi ile Balük arasında bir kanal açma hakkını da elde etü⁶⁷. Kiel'in Prusya'nın eline geçmesi, gelecekteki Alman İmparatorluğu'nun da donanmasının temelini atıyordu. Bismarck, Hâtıralarında, "Alman donanmasının kurulması ve bu donanmanın meydana getirilmesine Kiel limanının esas teşkil etmesi, 1848 denberi Alman birliği gayretlerini hararetlendiren ve birleştiren ateşli düşüncelerden birisi olmuştü" demektedir⁶⁸. Kiel Kanalı'nın açılması konusunda Bismarck şöyle diyordu: "O vakitler yalnız Prusya'nın adı altında inkişafı kabil olan Alman deniz kmvetlerinin menfaatini düşünerek, Kanal in açılmasına ve her iki ağzını ele geçrip tahkim etmemize büyük bir önem vermişim"⁶⁹.

Dolayısıyla, Danimarka ile 1864 savaşı, Prusya'ya, Alman millî birliği konusunda ilk adımı atmasını sağlamakla kalmamış, fakat aynı zamanda, Prusya'yı ve biraz sonra da Almanya'yı büyük bir deniz gücü haline getiren bir gelişmeyi de başlatmış bulunmaktaydı.

i)>bis 24 maddelik Viyana barışının metni: Albin, *Les Grands Traités...*, p. 24-34.

¹⁷ Almanya Kiel kanalı 'ni açmaya 1891 de başlamış ve Kanal 1895 yılında açılmıştır.

¹⁸ *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt II, s.'27-28.

¹⁹ aynı kaynak, s. 42-43.

3. AVUSTURYA İLE SAVAŞ (1866)

Gaştayn anlaşmasına varan kriz sırasında Bismarck, Avusturya ile bir savaşın kaçınılmaz olduğu kesin bir şekilde anlamıştı. Ancak böyle bir savaşla Avusturya'nın Germen Konfederasyonu'ndan çıkarılmasının mümkün olabileceğini görmüştü. Bu sebeple Gaştayn Anlaşması, binanın ancak çatlak yerlerini tamir edebilmişti⁷⁰. Bu sebeple Bismarck, Gaştayn'dan sonra, Avusturya ile yapacağı savaşın diplomatik hazırlıklarına girişti. Aynen Danimarka ile savaştan önce yaptığı gibi.

A) Biarritz (Biyariç) Görüşmeleri

Bismarck bir Prusya-Avusturya savaşına İngiltere'nin karışmayacağına emindi. Çünkü böyle bir savaş, Avrupa'nın batısı ile değil, doğusu ile ilgili olacaktı. Rusya'ya gelince, Prusya'ya "minnettar" olan bu devletin de Prusya aleyhine bir hareketi beklenemezdi. Kaldı ki, Rusya ile Avusturya şimdi Balkanlarda bir çatışma içindeydiler. Lâkin, Bismarck için asıl bilinmezlik **III**. Napolyon'du. Bir Prusya-Avusturya savaşında, **III**. Napolyon Ren topraklarını ele geçirmek için Prusya'ya karşı Avusturya ile birleşir miydi? Ayrıca, Bismarck, Avusturya'ya karşı yapacağı savaşta, İtalya'ya çok önem veriyordu. Avusturya'ya karşı tek başına savaştan çekindiği için, Avusturya'nın elinde bulunan Venedik'te gözü olan İtalya'yı da yanına müttefik olarak almak istiyordu. İtalya, Venedik için Avusturya ile savaşa tutuşursa, Avusturya'ya güneyden bir saptırma hareketi verir ve Avusturya'yı iki cepheli bir savaş karşısında bırakarak, savaşın Prusya üzerindeki yükünü hafifletebilirdi. Lâkin, İtalya'nın Prusya'nın yanında yer alabilmesi için de, İtalyan davasını daima desteklemiş olan ve bu devlet üzerinde etkisi bulunan Fransa'nın bu konudaki desteğini sağlamak gerekirdi.

Dolayısıyla şimdi Bismarck için önemli olan, önce Fransa'nın tarafsızlığını, sonra da Prusya-İtalya ittifakına Fransa'nın onayını sağlamaktır.

İşte bu amaçları gerçekleştirmek için Bismarck, 1865 Ekiminde, Fransa'nın Atlantik kıyılarının güneyinde Gascogne Körfezi'nde Biarritz'de (İspanya sınırına yakın) **III**. Napolyon'la buluştu ve görüştü. Bismarck, **III**. Napolyon'a, Avusturya ile savaşın bir millî birlik davası olduğunu söyleyerek onun zayıf tarafına hitap etti. Biarritz görüşmeleri hakkında fazla bir açıklama yapılmamış olup, genellikle bu konudaki bilgiler Alman kaynaklarındadır⁷¹. Biarritz görüşmelerinde Bismarck'm esas itibarile İtalya konusu üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Bismarck, **III**. Napolyon'a, Prusya-İtalya ittifakına muhalefet etmediği takdirde, İtalya'nın Venediği alabileceğini bildirdi. Venedik sorunu ise **III**. Napolyon'un

⁷⁰ Hermann Pinnow, *Almanya Tarihi*, s. 415-416 .

⁷¹ Bourgeois, *adi geçen eser*, Tome III, p. 673 .

bir diğer zayıf tarafı idi. III. Napolyon, İtalya Venediği almadıkça, 1858 de Plombières'de çizmiş olduğu programın yarım kalacağına inanmıştı.,

Diğer taraftan, Bismarck, Prusya-Avusturya savaşında Fransa'nın tarafsız kalması halinde, Fransa'ya, bazı toprakların verilebileceğini, meselâ Fransızca konuşulan bazı yerlerde (ki bunlar Fransa'nın kuzeyindeydi) Fransa lehine bazı sınır değişiklikleri yapılabileceğini de gayet müphem bir şekilde bildirdi. Ama nelerin verileceğini de açık olarak söylemedi⁷².

Bismarck'm bu sözleri üzerine, III. Napolyon'un da, Prusya-Avusturya savaşında tarafsız kalacağını ve Germen Konfederasyonu'nun Prusya'nın liderliği altında birleşmesine muhalefet etmeyeceğini, kapalı bir şekilde de olsa, ifade ettiği anlaşılıyor.

Biarritz görüşmeleri samimi bir hava içinde yapılmakla beraber, tarafların hiç biri kesin bir taahhütte bulunmamıştı. Zaten, görüşmelerde ne bir tutanak tutulmuştu ve ne de yazılı bir anlaşma imzalanmıştı. Bununla beraber Bismarck, bir Prusya-Avusturya savaşında Fransa'nın tarafsız kalacağına emin olarak Berlin'e döndü. Ayrıca, Bismarck, Prusya'nın İtalya ile bir ittifak yapmasına da Fransa'nın karşı gelmeyeceğini tesbit etmişti⁷³

Gerçekten III. Napolyon, Prusya-Avusturya savaşında tarafsız kalmaya karar vermişti. Bunda bir takım hesapları vardı. Bir defa, Gastein Anlaşması ile Prusya-Avusturya münasebetlerinin düzelmesinden memnun olmamıştı. Rusya ile gayet iyi münasebetlere sahip Prusya'nın, yanına Avusturya'yı da alarak, liberal ve milliyetçi hareketlerin düşmanı olan eski Doğu Bloku'nu tekrar canlandırmasından korktu. Prusya-Avusturya arasında bir savaş, böyle bir ihtimali ortadan kaldıracaktı.

İkincisi, III. Napolyon İtalya'yı da düşünmekteydi. İtalya bir Prusya-Avusturya savaşına katılır da Venediği alırsa artık Fransa'nın başını ağrıtmazdı. Çünkü böyle bir durumda İtalya Roma'yı unutabilirdi. İtalya'nın Fransa'ya olan kırgınlığı da geçerdi. Böylece İtalya'nın Fransa'ya karşı eski sempatisi canlanırsa, Fransa İtalya üzerindeki etkisini arttırabilir ve dolayısıyla III. Napolyon'un istediği gibi, İtalya Fransa'nın bir uydusu haline gelebilirdi⁷⁻¹.

Üçüncü olarak, III. Napolyon'a göre, Fransa'nın çıkarları bakımından, Prusya-Avusturya savaşının uzun sürmesi gerekirdi. O günkü durum içinde, Avusturya Prusya'dan daha kuvvetli görünüyordu. İtalya, Prusya tarafına katılacak olursa, iki taraf eşit hale gelecek ve dolayısıyla savaş da uzayacaktı. Böyle uzun bir savaş sonunda, her iki taraf da yorgun düşeceğinden, Fransa ortaya çıkıp istediği

⁷² Bismarck'ın, Hâtıralarında, Biarritz görüşmelerinden hemen hemen hiç söz etmemesi ilginçtir.

⁷³ Debidour, *La Révolution*, p. 293 .

⁷¹ Renouvin, *adı geçen eser*, Tome V, p. 366.

barış ve toprak şartlarını taraflara kabul ettirebilecekti. Ren'in batı kıyılarındaki topraklar da bu suretle kolaylıkla elde edilebilecekti⁷³.

B) Prusya-İtalya İttifakı

Bismarck Fransa'nın durumundan emin olduktan sonra, hemen İtalya ile İttifak işine girişti. İtalya önce Prusya'ya güvenemedi ve tereddüt etti. Prusya'nın, bu ittifakı Avusturya'ya karşı bir koz olarak kullanmasından ve kendisini Avusturya karşısında yalnız bırakmasından korktu. III. Napolyon ise, İtalya'yı, Venediği Avusturya'dan almak için Prusya ile ittifaka teşvik etti. III. Napolyon İtalyanlara, "*Prusya'yı savaşa itmeniz ve sizin de aynı şekilde hareket etmeniz zorunludur*" diyordu⁷⁰. Ayrıca, İtalyanlara, savaşın riskleri ve kazançları için garanti veriyordu. Tam bu sıradadır ki, Bismarck'ın İtalyanlara ittifak teklifi geldi.

Prusya-İtalya ittifakı 8 Nisan 1866 da Berlin'de imzalandı. Buna göre, Avusturya'ya karşı beraber savaşacaklar ve İtalya Venediği alacaktı. Yalnız üç ay içinde savaşa girilmeyecek olursa, İtalya kendisini bu ittifakla bağlı saymayacaktı. Bu son kayıt, İtalya'nın Prusya'ya karşı duyduğu güvensizliği gösteriyordu. O kadar ki, yine bu ittifak antlaşmasına göre, ilk saldırıyı Prusya yapacak ve İtalya durumu gördükten sonra savaşa katılacaktı. Ayrıca, Venedik alınmadıkça, savaş durdurulmayacak tı⁷⁷

Bismarck, İtalya ile ittifaka o derece önem vermekteydi ki, "*İtalya mevcut olmasaydı, onu yaratmak gerekecekti*" demekteydi⁷⁸

C) Avusturya'nın Sadowa Yenilgisi

İtalyan ittifakı ile Bismarck Avusturya ile savaş için bütün diplomatik hazırlıklarını tamamlamış oluyordu. Artık savaşı çıkarmaktan başka iş kalmamıştı.

Bu sırada Şlezvig-Holştayn anlaşmazlığından dolayı Avusturya-Prusya münasebetleri kötüleşmişti. Avusturya'nın yönetimindeki Holştayn'da karışıklıkların Prusya'nın güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürerek Avusturya'dan bu duruma çare bulmasını istedi. Avusturya ise, Prusya'nın Holştayn'ın yönetimine karışamıyacağı cevabını verdi. Bu tartışma kısa zamanda büyüyerek, Germen Konfederasyonu üzerinde bir mücadele niteliğini kazandı ve Prusya-Avusturya münasebetleri gayet gergin bir duruma girdi. Diğer devletlerin uzlaştırma teşebbüsleri ise bir sonuç vermedi ve Prusya 14 Haziran 1864 de Avusturya'ya savaş ilân etti. ¹³

¹³ Bismarck, hâtıralarında, "Napolyon, yenileceğimizi ve yardımına muhtaç olacağımızı umuyordu" demektedir. (*Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt II, s. 48).

Bourgeois, adı geçen eser, Tome III, p. 675 .

⁷⁷ Debidour, adı geçen eser, p. 299.

⁷⁸ Debidour, aynı eser, s. 241; Bourgeois, aynı eser, p. 673 .

Savaş başlayınca, Germen Konfederasyonu'nun güney devletleri Avusturya'yı tuttular. Bunun üzerine Bismarck Konfederasyon'un sona erdiğini ilân etti.

Savaşa Prusya 350.000 ve Avusturya ise 850.000 kişilik bir kuvvetle başladı. Bütün Avrupa Avusturya'nın galip geleceğine inanıyordu. Fakat Prusya ordusunun gösterdiği süratli hareket kabiliyeti, tahminlerin aksine, zaferi Prusya'ya kazandırdı.

Prusya, savaş başlayınca, önce Holştayn başta olmak üzere Kuzey Alman devletlerine asker sevk ederek buralarını kontrol altına aldı. Güney Alman devletleri karşısında az bir kuvvet bıraktıktan sonra, iki büyük Prusya ordusu, Avusturya'nın Bohemya'da bulunan ana kuvvetleri üzerine süratle yürüdü. Avusturya bir kısım kuvvetini de güneye İtalya cephesine ayırmıştı. Savaşın sonucunu tayin eden muharebe 3 Temmuz 1866 günü Sadowa'da (Königgratz) cereyan etti. Fakat muharebede, özellikle Bismarck için çok kritik anlar da oldu. Fakat Bismarck'ın ve Prusya komutanlarının beklediği takviye kuvvetlerinin gelmesi üzerine, Avusturya kuvvetleri bozgun halinde geri çekilmeye başladı. Avusturya, 40.000 kişilik bir kayıp vermişü.

Prusya kuvvetlerinin Macaristan'a da girerek Macarları da ayaklandıracağından korkan Avusturya Kralı François-Joseph, III. Napolyon'a başvurarak, İtalya'ya verilmek üzere Venediği Fransa'ya bırakacağını, yalnız III. Napolyon'un İtalya ve Prusya ile barış için aracılık yapmasını istedi.

Avusturya İmparatoru'nun 4 Temmuz'da yaptığı bu başvuru, Bismarck ile Prusya Kralı ve askerler arasında şiddetli tartışmalara sebep oldu. Prusya orduları Viyana yakınlarına kadar gelmişti. 23 Temmuzda Kral'ın başkanlığında yapılan toplantıda Avusturya barışı tartışıldı. Kral ve askerler, savaşa sonuna kadar devam etmek ve Avusturya'yı ezmek istiyorlardı. Bismarck, bu fikre şiddetle karşı geldi. Bismarck'a göre, daha Alman birliği tamamlanmamıştı ve birliğin tamamlanması için Fransa ile de savaş yapmak gerekecekti. Avusturya onuru kırılmış bir duruma düşürülürse, Prusya-Fransa savaşında bunun intikamını almak için Fransa ile birleşebilirdi. Bunu da Bismarck istemiyordu. 23 Temmuz toplantısında Bismarck Kral'a şunları söylüyordu: *"Avusturya'yı fazla rencide etmekten, bu memlekette gereksiz yere sürekli kin ve intikam arzusu bırakmaktan kaçınmalıyız. Tersine, bugünkü düşmanımızla tekrar dost olmak imkânını muhafaza etmek lâzımdır. Herhalde, Avusturya devletini, Avrupa satranç tahtasında bu satranç taşı olarak görmemiz ve bu devletle iyi münasebetlerin yenilenmesini, bizim için daima mümkün bir halde tutulması gereken maharetli bir manevra şeklinde telâkki etmemiz zaruridir"*⁷⁹. Bismarck Avusturya ile hemen barış yapılmasını istiyordu. Lâkin bu konuda Kral ile o derece tartıştı ki, fikrini kabul etti-

⁷⁹ *Düşünceler ve Hâaulnr*, Cilt II, s. 64 .

asste-nzice toplantının yapıldığı binanın dördüncü katından atlayıp intihar et— — idüşündüğü bir sırada, Veliad'ın araya girmesi ve Kral'a barış yapmayı kaer^rmesi üzerine gerginlik giderildi⁸⁰.

ihvanlar bu savaşta hemen hiç bir şey yapamadılar. İtalya 20 Haziranda sa— ssi katıldı. Lâkin 24 Haziran'daki *Custazzo* kara muharebesi ile 20 Temmuzdaki deniz muharebesinde Avusturya'ya yenildiler. Yalnız, İtalya bir kısım çife^stnrv a kuvveüerini üzerine çekmekle Prusya'ya faydalı olmuştu.

Sadowa muharebesi **III**. Napolyon'un bütün hesaplarını alt-üst etti.

Iânz-arator savaşın bu kadar kısa süreceğini hiç tahmin etmemişti. Bu sebeple Fransa'da hükümet büyük bir paniğe kapıldı. Kabine üyeleri, Fransa'nın hemen narekete geçerek Ren bölgesini ele geçirmesini istediler. Dışişleri Bakanı da bu fikirdevdi ve İmparatoriçe Eugénie de bu fikre katılıyordu. İmparatoriçe'ye göre, İisnarck'a güvenilemezdi. Savunma Bakanı ise, 80.000 kişilik bir ordunun hazır olduğunu, 20 gün içinde de 250.000 kişilik bir ordu hazırlayabileceğini söyleddvse de, **III**. Napolyon, sağlık sebeplerini ve yaşını ileri sürerek, bir savaşı göze alamıyacağım bildirdi⁸¹. Fransa'yı diplomatik yolla kurtarma hevesine kapılarak, 14 Temmuzda, Prusya'ya , barışın şartuarının nasıl olması gerektiğini bildirmeye teşebbüs etmek suretile, yine hayalî projelerinden birini ortaya attıysa da, Bismarck için bunları dinlemek söz konusu değildi⁸².

Bu şekilde **III**. Napolyon hayatının en büyük hatalarından birini yapmış oluyordu. **III**. Napolyon 1871 Fransa-Prusya savaşı sonunda imparatorluktan düşürüldükten sonra, Prusya-Avusturya savaşı için, "*İki kartı oynamak istedim, fakat kötüsünü oynadım*" diyecektir⁸³. Bismarck ise, Sadowa muharebesinin hemen arkasından Fransa'nın bir askerî müdahalesinin, çok farklı gelişmeler ortaya çıkarabileceğini daha sonra itiraf edecektir.

D) Prag Barışı ve Kuzey Almanya Konfederasyonu

Prusya ile Avusturya arasında 26 Temmuz 1866 da mütareke imzalandı ve barış ise 23 Ağustos 1866 da Prag'da imzalandı⁸¹. Bu barışa göre:

1. Avusturya Germen Konfederasyonu'ndan çekiliyor ve bu Konfederasyon ortadan kalkıyordu.

2. Bunun yerine, Germen Konfederasyonu, Main nehrinin kuzeyi ve güneyi olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Main nehrinin kuzeyinde bulunan devletler,

⁸⁰ Bak.: *aynı eser*, s. 68 .

⁸¹ Bourgeois, *adı geçen eser*, Tome III, p. 689 .

⁸² Debidour, *adı geçen eser*, p. 340 .

⁸³ Bourgeois, *aynı eser*, p. 688 .

⁸¹ Prag Barışının metni için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome IX, p. 607-608 Albin, *Les Grands Traités...*, p. 34-38.

Prusya'nın başkanlığı altında ayrı bir Konfederasyon teşkil edeceklerdi. Main'ın güneyindeki devletler de ayrı bir Konfederasyon meydana getireceklerdi.

3. Şlezvig ve Holştayn toprakları Prusya'nın oluyordu. Avusturya bu topraklar üzerindeki bütün haklarından vazgeçiyordu.

4. Avusturya Venediğin de İtalya'ya ait olduğunu kabul etmekteydi.

24 Ağustos 1866 günü yine Prag'da Fransa ile Avusturya arasında imzalanan bir anlaşma ile⁸⁵ Avusturya Venediği Fransa'ya devrediyor ve Avusturya ile İtalya arasında barış imzalanır imzalanmaz, Fransa Venediği İtalya'ya devretmeyi taahhüt ediyordu. Söz konusu İtalya-Avusturya barışı 3 Ekim 1866 da Viyana'da imzalandı⁸⁶. Bu barış ile de Avusturya, Venediğin İtalya'ya katılmasını kabul etmekteydi. Bunun üzerine 19 Ekim 1866 da Fransa ile İtalya arasında imzalanan bir protokolle de Fransa Venediği İtalya'ya "teslim" etti⁸⁷. Böylece İtalya, 1849 dan beri peşinde koştuğu Venediğe kavuşmuş olmaktadır.

İtalya bu sırada Roma konusunda da bir adım atmış bulunuyordu. Fransa ile İtalya arasında 15 eylül 1864 de imzalanan bir anlaşma ile⁸⁸, Fransa Papalık Devleti'nden yani Roma'dan askerini geri çekecekti, fakat İtalya da Papalık Devleti'ne saldırmamayı taahhüt ediyordu. Bu ise, Fransa'nın Papalık ile "fiili" bağlantısının kesilmesi ve İtalya ile sadece bir "hukukî" bağlantıya girmesi demekti. 1871 Prusya-Fransa savaşı, İtalya'ya bu "hukukî" bağı da sona erdirmeye fırsatını sağlayacak ve Roma da İtalya sınırları içine katılacaktır.

Prusya'ya gelince: Avusturya ile Prag barışından sonra Bismarck, Main nehrinin kuzeyindeki Germen Konfederasyonu devletlerinin Avusturya ile bağlarını kesip bunları Prusya'ya bağlamak üzere harekete geçti. Bu devletlerin temsilcileri 15 Aralık 1866 dan 16 Nisan 1867 ye kadar Berlin'de yaptıkları toplanmada ve tartışmalarda *Kuzey Almanya Konfederasyonu*'nun (Norddeutsche Bund), yani Kuzey Almanya Birliği'nin anayasasını kabul ettiler. Bu toplantıda Bismarck'ın hem baskıcı ve hem de uzlaşmacı tutumu, alınan sonucun en önemli faktörüydü. "*Frederic Barbaoussa* (Alman Kralı I. Frederick, 1122-1190)nın *uyuyan rüyasını gerçekleştirmek ve Alman ismine eski ihtişamını vermek için*" Bismarck, kişiliğinin ve hitabetinin bütün gücünü kullanmıştı⁸⁰.

Bu anayasaya göre, Kuzey Alman Konfederasyonu'nun başkanı Prusya Kralı idi. Konfederasyona dahil bütün devletler bağımsızlıklarını korumakla beraber, savunma ve dış politikanın yönetimi Prusya Kralı'na ait olacaktı.

⁸⁵ Anlaşmanın metni: de Clercq, Recueil..., Tome IX, p. 608-610.

⁸⁶ Bu barışın metni: *aynı kaynak*, p. 614-615; Albin, *Les Grands Traités...*, p. 89-97.

⁸⁷ Protokolün miui: *aynı kaynak*, p. 618-619.

⁸⁸ Anlaşmanın metni: *aynı kaynak*, p. 128-129.

⁸⁰ Weber, *Histoire Contemporaine*, Tome IV, p. 94 .

Konfederasyonun iki meclisi vardı. Birisi "Reichstag" olup, Konfederasyona dahil devletler halkının seçtiği temsilcilerden meydana geliyordu. İkincisi ise, Konfederasyon üyesi devletlerin temsilcilerinden kurulu "Bundesrath" idi.

Kuzey Almanya Konfederasyonu'nun kurulması ile Alman Birliği yarı yolu geçmişti. Fakat yolun bundan sonrası daha zorluydu.

E) Fransa'nın Bahış Politikası

Avusturya'nın Prusya karşısındaki yenilgisi ve bunun sonunda Prusya'nın büyümesi, Fransız kamu oyunda şiddetli tepkiler doğurdu, imparatora karşı muhalefet gittikçe artıyor ve Prusya'nın, Fransa'nın yanbaşında kuvvetlenip büyümesine seyirci kaldığı için, III. Napolyon ağır eleştirilere uğruyordu. Cumhuriyetçilerden, şimdi yaşlanmış alan *Lamartine* ve sanatının zirvesindeki *Georges Sand*, bir Napolyon'un Fransa'yı bu hale düşürmesine ateş püskürtüyorlar ve, 10 ciltlik Fransız İhtilâli Tarihi'ni yazan A. Thiers ise, Fransa'nın ikinci sınıf devlet durumuna düşmesinden dolayı ağlıyordu. Bonapartistler'den biri ise, ateşli hasta olan III. Napolyon'a, "*Prusya'nın genişlemesine engel olunuz. Savaş gerekiyorsa, tereddüt etmeyiniz. Bundan daha büyük ve bundan daha şerefli bir savaş olmayacaktır*" diye bağıyordu⁹⁰. Fransa panik içindeydi.

Bu sebeple III. Napolyon, kamu oyunu yauştırmak ve Fransa'nın bu savaş-taki tarafsızlığının sebebini halka anlatabilmek için, dışırdâ Fransa'ya bir kazanç sağlamaya karar verdi. Esasen Biarritz görüşmelerinde Bismarck da bir takım vadelerde bulunmamış mıydı?

Temmuz 1866 sonunda Berlin büyükelçisi Benedetti'ye gönderilen talimatta, Fransa'nın tarafsızlığının bedeli ve Bismarck'ın vaa-dinin bir gereği olarak, Ren'in sol kıyısındaki toprakların Fransa'ya terkedilmesinin istenmesi bildirildi. Yani Fransa, 1814 sınırlarına kavuşmak istiyordu.

Bismarck ise, artık Biarritz görüşmelerini hatırlamaya niyetli değildi. Bismarck, 7 Ağustosta Benedetti ile görüşmesinde, Kralı'nın, bir santimlik Alman toprağını bile terkedemeyecek kadar Alman olduğunu bildirmekle yetindi. Bunun üzerine Benedetti o derece sinirlenmiştir ki, "*Bu bir savaştır*" demekten kendisini alamadı. Hatta, Fransa'nın, Prusya ordularını Ren'in öte tarafına bile atmasından söz etti^{90 91}.

Bismarck, Fransa büyükelçisinden Fransa'nın isteklerini yazılı olarak bildirmesini istedi. Benedetti bir ihtiyatsızlık yaparak, bu yazılı belgeyi verdi. Bismarck derhal bunu Rus Çarına ilet-ti. Rusya büyük tepki gösterdi. Çünkü, Çar ailesinin bir çok ferdi Alman devletleri hükümdarları ile akraba idi. İkincisi, Rusya,

⁹⁰ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 690 .

⁹¹ Debédour, *adı geçen eser*, p. 314.

Fransa'nın toprak peşinde koşmasından hoşlanmadı. Bismarck bu kadarla da yetinmeyip, Rusya'ya, 1856 Paris Antlaşmasını yırtabileceğim, Doğu'da, 1856 antlaşması ile kaybettiği toprakları geri alabileceğini ve Prusya'nın da bu konuda yardımcı olabileceğini bildirdi. Rus Çarı bundan o derece hoşnut kaldı ki, Prusya'nın toprak ilhakına göz yumabileceğim ve Fransa'nın toprak genişlemesine karşı çıkarsa, Rusya'nın desteğine güvenebileceğini bildirdi⁹². Bismarck, Fransa ile yapacağı savaş için büyük bir diplomatik zafer elde etmişti.

Bismarck, Fransa'ya karşı oyununa devam etti ve Fransa'nın verdiği yazılı istekleri bir münasip şekilde bir Fransız gazetesinde yayınlattı. Haber bütün Avrupa'ya yayıldığı zaman, en fazla korku duyan İngiltere ile Güney Alman Konfederasyonu oldu. Her ikisi de Fransa'nın yayılcı amaçlarından korktular. Bismarck iyi bir takdk kullanmıştı. Sadowa'dan sonra Prusya'ya cephe alan güney Almanya devletleri, şimdi Fransa'nın kendi topraklarına göz diktiğini görünce, Katoliklik bağlarına rağmen, Fransa'dan korkup Protestan Prusya'ya yanaşmaya başladılar.

Bu birinci isteğin reddi üzerine Fransa Ağustos 1866 da, bu sefer Alman toprağı olmayan yerler üzerinde teklifte bulundu. Teklife göre, Fransa ile Prusya iki anlaşma yapacaklardı. Birinci anlaşma ile Prusya, Fransa'nın Lüksemburg'u almasını kabul edecekti, ikinci anlaşma ise, iki devlet arasında bir ittifak olup, bu ittifak çerçevesinde Fransa Belçika'yı alacak ve Prusya da egemenliğini Main nehrine kadar yayacaktı⁹³.

Bismarck bu teklifin yazılı olarak yapılmasını istedi ve Fransa'da öyle yaptı. Bu da Bismarck'ın bir taktiğı idi. Bu noktaya biraz aşağıda tekrar geleceğiz.

Napolyon Lüksemburg ve Belçika'yı almak isterken, şimdi yeni bir milliyetçilik anlayışı ortaya atıyordu. Buna göre, ikinci derecedeki "millî birlikler" yerine İtalyan ve Alman millî birlikleri gibi "büyük" millî birlikler kurulmalıydı⁹⁴. Ne var ki, III. Napolyon'un bu yeni teorisi de gerçekleşmedi. Fransa'nın iki anlaşma teklifi üzerindeki müzakereler 1866 Ağustosundan 1867 Şubauna kadar devam etti. Bismarck bu müzakereleri tam bir sürüncemede bıraktı. Bismarck'a göre, Prusya'nın böyle bir ittifaka ihtiyacı yoktu. Çünkü, Prusya'dan başka çekindiğı bir devlet yoktu. Bismarck, Alman birliğinin tamamlanması için Katolik güney Alman devletlerinin de kontrol altına alınması ve bunun için de Katolik Fransa ile savaş yapılması gerektiğini biliyordu. İkinci olarak, Bismarck'ın düşüncesine göre, Fransa, Lüksemburg ve Belçika'yı alacaksa bunu kendi başına yapmalı ve bu işe Prusya'yı karıştırmamalıydı. Zira, Belçika konusunun Avrupa'yı karıştıracasını biliyordu. Belçika İngiltere için son derece hassas bir noktaydı.

⁹² Debidour, *aynı eser*, p.314-315.

⁹³ *aynı eser*, p. 317.

⁹⁴ Bourgeois, *Manuel historique...*, Tome III, p. 692 .

Lâkin **III.** Napolyon Lüksemburg'u almaya karar vermişti ve Lüksemburg 1815 denberi Germen konfederasyonu'nun bir üyesiydi. Fakat Hollanda Kralı'nın şahsına bağlıydı. 1866 da Germen konfederasyonu dağılınca, Lüksemburg Kuzey Alman Konfederasyonu'na dahil olmuştu ve halen Lüksemburg'da da Prusya askeri bulunuyordu. Hollanda ise bu yeni durumdan hoşlanmamış ve Prusya'dan çekiniyordu. Bu sebepten, 1867 Nisanında Fransa ile yaptığı bir anlaşma ile burasını 90 milyon franga Fransa'ya sattı. Bu satış, Prusya'da ve Kuzey Alman Konfederasyonu'nda büyük gürültü ve itiraza sebep oldu. Zira, Konfederasyonu'a dahil bir devlet, Konfederasyonun haberi olmadan başka bir devlete satılıyordu.

Lüksemburg'un satışı sorunu, kısa zamanda bir Avrupa krizine dönüştü. Fransa-Prusya münasebetleri gerginleşti. Lüksemburg, 1830 İhtilâleri sırasında Belçika'nın bağımsızlığı dolayısıyla de devletler tarafından ele alınmış ve Belçika'yı daimi tarafsız hale getiren 1839 Londra Protokolü ile Lüksemburg'un bir kısmı da Belçika'ya verilmişti. Bu sebeple, Lüksemburg konusu şimdi milletlerarası bir nitelik kazanıyordu. Bundan dolap, Lüksemburg sorununun, 1839 anlaşmasını imzalayan devletler tarafından ele alınmasına karar verildi. Prusya'da askerler Fransa ile bir an önce boy ölçüşmek istediklerinden, Lüksemburg için bir milletlerarası konferans fikrinden hiç hoşlanmadılar. Fakat Prusya Kralı o sırada Fransa ile bir savaşı uygun görmüyordu;¹³.

Lüksemburg konusunu ele alacak olan milletlerarası konferans 7-13 Mayıs 1867 günlerinde Londra'da toplandı¹⁴. Konferansta, 11 Mayıs 1867 günü, Lüksemburg konusunda 7 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır¹⁷. Bu anlaşma ile, bir yandan Lüksemburg'un Fransa'ya satışı geçersiz saplıyor, öte yandan da, Germen Konfederasyonu'nun dağılması sebebiyle, Lüksemburg'unu bu Konfederasyon ile ilgisi kalmadığı belirtilerek, tarafsız ve bağımsız bir devlet haline getiriliyordu. Lüksemburg'un tarafsızlığı devletlerin garantisi altına konuyordu. Ayrıca, Lüksemburg'un sınırları 19 Nisan 1839 Antlaşması'nın⁹⁸ çizdiği şekilde kalacaktı.

Bu suretle Fransa, Bismaick'ın "Bahşış Politikası" dediği, toprak kazanma politikasında üçüncü defa hezimete uğruyordu. Fakat ne var ki, "Bahşış Politikası"nın başarısızlığı da Fransa-Prusya münasebetlerini iyice tahrip etmiş ve 1870 savaşını hazırlayan hava artık esmeye başlamıştı. Fransa şimdi Prusya'ya dış biliyordu. Bismarck da Prusya-Fransa savaşını iyice kafasına koymuştu.

F) Avusturya'da Düalist Sistem

Prusya-Avusturya savaşının gelişmelerini kapatmadan önce, Sadotva yenilgisinin Avusturya'nın devlet sistemine yapmış olduğu bir etkiyi de belirtmek gerekir.

■^{1a} Bougeois, *aynı eser*, p. 696 .

⁹⁵ Konferans tutanakları için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome IX, p. 701-710.

⁹⁷ Anlaşmanın metni: aynı *kaynak*, p. 710-713; Albini, *adı geçen eser*, p. 20-22.

⁹⁸ Bu antlaşmanın metni: de Clercq, *aynı kaynak*, Tome IV, p. 470-478.

Lâkin III. Napolyon Lüksemburg'u almaya karar vermişti ve Lüksemburg 1815 denberi Germen konfederasyonu'nun bir üyesiydi. Fakat Hollanda Kralı'nın şahsına bağlıydı. 1866 da Germen konfederasyonu dağılınca, Lüksemburg Kuzey Alman Konfederasyonu'na dahil olmuştu ve halen Lüksemburg'da da Prusya askeri bulunuyordu. Hollanda ise bu yeni durumdan hoşlanmamış ve Prusya'dan çekiniyordu. Bu sebepten, 1867 Nisanında Fransa ile yaptığı bir anlaşma ile burasını 90 milyon franga Fransa'ya sattı. Bu satış, Prusya'da ve Kuzey Alman Konfederasyonu'nda büyük gürültü ve itiraza sebep oldu. Zira, Konfederasyon'a dahil bir devlet, Konfederasyonun haberi olmadan başka bir devlete satılıyordu.

Lüksemburg'un satışı sorunu, kısa zamanda bir Avrupa krizine dönüştü. Fransa-Prusya münasebetleri gerginleşti. Lüksemburg, 1830 İhtilalleri sırasında Belçika'nın bağımsızlığı dolayısıyla de devletler tarafından ele alınmış ve Belçika'yı daimi tarafsız hale getiren 1839 Londra Protokolü ile Lüksemburg'un bir kısmı da Belçika'ya verilmişti. Bu sebeple, Lüksemburg konusu şimdi milletlerarası bir nitelik kazanıyordu. Bundan dolayı, Lüksemburg sorununun, 1839 anlaşmasını imzalayan devletler tarafından ele alınmasına karar verildi. Prusya'da askerler Fransa ile bir an önce boy ölçüşmek istediklerinden, Lüksemburg için bir milletlerarası konferans fikrinden hiç hoşlanmadılar. Fakat Prusya Kralı o sırada Fransa ile bir savaşı uygun görmüyordu⁹⁵.

Lüksemburg konusunu ele alacak olan milletlerarası konferans 7-13 Mayıs 1867 günlerinde Londra'da toplandı⁹¹. Konferansta, 11 Mayıs 1867 günü, Lüksemburg konusunda 7 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır⁹⁷. Bu anlaşma ile, bir yandan Lüksemburg'un Fransa'ya satışı geçersiz sayılıyor, öte yandan da, Germen Konfederasyonu'nun dağılması sebeble, Lüksemburg'un bu Konfederasyon ile ilgisi kalmadığı belirtilerek, tarafsız ve bağımsız bir devlet haline getiriliyordu. Lüksemburg'un tarafsızlığı devletlerin garantisi altına konuyordu. Ayrıca, Lüksemburg'un sınırlan 19 Nisan 1839 Antlaşmasının⁹⁸ çizdiği şekilde kalacaktı.

Bu suretle Fransa, Bismarck'ın "Bahşış Politikası" dediği, toprak kazanma politikasında üçüncü defa hezimete uğruyordu. Fakat ne var ki, "Bahşış Politikası"nm başarısızlığı da Fransa-Prusya münasebetlerini iyice tahrip etmiş ve 1870 savaşını hazırlayan hava artık esmeye başlamıştı. Fransa şimdi Prusya'ya dış biliyordu. Bismarck da Prusya-Fransa savaşını iyice kafasına koymuştu.

F) Avusturya'da Döalist Sistem

Prusya-Avusturya savaşının gelişmelerini kapatmadan önce, Sadowa yenilgisinin Avusturya'nın devlet sistemine yapmış olduğu bir etkiyi de belirtmek gerekir.

⁹⁵ Bourgeois, *aynı eser*, p. 696 .

⁹⁶ Konferans tutanakları için bak.: de Clercq, *Recueil...*, Tome IX, p. 701-710.

⁹⁷ Anlaşmanın metni: *aynı kaynak*, p. 710-713; Albin, *adı geçen eser*, p. 20-22.

⁹⁸ Bu antlaşmanın metni: de Clercq, *aynı kaynak*, Tome IV, p. 470-478.

Avusturya, Rusya'nın yardımı ile 1848 Macar ihtilâlini bastırmakla beraber, Macarlar bağımsızlık isteklerinden hiç bir zaman vazgeçemediler. Macarların bağımsızlık istekleri ise, Avusturya dış politikası üzerine konmuş bir ipotek gibiydi. Avusturya ne zaman bir dış sorunla karşı karşıya kalsa, hemen arkasına, Macarlara bakmak zorunda kalıyordu. Bunun en son örneğini Sadowa muharebesi vermişti. Sadowa'nın hemen ertesi günü Avusturya'nın, III. Napolyon aracılığı ile Prusya'dan mütareke istemesinde, Prusya kuvvetlerinin Macaristan'a girip, Macarları da ayaklandırmasından korkmasıydı.

Bundan dolayı, Sadowa muharebesinden sonra Avusturya "Macar sorunu"nu kesin olarak çözmeye karar verdi. Mamafih, bu sorunun çözümünde, Macar politikacılarından François Deak'ın çabalarının da çok etkili olduğunu söylemek gerekir".

1867 Ocak ayından itibaren Avusturya'nın adı Avustuiya-Macaristan imparatorluğu oluyordu. Macaristan bağımsızlığını kazanıyordu. Fakat Avusturya'dan tamamen kopmuyordu. İkili, "düalist" bir devlet sistemi kabul ediliyordu. Avusturya ile Macaristan'ın ayrı hükemederi ve ayrı parlâmentoları olacaktı. Avusturya'nın başkenti Viyana, Macaristan'ın başkenti Peşte veya Budapeşte idi. Yalnız, iki devletin, ortak Savunma, Dışişleri ve Maliye Bakanlıkları olacakü. Bu üç bakanlığın ortak olarak işlemesinin usulleri de tesbit edilmişti. Nihayet, Avusturya İmparatoru François-Joseph'in ünvanı aynı zamanda Macaristan Kralı olmaktaydı. Devlet'in adı da, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu* oluyordu. Bu çeşit bir devlet şekline "*Şahsî Birlik*" denir. Zira iki bağımsız devlet, bir bakıma François-Joseph'in şahsında birleşmiş olmaktaydı.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Avusturya'nın Sadowa yenilgisi, sadece Prusya'nın değil, aynı zamanda Macarların da zaferiydi.

4. FRANSA İLE SAVAŞ

Saowa Zaferi ile bismarck, Alman Birliği'ni yarı yarıya gerçekleştirmişti. Güney Alman devletleri bu birliğe katılmadıkça, Alman birliğinin bütünlüğü sağlanamazdı. Halbuki güney Almanya devletleri Katolikti ve Fransa'nın ve özellikle III. Napolyon'un Katoliklik politikasının bu devletler üzerinde etkisi vardı. Üstelik bu devletler, Protestan Prusya'dan da korkuyorlardı. Bu korku ise, iste istemez bu devletleri Fransa'ya kaydırıyordu. Şu halde, güney Alman devletlerinin Alman birliğine sokulması, ancak "Fransa faktörü" nün ortadan kaldırılması ile mümkün olabilecekti. Bu da kolay iş değildi. Zira III. Napolyon artık Alman millî birliği tehlikesinin bilincine varmaya başlamışu. Tehlikeyi görüyordu. Bu durumda, Bismarck için yapılacak şey, Fransa'yı da savaş alanında yen *ilgiye* uğra-⁹⁹

⁹⁹ Debidour, *adı geçen eser*, p. 329-330.

arak, Alman Birliği'ne karşı sesini yükseltmesini önlemek, **III.** Napolyon'un sesini kısmaktı.

Bununla beraber, Prusya generallerinin Fransa ile hemen boy ölçüşmeye girişmeyi istemelerine rağmen, Bismarck Fransa ile savaşın kolay olmayacağını bildiğinden, hemen böyle bir savaşa başlamak istemedi¹⁰⁰. Kaldı ki, savaşın gerçekleştirildiği her yıl, Prusya, ordusunu 100 binden fazla askerle kuvvetlendirmekteydi¹⁰¹.

Bismarck'ın gördüğü bu gerçekler, Fransa tarafından da anlaşılmıştı. Fransa Sadowa'da Prusya'nın kuvvetini görmüş ve hatta korkmuştu. Bu sebeple, A. Thiers, *"Artık yapılacak başka bir hata kalmamıştır"* derken, **III.** Napolyon da artık *"durumun kara noktalarını"* tesbit ederek, bir Fransa-Prusya savaşının kaçınılmazlığına o da inanmıştı¹⁰². O halde bu savaşa hazırlanmak gerekiyordu. Bundan dolayıdır ki, **III.** Napolyon, Sadowa'dan sonra Fransa'nın askeri gücünü arttırmak için hemen tedbirler almaya başladı. O tarihe kadar Fransa'da askerlik işinde kur'a usulü vardı. Kur'ası çıkan bir genç, 7 yıl askerlik yapardı. Bu ise, bir andaki asker sayısını sınırlayan bir sistemdi. Bu sistem kaldırılarak, Prusya ordusunda olduğu gibi, mecburi askerlik usulü kabul edildi. Bu yeni usul, gerek Cumhuriyetçi muhalefetin, gerek kamu oyunun eleştirisine sebep oldu. Bununla beraber, **III.** Napolyon, orduyu güçlendirme teşebbüs ve tedbirlerine devam etmeye çalıştı.

imparator Napolyon, bu askerî hazırlıklardan başka, Prusya ile savaşın diplomatik hazırlıklarına da girişü ve kendisine müttefik aradı.

A) Fransa'nın Avusturya ile İttifak Teşebbüsleri

Fransa için en tabii müttefik, Prusya'nın darbesini yemiş olan Avusturya idi. Bundan dolayı Fransa, Lüksemburg sorununun en kritik döneminde, 1867 Nisanında, Avusturya'ya ittifak teklifinde bulundu. Buna göre, Fransa Ren nehrinin sol kıyısındaki toprakları alacak; buna karşılık Avusturya da Prusya'dan Silezya'yı aldığı gibi, güney Alman devletlerini de kendi nüfuzu altına sokacaktı.

Avusturya bu teklifleri kabul etmedi. Zira, Avusturya, bir saldırı ittifakı değil, savunma ittifakı peşindeydi. Avusturya Prusya'nın kendisine saldırmasından korkuyordu. Ayrıca, Avusturya şimdi Rusya'nın Slav politikasından da endişe etmekteydi. Çünkü Avusturya'nın hemen yarısını Slav azınlıkları oluşturmaktaydı. Bundan dolayıdır ki, Avusturya Başbakanı de Beust 1867 de, *"Biz asıl kendi içimizde bir ittifak aramak zorundayız"* diyordu¹⁰³.

¹⁰⁰ Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt II, s. 76.

¹⁰¹ *aynı eser*, Cilt II, s. 76-77.

¹⁰² Bourgeois, adı geçen eser p. 698.

¹⁰³ *aynı eser*, p. 700.

Bu sırada, Prusya ile Rusya arasında bir takım ittifak tartışmaları ortaya çıktı. Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ait hükümlerini kaldırmak isteyen ve Balkanlar'da Panislavizm politikasına başlayan Rusya, Prusya'ya, Fransa'nın dahil olmasına bir üçlü ittifak teklif etti. Fransa'nın söz konusu olmasının sebebi, bu devletin Osmanlı Devleti ile olan yakın müsebetleriydi. Lâkin Bismarck, işin içine Fransa'nın sokulması karşısında, bu teklife yanaşmayıp, kendisi, Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bir ittifak teklif etti. Bismarck eski Doğu Bloku'nu yeniden canlandırmak istiyordu. Bismarck'ın kafasında hep Fransa sorunu vardı¹⁰⁴.

Bismarck'm bu teklifini de Rusya kabul etmedi. Zira o da, Panislavizm politikası dolayısıyla Balkanlar'da Avusturya ile çatışma halindeydi. Dolayısıyla bir anlaşma gerçekleştirilemedi.

1866 Ağustosunda Girid ramlarının Osmanlı Devletine karşı ayaklanmaları üzerine, Prusya ile anlaşamayan Rusya, Osmanlı Devleti konusunda Fransa ile anlaşmak istedi. Şaru ise, Fransa'nın kendisini Osmanlı Devleti üzerinde serbest bırakmasıydı. Buna da Fransa razı olmadı. Çünkü bu sırada Türk-Fransız münebetleri en yüksek düzeyindeydi ve Padişah Abdülaziz Paris'i ziyaret etmekteydi (Haziran 1867).

Bu durum karşısında Fransa 1868 yılından itibaren tekrar Avusturya'ya döndü. 1868 yılı başında başlayan Fransa-Avusturya ittifak müzakereleri, 1870 de Prusya-Fransa savaşı çıkıncaya kadar devam etti, fakat bir sonuca ulaşamadı. Belirttiğimiz gibi, Avusturya Prusya'dan çekiniyor ve Prusya'ya karşı savaşa girmeye cesaret edemiyordu. Girid ayaklanmasında Rusya'nın âsilerin yanında yer alması, Rusya'nın Balkan politikası açısından, Avusturya'yı daha da korkuttu. Bu sebeple, Avusturya, Fransa ile yapacağı ittifakın esas itibarile Rusya'ya yönelik olmasını istiyordu. Halbuki Fransa için, birinci plândaki hedef Prusya idi. Dolayısıyla bir uzlaşma mümkün olmadı. Avusturya Başbakanı, bu uzun süren ittifak müzakereleri için, "*Öyle kitaplar vardır ki, sadece öü-sözden ibarettirler. İşte Amsturya-Fransa ittifakı bu kitaplardandık'* diyecektir.

Böylece, Fransa-Prusya savaşına sebep olan, İspanya tahtına adaylık sorunu patlak verdiğinde, Fransa diplomatik yalnızlıktan kendisini hâlâ kurtaramamıştı.

B) İspanya Tahtına Adaylık Sorunu ve Fransa-Prusya Savaşı

1868 Ocak ayında, Berlin'deki Fransız ataşemiliteri Paris'e, "*savaşın çıkması sadece bir tek olaya bağlıdır*" diye yazıyordu¹⁰⁵. Ataşemiliterin söylediği tek olay da 1868 sonlarından itibaren oluşmaya başladı. Bu da İspanya tahtına adaylık sorunundan çıkan kriz oldu.

¹⁰⁴ Bismarck'm bu üçlü ittifak konusundaki ayrıntılı değerlendirmesi için bak: *Düşüncelei- ve Hâtrular*, Cilt II, s. 91-97.

¹⁰⁵ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 700.

Fransız ataşemiliterinin söylediği doğrudu. Çünkü, Prusya Savunma Bakanı General Moltke de, 1868 Mayıs'ında, "*Fransızlar Munich'de olmadan önce biz Paris'de olacağız*" dedikten sonra, "*Fakat önce evimizi inşa etmemiz gerek. Ondan sonra elimizi büyüteceğiz*" diye ilâve ediyordu¹⁰⁰ *. Moltke'nin, evin inşasından kasdı, bu sırada Bismarck'ın güney Alman devletlerde sıkı münasebetler kurma çabalarıydı.

İspanya tahtı sorununa gelince: İspanya Kralı VII. Ferdinand 1832 de ölmüş ve karısı Maria Christina, iki yaşındaki kızı Isabella'nın kraliçeliğini ilân etmişti. Bu olay üzerine VII. Ferdinanden kardeşi Don Carlos isyan etmiş ve çıkan karışıklıklar ancak İngiltere'nin müdahalesi ile sona ermişti.

Küçük Isabella, 1843 yılında, yani 13 yaşında iken, Kraliçe olarak ülkenin yönetimini fiilen eline aldı. Isabella'nın kraliçeliği 1868 yılına kadar devam etti. 1868 Eylülünde Mareşal Prim liderliğindeki bir askerî ayaklanma sonunda, tahttan düşürüldü ve bir geçici hükümet kuruldu. Mareşal Prim'in müdahalesi, Isabella ile Don Carlos ve onu destekleyenler arasındaki müadeleye bir son vermek amacını gütmekteydi. Bu sebeple, geçici hükümet bir Kurucu Meclis topladı ki bu Meclis de İspanya'nın meşrutî krallık olmasına karar verdi. Bu karar üzerine de boş kalan İspanyol tahtı için bir Kral aranmaya başlandı. Mamafih, Kurucu Meclis, Fransa'nın, Napolyon Bonaparte'danberi İspanya ile olan ilgisini bildiğinden, bir Fransız prensinin İspanya'nın başına getirilmesini hiç düşünmedi. Bunun yerine, İspanya hükümeti, 1869 Mayıs'ında, İspanya tahtını, Hohenzoller'n hanedanının, yani Prusya Kral ailesinin Katolik Sigmaringen kolundan Prens Leopold'a teklif etti. Bu sırada Leopold'ün kardeşi Karol, (Prens Charles), Albay Couza'nın düşürülmesi üzerine, Romanya Prensi olmuştu.

Leopold'ün İspanya Kralı olması ile, kendisinin kuzeyden ve güneyden Hohenzollern hanedanı tarafından çember içine alınacağı görülen Fransa, buna hemen itiraz etti. Fransa ile bir savaşı hararetle arzu eden Bismarck ise, Fransa'nın bu işten irkildiğini görünce, onu daha fazla tahrik etmek için, İspanya tahtını kabul etmesi hususunda Leopold'e ısrar etti. Bismarck hatıratında, bunu, Prusya Kralı'nın bir aile sorunu olarak kabul ettiğini ve bu bakımdan da uygun gördüğünü iddia etmektedir¹⁰⁷. Lâkin Leopold İspanya tahtını kabul etmediği gibi, Prusya Kralı I. Wilhelm de Fransa ile bir sorun yaratmak istemediğinden, o da bu işe taraftar olmadı. Sonunda teklif reddedildi. Fakat Bismarck bu sonuca üzülmüştü. Fransa ise, itirazını kabul ettirmiş olmaktan çok memnundu.

¹⁰⁰ Bourgeois, *aynı eser*, p. 702.

¹⁰⁷ Bak.: *Düşünceler ve Hâtralar*-, Cilt II, s. 116-119.

Bu arada 1869 Mayıs'ında Fransa'da seçimler yapıldı. Cumhuriyetçi ve liberal muhalefet oyların hemen hemen yarısını aldı ve Meclis'te de üçte birden fazla bir güç sağladı. Muhalifler şimdi İmparator'dan, "*halkın duygularının tatmin etmesini*" istiyordu¹⁰⁸. III. Napolyon bu durumdan paniğe kapıldı.

İşte bu atmosfer içindedir ki, İspanyol Hükümeti 1870 Şubatında, Prens Leopold'a ikinci defa teklifte bulundu. Tarihçi Debidou'a göre, İspanyol Hükümetini Bismarck kıskırtmaktaydı¹⁰¹. Lâkin Bismarck'ın bütün çabalarına rağmen, Prens Leopold İspanya tacını bu defa da kabul etmedi. Mamafih Bismarck çabalarının arkasını kesmedi. Bir taraftan Prusya Kralı, diğer yandan da Leopold üzerinde baskıda bulunuyordu. Bismarck'ın çabaları sonucu olacak, İspanya Hükümeti üç ay sonra, İspanya tacını üçüncü defa Prens Leopold'e teklif etti. Bismarck'ın İsrarı üzerine, bu sefer Prusya Kralı da bu işe razı oldu. Bu durum üzerine Leopold de 21 Haziran 1870 de, İspanya Krallığını kabul ettiğini bildirdi.

Leopold'ün İspanya Krallık tacını kabul ettiği haberi önce Madrid'de yayıldı ve 2 Temmuz 1870 günü Paris'de öğrenildiğinde, haber bir bomba gibi patladı. Fransa'nın Madrid elçisi, Mareşal Prim'e, "*Bugünkü şartlarda bir Prusya Prensini seçimi, olağanüstü sonuçlar doğurmaktan geri kalmayacaktır*" diyordu¹¹⁰.

Fransız parlamentosu 6 Temmuz 1870 günü Dışişleri Bakanı Duc de Gramont'u sorguya çekti. Duc de Gramont, yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "*Komşumuz olan bir halkın haklarına karşı beslediğimiz saygının, yabancı bir devletin prenslerinden birinin Charles-Quint'in tahtına oturmasını sağlıyarak, Avrupa kuvvetler dengesini bizim zararımıza olarak bozmasını ve Fransa'nın çıkarlarını ve şerefini tehlikeye atmasını, bizim kabul etmemizi zorlayamayacağına inanıyoruz. Bu ihtimalin gerçekleşmeyeceğine kesin olarak inanıyoruz. Bu ihtimale engel olmak için Alman halkının sağduyusuna ve İspanyol halkının da dostluğuna güveniyoruz. Eğer durum başka türlü gerçekleşirse, sizin (Meclisin) ve milletin desteğinden güç alarak, görevimizi tereddütsüz ve zaaf göstermeden ifa edeceğiz*"¹¹¹. Dışişleri Bakam'nın bu konuşması bütün Meclis'i coşturdu. Bütün milletvekilleri ayağa kalkarak, "*Yaşasın Fransa! Yaşasın Ordu! Yaşasın imparator! Berlin'e! Berlin'e!*" diye bağıriyordu. Fransa'da tam bir savaş havası esmekteydi.

Fransa'nın bu tepkisi Bismarck'ı da iyice sinirlendirmiş görünüyor. Fransa'nın tepkileri için, "*Bu bütün milletler önünde öyle bir küstahlıktı ki, ka-*

¹⁰⁸ Debidour, *adı geçen eser*, p. 376-377.

¹⁰⁰ Bak.: *aynı eser*, p. 385-386.

¹¹⁰ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 709.

¹¹¹ Debidour, *adı geçen eser*, p. 388. Ayrıca bak.: Weber, *Histoire Contemporaine* Tome IV, p. 144; Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt II, s. 122.

naatimce, bir santim bile geri gitmemizi imkânsız hale getirmişti. Fransız iddialarının hakaretimiz mahiyeti, sadece Fransız basınının tehditkâr tahriklerde değil, parlamento müzakereleri de..."¹¹² diyordu. Duc de Gramont'un Meclis'teki konuşması için de Bismarck, "Bu beyanat bile, el kılıcın kabzasında olduğu halde bütün milletlerin önünde bize karşı savrulan resmî bir tehditti" demekteydi¹¹³. Fransız Dışişleri Bakam'ın bu konuşması üzerine Bismarck, Kral'a seferberlik ilân etmesini tavsiye etti

Fransa, Leopold'ün adaylığının geri alınması için Prusya üzerinde ısrarlı bir baskıya başladı. Bir hafta kadar süren bu baskı sonunda, I. Wilhelm Leopold'e feragati tavsiye etti ve nitekim 12 Temmuz 1870 günü, Leopold'ün İspanya tahtından vazgeçtiği ilân edildi. Bunu işittiği zaman, Bismarck, Almanya'nın boyun eğmesini bir "zillet" olarak kabul etmiş¹¹⁴ ve istifa etmeyi düşünmüştü.

"Fraisızlardanı tokadı yedik ve uysallığımızla öyle bir hale düştük ki, şimdi savaşa gitssek, kavga çıkarmaya yer arıyormuşuz gibi görüneceğiz; halbuki, üstümüzdeki lekeyi ancak bir savaş temizleyebilir. Mevkiimde tutunmaya artık imkân kalmadı" diyordu¹¹⁵

Mamafih, Bismarck'ın istifasına gerek kalmadı. Çünkü ertesi günü ortaya çıkan "Ems Telgrafı" olayı, Bismarck'ın istediği savaşı kaçınılmaz hale soktu.

Fransa elde ettiği başarı ile yetinmedi ve daha da ileri gitti. Fransız elçisi Benedetti, 13 Temmuz sabahı, Ems kaplıcalarında bulunan Kral I. Wilhelm'i ziyaret ederek, gelecekte de bir Hohenzollern prensinin İspanya tahtına geçmiyeceği hakkında garanti verilmesini, Hükümeti adına isteyince, Kral, gelecek hakkında ne kendisinin ve ne de başkasının garanti vermek imkânına sahip bulunmadığını bildirdi. Dışişleri Bakanı Gramont'un talimaü üzerine Benedetti aynı gün öğeleden sonra tekrar Kralı görerek bu garantiyi koparmak istediyse de, bu defa Kral Fransız elçisi ile görüşmeyi reddetti..

Kral Wilhelm bütün bu olup bitenleri bir telgrafla Berlin'de bulunan Bismarck'a bildirdi. Tarihte buna "Ems Telgrafı" denir¹¹⁶. 200 kelime kadar olan bu telgrafı Bismarck, 13 Temmuz akşamı, Mareşal Moltke ve Mareşal Roon'un yemekte bulunduğu bir sırada aldı. Kendisinin deyimi ile, "hiç bir kelime ilâve etmeden veya hiç bir kelimeyi değiştirmeden sadece bazı kısımlarını çıkartarak"¹¹⁷ 20 kelimelik bir özet haline getirdi¹¹⁸ *. Ertesi günü de bunu basına verdi. Bismarck, "Bu Galya boğası üzerinde kırmızı kumaş etkisi yapacaktır" diyordu¹¹¹.

¹¹² *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt II, s. 121.

¹¹³ *aynı eser*, p. 122.

¹¹¹ *aynı eser*, s. 123 .

¹¹⁸ *aynı eser*, s. 124.

¹¹¹¹ Ems Telgrafı'nın metni: *aynı eser*, s. 127.

¹¹⁷ *aynı eser*, s. 131.

¹¹⁸ özetin metni: *aynı eser*, s. 131-132.

¹¹¹¹ *aynı eser*, s. 132.

Gerçekten dediği de oldu. 20 kelimelik telgraf özetinin Fransız basınındaki yorumu şuydu: Fransa elçisi Prusya Kralına saygısızlıkta bulunmuş ve Kral da elçiyi kovmuş.

Bismarck'ın istediği bomba patladı. Bütün Fransa, fakat özellikle bütün Paris ayağa kalktı. Heyecan ve asabiyetten kimsenin etrafa baktığı yoktu. Sade savaştan söz ediliyor ve zamanın tanınmış bir gazete yazarı, İsa'nın çarmıha gerilmesine benzer bir şekilde, Prusya'luların sırtlarına haçı yükleyip Ren'iu öte tarafına atılması gerektiğini yazıyordu. Sokaklarda savaş şarkıları söyleniyor ve halk "*Berlin'e! Berlin'e!*" diye bağıırıyordu¹²⁰.

Aynı gün, yani 14 Temmuz 1870 günü, Prusya elçisinden ülkeyi terketmesi istendi. Son dece sinirli görünen İmparatoriçe, İmparator III. Napolyon'u, "*tacını çamura düşürmekle*" itham ediyordu¹²¹.

15 ve 16 Temmuz günleri de aynı sinirli hava içinde geçerken, İngiltere, Fransa ile Prusya arasında aracılık yapmak istedi. Rusya, iki devletin anlaşmazlığının bir konferansta ele alınmasını teklif etti. Fakat nafiye. Fransa 17 Temmuzda Prusya'ya savaş ilân etti. Paris'te "*Marseillaise*" söylenirken, Berlin'de de "*Wacht am Rhein*" söyleniyordu¹²².

C) Fransa-Prusya Savaşı ve Devletler

Fransa için bu savaşta kendisine müttelik olabilecek iki devlet vardı: Avusturya ve İtalya.

Fransa'nın Avusturya ile yapmak istediği ittifaka ait müzakereler hâlâ bir sonuca varmamıştı. Fransa'nın Viyana elçisi, 17 Temmuz tarihli raporunda, Avusturya Başbakanı De Beust'ün Prusya'dan nefret ettiğini, Avusturya'nın, Almanya'nın kaderinde büyük rol oynamak istediğini ve Fransa'yı da Avrupa dengesinin önemli bir unsuru gördüğünü yazmakla beraber, Avusturya tarafsız kalmayı tercih etti. Avusturya Rusya'dan çekiniyordu.

İtalya'ya gelince: İtalya Avusturya ile birlikte hareket etmek istiyordu. Avusturya tarafsız kalınca, İtalya da tek başına ortaya çıkmaya cesaret edemedi. Kaldı ki, Fransız Dışişleri Bakam Duc de Gramont, III. Napolyon'a, "*yenik devletlerle ittifak yapılmaz*" diyerek¹²³ İtalya ile ittifakı küçümsemişti. Lâkin III. Napolyon, 8 Ağustosta İtalya'nın "*askerî yardımını*" istediğinde, İtalya da Roma'yı isteyince, Fransa için bu kapı da kapandı ve İtalya tarafsızlığını ilân etti.

¹²⁰ Debidour, *adı geçen eser*, p. 392 .

¹²¹ *aynı eser*, p. 393.

¹²² Bourgeois, *adı geçen eser*, Torae III, p. 718.

¹²³ Debidour, *adı geçen eser*, p. 399.

İngiltere'de ise, Gladstone Hükümeti barışçı bir politika izlemekle beraber, Prusya'ya sempati duymuyordu. Fakat Bismarck'ın III. Napolyon'a oynadığı son diplomatik oyun, Fransa'yı kesin bir yalnızlığa soktu. Bismarck, Sadowa'dan sonra III. Napolyon'un Prusya'ya teklif etmiş olduğu, Belçika ile Lüksemburg'un Fransa tarafından alınmasını sağlayacak ittifak tasarısı metnini, 25 Temmuz 1870 günü, Londra'da yayınlanan *Times* gazetesinde yayınlattı. Tasarı, hatırlanacağı üzere, Fransa'nın Berlin elçisi Benedetti'nin el-yazısı ile yazılmıştı. Bu haber İngiltere'de, Fransa konusunda bir korku ve endişe uyandırdı. Bu sebeple, İngiliz hükümeti, Belçika'ya hangi taraf saldırırsa, öbür tarafa askeri yardımda bulunacağını, hem Fransa'ya ve hem de Prusya'ya bildirince, her iki devlet de Belçika'ya saldırmayacakları hususunda İngiltere'ye garanti verdiler.

Rusya da bu savaşta tarafsız kaldı. Tabii bu tarafsızlık Prusya'nın işine yaradı.

D) Fransa'nın Yenilmesi ve İkinci İmparatorluğun Sonu

Fransa savaşa büyük güvenle girdi. Herkes zaferden emin bulunuyordu. Bir Paris kitapçısı vitrininde şu kitabı sergiliyordu: *"Berlin'deki Fransızlar için Fransızca-Almauca sözlük"*.

Halbuki seferberlik tam bir karışıklık içinde yapıldı. Hesaplara göre, Güney devletlerinin de desteğini alan Prusya'nın 430.000 kişilik ordusuna karşılık 355.000 kişilik bir ordu çıkarılacak iken, ancak 220.000 asker sağlanabilmişti. Seferberlik sırasında bir çok subay birliğini kaybetmişti. Ordunun donatımı da noksandı. Komutanlara ve subaylara, Almanya'ya ait bir sürü harita verilmiş, fakat Fransa haritası verilmemişti. Fransa savaşa böyle başladı.

Bununla beraber ilk harekât iyi başladı. Fransız kuvvetleri 2 Ağustos'ta .Alman sınırlarından 2 mil içeri girerek Saarbrücken'i ele geçirdiler. Fakat arkası gelmedi. 4 ve 6 Ağustos'ta yapılan ilk muharebede de Fransızlar yenildiler. 6 Ağustostan itibaren Prusya orduları Fransa sınırlarını aşarak Fransız topraklarına girmeve başladı. Bu sırada çok hasta olan ve asker olmadığı halde Fransız ordularının başkomutanlığını üzerine alan III. Napolyon, 6 Ağustos akşamı İmparatoriçe'ye çektiği telgrafta, Paris'i savunmaya hazır olmalarını bildiriyordu

Bundan sonra yenilgiler çorap söküğü gibi birbirini izledi. 1 Eylül 1870 akşamı. saat 6 ya doğru, 13 saatlik bir muharebeden sonra, III. Napolyon, 83.000 kişilik ordusu ile Sedan'da Prusyalılara esir düştü. Ayrıca, 25.000 kişi de o günkü muharebe sırasında esir düşmüştü. Esir olanlar arasında 1 Mareşal (Mareşal Mac Mahon), 40 general, 230 yüksek rütbeli subay, 2.600 subay da vardı. Ayrıca Prusvailer 330 top, 70 mitralyöz ve 10.000 at da ele geçirmiş olmaktadır¹²¹.

Napolyon'un Sedan'da esir düşmesi üzerine, halk 4 Eylül günü Meclis'i bastı. İmparatoriçe Paris'ten kaçtı. A. Thiers yönetimi ile almak istediysen de, o da tutunamadı. Sosyalistler "Komün" (Commune) yönetimini kurarak, ilk komünist rejim denemesine giriştiler. Bir "Millî Savunma" hükümeti kuruldu ve Cumhuriyet ilân edildi. İkinci İmparatorluk bu suretle sona eriyordu. Şimdi Fransa tarihinde, "filen" de olsa Üçüncü Cumhuriyet dönemi başlamaktaydı¹²⁾

Sedan hezimetini Prusya ordularına Paris yolunu açıyordu. Millî Savunma hükümeti ise savaşa devam ediyordu. Prusya orduları 19 Eylül 1870 ten itibaren Paris'i kuşatmaya başladı.

E) Alman İmparatorluğu'nun İlânı

Milli Savunma hükümeti'nin direnmesi sonuç vermedi. Paris halkı, bir yandan açıklıkla, diğer taraftan düşmanla dört buçuk ay mücadele ederek dayanmaya çalıştı. Nihayet, Millî Savunma hükümeti yenilgiyi kabul ederek, 28 Ocak 1871 de Almanya ile mütarekeyi imza etmek zorunda kaldı.

Mütarekeyi "Almanya" ile imza etti; çünkü mütarekeden on gün önce, yani 18 Ocak 1871 günü, XIV. Louis'in meşhur Versailles sarayı'nın "*Aynalı Salonu*"nda (Galerie des Glaces) büyük tantana ve görkemli bir törenle "*Alman İmparatorluğu*"nun kurulduğu ilân edildi. Güney Alman devletleri de artık İmparatorluğa dahil olmuştu. Bu suretle Alman millî birliği tamamlanmıştı. Kral I. Wilhelm, "*Almanya İmparatoru*" ve Bismarck da "*Şansölye*" ünvanını alıyordu. Almanya da tarihteki yerini alıyordu.

F) Frankfurt Barışı

28 Ocak mütarekesinden sonra, Millî Savunma hükümeti, Almanya ile barışı yapacak ve halkı temsil edecek bir hükümetin kurulması için, 1871 Şubatında seçim yaptırdı. Bu seçim sonunda kurulan Meclis, yürütme kuvvetini kullanmak üzere bir "Yürütme Komitesi" teşkil etti. Komite'nin başkanlığına A. Thiers getirildi.

Bu hükümet 1 Mayıs 1871 de Frankfurt'da Almanya ile barış imzaladı¹²⁾¹⁴.

Fransa, Frankfurt Barışı ile, Alsace-Lorraine'i Almanya'ya terk ediyordu. Ayrıca, Almanya'ya 5 milyar frank savaş tazminatı ödeyecekti. Bu para üç yıl içinde ve 5 taksitte ödenecekti. Fransa bu parayı ödeyinceye kadar, Fransa'nın kuzey toprakları Alman işgali altında kalacaktı.

¹²⁾ İmparatoriçe Eugénie Paris'ten Londra'ya kaçmıştı. Fransız-Alman mütarekesi imzalanınca, Almanlar III. Napolyon'u da serbest bıraktılar ve o da Londra'ya gitti ve 1873 yılında orada öldü, 1Znbis Frankfurt Barışı'nın metni: Albin, *Les Gnws Traités...*, p. 46-58.

Thiers, bu barış şartlarını kabul etmek istemediği zaman, Bismarck, kendisini kuvvet yoluyla olsun, "Komün" yönetimi vasıtasıyla olsun, Paris'i işgal etmekle tehdit etmiştir¹²⁶.

Bu barış ile, Alsace-Lorraine'i kaybetmesi, Fransa için bir "evlât acısı" oldu. Sanki etinden ve kanından bir parça koparılmıştı¹²⁷. Fransa bunu hiç bir zaman unutmayacak ve 50 yıla yakın bir süre ile, Alman birliğinin ortaya çıkması değil, fakat Alsace-Lorraine, iki devlet arasındaki münasebetlerin odak noktası ve bu münasebetleri zehirleyen bir faktör olarak devam edecektir. Fransa, 1871 in intikamını, 1919 da, Versay Barışını, yenilmiş Almanya'ya Alman İmparatorluğu'nun ilân edildiği aynı Aynalı Salon'da imza ettirecek alacaktır.

5. RUSYA'NIN FRANSA-PRUSYA SAVAŞINDAN YARARLANMA-SI

Millî Savunma Hükümeti'nin Paris kuşatmasında dört buçuk ay dayanmadaki en büyük ümidi, General Bazaine komutasındaki Fransız ordularının Prusya ile muharebeye devam etmesiydi. Fakat General Bazaine'in de 28 Ekim 1870 de Metz'de teslim olması Fransızlar için hiç bir ümit bırakmadı. Çünkü teslim olan kuvvet 173.000 kişiydi.

Metz yenilgisi, 1856 danberi beklemekte olan Rusya'yı harekete geçirdi. Altık Fransa'nın savaşı kaybettiği kesindi.

1856 Paris Antlaşmasının Rusya'ya en ağır gelen hükümlerinden biri de, Karadeniz'in "gayrı askerî" getirilmesi, yani bu denizde donanma ve tersane bulundurulmamasına dair hükümleriydi. 1856 dan sonra Rusya'nın Avrupa diplomasisinin belkemiğini, bu hükümlerin yürürlükten kaldırılması konusu teşkil etmiştir.

Rusya'yı, Paris Antlaşması ile Karadeniz'den uzaklaştıran devletler, İngiltere'den sonra Fransa ve Avusturya idi. Paris Antlaşması'nın "sâdik muhafızı" bir tek İngiltere idi¹²⁸. Bunun dışında, Prusya da dahil, diğer iki devlet de, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ait hükümlerinin kaldırılması için ve kendi politik çıkarlarını gerçekleştirmek için, her vasıtaya başvurmaktan geri kalmadılar. Özellikle Fransa ve Avusturya bu konuda önde geliyorlardı. Halbuki, bu hükümlerin korunmasına esas itibarı ile onların dikkat ve özen göstermesi gerekirdi.

1858 de Plombières görüşmelerinden sonra III. Napolyon, Avusturya'ya karşı yapacağı savaşta Rusya'nın ittifakını sağlamak için, bu devlete teklif ettiği tâvizler arasına, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ait hükümlerinin ilgasını da sokmuştu.

¹²⁶ Bourgeois, adı geçen eser, p. 746.

¹²⁷ Debidour, aynı eser, p. 443.

¹²⁸ Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devinde Boğazlar Meselesi*, s. 288.

1859 Solferino ve 1866 Sadowa muharebelerinden sonra Rusya ile münasebetlerini düzeltmek isteyen Avusturya da, 1859 ve 1867 de Rusya'ya aynı teklifte bulunmuştu.

Prusya Kralı I. Wilhelm de, Sadowa zaferinden sonra, bu zaferden Rus Çarını haberdar etmek üzere yaveri General Manteuffell vasıtasile ona gönderdiği bir mektupta, "*Rusya'nın menfaatlerinin bir an bile Prusya'nınki ile çelişmediği şu son yüzyılda, iki devlen yekdiğerine bağlayan ve halen de devam etmekte olan dostluk bağlarını, Rus menfaatlerinden bazılarını sağlamak suretiyle bir kat daha kuvveüendirmek mümkün ise, bu menfaatlerinizin nelerden ibaret olduğunu Generale açıkça söyleyiniz*" dyerek¹²⁹, Fransa ve Avusturya'dan geri kalmadığını göstermekteydi.

Bismarck da, Fransa ile savaştan önce bu konuyu ele almış ve Hatıratında şöyle demişür: *Rusya'da II. Aleksandr'ın sadece dayısına karşı¹³⁰ beslediği dostluk hisleri değil, Fransızlara aleyhtar oluşu da bizim için bir garanti teşkil ediyordu... Bu sebeple, Karadeniz hakkında Rusya'ya karşı müsait daıraumak için bir fırsatın çıkmasını mukadderatın bir lütfü olarak karşıladım... Rus Çarlığı'nın Karadeniz sahillerindeki bağımsızlığını tehdit eden (bu) hükümler.zamanla tatbiki imkâsız hale gelmişti. Paris barışının en beceriksizce ileri sürülmüş şartları bunlardı"¹³¹. Bundan dolayıdır ki, Rusya Başbakanı Gorçakof, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ait hükümlerini kaldırma teşebbüsüne geçmeden önce, Prusya'nın Petersburg elçisine danışmıştır¹³².*

O kadar ki, Paris'in Prusya orduları tarafından kuşatılması sırasında, Thiers Avrupa devletlerinin yardımını sağlamak için çeşitli başkentlere gittiğinde, Gorçakof, Fransa ile Thiers'e herhangi bir taahhüde girişmediğ halde, Karadeniz konusunda İngiltere'nin muhalefetine karşı Fransa'nın da desteğini kazanmaya çalışmıştır¹³³.

Nereden bakılırsa bakılsın, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e ait hükümleri, 1856 dan 1871 e kadar, hemen bütün devletlerin Rusya ile münasebetlerinde bir pazarlık ve tâviz konusu teşkil etmişdr. Bundan şüphesiz iki devleti hariç tutmak gerekir: İngiltere ve Osmanlı Devleti.

Ama ne var ki, Rusya, bütün bu uvertürlere rağmen, harekete geçmekte tereddüt etti. Zira zemini ve zamanı yeterli derecede uygun görmediğinden, harekete geçmeye cesaret edemedi. Lâkin, Fransa'nın *Metz* hazimeti sonucu, bir

¹²⁹ Tukin, *aynı eser*, s. 289.

¹³⁰ Çar II. Aleksandr'ın annesi Charlotte, Prusya Kralı III. Frederick Wilhelm'in kızı ve Prusya Kralı I. Wilhelm'in kız kardeşiydi.

¹³¹ *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt II, s. 150.

¹³² Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 290 .

¹³³ Milioukov, *Histoire de Russie*, Tome III, p. 947.

cidarı Fransa'nın Prusya karşısındaki kesin yenilgisi ve öte yandan da bu yemişinin Avrupa dengesini alt-üst etmesi, Rusya için "*tereddüt faktörü*" nü ortadan kaldırdı.

Rusya,31 ekim 1870 de, Paris Anüaşması'm imzalayan devleüere verdiği notlarda, Paris Antlaşmasının, Karadeniz'in askerlikten soyutlanmasına dair hükümlerini ilga ettiğini bildirdi. Osmanlı Devleti de dahil, bütün devleüere verilen notalarda, devleüerin özellikle şu cümle dikkadni çekd ve tepkilere sebep Adı: "*Majeste Rusya İmparatoru, kendisinin Karedeniz'deki egemenlik haklarını sınırlayan bu antlaşmanın yükümlülükleri ile artık kendisini bağlı sanmamaktadır*"^{1^}. Ayrıca Başbakan Gorçakof tarafından devletlere gönderilen bu notada, (veya muhtırada), Rusya Karadeniz'de donanma yapamadığı halde, Osmanlı Devleti'nin Marmara ve Akdeniz'de deniz kuvvetlerini dilediği gibi arttırmak hakkını muhafaza edip kullandığı, ve Paris Antlaşması ile Boğazların karalı olduğu bildirilmiş iken, Boğazlar sözleşmesiyle kapalılık şartı yalnız barış zamanına hasredilerek savaş halinde Bâbüâli'nin izin vereceği diğer devletler deriz kuvvetlerinin Karadeniz'e girebilmeleri gibi, çelişki teşkil eden şarüarın, Rus menfaatlerini tamamen ihlâl ederek Rusya'yı en küçük deniz devleüne karşı korunma vasıtalarından mahrum bırakıldığı da belirtilmekteydi¹³⁵. Nihayet, bu notada, "Majesteleri Rusya İmparatoru"nun, bu teşebbüsü ile bir "Doğu Sorunu" ortaya atmak niyetinde olmadığı ve 1856 Paris Antlaşmasının, Türkiye'nin, Avrupa devletler topluluğuna katılmasına dair hükümlerine aynen saygılı olduğu da belirtilmekteydi¹³¹!

İlginç bir nokta da, Rusya'nın bu konuda Prusya nezdindeki teşebbüslerinin çok daha farklı nitelikte olmasıydı. Çar Aleksandr, dayısı, Prusya Kralı I. Wilhelm'e kendi elyazısı ile özel bir mektup yazıp, bu konudaki desteğini isterken, Başbakan Gorçakof da, 1 Kasımda Bismarck'a yazdığı özel mektupta, Bismarck'dan, Prusya Kralı nezdinde Rusya'nın bu teşebbüsünü desteklemesini rica ediyordu¹³⁷. Dolayısıyla, Rusya'nın bu teşebbüsünde Prusya özel bir durum kazanmaktaydı. Bu sebeple, Fransız Siyasî Tarihçisi Debidour'un, "*Prusya, Avrupa'nın hakemiydi*" demesinde bir yanlışlık yoktur^{13®}

Bununla beraber, Rusya'nın 31 Ekim 1870 notası karşısında bütün diğer devleüer, Prusya hariç, İngiltere'nin alacağı tutuma baktılar.

-³Debidour, *La Révolution*, p. 420; Driault, *Question (i'Orient*, p. 204; Cahuet, *Question z Orient*, p. 347; Milioukov, *Histoire de Russie*, Tome III, p. 947; Henri Hauser, *Histoire Diplomatique z-e l'Europe, 1871-1914* (kollektif eser), Paris, Les Presses Universitaires de France, 1929, p. 25.

- v Tukin, *Boğazlar- Meselesi*, s. 290-291.

" Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, p. 26 .

3ak.: aynı eser, p. 26.

■^s Debidour, *adı geçen eser*, p. 421 #

Gerçekten, Rus teşebbüsüne en büyük tepki İngiltere ile Osmanlı Devleti'nden geldi. İngiltere'nin Petersburg elçisi, Rusya'nın böyle bir teşebbüste bulunacağını önceden haber aldığı anda Gorçakofu görmüş ve böyle bir durumda pasaportunu alıp Petersburg'u terkedebileceğini söylemek suretile İngiltere'nin muhtemel tepkisini ortaya koymuştu¹³⁹. İngiltere'nin tepkisi gerçekten sert oldu. İngiltere Rusya'yı sert bir dille protesto etdi ve hatta ilk günlerde bir savaştan bile söz etti¹⁴⁰. Fakat daha ileri gidemedi. Zira, Rusya, İngiltere'nin protestosuna verdiği cevapta, Paris Anüaşması'nın "yerel" bir hükmünün kaldırılmasının söz konusu olduğunu, yoksa "Doğu Sorunu"nun yeniden ortaya atılması veya Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler topluluğu içindeki yerinin tartışılmasının söz konusu olmayacağı hakkında teminat verdi¹⁴¹. İngiliz kabinesi içindeki savaş taraftarları azınlıkta kalınca, İngiltere, Prusya'nın, bir milletlerarası konferans toplanması teklifini kabul etti.

Sert tepki gösterenlerden biri de Avusturya-Macaristan oldu. Avusturya Şansölyesi De Beust, Viyana'daki Rus elçisine, "*Rusya'nın attığı bu adımda, Çar Petro'nun vasiyetine yakıştır bir büyüklük gösterisi yatmaktadır. Lâkin komşular: için korkutucu bir büyüklük*" diyordu¹⁴². Lâkin Avusturya öyle savaş filân düşünmedi. Çünkü, Avusturya İngiltere'ye bakıyordu. İngiltere fazla ileri gitmeyine. Avusturya da İngiltere'nin yolunu izledi.

Osmanlı Devleti'ne gelince: Esasında, Gorçakofun devletlere gönderdiği muhtıranın her biri, ülkesine göre, ayrı bir ifade şekliyle yazılmışı ve yine, Rus muhtırayı Osmanlı Devleti'ne göndermeden önce, Rus sefiri Ignatiyef, üstü kapalı bir şekilde sadrazam Ali Paşa ile yaptığı bir konuşmada konuya değinerek âdeta Osmanlı Devletini yaüstürmek istemişti¹⁴³. Osmanlı Devleti'ne verilen muhtıradaki ise, Karadeniz'in gayri askeri hale getirilmesinin, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki "*mükemmel uzlaşma ve samimi münasebetlerin*" tek engelini oluşturduğu ve bundan sonra, "*Doğu Sorununun dünya barışını tehdit etmeyeceği*" söyleniyordu¹⁴⁴.

Rus muhtırası üzerine, Sadrazam Âli Paşa'nın Padişah Abdülaziz'e sunduğu uzun raporun (tezkire-i sâmiyye) şu kısımları, hem devletlerin tutumlarını ve hem de Osmanlı devleti'nin, alınacak tutum hakkındaki düşüncelerini yansıtmaması bakımından ilginçtir: "*Londra sefaret-i seuiyyesinden yazıldığına göre. İngiltere hükümeti Rusya devletine verdiği cevabın aynını vermekliğimiz ve sırf her iki devletin hareketi müttehid olmak için, verilecek cevabı evre/ emirde*

¹³⁹ Hauser, *aynı eser*: p. 32 .

¹⁴⁰ Driault, *Question d'Orient*, p. 205 .

¹⁴¹ Cahuet, *Question d'Orient*, p. 351 .

¹⁴² Hauser, *aynı eser*, p. 33 .

¹⁴³ Bak.: Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 61-62 .

¹⁴⁴ Hauser, *aynı eser*, p. 32 .

İngiltere devletine bildirmeliğimiz münasib olacağını ileri sürüyor. İtalya Kralı da... Saltanat-ı Seniyye hakkında aşırı dostluk ve iyi niyetler beslediğini açığa mrmakla beraber, Avusturya ve İngiltere devletleri, Rusya'nın ilanı aleyhinde birlikte hareket ettikleri takdirde, kendisinin de Devlet-i Aliyye'ye maddî bakımdan yardıma hazır olduğunu... ve Avusturya devletinin de İngiltere tarafından verilen cevabın esasına uygun şekilde cevap yolladığı anlaşılmıştır... İngiltere'nin vazdığı cevap hasbel mevki diğerlerince de esas muamelât addedilmiş ve bu devlet de, Atrupa'nın şimdiki bu karışık durumunda Doğu meseleleri için harp etmekten ve bir müddeteberi her taraftan doğrudan doğruya kendi menfaatlerine tesiri olmayan işler hususunda tuttuğu kayıtsızlık usulünü bozmaktan çok çekinmekte ve bu meselenin bir konferansa bırakılmasını temenni eder görünmektedir... Rusya'nın sözü geçen tamimi ile yaptığı açıklamayı (Karadeniz'e ait hükümlerin ilgası) geri almak ihtimali olmadığı ve onu bu kafi kararından vazgeçirmek maksadile Devlet-i Aliy)'ece müttefiksiz bir harbi göze almak da uygun görülmemektedir.... İngilizlerin ve ona tebaan Amsturya ve İtalya devletlerinin şu meseleden dolap Rusya devletine silâh ile cevap vermek derecesine kadar gitmeleri de me'mul değildir...''11]

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, söz konusu olan milletlerarası konferansın toplanmasına da karşıydı. Böyle bir konferansta, Paris Antlaşması'nın kendisine ilgili değer hükümlerinin de tartışma ve değiştirme konusu yapılmasından endişe etmekteydi¹⁴⁶. Bununla beraber, bu konferans fikri diğer devletlerce benimsendi; fakat Osmanlı Devleti'nin korktuğu gibi, Paris Antlaşması'nın diğer hükümlerinin tartışılmasına girilmedi.

Rusya'nın 31 Ekim 1870 notası ortaya çıktığında Bismarck'ın canı sıkıldı. Çünkü Paris kuşatması henüz devam ediyordu. Yani Fransa teslim olmamış ve savaş devam etmekteydi. Bismarck daha işini bitirmemişti. Böyle bir durumda yeni bir Avrupa krizi, şüphesiz, Bismarck'ın hiç işine gelmezdi. Ne var ki, Rusya'nın bu işe girişirken en güvendiği devlet Prusya idi ve ayrıca, şimdi diğer devletler de, Rusya'nın dostu ve Fransa'yı yere sermiş olan Prusya'yı kollamaktaydılar. Bu sebeple, Bismarck tek çıkış noktası olarak ve bütün devletleri de tatmin edebilecek nitelikte gördüğü, milletlerarası konferans fikrini ortaya attı. Zira, daha yukarda da belirttiğimiz gibi, devletlerin Rus teşebbüsüne itirazlarının bir ağırlık noktası da, Rusya'nın, bir milleüerarası anüaşmayı tek taraflı olarak bozmasıydı. Rus Çarı, kendisinin "egemenlik hakları"ndan söz ediyordu. Karadeniz'in tekrar silâhlandırılmasının ortaya çıkaracağı politik sonuçlardan başka, devletler bir de bu "hukukî" duruma itiraz ediyorlardı. Bismarck, esasında bu noktayı yakaladı. Yani, Rusya'nın, tek taraflı keyfi tutumu bertaraf edilecek, Paris Antlaşması'nda değişiklik, bir milletlerarası konferansta, yine aynı dev-^{14*}

¹⁴⁰Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 297-298.

¹⁴⁶Bak.: aynı eser, s. 299.

letlerin onayı ve imzası ile yapılacaktı. Dolayısıyla, sorun bir "kılıf sorunu haline geldi.

Diğer taraftan, konferansın Londra'da toplanması da İngiltere'ye verilmiş bir tâviz sayılabilirdi. Paris Andaşması'nın, yine Paris'te yapılacak bir toplantıda ele alınması daha makuldü. Fakat Fransa-Prusya savaşı devam ediyordu.

Londra Konferansı 17 Ocak 1871 de başladı¹⁴⁷ ve 13 Mart 1871 de 9 madde-lik bir anlaşma imzalıyarak sona erdi¹⁴⁸. Bu anlaşma ile, Paris Andaşması'nın Karadeniz'e ait olan 11, 13 ve 14 üncü maddeleri kaldırılıyordu. Yalnız Boğazların kapalılığı kuralı eskisi gibi devam edecekd. Yalnız, 1841 ve 1856 dan farklı olarak, Osmanlı Devleti gerekli gördüğü hallerde, barış zamanında dahi Boğazları dost ve müttefik devletlerin savaş gemilerine açabilecekti.

6. İTALYA'NIN VENEDİĞİ ALMASI

Fransa'nın Prusya karşısındaki yenilgisinden İtalya da yararlandı. Roma'daki Papalık topraklarını 1848 ihtilâllerindenberi Fransız askerleri korumaktaydı. Fransa'nın Sedan yenilgisi ve Fransa'da İkinci İmparatorluğun yıkılması üzerine, Fransa buradaki askerlerini geri çekince, Papalık toprakları tamamen korumasız kalıyordu. Hele III. Napolyon da İmparatorluktan düşürülünce, Papa IX. Pie'nin tutunacak dalı da kalmıyordu. Bu durumda, İtalyanlar, millî birliklerinin eksik kalan bu kısmını da tamamlamak üzere harekete geçmeye karar verdiler. Bununla beraber, kuvvet kullanmadan önce bu işi Papa ile anlaşarak yapmak istediler. IX. Pie bu isteğe karşı koyunca, İtalyan hükümeti, 20 Eylül 1870 günü 50.000 kişilik bir kuvvetle Roma'yı işgale başladı. Papa'nın İsviçreli koruma askerleri ile İtalyan askerleri arasında çarpışmalar olduysa da, 21 Eylülde Papa işgali kabul etti ve bu suretle Roma da İtalyan birliğine katıldı.

Danimarka-Prusya savaşından ve Elbe Dükalıklarının Prusya'ya katılmasından sonra III. Napolyon İtalyanlara, "bir gün gelecek iki Alman devleti (yani Prusya ve Avusturya) birbirile savaşa tutuşmak zorunda kalacaklardır. İşte o zaman sizin için de iyi bir fırsat doğmuş olacaktır" demişti¹⁴⁹, Nitekim, 1866 daki Prusya-Avusturya savaşına Prusya'nın yanında katılan İtalya o zaman Venediği almayı başarmıştı. Fakat bu olaydan biraz sonra İtalyan milliyetçilerinden biri III. Napolyon'a, "*Roma'sız İtalya bir hiçtir*" diyordu¹⁵⁰. İtalya'nın gözü Roma'daydı ve

¹⁴⁷ Londra Konferansı tutanakları için bak.: Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome III, p. 301-307.

¹⁴⁸ Londra Anlaşması'nın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 5, s. 103-108; Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, s. 369-71; Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome III, p. 333-336; Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics*, Vol. I, p. 379; Albin, aynı eser, p. 183-185 .

¹⁴⁹ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 475.

¹⁵⁰ aynı eser, p. 482.

Roma yolundaki engel de III. Napolyon'du. Bunun içindir ki, İtalya, 1869 Haziranından itibaren, Fransa'ya, Roma'dan çekilmesi karşılığında, Fransa, İtalya ve Avusturya arasında bir üçlü ittifak teklif etti ve bunun müzakereleri Prusya-Fransa savaşı çıkıncaya kadar sürdü. Ve en son olarak da, III. Napolyon, hem bu itdfaki ve hem de Roma'dan çekilmeyi 3 Ağustos 1870 de reddetti¹⁵¹. Bir ay sonra da III. Napolyon'un imparatorluğu sona ermişti.

21 Eylül 1870 günü Roma'nın da İtalya sınırları içine girmesinden sonra Kral Victor-Emmanuel halkına yayınladığı demeçte, " *Yüzyıllar süren bir dağınıklıktan sonra, İtalyanlar,dünyanın başkenti olan bir şehirde artık kaderlerinin sahibidirler*" diyordu¹⁵².

İtalya'nın Roma'yı işgali, İtalya ile Papalık devletinin arasını açmış ve Papalık uzun yıllar İtalya'ya küskün kalmıştır. Ancak, Faşist Partisi ve Mussolini zamanında yapılan 1929 Latran Anlaşması ile, iki tarafın münasebetleri düzelmiştir.

¹⁵¹ Bak. Bourgeois, *aynı eser*, p. 483.

¹⁵² *aynı eser*, p. 483.

ALTIN CI BÖLÜM

AVRUPA'DA ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ: ÜÇLÜ İTTİFAK

1871-1890

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ ÜÇ İMPARATORLAR LİĞİ, 1872

1. BİSMARCK'IN YENİ SORUNLARI

Bismarck, 1871 zaferi ile Alman Birliği'ni kurduktan sonra, bütün faaliyet ve çabalarını bu Birliğin, o kadar kan pahasına meydana getirilmiş olan bu eserin korunmasına yöneltmiştir. Bu eserin yaşamasını tehdit edebilecek tehlike, şüphe yok ki, Avrupa'dan, Avrupa diplomasisinden gelebilirdi. Zira Bismarck, Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ile, Avrupa kuvvetler dengesinin yapısında esaslı bir değişikliğin meydana geldiğinin ve beni yeni durumu da Avrupa büyük devletlerinin kolaylıkla hazmetmeyeceğinin bilincindeydi. Bu sebeple, iş başında kaldığı sürece, Alman diplomasisini, zorunluk olmadıkça, Avrupa dışına taşırmamaya özen gösterdi ve devamlı olarak Avrupa ile meşgul oldu. Avrupa dışındaki olaylara ilgisi, bu olayların Avrupa diplomasisine etkisi oranında oldu.

Yine bu çerçevede olmak üzere Bismarckın "Avrupa polidkası"nın en büyük dayanağı ise, "Barış" olmuştur. Özellikle Alman birliğinin ilk dönemlerinde, Avrupa'da çıkacak bir savaşın bu birliği her zaman sarsabileceğini biliyordu. Çünkü, birliğin güçlendirilmesi daha bir dönem zaman alacaktı. Birlik güçlendirilmedikçe, Avrupa'da bir savaş, hele bu savaş Almanya'ya da bulaşırsa, çok tehlikeli olabilirdi.

Bismarck'm "*barış ihtiyacı*"nın birinci sebebi, yeni kurulan birliğin iç sorunlarından kaynaklanan durumdu. Güney Alman devletleri çoğunlukla katolik idi ve bu devletler üzerinde Papa'nın ve III. Napolyon'un katoliklik politikasının büyük etkisi vardı. Güney Devletleri'ni birliğe sokabilmek için Fransa ile savaşmak ihtiyacının bir sebebi de buydu. Fransa'nın yenilmesinden sonra, Güney Alman devletlerinin yeni birliği, yani Alman İmparatorluğu'nu kabullenmeleri kolay olmadı. Prusya'nın ve kuzey Alman devletlerinin Protestan etkinliğini Güney'in kabullenmesi kolay olmadı. Bunun yanında bazı siyasi sebepler de vardı. Meselâ, güneyin büyük devleti Bavyera, Fransa'nın yenilgisinden sonra Bismarck'm, Alzas-Loren'i Bavyera topraklarına katmasını beklemiş, fakat

Bismarck buna hiç yanaşmamıştı. Bu sebeplerle Güney Alman devletleri, Fransa'nın yenilgisinden sonra, destek için gözlerini Papa'ya çevirmişler ve Alp'lerin ötesindeki Papa'ya dayanmak istemişlerdir ki, buna "ultramontanisme" denir. Bu durum Bismarck'ı, Katolik Kilisesi'nin Almanya'daki etkinliğine karşı bir mücadele açmaya şevketti. Katolik kilisesi sıkı kontrol altına alındı ve özellikle Kilise'nin öğretim üzerindeki kontrol ve etkinliğini kırmak için, Bismarck bir hayli sert tedbirlere başvurdu. Buna Bismarck'ın "Kulturkampf politikası, yani Katolik kültürüne karşı mücadelesi denir. Kısacası, "Ultramontanisme-Kulturkampf" mücadelesi Bismarck için ciddi bir başağrısı olmuştur. Alman Birliği'nin iç yapısını kuvvetlendirmek ve birliği sağlam temellere oturtmak, Bismarck'ın ciddi bir sorunu olmuştur.

Almanya dışındaki duruma gelince: Burada Bismarck'ın endişelerinin en fazla yoğunlaştığı sorun *Fransa* idi. Bismarck biliyordu ki, Fransız milleti Alzas-Loren'in kaybına ve o muhteşem Fransa'nın, bütün Avrupa'nın bakışları önünde acı bir hezimete uğramasına kolay kolay tahammül etmeyecekti. Fransızlar elbette ki bu ağır yenilginin intikamını alacaktı. Bu yenilgi Fransa'da birdenbire bir *milliyetçilik* akımının ortaya çıkmasına sebep oldu. Frankfurt barışından sonra Fransa'daki heyecan bunu açıkça gösteriyordu. Fransa'nın yeni siyasi rejimini tayin etmek için toplanan Versay Meclisi'nde bile, barışın hemen ertesinde aynı heyecan gözlenmekteydi. 1871-1875 arasında, okul kitaplarından politik nutuklara kadar, yazılan ve söylenenler, sadece Fransız milliyetçiliğinin ve yeni bir millî şuurun canlandırılmasına yönelmiş ve Fransa âdeta bir militarist havaya bürünmüştür¹. Gazeteler, romanlar, çeşitli siyasi yazılar, okul kitapları, hep Alzas-Loren şarkısını söylemiştir. Bir takım milliyetçi dernekler tarafından kurulmuş olan "Association Générale d'Alsace-Lorraine" bu işin bayraktarlığını yapmıştır. Böylece Alzas-Loren bir millî uyanışın sembolü haline geldiği gibi, 1871-1893 arasında Fransız-Alman münasebeüeri mülteüerarası politakamn ağırliğini teşkil ederken, bu münasebeüerin ağırlıklı unsuru da Alzas-Lorraine oldu^{2 3}.

Fransa'nın bu durumu Bismarck için devamlı bir endişe kaynağı oldu. Fransa'nın ilk fırsatta bir inükam savaşma gideceği endişesi, Bismarck'ın kafasını kolay kolay terketmedi. 13 Ağustos 1871 günü, Fransa'nın Berlin'deki elçisi Gabriac'a şöyle diyordu: "*Aramızda mevcut olan mütarekeyi şimdi bozacağınızı zannetmiyorum. Şimdi bize iki milyarı ödeyeceksiniz. Fakat geri kalan üç milyarı 1874 de öder ödemez bize savaş açacaksınız*"⁴. Daha 1871 yılında Bismarck bunları düşünmekteydi.

¹ Bak.: Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome VI, Paris Hachette, 1955, p. 18-19.

² Renouvin, *ayni eser*, Tome VI, p. 51.

³ Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, p. 65.

Alman Genelkurmayı ise Bismarck'tan daha ileri düşünmekteydi. Genelkurmaya göre, Fransa bir intikam savaşına girişmeden önce, Almanya Fransa'ya bir "*önleyici savaş*" açmalı ve Fransa artık kımıldayamaz hale getirilmeliydi. Fakat Bismarck, kendisine yapılan bu teklifi her seferinde reddetti. Kendisi işbaşında olduğ sürece; herhangi bir önleyici savaşın yapılmayacağı kesin olarak belirtti. Çünkü Fransa ile yapılacak ikinci bir savaşta, Avrupa devletlerinin kollarını bağlayıp karşıdan bakmıyacıklarını ve böyle bir durumda da savaşın nasıl sonuçlanacağını gayet iyi biliyordu. Bismarck, bu konuda, "*Kanaatime göre böyle bir savaş, Avrupa'da sürekli olabilecek bir vaziyet ihdas edemez; fakat Rusya, Avusturya ve İngiltere'nin, henüz sağlam temellere dayanmayan imparatorluğa karşı bir güvensizlik esası üzerinden anlaşmaları ve gereğinde harekete geçmeleri ile sonuçlanabilirdi*" demekteydi⁴. Onun içindir ki, 1871 den sonra Bismarck harareti bir barış taraftarıdır.

Bununla beraber, sadece barış politikası izlemek, Fransa'nın bir gün intikam savaşına gitmesine engel olamazdı. Aynı zamanda, Fransa'nın böyle bir savaşa gitmesini kolaylaştıracak imkân ve şartların ortaya çıkmasını da önlemek gerekirdi. Gerçek şuydu ki, Fransa Almanya'ya saldıracak olursa, bunu yalnız başına yapmayacak ve her halde bir başka devlen de yanma alacaku. Alman kuvvetine karşı bir kere daha teşebbüse geçmeden önce, bu sefer kendisine bir "müttefik" arıyacağı kesindi. Şu halde, Fransa yalnız barıkıldığı sürece Almanya'yı rahatsız etmesi ve Avrupa barışını bozması beklenemezdi. İşte Bismarck'm politikası bundan sonra bu amaca, yani Fransa'nın yalnız bırakılması amacına yönelde. Buna Bismarck'm "*koalisyonlar kâbusu*" denir. Bismarck, "*Fransa müttefiklerden yoksun kaldığı sürece bizim için tehlikeli olamaz*" diyordu.

Fransa'nın herhangi bir devleü ittifak yapmasını önlemek demek, onun ittifak edebileceği devletleri Almanya'nın etrafında toplamak demektir. Fransa'yı yalnız bırakmak ancak bu suretle mümkün olabilirdi. Yani Fransa'ya karşı Bismarck'm kendisi bir koalisyon kurmalıydı.

Bu devletler kimler olabilirdi? Herhalde bu *İngiltere olamazdı*. Gladstone'un başkanlığında iktidarda bulunan Liberal Part, bu sırada seçim reformu (gizli oy), sosyal reformlar, İrlanda sorunu gibi iç sorunlarla gayet yoğun bir şekilde meşguldü. İç sorunlarla uğraşan İngiltere bir süredenberi Avrupa'dan elini eteğini çekmiş görünüyordu. Gladstone, Kuzey'in Büyük İmparatorluğu ile mücadele etmektense, onunla anlaşmayı tercih ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu her ne pahasına olursa olsun devam ettirmek ve bunun için de Rusya'nın karşısına çıkmak, şifa bulmayacak bir hastayı tedavide direnmek, ve vakit kaybetmek demektir ve zahmete de değmezdi⁵. Gladstone için

⁴ Düşünceler ve *Hâtıralar*, cilt II, s. 255.

⁵ Debidour, *La Révolution*, p. 451.

önemli olan, Rusya'nın İstanbul'a, Mısır'a ve Süveyş Kanalına el sürmemesi ve Hindistan'a fazla yaklaşmamasıydı. Bu şartlarda, kara ordusu da bulunmayan İngiltere'nin, ne Fransa için ve ne de Almanya için bir müttefik olması beklemezdi.

Almanya için, 1870-71 savaşında Prusya'nın müttefiki olarak kaılan İtalya bir müttefik olabilir miydi? Bismarck'a bu da mümkün görünmedi. Son yıllarda yaptığı savaşlar İtalya'yı epey sarsmıştı ve malî sıkıntıları vardı. Böyle olmasa bile, İtalya Bismarck'ın aradığı çapta bir devlet değildi. Diğer taraftan, Fransız-İtalyan münasebetlerinin durumu da İtalya'nın Almanya'ya bağlanmasına imkân vermezdi. Her ne kadar, İtalyanların 1870 Eylülünde Roma'yı işgal etmeleri Fransız kamu oyunda büyük tepki yaratmış ise de, o sırada Fransa'nın başında bulunan A. Thiers, bu işe ve İtalyan birliğine bir olup bitti olarak bakıyor ve Roma yüzünden İtalya ile bir sorun çıkarmayı gereksiz görüyordu. Bu da, Papa ile münasebetleri bozuk olan İtalya'nın işine yarıyordu. İtalya da biliyordu ki, Thiers Fransa'nın başında bulunduğu sürece Fransa'dan bir saldırı beklenemezdi. Böyle olunca, İtalya'nın Fransa'ya karşı Almanya ile birleşmesinin de mantığı yoktu.

Rusya'ya gelince: Şüphesiz, Bismarck için Fransa'ya karşı kurulacak en etkili tertip, bir Almanya-Rusya bloku idi. Lâkin, şimdi köprülerin altından kısa sürede çok sular akmış ve eski Prusya-Rus münasebeünün havası şimdi çok değişmişti. Kuvvetli bir Almanya'nın ortaya çıkması, Rusya'yı hiç memnun etmemişti. İkincisi, Rus sarayında bir grup, Prusya ve Bismarck düşmanlığının öncülüğünü yapmaktaydı ve Başbakan Goçakof da bunların başında geliyordu". Gorçakof 1856 Paris Kongresi'nden beri Fransa-Rusya dostluğu için çalışmıştı ve 1871 den sonra da bu konudaki faaliyelerini yoğunlaştırarak, Fransa ile, âdetâ Almanya'ya karşı, bir yakınlık kurmaya çalışmıştı. Meselâ, Fransa'nın Berlin elçisine Gorçakof, bir keresinde, "*Bismarck size savaş açamaz. Zira böyle bir durumda bütün Avrupa kamu oyu karşısına çıkar*" demişti. Bununla da yetinmeyip, Fransa'nın intikam duygularından söz eden bir Fransıza da, "*İntikamı devamlı olarak düşünün; fakat bundan kimseye söz etmeyin*" diyordu".

Bismarck'ın gözünde *en tabii müttefik Avusturya-Macaristan idi*. Daha önce de belirttiğimiz gibi, daha 1866 da Sadowa'da, Avusturya'nın onurunu kırmamak için, ne Prusya kuvvetlerini Viyana'ya sokmuş ve ne de Avusturya'dan toprak almıştı. Hatta bu konuda Kral I. Wilhelm ile de sert tartışmalar yapmış ve Prusya generallerinin eleştirisine de uğramıştı. Çünkü, gerek Fransa ile yapacağı savaşta, gerek daha ilerde, Avusturya'nın kendisine gerekli olacağını görmüştü.

" Bismarck, Hâtıralarında, 1870-71 den sonra Gorçakof un kendisini çok kıskandığından ve aleyhine oyunlar çevirdiğinden sık sık şikâyet etmiştir.

⁷ Hauser, *adı geçen eser*, p., 89.

İngiltere o sırada Avurapa işlerinden uzakta durduğuna göre, Almanya için asıl korkutucu durum, Fransa ile Rusya arasında bir yakınlaşmanın meydana gelmesiydi. Böyle bir durumda da, en iyi çare, Avusturya'yı Almanya'nın yanına çekmekti.

Ayrıca, Almanya'nın Avusturya'ya başka bakımdan da ihtiyacı vardı. Belirttiğimiz gibi, Bismarck'ın güney Alman devletleriyle başı dertteydi. Her ne kadar Bismarck "Kulturkampf" çerçevesinde Katolik kilisesine karşı sert tedbirler alıyor idiyse de, Katolik Avusturya'nın Almanya'ya yaklaşması güneyin katolik devletlerini elbetteki etkilerdi.

Avusturya-Macaristan'a gelince: 1866 yenilgisinden sonra bu devlet Almanya'dan Sadowa'nın intikamını almak için Fransa ile ittifak yapmaya çalışmış, fakat bir sonuç alamamıştı, imparator François-Joseph, sırf bu intikam politikasını yürütmek üzere, Avusturya-Macaristan diplomasisinin başına De Beust'ü getirmişti. De Beust, Prusya'dan ve Bismarck'tan nefret ediyordu. 1867 den 1870 kadar hep, bir mucize ile, Avusturya'nın Cermen dünyasındaki ve Orta Avrupa'daki yerini ve Sadowa'nın intikamını alacağı ümidi ile yaşadı. Fakat De Beust, Prusya kadar Rusya'dan da nefret ediyordu. Özellikle, şimdi Rusya'nın yürütmekte olduğu *Panislavizm* politikasından. Çünkü 1867 de başlayan "düalist" sistem içinde Slavlar, Alman ve Macarlara oranla çoğunluk teşkil etmekteydiler⁸. Rusya 1867 de bir Panislavist Kongre düzenlemişti⁹. Bu Kongre'de Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya-Macaristan sınırları içindeki Slav'ların kültürel ve siyasal istekleri üzerinde de durulmuştu. Şansölye de Beust bu Kongre'ye o derece kızmıştı ki, "*Almanlar ve Macarlar iki, Slavlar bir'dir. Gerekirse, Slavlar duvara yapıştırılır*" demekten kendisini alamamıştı. De Beust kuzey Slavlarının işini Alman üstünlüğüne, güney Slavlarının işini de Macarlar'a havale etmeyi tasarlamaktaydı¹⁰.

Ortada bir Panislavizm tehlikesi varken, bir de Almanya, Pancermanizm ile Avusturya-Macaristan içindeki Almanları kışkırtacak olursa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması işten bile değildi. Ama, Avusturya-Macaristan Almanya'ya dayanacak olursa, her iki tehlike de bertaraf edilmiş olurdu.

2. ÜÇ İMPARATORLAR LİĞİ

Bu suretle Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki yakınlaşma için gerekli şartlar esasen mevcut hale gelmişti. Bu sebeple, Bismarck teşebbüsü ele alarak, Alman İmparatoru I. Wilhelm'in, 1871 Ağustosunda, *Ischl* kaplıcalı-

⁸ M.E. Vermeil, *L'Empire Allemand, 1871-1900*, Paris, E. de Brocard, 1926, p. 34.

⁹ Bu konuda bak.: Dr. Akdes Nimet Kurat, *Panislavizm*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI. Cilt, sayı 2,' den ayrı basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s. 261.

¹⁰ Bourgeois, *Manuel Historique...*, Tome III, p. 783.

rında François-Joseph'i ziyaret etmesini sağladı. Biraz sonra, François-Joseph'i de Salzburg'da I. Wilhelm'i ziyaret etti. Balolar, ziyafetler birbirini izledi. Bu arada Alman İmparatoru, Şansöyle de Beust'e "Kara Kartal" nişanının en yüksek rütbesini tevcih etti. İki ülke başbakanları Bismarck ve de Beust de Gastein'de görüşmeler yaptılar. Bu gelişmeler Avrupa'nın gözünden kaçmadı. 1869 yılında Fransa ile bir ittifak için çabalayan ve 1866 imn inükamını almak için yanıp tutuşan De Beust, Bismarck ile elele verirken, Paris'te yayınlanan *Le Soir* gazetesi 18 Ağustos 1871 günlü sayısında, "*Almanya ile Avusturya tam bir balayı yaşıyorlar*" diye yazıyordu¹¹.

Bununla beraber, bu "balayı"ndan somut bir sonuç çıkmadı. Şansöyle de Beust, Almanya'nın yeni durumunu ve indkam politikasının iflâs etmiş olduğunu kabul etmekle beraber, yine de Almanya'ya bağlanmakta tereddüt ediyordu. Lâkin, Beust'ün İmparator François-Joseph ile anlaşamaması üzerine, 1871 Kasımında, görevden alındı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanlığına Macaristan Başbakanı ve Bismarck'ın dostu Jules Andrassy getirildi. Andrassy, Beust'ün intikam politikası yerine, "*Benim politikam, net, samimi ve kesin olarak barış'tır*" diyerek Almanya ile tam bir yakınlaşma politikası dönemini başlattı¹². Andrassy, Avusturya-Macaristan'm Balkanlara yönelmesine taraftardı. Yani İmparatorluğun dış politikasını Batı'dan Doğu'ya çeviriyordu. Bu ise, kendisini "Panislavist" Rusya ile çatıştıracaktı. Böyle olunca, Avusturya-Macaristan'm Almanya ile işbirliği zorunlu ve gerekli oluyordu.

Böylece, bir Almanya-Avusturya-Macaristan blokunun ortaya çıkması, Bismarck'ın düşünce sisteminin sonucunu teşkil etti.

Andrassy, 1872 Nisanında, İmparator François-Joseph'in sonbaharda Berlin'i ziyaret etmek istediğini bildirince Almanya bundan gayet memnun oldu. Ne var ki, Rus Çarı II. Aleksandr bu ziyaretin haberini alınca, kendisini bir yalnızlık korkusu sardı ve Almanya'nın Petersburg elçisine "*Size, Avusturya İmparatoru ile aynı zamanda, benim de Berlin'de bulunmayı isteyip istemediğim sorulmadı mı?*" diye sordu¹³. Bunun anlamı, Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki görüşmelere Rusya'nın katılmak istediği idi. Çünkü Rusya, bu sırada Orta Asya'da İngiltere ile devamlı bir çatışma halinde olduğu gibi, içerde de bir takım sorunları vardı. Her ne kadar Fransa ile münasebetleri iyi idiyse de, acı bir yenilgiden sonra zayıflayan ve iç istikrarını henüz sağlayamamış bir Fransa'ya da güvenemiyordu. Buna karşılık Rusya, bir Almanya-Avusturya anlaşmasında, kendisi için çok ciddi tehlikeler gördü¹⁴.

¹¹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 90.

¹² *aynı eser*, p. 91-92.

¹³ Sidney Bradshaw Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale* (Traduit de l'Anglais par Charles Jacob), Tome I, Paris, Les Editions Rieder, 1930, p. 67.

¹⁴ Vermeil, *L'Empire Allemand*, p. 37.

Sonunda, üç imparatorluğun Başbakan ve Dışişleri Bakanları, Bismarck, Andrassy ve Gorçakof 7 Eylül 1872 de Berlin'de buluşurken, üç devletin İmparatorları, I. Wilhelm, Françoisjoseaph ve II. Aleksandr da yine Berlin'de görüşmelerde bulundular. Bu görüşmeler, "*Üç İmparatorlar Ligi*"nin ilk kuruluş adımı olup, buna "*Üçlü Autant*" demek daha doğru olacaktır¹⁵. Çünkü bu "*antant*" bundan sonraki görüşmelerde bir Lig, bir Birlik haline gelecektir.

Berlin görüşmelerinde herhangi bir belge imzalanmış değildir. Görüşmeler esnasında bir takım, görüş birliğine dayanak teşkil eden esaslar ortaya çıkmıştır ki, onlar da şöyledir¹⁶: 1) Avrupa'nın mevcut statükosu kabul ediliyordu. 2) Avrupa barışı tehlikede kalacak olursa, üç devlet aralarında temas ve müzakerelelerde bulunacaklardı. 3) Doğu sorunundan (yani Osmanlı imparatorluğu) doğacak herhangi bir güçlük birlikte çözümlenecekti. 4) İhtilâlcî harekete karşı birlikte hareket edilecekti. 5) Herhangi bir devleü ittifak yapmayacaklardı.

Bu *Üçlü Antant*, 1815 in Kutsal İttifak'ını hatırlatıyordu. Metternich, Hardenberg ve Nesselrode'un yerini şimdi, Bismarck, Andrassy ve Gorçakof almıştı. Ne var ki, Kutsal İttifak'ta o zaman mevcut olan samimiyet, bu *Üçlü Antant*'in Başbakanları ve Dışişleri bakanları arasında mevcut değildi¹⁷.

Mamafih, bu *Üçlü Antant*'da da, üç İmparator, muhafazakârlığın ve *statüko*'nun korunmasında, milletlerarası sosyalizmin doğmakta olan tehlikesine karşı monarşilerin savunulmasında ve nihayet, Fransa'ya karşı barışın ve Avrupa statükosunun korunmasında birleşmiş olmaktadır¹⁸.

Üç İmparatorun buluşmasından Fransa büyük bir telâşa kapıldı. Fakat Fransa'yı yatıştıran ve Fransa'ya istediği teminatı veren de yine Ruslar oldu. Ruslar, Fransa'ya, Berlin'de, toprak ilhakını tanıyan hiç bir belgenin kabul ve imza edilmediği hususunda teminat verirken, Gorçakof da, Fransız elçisine, "*Aramızda fikir ve görüş teatisi yapıldıysa da, hiç bir tutanak tutulmadı. Aramızda yazılı İliç bir şey olmaksızın birbirimizden ayrıldık*" diyerek¹⁹ Fransa'nın endişelerini gidermeye çalıştı. Fransa'nın derdi, Alzas-Loren konusunda bir yazılı anlaşmanın yapıp yapılmadığı idi.

Fakat "*Üç İmparatorlar Autanü*" burada kalmadı. 1873 Nisanında İmparator I. Wilhelm, yanında Şansölye Bismarck ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Moltke olduğu halde, Petersburg'u ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında, Moltke ile Rus Genelkurmay Başkanı Mareşal Berg arasında, bir askerî konvansiyon imzalandı. Buna göre, taraflardan biri bir "*A\Tupa devleti*"nin saldırısına uğrarsa, diğer ta-

^{1a} Bak.: *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 68.

^{1b} Debidour, *adı geçen eser*, p. 458-459.

¹⁷ *aymı eser*, p. 459.

¹⁸ Fay, *adı geçen eser*, p. 68.

¹⁹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 94.

raf, 200.000 kişilik bir kuvvetle öbür tarafın yardımına gidecekti²⁰. Anlaşmada ayrıca, bu anlaşmanın hiç kimseye yönelik olmadığı belirtilerek, "savunma" niteliği belirlenmekteydi.

Rus-Alman askerî anlaşmasından bir kaç hafta sonra, 1873 Mayısında, Rus Çarı Aleksandr, o sırada açılmış olan Viyana Sergisi dolayısıyla, Avusturya'yı ziyaret etti. Bu sefer, II. Aleksandr ile François-Joseph arasında, yani iki imparator arasında bir anlaşma imzalandı. Buna göre de, birbirlerini ilgilendiren sorunlarda birbirlerine danışacaklar, bir "üçüncü" devletin, Avrupa barışını bozacak nitelikteki bir saldırısı halinde, hemen bir işbirliğine girişecekler ve bir askerî eylem gereği ortaya çıkacak olursa, bu konuda hemen bir anlaşma imzalayacaklardı²¹. Bu anlaşma Alman İmparatoru I. Wilhelm'e de bildirildi ve o da bu anlaşmaya katılmak suretile, "Üç İmparatorlar Ligi" ortaya çıktı. Bu iki anlaşmanın niteliği dolayısıyledir ki, buna *Üç İmparatorlar İttifakı* da denir.

Üç İmparatorlar Ligi veya ittifakı sağlam temellere oturmuş değildir. Bir defa, Moltke'nin imzaladığı Rus-Alman konvansiyonundan Bismarck hoşlanmadı. Bir defa, Rusya'nın Fransa'ya karşı çarpışmıyacağından emin bulunuyordu. Bir Fransız-Rus yakınlaşması da içinde devamlı bir endişeydi. Buna karşılık, Orta Asya'da İngiltere ile çatışma halinde bulunan Rusya'nın, İngiltere ile Avrupa'da da bir çatışmaya girmesi halinde, Almanya Rusya'nın yardımına gitmek zorunda kalacaktı. Bu sebeple Bismarck, bu anlaşmaya pek önem vermemiştir.

Diğer taraftan, Almanya'nın da katıldığı Rusya-Avusturya-Macaristan anlaşmasına gelince: Bu anlaşmanın da samimi bir işbirliği havasını yansıtmadığı açıktı ve Üç İmparatorlar Ligi'nin en zayıf halkası da bu ikisi idi. Zira, bu iki devlet şimdi Balkanlarda tam bir çatışma halindeydiler ve bu bakımdan da ikisinin çıkarları birbirile tam anlamı ile çelişkiydi. Viyana anlaşması, gûya bu çelişkiyi gidermek ve bir uzlaşma yaratmak için bir teşebbüstü. Lâkin 1875 de patlak veren ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına varan Balkan krizi, iki imparatorluğun münasebetlerini iyice gerginleştirdi.

İKİNCİ KISIM

ALMANYA - AVUSTURYA - MACARİSTAN İTTİFAKI,

1879

1875 Balkan krizi Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın münasebetlerini esaslı bir şekilde bozacak olan olaylar dizisini başlatırken, diğer yanda Fransız-Alman

²⁰ Hauser, *aynı eser* p. 96; Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 68.

²¹ Fay, *aynı eser*, p. 69.

münasebetleri de bir dizi gerginlikler ve krizler geçirdi. Almanya'nın Fransa ile münasebederi zaman zaman gayet kötüleşip, bir savaş ihtimali dahi belirdi. Bu gelişmeleri şu noktalar üzerinde toplayabiliriz:

1) Bismarck, Frankfurt barışı ile Fransa'ya 5 milyar franklık bir savaş tazminatı yüklemişti. Bu tazminat ödeninceye kadar da Fransa'nın kuzey toprakları Almanya'nın işgali altında kalacaktı. Bismarck, Fransa'nın bu tazminatı hemen ödeyemeyeceğini tahmin etmiş ve böyle bir ihtimalden de büyük hoşnutluk duymuştu. Zira Fransa bu tazminatı ödemedikçe de, Almanya da Fransa'nın kuzeyinde işgal altında tuttuğu stratejik yerleri boşaltmaz ve hatta belki de bu yerleri Almanya'ya ilhak edebilirdi. Bu suretle Almanya, Fransa'ya karşı kuzeyinde bir baskı vasıtası elde etmiş olurdu.

Fakat Bismarck'ın bu tahmin ve hesapları yanlış çıktı. Cumhurbaşkanı Thiers'in olağanüstü çabaları sonucu, Fransa, ödemeye mecbur olduğu savaş tazminatını, 1873 Eylülünde, vaktinden önce ve tamamen ödedi. Tabii bu da Bismarck'ın hiç hoşuna gitmedi. Zira, Fransa üzerindeki bir baskı aracından yoksun kalıyordu.

2) Öte yandan Bismarck, Fransa'nın 1870-1871 yenilgisinden sonra, iç düzene kavuşmasının çok uzun süreceğini hesaplamış ve iç düzensizlik devam ettiği sürece de Fransa'nın Almanya karşısında zayıf kalacağını düşünmüştü. Fakat bu da olmadı.

III. Napolyon'un düşürülmesinden sonra, Cumhuriyetçilik eğilimi kuvvetlenmiş ve Cumhuriyetçiler çoğunlukta görünüyordu. Fakat "monarşistler" in durumu da kuvvetliydi. Thiers, yenilgiden sonra Fransa'nın başına geçtikten sonra, bir süre bu Sağcılar (Monarşisüer) ile, Solcular (Cumhuriyetçiler,) arasında bocalamak zorunda kaldı. Bu gelişmeler karşısında Bismarck şöyle düşünmekteydi: Fransa'da Cumhuriyetin kurulması, Fransa'nın Almanya'yı rahat bırakması için gereklidir. Ve Bismarck şöyle demektedir: "*Fransa'da katolik bir monarşinin kurulması ile, Avusturya ile beraber intikam alma arzusu gerçekleştirilme yoluna girerdi. Bu sebeptendir ki, Fransa'da krallığın ihyasına yardımı, Almanya'nın ve barışın menfaatlerine aykırı görüyordum ve bu fikrin taraftarlarıyla mücadeleye giriştim*"²². Zira Bismarck'a göre, "Cumhuriyetçi" bir Fransa ile Muüakivetçi bir Rusya'nın anlaşması kolay olmazdı. Ama aksi olabilirdi.

Lâkin Thiers'in 1873 Mayısında Monarşistler ve muhafazakârlar tarafından düşürülmesi Bismarck'ı yeniden korkuttu. Nihayet Fransa'da 25 Şubat 1875 de ilân edilen Anayasa ile Cumhuriyet (3. Cumhuriyet) ilân ediliyordu, Fakat bu anayasayı çıkarmak için Cumhuriyetçiler Monarşistler'e bir hayli tâviz vermişlerdi. Bundan daha önemlisi, 3. Cumhuriyet Anayasası'nın kabulü ile Fransa'daki iç is-

²² *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt II, s. 247.

tikrarsızlık da sona ermiş oluyordu. Halbuki, Fransa içerde kendi derüerile meşgul olduğu sürece, Almanya için tehlike olamazdı.

3) Bismarck, Katolik olan güney Alman devletlerini Birliğe âdetâ zorla sokmuştu. Bu tarihten sonra da, bu devletler üzerinde bir baskı vasıtası olarak Katoliklik aleyhtarı (Kulturkampf) bir politika izledi. Bismarck'ın bu politikası Papa ile münasebetlerini gerginleştirirken, Fransız kamu oyununda da sert tepkilerin doğmasına sebep oldu. Bir çok Fransız rahipleri, Bismarck'a ve Almanya'ya şiddetli hücumlarda bulunmaya başladılar. Tabii bu hücumlar Alman basını tarafından cevapsız bırakılmadı. Alman basınından Fransa'ya tehditler yağmaya başladı. Bu sırada Fransa'da cumhurbaşkanı Mac Mahon ve Dışişleri Bakanı da Decazes idi. Decazes, bu gerginlikten yararlanarak, Fransa'nın Avrupa'daki durumunu kuvvetlendirmek istedi. Decazes, 1815 te yenilen Fransa'nın 1818 Aix-la-Chapelle Kongresi'nde yine Avrupa Direktuarı'na dahil olması gibi bir durum yaratıp Fransa'yı yalnızlıktan kurtarmak istiyordu. Bu sebeple Almanya'nın kendisini tehdit ettiğini dahi devletlere bildirdi. Fransa, bu manevra ile, özellikle İngiltere ve Rusya'yı yanına çekmek istiyordu. Fransa'nın telâş karşısında, bu iki devlet, Fransa'yı tamamen desteklememekle beraber, Fransız-Alman gerginliğini gidermek için müdahale ettiler. İngiltere 1871 denberi Fransa'ya sempati ile bakıyordu. Daha 1871 Nisanında, Londra'daki Rus elçisi Fransız elçisine "*İngiltere sizi seviyor*" demişti²³. Gorçakof da 1872 Eylülünde Fransız elçisine "*Kuvvetli bir Fransa bize lâzımdır*" diyerek²⁴, Rusya'nın tutumunu açıklamıştı. Fakat ne İngiltere'nin ve ne de Rusya'nın Fransa için bir savaşa gidecek durumları yoktu. İngiltere Kraliçesi Viktorya, Alman İmparatoru'na bizzat mektup yazarak, Fransa'nın barışçı niyetleri hakkında teminat vermek suretile gerginliğin giderilmesine yardımcı oldu. Fransa'nın Berlin elçisi Paris'e, 20 Mart 1874 de "*Kraliçe sayesinde ki, Berlin'de durum yatışmıştır*" diye yazıyordu²⁵.

4) Nihayet Fransız Millî Meclisi 1875 Martında kabul ettiği bir kanunla, Fransız ordusunda alayların yapısını üç taburdan dört tabura çıkarınca bu sefer Fransa ile Almanya arasında yeni bir gerginlik doğdu. Bismarck'a göre, bu yeni kabul edilen kanun, Fransa'nın bir intikam savaşıma hazırlık olmak üzere silâhlanmasıydı. Bu hazırlığı kesmek amacı ile Bismarck Alman basınında geniş bir kampanya açtı. Bu kampanyaya Fransız basını da aynı şiddetle cevap verince, iki devlet arasında bir savaş havası esmeye başladı. Bunun üzerine Fransa İngiltere ve Rusya'ya başvurarak, Almanya'nın Fransa'ya savaş açması halinde, nasıl bir tutum alacaklarını sordu. İngiltere harekete geçmek için bir vaadde bulunmadı. Rusya da, Fransa'ya sempatisine rağmen, barış taraftarı olduğunu bildirdi. Bu

²³ Bourgeois, *adı geçen eser*, Tome III, p. 774.

²⁴ *aynı cscı*, p. 775.

²⁶ *aynı eser*, p. 775.

durum karşısında Fransa daha ileri gidemedi. Esasında, Bismarck, Fransa'ya bir uyardırma bulunmak istemişdi. Amacı da gerçekleşti. O da işi bu noktada kesti ²⁶ |

5) Fakat bunun arkasından Fransız-Alman münasebetlerinde yeni bir kriz patlak verdi. Bismarck'ın yakınlarından ve Atina'dan Petersburg elçiliğine tayin edilen Radowitz'in Berlin'deki Fransız elçisi Gontaut-Biron ile 15 Nisan 1875 akşamı bir yemekte yaptığı konuşmada, söylediği bir söz, Fransa'yı yeniden telâşlandırmaya yetti. İddiaya göre, Radowitz, bir sohbet havası içinde, Fransız elçisine, Fransa'nın intikam savaşından vazgeçmiyeceğini, bu sebeple de Almanya'nın Fransa'ya karşı bir önleyici savaş yapmak zorunda kalacağını, bu sebeple de Rusya'nın tutumunu öğrenmenin Petersburg'daki görevi olacağını söylemişti²⁷. Fransız hükümeti bu görüşme olayını ve Radowitz'in, söylediği ileri sürülen sözlerini, bütün devletlere ilettili. İngiltere ve Rusya'nın yeniden telâşlandırıldığı bir gerçektir. Rusya, Fransa'ya, tehdit edilmesi halinde destek vaat etmekten geri kalmadı. İngiltere de, Rusya da, Almanya'ya uyardırma bulundular. Halbuki Almanya'nın ve özellikle Bismarck'ın Fransa'ya bir savaş açmaya hiç niyeti yoktu. Bismarck İngiltere'nin araya girmesine memnun olmuştu ve İngiltere'nin Berlin elçisi Londra'ya, 11 Mayıs'ta, "*Bismarck bana, Avrupa barışını bulandırmaya hiç niyeti olmadığını söylemiştir*" diye yazıyordu²⁸. Aynı günlerde Çar Aleksandr ve Gorçakof da Berlin'i ziyaret ettiler. Gorçakof, Berlin'deki Fransız elçisine, "*Düü akşam Bismarcki gördüm. Sizi temin ederim ki kendisi gayet barışçıdır ve dolaşısıyla, bir savaş ihtimalinden endişe etmeyiniz*" diye teminat veriyordu ²⁹

Bismarck ise, "Radowitz olayı" için şöyle demektedir: *Kont Moltke ve Radowitz ile yapılan görüşmeleri, Avrupa önünde bizim tarafımızdan tehdit ve Rusya tarafından himaye edilen bir Fransa manzarası yaratmak için Gontautiun büyük bir maharetle tertip ettiği tahmin olunabilir*³⁰.

Fakat bütün bu gelişmeler içinde Bismarck'ı en fazla sınırlendiren şey, Gorçakofun tutumuydu. Bismarck'a göre, bütün bu oyunlar Gorçakoftan ve onun Fransa'yı destekleme politikasından kaynaklanıyordu. Rus Çarı ve Gorçakof 10 Mayıs 1875 de Berlin'i ziyaret ettiklerinde, Bismarck Gorçakofa, "*Paris'te methedilmek istiyorsanız, bunun için Rusya ile olan münasebetlerimizi bozmaya lüzum yok. Ben size yardıma hazırım. İsterseniz, Berlin'de, üzerinde "Gorçakof Frausap himaye ediyor" yazısı bulunan 5 franklık paralar bastırayım. Alman elçiliğinde bir tiyatro da tertip edebiliriz. Siz de orada, Fransız sosyetesinin karşısına, ışıkların ortasında aynı yazı ile, beyaz elbiseli ve kanatlı bir melek*

²⁶ Hauser, *adı geçen eser*, p. 104-105 .

²⁷ Bu konuda bak.: *aynı eser*, p. 106 ve 108.

²⁸ *aynı eser*, p. 107-108.

²⁹ Hauser, *aynı eser*, p. 108.

³⁰ *Düşüneler re Hâtıralar*, Cilt II, s. 253.

rolünde çıkabilirsiniz" diyerek³¹ alay etti. Bismarck, Gorçakofun bu sözlere tepesi için de, *"Bu acı sözlerim karşısında yelkenleri oldukça suya indirdi ve benim için delillerle sabit olan vâkıalan inkâr cihetine gitti"* demektedir.

Bismarck , bütün bu gelişmelerin sonucunda, Fransa'nın, bir intikam savaşı için İngiltere ve Rusya'da kolaylıkla bir müttefik bulamayacağını da görmüştü. Bu sebeptendir ki, Rusya'ya çok kızmış olan Bismarck, bundan sonra, Rusya'nın Balkanlar'da uğraşmasını ve bu suretle Fransa'ya yaklaşma fırsatını elde edemesini hoşnudukla karşılayacaktır.

Fransa'ya gelice: Belirttiğimiz krizlerin gelişmelerini Fransa kendisi için bir zafer saydı. Fakat, ne İngiltere ve ne de Rusya Almanya karşısında Fransa'nın yanında yer almış değillerdi. Rusya'nın Fransa'ya yanaşması ancak 20 yıl sonra, İngiltere'nin de Fransa'ya yanaşması ancak 30 yıl sonra mümkün olacaktır.

İşte Üç İmparatorlar Ligi'nin üyeleri 1875-1878 Balkanlar ve Doğu krizine bu hava içinde girdiler. Aralarındaki anlaşmalara rağmen, Rusya'nın Ayastefanos Andaşmasında Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını bir kenara itivermesi, aralarının açılmasına yetti. Ayastefanos barışı üzerine İngiltere Rusya'ya karşı cephe alınca, Avusturya da İngiltere'nin yanına katıldı. Berlin Kongresi'ne gelindiği zaman, Bismarck Avrupa'nın kuvvet dengesinde, Avusturya-Macaristan'a daha fazla ağırlık verdi. Berlin Kongresi'nin gerek genel oturumlarında, gerek komisyon çalışmalarında, Rusya ile Avusturya-Macaristan 'ın çıkarlarının çaiüştüğü hemen bütün sorunlarda, Avusturya-Macaristan'ı tuttu. Kongre sona erdiği zaman, *L'ç imparatorlar Ligi* de sona ermişti.

Almanya ile Rusya'nın münasebetleri ise, Berlin Kongresi'nden büyük bir sarsıntı ile çıktı. Ruslar, Kongre'deki hemizetlerinin suçunu Bismark'a yüklediler. Çar Aleksandr'ın, çok etkisi altında kaldığı Panislavistler'in gözünde Bismarck en büyük düşmandı. Rusya, birdenbire askerî hazırlıklar yapmaya ve Polonya'ya asker yığmaya başlamıştı. Bu, Bismarck'ın hoşuna gitmedi.

Bundan başka Bismarck, özellikle Ayastefanos barışından sonra İngiltere ile Avusturya-Macaristan arasındaki yakınlaşmadan da endişe duydu. Bu endişe do i avı sile ve Avusturya-Macaristan' ı elinden kaçırmamak için, Berlin Kongresi sırasında Rusya'ya karşı daima onu destekledi. Şimdi ise, Bismarck'ın yakın dostu vaşlı Aundrassy'nin Dışişleri Bakanlığından ayrılacağı söylenmeye başlanmıştı. Andrsassy, Rusya'ya karşı Almanya'ya dayanma politikasının hararetili taraftarı idi. Fakat, ondan sonra imparatorluğun Dışişleri Bakanlığına geleceği söylenen Baron Haymerle, acaba aynı politikayı izleyecek miydi? Ya İngiltere veya Fransa'ya yaklaşırsa?

³¹ *Düşünceler ve Hâtralar*, Cilt II, s. 254 .

Tam bu sıradadır ki, Çar II. Aleksandr dayısı I. Wilhelm'e 15 Ağustos 1879 da bir mektup yazıp, Bismarck'm politikasından şikâyet ediyor ve bu politikanın "üzücü sonuçlar" doğurması ihtimalinden söz ediyordu. Çar, mektubunda, son zamanlarda, Rusya'nın Balkanlardaki faaliyetlerinin Almanya tarafından desteklenmesinden şikâyet ederek şöyle diyordu: "İki ülke basının son zamanlarda yaptığı gibi, bu durumun, iki milleti birbirine karşı sertleştirerek, iyi komşuluk münasebetlerimizde meydana getirebileceği üzücü sonuçlara dikkatinizi çekmei görev sayıyorum"³². Çar, mektubunda, aynı zamanda, Rusya'nın 1870 de Prusya'ya yaptığı hizmetlerden de söz etmekteydi^{32 33}.

"Çar Aleksandrın tehditkâr mektubu beni, Rusya'ya karşı bağımsızlığımızı satanına ve korumaya kesin olarak karar vermek zorunda bıraktı" diyen³⁴ Bismarck, hemen harekete geçip, o sırada bulunduğu Gastein kaplıcalarına Andrassy'yi davet etti. 27 ve 28 Ağustos 1879 günlerinde yapılan görüşmelerde Bismarck bir savunma ittifakı teklif etti. Andrassy ise, Rusya'ya karşı bir ittifak istedi. Andrassy, Fransa'nın Almanya'ya saldırması halinde Almanya'ya yardım yapmayı gerektirecek böyle genel bir ittifaka razı olmadı. Avusturya-Macaristan. İngiltere ile bozuşmayı istemiyordu. Fransa'nın Almanya'ya saldırısı halinde Almanya'ya yardım, böyle bir durumu ortaya çıkarabilirdi^{35 36}. Bismarck-Avusturya'yı elden kaçırmamak için ittifakın Rusya'ya karşı yapılmasını kabul etti. Çünkü Avusturya'yı yalnız bıraktığı takdirde, Rusya ile çatışma halinde olan bu devletin Fransa ile birleşmesinden korkuyordu.

Almanya ile ittifakı Avusturya-Macaristan da istiyordu. Bir defa İmparator François-Joseph Gastein'de varılan anlaşmadan son derece memnun oldu Andrassy, İmparator'a, "Majestelerinin elleri Doğu'da serbest ve kuşetlidir di-yordu³⁰. Özellikle Macarlar da Almanya ile ittifakın hareretli savuncusu idiler. Ayrıca İmparatorluk içindeki Almanlar da, yine İmparatorluk sınırları içinde artan Panislavist faaliyetler karşısında, bir *Paucermen* ittifakını bir güvenlik unsuru olarak görmekteydiler. Nihayet, Avusturya sınırları içinde bulunan ve Rusya'dan nefret eden Polonyalılar da Almanya ile ittifakı desteklediler³⁷.

Lâkin Avusturya-Macaristan ile ittifakı Alman İmparatoruna kabul ettim sorun oldu. İmparator I. Wilhelm'e göre, asıl tehlike 1866 nın acısını unutmayan Avusturya'dan gelebilirdi. Yoksa Rusya'dan değil. I. Wilhelm gençliğinde

³² A. Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Première Partie: La Paix Armée, 1878-1 ?'-■* Paris, Félix Alcan, 1917, p. 22. Bundan sonra bu eseri La Paix Armée diye zikredeceğiz. Ayrıca Hauser, *adı geçen eser*, p. 175.

³³ Vermeil, *L'Empire Allemand*, p. 118.

³⁴ *Düşünceler ve Hâtralar*, Cilt II, s. 339.

³⁵ Bak.: Hauser, *adı geçen eser*, p. 176.

³⁶ Hauser, *aynı eser*, p. 176.

³⁷ Jean Larmeroux, *La Politique Extérieure de l'Autriche-Hongrie, 1875-1914, Tome I: La Situation de l'Orient*, Paris, Plon, 1918, p. 246-247.

Rusya'ya karşı İngiltere ile ittifaka taraftar olmuştu. Şimdi yaşlanmış (82 yaşındaydı) ve fikirlerini değiştirmişti. Rusya ile iyi münasabetslere taraftardı. Fakat Bismarck, ittifakın I. Wilhelm tarafından reddi halinde kendisile beraber bütün kabinenin de istifa edeceği tehdidini ileri sürünce³⁸, İmparator, "*Beni bu karara mecbur bırakanlar bunun sorumluluğunu da üzerlerine alacaklardır*" diyerek³⁹ ittifakı kabul etti.

Almanya ile Avusturya-Macaristan imparatorlukları arasında I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek bu ittifak, 7 Ekim 1879 da Viyana'da imzalandı⁴⁰.

Bu ittifaka göre, taraflardan biri Rusya'nın bir saldırısına uğrarsa, diğer taraf, bütün askerî gücü ile müttefikine yardım edecektir. Taraflardan biri Rusya'dan başka bir devletin saldırısına uğrarsa, diğer taraf hayırhah bir tarafsızlık izleyecektir. Bununla beraber, Rusya, bu saldırgan devlete, doğrudan doğruya yardım veya askerî tedbirler yoluyla yardım edecek olursa, diğer taraf derhal müttefikinin yanında yer alacaktır. Her iki halde de yapılacak savaşın sonunda, Rusya ile ayrı barış yapılmayacak ve birlikte hareket edeceklerdir. İttifakın 4. maddesine göre de, bu ittifak gizli kalacak ve ancak iki tarafın anlaşması halinde bir üçüncü devlete açıklanabilecektir.

İttifak beş yıl süreli idi. Fakat taraflardan biri, bu beş yılın sonunda fesih hakkını kullanmadığı takdirde, antlaşma 5 yıl daha uzayacaktı. Taraflardan hiç biri fashetmediği için, bu ittifak I. dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Bu ittifakın Almanya'ya sağladığı yararlar şunlardı: Almanya Fransa ile tek başına savaş yapabiliyordu. Avusturya'nın yardımına ihtiyacı yoktu. Fakat Fransa ile savaşırken, Rusya Fransa'nın yanında yer alırsa, o zaman Almanya'nın durumu kötüleşebilirdi. Fakat şimdi, ittifaka göre, Rusya'nın işe karışması halinde, Avusturya da Rusya'ya savaş açacaktı ki, böyle bir durumda Almanya'nın iki cep-heli bir savaş karşısındaki yükü, bir hayli hafiflemiş olacaktır.

Avusturya-Macaristan'ın elde ettiği yararlarla gelince: Bu devlet Rusya'ya karşı tek başına bir savaşı göze alamıyordu. Şimdi bu ittifak ile, Rusya ile bir savaş halinde, Almanya'nın yardımını sağlamış olmaktadır. Ayrıca, Avusturya'nın savaş yapmak zorunda kalabileceği bir diğer devlet de, toprak istekleri dolayısıyla (irredantizm), İtalya idi. Avusturya-Macaristan İtalya ile tek başına savaşabiliyordu.

³⁸ *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt I, s. 354.

³⁹ Renouvin, *adı geçen eser*, Tome VI, p. 101-102.

⁴⁰ 5 maddelik ittifakın Almanca metni: Alfred Francis Pribram, *Les Traités Politiques Secrets de l'Autriche-Hongrie*, Tome I: *Le Secret de la Triple Alliance*, Paris, Alfred Costes, 1923, p. 8-11; ffransızca metin: p. 11-13; Debidour, *La Paix Armée*, p. 297-298. Albin, *Les Grands Traités...*, p. 58-59.

Yeter ki, arkasından, yani Rusya'dan emin olsun. Böyle bir savaşta ise, yani Rusya'nın işe karışması halinde, Almanya yardımı gelecekti.

Bu itdfak bundan sonra Alman dış politikasının önemli bir belgesini teşkil etmiştir. Keza, Avusturya-Macaristan imparatorluğu da, bu ittifak ile. Bismarck'dan sonra dahi, Alman dış politikasının ana unsuru olarak devam edecektir.

1871 den 1914 e kadar devam eden sürede, Avrupa devletleri kendi aralarında hiç bir savaş yapmamalarına rağmen, bu itdfak, bu uzun barış döneminin ilk ittifakını teşkil etmektedir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İKİNCİ ÜÇ İMPARATORLAR LİĞİ, 1881

Bismarck, Avusturya-Macaristan ile 1879 ittifakını yapmakla beraber. Rusya'dan tamamen vazgeçmiş değildi. Bu sırada Fransız-Alman münasebetlerinde herhangi bir sorun olmamakla beraber, Fransa'nın bir "*intikam savaşı* " ve bir Fransız-Rus ittifakı kâbusu, Bismarck'ın kafasından bir türlü çıkmıyordu. Bu sebeple, Berlin Kongresi'nde, Rusya ile bozulmuş olan münasebederi tekrar düzeldi, bir Fransız-Rus yakınlaşmasını önlemeye kararlıydı. 1879 ittifakı böyle bir yakınlaşmayı önleyebilecek nitelikte değildi. Rusya ile yakınlaşmayı sağlamaca : derece kararlıydı ki, 1879 ittifakını yaptıktan sonra, Avusturya-Macaristan'a b:r kaç defa uyarıda bulunarak, Rusya ile sorun çıkarmamasını, 1879 ittifakının fe-ir "saldırı" ittifakı değil, her şeyden önce, bir "savunma" ittifakı olduğunu hatırlatmıştı⁴¹ Bismarck, "*Komşusunun arzu ve emellerini gerçekleştirmek için, kendi vatandaşlarını ileri sürerek, onların kan ve mallarını feda etmek, Alman İmparatorluğu'nun görevi değildir... Viyana'da bu... ittifakın öngörmediği şekilde hak iddialarında bulunmaktan kaçınmalılar*" diyordu⁴². Gerçekten, Bismarck düştükten sonra Avusturya-Macaristan'm Balkanlardaki faaliyeti daha atak bir nitelik kazanmış ve bu da kendisini artan bir şekilde Rusya ile çatışmaya götürmüştür.

Bundan başka Bismarck, 1879 ittifakını yaparken, bunu, Rusyacı Almanya'ya yaklaştırmak için bir tehdit vasıtası olarak da kullanmayı düşünmüştü. Rusya, Avusturya ile Almanya arasında bir ittifakın varlığını hissedecek olursa, bundan korkacak ve kendisini yalnız hissederek Almanya-Avusturya bucuna katılmak isteyecekti. Bismarck'ın bu taktiği başarılı oldu. Bu sebepür. Bismarck, 1879 ittifakının gerçek niteliğini açıklamadan, Almanya ile Avustunar Macaristan aasmda bir blokun kurulmuş olduğunu Rusya'ya duyurdu.

⁴¹ Debidour, La Paix Année, p. 24.

⁴² Düşünceler re Hâtralar, Cilt II, s. 362.

Bismarck'ın Rusya üzerindeki bir baskı vasıtası da İngiltere oldu. Bismarck, Rusya için harekete geçmeden önce, Fransa'ya karşı İngiltere'yi yanma almak istedi. 1879 ittifakının imzalandığı sıralarda, İngiltere nezdinde teşebbüste bulunarak, bir Alman-Rus savaşıma Fransa da katılırsa, İngiltere'nin nasıl bir tutum alacağı hususunda bir zemin yoklaması yapıldı. İngiltere ise, Fransa'yı "uslu" tutmaya çalışacağı cevabını verdi. Bu cevap Bismarck'ı tatmin etmedi. İngiltere bu cevabı verirken şöyle düşünüyordu: Almanya nasıl olsa Avusturya'ya angaje olmuştur ve Rusya'ya karşı Balkanlar'da Avusturya'yı destekleyecektir. Yani Almanya, İngiltere'nin yerine Rusya'ya karşı mücadeleyi desteklemekle, İngiltere'nin görevini yapmaktadır. Şu halde bir de ayrıca Almanya'ya angaje olmaya gerek yoktur⁴³.

İngiltere faktörü, özellikle Berlin Antlaşmasından sonra Rusya'nın Almanya'ya yaklaşmasında önemli bir rol oynadı. İngiltere, 1878 den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma poliükasını terk ederek, İmparatorluk sınırları içindeki millî hareketleri desteklemek suetile, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkınuları üzerinde kendisine bağlı devletler kurma politikasına başlamıştı. Ermeni sorununu desteklemesi bundandı. Ayrıca İngiltere şimdi Kıbrıs'a da yerleşmişti. Bunlar hep Rusya'ya karşı alınmış tedbirlerdi. İkincisi, Rusya bu sırada Orta Asya'da ve özellikle Afganistan üzerinde de İngiltere ile mücadele halindeydi. Üçüncüsü, şimdi İngiltere'nin yeni Boğazlar politikası da Rusya'yı korkuttu. Berlin Kongresi'nde İngiltere, 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne yeni bir yorum getirerek, bu sözleşme ile, Boğazların kapalılığı konusunda alınmış olan taahhüdün sadece Osmanlı Devleti'ne karşı alınmış bir taahhüt olduğunu ileri sürdü. Bunun anlamı ise, İngiltere'nin Osmanlı Devletile anlaşarak Boğazlar'dan donanmasını geçirip, Karadeniz'de Rusya'yı tehdit edebileceği idi.

Mamafih Rusya'nın Almanya'ya yanaşmasında rol oynayan iki kişi vardır. Bunlardan biri, Gorçakofun yerine Rus Dışişleri Bakanlığı'na gelen *Giers* ile 1880 Ocak ayında Rusya'nın Berlin elçiliğine tayin edilen Saburov'dur. Her iki Rus diplomatı da, Berlin Kongresi'nde Bismarck'a duyulan kızgınlığı bir tarafa bırakıp, Almanya'ya yanaşmanın tarafı oldular⁴⁴. Kaldı ki Saburov, bütün Rus diplomatları gibi, Boğazlar'a ve İstanbul'a çok önem veriyor ve buraların Rusya'nın kontrolünde olmasını istiyordu. Bu bakımdan da, İngiltere'nin Berlin Kongresi'nde ortaya attığı, Boğazların kapalılığı ile ilgili yeni yorumundan büyük endişe duyuyordu. Bu sebeple, Berlin'e geldikten sonra Bismarck ile bu konuda pek çok konuşmalar yaptığı gibi, Boğazlar konusunda Bismarck'a uzun bir muhtıra (memorandum) verdi. Bu muhtırada 1833 Hünkâr İskeleyi Andaşmasından başlayarak 1841 sözleşmesini, 1856 Paris Antlaşmasını ve nihayet

⁴³ Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, p. 266.

⁴⁴ Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 81.

1871 Londra protokolünün bir tahlisini yapıp ve Rusya'nın Boğazlar politikasının gelişmelerini belirttikten sonra, İngiltere'nin Berlin kongresinde Boğazlarda ilgili görüşlerinden Rusya'nın duyduğu endişeleri, bu görüşler sonucu, Rusya Akdeniz'e bir tek gemi geçirmek imkânına sahip değilken, İngiltere'nin Osmanlı Padişahı ile anlaşıp rahatlıkla Karadeniz'e donanmasını sokabileceğini söyledi. Sonuç olarak da, önceden *sezmiş* olduğu Almanya-Avusturya itdfakına da değinerek, 1872 Uç İmparatorlar Ligi'nin yenilenmesi surenle Avrupa barışının korunmasını ve Almanya ile Avusturya'nın bu konuda Rusya'ya destek vermesini istedi⁴⁵.

Bu sırada Almanya ile Fransa arasındaki münasebetler iyi olmakla beraber, Bismarck, bir Fransız-Alman yakınlaşması kâbusundan kurtulamadığı için, Rusya'nın bu teşebbüsünü gayet müsait karşıladı. Kaldı ki, Uç İmparatorlar Ligi'nin yenilenmesi Avusturya'nın da işine yarıyacaktı. Çünkü, 1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'in yönetimini Avusturya'ya bırakmıştı. Dolayısıyla böyle üçlü bir anlaşma halinde, Rusya'nın Balkanlar'daki bu durumu, tek taraflı bir hareketle, Slavların lehine ve Avusturya'nın aleyhine değiştirmesi ihtimali de ortadan kalkacağı gibi, Balkanlarda Rusya ile bir işbirliği imkânı da doğabilirdi⁴⁶.

Rusya'nın bu teşebbüsü üzerine *ikinci Uç İmparatorlar Ligi*, bu sefer yazılı olarak ve gayet gizli tutularak 18 Haziran 1881 de Berlin'de imzalandı⁴⁷. Bu anlaşma son derece gizli tutulmuş ve ancak 1918 de açıklanmıştır. Bismarck, bu anlaşmanın görüşmelerinden pek az kimseyi haberdar etmiş ve bu görüşmelerin diplomatik yazışmalarında özel bir şifre kullanmıştır⁴⁸.

Uç yıl süreli 7 maddelik bu antlaşmanın *birinci* maddesine göre, taraflardan biri, bir dördüncü devletle savaşa tutuşursa, diğerleri sempatik tarafsızlık gösterecekler ve savaşın genişlememesi ve lokal kalması için çaba harcayacaklardır.

Bunun anlamı şuydu ki, Almanya Fransa ile, Avusturya İtalya ile Rusya da Osmanlı Devletile yapacakları savaşlarda, arkalarından emin olacaklardı. Yalnız, 1. maddenin 2. paragrafına göre, taraflardan birisi-ki bu Rusya olacak-Osmanlı Devletile bir savaş yapacak olursa, bu savaşın sonuçları hakkında, aralarında, peşinen bir anlaşma yapacaklardı. Yani, başka bir deyişle, Avusturya-Macaristan'm Balkanlar'daki çıkarları garanti altına alınmış olacak ve Rusya'nın bir ikinci Ayastefanos sürprizini ortaya çıkarması önlenmiş olacaktı.

⁴⁵ Bak.: Fay, *aynı eser*, p. 82-83.

⁴⁶ *aynı eser*, p. 83-84.

⁴⁷ 18 Haziran 1881 Antlaşmasının metni: Pribram, *Les Traités Politiques Secrets...*, Tome I, p. 17-20.

⁴⁸ Fay, *aynı eser*, p. 84.

Antlaşmanın *ikinci* maddesine göre de, taraflar Avusturya-Macaristan'm Berlin Anlaşması ile Bosna-Hersek'te kazanmış olduğu haklara saygı gösterecekler ve aralarında anlaşma olmadıkça "*Avrupa Türkiyesi*"nin statükosunu değiştirmeyeceklerdi.

Bunun anlamı ise, Rusya'nın Kafkaslar bölgesinde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde serbest bırakılmasıydı.

Andaşmanın *üçüncü* maddesi ise, Saburov'un Bismarck'a verdiği muhtırada belirttiği endişelere cevap verecek nitelikteydi. Bu maddeye göre: Taraflar, Boğazların kapalılığına saygı göstermeyi taahhüt ediyorlar ve aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin (metinde *Türkiye*), Boğazların kapalılığı konusunda hiç bir devlete istisnaî muamele uygulamamasını ve Boğazlar'daki topraklarda hiç bir devlete üs vermemesini sağlayacaklardı. Osmanlı Devleti bu kuralı bozar veya bozması ihtimali ortaya çıkarsa, bunu önlemek üzere taraflar, Osmanlı Devleti'nin bu hareketinden zarar gören tarafla savaş haline girmiş olduğunu Osmanlı Devleti'ne bildirecekler ve ayrıca 1878 Berlin Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti'nin statükosuna sağlamış olduğu güvenliğin ortadan kalktığını bu devlete bildireceklerdi.

Görülüyor ki, bu madde, Rusya'nın Boğazlarda ilgili bütün isteklerini yerine getiriyordu.

Antlaşmanın *altıncı* maddesine göre de, 1872 Üç imparatorlar Ligi'nden sonra, 1873 Nisanında Almanya ile Rusya ve 1873 Mayısında da Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanmış olan gizli konvaansiyonlar yürürlükten kalkıyor ve 1881 Antlaşması onların yerini alıyordu.

imzalanan ek bir protokolde de, Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi imkânı öngörülüyor ve Avusturya-Macaristan'a da, kendisine uygun gelecek bir zamanda Bosna-Hersek'i ilhak etme hakkı tanınıyordu⁴⁹. Böylece Bismarck, Balkanları Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında paylaşmış olmaktadır⁵⁰.

Şunu da belirtelim ki, bu antlaşma, Avusturya-Macaristan ile Almanya arasındaki 1879 ittifakına hiç bir hanel getirmiyordu. Antlaşmanın müzakereleri sırasında Bismarck bu noktayı Rusya'ya açık bir şekilde belirtmiş ve bunu rahatlıkla kabul ettirmişti. Bu durum ise, Üç imparatorlar Ligi içinde Almanya'ya üstün bir durum sağlamış olmaktadır. Zira, her iki devlet de ayrı ayrı anlaşmalarla Bismarck politikasının dümen izine girmiş oluyordular.

Genel olarak bakıldıkta, 2. Üç İmparatorlar Ligi ile Almanya, Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın arasını bulmak için Balkanları bu iki devlet arasında

⁴⁹ Protokolün metni: Pribram, *adı geçen eser*, Tome I, p. 20-22.

⁵⁰ Hauser, *adı geçen eser*, p. 189.

taksim etmiş oluyordu. Bulgaristan ve Doğu Balkanlar Rusya'ya, Batı Balkanlar Avusturya-Macaristan'a bırakılmış oluyordu. Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki sınır, Balkanlardaki Avusturya ve Rus çıkarlarının ayrılma sınırı oluyor ve Bismarck'ın düşüncesinde de, bu sistem, Balkanlar'da tehlikeli bir rekabeti önlemenin en iyi yolu oluyordu³¹. Bu noktayı, Boğazlar hakkında Antlaşmada yer alan hüküm ve taahhüerle beraber gözönüne alırsak, sonuç şu olur: Bismarck, Almanya'nın çıkarlarını korumak ve bu çıkarların gerektirdiği kombinezon ve tertiplerin kurulabilmesini sağlamak için, Osmanlı imparatorluğu ile hiç ilgilenmemiş ve Osmanlı Devleti'ni iki partnerine peşkeş çekmekten kaçınmamıştır.

1872 tarihli Üç İmparatorlar Ligi nasıl Balkan sorunları dolayısıyla Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında çıkan çaişmalar yüzünden bozulmuş ise, ikinci Lig de, 1885 de çıkan yine bir Balkan buhranı, yani Bulgaristan ve Doğu Rumeli krizi yüzünden ve Bismarck'ın uyarısına rağmen, Avusturya-Macaristan'ın Rusya'nın Balkanlar'daki çıkarlarına aldırması dolayısıyla bozulmuştur. Bu sonuncu olay Bismarck'a gösterdi ki, aruk Rusya ile Avusturya-Macaristan'ı aynı pota içinde eritmeye, aynı sepette tutmaya imkân yoktur. Bu sebeple, üçlü düzenlemeden vazgeçip, bu iki devleti, ayrı ayrı Almanya'ya bağlayan bir düzenleme yoluna gitti. Esasen 1879 ittifakı ile Avusturya-Macaristan'ı kendisine bağlamış bulunuyordu. Şimdi Rusya ile de aynı şekilde bağ kurma yoluna gitti.

Fakat bu arada, bir Rus-Fransız ittifakı ihtimalini de gözden uzak tutmayan Bismarck, 1882 de Avusturya-Macaristan-Almanya blokuna İtalya'nın da katılması ile *Üçlü İttifak*'ı kurdu ki, bu ittifak gerçekte, temel unsur olan 1879 ittifakının daha fazla kuvvetlendirilmesinden başka bir şey değildi.

DÖRDÜNCÜ KISIM

ÜÇLÜ İTTİFAK, 1882

Üçlü İttifak, bizzat Bismarck'ın çabaları ile kurulmuş bir sistem olarak telâkki edilemez. Bismarck'ın, Fransa'yı Tunus'u almaya ve hatta daha ötesinde sömürge maceralarına teşvik ettiği bir gerçektir. Fakat, bunları, bir yandan Fransa ile dostluğu geliştirmek ve öte yandan da Fransa'ya 1870 in acılarını unutturmak için yaptığı da bir gerçektir. Yoksa İtalya'yı telâşlandırıp, bu devleti kendisine çekme amacını giitmemiştir³². Ne var ki, Fransa'nın Tunus'u ele geçirmesi, İtalya'yı Üçlü İttifak'a itmiştir.

1. FRANSA'NIN TUNUS'A YERLEŞMESİ

Osmanlı Devleti 1529 da Barbaros Hayrettin Paşa vasıtasile Cezayir'i kontrolü altına aldıktan sonra, Tunus'la da ilgilenmeye başlamıştır. Zira, Tunus, Cezayir

³¹ Fay, *adı geçen eser*, Tome I, p. 85.

³² Fay, *aynı eser*, p. 89.

ile Osmanlı Devleti arasında, başka bir deyişle, Osmanlı Devleti için Batı Akdeniz ile Doğu Akdeniz arasında bir geçit noktasında bulunuyordu. Bu sebeple, Sinan Paşa ile Kılıç (Uluç) Ali Paşa'nın kara ve deniz harekâtı sonunda, 1574 Temmuzunda tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmiştir⁵³ *.

Bundan sonra Tunus ile ilgili gelişmelerde iki özellik göze çarpar. Birincisi, Cezayir'de olduğu gibi, Tunus'ta da Osmanlı Devleti'nin bağlarının nominal bir halde kalması ve bu toprağın da "Bey"ler vasıtası ile ve nerdeyse bağımsız bir şekilde yönetilmesidir.

Yalnız bu yönetimin gelişmesinde de iki özellik vardır. Birincisi, 1705 tarihine kadar Tunus Bey'leri seçim yoluyla işbaşına gelirken, bu tarihte Giritli Hüseyin, zamanında, Beyliğin veraset usulüne dayanması sistemini başlatmış ve Osmanlı Devleti de bu olup-bitti'yi, onaylamamakla birlikte, kabul zorunda kalmıştır⁵¹.

Tunus yönetimin ikinci özelliği ise, Beylerin, kötü yönetim ve ekonomik kaynakların kısıtlılığı sebebiyle, dışarıya ve özellikle İngilizlere ve Fransızlara borçlanmalarıydı. Meselâ 1870 yılında Tunus Beyi'nin dış boru 125 milyon franktı ve bu borcun yıllık faizi 6.250.000 franktı ki bu da Tunus bütçesinin yarısıydı⁵⁵.

Tunus gelişmelerinin ikinci özelliği ise, Avrupa'nın, özellikle Fransa'nın ve ondan sonra İngiltere'nin Tunus ile olan ekonomik bağlarıydı. Sonradan buna İtalya da katılmıştır. İngiliz sermayedarları, demiryolları, havagazı ve su işleri tesisleri konusunda imtiyazlar elde etmişlerdi. Fransızlar kredi müesseseleri kurmuşlardı. Tunus Beyi'ne ödünç para verenlerin başında Fransızlar gelmekteydi. İtalyanlar ise özellikle tarım işçisi olarak çalışmaktaydılar⁵⁶. 1880 de İtalyanların sayısı 10.000, Fransızların sayısı 2.000 ve Cezayirliilerin sayısı da 8.000 dir. Tunus'da bir çok Fransız okulu vardı. İtalyanların kredi müessesesi olarak Tunus'a girmeleri 1878 den sonradır⁵⁷. Yabancıların Tunus ekonomisi üzerindeki bu etkilerinin bir sonucu da, İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslarının, kendi uyruklarının çıkarlarını koruduktan başka, Tunus Beyi'ne her konuda akıl hocalığı yapmaları ve bu durumdan doğan aralarındaki rekabetti⁵⁸.

⁵³ Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı, *La Question Tunisienne et la Politique Ottomane, 1881-1913*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992, p. 3. Prof. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983 (2. baslu), s. 81 de Tunus'un fethini 1571 olarak vermektedir.

⁵⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 81. Prof. Abdurrahman Çaycı, Tunus Beyliğinde veraset usulünün, Padişahın fermanı ile 1871 Ekiminde başladığını belirtmektedir. Bak.: *La Question Tunisienne et la Politique Ottomane*, p. 15.

⁵⁵ Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, p. 162.

⁵⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 81.

⁵⁷ Hauser, aynı eser, p. 163.

⁵⁸ Karal, aynı eser, s. 82.

Görülüyor ki, bir sömürge olma açısından, Tunus, özellikle Fransa ile İtalya arasında bir çekişme konusu idi. Hatta denebilir ki, İtalya'nın ekonomik ve vatanlaş bağları Fransa'dan fazla idi. Bu sebeptendir ki, 1878 den itibaren, Avrupa devletleri, en fazla İtalya'yı Tunus üzerinde kışkırtmışlardır. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı bir Akdeniz Bloku oluşturmak istediğinde, önce Fransa'ya yanaşmak istemiş ve Fransa'nın çekingen davranması üzerine, 1879 Marunda, İtalya'ya bir "Akdeniz Antantı" teklifinde bulunmuştur. Bu çerçevede İtalya'yı Kuzey Afrika'ya yöneltmek istemiştir. Keza Bismarck da, İtalya'ya, Osmanlı topraklarından Tunus, Trablusgarp veya Arnavutluk'tan birisini seçmesini cömert bir şekilde söylüyordu. Hatta Rusya bile, İtalya'ya, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesi halinde, onun da Arnavutluğu almasını tavsiye etmekteydi⁵⁹.

İtalya ise, bütün bu uvertürlere olumlu cevap vermekten kaçındı. Çünkü böyle bir toprak macerası için kendisini yeteri kadar güçlü görmüyordu⁶⁰.0 kadar ki, 1878 de İtalyan Başbakanı *Cairoli* Berlin'i ziyaretinde, Almanya kendisine, dolaylı da olsa, Tunus'u teklif ettiğinde *Cairoli*'nin cevabı, İtalya'nın Tunus'u almasının Fransa ile münasebetlerini gerginleştireceği ve İtalyanın da böyle bir ihtimali göze alamıyacağı şeklinde olmuştu⁶¹. Bu durumda, ilginçtir, hem İngiltere ve hem de Almanya Fransa'ya döndüler.

İngiltere, 4 Haziran 1878 Antlaşması ile Kıbrıs'a yerleşince, Fransa'nın tepkilerini önlemek için, Fransa'ya da Tunus'u gösterdi. Hatta, İngiltere bu konuda Almanya'nın da desteğini sağladı. 1878 Ağustosunda, İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury ile Fransa Dışişleri Bakanı Waddington arasında yazışmalar da oldu. Bununla beraber, Fransa'nın başlangıçta çekindiği görülüyor. Fakat daha sonra, 1880 de, Fransız sömürgeciliğinin mimarı *Jules Ferry*, tam o sırada İngiltere'de Liberal Parti ve Gladstone başbakan olunca, konuyu Gladstone ile ortaya attığında, Gladstone kabinesi, İtalya'nın Tunus'ta gözü olduğunu belirtmiş, fakat Fransa'nın Tunus'u almasına pek de sesini çıkartmayacağı izlenimini vermişti. Yalnız Fransa şuna kanaat getirmişti ki, Tunus sorununun kesin bir şekilde çözümlenip fazla gürültüye sebep olmamalıydı⁶². Yani, önemli olan Almanya idi.

Almanya'ya gelince: 1875 de Üçüncü Cumhuriyet'in kurulması ile beraber, Fransa hem iç istikrarsızlıktan kurtuluyor ve hem de yenilginin psikozundan sıyrılıyordu. İntikam psikozunun en harareti taraftarlarından Gambetta bile, intikam savaşından söz etmemeyi, fakat böyle bir savaşı da akıldan çıkarmamayı tavsiye ediyordu. Fransa, Alzas-Loren'in kolay kolay geri alınamayacağını anlamaya başlamıştı.

⁵⁹ Çaycı, *La Question Tunisienne*...., p. 118.

⁶⁰ *aynı eser*, p. 19.

⁶¹ Debidour, *La Paix Armée* p. 41.

⁶² Debidour, *aynı eser*, p. 41-42.

Bismarck için de, kurmuş olduğu bütün ittifak tertipleri, gerçekte "*ihtiyatî*" tedbirlerdi. Onun bütün istediği Fransa'nın Alzas-Loren'i, yani Ren kıyılarını unutmaması ve Fransa ile Almanya arasında iyi ve dostane münasebetlerin gelişmesiydi. Hele, Avrupa'da barışın bozulmasını hiç arzu etmiyordu. Zira böyle bir durumda, Fransa, Alzas-Loren'i almak hevesine kapılabilir ve bu da bir takım komplikasyonlar doğurabilirdi.

Bununla beraber Bismarck, Fransız milletine Alzas-Loren'in acısını unutturmanın kolay olmayacağını da biliyordu. Bu sebeple, Fransa, gözünü kaybettiği topraklardan ayırmalı ve başka alanlarda meşgul olmalıydı. Tunus bu bakımdan en iyi alandı. Fransa'nın burası ile hem ekonomik ilgisi vardı ve hem de Fransa'ya yakındı. Fransa Tunus'u alacak olursa, orada aynı zamanda gözü olan İtalya ile münasebetleri bozulurdu ki, böyle bir durumda Fransa, Almanya'ya kafa tutmaya cesaret edemezdi. İtalya ile çäuşan Fransa, arkasından emin olmak için Almanya ile iyi geçinmek zorunda kalırdı⁶³.

1878 yılı başında Fransa'nın Berlin elçiliğine indkamcı Gontaut-Biron yerine, Almanya ile iyi münasebetlere taraftar olan Saint-Vallier'nin atanması, Fransız-Alman münasebetlerine bir bahar havası getirdi. Bu sırada (Aralık 1877) Dışişleri Bakanlığına gelmiş bulunan Waddington, Berlin elçisinden daha farklı değildi. Bundan dolayı, Bismarck, Fransız-Alman münasebetlerinde "yeni bir dönem" in açıldığından söz ediyordu. 1878 Martında açılan Paris Sergisi'ne Almanya, dar bir ölçüde de olsa, katılmaya karar verince, Saint-Vallier, "bir adım atıldı" demişti.

1878 Haziranında toplanan Berlin Kongresi'ne Fransa ve Almanya bu tatlı hava içinde katıldı. Berlin kongresi'nde olsun, daha sonraları olsun, Bismarck, Cezayir sınırlarının güvenliği için Fransızların Tunus'u almaları halinde, Almanya'nın her türlü diplomatik yardımı yapmaya hazır olduğunu söyleyerek, Fransa'yı teşvik etti. 1879 Oak ayında da, Fransız elçisi Saint-Vallier'ye şöyle diyordu: "*Öyle sanıyorum ki, Tunus armudu olmuş ve koparmanız zamanı da gelmiştir. Eğer ağacın üzerinde fazla bırakırsanız, çürüyebilir veya başkası tarafından çalınabilir... Sanıyorum ki, Fransız milleti izzeti nefsinin tatmin edilmesini istiyor ve tabii yayılma alanı olan Akdeniz halazasında istediklerini elde etmesini samimiyeüe arzu ediyorum. Fransa bu yönde başarı kazandıkça bize karşı olan şikâyet ve acılarını da terkedecekür. Bu şikâyet ve acıların haklı olup olmadıklarını tartışmayacağım. Fakat bunları dindirmek bizim kudretimiz dahilinde değildir*"⁶³ ⁶⁴.

⁶³ Debidour, *aynı eser*, p. 43.

⁶⁴ Sidney Bradshaw Fay, *The Origins of the World War*, New York, Macmillan, 1950 (14th printing, reused), Vol. I, p. 97-8.

1880 de Fas için toplanan Madrid konferansında da Bismarck, Alman delegesine verdiği itilimatta, Cezayir'e komşu olması hasebile Fas'da meşrû menfaatleri bulunan Fransa ile bareber hareket etmesini bildiriyordu. Fransa bunu işiği zaman Almanya'ya samimi teşekkürlerini bildirdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Tunus konusunda Fransa'yı teşvik eden bir diğer devlet de İngiltereydi. İngiltere, 1875 de, bir Fransız şirketi olan Süveyş Kanal Şirketi'nin bir kısım hisse senedini eline geçirip, arkasından 1878 de Kıbrıs'a yerleşmek suretile Doğu Akdeniz'de kuvvetli bir duruma geçince, Fransa'nın tepkilerini gidermek için, Kıbrıs Anlaşması'm protesto eden Fransız Dışişleri Bakanı VVaddington'a, İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury, "*Kartaca'yı barbarların elinde bırakamazsınız. Orada ne isterseniz yapınız. Bu bizi ilgilendirmez*" diyerek⁶⁵, Kıbrıs'a karşılık Fransa'ya Tunus'u teklif etmişti.

Almanya ve İngiltere'nin bu kışkırtmaları yanında, 1880 yılı sonunda Başbakanlığa, Fransız sömürgeciliğinin mimarı sayılan Jules Ferry'nin gelmesi üzerine, Fransa Tunus konusunda harekete geçmeye karar verdi. Fransa'nın Tunus'taki ekonomik çıkarları yanında, Cezayir sınırlarına yakın bir takım Tunus'lu kabilelerin, Cezayir topraklarına da girip karışıklıklar çıkarması ve yağmalarda bulunması da Fransa'nın canını sıkmaktaydı. Bu çeşit olaylar sık sık meydana geliyordu. Bu çeşit bir olayın bir kere daha meydana gelmesi üzerine, Jules Ferry, 1881 Martında Tunus'a asker gönderdi. Mayıs ayı başında da Tunus topraklarına asker çıkararak, Tunus Beyine bir üldmatom verdi ve Fransa ile bir "himaye" (protectorat) anlaşması imzalamasını istedi.

Tunus Beyi Mehmet Sadık Paşa, Fransız kuvvetlerinin, sarayını âdeta basması üzerine 12 Mayıs 1881 de, Fransa ile *Kassai-Said* (veya Bardo) anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı⁶⁶. 10 maddelik bu anlaşmanın 2. maddesine göre, Fransa ve Tunus ülkede güvenliğin tamamen sağlanmış olduğuna birlikte karar verdiklerinde, Fransız kuvvetleri Tunus'tan çekilecekti. Yani Fransa İngiltere'nin Kıbrıs Anlaşması'm taklit etmekteydi. Buna karşılık, 6. maddeye göre de, Tunus'un dış münasebeüerini Fransa yönetecek ve diğer ülkelerdeki Tunus vatandaşları ile Tunus'un çıkarlarını Fransa koruyacaktı. 8. maddeye göre de, Tunuslu kabilelerin Fransa'ya verdiği zararlar, bu kabilelere ödetilecekti. 9. madde ile de, Tunus Beyi, belirli limanlardan Tunus'a silâh ve savaş malzemesi sokulmasını yasaklayacaktı.

Tunus Beyi 12 Haziran 1881 de Sadrazam'a gönderdiği uzun bir raporda, Fransız generalinin, Fransız konsolosu ve askerlerle beraber şarap nasıl bastı-

^{0:1} Hauser, *adı geçen eser*, p. 1162.

⁶⁶ Anlaşmanın metni: Debidour, *La Paix Aimée*, p. 299-300; Prof. Çaycı, *La Question Tunisienne*. p. 167-169; Hurewitz, *The Middle East and North Africa*..., Vol. 1, p. 441-442; Claude-Albert, Colliard, *Droit International et Histoue Diplomatique*, *Documents Choisis*, Paris, Domat Montchrestien, 1950, p. 22-23 Albin, *Les Grands Traités*..., p. 291-292.

ğını, anlaşmayı imzalayı reddetmesi üzerine kendisinin nasıl tehdit edildiğini ve nasıl imzalamak zorunda kaldığını uzun uzun anlatmıştır⁶¹!

Osmanlı Devleti, Paris, Londra, Viyana, Roma ve Petersburg'daki elçiliklerine 16 Mayıs'ta gönderdiği telgraflarla, Fransa'nın Tunus'u işgalini ve Kassar-Said Anlaşması'm tanımadığını bildirmiştir^{67 68}.

1878 Berlin Antlaşması'nın 63. maddesi, 1856 Paris Antlaşması'nın bu antlaşma ile değiştirilmeyen veya kaldırılmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu vurguladığı ve 1856 Paris Antlaşması da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti ettiği için, Osmanlı devleti buna dayanarak, Tunus'un işgalini geçersiz kılmak için Avrupa devletleri nezdinde teşebbüse geçti ise de, hiç bir sonuç alamadı.

Fransız Dışişleri Bakanı Osmanlı Devleti'nin 16 Mayıs protesto notasını aldığı anda, "gerekirse cevap veririz" deyip protestoyu önemsememişti. Almanya ve İngiltere esasen Fransa'yı Tunus'a yönelten iki devletti. Hatta Bismarck, İngiltere'ye, olayın artık bir olup-bitti olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne de bu şekilde telkin yapılmasını söylemişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Granville de, Osmanlı elçisine aynı şekilde cevap vermiş ve esasen Fransa'nın, Tunus üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını tanımadığını söylemiştir. Avusturya-Macaristan ise, Tunus krizi karşısında tam bir sessizliği tercih etmiştir. Tunus'ta gözü olan İtalya bile Osmanlı Devleti için hiç bir harekette bulunmadı. İtalya Dışişleri Bakanı Mancini, Osmanlı elçisine, bütün devletlerin aldığı kayıtsız tutum ve özellikle Almanya'nın Fransa'ya peşinen onay vermesi karşısında, İtalya'nın yapacağı hiç bir şeyi bulunmadığını bildirdi⁶⁹. Böylece Osmanlı Devleti, 1878 Berlin Antlaşması ile kontrolundan çıkardığı topraklara bir yenisini ilâve etmiş olmaktadır.

2. İTALYA'NIN TEPKİSİ VE ÜÇLÜ İTTİFAK'IN İMZASI

Osmanlı Devleti'nden sonra, Tunus'un Fransa tarafından işgaline en fazla kızan ve tepki gösteren devlet İtalya oldu. İtalyan parlamentosunda bir milletvekili, Fransa'nın Akdeniz'deki bu yayılması karşısında⁷⁰, “*İtalya'nın cesedi üstünden geçmedikçe, Fransa tasarılarını gerçekleştiremez*“ diye bağırıyordu.⁷¹ İtalya protestolarına, Osmanlı devleti gibi, bir cevap alamadı ve bağırımları bir yankı getirmedi. Şimdi İtalya, ne kadar büyük bir yalnızlık içinde bulunduğunu görüyordu. Bu yalnızlığı daha Berlin Kongresi'nde hissetmişti. Berlin Kongresi'nde

⁶⁷ Raporun metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*. Tome IV, p. 288-290.

⁶⁸ Aynı mealdeki telgrafların meui: *aynı kaynak*, p. 285-286.

⁶⁹ Abdurrahman Çaycı, *La Question Tunisienne*,..., p. 74-76.

⁷⁰ Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 48.

⁷¹ Maurice Vaussard, *Histoire de l'Italie Contemporaine. 1870-1946*. Paris, Hachette, 1950, p. 40.

devletlerin yardımı ile, İtalyanlarla meskûn Avusturya topraklarını elde edebileceğini ümit etmiş, fakat kendisine Yunanistan'dan farklı bir muamele yapılmamıştı. Bu sebeple, önce bu yalnızlıktan kurtulmanın ve sonra da Afrika'da bir sömürge elde etmenin çaresini, Avrupa diplomasisinin hâkimi görünen Almanya'ya dayanmakta gördü. Şu kaniya vardı ki, Almanya dışında hiç bir büyük devlet İtalya'nın layık olduğu sempatiyi göstermeye yanaşmıyacaktı⁷² ⁷³. Bu sebeple, 1881 Temmuzundan itibaren Berlin'de, eski İtalyan Başbakanı Cairoli ile Bismarck arasında ittifak görüşmeleri başladı.

Bismarck'ın İtalya'ya bir sempatisi ve daha önemlisi güveni yoktu. Bir müttefik olarak İtalyanların yeteneklerine güvenmiyordu. Ona göre, İtalyanların "havaî bir karakteri" ve "çocukca egoizmleri" vardı. *"İtalyan dış politikasının karmaşık ve arrogant karakteri, dostlarını kolaylıkla sıkıntıya sokabilir"* diyor ve şunları söylüyordu: *"İtalya'dan bir şey elde etmek için arkasından koşmaya değmez. Meufaaderi olduğu müddetçe sözlerini tutarlar!"*TM.

Diğer taraftan, Bismarck'ın parlâmentolu monarşilere de güveni yoktu. Bu konuda özellikle İngiltere ve İtalya'yı gösteriyordu. Bu iki ülkede, yasama organının, hükümdardan çok daha geniş etkinliği vardı. Ayrıca, çok partili rejime sahip olan bu ülkelerde, hükümetler seçimlerle değiştiği için, iktidara gelen bir parti, kendinden önceki hükümetin politikasını değiştirebiliyordu. Nihayet, seçimler dolayısıyla, kamu oyunun da siyasî partiler ve hükümetler üzerinde etkinliği fazlaydı. Bu sebeplerle, bu rejimlerle devamlı taahhütlere girilemezdi. Her ne kadar, Almanya ve Avusturya-Macaristan'da da parlâmentolar mevcut idiye de, bu iki ülkede hükümdarların otoritesi çok kuvvetliydi⁷⁴.

Fakat ittifak teklifi İtalyadan gelince ve İtalya Almanya'ya resmen başvurunca, Bismarck bu konuda bir kere daha düşündü ve böyle bir ittifakın faydasız olmayacağına karar verdi. Bismarck düşündü ki, Fransa ile tek başına yapacağı bir savaşta İtalya da Fransa'ya karşı harekete geçerse, Fransa iki epheli bir savaş karşısında kalır ve bu da Almanya'nın işini kolaylaştırırdı. Ayrıca, İtalya ittifaka alınırsa, bu, Avusturya'nın da yararına olur ve bir Avusturya-Rusya savaşında Avusturya güneyinden emin olurdu.

Bu düşüncelerle Bismarck, İtalya'nın ittifak teklifini kabul etti. Lâkin İtalya'nın Avusturya'dan toprak istekleri (irredantizm) vardı. İtalya'nın Almanya ile ittifak yapabilmesi için, onun müttefiki olan Avusturya-Macaristan'dan olan toprak isteklerinden Vazgeçmesi gerekirdi. Ancak o zamandır ki, Bismarck'ın tasarladığı ittifaklar sistemi işleyebilirdi. Bu sebeptendir ki, İtalya'nın ittifak teşebbüsüne, *"Almanya'ya açılan kapının anahtarının Viyana'da bulunduğu"* cevabı

⁷² Debidour, *La Paix Armée*, p. 48

⁷³ Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 90

⁷⁴ Fay, *aynı eser*, p. 90-91.

■senidi⁷⁵. Bunun üzerine İtalya ile Avusturya-Macaristan arasındaki görüşmeler ISSI sonbaharında başladı. Fakat kolay olmadı. Bir defa, Avusturya-Macaristan ile ittifak yapmak için İtalya, bu devletten olan toprak isteklerinden vazgeçiyordu. İkincisi, Roma dolayısıyla, İtalya Fransa'nın bir saldırısından korkuyordu böyle bir durumda Avusturya-Macaristan'ın, kendisinin yardımına gelmesini istiyordu. Halbuki Avusturya-Macaristan, bir Fransız-İtalyan savaşında ancak "tarafsızlık" vaadediyordu⁷⁰. Tam bu sırada Rusya'da bir Alman aleyhtarlığının ortaya çıkması, Bismarck'ı endişelendirdi ve Viyana üzerinde baskıda bulundu. Ancak Bismarck'ın müdahale ve uzlaştırma çabaları sonundadır ki, *Üçlü İttifak* adını alacak olan İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ittifakı 20 Mayıs 1882'de Myana'da imzalandı⁷⁷.

8 maddelik bu ittifakın Giriş kısmında taraflar, tamamen "savunma" nitelikli olan bu ittifakın, Avrupa barışı ile, tarafların sosyal ve siyasal düzenlerini ve monarşi ilkesini ve tarafların toprak bütünlüklerini korumayı amaçladığını belirtmekteydiler.

İttifak bu amaç ve niteliği ile, muhafazakâr bir karakter taşıyordu. Toprak bütünlüklerinin korunması ise, Almanya için Alzas-Loren ve İtalya için de Roma'nın, bu iki ülkenin toprak parçaları olduğunun kabulüydü.

İttifakın *birinci maddesine* göre, taraflar birbirlerine yönelen ittifaklara girmeyecekler ve birbirlerini ilgilendiren siyasal ve ekonomik sorunlarda birbirlerine danışacaklardı.

İkinci maddeye göre de, İtalya'nın tahriki olmaksızın, herhangi bir sebeple Fransa İtalya'ya saldırırsa, diğer iki müttefik hemen İtalya'nın yardımına koşacaklardı. Keza, Almanya'nın tahriki olmaksızın Fransa Almanya'ya saldırırsa, İtalya derhal Almanya'nın yardımına gidecekti.

Burada dikkati çeken, maddenin ikinci fıkrasıdır. Birinci fıkraya göre, İtalya, Fransa'nın saldırısına uğrarsa, diğer iki devlet İtalya'nın yardımına koştuğları halde, ikinci fıkrada, İtalya, aynı taahhüdü, ancak Almanya'ya karşı almaktadır. Yani Avusturya-Macaristan Rusya'nın saldırısına uğrarsa, İtalya herhangi bir yardım taahhüt etmemektedir. Keza, bir Alman-Rus savaşı için de durum aynıdır. Bunun sebebi, bir tarafta Rusya, diğer tarafta Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında ve Rusya'nın saldırısından doğacak bir savaşta, 1879 ittifakının işleyecek olmasıdır.

Üçüncü maddeye göre ise, taraflardan biri, kendisinin doğrudan doğruya bir tahriki olmaksızın, iki veya daha fazla büyük devleite ("grandes puissances")

(

⁷⁵ aynı eser, p. 91.

⁷⁶ Hauser, *adi geçen eser*, p. 197-198.

⁷⁷ Üçlü İttifak'ın metni: Pribram, *Les Imités Politiques Secrets de l'Autriche-Hongrie*, Tome I, p.

savaşa tutuşursa, bütün taraflar için "*casus foederis*", yani "savaş sebebi" ortaya çıkmış olacaktır.

Dördüncü maddeye göre, taraflardan biri, bir büyük devlet tarafından güvenliğinin tehdit edildiğini görür ve bu devlete savaş ilân etmek zorunda kalırsa, diğer iki taraf hayırhah bir tarafsızlık ("*neutralité bienveillante*") izleyecektir. Mamafih, bu sonuncular, arzu ettikleri takdirde, müttefiklerinin yanında savaşa katılabileceklerdi.

Beşinci maddeye göre de, taraflardan biri kendisini herhangi bir devletin tehdidi alunda görürse, taraflar, muhtemel bir işbirliği için alınacak askerî tedbirleri ("*mesures militaires*") müzakere edeceklerdir.

İttifak gizli olmak üzere 5 yıl için imzalanmışa.

İtalya, 22 Mayıs 1882 günü Almanya ve Avusturya-Macaristan'a yaptığı bildirimlerde ("*Déclaration Ministerielle*"), Üçlü İttifakın İngiltere'ye karşı işlemeceği hususunu belirtmiş ve Almanya ve Avusturya-Macaristan da 28 Mayıs tarihli karşı bildirimleri ile İtalya'nın bu şartını kabul etmişlerdir⁷⁸.

Üçlü İttifakı imza ederken, her üç devlet de bir takım hesaplar ve ümitlerle hareket etmişlerdir.

İtalya'ya göre, bu ittifak kendisine manevî bir prestij ve tatmin sağlıyordu. Zira Almanya gibi bir büyük devletle ittifak yapmış olmaktadır. Bu suretle kendisini şimdi büyük devletler arasında sayıyordu. İkinci olarak, artık Fransa'dan korkusu kalmamışa. Üçüncüsü, bu ittifak ile üzerine almış olduğu yük hiç de ağır değildi. Çünkü Avusturya'ya karşı hiç bir yardım taahhüdü yoktu. Buna karşılık, Fransa'nın kendisine saldırması halinde, hem Almanya'nın ve hem de Avusturya-Macaristan'ın yardımlarını garantilemiş oluyordu. Yani Fransa karşısında bir zafer garanti hale gelmişti ki, bu zafer İtalya'ya Nice, Savoie ve Kuzey Afrika'daki Fransız topraklarından kazanç da sağlayabilirdi. Meselâ Tunus'u ele geçirmek gibi⁷⁹.

Amsturya'ya gelince: onun bütün kazancı, Balkanlar yüzünden Rusya'nın bir saldırısına uğraması halinde, o zamana kadar olduğu gibi, artık İtalya sınırında bir kısım kuvvet bırakmak gereğini duymayacak olmasıydı. Diğer bir kazancı ise, İtalya'nın irredantizmini terketmesi ve gözlerini, Avusturya topraklarından başka tarafa çevirmesi idi.

Bismarck'ın, İtalya ile böyle üçlü bir ittifaka yanaşmasının sebeplerine daha önce değinmiştik. Bunun dışında, Bismarck'ın önem verdiği esas nokta, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, Rusya ile savaşırken, Avusturya-

⁷⁸ Bildirimlerin metinleri: Pribram, *a di geçen eser*, p. 36-38 .

Fay, *Les Origines...* Tome 1, p. 93.

Macaristan'ın, gerisinden, yani İtalya tarafından emin olmasıydı. Bismarck, "İtalya'nın kuvvetlerini kendi tarafımıza kazanmaktan ziyade, Amsturya'nın kuvvetlerini tasarruf etmek; işte amacımız budur" diyordu⁸⁰.

Üçlü İttifakın imzası ile, Bismarck'ın Fransa'yı yalnız bırakma politikası en yüksek noktasına ulaşmış oluyordu. Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğü tartışmasız hale gelmişti. Bismarck, Avusturya-Macaristan'ı, Rusya'yı ve İtalya'yı Almanya'ya bağlamış ve İngiltere'nin Avrupa'dan uzak durması dolayısıyla, Fransa'yı yapayalnız bırakmıştı. Bismarck Avrupa'da kurmuş olduğu bu bloka *Barış Ligi* (Friedensliga) diyordu. Yani amacı tamamen statükonun korunması idi. Fransa'nın bu statükoyu ve barışı bozmasına izin vermemekti. Kurmuş olduğu itüfak sistemleri savunma amacına yönelikti.

Fransız tarihçisi A. Debidour ise, Bismarck'ın kurduğu Barış Ligi'ne "*Silâhlı Barış*" (La Paix Armée) demişür. Avrupa'nın üç büyük kuvvetinin meydana getirdiği bu "muhteşem koalisyon"un, savaş yapmak istemese bile, bir saldırıya karşı daima silâhlanmak zorunda olduğunu, barışın silâhlanma suretile korunacağını söylemiştir⁸¹.

Üçlü İttifak ile Bismarck barışın korunmasının daha da takviye edilmiş olduğunu görmekten memnun idiyse de, müttefikleri aynı şekilde düşünmediler. Üçlü İttifak'ın kurulmasından sonra Avusturya-Macaristan, durumunu kuvvetlenmiş görerek Balkan politikasına hız verdi ve Rusya ile çaişmaktan kaçınmadı. Bismarck'ın iş başından ayrılmasından (1890 Martı) sonra, Almanya'nın Rusya'dan koparak tamamen Avusturya-Macaristan'a dayanması, bu Devletin Balkanlar'daki arzularını ve tasarılarını daha da kamçıladı. Birinci Dünya Savaşı'nın, Avusturya'nın çıkardığı bir Balkan krizinden patlak verdiğini unutmayalım.

İtalya ise, büyük devlet olmanın gururu ile ve Üçlü İttifak'a sırüm dayıyarak Afrika'da sömürgecilik maceralarına girişti. Sömürgecilik politikasında müttefiklerinden beklediği yardımı göremeyince, Üçlü İttifak'tan yüz çevirmekte tereddüt göstermedi. Üçlü İttifakın üyesi olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşına karşı Blok'un yanında kaüldü. Gerek bu hareketi gerek savaşta gösterdiği başarısızlıklar, Bismarck'ın İtalya hakkındaki düşüncelerinin ne kadar isabetli olduğunu ispatladı.

3, ROMANYA'NIN ÜÇLÜ İTTİFAK'A KATILMASI

Romanya'nın Üçlü İttifak'a katılması doğrudan doğruya, yani 1882 antlaşmasını imzalamak suretile olmayıp, dolaylı bir şekilde, yani Avusturya-

⁸⁰ Fay, *aynı eser*, p. 93.

⁸¹ Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 51.

Macaristan ve Almanya ile birer antlaşma imzalamak ve buna İtalya'nın da katılması suretile olmuştur.

Bismarck, İkinci Uç İmparatorlar Lig ile Rusya'yı tekrar Almanya'ya bağlamakla beraber, Balkanlardaki emelleri dolayısıyla bu devletin Avrupa barışını bozmasından yine de çekiniyordu. Bundan dolayı, Barış Ligi veya Barış Antlaşması adını verdiği Üçlü İttifakı kurduktan sonra, bunu Balkanlara da yaymaya ve bu suretle bu bölgede de barışı korumaya karar verdi. Viyana nezdinde yaptığı bir sondajda, "İtalya ile kurduğumuz Barış Ligi'ni Doğu'ya doğru yaymanın ve bu suretle Romanya ve hatta Sırbistan ve Osmanlı Devleti'nin politikalarına sağlam bir yön vermenin şayanı arzu ve mümkün olup olmayacağını" sordu⁸². 1883 Ağustosunda yapılan bu zemin yoklamasına Avusturya-Macaristan olumlu bir tepki gösterdi.

Bu sırada Hohenzollern hanedanından olan Romanya Kralı I. Carol ile Başbakan Bratianu'nun Berlin'e yaptıkları ziyarette Bismarck, konuyu Romanya Başbakanına açtı. Bratianu Alman Şansölyesinin bu teklifini büyük sevinçle karşıladı. Zira, Romanya 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına Rusya'nın yanında katılmak zorunda kalmış, fakat Berlin Kongresi onun için büyük hayal kırıklığı olmuştu. Çünkü, Besarabya'yı Rusya'ya terketmek zorunda kalmıştı. Şimdi, Bratianu, Almanya'nın ittifakına girerek Besarabya'yı Rusya'dan geri alma fırsatını yakaladığını zannetti. Fakat Bismarck, derhal uyarmada bulunarak, söz konusu olanın, Avrupa barışını korumak olduğunu, yoksa savaş yapmak olmadığını Bratianu'ya hatırlattı. Bununla beraber, bütün çabalara rağmen bir savaş kaçınılmaz olursa, şüphesiz ganimetlerin paylaşılmasının da müzakere edileceğini, sözlerine ilâve etti⁸³. Bismarck'ın bu son sözleri Bratianu'yu tatmin etmeye yetti.

Bismarck'ın, doğrudan doğruya Romanya ile görüşmeden önce, Viyana'nın tasvibini almasının sebebi, Avusturya-Macaristan ile Romanya'nın münasebetlerinin, Avusturya-Macaristan'ın İtalya ile olan münasebetlerle aynı nitelikte olmasıydı. Avusturya-Macaristan sınırları içinde bulunan Trasilvanya ve Bukovina'da 3 milyon kadar Romen vardı ve Romanya bu topraklarla yakından ilgileniyordu. Romanya, *Barış Ligi*'ne katılırsa, tabiatile, Transilvanya ve Bukovina'yı unutmak zorunda kalacaktı.

Diğer taraftan, Rusya'nın Romanya'ya saldırması halinde, hemen yardıma koşabilecek devlet Avusturya-Macaristan idi. Bu sebeplerle, Romanya'nın da İtalya gibi, Avusturya-Macaristan ile ilk önce anlaşması gerekiyordu.

Avusturya-Macaristan ile Romanya'nın anlaşması güç olmadı. Zira Bratianu için Rus tehdidi ve Besarabya, Transilvanya ve Bukovina'dan daha önemliydi. Bu

⁸² Fay, *adı geçen eser*, p. 96.

⁸³ Fay, *aynı eser*, p. 96.

sebeple, iki devlet 30 Ekim 1883 de bir ittifak imza ettiler⁸⁴. Bu bir savunma ittifa-
kıydı ve beş yıl için gizli olarak imzalanmıştı. 7 maddelik bu ittifakın 1. madde-
sine göre, taraflar, barış ve dostluk içinde yaşayacaklar ve birbirlerinin aleyhine
olan hiç bir ittifak veya anlaşmaya katılmayacaklardı. 2. maddeye göre de,
Romanya, kendisi tarafından bir kışkırtma olmaksızın bir saldırıya uğrarsa,
Avusturya-Macaristan Romanya'ya yardım edecekti. Keza, Avusturya-Macaristan
da, *Romanya'nın sınırlan üzerinde bulunan devletlerden* ("Etats limitrophes â la
Roumanie") birinin saldırısına uğrarsa, Romanya için savaş sebebi (casus fo-
ederis) ortaya çıkmış olacaktı. Açıktır ki, burada sözü edilen ve Romanya'nın
komşusu olan devlet Rusya idi. 3. maddeye göre de, taraflardan biri bir saldırı
tehdidi altında kalırsa, alınacak askerî tedbirler ve işbirliği konusunda birbirle-
rine danışacaklardı. Nihayet 4. maddeye göre de bir savaş halinde, ayrı barış
yapmayacaklardı.

İttifakta Rusya'nın adı hiç zikredilmemiştir. Sebebi ise, Alman İmparatoru I.
Wilhelm'in isteğini yerine getirmek içindi. E Wilhelm, gizli olan bu ittifaktan
Rusya'nın haberdar olmasından ve dolayısıyla Rus-Alman münasebetlerinin bo-
zulmasından endişe etmişd. Çünkü bu sırada İkinci Uç İmparatorlar Ligi vardı.
Gerek 1879 ittifakı, gerek Üçlü İttifak, bu Lig ile tam bir çelişki teşkil ediyordu.
Almanya'nın da katılacağı bu ittifak ise üçüncü bir çelişki olacaktı. Ama bu so-
nuncusunda Rusya'nın adı hiç zikredilmezse, Romenler ağızlarından kaçırırsalar
bile, tevil etmek kolay olurdu.

Almanya, Avusturya-Macaristan ile Romanya arasındaki ittifaka aynı gün,
yani 30 Ekim 1883 günlü bir belgenin imzası ile katıldı⁸⁵, İtalya ise bu ittifaka,
çok sonra 15 Mayıs 1888 de Avusturya-Macaristan ile imzalamış olduğu bir belge
ile katıldı⁸⁶.

4. AVUSTURYA-MACARİSTAN İLE SIRBİSTAN ANLAŞMASI, 1881

Romanya'nın Üçlü İttifak'a bağlandığı tarihte, Avusturya-Macaristan ile
Sırbistan arasında da, bir ittifaktan daha önemli bir anlaşma imzalanmış bulu-
nuyordu. Bu anlaşma sağlam temellere dayanmadığı için uzun ömürlü olmadığı
gibi, Bismarck'ın tasarladığı nitelikte bir ittifak da değildi. Bu sebeple Üçlü
İttifak'ın bir parçası sayılamaz. Yalnız, Avusturya-Macaristan'ın Balkan politika-
sını açıklaması bakımından önemli sayılabilir.

1860 lardan itibaren Avusturya, bir slav toprağı olan Sırbistan ile ilgilenerek
güney Slavlığının merkezi sayılabilecek bu ülkeye dikkatini yöneltmekle kalmamış,

⁸⁴ İttifakın metni: Pribram, adı *geçen eser*, Tome I, p. 41-44.

⁸⁵ Belgenin meüii: Pribram, aynı *eser*, p. 44-45.

⁸⁶ Belgenin metni: *aynı eser*, p. 45-47.

aynı zamanda genel olarak yeni bir Balkan politikası da benimsemeye başlamıştı. Bu da Balkanları ekonomik nüfuzu altına almak ve bunun için de bu bölgede demiryolu yapımını hızlandırmaktı. Bu amaçla, Osmanlı Devleti'nden, bu Devlet'in Balkan topraklarında demiryolu yapma imtiyazı almıştı. Bu demiryolları Selânik'e kadar uzanacak⁸⁷.

Bu yeni politika çerçevesinde Avusturya-Macaristan, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Sırbistan'da demiryolları yapmak istemiş, fakat iktidarda bulunan Liberal Parti'nin İngiltere'ye eğilim göstermesi sebebiyle, buna muvaffak olamamıştı. Lâkin 1880 Temmuzuna Liberal Parti çekilip, İlerici (Progressiste) Parti gelince Avusturya'nın işi kolaylaştı. Çünkü bu Parti Viyana ile yakınlaşma tarafıysdı

Bu sırada Sırbistan 1861 denberi Milân Obrenoviç'in yönetimindeydi. Milân, milliyetçilik hislerinden uzak, para düşkünü, ahlâki prensipleri zayıf bir kişiydi. Adı bir çok skandallara karışmıştı. Avusturya'dan alınacak borçlarla ülkeyi kalkındırmak isteyen İlerici Parti'nin iktidara gelmesi, Milan'ın ekmeğine yağ sürdü. 28 Haziran 1881 de Avusturya-Macaristan ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Sırbistan'ı, âdeta Avusturya-Macaristan'm himayesi altına sokuyordu. Zira bu anlaşmaya göre: Taraflar, topraklarında, birbirleri aleyhine olan faaliyetlere izin vermeyeceklerdi. Milân bakımından bu hükmün anlamı, kendisinin mensup olduğu Obrenoviç hanedanına karşı iktidar müadelesi yapan Karayorgi hanedanının Avusturya tarafından desteklenmeyeceği idi. Anlaşmanın bir diğer hükmüne göre de, Avusturya-Macaristan, Sırbistan Prenslığının Krallık haline gelmesini kabul ediyor ve bunun diğer Avrupa devletlerine tanıtılmasına da yardım edecekti. Üçüncü olarak, ki bu en önemli noktaydı, Sırbistan, Avusturya-Macaristan'm onayı olmadan hiç bir devletle herhangi bir siyasî anlaşma yapamayacaktı. Nihayet, taraflardan biri bir savaşa girerse, diğeri hayırhah tarafsızlık izleyecek ve eğer beraberce bir savaşa katılma durumu olursa, o zaman bir askerî anlaşma imzalıyacaktı⁸⁸.

Sırbistan Başbakanı, Milan'ın yaptığı bu anlaşmadan haberdar olunca, Sırbistan'ı, Avusturya-Macaristan'm bir "vasafî haline getiren bu anlaşmanın, özellikle başka devletlerle siyasî anlaşma imzalamama ile ilgili sınırlayıcı hükmün değiştirilmesi için Viyana'ya başvurdu. Avusturya-Macaristan bu isteği kabul ettiyse de, Milan Sırbistan'ın başında kaldığı sürece bu değişikliğin hiç bir değeri olmadığını açıkladı.

Diğer taraftan, bu anlaşma, gözlerini Panislavist Rusya'ya çevirmiş olan Sırpların isteklerine de aykırı idi. Bu sebeple, her bakımdan, sağlam temellere oturmuş değildi.

⁸⁷ Hauser, *adı geçen eser*, p. 199 .

⁸⁸ Hauser, *aynı eser*, p. 200,

Yalnız, Milan bu anlaşmanın kabul ettiği bir hususu gerçekleştirmeye muvafak oldu. 1882 Martında kendisini Kral ilân etti. Bu suretle Sırbistan Prenslığı Sırbistan Krallığı oluyordu.

Bu arada Avusturya-Macaristan Milan'ı para ile beslemekteydi. Bu sebeple Milân 1882 Haziranında Avusturya-Macaristan'a bir teklifte bulundu: 1881 Anlaşması, Milan'ın oğlu Aleksandr'ın reşit olacağı 1894 yılına kadar uzatılacaktı. Bu tarihte, kendisine ve oğluna belirli bir para verildiği takdirde, bu tarihte her ikisi de tahttan feragat edecek ve Avusturya-Macaristan Sırbistan'ı işgal edecekü. Bu teklif Viyana Hükümeti'ni hayretler içinde bırakırsa da, Avrupa'da uyandıracığı şiddetli tepkiler dolayısıyla, kabule cesaret edemedi⁸⁹. Bununla beraber, Avusturya 1883 Haziranında Sırbistanla imzaladığı bir anlaşma ile, Bosna demiryolunu Mitroviçe-Selânik demiryoluna bağlama imtiyazını aldı.

Milan Obrenoviç, 1889 a kadar Sırbistan Krallığından kaldı. Gerek Avusturya politikası, gerek kişisel hayatı dolayısıyla, 1889 da tahtından feragat mecbur kaldı ve yerine oğlu Aleksandr geçti. Aleksandr'm, gerek uyguladığı siyasî rejim ve yönetim, gerek özel hayatı babasınınkinden daha parlak olmadığından, 1903 yılında yapılan bir askerî darbeye öldürüldü ve yerine, Karayorgi hanedanından Peter, I. Peter (Pierre) adı ile Kral oldu.

5. ÜÇLÜ İTTİFAK'IN İLK YENİLENİŞİ, 1887

Üçlü İttifak'm ilk yenilenişi, bu tarihten itibaren İtalya'nın bu ittifak içinde çizmiş olduğu yolun başlangıcını teşkil etmesi ve aynı zamanda bu ittifak içinde uğramış olduğu hayal kırıklığını göstermesi bakımından önemlidir.

Gerçek şudur ki, İtalya bu itüfaka, sömürgecilik politikasında kendisine bir destek sağlamak için girmişti. Fakat bu tarihte, coğrafi bakımdan kendisine yakın olan sömürgeler başkaları tarafından kapışılmıştı. Tunus'u Fransa almıştı. Mısır'a da İngiltere yerleşmişti. Adriyatik kıyıları ise, bir bakıma Avusturya-Macaristan'ın hayat sahası idi. Ayrıca, Balkanlar da Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki mücadelenin alanı idi. Kısacası, yakınlarda İtalya'nın elini uzatabileceği yer kalmamıştı.

Bundan dolayı İtalya, Afrika'nın daha uzak bölgelerine gitmek zorunda kaldı. 1885 te Kızıldeniz kıyısında ve Habeşistan'ın kuzey limanı olan Massava'yı (Massaouah) işgal etti. Fakat buraya yerleşmesi kolay olmadı. Yerli kabilelerin saldırılarının arkası kesilmedi. İtalya uzun uğraşmalardan ve mücadelelerden sonra, 1889 da Habeş İmparatoru II. Menelik ile yaptığı bir anlaşma ile buraya yerleşebildi.

⁸⁹ Hauser, *aynı eser*, p. 201.

Tabiî Habeşistan'daki bu mücadele ve zorluklar, İtalya'nın, gözlerini tekrar Akdeniz'e çevirmesine sebep oldu. Akdeniz'deki Osmanlı topraklarını en tabiî ve kolay yayılma alanı olarak gördü.

Tabiî, bu arada İtalya, müttefiklerine, kendisine sömürgecilik konusunda yardım etmedikleri için de şikâyetinde bulundu. Akdeniz'deki Osmanlı topraklarından kendisine bir pay ayrılmadıkça, ittifakın yenilenmesine pek istekli olmadığını belirtmek istedi. İtalya'nın bu tutumuna Bismarck'ın tepkisi çok sert oldu. Üçlü İttifak'ın sömürgecilik için değil, Avrupa barışını korumak için yapıldığını söyleyerek, İtalyanların, Fas, Kızıl Deniz, Tunus, Mısır veya dünyanın herhangi bir parçasındaki ümitleri için Avrupa'nın geniş çaplı bir savaş karşısında buakılamıyacağını bildirdi. Bismarck şöyle diyordu: "*İtalyanlar, kendileri parmaklarının ucunu bile ıslatmadan, İtalyan meıffaatleri için başkalarının suya atlama-sını istiyorlar*"¹¹⁰).

Lâkin Bismarck bu sert tutumunu kısa zamanda terketmek zorunda kaldı. Zira, 1885-1886 Bulgaristan olayları, Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın münasebetlerini iyice gerginleştirmişdi. Fransa'da ise, Almanya'ya karşı intikamcılığı kendisine bayrak yapan *Boulaugisme* hareketi ortaya çıkmıştı. Bu şartlarda Üçlü İttifak'ın dağılması tehlikeli olurdu.

Ne var ki, İtalya'nın sömürgecilik isteklerini de Avusturya-Macaristan desteklemek istemiyordu. Bu sebeple, Bismarck 1886 Ekim ayından 1887 Ocak ayına kadar Viyana üzerinde baskıda bulundu. İmparator Wilhelm ise, gerekirse İtalya ile ikili bir ittifak yapılmasını istiyordu. Bismarck ise, "*Rusya ile aramızı bozmak için, kimsenin boynumuza yular takmasına izin vermeyiz*"¹¹¹ diyordu. Bismarck, Viyana'ya, Bulgaristan sorununda kendisine hiç danışmadan hareket ettiği halde, Almanya'nın Avusturya'yı desteklemek zorunda kaldığını hatırlattı. Bismarck'ın bu baskısı üzerine Viyana hükümeti gerilemek ve yumuşamak zorunda kaldı.

Üçlü İttifak'ın yenilenmesi, bir kaç belgenin imzası ile olmuştur. Çünkü, şimdi Üçlü İttifak İtalya'nın sömürge isteklerine de destek veriyordu.

Birinci belge, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında 20 Şubat 1887 de Berlin'de imzalanan iki maddelik bir antlaşma olup, bu antlaşma ile taraflar, 20 Mayıs 1882 tarihli ittifakı 30 Mayıs 1892 tarihine kadar uzatmaktaydılar¹¹²]

İkinci belge de, yine Berlin'de ve 20 Şubat 1887 de imzalanmış olup, Avusturya-Macaristan ile İtalya arasındadır. 4 maddelik bu anlaşmaya göre, *Balkanlardaki, Adriyatik ve Ege Denizi'ndeki Osmanlı kıyıları ve adalarının* statüsü, bir üçüncü devletin hareketi sebebiyle, taraflardan birinin geçici veya de-

¹¹⁰ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 94,

¹¹¹Hauser, *adı geçen eser*, p. 266,

¹¹² Uzatma antlaşmasının metni: Pribram, *adı geçen eser*, Tome I, p. 59-60.

■n—;11 bir işgali ile değiştirilecek olursa, bu işgal, ancak öbür tarafa da bir tâviz ■serilmek suretile yapılabilecekti'-⁹³.

Almanya-İtalya anlaşması, Avusturya-İtalya anlaşmasının *Balkanlar' a* ait kısmım çıkarmış ve sadece Adriyatik ve Ege Denizine ait hükümleri kabul etmiştir. Amca, Alman-İtalyan anlaşmasına göre Fransa Fas veya Trablusgarp'ta himaye tesis eder veya buraları egemenliği alına alır veya herhangi bir şekilde buralara ei atarsa ve bu yüzden İtalya da Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için aynı bölgelerde harekete geçerek bir Fransız-İtalyan savaşı çıkacak olursa, Almanya hemen İtalya'nın yanında yer alacaktır. Bu ortak savaş sonunda İtalya, sınırlarının güvenliğini ve Akdeniz'deki durumunu sağlamak için Fransa'dan toprak alacak olursa (yani Nice ve Savoie) Almanya buna engel olmayacaktır"⁹⁴. Bu anlaşma da 20 Şubat 1887 tarihlidir.

Görülüyor ki, İtalya bu yenileme ile müttefiklerine bütün sömürge ve toprak isteklerini kabul ettirmiş oluyordu. Fransa ile bir çatışma istemeyen Avusturya-Macaristan İtalya'nın Doğu'ya yönelik isteklerine destek verirken, Rusya ile çatışmak istemeyen ve Balkanlar'a bulaşmaktan kaçınan Almanya da, İtalya'nın Batfya yani Fransa'ya yönelik isteklerine destek vermekteydi^{93 94 95}.

6. İNGİLİZ-İTALYAN ANLAŞMASI

Üçlü İttifak yenilenmiş olduğu sırada, İtalya, sömürge faaliyetleri konusunda esasen bir adım atmış ve İngiltere ile de anlaşmış bulunuyordu. Bu konuda İngiltere'nin de desteğini sağladı.

Bu sırada İngiliz-Alman münasebetleri iyi bir çerçevedeydi. İngiltere, Süveyş Kanalı dolayısıyla 1882 de Mısır'a yerleşmiş ve Fransa'da bu işgali tanımamıştı. Fransa, Napolyon'danberi Mısır'ı kendisinin toprağı gibi görmekteydi. Mehmet Ali ayaklanmasında bunu gördük. 1869 da Süveyş Kanalı'nı açtıktan sonra, artık Fransa Mısır'ı iyice benimsemişti. Bu duygularına ilk soğuk duş, İngiltere'nin 1875 de Kanal Şirketi'nin hisse senetlerinin bir kısmını ele geçirmesi oldu. Bunun arkasından 1882 de İngiltere'nin Mısır'ı işgali Fransa için gerçek bir şok oldu ve İngiliz-Mısır münasebetleri gerginleşti.

Bu atmosferde Bismarck İngiltere ile de bir ittifakı düşünmüştü. Fakat böyle bir şeye İngiltere hazır olmadığı gibi, Bismarck'm, İngiltere'nin parlamter rejimine de güveni yoktu. Fakat Bismarck, İtalya'yı İngiltere ile anlaşmaya teşvik etti. İngiltere'nin Akdeniz'de Fransa'ya karşı bir desteğe ihtiyacı vardı ve bunu da İtalya'da buldu.

⁹³ Avusturya-Macaristan-İtalya anlaşmasının metni: Pribram, *aynı eser*, p. 60-62.

⁹⁴ Almanya-İtalya anlaşmasının metni: *aynı kaynak*, p. 62-64.

⁹⁵ Hauser, *adı geçen eser*, p. 268.

İngiliz-İtalyan anlaşması, 12 Şubat 1887 de nota teatisi suretile yapılmıştır". Anlaşmanın esasları şöyledir:

1) Akdeniz, Adriyatik, Ege Denizi ve Kara Deniz'de statükonun korunmasına çalışılacak ve bu statükonun, tarafların zararına olarak bozulmasına izin verilmeyecek. Statükonun, taraflardan biri tarafından bozulması veya değiştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkarsa, bu, daha önce aralarında yapacakları bir anlaşma ile olacak.

2) İtalya İngiltere'yi Mısır'da destekleyecek; İngiltere de İtalya'yı Trablusgarp'ta destekleyecek.

3) Akdeniz'de bir anlaşmazlık çıkarsa, taraflar birbirlerini destekleyeceklerdi.

Bu anlaşma ile İtalya, sömürge isteklerini İngiltere'ye kabul ettirmekle kalmıyor, aynı zamanda Akdeniz'de İngiliz donanmasının da desteğini kazanıyordu.

7. İNGİLTERE-AVUSTURYA ANLAŞMASI

İngiliz-İtalyan Anlaşmasını İngiliz-Avusturya anlaşması izledi. Bu anlaşma da Londra'da, 24 Mart 1887de nota teausi ile yapıldı^{96 97}.

Bu anlaşmaya göre taraflar "Doğu" da statükonun korunmasına çalışacaklar ve bu statükonun, kendi çıkarlarına aykırı olarak bir üçüncü devlet tarafından bozulmasına izin vermeyeceklerdi. İki Devlet, "Doğu" sorununda birlikte hareket edeceklerdi.

Mamafih şunu da belirtelim ki, bu belirttiğimiz hususlar, notalarda ifade edilmiş olan hususlardır. Bunun dışında, Avusturya-Macaristan, İngiltere'ye vermiş olduğu 24 Mart 1887 tarihli notada, aynı zamanda, 12 Şubat 1887 tarihli İngiliz-İtalyan anlaşmasına katıldığını da beyan ediyor ve İngiltere de bundan duyduğu memnuniyeti belirtiyordu. Aynı tarihli bir nota ile, İtalya da Avusturya-Macaristan'ın İngiliz-İtalyan anlaşmasına katılmasından memnun olduğunu belirtti.

Gerek İngiliz-İtalyan anlaşmasının ve gerek Avusturya-Macaristan'm bu anlaşmaya nota teatisi ile katılmasının sebebi, İngiltere'den kaynaklanmaktaydı. Eğer bu işler bir "antlaşma" ile yapılmış olsaydı, o zaman bunu İngiliz parlamentosunun onaylaması gerekecekti ki bu da işin gizliliğini bozacaktı.

8. İTALYA-İSPANYA ANLAŞMASI

Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki emellerini, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İngiltere'ye kabul ettiren ve bu emellerinin yolu üzerinde en büyük engel olarak

⁹⁶ Notaların metinleri, Pribram, *aynı eser*, p. 50-53.

⁹⁷ Notaların metinleri, Pribram, *aynı kaynak*, p. 53-54, 56-58.

Fransa'yı gören İtalya, 4 Mayıs 1887 de, yine nota teatisi ile, İspanya ile de bir anlaşma yaparak^{98 99}, Fransa'ya karşı bu devleti de yanına aldı. Gerçekte bu anlaşma iki devlet arasında yapılmış olmakla beraber, İspanya'yı da Üçlü İttifak'a bağlamaktaydı. Çünkü bu anlaşmaya göre, monarşi ilkesinin güçlendirilmesi ve Avrupa barışının korunmasına katkıda bulunmak amacı ile, İspanya, ister doğrudan doğruya, ister dolaylı olarak, İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a yönelen hiç bir anlaşma yapmayacak ve herhangi bir siyasî anlaşmada Fransa'ya yardım sağlamıyacaktı. İspanya, ayrıca, bir kışkırtma olmaksızın, bu devlete karşı bir saldırı hareketine girişmeyecekti.

İtalyan-İspanyol anlaşmasından bir ay kadar sonra Bismarck'ın Rusya ile de ayrı bir anlaşma yapdığı gözönüne alınırsa, Fransa, Avrupa'da tam bir yalnızlığa mahkûm edilmiş oluyordu. Fakat bu kadar genişlemiş olan bir ittifak sisteminin zayıf olduğunu Bismarck da biliyordu. Zira, bütün bu sistem, özellikle Almanya'nın iki önemli müttefikinin yaptığı çeşidi anlaşmalar, sömürgecilik konusunda bir uzlaşmaya dayanıyordu. Bu uzlaşmalarda, Bismarck'ın o kadar önem verdiği *Avrupa barışı* ikinci plânda kalıyordu. Sistemin en zayıf tarafı buydu. Sömürgecilik sorunları karmaşık konulardı. Bunlarda söz konusu olan menfaatti. Taraflardan birinin menfaati en küçük bir şekilde haleldar olduğu zaman, anlaşmaların ve bunlarla birlikte Bismarck sisteminin de yıkılacağı muhakkaktı. Anı s tu ry a- M a c a r i s t a n ile Rusya arasında Balkanlar yüzünden çıkan çatışmalar bunun en açık kamu olmuştur.

BEŞİNCİ KISIM

RUS-ALMAN TEMİNAT ANLAŞMASI, 1887

18 Haziran 1881 de imzalanan İkinci Üç İmparatorlar Ligi, 1884 yılında, yine üç devlet, yani Almanya, Rusya ve Avu s tu ry a- Macaristan arasında imzalanan yeni bir anlaşma ile yenilenmiş sayılabilir.

Rus Çarı II. Aleksandr, 1881 Şubatında anarşistler (Nihilistler) tarafından öldürülünce, yerine oğlu III. Aleksandr geçti. III. Aleksandr Fransa'dan nefret ediyor ve bu devleti "Anarşik ve demagog" olarak görüyordu¹⁹. Bu sebeple, hükümdar olur olmaz, ilk dış ziyaretini de Almanya'ya yapmıştı. Bununla da yetinmeyerek, Dışişleri Bakanlığına, Bismarck ile gizli bir çatışma içinde olan Aleksandr Gorçakofun yerine, 1882 de, Almanya ile yakın münasebetlere taraftar Giers'i getirdi. 1884 Şubatında Berlin elçiliğine tayin edilen Prens Orloff ise, hem Bismarck'ın ve hem de İmparator I. Wilhem'in "çok sevdiği" (*persoua grata*) bir kişi oluverdi.

⁹⁸ Notaların metinleri: *aynı eser*, p. 66-69 .

⁹⁹ Debidour, *la Paix Aimeée*, p. 84 .

Bu gelişmelerin sonucu olarak, üç devletin imparatorları, Polonya'da *Skierniewice'de* buluşarak, büyük dostluk gösterileri içinde, 14 Eylül 1884 de "karşılıklı sigorta" veya "karşılıklı teminat" (Contre-Assurance) adını alan bir anlaşmayı kabul ettiler. Sözlü bir mutabakat ifade eden bu anlaşmaya göre, Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan birinin bir saldırıya uğraması halinde, diğerleri hayırhah (bienveillante) bir tarafsızlık izleyecekü. İkinci olarak, üç imparator, monarşik rejimlerin korunması için birbirile dayanışma içinde olacaklardı¹⁰⁰.

Ne var ki, bu dayanışma gerçekleşmedi. Çünkü, 1885 ten itibaren Balkanlar'da patlak veren Doğu Rumeli veya Bulgaristan krizi, Avusturya-Macaristan ile Rusya'yı tam bir çatışma içine soktu. Uç İmparatorlar Ligi yıkıldı.

1. AVUSTURYA-MACARİSTAN İLE RUSYA MÜNASEBETLERİ

İtalya'nın Avusturya-Macaristan, İngiltere ve İspanya ile yaptığı anlaşmalar, Fransa'yı yalnız bırakma politikası açısından Bismarck'ı çok memnun ettiği gibi, yapılmasında da teşvik edici bir rol oynamıştı. Fakat bu anlaşmalar yapılırken Rusya)! elinden kaçırmıştı. Halbuki Bismarck için, Barış Ligi'nin korunmasında, Avusturya-Macaristan kadar Rusya da temel bir unsurdu. Ne var ki, Bismarck için bu ikisini birarada tutmak büyük sorun oldu. Ve birarada tutamadı da.

1885-1886 Bulgaristan olayları veya Balkan krizi, Avusturya-Macaristan ile Rusya'yı birarada tutmaya imkân olmadığını kesin olarak gösterdi. Rus Çarı III. Aleksandr, dedesi I. Nikola'dan kalma bir duyguyla, Avusturya'dan nefret ediyordu. Avusturya'nın Kırım Savaşı'ndanbehi Rusya'ya karşı güttüğü nankör politikayı bir türlü affedemiyordu. Bulgaristan krizinde, Avusturya'nın Rusya'ya karşı bir tutum alması ve hatta çatışır duruma girmesi, Çar'm nefretini daha da arttırdı. Çar'ın bu psikolojisinde, *Miliutin* ve *Katkov* gibi Panisivist liderlerin kıskırtmaları da büyük rol oynadı. III. Aleksandr, zaten zeki ve iradesi kuvvetli bir insan değildi.

Buna rağmen Bismarck, Avusturya ile Rusya'yı uzlaştırma çabalarından vazgeçmedi. 1886 Ağustosundan itibaren Avusturya ile Rusya'nın Balkanlar'daki çıkarlarını uzlaştırmak için teşebbüse geçti. Ona göre, Doğu Balkanlar, yani Bulgaristan, Rus nüfuz alanı, Batı Balkanlar, yani Sırbistan, Avusturya'nın nüfuz alanı olmalıydı. Esasen bu, 1881 Anlaşmasının da kabul ettiği bir ilke idi. Bismarck, bu tasarımı âdeta bir ultimatom şeklinde, 1886 Eylülünde Avusturya-Macaristan'a bildirdi. Viyana bu teklife sert bir direnme gösterdi. Asıl inatçılık, Balkanlarda yayılma politikası izlenmesini hararetle savunan Macarlardan geliyordu. Alman ittifakına daima hararetle taraftarlık etmiş olan Macarların bu reddi karşısında Bismarck, canı sıkılmakla beraber, daha ileri gidemedi.

¹⁰⁰ Debidour, *aynı eser* p. 84 .

Bismarck, "*Dayanırları ile Rusya'ya bu derece az değeri veren Avusturyalılar, Bulgaristan'dan kovulan Rusların, Romanya'da, Sırbistan'da ve hatta Bosna'da çok daha enerjik bir şekilde harekete geçtiklerini biraz sonra görecektir*" diyordu¹⁰¹. Bismarck'a göre Rusların Sırbistan'da faaliyet gösterme imkânları Bulgaristan'dan çok daha fazlaydı¹⁰². Bismarck'm kendisinin Balkanlarla ilgisine gelince: Ona göre, Doğu sorunu, Pomeranyalı bir askerın kemiklerine bile değmezdi^{103 104 **}. Balkanlar ve Boğazlar Bismarck'ı hiç ilgilendirmiyordu.

Avusturya-Macaristan'ın Rusya ile uzlaşmaktan kaçınması, Avusturya ile yakınlaşmaya taraftar olan Rus Dışişleri Bakanı Giers'i de Çar karşısında güç duruma soktu. Giers. Rusya'nın "*Bulgaristan bataklığı*"ndan kurtulmasını istiyordu. Fakat şimdi Giers de Viyana hükümetine karşı cephe almaya başladı.

Avusturya ile Rusya münasebetlerinin bu durumu Bismarck'm bir hayli canını sıkarken, Fransız-Almanya münasebetleri de onun için endişe kaynağı olmaya başlamıştı.

2. FRANSIZ-ALMAN MÜNASEBETLERİ

Fransız-Alman münasebetlerinde patlak veren 1875 krizinden sonra, bu münasebetler bir on yıl kadar sâkin bir atmosfer içinde kaldı. Bu süre içinde Bismarck Fransa'ya Alzas-Loien'i unutturmak ve bunun için de Fransa'ya yaklaşılarak, dostluk göstermek için bir hayli çaba harcadı. 1881 Temmuzunda Paris'teki Alman elçisine yazdığı talimatta, "*Fransa sonunda şunu anlayacaktır ki, 45 milyonluk nüfusu ile dost bir Alman impartorluğu, kendisi için 1 milyon Alzas-Loreuli'den çok daha şayanı arzudur*" diyordu¹⁰¹. 1882 yılında da Fransa'da bir takım intikamcı hareketler görüldüğünde de Alman basınına talimat vermiş ve "*bu gibi sorunları bir ölü sessizliği içinde bırakmak daha iyidir*" demişti¹⁰².

Diğer taraftan Bismarck, Fransa'yı Tunus'u almaya ve Mısır sorununda da İngiltere'ye kafa tutmay'a teşvik etti. Akdeniz havzasının, Fransa'nın *meşru yayılma alanı* olduğunu söylüyordu. 1881 Temmuzunda Paris'teki Alman elçisine gönderdiği talimatta bu konuda şöyle diyordu "*Akdeniz havzasında, Fransızla her türlü hareket serbestisi tanıyabileceğimiz geniş bir alan vardır... Fransa şuna emin olmalıdır ki, Akdeniz havzasındaki meşrû yayılma politikasına hiç bir zaman muhalefet etmeyeceğiz. Sanırım, Rusya da aynı tutum içinde olacaktır*"¹⁰³. Bismarck'm bütün amacı, Fransa'yı deniz aşırı yerlerde meşgul ederek ona Alzas-

¹⁰¹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 278,

¹⁰² Hauser, *aynı eser*, p. 277.

¹⁰³ Debidour, *La Paix .Al inée*, p. 83.

¹⁰⁴ Fay, *The Origins of the World War*, Vol. 1, p. 98-99.

¹⁰⁵ *aynı eser*, p. 99; *Les Origines de la Guerre Mondiale*, p. 105.

¹⁰⁰ Fay, *Les Origines...*, p. 105.

Loren'i unutturmaktı. O kadarki, 1884 yılında Fransa'ya, İngiltere'ye karşı iki taraf deniz kuvveüeri arasında bir ittifak bile teklif etti¹⁰⁷.

Bütün bu çabalara rağmen Bismarck istediğini elde edemedi. Fransa Almanya ile bir yakınlık kurmaktan kaçındı. Bir defa, Fransa Bismarck'a güvenmiyordu. Bismarck'ın Fransa'ya yaklaşma çabalarını “*makyavelik sebeplere*” bağlıyordu Meselâ İngiltere'ye karşı ittifak teklifinde, Fransa'nın İngiltere ile münasebetlerini iyice gerginleştirmek istemesinden şüphelenmişlerdi.

Diğer taraftan, bir Fransız-Alman yakınlaşmasını Fransız kamu oyuna kabul ettirmenin güçlüğü de vardı. 1884 Aralık ayında Berlin'deki Fransız elçisi Bismarck'a şöyle diyordu: “*Size Alzas'tau hiç söz etmeyeceğim. Ama siz de, eğer bizimle bazı noktalar konusunda anlaşmak istiyorsanız, yaramızın üzerinden kızgın demir geçirmekten vazgeçiniz. Çünkü Fransız milleti, devamlı olarak duygularına hâkim olamaz*”¹⁰⁸.

Fransız-Alman münasebetlerindeki bu on yıllık nisbî sükûnet dönemi, 1885'ten itibaren, Fransa'daki *Bulajizm* (Boulangisme) hareketi ile sona erdi. Bu hareket Bismarck'ın son ümitlerini de yıktı.

1882 de Fransa'da, bir şair ve politika adamı olan *Paul Deroulede* tarafından “Vatanperverler Ligi” (Ligue des Patriotes) kurulmuştu, Kuruluşun amacı, Almanya'ya karşı Fransızların intikam heyecanını daima canlı tutmaktı. Lig, ilk okullarda “okul taburları” kurulmasını ve barışçılık ve anti-militarizme karşı mücadeleye edilmesini öngörmekteydi¹⁰⁹. Deroulede, bu sırada Fransa'nın Afrika'da ve Hindicini'de sömürgelerle uğraşmasını şiddetle eleştiriyor ve Fransız sömürgeciliğinin mimarı ve “*sömürgecilik politikası sanayileşme politikasının çocuğudur*” diyen¹¹⁰ Jules Ferry'ye, “*Ben iki evlât kaybettim. Sen bana 20 hizmetçi veriyorsun*” diye bağıyordu. 1885 te Fransa'nın Hindicini'deki durumu güçleşti. Zira, Fransa'nın Hindicini'ye yerleşmesi, Hindistan bakımından İngiltere'yi kuşkulandırmış ve iki devlet arasında bir çatışma çıkmıştı. Bu durum, Jules Ferry'nin sömürgecilik politikasına eleştirilerin daha da sertleşmesine ve 1885 Mar'unda Jules Ferry'nin başbakanlıktan düşmesine sebep oldu.

Jules Ferry'nin düşmesi Fransız-Alman münasebetlerinde bir dönüm noktası oldu. Zira, şimdi Fransa sömürgecilik faaliyetini yavaşlatıyor ve *Avrupa'ya* dönüyordu. 1886 Ocak ayında işbaşına gelen *Freycinet* hükümeti Fransa'ya yeni bir dış politika getiriyordu. Başbakan Freycinet Millî Meclis'de. okuduğu hükümet programında şöyle diyordu: “*Denizasırı fetihlere son vermek gerekir. Fransa, herkes tarafından saygı görmesi ve hiç kimse için bir tehdit unsuru olmaması için, bü-*

¹⁰⁷ Fay, *aynı eser*, p. 105.

¹⁰⁸ *aynı eser*, p. 106.

¹⁰⁹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 229.

¹¹⁰ *aynı eser*, p. 209.

tün gücünü kit'a Airupası üzerinde yoğunlaştırmalıdır. Fransa'ya, onurundan hiç bir fedakârlığa malolmayacak ve haklarından hiç bir fedakârlığı gerektirmeyecek bir barış gereklidir. Fransa, büyük devlet olma niteliğinden vazgeçemez.... Fransa, çıkarları söz konusu olduğunda enerjik bir şekilde hareket etmek ve onuru ve haysiyeti söz konusu olduğunda da her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olmak zorundadır"¹¹¹,

Freycinet kabinesine Savunma Bakanı olarak *General Boulanger'nin* girmesi, Fransız-Alman münasebetlerinde yeni bir krizin doğmasına sebep oldu.

General Boulanger, esasında askerî bir diktatörlük kurma heveslisi olmakla beraber, bu sırada Fransız kamu oyunun büyük bir kısmının desteğini kazanmasının sebebi, Vatanperverler Ligi ile beraber açmış olduğu intikamcılık bayrağı idi. Kendisini Kralcılar bile destekliyordu. Bu nitelikli bir askerın kabineye girmesi Almanya üzerinde etkisiz kalamazdı. General Boulanger, Savunma Bakanlığının resmî organı olan *La France Militaire'de*, "*Alzas-Loreu'in bizi beklemekte olduğunu unutmadık*" diye yazıyordu¹¹². Freycinet kabinesinden sonra 15 ay içinde bir kaç kabine daha gelip geçti. Fakat kamu oyunun baskısı dolayısıyla, Boulanger her kabinede Savunma Bakanlığı görevini korudu. Bu dönem içinde de, Asya ve Afrika'daki sömürgelerde bulunan Fransız birliklerinin bir kısmını hemen anavatana getirtti. Yeni kışlalar inşa ettirdi. Barut ve patlayıcı madde imali için Almanya'dan önemli miktarda ham madde (pikrik asit) satın aldı. 1886 sonbaharında, kısmî bir seferberlik denemesi yapılmasına kabineyi ikna etmeye muvaffak oldu. Bütün bunları yaparken Fransız halkının büyük kısmı kendisini alkışlıyordu.

1887 Mayısında Rouvier kabinesi işbaşına geldiğinde, Boulanger'yi kabine dışında bırakı. Bu ise, generalin popülaritesini daha da arttırdı. Paris bulvarlarına çıktığında kalabalık gösterilerle karşılanıyordu. Boulanger'nin adı "*Cesur General*" (*Brave Général*) di. Bir çok kimseler, Almanya'ya karşı yumuşak ve uzlaşıcı bir politika izleyen hükümetin devrilmesi gerektiğini söylüyordu. Paul Déroulède ise, Vatanperverler Ligi, inükamcı nutukları ve kendisini destekleyen basın ile intikamcılığın yoğun propagandasını yapmaktaydı¹¹³.

Fransa'da ve daha doğrusu Paris'de bu olup-bitenler Bismarck'a iki kaynaktan ve farklı bir şekilde aktarıldı. Paris ataşemiliterinin bu konudaki raporları son derece telâşlı ve Bismarck'm endişelerini tahrik edici nitelikteydi. Buna karşılık Paris elçisi Kont Münster'in raporları ise, tamamen aksi yöndeydi. Elçiye göre, bütün bu "intikamcılık padaması" na rağmen, esasında Fransız milleti bir "*kutsal savaş*" ı arzu etmiyordu. Boulanger sanıldığı kadar tehlikeli değildi ve

¹¹¹ Débidour, *La Paix Ai mée*, p. 101.

¹¹² Fay, *Les Origines...*, Tome 1, p. 106 .

¹¹³ aynı eser, p. 107.

Taşra'nın Cumhuriyetçileri tamamen barışçı idi. Kitlelerin heyecanı ne olursa olsun, "Hükümet" Almanya ile bir savaşı düşünmüyordu. Kaldı ki, Elçiye göre, Fransa Almanya ile bir savaşı düşünemeyecek kadar fakirdi ve mecburî askerlik sistemini de halk hiç benimsememişti. Nihayet Kont Münster, General Boulanger'nin bir "hükümet darbesi" yapmasının da kesinlikle mümkün olmadığını belirtiyordu^{114**}.

Ne var ki Bismarck'ın psikolojisi, büyükelçiden ziyade ataşemiliterin görüşlerini benimsemeye daha yatkındı. 1886 Aralık ayında Freycinet kabinesi düşüp yerine *Goblet* kabinesi gelmişti. Boulanger, bu kabinede de Savunma Bakanı olarak yer alınca, Bismarck'ın şüpheleri daha da arttı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Boulanger'nin aldığı bir takım askerî tedbirler, Bismarck'ı tedirgin etmeye yetti. Boulanger'nin bu askerî tedbirlerine bir cevap olmak üzere¹¹⁷, 1886 sonunda, Alman parlamentosuna (Reichstag) Alman ordusunun gücünü 41.000 kişi daha artırmayı öngören bir kanun şevketti. Bu suretle Alman ordusu 468.000 kişiye çıkarılıyordu. Genelkurmay Başkanı Moltke, bu kanunu desteklerken, şunu söylemekteydi: "*Fransa'da kamu oyu, esasında halkı Alman olan bu iki toprağı (Alzas-Loren) geri istemekte inat ettiği ve Almanya da bu topraklardan çıkmamakta kararlılık gösterdiği sürece, Fransa ile bir uzlaşma imkânsızdır*"^{ur>}. Bu kanun Reichstag'da tartışmalara sebep olmakla beraber, 1887 Şubatında Bismarck'ın istediğı ödeneğın verilmesi kabul edildi. Bu kanunun kabulünden sonra Fransız-Alman münasebetleri şimdi tam bir savaş havasına girmiş olmaktadır.

Halbuki "Boulangisme"nin etkisine rağmen, Fransız hükümeti Almanya ile bir savaşı düşünmüyordu. Bu sebeple, Bismarck'ın almış olduğı tedbirler Fransa'yı daha fazla korkuttu ve 1887 Mayısında General Boulanger kabineden çıkarılarak taşrada bir Kolordu komutanlığına atandı. Bu olay ise, Fransız-Alman münasebetlerindeki krizi yumuşatı. Fransız Cumhurbaşkanı Jules Grévy, Alman elçisine, Boulanger'nin kabineden çıkarılmasında bizzat rol oynadığını söylüyordu. Bismarck ise, bu son gelişmeden tatmin olduğunu bildiriyordu.

3. RUS-ALMAN TEMİNAT ANLAŞMASININ İMZASI

Şurası bir gerçektir ki, Fransız-Alman münasebetlerindeki bu son kriz bir Fransız-Rus yakınlaşmasının da kapısını açmıştır.

Bismarck'a gelince, bir yandan Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki münasebetleri bozulması, öte yandan Fransız-Alman münasebetlerinin geçirdiğı kriz, Bismarck'ın korkularına yeni bir canlılık getirdi. Bundan başka, Bismarck,

¹¹⁴ Fay, *aynı eser*, p. 107.

¹¹¹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 274 .

¹¹³ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 113.

Rusya ile Fransa arasında bir ittifak konusunda görüşmeler yapıldığına dair söylentiler de işitmişti. Bundan dolayı, 1887 Ocak ayında, yani yeni asker arttırma kanununun Reichstag'da tartışıldığı bir sırada, Uç imparatorlar Ligi'ni yeniden anlandırmak için Rusya nezdinde teşebbüste bulundu. Fakat- Çar III. Aleksandr verdiği cevapta, Avusturya-Macaristan'a karşı ellerini bağlamıyacağı cevabını verdi¹¹⁷. Yani Rusya, Avusturya-Macaristan ile herhangi bir anlaşmaya girmek istemiyordu. Bu durumda Bismarck, Rusya'yı elinden kaçırmamak için çaresizlik içinde bu teklifi kabul etti.

Bununla beraber anlaşma müzakerelerinin odak noktasını yine Avusturya-Macaristan teşkil etti. Çünkü, Rusya, Bulgaristan, Doğu Rumeli ve İstanbul yüzünden, Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında bir çatışma veya bir savaş çıkarsa, Almanya'nın, Avusturya-Macaristan'ın yardımına gitmemesini istedi^{118 119}. Bismarck'ın buna çok canı sıkıldı ve bu şaru kabul edemeyeceğini bildirdiği gibi, Viyana'nın da onayı ile 1879 ittifakının metnini Ruslarla göstermek zorunda kaldı.

Rusya için bu sırada Fransa ile anlaşma imkânı mevcut değildi. Avusturya-Macaristan ile de münasebetleri gergindi. Ayrıca, bir yandan Doğu sorunu, öte yandan Asya'daki çatışmalar sebebiyle İngiliz-Rus münasebetleri de iyi değildi. Çar III. Aleksandr, bu kadar olumsuzluğa bir de Almanya ile bozuşmayı eklemek istemedi. Bu sebeple, Bismarck'ın şartlarını kabul etti ve Rus-Alman "*Teminat Antlaşması*" (Traité de Contre-assurance) 18 Haziran 1887 de Berlin'de imzalandı¹¹⁷?

6 maddelik Antlaşma'nın *birinci maddesi*'ne göre, taraflardan biri bir üçüncü devletle savaşa girerse, diğer taraf hayırhah tarafsızlık izleyecek ve anlaşmazlığın mevzîi, yani lokal kalmasına çalışacaktı. Bununla beraber, hüküm, taraflardan birinin Avusturya veya Fransa'ya karşı yapacağı bir saldırı savaşında uygulanmayacaktı.

İkinci madde 'ye göre de, Almanya, Rusya'nın Balkanlar'daki tarihî haklarını ve özellikle Bulgaristan ile Doğu Rumeli'deki meşrû nüfuzunu tanıyordu. Taraflar, daha önceden birbirleriyle anlaşmadan, Balkan yarımadasının toprak statükosunu bozmayacaklar ve kendilerinin rızası olmaksızın, bu statükoyu ihlâl etmek veya değiştirmek için yapılan her teşebbüse karşı koyacaklardı.

Antlaşma'nın üçüncü maddesinde ise taraflar, Milletlerarası Hukuk kurallarına dayanan ve antlaşmalarla kabul edilip, Berlin Kongresi'nin 12 Temmuz 1878 günlü oturumunda Rus delegesi tarafından belirtildiği üzere, Çanakkale ve

¹¹⁷ Hauser, *adi geçen eser*, p. 279.

¹¹⁸ Rusya'nın bu konudaki anlaşma tasarısı için bak.: Hauser, *aym eser*, p. 280.

¹¹⁹ Antlaşmanın metni: Pribram, *Les Traités Politiques Secrets...*, Tome I, p. 409-411; Hauser, *adi geçen eser*, P. 281.

Karadeniz Boğazlarının kapalılığının bir Avrupa kuralı olduğunu kabul ediyorlardı. Osmanlı Devleti'nin herhangi bir savaştan devlet lehine Boğazlar bölgesinde herhangi bir savaş harekâtına (opérations guerrières) izin vererek. Boğazların kapalılığı kuralını bozmasına izin vermeyeceklerdi. Bu kuralın bozulması halinde veya bu yönde bir hareketi önlemek amacı ile taraflar, Osmanlı Devleti'nin, menfaati haleldar olan tarafla savaş haline girdiğini ve Berlin Antlaşmasının toprak statükosuna ait hükümlerinin sağladığı güvenlikten artık faydalanamayacağını Osmanlı devletine bildireceklerdi.

Antlaşma gizli olup, üç yıl için imzalanmıştı. Fakat, Antlaşma'nın "*Çok gizli*" başlığını taşıyan bir ek protokolü vardı¹²⁰. Bu protokole göre:

1) Almanya, Bulgaristan'da meşrû bir hükümet kurulması için Rusya'ya yardım edecek ve hiç bir halde Prens Battenberg'in tekrar Bulgaristan'ın başına geçmesine rıza göstermeyecektir.

2) Rusya, çıkarlarını korumak için Karadeniz'e giriş yolunu bizzat kendisi savunmak zorunda kalırsa, bu takdirde Almanya hayırhah bir tarafsızlık izleyecek ve Rusya'ya mânen ve siyaseten yardım edecekür.

Görülüyor ki, bu andaşmanın birinci maddesi ile Almanya, Fransa'nın kendisine saldırması halinde, Rusya'nın tarafsızlığını sağlamış olmaktadır. Fakat Almanya Fransa'ya saldırırsa Rusya o zaman herhangi bir garanti vermiyordu. Mamafih, Bismarck'ın da durup dururken Fransa'ya saldırmaya hiç mi hiç niyeti yoktu. Daima belirttiğimiz gibi, onun için esas olan, Fransa'nın saldırısını önlemek ve böyle bir saldırı olduğunda da, iki cepheli bir savaş yapmaktan kurtulmak, yani Rusya'nın tarafsızlığını sağlamaktı.

Avusturya sorununa gelince: 1887 Antlaşması, 1879 ittifakını tamamen saklı tutuyor ve ona dokunmuyordu. Çünkü, 1879 ittifakında Rusya'nın "*saldırısı*" esas alınmıştı. Halbuki 1887 Antlaşmasına göre, Rusya'nın Avusturya'ya saldırması halinde Almanya, Rusya'ya karşı hiç bir taahhütte bulunmuyordu.

Bulgaristan ve Doğu Rumeli hakkındaki hükümler ise, 1881 Anuşaşmasından farklı olmayıp, Bismarck'ın Balkanlar politikasına tamamen uygundu. Bismarck, zaten o tarihtenberi Bulgaristan ve Doğu Rumeli'yi Rusya'nın nüfuz alanı olarak tanımış ve bunu Avusturya'ya da kabul ettirmişti.

Antlaşma'nın üçüncü maddesi ile Gizli Protokol'de yer alan, Boğazlar hakkındaki hükümlerle, şüphesiz Rusya çok kazançlı çıkmaktaydı. Ve bu hükümler, esasında, İngiltere'ye yöneülmüştü. Berlin Kongresi'nin son günü İngiltere, yaptığı bir açıklamada, Karadeniz'in gayri askeriliğini kaldıran 1871 Londra Antlaşmasının 2. maddesine göre, Boğazların kapalılığına saygı hususunda alın-

¹²⁰ Ek Protokolün metni: Pribram, *aynı eser*, p. 411-412; Hauser, *aynı eser*, p. 281.

miş olan taahhüdün, milletlerarası nitelikte olmayıp, sadece Osmanlı Padişahına karşı alınmış bir taahhüt olduğunu ileri sürmüş ve bu da Rusya'yı çok korkutmuştu. Bu sebeple, şimdi Rusya İngiltere'ye karşı tedbirini alıyor ve bu konuda Almanya'nın da desteğini sağlıyordu. Başka bir deyişle Almanya, Rusya'nın Boğazlar'a yerleşmesini kabul etmiş oluyordu. Hatta bu kadarla da kalmayıp, Rusya'nın Boğazlar'a yerleşmesine manen ve siyaseten de yardım etmeyi taahhüt ediyordu. Bismarck, Rusya'yı elinden kaçırmamak için, bu derece önemli ve büyük tâvizleri vermekte tereddüt göstermemişti¹²¹.

ALTINCI KISIM

İNGİLTERE, İTALYA VE AVUSTURYA ARASINDA

İKİNCİ AKDENİZ ANTANTI

Rusya ile Almanya arasındaki 1887 Teminat Antlaşması, imzası tarihinden bir-iki ay sonra sonra sarsılmaya başladı. Esasen daha andaşma yapılırken Rusya, Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki münasebetlerin niteliğini iyice görmüş ve bu da bir şüphe ve güvensizlik doğurmuştu. Zaten, Çar III. Alekssandr'm etrafını sarmış olan Panislavistlerin gözünde Avusturya en büyük düşmandı.

Bismarck da, 1887 Antlaşmasını yapmakla beraber, o da Rusya'ya fazla güvenmiyordu. Bir Fransız-Rus yakınlaşması ihtimalini hiç kafasından çıkarmıyordu. 1887 Ekiminde Petersburg elçisine şöyle yazıyordu: *"Rusya'nın lûtfunu kazanmak için kendimizi tüketeceğimize, diğer devletlerin hayırhahlığını elde etmemiz ve bu devletlerin Rusya aleyhtarı politikalarını desteklememiz gerekmektedir. Bu amaçla da, İstanbul ve Bulgaristan politikalarımızı da aynı yönde değiştirmek zorundayız"*¹²².

1888 Şubatında, Reichstag'a yeni bir askerlik kanunu şevketmiş ve bunun Rusya'ya yönelik olduğu söylenmişti¹²³. Bu kanun dolayısıyla yine Alman parlamentosunda yaptığı konuşmada, tepeden bakan bir ifade ile, *"Kimsenin peşinden koşmuyoruz. Ne Fransa'nın ve ne de Rusya'nın sevgisi için yalvarmıyoruz"* diyordu¹²⁴.

İşte bu karşılıklı şüphecilik atmosferi içinde, Bulgar Sobranya'sının (Meclis) 7 Temmuz 1887 de, Bulgaristan Prenslığıne, Avusturya-Macaristan ordusunda subay olan ve Alman İmparatoru'nun ailesinden olan Ferdinand de Sax-Cobourg'u seçmiş olması, Alman-Rus münasebetlerini birdenbire bozdu.

¹²¹ Bismarck'ın Boğazlar konusundaki görüşleri için bak.: *Düşünceler ve Hânraları*, Cilt II, s. 375-386.

¹²² Hauser, *adı geçen eser*, p. 287.

¹²³ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 119.

¹²⁴ *aynı eser*. p. 120.

Rusya, Ferdinand'ın Bulgaristan Prensiğini tanımadı. Ferdinand ise, arkasında Avusturya-Macaristan'ın desteğini görünce, Bulgar Prensiğini kabul etdi. Bu suretle 1887 yazında Avusturya-Rusya münasebeleri gerginleşmiş oluyordu.

Tam bu sırada, Rusların Ferdinand tarafından yazıldığını iddia ettikleri bir mektuba dayanarak, Bismarck'ın gizli bir şekilde Ferdinand'ın adaylığını desteklemiş olduğunu ileri sürmeleri, Rus-Alman münasebetlerini ciddi bir şekilde sarstı¹²³ * *. Esasında mektup, Almanya'nın Viyana büyükelçisi tarafından Battenberg'e yazılmış ve Bulgaristan Prensiği konusunda Almanya'nın kendisini destekleyeceğini bildirmişti. Mektup Fransızların eline geçti ve onlar da hemen bu mektubu Ruslara uçurdular¹²⁶. Bismarck bu mektubun sahteliği üzerinde ısrar etti ise de, bu, Rusya'nın Bismarck'a duyduğu güvensizliği ve şüpheliği gidermeye yetmedi.

Rusların güvensizliğini artıran bir diğer olay da, Üçlü İttifakın yenilenmesi idi. Bu ittifakın hükümleri açıklanmamakla beraber, yenilediği bütün dünyaya ilân edilmişti. Rusya, bu yenilemenin, kendisinin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarına engelleyici hükümler ihtiva etmesinden şüpheleniyordu. Gerçekten bazı olaylar da, Rusya'nı şüphelerini doğrular nitelikteydi.

1887 Temmuzunda İtalya Başbakanlığına, Bismarck ile yakın dostluk kurmuş olan ve hararetle bir Almanya taraftarı *Francesco Crispi* geldi. Crispi, Başbakan olur olmaz, önce Viyana'yı ziyaret etti ve oradan da Berlin'e gidip Bismarck ile görüşmelerde bulundu. Ziyaretinin sonunda, *Frankfurter Zeitung*'a verdiği demeçte Crispi, "*Bütün Amupa devletleri gibi İtalya da, Rusya'nın İstanbul'a doğru ilerlemesinden endişe duymaktadır. Akdeniz'in bir Rus gölü haline gelmesine izin veremeyiz*" diyordu¹²⁷. Crispi'nin, Viyana ve Berlin ziyaretlerinden sonra söylediği bu sözler, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasındaki işbirliğinin niteliğini göstermesi bakımından, Rusların canını sıktı.

Buna karşılık, Rusya'nın Bulgaristan sorununda takınmış olduğu sert tutum, İngiltere'yi korkuttu. Zira, Osmanlı Devleti, Rusya'nın baskı ve tehdidine boyun eğebilirdi. Nitekim Osmanlı Devleti, 1887 Ekiminde Rusya ile Avusturya arasında bir bocalama da geçirdi¹²⁸. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında yumuşaması, Rusya'yı Boğazlar'a daha fazla yaklaştırabilirdi. Şu halde, Osmanlı Devleti'nin direnme gücünü arttırmalı ve onu desteklemeliydi. Bu sebeple İngiltere, Rusya'yı Balkanlarda durdurmak için Almanya'dan destek aradı. Bismarck ise, İngiltere ile Rusya'yı uzlaştırmak suretile her iki devleti de elinde tutmak istedi. Fakat İngiltere'nin Rusya ile uzlaşmaya niyeti yoktu. Bu sebeple, İngiltere, Avusturya-

¹²³ Bu konuda bak.: *La Paix Armée*, p. 188; Hauser, *adı geçen* eser, p. 287.

¹²⁶ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 110.

¹²⁷ Fay, *aynı eser*, p. III.

¹²⁸ Bak.: Debidour, *La Paix Armée*, p. 117.

Macaristan ile İtalya'ya döndü. Balkanlar ve Doğu Akdeniz konusunda bu iki devlete dayanmayı tercih etti.

Daha önce belirttiğimiz üzere, İngiltere ile İtalya ve Avusturya-Macaristan arasında 1887 yılının Şubat ve Mart aylarında, Akdeniz'le ilgili olarak bir takım anlaşmalar yapılmıştı. Crispi'nin 1887 Temmuzunda İtalya Başbakanlığına gelmesi, 1887 deki işbirliğine yeni bir hareketlilik kazandırdı. Çünkü Crispi'nin en büyük amacı, İtalya'yı Avrupa'nın büyük devletleri arasına sokmak ve A\Tupa diplomasisinde büyük rol oynamaktı. Öte yandan Crispi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakında yıkılacağına inanıyor ve bu İmparatorluğun mirasından İtalya'ya da bir pay kapmak istiyordu. Gözünü Arnavutluk'a dikmişti. Rusların Bulgaristan'a yerleşip Akdeniz'e inmelerini, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılması için tehlikeli görüyordu. Bu sebeple, İtalya, 1887 Eylülünde Avusturya-Macaristan'a Balkanlar'da bir işbirliği için bir siyasî anlaşma teklifinde bulundu ise de, Viyana'nın Dışişleri Bakanı Kalnoky, İtalya'nın sömürge emellerine âlet olmamak için böyle bir anlaşmaya yanaşmadı.

Fakat, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kalnoky, Balkanlar'da Rusya'ya karşı İngiltere ile işbirliği yapmayı düşünüyordu. Bu surede, İngiltere, Avusturya ve İtalya, sonuç olarak bir noktada birleşmiş olmaktadır. Zaten üç devletin özellikle İstanbul'daki elçileri de, Bulgaristan konusunda bir üçlü anlaşmanın yapılmasını tavsiye etmekteydiler. Hatta, bu üç elçi 1887 Ekiminde bir anlaşma tasarısı da hazırlamışlardı¹²⁹ ki, biraz sonra imzalanacak olan anlaşma esas olarak bu tasarıya dayanmıştır. Kalnoky bu tasarıyı Bismarck'a gönderdiğinde Bismarck, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasındaki böyle bir anlaşmayı hararetle destekledi. Hatta Bismarck, Kalnoky'ye, İngiltere'den çok fazla şeyler istenmemesini ve Bulgaristan konusunda da Osmanlı Devleti üzerinde fazla baskı yapılmamasını tavsiye edip, aksi takdirde her ikisinin de Rusya'nın kucağına atılabileceği hususunda uyardı¹³⁰.

Anlaşmanın müzakereleri sırasında İngiltere, sadece Bulgaristan hakkında değil, bütün Osmanlı toprakları ve özellikle Anadolu toprakları hakkında da bir anlaşma yapılmasını istedi. Avusturya ise, yapılacak anlaşmada, her devletin alacağı tâvizlerin ismen zikredilmesine karşı çıkı. Bu, İtalya'ya yönelmiş bir itirazdı. Avusturya, İtalya'nın toprak genişlemesine âlet olmak istemiyordu.

Sonuçta, İkinci Akdeniz Antantı adını verdiğimiz, üç devlet arasındaki anlaşma, nota teatisi suretile 12 Aralık 1887 de yapıldı¹³¹. Bu anlaşmaya göre:

"Doğu" nun antlaşmalara dayanan statükosu ile, yine antlaşmalara dayanan yerel özerkliklerin statükosu aynen korunacak. Keza, Avrupa'nın önemli çıkarla-

¹²⁹ Tasarının metni: Hauser, *adı geçen eser*, p. 290.

¹³⁰ Hauser, *adı geçen eser*, p. 290.

¹³¹ Notaların metinleri: Pribram, *adı geçen eser*, Tome I, p. 71-78.

rının bekçisi (" la Turquie gardienne d'intérêts européens importants") olarak Türkiye'nin bağımsızlığı her türlü yabancı nüfuzuna karşı korunacak. Boğazlarda herhangi bir devletin bir üstünlük elde etmesine izin verilmeyecek. Türkiye (yani Osmanlı Devletü) Bulgaristan üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçemeyeceği gibi bu ülkede yabancı bir yönetimin kurulmasına veya askerî işgale veya gönüllü gönderilmesi gibi teşebbüslere izin vermeyecek. Türkiye, Boğazların bekçisi olarak Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarından bir parçasından bile vazgeçemeyeceği gibi, Anadolu ("Asie Mineure") toprakları üzerindeki haklarından da vazgeçemeyecekti. Türkiye bu konularda "gayrı meşru teşebbüsler" karşısında kalırsa, üç devlet, Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak için işbirliği yapacaklar. Eğer Türkiye, taraflara göre, bu çeşit "gayrı meşrû teşebbüs" ile işbirliği yapacak olursa veya taraflar bu şekilde hareket ettiğine kanaat getirirlerse, üç devlet birlikte veya ayrı ayrı, Türkiye'nin gerekli gördükleri karada veya deniz kıyısındaki bazı yerlerini işgal edebileceklerdi.

Görüldüğü gibi, bu anlaşmaya Akdeniz Antantı adı verilmekle beraber, gerçekte Akdeniz ile doğrudan bir ilgisi yoktu. Söz konusu olan, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin sırudan Akdeniz'e inmesini önlemektir. Bu bakımdan da üç devlet anlaşmasında, Osmanlı toprakları ile Anadolu'nun ağırlıklı bir şekilde yer alması, İngiltere'nin Osmanlı devletile yaptığı 1878 Kıbrıs Anlaşması'nın ilkeleri ile bağlantılı görünüyordu. Daha genel bir ifade ile, İngiltere'nin 1878 den sonra Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlemeye başladığı yeni politikayı da yansıtmaktaydı.

YEDİNCİ BÖLÜM
AVRUPA'DA DENGE: ÜÇLÜ ANLAŞMA
1894-1907

BİRİNCİ KISIM
FRANSIZ-RUS İTTİFAKI, 1894

1887 Yılı, Bismarck'ın Fransa'yı yalnız bırakma politikasının son yılı sayılabilir. Zira, Rusya ile yaptığı 1887 Teminat Anlaşması sağlam bir temele oturtulamamış ve daha imzası tarihinden itibaren sarsılmaya başlamıştı. Rus-Alman münasebetleri artık eski havasını kaybetmişti. Rusya, bir yandan Balkanlar'da, bir yandan da Asya'da İngiltere ile çatışma halindeydi. Ayrıca "Cumhuriyetçi Fransa" ya güveni yoktu. Bu sebeplerle, Almanya'ya bir kere daha yanaşma ihtiyacını duymuştu. Yani, Rusya'yı şardar zorlamıştı.

"Akdeniz Antantı" ise, Fransa'ya karşı Bismarck'ın düşündüğü bir barikat olmaktan uzaktı. Kaldı ki, birinci Akdeniz Antantı'nın esas amacı sömürgecilikti. Hatta İkincisinin dahi. Bu İkincisinde söz konusu olan, Osmanlı imparatorluğu yıkıldığı zaman, onun topraklarını Rusya'dan önce paylaşmaktı.

Üçlü İttifak'a gelince: Bismarck daha başlangıçta İtalya'nın kendisi için sağlam bir müttefik olamayacağını görmüştü. Çünkü İtalya'nın gözü, topraklarını genişletmekte, yeni topraklar ve sömürgeler kazanmaktaydı. Crispi'nin işbaşına gelmesile, İtalya'nın sömürgecilik politikası daha da hızlandı.

Böylece sorun, dönüp dolaşp 1879 Almanya-Avusturya-Macaristan ittifakına geliyordu. Almanya için en sağlam ittifak buydu. Bismarck, bu ittifakı sağlam bir şekilde devam ettirmek için, Avusturya-Macaristan'ı hiç bin zaman Rusya'ya feda etmeye yanaşmamıştı.

Bununla beraber Bismarck, ne Rusya ile ve ne de İtalya ile bağları koparmamaya da özel bir dikkat göstermiş ve pamuk ipliği ile de olsa, bunları Almanya'nın yanından ayırmamaya çalışmıştı. Bismarck, bir Fransız-Rus ittifakından korktuğu kadar bir İngi liz-Rus ittifakı ihtimalini de önlemek için, 1889 da İngiltere ile de bir ittifak teşebbüsünde bulunmuş, fakat İngiltere, *Sine Germania, nulla salus*, yani "Almanya'sız barış olmaz" demesine rağmen, Almanya ile bir ittifaka yanaşmamıştı¹. Buna rağmen Bismarck, bir İngiliz-Fransız

¹ Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, p. 292 .

yakınlaşmasını da mümkün olduğunca önlemeye çalışmıştı. Mamafih, bütün bunları yaparken, bir noktaya da önemle dikkat etmişti: Alman dış politikasının faaliyetini Kıt'a Avrupası'nın dışına taşırmamak. O kadar ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun sırtından Rusya'ya tâviz vermekte hiç tereddüt göstermemişti. Her ne kadar Bismarck'ın son yıllarında Almanya da yavaş yavaş sömürgecilik alanına girmeye başlamışsa da, Bismarck'ın özel bir sömürgecilik politikası izlediği söylenemez.

Bismarck bu dış politikasını sürdürürken, şüphesiz en büyük desteği ve en büyük avantajı, I. Wilhelm gibi bir hükümdara sahip olmasıydı. Dış politikanın temelinde Hükümdar ile Şansölyesi tamamen anlaşmış bulunuyorlardı: Her ikisi de Rus dostluğuna önem ve değer vermişlerdi. Görüş ayrılığı çıkan noktalarda ise, Şansölye, hükümdarını ustalıkla idare etmesini bilmişti. Hükümdarın da Şansölyesine güveni büyüktü.

1888 den itibaren bütün bu unsurlar değişti. Ne içerdeki ve ne de dışardaki şartlar, Bismarck'ın kurduğu sistemin ve diplomasisinin devamına imkân vermedi. 1887 de başlayan 20 yıllık bir dönem, onun Avrupa'da Almanya'ya sağlamış olduğu ağırlığın karşısına bir karşıt-ağırlık (contre-poids), yeni bir denge unsuru çıkardı: *Üçlü A11/aşma*-(Üçlü İtilâf)

1. II. WILHELM'İN HÜKÜMDARLIĞI VE BİSMARCK'IN ÇEKİLMESİ

İmparator I. Wilhelm, 91 yaşında iken, 1888 Martında öldü. Yerine, oğlu 56 yaşındaki III. Frederick geçti. Frederick'in karısı Victoria Mary-Louisa, İngiltere Kraliçesi Victoria'nın kızı idi ve III. Frederick üzerinde büyük etkisi vardı. Her ikisi de liberal fikirliydi ve bu sebeple de her ikisinin de Şansölye ile yıldızları barışamamıştı. Bununlar beraber, I. Wilhelm ölürken oğluna, Prusya ve Rusya hanedanları arasında bu kadar uzun zamandanberi devam eden "sıkı dostluğu" bozmamasını ve hatta gevşetmemesini dahi vasiyet etmişti². Bu sebeptendir ki III. Frederick kendisinden hoşlanmamasına rağmen, Bismarck'ı şansöyelikten ayırmadı³. Fakat yeni imparator gırtlak kanseriydi ve günlerinin sayılı olduğu da biliniyordu. Nitekim hükümdarlığı uzun sürmedi ve 99 günlük bir hükümdarlıktan sonra 1888 Haziran sonunda öldü.

III. Frederick'in yerine, 29 yaşındaki oğlu II. Wilhelm geçti. II. Wilhelm ile Bismarck arasındaki münasebetler başlangıçta iyi göründü. II. Wilhelm'in bü-

² K¹ > V¹⁰ < S¹, v f "

² Debidour, *La Paix Armée*, p. 121-122.

³ III. Frederick'in Bismarck'tan hoşlanmamasının sebebi olarak, Bismarck'ın muhafazakar, Frederick'in ise liberal olmasının yanında, gırtlak kanseri olması sebebiyle Bismarck'ın, kendisine haber gönderip, tahttan feragat etmesini tavsiye etmiş olması tahmin olunabilir. Frederick ise, ne olursa olsun, karısı Victoria'ya "İmparatoriçe" ünvanını kazandırmak istemişti. (Bak.: Debidour, adı geçen eser. p. 122).

yükbabası olan I. Wilhelm, sağlığında, Bismarck'tan, torununu politakaya yetiştirmesini ve eğitmesini istemişti. III. Frederick'in hükümdarlığının ilk günlerinde de veliahd Wilhelm, bir ziyafette Bismarck şerefine kadehini kaldırarak şöyle demişti: "...Halihazır durumumuzu, komutanını kaybetmiş, fakat taarruz yürüyüşü yapan bir alaya benzetiyorum. Alayın yeni komutanı ciddi bir şekilde yaralı olmasına rağmen, o da cesaretle ileriye yürümektedir. Bütün gözler şimdi, bayraktarın taşıdığı bayrağa çevrilmiştir. Altesleri, imparatorluk sancağını siz taşıyorsunuz. Sevgili imparatorunuz ile birlikte, İmparatorluk sancağını taşımaya lütfen devam ediniz"⁴.

Lâkin II. Wilhelm, babasından ve büyükbabasından farklı bir karakterdeydi. Gururlu, otoriter ve ataktı. Hükümdarlık yapmayı seviyor ve muhteristi. Bu karakter yapısındaki genç bir hükümdarın en az az onun kadar otoriter olan ve 26 yıldır Almanya'nın dizginlerini tam yetki ile elinde tutan bir şansölye ile anlaşabilmesi ve uzlaşabilmesi elbetteki kolay olamazdı. Ayrıca, genç hükümdar, 73 yaşındaki ihtiyar şansölyesinin Almanya'da kazanmış olduğu nüfuzu ve Avrupa'da sağlamış olduğu şöhreti de kıskanıyordu. Hükümdarlık yapmak istediğine göre, dış politikanın yönetimi de eline alması doğaldı. Bu suretle, yeni hükümdar ile şansölyesi arasında bir karakter çaiüşması ortaya çıktı.

Bu karakter çelişmesine, hükümdar ile şansölyesi arasındaki iç ve dış politikadaki görüş farklılıkları da eklenince, Bismarck'ın istifası kaçınılmaz oldu.

Bismarck muhafazkâr fikirliydi. Parlamenter rejimlerden hoşlanmadığı gibi, şimdi yeni ortaya çıkmaya başlayan sosyalist akımlara da cephe almıştı. Bu konuda, 1872 de yapılan Birinci Üç imparatorlar Ligi antlaşmasında "ihtilâlcî hareketler" in söz konusu edildiğini de hatırlatalım. Bismarck 1879 dan itibaren sosyalist hareketlere karşı şiddetli bir mücadele açmıştı. İmparator I. Wiilhem da bu fikir ve hareketlerinde Bismarck'a destek vermişti. Çünkü o da şansölyesi gibi muhafazakârdı. Fakat II. Wilhelm öyle değildi. Liberal fikirliydi. Bismarck'ın işçi hareketlerine ve sosyalistlere karşı yaptığı mücadeleyi onaylamıyor ve böyle bir mücadeleden içerde karışıklıkların doğmasından korkuyordu. Bismarck, sosyalist hareketleri bazan I. Wilhelm'e karşı bir tehdit olarak, bir koz olarak kullanırken, şimdi, araları açıldıkça, II. Wilhelm aynı kozu Bismarck'a karşı oynamaya başladı.

II. Wilhelm ile Bismarck arasında dış politika bakımından da görüş ayrılıkları vardı. Bismarck, Avusturya'yı hiç bir zaman feda etmemekle beraber, Rusya'ya da aynı ölçüde ağırlık veriyordu. Bundan dolayıdır ki Balkanları Avusturya ile Rusya arasında bölüştürmeye çalışmak surenle bu iki devleti uzlaştırmaya çalışmıştı. Halbuki, yani ve genç hükümdarın gözünde, esas olan

⁴ Debidour, *aynı eser*, p. 123; Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt III, p. 75.

Avusturya-Macaristan'dı. Buna rağmen, II. Wilhelm imparator olur olmaz, ilk dış gezisini, 1888 Temmuzunda ve özellikle Bismark'ın telkini ile Rusya'ya yapmasına rağmen, Ruslar II. Wilhelm'e güvenle bakmadılar⁵.

Rusya konusunda II. Wilhelm özellikle askerlerin etkisi altındaydı. Yeni Genelkurmay Başkanı Waldersee, İmparator üzerinde çok etkiliydi. Askerlere göre, Rusya daha fazla kuvvetlenmeden bu devlete "önleyici" bir savaş açmak gerekliydi.

Bismarck bu fikre şiddetle karşı gelmiş ve böyle bir savaşın Rusya'yı paramparça etmesi gerektiğini, ancak o zaman Almanya için huzurun söz konusu olabileceğini, lâkin, Rusya'nın geniş toprakları sebebiyle onu parçalamanın imkânsız olduğunu söylemiştir.

Ne olursa olsun, Genelkurmay, ihtiyar şansölyeyi tutmuyordu, imparator da Genelkurmay'ın tarafındaydı. Ve her ikisi birlikte şimdi Şansölyeye karşı bir cephe halinde birleşmişlerdi. Dışişlerinde ise, Bismarck'ın mutlak otoritesi zamanında sesini çıkarmayan, Holstein, Marschall, Kiederlen gibi Dışişleri Bakanlığının yüksek memurları, şimdi Bismarck'ın Rusya politikasına açıkça olumsuz tutum almaya başlamışlardı.

Dış politikada II. Wilhelm Rusya'nın yerine İngiltere'yi ikame etmek istiyordu. Esasında, Bismarck da İngiltere ile yakınlaşmaya taraftar olmuş ve bu konuda 1889 da bir teşebbüste bulunmuştu. Fakat İngiltere bunu kabul etmedi. Zira, bir defa, İngiliz diplomasisi bu sırada ittifaklara yanaşmıyordu. İkincisi, İngiltere'nin bu sırada Fransa ile münasebetleri bir ittifakı gerektirecek kadar gergin değildi.

Bismarck, diplomasisinin pivot noktası olarak Kıt'a Avrupası'nı seçmişti. Fransa'yı izole etmek için bu zorunluydu. Bismarck'ın gözü daima Ren'deydi. Halbuki II. Wilhelm bir "Weltpolitik" yani bir dünya politikası dönemini açıyordu. O sırada Alman endüstrisi büyük bir gelişme ve kalkınma elde etmişti. Yeni bir Almanya doğmuştu. Alman "anavatanı" (*Vaterland*), yeni Alman egemenliğinin, "Deutschum'un merkezi olmalıydı". 1888-1890 yılları, Alman ekonomisinin büyük hamle (*boom*) yapüğü, sermayelerin arttığı ve endüstrinin hızla geliştiği yıllar olmuştu. Hamburg Avrupa'nın en büyük limanları arasında yer almıştı. Alman ekonomisinin ve endüstrisinin gelişmesi karşısında, yeni pazarlar ve kaymaklar aramak gereği ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu olarak, 1888 de, *Deutsche Bank* Osmanlı Devleti'nden Haydarpaşa-İzmit demiryolu imtiyazını aldı. Bu, Berlin-Bağdat demiryolu projesinin (Bağdatbahn) başlangıcıydı. Bunun arkasından 1889 Kasımında II. Wilhelm İstanbul'u ziyaret etti ve Kudüs'e kadar

Debidour, *adı geçen eser*, p. 126.

⁰ Hauser, *adı geçen eser*, p. 294.

gitti. Bütün bu gelişmeler, özellikle Amanya'nın Osmanlı Devleti'ne gösterdiği bu ilgi Bismarck'ın Rusya'ya karşı almış olduğu taahhütlerle ters düştüğü gibi, genelde de Bismarck politikası ile tam bir çelişki halindeydi.

Yeni imparatorun bu faaliyetleri Bismarck'ı iki yıl içinde ikinci plâna düşürdü. Bismarck, başbakanlığının ilk yıllardanberi, bakanlarının, kendisinin haberi olmadan, Prusya Kralı ve sonra da Alman İmparatoru ile görüşmelerini yasaklamıştı. II. Wilhelm, daha ilk günden Bismarck'ın bu yasağın kırdı ve Bismarck'a haber vermeden Bakanları istediği gibi huzuruna çağırdı.

Fakat bundan daha önemlisi, II. Wilhelm'in yine Bismarck'a devamlı olarak iltifat etmekten geri kalmayışı idi. 1 Ocak 1889 da Bismarck'a yazdığı mektupta, "*daha uzun müddet sizinle beraber çalışmayı Allah'ın bana nasibedeceğini ummaktanım*" demektedir.

1890 yılı geldiğinde ise, işçi meseleleri imparator ile Şansölyesini tam manasile karşı karşıya getirdi. Almanya'da grevler başlamıştı ve işçilerin çalışma şartları bakımından çeşitli istekleri vardı. Bu sebeple, 1890 yılı Ocak ayında "işçileri Koruma Kanunu" adı ile, işçilerin çalışma saatleri, kadın ve çocuk işçilerin çalışma şartları, ücretleri, hafta sonu tatili, çalışmanın sağlık şartları ve bunun gibi bir çok işçi sorunlarının çözümüne ilişkin tedbirlerin alınması söz konusu olduğunda, imparator bu kanunu sempati ile karşıladı. Bismarck'ın kendi ifadesine göre, görevden ayrılmasına yol açan olayların başlangıcı bu olay oldu⁸. Bismarck, bu sosyal kanun ve tedbirler dolayısıyla şöyle diyordu: "Majestenin ideali, halk sevgisine dayanan bir mutlakîyet gibi görünüyordu. Ataları, köylüleri ve orta sınıf halkı hürriyete kavuşturmuştu. Bugün işçilerin, işverenlerin hâkimiyetinden aynı şekilde kurtarılması, köy ve şehir kanunlarını ortaya çıkaran yarım yüzyıllık yasama çalışmalarının gösterdiği inkişafa benzer bir gelişme ile acaba mümkün olabilir miydi?"⁹. Bismarck, işçilerin, imparatorun müsait durumundan yararlanarak isteklerini arttırdığına inanıyordu¹⁰.

II. Wilhelm, 4 Şubat 1890 da yayınladığı bir emirname ile "Alman işçisinin durumunun düzeltilmesi meselesine el koymaya" karar verdiğini belirtirken, Bismarck'a yazdığı mektupta da, kendisine aynı şekilde talimat vermekteydi¹¹. Şubat başından itibaren Bismarck görevden ayrılmayı düşünmeye başlamıştır. Daha ilginç, bu niyetini, üstü kapalı da olsa, İmparatora açıklamaktan geri kalmamıştır.

⁸ Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt III, s. 75-76.

⁹ *aynı eser*, s. 80.

⁹ *aynı eser*, s. 90-

¹⁹ *aynı eser*, s. 91.

¹¹ Bak.: *aynı eser*, s. 100-103.

İmparator ile şansölyesi arasındaki bu gerginlik giderek arttı ve nihayet 15 Mart 1890 günü paüama noktasına geldi. O gün İmparator ile Bismarck, önce, Bismarck'ın bazı milletvekillerini, İmparatorun haberi olmaksızın kabulü dolayısıyla tartıştılar. Arkasından, bu sırada Rusya'da, Avusturya'ya yönelik askerî manevraların yapılmasına ait raporları, Bismarck'ın İmparatora göndermemesinden tartışma çıktı. Bunun üzerine, Bismarck "İmparator için bir engel olduğumu hissediyorum"¹² diyerek istifasını 15 Mart 1890 günü İmparatora bildirdi. Fakat Bismarck hemen istifa etmek niyetinde değildi. Fakat II. Wilhelm , 15 Marttaki istifa sözüne sınıksıkı sarıldı ve Bismarck'a istifasını beklediği haberini gönderdi. Bismarck ise, verdiği cevapta, "İstifam olmadan da İmparator beni istediği her an azledebilir. Majestenin iradesine aykırı olarak hizmetinde kalmak niyetini besliyemem. İstifamı, ilerde neşredebileceğim bir şekilde kaleme almak istiyorum.... Çekilmenin sorumluluğunu üzerine almak niyetinde değilim. Bu sorumluluğu Majesteye bırakacağım" demiştir¹³ ve 18 Martta İmparatora uzun bir istifa mektubu göndermiştir¹¹.

Bismarck 28 Mart 1890 da Berlin'den ayrıldı (Bismarck 1898 de öldü).

1870-71 Fransa-Prusya savaşı ve Alman İmparatorluğu'nun ilânından sonra I. Wilhelm, Bismarck'a *Prens* (Fürst) ünvanını tevcih etmişti. Şimdi II. Wilhelm de "Lauenburg Dükü" (Herzog) piyesini verdiyse de, Bismarck bunu reddetti. Berlin'den ayrılmadan önce de, anlamlı bir jest olarak, I. Wilhelm'in kabrine bir çelenk koydu.

2. RUS-ALMAN MÜNASEBETLERİNİN DEĞİŞMESİ

Bismarck'ın iş başından ayrılması, Alman imparatorluğunun diplomasi-sinde bir dönüm noktası teşkil eder. Şimdi Almanya'nın dış politikası yeni bir safhaya giriyordu ki, buna genel olarak, II. Reich diplomasisinde "*Weltpolitik*" , yani "dünya politikası" dönemi denir. Bununla beraber, bu değişikliği, bizzat Bismarck'ın şahsına ve onun işbaşından ayrılmasına bağlamak tamamen doğru olmaz. Öyle görünür ki Bismarck kalmış olsaydı bile, bu değişiklik yine meydana gelecekti. Çünkü dünya değişiyordu, milletlerarası politika değişiyordu. Ne var ki, Bismarck işbaşında kaldığı takdirde, Alman dış politikasındaki bu değişme daha uzunca bir zaman alabilirdi. Halbuki, Bismarck'tan sonra sorumluluk mevkiine gelenler, aşağıda belirteceğimiz gibi, bu değişikliği hızlandırdılar.

Yine belirttiğimiz gibi, Rusya'nın 1887 Teminat anlaşmasını imzalaması, içinde bulunduğu çatışmalar ve bundan doğan yalnızlık sonucu idi. Teminat Anlaşması yapıldığı sırada, Fransa'da "Boulangisme" ve ona bağlı olarak inti-

¹² Bismarck, *aynı eser*, s. 138.

¹³ *aynı eser*, s. 140.

¹¹ İstifa mektubunun metni: *aynı eser*, s. 141-147.

karacılık en yüksek noktasındaydı. Böyle bir Fransa ile Rusya'nın anlaşması demek, Fransa'nın kendisini bir savaşa sürüklemesi demek olurdu. Ama şurası da bir gerçektir ki, Petersburg'da, hararetli Alman taraftarı Dışişleri Bakanı Giers'in karşısında, Fransa ile yakınlaşmayı isteyenler de az değildi. Bismarck'ın düşmesinden sonra bunlar etkinliklerini daha da arttıracaklardı.

Diğer bir nokta da, Bismarck'ın şansöyelikten ayrıldığı bir sırada, Rusya'da *Panislavizm*'in kuvvetli ve etkili bir akım haline gelmiş olduğudur¹⁵. Türklerin Avrupadan kovulması ve Avrupadaki Türk veya diğer milletlerin egemenliği altındaki Slavların kurtarılacak bir Slav Birliği kurulması yanında, Ortodoksluğun da İstanbul Patrikhanesi etrafında birleştirilmesi amacını güden Panislavizm için, Berlin Antlaşması büyük hayal kırıklığı olmuştu. Çünkü, Ayastefanos Antlaşması ile kurulan o büyük Bulgaristan, Berlin Antlaşması ile küçük küçük toprak haline getirilmişti. Panislavistler bu durumun suçlusu olarak Bismarck'ı ve Almanya'yı görmekteydiler. Dolayısıyla Almanya'ya karşı büyük düşmanlık beslemekteydiler. III. Aleksandr bu atmosfer içinde hükümdar oldu ve tamamen Panislavist görüşleri benimsedi. III. Aleksandr ile birlikte, Balkanlar'da bir Avusturya-Rusya mücadelesini şiddetlenmesi bundandır. Hiç bir resmî görevi olmadığı halde, Panislavistlerin liderlerinden *Katkov*, Çar'ın en güvendiği adamlarından biriydi. Türkistan'ın Ruslar tarafından zaptı ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında meşhur olan Rus generali *Skobelev*, "*Almanlarla Sı avlar arasındaki mücadelenin kaçınılmasına imkân olmadığını*" ileri sürüyor ve şahsında Alman düşmanlığını temsil ediyordu¹⁶. Bu suretle Panislavistler bir *Panislavizm-Pancermanizm* mücadelesini hareketlendirmiş oluyorlardı. Bu açıdan da, Panislavizmin yoluna dikilen en büyük engel olarak da Avusturya-Macarıstan'ı görüyorlardı. Yani, artık Rusya da değişmeye başlamıştı. Bu şartlar altında Bismarck'ın Avusturya ile Rusya'yı birarada tutması elbette ki mümkün olamazdı. Rusya ile 1887 Teminat Anlaşması'nı Avusturyasız yapması da bundandı. Ve hem de Rusya'ya Balkanlar'da ve Boğazlarda bir hayli tariz vererek bunu gerçekleştirebilmişti.

Nihayet bir üçüncü noktayı da hatırlatmak gerekir. Alman birliğinin kurulduğundan sonra, Alman endüstrisi büyük bir hızla gelişti. Bu gelişen endüstri, 19. yüzyıl sanayiciliğinin ve kapitalizminin ortaya çıkardığı gerçeklere, er veya geç ayak uydurmak zorundaydı. Sömürgecilik Almanya için de kaçınılmazdı. Nitekim, bu zorunluluğa Bismarck bile engel olamamış, Almanya Afrika'da Kamerun'u ele geçirmiş, Güney Afrika'nın doğu ve batı kıyılarına yerleşerek Güney-Batı Alman Afrikası (bugünkü *Namibia*) ile Doğu Alman Afrikası'nı

¹⁵ Panislavizm konusunda bak.: Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, *Panislavizm*, A.Ü. Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XI, sayı 2-4, 1953, s. 241-278 den ayrı bası. Bu makalede Panislavizm konusunda geniş bir bibliyografya da mevcuttur.

¹⁶ aynı makale, s. 272 .

(bugünkü *Tanzauia*) kurmuştu. Sömürgecilik, ister istemez Alman dış politikasının da yakasına yapışacak ve Almanya'yı kıt'a Avrupasından, belirli bir ölçüde de olsa, uzaklaştıracaktı.

Bununla beraber, Bismarck'ın otuz yıla yakın bir süre devam eden politikası gözönüne alınırsa, ihtiyar şansölyenin, bütün bu zorunluluk ve gerçekleri yumuşatmaya çalışacağını ve bunların Alman dış politikasına olan etkilerini de daha uzun bir zaman sürecine yayabileceğini tahmin etmek, mantık dışı olmasa gerek. Lâkin, Alman diplomasisinin yönetiminde onun yerini alanlar, isteyerek ve bilerek, olaylara başka bir istikamet verdiler.

Başlangıçta, II. Wilhelm de Rusya ile bağların devam ettirilmesine önem vermiş görünüyor. Daha imparator olmadan birkaç hafta önce, 1888 Mayısında, Bismarck'a yazdığı bir mektupta, Rusya ile bir savaş ihtimalinden söz ederken, "*Böyle bir savaşın çıkmasını istemek benden çok uzaktır... Savaşa doğuda başlayacak olursak, iki tarafta da savaşaçağımız kanaatini ben de besliyorum*" diyerek Rusya ile bir savaş ihtimalinden ne kadar korktuğunu belirtiyordu!

Bismarck'ın telkini ile de olsa, imparator olur olmaz ilk ziyaretini 1888 Temmuzunda Rusya'ya yapmıştı.

1887 Teminat Anlaşmasının yenilenmesine daha uzunca bir süre varken, Rus Dışişleri Bakanı Giers, 1889 Aralık ayında Almanya'ya başvurup, bu antlaşmayı yenileyip yenilemeyeceğini ve yenilemek istediği takdirde yeni şartların olup olmayacağını sorduğunda, Bismarck 1890 Şubatında, bu soruya olumlu cevap verdi. Hatta, Bismarck'ın istifasının ertesi günü, II. Wilhelm, Rus büyükelçisini çağırılmış ve kendisinin dış politikasının da büyükbabası I. Wilhelm'inkinden farklı olmayacağı hususunda teminat vermişti. III. Aleksandr'm, bu teminata karşılık, "göreceğiz bakalım" demesi, yeni Alman dış politikası hakkında Petersburg'da hâkim olmaya başlayan şüpheciliğin ilginç bir işareti olsa gerektir. Gerçekten, III. Aleksandr'm şüpheleri doğrulanmakta gecikmedi.

II. Wilhelm, imparatorluk şansölyeliğine, Bismarck'ın yerine General *Caprivi*'yi getirdi. Yeni Başbakan iyi bir askerdi, fakat diplomasiyi anlamıyordu ve hiç bir zaman da Bismarck çapında değildi. Bismarck, Caprivi'nin başbakanlığını işittiği zaman, "*Herr von Caprivi'nin yerinde olsaydım, İmparatorluk Şansölyeliğini kabul etmezdim; subaylarımızın güvenini herkesten daha çok haiz bulunan yüksek bir Prusya generali, kendisine yabancı bir alanda, bir çeşit özel kalem müdürü veya yaver olamayacak derecede mümtaz bir şahsiyettir*" demiştir^{17 18}. Zaten Caprivi de görevi kabulde tereddüt gösterdiği zaman, II. Wilhelm

¹⁷ Bismarck, *Düşünceler ve Hâtıralar*, Cilt III, s. 202-203.

¹⁸ Bismarck, *adı geçen eser*, Cilt III, s. 167.

kendisine, "Meraklanmayınız; zaten işlerin sorumluluğunu ben üzerime alacağım" demişti¹⁹.

Caprivi, kendisinin Bismarck çapında olmadığını kendisi de biliyordu. Görevi kabul etmesindeki tereddüdü bu gerçeği görmesinden kaynaklanıyordu. Bismarck'a şöyle demişti: "*Sizin gibi bir adam beş topla birden aynı anda oynayabilir. Bizler ise ancak bir veya iki topla oynayabilecek bir yetenekteyiz*"²⁰.

Bismarck'ın çekilmesinden sonra, Alman Dışişleri Bakanlığının yönetimi fiilen Fritz von Holstein'in eline geçti. Ve bu durum 1906 ya kadar devam etti. Holstein, daha önce Bakanlıkta bir danışmandı. Hayatta hiç bir zaman dostu olmamış bu kişinin, aynı zamanda karakteri de zayıftı. Gayet zayıf bir öğrenimi olmasına rağmen, kendisini Dışişlerindeki mevkie Bismarck gedirmişti. Bismarck ile bir çok yıllar beraber çalışmasına rağmen, yükselme ihtirasını Bismarck'ın gölgesinde gerçekleştiremeyeceğini anlayınca, son yıllarda Bismarck'ın arkasından kuyusunu kazmaya başlamıştı. Bismarck düştükten sonra, gerek Caprivi, gerek imparator üzerinde büyük etkinlik sağladı. Bismarck politikasının yıkılmasına taraftardı. Holstein'a göre, Rusya'nın Fransa ile bir ittifak yapması bir hayal ve Bismarck'ın yersiz bir korkusuydu.

Bundan başka, gerek Holstein, gerek Caprivi şu durumu gördüler: 1887 Teminat Anlaşması, 1879 ittifakı ile Üçlü İttifak'm, metnine değilse bile, ruhuna aykırıydı. Gerçekten, Rusya Avusturya'ya saldırırsa, Teminat Anlaşmasına göre, Almanya hiç bir yardım taahhüdünde bulunmamıştı. Lâkin bu anlaşma ile Almanya, Rusya'nın Balkanlar'daki ve Boğazlar'daki emellerini desteklemeyi vaad ediyordu. Rusya veya, bir kırgınlık ve kınıklık sonucu Bismarck Teminat Anlaşmasını açıklayıverirse, Almanya, Avusturya, İngiltere, İtalya ve Osmanlı Devleti karşısında çok güç durumda kalırdı. Gerek Üçlü İttifak'm ilk yenilenmesinde kabul edilen hükümler ve gerek Akdeniz Antandarı, Balkanlar ve Boğazlar konusunda Rusya'ya yönelmiş ve Almanya da bunları desteklemişti. Halbuki, öbür taraftan, Teminat Anlaşması ile Almanya, aynı alanlarda Rusya'yı destekliyordu. Bu durum anlaşılırsa, Almanya'nın Avrupa'daki prestiji ve etkinliği sıfırdan inerdi. Bu sebeple Teminat Anlaşması yenilenmemeliydi²¹.

Diğer taraftan, 1890 Martında hazırlanan bir raporda da, "*Bir Frausız-Rus yakınlaşması tehlikesi, bundan bir kaç yıl öncesine oranla çok daha azdır*" denilmekteydi²².

Diğer taraftan, Genelkurmay Başkanı Waldersee ile Holstein ve onların etkisi altında kalan Caprivi'ye göre, Almanya İngiltere'ye yaklaşmalı ve Rusya'ya karşı

¹⁹ Bismarck, *aynı eser* s. 166.

²⁰ Hermann Pinnow, *Almanya Tarihi*, Cilt II, s. 465.

²¹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 299.

²² *aynı eser*, p. 300.

İngiltere'yi oynamalıydı. Hatta bu sırada donanma yapımına birdenbire hız vermiş olan İngiltere "yi ürkütmemek için, Caprivi Alman donanmasının arttırılmasına kesinlikle karşıydı.

Nihayet üçüncü bir düşünce de şuydu: Teminat Anlaşması niçin imzalanmıştı? Fransa'nın Almanya'ya saldırması ihümalini azaltmak için değil mi? Fakat Fransa Almanya'ya saldırabilir miydi? Asıl saldırma ihtimali olan devlet Rusya idi. Böyle bir durumda da Avusturya-Macaristan ittifakı son derece önemliydi. Bu sebeple, Avusturya ile ittifakı tehlikeye düşürebilecek olan Teminat Anlaşmasına son verilmeli ve Almanya, birinci plânda Avusturya'ya, fakat dürüst ve samimi bir itdfakla bağlanmalıydı.

Bu sebeple 1887 Teminat Anlaşmasının yenilenmemesine karar verildi. II. Wilhelm de bu danışmalarının görüşlerini kabul etti. Halbuki iki gün önce yenileme taraflısı görünüyordu²³.

Bu karar Rusya'ya bildirildiği zaman, Çar değil, fakat Dışişleri Bakanı Giers çok üzülmüştü. Çar "*Anlaşmanın yenilenmesini reddeden tarafın Almanya olmasından gayet memnunum ve anlaşmanın sona ermiş olmasına da üzülmiyorum... Bismarck, kendisinin işbaşından ayrıldığı gün Alman İmparatorluğunun dış poliükasının da değişeceğini söylediğinde çok haklıymış*" diyordu²⁴ *. Dışişleri Bakanı Giers ise, çok yaşlanmıştı ve işine devam edemeyeceğini biliyordu. İşinden çekilmeden önce, Rusya ile Almanya'yı bir süre daha birbirine bağlamak istiyor ve kendisinden sonra, askerlerin ve Panis Slavistlerin etkisi ile doğabilecek bir Rus-Alman çatışmasını hiç arzu etmiyordu. Bu sebeple Berlin'e bir kaç defa başvurup, Teminat Anlaşmasının, Almanya'nın istediği şekil ve şartlarla yenilenmesini teklif etti. Fakat bu teklif dahi Berlin tarafından reddedildi. Bu suretle Bismarck sisteminin önemli direklerinden biri yıkılmış oluyordu. Bismarck 24 Ocak 1892 tarihli *Hamburger Nachrichten* gazetesinde şöyle yazıyordu: "*Girmiş olduğu bu yeni yolda Almanya, gittikçe Avusturya'ya bağlı kalacaktır. Fakat sonunda, Viyana'nın Balkan politikasını kan ve refahı ile ödemesi mümkündür.*"

Almanya'nın İngiltere'ye yaklaşma hususundaki yeni politikası, başlangıçta başarılı gözüktü. 1890 yazında Almanya ile İngiltere arasında, sömürgeler konusunda iki anlaşma imzalandı. 14 Haziran 1890 anlaşması ile, Almanya, Zengibar (Zanzibar) adasını tamamen İngiltere'nin nüfuzuna bırakıyordu. 1 Temmuz 1890 anlaşması ile de, Doğu Alman Afrikası'nın (Tanzania) karşısında olan bu adanın 10 Kim genişliğindeki bir kıyı şeridini İngiltere Almanya'ya terkettiği gibi,

²³ Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia, 1855-1914*, New York, Praeger, 1960 (4th printing), p. 176.

²⁴ Hauser, *adı geçen eser*, p. 300.

^{2:1} Fay, *The Oigins of the World War*, Vol. I, p. 94 .

Elbe nehrinin ağzında bulunan ve 1815 tenberi elinde tuttuğu *Heligoland* adasını da 4 milyon Mark karşılığında Almanya'ya satıyordu²⁵. Bu anlaşmaları işittiği zaman, meşhur Afrika kâşifi *Stanley* (Sir Henry Morton), İngiltere'nin "*bir don düşmesine bir takım elbise verdiği*" söyleyerek bu anlaşmaları eleştirmişti^{26 27}.

Bu anlaşmaların arkasından İmparator **II. Wilhelm**, büyükannesinin ülkesi olan İngiltere'yi ziyaret etti. Londra'da yayınlanan *Mornüug Post* gazetesi, "*İngiltere'nin yalnızlığı artık sona ermiştir* diye yazıyordu²⁸. Rusya ve Fransa ise, İngiltere ile Almanya arasındaki münasebetlerin bu gelişmesinden, İngiltere'nin Üçlü İttifak'a katılmak ve bu suretle Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki Rus ihtiraslarını önleme kararlılığından şüphe etmeye başlamışlardır²⁹.

Bu sırada Mısır yüzünden İngiliz-Fransız münasebetlerinin de iyi olmadığı hatırlanmalıdır. Bu şartlarda Fransa ile Rusya âdeta bir kader birliğine *itilmiş* olmaktadır.

3. FRANSIZ-RUS YAKINLAŞMASI

Alman millî birliğinin kuruluşunu ve Avrupa'da yeni bir kuvvet unsurunun ortaya çıkmasına karşılık, Fransa gibi bir kuvvet unsurunun Avrupa dengesinden uzaklaşmasını Rusya, daha o zamandan olumlu karşılamamıştı. Rusya Dışişleri Bakanı Gorçakofun daha 1872 Eylülünde Fransız elçisine, "*Kuvvetli bir Fransa bize lâzımdır* " demesinin alında, Rusya'nın bu endişesi yatmaktaydı. Rusya, bu sözleri ile, aynı zamanda, 1870-71 in bir kere daha tekrarına ve Fransa'nın ezilip, Almanya'nın Avrupa'da sınırsız bir üstünlüğe sahip olmasına izin vermeyeceğini de anlatmak istiyordu.

1870-71 de "*hezimete*" uğrayan Fransa'nın da, yeni Alman İmparatorluğu karşısında tekrar ayağa kalkabilmesi için, Rusya'ya gözlerini çevirdiği de bir gerçektir. Hatta, yine 1870 lerden itibaren, Rus politika sahnesinde ortaya çıkmaya başlayan Panislavist'ler de, *Paucermanizm*'in temsilcisi olarak gördükleri Alman düşmanlığı duyguları ile, Fransız dostluğunun hararetli tarafı olmuşlardır. Ne var ki, Fransa ile Rusya'nın birbirlerine yaklaşmasını, 20 yıl süre ile önleyen bir takım faktörler mevcut olmuştur. Başka bir deyişle, bir Fransız-Rus yakınlaşmasını önleyen faktörlerin "ortadan kalkması" yaklaşık 20 yıl sürmüştür.

Bu faktörlerin *birincisi*, Bismarck'ın, Rusya'yı daima Almanya'nın yanında tutma çabalarıdır. Rusya, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonraki politikasında, Almanya'ya dayanmayı yeğlemiş ve "zayıf" bir Fransa'da istediği dayanağı bulamamıştır.

²⁶ Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 162-163.

²⁷ Fay, *Les Origines...*, Tome 1, p. 112.

²⁸ *aynı eser*, p. 115.

²⁹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 297.

İkincisi, 1870-71 yenilgisinin Fransa'ya ne kadar ağır geldiğini Rusya gayet açık olarak görmüştü. Fransa'nın, bu yenilginin intikamını ilk fırsatta almak isteyeceğini de biliyordu. Bu durumda Fransa ile bir yakınlaşma halinde, Fransa, kendisiyle birlikte Rusya'yı da bir savaşa sürükleyebilirdi. Rusya'nın, Almanya ile bir savaşa hiç mi hiç niyeü yoktu.

Üçüncü olarak, Rus çarları, Fransa'nın 1875'ten sonraki Cumhuriyet rejiminden nefret ediyorlardı. Fransa'nın 1871 den sonra, Monarşi'den Cumhuriyet'e geçmesi, Rusya'da bir güvensizlik faktörü olmuştu. Kaldı ki, Cumhuriyet dönemi (III. Cumhuriyet) ile birlikte Fransa'nın hükümet istikrar-sızlıklarına uğraması da, Rusya'nın Fransa'ya güvensizlik duymasında bir olumsuzluk faktörüydü.

Bütün bunların üstüne, Fransa da Rusya'ya karşı hatalar yapmaktan ve onu kızdırmaktan da geri kalmamıştı. Meselâ, II. Aleksandr 1881 de Nihilistler (Anarşistler) tarafından öldürüldüğünde, Fransa'nın, Fransa'daki Nihilistlere karşı âdeta "liberal" bir tutum alması, yeni Çar III. Aleksandr'ı son derece kızdırmıştı.

1886 ya kadar Fransız-Rus münasebeüeri bu atmosfer içinde gitti. Bu tarihte patlak veren ve Rusya ile Avusturya'yı karşı karşıya getiren Bulgaristan olayları, Fransa için Rusya'ya yaklaşma fırsatı sağladı. Tam bu sıradadır ki, Veliahd Grandük Nikola (daha sonraki II. Nikola), "*Allah bizi Fransa ile bir ittifaktan korusun*" diyordu³⁰. 1887 Ocak ayında Bulgar Sobranya'smdan bir heyet, Bulgaristan Prensliğine bir aday aramak üzere Avrupa'da bir geziye çıkmış ve Viyana'da Ferdinand de Saxe-Cobourg'u bulmuştu. Heyet Viyana'dan Berlin'e ve oradan da Paris'e gittiğinde, Fransa Dışişleri Bakanı *Flourens*, Bulgarlara, Rusya ile iyi geçinmeyi tavsiye etmişti. Bu olay, Fransa'nın Rusya'ya yaklaşmasının ve Rusya ile daha sonra yapacağı ittifakın bir önsözü sayılabilir³¹.

Bundan sonra Fransa, Bulgaristan sorununda Rusya'yı desteklemeye devam etti. Rusya'nın tanımadığını görünce, Ferdinand'ın prensliğini o da tanımadı. Fransa'nın bu tutumu III. Aleksandr'ı gayet hoşnut bıraktı. Bundan cesareüenen Dışişleri Bakanı *Flourens*, özellikle Rusya'nın Paris elçisi Mohrenheim'in telkini ile, 1887 Şubatında, "Doğu" da bir çatışma halinde bir Fransız-Rus işbirliğini öngören bir anlaşma yapılmasını Rusya'ya teklif etti. Yani Fransa, Rusya'ya bir ittifak teklif ediyordu. Çar III. Aleksandr bu teklifi "zamansız" (inopportune) görerek reddetti³². Çünkü Rusya bu sırada Almanya ile 1887 Teminat Anlaşması'nın müzakerelerini yapmaktaydı.

³⁰ Hauser, *adı geçen eser*, p. 297.

³¹ Debidour, *La Paix Armée*, p. 110.

³² Hauser, *aynı eser*, p. 297.

Teminat Anlaşmasının imzasının hemen arkasından, Rus-Alman münasebetlerinde bir kriz paüak verdi. Rus Çarı III. Aleksandr, 1887 Mayısında yayınladığı bir emirname (ukaz) ile, yabancıların batı Rusya'da toprak edinmelerini veya veraset yoluyla da olsa, toprak sahibi olmalarını ve aynı zamanda, toprakların yönetiminde yabancıların istihdamını yasakladı. Halbuki Rusya'da toprak sahibi olan ve aynı zamanda toprakların yönetiminde istihdam edilenlerin büyük çoğunluğu Almandı. Dolayısıyla, Çarın "ukazı" bir bakıma, istemiyerek de olsa, Almanları hedef almış gibiydi³³. Bu olay üzerine Alman basını Rusya'ya karşı bir kampanya açtı. Bu kampanyayı Bismarck'ın kışkırttığı söylemenez ise de, Almanya'ya ne kadar muhtaç olduğunu Rusya'ya göstermek için, bu kampanyayı desteklemiş veya destekleyici bir tutum almış olabilir. Bu kampanyanın sonucu, Berlin borsasında Rus tahvillerinin değeri birdenbire düşmeye başladı. Rusya, şimdiye kadar Almanya'dan borç alıyordu. Bu durum üzerine, Reichbank (Merkez Bankası), Rus tahvilleri üzerine avans muamelesi yapmayacağını ilân etti. Bu, Rusya'nın Almanya nezdindeki malî itibarının sıfıra düşmesi ve Almanya'dan borç alamıyacağı demektir.

Rus-Alman münasebetlerinin bu durumu karşısında Rusya askerî hazırlıklara başladı. Zira, bütün bunlar olurken, Almanya da bir takım askerî tedbirler almaktaydı ve Rusya bu tedbirleri kendisine yönelik telâkki ediyordu. Rusya, topraklarının genişliği dolayısıyla, seferberliği kolaylaştırmak için demiryolu yapımını hızlandırmaya karar verdi. Lâkin bu işler için para gerekiyordu. Berlin borsası ise kendisine kapanmıştı. İşte Fransa bu fırsatı kaçırmadı.

Bu sırada Fransa ile İtalya arasında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle, İtalya pazarı Fransız sermayesine kapanmıştı. Fransız sermayedarları hemen biraraya gelerek, 1888 Aralık ayında Rusya ile yapukları bir anlaşma ile Rusya'nın 500 milyon franklık tahvilini satın aldılar. Bu anlaşmayı önlemek için Almanya Rusya'nın aleyhine çok propaganda yapmış, lâkin bu anlaşmayı engelleyememişti. İş bu kadarla da kalmadı. Arkasından Rusya, Paris borsasından önce 700 milyon ve biraz sonra da 1.200 milyon frank borç aldı. Kalpleri intikamcılıkla çarpan fransızlar için şimdi Rusya, müstakbel düşmana karşı müttefik olarak görünüyordu³⁴ *.

Rusya ile yapılan istikraz görüşmelerinde, Fransa, bu malî işi bir siyasî anlaşmaya bağlamamak için özel bir dikkat göstermişti. Fransa, Rusya'ya, *"İki milletin dost olması için resmî bir ittifaka gerek yoktur. Tehlike günü geldiği zaman, her biri gerçek dostlarını nerede bulacaklarını bileceklerdir"* diyordu³⁵

1889 yılında Rusya ile Fransa arasındaki yakınlaşma bir adım daha ileri gitti. Rus istikrazlarının yapıldığı sırada, Çar'ını kardeşi Grandük Vladinir Paris'i ziya-

³³ Fay *Les Origines...*, Tome I, p. 111.

³⁴ Fay, *ayn eser*, p. 112.

³⁵ Hauser, *adı geçen eser*. p. 298.

ret etmiş ve bu arada kendisine, Fransızların yeni geliştirdikleri *Lebel* tüfekler: gösterilmişti. Grandük bu tüfekleri çok beğendiğinden kendisine bir tane hedrne edildiği gibi, Rusya'ya döndükten sonra, Rusya bu tüfeklerden Fransa'ya 500.000 adet için sipariş verdi. Başbakan Freycinet, Rus elçisi Mohrenheim'a, "*Bu tüfeklerin bizim üzerimize çevrilmeyeceğinden emin olmak isteriz*" dediği zamir. Rusya bu hususta gerekli teminatı verdi³⁶.

1890 Martında Bismarck'ın düşmesi ve Teminat Anlaşmasının yenilenmesi, Rusya'yı Fransa'ya bir adım daha yaklaştırdı. Çünkü, sadece Teminat Anlaşması yenilenmemekle kalmamış, İngiltere ile Almanya arasında, sözünü ettiğimiz, 14 Haziran ve 1 Temmuz 1890 tarihli sömürgeler anlaşmaları da imzalanmıştı. Bunun arkasından II. Wilhelm'in Londra'yı ziyareti gelmişti. Tam bu sırada da İngiliz donanması İtalya'nın *Fiume* ve *Venedik* limanlarını ziyaret ediyordu. Hâsılı , İngiltere ile Üçlü İttifak arasındaki münasebetler çok samimi görünüyordu. Rusya, ise, bu gelişmeler karşısında kendisini yalnız ve izole edilmiş görmekteydi.

Aynı gelişmeden Fransa da endişe duymaktaydı. Bu sebeple Rusya ile yakınlaşmak için hiç bir fırsatı kaçırmak istemiyordu. Fransız hükümeti, 1890 Mayısında, Rus Çarına komplo hazırlayıp Fransa'ya kaçan Nihilisüeri, Çar'ın isteği üzerine yakalayıp hapse attırınca, Rus Çarı buna o kadar sevinmişti ki, ellerini açarak, "*Nihayet Fransa'da da bir hükümet varmış*" diye bağırmuş³⁷.

Rusya'ya yaklaşmak hususunda, Fransa 1890 yazında bir fırsat daha yakaladı. 1890 Ağustosunda Rusya'da yapılan manevralara, Fransız Genelkurmay Başkanı General Boisdeffre de davet edildi. Bu manevralar sırasında Boisdeffre, Rusya Savunma Bakanı Wannowski ve Genelkurmay Başkanı Obruchev ile bir ittifak konusunda görüşmelerde bulundu. Eşi Fransız olan General Obruchev, bir Fransız-Rus ittifakına hararetle taraftardı. Fakat Rus hükümeti henüz böyle bir ittifaka cesaret edemiyordu. Bununla beraber, iki devletin Genelkurmayları arasında sözlü bir anlaşma yapıldı. Buna göre, herhangi bir saldırının sonucu, her iki taraf için önem arzedecek nitelikte olursa, iki tarafın silâhlı kuvvetleri aynı anda harekete geçecekti³⁸. 1890 Haziranında, Almanya'nın Petersburg elçisi, Berlin'e, son haftalarda Fransız-Rus münasabetlerinde anlamlı bir değişme olduğunu yazarken, Fransanın Petersburg elçisi de, Ağustos ayı sonunda Paris'e, "*Üç yıl önce bir Fransız-Rus yakınlaşması hayal diye telâkki edilirken, şimdi daha gerçek ve daha sağlam bir hale gelmiştir*" diye yazıyordu³⁹. Rusya'nın Paris elçisi Mohrenheim ise, hiç bir anlaşmanın imzalanmamış olmasına rağmen, Fransız-

³⁶ Debidour, *La Paix Armée*, p. 138; Hauser, *aynı eser*, p. 298.

³⁷ Debidour, *aynı eser*, p. 170.

³⁸ Fay, *Les Origines....*, Tome I, p. 115.

³⁹ Hauser, *aynı eser*. p. 302.

Rus dostluğunun "*granit kadar sağlam*" olduğunu söylüyordu⁴⁰. Şimdi artık, Fransa ile Rusya arasında bir "*Entente Cordiale*" den, yani samimi bir anlaşma, samimi bir yakınlaşmadan söz edilmeye başlanıyordu.

Buna rağmen, Rusya'nın Fransa'ya bağlanmakta tereddüdü vardı ve Almanya'dan kopmak istemiyordu. Bu sebeple Çar III. Aleksandr 1891 Ocak ayında Almanya nezdinde bir teşebbüste daha bulunarak bir anlaşma yapmak istedi. Farkat bu teşebbüs de sonuç vermedi. Bundan dolayıdır ki, Dışişleri Bakanı Giers, 1891 Martında, Paris'teki elçisine, Fransa ile Rusya arasındaki "*entente cordiale*" i devam ettirmenin çok önemli olduğunu yazmaktaydı⁴¹. Rus hükümeti ise Üçlü İttifakın kendisini kahredercesine silâhlanması karşısında, Fransa ile Rusya arasındaki "*entente cordiale*" in Avrupada kuvvetlerin dengelenmesi bakımından gerekli olduğunu söylüyordu⁴².

Fransa ile Rusya arasındaki bu yakınlaşma tabii Avrupa'nın gözünden kaçmadı. Bazı devletlerin elçileri Giers'e bunu hatırlattıklarında, Rus Dışişleri Bakanı, Fransa'nın Rusya ile bir "antlaşma" yapmak istediğini, fakat Rusya'nın bunu kabul etmediğini söylüyor ve Fransa ile yakınlaşma için de, "*Küçük hediyeler dosdukları devam ettiril!*" demekle yetiniyordu⁴³.

4. FRANSIZ-RUS ASKERÎ ANLAŞMASI, 1892

Fransa, Rusya ile münasebetlerinin yeteri kadar olgunlaştığına inanarak 1891 Nisanında Rusya'ya resmen ittifak teklif etti. Fakat Rusya yine yanaşmadı. Fransa'nın istikrarsız hükümetlerine Rusya güvenemiyordu. Lâkin 1891 Mayısında ortaya çıkan bir olay, durumu değiştirdi. Üçlü İttifak, 6 Mayıs 1891 de, Berlin'de imzalanan 15 maddelik yeni bir antlaşma ile ikinci defa yenilendi⁴⁴ *. Bu yenileme gizli yapılmıştı. Fakat İtalyan Başbakanı *Rudini*, müttefiklerinin de onayı ile, bu yenilemeyi 29 Haziran 1891 de İtalyan parlâmentosunda açıkladı. Daha da önemlisi, *Rudini*, İtalya ile İngiltere arasında 1887 Akdeniz anlaşmalarından da söz etti. Avrupa bu anlaşmalardan ilk defa haberdar oluyordu. Bu açıklamalardan özellikle Rusya ürküdü. Çünkü, öyle bir görüntü ortaya çıkmıştı ki, *Rudini*, sanki İngiltere de Üçlü İttifaka katılmış gibi bir izlenim verdi⁴⁵. Almanyanın Petersburg elçisi Berlin'e, "*Ruslar kendilerini tehdit altında hissediyorlar*" diye yazıyordu⁴⁶.

⁴⁰ Fay, *aynı eser*, p. 115.

⁴¹ Hugh Seton-Watson, *The Decliné of Impérial Russia*, p. 178.

⁴² Hauser, *aynı eser*, p. 303.

⁴³ *aynı eser*, p. 303.

⁴⁴ Yenileme antlaşmanın metni: Pribram, *Les Traités Politiques Secrets de l'Autriche-Hongrie*, Tome I, p. 88-94.

⁴⁵ Seton-Watson, *adı geçen eser*, p. 178; Fay, *aynı eser*, p. 115.

⁴⁶ Hauser, *aynı eser*, p. 305.

Bu sebeple, bu sefer inisiyatif Rusya'dan geldi. Giers, 16 temmuzda, Fransız elçisine, İngiltere'nin Üçlü İttifak'la olan bağlan karşısında, "entente cordiale" in bir adım daha ileri götürülmesini teklif etti. Fransa hemen bir anlaşma tasarrısı sundu ve müzakereler başladı.

Bu gelişmenin arkasından, Amiral Gervais komutasında bir Fransız donanması, 23 Temmuzda Kronstadt limanına geldi. Rus halkı ve Rus hükümeti, Fransız donanması ve denizcilerini görülmelik sevgi gösterilerde karşıladı. Çarı ve Çariçe, Amiral gemisini ziyaret ettiler. Millî marşlar çalındı. O tarihe kadar, Rusya'da, Fransız İhtilâlinin millî marşı olan *Marseillaise'in* çalınması yasaktı. Çar, *Marseillaise'i*, şapkasını çıkararak dinledi. Gemide denizcilerle sohbet etti. Amiral Gervais ve subaylarına iltifatlar yağdırdı ve kendilerini, I. Petro'nun 1711 de yaptırdığı, Peterhof yazlık sarayına davet etti.

Üçlü İttifak'm yenilendiğinin açıklanması nasıl Rusya'da âdeta bir panik yararıysa, "Kronstadt olayı" da Almanya'da aynı şekilde panik yaratmış görünüyor. Petersburg'taki Alman elçisi, "*Ne bir dinî bayram ve ne de resmî bir bayram günü olmamasına rağmen, halkın bu kadar samimi ve içten gösterilerde bulunması, görülmemiştir*" diye yazıyordu. Şansölye Kaprivi ise, 22 Ağustosta Reichstag'da yaptığı konuşmada, "*Kronstadt olayı da dahil, her şey, iki taraf arasında bir ittifakın varlığını göstermektedir*" diyordu⁴⁷.

1891 Temmuzunda başlayan Rus-Fransız görüşmelerinde bazı görüş ayrılıkları çıktı. Fransa bir "askerî" ittifak isterken, Rusya "genel anlaşma" taraflısıydı. Sonunda Fransa Rusya'nın görüşlerini kabul ederek, 27 Ağustos 1891 de, mektup teatisi suretile iki maddelik bir anlaşma yapıldı⁴⁸. Buna göre, genel barışı bozabilecek nitelikte bir sorun ortaya çıkığında taraflar derhal birbirlerine danışacaklardı. Genel barış eylemli ("*effetivemeut*") bir tehdide maruz kalırsa ve özellikle taraflardan biri bir saldırı karşısında kalırsa, taraflar, alınacak tedbirler konusunda derhal anlaşacaklardı.

Görüşmelerde Rusya, sadece Avrupa sorunlarına ait değil, Avrupa-dışı sorunlar hakkında da anlaşma istediğinden, anlaşmada "*genel barış*" deyimini kullanılarak, Asya'da bir İngiliz-Rus çatışması ihtimali de anlaşma kapsamına sokulmuş olmaktadır.

Fransa bu anlaşmayı elde ettikten sonra, Eylül ayından itibaren, *askerî* bir anlaşma için Rusları sıkıştırılmaya başladı. Fakat sonuç alamadı. Bir yandan Rusya böyle bir anlaşmaya yanaşmaz iken, diğer taraftan Fransa'nın da içerde bir takım sorunları ortaya çıktı. Bu sebeple, Fransa'nın bütün çabalarına rağmen, 1892 Martına kadar bir gelişme olmadı. Nihayet Fransa'nın bu tarihte bizzat Çar

⁴⁷ Hauser, *adı geçen eser*, p. 306.

⁴⁸ Maddelerin metinleri: Hauser, *aynı eser*, p. 308; Fay, *adı geçen eser*, p. 117.

nezdinde teşebbüse geçmesi üzerine, askerî bir anlaşmanın görüşmelerine başlanıldı. Fakat yine görüş ayrılıkları çıktı. Fransa, bu askerî anlaşmada Almanya'ya ağırlık vermek isterken, Rusya Avusturya-Macaristan'a ağırlık vermek istedi. Neticede, bir kompromi niteliğinde olarak⁴¹, İki Genelkurmay Başkanı, Obruchev ve Boisdeffre arasında, 17 Ağustos 1892 tarihinde, gerçek bir ittifak niteliğinde olmak üzere ve Çar'ın da onayından geçtikten sonra, bir anlaşma imzalandı⁵⁰.

Buna göre:

1) Fransa, Almanya'nın veya Almanya tarafından desteklenen İtalya'nın saldırısına uğrarsa, Rusya bütün hazır kuvvetlerde Almanya'ya saldıracaktır.

Buna karşılık, Rusya, Almanya'nın veya Almanya tarafından desteklenen Avusturya'nın saldırısına uğrarsa, Fransa bütün mevcut kuvvetlerde Almanya'ya karşı savaşıacaktır.

2) Üçlü İttifak veya Üçlü İttifak devletlerinden biri, kuvvetlerini seferber hale koyacak olursa, Fransa ve Rusya, bu olayı haber alır almaz ve birbirlerine danışmayı beklemeksizin, derhal ve aynı zamanda bütün kuvvetlerini seferber edecekler ve bu kuvvetleri mümkün olduğu kadar sınırlarına yakın yerlere sevkedeceklerdir.

3) Almanya'ya karşı kullanılacak hazır kuvvetlerin miktarı Fransa için 1.300.000 ve Rusya için de 800.000 olacaktır. Bu kuvvetler, Almanya'nın hem doğuda ve hem de batıda savaş yapmak zorunda kalması için, en büyük süratle ve tümüyle savaşa sokulacaktır.

4) Bu hükümlerin uygulamasını hazırlamak ve kolaylaştırmak için, iki tarafın Genelkurmayları, birbirleriyle devamlı temas halinde bulunacaklardır.

5) Gizli olan bu anlaşmanın süresi Üçlü İttifak'ın süresi kadardır.

5. 1894 FRANSIZ-RUS İTTİFAKI

1892 askerî anlaşmasının hükümleri açık bir şekilde gösteriyordu ki, iki devletin orduları arasında gerçek bir ittifak yapılmıştı. Çünkü, bir savaş halinde sıkı işbirliğini öngörmekteydi. Dolayısıyla, bu askerî anlaşma ile Fransa, Rusya'nın ittifakını elde etmede büyük bir adım atmıştı.

Ne var ki, bu anlaşma, hükümeder arasında imzalanmış resmî bir antlaşma veya resmî bir ittifak değildi. Hükümetleri bağlayıcı bir kuvveti yoktu. Anlaşmayı, nihayet iki Genelkurmay Başkanı imza etmişti. Ne Dışişleri Bakanlarının, ne de

⁴¹ Seton-Watson, *adi-geçen eser*, p. 180.

⁵⁰ Anlaşma için bak.: Hauser, *aynı eser*, p. 311-312; Fay, *aynı eser*, p. 120-121; Seton-Watson, *aynı eser*, p. 179-180; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, p. 415-416.

büyükelçilerin imzası vardı. Dolayısıyla hükümetleri bağlamazdı. Halbuki Fransa'nın istediği "resmî" bir ittifaktı. Fakat Rus Çarı, her şeye rağmen, Almanya'dan çekiniyordu ve Almanya'yı kışkırtmak istemiyordu.

Bir başka nokta ise, Rus Çarı imzalanacak bir ittifakın "gizli" kalmasını istiyordu. Halbuki anlaşma hükümetler arasında imzalanacak olursa, Fransa'nın bu anlaşmayı onay için parlâmentoya götürmesi gerekecekti ve o zaman da gizlilik diye bir şey kalmayacaktı. Hatta Çar, "*Anlaşmanın Fransız kabinesinde tartışılmasından korkuyorum. Böyle bir durumda anlaşmanın ne gizliliği kalır, ne bir şeyi. O zaman da bu anlaşma benim için sona ermiş demektir*" diyordu⁵¹. Bu sebeple Çar, yapılan anlaşmanın sadece Fransız Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasını istedi. Halbuki, Fransız anayasası "kuvveüi icra" ilkesini kabul ettiği için, Fransa Cumhurbaşkanı böyle bir yetki vermiyordu. Bu sebeple, 1892 anlaşmasını Çar onayladığı halde, Fransa onaylayamamıştı. Çünkü Çar'ın itirazları karşısında, onaylayacak makam bulunamamıştı.

Fransa çabalarının arkasını kesmedi. 1892 Eylülünden itibaren, bu anlaşmanın hiç değilse Dışişleri Bakanları arasında imzalanması için Rusya'ya baskı aptı. Fransa'nın bu çabaları bir buçuk yıl kadar sürdü. Bu arada, Rusya, yine Almanya ile münasebetlerini düzeltme hevesi içinde oldu. Dışişleri Bakanı Giers, 1893 Nisanında, Petersburg'taki Üçlü İttifak devletleri üyelerine, Fransa ile Rusya arasında akdedilmiş herhangi bir ittifak olmadığını belirterek, şöyle diyordu: "*Rusya, kendisine güvenilemeyecek, intikama susamış bir milletin hizmetine girmekten ve herhangi bir şekilde ellerini bağlamaktan kaçınacaktık*"⁵². Giers bu sözleri söylediğinde, iki taraf Genelkurmayları arasındaki "askerî ittifak" imzalanalı sekiz ay olmuştu. Fakat, Giers, bu anlaşmayı geçerli saymıyordu. Bu anlaşma, Giers'in bu sözlerine göre, Rusya için bağlayıcı bir anlaşma değildi. Yani Fransa haklıydı.

Lâkin Rusya'nın, bu, Almanya'ya şirin görünme çabaları sonuç vermedi. Almanya'dan yeni bir istikraz akdetmek istediği halde, buna muvaffak olamadı. Üstelik, Almanya 1893 Temmuzunda kabul ettiği bir kanunla asker sayısını artırdı. Alman Başbakanı bu kanunu Reichstag'da savunurken, "*iki cepheli savaş*" ihtimalinden söz etmekteydi⁵³. Fransız hükümeti de, 1893 Eylülünde Rusya'ya verdiği notada, Almanyanın bu askerlik kanununa dikkati çekerken, "*Alman askerlik kanunu, her iki ülke için de bir tehlikedir. Dolayısıyla, Rus ve Fransız Genelkurmayları arasında varılmış olan anlaşma, uygulama zamanı geldiğinde, hiç bir tereddüde yer vermemelidir*" diyordu⁵⁴. Almanya'nın yeni askerlik ka-

⁵¹ Fay, *Les Origines...* Tome I, p. 119.

⁵² Hauser, *udi geçen eser*, p. 315.

⁵³ Hauser, *aynı eser*, p. 316.

⁵⁴ *aynı eser*, p. 317.

nunu Rusya'yı da ürküttü. 1892 anlaşmasının resmî bir ittifak haline getirilmesini, Rusya da kaçınılmaz gördü.

Rus Dışişleri Bakanı Giers, 27 Aralık 1893 de Petersburg'daki Fransız elçisi M. de Montebello'ya gönderdiği bir nota ile, Rus hükümetinin 1892 anlaşmasını kabul ettiğini ve geçerli saydığını bildirdi. Fransız Hükümeti de, 4 Ocak 1894 tarihli notası ile aynı hususu tekrar edine, Fransız-Rus ittifakı "resmî" nitelik, yani hükümetler arasında imzalanmış bir anlaşma niteliğini kazanıyordu. Fransız-Rus ittifakının tarihi de 4 Ocak 1894 olarak kabul edilir⁵⁵. Bununla beraber, resmî ittifak anlaşması 1894 Martında imzalandı.

Bu suretle Fransa, uzun çabalardan sonra, Rusya'yı resmî bir ittifakla kendisine bağlamış oluyordu. Bu, III. Cumhuriyet Fransası'nın tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Zira Fransa, bir çeyrek yüzyıla yakın süren bir yalnızlıktan kendisini kurtarmış oluyordu. Fakat, aynı zamanda Almanya'nın ve Bismarck politikasının da Avrupa'daki üstünlüğünün sona ermesiydi. Fransız-Rus ittifakı, Üçlü İttifak ile yıkılmış bulunan "Avrupa Dengesi"ni tekrar tesis etmiş oluyordu⁵⁷. Şimdi, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın meydana getirdiği büyük konstellasyonun karşısında, Rusya ve Fransa'dan meydana gelen ve bu konstellasyon ile mücadele etme ve hatta onu yenme gücüne sahip yeni bir denge unsuru doğuyordu ve bozulmuş veya tehdit edilmiş bulunan Avrupa dengesi artık sadece bu konstellasyona bağlı olmaktan çıkıyordu⁵⁷.

Fransız-Rus ittifakı gizli olmakla beraber, hemen ertesi yıldan itibaren ortaya çıkan gelişmeler, böyle bir ittifakın varlığının önemli işaretleri oldu. III. Aleksandr, 1894 Ekiminde öldü. Yerine oğlu II. Nikola geçti. II. Nikola ve eşi 1896 Ekiminde Paris'i ziyaret ettiler. Fransa Cumhurbaşkanı Félix Faure da 1897 Ağustosunda Petersburg'u ziyaret etti. II. Nikola 1901 Eylülünde Paris'i bir kere daha ziyaret etti. Bu arada, Rusya'nın Fransa'dan aldığı istikrazlar, Rus ekonomisinde büyük rol oynamaktaydı⁵⁸. Bu gelişmeler içinde Rus-Fransız ittifakı, 1897 yılından itibaren herkesin bildiği bir gerçek haline geldi.

Fransız-Rus ittifakı, II. Wilhelm için herhalde beklenmedik bir gelişmeydi. Yahut en azından danışmanları için. Onun içindir ki, 1894 yılı sonunda, Alman Dışişleri Bakanlığına (Wilhelmstrasse) yazdığı bir mektupta, "*Rusya'nın Avrupa ve Avrupa "Doğusu" (yani Osmanlı İmparatorluğu) ile daha az meşgul olması için, onu Uzak Doğu'ya bulaştırmak gerekir*" demektedir⁵⁹.⁰³

⁰³ Resmîleşmiş ittifakın metni: Fay, *Les Origines...* p. 121.

⁵¹ Milioukov, *Histoire de Russie*, Tome III, p. 1029.

⁵² Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 194.

⁸ Seton-Watson, *adı geçen eser*, p. 181.

¹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 320.

Fransız-Rus ittifakı 1899 Ağustosunda iki noktada değiştirildi. Fransa ile Rusya arasında nota teatisi ile yapılan değişikliğin birincisi ile, ittifakın süresi, Üçlü İttifakın süresine bağlı olmaktan çıkarıldı. İttifak, taraflardan biri feshe-dilmeye kadar yürürlükte kalacaktı. Yani süre unsuru kaldırılıyordu. İkinci de-ğişikliğe göre de, ittifakın ilk şeklinde, amaç olarak "barışın korunması" kabul edildiği halde, buna "Avrupa'da kuvvet dengesinin korunması" da ilâve edildi"⁰.

İKİNCİ KISIM

İNGİLİZ-FRANSIZ ANLAŞMASI, 1904

(Entente Cordiale)

Fransız-Rus ittifakı, hem Fransa'yı ve hem de Rusya'yı, içinde buldukları yalnızlıktan kurtarma amacını güttüyse, doğrusu bu amaç gerçekleşmiş sayılabilir. Lâkin bu ittifakın, Üçlü İttifak ile, silâhlı kuvvet bakımından boy ölçüşmeye yeterli bir kombinezon olmadığı da bir gerçektir. Bu durum, 1894 deki Fransız-Rus ittifakından , 1904 deki İngiliz-Fransız "Entente" ına kadar 10 yıl süre ile devam etmiştir. Bu dönemde, Üçlü İttifak ile Fransız-Rus ittifakı arasında, taraflardan hiç birinin kuvvet zoruyla bozmaya cesaret edemeyeceği nisbî bir denge mevcut olmuştur"¹. Yine bu dönemde, taraflardan hiç biri diğerine tam bir güvenle saldırabilecek bir üstünlüğe sahip olmamıştır. Fakat bu arada iki önemli gelişme meydana geldi. Biri, İngiltere'nin "*muhteşem inziva*" sını terkederek, Fransa ile "Entente Cordiale" i, yani "Samimi Anlaşma"yı yapması; diğeri de, İtalya'nın, müttefiklerine sadakat konusunda ortaya çıkardığı şüphelerdir"².

İngiltere'nin Avrupa kıtasına karşı yüzyıllar boyunca uyguladığı politika, "*muhteşem inziva*" diye adlandırılır. Bu politikanın temelini "*Avrupa'da Denge*" teşkil eder. Bu iki unsur birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. İngiltere bu inziva politikası ile Avrupa'ya karşı ellerini serbest tutarken, "*İngiliz Kanalı*" nı yani Manş denizini kontrol altına alma tehdidini gösteren ve kendisinin denizlerdeki üstünlüğüne meydan okuyan herhangi bir kuvvete karşı harekete geçmekte de tereddüt göstermemiştir.

19. yüzyılın sonlarına gelirken, İngiltere, bu inziva politikasından sıkıntı çekmeye başladı. Zira, Sömürgecilik alanındaki faaliyetleri, Avrupa-dışı pek çok noktalarda kendisini Avrupa'nın büyük devletleri ile çatışma durumuna soktu. Bütün Avrupa'yı kendisine karşı bir blok halinde birleşmiş gördü. Muhteşem İnziva, tehlikeli ve zararlı bir "inziva", tam bir yalnızlık haline gelmeye başlamıştı. Bu tehlikeli yalnızlıktan kurtulmak için, önce Almanya ile anlaşmak iste-

^{1,0} Seton-Watson, *adı geçen eser*. p. 181.

⁰¹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 126.

^{1,2} aynı eser, p. 126.

diyse de sonuç alamadı¹⁵³. Bunun üzerine, önce Fransa ve sonra da Rusya ile, sömürgecilik alanındaki çaişmalannı sona erdirerek, "Merkezî Devletler" denen Üçlü İttifak bloku karşısında yer almak suretile, hem kendisini yalnızlıktan kurtardı ve hem de Avrupa'da dengenin kurulmasını sağladı. Bu suretle Üçlü İttifak Avrupa gelişmelerine bağılı olarak ortaya çıkarken, İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile anlaşarak münasebetlerini düzeltmesi, tamamen Avrupa-dışı alanlardaki, yani sömürgelelerdeki sorunları çözmese ile mümkün olmuştur.

İngiltere'nin Fransa ile anlaşabilmesi oldukça uzun bir hikâyedir. Bu, Fransa ile sömürgelelerdeki çaişmaların ve bunların tasfiye edilmesinin hikâyesidir.

1. GÜNEY-DOĞU ASYA'DA İNGİLİZ-FRANSIZ ÇATIŞMALARI

19. yüzyılın ortalarından itibaren Asya kıtasının Güney-Doğu kısmı ile, özellikle İngiltere ve Fransa yakından ilgilenmişler, birincisi baü'dan, İkincisi de doğudan girerek, bölgede yayılmaya çalışmışlardır. O sırada bu bölgede yer alan ülkeler şunlardı: Birmanya (Burma), Siyam (bugünkü Tayland) ve Hindi-Çini (Tonkin, Koşinşin, Annam, Kamboç ve Laos).

İngiltere'nin bu bölgedeki yayılma faaliyetlerinin iki amacı vardı: Bir yandan, Hindistan'ın doğu sınırlarını güvenlik altına almak; diğere yandan da Çin'e güneyden girmek için yeni bir yol açmak. Bu sebeple, İngiltere, özellikle *Birmanya*, ve *Siyam* (Tayland) ile ilgilenmiştir.

Fransa ise, bölgenin doğusundan girmeye başlamış ve batıya ve kuzeye doğru genişlemiştir. Yani, Hindi-Çini üzerinde faaliyet göstermiştir. Fakat, Fransa, Hindi-Çin'i de batıya doğru yayıldıkça, yani Birmanya'ya ve Hindistan'a doğru yaklaştıkça, İngiltere'yi ürkütmüştür. Fransa'nın bu bölgedeki yatılması, başlangıçta, III. Napolyon'un Katoliklik politikası ile yakından ilgili olmakla beraber, sonradan, ekonomik nitelikli bir sömürgecilik niteliğini kazanmış ve aynı zamanda, İngiltere gibi, Çin'e nüfuz etme amacına yönelmiştir.

İngiltere, 1826 yılında, Birmanya'nın Bengal Körfezi kıyılarında bazı ticarî tesisler kurmuştu. 1852 yılında Rangoon'u da alarak deltadan daha yukarlara çıkmış ve Prome şehrini de işgal etmişti. Bu suretle güney Birmanya'nın önemli bir kısmı İngiltere'nin eline geçmiş olmaktaydı. Irrawaddy vâdisi ise, güney Çin'e giden bir yoldu. 1869 da yine Irrawaddy nehri üzerinde ve daha kuzeyde bulunan Bhamo şehrini de alınca, Çin'in, maden zenginlikleri ile bilinen Yunan eyaletinin sınırlarına iyice yaklaşmış bulunuyordu. Bundan sonra bütün faaliyetini Çin'in bu eyaleti üzerinde yoğunlaştıracaktır.

1878 de Birmanya'nın başına geçen yeni Kral Thibau, İngilizlere karşı cephe aldı. Ve Fransa'ya yaklaştı. Fransa'dan malî, askerî ve teknik danışmanlar getirtti.

¹⁵³ Bu konuda bak.: Fav, *aym* eser, p. 126-130.

1885 de Thibau ile Fransa arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma, Birmanya'yı Fransa'nın himayesi altına sokma amacını gütmekteydi. Fakat İngiltere bu anlaşma)! öğrenince son derece telâşlandı. Zira bu sırada Fransa Tonkin'i (bugünkü Vietnam'ın kuzeyinde) de ele geçirmişti. Bu bölge, Birmanya'nın kuzey bölgelerine bitişikti. Demek oluyordu ki Fransa, Hindi-Çini'nin kuzeyinden Birmanya'ya sarkıp Hindistan'ı tehdit edebilecekti. İngiltere'nin bu durum karşısında Fransa'yı protestosu o kadar sert oldu ki, Fransa gerilemek zorunda kaldı ve Fransız konsolosunun, bu anlaşmayı Fransız hükümetinin iznini almadan yaptığını söyledi. Fransa'nın tevili ne olursa olsun, İngiltere bir defa ürkmüştü. Birmanya'yı tamamen kontrol altına alarak, Hindistan'ın güvenliğini daha sağlamlaştırmak için, 1885 yılı sonunda Mandalay'a 14 bin kişilik bir kuvvet sevkedip, Kral Thibau'yu esir aldı ve Birmanya'yı Hindistan'a kattığını ilân etti. Bununla beraber, mahallî liderler ve prensler, daha iki yıl İngiltere'ye karşı mücadele ettiler. Ancak 1887 yılının sonunda İngiltere Birmanya'yı tamamen kontrol altına almaya muvaffak oldu.

İngiltere *Siyam* ile de ilk defa 1826 de temasa geçmiş ve bu tarihte yaptığı bir anlaşma ile Siyam'ın bazı limanlarını ticarete açtırmıştı. 1855 ve 1856 da yaptığı anlaşmalarla İngiltere, Siyam'daki ticarî ve ekonomik imtiyazlarını daha da genişletmiştir. Bu imtiyazlar konusunda İngiltere'yi, Amerika, Fransa, Prusya, Portekiz, Hollanda ve Danimarka izlemiştir. Yüzyılın sonlarına doğru, Fransa'nın Hindi-Çini'ye adamakıllı yerleşmesinden sonradır ki, Siyam, İngiltere ile Fransa arasında yeni bir çatışma konusu olacaktır.

Fransa'nın 18 inci yüzyılın ikinci yarısındanberi Aınam (bugünkü Vietnam) İmparatorluğu ile teması vardı. İspanyollarla birlikte buraya katolik misyonerler gönderiyorlardı. 1833 de katolik misyonerlerin öldürülmesi üzerine Kral Louis Philippe, Annam sularına bir donanma göndererek, bir gösteri yapmış fakat bu kadarla yetinmişti. III. Napolyon, başa geçer geçmez, katolik misyonerleri sorununu ele almış ve Annam ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Bu ilgi ve faaliyetin sonucu olarak Fransa, 1862 de Annam İmparatoru ile yaptığı bir anlaşmayla, Annam'm güneyinde bulunan üç limanı ele geçirdi. Bundan başka, Koşiişii (Cochin-China, Mekong deltası) de, Mekong deltasındaki bazı limanlarla da ticaret yapma hakkını aldı. Bu anlaşmaya göre, Annam, Fransa'nın onayı olmadan hiç bir devlete toprak vermeyecekti.

Bu anlaşmadan sonra Fransa Mekong deltasına tamamen yerleşti. Bundan sonra daha yukarı çıkarak Kamboç'u (bugünkü Kampuçea) ele geçirmeye çalıştı. Fakat Kamboç kralları 18. yüzyılın sonundanberi Siyam'ın nüfuzu altındaydılar. Siyam, Fransa'nın Kamboç'a girmesini önlemek istedi. Bu hareketinde İngiltere de Siyam'ı destekledi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İngiltere, Fransa'nın Hindistan'a yaklaşmasını istemiyordu. Fakat Mekong vâdisine egemen olmak için Kamboç'u kontrolü altına almaya kararlı bulunan Fransa faaliyetini

sürdürdü. Siyam, Fransa'nın yayılmasına bir kaç yıl direndikten sonra, 1867 de imzaladığı bir anlaşma ile, Fransa'nın Kamboç üzerindeki himayesini kabul etti.

Bu tarihten sonra Fransa'nın faaliyeti kuzeye, Tonkin'e yöneldi. Çünkü, güney Çin'e girebilmek için Tonkin'deki Kırmızı Nehir'iri (bugünkü adı Houng nehri) Mekong nehrinden daha fazla ulaşma müsait olduğunu görmüştü.

Tonkin Prensi, 1862 de Annam İmparatoruna karşı ayaklanmış ve kendisini Kral ilân etmiş. Prens, Annam İmparatoruna karşı mücadelesinde Fransa'nın yardımını istemiş, fakat Fransa bu isteği yerine getirmeyi uygun bulmamıştı. Fakat Çin'e güneyden girebilmek için Kırmızı Nehrin önemi anlaşılınca, 1869 da Fransa fikrini değiştirdi. Lâkin ertesi yıl 1870 Sedan hezimetini olunca ve Fransa için şimdi bir Almanya sorunu ortaya çıkınca, Fransa'nın Hindi-Çini'deki faaliyeti de iyice yavaşladı. Bununla beraber 1874 de Annam ile yaptığı bir anlaşma ile, Kırmızı Nehir'de ticaret yapma hakkını elde etti. Lâkin bu hak kâğıt üstünde kaldı. Zira, nehir vâdisine egemen olan yerli kabileler, Fransa'ya rahat vermediler. Fransa da bunlarla fazla uğraşmadı. Avrupa cephesi şimdi Fransa için çok daha önemliydi.

1883 Şubatında Jules Ferry'nin ikinci defa başbakanlığa gelmesi (birincisi 1880-1881 de), Fransa'nın Hindi-Çini'deki faaliyetine yeni bir ivme kazandı. Jules Ferry, 1883 Ağustosunda Tonkin'e kara ve deniz kuvvetleri göndererek Kırmızı Nehir deltasını tamamen işgal etti. Bu durum karşısında Annam İmparatoru, Fransa ile imzaladığı bir anlaşma ile, Fransa'nın Tonkin üzerindeki himayesini ve askerî işgali tanıdı. Annam, 1884 de imzaladığı başka bir anlaşma ile de, gerekli gördüğü takdirde, Annam İmparatorluğu'ndaki herhangi bir noktayı işgal etme hakkını da Fransa'ya tanıdı. Bu, artık Fransa'nın Annam üzerinde tam anlamı ile himaye kurması demekti. Ayrıca, bu surede Fransa, hemen hemen bütün Hindi-Çini'ye yerleşmiş oluyordu.

Mamafih, Laos plâtosundaki topraklar meselesi de, bu sefer Fransa ile Siyam arasında anlaşmazlıklara sebep oldu. Bu plâto ve Mekong nehri üzerinde Louang-Prabang ve Vien-Tiane Prenslikleri vardı. Bu Prensliklerin bulunduğu topraklar, çok eskidenberi, Siyam ile Annam arasında anlaşmazlık konusuydu. Siyam, Vien-Tiane'yi 1827 de işgal etmişti. Annam'da, 1885 de bir ayaklanma çıkıp bu ayaklanma dört yıl sürünce, fırsattan istifade eden Siyam Louang-Prabang'ı da işgal etmişti. Bu durum karşısında Tonkin ile güney Hindi-Çini toprakları, 80 Kim. genişliğinde bir toprak şeridi ile birbirine bağlanmış oluyordu. Bunu sakıncalı gören Fransa, Annam'ın koruyucusu sıfatıyla, bu iki prenslik konusunda Siyam'ı görüşmelere davet etti. Fakat Siyam bu daveti reddedince, Fransa, Siyam üzerinde baskıda bulunmak üzere 1893 Temmuzunda Bangkok'a bir savaş gemisi gönderdi. Fransa'nın Siyam üzerindeki bu baskısı, İngiltere'nin şiddetli tepkisine sebep oldu. "İmparatorluğun şerefi" nden söz

eden Kraliçe Viktorya, "Fransa bizi tehdit ediyor" diyordu¹⁵⁴. Fransız-İngiliz münasebetleri birdenbire gerginleşti. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı, Bangkok'taki İngiliz kuvvetleri komutanına öyle bir telgraf çekti ki, "İngiltere Pazartesi sabahı kucağında, Fransa ile bir savaşı bulabilirdi!"¹⁵⁴ 5. Kraliçe Viktorya bile, bu telgraftan haberdar olduğu zaman bir savaş ihtimali dolayısıyla paniğe kapılmıştı. O kadar ki, Dışişleri Bakanı Alman ve İtalyan elçilerine, Fransa ile bir savaş halinde, bu iki devletin nasıl bir durum alacaklarını bile sordu. Halbuki Fransa'nın bu kadar ileri gitmeye niyeti yoktu. Nitekim, Siyam'a karşı hiç bir kötü niyeti olmadığını, sadece Laos'u elde etmek istediğini söyleyince İngiltere yumuşadı.

İngiltere'nin bu yumuşaması karşısında da Siyam, Fransa'ya daha fazla diremedi ve 1893 Ekiminde Fransa ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Mekong nehrinin sol kıyısındaki bütün toprakları, yani Laos'u Fransa'ya tekketti. Mekong nehrinin sağ kıyısında da 25 Km. genişliğinde bir tarafsız bölge teşkil ediliyordu.

İki yıl sonra Fransa ile İngiltere arasında yeni bir çatışma daha patlak verdi. Laos'ın kuzeyinde ve Laos ile Tonkin arasında, Çin'e ait olan Xien-Houng Prensligi bulunuyordu. Fransa, 1895 Haziranında Çin ile yaptığı bir anlaşma ile burasını aldı. Bu prenslik, Birmanya ile komşu olduğundan, İngiltere, Çin-Fransız anlaşmasını da protesto etti. Birmanya ile Fransız toprakları arasında tarafsız bir bölgenin kurulmasını istedi. Fakat bunda fazla ileriye gitmedi. 1896 Ocak ayında İngiltere ile Fransa arasında yapılan bir anlaşma ile, Mekong nehrinin Talveg çizgisi, Birmanya ile Tonkin arasında sınır olarak kabul edildi.

İngiltere, Siyam'ın da Fransa'nın eline düşmesini önlemek için, yine 1896 Ocak ayında, Fransa ile bir anlaşma daha yaptı. Bu anlaşma ile taraflar, Merkezî Siyam'a yani Menam vâdisine müdahale etmemeyi taahhüt ediyorlardı. Bunun anlamı şuydu ki, Siyam'ın doğusu Fransız, baüsü İngiliz nüfuz alanı oluyor ve ortada bir tampon bölge iki tarafı birbirinden ayırıyordu.

Bu şekilde, güney-doğu Asya'daki İngiliz-Fransız mücadelesi nihayet bir uzlaşmaya bağlanmış olmaktadır.

2. MISIR'IN İNGİLTERE TARAFINDAN İŞGALİ VE FRANSA

İngiltere'nin, Hindistan'la bağlantısını teşkil eden "İmpartorluk Yolu" (Imperial Road) üzerinde darbe vurmak için Napolyon'un 1798 yazısında yaptığı Mısır seferi, hem Fransa'nın ve hem İngiltere'nin, bu topraklarla olan ilgilerinin başlangıcını teşkil eder. Mehmet Ali ayaklanması ve Fransa'nın, Osmanlı

¹⁵⁴ Pierre Renouvin, *La Question d'Extrême-Orient*, Paris, Hachette, 1946, p. 128. Güney-doğu Asya ile ilgili açıklamalarımızda bu eserden çok yararlandık .

*** Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 128.

Devleti'nin bu âsi valisinin yanında yer alması, İngiltere ile Fransa'nın Mısır üzerinde bir kere daha çatışmasına sebep oldu. Esasında, İngiltere, daha Napolyon'un Mısır seferinden sonra, Mısır'ın kendisi için önemini görmüş ve bu topraklara göz koymuştu. Napolyon'un Mısır seferi Fransa için de, âdeta, bu toprakla kendisi arasında doğal bir bağ kurmuştu.

Süveyş Kanalı, Fransa ile İngiltere arasında Mısır üzerindeki mücadeleyi şiddetlendiren en önemli faktör olmuştur.

Mehmet Ali Paşa, 1846 yılından itibaren bunama işaretleri göstermeye başladı. Bunun üzerine Mısır, oğulları ve torunları ile yönetilirken, yine aynı yıl, evlâtlığı İbrahim Paşa Mısır Valisi tayin edildi. Fakat o da üç ay sonra öldüğünden Valilik, Mehmet Ali'nin torunu Abbas Paşa'ya geçti. Mehmet Ali ise, 1849 Ağustosunda öldü. Mısır, bundan sonra, Abbas Paşa (1848-1854), Sait Paşa (1854-1863) ve İsmail Paşa (1863-1879) tarafından yönetildi¹⁶. Süveyş Kanalı'nın hikâyesi bu valilerden Sait Paşa zamanına rastlar.

Süveyş Kanalı'nın açılması fikri Firavunlar ve ondan sonra da İslâmlar zamanına kadar gider. Mısır Türk egemenliğine girdikten sonra, deryalar kaptanı Ali Uluç, Padişaha, kanal açma fikrini kabul ettirmeye çalışmıştı. Padişah III. Mustafa (1757-1774) de aynı fikri benimsemiş ve bir takım incelemeler yaptırmıştı. Napolyon da, Mısır'ı işgal edince, beraberinde götürdüğü ilim heyetinde bulunan mühendislere, Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleştirilmesinin mümkün olup olmadığını incelettirmiş ve olumlu cevap almıştı¹⁷!

Mehmet Ali'nin dördüncü oğlu Sait Paşa da, babası gibi Mısır'ın kalkınması için büyük fikirleri olduğundan, Akdeniz ile Kızıldeniz'i bir kanal ile birleştirerek Mısır'ın ekonomik ve ticarî bakımdan kalkınmasını hızlandırmak istiyordu. Mehmet Ali, Süveyş Kanalı'nı açmak fikri kendisine teklif edildiğinde, "*Boğazlar, Osmanlı devleti'nin sebebi felâketi oldu. Ben de Mısır'da bir Boğazlar meselesi yaratmak istemem*" demişti⁶⁸. Fakat oğlu Sait Paşa böyle düşünmedi.

1831-1838 tarihleri arasında Fransa'nın İskenderiye Konsolosluğunu yapan *Ferdinand de Lesseps* Mısır'da çok popüler bir kişiydi. 1835 deki veba salgınında Mısır halkına yaptığı yardımlarla büyük sempati toplamıştı. Bu sebeple, 1851 de Sait Paşa Mısır Valisi olunca, onun dostluğunu kazandı. Bundan yararlanarak, Lesseps 1854 de Sait Paşa'ya Süveyş Kanalı hakkında bir muhtıra verdi¹⁸-. Sait Paşa, Kanal fikrine çoktan hazır olduğundan, Süveyş Kanalı'nı açması için 30 Kasım 1854 de Lesseps'e bir şirket kurma imtiyazını verdi. Fakat bu imtiyazın geçerli olabilmesi için Osman Devleti'nin de bu imtiyazı onaylaması gereki-

¹¹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihli*. Cilt VI, s. 89. aynı eser, s. 90-91.

⁶⁸ aynı eser, s. 91.

⁶¹ Driault, *Question d'Oriem*, p. 293.

yordu. Halbuki Osmanlı Devleti bu sırada, İngiltere ile müttefik olarak Kırım Savaşı'nı yapmaktaydı ve İngiltere de Fransa'nın bu teşebbüsünün karşısındaydı. Lesseps, bu teşebbüsüne İngiliz kamu oyunun desteğini kazanmak için İngiltere'de çeşitli faaliyetlerde bulunurken, Said Paşa da Lesseps'e 5 Ocak 1856 da kanal için yeni bir imtiyaz verdi. Bu imtiyazda, Süveyş Kanalı'nın tarafsız olacağı, bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulunacağı, geçiş hussunda hiç bir devlete ayrıcalıklı muamele yapılmıyacağı belirtilmek suretile⁷⁰ bir bakıma İngiltere'nin endişeleri giderilmek istenmişti. Bu imtiyazdan sonra Lesseps, Kanal Şirketi'ni kurmak için harekete geçti. Şirket, her biri 500 franlık 400.000 hisse senedine sahip olacaktı. Bundan 207.000 hisse Fransa'ya, 85.506 hisse İngiltere'ye ve 96.000 hisse de Osmanlı Devletine ayrılmıştı. Geriye kalan hisseler bazı devletler tarafından alındı⁷¹. İngiltere, kendisine ayrılan hisseleri satın almadığı için bunları Said Paşa satın aldı. İngiltere, Şirketin kurulmasını engellemek için her tedbire başvuruyordu. Ne var ki, Lesseps, Osmanlı Devleti'nin gerekli izni vermemiş olmasına rağmen, 25 Nisan 1859 da Kanal'a ilk kazmayı vurdu.

Bu arada, Kanal işinin içine III. Napolyon da girmiş bulunuyordu. III. Napolyon 1854 fermanı üzerine Said Paşa'ya Lejyon Donör nişanını tevcih etti. Fransa'da bütün tanınmış devlet adamları Lesseps'in Kanal teşebbüsünü desteklemekteydi. Daha da ilginç, Kanal'ın açılması ile Akdeniz'deki limanlarının da önem kazanacağına inanan İtalya ve Avusturya da Kanal projesini desteklemekteydiler. Lâkin işin bu duruma gelmesi üzerine, İngiltere ile Fransa arasında, İstanbul'da, Bâbüâli üzerinde büyük bir baskı mücadelesi başladı. Fransa, Bâbüâli'den resmî izni koparmaya çalışırken, İngiltere de Bâbüâli'nin bu izni vermemesi için çaba harcamaya başladı. Bu mücadele bir hayli uzun sürdü. İngiltere, Kanal çalışmalarını bile engellemek için her çareye başvurdu.

1866 da Girid ayaklanmasının başlaması, İstanbul ile Mısır Valisi arasındaki münasebetlerde yeni gelişmelere sebep oldu. 1863 de Mısır Valisi olan İsmail Paşa, Bâbüâli ile münasebetlerini düzeltmek için her çaraya başvurdu. Eflâk-Buğdan olayları başgösterince İstanbul'a 8.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Osmanlı Devleti ileri gelenlerine ise para ve hediye dağıtmaktan geri kalmıyordu. "*Kapıyoldaşı hediyesi*" denen bu paraların nereden geldiğini kimse sormuyordu. Padişah Abdülaziz ve Sadrazam Fuat Paşa da, İsmail Paşa'dan hoşnutlar⁷². 1866 da Girid ayaklanması başlayınca, İsmail Paşa 18.000 kişilik bir Mısır kuvvetini Girid'e gönderdi. İsmail Paşa, bu faaliyetlerinin karşılığını iki şekilde

⁷⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt M, s. 92.

⁷¹ aynı eser, s. 92. Said Paşa Osmanlı Devleti'nin de hisselerini satın alarak elindeki hisse senedi miktarı 176.000 olmuştur.

⁷² Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 41.

aldı. Padişah, 19 Mart 1866 da, Kanalın hafriyatı için izin verdi⁷³. Arkasından, 8 Haziran 1867 fermanı ile İsmail Paşa "Hıdiv", bir çeşit Padişah Vekili (Vice-Roi) unvanını aldı.

Süveyş Kanalı 17 Kasım 1869 da dünya deniz trafiğine açıldı. Açılış için, İsmail Paşa büyük törenler düzenledi. Açılışta, İmparatoriçe Ojeni, Avusturya-Maaristan İmparatoru François-Joseph, Prusya Prensi Frederik, Hollanda Prensi ve Prensesi de hazır bulundular. Yine açılış törenlerine, çeşitli devletlere ait, 50 si savaş gemisi olmak üzere 130 gemi katıldı ve bunlar Port Said'den Süveyş'e kadar kanalı geçtiler. İngiltere bu törenlere katılmamıştı⁷¹. İsmail Paşa'nın bu törenler için milyonlar harcadığı söylenir.

Kanal'ın açılması, Mısır'a o kadar önem veren İngiltere'nin bir hatasını da ortaya koydu. İngiltere, Lesseps'in teklifine rağmen, Kanal Şirketi'nin hisselerinden hiç almamış ve sonunda Şirket, bir Fransız-Mısır Şirketi şeklinde kurulmuştu. Yani, Süveyş Kanalı'na ve dolayısıyla İngiltere'nin İmparatorluk Yolu'na Fransa hâkim olmuştu. Bundan dolayıdır ki, İngiltere, yaptığı hatayı tamir etmek ve Mısır'a yerleşmek için fırsat kollamaya başladı. Mısır'ın iç durumundaki gelişmeler, aradığı fırsatları önüne sermekte gecikmedi.

1863 de Mısır'ın başına geçen İsmail Paşa dönemi, Mehmet Ali sülâlesinin en parlak dönemini teşkil eder. Onun zamanındadır ki, Mısır en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Mısır toprakları güneyde Çad gölüne kadar genişlemiş ve doğuda da Osmanlı Devleti Mendep Boğazı'na kadar olan Kızıl deniz kıyılarını Mısır tâlâvetine dahil etmiştir. Mısır'ın toprakları Fransa'nın beş misli olmuştu⁷³

Bununla beraber, bu ihtişam sağlam temellere dayanmıyordu. Sait Paşa zamanında başlayan Mısır'ın modernize edilmesi ve Avrupalılaştırma hareketi, İsmail Paşa zamanında daha bir hızla devam etti. Bir çok bayındırlık işleri yapıyor ve pamuk tarımının geliştirilmesinde bir çok teknik ilerlemeler kaydediliyordu. Lâkin bunlar Mısır'ın kendi gelirleri ile değil, özellikle İngiltere ve Fransa'dan alınan borçlarla yapılıyordu. Ayrıca İsmail Paşa son derece müsrif ve sefahata düşkün bir insandı. Bu da yetmiyormuş gibi, İsmail Paşa 1875 de Habeşistan'ı işgale kalkmış ve muazzam masrafla yapılan bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1872 yılında Mısır'ın borçları 100 milyon Mısır lirasına yaklaşıyordu. Yıllık gelir 9.5 milyon lira olduğu halde, borçların yıllık faizi 7.5 milyon Mısır lirası tutuyordu. Her borçlanma ile de Avrupa sermayesi, yanında siyasi

⁷³ 19 Mart 1866 Fermanının metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, Tome III, p. 242-246. Ferman aynı zamanda sözleşme metnini de ihtiva etmektedir.

⁷¹ Driaault, *Question d'Orient*. p. 294-295.

Driaault, *Question d'Orient*, p. 292. Bu sırada bu toprakların yüzölçümü 2.250.000 Km." tahmin olunmaktaydı.

nüfuzu da getirmiştir⁷⁰. Masrafları gelirini her gün biraz daha aştıkça, İsmail Paşa günden güne borçla yaşar bir hale geldi. Londra ve Paris'teki kredibilitesi de buna paralel olarak azaldığı için, her borç almada faizler giderek dayanılmaz bir düzeye çıktı. Faizler arttıkça da Mısır halkının vergilerine yüklendi⁷⁷. Tabii bu da giderek halkın yönetime olan tepkilerini arttırdı.

Nihayet İsmail Paşa, Habeşistan seferinden sonra, Mısır'ın Kanal Şirketi'nde sahip bulunduğu 176.000 hisse senedini 1875 yılı sonunda satışa çıkardı. İngiltere için uzun zamandır beklediği fırsat ortaya çıkmıştı. Başbakan Disraeli, Maliye Bakanına bile danışmadan ve banker Rotschild'lardan borç alarak 4 milyon Sterlin'e bu hisse senetlerini hemen satın aldı. Fransa bu alış-verişe engel olabilecek durumda değildi. Zira, bu sırada Fransız-Alman münasebetleri bir krizden geçmekteydi.

Buna rağmen İsmail Paşa vâdesi gelen borçlarını ödeyemeyince, Fransa'nın teklifi üzerine, bir İngiliz ve bir Fransızdan meydana gelen bir komisyon kurularak Mısır'ın mâliyesi bu komisyonun kontrolü altına verildi. Yani, 1881 de Muharrem Karanamesi ile Osmanlı Devletinde kurulan *Düyunu Umumiye idaresi*, daha önce Mısır'da kurulmuş olmaktadır.

Bundan sonra bir adım daha ileri gidildi. 1878 Ağustosunda İngiliz kontrolörü Maliye Bakanı ve Fransız konuolörü de Bayındırlık Bakanı oldu. Bunun arkasından, İsmail Paşa bütün şahsî malını mülkünü Mısır hükümetine terketmek zorunda bırakıldı. Bu emläke dayanılarak yeni borçlanmalar yapıldı. Mısır Mâliyesinin yönetimine getirilmiş bulunan Nubar Paşa da İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapmaktaydı.

Bu gelişmeler, Mısır üzerinde bir İngiliz-Fransız mücadelesini de belirgin hale getirmiş bulunmaktaydı. İngiltere'nin Mısır'dan alacakları değil, fakat Fransa'nın bu işin içine girmesi, İngiltere'nin, Mısır'ın malî kontrolü üzerinde söz sahibi olmasını teşvik etmişti. Dışişleri Bakam Salisburi, 1878 Ağustosunda, bu durumu "can sıkıcı" olarak nitelendirmekteydi⁷⁸. Bununla beraber, İngiltere Mısır'daki faaliyetlerinde Fransa ile işbirliğinden de ayrılmak niyetinde değildi.

Bu işbirliği dolayısıyledir ki, İngiltere ve Fransa, başka devletlerin de işin içine girmelerini önlemek için, 1878 Berlin Kongresi'nde, Mısır sorununun Kongre'de görüşülmesini önlemeye ve Nil havzasında eşit haklara sahip olmaya karar vermişlerdi⁷⁹. Buna karşılık da, bu durum yabancı müdahalesinden hoş-

⁷⁰ Karal, *Osmanlı Taili*, Cilt VII, s. 88. Debidour, borçların Fransız Fransı olarak 1880 deki miktarını 2.468.733.250 Frank şeklinde vermektedir (*La Paix Année*, p. 54, 1. no. lu dipnotu).

⁷⁷ Ronald Robinson and John Gallagher *Africa and the Victorians*, New York, Macmillan, 1967, p. 81.

⁷⁸ Robinson and Gallagher, *Africa and die Victorians*, p. 84 .

⁷⁹ Karal, *Osmanh Tarihi*, Cilt VU. s. 89.

lanmayan Mısır'daki bazı çevreleri tahrik ediyordu. Bu sebeple, 1879 Haziranında İsmail Paşa'yı Hıdivlikten istifaya zorladılar. İsmail Paşa, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa, İsmail Paşa'nın azlını savundu. Aksi takdirde, İsmail Paşa halk tarafından kovulacaktı. II. Abdülhamid ise aksi fikirdeydi. Abdülhamid, Hayrettin Paşaya, "*Paşam, Paşam ben Türküm, Türk olarak kalacağım*" deyince, Sadrazam da "*Ben de Müslimim, Müslim olarak kalacağım*" demesi üzerine, Padişah İsmail Paşa'nın azline onay verdi⁸⁰.

İsmail Paşa'nın azli üzerine, yerine oğlu Tevfik Paşa geçti. Lâkin, İngiltere ve Fransa'nın bu baskıları İsmail Paşa'yı daha da karşı harekete geçirerek, yabancı müdahalesine karşı Mısır halkını kıskırtmıştı. Esasında, azlinde, Paşa'nın bu faaliyetleri büyük rol oynamıştı. İsmail Paşa'nın azli ise, yabancı düşmanlığını daha da kıskırttı. Kaldı ki, İngiltere ve Fransa, Mısır hâzinesinde tasarrufu sağlamak için, özellikle ordu'da kadroları kısıtlama tedbirleri aldılar. Mısır ordusunun asker sayısı 11.000 kişiye indirilirken, 2.500 subay da emekliye sevk edildi^{80 81}. Bu durum ise Ordu'da yabancı düşmanlığını hızlandırdı. Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal ettiği zaman ortaya atılmış olduğu "*Mısır Mısırlılarındır*" sloganı yeniden canlandı. Bu slogan etrafında toplananlara "*Vatanî*" ler, yani *milliyetçiler* denmeye başlandı⁸². Orduda bu milliyetçiliğin liderliğini *Albay Arabi* ve iki arkadaşı yapmaktaydı. Bunlar 1881 Şubatında ayaklanarak, Savunma Bakanı (Harbiye Nazırı) nın azledilmesini istediler. Tevfik Paşa bu isteği kabul ile, Satınma Bakanlığına, Varanflerin istediği Mahmut Sami Paşa'yı getirdi. Yeni Satınma Bakanı askerî ıslahatı yapacak bir komisyon kurdu ve başına da *Arabi*'yi atadı.

Fakat Komisyon'un tavsiye ettiği reformları Hıdiv Tevfik Paşa kabul etmeyince, askerler, yani Vataniler, 9 Eylül 1881 de Arabi liderliğinde ayaklandılar. Bunun üzerine Tevfik Paşa, Mahmut Sami Paşa'yı Başbakanlığa ve Arabi'yi de Savunma Bakanlığı Müsteşarlığına getirdi. Bu sırada Ordu ile halk arasında tam bir dayanışma gözlenmekteydi. Daha doğrusu, halk Ordu'nun arkasında yer almıştı. Vatanilerin bir amacı da, Mısır'da "*meşrutî*" yani anayasalı bir rejimin kurulmasıydı. İngiltere ve Fransa'nın Mısır üzerindeki malî baskıları, halkı nihayet, hem Osmanlı egemenliğine ve hem de yabancı kontrolüne karşı ayaklanmaya sevk etmişti⁸³. Mamafih, bu halk tepkilerinde, birbirinden ayrı dört unsuru birbirinden ayırmak gerekiyordu. Bunlar, Türk egemenliğine karşı çıkan ve Batı'nın anayasalı sistemini benimseyen *liberal reformcular*, Hıristiyan nüfuzunun artmasına tepki gösteren *Müslüman muhafazakârlar*, yabancı kontrolundan kurtu-

⁸⁰ Karal, *aynı eser*, s. 90.

⁸¹ Driault, *Question d'Orient*, p. 296.

⁸² Karal, *adı geçen eser*, Cilt VIII, s. 90-91.

⁸³ *Africa and the Victorians*, p. 87.

larak kendi zenginliklerini devam ettirmek isteyen *büyük toprak sahipleri* ve nihayet, Ordu'nun etkinliğini egemen kılmak isteyen *Arabi ve Albayları*⁸⁴.

Milliyetçilerin bu başarıları İngiltere ve Fransa'yı telâşlandırdı. Bu sırada Fransa'da, 1881 Kasımında, Başbakanlığa, intikamcılığın bayraktarı olan *Gambetta* geldi. *Gambetta*, Mısır'da İngiltere ile işbirliği yapmak istiyordu. İngiltere esasında böyle bir işbirliğini düşünmüyordu. Fakat *Gambetta*'nın teklifini, "bu işe başka devletleri karıştırmamak şartile" razı oldu. Fakat, İngiliz-Fransız işbirliğini önlemek isteyen *Bismarck*, Osmanlı Devleti'ni kışkırttı. Osmanlı Devleti de, bu iki devletin Mısır'a yapacakları bir müdahalede kendilerini yalnız bırakmıyacağıını bildirdi. Mısır sorunundan bir savaşın çıkmasını istemeyen Fransız Millî Meclisi, 1882 Ocak ayında *Gambetta*'yı düşürdü. Yeni hükümeti *Freycinet* kurdu⁸⁵ *.

Gambetta'nın Mısır sorunu yüzünden kısa zamanda düşmesi, Mısır milliyetçilerini daha fazla cesaretlendirdi. Vatanî'ler, 1882 Şubatında yeniden ayaklandılar. Bu sefer Albay Arabî, Paşa rütbesi verilerek Savunma Bakanı oldu. Aynı zamanda milliyetçi gruba dahil subaylardan beş tanesi generalliğe, 29 tanesi de Albaylığa terfi ettirildi. Milliyetçilerin Ordu'daki etkinliği esaslı bir şekilde artmış olmaktadır. Bu gelişmeler üzerine *Freycinet* kabinesi, Mısır sorununu, Berlin Antlaşmasını imzalayan devletlerden meydana gelen bir milletlerarası konferansa havale ettirmeye karar verdi. (Haziran 1882). Konferans 23 Haziran 1882 de İstanbul'da toplandı.. Padişah II. Abdülhamid, Mısır sorununu, Berlin Konferansı devletlerini hiç ilgilendirmediklerini ileri sürerek, Osmanlı Devletini Konferansa sokmadı. Konferansta ise, devletler, İngiltere ve Fransa bir yanda, Avusturya, Almanya, Rusya ve İtalya diğer yanda olmak üzere iki cepheye ayrıldılar. Sonuncu devletlerin amacı, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da hareket serbestisi elde etmelerini önlemektir. Nitekim, "Devletlerin Mısır'da münferid müdahalelerde bulunmayacakları" kararı alındı. Fakat İngiltere delegesi, bu karar "zorunlu sebep görülmediği takdirde" rezervini koyarak katıldı. Bu, İngiltere'nin Mısır'a müdahalesi için bir açık kapı bırakmış olmaktadır⁸⁰.

Haziran ortalarında ortak bir İngiliz-Fransız donanması da İskenderiye önlerine gelmiş bulunuyordu. 12 Haziran 1882 günü İskenderiye'de bir merkep sürücüsü ile bir Maltalı'nın kavgası, Arapların merkep sürücüsünü ve Maltalıların ve Rumların da Maltalı'yı desteklemeleri ile, tam bir silâhlı çatışmaya dönüştü. Kavga bastırıldı ise de, ortada 40 ölü ve 70 yaralı vardı. Arabî Paşa, İngiliz ve Fransız donanmasının bir müdahale ihtimaline karşı İskenderiye'de savunma ve güvenlik tedbirleri almaya ve tahkimat yaptırmaya başladı. İngiltere bu tahkima-

⁸⁴ aynı eser, p. 87.

⁸⁰ Debidour, *La Paix Armée*, p. 57-59 •

⁸¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 95.

tın durdurulmasını istedi. Arabî Paşa bunu kabul etmeyince, 13 Temmuzda İngiliz donanması İskenderiye'yi topa tuttu. 15 Temmuzda da İngiliz askerleri karaya çıkıp şehri işgal ettiler. İngiltere Mısır'a ayak basmıştı. Bu sırada Fransız donanması, direktuar döneminde Fransa da Mısır'a karşı böyle bir bombardıman yapmış olduğu için, bu sefer sıra İngilizlerindir diye nezaket göstererek denize açıldı⁸⁷.

Muhafazâr Başbakan Disraeli (Lord Beaconsfield) 1876 da İsmail Paşa'dan Kanal Şirketi hisse senetlerini satın aldığıında, *"İngiltere Mısır'ı alabilir re Hindistan'a giden yolumuzun güvenliğini sağlayabilir. Lâkin İstanbul Rusların elinde olduğu sürece orduları Suriye'ye yürüyebilir ve Nilü kaynaklarına kadar eline geçirebilir. O zaman Mısır'a sahip olmamızın ne yararı olacak? İstanbul Hindistan'ın anahtarındır. Mısır veya Süveyş Kanalı değil"* demişti⁸⁸. Fakat Liberal Parti ve Gladstone 1880 de iktidara gelince, bu görüşü tamamen değiştirdi. Gladstone şimdi Osmanlı İmparatorluğuna çok daha farklı açıdan bakıyordu. Bu sebeple, Kıbrıs'tan sonra Mısır'ı ele geçirmeye kararlıydı. Yani İngiltere İskenderiye'den daha aşağı inmek istiyordu. Bu sebeple, Fransa'ya beraber Girilmeyi teklif etti. Başbakan Freycinet bu teklifi kabul etti. Lâkin bu durum bir savaşı gerektireceğinden, Freycinet, Millî Meclis'ten 9.5 milyon franklık bir ödenek istedi. Gladstone ise Avam Kamarasından 57 milyon franklık ödenek istiyordu. Avam Kamarası bu ödeneği verdi. Fakat, "intikamcı" Gambetta'nın Millî Meclis'te "Her işin içine Bismarck'ı sokmayalım. Çıkarlarımızı iyi bir şekilde inceleyip, iyi bir şekilde müzakere edip, ona göre hareket edelim" diye bağırmasına rağmen⁸⁹ Meclis, 75 oya karşılık 417 oyla Freycinet'nin istediği ödeneği vermeyi reddetti. 29 Temmuzda Freycinet istifa etti. Meclis'te yapılan eleştiriler Almanya'dan duyulan korkuyu göstermekteydi.

Bu durum karşısında İngiltere yalnız başına harekete geçti. İngilizleim İskenderiye'ye çıkması üzerine Arabî Paşa şehri boşalttı. İngilizler Port Said'e asker çıkararak Süveyş Kanalı'nı işgale başladılar. 13 Eylül 1882de İngiliz kuvvetleri ile Arabî kuvvetleri arasında Tel-el-Kebir'de yapılan muharebeyi Arabî Paşa kaybetti ve esir oldu. İngilizler kendisini Seylan'a sürdüler.

İngiltere'nun bu askerî müdahalesine ve Mısır'ı işgaline hem Avrupa devletleri ve hem de Osmanlı Devleti boyun eğmek zorunda kaldı. 23 Haziranda toplanan İstanbul Konferansına yapılacak bir iş kalmadığından, 20 Ağustos'ta dağılmıştı. Çünkü artık İngiltere Mısır'a yerleşmiş bulunuyordu. Mamafih, İngiltere'nin Mısır'da ne kadar ve nasıl kalacağı sorunu İngiliz hükümeti içinde çok tartışıldı. İngiltere Kraliçesi Victoria, *"Mısır'da, hem Hindistan sömürgeci-*

⁸⁷ Karal, *aynı eser*, s. 96.

⁸⁸ *Africa and the Viccoians*, p. 82.

⁸⁹ Debidour, *La Paix Armée*, p. 64 .

ziu güvenliğini ve hem de Doğu'da üstünlüğümüzü sağlayacak bir pozisyona sahip olmamız kesin bir zorunluluktur" diyordu⁹⁰. 10 Ağustos 1882 de "Mısır'daki harekâtımızın niteliğini, niyetini ve sınırlarını tesbit etmemiz gerekir" diyen Gladstone⁹¹, daha sonra, Mısır'dan çekilme tarafı olmakla beraber, Mısır'ın "gayri resmî" bir şekilde, İngiltere'nin "tabiyetinde" ("suzerainty") yani kontrolünde olması gerektiğini söylemiştir. Gladstone'a göre, Fransa'nın Mısır'daki etkisi kovulmalı ("ousted"), Mısır'da özerk bir yönetim kurulmalı, Mısır, "Belçika usulü" tarafsızlaştırılmıydı. Kısacası, Gladstone'a göre, İngiltere'nin Mısır'daki durumu, Rusya'nın Bulgaristan'daki durumu gibi olmalıydı⁹².

İngiltere'nin Mısır'ı işgalinden, İngiliz-Fransız münasebetleri bozulacağı cihetle, Bismarck bu gelişmelerden hoşnut kaldı. En fazla kızan Rusya ile Osmanlı Devleti'ydi. İngiltere, yukarda belirttiğimiz görüşler çerçevesinde, Osmanlı Devleti ile 24Ekim 1885 de Mısır konusunda bir anlaşma yapı⁹³. Buna göre iki devlet Mısır'a birer Yüksek Komiser (High Commissioner) gönderecek ve bu Komiserler, Hıdiv'le birlikte işleri düzene sokacaklar ve ondan sonra İngiltere Mısır'ı boşaltacak ve askerlerini çekecekti. Yalnız, 7 maddeden ibaret olan bu anlaşmanın 2. maddesinde, Osmanlı Yüksek Komiseri'nin Sudan'daki karşılıkların yatıştırılmasında İngiliz Komiserine yardımcı olacağından söz edilmesi, anlaşmanın asıl sebebini teşkil ettiği kadar, İngiltere'nin Mısır'dan kolay kolay çekilmeyeceğini de göstermekteydi. Sudan konusuna biraz aşağıda değineceğiz. Fransa'ya gelince: İngiltere'nin Mısır'daki işgal durumunu hiç bir zaman tanımadı. Freycinet kabinesi, 1882 Haziranında Mısır sorununu bir milletlerarası konferansa aktarırken, İngiltere'yi Mısır'da yalnız bırakmamayı ve kendi yanına bazı Avrupa devletlerini de almayı düşünmüştü. Bu devletlerin başında Almanya geliyordu. Fakat bu hesap yanlış çıktı. Bismarck, Alman çıkarlarının söz konusu olmadığı bir yerde, Fransa'yı da, onun kadar feryad eden Rusya'yı da desteklemeye yanaşmadı. Bu sebeple, 1885 de Jules Ferry, Almanya ile yakınlaşma yoluna gidip, İngiltere'ye karşı Almanya'ya dayanmak istediye de, buna muvaffak olmadı.

İngiltere, yukarda da belirttiğimiz gibi, Mısır'ı iyice kontrolü altına aldıktan sonra buradan çıkmayı düşünüyordu. Bu konuda da, özellikle Mısır Hıdivi'ne dayanmak istiyordu. Bu da tabii zaman alacaktı. Lâkin, bir süre sonra İngiltere Mısır'da rahatsızlık duymaya başladı. Zira, Sudan'da patlak veren *Mehdi* ayaklanması, İngiltere'yi bir kaç yıl uğraştırdı.

Mehmet Ali'den sonra gelen Abbas, Sait ve İsmail Paşa'lar zamanında yapılan fetihlerle, bugünkü Sudan'ı teşkil eden Dongola, Kordofan, Darfur ve Bahr

⁹⁰ *Africa and the Victorians*, p. 123.

⁹¹ *ayn eser*, p. 122 .

⁹² a)7ü *eser*, p. 122-123-

⁹³ Anlaşmanın metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes*..Tome IV, p. 364-366-

el-Gazal ile Yukarı Nil toprakları da Mısır'a katılmıştı. 1881 yılı sonunda *Muhammed Ahmet* adında bir fanatik Müslüman kendisini "âhır zaman Peygamberi" yani, en son Peygamber ilân ederek Mehdi'lik, yani Allah tarafından gönderildiği iddiasında bulundu. Mehdi, kısa zamanda halk arasında büyük destek buldu ve onunla beraber ayaklanan halk 1883 yılı başında Sudan'ın büyük kısmına egemen oldu. Söz konusu topraklar Mısır'a ait olduğundan, İngiltere büyük bir kuvveti Mehdi üzerine yolladı. Fakat 1883 Kasımında Mehdi kuvvetleri İngiliz kuvvetlerini perişan etti ve daha da yukarılara çıkarak Kassala'yı ele geçirdiler. Yani Mehdi kuzeye doğru çıkıyordu. Onun üzerine İngiltere, General Gordon komutasında yeni kuvvetler şevketti. 1885 Ocak ayında yapılan muharebede, Mehdi İngiliz kuvvetlerini katliâma uğrattığı gibi, General Gordon'u da öldürdü. Bu olay üzerine İngiltere Sudan'ı ve Mehdi'yi bir süre için unutup, Mısır'la yetinmeye karar verdi.

Mehdi olayı İngiltere'yi Mısır konusunda biraz yumuşak davranmaya şevketti. Çünkü Gladstone kabinesinin bazı etkin üyeleri de, Mısır'ın işgalinin sebep olduğu masraflar dolayısıyla, İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesini istiyorlardı. Bunu sağlamak için de Fransa ile bir uzlaşma taraflısıydılar. Bu sebeple Gladstone, 1884 de Fransa ile bir anlaşma yaptı. Buna göre İngiltere 1 Ocak 1888 de Mısır'ı boşaltacaktı. Lâkin bunun şartı, Mısır'ın yeterli bir istikrara sahip olmasıydı. Ayrıca, Fransa da İngiltere'nin Mısır'ı boşaltmasından sonra buraya girmemeyi, girmek zorunda kalırsa, İngiltere'nin onayı ile bunu yapmayı tahhüt ediyordu. Keza iki devlet Mısır'ın "tarafsızlığını" garanti ediyorlardı⁹⁴. Kraliçe Viktorya, Mısır'dan çekilme süresinin dört yıldan az olmamasında özellikle ısrar etmişti.

Anlaşmada söz konusu olan "istikrar" özellikle Mısır'ın malî durumu ile ilgiliydi. Mısır'ın borçlarının bir düzene sokularak, bu istikrarın sağlanması öngörülmekteydi ve anlaşmanın yürürlüğü de bu istikrara bağlanmıştı. Dolayısıyla, Mısır'ın malî durumunu görüşmek üzere 1884 Haziranında Londra'da bir milletlerarası konferans toplandı. Konferans Ağustos başına kadar sürdüyse de, bir sonuç alınamadı. Zira İngiltere ile Fransa, Mısır'ın borçları konusunda devamlı çatıştılar. İngiltere, borçların ödenmesinde Mısır'a bazı kolaylıklar tanınmasını istediysen de, Fransa bunlara yanaşmadı. Böylece Londra Konferansı hiç bir sonuca varamadı. Fakat bu, iki bakımdan İngiltere'nin işine yaradı. Birincisi, borçlar sorunu çözümlenemeyince, Fransa ile yapılan anlaşma da yürürlüğe girmedi. İkincisi, İngiltere tek başına Mısır'da kalmaya devam ediyordu.

Bununla beraber, İngiliz kabinesi içindeki tartışmalar 1885 yılı başlarına kadar devam etti. Kabine ikiye ayrılmıştı: Mısır'da kalmak isteyenlerle, Mısır'dan çıkmak isteyenler. Çıkmak isteyenler, en çok 12 ay içinde Mısır'ın borçlarını dü-

¹¹⁴ *Africa and the Victorians*, p. 143.

zene koyup, Mısır'la bağları koparmayı istiyorlardı. Kalma taraftarları ise, en az 5 yıl Mısır'da kalınmasını istemekteydiler⁹⁵.

Bu sırada Fransa'da ortaya çıkan Boulangisme hareketi, Fransız sömürgeciliğinin babası sayılan Ferry'nin 1885 Martında hükümetten düşmesine sebep oldu.

Bununla beraber, Fransa'nın Mısır konusundaki "tanımazlık" tutumu sona ermedi. Mısır'ın İngiltere tarafından işgaline en fazla itiraz eden üç devlet vardı: Fransa, Rusya ve Osmanlı devleti. Lâkin bu üç devletin birbirleri ile münasebetleri Mısır sorununda bir işbirliği yapmaya imkân verecek yapıda değildi. Bu bakımdan İngiltere, bu üç devlet içinden, toprağın sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmayı daha uygun buldu. 22 Mayıs 1887 de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalandı⁹⁶. 7 Maddelik bu anlaşmada, Süveyş Kanalı'nın, barış ve savaş zamanında bütün dcairet ve savaş gemilerine açık tutulacağı belirdirmektedir. Diğer yandan, İngiltere, Mısır'daki kuvvetlerini üç yıl içinde geri çekecekti. Fakat- Mısır, içerden veya dışardan bir tehlikeye maruz kalırsa, gerek Osmanlı Devleti, gerek İngiltere Mısır'a asker sevk edebileceklerdi.

Lâkin, Fransa ve Rusya, İngiltere'nin kendilerine hiç bir tâviz vermeden Osmanlı Devleti ile anlaşmasına sinirlendiler. Padişah II. Abdülhamid'in bu anlaşmayı onaylamasını önlemek için, kendilerinin de İngiltere'ye sağlanan bu menfaate eş bir menfaat isteyeceklerini, buna karşılık, Padişah bu anlaşmayı onaylamaktan vazgeçerse, İngiltere'yi Mısır'dan çıkarmanın çaresini herhalde bulacaklarını bildirdiler. Bu durum karşısında Padişah, Bâbîâli'nin İsrarlarına rağmen anlaşmayı onaylamadı⁹⁷. Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki bu manevrası, İngiltere'yi Mısır konusunda daha fazla inada sevk etmekten geri kalmadı. Gladstone'dan sonra Başbakanlığa gelen Salisbury, Mısır'da küçük bir tâviz vererek Türkiye'deki kuvvet pozisyonunu korumayı düşünmüştü. Fakat Türkiye'yi kaybetme pahasına da olsa Mısır'daki kuvvet dengesi endişeleri, Salisbury'yi, Kahire'deki üstünlük durumundan vazgeçmeyi zorlayacak bir nitelik almıştı⁹⁸. Bu sebeple, İngiltere'nin İstanbul elçisine 10 Ağustos 1887 de yazdığı mektupta, "*İstanbul'un kaybı bizim için korkunç bir darbe olacaktır. Fakat biz zaten İstanbul'u kaybetmedik mi?*" diyordu⁹⁹.

İngiltere, 1887 yılının Şubat ve Mart aylarında Üçlü İttifak devletleri ile Akdeniz Antantı'nı yapınca, zaten Fransa Avrupa'da yapayalnız kalmış oluyordu. Bu sebeple, Mısır üzerindeki İngiliz-Fransız uyuşmazlığı ve çatışması, zamanla eski hararetini kaybetti. Fakat Fransa, Mısır üzerindeki iddialarının peşini hiç bir

⁹⁵ Bu tartışmalar için bak.: *aym eser*, p. 144-149.

⁹⁶ Anlaşmanın metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 426-429.

⁹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayın, 1983 (3. Baskı), s. 57.

⁹⁸ *Africa and the Victorians*, p. 266.

⁹⁹ *aym eser*, p. 267.

zaman bırakmadı. Bıııdan dolayı , 1894 Fransız-Rus itdfakı ve bu itdfaka varan gelişmeler, İngiltere'yi korkutarak, Mısır'da kalma kararını daha da kuvvetlendirdi. Zira, şimdi Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önleyecek bariyer, İstanbul değil, Mısır ve Süveyş Kanalı idi. Rusya, Fransa ile beraber Boğazları zorlamaya kalkacak olursa, Rusya'ya karşı İskenderiye ve Mısır, kuvvede ve önemli bir üs olabilirdi. Bundan dolayıdır ki, Salisbury, 1895 yılında Almanya'ya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi için bir teklifte bulundu. Özellikle, Osmanlı Devleti'nin Hırsıyanlara ve Ermenilere zulüm yapığını ve bunun da Padişah II. Abdülhamid'in kıskırtmaları eseri olduğunu söyleyen Salisbury'ye göre, Mısır'ı İngiltere, Trablusgarb'ı İtalya, Selânik'i Avusturya almalı ve İstanbul ile Boğazlar'ın "kontrolü" Rusya'ya ait olmalıydı. Bu konuda yapılacak "dostane bir anlaşma", "Yakın-Doğu Sorunu" nun çözümünde büyük bir adım olacaktı¹⁰⁰. Fakat, böyle bir düzenlemeden Almanya'nın hiç bir çıkarı olmayacağını gören Berlin, Salisbury'nin, Üçlü İttifak ile Rusya arasındaki münasebeleri bozmak istemesinden şüphelendi.

Ne var ki, İngiltere ile Fransa arasındaki çatışma, sadece Mısır üzerinde değildi. Afrika'nın diğer bölgelerindeki çatışmalar da bu iki ülkenin münasebetlerinde başka çatışmalar da yaratmaktaydı.

3. SÜVEYŞ KANALI İÇİN İSTANBUL ANLAŞMASI, 1888

Afrika'daki İngiliz-Fransız çatışmalarına geçmeden önce, Mısır konusunu kapatmak için, Süveyş Kanalı hakkında yapılan *İstanbul Anlaşması* 'ndan da söz etmek gerekir.

İngiltere'nin Mısır'ı işgali, Süveyş Kanalı denen bu milletlerarası su yolunu da bu devletin kontrolü altına sokmaktaydı. Mısır'ın işgaline devletlerin ibrazının bir sebebi de buydu. Bundan dolayıdır ki, biraz yukarda sözünü ettiğimiz, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Mısır konusunda 22 Mayıs 1887 de imzalanan anlaşmada, Süveyş Kanalı'ndan "serbest geçiş" ilkesi benimsenmiş ve buna ait bazı esaslar da tesbit edilmişti. Ne var ki, bu esaslar, iki devlet arasında imzalanan bir anlaşmada yer almaktaydı. Bu sebeple, 29 Ekim 1888 de, İstanbul'da, Süveyş Kanalı'ndan geçiş ilkelerini kapsayan bir milletlerarası Anlaşma imzalandı. Bu anlaşma "*İstanbul Anlaşması*" (Convention de Constantinople) diye anılır¹⁰⁰“.

Osmanlı Devleti'nin de katılmasıyla, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve İspanya tarafından imzalanan 17 maddelik bu an-

¹⁰⁰ Fay, *Les Origines...* Tome I, p, 129.

loobis Anlaşmanın metni: Noradounghian, *Recueil d'Ates...*, Tome IV, p. 445-450; Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique* (Documents Choisis), p. 106-109; Hurewitz, *The Middle East and North Africa...*, Vol. 1, p. 455-456. Albin, *Les Grands Traités...*, p. 382-387.

laşmanın 1. maddesine göre: Süveyş Kanalı, gerek barış, gerek savaş zamanında, bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin serbest geçişine açık olacaktır. Bütün devletler, gerek barış, gerek savaş zamanında serbest geçiş ilkesine saygı göstereceklerdir ve Kanal'da hiç bir abluka hareketine baş vurulmayacaktır. 2. maddeye göre de devletler, Kanal'ın güvenliğini bozucu hareketlerden daima kaçınacaklardır.

4. maddeye göre de, Osmanlı Devleti savaştan (belligerent) bir devlet olsa bile, Kanal'ın ve Kanal'daki limanların 3 mil çevresi içinde, hiç bir devlet bir savaş harekâuna başvuramaz. Savaştan devleüerin savaş gemileri, Kanal'dan en kısa sürede geçecekler ve Port Said ile Süveyş limanlarında 24 saatten fazla kalamıyacaklardır.

9. maddeye göre de, Mısır hükümeti, bu anlaşmanın yürütülmesi için gerekli tedbirleri alacak ve bu tedbirleri almaya kendi gücü yetmezse, o zaman Osmanlı Devleti'nden yardım isteyecektir.

12. madde, Kanal topraklarında hiç bir devletin, şu veya bu şekilde kendisine özel durumlar veya ayrıcalıklar sağlayamayacağını belirtmektedir ki, bunun doğrudan doğruya İngiltere'ye yönelik olduğu açıktır.

Anlaşmanın 13. maddesi ise, Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenleyen bu anlaşmanın, Osmanlı Padişahı'nın hükümlerlik haklarını hiç bir şekilde kısıtlamadığını belirtmektedir.

14. madde ise, bu anlaşmanın, Kanal Şirketinin (Compagnie Universelle du Canal de Suez) süresine bağlı olmadığını belirtmektedir ki, bundan dolayı bu anlaşma bugün de yürürlükte bulunmaktadır.

15. madde de, bu anlaşmayı diğer devletlerin katılımına da açık tutmuştur,

4. AFRİKA'DA İNGİLİZ-FRANSIZ ÇATIŞMALARI

İngiltere'nin Mısır'ı işgalinden doğan büyük devletler çatışmaları ve bu çerçevede içerisinde, Mısır üzerindeki İngiliz-Fransız mücadelesi, doğrudan doğruya Avrupa diplomasisi ile bağlantılıdır. Fakat, Afrika'nın diğer yerlerinde İngiltere ile Fransa arasındaki çatışmalar ve hatta Avrupa devletlerinin Afrika kıtasındaki sömürgecilik mücadeleleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra hız kazanan "sömürgecilik hareketi" ile bağlantılıdır.

A) 19. Yüzyılda Sömürgecilik

Tarihte sömürge kurmak, büyük toprak sahibi olmak, büyük devlet olmanın temel şartıydı. Sömürgecilğe "emperyalizm" de denilmiştir. Esasında "Emperyalizm" "imparatorluk" kelimesinden gelmektedir. Batı dillerindeki "empire", "imperial" kelimesi veya deyiimi, tamamen "imparatorluk" kelimesinden

türemedir. Emperyalizm de aynı kaynaklıdır. Dolayısıyla, bütün bu deyimler, "toprak genişliği'ni, "toprak büyüklüğü"nü ifade etmektedir. Kısacası, bir devletin, kendi ülkesinin dışındaki diğer topraklara sahip olmasıdır¹⁰¹.

Bu genel gerekçenin dışında, "emperyalizm", yani başka topraklara sahip olma gerekçesi, çeşitli faktörlere dayanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da genişlemesi, hem dinsel ve hem de stratejik sebeplere dayandığı gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısında gördüğümüz üzere "ekonomik" sebeplerden de kaynaklanmıştır. Özellikle bu sonuncu faktör, 19. yüzyıl sömürgeciliğinde gayet ağırlıklı bir etkinliğe sahipür. Meselâ, 1875 yılında Afrika'nın Avrupa sömürgeciliğine konu olan kısmı kıt'anın 1/10 u kadardır. 1895 yılında Afrika'nın Batı sömürgeciliğine konu olmayan kısmı ise 1/10 dur.

Avrupa'yı 1880 lerden veya 1890 lardan itibaren sömürgeciliğe iten faktör tamamen ekonomiktir. 1870 lerden sonra Avrupa endüstrisinin gelişmesi, ortaya bir takım önemli problemler ortaya çıkarmıştır. Endüstri geliştikçe, üretim artmıştır; üretim arttıkça da, endüstri ülkelerinin kendi nüfusları bu üretimi tüketemez olmuşlardır. Bir üretim fazlası ortaya çıkmıştır. Bu üretim fazlasını dağıtacak alanlar, yani yeni pazarlar sorunu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Jules Ferry'nin *Sömürgecilik politikası, sanayi politikasının doğurduğu bir çocuktur* sözü¹⁰², esasında bir gerçeği yansıtmaktaydı.

Öte yandan, endüstrinin ham madde sorunu ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın sınırlı ham madde kaynakları karşısında, yeni ham madde kaynakları, ham madde sağlayacak yeni topraklar elde etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. 1913 yılında Almanya'nın ithalâtının % 87 sini ham madde ve yiyecek teşkil ediyordu.. Bu oran Fransa için % 80 ve İngiltere için de % 80 dir. Yine 1913 yılında Alman ihracatının % 66 sini endüstri mamulleri, Fransız ihracatının % 60 ını ve İngiliz ihracatının da % 66 sini teşkil etmiştir¹⁰³.

Endüstrinin bu gelişimine paralel olarak milletlerarası ticaret de aynı şekilde genişlemiştir.

19 yüzyılda ve 20. yüzyılın başında, sömürgeiliğin en etkin vasıtalarından biri de demiryoludur. Zira, demiryolu şirkedei, yaptıkları demiryolunun her iki tarafındaki toprakların yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarını da işletme hakkını elde ettikleri gibi, o ülkemin tâ içlerine kadar girme imkânını da elde etmekteydiler.

¹⁰¹ Afrika'nın sömürgeleşmesinde önemli rolü olan Belçika Kralı Leopold, 1861 de, "Mademki, tarih bize, sömürgelerin, esas itibarile devletlerin kudretinin ve refahının önemli bir unsuru olduğunu söylüyor, o halde bizim de kendimize bir sömürge sağlamamız gerekir" diye yazıyordu. (Hauser, *adi geçen eser*, p. 211).

¹⁰² Hauser, *adi geçen eser*, p. 209.

¹⁰³ Bu konuda bak.: Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internacionales*, Tome VI, p. 136-143.

19. yüzyılda sömürgeciliğin iki aktif alanı Afrika ile Uzak Doğu olmuştur. Orta ve Güney Amerika, yani Lâtin Amerika, bu yüzyılda Amerika Birleşik Devletlerinin nüfuzu altına girmiş ise de, bu durum, Afrika ve Uzak Doğu'dan farklı olarak, doğrudan doğruya bir sömürgecilikten ziyade, özel bir münasebet düzeni şeklinde ortaya çıkmıştır.

B) Afrika'nın Dünyaya Açılması

İngilizler Mısır'ı işgal ettiği sıralarda, Afrika toprakları da Avrupa devletleri arasında paylaşma ve rekabet konusu olmaya başlıyordu.

Roma İmparatorluğu'nun kontrolü altındaki kuzey Afrika hariç tutulursa, Afrika kıt'ası ile ilk temas kuranların, Arapların, yani Müslümanların olduğu görülmektedir. Arabistan yarımadasından güneye inen Arap denizcileri ve tüccarları, 7-11. yüzyıllar arasında, bugünkü Kenya ve Tanzania ve Zengibar kıyıları ile yakın münasebeler kurmuşlardır. Bu kıyıları, hem İslâm'ın ve hem de Arap kültürünün yoğun etkisi altında kalmışlardır. Bugün dahi bu kıyılarda konuşulan ve *Swahili*, yani *Sahil* (Kıyı) dili, Aı apça ile yerli dilin karışımından meydana gelmiş olup, esasında Arapça kökenlidir.

Avrupalıların, Afrika kıyılarına gelmesi, 15. ve 16. yüzyıllardadır. Afrika kıyılarında sömürge kuran ilk devlet Portekiz olmuş ve Portekiz 15. yüzyıl sonlarında Angola'ya ve 16. yüzyıl başlarında da Mozambik'e yerleşmiştir. Bu iki toprağa Hollandalılar da el atmak istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Fakat Hollandalıların en büyük başarısı, 1652 yılında, bugünkü Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ve Ümit burnunda, Cape Town'ı kurmalarıdır. Cape Colony denen Hollandalıların bu sömürgesini, 1815 Viyana Kongresi ile İngiltere ele geçirmiştir.

Avrupa devletlerinin, kurlardan Afrika kıtasının içerlerine girmeleri, ancak bazı seyyahların, yâni "kâşiflerin", Afrika'nın büyük nehirlerini keşfetmeleri ile mümkün olabilmektedir.

Afrika gezginlerinin en fazla ilgisini ve dikkatini çeken sorun, tarihin en eski çağlardanberi bilinen ve Avrupalılara çok gizemli görünen *Nil* nehrinin kaynağını bulmaktır. 1858 yılında, *John Speke* adlı bir İngiliz, Nil nehrini güneye doğru izleyerek Victoria gölünü (Victoria Nyanza, bugünkü Uganda'da) bulmuş ve bunun Nil Nehrinin kaynağı olduğunu ileri sürmüştü. 1864 yılında da, *Samuel Baker* adlı başka bir İngiliz de, yine Nil nehrinin kaynağı olarak Alber Gölü'nü (Albert Nyanza, bugünkü Uganda'nın kuzey-batısında) buldu. Mamafih, her ikisinin de Nil nehri olarak gösterdikleri nehir, Nil'in iki ana kolundan *Beyaz Nil* idi.

Fakat Afrika'nın "kalbine" giren ilk insan, *David Livingstone* adlı İskoçya'lı misyonerdir. Livingstone, Doğu Afrika'da 1842 yılında başladığı gezilerde, 1851

yılında *Zambezi* nehrini (Bugünkü Zambia ile Zimbabwe arasında sınır) buldu. Zambezi nehri üzerinden daha içlere kadar giden Livingstone, 1855 de Victoria Şelâlesine (Zambia-Zimbabwe sınırında) ulaştı. Bu nehir üzerindeki aramalarına 1863 yılına kadar devam etti. Afrika'nın bilinmeyen bir çok kısımlarını insan bilgisine kazandırdı. Nil'in kaynağını bulmak amacı ile, aramalarına 1866 yılında tekrar başlayan Livingstone, ölüm yılı olan 1873 tarihine kadar yaptığı gezilerle, Kongo nehrinin iç kısımlarını ve Tanganyika gölünü (Bugünkü Tanzania ile Zaire arasında sınırda) buldu.

Livingstone, hayatının son bir kaç yılında gezilerini, kendisini Afrika'nın bilinmeyen topraklarında bulmuş olan, *Henry Morton Stanley* ile yapmıştır. Livingstone'un ölümünden sonra Stanley, 1874-1877 yılları arasında yaptığı gezilerle, Nil'in diğer bazı kaynaklarını ve Kongo nehrinin bir çok kollarını keşfetmiştir. Kongo'nun (bugünkü Zaire) iç kısımları hakkında verdiği bilgiler ve Afrika'nın içlerine giden bu su yolu hakkındaki yeni buluşları, özellikle Belçika Kralı II. Leopold'un dikkatini çekmiş ve Stanley'e, 1879-1894 yılları arasında yeni bir gezi yaptırmıştır. Stanley, daha kuzeye, Sudan'a çıkmış ve buralarda İngiltere'ye bazı topraklar kazandırmıştır.

Afrika'nın dünyaya açılışında adı geçen bir başka seyyah da, yine eski bir İngiliz deniz subayı olan *Verney Lovett Cameron* 'dur. Cameron, Livingstone'u bulmak için Afrika'nın doğu kıyılarından 1873 de içeri girmiş, Livingstone'ı ölmüş olduğunu görünce gezisine devam etmiş, Tanganyika gölünün haritasını çizmiş ve bundan sonra Afrika'yı baştan başa geçerek, Atlantik kıyılarına ulaşmıştır. Cameron 1882 de Altın Sahili'ni de gezmiştir.

C) 1885 Berlin Senedi

Bu gezilerle Afrika'nın bilinmeyen bölgelerinin insanlığın bilgisine açılması, bir çok devletlerin iştihasını kabarttı. Bahis konusu olan toprak, özellikle *Kongo* (bugünkü Zaire) idi. Kongo'nun araştırılmasında, Belçika Kralı II. Leopold'un başında bulunduğu ve 1882 de kurulmuş bulunan *Milletlerarası Afrika Derneği* büyük rol oynamıştır. Bu ise, Belçika ile Kongo arasında doğal bir bağlantı kurmuş olmaktadır.

Esasına bakılırsa, 15. yüzyılda Angola'ya yerleşen Portekizliler Kongo nehri ile ilk teması gelen Avrupalılar olmuştur. Aslen İtalyan olan Fransız seyyahı *Pierre Brazza*, 1873-1874 yıllarında Baü Afrika'dan girerek, daha aşağılara inmiş, Kongo'nun kollarını bulduğu gibi, mahallî kabilelerle anlaşmalar yaparak Fransa kadar bir araziye Fransa'ya ilhak ettiği bildirmiş ve bugün de adını taşıyan *Brazatille* şehrini kurmuştu. Başlangıçta, Stanley'i, bir maceracı, bir Don Kişot olarak gören ve kendisine yardım etmeyen İngiltere'nin şimdi gözü açıldı ve Portekiz'in Kongo üzerindeki iddialarını destekleyerek, 1884 Şubatında Portekiz

ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre İngiltere Portekiz'in, Kongo kıyıları üzerindeki "tarihî haklan"ı tanıyor, buna karşılık Portekiz de Kongo nehrinin ağzını İngiltere'nün nüfuzuna bırakıyordu. Aslında, bu anlaşma ile İngiltere, Portekiz vasıtasile Kongo üzerinde kontrol tesis ediyordu. Bundan dolayı, Belçika, Fransa ve Almanya, bu anlaşmayı tanımadılar. Avrupa devletleri, şimdi Afrika üzerinde tam bir mücadeleye girmişlerdi. Bismarck, Fransa ile de anlaş-
tıktan sonra, konunun bir milletlerarası konferansta ele alınmasını teklif etü.

Afrika konusundaki milletlerarası konferans, 15 Kasım 1884 de Berlin'de toplandı ve 26 Şubat 1885'de, "*Berlin Genel Senedi*" (Acte Général de Berlin) denen bir belgeyi imza ederek sona erdi¹⁰⁴.

37 maddelik bu anlaşma ile, Afrika'nın paylaşılmasında bazı ilkeler tesbit edildi. Bir defa, "fiilî işgal" (*corpus occupandi*) ilkesi kabul ediliyordu. Şimdiye kadar, kıyıda bir tesis kuran bir devlet, fiilen işgal etmediği halde, içlerlere kadar toprağın kendisine ait olduğunu ileri sürüyordu. Bundan sonra, "fiilen" işgal edilmemiş bir toprak üzerinde egemenlik iddiası ileri sürülemedi. Bu da yetmiyordu. Kıyıyı işgal eden bir devlet, burada gerekli otorite! sağlayacak tedbirleri de alacaktı. Nihayet, üçünü olarak, bir devlet bir yeri işgal ettiğinde, durumdan diğer devletleri de haberdar edecekti. Ayrıca, 1815 Viyana Kongresi Nihai Senedi'nin 108-116 inci maddeleri gereğine, Kongo ve Nijer nehirleri üzerinde seyrüsefer serbestisi kabul ediliyordu. Yine aynı şekilde Viyana Nihai Senedi çerçevesinde, Afrika'da esir ticareti yasaklanıyordu. Nihayet, Kongo bağımsız bir devlet (Etat libre de Congo) oluyor ve başına da Belçika Kralı II. Leopold getiriliyordu. Leopold, 1908 de burasını Belçika'nın "sömürgesi" olarak ilân etmiştir.

D) Afrika'da Alman Sömürgeciliği

Afrika'da başlamış olan bu sömürgecilik hareketleri, Almanya ve Bismarck üzerinde bile etkisiz kalmadı. Bismarck, 1882 ilkbaharında Reichstag'da yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "*Ben Başbakan olduğum sürece, bir sömürgecilik politikası söz konusu olamaz. Bizim öyle denizlere açılacak bir donanmamız yok. Uzak kıtalarda, bir savaş halinde Fransızların eline geçecek olan topraklara da sahip olamayız*"^{10>}.

Fakat Bismarck, özellikle Alman tüccarlarından gelen baskı karşısında, 1883 baharında fikrini değiştirdi. 1883-84 kışında Gine Körfezine bir kruvazör göndererek Kamerun kıyılarında bir inceleme yaptırdı. Fakat Almanya'nın asıl ilgisi bugün *Namibya* denen Güney-Batı Afrika ile oldu. Bazı Alman tüccarları daha

¹⁰⁴ Berlin Genel Senedi'nin metni: Debidour, *La Paix Aimée*, p. 301-315; Noradounghian. *Recueil d'Actes...*, Tome V, p. 340-354; Albin, *Les Grands Traités...*, p. 388-407.

^{10>} Hauser, *adi geçen eser*, p. 231.

1842 de bu topraklara gelmişler ve bazı ticarî tesisler kurmuşlardı. Bu tüccarlar-
dan, Bremen'li Lüderitz, 1883 de yerli halk olan Bantu'larla bir anlaşma yaparak
onlar üzerinde bir çeşit himaye kurdu. Bundan yararlanan Bismarck, Güney-Batı
Alman Afrika'sı adını alacak olan bu toprakları, 1884 de Almanya'nın himayesi
altına aldığı ilân etti. Yine 1884 de Almanya, Kamerun'u ve arkasından Togo'yu
ele geçirdi. Yine 1884 de Almanlar Zengibar Sultanlığına girdiler. Zengibar
Sultanlığı, bugünkü Tanzania'nın (eski adı Tanganyika) kıyılarını da kontrolü al-
tında tutuyordu. Dolayısıyla, Almanya bu topraklara ve kıylara da egemen olarak,
1885 de buraları kendisine ihlak etti ve Doğu Alman Afrika'sı denen sömürgesi
kurulmuş oldu. Almanya 1 Temmuz 1890 da İngiltere ile yaptığı anlaşma ile
Zengibar'ı İngiltere'ye terk edip Tanganyika üzerindeki egemenliğini bu devlete
tanıttı.

E) Afrika'da İngiliz Sömürgeciliği

İngiltere, 1815 Viyana Kongresi'nde Hollanda'dan, Afrika'nın güneyindeki
Cape Colony'yi almıştı. Bu tarihten sonra İngilizler, Cape Colony'deki *Boer*
leri¹⁰⁰ daha kuzeye sürerek Orange (Oranj) topraklarını 1848 de İngiltere'ye ilhak
ettiler. İngiltere 1877 de Transvaal'i de ilhak ederek, güney Afrika'daki toprakla-
rını daha da genişletmiş oldu. 1882 de Mısır'a girmek suretile de, Afrika'nın ku-
zey ve güney noktalarını ele geçirmiş olmaktaydı. Bundan sonra İngiltere'nin
Afrika'daki faaliyetlerinin amacı bu iki uç arasında kalan toprakları da ele geçi-
rip, bu iki ucu birleştirmek olacaktır.

Berlin Genel Senedi'nin almış olduğu "fiili işgal" kararı, İngiltere'nin
Afrika'daki faaliyetlerini hızlandırmasına sebep oldu. İlk önce, güney Afrika'daki
topraklarını, kuzeye, Afrika'nın ortalarına doğru genişletmeye başladı. 1884 yı-
linda Bechuanaland (bugünkü Botswana) ilhak edilmişti. Bundan sonra, 1888 ve
1889 tarihlerinde Cecil Rhodes tarafından kurulan British South Africa
Company, bütün Rodezya'yı (bugünkü Zambia) İngiltere'nin himayesi altına
aldı. 1891 de Nyasaland (bugünkü Malawi) da İngiliz himayesi altına sokuldu.
British East Africa Company 1890 da Kenya'yı da İngiltere'nin kontrolü altına
almıştı. Daha kuzeyde, Nilin kaynakları üzerinde bulunan Uganda ise, ilk önce
Speke ve Stanley tarafından öğrenilmişti. 1894 de Uganda da İngiliz himayesine
girdi. Uganda'nın İngiltere'nin eline geçmesile, Mısır ile Uganda arasında
Sudan bir boşluk olarak kalıyordu. İngiltere Mısır'ı işgal ettikten sonra, Mehdî
hareketi dolayısıyla Sudan'ı da ele geçirmek istemiş, fakat 1885 te yaptığı bu te-
şebbüs, İngiltere için ağır bir hezimetle sonuçlanmıştı. Şimdi Fransızların Nijer

¹⁰⁰ > *Boer* kelimesi, Hollanda veya Alman köylüleri için kullanılan Boor'dan gelmektedir. Güney
Afrika'da yerleşmiş olan Hollanda'lı çiftçilere verilen bir isimdir. Hollandalı'lar Güney Afrika'ya ilk defa
1652 de gelmişler ve 19. yüzyıl sonunda savılan 1 milyonu bulmuştur. İngiltere 1815 de Cape Colony'yi
alınca, Boer'ler, kitleler halinde İngilizlerden kaçarak, kuzeye Natal, Oranj ve Transvaal'e göç
etmişlerdir. Bu olay, İngilizlerle Boer'ler arasındaki husumetin başlangıcı olmuştur.

nehri üzerinden Sudan'a doğru ilerlemeleri, İngiltere'yi Sudan konusunda tekrar harekete geçmeye sevkettiği gibi, İngiltere ile Fransa arasında bu topraklarda, savaşa yaklaşan bir çatışmanın patlak vermesine sebep oldu.

F) Afrika'da İngiliz-Fransız Çatışması

Afrika'da sömürgecilik hareketinin hızlanması ile beraber, Fransızlar da Batı Afrika'daki Senegal'den, doğuya Büyük Sahra ve Sudan'a doğru ilerlemeye başladılar. Senegal ile Sudan arasında en önemli su yolu Nijer nehri idi. Bu sebeple Fransızlar 1883 yılında bu nehir üzerinde Bamako'yu kurdular. Fransızların Nijer nehri üzerine sarkmaları, İngiltere'yi korkuttu. Çünkü İngiltere daha 1879 da Nijerya'ya girmiş ve bütün aşağı ve orta Nijer nehrini kontrolü altına almıştı. Şimdi Fransa'nın da Nijer nehri üzerinde, ilerlemeye başlaması üzerine, İngiltere 1887 de bütün bu toprakları himayesi altına aldığı ilân etti. Yani, bütün buralara girmiş olan Royal Niger Company devreden çıkarılıyor ve topraklar resmen İngiltere'nin kontrolüne giriyordu.

Bu sırada İngiltere, Fransa ve Almanya, Afrika'nın doğu kıyılarında da çatışma halindeydiler. Fransa, İngiltere ile daima iyi münasabetsler devam ettirmekte olan Madagaskar'ı ele geçirmeye çalışıyor ve İngiltere de Madagaskar hükümdarını Fransa'ya karşı kışkırtıyordu.

Diğer taraftan, Zengibar Sultanlığının doğu Afrika kıyılarındaki toprakları da bu sırada İngiltere ile Almanya arasında paylaşılıyordu. İngiltere Zengibar Sultanlığını himayesi altına almaya çalışıyor, Fransa da Zengibar Sultanı'ın İngiltere'ye karşı kışkırtıyordu. Durum böyle iken, şimdi bu çatışmaya Nijerya sorunu da katılmış oluyordu. Bu sebeple İngiltere Fransa ile anlaşma yoluna gitmek istedi. Zaten 1890 Temmuzunda Almanya ile Zengibar konusunda anlaşmış bulunuyordu. İngiltere'nin anlaşma teklifi Fransa'nın da işine geldi. İki devlet arasında 5 Ağustos 1890 da yapılan bir anlaşma ile, Fransa'nın Büyük Sahra'daki yayılmasının güney sınırı, orta Nijer üzerindeki Say (bugünkü Nijer devletinin başkenti Niamey'in hemen güneyinde) ile, Çad gölü (bugünkü Çad devletinde) üzerindeki Barroua arasında çizilen bir çizgi oluyordu. Fransa bu çizginin güneyine sarkmayacaktı. Ayrıca, yine bu anlaşma ile, Fransa, Zengibar üzerindeki İngiliz himayesini tanıyor, İngiltere de Fransa'yı Madagaskar üzerinde serbest bırakıyordu¹⁰⁷.

Gerçekte bu anlaşma, Gine Körfezi'nin bereketli kıyılarını İngiltere'ye veriyor, Fransa'ya ise, bu toprakların kuzeyinde Büyük Sahra çölü kalıyordu. Bundan dolayıdır ki, İngiltere Başbakanı Salisbury, "*Bırakalım Galyalı horoz bu kumlarda eşinsin*" diyordu¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 163-164.

¹⁰⁸ Hauser, *adi geçen eser*, p. 364; Debidour, bu sözü, "*Galyalı horoz kumda eşinmeyi sever*" şeklinde vermektedir (La Paix Armée, p. 164.1 no. lu not).

Bununla beraber, bu anlaşma Afrika'daki ve özellikle yine bu bölgedeki İngiliz-Fransız çatışmasını önleyemedi. Fransızlar 1882 yılında Dahomey (Gine Körfezi'nde bugünkü Benin) kıyılarında bazı limanları ele geçirmişlerdi. Fakat Dahomey Kralı Fransızlara karşı direndiğinden, sık sık çatışmalar oluyordu. Nihayet Fransa, 1892 yılında Dahomey'i tamamen işgal etti. Diğer taraftan. Fransa, Nijer nehri üzerindeki ilerlemesine devam ederek, 1893 yılında, nehrin güneye kıvrım yapmaya başladığı bölgesinde Tombouctou'yu işgal etti. Bu ise, Fransa'nın, Nijerya'yı iki taraftan kuşatmaya doğru gitmesi demektir.

Bundan başka Fransa 1893 de Fildişi Sahili'ni de (Côte d'Ivoire-bugünkü Ivory Coast) özerk bir sömürge haline getirdi. Bu şekilde, İngiltere'ye ait bulunan Altın Sahili (Gold Coast-bugünkü Ghana), Fransa'ya ait olan Dahomey ile Fildişi Sahili arasında sıkışmış oluyordu. Fransa'nın Tombouctou'yu alması ile de Alun Sahili kuzeyden de Fransa tarafından sarılmış olmaktadır.

Fransa bununla da yetinmeyerek, Çad bölgesinde de (bugünkü Çad devleti) faaliyette bulunmaya başladı. Çad gölünün güneyinde bulunan Adamaoua Sultanlığı ile, 1892 Mayıs'ında yaptığı bir anlaşma ile bu Sultanlığı himayesi altına aldı. İngiltere buna son derece sinirlendi. O da 15 Kasım 1893 Almanya ile yaptığı bir anlaşma ile, Kamerun'un sınırlarının doğuya doğru genişlemesini kabul ediyordu ki, bu, söz konusu Sultanlığın Almanya'ya bırakılması demektir. Buna karşılık, Almanya Chari nehrinin (Bugünkü Çad devletindedir) doğusuna geçmeyeceği gibi, Mısır Sudan'ını teşkil eden Darfour, Kordofan ve Bahr el-Ghazal'e de el atmayacaktı. Almanya buraları İngiltere'ye bırakıyordu. Bu anlaşma ile İngiltere, bu bölgede Fransa'nın karşısına Almanya'yı çıkardığı gibi, Mısır'ı da korumuş oluyordu¹⁰¹. Bu durum karşısında Fransa daha ileri gitmekten çekindi ve Mayıs 1892 anlaşmasının üzerinden sünger geçirmek zorunda kaldı.

G) Faşoda Krizi

İngiltere 12 Mayıs 1894 de Kongo Devleti ile yaptığı bir anlaşma ile, Fachoda'nın (Kodok, güney Sudan'da Nil nehri üzerinde) güneyine kadar olan topraklar, yani Bahr el-Ghazal bölgesini Kongo'ya kiraladı. Bu suretle İngiltere, Sudan ile Fransız Kongosu (eski adı Fransız Ekvator Afrika'sı; bugünkü Kongo-Brazzaville) arasına Kongo Devleti'ni sokmuş oluyordu. Yine aynı anlaşma ile Kongo da, doğu sınırlarında, Albert Gölü ile Tanganika gölleri arasındaki topraklarda 25 Klm.lik bir kısmı İngiltere'ye kiraliyordu. Bu suretle İngiltere, Uganda'ı güvenlik altına almış olmaktadır. Ayrıca, İngiltere, bu kısımda yapacağı demiryolu ile İskenderiye'yi Cape'e bağlama! düşünüyordu.

Fakat bu topraklar Kongo Devleti ile Doğu Alman Afrika'sı (Tanganika, bugünkü Tanzania) arasında bulunduğundan, bu anlaşmaya hem Almanya ve hem

de Fransa itiraz etüler. Sudan toprakları hukuken Osmanlı Devleti'ne ait bulunduğundan, İngiltere'nin böyle bir anlaşma yapma yetkisinin olmadığını ileri süren Fransa, bu anlaşmayı tanımadığını bildirdi. Kendisini Almanya da destekleyince, İngiltere bu anlaşmadan vazgeçmek zorunda kaldı. Bununla beraber, İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı (o tarihte müsteşardı) Edward Grey, 28 Mart 1895 günü, Avam Kamarasında yöneltilen sorular üzerine, "*Fransa'nın Afrika'nın diğer ucuna ilerlemesi... Fransız hükümeti şunu bilmelidir ki, bu gayrı dostane bir harekettir ve İngiltere bunu bu şekilde telâkki edecektir*"¹¹⁰ diyordu. İngiltere'nin "Afrika'nın diğer ucu" dediği yer, güney Sudan'daki Bahr el-Ghazal bölgesiydi.

Fakat bütün bu gelişmeler göstermekteydi ki, İngiltere, Sudan'ı kontrol altına almadıkça Mısır'da rahat edemeyecekti. Esasen, Gordon'un 1885 de Mehdi kuvveüeri önündeki hezimetini de İngiliz İmparatorluğu için bir leke gibi duruyordu. Kaldı ki, bu hezimetten sonra, gerek Avam Kamarası'nda, gerek kabinede Mısır'dan çekilip çekilmeme konusu hararetli tartışmalara sebep olmuştu. Ne var ki, Sudan hezimetinin arkasından böyle bir çekilme çok büyük riskler doğurabilirdi. Hatta Mısır'da yeniden bir ayaklanma ve bir yabancı devletin müdahalesi söz konusu olabilirdi. Dolayısıyla, Hindistan yolunun güvenliği, hiç bir İngiliz hükümetinin üzerinde kumar oynamayacağı bir husustu^{110 111}. Sudan ise, bütün bu ihtimalleri önlemenin bir unsuru, Mısır'ın tamamlayıcı bir parçasıydı. O halde Sudan lekesini temizlemek gerekirdi.

Lord Kitchner komutasındaki 20 bin kişilik bir İngiliz-Mısır kuvveti, 1896 Martında harekete geçerek Dongola'yı aldı. Aynı zamanda, güneye doğru bir demiryolu inşa ettirerek yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Bundan sonra, Eritre'de bulunan İtalyanlardan Kassala'yı alıp Mavi Nil'i de kontrolü altına aldıktan sonra, Kitchner'in ilerleyişi bir süre durdu. Çünkü, kolera salgını, sıcaklar, kum fırtınaları ve ödeneksizlik, Kitchner'in hareket serbestesini kısıtladı. Bu duraklama iki yıl kadar sürdü. Nihayet 1898 de, 1885 de ölmüş bulunan Mehdî'nin (Muhammed Ahmet) yerine geçen yardımcısı Abdullah'ı 8 Nisan 1898 de Atbara'da yendi. Abdullah geri çekildi. Kitchner Hartum'u da aldıktan sonra, Abdullah kuvveüerini 2 Eylül 1898 de Omdurman'da (Beyaz ve Mavi Nil'in birleştiği yer) büyük bir hezimete uğrattı. Omdurman zaferi ile İngiltere bütün Sudan'ı kontrolü altına almış oluyordu. Kichner Nil Vâdisi'ni kontrol altına almak için güneye indiğinde, ve 19 Eylül 1898 de Fachoda (Kodok) ya geldiğinde buraya Fransız bayrağı çekilmiş olduğunu gördü. General Marchand komutasındaki Fransız kuvvetleri, Fransız Kongosu'ndan hareketle 10 Temmuzda Fachoda'ya gelmiş ve Fransız bayrağını çekmişti. Yani Berlin Genel Senedi'ne uy-

¹¹⁰ *Mémoires de Edward Grey (Viscomte Fallodon)*, Paris, Payot, 1927, p. 35; *Africa and the Victorians*, p. 335.

¹¹¹ *Africa add the Victoians* p. 159.

gun hareket etmişti. Lâkin İngiltere bu duruma son derece sinirlendi. Fransa Yukarı Nil'e el atmış olmaktaydı. İngiltere ise buna tahammül edemezdi. Bu sebeple, Lord Kitchner, General Marchand'dan Fransız bayTağını indirmesini istedi. Kabul ettiremeyine, biraz öteye o da İngiliz bayrağını dikti.

İki general birbirlerine karşı gayet nâzik davrandılar. Fakat aynı zamanda aynı derecede de kararlı idiler. Her iki hükümet de bundan sonraki gelişmeleri generallerine bırakmışu. Fakat İngiltere, Fransa'}! Faşoda'dan çıkarmaya kararlı idi. İngiltere'nin Paris elçisi, 1898 Haziranındanberi Fransa Dışışleri Bakanlığına gelmiş olan ve İngiltere ile yakınlaşma tarafıslı olan Delcassé'ye, İngiltere'nin Faşoda'dan çıkmamaya kararlı olduğunu söylüyordu¹¹² ¹¹³ *. İngiltere Dışışleri Bakanı Edward Grey ise, hâtraünde, *"Bayrağı ile yerleşmiş olan Fransız komutanının ancak kmvete boyun eğeceği anlaşılıyor. Bu ise İngiltere ile Fransa arasında bir savaş demektir... Nil vâdisi üzerinde herhangi bir yabancı devletin hak iddiasında bulunmasını İngiltere'nin kabul etmesi imkânsızdı. Bu durumda İngiltere'nin söyleyebileceği bir tek şey vardı: Fransız kuvvetlerinin çekilmesini istemek"*¹¹¹]

İngiltere'nin gerekirse Fransa ile savaşa gitme kararlılığına karşılık, Fransa Dışışleri Bakanı Delcassé, Fachoda konusunda transız kamu oyunun baskısı altındaydı. Onun içindir ki 27 Eylül'de, İngiltere elçisine, *"Eğer bir müzakere olmaz ise, bir çatışma kaçınılmaz olacaktır. Beni köşeye sıkıştırmayın"* diyordu¹¹¹. Fakat İngiltere bu yalvarmalara kulak asmadı ve aksine Fransa'ya baskı yapmaya devam etti. Bu durum karşısında Fransa İngiltere ile bir savaşı göze alamadı ve 4 Kasım 1898 de General Marchand'a Fachoda'dan çekilme emrini verdi. Bu suretle sömürgeler yüzünden İngiltere ile Fransa arasındaki bir savaş, Fransanın gerilemesi ile önlenmiş oluyordu.

Zira, 1898 Haziranında Fransa'da Bourgeois kabinesi işbaşına gelmiş ve Dışışleri Bakanlığına da Delcassé getirilmişti. Delcassé İngiltere ile anlaşmaya ve yakınlaşmaya taraftardı. Ona göre, Fransa, esasen elden gitmiş olan Mısır'la değil, daha yakın olan Fas ile meşgul olmalıydı. Bu sebeple Fachoda sorununda ileriye gidilmesine taraftar olmamıştı. Kaldı ki, bu sırada Fransa bir takım iç krizler içinde bulunuyordu ve ayrıca, diğer devletler de bu konuda Fransa'}! des teklememişlerdi. Fransa ile daha yeni ittifak imza etmiş olan Rusya bile bu konuda Fransa'ya destek vermekten kaçınmışu.

Fransa Sudan'dan çekildikten sonra, İngiltere 19 Oak 1899 da Mısır'la yaptığı bir anlaşma ile Sudan'ı İngiliz-Mısır ortak egemenliği (Condominium) altına soktu¹¹⁵. İngiltere'nin Mısır'ı işgali karşısında başta Fransa olmak üzere ileri sü-

¹¹² *Africa and the Victorians*, p. 370.

¹¹³ *Mémoires de Edward Grey*, p. 53.

¹¹¹ *Africa and the Victorians*. p. 371 .

¹¹⁵ ' 12 Maddelik Condominium anlaşmasının metni: Hurewitz, *The Middle East and North Africa...*, Vol. I, p. 473-475.

rülen itirazlar karşısında, bu devletin Sudan' üzerindeki faaliyetleri de tabiatile hukukî dayanaktan yoksun kalıyordu. Bu açıdan, Fransa'nın Faşoda anlaşmazlığındaki "gayrı meşrûluk" iddiaları haklıydı. Bundan dolayı, İngiltere bu aykırılığı gidermek için, Mısır Hıdiv'i ile birlikte bu ortak egemenlik anlaşmasını yapmak suretile bir çeşit, Sudan ve Nil üzerinde bir "meşrûluk" kazanmış oluyordu. Kısacası, zaten kukla haline gelmiş olan Mısır Hıdiv'ini İngiltere bir paravana olarak kullanmaktaydı.

Nil nehrini tamamen kontrolü altına alan İngiltere'nin, artık Fransa'dan bir alıp-vereceği kalmamıştı. Bu sebeple 31 Mart 1899 da Fransa ile bir anlaşma yaparak, Çad gölünün doğusu ile kuzey-doğusundaki bütün toprakları Fransa'ya bıraktı. Fransa'ya bırakılan bu topraklar kumlu alanlardan başka bir şey olmamakla beraber, Fransa ile İngiltere arasında ciddi ve bereketli bir yaklaşmayı da imkânsız olmaktan çıkarıyordu. Fransa şimdi Mısır'dan vazgeçiyordu; fakat buna karşılık artık Fas'ı düşünmeye başlıyordu¹¹¹.

Bu suretle, İngiliz-Fransız münasebetlerinde 1882 denberi işleyen bir yara şimdi artık kapanmış oluyordu. İki devlet münasebetlerinin en pürüzlü bir sonunu sona erdirilmiş olmaktadır.

5. İNGİLTERE'NİN ALMANYA İLE İTTİFAK TEŞEBBÜSLERİ

Fransa'nın ümitlerine rağmen, İngiliz-Fransız anlaşması hemen gerçekleşmedi. Bu iş bir süre daha uzadı. İngiltere, yaklaşmayı Fransa'da değil, önce Rusya ve Almanya'da aradı.

1890 ların sonuna gelindiğinde, İngiltere'nin milletlerarası münasebetlerdeki durumu iyi değildi. İngiltere, içinde bulunduğu "muhteşem inziva" dan sıkıntı duymaya başladı. Yakın Doğu'da, Asya'da ve Uzak Doğu'da Rusya ile çatışma halindeydi. Özellikle Rusya'nın Asya kıtasındaki genişlemesi ve Uzak Doğu'daki faaliyetleri, İngiltere için bir endişe kaymağı idi. Afrika'da ise, başta Fransa olmak üzere ve Almanya da dahil olduğu halde, hemen bütün Avrupa devletleriyle çatışma içinde bulunuyordu. Tam bir yalnızlık içindeydi. Böyle olunca İngiltere, Avrupa devletlerde münasebetlerini düzelterek, bu yalnızlıktan, bu "inziva"dan kurtulmak istedi.

Kendisile en fazla çarpışma durumunda olduğu devlet Rusya olduğuna göre, önce onunla münasebetlerini düzeltmesi ve yumuşatması, kendisine bir rahatlık getirirdi. "Rus ayısı ile İngiliz arslanı" aralarındaki sürtüşme ve çatışma noktalarını ortadan kaldırmalıydılar¹¹⁷. Bu sebeple Başbakan Salisbury, 1898 Ocak ayında, Rusya'ya, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde gizli bir anlaşma yapmayı teklif etti. Bu anlaşma ile, bu iki ülkenin parçalanması veya paylaşılması

¹¹¹ Debidour, *La Paix Armée*, p. 249.

¹¹⁷ Fay, *Les Origines...* Tome I, p. 130 .

söz konusu değildi. "Bir toprak paylaşması değil, bir üstünlük paylaşması", başka bir deyişle bu iki ülkenin nüfuz bölgelerine ayrılması söz konusuydu¹¹⁸ *.

Rtıslar, İngiltere'nin bu teklifine önem vermemiş görünüyorlar. Çünkü bu teklife Rusya'nın verdiği cevap, Çin'den *Port Aı thur* limanını kiralamak oldu. Bunun üzerine İngiltere de, Rusya'nın bu hareketine cevap olarak, Port Arthur'ün tam karşısında bulunan *Wei-Hei-Wei*'i kiraladı¹¹⁰. Böylece iki devlet, Sarı Deniz'de, birbirlerinin karşısında birer deniz üssüne sahip oluyorlardı. Bu şekilde, İngiltere, Rusya ile anlaşmak isterken, tekrar bir rekabet durumu içine giriyordu. Şu halde artık Rusya'dan bir şey beklenemezdi. Bunun üzerine İngiltere Almanya'ya döndü.

O sırada, Salisbıry kabinesi içinde Almanya ile anlaşmaya en fazla taraftar olan, Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain idi. Başbakan Salisbıry, Fransa'ya sempati beslemekle beraber, o sıradaki şartları bir İngiliz-Fransız anlaşması için müsait görmüyordu.

İngiltere'nin Almanya ile ittifak teşebbüsleri iki türlü olmuştur. Birinci tur, 1898 de, ikinci tur da 1899 da olmuştur.

İngiltere'nin birinci tur teşebbüsü, 1898 Şubatında ve Sömürgeler Bakanı Chamberlain tarafından, bir takım gayrı resmî görüşmeler ve hatta sohbetler şeklinde başlatılmış¹²⁰ ve ilk defa 29 Mart 1898 de Alman büyükelçisine resmen ittifak teklif etmiştir. Almanya'nın böyle bir ittifak konusundaki endişelerini gidermek için Chamberlain, büyükelçiye, İngiliz parlâmentosunun da böyle bir şeye taraftar olduğunu, böyle olmasa bile, yapılacak anlaşmaya bir takım gizli hükümler konulabileceğini, bu surede ittifakın açığa vurulmasının önlenileceğini bildirdi¹²¹. Hatta, eğer İngiltere Almanya ile böyle bir ittifakı gerçekleştirmez ise, açıkça söylememekle beraber, Fransa ve Rusya'ya dönebileceğini de "ihzas" etti¹²².

Alman Dışişleri Bakanı Von Bülow, İngiltere'nin bu teklifini müsait karşılamadı. Zira, bir defa, İngiliz parlâmentosunun böyle bir ittifakı kabul edeceğine ihtimal vermiyordu. Çünkü, biraz aşağıda değineceğimiz üzere, 1895 Aralık atanda, Cape hükümetinin Transvaal Cumhuriyeti'ne yapmış olduğu bir saldırıyı, Transvaal başarı ile püskürtmüş ve İmparator II. Mülhem de, Başkan Krfıger'e bir kutlama telgrafı çekmişti. Bu telgraf İngiliz kamu oyunda büyük

¹¹⁸ Fay, *adı geçen eser*, Tome I, p. 131; Bayur, *adı geçen eser*, s. 127.

¹¹⁰ Port Arthur, Sarı Deniz'in Pechili (bugünkü Bo Hai) körfezinin kuzeyindeki Liao-Tung (bugünkü Liadong) yarımadasının (güney Mançurva) en güney ucunda olup, Wei-Hei-Wei veya bugünkü adı ile Weihai da yine aynı körfezin güneyindeki Shantung yarımadasının ucundadır.

¹²⁰ Hauser, *adı geçen eser*, p. 384.

¹²¹ Fay, *aynı eser*, Tome I, p. 131.

¹²² Fay, *aynı eser*, p. 132.

teпкиyle karşılanmıştı. İkinci olarak, Alman kamu oyu da İngiltere'ye sempati beslemiyordu. Nihayet, hükümleri gizli de olsa, İngiltere ile Almanya arasında bir ittifakın varlığı nasılsa belli olacak ve bu da Fransa ile Rusya'yı birbirlerine daha çok yaklaştıracacağı gibi, Almanya için iki cepheli bir savaş ihtimalini de büsbütün artıracaktı. Böyle bir savaş halinde ise, İngiltere, Almanya'ya ancak donanması ile yardım edebilirdi ki, bunun da Almanya'ya ne kadar yararı olabildi¹²³?

Bu sebeplerle Von Bülow, teklifi ne red, ne de kabul etü ve işi oyalamaya bıraktı. Fakat II. Wilhelm, İngiltere'nin bu teklifini başka bir amaçla kullanmak istedi. II. Wilhelm Avrupa'da, Üçlü İttifak'a Rusya ile Fransa'nın katılması ile bir "Kıta Ligi" (Ligue Continentale) kurmak istiyordu. Lâkin, Fransa'! Üçlü İttifak'a yaklaştırmak için, Rusya'nın Almanya'nın yanına gelmesi gerekliydi. Rusya'nın Almanya'ya yaklaşması için de, İngiliz-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi gerekirdi. Bu sebeple, II. Wilhelm, yeğeni Rus Çarı II. Nikola'ya, "Nicky" hitabı ile 30 Mayıs 1898 da yazdığı mektupta, İngiltere'nin, son haftalarda Almanya'ya üç defa ittifak teklif ettiğini, bu ittifakın Rusya'ya yöneleceğini söyledikten sonra, "*Şimdi, sana, eski ve güvenilir bir dostun olarak soruyorum: İngiltere'nin tekliflerini reddersen, bana ne verebilirsin ve benim için ne yapabilirsin?*" dedi¹²⁴.

"Nicky", bu mektuba, 3 Haziranda "*Sevgili Willy* diye cevap verdi¹²⁵". II. Nikola, cevabında, İngiltere'nin üç ay önce kendisine de anlaşma teklifinde bulunduğunu, kendisinin bu tekliften büyük bir hayret duyduğunu, Uzak Doğu'da güçlükler içinde bulunan İngiltere'nin, Rusya'nın dostluğuna ihtiyacı olduğunu, fakat buna rağmen, bu teklifi ikinci bir defa daha incelemeye gerek görmeden reddettiğini bildirerek, "*Ülken için en ipisi ve en gerekisi ne ise, buna karar varrnek sana aittir*" dedi.

Görülüyor ki "Nicky", "Willy"nin oyununa gelmemişti. Rusya, herhangi bir tâviz vermeye yanaşmıyordu. Dolayısıyla Kaiser Wilhelm'in taktiği de yürümemişti. Lâkin, İngiltere'nin bir kaç ay önce Rusya'ya teklif yapması Almanya'! sinirlendirdi. İngiltere hakkındaki şüphelerini arttırdı. Demek İngiltere, Almanya ile Rusya'nın arasını açmak istiyordu. Von Bülow, hâüratında, en onurlu bir İngilizin bile, politikada, en tehlikeli vasıtaları bile bir doktor soğukkanlılığı ile kullanmaktan çekinmediğini söyleyerek, "*aşkta ve politakada her şey mübahdır*" şeklindeki bir İngiliz atasözünü hatırlatır¹²¹.

¹²³ Fay, *aynı kaynak*, p. 132.

¹²⁴ *aynı kaynak*, p. 132-1333.

¹²⁵ Cevabın tara menti: *aynı kaynak*, p. 133-134.

^{12,1} Bak.: *Mémoires du Chancelier Prince de Bülow*, Tome 1: 1897-1902, Paris Plon, 1931, p. 227.

İngiltere'nin Almanya ile ittifak hususundaki bu birinci tur çabaları bir sonuç vermemekle beraber, güney Afrika'da çıkan Boer Savaşı, İngiltere'yi, yalnızlıktan kurtulmak için tekrar harekete geçmeye şevketti ve Almanya nezdinde ikinci tur çabalarına başladı. Bu noktayı açıklamadan öne, Boer Savaşı'na ana-haüarı ile değinmemiz gerekir.

İngiltere, Boerler'le meskûn olan Orange'ı 1848 de ve Transvaal'i de 1877 de Cape Colony'ye katmakla beraber, Boeder İngiltere'ye boyun eğmediler ve mücadeleye ettiler. Bunun sonucu olarak İngiltere, Orange'a da, Transvaal'e de Cumhuriyet statüsü verdi. Tabî her ikisi üzerinde de bir takım kontrollara sahip bulunuyordu. Bununla beraber, 1884 Anlaşması'na göre, Transvaal hem iç ve hem de dış işlerinde serbestük kazanıyordu. 1884 Anlaşması'nda, Transvaal için tek bir bağlayıcı kayıt vardı: Buna göre, Transvaal, Orange hariç, diğer herhangi bir devletle bir anlaşma veya antlaşma imzalamadan önce, İngiltere'nin onayını alacaktı.

Yüzyılın sonlarına doğru Güney Afrika topraklarında bol miktarda altın ve elmas madenlerinin bulunması, İngiltere'nin dikkatini yeniden bu iki cumhuriyete çekti. Orange ve Transvaal'i tekrar ele geçirmek için doğrudan kendisi harekete geçmeyip, Cape Colony'yi bu işte kullanmak istedi. İngiltere'nin Güney Afrika sömürgeciliğini geliştiren *Cecil Rhodes*, 1888 de Cape Başbakanı olmuştu. Cecil Rhodes'un faaliyetleri sonucu, İngiltere, Transvaal'i çevreleyen bütün toprakları ele geçirdi ve bu suretle Transvaal çember içine alınmış oldu. Tabî bu durum Transvaal'in hiç hoşuna gitmedi.

1885 sıralarında bu topraklarda altın ve elmas'ın bulunması, Boer ülkelerine büyük bir Avrupalı akınına sebep oldu. O kadar ki, bir süre sonra, Boeder, Avrupalılara oranla azınlıkta kaldılar. Boer'ler, Avrupalılara, yabancı veya "dışarlıklı" anlamına gelen "*Uitlanders*" diyorlar ve bunlara iyi gözle bakmıyorlardı. Özellikle Transvaal bunlara karşı bir takım tedbirler almaya başladı. Uitlander'lerin, Transvaal Halk Meclisi'ne (Volksraad) seçilmelerini kabul etmediği gibi, bunlara seçim hakkını dahi tanımadı. Böylece Uitlander'lerle Boer'ler arasında bir mücadele başladı. Cape sömürgesi ve özellikle Cecil Rhodes da Avrupalıları kışkırtıyordu. Bu arada, Transvaal'in, yani Boer'lerin, soy kaynakları olan Almanya ile yakın münasebetler kurması da İngiltere'nin hoşuna gitmiyordu.

Nihayet , Cecil Rhodes'un yardımcılarından, Dr. Jameson, Boers-Uitlanders mücadelesinden doğan küçük bir olayı bahane ederek, 1895 Aralık ayında, etrafına topladığı bir kısım km ve ilerle Transvaal'e yürüdü. Fakat Başkan Kruger'ın kuvvetleri önünde bir kaç gün içinde hezimete uğradı. Alman İmparatoru II. Wilhelm, 3 Ocak 1896 da Krüger'e gönderdiği telgrafta, "dışardan gelen istilâya karşı bağımsızlığını korumak hususunda, sadece kendi kuvvetleri ile ve "dost

devletlerin yardımına başvurmaksızın" kazandığı bu zaferden dolap kendisini kutladı¹²⁷.

II. Wilhelm'in Krüger'in başarısından bu derece sevinç duymasının sebebi, Krüger'in baştan itibaren Almanya'ya dayanma politikası izlemekte olmasıydı. Krüger Almanya ile bir ticaret anlaşması imzaladığı gibi, 27 Ocak 1895 günü, bir yemekte, II. Wilhelm şerefine kadeh kaldırmış ve şöyle demişti: "*Almanya'nın çıkarların daima gözönünde tutacağım. Veleve ki, bir çocuğun imkânları ile de olsa. Bu çocuk şimdi bir büyük devlet tarafından ayaklar altına alınmıştır ve bunun sonucu olarak da bir başka devletin himayesini aramaktadır. Güney Afrika'nın bu cumhuriyeti ile Almanya arasında en büyük dostluk bağlarını, yani babalar ile çocuklar arasındaki bağları kurma zamanı gelmiştir*"¹²⁸ *. Krüger'in bu sözleri İngiltere'yi sinirlendirmiş ve Almanya'dan açıklama istemişti.

Dr. Jameson'un saldırı hareketini hemen bütün dünya kamu oyu mahkûm etti. Her ne kadar, gerek İngiltere ve gerek Cape hükümeti, Jameson'm kendi teşebbüsü ile hareket ettiğini ileri sürdülürse de, gerçekte mahkûm edilen İngiltere idi. Bundan dolap İngiltere, ilk fırsatta Transvaal sorununu halletmeye karar verdi.

Jameson olupndan sonra İngiltere ile Transvaal'in münasebetleri iyice bozulmaya başladı. Başkan Krüger İngiltere'den tazminat istedi. İngiltere ise reddetti. Üstelik, 1884 anlaşmasına dayanarak Tranvaal'ini iç işlerine de karışmaya başladı. Buna da Transvaal itiraz etti. 1896 da Transvaal, İngiltere'ye danışmadan, Hollanda ve Portekiz ile hakem anlaşmaları imza etti. İngiltere bunları da tanımadı. Transvaal'in kendisinden iyice uzaklaştığını gören İngiltere de bu sefer Uitlander'lerin davasını kurcalamaya başladı. Yapılan müzakerelerde Başkan Krüger, Uitlander'ler için bazı tâvizler verdi ise de, İngiltere'nin bütün isteklerini kabule yanaşmadı. Münasebetler gerginleşti. Pretoria Hükümeti (Transvaal), Transvaal'de 5 pl oturan Uitlander'lara hem vatandaşlık ve hem de oy hakkını tanıdığı halde, İngiltere, Tranval'in İngiltere'nin vesayetini kabul etmesinde ısrar edince, Transvaal 11 Ekim 1899 da İngiltere'ye savaş ilân etti ¹²⁹.

Tabiatile savaş İngiltere'nin işine geliyordu. Lâkin savaşın gelişmeleri İngiltere'nin ümit ettiği gibi olmadı. Boeder kendisini iki buçuk pl uğraştırdılar ve gerçekten güçlü bir direnme gösterdier. Bütün dünya kamu oyu Boer'leri destekliyordu. Lâkin İngiltere'nin üstün silâh ve kuvveti karşısında, Krüger ve Boer'ler yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldılar. İngiltere'nin bilfiil çarışan kuvvetleri bu savaşta 200 bini bulmuştur¹³⁰.

¹²⁷ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 223; Hauser, *adı geçen eser*, p. 371.

¹²⁸ Debidour, *aynı eser*, p. 222-223.

¹²⁹ *aynı eser*, p. 262.

¹³⁰ İngiliz politikasının tanınmış isimlerinden ve 2. Dünya Savaşı sırasında İngiltere Başbakanlığı yapan Winston S. Churchill, Boer Savaşı'na *Morning Post* gazetesinin savaş muhabiri olarak katılmış,

Boer Savaşı'nın sonunda, 31 Mayıs 1902 tarihli *Vereeniging* Anlaşması ile, Orange ve Transvaal, sömürge olarak İngiliz İmparatorluğu'na katılıyordu. Yalnız, her iki ülkeye de, iç işlerinde bir dereceye kadar özerklik tanınıyordu

Boer Savaşı sırasında Almanya'nın tutumuna gelince: "Krüger Amca"nın 1900 yılı Aralık ayında Almanya'ya gelmesi, Alman yönetiminin içini karıştırdığı kadar, İngiltere'nin de sert tepkisine sebep olmuştur. Kraliçe Viktorya, torunu II. Wilhelm'e telgraf çekerek, II. Wilhelm'in Krüger'i kabul etmemesini istemiştir. Dışişleri Bakanı Blülow da, İngiltere ile münasebetleri bozmamak için, Kraliçenin bu isteğini desteklemiştir¹³¹.

Boer Savaşı İngiltere'ye yalnızlığını bir kere daha gösterdi. Bundan dolayı daha savaş içinde, Almanya ile ittifak yapmak için teşebbüslerine tekrar başladı.

II. Wilhelm ve Von Bülow 1899 Kasım ayında İngiltere'yi ziyaret ettiler. Bu ziyaret sırasında, Von Bülow ile Kraliçe Viktorya arasındaki görüşmeler de dahil olmak üzere iki tarafın devlet adamları arasında çeşidi görüşmeler yapıldı. Fakat bu görüşmelerin pivotu, Almanya ile ittifakın hararetli taraftarı İngiltere Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain idi. Dolayısıyla, Chamberlain ile Von Bülow arasındaki görüşmeler, konunun ağırlıklı kısmını teşkil etti¹³².

Alman konukların Londra'da bulunduğu bir sırada, Chamberlain 30 Kasım 1899 da yaptığı bir konuşmada, Almanya ile ittifakı savunarak¹³³ şöyle diyordu: "*Eğer İngiltere ile Amerika arasındaki birlik barış davasının güçlü bir faktörü ise, Toton ırkı ile Anglosakson ırkının iki kolu arasındaki bir Üçlü İttifak, dünyanın geleceği üzerinde son derece güçlü bir etki yapacaktır*"¹³⁴

Chamberlain, II. Wilhelm ile de görüşerek, Almanya, Amerika ve İngiltere arasında bir "genel anlaşma" ("une entente générale") fikri üzerinde ısrar ettiyse de, Kayzer, bu çeşit bir anlaşmanın her iki taraf için güçlükleri bulunduğunu belirterek olumsuz bir tutum aldı. II. Wilhelm'e göre, Rusya ile Almanya arasındaki "mükemmel" ("excellentes") münasebetler, Chamberlain'in teklifleri için bir takım engelleyici unsurlar taşıyordu¹³⁵.

Bu suretle İngiltere'nin Almanya ile bir anlaşma yapmak hususundaki ikinci teşebbüsü de sonuç vermedi. Almanya bu sefer de böyle bir anlaşmaya yanaşmadı. Almanya'ya göre, Boer savaşı iki ülke kamu oyları arasında bir uçurum

fakat Boer'lere esir düşmüş ise de, Pretoria'dan kaçmayı başararak, Boerlerle savaştan İngiliz kuvvetlerine katılmıştır. Winston Churchill 1900 yılında İngiltere parlamentosuna seçilmiştir.

¹³¹ Bak. *Mémoires du Prince de Bülow*, Tome I, p. 388-392. Bundan sonra "von Bülow. *Mémoires* diye zikredeceğiz.

¹³² Bu konuda bak.: *aynı kaynak*, p. 261-266.

¹³³ Konuşmanın metni: *Mémoires de Edward Grev*, p. 55-56 ■

¹³⁴ *aynı kaynak*, p. 55,

¹³⁵ von Bülow, *Mémoires*, Tome I p. 265.

açmıştı. Alman kamu oyunun gösterdiği İngiliz aleyhtarlığı karşısında Bülow böyle bir ittifak veya anlaşmaya cesaret edemedi. Ayrıca, Reichstag'da, 1899 Aralık ayında, yeni bir donanma kanunu müzakere edilmeye başlandı. Amiral Tirpitz, Alman deniz kuvvetlerinin gücünü arttırmak için plânlara hazırlamıştı. İngiltere, Almanya'nın bu deniz gücünü artırma faaliyetini de hiç hoş karşılamadı.

Bununla beraber, İngiltere'nin Almanya ile bir anlaşma çabaları 1901-1902 yıllarında da devam etti¹³⁵. 1901 Ocak ayı başında Kraliçe Viktorya ağır bir şekilde hastalanmıştı¹³⁶ ¹³⁷. II. Wilhelm büyükannesini ziyarete gitti. Chamberlain, bu sefer de bir savunma itüfakı imzalanması konusundaki teklifini ileri sürdü. Chamberlain'e göre, Almanya ile İngiltere arasında bir ittifak yapılacak olursa, biri denizlerde, diğeri de kara da kuvvetli olduğu için, bu iki kuvvet birbirine destek olduğunda, yenilmez bir güç meydana getirebileceklerdi¹³⁸. Chamberlain'in bütün derdi buydu. Yani İngiliz İmparatorluğunun korunmasıydı.

Bu seferki teşebbüsten de bir sonuç çıkmadı. Görüşmeler 1901 yılı sonuna kadar devam etti. Almanya iki şart ileri sürmüştü: Biri, ittifakın İngiltere ile Üçlü İttifak arasında yapılması; İkincisi de, bu ittifakın İngiltere parlâmentosu tarafından da onaylanması¹³⁹.

Özellikle bu ikinci şartın kabulüne İngiltere imkân görmedi. Boer Savaşı, Almanya'da bir İngiliz düşmanlığı, İngiltere'de bir Alman düşmanlığı uyandırmıştı. Bu şartlarda böyle bir itüfakı veya anlaşma! Avam Kamarası'na onaylatmak kolay olamazdı. Kaldı ki, kabinede de bu konuda bir fikir birliği yoktu. Başbakan Lord Salisbury Almanya ile itüfak konusunda daima şüpheli davranmıştı. Annesi Fransız olan Harbiye Bakanı Lord Lansdowne ile Maliye Bakanı Lord Balfour ise Almanya ile bir ittifaka hiç taraftar değillerdi.

Esasına bakılırsa, Almanya da, başından itibaren bu konuda isteksiz davranmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı ve özellikle Von Bülow ve Holstein şöyle düşünmekteydiler: İngiltere'nin, geleneksel düşmanı Fransa veya amansız rakibi Rusya ile anlaşması hemen hemen imkânsızdı. Her şeye rağmen, İngiltere'nin Fransa ile bir yakınlaşma kurabildiği farz edilse bile, bu, Almanya için hiç bir zaman tehlikeli olmazdı. Zira, İngiliz-Rus rekabeti o kadar şiddetliydi ki, bir İngiliz-Fransız yakınlaşması, derhal Fransız-Rus ittifakının bozulması sonucunu verebilirdi. Şu halde, bir İngiliz-Fransız-Rus kombinezonu tamamen imkânsızdı. Bu durumda, Almanya Avrupa'da kuvvetler dengesine egemen demekti.

¹³⁶ Bu konuda bak.: Hauser, *adı geçen eser*, p. 391-394.

¹³⁷ Kraliçe Viktorya 22 Ocak 1901 de ölmüştür. Hükümdarlığı 64 yıl sürmüştür.

¹³⁸ *Mémoires de Edwaid Grev*, p. 57.

¹³⁹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 138.

Bülöw'un deyimini ile Almanya, *arbiter muudi*, yani dünyanın hâkemiydi¹¹¹. İngiltere'ye gelince, dünya üzerindeki topraklarını muhafaza edebilmek için böyle bir Almanya'ya ihtiyacı vardı ve bu ihtiyaç gün geçtikçe daha da artacaktı. O halde, Almanya için, şimdiden İngiltere ile bir ittifak yapmak gereksiz bir lükstü. İngiltere hesabına ateşten kestaneleri çekmeye gerek yoktu^{110 111}

Bülöw ve Holstein'ın bu düşüncelerini II. Wilhelm de benimsedi. Esasen Kaiser'in içinde bir kompleks vardı. İngiltere'yi kıskanıyordu. İngiltere gibi, Almanya'yı da, donanması ile, sömürgeleri ile "görmekli" bir devlet yapmak istiyordu. Bu sebeple, İngiltere'yi Alman ittifakının ağına daha iyi imkânlarla düşürebilmek için bir süre beklemeye karar verdi. Fakat sonunda yine de bir şey elde edemedi. Victoria'dan sonra İngiliz İmparatorluğu'nun başına geçen VII. Edward, yeğeni II. Wilhelm için, "tarihin en parlak kabiliyetsizi" diyordu¹¹⁻.

Almanya'nın bu tutumu karşısında Chamberlain, "mademki inzivadan vazgeçmek gerekiyor, o halde başka alternatifleri denemek gerekir" diyerek, İngiltere Cızak Doğu'da Japonya ile 1902 de ve Avrupa'da da 1904 de Fransa ile anlaştı¹¹³

6. "ENTENTE CORDIALE"

Almanya ile ittifakı başaramayan İngiltere, Fransa'ya döndü, ama bu da tıne kolay olmadı. Faşoda bunalımının sona ermesine rağmen, yine de iki devlet arasında başka sömürge konularında anlaşmazlıklar vardı. Ayrıca, iki devlet arasındaki güvensizlik unsuru da, bunların birbirlerine yaklaşmalarına engel oldu. Önce bütün bunların yok edilmesi gerekti.

A) Fransız-Rus İttifakı'nın Gelişmeleri

Faşoda bunalımı, Dışişleri Bakanı Delcassé'nin İngiltere'ye eğilimi dolayısıyla, bu devletin lehine olarak sonuçlanmakla beraber, bu olay Fransa'da derin bir iz bıraktı. Mısır sorununda da Fransa nihayet boyun eğmek zorunda bırakılmıştı. Diğer taraftan, Fransa, sömürgelerde İngiltere ile olan çarışmalarında, yalnızlık içinde kalmıştı. Özellikle müttefiki Rusya'dan kuvvetli bir yardım görememişti. Çünkü, bir defa, Rusya da Asya'da İngiltere ile çatışma içindeydi. İkincisi, Rusya, Fransız-Rus ittifakına, doğrudan doğruya bir Avrupa kombinezonu olarak bakıyordu. Fransa bu durum karşısında, Fransız-Rus ittifakını İngiltere'ye de yönelecek şekilde genişletmek istedi.

Rusya'ya gelince: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yakın münasebetler kurmaya başlaması, Rusya'yı endişelendiriyordu. II. Wilhelm, 1898 Ekim ve

¹¹⁰ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 140.

¹⁴¹ Fay, *aynı eser*, p. 140-141; von Bülow, *Mémoires*, Tome I, p. 273-275.

¹⁴² Fay, *aynı eser*, p. 141, 64 no.lu not.

¹⁴³ Hauser, *adı geçen eser*, p. 394.

Kasımında İstanbul, Anadolu, Suriye ve Filistin'i ziyaret etti. Kaiser, Şam'da yaptığı bir konuşmada, “300 milyon Müslüman emin olmalıydılar ki, Alman İmparatoru her an onların dostu olacaktır” dedi¹⁴¹. 1899 yılı içinde ise, Almanya, (Anadolu Demiryolu Şirketi), İstanbul'dan Basra İiörfezi'ne kadar uzanan bir demiryolunun yapım imtiyazını aldı¹⁴⁵. Padişah Abdülhamit, Almanya'nın bu teşebbüslerini olumlu karşıladı. Çünkü, şimdiye kadar Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde gözü olmamıştı. İngiltere de Bağdat demiryolu projesini olumlu karşıladı. Çünkü, bu projenin Rusya ile Almanya'yı çatıştıracığını biliyordu. Hatta, Fransa bile bu projeye katılmak istediye de, Almanya reddetti.

Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesini arzu etmeyen Rusya, Almanya'nın bu teşebbüs ve faaliyetlerinden hiç hoşlanmadı. Almanya'nın bu demiryolu projesine itiraz etmemesi karşılığında, kendisine de Boğazladın verilmesini istedi. Rus Dışişleri Bakanı, 1899 Haziranında, Alman büyükelçisine, Rusya'nın Türkiye'de bir “yönetici devlet” (puissance dirigeante) olduğunu, yabancı devletlerin ve yabancı sermayenin yardımı ile Türkiye'nin kuvvetlenmesinin Rusya'nın işine gelmeyeceğini belirttiikten sonra, Rusya'nın İstanbul ve Türkiye üzerinde “münhasır hakları” (droits exclusifs) bulunduğunu söyleyerek, Almanya'nın bu konuda Rusya ile anlaşmasını istemiştir¹⁴⁶.

Diplomatik yalnızlık içinde olan Rusya'nın tek başına Bağdat demiryolu projesine engel olamayacağını bilen Almanya, Rusya'nın bu teklifini derhal reddetti. Rusya şimdi, Doğu Sorunu'nda yalnızlık içinde olduğunu görüyordu. Bu sebeple, Fransız-Rus ittifakını, askerî bir işbirliğinin yanında, diplomatik işbirliği alanına da intikal ettirmeye o da karar verdi.

Bunun sonucu olarak, daha önce de belirttiğimiz gibi, 9 Ağustos 1899 da Fransa ile Rusya arasında yapılan yeni bir anlaşma ile, ittifakın amacının sadece “barış” olmadığı, fakat aynı zamanda “*kuvvet dengesinin korunması*” da olduğu ilkesi kabul edildi¹⁴⁷. Bunun anlamı, bu dengenin korunması için, iki devletin diplomatik alanda işbirliği yapmaları ve birbirlerini desteklemeleri idi.

Lâkin her iki taraf için de bu da yeterli görülmedi. 1900 yılı Temmuzunda ve 1901 yılı Martında, iki taraf genelkurmayları arasında yapılan görüşmelerde İngiltere'ye karşı bir takım harekât plânları kararlaştırıldı. Buna göre, İngiltere Fransa'ya saldırırsa, Rusya Türkistan'da Hindistan sınırlarına kuvvet yığmak suı e-tile İngiltere'ye bir saptırma verdirecekti. Eğer İngiltere Rusya'ya saldıracak¹⁴¹ * * * *

¹⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I, Kısım 11, s. 130.

¹⁴² Bağdat Demiryolu projesi için bak.: Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Das Bagdad Balın Problem, 1890-1903*, Fieiburg, Rudolph Goldschlag, 1935.

¹⁴⁰ Bayur, *aynı eser*, p. 142-143.

¹⁴⁷ Seton-Watson, *The Décliné of Impérial Russia*, p. 181.

olursa, Britanya adalarını istilâ tehdidi niteliğinde olmak üzere, Fransa Manş kıyılarına asker yığacağı gibi, Rus donanması ile ortak olarak Akdeniz'de de deniz harekâtına girişeceklerdi. İngiltere'nin Rusya'ya saldırması halinde de, Rusya'nın Pasifik filosu ile Fransa'nın Madagascar'daki filosu ortak harekâta bulunacaklardı¹¹⁸. Diğer taraftan, Fransa, Rusya'nın Türkistan'da Orenburg'tan Taşkent'e kadar yapmakta olduğu stratejik demiryolunun yapımını kolaylaştırmak amacı ile, Rusya'nın Paris borsasından 425 milyon frank istikraz yapmasını da kabul etmekteydi.

Görülüyor ki, “Entente Cordiale” in yaratıcısı sayılan Kral VIL Edward'm tahta çıktığı yıl bile, Fransa'nın İngiltereye karşı duyduğu korku ve endişe küçümsenemeyecek nitelikteydi.

1902 Ocak ayında, Rusya'ya karşı İngiliz-Japon ittifakının imzası, İngiltere ile yakınlaşmanın harareti taraftarı Delcassé'nin dahi düşüncelerini değiştirdi. Bu ittifakın imzası üzerine, Fransa ve Rusya 1902 Martında ortak bir deklârasyon yayınlayarak, Çin ve Kore'nin bağımsızlıklarının korunması taraflısı olduklarını ve Çin'in toprak bütünlüğünü ve serbest gelişimini ihlâl edebilecek saldırgan hareketler dolayısıyla, kendilerinin çıkarlarının bir üçüncü devlet veya devletler tarafından tehdit edilmesi halinde, iki müttefik devletin, bu çıkarlarını korumak için gerekli tedbirleri alacaklarını bildirdiler¹⁴¹.

İngiliz-Japon ittifakına iki devletin cevabı bu oldu. Lâkin, gerçekte her iki devletin de daha ileri gitmeye niyeti yoktu. Çünkü, bu sırada Çarın danışmanları arasında, “Avrupa'ya mı, Asya'ya mı ağırlık verelim” tartışması vardı¹¹⁹. Birincilerin ağır basması üzerine ve Çin ile 1902 Nisanında yapılan bir anlaşma ile, 1894-95 Çin-Japon savaşından sonra girdiği Mançurya'yı boşaltmaya karar verdi. Ve askerini de buradan çekmeye başladı. Lâkin bu boşaltmanın arkasını getirmemesi, 1904-1905 Rus-Japon savaşının çıkmasına sebep olacaktır.

Fransa'nın, milleüerarası gelişmelere paralel olarak Rusya ile yapmış olduğu bu çeşitli anlaşmalar, kesin bir kanıt olmamakla beraber. İngiltere'yi Fransa'ya yaklaştırmaya sevkedecek bir manevra olarak da yorumlanır¹²⁰. Bu açıdan bakınca, İngiliz-Japon ittifakının, Fransız-İngiliz yakınlaşmasının da başlangıcını teşkil ettiği söylenebilir. Fakat bu arada, bu yakınlaşma için başka bir engelin de ortadan kalkması gerekiyordu. Bu da “*Fas Sorunu*” dur. ^{148 149 150}

¹⁴⁸ Seton-Watson, *aynu eser*, p. 183.

¹⁴⁹ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 276; Seton-Watson, *adı geçen eser*, p. 212.

¹⁵⁰ Bak.: Seton-Watson, *aynu eser*, p. 210-212.

¹¹¹ Bak.: Pierre Renouvin, *La Politique Extérieure de la III ème République, de 1871 à 1904*, Paris. Cours de Sorbonne (tarihsiz), p. 325.

B) Fas Sorunu

Fas, 4-5 milyon nüfuslu bağımsız bir ülkedydi. Fakat Fas Sultanı'nın ülkedeki otoritesi son derece zayıftı. Kabileler sık sık karışıklıklar ve ayaklanmalar çıkarırlardı. Bu durum dolayısıyla, Birleşik Amerika da dahil olmak üzere, Fas ile ticareti olan İS devlet, 1880 yılında Fas Sultanı ile Madrid Konvansiyonu'nu imzalamışlardı. Buna göre, Fas Sultanı yabancı devletlerin uyruklarını etkin şekilde koruyacak ve bütün devletlere “en fazla kayırılan devlet” ilkesini (traitement de la nation la plus favorisee-the most favoured nation) uyguluyacaktı.

Fakat Fas ile en fazla ilgilenen iki devlet, coğrafi yakınlıkları sebebiyle, İspanya ile Fransa idi.

16. yüzyıldanberi Fas ile ilgilenmiş olan ve bu sebeple de Fas'a “tarihî miras” olarak bakan İspanya, Fas'ın Akdeniz kıyılarında, Cebelüttarik ile Cezayir arasındaki kıyılarda bazı tesisler kurmuştu. İspanya'nın bütün istediği, Fas toprakları Avrupa devletleri arasında paylaşıldığı takdirde, Fas'ın Akdeniz kıyıları ile, Kanarya adalarını korumak için Atlantik kıyılarında bazı limanlar elde etmekte¹⁵².

Fransa'nın Fas ile ilgisi, 1830 da Cezayir'i aldıktan sonra başlamıştır. Fas'taki iç düzensizlik ve karışıklıklar Cezayir'e de etki yapmaktaydı. Zira Fas'taki bu kontrolsüz kabileler sık sık Cezayir'e de akınlar yapıyorlardı. Fransa, bu çeşit olayların devam etmesi üzerine, şu sonuca vardı ki, Cezayir'in güvenliğini sağlamak için Fas üzerinde de bir kontrol tesis etmek gerekir.

İtalya'nın da Fas ile hem ticarî ve hem de politik ilgisi vardı. İtalya Tunus'u Fransa'ya kaptırdıktan sonra, gözlerini Fas'a çevirmişti. Fakat 1900 Aralık ayında İtalya ile Fransa arasında yapılan bir anlaşma ile, İtalya Fransa'yı Fas'ta serbest bırakırken, Fransa da İtalya'yı Trablusgap'te serbest bırakmak suretile, İtalya Fas'dan Trablusgap'a döndü.

İngiltere'ye gelince; onun için önemli olan Cebelüttarik'ını karşısında bulunan ve İspanya'ya ait olan Ce'ifa'nın, Fransa gibi kuvvetli bir devletin eline düşmesini önlemektir. İngiltere'nin bütün endişesi, iki yüzyıldanberi elinde tuttuğu Akdeniz'in giriş kapısının mülkiyetini başkasına kaptırmamaktır¹⁵³.

Almanya'nın Fas ile ilgisi sadece ticarî nitelikteydi. Hatta, Alman Dışişleri Bakanlığı, Fas'ın Atlantik kıyılarında bir Alman kolonisinin tesisi, Fas'ın, Alman malları için bir pazar olması, ülkedeki demir madenleri ve Alman donanması için bir üs olması gerektiği görüşünde olmasına rağmen, II. Wilhelm, İngiltere

¹⁰² Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 154.

¹⁰³ *aynı eser*, p. 156.

ve Fransa ile bir rekabete sebep olmaması için, Almanya'nın Fas'ta aktif bir politika izlemesinin aleyhindeydi¹³¹.

Fas ile ilgili önemli bir diğer nokta ise, Fransa ile İngiltere'nin münasebetlerinin Fas konusunda pek parlak olmadığı idi. Fas Sultanı Mulay Haşan 1894 de ölmüş ve yerine oğlu Abdülaziz geçmişti. Abdülaziz'in karakteri ve özellikle dinsel duyguları zayıf olduğundan, halk tarafından sevilmiyordu. Meselâ, bisiklete biniyor, fotoğraf çektiriyordu. Bu sebeple, Abdülaziz'in hükümdarlığı ile beraber ülkede karışıklıklar başgöstermeye başladı. Bunun üzerine ve özellikle Faşoda olayından sonra, Mısır ve Sudan'dan tamamen ümidini kesen Fransa, gözlerini Fas'a çevirdi. Lâkin ilk önce İtalya'yı Fas'dan uzaklaştırmak gerekiyordu. Bunun için, 1900 Aralık ayında İtalya ile yaptığı bir inlaşna ile, Fas'da kendisinin hareket serbestisi elde etmesine karşılık, Trablusgarp'ı da İtalyan nüfuzuna bıraktı.

Bundan sonra Fransa Fas Sultanı'na döndü. Asayiş ve güvenliğin sağlanması için Sultan üzerinde baskıda bulundu. Bunun üzerine Fas Sultanı İngiltere'ye başvurup, İngiltere'nin "himaye" sine girmek istedi. Lâkin İngiltere bu sırada Boer savaşı ile çok meşgul olduğundan, bu teklife yanaşmadı. Yeni bir anlaşmazlıkla başını derde sokmak istemedi. Bu durum karşısında Fas Sultanı, 20 Temmuz 1901 de Fransa ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşma Fas ile Cezayir arasındaki sınırı çiziyordu. Fakat bu anlaşma da Fas'lı kabilelerin Cezayir'e saldırmalarına engel olamadığından, 20 Nisan 1902 de yeni bir anlaşma yapıldı. Buna göre de, Fas Sultanı'nın bu kabilelerle başa çıkamaması halinde, "Fransa, komşuluğu sebebile, ihtiyaç halinde, Fas'a yardım edecekti". Fakat bu anlaşma da derde deva olamayınca, 7 Mayıs 1902 de yapılan üçüncü bir anlaşma ile, Fransa, Cezayir sınırlarına yakın Fas kabilelerini kontrol ve gözetim altına alma hakkını kazanıyordu¹³³.

Fransa bu şekilde adım adım Fas'a girmeye çalışırken, bu ülke ile yakın ilgisi olan İspanya'nın muhalefitini bertaraf etmek için de faaliyetlerde bulundu. İspanya'ya bazı tâvizler vererek, onu da İtalya gibi kendi tarafına çekerse, İngiltere Fas konusunda yalnız kalmış olacaktı. İspanya ile yapılan müzakereler 1902 Kasımında bir anlaşma tasarısı ile sonuçlandı. Bu tasarı ile kuzey Fas İspanyaya veriliyor, gerisini Fransa alıyordu¹³⁰. Fakat İspanyollar son anda bu anlaşmadan vazgeçtiler. Çünkü İngiltere'den çekindiler. Hatta, İngiltere'ye, Fransa'nın Fas üzerindeki ihtiraslarından şikâyet ettiler¹³⁷. İspanya'nın bu sıradaki Dışişleri Bakanı Abruzzi hararetli bir İngiliz taraftarıydı. Bu sebeple, İspanya, ya bu anlaşmaya İngiltere'nin de dahil edilmesini, veya bu anlaşma ile

¹³⁴ Fay, *aynı eser*, p. 156.

¹³³ Debidour, *La Paix .Ai mée*, p. 284.

¹³⁰ Bak.: von Bülow, *Mémoires*, Tome II, p. 44-47.

¹³¹ Hauser, *adı geçen eser*, p. 404.

beraber İspanya'nın Fı ansız-Rus ittifakına alınmasını istedi. Bu suretle Fas konusunda sadece Fransa'ya güvenilmiyor, Rusya'nın da desteği sağlamak isteniyordu.

Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorff İspanya'nın Fransız-Rus ittifakına alınmasına yanaşmadı. Fas anlaşmasına İngiltere'nin de katılmasını, Fransa kabul etmedi. Ne var ki, Fas sorunuda İngiltere'yi izole etmek isteyen Fransa, sonunda bu sorunu İngiltere ile çözümlenmek zorunda kaldı.

Bu sırada Fas Sultanı'nın etrafını bir takım İngiliz danışmanlar alınıtı. Bunlardan en etkilisi, 1900 yılındanberi Sultan'ın hizmetinde bulunan ve İskoçyalı bir asker kaçağı olan McLean idi. Sultan'ın bütün eğlence işlerini ve Avrupalı hayatını McLean düzenlerdi. McLean aynı zamanda askerî danışmandı. Sultan üzerinde büyük etkinliğe sahipti. Bu sebeple, Sultan Abdülaziz'e etkide bulunarak Fransızları Fas'dan çıkarmaya çalışıyordu. Bundan dolayı, İngiltere'nin Fas'daki durumu Fransa'dan daha kuvvetli sayılabılırdi. Hatta Kral VIL Edward, 1902 de McLean'e Lordluk pâyesi bile vermişti. İngiltere, Fransa'nın Fas'daki faaliyetini de yakından izlemekteydi. Dışişleri Bakanı Landsdowne, Almanya'yı da Fas sorununun içine çekerek, Fransa ile Almanya'nın rekabetinden yararlanmak istiyordu. Fakat, Landsdowne, Fas sorununda Almanya ile işbirliği yapma fikrinden çabuk vazgeçti.

Bunda iki olay rol oynadı. Birincisi, İngiliz Amiralliği gördü ki, Alman Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Tirpitz tarafından hızlandırılan donanma inşası programında, özellikle kısa mesafeli gemiler öngörölmüşü. Bunun anlamı, Almanya'nın İngiltere ile bir deniz savaşını gözönünde tutmasıydı. Bu durum İngiltere'yi Almanya'dan uzaklaştırdı.

İkinci olay da Boğazlar sorunundan çıktı. Rusya, 1902 Eylülünde Osmanlı Devleti'ne başvurup, Petersburg'ta yaptırdığı dört torpidobotu, Karadenize göndermek için ve silâhsız olarak, Boğazlardan geçiş izni istedi. 1841 Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini kabul ettiğinden, Osmanlı Devleti bu izni vermekte tereddüt etti. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yazışmalar oldu¹⁵⁸. Bu yazışmalarda ve nota teatilerinde, Osmanlı Devleti'nin izin vermemek için dayandığı hukukî gerekçelerin yanında, Çanakkale Boğazı yakınında o sırada kuvvetli bir İngiliz donanmasının bulunduğunu da zikretmesi, İngiltere'den duyulan bir korkuyu açıkça yansıtmaktaydı. Sonunda Osmanlı Devleti, bu gemilerin tamamen silâhsız ve ticaret gemisi şeklinde ve ayrıca birer gün ara ile geçmesine izin verdi. Fakat İngiltere de Osmanlı Devleti'ni protesto etmekten geri kalmadı ve bundan böyle, Boğazlar'dan geçiş konusunda "hareket serbestisi"ni koruduğunu da bildirdi¹⁵⁹. İlginçtir, İngiltere protestosunda, Boğazların kapalı-

¹⁵⁸ Bu konuda bak.: Dr. Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 334-339.

¹⁵⁹ Tukin, *adı geçen eser*, s. 339.

lığı ilkesini ileri sürüyordu. Halbuki 1878 Berlin Kongresi'nde İngiltere delegesi yaptığı bir konuşmada, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesinin, sadece Osmanlı Devleti'ne karşı alınmış bir taahhüt şeklinde telâkki ettiğini belirterek, kapalılık kuralının milletlerarası niteliğini, bir bakıma inkâr etmişti¹¹¹. Şimdi ise, kapalılığı bir milletlerarası kural olarak ileri sürüyordu. İngiltere'nin korkusu, Rusya'nın Osmanlı Devletile anlaşarak, Karadeniz'den de Akdenize savaş gemisi geçirmesivdi. Lâkin, İngiltere bu itirazında tamamen yalnız kaldı. Almanya ve Avusturya seslerini bile çıkarmadılar. Bu da İngiltere'yi kızdırdı. *The Times* gazetesi, “Rusya ile olan bütün anlaşmazlıklarımızda Almanya'nın bizim basınımız olacağını daima hesaba katmalıyız” diye yazıyordu¹¹¹.

İngiltere bu olayda Fransa'dan da bir şey bekleyemezdi. Fakat şu da bir gerçektir ki, 1887 nin Akdeniz Antantları artık ölmüş bulunuyordu. İngiltere artık merkezî devletlere, yani Üçlü İttifak'a bel bağlayamazdı. Fransa ve İngiltere birbirlerine doğru yarı yola gelmiş bulunuyorlardı.

C) “Entente Cordiale” in İmzası

Kraliçe Viktorya 1901 yılı Ocak ayında ölünce, yerine oğlu 60 yaşındaki MI. Edward geçti. Edward Fransızları çok severdi. Hayatının önemli bir kısmını Paris'te ve Fransız Riviera'sında geçirmişti. Mükemmel Fransızca konuşurdu. Kral olduğunda, İngiliz-Fransız münasebetlerinin durumundan üzüntü duyuyor ve bir İngiliz-Fransız yakınlaşmasını arzuluyordu. Olaylar da Krala yardım etti. 1902 Temmuzunda, inziva politikasına çok bağlı olan Salisbury çekilmiş ve yerine Lord Balfour Başbakan olmuştu. Joseph Chamberlain ise, Almanya ile ittifak için yaptığı teşebbüslerin başarısızlığından sonra, o da Fransa ile anlaşmaya taraftar olmuştu. Karısı Fransız olan yeni Dışişleri Bakanı Lord Landsdowne ise, Fransa ile yakınlaşmaya esasen taraftardı.

Fransa'ya gelince: 1898 Haziranında Dışişleri Bakanlığına gelen *Delcassé*, bakan olur olmaz, ilk amacının İngiltere ile bir yakınlaşma (“rapprochement”) sağlamak olduğunu söylemişti. *Delcassé*'ye göre, eğer Fransa, “sömürge imparatorluğunu geliştirmek ve Alsace-Lorraine'i tekrar kazanmak istiyorsa, yüzyıllık İngiliz düşmanlığına son vermeliydi. Napolyon'un deyimi ile, “*Kalleş İngiliz*” (Perfide Albion) ile uzlaşmanın yollarını aramalıydı¹¹². *Delcassé*'nin bu yeni politikasının ilk uygulaması, Faşoda anlaşmazlığında, İngiltere'ye boyun eğmesi oldu. 21 Mart 1899 arlaşmasioile, Yukarı Nil ile Kongo arasındaki bölgenin nüfuz bölgelerine ayrılması^{160 161 * 163}, bu politikanın sonucuydu.

¹⁶⁰ Tukin. arat eser. s. 326.

¹⁶¹ aynı eser. s. 339.

^{11,2} Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 150.

¹⁶³ Bu anlaşma için bak.: Hauser, adı geçen eser. p. 400.

1898 den sonra Fransa'da bir kaç kabine gelip geçmesine rağmen, Delcassé'nin koltuğunu korumuş olması da anlamlıydı. Lâkin olaylar ve özellikle Fas sorunu, Delcassé'nin istek ve düşüncelerinin hemen gerçekleşmesine imkân vermedi.

İngiliz-Fransız yakınlaşmasının ilk teşebbüsü de Fransa'dan geldi ve bu teşebbüs 1902 Ağustosunda yapıldı. Bu teşebbüsün yapılmasının sebebi de, Fransa'nın 1902 yılı başından itibaren Fas ile yakından ilgilenmeye başlamasıdır. Fransa'nın Fas'a yerleşmesini İngiltere tabii ki olumlu karşılayamazdı. Zira, “HerküF”ün bir ayağına Cebelüttarik'da sahip olan İngiltere, Ceuta'daki diğer ayağın Fransa gibi kuvvetli bir devletin eline geçmemesinde kararlıydı¹⁶⁴ * 166. Bu sebeple Fransa, önce, Fas ile yakından ilgilenen İspanya ile anlaşmak istediye de, yukarda belirttiğimiz gibi, bundan bir sonuç çıkmadı.

İşte bu atmosfer içindedir ki, İngiltere Kralı VII. Edward, kendi isteği ile, 1-4 Mayıs 1903 günlerinde Paris'i ziyaret etü. Paris halkı kendisine önce pek sempatik davranmadı. İlk karşılama töreninde, halkın, “Yaşasın Boerler.”, “Yaşasın General Marchand” ve hatta “Yaşasın Faşoda!” diye bağırıldığı da görüldü¹⁶³. Fakat Kral, akıllıca ve sempatik hareketleri ile bu havayı çabucak dağıttı. Söylevlerinden birinde şöyle diyordu: “*Şuna eminim ki, iki ülke arasındaki husumet günleri artık sona ermiştir. Refahları birbirine bu derece sıkı bir şekilde bağlı başka iki ülke bilmiyorum. Geçmişte aralarında anlaşmazlıklar ve küskünlükler olabilir. Fakat ne mutlu ki, şimdi bunların hepsi geçti ve unutuldu. İki ülkenin dosuğu benim devamlı bir düşüncem olmuştur*”¹⁰. Bu sözlerden sonra VII. Edward'a gösterilen sempati ve misafirperverlik, Faşoda'nın da Boer Savaşı'nın da “acı anılarını” silmiş bulunuyordu¹⁶⁷. Kral VII. Edward'ın bundan sonra yapığı konuşmaların hepsi, bir Fransız-İngiliz “dosuğu” üzerinde yoğunlaştı.

Bu sözlerin ve Kral VII. Edward'ın Paris ziyaretinin daha ilginç yanı ise, Kral'ın, Paris'ten sonra Berlin'i ziyaret edecek olmasıydı. Çünkü, Avrupa başkentlerini ziyarete çıkmıştı. Bu sebeple, Almanya'nın Paris büyükelçisi, İngiltere Kralı'nın ziyareti dolayısıyla Berlin'e gönderdiği raporunda, İngiltere ile Fransa arasındaki yakınlaşmanın “samimi ve devamlı” olamayacağını bildiriyordu¹⁶⁸.

Fakat, iki ay sonra, 6-9 Temmuz 1903 günleri arasında Fransa Cumhurbaşkanı Loubet, yanında Delcassé olduğu halde, İngiltere'!) ziyaret etti ve gelişmelerin, Alman büyükelçisinin gördüğü kadar “sathî” olmadığı görüldü.

¹⁶⁴ Fay, *The Origins...*, Tome I, p. 158.

¹⁶⁰ Hauser, aynı eser, p. 406.

¹⁶⁶ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 152.

⁶⁷ aynı eser, p. 152.

¹⁶⁸ Hauser, aynı eser, p. 406.

Zira bu ziyaret sırasında Delcassé ile İngiltere Dışişleri Bakanı Landsdowne arasında yapılan görüşmeler sekiz ay sonra meyvasını verdi. Cumhurbaşkanı Loubet ise, yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: “*Paris'e yapmış olduğunuz ziyareti Fransa değerli bir hâtırâ olarak muhafaza etmektedir. Eminim ki, bu ziyaret en mutlu sonuçlarını verecek ve her ikimizin hayrına ve dünya barışı için, iki millet arasındaki münasebetleri daha fazla sıkılaştırmaya büyük ölçüde hizmet edecektir*”¹“!.

Cumhurbaşkanı Loubet Londra'dan ayrılırken, Kral ML Edward, Loubet'ye gönderdiği mesajda, Manş Denizi'nin bu iki yakası arasındaki gelişmeden memnuniyetini beliriyor ve “*İki ülkemiz arasındaki yakınlaşmanın (“rapprochement”) devamlı olması en hararetli arzumdur*” diyordu¹⁰.

Delcassé'nin Dışişleri Bakanı Landsdowne ile yaptığı görüşmelerde ise, ağırlık konusu Fas oldu ve Delcassé Fas konusunda Fransa'nın görüşlerini ısrarlı bir şekilde ortaya koydu. Bu görüşmelerden sonra Landsdowne, “*Fas da Fransa'nın üstünlüğünü tanıyacak olursak, bizim istediğimiz bütün şartları kabul edecek ve hatta başka noktalarda bizi tatmin etmek için daha da ileriye gidecektir*” diyordu¹⁷¹.

Bu suretle bir Fransız-İngiliz anlaşmasına giden yollar, pürüzlerden temizlenmiş ve ayrıntılı müzakereler için zemin hazırlanmıştı.

İngiliz-Fransız müzakereleri 1903 Temmuzunda başladı¹⁷². Ancak bir anlaşmaya varılması kolay olmadı. Bir çok kereler İngiltere Kıalî bizzat müdahale etti. Nihayet, “Entente Cordiale” yani “Samimi Anlaşma” adını alan İngiliz-Fransız Anlaşması 8 Nisan 1904 de Londra'da imzalandı¹⁷³. Entente Cordiale, bir konvansiyon ile iki deklâryondan meydana gelmektedir.

Konvansiyon, iki tarafın Batı Afrika'daki sömürgelerinde bazı düzenlemeler yapıyordu. Birinci deklâryon ise, Siyam ve Madagascara ait olup, Siyam konusunda 15 Ocak 1896 anlaşması teyid edilirken, İngiltere Madagascara üzerindeki iddialarından ve Fransa da Zengibar üzerindeki iddialarından vazgeçmekteydi. Bu anlaşmaların en önemlisi, şüphesiz, ikinci deklâryondu. Buna göre:

1. İngiltere Mısır'ın siyasî statüsünü değiştirmeyecek; buna karşılık Fransa da, belirli bir süre içinde Mısır'dan çekilmesini istemek suretile, İngiltere'nin Mısır'daki faaliyetini desteklemeyecekti.

¹ Debidour, *La Paix innée*, p. 285.

¹⁰ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 152.

¹¹ Hauser, *aynı eser*, p. 408.

¹² Bu müzakereler için bak.: Pierre Renouvin, *La Politique Extérieure de la III ème République de 1871 à 1904*, p. 328-335.

¹⁷³ Bu anlaşmanın açık ve gizli metinleri için bak.: Debidour, p. 291-295; Hauser, *adı geçen eser*, p. 410-411; Fay, *les Origines...*, Tome I, p. 159-160; Fay, *The Origins...*, Tome I, p. 162-163. Albin, *Les Grands Traités...*, 321-331; Colliard, *adı geçen eser*, p. 427^134.

2. Fransa da Fas'ın siyasî statüsünü değiştirmeyecekti. Buna karşılık İngiltere de, Fas'da asayişin sağlanmasının, İdarî, ekonomik ve malî reformların yapılmasının Fransa'ya ait bir hak olduğunu kabul etmekteydi.

Bu ikinci deklârasyonun bazı gizli ekleri de vardı. Bu gizli eklere göre, İngiltere Mısır'ın statüsünü değiştirmek zorunda kalırsa Fransa itiraz etmeyecektir. Fransa da Fas'ın statüsünde bir değişiklik yapmak zorunda kalırsa, İngiltere de buna itiraz etmeyecekti. Fas'da Sultan'ın egemenliği sona erecek olursa, Fransa, Fas'ın Akdeniz kıyılarında bulunan Melilla'nın biraz doğusundan başlayıp Atlantik kıyılarına uzanan çizginin kuzeyinde kalan toprakları İspanya'ya verecektir. Ceuta ve Tetouan bu topraklara dahil bulunuyordu. Bununla beraber, bu topraklarda herhangi bir tahkimat yapılamıyacaktı. Yani İngiltere, Cebelüttarık'ın karşısında kuvvetli bir durumun yer almasını istemiyordu. Zaten, kuvvetli bir Fransa yerine zayıf bir İspanyaya bu toprakların verilmesinin amacı da buydu.

Görülüyor ki, “Entente Coriale”ın bu gizli hükümleri ile bir toprak paylaşması söz konusuydu. İngiltere Mısır'ı alıyor, Fransa Fas'ı alıyor ve İspanya'yı susturmak için ona da Fas'dan bir miktar toprak veriliyordu. Gerçekten, İspanya bu anlaşmanın açık hükümlerini gördüğünde dahi, kendisine haber verilmediği için kızdı ve itiraz etti. İspanya kendisine “küsurat” (quantité négligeable) muamelesi yapıldığını söylüyordu¹⁷⁴. Fakat Fransa hemen İspanya ile görüşmelere girişti ve İngiltere de Fransa'yı destekledi. 3 Ekim 1904 de Fransa ile İspanya arasında yapılan bir anlaşma ile, İspanya 8 Nisan 1904 anlaşmasını kabul etti ve her iki devlet de, Sultan'ın egemenliği altında Fas'ın toprak bütünlüğünün korunmasını taahhüt ettiler. Fakat bunun da gizli hükümleri vardı ve bu hükümler İspanya'ya Fas'dan ayrılan hissenin sınırlarını çiziyordu. Fransa bu sınırları da İngiltere'ye bildirdi¹⁷⁵.

“Entente Cordiale” Fransa bakımından çok önemliydi. Zira 1871 denberi Avrupa'da çektiği yalnızlıktan, kendisini tamamen sıyrırmış oluyordu. Bir başka nokta ise, Kırım Savaşı'ndan sonra birbirinden kopmuş olan İngiltere ile Fransa'nın, uzun bir ayrılıktan sonra tekrar birleşmeleri idi. Bu birleşme ve yakınlaşma 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam edecektir.

Anlaşmanın Avrupa diplomasisi bakımından önemine gelince, Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğüne karşı kurulmuş olan denge şimdi tamamlanmış oluyordu.

İngiliz-Fransız Anlaşması Avrupa'da Alman üstünlüğüne karşı bir denge kurmakla beraber, bu dengenin zayıf noktası, İngiliz-Rus münasebetleriydi. İngiliz-Fransız anlaşmasından üç yıl sonra bu açık da kapanacaktır.

¹⁷⁴ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 160.

¹⁷⁵ *aynı eser*, p. 161.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İNGİLİZ - RUS ANLAŞMASI, 1907

Üçlü İtilâfi tamamlayan 1907 İngiliz-Rus Anlaşması da, bu iki devletin yayılma ve sömürgecilik faaliyetlerinden doğan çatışmaları sona erdiren ve dolayısıyla iki devleti birbirine yaklaştıran bir anlaşma olmuştur.

İngiltere ile Rusya'nın çatıştıkları alanlar, Yakın Doğu'dan başka, Orta Asya ve Uzak Doğu idi. Bu iki bölgede de üç ülke söz konusuydu. Bunlar, *İran*, *Afganistan* ve *Tibet* idi. Her üç ülkenin de *Hindistan'a*, komşu olduğu gözönüne alınırca, İngiliz-Rus mücadelesinin Hindistan üzerinde odaklaştığı kolaylıkla anlaşılır.

Önce *İran'ı* ele alalım. Rusya'nın İran ile ilgilenmesi, 1828 Türkmençay anlaşması ile İran'dan Araş nehrine kadar olan toprakları ele geçirmesile başlar. Rusya bundan sonra bütün kuzey İran'ı ele geçirmek için çaba harcamıştır. Fakat, öte yandan İran'ın da Afganistan topraklarından Herat ve bölgesini de ele geçirmeye uğraşması ve bunun da Rusya tarafından desteklenmesi, Hindistan açısından İngiltere'yi korkuttu ve o da İran'ı etkisi altına almaya çalıştı. Bu suretle, İngiltere ile Rusya, 19. yüzyılın geri kalan kısmında hep İran üzerinde mücadele içinde oldular. İran'ın zayıf bir durumda ve zaman zaman iç karışıklıklar içinde olması da, bu mücadeleyi şiddetlendirmiştir.

İki devlet arasında ikinci mücadele alanı *Afganistan* oldu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kırım Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Rusya, faaliyetlerini Avrupa'dan yani batıdan doğuya taşıdı ve Sibiryaya ve Orta Asya'daki yayılma ve genişlemesine hız verdi. Özellikle Orta Asya'da bir takım Türk Hanlıkları vardı. Ruslar, 1864 de Çimkent'i ve 1865 de Taşkent'i işgal ettikten sonra, 1867 de Türkistan Genel Valiliği'ni ihdas ettiler. Bundan sonra da Buhara Hanlığı'na yönelerek 1868 de Semerkand'i almakla beraber, Buhara Hanlığı üzerinde ancak 1870 yılında bir himaye kurabildiler. Bunun arkasından 1873 de Hive ve 1876 da da Kokand Hanlığını ele geçirdiler. 1884 de Merv şehrini işgal ederek Afganistan'la komşu oldular. Rusya'nın Afganistan'a komşu gelmesi İngiltere'yi hiç hoşnut bırakmadı.

İngiltere, daha 19. yüzyılın başlarından itibaren Afganistan'la ilgilenmeye ve Hindistan'ın güvenliği açısından burasına el koymaya karar vermişti. Lâkin bazı Afgan emirlerinin karşı koyması ve direnmesi üzerine İngiltere, 1839-1842 ve 1878-1879 da olmak üzere iki defa Afganistan'la savaşmak zorunda kalmıştı. Bu savaşlarla İngiltere Afganistan'ı kontrolü altına almaya muvaffak olduysa da, ikinci savaş sırasında Rusya'nın Afganistan'a yaklaşması üzerine, Afgan Emirleri İngiltere'ye karşı Rusya'yı oynamaya başladılar. Emirlerin bu politikası, bu ülke üzerinde, İngiltere ile Rusya arasında bir nüfuz, bir etkinlik mücadelesi dönemini açtı.

Orta Asya'daki üçüncü mücadele alanı *Tibet* oldu. Rusya'nın Tibet ile ilgilenmesi, bir yandan Sibiry'a'daki genişlemesi ve öte yandan da, Çin'in batı sömürüsüne açılması ile ilgilidir. Ne var ki, Tibet de Hindistan'a komşu bir topraktı. Bundan dolayı, Rusya'nın Tibet'deki faaliyeti, Hindistan bakımından İngiltere'yi korkuttu.

Aslına bakılırsa, bu çatışmalardan Rusya da memnun değildi. Fakat Rusya'nın bu hoşnutsuzluk durumuna gelebilmesi için 1904-1905 Rus-Japon savaşında Japonya'dan ağır bir şamar yemesi gerekti. Daha ilerde belirteceğimiz gibi, 1894-1895 Çin-Japon Savaşı sonunda Japonya'nın büyük bir güç olarak Uzak Doğu'da belirmiş olması, Avrupa devletleri içinde, en fazla Rusya'yı korkuttu. Çünkü şimdi Rusya Uzak Doğu'yu kendisi için yeni bir yayılma ve sömürgecilik alanı görüyor ve bu sebepten, Japonya'nın Çin üzerinde kontrol kurmasını hoş karşılamıyordu. Bu sebeple, 1895 de Japonya'nın elinden zaferin bütün megalalarının alınmasında Rusya âdeta öncülük etü. Japonya da bunun intikamını 1904-1905 savaşı ile aldı.

Lâkin Rusyanın bu savaşın sonunda ve Japonya karşısındaki hezimednde rol oynayan en önemli faktör, İngiltere ile Japonya arasında Ocak 1902 de imzalanan ittifak olmuştur. Rusya'nın Uzak Doğu'da sivrilmesini hoş karşılamayan İngiltere, bu ittifak ile Rusya'nın karşısına Japonya'yı çıkarmıştı.

Dahası, 1904-1905 savaşından sonra Rusya kendisini tam bir yalnızlık içinde gördü. Karşısına ise, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka, Uzak Doğu ve Asya'da da hep İngiltere çıkıyordu. İngiltere ile bu mücadelesinde Fransa kendisine yeteri kadar destek olamamıştı.

Diğer taraftan, Üçlü İttifak bloku da Rusya karşısında ağır basmakta ve Fransız-Rus ittifakı bu blok karşısında bir denge sağlayamamaktadır. Eğer İngiltere ile bir yakınlaşma gerçekleştirilebilirse, Üçlü İttifak blokunun ağırlığına karşı, dünyanın en büyük denizci ülkesi olan İngiltere'nin katılması ile, güçlü bir denge sağlanmış olurdu. Bu suretle hem Rusya yalnızlıktan kurtulur ve aynı zamanda da bir çok tehlikeler bertaraf edilmiş olurdu.

Rusya için önemli bir endişe kaynağı da Japonya idi. 1906 Mayısında, Lamsdorfftan sonra Dışişleri Bakanlığına gelen *Alexandre Iswolskÿye* göre, Rus dış politikasında şu üç hususu gerçekleştirmek gerekirdi: Birincisi, "Lamsdorffun mirasını tasfiye etmek. Yani, Uzak Doğu'daki Rus-Japon mücadelesinin üzerinden sünger geçirmek ve dünkü düşmanla bir yakınlaşma sağlamak. Aynı şekilde, yine "geleneksel düşman" İngiltere ile de yakınlaşma kurmak. Üçüncüsü, bu şekilde, Rusya'nın elleri serbest kalınca, "tarihî ve geleneksel çı-

karlar”ın söz konusu olduğu Avrupa'ya yeniden dönmek. Rusya'nın müttefiki Fransa'nın da “dostu” olan İngiltere'ye dayanarak Avrupa'da aktif hale gelmek¹⁷⁶.

Iswolsky'ye göre, Japonya ile uzlaşmanın yolu, Uzak Doğu'da “açık kapı” ilkesini kabul etmek ve gerek Rusya'nın, gerek Japonya'nın Mançurya'daki karşılıklı çıkarlarına saygı göstermelerini sağlamaktı. Bu bakımdan da, İngiltere, Rusya ile Japonya arasında bir köprü olabilirdi¹⁷⁷.

Nihayet Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri de Rusya için endişe kaynağı olmaktaydı. Almanya Bağdar demiryolu projesi ile Basra Körfezi ve Orta Doğu'ya girmek istiyordu ki, bu da Rusya'nın işine gelmiyordu. Özellikle Rusya'yı korkutan bir husus ise, Almanya'nın Bağdat demiryolu projesinde İngiltere'yi de yanma ortak olarak alması ihtimaliydi. Gerçekten 1903 yılında, İngiltere ve Fransa'nın da Bağdat demiryolu projesine ortak olarak katılmaları hususunda bu iki devletle Almanya arasında müzakereler de yapılır¹⁷⁸. Fakat bir sonuca ulaşmaz ise de, Rusya, güneyden İngiltere de dahil bu devletlerin baskısı altında kalmaktan korktu. Bu sebeple, İngiltere ile kurulacak bir yakınlaşma, böyle bir ihtimali de ortadan kaldırılabildi.

Bir İngiliz-Rus yakınlaşmasını İngiltere de istiyordu. Dışişleri Bakanı Edward Grey'e göre, İngiltere, Rusya'nın Uzak Doğu'daki genişleme ve yayılmasını frenlemek için Japonya ile ittifak yapmıştı. Fakat bu ittifak sadece o bölgeyi kapsıyordu. İngiltere'nin Rusya ile diğer bölgelerdeki anlaşmazlıklarını ve çatışmalarına herhangi bir destek sağlamıyordu. Halbuki, İngiltere'nin Rusya ile Uzak Doğu'daki çauşmaları, ne o kadar eski idi ve ne de o kadar tehlikeliydi. Fakat Rusya'nın Orta Asya'da Hindistan sınırlarına doğru ilerlemesi, hem tehlikeli ve hem de hassas bir konuydu. Rusya ile asıl bu konuda bir anlaşma gerekirdi. Bu arada Fransa Rusya'nın müttefikiydi ve İngiltere de Fransa ile bir anlaşma imzalamıştı. Dolayısıyla İngiltere, bir yandan Fransa ile anlaşma içinde olurken, öte yandan da bu anlaşmayı Rusya'ya karşı kullanamazdı. Böyle olunca, Rusya ile bir anlaşma doğal olarak İngiliz-Fransız anlaşmasının “tamamlayıcı ” bir unsuru olacaktı¹⁷⁹.

Diğer taraftan, 1905-1906 Birinci Fas Buhranı sırasında, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Almanya'nın tehditleri ve Alman donanmasının günden güne kuvvetlenmesi de İngiltere'yi endişelendirdi. 1904 İngiliz-Fransız Anlaşması, İngiltere için ferahlatıcı bir olaydı. Fakat İngiltere'nin Rusya ile çatışmaları vardı. Şimdi İngiltere bu çatışmaları uygun bir şekilde sona erdirecek olursa,¹⁷⁰

¹⁷⁰ Baron de Taube, *La Politique Russe d'Avant-Guerre et la Fin de l'Empire des Tsars, 1904-1917 (Mémoires du Baron de Taube)*, Paris, Ernest Leroux, 1928, p. 100. Bundan sonra bu kaynağı “Baron de Taube, Aiemoires” şeklinde zikredeceğiz.

¹⁷¹ Fay, *Les Oüigines...*, Tome I, p. 203.

¹⁷⁸ Bak.: Bavoit, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısım 1, s. 178-179.

¹⁷⁹ *Mémoires de Edward Grey*, p. 148-149.

Avrupa'da ağır basan Merkezî Devletler, yani Üçlü İttifak Bloku'na karşı, bir İngiliz-Fransız-Rus bloku, dengeyi sağlayabilirdi.

İngiliz-Rus yakınlaşmasının mimarlarından biri de, 1906 Mayıs'ında Rus Dışişleri Bakanlığına gelen Iswolsky olmuştur. Dışişleri Bakanı olmadan önce, Danimarka'nın başkenti Kopenhag gibi ikinci derecedeki bir yerde büyükelçi olarak bulunuyordu. 1904 Nisan'ında İngiltere Kralı VII. Edward Kopenhag'ı ziyaret ettiğinde, Kral tarafından kabul edilmişti. Bu kabulde Iswolsky fikirlerini İngiltere Kralı'na da açıklamış ve Kral da Iswolsky'nin fikirlerine büyük ilgi göstermişti. Çünkü Kral VII. Edward da bir İngiliz-Rus yakınlaşmasına taraftar bulunuyordu.

Iswolsky, Dışişleri bakanı olur olmaz, Dışişlerinin günlük bürokrasisini yürütme yerine “*gerçek bir dış politika*”yı yürütmeye karar verdi. Bu dış politika şu üç ilkeye dayanıyordu¹⁸⁰:

1. Fransız-Rus ittifakı Rusyanın dış politikasının temelidir.

2. Asya'da Japonya ve İngiltere ile olan çatışma ve anlaşmazlıkların bir an önce sona erdirilmesi.

3. İngiltere ile bir anlaşma amacını gözden uzak tutmamak üzere, Almanya ile de “mükemmel” münasebetlerin sürdürülmesi.

Bu sebepten Iswolsky 1906 Ekiminde bir İngiliz-Rus anlaşması konusundaki teklifini İngiltere'ye bildirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ve bundan önce Petersburg elçisi olan ve şimdi Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı bulunan Arthur Nicolson, her ikisi de Rusya ile bir yakınlaşmaya taraftar olduklarından, Iswolsky'nin teklifini olumlu karşıladılar. Yalnız, Edward Grey'e göre, İngiliz-Rus münasebetlerinin “*tehlikeli noktası*” İran'dı. İngiltere'nin İran politikası devamlı olarak Rusya'nınki ile çatışma halindeydi¹⁸¹. İran konusu İngiliz-Rus müzakerelerinin uzamasına sebep oldu. İngiltere tarafı, İran'ın nüfuz bölgelerine ayrılmasını ileri sürdüğünde, Iswolsky buna çoktan razıydı¹⁸². Lâkin Rus emperyalistleri, İngiltere'nin teklifine itiraz ettiler. Onlar, Rusya'nın kuzey İran'dan Basra Körfezi'ne bir demiryolu yapmasını ve bu suretle Rusya'nın sıcak denizlere çıkmasını istiyorlardı. İngiltere'nin yapmış olduğu İran'i nüfuz bölgelerine taksim teklifi, şimdi bu tasarının gerçekleşmesini önleyecekti.

Halbuki, Iswolsky'ye göre, İngiltere'nin kabulü ve onayı olmadıkça, Rusya bu projeyi kolay kolay gerçekleştiremezdi.

¹⁸⁰ Baron de Taube, *Mémoires*, p. 115.

¹⁸¹ *Mémoires de Edward Grey*, p. 149.

¹⁸² Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 205.

Iswolsky emperyalistlerin bu muhalefetini etkisiz kılmak için aylarca uğraşmak zouda kaldı. Fakat bu arada, İngiliz-Rus müzakereleri devam ederken, İngiliz-Rus münasebetlerinin gelişmesini sağlayan bir takım olaylar meydana geldi. 1907 Martında, bir Rus filosu İngiltere'nin Portsmouth limanını ziyaret etti. Bu ziyaret İngiliz-Rus yakınlaşması için ilginç işaretler verdi. Kral VII. Edward'ın daveti üzerine, Rus denizcilerinden bir heyet Londra'ya geldi. İngiltere Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Rus denizciler için bir resepsiyon verdi. Akşam da verilen ziyafetten sonra Elhamra'da bir gala verildi. Bu galada, İngiltere Deniz Kuvvetleri Komutanı, Lord Amiral Sir John Fisher ve Dışişleri Bakanı Edward Grev de bulundular. Bu eğlence hakkında Londra'daki Alman büyükelçisi Berlin'e gönderdiği raporunda şöyle diyordu: “*Şimdiye kadar bir Dışişleri Bakanı'nın yabancı misairlerini bir müzikholde kabul ettiği görülüş şey değildir*”¹⁸³.

Bununla beraber, Rus-İngiliz anlaşmasının imzalanması hemen mümkün olmadı. Çünkü, İngiltere, Rusya'ya Uzak Doğu'daki çıkarlarını Japonya ile uzlaştırmasını ve bu konuda bir anlaşma imzalamasını şart koşmuştu. Yani İngiltere, Rusya'nın Uzak Doğu'daki çatışmalarını sona erdirmesini istiyordu¹⁸⁴.

Rus-Japon anlaşması 30 Temmuz 1907 de imzalandı. Bu anlaşma ile taraflar, Uzak Doğu statükosuna ve bu bölgedeki karşılıklı çıkarlarına saygı göstermeyi, Çin'in bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü tanımayı ve Çin'de Açık Kapı ilkesini uygulamayı taahhüt ediyorlardı. Fakat bu anlaşmanın gizli hükümleri ile, Rusya ve Japonya, Mançurya'yı nüfuz bölgelerine taksim ediyorlardı¹⁸⁵ *. Bu anlaşma, üç yıl sonra 1910 da, Rusya ile Japonya arasında bir “itdfak” a dönüşecektir¹⁸¹.

Rus-Japon anlaşmasından bir ay önce de, 1907 Haziranında, Fransa ile Japonya, Uzak Doğu'da karşılıklı çıkarlarını tesbit eden bir anlaşma imzalamışlardı¹⁸⁷.

Peşpeşe gelen bu anlaşmalardan sonra da, 31 Ağustos 1907 tarihinde İngiliz-Rus Anlaşması imzalandı¹⁸⁸. Bu anlaşma üç ülkeyi içine alıyordu: *Tibet, Afganistan ve İran*.

Taraflar, *Tibet'in* toprak bütünlüğünü ve Çin'e ait olduğunu kabul ediyorlar ve bu ülkenin iç işlerine karışmayacakları gibi, bu ülkede kendilerine ayrıcalıklı

¹⁸³ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 205.

¹⁸¹ *Mémoires de Edward Grev*, p. 158.

¹⁸⁻⁷ Fay, *aynı eser*, p. 206-207; aynı zamanda bak.: Baion de Taube, *Mémoires*, p. 116-117.

^{18h} Baron de Taube, *Mémoires*, p. 116.

¹⁸⁷ Fay, *aynı eser*, p. 207.

¹⁸⁸ İngiliz-Rus Anlaşması'nın metni: Hurewitz, *The Middle East and North Africa* Vol. I, p. 539-541. Ayrıca bak.: Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe-Vers la Grande Guerre, 1904-1916*, Paris, Félix Alcan, 1920, p. 73-74 (Bundan sonra bu eseri “Vers la Grande Guerre” şeklinde zikredeceğiz); Fay, *adı geçen eser*, p. 207-208; *Mémoires de Edward Grev*, p. 160-165. Albin, *adı geçen eser*, p. 416-423.

bir durum yaratmak için çaba harcamamayı da taahhüt ediyorlardı. Bu suretle, Tibet, Rusya ile Hindistan arasında bir bariyer olarak kalıyordu.

Afganistan'a, gelince: Rusya, burası ile her türlü ilgisini kesecek ve Afganistan'la olan münasebetlerini İngiltere vasıtasile yürütecekti. Buna karşılık, İngiltere de, Afganistan'ı işgal veya ilhak etmemeyi taahhüt ediyordu. Bu hükümler, 60-70 yıldanberi Afganistan üzerinde cereyan eden İngiliz-Rus mücadelesini İngiltere'nin lehine olarak sona erdirmekteydi.

Anlaşmada İran'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı gösterileceği belirtildikten sonra, İran iki devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrılıyordu. Rusya'ya bitişik olan Kuzey İran bölgesi Rus nüfuz alanı olarak kabul ediliyordu. Buraları nüfusu en kalabalık ve ekonomik bakımdan İran'ın en zengin kısımlarıydı. Çorak topraklar ve çöllerle kaplı bulunan güney-doğu İran ise İngiltere'nin nüfuz alanı oluyordu. Bu bölge İran'dan Hindistan'a giden yolların bulunduğu bölgeydi. İngiliz ve Rus nüfuz bölgeleri arasında kalan orta kısım, "tarafsız" bölge oluyordu. Taraflar, birbirlerinin onayı olmadan bu orta kısımda kendilerine avantajlı bir durum sağlamaya çalışmayacaklardı¹⁸ .

Londra'daki Rus elçisinin İngiltere Dışişleri Müsteşarı Nicolson'a yazdığı bir mektupla da, Rusya Basra Körfezinde, İngilterenin "özel hakları" bulunduğunu kabul ediyordu¹⁹. Basra Körfezi nüfuz bölgelerinin dışında kalıyordu¹¹.

Görüldüğü gibi, İngiltere bu anlaşma ile Hindistan'ın Rusya'ya karşı güvenliğini sağlamış olmaktadır. Grey'e göre, Rusya'nın Hindistan'a doğru ilerlemesi durdurulmuştu. Artık Rusya, Hindistan'ı tehdit edemeyeceği gibi, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarına da sıkı müdahale edemeyecekti. Bu sebeple, Grey, anlaşmadan çok memnun olarak şöyle diyordu: "*Kâğıt üzerinde ikimiz de kârlıydık. Fakat pratikte, biz biç bir şey vermiyorduk... Bizim kazancımız gerçek. Rusya'nmki ise görünüşteydi*"¹².

Mamafih, Rusya da tamamen kazançsız sayılamazdı. Bir defa, Japonya ile Uzak Doğu'daki çatışmasını sona erdirdiği gibi, bir anlaşmaya da varmıştı. İkincisi, İran üzerinden kendisine yönelebilecek, özellikle bir İngiliz saldırısı ihtimalini de ortadan kaldırıyordu. Bunlardan daha önemlisi ise, geleneksel faaliyet alanı olan Balkanlarda, Avusturya ve Almanya'ya karşı, İngiltere'nin de bir bakıma desteğini kazanmış oluyordu. Nitekim, Kral VII. Edward ile Çar II. Nikola arasında 1908 Haziranında, Makedonya'da yapılacak ıslahat konusunda

¹⁸¹¹ Bu anlaşma üzerine, İngiltere'nin tanınmış mizah dergisi *Punch*, bir kediyi, Aslan ile Ayı arasında gösteren bir karikatür yaparak altına şu yazıyı yazmıştı: 'Aslan Ayı'ya: Görüyorsun, sen kedinin başını, ben kuyruğunu okşayacağım. Sırımı da her ikimiz okşayacağız'. (Fay, p. 208).

¹¹¹⁰ Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 74.

¹¹¹¹ *Mémoires de Edwaid Grey*, p. 155.

⁰² *ami eser*. p. 155.

Reval'da görüşmeler yapıлып, bazı kararlar alınacak, fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in ilânı, bu kararların uygulanmasına imkân vermeyecektir.

Rusya'nın İngiltere ile yaptığı 1907 anlaşması ile sağladığı bir diğer fayda veya avantaj da, Boğazlar konusundadır. Daha anlaşmanın ilk görüşmelerinde, 1906 Kasımında, Boğazlar da söz konusu olmuş¹⁹³, Rusya, Boğazların Rus savaş gemilerine açık olmasını, diğer devletlere kapalı olmasını istediği zaman, Grev, "Boğazlar sorununu görüşmeye hazır olduğunu", fakat önce Asya konusundaki anlaşmanın işlenmesini, ondan sonra da Avrupa şartlarına bakılması gerektiğini söyleyerek bir "açık kapı" bırakmıştır¹⁹⁴.

Boğazlar sorunu Reval görüşmelerinde de söz konusu olmuş ve İngiltere orada da aynı tutumu göstermiştir. Bu ise Rusya'ya ve Dışişleri Bakanı Istvolsky'ye cesaret vermiştir. Bu konuya daha ilerde daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Nihayet Rusya'nın sağladığı sonuncu kazanç da, global milletlerarası duruma aittir. İngiliz-Rus anlaşması, bir bakıma Rus-Japon anlaşmasını da sağlamıştı. 1907 Haziranında Fransa ile Japonya'nın da Uzak Doğu'daki çıkarlarını uzlaştıran bir anlaşma imzaladıkları ve 1902 İngiliz-Japon ittifakı ve bu ittifakın 1905 Ağustosunda yenilediği gözönünde tutulursa, 1907 İngiliz-Rus anlaşmasından sonra İngiltere, Fransa, Rusya ve Japonya'nın biraraya gelmiş olduğu, bunların Uzak Doğu'ya egemen oldukları ve Üçlü İttifak'a karşı, Avrupa'da dengeyi sağlamış oldukları kolaylıkla anlaşılır.

Bu durumun doğurduğu telâş iledir ki, Almanya, Uzak Doğu'da kendisine bir destek aradı ve bu bölgedeki karşılıklı çıkarlarının korunması hususunda Birleşik Amerika'ya başvurdu. Fakat Amerika bu teklife yanaşmadı.

Şüphesiz, *Üçlü İtilâf* ve ya "*Üçlü Anlaşma*" (Triple Entente)nin kurulması en fazla Fransa'yı sevindirmiştir.

Üçlü İtilâfın Üçlü İttifak'a oranla en büyük özelliği, bu sonuncunun gerçek anlamda bir "ittifak" olmasına karşılık, birincinin sadece sömürgecilik ve yayılmacılık anlaşmazlıklarını çözen anlaşmalardan ibaret bulunmasıdır. Bununla beraber, sömürge anlaşmazlıklarının çözülmesi, bu üç devleti, yani İngiltere, Fransa ve Rusya'ya, birbirine daha çok yaklaştırıyor ve milletlerarası politikada ortak bir tutum almalarını daha kolaylaştırıyordu. Bundan dolayı, aralarında çıkar çatışmalarını kaldıran bu üç devlet, Üçlü İttifak'ın, kendi çıkar ve dayanışmalarını bozmasına engel olma hususunda, bundan sonra beraber hareket edeceklerdir.

¹⁹³ Bak.: *aynı eser*, p. 158.

¹⁹⁴ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısır 1, s. 221.

Daha 1904 İngiliz-Fransız anlaşmasından itibaren, Üçlü İttifak ile Üçlü İtilâf arasında, yani iki “blok” arasında çatışmalar başlayacak ve bu çatışmalar, Osmanlı İmparatorluğunun sorunları ile, 1914 de *I. Dünya Savaşı* dediğimiz, bir büyük savaşa varacaktır.

Bu iki konuyu, yani “Blokların Çatışması” ile “Osmanlı İmparatorluğunun Sorunları”nı ele almadan önce, belirtmemiz gereken önemli bir konu da, yine Üçlü İtilâfı güçlendiren, fakat Üçlü İttifakı da zayıflatan, İtalya'nın Üçlü İttifak içindeki gelişmeleridir.

DÖRDÜNCÜ KISIM ÜÇLÜ İTTİFAK İÇİNDE İTALYA

1. İTALYA'NIN HABEŞİSTAN MACERASI

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Üçlü İttifak'ın ilk yenilenmesi sırasında İtalya, kendisine sömürgecilik faaliyetlerinde yardım etmedikleri için müttefiklerine şikâyetle bulunmuş ve Akdeniz'deki Osmanlı topraklarından kendisine de bir pay verilmedikçe, Üçlü İttifakı yenilemeye istekli olmadığını söylemişti. 1885-1886 Doğu Rumeli yani Bulgaristan sorununun doğurduğu bunalım ve avın anda Fransa'da, intikamcılığın simgesi “Boulangisme” hareketinin doğmuş olması, Bismarck'ı korkutmuş ve İtalya'nın sömürge emellerini destekleme konusunda Avusturya'ya baskıda bulunmuştu. Dolayısıyla, İtalya, 20 Şubat 1887 de, bir taraftan Almanya ve öte taraftan da Avusturya-Macaristan ile yaptığı anlaşmalarla, Balkanlar, Adriyatik ve Ege Denizindeki Osmanlı toprakları ile Kuzey Afrika'daki topraklar üzerindeki isteklerini bu devletlere tanıtmış ve bu alanlardaki İtalyan faaliyetlerini bu devletlerin de desteklemesini sağlamıştı. Hatta bu konuda İtalya, 1887 Şubatında İngiltere ile dahi bir anlaşma yapmıştı.

Bu anlaşmalar sırasında, İtalya'nın birinci derecede gözünü diktiği Osmanlı toprağı Trablusgarp idi. Fransa Tunus'a, İngiltere Mısır'a yerleşmişti. Arada bulunan Trablusgarp da İtalya için en tabii yayılma alanıydı. Hatta, 1887 Şubatında yapılan İngiliz-İtalyan anlaşması, açık olarak burasını İtalya'ya bırakmıştı. Fakat İtalya, Trablusgarp'ı ele geçirmenin kolay olmayacağını anlayınca, önce Doğu Afrika'da başlamış olduğu sömürgecilik faaliyetini devam ettirmeye karar verdi ve o tarafa döndü.

İtalya, bütün devletlerin Afrika'ya saldırdığı bir sırada, 1885 de, Kızıldeniz kıyısında *Massawayi* ele geçirmişti. Burası Habeşistan topraklarına dahildi. Şimdi buradan genişleyerek, Habeşistan'ın tümünü ele geçirmek istedi. Gerçekten, Habeşistan'ın iç durumu da böyle bir teşebbüs için müsait görünüyordu.

Habeşistan'da *Ras* adını alan bir takım krallar ve *Negüs* adını alan bir imparator veya “Krallar Kralı” vardı. İtalya Massawa'dan ilerleyerek Habeşistan topraklarına girmeye başlayınca, Negüs Jan ile çatışma durumuna girdi. Bunun üzerine İtalya, Negüs ile imparatorluk için mücadele eden Chao Kralı *Ras Menelik* ile anlaştı ve onunla gayet yakın münasebetler kurdu. İtalya, Negüs olmak için çaba harcayan Menelik'e dayanarak Habeşistan'a yerleşmek istiyordu.

1889 yılında Negüs Jan ölünce, Menelik kendisini Negüs, yani imparator ilân etti. Lâkin Jan'ın oğlu *Mangascia*, Menelik'in imparatorluğunu tanımadı ve onunla mücadeleye girişti. Böylece Habeşistan'da bir iç savaş durumu ortaya çıktı. Menelik, bu iç savaşta İtalya'nın destek ve yardımını sağlamak için, 1889 Mayıs'ında İtalya ile *Ucciali* antlaşmasını imza etti. Bu antlaşma ile Menelik, İtalya'nın Habeşistan'dan ele geçirdiği toprakların İtalya'ya ait olduğunu kabul ediyordu ki, 1890 da İtalya bu topraklarda *Eritre* sömürgesini kuracaktır. Bundan daha önemli olarak, Ucciali Antlaşması'nın 17 inci maddesine göre, Habeş İmparatoru başka devletlerle olan münasebetlerini İtalya vasıtasile yürütecekti. Bunun anlamı, Habeşistan'ın İtalya'nın “himayesine” girmesi, İtalya'nın bir protektorası olması demektir.

Bu sırada “gümrük savaşı” dolayısıyla İtalyan-Fransız münasebetleri iyi değildi. Roma hükümetinin “sömürgecilik megalomanisi”, bu münasebetleri daha da şekerrenk hale getirdi. Bu sebeple 24 Mart 1891 ve 15 Nisan 1891 de İngiltere ile İtalya arasında yapılan anlaşmalarla İngiltere İtalya'yı Habeşistan üzerinde tamamen serbest bıraktı. Bu anlaşmalar, İtalya ile Habeşistan arasında Ucciali antlaşmasından doğan anlaşmazlığa rastlamaktaydı¹⁹⁵.

Habeşistan'da durum, bir süre sonra Menelik'in lehine bir gelişme gösterdi. Zira, *Mangascia*, Menelik karşısındaki mücadelesinden bir süre sonra vazgeçip, Menelik'in imparatorluğunu tanımak zorunda kaldı. İç mücadelevi atlatan Menelik de, İtalya'ya karşı tutumunu değiştirdi. Çünkü artık İtalya'nın desteğine ihtiyacı kalmamıştı. Bundan dolayı, İtalya'nın kontrolünü yakasını sıvırmanını yollarını aramaya başladı. İmparatorluk tacını giydiğini devletlere, İtalya'ın aracılığı ile değil, doğrudan doğruya kendisi bildirdi. İtalya buna itiraz etti. Ucciali Antlaşması'nın 17 nci maddesine göre, bunu yapamayacağını Menelik'e bildirince, Menelik de 1893 Şubatında, Ucciali Antlaşması'nı feshetti. Ucciali Antlaşması'nı esasen tanımamış olan Fransa, Menelik'in bu hareketini hararetle destekledi. Bu ise Fransız-İtalyan münasebetlerini daha da gerginleştirdi ve İtalya'nın her tarafında Fransa aleyhine gösteriler yapıldı¹⁹⁶.^{195 *}

¹⁹⁵ Debidour, *La Paix .Ai mée*, p. 184.

¹⁹⁶ > *aynı eser*, p. 184-185.

İtalya, 1894 yılında Habeşistan'a savaş açtı. Bu sırada General Marchand komutasındaki Fransız kuvvetleri de Faşoda'ya doğru ilerlemekteydi ki, bu da, daha önce belirttiğimiz gibi, Fransız-İngiliz gerginliğine sebep olacaktır.

Menelik, savaşın başında, kendisine yardıma gelen Managascia'yı İtalyan kuvvetleri karşısında yalnız bırakarak, onun büsbütün ezilesini sağladı ve rakibinden kesin olarak kurtuldu. Bundan sonra kendisi 150 bin kişilik bir kuvvetin başına geçerek, İtalyanların karşısına çıktı. İki tarafın kuvvetleri 1 Mart 1896 da Adoua da (veya Adowa) karşılaştılar. Muharebe İtalyanlar için bir hezimet oldu. İtalyan kuvvetlerini Menelik ile çäuşmaya zorlayan Başbakan *Crispi* ve kabinesi bu hezimet üzerine istifa etti. Yerine, 1891-1892 de de başbakanlık yapmış olan *Rudini* geldi. Rudini, İtalya'nın Üçlü İttifak üyeliğine, Fransa ve İngiltere ile münasebederi açısından bakılmaktaydı¹⁹⁷.

Adoua hezimetine gelince: İtalya 26 Ekim 1896 da Habeşistan'la *Addis-Ababa* antlaşmasını imzaladı. Bu andaşma ile Ucciali Antlaşması feshediliyordu. İtalya, kayıtsız ve şartsız olarak Habeşistan'ın bağımsızlığını tanıyordu. Başka bir deyişle, İtalya, bundan böyle Eritre ile yednemek zorunda kalıyordu¹⁹⁸.

Şimdi İtalya için tekrar Akdeniz kıyılarında sömürge aramaktan başka çare kalmıyordu.

2. İTALYAN-FRANSIZ ANLAŞMALARI

Habeşistan yenilgisi ve başarısızlığı İtalyan kamu oyunda büyük tepki yarattı. İtalya'nın her tarafında gösteriler yapıldı. Tepkiler, İtalya'nın müttefiklerine yöneltildi. İstifa eden Başbakan *Crispi*, bütün bu başarısızlıkların sorumluluğunu, Fransa'nın İtalya ile "isdhza" etmesine, Rusya'nın Yakın Doğu'daki dalaverelerine ve İngiltere'nin de İtalya'yı Habeşistanda yapayalnız bırakmasına bağlamaktaydı. Fakat *Crispi*'ye göre, Üçlü İtdfak, "İtalya'ya hayatı mümkün olduğunca zor bir hale getirmek için" her şeyi yapmıştı¹⁹⁹.

Crispi'den sonra yeni kabineyi, daha önce de başbakanlık yapmış olan *Antonio Rudini* kurdu. Rudini bir Fransız dostuydu. Rudini'nin başbakanlığa gelmesiyle, bir taraftan İtalya'nın Üçlü İttifak'la münasebetleri, öte yandan da İtalya'nın Fransa ile münasebederi önemli değişikliklere uğradı.

1896 Mayısında Üçlü İttifak'ın yenilenmesi gerekiyordu. İtalya bu yenileme için bazı şartlar ileri sürmek istedi. Şu sebepten: 1887 Şubatında imzalanıp, İngiltere'yi Mısır'da ve İtalya'yı da Trablusgarp'te serbest bırakan anlaşmanın süresi 1896 Şubatında sona erdiğinde, İngiltere bunu yenilemedi. Bu olay İtalya'yı korkuttu. Zira, Trablusgarp konusunda İngiltere'nin desteğinden yoksun kalı-

¹⁹⁷ Bak. Hauser, adı geçen eser, p. 418-419.

¹⁹⁸ Debidour, aynı eser, p. 201-202.

¹⁹⁹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 144.

yordu. İngiltere'nin dostluğunu ve desteğini tekrar kazanmak isteyen İtalya, Üçlü İttifak'ın yenilenmesinde imzalanacak bir protokol ile, bu ittifakın İngiltere'ye yöneltilemeyeceği müttefiklerine kabul ettirmek istedi. Almanya ve Avusturya, İtalya'nın bu şartını kabul etmediler. Zira, İngiltere bu protokolün varlığından herhangi bir şekilde haberdar olursa, Üçlü İttifak'ın Fransa'ya karşı olduğunu kasıtlı olarak etrafa yayar ve bu da Fransız-Alman münasebetlerini bozabilirdi. Hatta, Üçlü İttifak'ın Fransız-Rus ittifakına karşı olduğunu etrafa yayar ve bu da Rus-Alman münasebetlerini bozabilirdi. Halbuki, Almanya, ne Fransa ve ne de Rusya ile münasebetlerinin bozulmasını istemiyordu.

Fakat İtalya görüşünde ısrar etdi. O kadar ki, İngiltere ve Fransa, Üçlü İttifak devletleriyle savaşa girecek olurlarsa, İtalya'nın savaşa girmek zorunda olmamasını istedi. Almanya ise buna hiç yanaşmadı. Bu konuda müzakereler yapılırken, 1896 Mayısı geldi geçti ve Üçlü İttifak otomatik olarak yenilendi. Zira İtalya Üçlü İttifakı feshetme yoluna da gitmemişti.

Mamafih bu olay İtalya'nın yeni durumunu göstermeye yetiyordu. İtalya, Baılı devletlere yanaşma konusunda bundan sonra daha fazla çaba harcadı. Bu çabanın sonucu, Fransa ile İtalya arasında 28 Eylül 1896 da bir takım anlaşmalar imzalandı. Bu anlaşmaların hiç biri “siyasal” nitelikli değildi²⁰⁰. Bunlar, ticaret ve denizcilik, ikamet ve suçluların iadesine ait anlaşmalardı. Bu anlaşmalarla iki devlet bir süredir aralarında devam eden ekonomik ve ticarî çatışmalara son verdikleri gibi, ilk iki anlaşma, dolaylı da olsa, Fransa'nın Tunus üzerindeki himayesini, ilk defa olarak, resmen tanıyordu. Buna karşılık İtalya da Tunus'daki İtalyanlar için bazı ayrıcalıklar elde ediyordu.

1897 yılında İtalyan veliahdı Victor Emmanuel ile karısı (Karadağ prensesi idi) Paris'i ziyaret ettiklerinde, Fransızlar kendilerine büyük gösterilerde bulundular. İtalya şimdi, Üçlü İttifak'ın bir savunma ittifakı olduğunu söyleyerek Fransa ile yakınlaşmasını arttırmaya çalışıyordu.

1898 yılı Kasımında, İtalya ile Fransa arasında, mektup teatisi suretile, 1888 denberi bir hayli azalmış olan ticaret münasebetlerini yeniden canlandıran ve gümrük savaşına son veren bir anlaşma daha imzalandı. Gümrük savaşından en fazla zarar gören İtalya olmuştu.

İtalya, Fransa ile yaptığı bu anlaşmaların, dolaylı bir şekilde de olsa, Üçlü İttifak'a ters düşmediğini söylemekle beraber, Almanya ve Avusturya, İtalya'dan şüphe etmekte kendilerini haklı görmeye başlamışlardı²⁰¹.

Fransa ve İngiltere 31 Mart 1899 da Kongo ile Yukarı Nil bölgesini kapsayan nüfuz alanları anlaşmasını yaptıklarında İtalya'nın telâşlanması üzerine, Fransa,

²⁰¹ Bu anlaşmalar için bak.: Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 242.

²⁰¹ aynı eser, p. 243.

Tunus'un doğusunda kendisinin hiç bir emeli bulunmadığı hususunda teminat vererek, İtalya'nın Trablusgarb konusundaki endişelerini gidermişti. Bunun arkasından da, İtalya ile Fransa, 1900 Aralık ayında, gizli nota teatisi suretile yaptıkları anlaşmada, İtalya'nın Trablusgarb'taki ve Fransa'nın da Fas üzerindeki emellerini karşılıklı olarak tanıdılar²⁰².

Bu arada, 1900 Temmuzunda, İtalya Kralı Umberto bir anarşist tarafından öldürüldü ve yerine III. Victor Emmanuel tahta geçti. Yeni Kral Üçlü İttifak devletlerine sempati duymazdı. Fransız-İtalyan dostluğuna bağlıydı ve bu sebepten, bu tarihten sonra Fransız-İtalyan yakınlaşması daha da arttı.

Aralık 1900 anlaşması, belirttiğimiz gibi, nota teatisi suretile yapıldığı için, Parlâmento'nun onayından geçirilmemiş ve dolayısıyla gizliliği de korunmuştu. Fakat 1901 Aralık ayında, Dışişleri Bakanı Prinetti, Parlâmento'da yaptığı bir konuşmada açıklayınca, Almanya ve Avusturya İtalya'yı protesto ettiler. Prinetti ise, kendisinden önceki Dışişleri Bakanı Visconti Venosta'nın, bu anlaşmadan Almanya ve Avusturya'yı haberdar ettiğini sandığımı söyleyerek, işin içinden bir teville sıyrılmaya çalıştı^{203 204}.

Almanya, İtalya'nın Fransa ile bir anlama yaptığını ve özellikle bu anlaşmanın Trablusgarb'ı kapsadığını öğrenince telâşlandı. Çünkü, İtalya, müttefiklerine haber vermeden Trablusgarb'ı işgale kalkabilir ve Osmanlı Devletile çatışmaya sürüklenmek suretile, Almanya'nın Yakın Doğu'daki çıkarlarını da tehlikeye düşürebilirdi.

Bununla beraber von Bülow, 8 ocak 1902 de Reichstag'da yaptığı konuşmada, biraz da İtalya ile alay ederek, Üçlü İttifak'ın gayet iyi yürüdüğünü, daha uzun zaman yaşamasa bile, yine de ölmüş olduğunu söylemenin haksızlık olacağını ve bir şekilde devam edeceğini söyledikten sonra, şöyle dedi: *"Mutlu bir ailede kadın, bir başka kavalye ile masumane bir vals turu yaparsa, kocasının hemen kızmaya hakkı yoktur. Önemli olan... kocası ile beraber yaşamasının kendisine daha fazla maddi menfaat sağlayacağını kadının bilmesidir."* Von Bülow İtalya'ya yaptığı bu uyarmayı şu şekilde bağladı: *"Üçlü İttifak, kâr esasına geçire kurulmuş bir ticarî şirket değil, bir sigorta müessesesidir"*²⁰⁵ ¹. Bununla beraber, İtalya'ya büyük sempatisi olan von Bülow²⁰⁵, İtalya'nın, Trablusgarb konusunda Fransa'nın muhalefetinden korktuğu için Üçlü İttifak'tan ayrılmak isteme-

²⁰² Fay, *aynı eser*, p. 144-145; Anlaşmanın metni: Colliard, *adı geçen eser*, p. 422-423.

²⁰³ Fay, *adı geçen eser*, p. 145.

²⁰⁴ Fay, *aynı eser*, p. 145-146. Von Bülow, hatıratında bu sözleri şu şekilde vermektedir: *"Önemli olan, karısı kendi einde olmaktan çok memnun ise, kocasının karısını evde tutabilmesidir"* (*Mémoires de von Bülow*, Tome I, p. 480). Von Bülow'un kendisinin bu ifadesi ile, Fay'ın verdiği cümlelerin arasında önemli anlam farkı olduğu açıktır. Fay, von Bülow'un sözleri için kaynak göstermemektedir.

²⁰⁵ Hauser, *adı geçen eser*, p. 421.

diğini, “*bütün güzel kadınlar gibi, zorlanmadıkça, sadakatten ayrılmayacağını*” bildiğini söylemektedir²⁰⁶.

Fakat bütün bu uyarılar İtalya üzerinde tamamen etkisiz kalmış görünüyor. 28 Haziran 1902 tarihinde Üçlü İttifak bir defa daha yenilendi. Ve bu yenileme sırasında imzalanan ek bir protokol ile, bu defa İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerini Avusturya da taniyordu. Halbuki 1887 yenilemesinde, Avusturya sadece Yakın Doğu statükosunu kabul etmiş, Kuzey Afrika statükosunu yalnızca Almanya kabul etmişti. Şimdi aynı şeyi Avusturya da kabul etmekteydi²⁰⁷.

Üçlü İttifakın yenileme görüşmeleri yapılırken, Fransa da İtalya ile görüşme halindeydi. Fransa, Almanya'nın kendisine saldırması halinde, İtalya'nın Almanya'nın yanında yer almamasını sağlamak istiyordu²⁰⁸. İtalya Dışişleri Bakanı Prinetti, Üçlü İttifakın yenilenmesinden sonra, Fransız meslekdaşı Delcasse'ye, Üçlü İttifak'taki üyeliğinin ne doğrudan doğruya ve ne de dolaylı olarak Fransa'ya yönelmeyeceğine dair gizlice teminat verdiyse de, Delcasse bunu yazılı taahhüt haline getirmek istedi. İtalya, Fransa'nın bu isteğini kabul etti. Bunun sonucu olarak, 1 Kasım 1902 de İtalyan ve Fransız hükümetleri arasında teati edilen notalarla, Fransa'nın Roma büyükelçisi ile İtalya Dışişleri bakanı'nın adını alan “*Barrere-Prinetti Anlaşması*” denen anlaşma yapıldı²⁰⁹. Bu anlaşma ile:

1. Taraflardan biri, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, bir veya bir kaç devletin saldırısına uğrarsa, diğer taraf, tam bir tarafsızlık gösterecektir.

2. Yine taraflardan biri, doğrudan doğruya bir tahrik sonucu onurunu veya güvenliğini korumak amacı ile bir veya bir kaç devlete savaş ilân ederse, diğer taraf yine tam bir tarafsızlık gösterecektir. Mamafih, böyle bir durumun ortaya çıkması halinde, “doğrudan doğruya bir tahrik” in söz konusu olup olmadığını takdir etmesine imkân vermek üzere, savaş ilân edecek olan taraf bu niyetini daha önceden öbür tarafa bildirecektir.

Bu anlaşma, Üçlü İttifak'ın yenilenmesinden on gün kadar sonra yapıldığı halde, İtalya bakımından tâbir caizse bu “iki yüzlülüğü” ortadan kaldırmak için, 1 Kasım 1902 tarihi konulmuştu.

İtalya bununla da kalmadı. Bu anlaşmanın imzasından sonra Fransız elçisi Barrere, Prinetti'ye, “doğrudan doğruya tahrik” ten ne anladığını sorduğu zaman, Prinetti, örnek olarak 1870 deki *Ems Telgrafi'm* veya yine o tarihte

²⁰¹¹ *Mémoires de von Bülow*, Tome I, p. 480.

²⁰⁷ üçlü İttifak'm 1902 yenilenmesinin metni: Pribram, *Les Traités Politiques Secrets de l'Autriche-Hongrie 1879-1914* Tome I, p. 127-133.

²⁰⁸ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 146.

²⁰⁹ Anlaşmanın metni: Fay, *aynı eser*, p. 146; Colliard, *adı geçen eser*, p. 423-427.

İmparator I. Wilhelm'in Fransız elçisi Benedetti'yi kabul etmemesini zikretti²¹⁰ ²¹¹. Yani İtalya, “doğrudan doğruya tahriki” oldukça hafife alıyordu.

1902 anlaşması gizli olmasına rağmen, kısa bir süre sonra Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse, Fransız parlamentosundan yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “İtalyan politikası ittifakları sebebile, ne doğrudan doğruya ve ne de dolaylı olarak Fransa'ya yönelmiş değildir. Hiç bir halde ve hiç bir şekilde, İtalya bize karşı olan bir saldırıya âlet olmayacaktır”²¹².

1902 Anlaşmasından sonra Fransa ile İtalya'nın münasebetleri daha fazla samimileşti. İngiltere ile Fransa arasında 1904 anlaşmasının imzasından sonra Fransa, İngiltere ile İtalya arasındaki yakınlaşmada bir köprü görevini üstlendi. Buna karşılık İtalya'nın Avusturya ile münasebetleri giderek zayıfladı. Avusturya'ya karşı İtalyan irredantizmi yeniden canlandı. İtalya, Adriyatik bölgesi ile Arnavutluk üzerine daha fazla düşmeye başladı. Bu ise, kendisini Avusturya ile, ister istemez çatışma durumuna soktu. 1903 yılında bütün İtalya'da Avusturya'ya karşı irredantizm gösterileri yapıldığında, İtalyan hükümeti bu gösterileri kontrol altına almada büyük sıkıntı çekti.

Fransa Cumhurbaşkanı Loubet 1904 Nisanında İtalya'yı ziyaret ettiğinde, Napoli ve Roma'da büyük sevgi gösterilenle karşılandı. Törenlerde ve ziyafetlerde yapılan karşılıklı konuşmalarda, İtalya, Üçlü İttifak sözünü ağzına bile almadı ve bu da Almanya'nın protestosuna dahi sebep oldu. Bu duruma son derece sinirlenen Almanya'nın Roma elçisi, Bülovv'a gönderdiği mektubunda, İtalya'ya karşı yumuşaklığı ve nezaketi bırakıp artık sert davranılmasını istiyordu²¹² *. Von Bülovv ise, bu görüşün aksini savunmaktaydı. 1905 Martunda Kaiser Wilhelm'e yazdığı mektupta şöyle demektedir: “Üçlü İttifakın görüntüsü hiç bozulmadan korunmalıdır. Özellikle şu sebepten: İtalyanlar Üçlü İttifak'ta kaldıkları sürece, düşman tarafı kendisine güvensizlikle bakacaktır. Bununla beraber, bir karışıklık durumunda, İtalya'nın bizimle aktif bir işbirliği konusunda da hiç bir hayale kapılmamalıyız. Fakat yine de bir avantajımız olacak: İtalya'nın, Fransa'nın yanında yer alması yerine tarafsız kalması”TM.

Bu atmosfer içindedir ki, 1906 Ocak ayında Fas krizi dolayısıyla toplanan Alceziras Konferansı'nda İtalya, Almanya'yı hiç desteklemedi. 1906 Martında, İtalya Dışişleri Bakanı Sannino, İtalyan parlamentosunda yaptığı konuşmada, “Üçlü İttifaka kalben bağlı olmakla beraber, İngiltere ile geleneksel yakınlığımızı ve Fransa ile de namuslu dostluğumuzu devam ettirmek zorundayız” dediğinde, bu konuşmanın raporu II. Wilhelm'e sunulduğunda, Kaiser bu raporun altına

²¹⁰ P. 147, s. 147.

²¹¹ Comte Carlo Sforza, *L'Italie Contemporaine*, Paris, La Nouvelle Edition, 1948, p. 128.

²¹² Fay, adı geçen eser, Tome I, p. 148-149.

²¹⁰ aynı eser, p. 149.

şu notu koymuştu: “*İncil’de der ki, hiç kimse iki efendiye birden hizmet edemez. Hele üç efendiye asla! Fransa, İngiltere ve Üçlü İttifak, işte bu kesin olarak imkânsızdır. İtalya’nın İngiliz-Fransız grubunda yer alması çok muhtemeldir*”²¹¹. II. Wilhelm’in bu doğru tahmini, 1. Dünya Savaşının ikinci yılında, 1915 de aynen gerçekleşecekür.

Almanya’nın İtalya’ya karşı bu güvensizliğine esasında Fransa da aynen sahip bulunuyordu. Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincare, 1912 yılında Iswolsky’ye şöyle diyecektir: “*Ne Üçlü itilâf ve ne de Üçlü İttifak, İtalya’nın sadakatine güvenemez*”²¹². Bu sebeptendir ki, Almanya, fakat özellikle von Bülow, İtalya’yı, pamuk ipliği ile de olsa, Üçlü İttifak’a bağlı tutmaya çalışmaktaydı. Bu politikasında da haksız sayılmazdı. Çünkü, İtalya Üçlü İttifak içinde bulunduğu sürece, karşı taraf da İtalya’ya güvenemezdi. ²¹⁴

²¹⁴ Fay, *aynı eser*, p. 150.

²¹¹ *aynı eser*, p. 147.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BLOKLARIN ÇATIŞMASI, 1905-1911

1907 İngiliz-Rus Anlaşması ile, Üçlü İttifak'm karşısında, ikinci bir blok olarak, Üçlü İtilâf veya *Üçlü Anlaşma* ortaya çıkmış oluyordu. Bundan sonraki gelişmeler, artık bu iki blokun çatışmalarından doğan krizleri içine alacak ve bu krizler, Osmanlı İmparatorluğunu da içine alan Balkan çatışmaları ile 1914 de 1. Dünya Savaşının patlamasına sebep olacaktır.

Bismarck 20 Mart 1890 da Şansölye'likten ayrılıncaya kadar, Alman dış politikasının bütün çabalarını, Fransa'yı yalnız bırakmaya ve Almanya'ya karşı herhangi bir ittifakın teşekkülünü önlemeye yöneltmişti. Ayrıca, Avrupa barışının korunmasına da büyük özen göstermişti. Çünkü gayet iyi görmüştü ki, Avrupa'da patlak verecek herhangi bir çatışma, Almanya'nın zararına, Fransa'nın yararına olacaktır. Bismarck gayet iyi biliyordu ki, böyle bir Avrupa veya bir Alman-Fransız çatışmasında Avrupa devletleri, 1870-71 de olduğu gibi, sadece seyretmekle yetinmeyeceklerdi.

Fakat imparator II. Wilhelm de dahil olmak üzere, kendisinden sonra gelenler, Bismarck politikasının bu ana noktalarını anlayamadılar. Onlar Almanya'yı büyük devlet yapmak istediler. Lâkin Almanya'nın karşısında kuvvetli bir blokun kurulmasına sebep oldular. Karşı tarafla uzlaşma teşebbüsleri ise, hareket noktasında yapılan hatalar dolayısıyla, başarısızlığa mahkûm oldu.

Sorun burada da kalmadı. 1904 İngiliz-Fransız anlaşmasından sonra Almanya durumun ciddiyeünü gördü. Bu bloku yıkmak içinde 1905 ten itibaren bir takım taktiklere başvurunca, ister istemez bu blokla bir dizi çatışmalar içine girmekten geri kalmadı.

Bu çatışmaların giderek artması, 1914 de 1. Dünya Savaşı'nın patlamasına kadar vardı. Fakat, 1905-1911 arası bu çatışmaların ve bloklar arası rekabetin en harareti safhasını teşkil eder.

1911-1914 arasındaki çatışmalar, daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olduğu için, bunlara Osmanlı İmparatorluğu bölümünde değineceğiz.

Bir başka noktayı da belirtmeden geçemeyiz: Gerek Üçlü İttifak, gerek Üçlü Anlaşma veya Üçlü İtilâf, başlangıçta tam anlamı ile "savunma" ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. Fakat her iki blok da, birbiri ile çatıştığı her defasında, biri diğerinden daha zaf kalmamak için, kendisini güçlendirmeye, dolayısıyla silâh-

lanmaya önem vermiştir. Bu şekilde başlangıçta tamamen s anın m aya yönelik bu bloklaşmalar, sonunda saldırı için hazırlıklı olma durumuna geçtiler. “Savunma” nitelikli bloklar, gelişmelerin ve çatışmaların sonucu olarak, “saldırgan” nitelik kazanmak zorunda kaldılar. Bir halde ki, iki tarafın birbirine karşı tutumları öyle bir hale geldi ki, bir “patlama” için bir küçük “kıvılcım” yeterliydi. Bundan dolaydır ki, Saray-Bosna’da bir suikastçının tabancasından çıkan bir tek kurşun, koca bir Dünya Savaşı’nı ateşlemeye yetti.

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ FAS BUHRANI

Fas yüzünden Avrupa diplomasisi iki defa büyük kriz ve gerginlik geçirmiştir. Biri 1905 yılında, diğeri de 1911 yılındadır.

Birinci Fas krizi veya Fas buhranı, 1904 tarihli İngiliz-Fransız anlaşmasını Fransa’nın uygulama alanına koymak istemesinden ve Almanya’nın da, hem bu anlaşmayı bozmak ve hem de İngiliz-Fransız münasebetlerini zayıflatmak istemesinden doğmuştur.

Diğer taraftan, Fas buhranı, bir bakıma Şansölye Bülow’un eseri olmuştur denebilir. Çünkü, bu krizi Bülow, Alman İmparatoru’nun arzuları hilâfına kıskırtmıştır. **II.** Wilhelm, Fransa ile yakınlaşmaya taraftardı. Bunun için de Rusya’)! kullanmak istiyordu. Rusya ile Almanya’nın yakınlaşması Fransa’yı da Almanya’nın yanına getirir ve üçü birleşerek, İngiltere’ye karşı bir “Kıt’a Ligi” kurulabilirdi. **II.** Wilhelm’in İngiltere’ye sempatisi yoktu.

Buna karşılık, Şansölye Bülow ile, Alman Dışişleri Bakanlığının etkin kişilerinden Holstein’in Fransa’ya karşı sempatisi yoktu. Bu sebeple, her ikisi de 1904 İngiliz-Fransız anlaşmasını hiç hoş karşılamamışlar ve daha başlangıçtan itibaren bu anlaşma)! sarsıntıya uğratmak için Fas krizini tahrik etmişlerdir. Ne var ki, **II.** Wilhelm, Fas yüzünden İngiltere ve Fransa ile bir gerginlik çıkmasını istemediği gibi, Fas konusunda Fransa ile İspanya arasında bir anlaşma için görüşmele yapıldığı zaman da, İspanya Kralı’nı kuşayarak, Almanya’nın hiç bir toprak isteği olmadığını ve Fas ile de ilgilenmediğini bildirmişti¹. Bu ise von Bülow ile Dışişleri Bakanlığındaki meslekdaşlarının ellerini bağlamıştı.

Bundan dolaydır ki, “Entente Cordiale” in imzasından bir kaç gün sonra, 12 Nisan 1904 de Bülow, Alman parlâmentosunda yapığı konuşmada, *“İngiltere ile Fransa arasında yapılan sömürgecilik anlaşmasını başka bir devlete yöneltmiş bir ok gibi telâkki etmek için hiç bir sebep mevcut değildir. Söz konusu olan, İngiltere ile Fransa’nın, eskidenberi süregelen anlaşmazlıklarından, bir uzlaşma*

¹ Sidney Bradshaw Fay. *Lcs Origines de /a Guerre Mondiale*, Tome I, p. 157-158.

ile yakalarını kurtarmalarıdır” dedikten² sonra, Almanya'nın çıkarları bakımından bu anlaşmaya itiraz etmek için sebep olmadığı, aksine, Fas'ta asayiş ve sükûnetin sağlanmasının Almanya'nın çıkarları bakımından da yararlı olacağını³ 4 söylemiştir.

İngiltere Kralı VII. Edward da 1904 Haziranında Almanya'yı ziyaretinde, von Bülow'a şöyle demişti: “İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşma Almanya için bir tehdit teşkil etmiyor. Almanya'yı izole etmeyi aklımdan bile geçirmiyorum. Aksine, benim arzum, büyük devletler arasındaki sürtüşmeleri azaltmak ve mümkün olduğunca uzun süreli bir barışı sağlamaktır”¹. Bülow, bu sözlere itiraz etmemiş, yalnız, İngiltere'nin, Almanya ile Rusya arasında bir yakınlaşmayı önlemek istediğini düşünmüştü⁵.

Hatta 1904 Ekiminde Fransa ve İspanya Fas konusunda anlaşmaları zaman, bu anlaşma da Berlin'e bildirilmiş, fakat Berlin'den herhangi bir tepki gelmemişti⁶. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, II. Wilhelm zaten bu anlaşmaya yeşil ışık yakmıştı.

Durum bu şekilde iken, II. Wilhelm 31 Mart 1905 günü bir Alman savaş gemisi ile Tanca'ya çıkı ve “Herkesin bilmesini isterim ki, Tanca'yı ziyaretimin sebebi, Almanya'nın Fas'daki menfaatlerini korumak için elimden gelen her şeyi yapmaya kararlı olduğumu göstermektir. Fas Sultanı'nı kesin olarak bağımsız bir hükümdar telâkki ediyorum” dedi ve Fas'da yapılacak reformlarda, ülkede düzenin bozulmaması gerektiğini söyledi⁷. Birinci Fas krizi dediğimiz kriz, II. Wilhelm'in Fas'a yaptığı bu ziyaret ve bu sözlerle başladı. Açık ki, bu sözler, Fas'a yerleşmek isteyen Fransa'ya karşı tam bir meydana okuma idi. Şimdiye kadar sesini çıkarmamış olan Almanya, niye birdenbire hareketlenip sertleşti?

Fransa 1904 Ekiminde İspanya ile de Fas konusunda anlaşuktan sonra, 1904 Kasımında bir Fransız heyeti Fas Sultanı ile görüşmeler yapmak üzere Fas'a geldi. Fransa şimdi 1904 İngiliz-Fransız anlaşmasının uygulamasına geçiyordu. Çünkü Fransız heyeti, Fas Sultanı'ndan, Fas ordusunun Fransız subayları tarafından eğitilmesi, Fas mâliyesinin Fransa tarafından kontrolü gibi, “reform” adı altında bir takım isteklerde bulunduğu gibi, Sultan'a da âdeta bir “vasal” muamelesi yaptı. İşte bu durum, zaten baştanberi İngiliz-Fransız anlaşmasından hoşlanmamış olan von Bülow'u harekete geçmeye şevketmiş görünüyor. Bülow bu konuda şunları söylemektedir: “1904-1905 kışında olaylar ters bir dönüş aldı. Delcassé pençesini göstermeye başladı. Fransız basınında Fas'a “barışçı yolla uii-

² Mémoires de Chancelier Prince de Bülow, Tome II, p. 131.

³ Debidour, Histoire Diplomatique de l'Europe-Vers la Grande Guerre, p. 8.

⁴ Mémoires de Von Bülow, Tome II, p. 74.

¹ aynı kaynak, p. 75.

⁶ Debidour, Vers la Glante Guerre, p. 9.

⁷ aynı eser, p. 17.

fuz etme” (pénétration pacifique) haberlerini yaydı ve fransız gazeteleri de Fas imparatorluğunun “Tuuuulaştırılması”ndan (tunisification), yani Fas’ı da Tunus gibi bir vasal devlet haline getirmekten söz etmeye başladılar... Fransız elçisi de Sultan’a, tepeden bakan bir eda ile, bir vasal muamelesi yapıyordu... Bu bir dizi kışkırtmalar karşısında, Alman İmparatorluğu’nun varlığını Paris’e hatırlatmayı zorunlu gördüm⁶. Bülow’a göre, Fransa’nın saldırgan politikalarına son vermek gerekiyordu.

Von Bülow’un, İngiliz-Fransız anlaşmasının üzerinden aylar geçtikten sonra bu sert tepkiyi göstermesinin bir diğer sebebi, gerek kendisinin, gerek Holstein’in, bu anlaşma üzerinde yavaş yavaş düşündükçe, bu anlaşmanın, Almanya’nın Fas’daki çıkarlarını ihlâl edeceği kararına varmaları ve Fransa, bu anlaşmadan Almanya’yı resmen haberdar edinceye kadar da Almanya’nın sesini çıkarmamasına karar vermeleri idi^{8 9}. Gerçekten, Almanya’nın Fas’da ekonomik çıkarları olduğunu bildiği halde, Fransa 1904 anlaşmasından Almanya’yı haberdar etme gereğini duymamıştı. Üstelik, şimdi bu anlaşmanın uygulanmasına eylemli olarak geçiyordu. Bu durum, Bülow’u karşı-darbeyi vurmaya şevketmiş görünüyor.

Bununla beraber, II. Wilhelm, bu Tanca ziyaretini istemiye istemiye ve Bülow’un İsrarları üzerine yaptı. Bundan dolayıdır ki, Bülow, imparatoru bir oldu-bitti karşısında bırakmak için, Alman basınına, daha günler öncesinden, II. Wilhelm’in Tanca’yı ziyareti haberini sızdırdı. Bu haber üzerine, bütün devletler Almanya’nın Fransa üzerinde bir baskı yapacağını anladılar. II. Wilhelm, bu durum karşısında, Bülow’a, “Tanca’ya telgraf çekiniz; ziyaretim tamamen turistikdir. Ne kabul ve ne diğer şeyler istemiyorum”¹⁰ dediyse de, II. Wilhelm’in bu tereddüdünü haber alan Delcassé, fransız basınına, bunu kendisinin bir diplomatik başarısı şeklinde yayınca, II. Wilhelm de buna sinirlendi ve Tanca’ya kararlı bir şekilde gitti¹¹.

II. Wilhelm’in Tanca konuşması Fas Sultanı’nı da cesaretlendirdi ve Almanya’dan, konunun bir milletlerarası konferansta ele alınmasını istedi. Bülow’un istediği de zaten buydu. Amaç, Fransa’ya, Fas’da istediği gibi hareket edemeyeceğini göstermekti. Bu sebeple Bülow Fas sorununun milledearası bir konferansta ele alınmasını devletlere teklif etti. Bülow bu teklifi yaparken 1880 Madrid Konferansı kararlarına dayanıyordu. 1880 Madrid Konferansında Fas’ın toprak bütünlüğünün korunmasına ve Fas’da bütün devletler için “açık kapı” ilkesinin yani ticaret eşitliği ilkesinin uygulanmasına karar verilmişti. Bülow’a göre, Madrid Konferansı kararları olmasa bile, Almanya’nın 1890 da Fas ile imza

⁸ *Mémoires de von Bülow*, Tome II, p. 132.

⁹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 173.

¹⁰ Fay, aynı eser, Tome I, p. 176.

¹¹ aynı eser, p. 177.

etmiş olduğu bir ticaret anlaşması vardı ve bu anlaşma ile Fas, Almanya'ya “en fazla kayırlan devlet” ilkesini uygulayacaktı¹². Bülow, Londra, Viyana ve Petersburg elçilerine gönderdiği talimatta, “*insanın cebinden 5 mark veya 5.000 mark alınmış olması hiç farketmez; insan daima kendisini samuurlar. Fas'daki önemli ekonomik çıkarlarımızı, hiç sesimizi çıkarmadan feda edip geçenyiz*” diyordu¹³.

Diğer taraftan Bülow, milletlerarası konferans teklifini yaparken, önce Madrid Konferansı kararlarını imza etmiş olan Birleşik Amerika nezdinde de zemin yoklaması yapmış ve Amerika da, daima açık kapı politikasına ve Fas sorununun mülteferarası bir konferansta ele alınmasına taraftar olduğunu bildirmişti¹⁴. Rusya bu sırada Japonya ile Uzak Doğuda savaş halindeydi ve devamlı yenilgilere uğramaktaydı. Dolayısıyla Fransa ile meşgul olacak hali yoktu. Zaten, Bülow'un da krizi harekete geçirirken Rusya'nın bu durumundan yararlandığı belirtilir¹⁵ ¹⁶. Avusturya'ya gelince, o da zaten Almanya'nın ayrılmaz müttefiki idi. Dolayısıyla, Bülow, milletlerarası konferans fikrini savunurken, bütün bu unsurları hesaba katmıştı.

Almanya'nın Fas sorununda Fransa'ya cephe alması, Fransız kabinesi içinde görüş ayrılığı doğurdu. Dışişleri Bakanı Delcasse, Almanya'nın blöf yaptığını, dolayısıyla milletlerarası konferans teklifinin reddini istedi. Başbakan Rouvier ise aksi düşüncede idi. Fas sorunu yüzünden Almanya ile Fransa arasında bir savaşın çıkmasından korkuyordu¹⁰. Rouvier, 26 Nisan 1905 günü Alman büyükelçisi Prens Radolin ile yaptığı bir konuşmada, Almanya ile Fransa arasında en küçük bir güçlüğün dahi çıkmasını arzu etmediğini, Almanya ile Fransa'nın birbirlerinin yanında olması gerektiğini, bunun dünya barışı için gerekli olduğunu, hele “basit bir Fas sorunundan dolayı”, Fransa ile Almanya'nın kavga ettiğini tasavvur etmenin “*imkânsız ve câuice*” olacağını söyledi¹⁷. Rouvier, bu tutumunda, Rusya'nın Uzak Doğu'da Japonya karşısındaki yenilgilerinden de etkilenmiştir¹⁸.

Fransız kabinesi içindeki bu görüş ayrılığını farkederek Almanya, tutumunu daha da sertleştirdi. Fransız-Alman münasebetleri iyice gerginleşti. Çünkü milliyetçi çevreler ve Fransız basını Delcasse'ye destek veriyor ve Almanya'ya hücum

¹² *Mémoires de von Bülow*, Tome II, p. 134.

¹³ *avın kaynak*, p. 136.

¹⁴ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 178.

¹⁵ Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 14 ve 32.

¹⁶ Von Bülow'un hâtrauna bakılırsa. Rouvier haklı görünür. Zira Bülow, “Ben ne şimdi, ne de sonrası için, Fransa ile bir savaş istemiyordum. Bövle bir savaşın bir dünya savaşına varabileceğinin bilincindeydim. Fakat Fransa'yı bir savaş alternatifini karşısında bırakmaktan da korkmuyordum” demektedir (*Mémoires*, Tome II, p. 132). Ayrıca, Bülow, Delcasse'nin de işi bir savaşa kadar götürme kararında olduğuna inanmış görünmektedir (Bak.: *Mémoires*, Tome II, p. 133).

¹⁷ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 179.

¹⁸ Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 19.

ediyordu. Delcassé, bir Fransız-Alman savaşı çıkacak olursa, İngiltere'nin Fransa'nın yardımına geleceğine inanıyordu. Gerçekten bu sırada İngiltere Fransayı destekliyordu. *The Times* gazetesi Delcassé için "Büyük Fransız" deyimini kullanırken, milletlerarası konferansı kabul etmenin Fransa için bir "teslim olma" manasına geleceğini ve "haysiyet kırıcı" olacağını yazıyordu. Diğer İngiliz gazeteleri de aynı havadaydı. Kral VII Edward bile, Nisan 1905 başında Nice'e yaptığı geziden sonra Paris'e de uğramış, Başbakan Rouvier ile görüşmüş ve Delcassé'yi de kabul etmişti. Başbakan Rouvier'ye de, Delcassé'yi kabinede muhafaza etmesini tavsiye etmişti^{19 20}.

İngiltere'nin bu tutumu İngiliz-Alman münasebetlerini de gerginleştirdi. Buna rağmen, Fransız kabinesi, bir savaş halinde İngiltere'nin yardımına güvenemiyordu. Esasen kabine, bir Fas sorunu yüzünden bir savaşın çıkmasını da istemiyordu. Nihayet Fransız kabinesinin 6 Haziran 1905 günü yaptığı toplantıda, Delcassé savunduğu görüşlerinde yalnız kalınca, istifa etti²¹. Bu tartışmalar sırasında Delcassé, "*Bugün eğilirseniz, yarın da eğilmek zorunda kalacaksınız ve ondan sonra hep eğilmek zorunda kalacaksınız*" demişti. İstifasından sonra kabine arkadaşlarına veda ederken, bakanlardan biri kendisine "*Sanırım istikbal sizi haklı çıkaracak*" demiştir^{21 22 23}.

Decassé'nin istifasından sonra Başbakan Rouvier Dışişleri Bakanlığını da üzerine aldı.

Delcassé'nin istifa ettiği gün, II. Wilhelm de von Bülow'a "Prens" ünvanını tevcih etti. İmparatorun bu hareketi, Delcassé'yi istifa ettirmek suretile von Bülow'un kazanmış olduğu diplomatik başarı dolayısıyla olduğu şeklinde o zaman Avrupa'da genel bir yorum yapılmış ise de, Bülow hâtrâtında bunun doğru olmadığını, çünkü İmparatorun durumu kendisine 6 Haziran sabahı bildirdiğini, halbuki Delcassé'nin istifası haberinin ancak 6 Haziran akşamı Berlin'e ulaştığını söylemektedir²¹.

Delcassé'nin istifası şüphesiz Almanya için tam bir diplomatik zaferdi. Fakat sorun yine de hemen çözümlenemedi. Rouvier, Delcassé'nin istifası ile sorunun çözümlenmiş olduğunu sanarak artık milletlerarası konferansa gitmek istemedi. Almanya ise dayattı. Fransız-Alman münasebetleri gerginleşti. Bunun üzerine Fransa, kendisinin Fas'daki özel durumunun ve meşrû menfaatlerinin tanınması şartı ile konferansa gitmeye razı oldu. Almanya da bunu kabul etti ve 8 Temmuz 1905 de, nota teatisi suretile bu konuda bir anlaşma yapıldı²⁹.

¹⁹ von Bülow, *Mémoires*, Tome II, p. 137.

²⁰ Kabinedeki tartışmaların bir kısmı için bak.: Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 22-23.

²¹ arat eser, p. 24.

²² von Bülow, *Mémoires*, Tome II, p. 145.

²³ Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 27-28.

Fakat bu anlaşmayı başka bir anlaşmazlık izledi. Bu da konferansın gündemi konusuydu. Almanya, Fas ile ilgili bütün ihtilâflı konuların konferans gündemine sokulmasını istedi. Bu ise, Fransa'nın Fas'daki bir çok ilgilerinin konferansta tartışılması demektir. Fransa, özellikle, Cezayir'e komşu olması sebebiyle Fas'da asayiş ve güvenliğin sağlanması görevinin kendisine verilmesini istiyordu. Bu konudaki görüşmeler Eylül ayı sonuna kadar devam etti ve nihayet 28 Eylül 1905 de Fransa ile Almanya arasında ikinci bir anlaşma yapıldı. Buna göre, Cezayir sınırına yakın bölgelerde asayiş Fransa sağlayacak, fakat diğer yerler için konferans karar verecekti^{24**}. Arık konferans toplanabilirdi.

Fas sorununu ele alacak olan konferans 16 Ocak 1906 da *Algésiras*'da²⁵ açıldı²¹. Almanya konferansta yalnız kaldı denebilir. Zira İngiltere ile, müttefiki Rusya Fransa'yı kuvvetle desteklediler. İtalya da Fransa tarafındaydı. Zira İtalya bu sırada Üçlü İttifak ile bağlarını zayıflatmış ve daha önce de belirttiğimiz gibi, imzaladığı anlaşmalarla, Fransa'ya Fas'da güçlük çıkarmamayı taahhüt etmişti. Amerika ise tarafsız kaldı. Onun istediği Fas'da da açık kapı ilkesinin uygulanmasıydı. Bunun ötesinde başka bir sorunla ilgilenmedi. Almanya'yı Avusturya destekledi. Lâkin bu konuda Almanya'nın daha ileriye gitmesine taraftar değildi.

Algésiras Konferansı kararları, 7 Nisan 1906 da bir "Genel Sened" (Acte général) şeklinde imzalandı²⁷. Buna göre, Fas'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı tanınıyor ve ticaret eşitliği yani açık kapı ilkesinin uygulanması kabul ediliyordu. Fas'da asayiş ve güvenliğin sağlanması işi Fransa ile İspanya'ya veriliyordu.

Fransa Algésiras Konferansı sonuçlarından, bütün isteklerini gerçekleştirmese bile, memnun kaldı. Bir bakıma, Almanya'nın yalnız kalması, Fransa için bir başarı, belki bir zaferdi. Lâkin şu da var ki, Almanya da Fas ile olan ilgisini kabul ettiriyor ve bunun sonucu olarak da Fransa Fas'a yerleşmenin kolay olmayacağını anlamaya başlıyordu.

Fas krizinin belki en önemli sonucu, "Delcassé politikası"nın haklı çıkması ve İngiltere ile Fransa arasında bir yakınlaşmanın daha da gelişmesiydi. Almanya'nın milletlerarası konferans konusunda yarattığı anlaşmazlıklar, özellikle 1905 Eylül anlaşmasından sonra, Fransız Başbakanı Rouvier'vi, Almanya ile bir savaşı düşünmeye şevketmiş ve Eylül 1905 ile Şubat 1906 arasındaki dönemde, peşpeşe Millî Meclis'ten askerî ödenekler alıp, silâhlanmaya ağırlık ver-

²⁴ Debidour, *aynı eser*, p. 33 ve 35.

²⁵ Algésiras, Cebelüttank yakınında ve Ceuta'nın tam karşısında küçük bir liman kasabasıdır.

²⁷ von Bülow'un kaleminden Algésiras Konferansı için bak.: *Mémoires*, Tome II, p. 212-223. Ayrıca bak.: Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 40-46 ve 51-63. Konferansa katılan devletler şunlardır: Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Avusturya, İspanya, Birleşik Amerika, Hollanda, Belçika, İsveç, Portekiz ve Fas.

²⁷ Bu kararların metni için bak.: Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 293-319; Albin, *Les Grands Traités...*, p. 336-371.

meye başlamıştır. Delcasse krizi sırasında, İngiltere'ye güvensizliğini belirten Rouvier, bu arada İngiltere'ye de başvurduğunda, bu devletten sempati ve destek gördü. Bütün bunlar Delcasse'nin söylediği şeylerdi²⁸. Nitekim 1906 yılı başından itibaren Fransa, İngiltere ile bir "ittifak" için de teşebbüse geçecektir ki, buna daha aşağıda değineceğiz.

İKİNCİ KISIM

ALMANYA'NIN "ENTENTE CORDIALET

BOZMA TEŞEBBÜSLERİ

Şurası bir gerçektir ki, 1905 Fas krizi ve bu krizin Almanya tarafından yönetimi tamamen Prens von Bülow'un eseridir. Hem de baştan sonuna kadar. İmparator II. Wilhelm, 1905 Ağustosunda Bülow'a yazdığı bir mektupta, "*Unutmayınız ki, sizin Fas politikanızın başarısı için çalışmam amacı ile, beni, istemediğim halde, Tanca'ya gitmeye şahsen ikna eden sizsiniz*" demesine rağmen²⁹, Fas krizinin yönünü tamamen Bülow'un eline teslim etmiştir.

Daha önce de değindimiz gibi, Kaiser Wilhelm'in Fas krizinde Bülow'a ters düşmesinin sebebi, ikisi arasında, Fransa'ya karşı izlenecek politikadaki görüş ayrılığı idi. Wilhelm, İngiltere'ye karşı, Fransa ve Rusya'yı da Almanya'nın yanına çekip bir Kıt'a Ligi kurma peşindeydi. Bülow'un Fransa'ya karşı Fas krizini tahrik ettiği sıralarda, Wilhelm de, kendi politikası için ayrı bir yoldan giderek, 1905 yazında, Fransa'yı Rusya vasıtasile Almanya'nın yanına çekmek için teşebbüste bulundu. Bu teşebbüs, esasında, Wilhelm'in 1904 yılında yapmış olduğu bir teşebbüsün devamı idi.

Entente Cordiale'in imzasından bir kaç ay sonra, Rus-Japon savaşı sırasında meydana gelen bir olay, İngiliz-Rus münasebetlerini gerginleşürdü. Rusya'nın Baltık donanması, Uzak Doğu savaşına katılmak üzere, 21 Ekim 1904 gecesi Kuzey Denizi'nde, İngiltere adasının doğu kıyılarının açıklarında *Dogger Bank* denen mevkiye seyrederken, Japon gemileri sanarak İngiliz balıkçı gemilerine ateş açmış, bunun sonucu bir İngiliz gemisi batmış, bir çok balıkçı da ölmüş veya yaralanmıştı³⁰. Bu olay İngiliz-Rus münasebetlerini gerginleşürdü. Tabiatile bu durum Fransa'yı güç duruma soktu. Zira, Rusya müttefiki, İngiltere ise dostu idi. Entente Cordiale imza edileli daha bir kaç ay olmuştu. İngiliz kamu oyunun bu olay karşısında büyük tepki göstermesine karşılık, İngiltere hükümetinin ko-

²⁸ Bak.: Debidour, *aynı eser*, p. 33.

²⁹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 165.

³⁰ Bu olayın gelişmelerine ait ayrıntılar için bak.: Baron de Taube, *Mémoires*, p. 3-43. Ruslara göre o yörede gerçekten japon gemilerinin dolaştığına dair deliller vardır.

nuyu kontrol altında tutmak istemesinin yanında³¹, Fransa'nın iki devlet arasındaki uzlaştırma ve aracılık çabaları da olayın genişlemesini önledi³².

Bu gerginlik durumundan yararlanmak isteyen II. Wilhelm, Kıt'a Ligi projesi için teşebbüse geçmeye karar verdi. 27 Ekim 1904 de Çar'a çektiği bir telgrafta, Almanya'nın İngiltere ve Japonya ile olan güçlüklerine rağmen, Almanya'nın, Rusya'nın Baltık donanmasına kömür ikmali yaptığını, Fransa'nın ise bu konuda çok çekingen bir tutum aldığını, Rusya'nın teşebbüsü halinde Fransa'nın daha aktif bir tutum alabileceğini belirterek, "Kıt'anın en güçlü üç devleti"ni biraraya getirecek bir kombinezonun kurulması gerektiğini söyledi³³. Wilhelm'in bu teklifini, Almanya'nın Peterburg elçisi Kont Osten-Sacken da, Rus Dışişleri Bakanlığı nezdinde sözlü olarak destekleyip, böyle üçlü bir kombinezon halinde, Rus-Japon çatışmasına İngiltere'nin karışması durumunda, Almanya'nın da Rusya'nın yardımına geleceğini bildirdi³⁴.

Wilhelm'in bu telgrafı geldiğinde Dışişleri Bakanı Lamsdorf, Çar'a yazdığı mektupta, Almanya ile bir yakınlaşmaya kendisinin de taraftar olduğunu, fakat Almanya'nın bu teşebbüsünün, Fransız-Rus münasebetlerini bozmaya yönelik olmasından şüphe ettiğini belirterek, Çar'a bu konuda ihtiyacı olmasını tavsiye etti³⁵. Lamsdorf'un bu uyarısına karşılık, "*Sizinle tamamen mutabık değilim*" diyen Çar, Wilhelm'e verdiği cevapta, bir ittifak tasarısı hazırlatıp göndermesini istedi. Çar II. Nikola, Dogger Bank olayından sonra İngiltere'ye son derece kızılıyordu. II. Wilhelm, II. Nikola'nın istediği ittifak tasarısını hazırlayıp gönderdi³¹. Tasarıya göre, taraflardan biri, bir "*A\rupa devleti*" tarafından saldırıya uğrarsa öbür taraf bütün kara ve deniz kuvvederi ile onun yardımına gelecek ve aynı zamanda, taraflar Fransa'ya da, Fransız-Rus ittifakı çerçevesindeki taahhütlerini hatırlatacaklardı.

Lâkin Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorff, bu tasarıya da itiraz etti. Bu ittifakın Almanya'nın düşündüğü gibi, Fransa ile Almanya'yı biraraya getiremeyeceğini, zira Fransa'nın Almanya ile bir ittifaka yanaşmayacağını, bu sebeple, ittifak imzalanmadan önce Fransa'nın da onayının alınmasını, aksi takdirde, bu olup -bitti karşısında kalan Fransa'nın, Rusya'dan ayrılp İngiltere'nin kucağına atılabileceğini söyledi. Lamsdorff'un bu itirazları üzerine Çar, bu ittifakın imzasından önce, Fransa'nın da onayının alınması gerektiğini Wilhelm'e bildirdi.

Wilhelm, Fransa'nın böyle bir ittifaka kolay kolay kaılmayacağını biliyordu. Bu sebeple, önce ittifakın Almanya ile Rusya arasında imzasını ve bu suretle

³¹ *Mémoires de Edward Gı ey*, p. 66.

³² Bak.: Debidour, *Vers la Grande Gueire*, p. 12-13.

³³ Baron de Taube, *Mémoires*, p. 46.

³⁴ *aynı kaynak*, p. 46.

³⁰ *aynı kaynak* p. 47.

³¹ İttifak tasarının metni: Baron de Taube, p. 49. Ayrıca bak.: von Bülow, *Mémoires*, p. 158-159.

Fransa'nın bir olup-bitti karşısında bırakılmasını istiyordu. Wilhelm'e göre, Almanya ile Rusya'nın ittifak ettiğini gören Fransa, ister istemez bu ittifaka katılacak ve sonuç olarak da, İngiltere ile Fransa arasındaki "Entente Cordiale" bozulmuş olacaktı. Eğer Fransa bti ittifaka katılmayacak olursa, o zaman da Fransız-Rus ittifakı bozulacaktı.

II. Wilhelm'in bu hesapları yürümedi. Rusya'nın, Fransa'nın peşin muvafakati üzerinde ısrar ettiğini görünce, bu işin yürümeyeceğini anlayarak, 1904 Kasımında, teşebbüsünden hiç değilse şimdilik vazgeçti. Prens Bülow'a, 28 Aralık 1904 de, "Şahsen maruz kaldığım ilk başarısızlık budur" diye yazıyordu.

II. Wilhelm'in 31 Martta Tanca'yı ziyareti ve Fas krizi bu atmosfer içinde meydana geldi. Fransız hükümetinin Almanya karşısında gerilemesi, Delcasse'nin istifası, milletlararası konferans konusunda, 8 Temmuz 1905 de Alman-Fransız anlaşmasının imzası, iki devlet arasındaki gerginliği yumuşattı ve bu da II. Wilhelm'i yeni bir ümide şevketti. Fransa, Almanya ile iyi geçinmek istediğini belirtmişti. Şu halde bir Fransız-Alman-Rus ittifakı konusu yeniden ele alınabilirdi.

II. Wilhelm, 18 Temmuz 1905 de, *Hohenzollern* yatı ile Baltık Denizi'nde yıllık gezilerinden birine çıktı. II. Nikola'ya da bir telgraf çekerek, buluşmaya davet etti. *Polyamaya Zvezda* (Kutup Yıldızı) yatı ile yola çıkan Çar, 23 Temmuzda, Finlandiya'ya ait *Björkö* de Wilhelm ile buluştu. Bu sırada, Japonya, *Tsushima* Boğazında Rus donanmasının ağır bir hezimete uğratmış ve barış görüşmeleri başlamıştı. İngiltere'nin Uzak Doğu'da Rusya'ya karşı Japonya'yı oynadığını bilen Çarın, İngiltere'ye olan hiddeti daha da artmıştı. 23 Temmuz akşamı, iki hükümdar Hohenzollern yatında yemek yediler ve ertesi günü de Wilhelm Çar'ı yatında ziyaret etti. İşte bu ziyaret sırasında Wilhelm, cebinde taşıdığı ittifak metnini Çar Nikola'ya imzalatmaya muvaffak oldu³⁷. Çar bu anlaşmadan o derece memnun olmuştu ki, imzadan sonra Wilhelm'e sarılarak, "*Allah'a ve sana müteşekkirim. Bu anlaşma senin ve benim memleketim için çok varalılı sonuçlar doğuracaktır. Sen bu dünyada Rusya'nın tek dostusun. Zaten bütün savaş boyunca (Rus-Japon savaşı) bunu farkettim*" diyordu. Gerçekte, II. Wilhelm ondan daha sevinçliydi. Buldukları kamaranın penceresinden, Hohenzollern yatında vazih bulunan "*Allah bizimledir*" (Gott mit Uns) sözleini gözleli yaşararak okuduğunu söylemiştir.

24 Temmuz 1905 günü imzalanan Björkö İttifakı'na göre³⁸, taraflardan biri bir *Avrupa* devletinin saldırısına uğrarsa, diğer taraf *Avrupa'da* müttefikine bütün kara ve deniz kuvvetleriyle yardım edecektir. Bu anlaşma Rus-Japon barışı³

³⁷ Çarın yatında geçen bu olayın ayrıntılarını II. Wilhelm, 25 Temmuzda von Bülow'a çektiği telgrafta uzun uzun anlatmıştır. Telgrafın metni: Fay, *Les Origines.....* Tome I. P. 168-170.

³⁸ İttifakın metni : Baron de Taube, *Mémoires*, p. 56.

imza edilir edilmez yürürlüğe girecek ve bir yıl önceden feshedilmedikçe, daima yürürlükte kalacaktı. Nihayet, son maddeye göre de, Rusya, Fransa'nın bu ittifaka katılmasının sağlamak için gerekli teşebbüsleri yapacaktı.

Wilhelm'in sevinci kısa sürdü. Bu ittifak anlaşmasını Bülow'a bildirdiği zaman, Bülow 3 Ağustosta Wilhelm'e gönderdiği uzun bir raporda³⁹, anlaşmayı sert bir şekilde eleştirdi. Von Bülow, özellikle anlaşma metnindeki "*Avrupa'da*" kaydına takılmış ve bu kaydı kabul etmenin büyük hata olduğunu söylemişti. Bülow'a göre, Rus donanması Rus-Japon savaşında perişan olmuştu. Ordusu da öyle. Dolayısıyla, Rusya, bir Alman-İngiliz savaşında Almanya'ya etkin bir yardımda bulunamazdı. Böyle bir savaşta, Rusya'nın Hindistan'a saldırarak İngiltere'ye oradan bir darbe vurması gerekirdi. Bu sebeple, raporunda, ittifakın uygulama alanının genişletilmemesi halinde, istifa edeceğini bildirdi. Raporunun sonunda, "*Dış politikanın yönetimini başka ellere tevdi etmesini Majestelerinden derin saygı ile rica ederim*" diyordu. İstifa sebebi için de, sağlık sebebinin gösterilmesini istiyordu.

II. Wilhelm, Bülow'un istifa tehdidinden son derece telâşlandı ve 11 Ağustosta Bülow'a yazdığı ve "*Azizim Bülow, biz, sevgili vatanımıza hizmet etmek için Allah tarafından seçilmiş ve birbirimiz için yaratılmış iki kişiyiz*" dediği mektubunda⁴⁰ *, II. Nikola ile imza ettiği anlaşmayı savunmadan ziyade, Von Bülow ve politikasına verdiği değeri anlatmaya çalışıyor, Tanca'ya binbir sıkıntı ile gitmesinin¹¹, vatan için ve Bülow istediği için* olduğunu belirtip Bülow'a övgüler yağdırdıktan sonra "*Aziz dostum benim yanımda, görevinizde kalacaksınız ve Almanya'nın şerefini yüceltmek için* (ad majorem Germaniae gloriam) *beraber çalışacağız*" diyordu, Mektubun sonuna eklediği ayrı bir paragrafta da, "*Bana ayrılmaktan söz etmeyiniz. Bana "all right" diye telgraf çekerseniz, kaldığımızı anlarım. İstifanızı verdiğinizin ertesi günü, İmparatorunuz artık hayatta olmayacaktır. Zavallı karımı ve çocuklarımı düşünün*" demekteydi. İmpatoya göre, Von Bülow, bütün anlaşımlardan yüz bin defa daha kıymediydi.

Bu kadar dokunaklı ve romantik bir mektuptan sonra von Bülow, imparatorunun hatırını kırmadı ve görevde kaldı. Muhtemeldir ki, istifa edeceği de yoktu. Fakat iyi oynamıştı.

Mamafih, Dışişleri'nin etkin şahsiyetlerinden Holstein da Bülow'un fikirlerini değiştirdi. Holstein'a göre, Ruslardan, anlaşmada değişiklik yapılmasını istemek, buna yanaşmayacakları için, bu anlaşmadan vazgeçmeye sevkedebilirdi. Bu değerlendirmeyi Bülow da kabul etti ve değişiklik yapılması görüşünden geri

³⁹ Raporun metni : von Bülow, *Mémoires*, Tome II, p. 165-168.

⁴⁰ Mektubun metni : Bülow, *aynı kaynak*, p. 170-172.

¹¹ II. Wilhelm, 31 Mart 1905 günü, fırtınalı bir deniz yolculuğundan sonra Tanca'ya çıkmış ve alışmadığı ve bilmediği bir ata bindirilmiş ve bu da ona ayrı bir sıkıntı vermişti.

döndü. Esasında Bülow, belirttiğimiz gibi, İmparatora yaptığı tehditle, durumunu ve mevkiini kuvve dendirmek istemiş ve bunu da başarmıştı.

Mamafih Petersburg'daki gelişmeler de, Berlin'dekinden pek farklı olmadı. Çar Nikola, Björkö İttifakı'nı, Almanya'ya hiç sempatisi olmayan, Dışişleri Bakanı Lamsdorff tan gizledi ve ancak, Rus-Japon barışının imzasından bir hafta sonra, 12 Eylül 1905 günü Lamsdorffa bildirdi. Lamsdorff, anlaşmayı öğrenip, metnini gördüğünde, kulaklarına ve gözlerine inanamadı. O akşam, bütün geceyi bu anlaşmayı incelemekle geçirdikten sonra, Çar'a, bu anlaşmanın "çok ciddi" sonuçlar doğurabilecek nitelikte olduğunu bildirdi⁴². Lamsdorffa göre, Fransa böyle bir itüfaka katılmazdı ve bu da Fransız-Rus ittifakının bozulmasına sebep olurdu ki, bundan da sadece Almanya yararlanırdı. Yeni Başbakan Witte (Kont Sergey Yulyeviç Witte) ise, anlaşmanın metnini o kuduktan sonra, "“*Bu bir tuzaktır*” diye bağırması⁴³.

Bu durum karşısında, Çar Nikola, 7 Ekim 1905 de Wilhelm'e yazdığı mektupta, bu "muazzam değerdeki belge"nin, daha berraklaştırılması gerektiğini ve özellikle Fransa'nın bu belgeye katılmasındaki güçlükler dolayısıyla, bu belgenin Fransa'ya "hangi gözle baktığının" tesbit edilebilmesi için, yürürlüğüne ertelenmesini istedi⁴⁴. Çarın yakın danışmanlarından bir heyet ise, durumu inceledikten sonra, 24 Temmuz anlaşmasının, ya feshedilmesi veya, Fransız-Rus ittifakına uygun bir şekilde sokulması gerektiğine karar vermişti⁴⁵ *.

Diğer yandan, Rusya, yaptığı zemin yoklamasında, Fransa'nın böyle bir ittifaka katılıp katılmayacağını sorduğu zaman, Fransa'dan olumsuz cevap aldı. Esasında, Çar II. Nikola da, önceki Çarlar gibi, Almanya'yı Avrupa'da muhafazakârlığın ve ihtilâlciliğe karşı güçlerin esas unsuru olarak görmekteydi ve muhafazakâr unsurlardan meydana gelen bir Lig'in kurulması taraftarıydı⁴¹. Fakat Fransız-Rus ittifakının önemi ve Almanya ile bir Lig'in kurulması konusunda Fransa'nın tutumu, Nikola'nın bu tasarılarının gerçekleşmesine imkân vermedi.

Çar Nikola'nın danışmalarının, Rus-Alman anlaşmasının Fransız-Rus ittifakına uygun hale getirilmesini istemeleri ise, II. Wilhelm'in meydana getirmek istediği sistemi kökünden yıkıyordu. Bu sebeple, Almanya, Rusya'nın, Almanya-Fransa-Rusya arasında üçlü bir anlaşma yapılınca kadar, bu ittifakın hükümlerinin Fransa ile Almanya arasında yapılacak bir savaşta uygulanmayacağına dair teklifini reddetti.

⁴² Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 170.

⁴³ Baron de Taube, *Mémoires*, p. 66.

⁴⁴ Fay, *aynı eser*, p. 171.

⁴¹ Baron de Taube, *Mémoires*, p. 67.

⁴¹¹ *aynı eser*, p. 75.

II. Wilhelm'in, Kıt'a Ligi tasarısı ile Fransa'yı da İngiltere'den ayırıp Almanya'nın yanına çekmek için yaptığı bu ikinci teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla beraber Rusya, Prusya ile Rusya arasında yüzelli yıldanberi yerleşmiş olan "barışçı, dostane ve güvenli" münasebetlerin devamını arzu ettiğini Almanya'ya bildirirken, II. Wilhelm de Nikola'ya Aralık 1905 de gönderdiği mektupta, Rusya'nın arzularına uymayan bir çözümü şu veya bu şekilde kabul ettirmek niyetinde olmadığını, her halükârda, Rusya ile "iyi ve sadık" münasebetleri devam ettirmek istediğini bildirdi⁴⁷.

Böylece II. Wilhelm'in, ne Kıt'a Ligi gerçekleşmiş ve ne de, Fransa'yı İngiltere'den koparmak için veya Rusya ile arasını bozmak için yaptığı ikinci teşebbüsten de bir sonuç alınabilmişti.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İNGİLİZ-ALMAN DENİZ SİLAHLARI REKABETİ

1904-1911

Almanya'nın Kıt'a Ligi teşebbüsleri, görüldüğü gibi, doğrudan doğruya İngiltere'ye yönelmiş olup, bütün bu diplomatik kombinezonların ana hedefini İngiltere teşkil etmişti. Bütün bu teşebbüsler İngiltere'yi hep dışarda ve yalnız bırakma amacına yönelikti. İngiltere ile Almanya arasındaki bu siyasî rekabet, 1904 yılından itibaren şiddetlenerek, bir askerî rekabete dönüştü ve Almanya ile İngiltere, giderek birbirinden uzaklaştılar. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında, bu gelişme önemli bir faktör olarak rol oynayacaktır.

Almanya ile İngiltere arasındaki askerî rekabet, iki devletin deniz gücü rekabeti şeklinde ortaya çıkmışür. 19. yüzyılın son yıllarında Almanya'nın denizlerde de kuvvetli olmak için harekete geçmesi, İngiltere ile Almanya arasında bir deniz silâhları yarışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İngiliz-Alman deniz rekabetinin altında yatan sebepler stratejik olduğu kadar, daha ziyade ekonomik ağırlıklıdır. 19. yüzyılın son çeyreği içinde Alman ekonomisi büyük bir hamle yapmışür. O kadar ki Alman iç pazarı, endüstri üretiminin ancak % 30-40 ını emebiliyordu. Üretimin geri kalanının ihraç edilmesi gerekiyordu. Bu durum Almanya'yı sömürgeciliğe ve deniz ticaret filosunun artırılmasına yöneltti. Gerek sömürgecilik politikasının yürütülmesinde, gerek deniz ticaret filosunun korunmasında, donanma esaslı ve gerekli bir unsurdu. Bu sebeple Almanya donanma inşasına hız verdi. Bu ise kendisini, ister istemez, denizlerdeki üstünlüğünü korumak isteyen İngiltere ile karşı karşıya getirdi.⁴⁷

⁴⁷ von Biilow, *Mâmoires*, Tome II, p. 176.

Diğer taraftan, Alman endüstrisinin sür'atli gelişmesi ticarî alanda da kendisini İngiltere ile çatışma durumuna soktu. 1900-1910 yılları arasında İngiltere'nin dış dcaret hacmi 20.5 milyar franktan 28 milyar franga çıkarken, Almanya'nın dış ticaret hacmi ise, neideyse iki misline çıkararak, 12.5 milyar frank iken 21.5 milyar franga yükseldi⁴⁸. Tabiatile bu durum İngiltere üzerinde etkisiz kalamazdı. Şimdi İngiltere, Almanya'yı kendi refahı için de bir tehlike olarak görmeye başlıyordu.

Amiral von Tirpitz ve Kaiserin 1898 ve 1900 yıllarında çıkarttıkları donanma kanunları, Alman donanmasının gelişmesinde temel hamleyi teşkil eder. Bu kanunların altında yatan birinci sebep ve endişe, Alman sömürgeciliğinin desteklenmesi ve korunması ve bu suretle büyük bir devlet olarak Almanya'nın ihtişamının devam ettirilmesi idi. İkinci olarak da, bir savaş halinde Almanya'nın ekonomik bakımdan abluka altına alınmasından korkuluyor ve böyle bir ablukaya karşı, deniz gücü etkili bir silâh olarak düşünülüyordu. II. Wilhelm, bu konuda kendisine sunulan belgelerin altına yazmış olduğu notlarda, daima, İngiltere'nin Almanya'nın meşrû menfaatlerine saygı göstermediğinden şikâyet etmiş ve Almanya'nın denizlerde kuvvetli olması zorululuğuna işaret etmişti⁴⁹. II. Wilhelm, 1900 yılında, "*Denizlerde ve uzak kıyılarda, Almanya ve Alman imparatorluğu olmadan hiç bir karar alınmaz*" diyordu⁵⁰.

Bununla beraber, Almanya, İngiltere'ninkine eşit bir donanma gücüne sahip olma iddiasında değildi. Amiral Tirpitz'e göre, iki ülkenin donanmaları arasında 2/3 veya 10/16 gibi bir oran, Almanya'nın ihtiyacını karşılamaya yeterdi⁵¹.

Buna rağmen, Almanya'nın 1898-1900 arasında başlattığı bu deniz gücü hamlesi, İngiltere'yi korkutmaya yetti. İngiltere Deniz Gücü Bakanı Sir John Fisher, Alman donanmasının geleceğini görerek, İngiliz donanmasını yeni bir yapılanmaya götürdü. İngiliz-Japon ittifakı Uzak Doğu'daki ve İngiliz-Fransız anlaşması da Akdeniz'deki İngiliz donanmasının geri çekilmesine imkân verdiğinden, Amiral Fisher 160 gemiyi İngiltere'ye çekerek, yeni bir donanma inşası programı uygulamaya başladı. Geri çekilen gemilerin savaş yeteneklerini kaybettiğini bildiriyor ve uygulayacağı yeni bir program ile, İngiliz donanmasının savaş yeteneğini % 30 oranında arttıracağını ve İngiltere'nin âni bir savaşa hazır olacağını söylüyordu⁵².

Gerçekten, 1905 yılından itibaren İngiltere, denizcilik tarihinde büyük bir inkılâp olan ve "Dreadnought" denen gemilerin yapımına başladı. Bu gemilerin 12 inçlik 10 tane topu olup, zırhları, torpillere karşı 11 inç kalındığındaydı.

⁴⁸ Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe (1871-1914)*, Vol. II, p. 141.

⁴⁹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 221.

Debidour, *Vers la Grande Guene*, p. 6-7.

⁵¹ Fay, *adı geçen eser*, p. 222.

⁵² *aynı eser*, p. 222-223.

Büyüklüğü ve nitelikleri dolayısıyla bu gemilerin maliyeti, eski gemilere oranla iki misliydi. Amiral Fisher'ın programına göre 1908 yılında İngiltere 12 tane “dreadnought” a sahip olacaktı³³.

İngiltere'nin bu faaliyeti karşısında Amiral Tirpitz de harekete geçti. 1906 da kabul edilen üçüncü bir kanunla, 6 tane dreadnot (dreadnought) yapımı için Reichstag'dan yetki aldı. 1908 yılında kabul edilen yeni bir kanunla de, 20 yıl içinde Alman donanmasının tümünden yenilenmesi esası kabul edildi. Yine bu kanuna göre, 1908 den 1911 e kadar yılda 4 dreadnot, 1912 den 1917 ye kadar da yılda 2 dreadnot yapılacaktır. Tirpitz'in düşüncesine göre, İngiltere ile girilen bu donanma yarışında, Almanya daha avantajlıydı. Zira, Almanya'da mecburî askerlik sistemi vardı ve askere para ödenmiyordu. Halbuki İngiliz donanmasının mürettebatı maaş alıyordu. Bu sebeple, Tirpitz'e göre, İngiltere bu yarışa uzun süre dayanamazdı ve dolayısıyla, Almanya için İngiliz donanması tehlikesi de bir süre sonra ortadan kalkardı³⁴.

Gerçekten Tirpitz'in düşüncesi doğru çıktı. 1905 Aralık ayında iktidara gelen liberal Sir Henry Campbell-Bonnerman, kabinesinin programını Avam Kamarasında okurken, silâhlanma masraflarından ve bu masrafların doğurduğu ağır vergi yükünden şikâyet ediyor ve bu masrafların ve vergi yükünün hafifletilmesinden söz ediyordu³⁵.

Bundan sonraki üç yıl içinde İngiltere, Almanya ile ortaya çıkan bu rekabete bir son vermek için teşebbüse geçti ve çeşitli tekliflerde bulundu. Teklifler arasında, özellikle donanma yapımı konusunda bir anlaşma, başta geliyordu. 1907 Haziran-Ekim aylarında yapılan *Lahey Barış Konferansı*'nda, anlaşmazlıkların barış yoluyla çözümü ve silâhlanma yarışını önlemek için bir takım kararlar alındığında³⁶, İngiltere deniz silâhları yarışının önlenmesi için büyük çaba harcadı. Fakat bir başarı elde edemedi. Çünkü bu çabalar Almanya tarafından sonuçsuz bırakıldı. Sebebi de şuydu: Von Bülovv, daha 15 Kasım 1906 da Reichstag'da yaptığı konuşmada, “*Almanya'yı kuşatma ve bizim etrafımızı sarmak ve bizi paralyze etmek için etrafımızda bazı devletler tarafından bir çember meydana getirme politikası, Avrupa barışı için son derece tehlikeli bir politika olacaktır.*” di-yordu³⁷. Lahey Konferansı sırasında, 31 Ağustos 1907 de İngiliz-Rus anlaşmasının imzası, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Almanya'yı çember içine almak istedikleri hususundaki inancını pekiştirdi. İngiltere ve Rusya'nın, 1907 anlaşması-

⁰³ Fay, *aynı eser*, p. 223.

^{03 4 * 06} *aynı eser*, p. 224.

aynı eser, p. 224-225.

⁰⁶ 1907 Lahey Barış Konferansı kararları ile, imzalanan anlaşmalar için bak.: Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 78-94 ve 320-330.

ⁿ⁷ Debidour, *aynı eser*, p. 67.

nın hiç bir şekilde Almanya'ya yönelik olmadığı hakkında Berlin'e teminat vermelerine rağmen, Almanya'yı ikna edemediler⁵⁸.

Deniz silahları yarışının durdurulması konusunda İngiltere'nin yaptığı teşebbüsleri Almanya'nın olumsuz karşılmasında başka sebepler de vardı. *Bir defa*, Almanya, İngilterenin tekliflerinin samimiyetine inanmıyordu. İngiltere Kuzey Denizinde kuvvetli bir Anavatan Filosu'na sahip bulunuyordu. Yani İngiltere Adası'nın denizden savunması sağlanmış demektir. Halbuki Almanya için durum böyle değildi. Almanya'nın, denizden uygulanacak bir ablukaya karşı denizden bir savunma sağlaması gerekliydi. Donanma yapımına hız verilmesinin bir sebebi buydu.

ikinci olarak, 1904 ve 1907 anlaşmalarından sonra, Üçlü İttifak'ın karşısına Üçlü Anlaşma veya Üçlü İtilâf çıkmış bulunuyordu. Almanya, Üçlü İttifak ile Üçlü Anlaşma'nın mukayeselerini yaptığında, politik bakımdan durumu pek parlak görmedi. Kutsal Bencilliği'nin (*sacro egoismo*) peşinde koşan İtalya'nın şimdi Üçlü İttifak ile bağları zayıflamış ve Avusturya-Macaristan ile yıldızı bir türlü barışamamıştı. İki devlet Balkanlar yüzünden anlaşamıyordu. Rusya ise, 1905 de Japonya'ya yenildikten sonra tekrar Balkanlar'a dönmüş ve aynı zamanda da 1907 de İngiltere ile anlaşmıştı. Şimdi, İngiltere ve Rusya Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde anlaşacak olurlarsa, hiç şüphe yok, müttefiki Avusturya-Macaristan ile bu devletlerin çatışmalarının şiddetlenmesi işten bile değildi.

Üçüncü olarak, 16 Ocak 1902 deki bir "irade" ile, Bağdat Demiryolu 1700 kilometre uzunluğundaki imtiyazının "Anadolu Alman Demiryolu Şirketi"ne verilmesi de Almanya ile İngiltere'yi çatışma durumuna getirmişti. Esasında bu demiryolu projesi, 1902 yılında Haydarpaşa'dan Konya'ya ulaşmış bulunuyordu. 1902 imtiyazı ise, bu demiryolunun Konya'dan Bağdat'a uzatmak içindi. İngiliz basını bu olay karşısında, Basra Körfezi'ne inen Almanya'nın, İngiltere'nin Hindistan yolunu tehdit edeceğini ileri sürerek kıyameti kopardı. Kamu oyununun bu tepkisi karşısında, başlangıçta bu projeye katılıp proje üzerinde belirli bir kontrol elde etmek isteyen İngiltere hükümeti de projenin engellenmesine karar verdi⁵⁹. Halbuki Almanya, projenin maliyetinin çok yüksek olması dolayısıyla, gerçekten İngiltere'nin bu projeye katılmasını istemişti. Almanya'nın bu konudaki teşebbüsleri 1907 yılının sonlarına kadar sürdü. Lâkin İngiltere, bu projeye sadece kendisinin değil, Fransa ile Rusya'nın da katılmasını isteyince, Almanya da buna razı olmadı. Çünkü böyle bir durumda "üç karşı bir" kalacaktı. Kısacası, Almanya üç devleti yine karşısında bulmaktaydı.⁰⁸

⁰⁸ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 215; *Memoires de Edmond Grev*, p. 147.

¹⁹ Bu gelişmeler için bak.: Fay, *aynı* eser, p. 216-220.

Bütün bu gelişmeler, 1907 yılının sonunda, Almanya'ya şunu gösterdi ki, bu üç devlet, yani İngiltere, Fransa ve Rusya, Almanya'yı çember içine almaktaydılar⁶⁰. Bunun arkasından, 1908 Haziranında İngiltere Kralı ile Rus Çarı'nın Reval'de (Estonya'da bugünkü *Tallinn*) buluşmaları⁶¹, II Wilhelm'i büsbütün kızdırdı⁶². Almanya bir defa daha, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı "*kuşatma*" eşebüsü karşısında kalıyordu. Her ne kadar, İngiltere Dışişleri Bakanı .ondra'daki Alman büyükelçisine, Reval'de Almanya'ya karşı hiç bir tasarı veya ulaşmanın söz konusu olmadığına dair teminat vermiş ise de⁶³, Rusya, bu görüşmeleri Almanya'yı çember içine almanın başlangıcı olarak telâkki etmiştir⁶⁴, lolaysile, von Bülow'un Reval görüşmeleri karşısında soğukkanlı davranma politikasına rağmen, II. Wilhelm'in kızması haklıydı. Bu sebeple, Kaiser, bu olay zerine, kararlı bir şekilde, "*Kuvvetli bir donanma! Kuvvetli bir ordu! Barutu uru tutma!*"kararını veriyordu^{65 66}.

Bu olumsuz gelişmelere rağmen, İngiltere, deniz silâhları konusunda lmanya ile anlaşma teşebbüslerinin arkasını bırakmadı. Reval'den sonra, 1908 emmuzunda, bir gün özel bir yemek sırasında, Dışişleri Bakanı Edward Grey ile ialiyeye Bakanı Lloyd George, Alman büyükelçisi Kont Metternich'e, Almanya si-ihlanma yarışına devam ettiği sürece, iki ülke arasında güvensizliğin de sürece-
ini bildirdiler. Büyükelçi Metternich, bu konuşmayı Berlin'e bildirdiğinde, unu okuyan II. Wilhelm raporun altına yazdığı notta şöyle demişti: "*Kont ieternich'e şunu bildiriniz ki, Alman donanmasının inşasını feda etmek paha-
ma İngiltere'ni iyi münasebetlerini elde etmeye hiç bir şekilde istekli deği-
im... Alman donanması ne İngiltere'ye ve ne de herhangi bir kimseye karşı inşa
•dılmıştır. Bu donanmayı kuruyoruz, çünkü ona ihtiyacımız var... Bu, ister
ngiltere'nin hoşuna gitsin, ister gitmesin, hiç önemi yok. Eğer İngilizler savaş iş-
iyorlarsa, çekinmesinler; bizim korkumuz yok.*"TM. İngilterenin bu teşebbüsüne
le Almanya'nın cevabı bu oldu.

Görülüyor ki, İngiltere, Almanya ile uzlaşma teşebbüslerine "*tehdit*" unsu-
nu da katmaya başlamıştı. Nitekim, İngiltere'nin bu tutumu II. Wilhelm'i bir
ere daha sinirlendirdi ve tutumunu daha sertleştirmesine sebep oldu.

II. Wilhelm ile, aralarında bir yıldır karabuludarin geçtiği, İngiltere Kralı
II. Edward, 11 Ağustos 1908 günü Kronberg'de kısa bir süre için buluştular. Bu

⁶⁰ Fay, *aynı eser*, p. 229.

⁶¹ Reval görüşmeleri için bak.: *Mémoires de Edward Grey*, p. 199-206; Baron da Taube, *Mémoires*, 173-186.

⁶² Reval görüşmeleri hakkında Bülow'un düşünceleri için bak.: von Bülow, *Mémoires*, Tome II p. >5-328.

⁶³ von Bülow, *Mémoires*, Tome II, p. 325.

⁶⁴ Bak.: Baron de Taube, *Mémoires*, p. 183.

⁶⁰ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 230; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt I, Kısım 1, s. 237.

⁶⁶ Fay, *aynı eser*, p. 226.

buluşmanın en önemli ve ilginç yanı, İngiltere Kralı'nın yanında bulunan, Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Charles Hardinge ile II. Wilhelm arasında 12 Ağustosta geçen tartışmadır⁶⁷. Bu tartışmada, Hardinge, Almanya'nın çok hızlı bir şekilde donanma inşa etmekte olduğunu, bu gidişle, İngiltere ile eşit duruma geleceğini ve bundan da İngiltere'nin “korku” duymakta olduğunu söyleyince, Kaiser bunun doğru olmadığını, rakamların da bunu gösterdiğini söylemiş ise de, İngiliz diplomat görüşünde ısrarlı bir tutum alarak, *“Can't you put a stop to your building? Or build less ships?”*, yani *“Bu donanma yapımına dur diyemez misiniz? Veya daha az savaş gemisi yapamaz mısınız?”* deyince, II. Wilhelm sinirlenmiş ve Hardinge'in gözlerinin içine bakarak, *“Then we shall fight, for it is a question of national honour and dignit!”*, yani *“Bu bizim için bir milli şeref ve haysiyet sorunu olduğundan, o zaman savaşacağız demektir”* demiştir. Müsteşar Hardinge, bu münasebetsizliği üzerine, yüzü kızarak, Kaiser'den özür dilemiş ve sözlerinin söylenmemiş olmasını rica etmiştir.

Almanya'nın bu katı tutumunda başlıca rolü II. Wilhelm ile Alman deniz kuvvetlerinin komutanı Amiral Tirpitz oynamaktaydı. Alman Dışişleri Bakanlığı ve Şansölye von Bülow, İngiltere ile rekabetin bu derece şiddetlenmesinden hoşnut değillerdi⁶⁸. Fakat bütün çabalarına rağmen Amiral Tirpitz'i ikna etmeye muvaffak olamadılar. Çünkü, Dışişleri Bakanlığına göre, İngiltere ile uzlaşabilmek için, donanma yapımını yavaşlatmak gerekirdi. Von Bülow bu konuda II. Wilhelm ile esaslı bir görüş ayrılığı içine düştü⁶¹. Tam bu sırada Şansölye ile Reichstag arasında bir vergi konusunda çıkan bir anlaşmazlık üzerine Bülow güven oyu alamayınca, 13 Temmuz 1909 da isüfa etmek zorunda kaldı.

Von Bülow'un yerine Şansölyeliğe Bethmann-Holweg geldi. Yeni Şansölye de İngiltere ile rekabetin bu derece şiddetlenmesine taraftar değildi ve göreve gelir gelmez İngiltere ile uzlaşma konusunu ele alarak, Tirpitz'i de ikna etti. Yeni programa göre, Almanya 1910 yılı sonuna kadar yılda üç büyük gemi (capital ship-dreadnought) yapacak; 1910 dan sonra ise bu miktar yılda bire inecekti. Buna karşılık İngiltereye gelince, o da 1910 yılı sonuna kadar yılda 4, 1910 dan sonra yılda 3 zırhlı yapacaktı. Nihayet, bu konuda yapılacak bir anlaşmadan sonra, İngiltere, bir savaş halinde Fransa ile Rusya'nın yanında yer almayacaktı.

İngiltere, Almanya'nın bu şartlarını müsait karşılamadı. Fakat buna rağmen iki taraf arasında bir süre görüşmeler oldu. 1911 İlkbaharına kadar süren görüşmelerden hiç bir sonuç çıkmadı. Bu arada 1911 *Agadir* krizi, Fas konusunda Almanya ile Fransa'yı bir kere daha karşı karşıya getirdi.

⁶⁷ Bu tartışma için bak.: von Bülow, *Mémoires*, Tome II, p. 320; Fay, *aynı eser*, Tome I, p. 228-229.

⁶⁸ Von Bülow'un Reval görüşmeleri dolayısıyla kaleme aldığı rapor bu bakımdan çok ilginçtir. Bak.: *Mémoires*, Tome II, p. 325-328.

⁶¹ Bu konuda bak.: aynı *kaynak*, p. 493495 ve 501.

Bütün bu görüşmelerden sonra, İmparator **II. Wilhelm**, İngiltere'nin Alman donanmasından korktuğunu görerek, Alman donanmasını İngiltere üzerinde bir baskı aracı olarak telâkki etmeye ve dolayısıyla, durumu sertleştirmeye başlıyordu.

1911 yılında, Fas sorunu yüzünden patlak veren ve Agadir krizi denen ikinci Fas krizinde, iki blok bir kere daha çatışma durumuna girdiler. Bu arada şunu da belirtelim ki, 1911 Agadir krizine gelindiğinde, Üçlü İttifak ve Üçlü Anlaşma, 1908 de Bosna-Hersek krizi ile başlayan Balkan gelişmeleri dolayısıyla esasen gergin münasebetlere sahip bulunmaktaydılar.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İKİNCİ FAS KRİZİ, 1911

1. ALGÉSİRAS KONFERANSI'NDAN SONRA FRANSA İLE ALMANYA'NIN FAS'TAKİ DURUMLARI

Birinci Fas krizi dolayısıyla Ocak-Nisan 1906 da yapılan Algésiras Konferansı'ndan, 1911 yılına kadar geçen süre içinde, Fransız-Alman münasebetleri, ilk bakışta düzelme yoluna girmiş ve hatta bir işbirliği görüntüsünü bile vermiştir. Bunda, Almanya'nın gösterdiği uysallığın büyük rolü olmuştur.

1907 yılında Fas'ın iç durumu karıştı. Sultan Abdülaziz ile kardeşi arasında bir iktidar mücadelesi patlak verince, bir takım karışıklıklar çıktı. Fransa, Abdülaziz'i desteklemek için aktif müdahalede bulduysa da, Birinci Fas Krizi'nin İngiltere ile Fransa'yı birbirine ne derece yakınlaştırmış olduğunu düşünen Alman Dışişleri Bakanlığı, ikinci bir hataya düşmemek için, bu işe karışmamaya karar verdi.

1908 yılında Fas'da çıkan ikinci bir olay, Fransız-Alman münasebetlerini tekrar bulandırma eğilimi gösterdi. Fransa'nın Fas'da bulundurduğu meşhur *Légion Etrangère*'den altı asker, 17 Eylül 1908 günü, Alman konsolosunun da yardımı ile, kaçmaya teşebbüs ettiler, fakat Fransız polisi tarafından yakalandılar. Askerlerden üç tanesinin Alman olması sebebiyle, işe Alman Konsolosu müdahale etmek isteyince, Fransız polisi buna izin vermedi. Bu olay, Fransız-Alman münasebetlerinde bir gerginlik doğurabilirdi. Lâkin **II. Wilhelm**'in şahsen yapmış olduğu müdahale, böyle bir gerginliği önledi. Zira, bu sırada Bosna-Hersek krizi patlak vermiş ve Almanya'nın müttefiki Avusturya'nın, Rusya ve Sırbistan'la münasebetleri gerginleşmeye başlamıştı. Balkanlarda başka bir kriz doğmuştu. Bu atmosferde, Almanya'nın Fransa ile bir sorun çıkarması doğru olmazdı. **II. Wilhelm**, özellikle von Bülow'un telkinleri dolayısıyla, Almanya'nın bir kazanç sağlamıyacağı bir dünya savaşına varabilecek “yerel” çatışmalardan kaçınma gö-

rüşünü benimsedi⁷⁰. Bunun sonucu olarak da, Almanya, Fas'daki ikinci olay üzerine, İsrar etmeyip geriledi.

Gerilemekle beraber, Almanya şimdi Fas sorunundaki görüşünü değiştirmeye başladı. Bunda da Bülow'un etkisi olduğu anlaşılıyor. II. Wilhelm, von Bülow'a yazdığı mektupta, Fransa'nın Fas'taki üstünlüğünü kabul edip, Almanya'nın Fransa ile bir anlaşma yapıp, Fas'tan “haysiyetli bir şekilde” çekilmesini bildirdiğinde, bu işin sadece bir “Fransa sorunu” olmadığını, çünkü o anda çok daha büyük sorunların gündemde olduğunu söylüyordu. Bülow'un buna cevabı ise, Fransa'dan bir tâviz alınmadıkça, bu politikanın uygulanmamasıydı⁷¹.

Almanya'nın Fransa nezdinde yaptığı uvertürler olumlu bir karşılık bulunca, görüşmeler başladı ve 9 Şubat 1909 da iki devlet arasında bir anlaşma imzalandı⁷². Buna göre, Fas'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü bir kere daha vurgulanmaktaydı. Fransa, Almanya'nın Fas'daki ekonomik çıkarlarını engellemeyecekti. Fakat buna karşılık Almanya da, Fransa'nın Fas'daki “politik çıkarlarını” kabul edip bunları engellemeyi kabul ediyordu.

Bu anlaşmadan sonra Fransız-Alman münasebetlerine bir bahar havası geldi.

Bununla beraber, bu bahardan beklenen çiçekler açamadı. Fas'daki Fransız-Alman işbirliği beklendiği gibi yürümedi. 9 Şubat anlaşmasına rağmen, Fransa Almanya'nın Fas'daki ekonomik çıkarlarına gereken saygıyı göstermedi. Belli oluyordu ki, Almanya, Fas'da, Fransa için tam bir ayakbağı olmuştu ve Fransa her fırsâ kullanarak bu bağdan kendisini kurtamaya çalışıyordu.

Bunun yanında, bu sırada Fransa ile Almanya arasında bir de “Kongo sorunu” vardı. Almanya'nın sömürgesi olan Kamerun ile Fransız Kongosu komşuydu ve iki taraf ticaret şirketlerinin bu iki toprak üzerinde bir rekabeti söz konusuydu. Bu konuda çıkan anlaşmazlıklar 1910 yılında bir hakem kararı ile çözümlenmiş ise de, Fransız parlâmentosu bu konudaki anlaşmayı, 1911 ilkbaharına kadar onaylamadı⁷³. Bu da Almanyayı kızdıran bir başka faktör oldu.

İşte bu atmosfer içindedir ki, “Agadir Krizi” dediğimiz, İkinci Fas Krizi meydana geldi.

2. AGADİR KRİZİ, 1911

Fransa bir taraftan Almanya ile uzlaşma yollarını ararken, bir yandan da Fas'daki ekonomik ve askerî faaliyetini günden güne arttırmaktaydı. Fransa'nın,

⁷⁰ Bak.: von Bülow, *Memoires*, Tome II, p. 342-343.

⁷¹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 233.

⁷² Bu anlaşma için bak.: Debidour, *Vers la Grande Guene*, p. 101-102; Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 234; Albin, *Les Grands Traités...*, p. 374-375.

⁷³ Bu anlaşmazlıklar için bak.: Debidour, *Vers la Grande Guene*, p. 147-151.

gittikçe Fas üzerindeki kontrolünü yoğunlaştırması, Fas'lı kabilelerin tepkisine sebep oldu. Bu atmosfer içinde, Fas Sultanı'nın, 1911 Martında, Fransız komutanının telkini ile iki asker kaçağını kurşuna dizdirmesi, bu kabilelerin ayaklanmasına sebep oldu. Ayaklanma kısa zamanda genişledi ve Sultan, çaresiz kaldığını görünce, Fransız konsolosluğuna sığındı. Diğer taraftan, âsiler, Fas şehrinde yabancılara saldırmaya başladılar ve bu arada bir Fransız subayını da öldürdüler. Durumun iyice karışması üzerine, Algésiras kararlarına göre Fas'da güvenliği sağlamakla görevli olan Fransa, Fas'daki kuvvetlerinin yeterli olmayacağını göerek, Fransa'dan asker getirmek istedi. Fakat böyle bir teşebbüsün Almanya'da yaratacağı tepkiden de çekindiği için, Almanya'yı durumdan haberdar etti ve Fas'da güvenlik sağlanır sağlanmaz, askerini geri çekeceğini bildirdi.

Fransız kuveerinin *Fez* şehrine çıkmasından iki hafta sonra İspanyollar da *Larache* şehrine asker çıkardılar. Bu ise, Fransızların çok canını sıktı. Çünkü İspanya'nın bu hareketi, bir millederarası müdahaleye kapı açmak demekü.

Bu gelişmeler karşısında, Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ve Şansölye Bethmann-Holweg'in sağ kolu sayılan Kiderlen-Waechter, 3 Mayıs 1911 de hazırladığı bir memorandumda şu görüşeri ileri sürdü⁷⁴ Fransa, Fas'a askerini soktuktan sonra buradan bir daha çıkmayacaktır. Fas'ın Fransa ile İspanya arasında paylaşılması muhtemeldir. Fas'ın bağımsızlığı artık lâftan ibarettir. Ayaklanmanın da gösterdiği gibi, Fas Sultan'ı, ancak Fransız süngüleri sayesinde tahtında oturabilmektedir. Almanya, Fas politikasını bu gerçeklere göre düzenlemelidir. Dolayısıyla, Fransa da bize de hissemizi vermek zorundadır. Madem ki Fransız askeri Fez şehrine çıkmış ve kendi vatandaşlarını koruma altına almıştır biz de aynı amaçla Mogador ve Agadir'e savaş gemisi gönderelim. Bu gemilerin amacı tamamen barışçıl olacaktır.

Kiderlen'in bu görüşünü imparator da benimsedi ve bundan sonra Almanya'nın Fas polidkasının yönedmi Kiderlen'in eline geçti. Bu sırada Alman veliahdı, Fransız elçisi Cambon'a, "*İşte nihayet Fez'tesiniz... Fas güzel bir parça.. Bize de hissemizi vererseniz her şey tamam olur*" diyordu⁷⁵. Almanya, Fransa'yı tâvize zorlamak için, 1906 Algésiras anlaşmasının artık şartlara uymadığını, dolayısıyla yeni bir anlaşma yapılması gerektiği tezini ileri sürdü. Kiderlen, o sırada (Haziran ortaları) Paris'e gidecek olan Jules Cambon'a, "*Yeni bir anlaşma zorunludur. Gidiniz ve bize bir şeyler getiriniz*" dedi⁷⁵.

Almanya niyedni açık bir şekilde ortaya koymuştu. Fakat haftalarca beklediği halde, Fransa'dan bir ses çıkmadı. Almanya ile anlaşmak için hiç bir çabada veya teşebbüste bulunmadı. Zira, bu sırada Fransa'da kabine değişikliği olmuş⁷⁴

⁷⁴ Memorandumun memi: Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 262-263.

Debidour, *Veis la Glante Guerre*, p. 153.

⁷⁵ *aynı eser*, p. 153.

ve birinci Fas kirizinde istifa etmek zorunda kalan Delcassé, yeni kabineye Denizcilik Bakanı olarak girmişti. Delcassé'nin yeni kabineye girmesi, Fransa'nın tutumunun sertleşeceği şeklinde yorumlanmıştı. Kaldı ki, yeni Dışişleri Bakanı Cruppi'nin de dış politikada çok yetersiz olduğu ve işleri Delcassé'nin yönettiği de söylenmekteydi⁷⁷.

Bu durum karşısında Almanya, 1 Temmuz 1911 günü Fas'ın Atlantik kıyılarında bulunan *Agadir* limanı önüne *Pauther* adlı savaş gemisini yolladı. İleri sürdüğü gerekçe ise, oradaki Alman vatandaşlarının can ve mallarını korumaktı.

Almanya'nın Agadir önlerine bir savaş gemisi göndermesi Fransa'da büyük heyecana sebep oldu. Fransa, şimdi Almanya'nın da Fas'ın bir bölümünü işgal edip ele geçirmesinden korktu. Bu sebeple, Almanya ile, tâviz konusunda müzakerelere girişti. Bu müzakerelerde Almanya ilk defa Kongo adını ortaya attı. Fransız Kongosu'nun⁷⁸ ⁷⁹ tamamının kendisine verilmesini istedi. Bu, Fransa için çok pahalı bir tâvizdi. Fransa'nın niyeti, ufak-tefek tâvizlerle, Almanya'nın Fas sorunundan çekilmesini sağlamaktı. Almanya ise Kongo'nun tamamı üzerinde ısrar etti.

Müzakerelerin bu safhasında İngiltere işin içine girdi. Daha 4 Temmuz 1911 günü, *Pauther'in* Agadir'e gelmesi üzerine, Dışişleri Bakanı Grey, Almanya'nın Londra elçisi Kont Metternich'e şöyle diyordu: *"İngiltere Fas sorunundan uzak kalmaz. Bizim de orada çıkarlarımız olduğu gibi, ayrıca Fransa ile olan anlaşmamızdan (1904 Anlaşması) doğan yükümlülüklerimiz de vardır. Bir Alman gemisinin Agadir'e gönderilmesi, şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla bir şekilde, İngiltere'nin de çıkarlarının söz konusu olabileceği yeni gelişmeler doğurmuştur. Dolayısıyla, bizsiz yapılacak bir anlaşmayı tanımamız mümkün değildir."* Grey'e göre, İngiltere, olayların, kendisi dışında cereyan etmesine izin veremezdi.

İngiltere'nin bu açık tutumuna rağmen, Almanya bir hata yaparak, Fas'da gözü olmadığını açıkça bildirmekten kaçındı. Sadece Fransız Kongo'sunu istediğini söylemiş olsaydı, durum belki başka bir şekil alabilirdi. Ayrıca, Fransa da, İngiltere'ye başvurup, Almanya'nın Fas'a karşılık Fransız Kongosu'nun tamamını istediğini, kendisinin bu isteği kabul edemeyeceğini ve 1904 anlaşması gereğince İngiltere'nin Fransa'yı Fas'da desteklemesini istedi.

Bu gelişmeler İngiltere'nin tutumunu sertleştirdi. Maliye Bakanı Lloyd George, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın da onayı ile 21 Temmuzda yaptığı sert

⁷⁷ Fay, *aynı eser*, p. 262.

⁷⁸ Fransız Kongosu denen topraklar, esas itibarile, bugünkü *Gabon* ve *Congo-Brazzaville* topraklarından meydana gelip, o zamanlar *Fransız Eki-atör Afikası* denilmekteydi.

⁷⁹ *Mémoires de Edvvaïd Grey*, p. 211.

bir konuşmada⁸⁰, İngiltere için hayatî öneme sahip konularda, başkaları tarafından yaratılan durumların İngiltere'ye empoze edilemeyeceğini, İngiltere'nin barışa taraftar olduğunu, lâkin onurunun yaralanması pahasına barışı korumasının söz konusu olamayacağını bildirdi. Başbakan Asquith de, 27 Temmuzda Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, hem Algésiras anlaşmasını imzalayan bir devlet olarak ve hem de 1904 anlaşması ile Fransa'ya karşı yükümlülükleri dolayısıyla, İngiltere'nin, Fas konusundaki tartışmalara aktif olarak katılmak istediğini açıkladı⁸¹.

Bu söylenenler, Almanya'ya yöneltilmiş bir tehdit, en azından bir uyarı idi. Nitekim Almanya bunu görmekte gecikmedi. Eğer Almanya, Fas sorununun bir Avrupa bunalımına dönüşmesini önlemeyecek olursa, bunun bir genel savaşta dönüşeceğini farketmekte hata yapmadı⁸². Onun için iki yola başvurdu. Birincisi, İngiltere'ye, Almanya'nın, Fas'ın Atlantik kıyılarına yerleşmek hususunda hiç bir niyeti olmadığını bildirmek oldu. İngiltere, Almanya'nın, Fas'ın Atlantik kıyılarına yerleşmesinden korkmuştu. İkincisi, Fransa ile Kongo pazarlığında daha yumuşak tutum aldı.

Bu yumuşamanın (detant) sonucu olarak, Fransa ile Almanya arasında 4 Kasım 1911 de Berlin'de bir takım anlaşmalar imzalandı⁸³. Bu anlaşmalarla, Almanya, Fransız Kongosu'nun tamamını istemekten vazgeçti ve Fransa, bu topraklardan 275.000 Km², lik bir toprağı Almanya'ya terketti. Fakat, Fransa'nın Almanya karşısında ezilmiş olduğu izlenimini vermemek için, Kamerun'dan küçük bir toprağı da Almanya Fransa'ya terketti. Fas konusunda ise, Almanya, Fransa'yı Fas'da tamamen serbest bıraktı. Fakat buna karşılık, Fransa da, Almanya'nın Fas'daki ekonomik menfaatlerine saygı göstermeyi taahhüt ediyordu.

ikinci Fas Bunalımı ve bütün olarak Fas sorunu da bu şekilde çözümlenmiş oluyordu. Fransa artık Fas'a yerleşmiş demekti. Nitekim, 1912 Martında Fransa Fas üzerinde "himaye" tesis edecektir⁸⁴.

Bu gelişmeye paralel olarak, Agadir bunalımı ve Fransa'nın Fas'a asker çıkarması üzerine, Almanya'nın müttefiki İtalya da, ortaya çıkan durumdan yararlanarak, 1911 Eylülünde Trablusgarb'ı işgal etti.

⁸⁰ Konuşma için bak.: *Mémoires de Edward Grev*, p. 213; Fay, *Les Origines...*, Tome I. p. 268-269; Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 158. Lloyd George'un bu kaynaklarda verilen konuşmasının İngilizceden Fransızcaya tercümesinde, ana fikirde değil, fakat ifade şeklinde farklılıklar vardır. Meselâ, biri "*Je suis également obligé de dire...*" derken, diğeri "*Je dois aussi déclarer...*" demektedir. Bu ve buna benzer farklılıklar.

⁸¹ Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 158-159.

⁸² Fay, *adı geçen eser*, p. 269.

⁸³ Bu anlaşmaların metinleri: Debidour, *aym eser*, p. 331-350.

⁸⁴ Himaye (Protektora) Anlaşmasının metni: Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique* (Documents Choisis), p. 25-26.

İngiliz-Alman münasebetlerine gelince: Deniz silâhlarındaki rekabet dolayısıyla esasen iki devlet arasında yoğunlaşmakta olan güvensizlik, Agadir krizinden sonra daha da arttı. İngiltere'nin müdahalesi karşısında, Almanya'nın Fransa'ya karşı yumuşaması, Almanya'nın ağırına gitti. Ve Almanya şunu gördü ki, Fransa ile Almanya arasında bir savaş çıktığında, İngiltere de Fransa'nın yanında yer alacaktır. Gerçekten, bu krizden, İngiltere ile Fransa, birbirlerine daha fazla yakınlaşmış olarak çıkmaktaydılar.

Fakat bu konuda söylenmesi gereken en önemli şey ise, bütün bu gerginlik, rekabet ve krizlerin, giderek şiddetlenmesi ve her seferinde, bir “dünya savaşı” tehlikesinin belirmiş olmasıdır. Bu tehlike her seferinde adatılmış olmakla beraber, 1914 yazında adaulamayacak hale gelecektir.

BEŞİNCİ KISIM

İNGİLİZ-FRANSIZ ASKERÎ ANLAŞMALARI

Birinci Fas krizi sırasında, Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé'nin istifasına sebep olan ve 6 Haziran 1905 günü yapılan kabine müzakerelerinde, Delcassé'nin Almanya karşısında dayatmak istediğini, Başbakan Rouvier ile diğer kabine üyelerinin Almanya ile bir savaşı göze alamadıklarını, Delcassé'nin ise, bir Fransız-Alman savaşı çıktığında, İngiltere'nin Fransa'nın yardımına geleceği fikrini ileri sürdüğünü, daha önce belirtmiştik. Gerçekten, Paris'te yayınlanan *Matin* gazetesi, 1905 Ekiminde Delcassé'ye atfen yaptığı açıklamada, bir Fransız-Alman savaşı halinde, İngiliz donanmasının, Alman donanmasının üssü olan Kiel'i işgal edip, Schleswig-Holstein'a 100 bin kişilik bir kuvvet çıkaracağını bildirdi. Tabii bu haber Almanya'yı endişelendirdi. Bundan sonra Almanya, İngiltere ile Fransa arasında bir ittifakın varlığından korkmaya başladı. Bu şu demekti ki, bir Fransız-Alman savaşı sırasında İngiltere Fransa'ya! yalnız bırakmavacaku.

Matin gazetesinin bu haberi İngiltere hükümeti tarafından resmen yalanlanmakla beraber, gerçekte iki taraf arasında bir askerî işbirliği konusunda görüşmeler yapılmıştı⁸³. Esasına bakılırsa, her iki ülkede de bir askerî işbirliğine hararetle taraftar olanlar eksik değildi. Fransa'da Delcassé ile Fransa'nın Londra büyükelçisi Paul Cambon böyleydi. İngiltere'de ise Denizcilik Bakanı Amiral Fisher ile İngiltere'nin Paris büyükelçisi Sir Francis Bertie, bu işbirliğinin aktif taraftarlarıydı. Zaten bu işbirliği görüşmelerinin basına sızması da, biraz Amiral Fisher'in gevezeliğinden olmuştu⁸⁶.

Kaldı ki, Entente Cordiale'in imzasından sonra, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Landsdowne'm Fransız elçisi Paul Cambon'a, İngiltere ile Fransa arasm-

⁸³ Bak.: *Mémoires de Edward Grev*, p. 83.

⁸⁶ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 189.

daki işbirliğinin daha da geliştirilmesi dileğini ifade eden sözler söylemesi de, Delcassé tarafından, İngiltere'nin bir "ittifak" istediği şeklinde yorumlanmıştı. Bundan dolayı Delcassé, daha 1904 ten idbaren İngiltere ile bir ittifak'ın peşinde koşmaya başlamıştır. İngiltere, böyle bir ittifaka yanaşmamakla beraber, özellikle İngiltere'nin Fransa'ya daha etkili bir yardımının ne şekilde sağlanabileceği hususunda, Paul Cambon ile Lord Landsdowne arasında görüşmeler olmuştur.

1905 Aralık ayında işbaşına gelen Campbell-Bonnermann kabinesinde Fransa taraftarı iki üye bulunuyordu: Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Savunma Bakanı Lord Haldane. Bunun sonucu olarak, 1906 Ocak ayında ve Algésiras Konferansının toplandığı bir sırada, Fransa, konferansın sonunda bir anlaşma olmaz da, Fransa ile Almanya arasında bir savaş çıkması halinde, İngiltere'nin kesin bir askerî tahhüdünü almak üzere harekete geçti⁸⁷. Yani Fransa İngiltere'den ittifak niteliğinde bir taahhüt almak istiyordu. Fransanın bu isteğine İngiltere tamamen olumsuz bir cevap vermemekle beraber, askerî işbirliği konusunu da tamamen olumsuz karşılamadı. Yalnız şu cevabı verdi: İttifak şimdilik imkânsızdır. Resmî bir ittifakın imzası, bunun parlâmento tarafından da onaylanmasını gerektirir ki, böyle bir durumda Hükümet, bu ittifakı gerektiren şartların varlığını Parlâmentoya ispat etmek zorundadır. Halbuki gerçekte bu şartlar mevcut değildir. Fakat, Almanya Fransa'ya saldıracak olursa, bu olay İngiliz kamu oyunda o derece tepki yaratır ki, bu da İngiltere'nin, Fransa'nın yanında yer almasını çok kolaylaştırır. Fakat bu, İngiltere bakımından resmî ve peşin bir taahhüt anlamını taşımaz. 1905 yazında İngiliz ve Fransız genelkurmayları arasında başlamış olan işbirliği görüşmelerine gelince, bu temas ve görüşmeler devam edebilir. Lâkin bu da, İngiltere bakımından, resmî bir taahhüdü ifade etmez. Bir yazarın dediği gibi, Edward Grey tarafından söylenen bu sözler, İngiltere'nin, bir eliyle verdiğini, öbür eliyle geri alması anlamını taşıyordu. Çünkü, bir yandan "gerektiğinde" İngiltere'nin yardımına güvenebileceğini söylerken, öbür taraftan da, hiç bir askerî yardım vaadinde bulunmuyor ve hareket serbestisini muhafaza etmeye özen gösteriyordu⁸⁸.

Buna rağmen, İngiliz ve Fransız genelkurmayları arasında asekrî işbirliği konusundaki görüşmeler o kadar ileri bir safhaya ulaştı ki, 1911 yılı geldiğinde, İngiliz Genelkurmayı, bir Fransız-Alman savaşında, 160.000 kişilik bir İngiliz ordusunun, 12 gün içinde seferber hale gelmesi için gerekli plânları hazırlamıştı. Bu ordu, Almanya'ya karşı Fransa'nın Belçika sınırları boyunca yapacağı saldırıda, Fransız cephesinin sol kanadını teşkil edecekti⁸⁹.

⁸⁷ Bu konudaki müzakereler için bak.: *Mémoires de Edward Grey*, p. 80-97, Fay, *aynı eser*, p. 191-202.

⁸⁸ Fay, *aynı eser*, p. 194.

⁸⁹ *aynı kaynak*, p. 202.

İngiltere ile Fransa arasındaki bu askerî işbirliği plânlan Fransa'yı yine de tatmin etmedi.

Fakat bu arada, 1905 yılından itibaren, İngiltere ile Almanya arasındaki donanma rekabetini durdurma çalışmaları ve görüşmeleri, 1912 yılı başında sonuçsuz kaldı. Çünkü, Almanya, Fransa ile çatışması halinde İngiltere'nin "tarafsız" kalmasını istemişti. İkincisi ise, Almanya, donanma inşasında İngiltere'nin istediği indirimle yanaşmamıştı¹⁰. İngiltere Savunma Bakanı Lord Haldane'in 1912 Şubatında Berlin'e giderek yaptığı bu son teşebbüs de bir sonuç vermemişti. İngiltere, bir Fransız-Alman savaşı için "tarafsızlık" taahhüdüne yanaşmıyordu.

1912 Şubatında Berlin'de yapılan bu İngiliz-Alman görüşmeleri Fransa'ya endişelendirdi ve 1912 Martında İngiltereye başvurup, İngiltere'nin Almanya'ya karşı alacağı bir tarafsızlık taahhüdünün, bu devleti Fransa'ya karşı bir saldırı poliükasına sevkedeceği kadar, aynı zamanda İngiliz kamu oyunu da Avrupa sorunlarına karşı bir ilgisizliğe götüreceğini bildirdi. Çünkü Grey, İngiliz kamu oyunun ilgisini Fransa'ya karşı bir teminat olarak göstermişti. Bu sebeple Fransa, İngiliz-Fransız münasebetlerine daha fazla bir "güvenlik" vermek gerektiğini bildirdi⁰¹. Fransa, İngiltere'den kesin olarak yardım taahhüdü istiyordu.

İngiltere bu teklif karşısında bir süre hareketsiz kaldı. Her ne kadar Edward Grey, Fransız büyükelçisine bu konuda teminat veriyse de, Fransa'nın endişelerini yokedemedi. 1912 Ocak ayında, Fransa'da Cailloux kabinesi düşmüş ve Raymond Poincaré kabinesi işbaşına gelmişti. Bu yeni hükümette Poincaré Dışişleri Bakanlığını da üzerine almış ve eski Dışişleri Bakanı Delcassé Denizcilik Bakanlığına getirilmişti. Yeni Başbakan amansız bir Alman düşmanı ve Üçlü İtilâfın en harareti taraftarlarından biriydi. Ve aynı zamanda, İngiltere ile bağların kuvvetlendirilmesi taraftarıydı. Bundan dolayı Grey, Fransa'nın bu yeni hükümetle de bağları koparmak istemiyordu. İşte tam bu sırada İngiltere Denizcilik Bakanı Winston Churchill'in, 1912 Temmuzunda İngiliz hükümetine yaptığı teklif, iki hükümet arasında bir askerî işbirliği görüşmelerinin başlamasına sebep oldu. Churchill'e göre, Akdeniz'deki İngiliz donanması eskimişti ve bunun modern bir hale getirilmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için de, Akdeniz donanması İngiltere'ye çekilmeli ve bu yenileme işi uzun süreceğinden, Akdeniz'in korunması Fransız donanmasına bırakılmalı ve İngiltere de, Fransa'nın Atlantik ve Manş kıyılarının korunması görevini üzerine almalıydı. Gerek Churchill, gerek Dışişleri Bakanı Grey, bu formülü Fransa'ya karşı bir taahhüt şeklinde değil, bir "plân" şeklinde düşünmekteydiler⁰².

⁰⁰ aynı kaynak, p. 288.

⁰¹ Hauser, *Histoire Diplomatique de L'Europe*, Vol. II, p. 282.

⁰² Fay, *adı geçen eser*, p. 295.

Bu teklif Fransa'ya bildirildiğinde, Fransa'nın bir saldırıya uğraması halinde, Atlantik ve Manş kıyılarının Fransız donanması tarafından korunacağına dair resmî taahhüt istedi. Başbakan Poincaré, “*İngiliz gemilerinin bu sulara bize yardım edeceğine dair bir teminat olmaksızın, Atlantik ve Manş kıyılarımızı boşaltmak, kıyılarımızın güvenliğini ve limanlarımızın savunmasını tehlikeye sokmak olurdu*” demektedir⁹³. Fransa'nın bu isteği, 1912 Mayısından itibaren iki taraf arasında görüşmelerin başlamasını sağladı^{94 95 *}.

Bu görüşmelerde İngiltere resmî bir ittifaka yanaşmadı. Çünkü bu sırada İngiliz hükümeti parlâmentoda, Fas'da Fransız emperyalizmini ve İran'da da Rus emperyalizmini desteklemekle suçlanıyordu. Böyle olunca, bir İngiliz-Fransız ittifakını parlâmentoya kabul ettirmek çok güçtü. Onun için başka bir yola gidildi. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile Londra'daki Fransız büyükelçisi Paul Cambon arasında, 22 ve 23 Kasım 1912 günlerinde mektup teatisi suretile bir anlaşma yapıldı. Esasında, Grey'in 22 Kasım mektubunda belirttiği hususları, 23 Kasım cevabında, Paul Cambon Fransa'nın da kabul ettiğini bildirdi⁹³. Bu anlaşmaya göre, taraflardan biri, bir üçüncü devletin *tahrik edilmemiş bir saldırısı* ihtimali karşısında kalır veya genel barışın bozulmasını önlemek durumunda kalırsa, iki taraf, alınacak tedbirler konusunda birbirlerine danışacaklar ve gerekirse, iki taraf genelkurmaylarının hazırlamış oldukları plânları gözönünde tutacaklardı.

Görüldüğü gibi, bu anlaşma yine de bir ittifak değildi. Grey'in deyimi ile yine “*elleri serbest kalıyordu*”. Fakat ne var ki, bu anlaşmanın Fransa bakımından bir çok beklentiler doğurduğu da bir gerçektir. Paul Cambon'a göre, bu anlaşma İngiltere'nin söyleyebileceği son sözdü⁹¹. Bundan dolayı, Fransız Genelkurmayı, İngiltere'nin yardımını aklında tutmakla beraber, Almanya'ya karşı plânlarını, bu yardımı hesaba katmaksızın yapmış ve 1914 de bu plânları uygulamıştır⁹⁷.

Bu anlaşma İngiliz parlâmentosundan gizli tutulmuş ve ancak, İngiltere 1914 de savaşa katılmaya karar verdiği zaman bu anlaşmadan parlâmentoyu haberdar etmiştir.

Bu İngiliz-Fransız anlaşması yapıldığı sırada, Fransa ile Rusya arasında da bir deniz anlaşması yapılmıştı. 1911-12 Trablusgarp savaşı sırasında, İtalyan donanmasının, Osmanlı Devletine baskı yapmak için Çanakkale Boğazı önlerine kadar gelmesi Rusya'yı telâşlandırmıştı. Bunun üzerine Fransaya başvurup,

⁹³ Raymond Poincaré, *Le Lendemain d'Agadir, 1912*, Paris, Plon, 1926, p. 217-218.

⁹⁴ Bu görüşmeler için bak.: Fay, *aynı eser*, p. 288-299.

⁹⁵ Bu anlaşma için bak.: Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 297-298.; Poincaré, *Le Lendemain d'Agadir*, p. 220-221.

⁹¹ Poincaré, *aynı eser*, p. 221.

⁹⁷ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 298.

Akdeniz'in Fransız donanması ve Karadeniz'in de Rus donanması tarafından korunması esasına dayanan bir anlaşma, iki taraf deniz kuvvederi komutanları arasında, 16 Temmuz 1912 de sözlü mutabakat halinde tesbit edilmiş ve 1912 Ağustosunda Poincaré'nin Rusya ziyareti sırasında, iki tarafın denizcilik bakanları arasında yazılı hale getirilmiştir.

Fransız-İngiliz ve Fransız-Rus anlaşmalarından sonra, Rusya, İngiltere ile de, bir "deniz işbirliği" anlaşması yapmak için harekete geçti. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un 1912 Eylülü sonlarında İngiltere'ye yaptığı ziyarette, Sazanov Edward Grey'e, bir savaş halinde Alman donanmasının Baltık Denizi'ne girmesini önlemek hususunda İngiltere'nin yardımını istedi. Grey' ise, verdiği cevapta, Almanya'nın Danimarka'yı işgali halinde İngiliz donanmasının Baltık'ta hapsedilmiş hale geleceğini, bu sebeple böyle bir yardımın mümkün olmadığını bildirdi⁹⁸. Fakat Rusya bu işin peşini bırakmadı ve İngiltere ile denizlerde bir işbirliğini gerçekleştirmek için Fransa'nın dahi aracılığını kullandı. Nihayet, 1914 Mayısında, İngiltere, Almanya'nın bir savaş açması halinde, İngiliz ve Rus deniz kuvvetlerinin bir işbirliği için temasta bulunmalarını kabul etti⁹⁹. Bu anlaşma da, 1912 Kasımındaki İngiliz-Fransız anlaşması ile aynı nitelikte idi. Grey, yine ellerini serbest tutarak kesin bir taahhüde girmemiş, fakat bir kapıyı da aralık bırakmıştı.

Böylece, denizlerde askerî bir işbirliğinin kapılarını açan bu anlaşmalarla, Balük ve Karadeniz, Rus donanmasının, Kuzey Denizi ve Atlantik İngiliz donanmasının ve Akdeniz de Fransız donanmasının korumasına bırakılmış gibi bir durum ortaya çıkmaktaydı.

Bu gelişmelerin bir diğer önemli sonucu ise, Birinci Dünya Savaşının arifesinde, Üçlü İtilâf devletleri arasında, bir ittifak olmasa bile, bir askerî işbirliğinin esaslarının tesbit edilmiş olmasıydı. Almanya'nın korktuğu gibi, Merkezî Devletler denilen Üçlü İttifak, Üçlü İtilâf tarafından çember içine alınmış olmaktadır.

⁹⁸ Bak.: *Mémoires de Edward Grey*, p. 276-277.

" *avni kaynak*, p. 264.

DOKUZUNCU BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU, 1878-1914

1854-1856 Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu için en önemli sonucu, hiç şüphe yok, "Rusya faktörü"nü'nün veya "Rusya baskısı"nın, bir süre için de olsa ortadan kalkmasıydı. Çünkü, Rusya'nın Karadeniz'deki ayağı kırılmış, Prusya hariç, bütün Avrupa'yı karşısına aldığı için, Avrupa sahnesinde yalnızlığa mahkûm olmuş ve yayılmacı faaliyetlerini, Balkanlar'dan Asya'ya yöneltmek zorunda kalmıştı. Buna karşılık Osmanlı Devleti, kâğıt üstünde de olsa, "Avrupa Devletler Topluluğu"na katılmak suretile, dış politikasında, özellikle Rusya'ya karşı bir manevî destek kazanmış bulunuyordu. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin, bundan sonra hem içerde ve hem de dışarda bir huzura, bir rahata kavuşması gerekirdi.

Fakat böyle olmadı. Islahat Fermanı ile, 1839 da başlamış olan Tanzimat Dönemi kapanıp, yeni bir yenileşme dönemi başladı. Yönetimde, eğitimde, ekonomide ve hukukta, pek çok yenilik ve çağdaşlaşma tedbirleri alınırken, Devlet'in dış gâileleri azalmak şöyle dursun, olaylar teşbih dizisi gibi peşpeşe patlak verdi. Esasında bunlar, Osmanlı Devleti'nin kendi iç sorunlarıydı. Ne var ki, her zaman olduğu gibi, devletlerin için içine karışması, Osmanlı Devleti için yeni dış sorunlar yaratmaktan geri kalmadı.

Bu sorunlara, daha önce değinmiş ve açıklamıştık¹. Bunlar, Eflâk-Buğdan (Romanya) sorunu, Cidde Olayları ve Suriye Ayaklanması, Sırbistan Gelişmeleri ve Karadağ Ayaklanması ve Girid Ayaklanması gibi olaylardır.

Buna rağmen, Avrupa çapında devlet adamları olan *Mehmet Emin Ali Paşa* (1814-1871) ve *Fuat Paşa* (1814-1868) gibi yetenekli yöneticiler iş başında buldukları sürece, Devlet bütün güçlükleri az zararla adatmasını bilmiştir.

Ali Paşa'nın Avrupa hükümdarları ve devlet adamları nezdinde büyük ünü ve prestiji vardı. **III.** Napolyon, "*Ali Paşa gibi bir Hariciye Nâzın bulabilsem* " demiştir. Kont Cavour ise, "*Paris Kongresinde Ali Paşa çapında başka bir diplomat yoktu*" demiştir. **III.** Napolyon'un Sedan'da esir düşmesi üzerine Bordeaux'da kurulan geçici hükümetin başı A. Thiers, Bismarck'ın barış şartlarını kabul ettiğinde, Fransız Millî Meclisi'nde eleştirilere uğradığı zaman, kendisini savunmak için, "*Bu hususta dost devletlerin ve hatta Ali Paşa'nın dahi fikrini aldım* " cevabını vermiştir².

¹ Bak.: yukarda s. 257-284.

² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Deninde Son Sadrazamlar*, Cüz 14, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 43.

Abdülmecid'in padişahlığında (1839-1861) üç defa ve Abdülaziz zamanında da (1861-1876) iki defa Sadrazamlık yapmıştır³. Rivayet olunur ki, Âli Paşa'nın ölümünden sonra, Heyet-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu), önemli bir konuda yabancı devletlere bir nota yazılacağı zaman, Âli paşa'nın Hazine-i Evrak'da bulunan nota müsveddeleri incelenip, ona göre nota yazılırmış⁴ *.

Aslen askerî doktor olan Fuat Paşa, Büyük Reşit Paşa'nın teşviki ile Dışişleri memurluğuna intisap etmiştir. Askerî Tıp Okulunda derslerin fransızca olması dolayısıyla ve ayrıca kişisel çabası sonucu, gayet güzel fransızca bilirdi. Üç defa Hariciye Nâzırlığı ve iki defa da Sadrazamlık yapmıştır⁵. Son derece zeki idi. Din konusunda bağınazlığın şiddetle karşısındaydı. Bu sebeple de ulema ile arası hiç iyi olmamıştır⁶ *.

Âli ve Fuat Paşaların ölümünden sonra, durum yeniden bozulmaya başlamıştır. Bu değerli devlet adamlarının ölümleri, imparatorluğun hem iç işlerinde ve hem de dış münasebetlerinde etkisini göstermiş, bir yandan İstanbul'da, çeşitli fikir ve çıkar çatışmalarının sonucu olarak, bir Sadrazamlar geçidi olurken, öte yandan da, Balkanlar'da patlak veren ayaklanmalar, İmparatorluğun varlığını daha yakından tehdit etmeye başlamıştır.

Âli Paşa'nın ölümünden sonra Sadrazamlığa, Bahriye Nâzırı *Mahmut Nedim Paşa* (1818-1883) getirildi. Karakteri bozuk olup, Âli Paşa'yı çok kıskanırdı ve onun amansız düşmanıydı. Reşit Paşa, Mahmut Nedim Paşa için, "*Bizim Mektupçu Bey' cıvık sabuna benzer. Ne ânınla el yıkanır, ne de çamaşıra gelir*" demiştir⁸.

Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı ile beraber, Âli Paşa'nın seçmiş olduğu vekiller ve devlet ileri gelenlerinin, toptan hain sayılarak görevden uzaklaştırılması ve aşağılanması yoluna gidildi. Âli Paşa'nın tayin etmiş olduğu bakanlar ve bir çok paşalar Anadolu'ya sürüldü. Bunlar arasında Serasker Hüseyin Avni Paşa da vardı. Bu azil ve sürgün işi öyle bir hale geterildi ki, Anadolu'daki alt-kademe yöneticilerini dahi kapsadı. Valilik ve mutasarrıflık bir ay içinde on kere değişiyordu. Mahmut Nedim Paşa'nın açtığı bu uygunsuz yol, Osmanlı Devleti'nin yaşamasını isteyen Avrupa devletlerince telâş ve hayrete sebep olduğu halde, Ruslar bu gidişi kendi maksat ve menfaatleri bakımından son derece el-verişli buldular⁹.

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Talihî*, Cilt VII, Türk Tarih Kurumu Yayın, 1983 (Üçüncü Baskı), s. 125.

⁴ *Son Sadrazamlar*, Cüz 1-4, s. 43. 1 no.lu dipnotu.

⁵ Karal, *Osmanlı Talihî*, Cilt VII, s. 127-128.

⁶ *aynı eser*, s. 128.

~ Mahmut Nedim, 1841 de Sadaret Mektubî Kalemi'ne girerek devlet memurluğuna başlamış ve 1847 de de Sadaret Mektupçusu olmuştur.

⁸ *Son Sadrazamlar*-, Cüz 1-4, s. 303.

⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, (Hazırlayan: Doç. Dr. İsmet Miroğlu). İstanbul, Berekât Yayınevi, 1983, s. 46.

Abdülmeccid devrinde Mustafa Reşit Paşa İngiltere tarafından, Âli ve Fuat Paşalar ise Fransa tarafından tutulduğu, buna karşılık bu devletlerce kendisine hiç önem verilmediğinden, Mahmut Nedim Paşa, dış politikada Osmanlı Devleti'nin Rusya ile sıkı bir dostluk devam ettirmesi fikrine kapılmıştı¹⁰. Bundan dolayı yeni Sadrazam halk arasında “Rus dostu” olarak tanınıyor ve hatta kendisine “Moskof Nedim” bile deniyordu.

Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki faaliyetlerini çok kolaylaştırmıştır. Daha önce de açıkladığımız gibi, 1870 de Prusya karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Fransa, gözlerini Yakın Doğu'dan Alsace-Lorraine'e çevirmiş ve Osmanlı Devletile ilgilenemez bir hale gelmişti. Almanya ise, 1871 den itibaren bütün dikkatini, Fransa'nın intikam savaşını önlemek için, bu devletin, Avrupa'da “yalnız” bırakılması noktasında toplamıştır.

İngiltere ise, “inziva”, yani Avrupa'dan uzak durma ve Avrupa dengesi bozulmadıkça, Avrupa'ya karışmama politikası izlemektedir.

1866 da Prusya'dan ağır bir darbe yiyen Avusturya ise, tek başına Rusya ile uğraşamazdı. Yoksa Rusya, Avusturya dış politikasının Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki en büyük sorunu olmaya başlamıştı bu sırada. Kabul etmek gerekir ki, 1871 den sonra Bismarck'ın Rusya'yı elinde tutma politikası, Avusturya'nın en büyük handikapı olmuştur. Avusturya bu handikapı gidermenin mücadelesi içinde olacaktır.

Açıktır ki, 1870 lerden itibaren Avrupa diplomasisinin bu yeni yapısı, Rusya'ya, Osmanlı Devletile rahat bir şekilde ilgilenmek imkânını sağlamıştır. İstanbul'daki Rus elçisi Ignatiyef, bu şardar dolayısıyla, yani Osmanlı Devleti'nin bu iç şartlarından da yararlanmak suretile ve kısa zamanda, Mahmut Nedim Paşayı avucunun içine aldığı gibi, medreselerdeki softalardan Saray'daki kadınlara kadar pek çok taraftar kazandı. Bir halde ki, Osmanlı Devleti, âdetâ İstanbul'daki Rus elçisinin rey ve nasihatlerine göre yönetilir oldu¹¹. Mahmut Nedim Paşa'nın, halk arasındaki “*Rusyaya satılmışlığı*” ve bu durum karşısında Padişah Abdülaziz'in hareketsizliği, Padişah'a karşı tepkilerin artmasına sebep oldu¹².

Diğer taraftan, Mahmut Nedim Paşa'nın, “*Uzak devletlere dayanmaktan ise, komşu olan bir devletle her nasıl olursa olsun uyuşup da hoş geçinmek evlâdır*”¹³ politikası, Almanya hariç, diğer Avrupa devletlerinde endişe uyandırmaktan geri kalmadı.

¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 132.

¹¹ Karal, *aynı eser*, s. 132.

¹² *Mir'ât-ı Hakikat*.

¹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 71.

İşte bu iç ve dış tepkiler karışında Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı 1873 yılında Sadrazamlıktan azledip, yerine Mithat Paşa'yı Sadrazam yaptı. Lâkin Mithat Paşa da Sadarete fazla kalamamıştır. 1873 ile 1876 arasındaki üç yılda 6 Sadrazam gelip geçmiştir.

Bütün bu siyasî istikrarsızlığın yanında, bir de Osmanlı Devleti'nin borçlar sorunu vardı. 1875 de Balkanlar yeniden karışmaya başladığı zaman, Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyecek duruma düşmüş bulunuyordu.

Osmanlı Devleti, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına varan Balkan bunalımına bu şartlar içinde giriyordu.

BİRİNCİ KISIM

1877-1878 .OSMANLI-RUS SAVAŞI

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1875 ten itibaren başlayan Balkan karışıklıklarının, Avrupa diplomasisinin de işe karışması ile, meydana getirdiği gelişmelerin bir sonucu olmuştur. 1875 yılında çıkan Balkan karışıklıklarının arkasında ise, yeni bir faktör belirmeye başlamıştır ki, bu da *Panslavizm* hareketi ve bu hareketin Rusya tarafından kışkırtılması ve Rusya'nın yayılmacı politikasının bir âleti haline getirilmesidir.

1. RUSYA VE PANSLAVİZM¹⁴

“Panslavizm” deyimi, özellikle^LgTOjerden itibaren Batı.Avoıpa_5İyaşal_çeyıelerinde kullanılmaya başlamış olup, bununla, Rusya'nın önderliği altında, bi-tün Slav kavimlerinin siyasal dayanışmasını sağlamaya yönelik bir hareket kastedilmistirij. Panslavizm, Rusya'nın millî misyonu önüne dikilen ülkelere yöneltilmiş ve sistematik olmayan çeşitli ve aynı zamanda çelişkili görüşlere, Batı Avrupa'nın vermiş olduğu bir isimdir. Burada da en fazla etkilenen iki ülke, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarıdır. 1870 lerin sonunda ortaya çıkan Doğu krizinde Panslavizm, Viyana ile Budapeşte'nin, ve İstanbul ile Londra'nın gözünde, Rusya'daki en tehlikeli güç olarak görünmüştür¹⁵.

Panslavizm hareketi başlangıçta, siyasal nitelikte ortaya çıkmış olmayıp, özellikle Rusya dışındaki Slavlar arasında bir dil birliği ve kültür hareketi olarak berrmiştir. Panslavizmin kaynaklarını, dağınık bir şekilde, 17. yüzyılda ve hatta

¹⁴ Panslavizm konusunda esas itibarile şu kaynaktan faydalandık: Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, *Panislamizm*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI. Cilt, Haziran-Aralık 1953, sayı 24, s. 241-278. Panslavizm konusunda derinlemesine bir araştırma olarak ayrıca bak.: Hans Kohu, *Pan-Slavism -Its Histoiv and Ideology*, New York. Random House - Vintage Russian Library, 1960 (2nd ed.-revised).

¹⁵ Kurat, *aynı makale*, s. 241.

^{1,1} B.H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford at the Clarendon Press, 1937, p. 56-57.

daha gerilerde bulmak mümkündür. Fakat çağdaş Avrupa'nın bir çok fikir akımlarında olduğu gibi, Panslavizm de esas itibarile, Fransız İhtilâli'nin sonuçlarından biri olarak kabul edilebilir. Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik bilinci, Slav halkları üzerinde de etkisiz kalmamıştır. Alman Romantizmi ile dilde Pancermanizm ise, Panslavizm hareketine kuvvetli bir dayanak teşkil etmiştir. “Panislavizm” deyiminin ilk defa bir Slovak yazarı tarafından daha 1826 da kullanılmış olması dikkate değer. Esasen Panslavizm, esaslı bir şekilde, Batı Slavları denen Lehler, Çekler, Slovaklar ve Doğu Almanya slavları tarafından ele alınmıştır. Bunda da Almanya'nın büyük etkisi olmuştur.

Rusya'da Panslavizmin başlangıcını ise, *Slavofilizm*, yani “Slavcılık” hareketi teşkil eder. Slavofiller, Ortodoksluğa sınıksız bağlı idiler. Onlara göre, ancak sağlıklı ve “temizlenmiş” bir Rusya Slavlığın kurtarıcısı olabilirdi. Batı'nın ferdiyetçiliğine karşı, aile ve köy komünü, Slavcıların ana ünitelerini teşkil eder. “Topluluk” ve “işbirliği”, yahut kendi deyimleri ile *Mir* (köy toplumu) ve *Artel* (birlikte çalışma), ideallerini temsil eden iki temel kavramdı¹⁷. Batılılaşmaya değil, Slavlaşmayı savunmuşlar ve bundan dolayı da I. Petro'yu eleştirmişlerdir. Kırım Savaşı'ndan önce Rusya'da göze çarpan en önemli akım olan Slavofilizm'in en önemli lideri, Moskova Üniversitesinde Tarih Profesörü olan *Mi kl inil Petrorich Pogodin* 'dir.

Slavofilizmin otoriter bir nasyonalizme dönüşmesi, Panislavizmi ortaya çıkarmıştır¹⁸.

Milliyetçilik akımı bakımından büyük önemi olan 1848 İhtilâllerinin, Panslavizm hareketinde önemli rolü olmuştur. Avusturya'daki 1848 ihtilâlinde Macarların millî birlik için ayaklanmaları, Avusturya sınırları içindeki slavlar üzerinde de etkisiz kalmamış ve 1848 Mayıs'ında Prag'da bir Slav Kongresi toplanmıştır. Şair, yazar, tarihçi ve dilcilerden meydana gelen 340 temsilcinin üçte ikisini Çekler ve Slovaklar teşkil ediyordu. Kongre'nin iki amacından biri, Habsburg egemenliğine karşı Slavların haklarını korumak, diğeri de Slav Kültürü idi. Siyasal bir birlikten söz edilmemişti. Fakat tam bu sırada Prag'da çıkan bir ayaklanmayı Viyana hükümetinin sert bir şekilde bastırması, Slavları, dışarda bir destek aramaya şevketmiş ve bunu da, tek bağımsız Slav devleti olan Rusya'da bulmuşlardır. Bununla beraber, Çarlığın Rusya dışındaki Slavlarla ilgilenmesi, daha bir hayli zaman alacaktır.

Kırım Savaşında hemen bütün Avrupa'nın Rusya'nın karşısında birleşmiş olması ve yenilgi, Rusya'nın millî gururuna ağır bir darbe indiriyordu. Kırım yenilgisi, Rus milliyetçiliğini tahrik etti. Bu suretle, 1848 ihtilâlleri ile Kırım Savaşı, Avrupa'daki slavlar ile Rusya arasında bir köprü'nün kurulmasına sebep oldu.

¹⁷ Sumner, *aynı eser*, p. 58-59.

¹⁸ Sumner, *aynı eser*, p. 60.

Kırım Savaşından önce Rusya'da Slavofil aydın ve yazarlar, 1841 de kurulan ve daha önce sözünü ettiğimiz Pogodin'in başyazarlığını yaptığı *Moskvityanin* dergisi etrafında toplanmışlardı. Pogodin'e göre, Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları yıkılmalı ve bunların yerine, merkezi İstanbul olmak üzere, bir Slav Devleti kurulmalı ve bu devlet Rusya'nın himayesinde olmalıydı. Pogodin ve arkadaşlarının faaliyetleri sonucu, 1857 de Moskova'da (Moskova Slavofillerin en önemli merkeziydi) bir "Slav Yardım Derneği" kuruldu ve bu derneğin yönetmeliği 1858 Ocak ayında Rus hükümeti tarafından da onaylanarak, dernek Rus Dışişleri Bakanlığının kontrolü altına konuldu. Derneğin diğer şehirlerde de şubeleri açıldı ve hatta, koruyucu başkanlığına, veliaht Aleksandr (III.Aleksandr) getirildi.

Böylece, Kırım savaşından sonra, Panslavizm hareketi Rus hükümetinin kontrolü altına girmiş olmaktaydı. Bu ise, Panslavizm'e yeni bir hine kazandırmışür. 1867 de Sırp Panslavist'lerinden Desanaçič, şöyle diyordu: "Fena günlerimizde Büyük Rusya oldukça, mahvolup gitmiyeceğimizi bilerek teselli bulmaktayız... Doğu Avrupa'nın kurtarılması onun görevidir... Atılacak ilk adım Doğu sorunu'nun çözümü olmalıdır... Biz, Doğu'nun Ortodoks slavları, Kosova meydan muharebesinin hâtırısına sâdik kalarak, Rusya'nın bu görevi ifa edeceğini ümit ediyoruz"¹⁹.

1871 de Alman millî birliğinin kurulması Panslavizm'i daha da hızlandırdı. Alman birliğinin kurulması, Slav Birliği davası için büyük bir tehlike olarak görüldü. Alman Birliği'ne, Slav Birliği ile cevap verilmeliydi. Zira, Alman millî birliği kurulduktan sonra, sırtını Al m a n ya' yadavay a n Avusturya, faaliyetlerini Batı'dan Doğu(ya,yani_glay ülkelerinin bulunduğu Balkanlar'a yöneltmeye başlıyordu.

Pancermanizme karşı bir Slav Birliği kurulmasının gerekliliği, Rusya'da aydınları, yazarları ve hatta askerleri, Panslavizm'in teorisini kurmaya ve işlemeye şevketti. Bu konuda, *Nikolay Yakovlevič Danilevski*¹ in 1869 da kurulmuş bulunan *Zayıya* (Şafak) adlı dergide yazdığı on makale ile, 1871 de yayımladığı *Rusya ve Avrupa* adlı kitabı büyük yankı uyandırdı. Bundan sonra Panslavizm'in bir çeşit anayasası haline gelen bu kitaba göre, merkezi İstanbul olacak olan Büyük "Slav İttifakı" veya "Rus-Slav Birliği" şu devletlerden meydana gelecekti²⁰:

- Galiçya, Bukovina ile Macaristan'ın Rutenlerle meskûn kısımları, Slav Birliği'nin başında bulunacak olan Rus Çarlığına verileek.

- Çek-Moı a\ya-Slovakya Devleti.

- Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (yani 1918 de kurulan Yugoslavya)

¹⁹ Kurat, *adı geçen makale*, s. 262.

²⁰ Kurat, *avm makale*, s. 265.

- Bulgar Krallığı (Rumeli ve Makedonya dahil)

- Romanya (Eflâk ve Buğdan ile, Slav ahalisi olmayan Bukovina kısmı) Tuna mansabı ve Dobruca Rusya'ya verilecektir.

- Yunanistan (Rodos, Girid ve Kıbrıs dahil)

- Macaristan Krallığı (Ruslara ve Çeklere verilmeyen kısım)

- İstanbul Eyaleti (Rumeli ve Anadolu, Çanakkale Boğazı, Gelibolu yarımadası ve Bozcaada dahil)

Kısacası, Danilevskiy'e göre, Rus-Slav Birliği, Adriyatik Denizi'nden Büyük Okyanus'a, Kuzey Buz Denizinden Ege Denizine kadar uzanan alanı içine almaktaydı.

Bununla beraber, 1870 lere gelinirken, Panslavizm, gelişmesine paralel olarak üç ciddi engelle karşılaşmaya başladı.

Bu engellerden birincisi, bazı Panslavist'lerin “Ruslaştırma” fikrine ağırlık vermeleri olmuştur. Bu Panslavistlerin başında *Prens Cherksky* ile *Yuri Samarin* gelmektedir. Bu ikisi, özellikle, Rusya'nun Avrupa'ya komşu olan Slav topraklarının Ruslaştırılmasını, yani bu bölgeler slavlarının milliyetlerinin unutturulmasını savunmuşlardır. Samarin, Danilevskiy'in aksine, öyle Rus-Slav Birliği içinde çeşitli Slav halkların birarada yaşaması fikrini kabul etmemiştir. Rus imparatorluğunda Ruslar da, Almanlar da, Polonyalılar da yanyana yaşarlar fikri ile alay ederek, böyle bir fikri savunmanın, bir otele, Rus, Amerikalı ve Fransız müşterilerin aynı yemek masasına oturmasından başka bir anlam taşımayacağı'nı söylüyordu. Samarin'in “Rusya'nın Sınır Bölgeleri” adlı kitabı, Ruslaştırma politikasının hararetle taraftarlarının âdeta el kitabıydı^{21 22}.

Parcslyayizmin -ikinci handikapı, Ortodoksluğu temel unsur kabul etmesiydi. Rusya dışında yaşayan Slavların hemen yarısı, Avusturya-Macaristan sınırları içindeydi ve bunların büyük çoğunluğu Katolik olup, yüzyıllardanberi Batı kültürü içinde yaşamışlardı. Aynı şekilde, Slavların ikinci en kalabalık kitlesi olan Polonyalılar da ayrı bir sorundu. Polonyalılar da katolikti ve Batı kültürüne bağlıydılar. Hal böyle olunca, Ortodoks kilisesi Panslavizmin ana. unsurunu-teşkü. ettiği sürece, Panslavizm ancak Osmanlı İmparatorluğu içindeki slavlara uygulanabilirdi;².

Panslavistlerin önündeki üçüncü engel, Rusya'nın Rus kültürünü egemen kılma çabası olmuştur. Pek çok Batılı Slav, Rus kültürünün bu üstünlük çabasını tepki ile karışlamıştır. Bu bakımdan, Rusya dışındaki slavlara göre, Rusya'nın

²¹ Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 66-67.

²² *asm eser*, p. 68.

kontrolü altına girmek, bir devletin egemenliğinden çıkıp başka bir devletin egemenliğine girmekten başka bir şey değildi²³ *.

Panslavizmin karşılaştığı bu üç engel II. Aleksandr'ın hükümdarlığı süresince devam etmiştir. Bundan sonra Panslavizmin yeni bir nitelikle ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. Panslavizmin, artık din, dil ve Rusya'nın uygarlık misyonu gibi kavramları bırakıp, Rusya'nın askeri gücü ile, Habsburg ve Osmanlı saltanaularının yok edilmesi ve yıkılması amacına yönelmiştir. Bu, bir bakıma, Panslavizmin, Pan-Rusyanizm'e dönüşmesinin son aşamasıdır.

1870 lerde bu yeni gelişmenin iki temsilcisi, General *Rostivlas Andreyeviç Fadeyev* ve bir doplamat olan Kont *Nikolay İvancniç IguadyeFÜT*.

Danilevskiy'in "Rusya ve Avrupa" isimli kitabı, sadece Rusya'da yayınlandığı için, Avrupa'da tanınmamıştı ve bilinmiyordu. Fakat Fadeyev'in *Doğu Sorunu Hakkında Düşünceler* adlı kitabı 1870 de yayınlanmış ve az sonra da Avrupa dillerine de tercüme edilmişti. Bu sebeple Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Tabiatile, şimdi Panslavizmin benimsediği yeni siyasal nitelik de Avrupa tarafından öğrenilmiş olmaktadır. Fadeyev, vaktile General Paskiyeviç'in Çar I. Nikola'ya söylediği, "İstanbul'un yolu Viyana'dan geçmektedir" şeklindeki sözünü haurlatarak, Rusya'nın, Avusturya'nın sırtını yere gedrmedikçe Boğazlar'a ulaşamayacağını ve Doğu Sorunu'nun çözümü demek Avusturya sorununun çözümü demek olduğunu söylüyordu. Yine Fadeyev'e göre, Rusya'nın düşmanı Bau Avrupa değil, Orta Avrupa, yani Alınanlardı. Alman birliği gerçekleşecek olursa (kitap 1870 te yayınlanmıştır), Rusya dışındaki slavlar yok olmaya mahkım olacaklardı²¹.

Fadeyev'in tasarladığı Slav Birliği, slav devletlerinin bir konfederasyonu olmakla beraber, her slav devletinin başına bir Rus dükü getirecek, bu devletler iç işlerinde özerk olacak, fakat hepsinin kollektif işleri, dış polidka ve askeri konuları "Büyük Slav Çar" tarafından yönetilecekti²⁵.

Ignatiyef e gelince: Fadeyev'in fikirleri, özellikle aynı düşüncelere sahip olan Ignatiyef sayesinde 1876-1880 arasında Avrupa'da büyük telâş uyandırdı. Ignatiyef in marifetlerine biraz aşağıda değineceğiz.

Fadeyev'in, Ortodoks kilisesi, dil veya kültür birliği gibi şeylerle hiç ilgisi yoktu. Ona göre Moskova Slavofilleri artık görevlerini tamamlamıştı. Fadeyev gibi, Ignatiyef e göre de, Panslavizmin dinsel ve kültürel yanları, ancak Rusya'nın üstünlüğünün yardımcı unsurlarıdır. Ignatiyef in Panslavizmi tamamen siyasal niteliklidir ve Panslavizm'de idealizmi reddetmiştir. Onun bütün çabası, Doğu

²³ Sumner, *aynı eser*, p. 69.

²¹ Kurat, *adı geçen makale*, s. 266.

^{2:1} Sumner, *adı geçen eser*, p. 73.

Sorununun, *Rusya'nın çözümüne* uygun bir şekilde çözülmesini sağlayacak Avrupa şartlarının sağlanmasıydı. “Rusya'nın çözümü” dediği şey de, İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'nın kontrolünde olması ve slav devletlerinin biraraya getirilmesiydi.

2. HERSEK AYAKLANMASI VE AVRUPA DİPLOMASİSİ

Hersek, Bosna'nın güney-batısmdadır. 1875 de Bosna'ya^ bağlı., bir sancaktı. Bosna ve Hersek bir tarftan Sırbistan, diğer taraftan da Karadağ gibi iki slav ülkesine bitişikti, Avısturya-Macaristan'ın Dalmaçya ve Hırvatistan eyaletlerine de komşu bulunuyordu. Bu durumu ile de, hem bu komşu ülkelerin ve hem de Rusya'nın İslâv propagandaları için elverişli bir konumdaydı. Bu sırada Bosna-Hersek'in nüfusu 1.200.000 kadardı. Bunlar din ve mezhep yönünden Müslüman, Ortodoks ve Katolik'ti. Hıristiyanlar Müslümanlara göre çoğunluk-taydı. Fakat Müslümanlar, ekonomik ve sosyal bakımdan hıristiyanlardan üstün durumda bulunuyordu. Çünkü tarımın esasını teşkil eden “çifdiklei ” Müslüman “ağalar”ın mülkiyetindeydi ve Hirisüyanlar bu toprakları, yarıcılık, üçleme veya dörtleme gibi icar usulü ile işletiyorlardı²⁶. Ayaklanma da buradan çıktı.

Toprağın sahibi ağalar ile, toprağı işleyen Hıristiyanlar arasındaki münasebetler gayet iyi idi. Beyler ve ağalar, Hıristiyanları hoş tutarak onları himaye ve toprak icarının alınmasında daima hoşgörü ve ağalık yolunda muamele ederlerdi²⁷. Fakat bu düzgün işleyen düzen, Osmanlı Devleti'nin bu topraklara ait aşarın toplanmasını mültezimlere vermesile, bozulmaya başladı. Zira mültezimlerin âşardaki suistimalleri ve çiftçileri ezmeye kalkmaları, Hıristiyan çiftçilerin geçimini zorlaştırdı. Dolayısıyla tepkiler de başladı. Geçim zorluğu karşısında Hıristiyan çiftçiler de, beylere ve ağalara ait toprakları ele geçirmeye kalkışınca, Hersek'de Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında çatışmalar çıktı

ç'ı 875'Haziranında Hersek'e bağlı *Neresin* (Mostar'ın doğusunda Nevesinje) kazası Hıristiyanlarından 160 kişinin, ağnam vergisi vermemek için Karadağ'a sığınmaları ve Karadağ Prensi'nin de işin içine Rusya'yı sokması, Hersek ayaklanmasını kısa sürede bir Avrupa sorunu haline getirdi.

Hersek ayaklanması kısa zamanda genişledi ve Sırbistan, Karadağ, Bosna ve Bulgaristan gibi Panslavizm'in etkisinde olan ülkelerde büyük bir heyecana sebep oldu. Bâbiâli ayaklanmayı bastırmak için Hersek'te 30 tugay piyade ile dört bölüklük süvari toplamaya muvaffak oldu ise de, dağlık arazide gerilla savaşı yapan âsilerle başetmesi kolay olmadı. Ayrıca, Sırbistan ve Karadağ'dan Hersek âsilerinin yardımına bir çok gönüllü gitti ve Osmanlı kuvveüeri de ayaklanmayı bastıramadı. Hatta Avusturya bile Dalmaçyalıların yardımlarını engelleyemedi²⁸. 20 **

²⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 72-73.

²⁷ aynı eser, s. 73.

²⁸ Debidour, *La Révolution*, p. 480.

Balkan slavlarındaki bu kaynaşma, Osmanlı Devleti kadar Avusturya'yı da telaşlandırdı. Sınırları içinde slav unsurlar bulunan Avusturya-Macaristan, bu ayaklanmanın kendi topraklarına da bulaşmasından korktu.

1815 de Metternich, “*Türk monarşisi yıkılacak olursa, Avusturya ancak çok kısa bir süre ayakta kalabilir*” demişti. Şimdi de, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı olan Kont *Audrassy* de aynı görüşteydi. Daha 1875 Ocak ayında, imparatorluk Konseyinin bir toplantısında şöyle diyordu: “*Türkiye, Avusturya-Macaristan için İlâhî bir fayda sağlamaktadır... Eğer Bosna-Hersek, Sırbistan veya Karadağın eline geçerse veya orada yeni bir devlet kurulur da, biz de bunu önleyemeysek, o zaman bizim de yıkılmamız mukadderdir ve Hasta Adam rolünü bu sefer biz üzerimize almış oluruz*”²⁹.

Bu sebeple, Hersek ayaklanması karşısında Avusturya'nın politikası, ayaklanmanın bir an önce bastırılması suretile statükonun korunması idi.

Rusya'nın tutumuna gelince: II. Aleksandr, Nikola gibi, kendisini doğal bir patron olarak gören milyonlarca Ortodoks'a etkin bir koruma sağlamayı kendisinin kutsal bir görevi saymaktaydı. Ayrıca, 1871 Londra Anlaşmasına rağmen, Paris Antlaşmasının diğer hükümleri (yani Osmanlı Devletinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün garanti edilmiş olması) ortada dururken kendisini tatmin edilmiş saymıyordu. Kutsal Rusya'nın bayrağını yolkarda tutmak istiyordu. İhtiyar danışmanı Gorçakof ise, meslek hayatını parlak bir başarı ile kapatmaya düşünüyordu. Gorçakof Almanya'yı sevmiyordu. Avusturya-Macaristan'dan ise nefret ediyordu. Balkanlardaki Hıristiyanların “Türk zulmünden” kurtarılmasını ihtiraslı bir şekilde istiyordu. Panislavizm Balkanlar'da inatla yayılıyor ve dinî ve siyasi propagandası da başarı ile sürüyordu³⁰. Bismarck ise, Rus politikasına vermeye başladığı destek işaretleri ile, bir bakıma, yangına körükle gitti³¹.

Bununla beraber, ortada bir Uç imparatorlar Ligi vardı ve buna göre de, Doğu Sorununda çıkan bir bunalımda aralarında görüşecekler ve birlikte hareket edeceklerdi. Gerçekten Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı *Andrassy*, Viyana'daki Alman ve Rus elçileri ile konuyu görüştü. Rusya, diğer Avrupa devletlerinin de katılmasıyla, soruna bir doplamatik müdahalede bulunulmasını istedi. Rusya'ya göre, Bâbiâli üzerinde baskıda bulunulacak ve Avrupa Devletlerinin garantisi altında ıslahat vaadi alınacaktı.

Fakat *Andrassy* bu kadar ileri gitmeye razı olmadı. Neticede şu karar alındı: Osmanlı Devleti'nden ayaklanmayı bastırması için daha fazla asker şevketmesi -istenecek. Karadağ ve Sırbistan'ın tarafsız kalmasına çalışıl ac akıvç ayrıca Osm anlı Devleti'nden ıslahat yapılamışını isteyeceklerdi. Nihayet, Osmanlı Devleti, ^{20 **}

²⁰ A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, p. 231.

³⁰ Debldour, *La Révolution*, p. 479.

³¹ *ayın eser*, p. 480.

Hersek'e bir soruşturma komisyonu gönderip, âsilerle anlaşmaya çalışacak ve devletlerin Hersek'teki konsolosları da aracılık yapacaklardı.

Avrupa'da kendi seslerini de dinletmek isteyen Fransa ve İtalya da bu aracılığa katıldı. Fransa Dışişleri Bakanı Decazes, 20 Ağustos 1875 de, Paris Antlaşması'm imzalayan devletlere gönderdiği notalarda, “*İhtilâli basturmak Atrupaca da lüzumlu görülüyorsa da, ihtilâlciler yapmakta oldukları haydutlukları bazı haklı isteklere dayandırmakta olduklarından ve devletlerden ümit kesmedikçe silâh bırakmaya yanaşmayacaklarından*”³² söz ederek, devletlerin konsoloslarının isyançıların elebaşlarına nasihat vermek üzere görevlendirilmelerini istemişü.

İngiltere'ye gelince: Dışişleri Bakanı Lord Derby, koyu bir infirada idi. Uç İmparatorlar Ligi'nden nefret ediyordu. Fakat Osmanlı Devletü'nin İsrarı üzerine bu aracılığa katıldı. İngiltere Dışişleri Bakanlığında İstanbul elçiliğine 25 Ağustos 1875 de gelen telgrafta şöyle deniyordu: “*İngiltere ayaklanma bölgelerine konsolos gönderilmesi için yapılan teklife istemiyerek katılır. Zira konsolosların müdahalesi yerinde olamaz zannımdadır. Ancak. Bâbüâli tarafından icâ olunduğundan, Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin muvafakatinin buna dayandığını bilmesi lâzımdır. Osmanlı Devleti'nin, hiç bir yabancı müdahalesine başmrmaksızın eşkiyâ hakkında gerekli şeyleri yapması tercih olunur*”^{32 33}. Yani İngiltere, Osmanlı Devletü'nin, bu işi dış müdahaleye gerek kalmaksızın çözümlemesini istiyordu. Fakat kendisi yardım etmediğine göre nasıl ?

Devletlerin kararları gereğince, Osmanlı Devleti âsilerin dileklerini öğrenmek için Server Paşa'yı Hersek'e yolladı. Avusturya, Rusya ve Almanya'nın Ragusa konsolosları da, nasihatte bulunmak üzere âsilerin şeflerde görüştüler. Fakat bu çabalardan bir sonuç çıkmadı. Âsiler, Bosna-Hersek'in, bir Hıristiyan valî yönetiminde ve Osmanlı egemenliği altında özerk olmasını ve özerklik gerçekleşinceye kadar da, ülkelerinin, büyük devletlerin garantisi altına konulmasını istediler³⁴. Âsilerin bu kadar aşırı istekler ileri sürmesinin sebebi, büyük devletler konsoloslarının ayaklarına kadar gelmiş olmasından şımarmalarıydı. Bu sebeptendir ki, bu isteklerini gerçekleştiremeyince, sorunu bir “Slav İhtilâli” haline getirmek için ayaklanmayı daha da genişlettiler. Âsiler şimdi Müslümanlara da saldırmaya başlamıştı. Müslümanlar da buna karşılık verince, sorun âdeti bir din kavgası haline geldi ki, âsilerin, Avrupa'nın dikkatini ve ilgisini daha da arttırmak için, istedikleri de buydu³⁵.

³² *Mü'ât-ı Hakikat*, s. 60.

³³ *Mü'ât-ı Hakikat*, s. 60.

³¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 79.

³¹ *Mü'ât-ı Hakikat*, s. 61.

Bu arada Padişah Abdülaziz garip bir iş yaptı ve 1875 Ağustosunda, daha önce azledip Adana valiliğine sürdüğü, “Rus dostu” Mahmud Nedim Paşa'yı tekrar Sadrazamlığa getirdi. Bu olayda, Rus elçisi İgnatiyefin büyük etkisi olmuştü. İgnatiyef, Valide Sultan ve Mısır Hıdiv'i İsmail Paşa'nın İstanbul'daki temsilcisi Abram Efendi ile yakın münasebetler içindeydi ve bu ikisi vasıtasile Padişah'a da etki yapmaya muvaffak olmuştü³¹⁵. Mahmud Nedim Paşa da, Padişah'a sokulmaya muvaffak olmuş ve “*Hersek meselesi bir haftada hallolunacak iştir. Bâbüâli bunu büyüttüyor*” yollu sözlerle Padişahı etkilemişti³⁷. Mahmud Nedim Paşa, İgnatiyefin de etkisile âsilere karşı köktenci tedbirlerin alınmasının karşısındaydı³⁸. Böylece, Mahmud Nedim'in Sadrazamlığı ile İgnatiyefin İstanbul'daki etkinliği en yüksek noktasına ulaşmış olmaktadır.

Avrupa devletlerde Osmanlı Devleti'nin çabaları bir sonuç vermez iken şimdi Bulgarlar da kımıldamaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti, işin büyümesini önlemek ve gerek âsileri, gerek devletleri yatıştırmak için, 2 Ekim 1875 de, *Adalet Fermanı* adını alan bir “irade-i hümayun” yavrulandı. Bu “irade” Mahmud Nedim Paşa'nın telkini ile yayınlanmıştı ve İslahat Fermanı ile Hıristiyanlar için kabul edilen hak ve imtiyazları tekit ettiği gibi, bir takım yeni hak ve imtiyazların verilmesini de öngörüyordu³⁹. Yani Adalet Fermanı, sadece Bosna ve Hersek Hıristiyanları için değil, İmparatorlukta bütün Hıristiyanlar için yapılması gereken reformların tesbit edilmesini istiyordu⁴⁰. Konunun bu kadar geniş çerçeveli tutulmasının sebebi ise, İngiltere'nin Bâbüâli'ye, göz kamaşuracak, fakat uygulanmayacak reformlar ortaya atmasını ve bu surede ortalığı yaşurmasını tavsiye etmesiydi¹¹.

Rusya, Adalet Fermanı'nın güzel sözlerden ibaret olduğunu, bu sebeple de bu vaadlere inanmadığını açıkladı. Bismarck Rusya'yı destekledi. Fakat, Almanya'nın Rusya'ya destek vermesi, Avusturya-Macaristan Başvekili Andrassy'nin çok canını sıktı. Zira bir Macar olarak Andrassy, ne Balkanlarda Rus üstünlüğünü ve ne de Avusturya-Macaristan Slavları üzerindeki etkisi ile bu imparatorluğun parçalanmasına sebep olabilecek büyük bir Sırbistan Devleti'nin ortaya çıkmasını hiç istemiyordu. Bu sebeple de Bosna-Hersek ayaklanmasının bir an önce sona ermesini istiyor ve bunun için de Bosna ve Hersek'de *etkin* reformların yapılmasını gerekli görüyordu⁴².

³⁶ Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 145.

³⁷ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 59.

³⁸ *Russia and the Balkans*, p. 145.

³⁹ Bak.: Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 80. Sumner, Adalet Fermanı'nın, Abdülaziz tarafından. İgnatiyefin tavsiyesi (advice) üzerine yayımlandığını söylemektedir (*Russia and the Balkans*, p. 146).

¹⁰ Debidour, *La Révolution*, p. 481; Karal, *adı geçen eser*, s. 80.

⁴¹ Debidour, *La Révolution*, p. 482.

¹² *ami eser*, p. 482.

Bu sebeple, Andrassy, Viyana, Berlin ve Petersburg arasında yapılan görüşmelerle, bir reform programının hazırlanması için harekete geçti. Uç saray arasındaki bu temaslar üzerine İngiltere, bu üç devlete, Osmanlı Devletine böyle bir program sunulmadan önce, bu devlete, 2 Ekim Fermanı'nın öngördüğü reformların hazırlanması için süre verilmesi gerektiğini bildirdi.

Sonunda, “Andrassy Notası” veya ““Andrassy Programı” adını alan, reform programı 30 Aralık 1875 de Osmanlı Devletine tebliğ edildi. İngiltere, böyle bir preform programının özüne itiraz etmeyip, sadece Osmanlı Devleti'ne süre verilmesi taraftarı olduğunu bildirdiği için, Andrassy Notası'na itiraz etmeyeceğini, lâkin bu program veya nota Osmanlı Devleti tarafından reddedildiği takdirde, Bâbiâli'ye karşı hiç bir siyasal harekete katılmayacağını bildirdi¹³. Bu şekilde İngiltere, devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını onaylamıyacağını, dolaylı bir şekilde ifade etmekteydi. İngiltere'nin bu tutumu Andrassy notası üzerinde etkisiz kalmadı.

Fransa ve İtalya'nın da kabul ettiği Andrassy Notası'nda, bu reform programı hazırlanmasına gerekçe olarak, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarıyla yapılan vaadlerin gerçekleştirilmediği ve bunun da halkta, Devlet'e karşı güvensizlik uyandırması gösteriliyor ve bundan dolayı da bu reformların bir an önce yapılması gerektiği vurgulanarak, Nota'nın amacının, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak olmadığı da özellikle belirtiliyordu. Hatta bu sonuncu noktayı doğrulamak istercesine, Andrassy Notası, Osmanlı Devleti'ne “ortak nota” olarak değil, her devlet tarafından ayrı ayrı verilmişti¹⁴. Bu suretle devletlerin, Osmanlı Devleti'ne karşı bir “baskı cephesi” halinde hareket etmedikleri gösterilmek isteniyordu.

Andrassy Notası, bir özerkliği değil, fakat bir takım yerel yetkilerin genişletilmesini ve bazı tedbirlerin alınmasını öngörmekteydi. Tam bir din ve mezhep hürriyetinin kabul edilmesini, Hersek ayaklanmasında önemli rol oynayan iltizam vergisinin kaldırılmasını, Bosna ve Hersek vergilerinin yine bu topraklara harcanmasını, Bosna ve Hersek köylülerin toprak sahibi kılınmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını ve bütün bu reformları gözetecek ve Hristiyan ve Müslümanlardan meydana gelen yerel meclislerin kurulmasını istiyordu¹¹.

Bâbiâli'ye Andrassy Nota'sını tebliğ eden altı Devlet, Osmanlı Devleti'nin, bu notaya hemen cevap vermesini ve bu reformları yapacağına dair yazılı taahhütte bulunmasını istediler. Lâkin, ne Avusturya-Macaristan ve ne de İngiltere bu kadar ileri gidilmesine taraftar değildiler⁴¹¹.^{43 44 **}

⁴³ Debidour, *aynı eser*, p. 484.

⁴⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 81.

⁴¹¹ Debidour, *La Révolution*, p. 484; Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 81.

⁴¹ Debidour, *La Révolution*, p. 484.

Bâbü'lî'de (Heyet-i Vükelâ), “ya devletlerin birlikte uyarladıkları şeyleri kabul edip yerine getirmek, ya da nazıkçe reddetmek şıklarından birinin” tercihini müzakere için iki günlük toplantı yapıldı. Bu toplantıda görüşmelere, Bosna ve Hersek Kumandanı Ahmet Muhtar Paşa'nın mektuplarının çok etkili olduğu anlaşılıyor. Bu mektuplardan birinde aradaki Osmanlı Kuvvetleri Komutanı, şöyle diyordu: “Avusturya'da bulunan Slav Cemiyetleri (dernekleri), hazırlayıp silâhlandırdıkları ihtilâlcilerle, bir taraftan sınır üzerinde ve daha içerlerdeki Hıristiyanları yoldan çıkarmakla yetinmeyerek, Müslümanlar arasına da bozgun ve ayrılık düşürmeğe ve onları da devlete karşı gelme vâdisine götürmeğe çalışıyor ve her yönden ülkeye silâh ve harp mühimmatı (savaş malzemesi) naklediyorlar. Hıristiyanların bütün hazırlıkları göz önünde olduğu gibi, Karadağlılar da haydutluğa katılıyor, ayrıca Sırpıllar da saldırı için hazırlanıyor. Devletçe ihtilâlin bitirilmesinin, her şeyden önce, dışardan eşkiyanın sataştırılmasına meydan verilmemesi çaresinin bulunmasına bağlı bulunduğu...”⁴⁷.

Görüldüğü gibi, Bosna-Hersek'teki Türk kuvvetlerinin komutanı Ahmet Muhtar Paşa'ya göre, sorun, Panislavizm ve yabancı devletlerin kışkırtmalarından kaynaklanıyor ve sorunun çözümü için de bu dış müdahalelerin önlenmesi gerektiği belirtiliyordu.

Ahmet Muhtar Paşa, Andrassy notasındaki, vergilerin mahalline harcanması maddesine özellikle itiraz ederek, bunun “ilerde bir çeşit devletten kopma” anlamını taşıyacağını belirterek, devletlerin ayaklanmanın bastırılmasını istediklerine dair sözlerinin “senet sayılması” gerektiğini bildiriyordu^{48 49}.

Hey'et-i Vükelâ, yani Bakanlar Kurulu, Andrassy Notasını olduğu gibi kabul etmenin, yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan uyrukları hakkında benimsemiş oldukları politikayı kabul etmek ve sanki Hıristiyan unsurlar esir muamelesine tâbi imiş gibi bir gerekçeyi kabul etmek anlamına geleceği gerekçesi ile⁴¹, 11 Şubatta verdiği cevapta, vergilerin yerel olarak harcanmasına ait madde hariç, Andrassy Programı'nın kabul edildiğini bildirdi. Ayrıca cevapta, yerel ihtiyaçlar için Osmanlı Devleti tarafından belirli bir miktarın ayrılacağı bildirildi. Padişah da, 13 Şubat 1876 da bir ferman yayınlayıp, devletlerin istediği islahatı yapacağını bildirdi.

Andrassy notasını veren devletler, notalarına, Osmanlı Devleti'nin hemen cevap vermesini ve bu reformaları yapacağı hususunda yazılı taahhütte bulunmasını istedilerse de, Avusturya-Macaristan ile İngiltere, bu kadar ileri gidilmesine taraftar olmadılar ve bu isteği kabul etmediler. Belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti Ocak 1876 sonunda Anadrassy notasını kabul ettiğini bildirip, 13 Şubat

⁴⁷ *Mii 'ât-ı Hakikat*, s. 73.

⁴⁸ *aynı eser*, s. 74.

⁴⁹ *aynı eser* s. 76.

1876 Fermanını yayınladı. Osmanlı Devleti, Andrassy notasını kabul ettiğini bildirirken de, istenen şeyleri, ‘Yarı resmî nitelikte dostane tavsiyeler’ olarak telâkki ettiğini bildirmekten de geri kalmadı⁵⁰.

Ne Andrassy notası ve ne de 13 Şubat Fermanı, derde devâ olmadı. Asiler, söz konusu reformlar büyük devletlerin gözetimi altına konmadıkça, yapılan vadelerin gerçekleşmeyeceğini ileri sürerek 28 Şubat 1876 da, ayaklanmaya devam kararı aldılar. Bunun arkasından da, Sırbistan açıkça silâhlanmaya hız verdi ve Karadağ ile bir ittifak yapdı.

Bu arada garip bir durum olarak, Avusturya-Macaristan ile Rusya temsilcileri ayaklanma halindeki toprakları dolaşarak, hem halkın isteklerini tesbite çalışıyorlar ve hem de, halkı kendi hükümetleri tarafına çekmek için çaba harcıyorlardı. Bundan şımaran âsiler, isteklerinde daha da ileri gitüler ve âşar vergisinin kaldırılması, Türk askerinin Hersek'ten çekilerek yerine Rus ve Avusturya-Macaristan askerinin gelmesi, Müslüman halkın silâhsızlandırılması, reformların bütün devletlerin teminatı altına konması gibi istekler ileri sürdüler. Bu istekler Avusturya-Macaristan tarafından reddedilirken, Rusya bu istekleri destekleyeceğini bildirdi⁵¹. Böylece, Andrassy Notasının sonuç vermemesinden sonra, inisiyatif Rusya Ya geçmiş olmaktadır ve bundan sonraki gelişmelerde de Rusya birinci plânı işgal edecektir⁵².

Buna karşılık, bu tarihten itibaren de Avusturya-Macaristan. poliükasını değiştirmeye başladı. Şimdiye kadar, Balkan olaylarını, statükonun korunması yolu ile çözmeye çalışan Avusturya, bundan böyle, ayaklanmajçıkan_bölgeleri-kendi kontrolü altına almaya karar verdi. Göz diküğüjercBosna-Hersek'ti.H'iraz aşığıda da değineceğimiz üzere, Avusturya-Macaristan'ın bu yeni politikası, onu, Balkan krizi içinde Rusya ile beraber yürümeye şevketti. Fakat bu, aynı zamanda, Başkanlarda bir Avusturya-Rusya çatışmasının da başlangıcı olacaktır. Almanya'nın endişesi ise, iki dostu arasında, Uç imparatorlar Ligi'nin dağılmasına sebep olabilecek bir anlaşmazlığı önlemektir. Rusya ile Avusturya'nın birbirinden kopması veya Bosna-Hersek sorunundan bir Avrupa koalisyonunun ortaya çıkması ihtimali, Bismarck için gayet ciddi sorunlardı. Bu düşüncesini, 1875 Aralık ayında Berlin'e gelen Gorçakofa da açıkça belirtmişti. Her vesilede tekrar ettiği üzere, Bismarck için Doğu Sorunu, Pomeranyalı bir askerinin kemiklerine bile değmezdi⁵³.

^{1,0} Jean Larmeroux, *La Politique Extérieure de l'Autriche-Hongrie*, Tome I, p. 26.

^{2,1} Debidour, *La Révolution*, p. 486.

^{2,2} Cahuet, *La Question d'Orient*, p. 372.

^{2,3} Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 73.

3. BERLİN MEMORANDUMU

Osmanlı Devleti'nin Hersek ayaklanması ile başa çıkamaması, Balkanların öbür halklarını da harekedendirdi. 1876 Mayıs'ında Bulgaristan'da Filibe civarında bir ayaklanma patlak verdi- 2 Mayıs'ta başlayıp on gün süren bu ayaklanma gerçek bir muharebe halini aldı. Osmanlı Devleti bu ayaklanmayı bastırır bastırmaz, hemen arkasından "Selanik Olayı" patlak verdi. Bir Bulgar kızının bir Müslüman gençle evlenmek üzere Selanik'e geldiği sırada kaçırılması, bir kısım ahaliyi tepkiye şevketti. Bunların gösterileri sırasında çıkan kargaşada Fransız ve Alman konsolosları öldürüldü. Fransa, Almanya, Rusya, İtalya ve Avusturya Selânik önelerine donanma gönderdiler. Osmanlı Devleti olayın sorumlularını yakalayıp yargıladıktan sonra idam ettirdi ve olay bu şekilde kapandı. Fakat İstanbul'daki Rus elçisi, olayı bir Müslüman-Hıristiyan çatışması ve sorunu olarak ilân etmekten de geri kalmadı⁵¹.

Selânik Olayı bütün Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırdı. Rusya artık başroldeydi. Gorçakof Berlin'e giderek, Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapılması hususunda Bimarck'ı ikna etti. Görüşmelere Avusturya da katıldı. Görüşmeleri Bismarck yönetti. Almanya'nın Doğu Sorunu'nda ne bir fikri ve ne de bir tercihi bulunmadığını, Almanya'nın, Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında bir bağ olmak istediğini belirterek, Uç imparatorlar Ligi'nin korunması üzerinde durdu. Gerçekte ise, Bismarck, Andrassy'den fazla Gorçakof'un fikirlerine eğilim gösterdi⁵⁵.

Berlin görüşmelerinin sonunda, *Berlin Memorandumu* adını alan ve 13 Mayıs 1876 da Osmanlı Devletine tebliğ edilen bir belge ortaya çıktı. Berlin Memorandumu ile Osmanlı Devleti'nden şu isteklerde bulunuyorlardı⁵¹:

1) Asilerle Osmanlı kuvvetleri arasında iki aylık bir mütareke yapılması; 2) Yapılacak ıslahat konusunda Bâbiâli ile âsiler arasında doğrudan görüşmelere girişilmesi; 3) Ayaklanma dolayısıyla meydana gelen zararların tazmini ve memleketlerine dönen âsilerin affedilmesi; 4) Islahatın tamamen uygulanmasına kadar Hıristiyanların silâh taşımalarına izin verilmesi; ve 5) Islahatın, devletlerin konsoloslarının gözetimi altında yapılması.

Berlin Memorandumu bir ültimatom niteliğindeydi ve Memorandum'un sonunda, Osmanlı Devleti'ne bir tehdit yöneltiyor ve söz konusu 5 maddelik tedbirlerin gerçekleşmemesi ve olayların önünün alınmaması halinde, üç devletin, "*tesirli tedbirler*" alacakları ve "*anlaşma ve işbirliği içinde*" "*başka hareketlere*" de başvuracakları ifade ediliyordu.

⁵¹ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 88-89.

^{1X1} Debidour, *adı geçen eser*, p. 487.

⁰⁰ Berlin Memorandumu'nun Türkçe tercüme metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 155-156; 5 maddenin metni: Debidour, *adı geçen eser*, p. 487.

Berlin Memorandumuna önce Fransa ve İtalya da katıldı. Fakat İngiltere'nin reddetmesi üzerine onlar da, onaylarını geri çektiler.

Memorandum'da istenen şeyleri, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve ege-menliği ile bağdaşır görmeyen ve ulti-matom niteliğine de itiraz eden İngiltere, Berlin Memorandumuna katılmadı. Lord Derby'ye göre, Rusya'nın malî durumu iyi olmadığından, bir savaşa gidemezdi ve dolayısıyla, İngiltere'nin kafa tutmalarına da karşı koyamazdı⁵⁷. Başbakan Disraeli (Lord Beaconsfield) ise, Berlin Memorandumu'nun, İngiltere'ye danışılmadan hazırlanmış olması dolayısıyla, kendisine bir Karadağ veya Bosna muamelesi yapılmış olmasından yakmıyor ve Uç İmparatorlar Ligi'nin, Rusya'nın liderliğinde, Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmasından endişe ediyordu⁵⁸.

Selanik olayları üzerine, devleler Selânik'e donanma gönderince, İngiltere de Çanakkale'nin Beşiğe koyuna donanmasını gönderdi. Böylece, İngiltere, di-ğerk devletlerin müdahalesine karşı Osmanlı Devleti'ni savunmaya hazırlanıyordu.

Hiç şüphe yok, İngiltere'nin bu tutumu, Avrupa devletlerinin ortak hareke-tini zarflattığı gibi, Osmanlı Devleti'ni de cesaretlendirdi. İstanbul'da Türklerin İngilizler tarafından desteklendiği kanaatini kuvvetlendirdiği gibi, Rus düşman-lığının şiddetlenmesine de sebep oldu. Biraz aşağıda değineceğimiz üzere, Rus politakasma sempatisini türlü vesilelerle göstermiş olan, Padişah Abdülaziz'in bu olaydan pek az sonra tahttan indirilmiş olması da, bu bakımdan anlamlı-dır⁵⁹.

İngiltere'nin Berlin memorandumunu reddi, Avrupa diplomasisini karış-tırmış ve Osmanlı Devleti'ni de, bütün Avrupa devletlerinin, kendi karşısında birleşip baskı yapamayacağı kanaatine sevketmiştir⁶⁰. Nitekim, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, 19 Mayıs 1876 da İstanbul'daki elçisi Sir Henry Elliot'a çek-tiği telgrafta şöyle demektedir: “*Ekselanslarına şunu bildirmeyi bir görev saya-rım: Bosna ve Hersek ayaklanmalarının çıktığı günden itibaren Majestelerinin Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili konularda, diğer devletlerin diplo-matik faaliyetini paralize etmeyi kedisine görev saymıştır.*”⁶¹.

Berlin Memorandumu sırasında Osmanlı Devleti bir takım iç karışıklıklara maruz kaldı. Bunların en önemlisi, Padişah Abdülaziz'in tahttan düşürülmesi-dir.

⁵⁷ Larmeroux, *adı geçen eser*, p. 31.

⁵⁸ Taylor, *adı geçen eser*, p. 236.

⁵⁹ Karal, *Osmanlı Talih*, Cilt VII, s. 101.

⁶⁰ Cahuet, *La Question d'Orient*, p. 374.

⁶¹ *aynı eser*, p. 374, 1 no.lu dipnotu.

4. PADİŞAH ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

Padişah Abdülaziz'in, 1875 Ağustosunda, yani Hersek ayaklanmasının bir sorun olmaya başladığı bir sırada, “Rus dostu” olarak bilinen Mahmud Nedim Paşa'yı ikinci defa Sadrazamlığa getirdiğini, daha önce belirtmiştik. Hiç şüphesiz, bunda, Abdülaziz'in, Mahmud Nedim Paşa gibi “*Rus politikası*”na eğilim göstermesi de önemli rol oynamıştı. Bundan dolayıdır ki, Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci defa Sadaretinde, Rus elçisi İgnatıyefin de etkisi bindik olmuştur.

Lâkin, Hersek ayaklanması, yabancı devletlerin iç işlerimize karışmaları, Bulgarların ayaklanmaları. Selânik Olayı. Avrupa kamu oyunun Türkler aleyhine dönmesi ve Berlin Memorandumuna varan Avrupa faaliyetleri, imparatorluğun her tarafında büyük heyecan uyandırdı. İgnatıyefin başında bulunduğu İstanbul'daki Rus elçiliği ise, halkı korkutarak kamu oyunu kendi tarafına çekmek için her türlü söylentiye yaymakta, hiç bir çabayı harcamaktan kaçınmadı.

Ne var ki, Rusya'nın bu bozguncu faaliyetleri, geri tepen bir silâh oldu. Halkın tepkileri Rusya'ya yöneldi. “*Bulgaristan'da olduğu gibi İstanbul'da da Müslüman ve Hıristiyanlar birbirine girecek ve Padişah, Ruslara tutkun olduğundan, böyle bir durum olduğunda, Rusya'ya baş vurarak asker getirtmek suretile, himayesine sığınacakmış*” yollu dedikodular yayıldığı gibi, Mahmud Nedim Paşa için de, “*Sadrazam Rusya delisi olduğundan, Devlet'iu ve ülkenin haklarını kolayca feda edecek*” gibi sözler, en aşağı tabakadan halkın ağzından işitilmeye başlandı⁰².

İşte bu şardarda, 10 Mayıs 1876 günü, önce Fâtih medreselerinde, sonra da Bayezid ve Süleymaniye gibi büyük câmilerin medreselerinde oturan talebeler, (Talebe-i Ulûm) bütün derslerini bıraktılar ve “*Devlet ve memleketin hakları ve bağımsızlığı düşmanların ayakları altında çiğnendiği bir zamanda, derslerle uğraşmak, dindarlık ve yiğitliğe uygun değildir. Her tarafta Müslümanlar, hıristiyanları hakaret ve kıyımları altında eziliyor. Buna yol açan devlet büyüklerini ortadan kaldırmak, şer'an hepimize düşen bir görevdir*” gibi nutuklar atarak, Fatih ve Bavezid meydanlarında mitingler yaptılar ve Şeyhülislâm Haşan Fehmi Efendiye sayıp döktüler¹⁵³.

Bu arada şunu da belirtelim ki, Mahmud Nedim Paşa, Osmanlı Devleti'nin, Kırım Savaşındanberi çıkardığı borç tahvillerini ödeyemeyince, İgnatıyefin tavsiyesi üzerine, bu tahvillerin değerini 1875 Ekiminde, yarı yarıya düşürdü. Bu ise Osmanlı Devleti'nin resmen iflâsı demektir. Bu olay üzerine Avrupa basını Osmanlı Devleti aleyhine geniş bir kampanya açtı. Tabiatile, halk buna da kızmıştı.

⁰² *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 88.

⁶³ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 92-93.

Nereden bakılırsa bakılınsın, bardağın taşması zamanı gelmiş ve belki de geçiyordu. Bu şardar altında Abdülaziz, Mahmud Nedim Paşa'yı Sadrazamlıktan almak gerektiğini gördü. Azledilen Mahmud Nedim'in yerine Sadrazamlığa *Mütercim* Rüştü Paşa getirildi. Seraskerliğe (Savunma Bakanı) Hüseyin Avni Paşa ve Adalet Bakanlığına da Mithat Paşa getirildi. Şeyhülislâm Haşan Fehmi Efendi de azledilerek, yeni kabinede bu göreve, ikinci defa olarak, Hayrullah Efendi getirildi.

Fakat Sadrazam Rüştü Paşa kabinesi Padişahla rahat çalışmadı. Abdülaziz'in de yeni Sadrazama ve kabineye güveni yoktu. Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Mithat Paşa da, Padişah'ın, Mahmud Nedim Paşayı tekrar Sadrazamlığa getirmesinden korkuyorlardı. Bu sebeple, özellikle Hüseyin Avni Paşa'nın İsrarı üzerine⁶⁴, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine karar verildi ve 31 Maviş 1876 da Abdülaziz tahttan indirilerek yerine, **II.** Abdülhamid'in ağabeyi olan ve 25 yıldır Saray'da hapis hayatı yaşayan¹⁵³ V. Murat getirildi. Abdülaziz tahttan indirildiğini duyunca, Valide Sultana, "*Beni Suitau Selim'e döndürdüler*" demişti⁰¹ * * * * *. Fakat Abdülaziz'in hal'inde, Padişah'a daha önce bağlılığı dolayısıyla, en büyük güçlük Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'den hal' için fetva almakta çıktı. Hüseyin Avni Paşa'nın Şeyhülislâm'a sert çıkışı üzerine, Hayrullah Efendi, hal' fetvasını yazmaya razı oldu⁰⁷.

5. SIRBİSTAN VE KARADAĞ İLE SAVAŞ

İstanbulda meydana gelen bu olaylar, Hersek ayalanmasını devamlı kışkırtan Sırbistan ve Karadağ'ı cesaretlendirdi. ^Aralarında ittifak yapan bu iki devlet silahlı mücadeleye başladılar. JBâbiâli, 9 Haziran 1876 da Sırbistan'a bir nota vererek, bu aşırı silâhlı manmanın sebebini sordu. Bu sırada, Panslavist'lerden Çernayef isimli bir Rus generali de Sırbistan ordusunun başına getirilmişti¹⁵⁸.

Sırp hükümeti ise verdiği cevapta, Bosna ve Hersek'teki,, karışıklıkların Sırbistan'ın ticaretine zarar verdiği gibi, başına bir de. J'göçmen sonunu" çıktığını bildirerek, ayaklanmanın bastırılabilmesi için, Osmanlı askerinin bu topraklardan çekilerek, buraların Sırp askerinin kontroluna verilmesini ve. Bosna-Hersek halkının Slav olması sebebiyle, halkın da bunu iyLkarşılacağı, teklifinde bulundu⁰⁰. Rusya'nın, kesin olarak arkasında olduğunu gören Sırbistan artık kartlarını açık oynuyordu.

⁰¹ Bak.: Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 105-106.

⁰² Halil Ganem, *Les Sultans Ottomans*, Paris, A. Chevalia-Marisq et Cie., 1902 Tome II, p. 280.

⁰⁰ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 125.

⁰⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 108. Abdülaziz, tahttan indirildikten 4 gün sonra, 4 haziran 1876 da intihar etmiştir. Öldüğünde 46 taşındaydı.

⁰⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 15.

⁰⁰ Karal, *aynı eser*, s. 16.

Osmanlı Devleti Sırbistan'ın bu isteklerini ve teklifini reddedince, 1 Temmuz 1876 da Sırbistan ve 2 Temmuz 1876 da da Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler.

Savaş ilânı Sırbistan ve Karadağ'da olduğu kadar, bu iki slav ülkesini koruyan Rusya'da da büyük heyecana sebep oldu. Sırp Beyi Milan, ordusuna yayınladığı savaş emirnamesinde, hedef olarak, Orta Çağ'da kurulmuş olan büyük Sırp İmparatorluğunun sınırlarını gösteriyordu. Sırp kamu oyu, bir kaç hafta içinde, ordularının İstanbul kapılarına dayanacağına muhakkak gözüyle bakıyordu. Basında, başkent in Belgrad'dan, Sofya veya Selânik'e nakledilmesi bile tartışma konusu yapılmaya başlanmıştı. Rusya'dan Sırbistan'a gönüllüler ve para gönderilmeye de başlanmıştı. Avusturya yönetimi altındaki Slavlar da aynı şekilde yardıma koşuyorlardı⁷⁰. Savaşın başlamasından biraz sonra da, Bosna âsileri kendilerini Sırbistan'a ve Hersek âsileri de Karadağ'a ilhak ettikleri ilân ettiler⁷¹.

Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devletile mücadeleye başlaması, Avusturya'yı endişelendirdi. Zira, Balkanların, antlaşmalarla tesbit edilmiş olan statükosunun, alt-üst olması ihtimali ortaya çıkıyordu. Eğer Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazanır ve bu yolla, Bosna-Hersek de Rus nüfuzu altına girecek olursa, Avusturya-Macaristan sınırlarının yambaşında büyük bir slav tehlikesi belirmiş olacaktı. Avusturya'nın bu durumu kabullenmesi mümkün değildi.

Esasında, Rusya da Avusturya'nın bu düşüncelerini biliyordu. Özellikle Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin yanıda yer almasından endişe ediyordu. Avusturya'yı Balkanlar'da tatmin etmedikçe, Avrupa'nın bu bölgesinde rahat hareket edemeyeceğini görüyordu. Bu sebeple, Çar İT Aleksandr, amcası Alman İmparatorunun tavsiyesi üzerine, Avusturya-Macaristan İmparatoru François-Joseph ile, 8 Temmuz 1876 günü, Bohemya'da Reichstadt'da buluştu. Yanlarında Bakanları da vardı.

Bu görüşmelerde, Balkanlar'ın bir bakıma paylaşılmasını öngören, ve *Reichstadt Anlaşması* denen bir anlaşma meydana gelmiştir. Fakat bu anlaşma herhangi bir yazılı belgeye dayanmıyordu. Sözlü olarak bir takım şeyler konuşulmuş, fakat bunlar ne kâğıda dökülmüştü ve ne de herhangi bir belge imzalanmıştı. Bu sebeple, *Reichstadt Anlaşması*'nın içeriği ve hangi konularda nele rin kararlaştırıldığı, daha sonra Rusya ve Avusturya-Macaristan arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Görünen odur ki, Gorçakof ve Andrassy, toplantıdan ve görüşmelerden sonra, akıllarında ne kaldıysa, yardımcılarına onu dikte ettirmişlerdir. Tabii bu arada, tarafların birbirlerine söylediklerini farklı şekilde yorumladıkları da anlaşılıyor.

⁷⁰ Kami, *aym eser*, s. 17.

⁷¹* Debidour, *La Révolution*, p. 491.

Bununla beraber, anlaşmanın içeriği hakkında çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerin bazı ortak noktaları bulunduğu da bir gerçek⁷². Bunların başında da Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması gelmekteydi. Buna göre de: Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşta Osmanlı Devleti galip gelirse, statüko korunacak, fakat reformların gerçekleşmesi de sağlanacaktı. Sırbistan ve Karadağ galip gelirse, - ki bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanacağı tahmin ediliyordu-, o zaman Avusturya Bosna'nın bir kısmını, Rusya, Besarabya'nın 1856 da kaybettiği kısmı ile Karadeniz'in doğu kıyılarını (Batımı) alacaktı. Ayrıca, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın topraklarının genişletilmesi söz konusuydu. Bunun anlamı ise, Bosna-Hersek'in, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ arasında paylaşılması ve Yunanistan'a da Tesalya ve Epir'in verilmesiydi. Bulgaristan ve Rumeli bağımsız devletler olacağı⁷³ gibi, İstanbul da serbest şehir haline getirilecekti.

Reichstadt Anlaşması'ndan çıkan esas anlaşmazlık konusu Bosna-Hersek idi. Andrassy'ye göre, görüşmelerde Rusya Bosna-Hersek'i Avusturya'ya bırakmıştı. Rusya ise, tamamını değil, bir kısmını bıraktığını ileri sürmüştür⁷⁴.

Reichstadt görüşmelerinde önemli bir konu da İstanbul olmuştur. Avusturya Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmesinden endişe etmekteydi. Bu sebeple, Andrassy, Gorçakofa, Rusya'nın İstanbul'u almaya niyeti olup olmadığını sorup da, Gorçakof "hayır" cevabı verdiği zaman, Andrassy o kadar sevinmişti ki, "*Allah razı olsun, aksi takdirde sizinle savaş yapmak zorunda kalacaktık*" demekten kendini alamadı⁷⁵.

Şurası bir gerçektir ki, Reichstadt görüşmeleri ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek konusundaki niyetlerini apaçık ortaya koymuş bulunuyordu.

Şüphesiz, Avusturya ve Rusya, Reichstadt görüşmelerini yapıp bir takım kararlar alırken, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Karadağ karşısında yenileceğine

⁷² Reichstadt Anlaşması için bak.: Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 74; Debidour, *La Révolution*, p. 492; Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 18. Prof. Karal, anlaşma hakkındaki bilgileri, Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914*, s. 135 den aldığı belirtmektedir..

⁷³ Kaynakları çok sağlam olan Fay, Arnautluğun bağımsızlığından hiç söz etmediği halde. Karal, Hauser'den naklen, Arnautluğun da bağımsız hale getirileceğini söylemektedir.

⁷⁴ 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra, Sovyetlerin 1922 de yayınladıkları belgeler, Hersek'in tamamının Karadağ'a verileceğini, Avusturya'nın ise Bosna'nın bir kısmını alacağını göstermekteydi. (Bak.: Fay, *adi geçen eser*, Tome I, p. 74, 14 no.lu dipnotu). Debidour ise, (*La Révolution*, p. 492), "muhtemelen" kaydı ile, Çar'm, Sırbistan ve Karadağ'ın Bosna-Hersek'i almasına izin vermeyeceğini ve zamanı gelince, buralarda, "Avusturya'nın hissesini de vereceğini ("il ferait sa part") söylediğini ifade etmektedir. Ayrıca bak.: Sumner, *adi geçen eser*, s. 584-587. Larmeroux ise (*adi geçen eser*. Tome I, p. 43-44) Andrassy'nin görüşünü desteklemektedir.

⁷⁵ Larmeroux, *adi geçen eser*, Tome I, p. 42-43.

inanmaktaydılar. Fakat böyle olmadı. Karadağlılar başlangıçta bazı başarılar elde ettilerse de, arkasını getiremediler. Sırlar ise başlangıçtan itibaren yenilgilere uğradılar. Zaman zaman şiddetli muharebeler olmasına rağmen, savaş Sırlar için bir hezimetler dizisi oldu¹¹.

6. İSTANBUL KONFERANSI VE I, MEŞRUTİYET

Sırlar peşpeşe hezimete uğrayınca, Avrupa devletlerinin Belgrad'daki temsilcilerine 24 Ağustos⁷⁷ başvurup, Osmanlı Devletile mütareke için aracılık yapmalarını istedi. Devletlerin müdahalesi ve isteği üzerine Osmanlı Devleti ile mütareke şartlarını bildirdi. Esasında bu şartlar, Sırbistanı tamamen gayrı askerî hale getiriyor ve askerî gücünü son derece sınırlıyordu. Meselâ, Sırlar tarafından işgal edilen kaleler iade edileceği gibi, Sırların tahkim ettiği kaleler de yıkılacaktı. Sırbistan 1867 den önceki statükosuna indirilecekti⁷⁸. Osmanlı Devleti'ni mütarekeye zorlayan en fazla İngiltere idi. Zira Rusların “*düşmanca bir aracılığa kalkışmasından*” korkuyordu⁷⁹.

Bütün devletler Bablâli'nin bu mütareke şartlarını ağır bularak yeni şaıdar belirlemesini istediler. Fakat bu arada, İngiltere de dahil Avrupa'da hava Osmanlı Devled'nin aleyhine dönmeye başladı. Sırların hezimetini üzerine Osmanlı kuvvetlerinin Sırları ezmeye kararlı bulunması, Osmanlı Devleti'ne karşı tepkilerin doğmasına sebep oldu. Yani, Osmanlı Devleti şımarık ve saldırgan Suplara karşı, hem de epey kayıplar vererek, kazandığı zaferin meyvasım toplamak isterken, karşısında Avrupa devletlerini buldu.

Sırların hezimetini önce Rusya'da paniğe sebep oldu. Panslavist duygular galeyana geldi. Çar'm etrafını alan Panslavist liderler, Çarı ve Rus kamu oyunu tahrik etmeye başladılar. Sırların Osmanlı Devleti karşısındaki yenilerini, Hıristiyanlığın Müslümanlık karşısındaki bir hezimetini olarak telâkki ediyorlardı.

Öte yandan, Mayıs ayında çıkan Bulgar ayaklanmasının, Osmanlı Devleti tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmasına dair, 1876 Temmuzunda İngiliz gazetelerinde çıkan hikâyeler, İngiliz kamu oyamda Türkler aleyhine şiddetli tepkileri uyandırdı. Türk düşmanlığının öncülüğünü, Liberallerin lideri Gladstone yapmaktaydı. Gladstone, Bulgarlar için Osmanlı Devletine yıldırımlar yağdırıyordu ve o eski Türkiye taraftan güçlü İngiltere artık mevcut değildi. Kabine kendi içinde bölünmüştü ve ne kadar ömrü olduğu da belli değildi. Türkiye'yi destek-

^h Debidour, *adı geçen eser*. p. 492.

¹¹ Karal bu tarihi 24 Ağustos olarak vermekte ise de, Debidour (p. 493) 28 Ağustos ve Fay (p. 75) da 29 Ağustos olarak vermektedir.

⁷⁸ Bu şartlar için bak.: Debidour, *adı geçen eser*, p. 493.

⁷⁹ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 149.

lemek için bir savaş, artık çok zayıf ihtimaldi. 20 yıl önceki 1854 yılı, artık çok gerilerde kalmıştı⁸⁰. İngiltere'de hava buydu.

İngiltere'nin anlayamadığı şeydu: Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü ağır mü-tareke şartları, kamu oyunun baskısı altında tesbit edilmişti. Kamu oyunda Sırbistan aleyhine öyle bir galeyana vardı ki, Sırbistan Prensiğinin ancak harita-dan silinmesile halk ferahlayabilecekti⁸¹.

İngiltere, 21 Eylülde Osmanlı Devletine, diğer devletlerin de onayını alarak, yeni bir program ve mü-tareke şartnamesi sundu⁸². Buna göre, Sırbistan ve Karadağ Prenslikleri, savaştan önce sahip oldukları ayrıcalıklara yine sahip olacaklar, Bosna-Hersek'e özerklik verilecek ve Bulgaristan'da ıslahat yapılacaktır. Ayrıca, Sırbistan'la iki aylık mü-tareke yapılacaktır⁸³. Mamefih, notada, Bulgaristan için de Bosna-Hersek reformları söz konusu olduğuna göre, Bulgaristan için de bir özerkliğin söz konusu olacağı açıktı.

Ne Suplar ve ne de Karadağlılar bu İngiliz plânını kabul etmediler. Onlara göre, bu plânda Avrupa devletlerinin garantisi yoktu ve bu bakımdan da kendileri için yetersizdi.

Görülüyordu ki, Sırp, Karadağlılar ve Bosna ve Hersek âsileri, kendileri Osmanlı Devletine karşı bir şey yapamadıkları ve yapamayacakları için, "garanti" adı altında işin içine Avrupa devletlerini sokmaya çalışıyorlardı. Sırbistan aynı politikayı devam ettirmek ve gerçekleştirmek için 25 Eylül 1876 dan itibaren yeniden savaşa başladı. Lâkin, Sırp kuvvetlerinin Panslavist komutanı Çernayef, (Miklî-il Gregorovidı Chernayef, 1828-1898), Türk kuvvetleri karşısında yeniden hezimet uğramaktan kurtulamadı. Hiç şüphe yok, Çernayef, harekâta başlama emrini Rusya'dan almıştı⁸¹.

Çernayefin ikinci hezimetini, Rus Çarını iyice sınırlendirmiş görünüyor. Çar'ın emri ile Rusya'nın güney eyaletlerinde kın ve t yığınakları yapılırken, kendisi de bu askerî hazırlıkları gözetmek üzere Kırım'da Livadya'ya (Yalta civarında) gitü. Rusya'nın durumu iyice sertleşmişti. Şüphesiz bunda, İngiliz kamu oyunun Osmanlı Devleti aleyhindeki tutumu da önemli bir faktör olarak rol oynamaktaydı. Yani Rusya Osmanlı Devleti'ni yapayalnız kalmış görmekteydi ki, bu kanaatin yanlışlığı bir süre sonra anlaşılacaktır.

⁸⁰ Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 206.

⁸¹ Karal, *adı geçen eser* Cilt VIII, s. 23 den naklen: Ahmet Mithat, *Üssü İnkılâp*, Cilt II, s. 81.

⁸² Bu konudaki İngiliz notasının metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 222.

⁸³ Debidour (p. 494) 6 haftalık bir mü-tarekeden söz ederken, Karal (Cilt VIII, s. 23) mü-tarekenin iki aylık olacağını söylemektedir. *Mir'ât-ı Hakikat* mü-tareke süresinden söz etmiyor. Çünkü İngiliz notasında böyle bir süreden söz edilmiyor.

⁸¹ Debidour, *La Révolution*, p. 494.

Bu atmosfer içinde Rus Çarı, Avusturya-Macaristan İmparatoru'na 23 Eylül tarihli olup Viyana'ya 27 Eylül'de ulaşan bir mektup gönderdi⁸³. Mektupta, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı “ortak cephe kuramadığından şikâyetle, Balkan krizini ve “Hıristiyanların kauiâmım” (!) önlemek için ve “ancak kuvvetten anlayan Osmanlıları yola getirmek için”, iki devletin ortak hareket etmesini teklif etti. Çar Avusturya'ya bir tâviz de veriyor ve François-Joseph'e şöyle diyordu: “*Büyük bir Sırbistan'ın kurulmasına karşı nefretini anlıyorum. Ben de senin gibi, böyle bir kombinezonu reddediyorum*”⁸⁶.

Viyana Sarayı, Çar'ın bu teklifini reddetti. Çünkü, Viyana'ya göre, o günkü şartlarda Bosna-Hersek'in işgali çok büyük komplikasyonlar doğurabilirdi. Bu sebeple imparator François-Joseph, İngiliz teşebbüslerinin desteklenmesini ve bir mütarekenin gerçekleştirilmesini istedi. Eğer Osmanlı Devleti bütün bu teşebbüsleri redderse, o zaman, Avusturya ile Rusya'nın ortak müdahalesi için vakit gelmiş olacak⁸⁷.

Bu sırada İngiltere'deki gelişmeler de Rusya'yı korkuttu. Muhalefetteki Liberal Parti lideri Gladstone seçim nutuklarında mütemadiyen Bulgaristan üzerinde duruyor ve Türk kuvvetlerinin Bulgaristan'dan çıkarılarak, bu ülkenin milletlerarası bir kuvvetin işgali altına konulması fikrini savunuyordu. Gladstone'un seçimleri kazanması ihtimali de olduğu için, özellikle Çar, kendisi davranmadan önce Bulgaristan'ın İngiltere'nin kontrolü altına girmesinden korktu. Bu arada, Çar'ın, devletlere yaptığı, Osmanlı Devleti'ne karadan ve denizden baskı yapılması teklifini de, diğer devletlerle birlikte İngiltere de reddetmişti⁸⁸.

Bu sebeple Çar, askerî ve sivil danışmaları ile birlikte Ekim 1876 başında Kırım'da Livadya'da toplanular yaparak, Osmanlı Devleti'ne karşı girişilecek askerî harekâtın plânlarını müzakere etmeye başladı. Ekim ortalarında, Çar'ın da onayını alan plâna göre, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak harekâtın amacı, Bulgaristan'ı “*kurtarmak*” olup, İstanbul, ancak bu amacın gerçekleşmesi ve en son çare olarak işgal edilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması söz konusu olmayacaktı⁸¹.

Ekim ortalarında bu karar alındıktan sonra meydana gelen en önemli gelişme, Ekim sonunda, Sırların Osmanlı kuvvetleri karşısında yeniden hezime uğramasıydı. Bu durum Çarı son derece sinirlendirdi ve Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya karar verdi. Rus elçisi İgnatıyef, 31 Ekim'de, Çar adına Bâbiâli'ye

⁸³ Sumner, *adı geçen eser*, p. 207-208. Debidour.bı mektubun tarihini 1 Ekim 1876 olarak vermektedir ki yanlıştır.

⁸⁴ Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 208 (“Je comprend Ta répugnance pour la formation d'un grand Etat Serbe. Je repousse comme Toi cette combinaison”).

⁸⁵ *aymı eser*, p. 209.

⁸⁸ *aymı eser*, p. 213.

⁸¹ Livadya'daki tartışmalar için bak.: *aymı eser*, p. 217-222.

verdiği bir notada⁹⁰, Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ ile 48 saat içinde altı haftalık veya iki aylık bir mütareke yapmadığı takdirde, bütün elçilik personeli ile birlikte İstanbul'u terkedeceğini bildiriyordu. Bu sırada Çar, yanında Panslavistler olduğu halde Livadya'dan Petersburg'a dönerken, “*Tanrı kutsal görevimizin ifasında bize yardımcı olsun*” diyordu⁹¹.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı bu tehditkâr tavır, İngiltereyi harekete geçirdi. Kraliçe Viktorya, Rus ultimatomu için “kaba ve münasebetsiz hareket” derken⁹², Dışişleri Bakanı Lord Derby de, 9 Kasım 1876 günü yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: “*Barış, esasında İngiltere'nin bir politikasıdır... Fakat İngiltere'nin politikası barış olmakla beraber, savaşa bizim kadar hazır olan başka bir devlet yoktur. İngiltere, haklı bir dava için bir çatışmaya girecek olursa, kaynaklarının tükenmez olduğuna inanıyorum. İngiltere bir harekâta girişecek olursa, kendi kendisine, ikinci veya üçüncü bir harekâtı da yapabilir miyim? diye soracak bir devlet de değildir*”⁹³ *.

Rus Çarı 11 Kasım'da Moskova'da yaptığı bir konuşma ile Lord Derby'ye cevap verdi. Çar'ın konuşması, İngiltere Dışişleri Bakanınki kadar sert değildi ve hatta “ılımlı” sayılabilirdi. Çar, “kan ve inanç” kardeşi olan Sırpların ve Karadağlıların ızdıraplarından söz ederek, buna rağmen Rusya'nın kendi çıkarlarının daha önemli olduğunu ve Rus halkının kanını esirgemek için elinden geleni yapacağını, diğer devletlerle bir uzlaşma aradığını, fakat Rusya'nın “âdil” isteklerinin karşılanmaması halinde, tek başına hareket etmeye kararlı olduğunu söyledi⁹⁴. Çar'ın tek başına hareket etme sözü yeni değildi. 2 Kasım 1876 günü İngiliz elçisine de, “*Avrupa kararlı bir şekilde harekete hazır değilse, biz tek başımıza hareket etmeye mecbur kalabiliriz*” demişti⁹⁵ *. Hatta, Alman İmparatoruna yazdığı bir mektupta da, “*Benimle işbirliği yapılmak istenmiyorsa, o zaman tek başıma hareket etme hakkına sahibim*” demişti⁹⁶ *.

Rus Çarı'nın, böyle, Osmanlı Devleti'ne karşı tek başına harekete geçme sözleri, İngiltere'yi endişelendirmekle beraber, Lord Derby, 9 Kasım konuşmasındaki sertliği, konuşma sınırlarının ötesine götürmek niyetinde değildi. İngiltere de Balkanlarda bir takım reformların yapılmasını gerekli görmekteydi ve bu konuda diğer devletlerle aynı görüşteydi. Bu durum karşısında, 31 Ekim tarihli Rus notasını (veya ultimatomunu) reddetmek, Osmanlı Devleti'ni yalnızlığa itebilirdi. Bu sebeple, Rus elçisi İgnatıyef'e verilen cevabi notada⁹⁷, “*komşu iki devlet ara-*

⁹⁰ Notanın Türkçe tercüme metni: *Mi'ât-ı Hakikat*, s. 222.

⁹¹ Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, p. 239.

⁹² Sumner, *adı geçen eser*, p. 224.

⁹³ *anı eser*, p. 226.

⁹⁴ Konuşmanın metni için bak.: *aynı eser*, p. 227.

⁹⁵ * Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Etrangère*, Tome III, p. 796.

⁹⁶ Sumner, *adı geçen eser*, p. 223.

⁹⁷ Notanın meui: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 223.

smda cereyan eden dostâne münasebetlerin devamı ve kuvvetlenmesi... arzusu" dolayısıyla, Sırbistan ve Karadağ ile iki aylık bir mütarekenin kabul edildiği bildirildi.

Bunun üzerine İngiltere, 4 Kasım'da Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında ıslahat yapılması sorununu ele almak üzere İstanbul'da bir konferansın toplanması hususunda devletleri ikna etmeye muvaffak oldu. Bu konferansa Paris Anlaşması'nı imza eden devletler katılacaktı. Osmanlı Devleti de konferans teklifini kabul etti. Çünkü, reddedecek olursa, devletler nasıl olsa kendi aralarında toplanacakları için, Osmanlı Devleti'nin yokluğunda karar verirlerdi. Halbuki, Konferansa Osmanlı Devleti de katılırsa, görüşleri ve haklarını savunma imkânına sahip olurdu. Bu sebeple, Heyet-i Vükelâ, 18 Kasım 1876 da katılma kararını aldı¹⁸.

Fakat bu sefer yeni bir sorun çıktı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin İstanbul Konferansı'na katılmasına karşı çıktı. Rusya'ya göre, Konferans Avrupa devletleri arasında olmalı ve alınacak kararlar Osmanlı Devleti'ne "tebliğ" edilmeliydi. İngiltere ise, Osmanlı Devleti'nin katılmasında direndi. Sonunda, "*Esasen lile-kâr ve renkten rengine giren bir adam olan*"⁹⁸ 9 İgnatıyefin, yeni bir sahne yaratıp gerginliği arttırmaması için bir orta yol bulundu¹⁰⁰. Devletler, önce kendi aralarında toplanıp, reform programlarını tesbit edecekler ve ondan sonra da Osmanlı Devleti temsilcilerini davet edip, onlarla bu programları müzakere edeceklerdi. Dışişleri Bakanı Lord Derby, konferans toplanmadan önce Osmanlı Devleti'nin, endişelerini gidermeye çalışmış ve Londra'daki Türk elçisine Osmanlı Devleti'nin, Konferans kararlarını reddetmesi halinde, doğacak sonuçlar hakkında Osmanlı Devleti'nin endişelerini gidermiş ve Konferans'ta zorlayıcı kararlar alınırca, İngiltere'nin bu kararlara katılmayacağı hakkında teminat *vermiştir*¹⁰¹.

Avrupa Devletlerinin temsilcileri 2 Aralık 1876 da, İstanbul'daki Rus elçisi İgnatıyefin evinde çalışmalarına başladılar ve 23 Aralık 1876 da, Osmanlı temsilcilerinin de katıldığı genel oturum, Bahriye Nezareti'nin (Haliç Tersanesinde) *Divanhane* denen üst katında açıldı.

Yalnız, bu arada 1876 yaz aylarında, Osmanlı Devleti'nden bir takım iç gelişmeler olmuştu ki, bunlar, V. Murad'ın tahttan indirilmesi, II. Abdülhamid'in Padişah olması ve I. Meşrutiyet'in ilânıdır. İstanbul Konferansı'nın açıldığı güne varan bu olaydan kısaca özetleyelim.

⁹⁸ *Mii'ât-ı Hakikat*, s. 200.

- * *aynı eser*; s. 194.

¹⁰⁰ Debidour, *La Révolution*, p. 498.

¹⁰¹ Cahuet, *La Question d Orient*, p. 383.

Abdülaziz'in yerine getirilen V. Murad, yaradılışında zayıf bünyeli idi. Şehzadeliği sırasında, 25 yıl sarayda hapis hayatı yaşamıştı. Abdülaziz'in hal edildiği gece de çok korkmuştu. Bu korku, esasen nâzik olan akli dengesini daha da bozdu. “Kendisinde zuhur eden acayip haller, aklının bozulduğuna ve kendisini kontrol edemediğine alâmetti¹⁰². Padişahın hastalığı bir süre gizli tutuldu. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile Mithat Paşa, Padişah'ın hafine taraftar değildiler. Dış münasebetlerin esasen karışık olduğu bir zamanda, sık sık Padişah değişikliğinin sakıncalı olacağına inanıyorlardı. Bu sebeple, V. Murad'ı, bir süre tahttan düşürmeye yanaşmadılar. Fakat V. Murad'ın durumu da günden güne halk arasında yayılmaya başladı. Şehzade Abdülhamit de bu sırada boş durmuyor ve taraftar kazanmaya çalışıyordu. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa 25 Ağustos 1876 günü İngiliz elçisine, Padişahın durumu konusunda danışmaya gitmişti. Ertesi günü de Abdülhamid'in bir adamı, yine İngiliz elçisini görerek, efendisinin tahta çıkması halinde, ülkeyi, hürriyet esasları dairesinde yöneteceğine dair teminat verdi¹⁰³ ¹⁰⁴. 29 Ağustosta da Mithat Paşa, Abdülhamit ile bir görüşme yaptı ve Abdülhamit anayasa ilân edeceğine dair Mithat Paşa'ya söz verdi. Bunun üzerine, 31 Ağustos 1876 günü V. Murad, “*cümîn-u nuubik*” yani sürekli delilik sebebiyle tahtından indirildi ve yerine II. Abdülhamid Padişah ilân edildi.

1 Eylül günü ise, Türk kuvveteri, Sava nehrinin kollarından Morava vadisinde, Sırp kuvvetlerinin Rus komutanı, Panslavist General Çernayef i, ikinci defa hezimeye uğratı. Abdülhamid'in hükümdarlığı bu suretle bir “fâl-i hayr” ile, (auspiciously) yani bir uğurlu olayla başlamış bulunmaktaydı¹⁰¹.

Abdülhamid Padişah olunca, Mithat Paşa'nın başkanlığında bir komisyon anayasa hazırlıklarına başladı. Ve, kabine içi bir takım anlaşmazlıklar sebebiyle Mütercim Rüştü Paşa Sadrazamlıktan istifa edince, 21 Aralık 1876 da Sadrazamlığa Mithat Paşa getirildi. Hariciye Nâzın Saffet Paşa idi.

23 Aralık 1876 sabahı, İstanbul Konferansı, Haliç Tersanesindeki Bahriye Nezareti “Divan-ı Hümayun” salonunda toplantılarına başlarken, dışardan top sesleri duyuldu. Toplantı Başkanı Hariciye Nâzın Saffet Paşa, bu top atışlarının anlamını açıklayarak, Osmanlı Devleti'nde “meşrutî yönetim” in, yani anayasalı hükümdarlık yönetiminin başladığını ve Anayasa'nın yürürlüğe konduğunu açıkladı. Devletlere anlatılmak istenen şuydu ki, bir Anayasalı rejim ve bir “Meclis-i Mebusan” olduğuna göre, ve bütün Osmanlı vatandaşları bu Meclis'te temsil edileceğinden, seslerini ve şikâyetlerini bu Meclis'e yansıtacaklar ve dolayısıyla, artık reformlara falan gerek kalmıyordu.

¹⁰² *Mi'ât-ı Hakikat*, s. 159.

¹⁰³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, s. 365.

¹⁰⁴ Sumner, *adı geçen eser*, p. 198.

Lâkin Konferans delegeleri Meşrutiyet'in ilânını çok soğuk karşıladılar. Onlara göre. Anayasanın ilanı bir diplomatik taktikten başka bir şey değildi. Bundan dolayı, Bâbîâlî'nin, artık konferansın devamına gerek kalmadığı şeklindeki iddiasını ciddiye almadılar¹⁰⁵. Gerçekten, Anayasa ilânının tam İstanbul Konferansı gününe rastlamasında bir diplomatik taktik vardı. Fakat I. Meşrutiyet hareketini ve Anayasa ilanını sadece bu nitelikte görmek yanlış olur. I. Meşrutiyet, 1808 Sened-i İttifak'tan başlayıp, Tanzimat ve Islahat Fermanlarından geçerek oluşmuş, hem bir fikir hareketinin ve hem de siyasal uygulamaların varmış olduğu bir sonuçtu. Özellikle Mithat Paşa'nın bu işte gayet samimi olduğundan hiç şüphe edilemez.

Konferansa gelince: Konferans müzakerelerinde Bâbîâlî'yi en çok şaşırtan şey, konferansta İngiltereyi temsil eden Hindistan İşleri Bakanı Marki Salisbury oldu. Salisbury, müzakerelerde İgnatiyef ile aynı ağızı kullanmışır¹⁰⁶.

Esasında, bir muhafazakâr olmasına rağmen, Salisbury'nin Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri, Başbakan Disraeli ve Dışişleri Bakanı Lord Derby'den çok farklıydı. Bir defa, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiğine inanmaktaydı. İngiltere Dışişleri Bakanlığının itirazına rağmen, İstanbul'a gelmeden önce, Paris, Berlin, Viyana ve Roma'yı da ziyaret etmiş ve buralarda yaptığı temaslardan, aruk Osmanlı Devleti'nin desteklenemeyeceği hususundaki kanaatini pekiştirmiştir. Kırım savaşı sırasında da, Rusya ile uzlaşılması taraftarı olmuş ve Türklerin Avrupa'dan atılmasını savunmuştur. Ona göre, Türkiye'nin yaşamasına izin verilse bile, dışleri sökülmeliydi¹⁰⁷. Türkleri desteklemeyi vaadeden Lord Derby'nin, İstanbul Konferansına gönderdiği temsilci buydu.

İstanbul Konferansının açıldığı günün ertesi günü devletler, aldıkları kararları, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a ait olmak üzere, dört bölüm halinde Bâbîâlî'ye tebliğ ettiler¹⁰⁸. Kararlar özet olarak şöyleydi: Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları genişletiliyordu. Bosna ve Hersek iki özerk vilâyet oluyor ve valileri devletlerin onayı ile tayin edilecekti. Bosna ve Hersek'in yerli milis kuvvetleri olacak ve vergilerin üçte biri mahallinde harcanacaktı. Bulgaristan ise, doğu ve batı olmak üzere iki vilayete ayrılıyordu ve bu vilâyetlerin başına Hıristiyan vali getirilecekti. Bosna ve Hersek'teki özerk yönetim, aynen Bulgaristan'da da uygulanacaktı. Ayrıca, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da yapılacak reformlar, yabancı devletlerin temsilcilerinden oluşan komisyonların gözetiminde yürütülecekti. Nihayet, Bulgaristan'daki komisyonun güvenliğini sağlamak için, buraya 5.000 Belçika askeri gönderilecekti.¹⁰

¹⁰⁵ Karal, *Osmanlı Talihî*, Cilt VIII, s. 9.

¹⁰⁶ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 213. İstanbul Konferansı tutanaklarının tam metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome III, p. 400-494.

¹⁰⁷ Sumner, *aynı eser*, p. 237.

¹⁰⁸ Kararların tam metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 208-212.

Konferans tekliflerinin kabul edilmesi için Salisbury çok çaba harcadı. Hatta Padişah Abdülhamid'e de bir rapor sunarak, tekliflerin reddi halinde, Rusya ile savaş çıkacağını, bu savaşta Osmanlı Devleti'nin yapayalnız kalacağını ve sonunda da her taraftan saldırıya uğrayıp parçalanacağını ileri sürdü¹⁰⁹. Aşağı yukarı aynı nitelikli bir mektubu Sadrazam Mithat Paşa'ya da gönderdi¹¹⁰.

Mithat Paşa tekliflerin reddi taraftarıydı. Devletlerin teklifleri öğrenilince, İstanbul'da halk gayelana geldi. Mithat Paşa, daha sağlam yürümek için, “meclis-i umumi” adı altında bir danışma meclisi topladı. 200 kişinin katıldığı bu Meclis'e, devletin askerî ve sivil ileri gelenleri, eski vekiller, ulema, Rum ve Ermeni Patrik vekilleri, Hahambaşı kaymakamı, v.s. çağrılmıştı. Bir-iki kişinin dışında, katılanların hepsi, tekliflerin reddi için heyecanlı konuşmalar yaptılar. Eski Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa, “*Hayat ruh ile kaimdir. Devletlerin nılu istiklâldir. Yapılan teklifler devletimizin ruhunu ortadan kaldırıp bizi ruhsuz bir beden haline döndürür*” deyip tekliflerin reddedilmesini istedi. Katolik Ermeni liderlerinden Papaz Enfiyeciyan Efendi ise, “*Beşyüz senedeuberi ecdadımızın kemikleri müşterek aynı vatanda yattıyor. Onlardan bize miras kalan vatanın muhafazası birinci vazifemizdir... Ölüm tabiidir... Fakat şerefsizce ölmekle, şerefli ölmek arasında pek büyük fark vardır. Mutlaka kurşun yiyerek öleceksek, göğüs-ten yenecek kurşunu, arkadan gelecek kurşuna tercih etmeliyiz*”, diyordu. Diğer konuşmacılar da aynı şekilde ifadelerde bulundular¹¹¹. Sonunda, Padişah'ın da onayı alınarak ve “*hukukumuzum yabancıların tahakkümü altında kalmasına razı olduğumuz takdirde, dünyanın gözünde zerrece itibarımız kalmayacağı*” gerekçesi le İstanbul Konferansı teklifleri (veya kararları) reddedildi. Mamafih, bu red olayında, Salisbury'nin aksine, İngiliz elçisi Elliot ile Dışişleri bakanı Deiby'nin telkinleri önemli rol oynamıştır¹¹².

Osmanlı Devleti Konferans tekliflerini 20 Ocak 1877 de reddetmişti. Konferansa katılan delegeler için yapacak bir şey kalmadığından, hepsi İstanbul'u terketti. Fakat her şey burada bitmedi.

Tabiatile, bu olaylar sonucu Osmanlı Devleti'nin, başta Rusya olmak üzere, devletlerle münasebetleri gerginleşti. Padişah II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin bu duruma gelmesinden hoşlanmadı. İstanbul Konferansı'nın sonuçsuz kalmasının sorumlusu olarak, Mithat Paşa'nın sert tutumunu görüyordu. Rusya'nın Mithat Paşa hakkındaki kanaati de aynen Padişah'ınki gibiydi. Bu sebeplerle, Abdülhamid, 5 Şubat akşamı, hanedan düşmanı ve cumhuriyetçi olduğu hususunda şüphe ettiği¹¹³ Mithat Paşa'yı tutuklattı ve Brindisi'ye (İtalya) sürgün etti. Yerine, Sadrazamlığa EÜiem Paşa getirildi.

¹⁰⁹ Raporun metni için bak.: *aynı eser*, s. 214-215.

¹¹⁰ Bak. Karal, *Osmanlı Tarihi* Cilt VIII, s. 33.

¹¹¹ Bak.: *Mir'ât-ı Hakikili*, s. 218-219.

¹¹² Karal, *aynı eser*, s. 35; Larmeroux, *adı geçen eser*, p. 551-52.

¹¹³ Karal, *aynı eser*, s. 37.

Mithat Paşa azledilmeden önce, Rusya'nın muhtemel bir saldırısına karşı askerî hazırlıklara girişmişti. Rusya'daki hava ise çok daha sertti. Rus yöneticileri arasında savaşa gidilip gidilmemesi tartışmaları yapılıyordu. İstanbul Konferansı'nın başarısızlığı karşısında Avusturya, Rusya'nın harekete geçeceğini bildiğinden, ve bunu da önleyemeyeceğini anladığından, Rusya ile bir anlaşma yaparak, savaş sonunda onun Balkanlar'daki yayılmasını frenlemek istedi. Aynı şekilde Rusya da, Osmanlı Devleti'nin sonu yakın görünen savaşta, Balkanlarla en fazla ilgili olan Avusturya ile anlaşmak istedi. Özellikle Bismarck'ı, Uç İmparatorlar Liginin bu huysuz iki üyesinin uzlaşmasını desteklemesi üzerine, daha Konferans dağılmadan, 15 Ocak 1877 de, Avusturya'nın tarafsızlığını ve Rusya'nın da askerî harekâtının sınırlandırılmasını öngören bir anlaşma yapıldı. Fakat bu askerî anlaşmanın yürürlüğe girmesi, bunu tamamlayacak olan bir “siyasî” anlaşmanın yapılmasına bağlanmıştı. Bu sebeple, 15 Ocak 1877 den itibaren Rusya ile Avusturya arasında haftalar süren müzakereler yapıldı ve sonunda 18 Mart 1877 de bu *siyasî* anlaşma da imzalandı. *Peşte Anlaşması* denen bu anlaşmaya, 15 Ocak 1877 tarihi konulmuştur¹¹¹ * *. Bu suretle, çok tartışmalı olan 8 Temmuz 1876 *Reichstadt Anlaşması* nihayet bir açıklığa kavuşmuş olmaktadır. Zira, Peşte Anlaşması'na göre, Avusturya Bosna-Hersek'i alıyor, karşılığında da Rusya'yı Balkanlar'da serbest bırakıyordu. Yalnız, bu son hususun şartı Rusya'nın Balkanlar'da tek ve büyük bir *Slav Devleti* kurmamasıydı. Ne var ki, Peşte Anlaşması, Bulgaristan sorununa bir açıklık getirmemişti. Bulgaristan ne kadar büyük olacaktır ?¹¹²

Rusya Peşte Anlaşması ile Avusturya ve Almanya'nın tarafsızlığını sağladıktan sonra, sorun İngiltere'nin durumuna kalıyordu. Rusya, “İngiltere Sorunu”nu çözmek için de, önce bir takım barışçı teşebbüslerde bulunmak istedi. Çünkü, Rus Sarayı'nda da savaş aleyhtarları vardı. Bu sırada Rusya kaynıyordu. İhtilâlciler kaynaşmalar vardı. Ayrıca, savaşın diplomatik sonuçlarından da çekinenler vardı. Bu sebeple, İgnatiyef, 1877 Mart ayında Avrupa başkentlerini dolaşarak, Balkan sorunları ile ilgili bir milletlerarası konferansın vereceği kararların uygulanması görevinin *Rusya'ya verilmesi* için devletleri iknaya çalıştı. Çar, Panslavistleri ve askerlerin istediği gibi, savaşa gitmeden önce, son defa bir barışçı yolu denemek istiyordu. İgnatiyef özellikle, İngiltere'yi yeni bir konferansa razı etmeye çalıştı. Fakat İgnatiyefin Londra görüşmeleri çok çetin geçti, ve bir sonuç alamadı. Rusya'nın Londra elçisi Shuvalov, bu müzakereleri, “*halî üstünde dans etmeye*” benzetmiştir¹¹⁶. İngiltere'nin üzerinde durduğu, Rusya'nın, askerî hazırlıklardan vazgeçmesiydi ki, İgnatiyef buna yanaşmadı. Lâkin, İgnatiyefin Londra'dan ayrılıp Petersburg'a vardığı gün, yani 31 Mart 1877 günü,

¹¹¹ Suraner, *Russia and the Balkans*, p. 278. Siyasî anlaşma müzakereleri için bak.: s. 279-289.

¹¹² Sumner, *aynı eser*, p. 286.

¹¹¹¹ Sumner, *adı geçen eser*, p. 264.

altı devletin onayı ile, *Londra Protokolü* adını alan belge Londra'da kabul edildi¹¹⁷.

Londra Protokolü, Sırbistan'la 1 Mart 1877 de yapılan barışı “*senet*” kabul ediyor ve Karadağ'ın sınırlarının da “düzeltmesini” ve Bosna, Hersek ve Bulgaristanda reformların yapılmasını istiyor ve “Hıristiyan tebaanın durumları düzeltilmeyecek olursa... Hıristiyan halkın huzur ve güvenini sağlamaya *en elverişli göreceklere tedbirleri* müzakere etmek hakkını muhafaza ederler” diyordu.

İngiltere yine 31 Mart 1877 günü, Protokol'un imzasından önce yaptığı beyanda Osmanlı Devleti'nin, bu teklifleri reddi halinde ve barış korunamazsa, kendisini bu Protokol ile bağlı saymayacağını bildirdi¹¹⁸. İlginçtir, Londra'daki İtalya elçisi de, devletler arasında bu Protokol ile sağlanan *ittifak* devam ettiği sürece Hükümetinin bu Protokol'a bağlı kalacağını beyan etti¹¹⁹.

İngiltere'nin tutumundan cesaret alan Osmanlı Devleti, 3 Nisan 1877 de kendisine bildirilen Londra Protokolü'nü, Hey'et-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu) uzun tartışmalardan sonra¹²⁰, “*hak ve istiklâlini korumak zorunluluğu*” ve “*toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dokunmayan tavsiyeleri kabul ederek her türlü ıslahatı yapacağını*” bildirerek reddetti¹²¹. Rusya'nın aylardanberi beklediği de buydu. Rus Çarı 12 Nisan 1877 günü yayınladığı beyannamede, bundan önceki gelişmeleri gerekçe göstererek, “İşte bugün kahraman ordularımızın Allah'ın yardımına sığınarak, Osmanlı sınırlarını geçmelerini emrediyoruz” diyordu¹²².

Tarihlerimizde “93 Harbi” adını alan Osmanlı-Rus savaşı böyle başlamış oluyordu.

7. OSMANLI-RUS SAVAŞI VE AYASTEFANOS BARIŞI

İstanbul'daki Rusya elçiliği maslahatgüzarı, 23 Nisan 1877 de Osmanlı Hariciye Nezaretine bir nota vererek, Rusya'nın Osmanlı Devletile olan diplomatik münasebetlerini kestiğini bildirdi. Aynı gün de, Gorçakof, Petersburg'daki Osmanlı maslahatgüzarına, Rusya'nın Osmanlı Devletile savaşı halinde olduğunu bildirdi.

Savaş çıkınca, Osmanlı Devleti, devletlere başvurarak, 1856 Paris Antlaşması gereğince, onların aracılığını istediye de, kimse yerinden kıymıdamadı. Yalnız,

¹¹⁷ Londra Protokolü'nün Türkçe tercüme metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 278-279; Ali Fuat Tiirkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye* (Yayına hazırlayan: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, 1957, Cilt II, s. 261-262.

¹¹⁸ Beyanın metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 279; *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt II, s. 262.

¹¹⁹ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 279.

¹²⁰ Tartışmalar için bak.: *aynı eser*, s. 263-272.

¹²¹ Cevabın metni: *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt II, s. 263-270.

¹²² Beyannamenin metni: *aynı eser*, Cilt II, s. 275-276; *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 325-326.

Gorçakof, Avrupa devletlerine gönderdiği bir muhtırada, savaş sebebi olarak, Osmanlı Devleti'nin, devletlerin bütün tekliflerini reddetmesini ve reformlara yanaşmamasını göstermiş ve Rusya'nın hareketinin de bütün devletlerin görüşlerine uygun düştüğü iddiasında bulunmuştu¹²³. Lord Derby ise, Gorçakofun bu muhtırasına 2 Mayıs 1877 de verdiği cevapta¹²¹, Rusya'nın hareketini onaylamadığını bildirerek protesto etti. İngiltere bu protesto ile de yetinmeyerek, 6 Mayıs'ta Rusya'ya verdiği bir nota ile¹²³, şu hususları bildirdi: 1) İngiltere, satış karşısında tarafsızlığını ilân etmiştir ve kendisinden yardım beklememesini de Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. 2) İngiltere, Hindistan ile, dünya ticaretinin güvenliği için gerekli olan Süveyş Kanalı'na hiç bir zarar verilmemesini, savaşan taraflardan ister. 3) İngiltere, İstanbul şehrinin, şimdiki sahibinden başkasının eline geçmesine kayıtsız kalamaz. 4) İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın bugünkü rejimi hiç bir şekilde değiştirilemez. 5) İngiltere'nin, Basra Körfezi'nde, korumaya mecbur olduğu çıkarları vardır. 6) İngiltere, Bulgaristan işgal edilecek olursa, bunun geçici olacağı hususunda Çar'ın vermiş olduğu teminatı tekrar hatırlatır. 7) İngiltere, savaş karşısındaki tarafsızlığını, bu şartlara bağlı olarak sürdürecektir.

İngiltere, Rusya'nın savaş harekâtını ve siyasal sonuçlarını, bu şekilde, peşinen sınırlanmış oluyordu.

Osmanlı-Rus savaşı karşısında, Avusturya-Macaristan da hemen hemen aynı tutumu aldı. İmparator François-Joseph, aşağıdaki şartlar çerçevesinde tarafsız kalacağını, fakat bu şartlar gerçekleşmez ise, Balkan yarımadasının Batı kısımlarını işgal edeceğini Rusya'ya bildirdi. Şartlar şöyledi:

1) Türk İmparatorluğu'nun Hıristiyan halkı üzerinde hiç bir devlet tekeli himaye kuramaz. 2) Rusya, Tuna'nın güneyinde hiç bir toprağı işgal etmeyecek, Romanya'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterecek ve İstanbul'a dokunmayacaktır. 3) Rusya, Slav-olmayan halklar aleyhine olarak, hiç bir Slav devleti kurmayacak, Bulgaristan üzerinde özel haklara sahip olmayacak ve Bulgaristan, ne bir Rus ve ne de bir Avusturya prensi tarafından yönetilecektir. 4) Rusya, askerî harekât için Sırbistan topraklarından asker geçirmeyecektir. Bu şartlar Rusya için ağır olmakla beraber, hazmetmek zorunda kaldı^{121 **}.

Fakat Avusturya'nın bu şartlarının hepsinin gerçekleşmesi mümkün olmadı. Zira, Rusya'nın askerî plânlarında, Tuna'yı geçip, Osmanlı ordusunu ikiye ayırdıktan sonra Edirne'ye yönelme öngörülmüştü¹²⁷. Bu sebeple Rusya, 16 Nisan 1877 de, Osmanlı Devleti'ne tâbi bir prenslik olan Romanya ile bir anlaşma ya-

¹²³ Muhtıra'nın metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 327-328.

¹²³ Cevabın metni: *aynı eser*, s. 328-329.

¹²⁷ Notanın Türkçe metni: *aynı eser*, s. 330-331.

¹²¹¹ Debidour, *La Révolution*, p. 502.

¹²⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 46.

parak, Tuna'yı aştı. 22 Mayıs'ta ise, Romanya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ederek, Rusya'nın yanında yer aldı. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Avusturya'ya başvurup, Avusturya'nın karadan ve kendisinin de denizden harekete geçmesi hususunda bir anlaşma teklif ettiyse de, Dışişleri Bakanı Andrassy, Rusya'nın, kendisiyle yapmış olduğu anlaşmalara sadık kalacağına inanıyordu. Ayrıca, İngiltereye de güveni yoktu ve İngiltere'nin, ateşten kestaneleri, kendi adına Avusturya'ya çekürmek istemesinden şüphelendi¹²⁸. İki ay süren müzakerelerden sonra, Ağustos ayında, ancak, “bir tehdit halinde, karşılıklı çıkarlarının korunması ve savunulması hususunda alınacak tedbirler için birbirlerine danışmalarını” öngören sözlü bir anlaşma yapılabildi.

Savaş gelişmelerini şu şekilde özetleyebiliriz: Savaşın çıkması üzerine Sırbistan ve Karadağ da Osmanlı Devletine karşı savaşa katıldılar. Romanya'nın durumundan biraz önce söz ettik. Yunanistan da, Osmanlı Devleti'nin bu sıkışık ve zor durumundan yararlanıp, toprak ele geçirmek için, o da Rusya'nın yanında savaşa katılmak istediye de, İngiltere'nin baskısı üzerine yerinden kımlıdayamadı.

Bundan önceki Türk-Rus savaşlarında olduğu gibi, bu savaş da, Balkanlar (veya Tuna) ve Kafkas cepheleleri olmak üzere iki cephede cereyan etti. Romanya'dan geçerek Tuna'ya varan Ruslar, ilk hamlede, Tuna'daki Osmanlı donanmasını yok etmeye muvaffak oldular. Haziran ayın sonunda Ruslar, Rusçuk ile Niğbolu arasında Zıştovi'den Tuna'yı aştıktan sonra, Temmuz ayından itibaren, Gazi Osman Paşa'nın savunduğu Plevne'ye saldırmaya başladılar¹²⁹. Fakat Plevne'de Ruslar, hiç beklemedikleri bir durumla karşılaştılar. Osman Paşa Plevne'yi şiddetle savunuyordu. Ruslar Plevne'yi almak için 100 bin kişilik bir kuvvet 450 topla saldırıya geçtiler. Osman Paşa'nın kuvveti ise 25 bin kişi ve 70 toptan ibaretti. Buna rağmen, Rusların Plevne'ye karşı dalga dalga giriştikleri hücumlar geri püskürtülüyor ve Ruslar ağır kayıplara uğruyordu. Çar II. Aleksandr da Plevne cephesine gelmişti. Rus kuvvetlerinin uğradığı ağır kayıplar karşısında kendisini tutamamış ve “*Burada Hıristiyanlık mahvoluyor*” diye bağırılmıştı¹³⁰.

Ruslar bu ağır kayıplar karşısında, saldırılardan vazgeçip, Plevne'yi üç kademeli olarak kuşattılar. Plevne'yi almadan güneye Balkanlara inmeyi tehlikeli buldular. Rus kuşatması Osman Paşa'yı güç duruma soktu. Çünkü tamamen çember içindeydi ve ne ölen ve yaralanan askerin yerine yeni kuvvet alabiliyor ve ne de dışardan yiyecek, cepane ve sağlık malzemesi sağlayabiliyordu. Ruslar kuşatmayı 130 bin kişilik bir kuvvetle yapıyordu. Plevne muharebeleri Temmuz

¹²⁸ Sumner, *adı geçen eser*, p. 320.

¹²⁹ Plevne muharebeleri için bak.: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 467494.

¹³⁰ *aynı eser*, s. 454.

ayında başlamıştı. Osman Paşa kuşatmaya bir kaç ay dayandıktan sonra, çaresiz kalarak ve kendisi de yaralı olduğu halde 10 Aralık 1877 de teslim olmak zorunda kaldı. Çar ve generalleri kendisine büyük saygı gösterdiler ve Aleksandr kendi eliyle Osman Paşanın kılıcını iade etti¹³¹.

Kafkas Cephesi'ne gelince: Savaşın başlamasile birlikte, Rus kuvvetleri Arpaçay sınırını aşarak Türk topraklarında çeşitli noktalarda saldırılara başladılar. Kağızman, Ardahan ve Beyazıt düştü ve Kars muhasara edildi. Kafkas Cephesi Komutanı Ahmet Muhtar Paşa, karşı saldırıya geçerek Kars'ı kurtardıysa da, Kasım 1877 de Ruslar Kars'ı tekrar ele geçirmeye muvaffak oldular. Bundan sonra da Erzurum'a ilerlemeye başladılar.

Plevne düştükten sonra Rus kuvvetleri Balkan dağlarını aşarak Edirne istikametinde ilerlemeye başladı. Yapılan muharebelerde Türk kuvvetleri yenildiler. Ruslar 4 Ocak 1878 de Sofya'ya girdiler. Arkasından da 20 Ocak'da Edirne'ye girmeye muvaffak oldular.

Bu sırada Sırp lar Niş'i zaptettikten sonra Vrana'yda Osmanlı kuvvetlerini bozmuşlar ve Sofya'yı almış olan Ruslarla bağlantı kurmuşlardı. Karadağlılar da Nikiçiç'i almışlar ve Antivari'yi de zaptederek Adriyatik kıyılarına ulaşmışlardı¹³².

Plevne, sade askerî bakımdan değil, milletlerarası gelişmeler bakımından da bir dönüm noktası oldu. Çünkü Plevne'nin düşmesi Edirne'nin kapılarını, Edirne'nin kaybedilmesi ise İstanbul kapılarını açmış oluyordu. Bu önemli durum karşısında, Osmanlı Devleti, 1856 Paris Antlaşmamı imzalayan devletlere başvurduysa da, zaten her devlet kendi yolunu tutturmuş olduğundan, kimseden

¹³¹ *Mi'ât-ı Hakikat*, s.494 de, Osman Paşa'nın teslimini şu şekilde anlatır: Gazi Osman Paşa'nın teslim olma kararını müteakip, Rus Çarı Plevne kasabasına gelerek, Osman Paşa'yı da oraya getirtmişti. Osman Paşa, Çar'ın ikametgâhı olan evin kapısından içeri girdiğinde 150 kadar Rus subayı "Yaşa Osman" diye bağurdular. Osman Paşa, bir koltuğunda ordu başhekimisi Hasib Bey ve bir koltuğunda da hizmetçisi bulunduğu halde evin üst katma çıkarılarak Çar'ın odasına girdiğinde, Çar ve generalleri kendisini ayakta karşıladılar. Çar, "Nereye gidiyordunuz? Yüzaitmiş bin Rus askeri ile kuşatma altında olduğunuzu bilmiyor muydunuz?" diye sorunca, "Evet biliyordum, fakat maksadım savaş hanınını varıp çıkmaktı. Gerçi bizim külfetimiz sizinkine nisbetie azdı, ancak bundan önce üstün geldiğimiz muharebelerde de külfetimiz o nisbette idi. Üstünlük aza çoğa bakmaz " cevabını verdi. Çar, "niçin silâh bırakmadınız?" diye sorunca: "Devletim bana düşmanı çok görünce silâhi teslim et demedi, kavga için gönderdi" dedi. Bunun üzerine Çar, "Senin gibi bir kumandanın kılıcı alınmaz. Burada ve Rusya'da kılıcını taşımakta serbestsin. Rusya'da bir Rus generali gibi karşılanacaksınız" diyerek konuşmasını bitirdi. Bundan sonra Osman Paşa'yı Rus karargâhına götürdüler ve oradan Bükreş yoluyla Rusya'ya sevkedip Harkof kasabasında kendisine ikametgâh tahsis ettiler. Osman Paşa yolda giderken karşılaştığı Başkomutan Grandük Nikola tarafından da tebrik edilmiştir.

Padişah da Gazi Osman Paşa'ya bir tebrik ve takdir telgrafı göndererek, kendisine *Nişan-ı Osmani*" tevcih etmiştir. Padişah telgrafında, diğer asker ve subaylara da gerekli nişanların verileceğini bildirmiş ve Osman Paşa'ya *Gazanla Osmanlılığın şanını ve ordumuzun şeref te haysiyetini yüceltтин... Öz evlâtlarını olan bütün komutan ve subaylarına ve öriinç kaynağım olan muzaffer askerlerime, ayrı ayrı selâm ederim* " demiştir.

¹³² Karal, Cilt VIII, s. 52.

olumlu bir tepki alamadı. Bu sebeple, daha Rusların Edirne'ye yaklaşmakta olduğu bir sırada, Osmanlı Devleti 22 Ocak 1878 de Ruslara mütareke teklif etmek zorunda kaldı. Lâkin Rusların mütareke için ileri sürdüğü şartlar gayet ağırdı¹³³. Osmanlı delegeleri Server ve Namık Paşalar İstanbul'dan kabul veya red hususunda talimat istediler. İstanbul birbirine girdi. Tartışmalar sırasında, Rus ordusunun İstanbul'u alması halinde, başkentini Anadolu'ya, Gelibolu'ya veya Mısır'a nakli gibi ihtimaller bile söz konusu oldu. Ne var ki, Rus komutanları İstanbul'un cevabını beklemeden Osmanlı murahasları ile mütareke imzaladılar. 31 Ocak 1878 günü Edirne'de iki belge imzalanmıştır. Birinci belge, Dışişleri Bakanı Server Paşa ve Hazine-i Hassa Nâzırı Namık Paşa ile Rus Ordusu Başkomutanı Grandük Nikola arasında imzalanan “Sulh Mazbatası”, yani “Barış Tutanağı”dır¹³⁴. Tutanak, daha sonra ayrıntıları müzakere edilmek üzere, barışın temel ilkelerini belirliyordu ki, bu ilkeler Ayastefanos Barışı'nın esasları olacaktır.

İkinci belge ise “mütareke sözleşmesi”dir¹³⁵. Bu belge askeri temsilciler tarafından imzalanmıştır. Mütareke anlaşması 10 maddelik olup, Osmanlı Devleti'nin hangi kalelerden ve nerelerden çekileceğini belirtiyor ve mütareke sınırlarını tayin ediyordu. Bu çerçevede, anlaşmanın 3. maddesine göre Rus orduları Çatalca'ya kadar gelecek, fakat karşısındaki Osmanlı kuvvetleri ile arasında bir tarafsız bölge bulunacaktı. Mütareke anlaşması, aynı zamanda, Romanya, Sırbistan ve Karadağ ile de mütarekeyi kapsamaktaydı.

Edirne mütarekesi ile Ruslar İstanbul kapılarına kadar dayanmışlardır. Rus Başkomutanı Grandük Nikola, Edirne istikametinde ilerlerken, “*Hiç bir şeyin önünde durmamak üzere, İstanbul'a yürüme emrini aldım ve yürüyeceğim*” demişti. Edirne'ye geldiğinde ise, “*Allah'ın izni ile Rus armasını Çauigrad (İstanbul) duvarlarına yapıştıracağım*” dedi¹³⁶.

Rusların, Edirne mütarekesi ile Çatalca'ya kadar gelme imkânını elde etmeleri, İngiltere ile bir krizin doğmasına sebep oldu. İngiltere, İstanbul'un, Rusların eline düşmesinden korktu ve İngilterede büyük heyecan meydana geldi. Avusturya da aynı durumdaydı, fakat İngiltere işi sonuna kadar götürmeye kararlı görünüyordu. Zira İngiliz hükümeti, İstanbul'daki tebaasını korumak bahanesile İstanbul önlerine bir donanma göndermeye karar verdi. Bunun üzerine Rusya da, İstanbul'a bir askeri kuvvet göndereceğini bildirdi. Bu durum

¹³³ Bu şartlar için bak.: Karal *aynı eser*, s. 59.

¹³⁴ Barış Tutanağı'nın Türkçe metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s.542-543. Fransızca metin: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome III, p. 507-508.

¹³⁵⁻¹ Mütareke sözleşmesinin metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s.543-545; *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298, s. 177-183; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, s. 381-385.

¹³¹¹ Cahuet, *Question d'Orient*, p. 392; Driault, *Question d'Orient*, p. 228.

Padişah ve Bâbiâli'yi telâşlandırdı. Zira, Rusya ve İngiltere, İstanbul'da silâhlı bir çatışmaya girecek gibi bir duruma gelmişti. Osmanlı Devleti ise, Çatalca'ya kadar gelmiş olan Rusları daha fazla kızdırmamak için, İngiltere'yi teşebbüsünden vazgeçirmeye çalıştı ve İngiltere'ye karşı cephe aldı. Fakat sonunda kriz giderildi. İngiltere donanmasını İstanbul'a önüne kadar getirmeyip Mudanya'da tuttu. Buna karşılık Ruslara da, Çekmece'de önemli bir askerî kuvveti tutma izni verildi, Kriz böyle bir uzlaşma ile sona erdi¹³⁷.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki barışa geçmeden, I. Meşruüyet ile ilgili bir gelişmeye de kısaca değinelim.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, daha savaş çıkmadan, Abdülhamid, Mithat Paşa'dan korktuğundan, onu Brindisi'ye, Namık Kemal'i de Midilli'ye sürmüştü. Bundan sonra sadarete, Ethem ve Ahmet Hamdi Paşalar getirildi ve Edirne mütarekesi imzalandığında da Ahmet Vefik Paşa Sadrazamdı. Savaşın kötü gidişatı, İstanbul'da yiyecek sıkıntısı çekilmesi, bir yandan halkın hoşnutsuzluğunu arttırırken, öte yandan yönetim de ağır eleştirilere hedef oluyordu. Bu atmosferde bir ayaklanmanın çıkmasından korkan Padişah II. Abdülhamid, Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiye dayanarak, 13 Şubat 1878 de Meclis'i feshetti. Bu suretle Abdülhamid'in otuz yıl sürecek olan istibdadı başlamış oluyordu.

Osmanlı Devletile Rusya arasında barış antlaşması, 3 Mart 1878 de Ayastefanos'ta (Bugünkü Yeşilköy) imzalandı¹³⁸. Barışın temel ilkeleri zaten Edirne'de kabul edilmişti. Barış Antlaşmasının Ayastefanos'ta müzakere ve imza edilmesini, Rus Başkomutanı istemişti. Ayastefanos İstanbul'un kapısı demektir. Rusya, barış antlaşmasını bu yerde Osmanlılara imza ettirmekle, hem Balkan Slavlarına ve hem de büyük devletlere kuvvet ve kudretini göstermek istiyordu. Bundan başka, müzakerelerde, Osmanlı Devleti'nin itiraz ve direnmelerine de imkân bırakmayacaktı¹³⁹. İstanbul'un dibinde bulunan Ayastefanos, âdeta Demokles'in kılıcı gibi bir yerdi.

29 maddeden meydana gelen Ayastefanos antlaşmasının başlıca hükümleri şu konular üzerinde yoğunlaşmaktaydı:

1) Karadağ, Sırbistan ve Romanya, bağımsız devletler oluyorlar ve toprakları genişletiliyordu. Karadağ *Antivari* ve *Dulcigno* limanlarını alarak Adariyatik Denizi'ne çıkıyor ve Sırbistan da *Niş* i alıyordu. Romanya, *Besarabya* yı tümü ile Rusya'ya vermekte, buna karşılık *Dobruca*'yı almaktaydı. (Madde 2, 3 ve 5).

¹³⁷ Bu kriz için bak.: *Miat-ı Hakikat*, s.554-561.

¹³⁸ Ayastefanos antlaşmasının metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 183-201; Erim, *adı geçen eser*, s. 387-400; *Mir'ât-ı Hakikat*, s.575-581; Noradoughnian, *Recueil d'Actes...*, Tome III, p. 509-521; Albin, *Les Grands Traités...*, p. 187-201.

¹³⁹ Karal, Cilt VIII, s. 64.

2) Ayastefanos antlaşmasının en önemli hükümleri Bulgaristan'a ait olanlardır. Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı büyük bir Bulgaristan Prenslığı ortaya çıkıyordu. Bu Prenslığın sınırları, kuzeyde Tuna'ya, doğuda Kara Deniz'e, güneyde Ege Denizi'ne ve batıda da Arnavutluğa dayanmaktaydı. Yani Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya, Bulgaristan sınırları içinde alıyordu. (Madde 6).

3) Bosna ve Hersek'te İstanbul Konferansının hazırladığı ıslahat yapılacaktı. Bu iki toprak üzerinde, dolaylı bir şekilde Avusturya ile Rusya'nın kontrolü tesis ediliyordu. (Madde 14).

4) Ermenistan'da “mahallî menfaatlerin gerektirdiği İslahat” yapılacak ve Ermeniler, Kürtlerle Çerkeslere karşı korunacaktı. (Madde 16).

5) Girid'de 1868 denberi uygulanmakta olan yönetim şekli, eskisi gibi devam edecek, fakat Osmanlı Devleti, Arnavutluk, Tırhala ve Rumeli'nin diğer yerlerinde de aynı yönetim şeklini uygulayacaktı. (Madde 15)

6) Osmanlı Devleti Rusya'ya 1 milyar 410 milyon ruble savaş tazminatı ödeyecekti. (Madde 19). Fakat Rus Çarı, “Devlet-i Aliyyenin müşkilât-ı mâliyesini piş-i nazar-ı dikkate alarak”, yani Osmanlı Devleti'nin malî sıkıntısını gözönünde bulundurarak, bu tazminatın 1 milyar 110 milyonundan vazgeçiyor, fakat buna karşılık, Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Beyazıt Rusya'ya bırakılıyordu.

3 Mart günü Ayastefanos antlaşmasının imzası üzerine Grandük Nikola, Ayestefanos (Yeşilköy) köyünün dışına çıkıp, ordunun bütün komutan, subay ve erlerini toplayıp, top aüşları ve sevinç çığlıkları arasında, büyük bir tören düzenlemiş ve askerine hitaben, “*Türkler mağlûp oldu, barış yapıldı. İşte İstanbul!*” diye bağırıştır¹¹⁰.

Ayastefanos Antlaşmasının özelliklerinden biri de, Ermeni sorunu konusundaki 16. maddedir. Edirne “Barış Tutanağı”nda Ermenilere ait hiç bir şey yoktu. Fakat Rus kuvvetlerinin Ayastefanos'a yaklaştıkları bir sırada, İstanbul Ermeni Patriği Narses Varjabedian ve diğer Ermeni liderleri Rusya nezdinde teşebbüste bulunarak Sivas, Van, Muş ve Erzurum vilâyetlerine özerklik verilmesini ve bu vilâyetlerin bir süre Rus işgali altında tutulmasını istemişlerdir. İgnadyef, Ermeni sorununun Ayastefanos Anlaşmasında yer alması şerefine (!) kendisine ait olduğunu ileri sürmüştür. Ne olursa olsun, 16. madde gayet tehlikeli ve müphemdi. Reformlardan söz ediliyordu. Neydi bu reformlar? Ermenilerle meskûn vilâyetler deniyordu. Neydi bu vilâyetler? Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı korunması için garantilerden söz ediliyordu. Neydi bu garantiler?. Bunlar hep belirsiz, müphem ifadelerdi^{140 141}. Rus ordusunun Plevne'den,

¹⁴⁰ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 573.

¹⁴¹ Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 416.

İstanbul varoşlarına kadar kazandığı zaferler, İgnatiyefi kariyerinin en yüksek noktasına çıkardı¹⁴².

Ayastefanos'un bir diğer özelliği de, bir “*Mukaddemat-ı Sulhiye*” yani bir “Ön Barış” başlığını taşımasıdır. Zira, Plevne'den sonra Rusların Edirne istikametine yönelmeleri karşısında, özellikle İngiltere ve Avusturya'nın başkaldırmaları ve barışın ancak bir Avrupa konferansında düzenlenebileceği konusundaki itirazları ve Rusya'nın da buna razı olması, Ayastefanos'u bir “*geçici barış antlaşması*” bir “*Mukaddemat-ı Sulhiye*” niteliğine sokmuştur. O kadar ki, Rusya Başbakanı Gorçakov, Ocak 1878 sonunda, bir “Avrupa Kongresi”nin (Konferans deyimini bazı sebeplerle kabul etmemiştir) Berlin'de yapılmasını istemişti. Avusturya ise Viyana'da yapmaya heveslenmişti. Gorçakov, ne Viyana'yı, ne de Londra'yı kabul etmedi¹⁴³.

8. BERLİN KONGRESİ VE 1878 BERLİN ANTLAŞMASI

Gorçakov, Ayastefanos Antlaşmasının bir büyük devletler Kongresi'nde ele alınmasını kabul ederken, antlaşmanın sadece Avrupa'yı ilgilendiren hükümlerinin ele alınmasını ileri sürdü. İngiltere ve Avusturya-Macaristan, özellikle İngiltere bunu kabul etmedi. Onlar bütün antlaşmanın, 1856 Paris Antlaşmasını imzalayan devletler tarafından ele alınmasını istediler. Bunun da sebebi, Antlaşma'nın, hem doğuda Asya tarafında ve hem de Balkanlar'da Rusya'ya büyük bir üstünlük sağlamış olmasıydı. Hem İngiltere ve hem de Avusturya için, birinci sorun, ortaya bir “Büyük Bulgaristan”ın çıkarılmış olmasıydı.

Avusturya, böyle geniş ve büyük bir Bulgaristan'ın, kendisinin Selanik yolunu keseceğini gördü. Ayrıca, Bulgaristan Rusya'nın etkisinde olacağına göre, Rusya'nun Balkanlar'daki egemenliği tartışmasız bir dayanak kazanmış olacaktı. Kaldı ki, Rusya, Ayastefanos ile Karadağ'ın da topraklarını genişletip bu devleti bağımsız yapmakla, Avusturya'nın Adriyatik'e çıkışını da engellemek istiyordu¹⁴⁴. Ayrıca, Avusturya ile Rusya arasında, 1877 Martında yapılan *Peşte Anlaşması*, Bosna-Hersek'i Avusturya'ya bırakmış iken, 31 Ocak 1878 günü Osmanlı Devletile imzaldığı Edirne “*Barış Tutanağı*”nda (Mad. 4), Rusya, Bosna-Hersek'e özerklik verdiği gibi, şimdi Ayastefanos Antlaşması ile, bu topraklar üzerinde, Avusturya ile birlikte ortak kontrol tesis ediyordu. Avusturya bütün bunların düzeltilmesini istiyordu.

Mamafih, Avusturya, Berlin Kongresi'ni beklemeden ve Kongre'ye bir olup-bitti ile gitmek için, Osmanlı Devletile Bosna-Hersek konusunda bir anlaşma yapmak istedi. İstanbul'daki Avusturya elçisi, Hariciye Nâzın Safvet paşa ile yap-

¹⁴² Sumner, *aynı eser*, p. 399.

¹⁴³ *aynı eser*, p. 434.

¹⁴⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 68.

tığı bir görüşmede, Balkanların durumunu uzun uzun açıklayıp, Osmanlı Devleti'nin karşılaacağı güçlüklerle dikkati çektikten sonra, “*Bu sebeple Devletim, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de devamını sağlamak için sarfedeceği fedakârcı gayretlere karşılık, Bosna-Hersek'in kendisine bırakılmasını teklif eder*” dedi. Elçi, bir de tehdit savurarak, eğer Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmeyecek olursa, Avusturya'nın da Kongre'de, Bulgaristan'ın, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırlarının daraltılması için hiç bir çaba harcamıyacağını ve ayrıca, Sırbistan ve Karadağ'ın “tahrir ve fesatları” dolayısıyla buralarda karışıklık çıkarsa, Avusturya'nın Bosna-Hersek'e asker sokmak zorunda kalacağını da sözlerine ilâve etti¹⁻¹⁵. Fakat Osmanlı Devleti bu teklifi çekinmeden reddetti.

İngiltere'ye gelince: İngiliz kabinesi için hazırlanan 3 Mayıs 1878 günlü “gayet gizli” (Most Confidential) bir raporda¹⁴⁶, İngiltere'nin Ayastefanos'a itirazları, önce üç noktada toplanıyordu: 1) Ege kıyılarına yeni bir denizci devlet çıkmaktadır. 2) Balkan yarımadasının Slav-olmayan halkları yokolma tehdidi alüna girmektedir. 3) Ayastefanos, Osmanlı Devleti'ni o derece Rusya'nın etkisi alüna sokmaktadır ki, bu devletin, yapması gereken ve diğer devletleri de yakından ilgilendiren fonksiyonlarını, bağımsız bir şekilde ifa etmesi imkânsız hale gelmektedir.

Rapor'a göre, birinci ve ikinci noktaların ortadan kaldırılması için, Bulgaristan'ın Ege'den ve Makedonya'dan uzaklaştırılması gerekir. Zira, kurulan Büyük Bulgaristan, İstanbul'a çok yaklaştığı gibi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile bağlantısını da kesmekteydi.

Üçüncü sakıncanın giderilmesi ise, daha karmaşık olup, Ayestefanos'un belki bir çok yerinde değişiklik yapmak gerekecektir. Bu arada Rusya'nın, Kara Deniz'de önemli bir liman olan Batum'u alması ve ayrıca, Kars başta olmak üzere bir dizi kaleleri ele geçirmesi, güney istikametinde Mezopotamya ve Suriye için de tehlikeler yaratmaktadır. (Yani İngiltere'nin Hindistan yolu ve Basra tehdit alüna girmektedir).

Nihayet, Rapor'a göre, savaş tazminatı hakkındaki hükümler de, Rusya'nın diğer Osmanlı topraklarını ele geçirmesine sebep olabilir.

Bu sebeplerle İngiltere, Ayastefanos'ta değişiklik yapacak olan değil, barış antlaşmasını yeniden yazacak bir Kongre'nin toplanmasında ısrarlı oldu. İngiltere'nin Ayestefanos'a karşı tutumu o derece sert oldu ki, Rusya, ya boyun eğmek veya yeni bir savaşı göze almak gibi iki şıktan birini tercih zorunda kaldı. Yeni bir savaştan çıkmış iken, belki karşısına bir çok devleti alacak olan bir savaşı göze alamadı. Ve İngiltere ile, Ayestefanos antlaşmasında onun istediği de- 4

¹⁴⁻¹ Bak.: *Miu 'ât-ı Hakikat*, s.596-597.

¹⁴⁶ Raporun metni: Sumner, *adı geçen eser*, s. 638-640.

ğişiklikler konusunda müzakerelere girmek zorunda kaldı. Bu müzakerelerin sonunda, yeni Dışişleri Bakanı Salisbury ile, Rusya'nın Londra elçisi Schouvaloff arasında, 30 Mayıs 1878 de iki Memorandum ve 31 Mayıs da bir Memorandum olmak üzere üç Memorandum imzalandı¹⁴⁷.

1 Numaralı Memorandum, esas itibarile Bulgaristan konusundaydı. Bu belge ile Bulgaristan'ın sınırları yeniden çiziliyor ve Bulgaristan Ege'den ve Makedonya'dan uzaklaşırılıyordu. Bulgaristan sınırları içinde Slav-olmayan unsur bulunmayacaktı. Ayrıca, küçülen Bulgaristan da, kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılıyor ve her parçaya ayrı statü veriliyordu. Bu çerçevede, olmak üzere, Ermeniler için yapılacak ıslahatta İngiltere'nin de söz sahibi olması kabul ediliyordu. Aynı şey Tesalya ve Epir için de söz konusuydu. Yine bu belgeye göre, Rusya, Eleşkirt-Beyazıt vâdisini Osmanlı Devleti'ne iade edecekti. Savaş tazminatı toprak kazanma şekline dönüştürülemeyecekti. Rusya, Kafkas sınırlarını daha öteye, Anadolu istikametine götürmeyecekti.

2 Numaralı Memorandum'un, ağırlıklı konusu Boğazlardır. Bu belgede, Boğazlar'ın statüsünde hiç bir değişiklik yapılmaması kabul ediliyordu.

Gayet kısa olan 3 Numaralı belge, Rusya, Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı devletine iade ettikten sonra, sınırlarını Kars, Batum ve Ayastefanos'un çizdiği çizginin batısına geçirmemeyi taahhüt etmekteydi. Yani, Rusya'nın Doğu Anadolu'dan toprak koparmasının İngiltereyi ne derece telâşa düşürdüğü bu belgeden görülmekteydi.

İngiltere ile Rusya arasında imzalanan bu Memorandumlarla, artık Berlin Antlaşması şekillenmiş olmaktadır. Şurası gerçektir ki, bu memorandumlar, Rusya'nın elinden pek çok kazancını geri alıyordu. Bu, aynı zamanda, İngilterenin Osmanlı Devleti'ne önemli bir yardımıydı. Fakat, Salisbury bu yardımın bedelini almaktan geri kalmayacaktır. Buna aşağıda değineceğiz.

Bu şekilde İngiltere ile Rusya arasındaki pürüzler giderildikten sonra, artık Berlin Kongresi'nin toplanması için engel kalmıyordu. Berlin Kongresi 13 Haziran 1878 de toplandı ve bir aylık çalışmalarından sonra¹⁴⁸, 13 Temmuz 1878 de *Berlin Antlaşmasının* imzası ile sona erdi. Antlaşma'nın esasları şu şekilde özeüenebilir¹⁴⁹:¹⁴

¹⁴ ' Bu Memorandumların metinleri: Sumner, *aynı eser*, p. 646-649; 1 ve 2 numaralı Memorandumların metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s.618-620. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Şyasiyye*, Git II, s. 334-336.

¹⁴⁸ Berlin Kongresi'nin tutanakları için bak.: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 1-175; *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 5, s. 178-462.

¹⁴⁹ 64 maddelik Berlin Antlaşmasının metni: Noradounghian, Tome IV, p. 175-198; *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 5, s. 110-141; Erim, *adı geçen eser*, s. 403-424; Sumner, *adı geçen eser*, p. 658-669. *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 684-698; Albin, *Les Grands Traités...*, p. 204-228.

1) *Bulgaristan*: Bulgaristan, Ayastefanos'ta olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı özerk bir prenslik oluyordu. Bir Hıristiyan hükümeti ve milisi askeri olacakü. Bulgaristan'da Osmanlı askeri bulunmayacakü. Bulgaristan prensini halk seçecek, fakat büyük devletlerin hükümdar ailelerinden hiç kimse Bulgaristan prensliğine seçilemeyecekü.

Bulgaristan'ın sınırları çok daraltılıyordu. Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya, geri alınıyordu. Doğu Rumeli'de özerk bir yönetim kurulmak ve Makedonya'da da ıslahat yapılmak şartile buraları Osmanlı Devleti'ne iade ediliyordu. Bu şekilde Bulgaristan, Tuna nehri ile Balkan dağları arasına sıkışmış olmaktaydı.

Bulgaristan'ın bu şekilde küçültülmesi ve özellikle Makedonya'dan ve Ege'den uzaklaşırılmakla, hem İngiltere'nin ve hem de Avusturya'nın istedikleri gerçekleşmiş olmaktaydı.

2) *Doğu Rumeli* (Mad. 13-22): Doğu Rumeli, özerk bir "eyalet" olacak, Hıristiyan bir valisi bulunacak ve siyasal ve askeri bakımdan Osmanlı egemenliği altında kalacakür. Doğu Rumeli Valisi, Osmanlı Devleti tarafından, devletlerin onayı ile atanacakür. İç veya dış tehlike karşısında kaldığında, Vali, Osmanlı askerinin yardımını isteyebilecektir. Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle imzaladığı bütün anlaşma ve antlaşmalar Doğu Rumeli'de de yürürlükte olacakür.

3) *Girid* (Mad. 23): 1868 de uygulanmaya başlayan özerklik aynen devam edecekti.

4) *Yunanistan* (Mad. 24): Yunanlılar Berlin Kongresine katılmadılar. Yalnız Yunanistan Kongre'den bazı isteklerde bulundu. Bu da, Tesalya, Epir ve Girid'in Yunanistan'a verilmesiydi. Bu istekler hakkında karar verilmedi. Yalnız, 24 üncü maddeye göre, Osmanlı Devletile Yunanistan, Yunanistan lehine bazı sınır değişiklikleri yapılması konusunu müzakere edecekler ve anlaşamadıkları takdirde, büyük devletlerin aracılığına başvuracaklardı.

5) *Bosna-Hersek* (Mad. 25) Bosna-Hersek, geçici olarak Avusturya'nın işgal ve idaresine bırakılıyordu. Avusturya ayrıca *Yenipazar* sancağında da asker bulundurmak hakkını elde ediyordu ki, bu suretle Sırbistan ile Karadağ'ın arasına girmiş oluyordu.

6) *Karadağ* (Mad. 26-33): Karadağ bağımsız bir devlet oluyordu. Antivari limanını alıyor, Dulcigno'yu Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu. Karadağ'ın savaş gemisi olmayacaktı. Ayrıca, Karadağ Osmanlı borçlarından bir kısmını da üzerine alıyordu. ⁷

7) *Sırbistan* (Mad. 34-42): Sırbistan da bağımsız oluyordu. O da Osmanlı borçlarından bir kısmını üzerine alacaktı. Sırbistan Niş ve Pirot'u alıyor, buna karşılık Metroviçe'yi Osmanlı Devletine iade ediyordu.

8) *Romanya* (Mad. 43-57): Romanya'nın da bağımsızlığı kabul ediliyordu. Ayastefanos'ta olduğu gibi, Romanya, Besarabya'yı Rusya'ya veriyor, buna karşılık Dobruca'yı alıyordu. Tuna Komisyonu, eskisi gibi faaliyet ve görevine devam edecekti.

9) *Osmanlı Devleti'nin Doğu Sınırları* (Mad. 58-60): Osmanlı Devleti Kars, Arahan ve Batum'u Rusya'ya terk ediyordu. Batum serbest liman olacaktı. Rusya da Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu. Kotur şehri ve topraklarını da Osmanlı Devleti İran'a terk ediyordu.

10) *Ermeniler* (Mad. 61): Osmanlı Devleti, ermeniler için, mahallî ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve ermenilerin, Kürtlere ve Çerkeslere karşı güvenliğini sağlamayı taahhüt ediyordu. Bu hüküm, sonradan, özellikle İngiltere tarafından istismar edilecek ve İngiltere'nin 1878 den itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı izlemeye başladığı parçalama ve Osmanlı toprakları üzerinde kendisine bağlı devletler kurma politikasının bir vasıtası olacaktır.

11) *Savaş Tazminatı*: Berlin Kongresinde de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş tazminatı ödemesine karar verilmiştir ki, bu konuda iki devlet arasında iki anlaşma yapılmıştır. 8 Şubat 1879 tarihli anlaşma ile¹³⁰ tazminatın miktarı 802 milyon 500 bin Frank olarak tesbit edilmiş ve 14 Mayıs 1882 tarihli anlaşma ile de¹³¹ tazminatın ne şekilde ödeneceği belirlenmiştir.

9. BERLİN KONGRESİ'NDE BOĞAZLAR SORUNU

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İngiltere ile Rusya arasında 30 Mayıs 1878 de imzalanmış olan 2 Numaralı Memorandum'da, Boğazlar rejiminde statükonun korunması hususunda anlaşmaya varılmıştı. Bu anlaşmaya uygun olarak, Berlin Antlaşması'nın 63. maddesinde, 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması ile, 13 Mart 1871 tarihli Londra Antlaşması'nın, herhangi bir şekilde kaldırılmamış olan hükümlerinin aynen yürürlükte devam ettiği yazılmıştır. Bunun dışında Boğazlar'la ilgili herhangi bir hüküm yoktur.

Lâkin Berlin Kongresi'nin 11 Temmuz günlü oturumunda İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury'nin yaptığı bir konuşma, Boğazlar konusunda bundan sonra otuz yıl sürecek olan bir belirsizliğin veya tartışmanın başlangıcı olmuştur.

İngiltere Dışişleri Bakanlığına Nisan 1878 da geldiğinde, Lord Salisbury'nin, Boğazların Kapalılığı konusundaki klasik İngiliz görüşünden farklı görüşleri bulunuyordu. Daha Dışişleri Bakanı olmadan, 1878 Martunda, Başbakan Disraeli'ye yazdığı mektupta, İngiltere'nin Boğazlar'daki amacının, "*Sanki Boğazlar açık de-*

¹³⁰ Antlaşmanın metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 206-208; *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 202-204; Erim, *adı geçen eser*, s. 425-427.

¹³¹ Antlaşmanın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 4, s. 204-208; Erim, *adı geçen eser*, s. 429-432; *Mit 'ât-ı Hakikat*, s.699-700.

uiz imiş gibi, her zaman için buradan serbest geçişin garantileri sağlanmalıdır” diyor ve Boğazlar’ın, *Souud Boğazı*¹⁵² kadar açık olmasını istiyordu. 1878 Haziran ayında ise şöyle diyordu: “Rusya’nın Akdeniz’e sokulmaması bizim için o kadar büyük bir kazanç değildir. Aksine, bizim Karadeuize sokulmayışımız, ondan daha büyük kayıptır. Çünkü biz en kuvvetli deniz devletiyiz”. Dolayısıyla, Salisbury’ye göre, Rus donanmasının Akdeniz’de görünmesinden korkmamak lâzımdı. Kırım Savaşı tecrübesi, Kara Deniz’e serbestçe girmenin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir¹⁵³.

Böylece, Boğazların kapalı olmasının değil, “açık” olmasının İngiltere’nin çok daha çıkarına olduğu görüşünü savunan Salisbury, Berlin Kongresi’nin 11 Temmuz günlü oturumunda yaptığı konuşmada, Berlin Antlaşmasının 1856 Paris Antlaşması’nı esaslı bir şekilde değiştirdiğini, 1871 Londra Anlaşmasının da 1856 Andaşmasına dayandığını, yani dolayısıyla 1871 anlaşmasının de değiştiğini belirterek, şöyle dedi:

“İngiltere adına beyan etmek isterim ki, *Majestelerinin Boğazların kapalılığına dair taahhüdü, Padişaha karşı bir taahhütten ileri gitmemektedir*”. Yani Salisbury’ye göre, İngiltere’nin 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar’ın kapalılığı konusunda aldığı taahhüt, özellikle Osmanlı Padişahına karşı alınmış bir taahhüt olup, başka devledeie karşı alınmış değildir. Bu sebeple, Rusya temsilcisi Kont Schouvaloff, hemen müteakip oturumda söz alıp, “*Boğazların kapalılığı ilkesi bir Avrupa ilkesidir ve 1841, 1856 ve 1871 anlaşmalarında da vurgulanmış olan bu ilke Berlin Antlaşması ile de kabul edilmiş olup, bütün devletler için bağlayıcıdır*” dedi¹⁵¹.

Salisbury, 1885 te Asya’da İngiltere’nin Rusya ile çatışma haline geldiği bir zamanda, Berlin Kongresi’ndeki sözleri için şu açıklamayı yapıyor ve gerekçe olarak şöyle diyordu: “*Benim söylediklerimin manası şuydu: Öyle bir bir durum olabilirdi ki, Padişah, herhangi bir devletin baskısı altında bağımsız hareketten yoksun kalabilirdi. Böyle bir durumda, bizim de Çanakkale’den geçişimizi engelleyecek bir milletlerarası taahhüt olmamalıydı*”¹⁵¹ *.

Salisbury’nin Osmanlı Devleti’ne baskı yapabileceğinden söz ettiği devlet, şüphesiz Rusya idi.

İki taraf görüşlerini bu şekilde belirtti ve konu da öylece kaldı. İngiltere’nin Boğazlar konusunda ileri sürdüğü bu yeni görüş, tesbit etmiş olduğu yeni politikadan ileri geliyordu. İngiltere, şimdi Rusya’nın ne kadar büyük bir tehlike olarak ortaya çıktığını ve Osmanlı Devleti’nin de ne derece zayıflamış olduğunu görüyordu. Ayastefanos’un değiştirilmesinden ve bir tedbir olarak, Kıbrıs’ın ele geçirilmesi suretile Rusya’ya karşı almış olduğu tedbirlere, şimdi bir yenisini ekli-

¹ İngilizlerin *Souud Boğazı* dedikleri, Danimarka ile İsveç arasındaki *Öiesund Boğazı*’dır. Bu Boğaz’ın uzunluğu yaklaşık 60 mil olup, en dar yeri 2.5 mil genişliğindedir.

¹:³ Sir James Headlam-Morley, *Studiesin Diplomatic Histoj*, London, Methuen, 1930, p. 235.

*•¹ Headlam-Morley, *Studies in Diplomatic Histoj*, p. 235.

lal³ aynı eser, p. 235.

yordu. Bu da Boğazlar hakkındaki İngiliz görüşünün değiştirilmesiydi. Zira, Boğazlar'ın kapaklığına saygı tahhüdü, tek taraflı, yani sadece Osmanlı Devleti'ne karşı alınmış bir taahhüt haline getirilirse, ve bu taahhüdü devletlere kabul ettirebilirse, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne bir baskısı durumunda, Osmanlı Devletile kolaylıkla anlaşılabilir donanmasını da kolaylıkla Kara Deniz'e sokabilirdi.

Rusya ise, şimdi İngiltere'nin “açıklık” ilkesine karşı, kendisini “kapalılık” ilkesi ile savunma yoluna gidiyordu. Halbuki şimdiye kadar Rusya'nın çabası hep, Boğazlar'ın açıklığından (tabiatile sadece kendisine) yararlanıp aşağıya inmek olmuştur. İngiltere'nin yukarıya, Kara Deniz'e çıkmasının en etkin tedbiri ise “kapalılık” ilkesiydi.

10. BERLİN KONGRESİ VE SONUÇLARI

Berlin Kongresi, genel sonuçları itibarile, garip bir denge veya garip bir dengesizlik durumu ortaya çıkarmıştır. Kongre'nin kabul ettiği antlaşma, devletler arasındaki mücadelelerin ve özellikle bunların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki mücadelelerinin bir kompromisi olmuştur. Bir yazarın dediği gibi, Avrupa diplomatları görevlerini yapmışlar ve her biri kendi vatanlarına maharetle hizmet etmişlerdir¹⁵⁶. Kesin olan bir şey varsa, o da, Kongreye kaulanların hiç birinin, Kongre'den hoşnutsuz ayrılmadığı idi. Kongre'den en az tatmin ile ayrılan Osmanlı imparatorluğu idi¹⁵⁷. Osmanlı Devleti hoşnut değildi de, Çar'ın, kendileri adına giriştiği bu savaştan Balkanların Hıristiyan milletleri hoşnut muydu?¹⁵⁸ Kısacası, Berlin Antlaşması her şeyi ile Osmanlı Devleti'ni “kurban” etmesine rağmen, yine bir dengesizlik yaratmıştır. 1878 den sonra, sade Avrupa ve Balkanlar'da değil, dünyanın diğer bölgelerinde de devletler arasında cereyan eden mücadelelerin kaynağını, bu dengesizlikte aramak gerekir. Keza, I. Dünya Savaşı'na varan gelişmelerin kaynağını da Berlin Antlaşmasının kurduğu dengesiz düzende görmek, gerçekçi bir analiz olacaktır.

Berlin Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma ve dağılma merhalelerinden en önemlisini teşkil eder. Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti 287.510 km², toprak kaybetmiştir. Fakat bundan daha önemlisi, Türk-İngiliz münasebetlerinde yeni bir dönemin başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması için İngiltere'nin de çaba harcamaya başlamasıdır.

Balkan krizi ve Osmanlı-Rus savaşı sırasında İngiltere'nin izlediği politikalara yeteri kadar değindik. İngiltere, Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne, onun beklediği desteği vermeyerek İstanbul'da büyük düş kırıklığına sebep olduysa da, Başbakan Disraeli ve iktidardaki Muhafazakâr Parti'nin,

¹⁵⁶ Larmeroux, adı geçen eser, p. 178.

¹⁵⁷ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 1-2.

¹⁵⁸ aynı eser, p. 3.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkmasını önlemeye çalıştığı ve bunda da başarılı olduğu bir gerçektir. Hatta, ılımlı ve ihtiyatlı Lord Derby bile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün hararetli bir taraftarıydı.

Lâkin, Muhafazakâr Parti de gördü ki, sadece Osmanlı imparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunmakla işi yürütmek mümkün değildir. İstanbul Konferansı sırasında, Salisbury'nin düşüncelerini daha önce belirtmiştik. İngiltere aruk, Rusya'nın güneye sarkıp İngiliz İmparatorluğunu tehdit etmesini, Osmanlı İmparatorluğu vasıtasile değil, bizzat kendisi somut tedbirler alarak önleme yoluna gitmeye karar verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması kaçınılmaz ve mukadder olduğuna göre, bu somut tedbirler iki şekilde kendisini gösterdi. Birincisi, Osmanlı topraklarının bir kısmının kontrolünü, doğrudan doğruya kendi eline almak. 1878 de Kıbrıs'a yerleşmesi, 1882 de Mısır'ı işgal etmesi, birinci kategori somut tedbirlerin örnekleri olacaktır.

İngiltere'nin ikinci kategori somut tedbiri, doğu Anadolu'da, Rusya'ya karşı bir set olmak üzere, bir Ermeni devletinin kurulmasını desteklemesidir. Yani, şimdi İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde, kendisine bağlı devletler kurma politikasını benimsiyordu. Böylece, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde, dolaylı veya dolaysız olarak onun yerini almak ve böylece Rusya'yı engellemek istiyordu.

Şüphesiz, Balkanlar da Rusya'nın güneye inen başka bir yolu. İngiltere, Rusya'yı Balkanlarda durdurma işini de Avusturya-Macaristan'a bırakmıştır. Balkanlar'da bir Cermen-Slav mücadelesi İngiltere'nin, Rusya politikasına önemli bir katkı olmuştur.

1878 den sonra Muhafazakâr Parti'nin bu yeni yola girmesinde, muhalefetteki Liberal Parti'nin de büyük rolü ve etkisi olmuştur. Balkan krizi sırasında Liberal Parti, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemesini şiddetle eleştirmiş ve bu konuda kamu oyundan da destek görmüştü. Türklere olan nefreti ile tanınan, Liberal Parti lideri Gladstone (William Eward) bu eleştirilerin bayraktarlığını yapıyordu. 1880 de Liberal Parti'nin iktidara geçmesi İngiltere'nin bu yeni politikası belirli ve kesin bir şekil alacaktır.

Osmanlı Devleti'nin dış münasebelerinde, İngiltere'den boşalan yeri, özellikle 1890 lardan itibaren ve İmparator II. Wilhelm ile birlikte, Almanya almaya başladı. Osmanlı Devleti bu yeni gelişmeyi hoşnutlukla karşıladı. Fakat bu, geç kalmış bir gelişmeydi ve İmparatorluğu da yıkılmaktan kurtaramadı. Belki de daha da hızlandırdı.

Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı-Avusturya münasebetleri de şeklini değiştirdi. Viyana Kongresi'ndenberi, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasını önlemenin, kendi varlığı için âdetâ şart olduğunu anlamış bulunan Avusturya

İmparatorluğu da, artık Osmanlı'nın yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu gören Kont Andrassy ile beraber, politikasını değiştirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarına kendisi yerleşmek ve bu suretle Balkanlar'da bir Slav Birliği'nin kurulmasını önlemek için çalışmaya başladı. Bu durum, Balkanlar'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında sert bir mücadeleye yol açtı. Kuzeyden güneye inmek isteyen Rusya ile, batıdan doğuya ilerlemek isteyen Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları üzerinde kesiştiler. Bu kesişmeden doğan çatışmalar, I. Dünya Savaşı'nın da sebebi olacak ve bu savaş her ikisini de tarih sahnesinden silecektir. Tabii bu arada Osmanlı İmparatorluğunu da.

A v u s t u r y a -R u s y a mücadelesi, 1878 den sonra, Rusya'nın Almanya'dan kopmasına ve Almanya'nın artık ağırlığını tamamen Avusturya-Macaristan'a yöneltmesine sebep olmuştur. 1879 Alman-Avusturya ittifakı, Bismarck'ın, bu yeni politikasının en somut ve önemli adımını teşkil edecektir. 1918 e kadar artık Almanya, Avusturya-Macaristan'ın arkasındadır.

Berlin Kongresi, 1872 Uç İmparatorlar Ligi'ni de dağıttı. Çünkü Rusya, Kongreden derin bir kızgınlıkla ayrıldı. Berlin Antlaşması Türkler için bir hezimet ve bu hezimetin sebebi de Rus zaferleri idi. Fakat bu askerî zaferler Berlin Kongresi'nde Rusya'ya bir zafer sağlamadı¹⁵⁹. Rusya Berlin Kongresi'nde bütün ümidini Almanya'ya ve özellikle Bismarck'a bağlamıştı. Lâkin bu ümit gerçekleşmedi. Kongre'de “namuslu komisyoncu” (honnête courber) olacağını söyleyen Bismarck, Avusturya tarafını tutmayı ve bu devleti kendisine daha sıkı bir şekilde bağlamayı, çıkarlarına daha uygun buldu. Bu suretle Rusya'nın hem Avusturya ve hem de Almanya ile münasebetleri bozuldu. 1881 ve 1887 Alman-Rus anlaşmaları Rusya'yı Almanya'ya ancak pamuk ipliği ile bağladı. Bu da on yıl kadar sürdü ve 1888 de II. Wilhelm'in hükümdarlığı ile beraber, Almanya ve Rusya, karşılıklı cephelerde yer almaya başladılar. 1914 de başlayan çatışma, her iki İmparatorluğun da sonunu geürdi.

Berlin Kongresi, Panslavizm için de ümit kırıcı oldu. Büyük slav devleti kurulamamıştı. Onun için, “*Biz buraya iimetlerimizin cenaze törenini yapmak için toplanmışız*” diyen Panslavistler¹⁶⁰, en az Avusturya kadar, Almanya'ya da kızıyorlardı. Başbakan ihtiyar Gorçakov ise, Berlin Kongresi'ni, kariyerinin en karanlık sayfası olarak niteliendiriyordu.

Kısacası, 1878 Berlin Kongresi ve onun eseri Berlin Antlaşması, bir dönüm noktasıdır. Gerek Avrupa diplomasisi, gerek Osmanlı İmparatorluğu, bu tarih-

¹⁵⁹ Sumner, *adi geçen eser*, p. 554.

¹⁶⁰ Max Choublier, *La Question d'Onent depuis le Traité de Berlin*, Paris, Arthur Rousseau, 1897, p. 133.

ten itibaren bir eğik düzey üzerinde hızla aşağıya doğru kaymaya başlamıştır. 1914 de hepsi, etkilerini 1939 a kadar devam ettirecek olan bir “gayıâ kuyusu” na (bi'r-i gayyâ) düşecektir.

İKİNCİ KISIM

OSMANLI TOPRAKLARININ EROZYONU

19. yüzyıl tarihinde Balkanlar ve Yakın Doğu kuvveüer dengesine düzen veren iki belge varsa, bunlardan birinin 1856 Paris Antlaşması, diğferinin de 1878 Berlin Anüaşması olduğu, herhalde tartışılmaz. Fakat bu iki belgenin imzalandığı tarihler arasındaki dönemde, Avrupa'da ve aynı zamanda Yakın Doğuda ortaya çıkan gelişmeler öyle bir niteliktedir ki, her iki belgenin de kurduğu düzenler ve bu düzenlerin sonuçları birbirlerinden çok farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.

Bir defa, Paris Antlaşması, Kırım Savaşı'nın sebeplerine paralel olarak, Rusya'nın, bizatihi Osmanlı Devleti'ni yıkmak, Karadeniz'de mutlak bir üstünlük kurmak ve dolayısıyla Akdeniz'e serbestçe inmek hususundaki emellerini kırma amacına yönelmiştir. Paris Antlaşması'nda Balkanlar ikinci plânda yer alır. Ayrıca, Kırım Savaşı'nın sebeplerinde, Panslavizm değil, Ortodoksluk vardır.

Halbuki, Berlin Antlaşması, Rusya'nın doğrudan doğruya Balkanlar'a uzanan kollarını kırma amacına yöneliktir. Savaşın sebeplerindeki alt-yapı, Panslavizm faktörüdür.

İkinci olarak, Paris Antlaşması'nı Rusya ister istemez kabul etti. Çünkü savaşta yenilmişti. Yenilmişti ve yenilginin belgesini de imzalamak zorundaydı. Halbuki Berlin Antlaşması böyle olmadı. Askerî zafer Rusya'da iken, yani Rusya savaşın galibi iken, diplomatik zaferi İngiltere ve Avvusturya kazandı. Daha doğrusu, bu iki devlet, Rusya'nın zaferin meyvalarını toplamasına izin vermediler. Berlin Antlaşması'nın dengesizlik faktörü burada yatar ve bu dengesizlik, etkilerini, bundan sonraki uzun yıllara kadar sürdürecektir.

Nihayet, Rusya'nın 1856 daki yenilgisi, Balkan milletlerinin de yenilgisi idi. Bu milletler, Rusya sayesindeki kurtuluşları için, bir süre daha beklemenin zorunluluğunu açık olarak gördüler.

Halbuki, Rusya'nın 1878 de muharebe alanlarındaki zaferi ve bunun sonucu olan Ayastefanos Antlaşması, Balkan slavları için gerçek bir “kurtuluştu”. Fakat diplomatik alanda, bu kurtuluşun sevinci çok kısa sürdü. Berlin Antlaşması, Ayastefanos'un kazançlarının önemli bir kısmını ortadan kaldırdığı gibi, bundan daha önemlisi, Balkanlarda kurduğu düzenin ve kuvvetler dengesinin yapısı idi. Onun içindir ki, Panislavistler, Berlin Kongresi'ni “ümitlerinin cenaze töreni” olarak görmüşlerdir. Ama buna rağmen, “ölüyü diriltmeye” çalışacaklar ve bu da 1914'e kadar sürecek patlamaların fünüyesini teşkil edecektir.

Bu açıdan bakınca, ister Avrupa devletleri açısından olsun, ister Rusya ve Balkanlar bakımından olsun, Berlin Antlaşması, tatmin edilmemiş hırsların bir dengesizlik belgesi olarak ortaya çıkmıştır. Paüamalara sebep olması bundandır. Fakat ne var ki, bu paüamalar, bundan sonra hep Osmanlı Devleti'nin başı üzerinde olacaktır. Bu ise, daha Berlin Antlaşması'nın hemen ertesinden itibaren Osmanlı Devleti'nin parça parça toprak kaybetmesine yol açacaktır. Yani, Osmanlı toprakları erozyon yoluyla erimeye başlayacaktır. Bunların birincisi, daha Berlin Kongresi toplanmadan önce, İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesidir.

1. İNGİLTERE İLE KIBRIS ANLAŞMASI

Savaşın son zamanlarında Rusya'nın Edirne'ye yönelmesi üzerine İngiltere, Çanakkale'nin Beşiğe koyuna donanma yollamış ve Edirne mütarekesi üzerine de bu donanma Marmara'ya gelmişti. Beşiğe'ye gelen İngiliz donanmasının Marmara'ya sokulup sokulmamasının, Bâbiâli, İngiltere ve Rusya arasında ciddi bir kriz haline geldiğini ve sonunda İngiliz donanmasının Mudanya önlerinde demir attığını daha önce belirtmiştik. Ayastefanos Antlaşması üzerine de İngiltere, Boğazlar'a karşı yeni bir tedbir olarak, Hindistan'dan getirdiği askerlerle Malta ve Cebelüttark'taki kuvvetlerini takviye etti.

Bu sırada, 27 Mart 1878 de, ılımlı ve ihtiyatlı olan Lord Derby, Dışişleri Bakanlığında çekildi ve koyu bir emperyalist olan ve Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerinden daha öne söz ettiğimiz, Lord Salisbury Dışişleri Bakanı oldu. Salisbury, Rusya'nın özellikle Kars yaylasına yerleşmiş olmasından büyük endişe duydu. Çünkü, bu stratejik bölgenin Rusya'nın eline geçmesiyle, Rusya'ya Anadolu yolu açılıyordu. İşte bu durum, Salisbury'yi, daha önce sözünü ettiğimiz, “somut” tedbirleri almaya yöneltti. 23 Mayıs 1878 günü, yani Berlin Kongresi'nin toplanmasından üç hafta önce, Osmanlı Devleti'ne 48 saat süreli bir ultiatom verdi¹⁶¹. Ultimatonda, Kıbrıs adasının işgal ve idaresinin İngiltere'ye bırakılması isteniyor ve bu isteğin kabul edilmemesi halinde, İngiltere'nin dostluğunun geri çekileceği ve sonucun ise Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması olacağı bildiriliyordu. Hatta ultiatomda, İngiltere'nin, Rusya'nın İstanbul'dan geri çekilmesi ve Bulgaristan sınırlarının küçültülmesi için Rusya ile müzakere halinde olduğu¹⁶², eğer Osmanlı Devleti bu ultiatomdaki istekleri kabul etmeyecek olursa, İngiltere'nin bu konudaki müzakere teşebbüsü derhal kesilecek ve bunun ilk sonucu İstanbul'un işgali ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi (“partition of the Empire”) olacağı söyleniyordu¹⁶³.

¹⁶¹ Ultimatomon metni: Headlam-Morley, *Studies in Diplomatic History*, p. 199-200.

¹⁶² Burada sözü edilen müzakereler, İngiltere ile Rusya arasında 30 ve 31 Mayıs 1878 memorandumlarına varan müzakerelerdir.

¹⁶³ Bu ultiatom ve bu ifadeler, maalesef, 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında Amerika Cumhurbaşkanı Johnson'ın Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği 5 Haziran 1964 tarihli mektubu

İlginçtir, ulti­matom, biraz önce yukarda belirttiğimiz, iki taraflı İngiliz poli­tikasını gayet güzey açığa vuruyordu. Çünkü, ulti­matoma göre, “Eğer Rusya Sultan’ın Asya’daki (Anadolu) topraklarından daha başka parçaları eline geçirecek olursa”, İngiltere Sultan’ı yani Osmanlı Padişah’ını savunmayı taahhüt ediyordu. İngiltere’nin bu taahhüdüne karşılık da, Padişah’ın, Ermenistan için devletlerin öngördüğü reformları yapmasını ve Kıbrıs adasının da İngiltere tarafından “işgal ve yönetimi” ni kabul etmesini istiyordu. Gerekece olarak da, Kıbrıs’ta İngiliz kuvvetlerinin bulunmasının, Suriye ve Mezopotamya üzerindeki Padişah otoritesini daha da kuvvedendireceği gösteriliyordu.

Nihayet, ulti­matomda, İngiltere ile Osmanlı Devlen arasındaki bu “ittifak”ın, Rusya’nın Kars ve “Ermenistan” üzerindeki kontrol süresine bağlı olacağı ve Rusya buraları terkederse, Kıbrıs’ın “tahliye” edileceği ve bu ittifak’ın sona ereceği söylenmekteydi.

Bu ulti­matom, Osmanlı kabinesi içinde görüş ayrılıklarına sebep olmuş görünüyordu. Bazı bakanlar, “Kıbrıs’ı İngilizlere bırakmak ve Anadolu Hıristiyanları nâmina islâhat yapılması için söz vermek çok zararlıdır. Memleketin paylaşılmasına kendiliğimizden yol açmış oluruz” dedilerse de, Sadrazam Sâdik Paşa, “Pâdişâh in arzusu da o merkezdedir” deyip ulti­matomun kabulü yolunda çaba harcadı. Zaten İngiliz elçisi Layard da, “Osmanlı Devleti bu karara karşı çıkarsa, Kongre’de barış kararlarını değiştirmeye İngiliz temsilcilerinin çalışmayacakları şöyle dursun, İngiliz Devletinin donanma kuvetiyle Kıbrıs’ı zorla istilâ edeceği de bilinmelidir” demesi¹⁶⁴ *, de Osmanlı Devleti’ni Salisbury ulti­matomunu kabule mecbur bıraktı.

Osmanlı Devleti İngiltere’nin ulti­matomunu ve Kıbrıs’ı İngiltere’nin kontrolüne terket teklifini 25 Mayıs’ta kabul edince, İngiltere de Rusya ile 30 ve 31 Mayıs 1878 Memorandumlarını imza etti¹⁶³.

İngiltere, 30 Mayıs’ta imza edilen 1 numaralı Memorandum’a, sonradan Kıbrıs’la ilgili olduğu anlaşılan, fakat o zaman Rusya’nın bile farketmediği bir paragraf koydurmuştu. Bu paragrafa göre, İngiltere, Rusya’nın Batum’u ve Doğu Anadolu topraklarından (metinde “Ermenistan” deniyordu) bir kısmını almasına itiraz etmemekle beraber, Rusya’nın sınırlarını bu şekilde genişletmiş olmasının Türkiye Asyası’nın halklarının huzuru için tehlike doğurabileceğine inanmaktaydı. Bu sebeple, “Majesteleri’nin Hükümeti”, Osmanlı İmparatorluğunu bu tehlikeye karşı koruma görevi dolayısıyla “özel tedbir” (une mesure spéciale) almak zorundaydı. Lâkin bu tedbir yeni bir savaşa sebep olacak nitelikte olmayacaktı.

hatırlatmaktadır. O zaman İngiltere’nin ve 1964 de de Amerika’nın söyledikleri birbirile çelişkili gibi görüne de, her iki devlet tarafından Türkiye’nin uğradığı muamele aynı niteliktedir. I

¹⁶⁴ *Mi’ât-ı Hakikat*, s. 608. j

^{11,0} Headlam-Morley, *adı geçen eser*, p. 200. j

Sonradan anlaşıldı ki, İngiltere'nin bu Memorandum'da sözünü ettiği “özel tedbir”, Kıbrıs'a yerleşmesiydi.

Salisbury, yine 30 Mayıs günü İstanbul elçisi Layard'a gönderdiği uzun bir telgrafta¹⁶⁶, 1 Numaralı Memorandum'daki bu paragrafın gerekçesini ve anlamını uzun uzun açıkladıktan sonra, telgrafın sonunda, Layard'dan, Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüse geçip, Kıbrıs Adası'nın İngiltere tarafından işgal ve idare edilmesi (“to be occupied and administered by England”) hususunun sağlanmasını istedi.

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin 23 Mayıs ultimatoma 25 Mayıs'ta zaten “kabil” cevabını vermiş bulunuyordu. Bu sebeple “*Kıbrıs Anlaşması*” denen anlaşma 4 Haziran 1878 günü İstanbul'da imzalandı^{166 167}. 2 maddelik olan bu anlaşma, esasında, bir “*ittifak*” anlaşmasıdır. 1. maddenin 1. paragrafına göre, Rusya, Batum, Ardahan ve Kars'ı elinde tutmaya devam ettiği gibi, ayrıca başka herhangi bir Osmanlı toprağını da eline geçirmek için teşebbüste bulunursa, İngiltere Devleti, “*memalik-i mezkûreyi silâh ile muhafaza ve müdafaa*” edecekti.

I. maddenin 2. paragrafında ise, İngiltere'nin taahhüdüne karşılık Osmanlı Devleti'nin yapacağı şeyler belirtiliyordu. Bunlar da iki taneydi. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin, topraklarında bulunan Hıristiyan tebaa için, iki devlet arasında kararlaştırılacak ıslahatı (reformları) yapmasıydı. Bunun anlamı, İngiltere'nin, Ermeni sorununu ele alacağı idi. İngiltere, Ayastefanos'un Ermenilerle ilgili 16 ncı maddesini görünce, Berlin Antlaşmasının 61 inci maddesine dayanarak, Ermeni sorununu ele almaya hazırlanıyordu ve bu konuda Osmanlı Devleti ile şimdiden anlaşma yoluna gidiyordu.

İngiltere'nin istediği ve Osmanlı Devleti'nin yapacağı ikinci şey ise. İngiltere'nin savunma taahhüdünü yerine getirmesini kolaylaştırmak amacı ile, Kıbrıs adası'nın “işgal ve idaresini” İngiltere'ye terketmesiydi.

Resmî adı *Kıbrıs Mukavelenamesi* olan 4 Haziran anlaşmasında, bunlardan başka hüküm yoktur. Padişah Abdülhamid, bu anlaşmayı onaylarken, (3 Temmuz 1878), “*Hukuk-i Şahaneme asla halel gelmemek şartile muahedene-meyi tasdik ederim*” kaydını koymuştur. Bununla Padişah, bu anlaşmayı kabul etmekle, Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki egemenlik haklarından herhangi bir şekilde feragat etmediğini vurgulamak istiyordu. Nitekim, İngiliz elçisi Layard ile Hariciye Nâzın Saffet Paşa arasında imzalanan bir “Sened-i Resmî” ile

¹⁶⁶ Telgrafın metni: Headlam-Morlev, aynı eser, s. 207-211.

ii. ⁷ 4 Haziran 1878 Anlaşmasının metni: *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 614-615; *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 338-339; *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 5, s. 165-167; Erim, *adı geçen* eser, s. 401-402; Noradounghian. *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 522-523; J.C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics*, Vol. I, p. 412.

İngiltere şu taahhütlerde bulundu¹⁶⁸: Padişah'ın Anadolu üzerindeki haklarının ihlâli söz konusu değildir. Asya'daki (Anadolu) “eyalât-ı mülûkâne”nin yönetimi tamamen Padişah'ın haklarındanadır. 2) Keza, Padişah'ın Kıbrıs üzerindeki haklarının hiç bir şekilde ihlâli de söz konusu değildir. 3) İngiltere'nin 4 Haziran anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne karşı “savunma ittifakı” taahhüdü, sadece Asya topraklarını kapsar. Yani, bu ittifak Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarına karşı işlemeyecektir.

1 Temmuz 1878 de, yine İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında, 4 Haziran Anlaşması'na ek olarak, 6 maddelik bir anlaşma daha imzalandı¹⁶⁹. Bu anlaşmaya göre de, Kıbrıs'ta bir Mahkeme-i Şer'iyeye ile Evkaf İdaresi bulunacak, İngiltere her yıl Osmanlı Devleti'ne 22.936 kese altın ödeyecek ve Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta Devlet'e ait olan “arazi-i miriye” ile Padişah'a ait olan “emlâk-i Hümayun'u serbestçe satabilecekti.

Fakat, 1 Temmuz Anlaşması'nın asıl 6 ncı maddesi önemliydi. Bu maddeye göre, Rusya, Osmanlı Devleti'nden aldığı “*Kars ve diğer yerleri*” Osmanlı Devleti'ne “*iade*” edecek olursa, İngiltere de Kıbrıs adasını derhal boşaltacak ve 4 Haziran 1878 Anlaşması da yürürlükten kalkacaktı.

Böyle bir hükmün, asıl 4 Haziran Anlaşmasında yer alması gerekirken, bu anlaşmada yer almamış olması garip görünmektedir. Bir defa, 23 Mayıs ulti-matonda bu husus çok açık bir şekilde belirtilmiş ve “*Bu ittifak, Rusya'nın Kars'ı ve Doğu Anadolu 'daki diğer yerleri elinde tutmasına bağlı olacaktır. Eğer Rusya bu yerlerden vazgeçerse, Kıbrıs boşaltılacak ve bu anlaşma da sona erecektir*” denilmişti. Salisbury'nun 30 Mayıs'ta Layard'a gönderdiği uzun telgrafta da bu husus belirtilmiş ve hatta Rusya'nın işgal ettiği yerleri, “Bâbîâlî'ye” iade etmesi halinde, İngiltere'nin de adayı “*derhal*” boşaltacağı söylenmişti. Bu iki belgeye rağmen, söz konusu hükmün, 4 Haziran anlaşmasında yer almayıp, - ki esas itibarile orada yer alması gerekirdi - 1 Temmuz anlaşmasında, o da en sonuncu madde olarak, yer almış olması gayet garip görünmektedir¹⁷⁰.

Kıbrıs konusunda, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir üçüncü anlaşma daha yapıldı. 14 Ağustos 1878 tarihli olan bu anlaşma da¹⁷¹, 4 Haziran an-

¹⁶⁸ Sened-i Resmî'nin metni: *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt II, s. 342-343.

¹⁶⁹ 1 Temmuz Anlaşması'nın metni: *aynı eser*, s. 339-340; Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 523-524; Headlam-Morley, *adı geçen eser*, p. 200-201.

¹⁷⁰ Headlam-Morley, *Studies in Diplomatic History* adlı eserinde (p. 200), bu durumun gerekçesi olarak, Salisbury'nin telgrafının 30 Mayıs tarihini taşımasına rağmen, telgrafın o tarihte gönderilmeyip, 4 Hazirandan sonra gönderilmiş olmasını zikretmektedir. Lâkin bu gerekçe de durumu açıklamıyor. Zira, belirttiğimiz gibi, 23 Mayıs ulti-matonda, Rusya'nın “iadesi” ile, İngiltere'nin “çekilmesi” konusu çok açık bir şekilde yer almıştır. Salisbury'nin telgrafında bu nokta, 23 Mayıs ulti-matomu kadar ayrıntılı değildir. Dolayısıyla, 4 Haziran anlaşması yapıldığı sırada, “iade-çekilme” projesinin Bâbîâlî tarafından bilinmesi gerekiyordu. Buna rağmen, 4 Haziran anlaşmasında buna hiç değinilmemiştir.

¹⁷¹ Metin: *Noradounghian*, Tome IV, p. 524,525.

laşmasına bir Ek teşkil ediyordu ve bir maddelik olan bu anlaşma ile İngiltere, adanın işgal ve yönetimi süresince, her türlü kanun ve sair mevzuatı yapma hakkına sahip oluyordu. Bu surede İngiltere, ada üzerinde, sadece yönetim değil, fakat dolaylı bir “*egemenlik*” tesis etmiş oluyordu.

4 Haziran anlaşması, İngiliz hükümeti tarafından 8 Temmuz'da açıklandı ve 11 Temmuz'da Larnaka önlerine gelen bir İngiliz filosu, adanın yönetimini Türk makamlarından devraldı. Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında elde ettiği zaferlerden dolayı, milliyetçilik duyguları kabaran İngiliz kamu oyu, İngiliz hükümetini ağır şekilde eleştirirken, Kıbrıs'ın işgali üzerine sevinç çılgınlıkları atmaya başladı. Başbakan Disraeli, şimdi “*şerefli bir barış*” tan söz ediyordu¹⁷². Kıbrıs'ın işgali, barışın şerefini değil, Disraeli hükümetinin şerefini kurtarmıştı.

Böylece Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa olarak, savaş yapmaksızın bir toprak kaybediyordu. Hem de dost ve müttefik bir devlete. Bunun ızdırabı, bu satırların yazıldığı güne kadar devam etmekteydi.

2. AVUSTURYA'NIN BOSNA-HERSEK'İ İŞGALİ

Osmanlı Devleti'nin savaş yapmadan kaybettiği ikinci toprak, Bosna-Hersek oldu. Tabii, yine kendisini destekleyen, sözde dost bir devlete kaptırdı toprağını.

Avusturya-Macaristan, 1871 de Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasından sonra, dış politikasını Batı'dan Doğu'ya çevirmiş ve iki istikamete gözünü dikmişti: Güneyde *Adriyatik*, Doğu'da *Selanik*. Adriyatik'e çıkmada, Bosna-Hersek engeli vardı. Selânik istikametinde ise, yolunun üzerinde Sırbistan (Ayastefanos ile Büyük Bulgaristan) bulunuyordu. Bu sebeple de, Sırbistan'ın güçlenmesini ve hele bir “Büyük Slav Devleti” haline gelesini hiç istemiyordu. Tabiatile, bu konuda Bulgaristan da Avusturya-Macaristan için endişe kaynağı idi.

Avusturya, Temmuz 1876 *Reichstadt* ve Mart 1877 *Peşte* anlaşmaları ile, Bosna-Hersek üzerindeki isteklerini Rusya'ya kabul ettirirken, Balkanlar'da büyük bir “Slav Devleti”nin kurulmasına göz yummayacağını Rusya'ya anlatmıştı.

Hatta, daha önce de belirttiğimiz gibi, Avusturya, Berlin Kongresi'nden önce Osmanlı Devletile de bir anlaşma yapıp, Bosna-Hersek üzerindeki emellerini önce toprağın sahibine kabul ettirerek Kongre'ye öyle gitmek istemiş, fakat Osmanlı Devleti bunu reddetmişti.

Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti, Almanya'nın ve Bismarck'ın yardımı ile bazı sorunlarını çözümlenmek istemişse de, Bismarck, daha ilk görüşmede Osmanlı temsilcilerine, “*Kongre'nin Osmanlı Devleti için toplandığını zannederek kendinizi aldatmayınız... Ayastefanos Antlaşması Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunan bazı maddeleri ihtiva etmeseydi, olduğu gibi bırakılırdı*” de-

¹⁷² Headlam-Morley, *adı geçen eser*, p. 202.

diği gibi¹⁷³, Konferans müzakereleri sırasında da, Osmanlı temsilcilerine hitaben, Osmanlı Devleti'nin, “*Ayastefonas Antlaşmasını imzaladığı cihetle, temsilcisinin burada itirazda bulunmaya hakkı yoktur*” şeklinde sert bir uyarıda bulunca¹⁷⁴ * Osmanlı Devleti için kendi işini kendisinin görmesinden başka çare kalmamıştı. İngiltere'nin desteğini kazanmak için, bu devlete Kıbrıs'ı verdi.

Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek konusunda da, Kongre müzakereleri sırasında, Avusturya ile bir uzlaşmaya gitmek istedi. Özellikle, Avusturya işgalinin “*geçici*” olmasının Berlin Antlaşmasına geçirilmesi için çaba harcadı¹⁷⁵. Fakat muvaffak olamadı. Yalnız, Avusturya delegasyonu (Haymerle, Karoly, Andrassy) 13 Temmuz 1878 günü yayınladıkları bir beyanname ile¹⁷⁶, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal ve idaresinin, “*Padişah Hazretlerinin Bosna-Hersek vilâyetleri üzerindeki hükümlerlik hakları*” na hiç bir zarar vermeyeceği hususunda garanti verdikleri gibi, işgalin “*geçici*” sayılacağını da söyledilerse de, Berlin Antlaşması'nın 25. maddesine bu iki hususun hiç biri girmedi.

Rusya, gerek Edirne Ön-Barışı, gerek Ayastefanos ile Avusturya'ya Bosna-Hersek konusunda oyun oynayıp, Reichstadt ve Peşte anlaşmalarını bir kenara itmek istemişse de, Berlin Antlaşması'nın 25 inci maddesile Avusturya, nihayet Bosna-Hersek'in “*işgal ve yönetimi*” hakkını elde etmiştir. İşgalden amaç, Avusturya'nın bu topraklarda asker bulundurmasıydı. Yönetim ise, yine bu iki toprağın yönetiminin Avusturya'nın eline teslim edilmesiydi.

Avusturya'nın, Bosna-Hersek üzerinde bir “*hukukî durum*” e İde etmesi, görüldüğü gibi, ne kadar güç olduysa, Berlin Antlaşması'nın 25 inci maddesine dayanarak bu toprağa yerleşmesi de, ondan daha güç oldu. Bu toprakları kontrolü altına almak için harekete geçtiği zaman, buralardaki halktan, şiddetli bir direnme ile karşılaşu. Cermanizm'e karşı bu Slav milliyetçiliği, Avusturya'yı gerçek bir savaşla karşı karşıya bıraktı.

Bosna-Hersek halkı, din bakımından, Müslüman, Katolik ve Ortodoks'lardan meydana geliyordu. Lâkin çoğunluk, ırk olarak Slav'dı. Bundan dolayı, gözlerini komşu Sırbistan ile, daha uzaktaki Rusya'ya çevirmişlerdi. Dolayısıyla, Avusturya'nın Berlin Antlaşmasıyla, bu topraklar üzerinde yetki ve kontrol elde etmesini hiç hoş karşılamadılar. Rusya ve Panславistler, buraların işgal ve yönetiminin Avusturya'ya bırakılmasından büyük kızgınlık duydular. Sırbistan ise, bu topraklara, kendisinin doğal yayılma ve genişleme alanı olarak bakmaktaydı. Onun kızgınlığı da Rusya'nunkinden daha az olmadı. Bu sebeple, Sırbistan da, Rusya da, Bosna-Hersek halkını Avusturya'ya karşı kışkırtmaktan geri kalma-

¹⁷³ *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 639.

¹⁷⁴ *aynı eser*, s. 643.

¹⁷⁵ *aynı eser*, s. 673.

¹⁷⁶ Beyannamenin metni: *aynı eser*, s. 677.

dılar. Avusturya, Temmuz 1878 sonundan itibaren Bosna-Hersek'e askerini soktuğu zaman, buralarda bol miktarda Rus casusu bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin tutumu da, Sırbistan ve Rusya'dan farklı olmadı. Abdülhamid Bosna-Hersek'in kaybını kolay hazmetmedi. Onun için, Osmanlı Devleti de Bosna-Hersek'in Müslüman halkını Avusturya'ya karşı kıskırttı.

Avusturya, Bosna-Hersek'i 28 Temmuz 1878 den itibaren iki tümenlik bir kuvvetle işgale başladı. 19 Ağustosta Saray-Bosna'ya girmeden önce, 7 Ağustosta 7-8 bin kişilik bir âsi kuvvetile gerçek bir muharebe yapmak zorunda kaldı. Diğer yerlerin işgali de aynı şekilde oldu. O kadar ki, 1878 Ekim ayında Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal edebilmek için buraya 75.000 kişilik bir kuvvet yığmak zorunda kalmıştı.

Avusturya'nın bu işgal sırasında üzerinde durduğu hususlardan biri de, Yeni Pazar (Novi Bazar) sancağının işgali idi. Berlin Antlaşması, bu sancağın yönetiminin Osmanlı Devletinde olacağını fakat Avusturya'nın burada asker bulundurabileceğini öngörüyordu. Ne var ki, Yeni Pazar sancağı, Sırbistan ile Karadağ arasında bulunuyordu ve burasını kontrol altına alamazsa, Avusturya'ya Selânik yolu kapanacaktı. Sırbistan ve Karadağ, Yeni Pazar'da Avusturya'ya güçlük çıkarmak için her çareye başvurdular. Avusturya Yeni Pazar'ı, ancak 1879 Eylülünde işgal edebildi¹⁷⁷.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgalinde karşılaştığı güçlükler, içerde de anlaşmazlık doğurdu. Bu işe muhalefet edenlerin başında Macarlar geliyordu. Zira, bu toprakları Avusturya'nın kendi yönetimine alması, imparatorluk sınırları içine yeni Slav kitleleri katılacaktı. Avusturya-Macaristan'ın esasen kendi içindeki Slav'lardan endişe duyduğu bir sırada, yeni Slav halkların İmparatorluğa katılması, Macarların hoşuna gitmedi. Viyana Hükümeti bu askerî harekât için 82 milyon florin harcandığı bir sırada yeni ödenekler isteyince, Macar Başbakanı Tisza istifa etti¹⁷⁸.

Bir diğer muhalefet odağı da askerler oldu. Askerler, bu kadar güçlüklerle uğraştıktan sonra, Bosna-Hersek'in tümünün "ilhak" edilmesini istediler. Fakat Andrassy ile İmparator François-Joseph bu fikre karşı geldiler. İmparator, Bosna-Hersek'in ilhakını istiyordu, lâkin bunu daha uygun bir zamanda yapmayı düşünüyordu. Bu uygun zaman ise 1908 yılında, yani otuz yıl sonra gelecektir.

Avusturya 1878 Temmuzundan itibaren Bosna-Hersek'i işgale başlayıp da güçlüklerle karşılaşınca 1879 Şubatından itibaren, Bosna-Hersek yönetiminin devri konusunda Osmanlı Devletile müzakerelere girişti¹⁷⁹ ve 21 Nisan 1879 da

¹⁷⁷ Debidour, La Faix *Aimée*, p. 8.

¹⁷⁸ aynı eser, p. 7-8.

¹⁷⁹ Bu müzakerelerin zabıtları için bak.: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 209-219.

iki taraf arasında 10 maddelik bir anlaşma imzalandı¹⁸⁰. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'in yönetimini Avusturya'ya bırakıyordu. Bununla beraber, Avusturya, buraların Müslüman halkının ibadetine karışmayacak, bu iki *toprağın gelirlerini* münhasıran bu iki toprağa harcayarak, Bosna-Hersek'te Osmanlı parası geçerli olmaya devam edecek, Yeni Pazar sancağında *Amsturya* asker bulundurmakla beraber, bu askerin varlığı, Sancağın Osmanlı Devleti tarafından yönetimini hiç bir şekilde etkilemeyecek ve Osmanlı Devleti de Yeni Pazar'da asker bulundurabilecekti.

3. ARNAVUTLUK AYAKLANMASI

Daha Ayastefanos Antlaşması sırasında, Osmanlı Devleti, Karadağ'ın Arnavuük'tan herhangi bir toprak almasını önlemek için, Arnavutları tahrik ve teşvik etmiş ve bunlar da Karadağ'ın herhangi bir hareketine karşı *Arnamt Ligi* denen bir örgüt kurmuşlardı. Temmuz 1878 de kurulan bu örgütün ortaya çıkmasında özellikle Rusya'nın Berlin Kongresi'nde karşılaştığı güçlükler önemli bir teşvik unsuru olmuştu¹⁸¹. Berlin Anlaşması'nın *Goussinié* ve *Plava* muntakalarını Karadağ'a vermesini Arnavutlar hiç hoş karşılamadılar ve Karadağ'a karşı harekete geçmek için hazırlıklarını arttırdılar. Nitekim Karadağ askerleri, Karadağ'a bırakılan toprakları işgal etmek üzere harekete geçince, örgünlü ve silâhlanmış olan Arnavutların direnmesile karşılaştılar. Arnavutlar Karadağ askerlerini geri püskürtmeye muvaffak oldular. Bu durum üzerine Karadağ, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlere başvurup, Osmanlı Devleti'ni şikâyet etti. Bunun üzerine Bâbüâlî, Arnavutlara nasihatte bulunmak ve onların silâhsızlanmalarını sağlamak için, Berlin Kongre'sinde Osmanlı Devleti'nin ikinci murahtlığını yapan Mehmet Ali Paşa'yı Arnavutluğa yolladı. Arnavutlar, Mehmet Ali Paşa'yı dinlemek şöyle dursun, onu öldürdüler ve askerini de dağıttılar.

Bosna-Hersek'te esasen güçlüklerle karşılaşmış olan Avusturya, Arnavutluk olaylarının bu iki toprağa etki yapmasından endişe ederek, Osmanlı Devleti'ne daha enerjik hareket etmesini tavsiye etti. Mamafih, Karadağ'ın toprağını genişletme çabalarında uğradığı zorluklar, Avusturya'yı memnun etmiyor da değildi.

Osmanlı Devleti bu defa Ahmet Muhtar Paşa'yı Arnavutluğa yolladıysa da, yine duruma egemen olamadı. Bu arada Karadağ'ın şikâyet ve İsrarlarında devam etmesi ve Osmanlı Devleti'nin de çaresiz kalması üzerine, devletler konuyu ele almaya karar verdiler. Arnavutluk sorunu ile özellikle İtalya ilgileniyordu. İtalya Arnavutluğa göz koymuştu. Avusturya'nın Arnavutluğa müdahale etmesinden korkuyordu. Hersek'in yanbaşında bu çeşit karışıklıkların çıkmasını istemiyen Avusturya, işe müdahale edebilir ve Arnavutluğa da yerleşebilirdi. İtalya'nın korkusu buydu. Bu sebeplerle İtalya, Osmanlı Devletile Karadağ arasında aracı-

¹⁸⁰ Anlaşmanın metni: Noradounghian, *aynı eser*, p. 219-222.

¹⁸¹ Debidour, *La Paix, Aimée*, p. 9.

lık yaparak krize bir çözüm sağlamaya çalıştı. Nitekim, 12 Nisan 1880 de, Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bir anlaşma ile, Osmanlı Devleti, halkının büyük çoğunluğu Hıristiyan olan *Vermiş* vâdisini Karadağ'a verdi¹⁸². Bu anlaşma devletlerle Osmanlı Devleti arasında 18 Nisan 1880 de imzalanan bir protokol ile, devletler tarafından da kabul edilmiştir¹⁸³. Lâkin, Osmanlı askeri Vermiş vâdisini boşaltır boşaltmaz, buralara Arnavutlar girdiler. Karadağ burasını da alamamıştı.

Bu sırada İngiltere'de iktidara Liberal Parti ve Türk düşmanlığı ile tanınmış olan Gladstone gelmişti. Gladstone, Osmanlı Devletile Karadağ arasındaki 1880 Anlaşmasının da yürümediğini görünce, 4 Mayıs 1880 de devletlere şu tekliflerde bulundu: 1) Karadağ'ın meşrû isteklerinin desteklenmesi; 2) Yunanistan'ın Tesalya ve Epir üzerindeki isteklerinin desteklenmesi; 3) Makedonya'ya da Doğu Rumeli gibi özerklik verilmesi; 4) Berlin Antlaşması ile Ermenilere vaadedilmiş olan islahatın gerçekleştirilmesi¹⁸⁴.

Gladstone, bir küçücük Karadağ sorunundan yararlanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için "tam yol" harekete geçiyordu. Yani, İngiltere'nin, yeni, Osmanlı İmparatorluğunu parçalama politikası, dışlerini göstermeye başlıyordu.

Gladstone, bunlarla da yetinmeyip, Arnavutluğa da özerklik verilmesini istedi. Fakat, şimdi 1879 ittifakı ile birbirlerine bağlanmış olan Almanya ve Avusturya ile Fransa, bu teklifi çok aşırı buldular. Zira bu teklifin kabulü Balkanlar'da yeni bir krizin patlamasına sebep olabilirdi.

İngiltere'nin teşebbüsü üzerine, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler, hem Karadağ ve hem de Yunanistan sorunlarını ele almak üzere, 16 Haziran 1880 de Berlin'de toplandılar. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve egemenlik haklarını ileri sürmesine rağmen, şu kararları aldılar: Karadağ'a, Goussinie ve Plava yerine, Adriyatik kıyısında Dtlucigno ve Yunanistan'a da Epir ve Tesalya topraklarından, Yanya, Meçöve ve Larissa verilecekti. Konferans, İngiltere ve Rusya'nın isteği ve teklifi üzerine¹⁸⁵ *, eğer Dulcigno'nun Karadağ'a verilmesinde bir güçlük çıkarsa, devletlerin, Dulcigno limanı önüne ortak bir donanma göndermeleri ve Arnavutluğun bu şekilde tehdit edilmesi kararını da aldı. Yunanistan'a Epir ve Tesalya'dan topraklar verilmesi ise, Yunanistan'ın toprak ihtiraslarını daha da kıskırttı¹⁸¹.

¹⁸² Anlaşmanın metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 261-262.

¹⁸³ protokolün metni: *aynı eser*, p. 260-261, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasîyye*, Cilt II, s. 357.

¹⁸⁴ Debidour, *La Paix Année*, p. 36.

¹⁸⁰ Gladstone bu sırada, Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulmasının karşısında olduğu gibi, bir İngiliz-Rus yakınlaşmasının da taraftarı görünüyordu.

¹⁸¹ Debidour, adı geçen *eser*, p. 37. Bu olay, İtalya ile 10 Şubat 1947 de imzalanan Paris barışı ile Yunanistan'a 12 Ada'nın verilmesinden sonra, Yunanistan'ın hemen, günümüze kadar devam edecek olan Kıbrıs sorununu tahrik etmesine benzetilmektedir.

Berlin Konferansı kararlarını öğrenen Arnavutlar, hemen Dulcigno etrafına asker şevkettiler. Şimdi ortaya bir Arnavutluk milliyetçiliği duygusu çıkmış ve Müslüman-Hiristiyan, bütün Arnavutlar hep birlikte mücadele ediyorlardı. Bunun üzerine devletler 3 Ağustos 1880 de Osmanlı Devleti'ne verdikleri bir nota ile, Dulcigno önlerine bir donanma gönderdiklerini ve Osmanlı Devleti'nin de kendileriyle beraber hareket etmesini istediler. Osmanlı Devleti ise işi ağırdan aldı ve oyalama yoluna gitti¹⁸⁷.

Devlelerin ortak donanması 1880 Eylül başlarında Dulcigno sularına demir atı ve iki ay kadar orada kaldı. Fakat bu tehdit de yürümedi. Zira gemi kaptanlarına ateş etmeyip, sadece gösteride bulunmaları bildirilmişti.

Bütün bu başarısızlıkların kabahatini Osmanlı Devleti'ne yükleyen Gladstone, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak için, ortak bir donanma ile İzmir'in işgalini teklif etti. Bu teklif Rusya ve İtalya tarafından kabul edilmekle beraber, Almanya, Avusturya ve Fransa buna karşı çıktılar. Gladstone, İzmir konusunda tek başına yürümek istediye de, arkasını getiremedi¹⁸⁸ *.

Fakat diğer devletlerin de baskısı üzerine Osmanlı Devleti direnmeden vazgeçerek, Arnavutlar üzerinde baskı yapmaya karar verdi. Ekim 1880 de Deniz Paşa'yı Arnavutluğa gönderdi ve Osmanlı kuvvetleri 1880 Kasımında, Dulcigno'yu Arnavutların elinden alarak Karadağ'a teslim etti. Sorun da böylece kapandı.

Bununla beraber, burada bazı noktaları da belirtmek gerekir. Birincisi, Berlin Antlaşmasının bir hükmünün uygulanamamış olması; İkincisi, bütün kriz boyunca Rusya'nın, Karadağ'ı ve Osmanlı Devleti'ne cephe almış olan İngiltere'yi desteklemesi; ve üçüncüsü de, Kıbrıs ve Bosna-Hersek'ten sonra Osmanlı Devleti'nin, savaş yapmaksızın, yani erozyon yoluyla bir üçüncü toprağı da kaybetmiş olmasıydı.

Osmanlı Devleti'nin erozyon yoluyla kaybettiğı dördüncü toprak, Tesalva ve Larissa'yı Yunanistan'a vermek zorunda kalmasıdır.

4. YUNANİSTAN'IN TOPRAK İHTİRASLARI

Osmanlı-Rus savaşı çıkığı zaman Yunanistan, Rusya'nın bu savaşı esas itibarıyla Slavlığı güçlendirmek için açtığını gördüğünden ve ayrıca, ilk zamanlar savaşı harekâtının Osmanlı Devleti lehine gelişmesi dolayısıyla, savaşa katılmakta bir menfaat görmemişti¹⁸⁹. Fakat Yunanistan, Rus kuvvetlerinin Edirne'ye girmesi üzerine hareketlenmiş ve Yanya'yı işgal etmeye hazırlanmıştı. Fakat devletler, böyle bir olayın Rusların işine yarıyacağını ve yeni karışıklık çıkması ihtimalini görünce, Yunanistan'ı uyarılmışlar ve Yanya'ya karşı hareketini engellemişlerdi.

¹⁸⁷ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 37.

¹⁸⁸ *aynı eser*, p. 39.

¹⁸¹¹ *Mesâil-i Mülhimme-i Siyasiyye*, Cilt II, s. 168.

Mamafih, barış konferansında Yunanistan'ın isteklerinin de gözününde tutulacağı vaadinde bulunmaktan da geri kalmadılar. Bu vaad dolayısıyla Yunanistan, Berlin Kongresi'ne katılmak istedi ve bu isteği de Salisbury tarafından desteklendi. Devletler, Yunanistan'ın Kongre'ye tam üye olarak katılmasını manasız buldukları için, Salisbury'nin teklifi kabul edilmedi. Lâkin Fransa temsilcisi Waddington'un, hiç değilse, Yunanistan'a bitişik Osmanlı topraklarının durumu görüşülürken, Yunanlıların da dinlenmesi teklifini Osmanlı temsilcilerinin şiddetli itirazlarına rağmen, kabul ettiler ve bir Yunan delegasyonu, Kongre'nin 9 uncu oturumuna kabul edilerek dinlendi. Yunan delegasyonu, esas isteklerinin, Rumlarla meskûn bütün toprakların Yunanistan'a ilhak olduğunu, fakat “durumun gereği” (ilcaât-ı ahval), Yanya ti 1 âyeti ve Tırhala sancağı ve Girid adasını istemekle yetindiklerini bildirdiler^{190 191}.

İlginçtir, Girid'in Yunanlılar tarafından istenmesine İngiltere temsilcileri şiddetle karşı çıkılar. Fakat öbür isteklerde, Fransa ve İtalya Yunanlıların yardımına koştu ve bu ikisinin teklifi ile, sadece tutanaklara geçmek üzere, Berlin Antlaşması'ndaki 24 üncü madde kabul edildi. Fakat Bismarck'ın, Osmanlı temsilcilerine, bu ibarenin antlaşmada yer almasının, bir mecburiyeti ifade etmediğini, sadece bir arzunun beyanından ibaret olduğunu söylemesi üzerine, tutanaklar için kabul edilen ifade, Antlaşmanın 24 üncü maddesi haline getirildi¹⁹¹.

Diğer taraftan, 24 üncü maddenin tutanaklara geçen şekli daha farklı olup, bir takım toprak adları da zikredilmekteydi. 24 üncü madde bu tutanaklara aüfta bulunarak, Osmanlı Devleti'ni, Yunanistan'la müzakereye davet ediyor ve uzlaşmadıkları takdirde büyük devletlerin aracılığına başvurmalarını istiyordu.

Berlin Antlaşması'nın 24 üncü madde hükmü Yunanistan'ı tatmin etmekle beraber, 17 Temmuz 1878 de Osmanlı Devleti'nin kapısını çalarak, “tahdid-i hudud” yani sınır düzenlemeleri konusunda görüşmeler yapılmasını istedi. Osmanlı Devleti ise, Yunan notasına cevap vermeyip, devletlere 8 Ağustos 1878 günü gönderdiği bir sirkülerde, Yunan isteklerini daha önce reddetmiş olduğunu, bu isteklerin kabulünün bir çok sakıncalar doğuracağını, devletlerin aracılığının da Osmanlı Devleti için zorunluluk niteliğini taşımadığını belirtip, Yunanistan'a uyarımda bulunmalarını istedi. Yunanistan ise, devletlerin aracılığında ısrar etti.

Olay karşısında devletlerin durumu şuydu: Berlin Antlaşması'nın 24 üncü maddesinin ortaya çıkışında Fransa baş rolü oynamıştı. Bu sebeple, Rusya ve Fransa Yunanistan'ı desteklediler. Fransa'nın Yunanistan'ı tuttuğunu bilen ve Akdeniz'de Fransa'nın nüfuzu altında büyük bir Yunanistan'ın ortaya çıkmasını istemeyen İngiltere, bu sefer Osmanlı Devleti'ni tuttu. Yunanistan'ın

¹⁹⁰ *ayn eser*, s. 169.

¹⁹¹ *ayn eser*, s. 169-170.

Makedonya'da da gözü olduğunu bilen ve bundan hoşlanmayan Avusturya da Osmanlı Devleti'nin destekledi¹⁹². Durum böyle olunca, sorunu alevlendirmek için devleüer, sorunun iki taraf arasında görüşmeler yoluyla çözümünü tavsiye edip işi tatlıya bağlamak istediler. Bunun üzerine 29 Ocak 1879 da, Preveze'de (bugünkü Yunanistan'ın baüсында) Osmanlı Devletle Yunanistan arasında görüşmeler başladı.

Yunanistan'ın toprak isteklerinden doğan bu Türk-Yunan anlaşmazlığı dört safhada cereyan etmiştir: Preveze Konferansı, Birinci İstanbul Konferansı, Berlin Konferansı, ve İkinci İstanbul Konferansı.

29 Ocak 1879 da başlayan Preveze Konferansı, Yunan istekleri ile Osmanlı Devleti'nin görüşü arasındaki uçurumu kapatmak mümkün olmayınca, 19 Mart 1879 da sona erdi. Osmanlı murahhaslarının görüşü, Antlaşma'nın 24 üncü maddesinin bir "arzu beyanı" ndan ibaret olması hasebile, bağlayıcı nitelikte olmadığı idi. Yunan delegeleri ise, 24. maddeye değil, daha önce sözünü ettiğimiz, 9 uncu oturumdaki 13 numaralı tutanağa (protokol) dayanmaktaydılar ve daha önce de belirttiğimiz gibi bu tutanakta bazı toprak ve sınır isimleri geçmekteydi.

Yunanistan Preveze Konferansından bir sonuç elde edemeyince, yine büyük devletleri harekete geçirecek, Nisan 1879 da bu devletlerden aracılık yapmalarını istedi. Bu isteği hararetle destekleyen Fransa oldu. İngiltere ise, peşin bir karar alınmaksızın, yeni bir konferansın toplanmasına razı oldu ve bu konferans - ki Birinci İstanbul Konferansı denir - 1879 Ağustosunda İstanbul'da toplandı. Bu konferans da Kasım 1879 a kadar devam etti ve yine bir sonuca varamadı. Yalnız, bu sefer Osmanlı Devleti'nin biraz daha yumuşak bir tutum içinde olduğu görüldü. Çünkü, yunan delegasyonu, 13 numaralı tutanağın, Epir tarafından Kalamas ile Tesalya tarafında Salambriyam yani Penos vâdisi arasında bir sınır çizdiğini belirterek, bu çizgiye kadar toprakların verilmesinde ısrar ettiler. Osmanlı delegeleri ise, bu çizginin "iş'arı" yani bir temenni niteliğinde olduğunu, dolayısıyla kendilerinin "serbesti-i müzakere" hakkını ortadan kaldırmadığını belirttiler¹⁹³. Böylece, bu konferanstan ve Türk-Yunan görüşmelerinin İkincisinde de bir sonuç çıkmadı.

Bunun üzerine Fransa Dışışleri Bakanı VVaddington devletlerle yaptığı danışmalardan sonra, Yanya'nın Osmanlı Devleti'nde kalması, buna karşılık Tesalya'nın önemli bir kısmının Yunanistan'a verilmesi esasına dayanan, fakat sınırın tesbit ve çizilmesi için de bir milletlerarası komisyonun kurulmasını öngören bir teklif hazırladı¹⁹⁴. İngiltere, Waddington'un topraklar konusundaki tek-

¹⁹² Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 10.

¹⁹³ *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 174.

¹⁹⁴ *ayn eser*, s. 176.

liflerini reddetmekle beraber, sınır konusunda Yunanistan'la bir uzlaşma için Osmanlı Devleti'ne baskı yaptı. Bu baskı karşısında, Bâbüâlî'nin gerilediği görülüyor. Çünkü Padişah Abdülhamid, “*şan ve istiklâl-i devlete mutabakat edecek veçhile gailenin bertaraf edilmesi*”¹⁹⁵ çarelerinin araştırılması için “Hey'et-i Vükelâ” ya, yani Bakanlar Kuruluna talimat verdi.

Tam bu sırada, 1880 Nisanında, İngiltere'de Liberal Parti ve Gladstone iktidara geldi. Dışişleri Bakanı Lord Granville'di. Tabiatile bu, Osmanlı Devleti aleyhine bir gelişme idi. Gladstone, hemen Osmanlı Devleti aleyhine nutuklar söylemeye ve Yunanistan'a toprak verilmediği takdirde, baskı yoluna gideceğini söylemeye başladı. Karadağ'a toprak verilmesi ve Arnavutluk ayaklanması dolayısıyla de belirttiğimiz gibi, Gladstone, 4 Mayıs 1880 de devletlere gönderdiği sirkülerde, Yunanistan'ın Tesalya ve Epir üzerindeki isteklerinin desteklenmesini istedi. Gladstone'un aldığı bu sert tutumun, Osmanlı-Yunan anlaşmazlığını daha da şiddetlendirmesinden çekinen Fransa, Yunanlıları tutmakla beraber, işi bir krize kadar götürmeye taraftar değildi. Bu sebeple İngiltere'yi desteklemedi. Bu sırada sömürgecilik politikasına başlamış bulunan Fransa, Avrupa'da genel bir bunalımın çıkmasını istemiyordu. İngiltere ile görüşmelerde bulunduktan sonra, hem Karadağ sorununu ele almak ve hemde “*hudud-i cedideyi tayin için mahalline bir muhtelit komisyon i'zâmı*” hususunda, Osmanlı Devletile Yunanistan'ın katılmıyacağı fakat devletler temsilcilerinin katılacağı bir konferansın Berlin'de toplanacağı Osmanlı Devleti'ne bildirildi.

*Berlin Kongresi*¹⁹⁶ 16 Haziran 1880 de toplandı. Kongre Türk-Yunan sınırı konusunda Fransa'yı bir tasarı hazırlamakla görevlendirdi. Fransa tarafından hazırlanan ve Kongre tarafından da kabul edilen tasarı, Yanya, (bugünkü Yannina veya Ioannina), Meçöve (bugünkü Metzovo) ve Larissa'yı Yunanistan'a veriyordu. Osmanlı Devleti, kendi temsilcilerinin bulunmadığı bir toplantıda alman bu kararları kabul etmeyeceğini bildirdi.

Osmanlı Devleti'nin Berlin Kongresi kararlarını reddetmesi üzerine, Fransa, 1880 Aralık ayında, devletlere hakemlik yapma! teklif etti. Hakemlik, aracılıktan daha öteye giden bir barışçı çözüm yoluyla¹⁷⁷. Devletlerce kabul edilen bu *hakemlik* formülüne göre, devletler arasında yapılacak görüşmelere, Osmanlı ve Yunan temsilcileri katılmayacaklardı. Osmanlı Devleti, önce Ocak 1881 de Fransa'nın bu hakemliğini reddetti. Fakat devletleri kızdırmamak için, sonra tutumunu değiştirdi ve devletler arasındaki görüşmelere Yunanistan'ın katılma-

¹⁰³ *aynı eser*, s. 177.

¹¹⁷ Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın katılmayıp, sadece büyük devletlerin katıldığı toplanulara ve bu toplantıya, o zamanki usuller gereği “Kongre” denilmekteydi.

¹⁷⁷ Milletlerarası anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümünde kullanılan “hakemlik” müessesesi için bak.: Prof. Selha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt II, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1975, s. 350-375.

ması, fakat kendisinin katılması şartı ile kabul etti. Altı büyük devlet, Osmanlı Devleti'nin bu şartını kabul edince, 9 Mart 1881 de *İkinci İstanbul* Konferansı toplandı. İkinci İstanbul Konferansı, 26 Mart 1881 de şu karara vardı: Tesalya'nın büyük bir kısmı ile Larissa Yunanistan'a verilecek, halkı Müslüman olan Yanya ve Meçöve yine Osmanlı Devleti'nde kalacaktı. Yunanistan'ın başlangıçtaki istekleri gözününe alınınca, bu kararın Osmanlı Devleti'nin yine de lehine olduğunu kabul etmek gerekir.

Yunanistan, önce İkinci İstanbul Konferansı kararlarını kabul etmek istemedi. Fakat güdültü koparmakla daha fazlasını alamıyacağını ve devletlerin de kendisini o kadar desteklemediğini görünce, bu kadarını da kâr sayarak, teklif edilen toprakları kabullendi. Bu yeni topraklar ve yeni sınır için İstanbul'da 24 Mayıs 1881 de, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 19 maddelik bir anlaşma imzalandı¹⁵⁸. Bu anlaşma, 2 Temmuz 1881 de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında ikili bir anlaşma olarak imzalanmış, Yunan emperyalizminin büyük devletlere dayanan bir çabası bu surede sonuçlanmış oluyordu. Böylece, Osmanlı Devleti, 1878 den sonra, bir kısım topraklarını daha, savaş yapmaksızın ve “erozyon” yoluyla kaybetmiş bulunuyordu.

5. İNGİLTERE'NİN MİSİR'İ İŞGALİ

1878 Berlin Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin “savaşız” olarak kaybettiği bir diğer toprak da Mısır oldu. 1878 de Kıbrıs'a yerleşen İngiltere, 1882 de de Mısır'ı işgal etti. Her ne kadar Mısır'ın Osmanlı Devleti ile bağları “fıilen” kopmuş bulunuyor ve Mısır bağımsız bir devlet gibi hareket ediyor idiyse de, yine de “hukuken” Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan bir topraktı. Diğer toprakların kaybında olduğu gibi, Osmanlı Devleti Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinde de, protestodan başka bir şey yapamadı. Mısır'ın işgali, esas itibarile İngiltere ve Fransa arasında yirmi yıl süren bir sorun oldu. Bu konuları daha yukarda ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız için, tekrar etmiyeceğiz^{198 199}.

6. DOĞU RUMELİ KRİZİ

1878 Berlin Antlaşması, özellikle İngiltere ve Avusturya'nın itirazları dolayısıyla, Rusya'nın Ayastefanos ile yaratmış olduğu büyük Bulgristan'ı, ikiye bölmüş ve bu suretle, Bulgaristan'ı Tuna nehri ile Balkan dağları arasına sıkıştırarak, Rusya'nın Bulgaristan vasıtası ile Ege denizine inmesini önlemişti.

Ayastefanos'tan sonra, Bulgaristan konusunda İngiltere ile Rusya arasında çıkan anlaşmazlık sonunda Rusya, İngiltere'nin, Bulgaristan'ın Balkan dağlarının

¹⁹⁸ Anlaşmanın metni: *Mecmua-i Muahedat*, Cilt 5, s. 141-149; Noradounghian, Tome IV, p. 292-298; Albin, *Les Grands Traités...*, p. 162-167.

¹⁹⁹ Bak.: Yukarda s. 404-415.

güneyindeki toprakları “Doğu Rumeli” adıyla özerk bir hale gedrilmesini kabul etmişti²⁰⁰. Doğu Rumeli deyimini bu şekilde ortaya çıkıttı.

Berlin Antlaşması, Bulgaristan ile Doğu Rumeli için, farklı statüler kabul etmişti. Bulgaristan, Osmanlı Devletine vergi bağı ile bağlı bir “Prenslik” (emaret) haline getirilerek, tanınmış olan yetkilerle âdeta yarı bağımsız bir nitelik kazanmış iken, Doğu Rumeliye, “*doğrudan doğruya hükümet-i politikkiye ve askeriye-i Padişahı tahtında*”, yani askerî ve siyasal bakımdan doğrudan doğruya Osmanlı egemenliğinde bir özerk “eyalet” statüsü verilmişti. Askerî bakımdan Osmanlı Devleti'ne bir çok yetkiler tanıyıyordu. (Bak.: 15. ve 16. maddeler). Halbuki, Antlaşma'nın 11. maddesine göre, Bulgaristan'da hiç bir Osmanlı askerî bulunmayacaktı. Başka bir deyişle, Doğu Rumeli , hukuken olduğu kadar, “fiilen” de Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olmaya devam ediyordu.

Doğu Rumeli'nin yönetimine gelince: Osmanlı Devleti buraya, devletlerin de onayı ile bir Hıristiyan vali tayin edeceği gibi, eyalet'in yönetim esasları da devletlerin temsilcileri tarafından hazırlanacaktı ki, Komisyon 30 Eylül 1878 de çalışmalarına başlamış ve 495 esas ve 637 ilâve maddeden meydana gelen bir “Nizamname” hazırlayarak bu Nizamname 15 Mayıs 1879 tarihli bir ferman ile Padişah II. Abdülhamid tarafından ilân edilmiştir²⁰¹. Bunun üzerine, Doğu Rumeli Valiliği'ne *Aleko Paşa* (Aleksandr Bogoridi) tayin edilmiş ve Osmanlı kıyafeti giymesi için kendisine yapılan sıkı tenbihlere rağmen, başında Bulgar kalpağı olduğu halde, 27 Mayıs 1879 tarihinde Filibe'ye giderek görevine başlamıştır. Aleko Paşa Bulgar ahaliye hoş görünmek için böyle davranmıştı²⁰².

Doğu Rumeli'nin yeni dönemi böyle başlıyordu.

Bulgaristan'ın yönetim sistemine gelince: Bulgar halkı bir Prens seçecek ve bu seçim önce Osmanlı Devleti tarafından, sonra da Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler tarafından onaylanacaktı. Bulgaristan'ın bir “Meclis”i olacak ve bu Meclis bir anayasa hazırlayacaktı. Bu hazırlıklar yapılmaya kadar Bulgaristan geçici olarak bir “Rus Komiseri” tarafından yöneülecek (Mad. 6), fakat bu geçici yönetim 9 aydan fazla sürmeyecekti (Mad. 7).

Bu maddeler gereğince Rusya, Berlin Kongresi'nden sonra Doundonkoff adında bir prensi Bulgaristan'a komiser olarak yolladı. Doundonkoff bu geçici yönetimden yararlanarak ve yetkilerini sınırsız bir şekilde kullanarak, hem Bulgaristan'da Rus nüfuzunu yerleştirmeye ve hem de, Berlin Antlaşması'nın bu konudaki hükümlerini bertaraf ederek, kendisinin Prens seçilmesini sağlayacak şartları hazırlamaya çalıştı. Bu arada, Tırnova'da toplanan Bulgar Kurucu

^{21x1} Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 103.

²⁰¹ Bu Nizamname'nin hazırlanışı ve esasları için bak.: Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayın, 1992, s. 32-113.

²⁰² Aydın, *aynı eser*, s. 115.

Meclisi'ne bir anayasa tasarısı da kabul ettirmek istedi. Tasarıya göre, yasama organının üçte birini halk, üçte birini Prens seçecek ve sonuncu üçte bir de yüksek rütbeli memurlardan meydana gelecekti. Tabii ki, Dondoukoff Prens seçtiği ve bu anayasa tasarısı da kabul edildiği takdirde, Rusya'nın Bulgaristan'daki nüfuzu kuvvetli bir temele oturmuş olacaktı. Fakat Bulgar Kurucu Meclisi, Dondoukoff'un tekliflerini kabul etmedi. Meclis üyelerinin hepsinin halk tarafından seçilmesi ilkesini benimsedi. Bu, Rusya için, Bulgaristan'da uğradığı ilk hayal kırıklığı oluyordu.

Bulgarlar, 29 Nisan 1879 da, Rus Çarı'nın, karısı tarafından yeğeni olan ve Avusturya Ordusunda subay bulunan *Alexandre de Battenberg*'i Prens seçtiler. Rusya bu seçimi iyi karşıladı. Avusturya da memnun oldu. Avusturya memnun olunca Almanya da sesini çıkarmadı. Battenberg'ını uzaktan İngiltere ile de bir bağı olduğundan o da kabul etti ve böylece Battenberg 1879 Temmuzunda Sofya'ya geldi. Bu sırada Bulgar Meclisi de Sofya'ya nakletmişti.

Battenberg göreve başlar başlamaz, Rus Çarına mektup yazarak bütün kalbi ile kendisine bağlı bulunduğunu bildirdi²⁰³. Ancak Bulgaristan'ı yönetmek kolay değildi. Bulgarlar Berlin Kongresi kararlarından hiç hoşnut kalmamışlardı. Bulgaristan'ın özerkliğini sağlayan Rusya olmasına rağmen, Bulgarlar Rusya'ya da güvenmiyorlardı. Rusya ise Alexandre de Battenberg vasıtasıyla Bulgaristan'ı kendi eyaleti gibi yönetmeyi düşünüyordu. Battenberg ise hem tecrübesizdi ve hem de başında bulunduğu ülkenin dilini bile bilmiyordu. Bu durumda, hem Rusya ile iyi geçinmesi ve hem de Bulgarları memnun etmesi çok zordu.

Battenberg, iki yıl kadar, ülkeyi Rusya'ya dayanarak yönetme yoluna gitti. Ülkede iki akım ortaya çıkmıştı. Muhafazakârlar, Bulgaristan'ın, Rusya'nın koruyuculuğunda kalmasına taraftardılar. Fakat, bağımsız ve millî bir politika izlenmesini isteyen Liberaller ise çoğunluktaydılar. Battenberg ülkeyi Muhafazakârlara dayanarak yönetmek istediye de, Muhafazakârlar Meclis'te (Sobraniye) tutunamadılar. Battenberg bir kaç defa Meclis'i dağıtıp seçimlere gittiye de, seçimleri hep Liberaller kazandılar. Bunun üzerine Prens, Meclis'i kapattı ve bazı Liberal liderleri de hapse attırdı. Ülkeyi Rus generalleri vasıtasıyla yönetmeye kalktı. Fakat bu da halkın tepkisini daha da arttırdı. Şimdi halk "Bulgaristan Bulgarlar mıdır" demeye başladı²⁰⁴.

İşte bu şartlar altında, bir gün âniden bir Bulgar vatanperveri ve bir liberal oluveren Battenberg, iki yıl önce yürürlükten kaldırdığı anayasayı tekrar yürürlüğe koydu (1883) ve Kaulbars ve Soboleff adlı danışmanlarını da Rusya'ya getirdi. Battenberg bununla da yetinmeyip, Başbakanlığa, Rus aleyhtarlığı ile tanınmış bulunan Zankoff'u getirdi. Ertesi yıl da bu görevi yine Rusya aleyhtarlığı

²⁰³ Karat, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 102.

²⁰⁴ aynı eser, s. 102.

ile tanınan Karaveloff a verdi²⁰⁵. Bu gelişmeler Rus-Bulgar münasebelerinde bir dönüm noktası oldu ve bu tarihten itibaren iki taraf arasındaki münasebetler soğumaya başladı.

Bulgaristan'da bu gelişmeler olurken, Doğu Rumeli'de meydana gelen gelişmeler de Bulgarları yakından ilgilendirmeye başladı ki, bu "Doğu Rumeli Krizi"nin oluşmasıydı²⁰⁶.

Berlin Antlaşmasına göre, Doğu Rumeli'nin yönetim örgütlenmesi gerçekleştirilinceye kadar, Doğu Rumeli'de de Rus askeri bulunacak, fakat bu asker burada 9 aydan fazla kalamıyacaktı. Rusya'nın Bulgaristan Komiseri Dondoukoff, Bulgaristan'ın başında bulunduğu sürece, Doğu Rumeli'ye de ajanlar yollamış, bura halkının Bulgaristan'la birleşme isteklerini kışkırtmaya çalışmış ve burada devamlı olarak bir "Pan-Bulgar" propagandası yaptırmıştı. Bulgaristan'da kurduğu mişseselerin aynını Doğu Rumeli'de de kurdurmuştu. Bu suretle, Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesini kolaylaştıracak tedbirleri almaya önem vermişti. Gerçekten, bu tedbirler bir süre sonra sonuç vermekten geri kaldı.

Dondoukoffun bu faaliyetlerinde, esasında Rusya'nın politikası temel faktördü. Rusya, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'dan alınarak, Osmanlı egemenliğine bırakılmasına zoraki olarak razı olmuştu. Doğu Rumeli'nin Osmanlı Devleti'nde kalmasıyla, stratejik önemli olan Balkan geçiüeri, Osmanlı Devleti'nin kontrolünde kalmış oluyor ve İstanbul yolu Rusya'ya kapanmış bulunuyordu. Bu sebeple, Rusya, Berlin Kongresi'nde uğradığı bu siyasî başarısızlığı telâfi etmek için, Bulgaristan'da ve Doğu Rumeli'de halkı hep birleşmeye teşvik etti²⁰⁷. Dondoukoff Rusya'nın bu politikasını başarı ile uyguladı. Onun içindir ki, Battenberg'in Prens seçilmesi üzerine Bulgaristan'dan ayrılırken, Bulgaristan ile Doğu Rumeli'de kurmuş olduğu yönetimin ikisinin de aynı olduğunu, bunun da, iki toprağın birleşmesini kolaylaştıracığını övünerek söylemişti²⁰⁸.

Doğu Rumeli krizi ilk defa 1879 Mayısında patlak verdi. Rus askerlerinin Doğu Rumeli'den çekilmesi üzerine, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile Doğu Rumeli arasındaki sınıra (yani Balkan Dağları) asker sevk etmek isteyince, bütün Doğu Rumeli halkı heyecana gelerek itiraza başladı. Bu heyecan toprağın her tarafına y'ayıldı. Bulgaristan halkı ise, Osmanlı Devleti'ni eylemli bir şekilde engelleyeceğini bildirdi. Balkanlarda yeni bir karışıklık çıkmak üzereydi²⁰⁹. Rusya bu durumu fırsat bilerek, Doğu Rumeli sınırına 15.000 kişilik bir milletlerarası kuvvet sevk edilmesini teklif ettiyse de, devletler bunu kabul etmediler. Fakat

²⁰⁵ Debidour, *La Paix .Année*, p. 103-104.

²⁰⁶ Doğu Rumeli sorunu ve krizi için bak.: *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt II, s. 193-246.

²⁰⁷ Karal, *ayn eser*, s. 103-104.

²⁰⁸ Choublier, *La Question d'Orient depuis le Traité de Berlin*, p. 239.

²⁰⁹ *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 196.

Osmanlı Devleti'nin de Bulgaristan-Doğu Rumeli sınırına asker sevk etmesi mümkün olmayınca, iki toprağın birleşmesi kolaylaşmış olmaktadır. Çünkü arada hiç bir engel bulunmuyordu.

Bulgaristan Prensiği'ni kendi eseri olarak kabul eden ve Doğu Rumeli vilâyetinde çıkan bunalımı da bir Bulgar sorunu sayan Rusya²¹⁰, bunalımın Bâbiâli ile kendisi arasında ve Rus çıkarlarına uygun bir şekilde çözümünü arzu ettiğinden²¹¹, Rus Çarı, General Obruçef eliyle Padişah Abdülhamid'e bir mektup göndererek şu teklifte bulundu: General Obruçef, Doğu Rumeli'ye gidip, halka, Osmanlı Padişahına itaat etmesi için nasihatte bulunacak ve buna karşılık Bâbiâli de Doğu Rumeli'ye asker sevk etmekten vazgeçecekti²¹². Osmanlı Devleti bu teklifi, *"Saltanat-ı Seniyye'nin Rumeli-i Şarkî Vilâyetine ve Balkanlar'a ait olan hukuku veçhen mine'l-tiicuh sektedar olmamak"*, yani Padişah'ın Doğu Rumeli ve Balkanlar üzerindeki egemenlik haklarına her ne surede olursa olsun halel gelmemek şartı ile kabul etti²¹³ ²¹⁴ *. Obruçef Doğu Rumeli'ye gitti ve halkı yatıştırılmaya mauvaffak oldu. Ne var ki, Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşmasının kendisine verdiği yetkilere rağmen, kendi topraklarına asker sokamamakla, *"Rumeli hududunun muhafazasında en kavi te'minattan mahrum oldu "*^{nt}.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile anlaşarak bu yola gitmesinden İngiltere telâşlanmış görünüyor. Zira, Salisbury, Lordlar Karaması'nda yapmış olduğu konuşmada, Osmanlı Devleti'nin söz konusu topraklara asker sokma hakkının Berlin Antlaşması ile tanınmış hak olduğunu, Bâbiâli'nin bu haktan vazgeçemeyeceğini, yani bu haktan vazgeçmenin bütün devleüeri ilgilendirdiğini belirterek²¹³, bir bakıma Rusya'ya bir uyardırma bulunup, Bulgaristan ve Doğu Rumeli konusunda ellerinin serbest olmadığını anlatmak istiyordu.

Bütün bu çabalara rağmen, gerek Doğu Rumeli'de, gerek Bulgaristan'da birleşme isteklerinin arkası alınmadı. Hatta, aksine bu istekler günden güne artarak yoğunlaşmaya başladı. Prens Battenberg de bu isteklerin destekçisiydi. Sonunda, birleşme taraftarları, 18 Eylül 1885 sabahı Doğu Rumeli'nin merkezi Filibe'de bir ayaklanma ve darbe yaparak Vali Gavril Paşa'yı yakalayıp sınır-dışı ettiler. "Doğu Rumeli Geçici Hükümeti" kurulurken, Prens Battenberg'e de telgraf çekilerek, Filibe'ye gelip yönetimi ele alması istenmiştir. Battenberg, bunun üzerine, Rus Çarı III. Aleksandr'a bir telgraf çekerek durumu açıklamış ve Doğu Rumeli'ye gitmek üzere olduğunu, Rusya'nın Bulgaristan için daima tasavvur ettiği bir plânın yakında gerçekleşeceğini bildirmiş ve kendisinden yardım istemiş-

²¹⁰ Karal, *adı geçen eser*, s. 104.

²¹¹ *aynı eser*, s. 105.

²¹² *aynı eser*, s. 105 ve *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 198.

²¹³ *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 198-199.

²¹⁴ *aynı eser*, s. 200.

²¹¹ *aynı eser*, s. 199-200.

tir²¹⁶. Battenberg Filibe'ye gelince, “Kuzey ve Güney Bulgaristan Prensi” ünvanı ile yayınladığı bir beyanname ile, Doğu Rumeli'nin “Bulgaristan tarafından” ilhak olunduğunu ilân etmiştir. Bu ilânın üzerine Sobrane Sofya'da toplanarak birleşmeyi ve Osmanlı Devletinin herhangi bir müdahalesine karşı alınacak askeri tedbirleri onayladı²¹⁷.

Battenberg, her iki toprağın da Prensi ünvanını aldıktan sonra, Osmanlı Padişahı'na bir telgraf çekerek, “*Zat-ı Hazret-i Padişahiye tebaa-i Şahaneleri baklandaki lûtf-i nâmahdud-i mülûkânelerini bir kere daha isbat buyurmalarını re hukuk-i metbûyyetine hâlel getirmeksizin yapılan işbu ilhakı tasdik eylemelerini rica etti*”²¹⁸. Yani, Battenberg, bir yandan bu ilhakın onaylanması için Padişah'ın “sınırsız lûtfunu” rica ederken, aynı zamanda, bu birleşmeye rağmen, bu toprakların Padişahın egemenliğinden ayrılmayacağı hakkında teminat, garanti veriyordu.

Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesi, şüphesiz, Berlin antlaşması'na aykırıydı. Fakat devletlerin tepkileri farklı oldu. En şiddetli tepki gösteren Rusya oldu. Rusya, 1883 ten itibaren Bulgaristan'ın kendi nüfuzu altından çıktığını görünce, politikasını değiştirerek Bulgaristan'ın büyümesini ve kuvvetlenmesini önlemek için çalışmaya başlamıştı. Bu sebeple, iki toprağın birleşmesini tanımayacağını bildirdiği gibi, Osmanlı Devleti'ni de, bu birleşmeyi tanımaması için teşvik etti. Bu konuda İstanbul'da bir konferans toplanmasını isteyen de Rusya oldu²¹⁹.

Diğer devletler, özellikle İngiltere, Almanya ve Avusturya da, birleşmenin Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunu kabul etmekle beraber, Rusya kadar gürültü koparmadılar. İngiltere ise, Rus nüfuzundan çıkmış kuvvetli bir Bulgaristan'ı kendi lehine görüyordu. Bu sebeple, birleşmeyi bir bakıma destekledi. Yani Rusya ile İngiltere'nin Ayastefanos sırasındaki rolleri şimdi değişmişti.

Osmanlı Devleti ise bir orta yol tutmayı tercih etmiş görünüyor. Sadrazam Kâmil Paşa'nın başkanlığında yapılan bir toplantıda şu kararlar alındı: Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması hükümlerinin aynen uygulanmasını isteme hakkına sahiptir. Fakat, statükonun tamamen korunması da mümkün olmadığı gibi, şimdi Sırbistan ve Yunanistan da Bulgaristan'a karşı harekete geçmek için hazırlık yapmaktadırlar. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin tam bir ihtiyatla (“kemâl-i cezm ve ihtiyât ile”) hareket etmesi gerekir. Fakat, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Doğu Rumeli dışında başka toprak kaybetmemeli, birleşmiş eyaletler, Osmanlı Devleti'ne ödemek zorunda oldukları vergiyi ödemeye devam etmeli,

²¹⁹ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 257-258.

²¹⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII. s. 106.

²¹⁸ *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt II, s. 208.

²¹⁹ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 104.

Doğu Rumeli'nin sınırları, devletlerin temsilcileri tarafından teşkil olacak bir heyetin hakemliği ile tesbit edilmeli, Prens Aleksandr, şimdiye kadar Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu sadakat ve bağlılık vaadlerinden hiç birini tutmamış olduğundan, Rusya'nın da desteğiyle, Bulgaristan'a yeni bir Prens tayin edilmeliydi²²⁰.

Diğer taraftan, devletler de kendi aralarında toplanıp olay konusunda bir takım kararlar aldılar ve bu kararları 13 Ekim 1885 tarihinde bir "beyanname" şeklinde Osmanlı Devletine bildirdiler²²¹. Bu beyanname, birleşme olayının Berlin Antlaşması'na aykırılığı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin haklılığını kabul etmekle beraber, Osmanlı Devleti'nden özellikle askerî harekâta ve kuvvete başvurmamasını rica ediyor ve Bâbüâli'yi yâşürmeye çalışıyordu.

Rusya'nın Osmanlı Devleti mezdindeki ısrarı ve sorunun Berlin Antlaşması çerçevesinde ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğine uygun olarak ("hukuk-i hükürânî-i şahaneyeye muvafik surette ve Berlin Muahedesi ahkâm-ı esasiyesi daire-sinde") çözümünü sağlamak için²²² İstanbul'da bir konferans toplanmasını istemesi üzerine, devletlerin de kabulü ile, 5 Kasım 1885 bir konferans toplandı. Lâkin Konferans toplandığı sırada, Balkanlar'da devletler birbirine girdi. Bulgaristan'ın büyümesi üzerine Yunanistan Osmanlı Devleti'nden toprak istemeye başladı. Fakat Doğu Rumeli olayına en fazla sinirlenen Sırbistan oldu. Çünkü Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılmasiyle, Bulgaristan'ın sınırları Makedonya'ya kadar genişlemiş oluyordu. Bundan sonra Bulgaristan Makedonya'yı da alabilirdi. Balkanlar'da bir dengenin kurulmasının bir hayat memmat sorunu olduğunu söyleyen Sırbistan²²³, 14 Kasım 1885 günü Bulgaristana saldırdı. Esasında, Sırbistan'ın savaş hazırlıklarının Bulgaristan da farkındaydı ve o da askerî hazırlık yapmıştı. Bu sebeple savaş bir hayli çetin oldu.

Sırp-Bulgar savaşı başlangıçta, Sırp'ların lehine gelişti. Sırp'lar, büyük kuvvetlerle Sofya üzerine yöneldiler. Bulgaristan güç durumda kaldı. Çünkü, Bulgar ordusunun büyük kısmı, her ihtimale karşı Osmanlı sınırlarına yığılmış bulunuyordu. Diğer taraftan, Ruslar, Bulgar ordusundaki bütün subaylarını geri çekmiş olduklarından, Bulgar ordusunun subay kadrosu zayıflamıştı. Sırp kuvvetleri dört günde, Sofya'nın hemen kuzeyinde bulunan Slivniça (Slivnitsa) ya ulaşılar. Fakat Sofya'nın büyük bir tehlike karşısında kalması, Bulgarların millî duygularını harekete geçirdi. Prens Batenberg, Filibe'de bulunan kuvveüeri, iki günlük zorlu bir yürüyüşle Sofya'ya çekti. İki ordu, 19 Kasım 1885 günü Slivniça'da karşılaşılar. Bulgar ordusu Sırp ordusunu ezdi ve Sırp'lar kendi topraklarındaki Piro't'a kadar çekilmek zorunda kaldılar.

²²⁰ *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 210.

²²¹ Beyanname'nin metni: *aynı eser*, s. 211.

²²² *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 213.

²²³ Cahuet. *Question d'Orient*, p. 410.

Askerî alanda zafer Bulgaristan'a gülmekle beraber, diplomasi, Bulgaristan'ın, bu zaferin meyvalarını toplamasına izin vermedi²²⁴. Zira, Sırbistan'ın yenilmesi, Avusturya'yı harekete geçirdi. Avusturya, Bosna-Hersek'e yerleştikten sonra Sırbistan'ı nüfuzu altına almaya muvaffak olmuş ve 1881 de Sırbistanla imzaladığı bir anlaşma ile, bu devleti, hemen hemen Avusturya'nın himayesi altına almıştı. Bu anlaşma bir ittifak olmadığı halde, bazı hallerde iki devletin beraber savaş yapması dahi öngörülmekteydi. Sırlar, Bulgaristan'a karşı harekete geçerken, sırtlarını bu anlaşmaya dayamışlar ve bu anlaşmadan cesaret almışlardı. Lâkin Sırların umduğu çıkmadı ve ağır yenilgiye uğradılar. Battenberg mütarekeye yanaşmak niyetinde değildi ve Sırları adamakıllı ezmek istiyordu. Fakat, Avusturya'nın işe karışması ve baskısı üzerine, iki taraf 19 Aralık 1885 te mütareke imzaladılar. Barış görüşmeleri Bükreş'te yapıldı²²⁵ * ve barış da yine Bükreş'te 3 Mart 1886 günü imzaladı²²⁰. Bulgaristan hukuken Osmanlı egemenliğinde olduğundan, barış antlaşmasını Osmanlı temsilcileri de imzalamış ve antlaşmayı Padişah II. Abdülhamid de onaylamıştır. Barış antlaşması çok kısa olup, statükoyu aynen koruyor ve Bulgaristan ile Sırbistan arasında barışın teessüs ettiğini bildiriyordu, yani Bulgaristan, ne toprak ve ne de savaş tazminatı alabilirdi. Yalnız, Sırlar karşısında kazandığı kesin zafer, Aleksandr Battenberg'e büyük prestij sağladı.

Doğu Rumeli sorununa gelince: Bu konuda Bâbüâli ile Bulgaristan arasında 1 Şubat 1886 da imzalanan bir anlaşma²²⁷, devletlerin de onayı ve özellikle Rus Çarı III. Aleksandr'ın bazı düzeltmeleri ile 24 Mart 1886 tarihinde son şeklini almıştır. İstanbul Konferansı ise, 5 Nisan 1886 tarihli bir "Kararname" ile²²⁸ bu anlaşmayı onaylamışür. Söz konusu anlaşmaya göre, Battenberg, aynı zamanda Doğu Rumeli Valisi de oluyordu ki, bu suretle Doğu Rumeli ve Bulgaristan Battenberg'in şahsında birleşmiş oluyordu. Bu ise "fiilî" bir birleşmeden başka bir şey değildi. Yoksa, Bulgaristan emareti ile Doğu Rumeli vilâyetinin birleşmesi kabul edilmemişti. Bu fiilî birleşme dolayısıyla, Doğu Rumeli'den bazı topraklar, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin kontroluna geçiyordu. Ayrıca, Bulgaristan ile Doğu Rumeli'ye dışardan bir saldırı olursa, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti beraberce savunacaklardı²²⁹. Bunun dışında, Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ve Doğu Rumeli hakkındaki hükümleri aynen uygulanmaya devam edilecekti. Yalnız Doğu Rumeli hakkındaki 15 Mayıs 1879 tarihli

²²⁴ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 105.

²²⁰ Barış görüşmelerinin tutanağı: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 411-422.

²²⁵ Bükreş Anlaşmasının memi: *aynı eser*, p. 422-423.

²²⁷ Anlaşmanın esasları: Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilâyeti*, s. 276.

²²⁸ Kararnâme'nin metni: *Mesâil-i Mihimme-i Siyasiyye*, s. 232-233; Mahir Aydın, *adı geçen eser*, s.

281. İstanbul Konferansı tutanaklarının metni: Noradounghian, *Recueil d'Actes...*, Tome IV, p. 366-410.

²²⁹ Rusya'ya karşı konulmuş olan bu hüküm, Rusya'nın şiddetli itirazı üzerine sonradan kaldırılmıştır.

“Nizâmnâme” (veya “Dahilî Nizâmnâme”), Osmanlı ve Bulgar temsilcilerinden meydana gelen bir komisyon tarafından, Osmanlı Devlet'nin menfaatleri de gözönünde tutularak ve mahallî ihtiyaçlara cevap verecek şekilde, yeniden gözden geçirilecekti.

Ne var ki, bu anlaşmalar bir hukukî statü yaratmakla beraber, gerçeklere karşılık vermiyordu. Zira, 14 Haziran 1886 tarihinde toplanan Bulgar Meclisi'nde Doğu Rumeli milletvekilleri de Bulgar milletvekilleriyle yanyana oturdular. Prens Aleksandr Battenberg ise, Meclis'in açılışında yaptığı kouşmada, çoktanberi beklenen ve çok arzu edilen birleşmenin meydana geldiğini müjdeliyordu²³⁰.

Rusya ise, bütün başarılarına rağmen, Battenberg'in kendisine yaptığı ihaneti bir türlü hazmedemiyordu. Çar III. Aleksandr, Battenberg'e o derece nefret duymaktaydı ki, bu nefret ancak Battenberg'in ortadan kalkmasıyla sona erebilirdi²³¹. Bunun için de aylardanberi, Slivniça zaferini kazanan, fakat Battenberg tarafından hizmetleri unutulmuş Bulgar generalleri ile, Battenberg'i düşürme komploları hazırladı. Sonunda 21 Ağustos 1886 da Sofya'da bir askeri darbe teşebbüsü oldu ve o gece Rus taraftan subaylar Prens'in sarayını basarak, kendisini kaçırdılar ve sınır-dışı ettiler. Fakat bu sefer Rusya karşıdan harekete geçip Prensi geri getirdiler. Rusya'nın darbe teşebbüsü başarı olamamıştı. Lâkin, Battenberg de, Rusya ile münasebetlerini düzeltmeksizin Bulgaristan'ın başında kalamıyacağını anlamıştı. İngiltere'ye ise yeteri kadar güvenemiyordu. Bu sebeple, Rus Çarına, “*Rusya'nın bana vermiş olduğu tacı, onun hükümdarının ellerine tevdi etmeye hazırım*” diye telgraf çekti²³². Çar ise verdiği cevapta, “*Bulgaristan'a tekrar dönüşünüzü tas'ib edemem. Zira, böyle bir dönüşün hâsil edeceği meş'um sonuçlar esasen bilinmektedir*” dedi²³³. Battenberg, Çar'ın bu cevabı karşısında Bulgaristan'ın başında tutunamacağını gördüğü için, 7 Eylül 1886 da Prens'likten feragat ederek ülkeden ayrıldı ve bu surede de siyasî kariyerini sona erdirdi.

Prens gittikten sonra Bulgaristan'da bir Naib'lik kuruldu ve yönedmi, koyu bir Rus düşmanı olan Stambouloff eline aldı. Stambouloff ve arkadaşları, Bulgaristan tahtını doldurmak için, öteye beriye başvurdularsa da, sonunda bu “nâdir kuşu” bulmak için uzağa gitmediler. Avusturya, Sofya'daki Rus elçisinin adamı olmamak gibi bir niteliği bulunan *Prens Ferdinand de Saxe-Cobourg'u* tavsiye etti²³⁴. 25 yaşındaki bu genç prensin, halihazırdaki Alman hanedanına mensup olmasının yanında, Orléan hanedanı ile yakınlığı olduğu gibi, Avusturya ordusunda da bir subaydı. Bunun üzerine Bulgar heyed, önce Berlin'e

²³⁰ Bak.: *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Cilt II, s. 235.

²³¹ Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 108.

²³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 110.

²³³ Debidour, *adı geçen eser*, p. 108-109.

²³⁴ Debidour, *aynı eser*, p. 110.

gidip Bismarck'la görüştü. Bismarck, bu konuda çekimser bir tutum alarak, Bulgarlar'a Fransa ile görüşmelerini tavsiye etti. Fransa ise, bu işi Rus Çarı ile çözümlenmelerini söyledi. Rusya itiraz ettiyse de bir sonuç çıkmadı ve Ferdinand Bulgaristan Prensiğine getirildi. (Ağustos 1887) Ferdinand Bulgaristan'ı önce Stambouloff ile yönetme yoluna gitti ve Stambouloff, Bulgaristan'ın yedi yıl yönetti. Rusya'nın, Bulgaristan'ı kendi kontrolü altına almak için harcadığı bütün çabalara karşı koydu.

Lâkin, Rusya'nın bu çabaları Prens Ferdinand üzerinde etkisiz kalmadı. Ferdinand, Rusya ile münasebetlerinin devamlı olarak bozuk gitmesini istemiyordu. Onun için, 1894 yılında Stambouloffu başbakanlıktan uzaklaştırdı. Mamafih, bu kadar yıldan sonra Bulgarların da Rusya'ya karşı tutum ve duyguları değişmeye başlamıştı. Bulgar halkı da artık Rusya ile yakınlaşmaya taraftar olmaya başlamıştı. 1894 de III. Aleksandr ölüp de, yerine II. Nikola geçince, Ferdinand Nikola'ya yaklaştı ve Bulgar-Rus münasebetleri tekrar düzeldi. Bundan sonra Bulgaristan, yavaş yavaş tekrar Rus nüfuzu altına girecektir. Fakat I. Dünya Savaşı'nda Rusya'dan kopacaktır.

Doğu Rumeli krizinin Avrupa diplomasisi bakımından en önemli sonucu, Rusya'nın Almanya ve özellikle Avusturya ile münasebetlerinin bozulması ve 1881 de kurulan ikinci Uç imparatorlar Ligi'nin, Doğu Rumeli krizi içinde dağılmış olmasıdır. Yalnız, şu da bir gerçektir ki, Doğu Rumeli krizi, 1887 Rus-Alman anlaşmasına rağmen, Almanya'yı Aıais turya-M ac ari s tan İmparatorluğu'na daha fazla bağlamıştır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

GİRİD SORUNU VE TÜRK-YUNAN SAVAŞI

Osmanlı Devleti, 1878 den sonra, bu toprak erozyanlarının yanında, yine Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının sonucu olarak iki büyük sorunla daha karşılaştı. Bunlardan biri Girid Sorunu, diğeri de Ermeni Sorunu'dur. Her iki sorun da milletlerarası krize dönüşmüştür. Yani, milletlerarası çatışmanın konuları haline gelmişlerdir.

1. DOĞU RUMELİ KRİZİ VE YUNANİSTAN

Daha önce de açıkladığımız gibi, Yunanistan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına katılmadığı halde, Berlin Kongresi'ne dahil olmak istemiş, lâkin bu isteği kabul edilmemekle beraber, katıldığı bir oturumda, devletlere toprak isteklerini açıklamıştı. Bu isteklerin başıda da Girid adası geliyordu.

Berlin Antlaşması'na konan belirsiz bir madde ile, Yunanistan, Osmanlı Devleti'nden olan toprak isteklerinin desteklendiği inancı ile, Osmanlı Devleti'ni görüşmelere davet etmiş ve bu suretle bir tartışma başlatmıştı. Devletlerin de

araya girmesile, 1881 yılında Larissa ile Tesalya'nın bir kısmını Osmanlı Devleti'nden alarak, sınırlarını biraz daha kuzeye ilerletmeye muvaffak olmuştu.

Fakat, savaşız olarak aldığı bu topraklar, Yunanistan'ı tatmin etmediği gibi iştihasını daha da kabarttı. 1885 sonbaharında Sırbistan ile Bulgaristan arasında paüak veren savaş ve özellikle Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi alıp sınırlarını Makedonya'ya kadar uzatması, Yunanistan'ı da harekete geçirdi. Esasen bu sırada Yunanistan ile Bulgaristan arasında dinsel nitelikli bir anlaşmazlık da vardı. O tarihe kadar Bulgar ortodoks kilisesi İstanbul'daki Patrikliğe bağlı iken, Bulgarlar kendi patrikliklerini kurdular. Bunun anlamı, Makedonya'da yaşayan ortodoks Bulgarlar ile Bulgaristan arasında dinsel bir bağın meydana gelmesiydi. Şimdi, Bulgaristan'ın Doğu Rumeli vasıtasile Makedonya'ya kadar uzanması, Yunanistan'ı telâşlandırdı. Hele, yine Makedonya sebebiyle Sırbistan'ın da Bulgaristan'a saldırmaması, Yunanistan için bir başka tehlike meydana getiriyordu. Doğu Rumeli olayı, Yunanistan'a göre Balkanların dengesini bozmuştu. Atina hükümetine göre, Balkanlar'ın dengesi ile Avrupa dengesi arasında hiç bir fark yoktu ve dolayısıyla, bu denge bozulunca, Yunanistan'a, bu dengeyi sağlayacak bir pay verilmeliydi²³⁵.

İşte bu gerekçelere dayanan Yunanistan, *Girid*, *Epir* ve *Makedonya'yı* istemeye başladı. Sırbistan yenildikten sonra da Yunanistan isteklerinde direndi ve hazırlıklar yapmaya başladı. Esasında bu sırada Yunanistan'ın hem askerî durumu ve hem de malî durumu, bir maceraya aulmaya müsait değildi. Fakat devletler, dengesiz bir kişiliği olan Başbakan Deli Yani (Delyannis)'nin bir bunalım çıkarmasından korktular. Bu sırada devletlerin durumu şöyleydi: *İngiltere* bu sırada İrlanda sorunu ile uğraşıyordu. Ayrıca, her şeyden önce dikkatini Bulgaristan ve Doğu Rumeli sorunları üzerinde yoğunlaştırmak isdyordu. Kaldı ki, İngiltere, Berlin Antlaşması sırasında, Kıbrıs gibi Girid'e de el koymamış olmasından da pişmandı. Nihayet, Fransa'nın Yunanistan'la yakın münasebetler içinde olmasından ve Yunanistan vasıtasile Fransa'nın Akdenizde kuvvedi bir duruma geçmesi ihtimalinden de hoşlanmıyordu. *Avusturya* ise, Yunanlıların Selânik'i almaları şöyle dursun, Selânik'e yaklaşmalarını bile istemiyordu. *Almanya* Avusturya'yı destekliyordu. Keza *Rusya* da Yunanistan'a destek vermedi²³⁶. *Fransa* Yunanistan'ı tutuyordu. Fakat, Deli Yani Nisan ayında, Makedonya topraklarından Tesalya'ya karşı harekete geçmek üzere hazırlanınca, devletler de tutumlarını sertleştirdiler. İngiltere, gerekirse kuvvet yoluyla Yunanistan'ı engellemeye karar verdi. Çünkü, İngiltere, Osmanlı Devled'nin zayıflamasının Rusya'nın işine yarıyacağını ve Ege Denizi'nde de dengenin bozulacağını düşünüyordu²³⁷. Bu sebeple devleler, 11 Ocak 1886 da Yunanistan'a ver

²³⁵> Henri Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914*, Vol. I, p. 439.

²³⁶ Debidour, *La Paix Armée*, p. 107.

²³⁷ Hauser, *adı geçen eser*, p. 440.

dikleri bir ultiatomda, silâhlanmasını durdurmasını istediler. Yunanistan bu isteği reddetdi. Bu sırada Osmanlı Devleti de Yunanistan'a karşı askerî hazırlıklar yapmaya başladı. Osmanlı Devleti Yunanistan'a bir ders vermek istiyordu.

Kısacası, Balkanlar yeniden karışmış bulunuyordu. Devletler krizi önlemek ve Yunanistan'ı yola getirmek için, Yunanistan'ı denizden abluka altına almaya karar verdiler. Atina'daki elçilerini geri çektikleri gibi, 8 Mayıs 1886 da, Rusya da dahil olmak üzere Avrupa devletlerinin donanmaları Yunan kıyılarını abluka etmeye başladı. Fransa bu ablukeya karşı çıktığı gibi, katılmadı da. Bu suretle Fransa, Yunanlıların sempatisini kazanmış oluyordu. Lâkin, Fransa tek başına kalınca, bir şey yapamıyacağını anladı ve Yunanistan'a itidal tavsiye etti. Zaten bu sırada Deli Yani'nin emri üzerine Yunan kuvvetleri Tesalya'da Türk sınırlarını geçmeye teşebbüs edip, geri püskürtülünce, Deli Yani de istifa etmek zorunda kaldı²³⁸. Yeni Başbakan Trikotipis, devletlerin ultiatomu gereği silâhsızlanmayı kabul edince (Haziran 1886), kriz de bu şekilde sona ermiş oldu. Çünkü devletler de donanmalarını Yunan sularından geri çektiler.

Fakat Yunanistan için sorun sona ermiş değildi. Aksine, toprak ihtiraslarını gerçekleştirmek için yeni fırsatlar kollamaya ve yaratmaya çalışılar. ikinci Girid ayaklanması böyledir.

2. GİRİD AYAKLANMASI-2

Kırım Savaşından sonra, 1866-1869 yılları arasında Girid halkının, özellikle Yunanistan'ın kıskırtmaları ile, ayaklandığını ve bu ayaklanma sonunda, Osmanlı Padişahı'nın 10 Ocak 1868 tarihli fermanı ile Girid'e, özerklik niteliğinde bir takım yetkiler tanıdığını daha önce açıklamıştık.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonucu, Ermeni sorununda olduğu gibi, Girid üzerinde de bir İngiliz-Rus mücadelesi ortaya çıkardı ve İngiltere, şimdi Kıbrıs'tan sonra Girid'e de göz koydu. Ermeni sorununda olduğu gibi, Girid konusunda da İngiltere'yi harekete geçiren Ayastefanos Antlaşması oldu. Çünkü, Ayestefanos Antlaşması'nın 15. maddesine göre, Osmanlı Devleti Girid'deki özerklik statüsünü genişletecek ve bu konuda aldığı tedbirleri uygulamadan önce, Rusya'ya danışacaktı. Bu hüküm, tabiatile Rusya'ya, Girid üzerinde dolaylı bir kontrol sağlamaktaydı. Yani Rusya, Akdeniz'e bir ilk adım atıyordu. İngiltere bunu farketmediği içindir ki, Berlin Antlaşmasında bu hükmü kaldırmış ve yerine, 23. madde ile, 1868 özerklik plânının uygulanması ve bu konuda Osmanlı Devletinin “devletlere” bilgi vermesi esasını getirmiştir.

Öte yandan, İngiltere, Ayastefanos ile ortaya çıkan Rus tehlikesine karşı nasıl Kıbrıs'a yerleşmiş ise, Doğu Akdeniz'deki durumunu daha da kuvvetlendir-

²³⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 114.

mek için Girid'e de yerleşmeye karar vermiştir. Bu sebeple Girid ramlarını desteklemiştir. Fakat Girid'in Yunanistan'a katılmasını da hiç istememiştir²³⁹.

Yunanistan, buna rağmen, şimdi İngiltere'nin de Girid ramlarını desteklediğini görünce ve savaştaki yenilgi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin zayıfladığına inanarak, Girid ramlarını kışkırtmış ve 1878 de Girid'de ayaklanmalar çıkmıştır. Osmanlı Devleti, bu zayıf ânında sorunun büyümesini istemediğinden, 1878 Ekim ayında, Girid'de Hanya yakınlarındaki *Halepa'da* ramlarla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma^{240 241}, 1868 Fermanı'nın tanıdığı yetkileri genişletmekte ve bir bakıma bir anayasa niteliğini taşımaktaydı. *Halepa Anlaşmasına* göre, adanın valisi Hıristiyan veya Müslüman olabilecektir. Vali Hıristiyan olursa yardımcısı Müslüman, vali Müslüman olduğu takdirde yardımcısı Hıristiyan olacaktır. Vali beş yıl için *tayin* edilecekti. 80 üyeli bir Vilâyet Genel Meclisi olacak ve bunun 49 u Hıristiyanlardan, 31 i de Müslümanlardan meydana gelecektir. Türkçe ve ramca resmî dil olacaktır.

Bu anlaşma ile, adanın yönetiminde halk ve özellikle ramlar söz sahibi kılındığından, anlaşma ramları memnun etti ve adada bir süre sükûnet hüküm sürdü.

Berlin Antlaşması gereğince, Türk-Yunan sınırında Yunanistan lehine bazı sınır düzeltmeleri yapılması esası kabul edilip, Yunanistan Tesalya ve Epir'i istediğinde, Osmanlı Devleti bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Yunanistan, Tesalya ve Epir yerine Girid'in kendisine verilmesini istedi. Bunu duyan İngiltere telâşlanıp, hemen Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve Girid Yunanistan'a verildiği takdirde, kendisinin de Osmanlı Devleti'nden toprak isteyeceğini bildirmiştir. İngiltere'nin bu tehditkâr tutumu karşısında, Osmanlı Devleti Yunanistan ile müzakerelerinde Girid'in sözünü bile ettirmedi²¹¹.

İngiltere'nin 1882 de Mısır'a yerleşmesinden sonra, Girid ile ilgisi daha da yoğunlaştı ve kışkırtmaları daha da arttı.

Girid ramları siyasi görüşleri itibarile, Liberaller ve Muhafazakârlar olarak ikiye ayrılmışlardı. 1889 daki Genel Meclis seçimlerini Liberaller kazandılar. Liberaller adanın Yunanistan'a ilhakına (enosis) taraftardılar. Muhafazakârlar ise Osmanlı Devleti'ne eğilim gösteriyorlardı. Liberallerin seçimleri kazanması, Muhafazakârlarla bir siyasi mücadeleye sebep oldu ve bunun sonucu olarak da 1889 da adada karışıklıklar çıktı. Karışıklıklar silâhlı çatışmaya dönüştü. Asiler Yunanistan'a katılmak istiyorlardı. Bu arada ayaklanan ramların Müslümanlara da saldırması üzerine, köylerde yaşayan Müslümanlar, evlerini ve topraklarını

²³⁹ Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 233.

²⁴⁰ Anlaşma'nın esasları: Karal, *Osmanlı Talihi*, Cilt VIII, s. 119.

²⁴¹ Karal, *aynı eser*, s. 120-121.

terkederek şehirlere ve limanlara göç edip, oralara sığınmaya başladılar. Hıristiyanlar yani rumlar ise, gerilla savaşı yapmak için içler ve dağlara çekildiler. Bu arada Osmanlı Devleti'nden şu isteklerde bulundular: Adaya Hıristiyan vali atanması; Girid'in ekonomik bakımdan bağımsız olması; memuriyetlerin Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında nüfus oranına göre dağıtılması; adadaki Osmanlı kuvvetlerinin 4.000 e indirilmesi ve bu kuvvetlerin de ancak belirli yerlerde bulunması, v.s. gibi²⁴².

Tabiatile Osmanlı Devleti bu istekleri reddetti. Onun üzerine Yunanistan 1889 Ağustosunda devletlerin aracılığıını istediye de, kimse kıınıdamadı. Devletlerin bu tutumu karşısında Padişah II. Abdülhamid de, Ekim 1889 da, yeni bir fermanla, Halepa Anlaşması'nın bir çok esaslarını yürürlükten kaldırdı. Buna göre, Vali'yi Osmanlı Padişahı doğrudan doğruya kendisi tayin edecek ve Vali askerî kuvvetlerin de komutanlığını yapacaktı. Görevinin süresi yoktu. Yalnız, Padişah Müslüman Vali tayin ederse yardımcısı Hıristiyan, Hıristiyan bir vali atarsa yardımcısı Müslüman olacaktı. Genel Meclis'in üye sayısı da azaltılıyor ve 35 Hıristiyan, 22 Müslüman'dan, yani 57 üyeden mürekkep hale getiriliyordu²⁴³.

Bunun arkasından Padişah Abdülhamid Girid'e yeni kuvvetler göndererek, 1890 da ayaklanmayı bastırdı ve çeteler dağıtıldı. Bundan sonra adada, gayet sert ve otoriter yönetim başladı. Bir halde ki, bu sert ve sıkı yönetimden Müslümanlar bile şikâyete başladılar²⁴⁴.

Bu durum altı yıl kadar sürdü. 1895 sonbaharında, İstanbul'da ve Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde yeni bir ermeni ayaklanması çıkması üzerine, devletlerin İstanbul önlerine donanma göndermesi ve Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine beliren hava, Giiid rumlarını da harekete geçirdi ve 1895 yılı sonunda yeni bir ayaklanma çıktı. Girid rumları, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumda bulunduğuna ve yeniden ayaklanma için zamanın geldiğine kani oldular²⁴⁵.

Rumların Müslümanlara saldırması üzerine, iki taraf arasında çıkan silâhlı çatışmalar bütün adaya yayıldı. Osmanlı Devleti zaten ermeni sorunu ile uğraştığından ve bu sorun dolayısıyla aleyhindeki havayı da bildiğinden, Girid sorununu büyütmemek için, ramların imtiyazlarından bir kısmını geri vermeye karar verdi ve adaya bir Hıristiyan vali atadı. Lâkin bu tâviz, bu defa Müslümanların tepkisi ile karşılaştı. Müslümanlar altı yıldır üstün bir duruma alıştıklarından, Hıristiyan valinin atanmasına itiraz edip, bu sefer onlar ayaklandılar. Kaldı ki, sadece

²⁴² Debidour, *La Paix Année*, p. 234.

²⁴³ aynı eser, 234.

²⁴⁴ Karal, *adı geçen eser*, s. 122.

²⁴⁵ Hauser, *adı geçen eser*, p. 444.

Hıristiyan valinin atanması da rumları tatmin etmedi ve yatıştıramadı. Bu sırada Yunanistan'daki *Etniki Eteryä* örgütü de Girid'e, bol miktarda, silâh, cepane ve gönüllü göndermekteydi²⁴⁰*****.

Yunan Kralı Jorj (Yorgi) 1895 Aralık ayında devletlere başvurup, onların müdahale etmemesi halinde Yunanistan'ın Girid'e müdahale edeceğini bildirmişti. Bunun üzerine büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri, Girid rumlarının isteklerini gözönünde tutarak Girid için bir reform tasarısı hazırladılar ve bunu Osmanlı Devleti'ne verdiler. Zaten Osmanlı Devleti bu işin uzamasını istemiyordu²⁴⁷ ve bu sebeple de kendisine sunulan reform tasarısını 1896 Ağustosunda kabul etti. Yine büyük devletlerin tavsiyesi üzerine Girid rumları da 1896 Eylülünde bu projeyi kabul ettiler. Buna göre, Halepa Anlaşması tekrar yürürlüğe konuyordu. Şu şekilde ki, Girid'e beşer yıl süreli *Hıristiyan* valiler tayin edilecek ve memurlukların da üçte ikisi rumlara verilecekti. Ayrıca, 1889 Temmuzunda rumların istediği gibi, Jandarma örgütü Avrupalılardan kurulacak ve adalet reformları da Avrupalı uzmanlar tarafından yapılacak.

3. TÜRK-YUNAN SAVAŞI

Devlederin 1896 programı, adaya barış geürebilirdi. Çünkü halkın isteklerini karşılayan bir reform programıydı. Yunan hükümeti de bunu kabul etmişti. Lâkin bunların hepsi yüzeyseldi. Yunan hükümeti dahi bunu samimiyetle kabul etmiş değildi²⁴⁸. Yunanistan ve özellikle *Etniki Eteryä* Girid ramlarını devamlı olarak kışkırtmaktaydı. Bu cemiyetin amacı, Epir'i, Makedonya'yı ve Girid'i Yunanistan'a kazandırmaktı. Bu cemiyetin 1894 den sonraki çalışmaları, Avrupa'da kamu oylarını Yunanlılar lehine çevirmeye başladı. Girid'in Yunanistan'a ilhaki için Atina'da faaliyette bulunan Giridlilerden mürekkep bir cemiyet de Etniki Eteryä ile işbirliği yapıyordu. Avrupa kamu oyunun Giridliler lehine bir havaya girmesi de, Yunan hükümetinin cesaretini artırdı ve Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya şevketti²⁴⁹. Yunan hükümeti Girid'e silâh yolluyor ve Girid ramlarını Müslümanlar üzerine saldırmaya teşvik ediyordu. Tabii, Müslümanlar da kendilerini savunma tedbirleri alıyordu. Bu gergin atmosfer içinde, 1897 Şubatında Hanya'da Müslümanlarla ramlar arasında çatışmalar çıktı.

²⁴⁰ Debidour, *La Paix Armée*, p. 235.

²⁴⁷ Esasında daha 1880 de Yunanistan, Tesalya ve Epir'den vazgeçmesine karşılık Girid'i istediğinde, Padişah Abdülhamid'in isteği üzerine Heyet-i Vükelâ, bazı yüksek rütbeli komutanların da kaulması ile, Girid'in terkedilmesi konusunu tartışmış ve adadaki rumların sayı çokluğu ve adanın Osmanlı Devletine gelir getirmemesi sebebiyle ve ayrıca İngiltere'nin Girid'e göz koyması dolayısıyla, sonradan geri almak kaydıla, 2.5 milyonluk Yunanistan'a terkinin uygun olacağına karar vermiş ise de, kararın, "oybirliği" yerine "oy çokluğu" ile alınmış olması karşısında Abdülhamid terk kararını kabul etmemiştir. (Kartal, *Osmanlı Talihi*, cilt VIII, s. 119-121).

²⁴⁸ Hauser, *adı geçen eser*, p. 445.

²⁴⁹ Kartal, *adı geçen eser*, s. 113.

Yunan kamu oyu ayaklanmıştı. Yunan Kralı Yorgi, halkın arzısına karşı çı-karsa, kendisini devirmelerinden korktu ve Girid'e takviye getiren Türk gemile-rini engellemek için, ikinci oğlu Prens Yorgi komutasında bir yunan filosunu 10 Şubat 1897 de Girid'e yolladı²⁵⁰. Bu sırada Girid rumları adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilân etmişlerdi. 13 Şubatta da Albay Vassos komutasında 2 bin kişilik bir yunan kuvveti adaya çıkarak, Yunanistan'a ilhakı gerçekleştirmek için adayı işgale başladı.

Devletler Yunanistan'ın bu hareketini tasvib etmediler. Bir savaşın çıkmasını istemiyorlardı. Bu sebeple Hanya önlerine donanma gönderdiler. Almanya Pire limanının abluka edilmesini istiyordu. Daha ılımlı davranan İngiltere ise, adaya daha geniş özerklik verilmesi taratarıydı. Fransız Dışişleri Bakanı Hanotaux ise, Millî Meclis'te yaptığı konuşmada, Girid'in doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin eline terkedilemeyeceği gibi, Yunanistan'a da verilemeyeceğini, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü de koruyarak, adaya geniş özerklik ve-rilmesinin en iyi çözüm olacağını söyledi. Fransa'ya göre, bir savaş tehlikesi an-cak böyle önlenebilirdi. Fransa, bu sırada İngiltere'nin, Mısır'ın acısını unut-turmak için Girid üzerinde ortak bir İngiliz-Fransız "*condominium* " teklifini de reddetmiştir²⁵¹.

Bu suretle devletler adanın özerkliği üzerinde birleşmiş olduklarından, 2 Martta, Yunanistan'a bunu teklif edip, askerini adadan çekmesini istediler. Yunanistan bu isteği reddedince de, 20 Marttan itibaren Girid'i abluka altına alacakların ilân ettiler. Abluka 21 Martta başladı.

Osmanlı Devleti'nin, özerklik teklifini kabul etmesine rağmen, Yunanistan tutumunu yumuşatmadı ve aksine seferberlik ilân etti. Bütün Yunanistan şimdi heyecandan ayağa kalkmıştı. Yunanistan'ı hükümet değil, Etniki Eterya yöneti-yordu. Halk Osmanlı Devleti'ne savaş ilân edilmesini istiyordu. Yunanistan'a göre, Osmanlı Devleti'ne savaş açılırsa, Etniki Eterya vasıtasile bütün Makedonya halkı da ayaklandırılacak ve Makedonya'dan toprak koparmak için diğer Balkan devletleri de Osmanlı Devleti'ne saldıracaklar ve sonunda zafer Yunanistan'ın olacaktı²⁵².

Devletlerin Girid'i abluka etmeleri Yunanistan'ı gerilettili ve özerklik statüsünü kabul etti ve askerlerini adadan geri çekti. Bunun üzerine, devletlerin herbiri Girid'e 600 asker sevk ederek, ada halkını sükûnete davet etti.

Girid ayaklanması bu şekilde sona ermiş oluyordu. Fakat Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginlik devam ediyordu. Yunanistan'ın daha Şubat

²⁵⁰ Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 236.

^{2:31} Debidour, *aym eser*, p. 236-237.

²⁰² Choubüer, *Question d'Orient*", p. 378.

ayından itibaren Tesalya sınırlarında askeri hazırlıklara girişmesi üzerine, Osmanlı Devletü de hazırlıklara başlamıştı. Nisan 1897 başında, Yunan subayları komutasındaki gönüllü Yunan birlikleri Makedonya'ya ayaklandırma amacı ile, Osmanlı sınırlarına silâhlı saldırıda bulununca, Osmanlı Devleti 18 Nisan 1897 de Yunanistan'a savaş ilân etti²⁵³. Tarihlerimizde “313 Muharebesi” denen Türk-Yunan savaşı bu şekilde başlamış oluyordu.

Türk-Yunan savaşı baştan sona Türk kuvvetlerinin üstünlüğü altında cereyan etdi. Yunanistan zaten savaşa, ekonomisinin son derece kötü olduğu bir sırada girmiş bulunuyordu. Müşir Ethem Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri, daha savaş ilânının erteki günü Milona muharebesini kazandılar. 25 Nisan'da Yenişehir ve 26 Nisan'da da Tırhala (Trikkala) Türk kuvvetlerinin eline geçti ve Yunan kuvvetleri Varda'ya çekilmeye zorlandı. Yunan Başkomutanlığı büyük kuvvetlerini *Dömeke* (Dhomokos) de toplandı. 17 Mayıs 1897 günü yapılan bir günlük çetin bir muharebe ile Dömeke zabtedildi. Türk Ordusu için artık Atina yolu açılmış bulunuyordu²⁵⁴. Larissa Türklerin kontrolundaydı. Yunanlılar tekrar savaşa teşebbüs ettilerse de, bu sefer Volo (Golos) da Türklerin eline geçti.

Bu yenilgiler üzerine Deli Yani hükümeti düştü. Atina'da halk gayelan içindeydi ve her şeyden Yunan kralını sorumlu tutuyordu. Yeni Başbakan Skouloudis, hemen devletlerin aracılığını istedi ve 10 Mayıs'ta da Giid için özerklik rejimini kabul etmeyi taahhüt etti. Yani Yunanistan Girid'in ilhakından (enosis) vazgeçiyordu²⁵⁵.

Özellikle İngiltere'nin baskısı üzerine Osmanlı Devleti savaşı durdurmayı kabul etti ve 21 Mayıs 1897 de mütareke imzalandı. Yunanistan'ın başvurusu üzerine, devletler aracılık için harekete geçtiler ve devletlerin temsilcileri ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da yapılan toplantıda, 18 Eylül 1897 de, barışın esasları, yani ön-barış tesbit edildi²⁵⁶. Barış ise, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında 4 Aralık 1897 de İstanbul'da imzalandı²⁵⁷.

Osmanlı Devleti tarūşmasız bir zaferin sahibi olmasına rağmen, zaferden yeteri kadar kazanç elde edemedi. Çünkü, Yunanistan'ın başvurusu üzerine devletler müdahale ederek, belirttiğimiz gibi, İstanbul'da barışın esaslarını kendileri tesbit ettiler. Osmanlı Devleti 4 milyon lira savaş tazminatı ile, önemsiz, küçük bir toprak paraçasile yetinmek zorunda kaldı.

²⁵³ Savaş ilânının metni: Noradouıghian, Tome IV, p. 546-547.

²⁵⁴ Karal, *aym* eser, s. 117.

Hauser, *aym* eser, p. 448.

²⁵⁶ 12 maddelik ön-banşın metni: Noradouıghian, Tome IV, p. 548-551.

²⁶⁷ 16 Maddelik barış antlaşması ile eklerinin metni: Noradouıghian, Tome IV, p. 553-562; Erım, *adı geçen eser*, s. 435-445.

Yunanistan'ın, uğradığı bu ağır hezimetten ders aldığı söylenemez. Bu hezimet Yunanistan'ı, hiç değilse bir süre için gerileteceği yerde, Osmanlı Devleti'ne karşı emperyalist ihtiraslarına daha da hız verdi. Balkan Savaşları'nda bunu göreceğiz.

4. GIRID'DE ÇÖZÜM

Yunanistan, uğradığı hezimetten bir şekilde ders aldı; o da Girid konusunda üstelemekten vazgeçmesiydi. Devleüerin 1897 Marunda ortaya attıkları, Girid için geniş özerklik plânını Osmanlı Devleti zaten kabul etmişd. Fakat Yunanistan kabul etmeyip savaş yoluna gitmişti. Bu sebeple devletler, bu konuyu yeniden ele aldılar. Hazırladıkları statüye göre, Girid'e, devleüerin de onayı ile, bir Hırisüyan Vali tayin edilecekti. Memuriyetler, Müslüman ve Hırisüyan nüfusuna göre dağıtılacaku. Ayrıca, Genel Meclis'in kompozisyonu, jandarma, maliye ve adalet işleri için de bir takım esasları tesbit etüler.

Bu sırada ada, abluka uygulayan devletlerin amiralleri tarafından yönetiliyordu. Dolayısıyla şimdi bir Hıristiyan vali bulmak gerekmektedir. Bu Vali işi yeni tartışmalara sebep oldu. İngiltere ve Rusya, şimdi ilk defa aynı görüşü benimseyip, Yunan veliahdı Yorgi'nin vali olmasını istediler. Osmanlı Devleti buna yanaşmak istemedi. Padişah başka bir devletin uyuğu olan birisinin vali tayin edilmesinin, adanın elde çıkması sonucunu vereceğini biliyordu²⁵⁸. Özellikle Rusya'nın baskısı üzerine Abdülhamid, Prens Yorgi'nin Girid valiliğini kabul etmek zorunda kaldı.

Bu vali konusu tartışılırken, 1898 Eylülünde Hanya'da (Kandiye) karışıklıklar çıktı ve İngiliz askerleri ile Müslümanlar arasında çarpışmalar oldu. Bu olayı bahane eden İngiltere, Osmanlı Devleti'nin, adadaki askerlerini geri çekmesini ve adanın İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın ortak işgaline bırakılmasını istedi. Almanya ise, bu sırada Girid sorunundan elini çekmiş bulunuyordu. İngiltere'nin ülumatom niteliğindeki bu isteği, diğer devletler tarafından da desteklenince, Osmanlı Devleti Girid'i boşaltmaktan başka çare göremedi. Osmanlı askeri çekildikten sonra, Prens Yorgi 8 yıl için Girid'e vali olarak atandı ve 21 Kasım 1898 de Girid'e geldi. Böylece Girid'de özerk yönetim dönemi başlıyordu. Fakat bundan daha önemli iki noktadan biri, Osmanlı Devleti'nin, Girid ile "fiili" bağlarının tamamen kopmuş olması, diğeri de, Yunan veliahdı Prens Yorgi'nin Girid valisi olmasile, ada ile Yunanistan'ın, aynı ailenin hükümranlığı altında birleşmiş olması (enosis) idi. Balkan Savaşları bu "şahsî birliğı", hukukî birlik haline getirecek; Yunanistan adayı işgal ve ilhak edecektir.²

²⁻²⁸ Karal, *adı geçen eser*, s. 124.

DÖRDÜNCÜ KISIM

ERMENİ SORUNU VE ERMENİ OLAYLARI

1974 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti, milletlerarası plânda bir “Ermeni Terörü” ile karşılaştı. On yıl kadar süren bu terör sırasında, Türkiye, birbirinden değerli pek çok diplomatını kaybetti. Çünkü her terör hareketi kendi düşüncesine göre hedef seçer. Bu tarihlerdeki, “insanlık-dışı” metodları ile ermeni terörü de, milletine ve ülkesine hizmet etmekten başka amacı ve çabası olmayan, çok değerli Türk diplomatlarını seçti. Bu yolla sözümona, yılların gerisindeki bir “ermenî sorunu” na dikkati çekmek ve 1878 den sonra olduğu gibi, bu sorunu milletlerarası politika arenasına getirerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü parçalamak istedi. Dışardan ve hatta Amerika gibi gûya dost veya müttefik devletlerden de destek gördü. Bütün bu “mezbûhâne gayretler” bize bir şeyi öğretti: Türkiye'nin artık elindeki “*Ermeni Dosyası*”nı açma zamanının geldiğini. Bu ermeni terörü bize, şimdiye kadar bu konuda susmanın zararını ve hatasını da öğretti. Biz Türk milleti olarak bu hatayı derhal düzeltme yoluna gittik ve arşivlerimizdeki, sayıları yüzbinlerle ifade edilen belgelerimizi dünyanın gözü önüne açmaya başladık²⁵⁹ İlginçtir, bizim bu tutumuz üzerine, ermeni terörü de kesildiği gibi, arşivlerimizi bütün dünyaya açığımız halde, Ermeni davasını savunan, dost-düşman bütün yabancı tarihçilerin “lütfedip” bu arşivlere ilgi göstermediğini hayrüse gördük²¹⁵⁰. Sadece bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki “Ermeni sorunu”nun *gerçek* niteliğini göstermeye yetmektedir.

Mamafih, günümüzdeki “Ermeni sorunu” tartışmalarının odak noktasını, I. Dünya Savaşı sırasında, tam bir vatan hainliği ile, Osmanlı vatandaşı ermenilerin Türk cephesini yıkmak için her türlü alçaklığı yapmaları üzerine, Osmanlı Devletinin de, savaş sırasında her devletin almak zorunda olduğu güvenlik tedbirleri sonucu Doğu Anadolu bölgelerinden güneye göç ettirilmesinin teşkil ettiği açıktır. Tabiade bu konu, bizim bu kitabımızın sınırları dışarda kalmaktadır. Yalnız şu kadarını belirtelim ki, 1915 Nisanındaki “göç” kararının arkasında, sadece ermenilerin “ihaneti” yatmamaktadır. Çünkü bu ihanetin “evveliyatı” vardır ve bu da, ermenilerin, Osmanlı Devleti'ni yıkmak isteyen bütün yabancı devletlerle işbirliği ile ve onların kışkırtmaları sonucu, 1878 den itibaren Osmanlı

^{2:19} Bu arada, Tarih Araştırmaları ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı tarafından, sadece *Yıldız Arşini*ne ait belgelerin 1989 yılından itibaren 15 Cilt halinde yayınlanmaya başladığını belirtelim.

²⁰⁰ 1990 eylülündeki XI. Türk Tarih Kongresi'nde ilk defa olarak bir “Ermeni Sorunu seksiyonu” programlanmış ve bu Seksiyon'daki tartışmalara İngiltere ve Amerika'daki “Ermeni Davası Savunucusu” tarihçiler de davet edildiği halde, bunların her birinin, çeşidi mazeretler ileri sürerek, bu *bilimsel* tartışmalara kaalmaktan kaçınmaları son derece ilginçtir. Hele bunlardan bir İngiliz tarihçisinin, bu çeşit tartışmaların yeri olarak, Ankara'yı değil, Kahire'yi teklif etmesi, bilim ahlâkına yakışmayan muhteşem bir “*çii kinlik*” olmuştur.

Devleti'ni yıkmaya çalışırdı. Biz konumuz sınırları içinde bu noktayı açıklamaya çalışacağız.

Berlin Kongresi'nden sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikasının değiştiğini, 1791 danberi Osmanlı Devleti'ne karşı gittiği, onun toprak bütünlüğünü koruma politikasını terkederek, özellikle Liberal Parti ve Gladstone ile 1880 den itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve onun toprakları üzerinde kendisine bağlı millî devletler kurma politikasına başladığını daha önce de belirtmiştik. İngiltere'nin bu yeni politikasının en önemli işaretlerinden biri de, 1880 lerden başlayarak Avrupa politikasında ön plâna geçen "Ermeni Sorunu" dur.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde çeşitli gayri Müslim unsurlar ve azınlıklar vardı. Bunlar arasında "*Millet-i Sadıka*" denen Ermeniler de bulunuyorlardı. Bunların büyük bir kısmı, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Sivas vilâyetlerinde ve Toroslarm güneyinde Halep civarında bulunuyordu. Fakat bu vilâyetlerin hiç birinde Ermeniler çoğunluk teşkil etmediği gibi, bu vilâyetlerde toplam nüfusun ancak - o da bazı vilâyetlerde- % 39 unu teşkil ediyorlardı²¹¹. Meselâ 1914 de yapılan resmî istatistiklere, göre, Ermenilerin kalabalık oldukları vilâyetlerden Bitlis'te 300.999 nüfusun 117.492 si, İstanbul'da 560.434 nüfusun 82.880 i, Erzurum'un 673.297 kişilik nüfusunun 134.777 si, Sivas'ın 939.735 kişilik nüfusunun 147.099 u, Trabzon'un 921.128 kişilik nüfusunun 38.899 u Ermenilerden meydana geliyordu²¹².

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Ermeni Patrikliği Kütahya'da iken, Bursa'nın başkent yapılması üzerine, Ermeni Patrikliği de Bursa'ya getirilmiş, fakat Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinden sonra, 1461 yılında Fatih Ermeni Patrikliğini İstanbul'a getirtmiş ve böylece Rum Patrikliğinin yanında bir de Ermeni Patrikliği kurulmuştur. Bununla beraber, Ermeniler arasında mezhep bakımından bir birlik yoktu. Çoğunluk Gregoryen Kilisesi'ne bağlıydı. Bundan sonra Ermeni Katolik kilisesi ve ondan sonra da, 19. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş bulunan Ermeni Protestan kilisesi geliyordu²⁰³.

Gayri Müslimler içinde Osmanlı kültürünü en fazla benimseyenler Ermeniler olmuştur. Ermeniler Türklerle tam anlamı ile karışmışlar ve kültür, din, sanat ve gelenekler bakımından âdeta Türkleşmişlerdi. Bunda, Fatih ile beraber bir çok Osmanlı Padişahı zamanında Ermenilerin hemen her alanda istihdam edilmiş olması önemli rol oynamıştır denebilir. Saraylarda pek çok gö-

²¹¹ Karai, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 126.

²⁰² Nurşen Mazıcı, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni, 1878-1918*, İstanbul, 1987, Ek Tablo. Bu konuda daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı rakamlar için bak.: Kâmuran Gürün, *Enüeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983, s. 85-104.

²¹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 126.

revler ermenilere verilmişti. Islahat Fermanı'ndan sonra ise, ermeniler, Vali, Genel Vali, Müfettiş, Elçi ve hatta bakan olarak tayin edilmişlerdir. Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar ve hatta Mithat Paşa ermeni danışmanlar kullanmışlardır²¹⁴. Devlet hayatında ermeniler, ramların yerini almışlardır.

Bununla beraber, ermenilerin devlet ve toplum içindeki bu durumu, Ermeni Patrikliği'nin etkisini hiç bir zaman azaltmamıştır. Zira, Patrikler, ermenilerin din işlerini yönetir, şikâyelerini inceler ve hatta ermenilere ait emlakî de yönetip gelirlerini toplarlardı. Fakat zamanla Patriklerin ermeni toplumu üzerindeki bu etkinlikleri siyasal etki ve kontrol haline de dönüştü. Özellikle yabancılar, Rum patrikliğinde olduğu gibi, Ermeni patrikliğini de millî ve siyasal bir makam olarak görmeye başladılar. Berlin Antlaşmasından sonra patlak veren ermeni sorununda İstanbul Patrikliği'nin büyük rolü olduğu gibi, Doğu Anadolu'daki ermeni ayaklanmalarında da ermeni kiliseleri silâh deposu ve terör karargâhı görevini de yapacaklardır.

1878 den sonra ermeni sorununun hız kazanmasında İngiltere'nin, yukarıda belirttiğimiz yeni poliükası esaslı bir faktör olmakla beraber, yine İngiltere ile ilgili, fakat "dolaylı" bir faktörü de belirtmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki katoliklerin koruyuculuğunu Fransa'nın ve Ortodoksların koruyuculuğunu da Rusya'nın üstlenmesi ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışma imkân ve fırsatını elde etmeleri, 1840 laldan itibaren İngiltere'yi de harekete geçirmiş ve İngiltere de Osmanlı İmparatorluğu içinde bir "protestanlık poliükası"na başlamıştır. İngiltere bu suretle bir "denge" kurmaya çalışmaktaydı. Bundan dolayı, İngiltere'nin teşviki ile 1842 de ilk defa Kudüs'te bir Protestan Kilisesi açılmıştır. Yine İngiltere'nin desteğindeki Protestan misyonerleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, okullar, kolejler açtılar ve ilginçtir, buralarda yapılan ilk iş ermeni tarih ve edebiyatının ve kültürünün işlenmesi olmuştur. İngiltere'nin bu faaliyeti sonucu, bir çok ermeni Protestanlığa dönerken, şimdi Ermeniler de İngiltere'de bir koruyucu bulmaya başlıyorlardı. Bu da ermenilerin millî duygularının harekete geçmesine sebep olmuştur^{264 265 266}.

Ermeni sorunu aktif olarak, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusya'nın, Doğu Anadolu'daki bazı Türk şehirlerini işgal ederek, bu şehirlerde yaşayan ermenileri bağımsızlık amacı ile Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmasıyla başlamıştır^ Bu durum İngiltere'yi telâşlandırmış ve Rusya'nın ermenileri koruma perdesi altında, Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmasındanve~bü "savaşla sağlamış olduğu toprak kazançlarının yarattığı elverişli durumdan faydalanarak, nüfuzunu

²⁶⁴ Karal, *aynı eser*, s. 127-128.

²⁶⁵ Karal, *adı geçen eser*, s. 128-129.

²⁶⁶ *aynı eser*, s. 126.

bir yandan İskenderun, öte yandan da Mezopotamya üzerinden Basra Körfezi'ne yaymasından korkmuştur²⁶⁷. Böylece, ermeni davası, ermenilerin değil, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çıkarları çarpışan iki büyük devletin»-İngiltere ile Rusya'nın, tahrikleri ile ortaya çıkmıştır²⁶⁸.' Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan topluluklarındaki milliyetçilik ve özerklik hareketlerinde teşebbüs bu toplulukların kendisinden gelmiş iken, ermeni sorunu veya davası, esas itibariyle çalış tahriklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır²⁶²

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, İmparatorluk içindeki ermenileide, nihayet bağımsızlıklarını kazanmak üzere oldukları ümidini uyandırmıştır. Rusların Kafkas cephesindeki kuvvetlerinde ermeni erleri, assubaylar ve subaylar bulunurken, Ayastefanos'a gelen Rus kuvvetlerindeki bazı general ve subaylar ada. buradaki ermeni aileleri tarafından misafir edilmişlerdir²⁷⁶ İşte bu atmosfer içinde, Osmanlı Devleti savaşta yenilip de, Ocak 1878'de Edirne'de mütareke görüşmeleri başladığı zaman, İstanbul'daki Ermeni Patrikliği Meclisti toplanarak, Eçmiyazın (Echmiadzin) Ermeni Katogikosluğu vasıtasıyla Rus Çarı'ndan şu isteklerde bulunmaya karar vermişlerdir^{267 268 * 270 271}:

1) Ermenilerin bulunduğu, Fırat'a kadar olan toprakların Rusya'ya ilhak edilmesi.

2) Bu olmazsa, Rusya tarafından Bulgaristan'a verilecek imtiyazların Ermenilere de verilmesi.

3) Bu da olmazsa, ıslahat yapılması hususunda Osmanlı Devleti'nden garanti alınması ve bu ıslahat yapılıncaya kadar Rus askerinin Ermeni topraklarından çekilmemesi.

İstenen ıslahat arasında, güvenlik kuvvetlerinin Ermenilerden kurulması ile, Ermenilerin askerî kuvvet kurmaları da vardı.

Ermeni Patrikliği'nin bu teşebbüsü yanında, ayrıca, Patrik *Nerses Varjabedian* ile dokuz piskoposun imzasını taşıyan, 13 Şubat 1878 günlü bir dilekçe Rus Çarı'na, bir dilekçe de Başbakan Gorçakofa gönderilmişti²⁷². Bu dilekçelerde Rus Çarı'na "büyük kurtarıcımız" diye hitap edildiği gibi, Patrik Nerses'in Eçmiyazın Katogikosu'na yazdığı yazıda da şöyle deniyordu: "Çat 'a müracaat etmeliyiz. Bugün Türkiye, büyük ve önemli bir kısmını kaybetmiş bir

²⁶⁷ Karal, *aynı eser*, s. 130. İngiltere'nin, Kıbrıs'ın terki için Osmanlı Devleti'ne verdiği 23 Mayıs 1878 tarihli ultiimatonda, bu nokta açıkça ifade edilmişti. Bak.: Headlam-Morley, *Studies in Diplomatic History*, p. 199.

²⁶⁸ Karal, *aynı eser*, s. 131.

²⁶² Karal, *aynı eser*, s. 130-131.

²⁷⁰ *aynı eser*, s. 129.

^{2,1} Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, 1950, s. 202.

²⁷² Dilekçelerin metinleri: Esat Uras, *aynı eser*, s. 203-205.

*halde olarak, onun ayaklarının altında bulunuyor. Asya kısmına da bizim sahip olmağa çalışmamız lâzımdır. Türkiye o kısımda kalsa bile, bundan sonra Rusya'nın muti bir tâbii olacaktır. Herhalde Rusya'nın himayesine muhtacı. Daima onun teveccüh ve muhabbetini celbe, bugün olmasa bile, çok geç kalmayacak bir gün, meydana çıkacak olan Türkiye'nin Asya meselesi ortaya konulacağı zamanda, memleketimizdeki hissemize sahip olmak için şimdiden Ermeni meselesini çıkarmaya çalışmalıyız*²⁷³

Ermeniler, Ayastefanos anlaşmasından önce Edirne'de Grandük Nikola ve Kont İgnatiyef i ziyaret etmişler ve Ayastefanos barışına Ermeniler hakkında da hüküm koydurmaya çalışmışlardır. İgnatiyef, Edirne'de ermeni temsilcisine, “*Ermeni milleti bir millet olarak... Bulgarların elde ettiği hürriyete nail olamıyacaklardır. Çünkü Ermeniler Ermenistan 'da hazır bulunmadılar. Ölü kelime halinde kaldılar*” diye şikâyette bulunmakla beraber, “*Ben, daima Patrikiuizi takviye için hazırım. Patrik beklemesin, işe başlasın, tam zamanıdır*” diyerek²⁷⁴ ermenileri ayaklanmaya kışkırtmıştır. Bu ziyaretten sonra, Ayastefanos'ta Ruslarla Osmanlılar arasında barış görüşmeleri yapılırken, İstanbul'daki Ermeni Patriğinin başkanlığında bir heyet de Ruslara başvurmuş ve Ermenistan'a (!) özerklik verilmesini istemiştir. Tabî, bu özerkliğin arkasından, Balkanlarda olduğu gibi, bağımsızlık gelecektir. Ruslar özerklik isteğinin kendi sınırları içindeki ermenilere de örnek olmasından çekindikleri için, buna yanaşmamışlardır. Mamafih, ermenilerin iki aydır devam eden bu çabaları sonuçsuz kalmadı. Rusya, Ayastefanos Antlaşması'na 16'ncı madde olarak Ermenilerle de ilgili bir hüküm koydurdu. Buna göre, Rus askerinin işgal ettiği yerlerden çekilmesi halinde, iki devletin münasebelerine zarar verebilecek karışıklıklar çıkabileceğinden, Osmanlı Devleti ermenilerin bulunduğu yerlerde “*menafi-i mahalliyenii icab itdiği ıslahat ve tensikati*” vakit geçirmeksizin yapacak ve ayrıca, Ermenilerin, Kürüere ve Çerkeslere karşı güvenliğini sağlayacak.

Ayastefanos imzalanır imzalanmaz tepkiler başlayıp da Berlin Kongre'sinin toplanması söz konusu olunca, Ermeniler bu sefer çabalarını o tarafa yönelttiler. Meselâ, Ermeni Patriği 17 Mart 1878 günü İngiliz elçisi Layard'a yaptığı gizli bu ziyarette, ermenilerin özerkliği için İngiltere'nin yardımını istemişür. İngiliz elçisi, Patriğin kullandığı “*Ermenistan*” deyiminden ne kasteddiğini sorduğunda Patriğin verdiği cevap ilginçtir: Van ve Sivas Paşalıkları, Diyarbakır'ın büyük kısmı ve eski Kilikya Krallığı²⁷⁵. Elçi'nin, bu topraklar halkının çoğunluğunun Müslüman olduğunu söylemesi üzerine Patrik, Müslüman halkın da Osmanlı yönetiminden şikâyetçi olduğunu, bu sebeple de bir “*Hristiyan Hükümeti*” ter-

²⁷³ Uras, *aynı eser*, s. 207.

²⁷⁴ *aynı eser*, s. 215.

²⁷⁵ Kilikya Krallığı, Birinci Haçlı Seferleri sırasında, 1098 de, Çukurova bölgesinde kurulmuş olan bir Ermeni devleti olup, 1375 de Memlûklar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

cih edeceklerini söylemiştir. Nihayet, Patrik, özerklik isteklerinin kabul edilmesi ve Avrupa devletlerinin yardım etmemesi halinde, bu bölgenin ayaklanıp Rusya'ya katılacakları tehdidini de ileri sürmüştür²⁷⁰.

Ermeniler bu kadarla da yetinmeyip, büyük devletler başkentlerine de heyetler yollayarak, Berlin Kongresi'ne sunacakları istekler için destek sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim Ermeniler Berlin Kongresi'ne, Osmanlı Padişahı tarafından tayin edilen bir Ermeni vali tarafından yönetilecek bir "Özerk Ermenistan" tasarısı sundular²⁷⁷. Bu tasarı, "Ermenistan"ın yönetim esaslarını belirten bir çeşit "Teşkilât Yasası" idi. Tasarı o derece geniş yetkileri kapsamaktaydı ki, bir "bağımsızlık" kelimesi kullanılmamıştı. Bu "özerk" Ermenistan'ın sınırları batıda Fırat nehrinden başlayıp, Siirt, Ergani, Harput, Diyarbakır, Van ve Erzurum illerini de içine alıp, Rize'yi de bu Ermenistan'ın limanı yapıyordu.

Berlin Kongresi'nde İngiltere ile Rusya'nın dışındaki devletler Ermeni sorunu ile ilgili değildiler²⁷⁸. Rusya'nın özerklik konusundaki tutumunu daha önce belirttik. İngiltere ise, Kıbrıs'la ilgili 4 Haziran 1878 anlaşmasında, Osmanlı Devleti'nden, "... memalik-i mahrusada bulunan tebaa-i hıristiyanıye ve sairinin hüsn-i idare ve himayelerine müteallik ilerde *devleteyn beyninde kararlaştırılacak* olan ıslahat-ı lâzimeyi icra edeceği" taahhüdünü alarak, Ermeni sorununda sadece "ıslahat" taraftarı olduğunu çoktan göstermişti.

Bu sebeple Berlin Kongresi, Ayastefanos'un 16 ıncı maddesini biraz yumuşatarak 61 inci madde olarak benimsemiş, 16 ncı maddedeki Rus askerinin tahliyesi ve Osmanlı-Devleti'nin "arasıra" devletlere bilgi vermesi ve devletlerin de ıslahata "nezaret etmesi" ilkesini kabul etmekle yetinmiştir. "Arasıra" deyimini ile, Rusya'nın ikide bir Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmasının önlenmek istendiği açıktır.

Panslavistler gibi Ermeniler de Berlin Kongresi'nden, ümitlerinin cenaze törenini yaparak ayrıldılar. Fakat bu sorunun kapanması değildi. Aksine, Berlin Kongresi'nden sonra, Ermeni sorununda iki yeni unsur ortaya çıktı. Bunlardan birincisi, 1880 de İngiltere'de, "Türk Düşmanı" Gladstone'un ve Liberal Parti'nin iktidara gelmesi ve Ermeni ıslahau konusuna bir şiddet ve hırsla sarılmasıdır. Bu ise, sorunun milletlerarası plânda hareketliliğini ve dinamizmini korumasına sebep olmuştur.

İkinci unsur ise, Ermenilerin, düş kırıklığının sonucu olarak, amaçlarını gerçekleştirmek ve davalarını yürütmek için, şiddet yoluna başvurmaya, yani silahlı mücadeleye karar vermeleridir. Berlin Kongresi'nde Ermenilerin temsilci-

^{27,5} Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 106-107.

²⁷⁷ Tasarının metni: Gürün, *aynı* eser, s. 108-111; Uras, *adı geçen eser*, s. 227-235.

²⁷⁸ Karal, *adı geçen eser*, s. 132.

liğini yapan Başpiskopos *Hrimyanu*, “*Ermeni delegasyonu Doğu’ya, mücadelesiz ve isyansız hiç bir şeyin kazanılamayacağı hakkında öğrenmiş olduğu dersi de beraberinde götürecektir*” diyordu²⁷⁹. Lâkin silâhlı mücadele, her şeyden önce örgüdenmeyi gerektirirdi. Onun için, Ermeni Patriği, “*Bu gibi işler ne bir gün içinde, ne de bir adamın eliyle yapılamaz. Gelecek için hazırlanalım*” demiştir²⁸⁰. Dolayısıyla, 1878 den sonra Ermeni sorununun, esas itibariyle, milletlerarası plânda kaldığını, bu arada da ermenilerin örgütlenme işine giriştiğini görüyoruz.

Gladstone 1880 yılında iktidara gelir gelmez, hemen Ermeni sorununu ele almıştır. Yeni İngiliz Başbakanı Berlin Antlaşması’m imzalayan devletler nezdinde harekete geçerek, 11 Haziran 1880 de Osmanlı Devleti’ne ortak bir nota verilmesini sağladı. Notada, Bâbüâlî’nin, Berlin Antlaşması’nın 61 inci maddesiyle taahhüt ettiği ıslahata henüz başlamadığı ve her gecikmeden Osmanlı Devleti’nin sorumlu tutulacağı bildiriliyordu. Nota gayet sert bir ifade ile yazılmıştı ve tehdit havası taşıyordu. Bâbüâlî bu notaya 5 Temmuz 1880 de cevap vererek, Ermeni ıslahatı konusunda almakta olduğu tedbirleri ayrıntıları ile bildirdi. Devletler 7 Eylül 1880 de yeni ve yine sert ifadeli bir nota vererek, Bâbüâlî’nin açıklamalarını yetersiz bulduklarını bildirip, tedbirler konusunda eleştirilerde bulundular. Bâbüâlî, 3 Ekim 1880 de devleüere yeni bir muhtıra ile alınan tedbirleri açıkladı. Bu tartışmalar daha bir süre devam etti²⁸¹. Bu tartışmalarda dikkati çeken iki nokta olmuştur. Birincisi, devletlerin, Ermenileri Kürtlere karşı korumak için, Osmanlı Devleti’ne baskı yapıp, bir bakıma Kürtlerle Ermenileri karşı karşı getirme çabaları; İkincisi de, Osmanlı Devleti’nin aldığı her asayiş ve düzen tedbirinin, yine Ermeniler tarafından bir “Ermeni katliâm” gibi gösterilmesinden Osmanlı Devleti’nin şikâyetiydi.

Gladstone’un gayretkeşliği tepki yarattı. Bu sırada Rusya’nın içi ihtilâlcî hareketlerle karmakarışıkür. Hatta 1880 Aralık ayında Çar II. Aleksandr’a karşı bir suikast bile düzenlenir. Rusya ise, 1878 Berlin Antlaşması ile eline geçirdiği Tiflis, Erivan, Kars, Ardahan ve Batum’daki Ermenileri Ruslaştırmak ve onları Ortodoks Kilisesi’ne bağlamak için çaba harcadığından buralardaki ermenilerin tepkisine sebep oluyordu. Rusya’nın politikası İngiltere’den çok farklıydı²⁸². Fransa’nın derdi bu sırada Tunus’tur ve 1881 de bu Osmanlı toprağını işgal etmeye hazırlanmaktadır. Bismarck ise, Berlin’deki İngiliz elçisine, Ermeni ıslahatı

²⁷⁹ Sarkis Aramian, *The Armenian Community*, New York, Philosophical Library, 1955, p. 68.

²⁸⁰ Gürün, *adı geçen eser*, s. 116.

²⁸¹ Bütün bu tartışmalar için bak.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Talihi*, Cilt 1, Kasım 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983, (3. Baskı), s. 19-23; *Ottoman Archives, Yıldız Collection-The Armenian Question*, İstanbul, Tarihî Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1989, Vol. 2, p. 414-418; Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 118-122.

²⁸² Deboudour, *La Paix Armée*,. 226.

konusunda Bâbîâli'ye fazla yüklenmenin manasız olduğunu söylüyordu²⁸³. Avusturya da, Almanya gibi, Osmanlı Devleti'ne fazla yüklenmenin taraflısı olmadı. Bu sebeple İngiltere yalnız kaldı ve Ermeni sorununda Osmanlı Devleti'ne baskıda daha fazla ileri gidemedi. Sorunun, milletlerarası safhası şimdilik bu şekilde kapandı.

Lâkin, Gladstone'un teşebbüsü Ermeniler için bir ümit doğurmuştu. İngiltere'de kuvvüi bir destek bulacaklarına inanmışlardı. Bu sebeple, diplomatik faaliyeün durması, Ermenileri, silâhlı mücadeleyle daha fazla itti. Silâhlı mücadele ise, örgüdenme ile olurdu.

Esasına bakılırsa, Ermeniler buldukları yerlerde ve kendi aralarında, bir takım sosyal amaçlı dernekleri, daha 1878'den önce kurmuşlardı. Bu derneklerle bir dayanışma sağlamaktaydılar. 1878'den sonra ise örgütlenme, terör ve silâhlı mücadele amacına yönelmiştir²⁸⁴.

İmparatorluk içindeki ermeni cemiyetlerinin ilki, 1860 da İstanbul'da kurulan "*Hayırasever Cemiyeti*" (Benevolent Union) dir. Amacı Kilikya'yı yükseltmekti. 1870 ile 1880 arasında Van'da *Araratlı*, Muş'ta *Okulsevenler* ve *Doğu*, Erzurum'da *Milliyetçi Kadınlar* isimli dernekler ortaya çıktı. Okulsevenler ve Doğu dernekleri daha sonra birleşerek *Ermenilerin Birleşik Cemiyeti*'ni kurdular.

Bunların yanında ihtilâlcî dernekler de kuruluyordu. 1878 de Van'da *Kara Haç* derneği kuruldu. Amacı, ermenileri saldırılardan korumak için onları silâhlandırmak. 1882 de kapatılmıştır.

İhtilâlcî bir siyasal parti örgütü olarak ilk ortaya çıkan ise *Armenakan Partisi'dir*. 1885 de kurulmuştur. Programı'nın başlıca noktaları şunlardır: Parti'nin kuruluş sebebi, ihtilâl yolu ile ermenilerin kendi kendilerini idare hakkını elde etmektir. Parti amacına ulaşmak için, bütün milliyetçi ermenileri biraraya getirmek, ihtilâlcî fikirleri yaymak, üyelere silâh kullanmayı ve askerî disiplini öğretmek, silâh ve para sağlamak, gerilla kuvvetleri oluşturmak ve halkı genel bir harekete hazırlamak gibi yollara başvuracaktı. Bir merkez örgütü olacak ve bölgelerde de bölge komiteleri oluşturulacaktı. Ayrıca, diğer ihtilâlcî gruplarla işbirliği için de özel bir komite teşkil olunacaktı. Silâh kullanmak ve askerî strateji konularındaki bilgilerin, Van Ermeni Okulu'nda, Rus konsolosu Binbaşı Kamsaragan tarafından verildiği belirdmiştir.

Bu dernekler içinde asıl önemli iki tanesi, şüphesiz *Hmçak* ve *Taşnak* komiteleridir.

²⁸³ Karal, *adı geçen eser*, s. 135.

²⁸⁴ Ermenilerin bu örgütlenmeleri ve ermeni komiteleri konusunda, Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 128-134 dan faydalandık.

İhtilâlcî Hınçak Partisi: Hınçak (Hunchak veya Hentchak) Ermenice’de *Çan* demektir. 1887 de İsviçre’de kurulmuştur. Marksist ilkelere sahipti ve 1890 dan itibaren faaliyetlerini Doğu Anadolu’ya yaymaya başlamıştır²⁸⁵. Marksist niteliği dolayısıyla, Hınçak’a göre, bugünkü düzen ihtilâl yoluyla ortadan kaldırılmalı ve onun yerine, ekonomik gerçeklere ve sosyal adalete dayanan yeni bir toplum düzeni getirilmelidir. Parti’nin ilk ve yakın hedefi, Türkiye Ermenistanı’nın siyasal ve millî bağımsızlığını sağlamaktır. Türkiye’de ihtilâl yoluyla gerçekleştirilecek amaca varmak için, kullanılacak metod, propaganda, tahrik, tethiş ve işçi ve köylü hareketidir. Tahrik ve tethiş, halkın cesaretini arttırmak için gerekliydi. Hükümete karşı nefret yaratmak, tahrikin başlıca yollarıdır. Tethiş hareketlerini yürütmek için özel bir örgütlenme yapılacaktır. İhtilâli gerçekleştirmek için en müsait zaman Türkiye’nin savaşa girdiği dönem olacaktır. Süryaniler, Kürtler, Türklere karşı mücadelede kazanılmalıdır. Programında, yakın amaca, yani İhtilâle ulaşmanın çaresi olarak, “*Türkiyedeki Ermeni bölgelerindeki genel kuruluşu alt-üst etmek, değiştirmek, genel isyanla Türk Hükümetine karşı savaş açmak*” gösterilmektedir²⁸⁶.

Hınçak Partisi içinde görüş ayrılığı çıktı ve özellikle sosyalist fikirlere karşı olanlar, 1898 de İskenderiye’de *Yeni Hınçak Partisini* kurdular. Tethiş olayları ile tanınan ise, esas Hınçak Partisi’dir.

Hınçak Partisi, 1896 daki genel kongresinde, “*Hınçak İsyân Cemiyet. Kanının Âlisi*” başlıklı bir belge kabul etti. Buna göre, Hınçak ~Cerniye ti ve yi Partisi’nin tek görevi ayaklanma çıkarmaktır. Osmanlı İmparatorluğu bu yönder bir takım ayaklanma bölgelerine ayrılmıştı²⁸⁷.

Ermeni İhtilâlcî Federasyonu (Taşnaksutyun): Taşnaksutyun ermenicede *fe derasyou, ittîfak* anlamına gelmektedir. Rusya’dakiler de dahil olmak üzere, bir çok ermeni gruplarının biraraya gelmesinden meydana geliyordu. Hınçak d: buna katılmış ve federasyon 1890 da ortaya çıkmış ise de, Hınçak bir süre sonra; Taşnaksutyun’dan ayrılmıştır. Taşnak Partisi, 1892 de Tiflis’te yaptığı toplantı; bir program kabul etmiştir ki²⁸⁸, bu program, ihtilâlcî gruplar kurmayı, çetele teşkil etmeyi, halkı silâhlandırmayı, kavgayı teşvik etmeyi, Hükümeti yıldırması Hükümet müesseselerini yağmalamayı ve insan ve silâh sağlamayı öngörmek teydi. Taşnak tam anlamı ile bir terör örgütü olarak kurulmuştur.

Bu bilgiler de göstermektedir ki, dünyadaki bütün ermeniler, Osman! İmparatorluğu’nda ayaklanma çıkartmak amacı ile örgütlenmiş bulunmaktaydılar. Ayaklanma için bahane bulmak veya yaratmak tabiatıyla güç olmadı²⁸⁹.

²⁸⁵ Hınçak Komitesi’nin tüzük metni: Uras, *adı geçen eser*, s. 434-441.

²⁸⁶ *Ottoman Archives-Yıldız Collection: The Armenian Question*, Vol. 1, p. 10.

²⁸⁷ Karal, *adı geçen eser*, s. 136.

²⁸⁸ Bu programın metni: Uras, *adı geçen eser*, s. 445-452.

²⁸⁹ Karal, *aynı eser*, s. 137.

1885 de Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması hareketi, Ermenileri de harekete geçirdi. Londra, Viyana, Rusya ve İran'da bulunan Ermeni komiteleri, geniş bir propaganda faaliyetine girişerek, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri ayaklanmak için kışkırtılar. Avrupa devletlerine beyannameler göndererek bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını istediler.

Dişardan gelen bu kışkırtmalar, içerdeki Ermeniler ve ermeni komiteleri üzerinde etkisiz kalmadı. 1889 Mayısında *Van olayı* meydana geldi. *Armeuakan* Partisine mensup üç ermeni, Kürt kılığına girip, Türk sınırından gizlice geçerek Van'a gitmek isterlerken, Van-Başkale yolunda Türk zaptiyeler tarafından durdurulduklarında, silâhlarını teslim etmeyince çatışma çıkmış, üç ermeniden biri ölmüş, biri yaralanmış ve diğeri de kaçmıştır. Bunların üzerlerinde çıkan mektuplardan, bunların İngiltere ve Fransa'daki ermeni kuruluşları ile yakın bağlan-tıları olduğu anlaşılmıştır.

Bu olayın arkasından *Erzurum ayaklanması* patlak verdi. 20 Haziran 1890 da çıkan bu ayaklanmanın sebebi ise, Erzurum'daki Sanasaryan okulunda ve kiliselerde, Ermenilerin Rusya'dan getirdikleri silâhları depo ettiklerinin haber alınması üzerine Vali'nin de buralarda arama yaptırmak istemesidir. Fakat aramanın yapılacağı Köpek Boğos adında biri tarafından, bir kaç saat önceden okula haber verilmiş ve her şey çabucak ortadan kaldırılmıştır. Tabii, sonunda aramadan bir sonuç çıkmamıştır. Fakat, bu arada komitacı ermeniler, aramaya gelen subay ve erlerin üzerine ateş açtılar. Müslüman halka da saldırdılar. İki saatlik çarpışmalarda, her iki tarafın 100 den fazla ölü ve 200-300 kadar yaralı vardı²⁰⁰ *. Osmanlı Devleti duruma hemen hâkim oldu.

Ermenilerin Erzurum'da böyle kanlı bir olay çıkarmak istemelerinin sebebi, bu şehirde Rus, İngiliz ve Fransız konsolosluklarının bulunmasıydı. Sandılar ki, bu konsoloslar, olayı büyütüp bütün dünyaya yayacaklar. Halbuki böyle olmadı ve bu bakımdan hayal kırıklığına uğradılar. Taşnaksut/un komitacılarından biri bu olay dolayısıyla şöyle demiştir: "*Biz, inanyorduk ki, Erzurum'daki Avrupa devletleri konsolosları, derhal bu olayı müthiş bir şekilde hükümetlerine yansıtacaklar ve Ermeni sorunu da bu suretle hemen bir sonuca bağlanmış olacaktır. Fakat bu olmayınca, herkesi büyük bir şaşkınlık kapladı*"²⁹¹.

Erzurum ayaklanması 1890 Haziranında oldu. Hemen arkasından, Temmuz ayında bu sefer İstanbul'da *Kumkapı* olayları meydana geldi. Olayların ve kışkırtmaların tâ Erzurum'dan İstanbul'a intikal ettirilmesini ise, demin sözünü ettiğimiz, Taşnak komitacısı şu şekilde belirtmektedir: "*İdare heyetimizde bu sorunu (Erzurum'un başarısızlığı) tartışarak şu sonuca vardık: Büyük Avrupa devletlerini bu taş gibi duygusuzluklarından çıkarmak için, Padişahın başkentinde,*

²⁰⁰ *Ottoman Archives-Yıldız Collection: The Armenian Question*, Vol. 3, p. 49.

²⁹¹ aynı kaynak, s. 49-50.

elçilerin burunlarının dibinde büyük bir gösteri tertiplemek. Erzurum ayaklanmasına epey umut bağlanmıştı. Fakat istenildiği gibi bir netice elde edilemedi. Bununla beraber ilk adımdı TM.

İşte İstanbul'daki Hınçak Komitesi, büyük devletlerin ilgisini çekmek için büyük bir gösteri yürüyüşü düzenliyor. Gösteride, Patrik Âşıkyan vasıtasıyla Padişah Abdülhamid'e bir dilekçe yahut bir bildiri götürülmesi de plânlanıyor. Lâkin Patrik buna yanaşmayınca, Patriği zorla bir arabaya sokuyorlar ve aynı zamanda da, “Yaşasın Hınçak Komitesi, Yaşasın Ermeni milleti, yaşasın Ermenistan” diye bağırmaya başlayınca, Patriğin arabası askerler tarafından çevrililiyor. Bunun üzerine Hınçak komitacıları, askere ateş etmeye başlıyor. Tabii asker de cevap veriyor. Ne var ki, Ermeniler 2 ölü verdikleri halde, 6-7 asker ağı ve 10 kadar asker de hafif yaralanıyor. Tabii olay bastırılıyor.

Gösterileri yönetmiş olan Cangülyan adlı Hınçak komitacısı, “*Anadoluda işlenecek cinayetler, Awupa'yi belki ilgilendirmezdi. Bundan dolayı, elçilerin gözlerinin önünde, Awupa'nın ilgisini çekmek için bir şikâyet hareketi yapmak şar oluyordu*” dedikten sonra, Anadolu'daki hareketlerin Rusya'yı endişelendirebileceğini, lâkin İngiltere'nin ermeni davasına yatkın olması sebebiyle, İstanbul olaylarının daha etkili olabileceğini söylemiştir^{202 203}.

Padişah'a gönderilmek istenen bildiride de, Doğu Anadolu'da Ermenileri silâhsızlandırılmasından şikâyet edilmekteydi²¹⁴.

1892 Temmuzunda bu defa *Merzifon'da olaylar* çıktı. Merzifon, 1892-189: yıllarında, Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Tenüs, Aziziye'yi kapsayan bölgeni] Hınçak Komitesi merkeziydi. “Küçük Ermenistan İhtilâl Kolitesi” adını taşıyordu. Komitenin başkanı, Merzifondaki Amerikan kolejinin öğretmeni ola] Karabet Tomayan'dı ve Kolej de Hınçak'ın karargâhı niteliğindedi. Buradaki halka mütemadiyen bildirimler dağıtılıyordu. Bu bildirimler köylere kadar gid yordu. Bu arada Hınçak komitacıları bu bölgede, 1892 Temmuzunda, post soygunculuğuna başladılar. Bu soygunlar sırasında posta sürücülerini ve zaptiye leri öldürdüler. Bunların paralarını çaldılar. Soygunların elebaşısı, bu Tornaya ile yine Kolej'in sekreteri Kayayan idi. Tabii her ikisi de ve diğer komitacılar y; kalandı, muhakeme edildiler ve bazıları idama mahkûm oldular. Fakat İngiliz protestan kiliseleri ve din çevrelerinin baskısı ile Tomayan ve Kayayan Padişah tarafından affedildiler ve İngiltere'ye gittiler.

Merzifon olaylarını *Sasım Olayları* izledi. 1894 yılında İngiltere'nin Van kolosunun sözde incelemeler yapmak amacı ile, Ermenilerin yoğun olduğu bö

²⁰² *Ottoman Aı chives*, s. 50.

²⁰³ *aynı kaynak*, s. 51.

^{21,4} Bildirinin metni: *aynı kaynak*, s. 52-53.

gelerde dolaşmaya kalkması, Sasun olaylarının yakın sebeplerinden birini teşkil etti. Ermeniler, konsolosun dolaşmasını, Osmanlı otoritelerine karşı direnmeye geçilmesi için bir işaret gibi telâkki etti. Tiflis'te olan Hınçak cemiyetinin ajanları da sınırı geçerek, Osmanlı ermenileri arasına yayıldılar ve isyan saatinin gelmiş olduğunu ihtar ettiler. Ayaklanma için, Bitlis'in Sasun kasabası seçildi. Sasun, Mutki ve Garzan ilçelerine yakın olup, o zaman nüfusu 20 bin kadardı. Bunun 10 bin kadarı Müslüman 8 bin kadarı da Ermeniydi. Halk, ermeniler de dahil olmak üzere, Zazaca ve Kürtçe karışık bir dil konuşuyordu²⁹⁵.

8 Ağustos 1894 günü Sasun'un Şenik köyünde bir kaç koyunun Kürtler tarafından kaldırılması üzerine Ermeniler, ele geçirdikleri Müslümanları katletmeye başladılar. Diğer köylerde de zaten vergi vermemek, hükümet memurlarına direnmek gibi serkeşlik yapıyorlardı. Bu sebeple ayaklanma hızla gelişti. Padişah Abdülhamit, ayaklanmanın sert bir şekilde bastırılmasını istedi. Gerçekten Ermenilere karşı çok sert davranıldı ve epey Ermeni kırıldı²⁹⁶. Osmanlı Devleti bütün Ağustos ve Eylül aylarında bu ayaklanma ile uğraşmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı almış olduğu bu sert tedbirler üzerine, İngiltere ve Rusya harekete geçtiler ve İslahat yapılmasında ısrar ettiler. İngiltere ve Rusya'ya Fransa da katıldı. Üç devletin İstanbul'daki elçileri, Ermeni Patrikhanesinin verdiği esaslar dairesinde, bir ıslahat projesi hazırladılar. Bu ıslahat projesi, Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Diyarbakır ve Harput vilâyetlerini kapsıyordu. İngiltere, bu projeye, bu vilâyetlere tayin edilecek valilerin, yabancı devletler tarafından tayin ve azlini öngören bir madde de sokmak istediysede, diğer iki devlet buna yanaşmadı. Bu sırada Üçlü İttifak Osmanlı Devleti'nin tutuyordu ve İngiltere ile yürüme reddetti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksları daima desteklemiş olan Rusya ise, artık Ortodoksları tutmuyordu; çünkü İngilterenin politik amaçlarına hizmet etmek istemiyordu. 1894 ittifakı ile Rusya'ya "zincirlenmiş" olan Fransa da, Ermeni sorununda, kendi çıkarı için savunulacak bir şey görmüyordu²⁹⁷. Dolayısıyla, İngiltere'nin isteği kabul edilmiş olsaydı, İngiltere, Ermeni sorununa istediği gibi müdahale edebilme ve Ermenilerin bağımsızlığını gerçekleştirme yolunda büyük imkâna sahip olacaktı.

Bu arada şunu da belirtelim ki, Ermeni kuruluş ve komitelerinin yoğun propagandaları sonucu, Sasun olayları bütün Avrupa'yı ayağa kaldırmış ve Osmanlı Devleti aleyhine yoğun bir hava yaratmıştı.

Üç devlet temsilcisinin İstanbul'da hazırladığı projede, vilâyet sayısının azalması, siyasî suçlardan mahkûm olan ermenilerin affı, göç eden veya sürgüne gönderilen ermenilerin memleketlerine dönmelerine izin verilmesi, Bitlis olayları sırasında zarar gören ermenilere tazminat ödenmesi gibi hususlar vardı.

²⁹⁰ *Ottoman Archives...*, Vol. 3, p. 59.

²⁹⁶ Karal, *adı geçen eser*, s. 137-138.

²⁹⁷ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 227-228.

Osmanlı Devleti Bitlis olaylarını araştırmak ve soruşturmak üzere buraya bir heyet yollamıştı. İngiltere, tarafsız olacağını ileri sürerek, milletlerarası bir heyet gönderilmesinde ısrar etti. Uzun tartışmalardan sonra, İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerinden meydana gelen ikinci bir heyet kuruldu. Bu heyetin çalışmaları ve soruşturmaları da İngiltereyi memnun etmedi. Sorgulanan şahiderin, etki altında bırakıldığı iddia etü. Hasılı bu çalışmalardan da bir sonuç çıkmadı.

İngiltere'nin baskısı altında kalan ve sorunun çıkmaza girdiğini gören Osmanlı Devleti, duruma bir an önce bir çözüm bulmak için Almanya'nın aracılığına başvurduysa da, Almanya bu işe karışmak istemedi. İngilizler ise, 11 Mayıs 1895 de sunulan ıslahat projesine²⁹⁸ bir an önce cevap vermesi için Osmanlı Devleti'ni sıkıştırıyorlardı. İngiltere Başbakanı Lord Salisbury, 28 Haziran 1895 de, Sadrazam Sait Paşa'ya gönderdiği tehditlerle dolu mektubunda şöyle diyordu: "*Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu çok büyük tehlikeye dikkati çekerim. İktidara geldiğim gündeberi, İngiltere'de kamu oyunun Osmanlı Devleti aleyhine döndüğünü hayretle görüyorum. Bu devletin devam etmeyeceğine dair kanaat günden güne artmaktadır... Ne Almanya, ne İtalya, ne Avusturya, İngiltere'nin Doğu Soruu'ndaki politikasına engel olamazlar. Fransa, Rusya'ya sâdiktir. Osmanlı Devleti'nin devamına yarayan şey yalnız İngiltere'nin Rusya ile müttefik olmamasıdır. Eğer ittifak vâki olursa, tehlike son dereceye gelir. Osmanlı Devleti sona erer*"²⁹⁹. İngiliz Başbakanı'nın düşüncesine, göre, "*Ermeni sorunu yatışsa dahi, Osmanlı Devleti yaşayabilmek için çok çürüktür*". Yine Salisbury'ye göre, İngiltere Kırım Savaşı arifesinde Çar'ın teklif ettiği paylaşmayı reddetmekle hata etmişdir³⁰⁰.

Salisbury, 1 Ağustos 1895 te Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada da, doğrudan Ermeni sorununu ele alarak, Osmanlı Devleti, bağımsızlık ilkesi bahanesini ileri sürerek, ermeniler hakkındaki ıslahatı savsaklayacak olur, ve "devlelerin nasihatlerini dinlemezse", gayet büyük ve "korkunç" bir hatada bulunmuş olacağını ve bunun Osmanlı Devletü'ne "felâket" getireceğini söyledi³⁰¹.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bu şekildeki tehditleri, Rusya'yı telâşlandırdı. İngiltere'nin ermeni politikası ve ermenileri desteklemesi, Kafkaslar'daki ermeniler bakımından, Rusya'yı kuşkulandırmaya başlamıştı. Kaldı ki, Rusya İngiltere'nin ermeni politikasının manasını çok iyi anlıyordu. Rusya, Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin kontrolü alına düşmesine izin veremezdi. Bu sebeple, Rusya, daha 11 Mayıs 1895 tarihli ıslahat projesine Osmanlı Devleti'nin cevabını

²⁹⁸ 40 maddelik bu projenin ve proje hakkındaki Bâbiâli mütaleasının metni: *Ottoman Ai'chives.....* Vol. 2, p. 205-227.

²⁹⁹ Karal, *adı geçen eser*, Cilt VIII, s. 139. İngiltere'de 1895 Haziranında yapılan seçimlerde Muhafazakârlar kazanmış ve Salisbury ikinci defa Başbakanlığa gelmişti.

³⁰⁰ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, Kısım 1, s. 87.

³⁰¹ Karal, *aynı eser*, s. 140.

beklemeden, bu projenin uygulanmasına yönelik zorlayıcı tedbirlere katılmayacağı bildirildiği gibi, Fransa'yı da aynı şekilde bir tutuma teşvik etti³⁰². Bundan cesaret alan Osmanlı Devleti de, 11 Mayıs 1895 tarihli ıslahat projesini reddetti ve ıslahaün sadece Ermeniler için değil, bütün Osmanlı İmparatorluğu için düşünülmekte olduğunu bildirdi.

Durumun bu şekil aldığını gören ermeniler, devletlerin dikkatini bu sorun üzerinde tutmak için, bu sefer İstanbul'da yeni bir olay çıkardılar. Bu da, İstanbul'da 18 Eylül 1895 de yaptıkları *Bâbiâli Yürüyüşü*'dür. Bâbiâli'nin 1 Ekim 1895 deki resmî bildirisindeki deyimle, "Ermenilerin hamal ve tulumbacı" esnafından bir takım insanların giriştiği³⁰³ bu yürüyüşün amacı, Hıncak Komitesinin büyük devletler elçilerine yürüyüşten önce verdikleri bildiriye göre³⁰⁴ * * 307, "Bâbiâli ile Avrupa'ya, Ermeni halkının istediklerini bildirmek" ti. Fakat her zaman olduğu gibi, gûya masûmane yapılmak istenen yürüyüş, önceden plânlandığı gibi, "Ermeniler ya ölüm ya hürriyet istiyor" âvâzeleri ve "Erzurum Ermeni dağlarından bir ses çınladı" marşları ile, sayıları bir ara 5 bini bulan ermenilerin Türk jandarmasına ve polisine ateş açtığı bir ayaklanmaya dönüşmüştü³⁰⁰.

Bâbiâli yürüyüşünde kan akmadığı gibi, ermenilerin Bâbiâliye saldırıları da Türk askeri tarafından önlendi. Fakat bu olay, ve gösterilerin saldırgan niteliği karşısındaki becereksizlik, hükümetin durumunu da ortaya koymuştur³⁰⁰.

Bu olayın bir diğer ilginç yanı da, olayın sadece bir "yürüyüş" sınırları içinde kalmayıp, softaların da ayaklanıp, Müslüman halk ile ermeniler arasında çatışmalar sebep olmasıdır.

Bundan başka, İstanbul olayları, kısa zamanda, Trabzon, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Antep ve Maraş vilâyetlerine de bulaştı. Buralarda da kıyımlar oldu. Avrupa yeniden, "Ermeni mezalimi" havası ile çalkandı. Osmanlı Devleti'nin, ermenileri tertipli bir şekilde yoketmeye çalıştığı propagandası bütün şiddetle hüküm sürdü.

1895 yılındaki bu ermeni ayaklanmalarında, Osmanlı Devleti tarafından resmen tesbit edilen ölü ve yaralı sayısı şöyledir: Müslümanlardan 1828 ölü ve 1433 yaralı. "Gayrı Müslim"lerden ölü sayısı 8717 ve yaralı sayısı da 2238 dir³⁰¹.

İstanbul olayları ve bunun Doğu Anadolu vilâyetlerine de yayılması ve Avrupa kamu oylarında beliren tepkiler, İngiltere'yi bir kere daha Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirdi. Devletler, İstanbul'daki uyruklarını korumak

³⁰² Debidour, *La Paix Aimée*, p. 228.

³⁰³ Resmî bildirisinin metni: *Ottoman Archives...*, Vol. 3, p. 69.

³⁰⁴ Hıncak bildirisinin metni: *aynı kaynak*, p. 65-66.

³⁰⁹ *aynı kaynak*, p. 67.

³⁰⁰ *aynı kaynak*, p. 67.

³⁰⁷ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 157.

için İstanbul önlere savaş gemileri gönderdiler. İngiltere derhal müdahaleyi taraftardı. Fakat Rusya kendisini frenledi. Güvenliğin sağlanması için Osmanlı Devleti'ne zaman verilmesi gerektiğini bildirdi. Almanya, Avusturya ve Fransa da Rusya'yı destekledi. İngiltere yalnız kaldı. Osmanlı Devleti de ayaklanmaları bastırdı³⁰⁸. Bunun arkasından da, Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere ve Fransa ile mutabık kalarak, 22 Ekim 1895 de, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas illerinde uygulanmak üzere 32 maddelik bir ıslahat tüzüğü kabul etti³⁰⁹.

İstanbul olayları sırasında, Osmanlı Devleti'ni meşgul eden bir başka ermeni ayaklanması da, *Zeytun ayaklanması*'dır³¹⁰. *Zeytun*, Maraş vilâyetine bağlı, dağlık ve toprağı verimsiz bir ilçeydi. Bugünkü adı *Süleymanlı*'dır. *Zeytun* halkı, Osmanlı Devleti'nin eski dönemlerinde de "isiliği" ile bilinmektedir. Geçmişte de devlet otoritesine karşı çok ayaklanmaları olmuştur. Bunun da sebebi, *Zeytunluların* 1884 de yandığını iddia ettikleri ve tamamen uydurma olduğu anlaşılan, IV. Murad'ın bir fermanıdır³¹¹. Ferman'a göre, Padişah IV. Murad *Zeytun*'luları bir çok vergilerden muaf tuttuğu gibi, Osmanlı memurlarının bu kasabaya uğramamalarını emredip, "*imtiyaz ve bağımsızlık*" bahşetmiş. Kendisinden önceki I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman gibi padişahlardan çok farklı olarak, Osmanlı Ordularının başına geçip Bağdad'ı ele geçiren, savaşta cesur olduğu kadar acımasız da olan, sert ve otoriter karakterli bir Padişah olan IV. Murad'ın (1623-1640) üç-beş kişilik *Zeytunlu* halkına böyle, devlet otoritesini yokeden ve bağımsızlığa kadar giden imtiyazlar veren bir fermanı isdar ettiğini kabul etmek, manüğa gayet ters düşmektedir.

Zeytun ayaklanması 1895 Temmuzunda Hınçak komitesi tarafından çıkarılmıştır. Hınçak propagandacıları, silâh ve para ile köylere kadar halkı kandırıp, ayaklanma başlar başlamaz, İngiliz donanmasının da Mersin ve İskenderun'a geleceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine 2 bini silâhsız, 4 bini silâhlı *Zeytunlu* saldırılara başlayarak kışlayı ve hükümet binasını sarıyorlar. Kaymakam, 50 subay ve 600 er esir ediliyor. Esirler daha sonra *Zeytunlu* kadınlar tarafından öldürülüyor. Bunun üzerine etraftaki Türk kuvvetleri harekete geçerek, yapılan çarşımalarda âsileri *Zeytun*'a sığınmaya mecbur bırakıp, *Zeytun*'u kuşatmaya başlıyorlar. Asiler imha edileceği sırada, devletlerin elçileri Bâbüâlî'ye başvurup aracılık teklifinde bulunuyorlar ve Bâbüâlî de bu teklifi kabul ediyor. Bunun üzerine Altı devletin Halep'teki konsolosları 1 Ocak 1896 da *Zeytun*'a giriyorlar. 28 Ocak 1896 da da *Zeytun*'lularla bir barış (!) anlaşması yapılıyor. Bu 15 maddelik anlaşma ile, Hınçak reisleri ile âsilerin, Avrupa'ya gitmeleri, kalanların affedilmeleri, *Zeytun*'a devletlerin onayı ile "Vali" tayin edilmesi, *Zeytunluların* 5 yıl

³⁰⁸ 1895 yılında Doğu illerinde çıkan ayaklanmaların listesi için bak.: Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 155.

³⁰⁹ Bak.: *aym eser*, s. 171.

³¹⁰ Bu konuda bak.: *Ottoman Archives...*, Vol. 3, s. 72-82; Gürün, *aym eser*, s. 157-161.

³¹¹ Varlığı iddia olunan fermanın metni: *Ottoman Archives...*, Vol. 3, s. 73.

için vergiden muaf tutulmasaları, Zeytun'da ancak bir bölük Türk askerinin bulunması, v.s. gibi hususlar kabul ediliyordu³¹².

Böylece Zeytun ayaklanması, Ermeni Sorunu'nda Osmanlı Devleti'nin, sadece iübar değil, egemenlik ve bağımsızlığından da önemli ölçüde kayba uğraması sonucunu veriyordu.

1896 yılı böyle başlamakla beraber, bu kadarla kapanmadı. 1896 Haziranında *Van Ayaklanması* paüak verdi. 1 Haziran 1896 da başlayan bu ayaklanma, Taşnaksutyun'un eseridir. Yalnız, Taşnaksutyun'a katılan Hınçaklılar da bu ayaklanmada önemli rol oynamıştır^{313 314}.

Van ayaklanmasının hazırlıkları bir yıldanberi yapılmaktaydı. Ermeni halktan toplanan "silâh vergisi" ile, ve ölüm tehdidi ile ermeni halka gönderilen mektuplarla, halktan para toplanmış, silâh ve cepane yığınağı yapılmış, ayaklanmayı yönetecek olanlar da, İran ve Rusya yoluyla gelerek, ayaklanmanın başına geçmişlerdir. Ayaklanma 15-24 Haziran 1896 arasında devam etmiş olup, bu ayaklanma bastırıldığında, 418 Müslüman ile 1715 ermeni hayatını yitirmiş ve 363 Müslümanla 71 ermeni de yaralanmıştır.

Van ayaklanmasının arkasından 26 Ağustos 1896 günü İstanbul'da meydana gelen *Osmanlı Bankası Baskını* da yine bir Taşnaksutyun terör hareketidir³¹¹ 1895 Eylülünde Hınçak'ın organize edip de başarılı olamadığı bir teşebbüsü şimdi Taşnaksutyun tekrar ediyordu. Yani amaç yine, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa kamu oyunun dikkatini, Ermeni Sorunu dolayısıyla İstanbul'a çekmek ve Avrupa'yı harekete geçirmektir. Saldırının Osmanlı Bankası'na yöneltilmesinin sebebi ise, bu bankanın bir milletlerarası banka durumunda olması ve bundan dolayı da, böyle bir bankaya saldırı dolayısıyla Avrupa'yı kıskırtmaktır.

Osmanlı Bankası Müdürünün sekreterinin daha sonra yaptığı açıklamaya göre, bankaya yapılacak baskın ve saldırı üç ay önce yabancı ülkelerdeki ermeni komiteleri tarafından hazırlanmış ve hareketi yönetecek olanlar, olaydan üç hafta önce İstanbul'a gelmişlerdir. Saldırı geniş plânlı olup, aynı anda başka yerlere de bombalı saldırılar yapılmak suretiyle, güvenlik kuvvetlerinin Osmanlı Bankası baskınına müdahale etmelerini önlemektir. Bombalar ve dinamitler Türkiye'den sağlanmıştı.

Teröristlerin 26 Ağustos günü İstanbul Osmanlı Bankası'na yaptığı baskında, ermeni teröristlerden 3 kişi ölmüş ve 6 kişi yaralanarak, saldırganlardan 17 kişi sağ kalmışür. Lâkin güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi üzerine çıkan çâüşmalarda, 125 asker ve 25 kişi de yaralanmışür. İlginç bir durum da, baskından sonra sağ kalan 17 teröristin Banka Müdürü Edgar Vincent'e sığınmalarıdır.

³¹² Anlaşmanın metni: *aynı kaynak*, s. 76-77.

³¹³ Van ayaklanması için bak.: *Ottoman Archires...*, Vol. 3, p. 82-88; Gürün, *aynı eser*, s. 161-163.

³¹⁴ Bu olay için bak.: Gürün, *aynı eser*, s. 163-168.

Osmanlı Devleti bu ayaklanmayı da bastırdı. Ama ne var ki, Ermeni çevreleri kendilerinin düzenlediği bu terör olayım, yine Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yoluyla yayarak, Osmanlı Bankası olayında, 4-6 bin kişinin öldüğünü iddia etmek suretiyle, bunun büyük çoğunluğunun Ermeni olduğunu imâ etmek istemişlerdir. Osmanlı Devleti, bir çok ermeni ile beraber, 300 kadar Müslüman'ı da tutuklayıp mahkemeye sevk etmiştir.

Nihayet 19. yüzyılın son ermeni ayaklanması, 1897 yılında, 2. *Sasun Ayaklanması* oldu³¹⁵. Taşnak çetelerinin, Osmanlı Bankası darbesinden sonra ikinci darbeyi Doğu Anadolu'da vurmak istemeleri üzerine, 1897 Temmuzunda İran üzerinden Van'a yönelmeleri ve Taşnak çetelerinin bu bölgede, güvenlik kuvvetlerinin direnmeleri ile karşılaşmaları üzerine geri çekilmeleri, Taşnakları yeniden Sasun ve Muş üzerine yöneltmiştir. Bunun üzerine 1904 Nisanında buralarda patlak veren ayaklanma, Sasun tepelerinden ,Muş ovasına ve Van'a kadar yayıldı. Nisan'da başlayan bu ayaklanma, Temmuz ortalarına kadar sürdü ve Ermenilerin söylediğine göre, bu çarpışmalarda, 932-1132 Türk "öldürülmüş" ve sadece 19 ermeni ölmüştür. Fakat buna rağmen Ermeni kuruluşları ve komiteleri bu ikinci Sasun ayaklanmasını da "*Ermeni katliâmına* dönüştürdü. Mamafih, bu ikinci Sasun ayaklanmasının bu kere Avrupada yeteri kadar ilgi uyandırmadığı da bir gerçektir.

Ermeni Sorunu, bu şekilde I. Dünya Savaşı'na veya daha kesin bir deyimle 1915 Nisanına kadar devam etti. Bu tarihten sonrası ise, günümüze kadar devam edecek ve "uydurma tarih" hikâyelerine konu olacaktır.

BEŞİNCİ KISIM

MAKEDONYA SORUNU

Osmanlı Devleti'nin Girid ve Ermeni sorunları ile uğraşmakta olduğu bir sırada gelişen ve milletlerarası bir nitelik kazanarak 20. yüzyıla da sarkan bir başka sorun da *Makedonya Sorunu* olmuştur. Hatta denebilir ki, 1878 den sonra Balkan diplomasisi, giderek patlayıcı bir madde niteliğini kazanan Makedonya sorunu etrafında dönmüştür³¹⁶.

"Makedonya" deyimini Osmanlı İmparatorluğu tarafından kullanılan bir deyim olmayıp, Berlin Kongresi'nden sonra Balkanlılar tarafından ortaya atılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu toprakların adı "Rumeli" olup, Selânik, Manastır,(Bitolj veya Bitola) ve Kosova (bugünkü Kosovo-Metohija) vilâyetlerinden meydana geliyordu. Makedonya'nın, özellikle Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında çetin mücadelelere konu olmasının, stratejik ve ekonomik olmak üzere iki önemli sebebi vardır. Stratejik bakımdan Makedonya'nın önemi, Orta Avrupa'yı

³¹⁵ Bu konuda bak.: Gürün, *aynı eser*, s. 166-167.

³¹⁶ L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1961, p. 517.

Akdeniz'e bağlayan Morava ve Vardar nehirlerinin meydana geldiği iki büyük vâdiye sahip olmasıdır. Hele Vardar vâdisi doğrudan Selânik'e kadar uzanır. Bu bölgedeki bütün fetihler bu vâdilerden geçmiştir.

Ekonomik bakımdan ise, coğrafi yapısı genellikle dağlık olan Balkanların, en here keti [toprakları da, bu vâdiler sebebiyle, Makedonya'dadır³¹⁷].

Bu iki faktörün dışında, Makedonya'yı bir çauşma konusu haline getiren bir başka faktör de bu toprakların emik yapısıydı. Üzerinde yaşayan halkların kökenlerine göre, Makedonya bir etnografya müzesi gibiydi. Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırpalar, Ulahlar, Arnavutlar, yahudiler, yanyana yaşamaktaydılar. Bununla beraber, Türkler çoğunluktaydılar ve bu toprakların fethindenberi köylere kadar yerleşen Türkler için Makedonya, yani Rumeli, ikinci bir vatan olmuş ve Osmanlı Devleti de burasını tıpkı bir Anadolu vilâyeti gibi yönetmekteydi³¹⁸. 1904 yılında üç vilâyetin müfettişi olan Hüseyin Hilmi Paşa tarafından yapılan bir sayıma göre, nüfusun emik dağılımı şöyleydi: Müslüman (çoğu Türk, birazı Arnavut) 1.508.507; Bulgar 896.497; Rum 307.000; Sırp 100.717 ve Valak 99.000. Toplam ise 2.911.700 kişi olarak tesbit edilmişti³¹⁹.

Görüldüğü gibi bu etnik yapı, bunların kökenleri bakımından bağlı olduğu üç devletin, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın, makedonya topraklarına göz dikmelerinde önemli bir etken olmuştur, ilginçtir, bu etnik bağın dışında, bu üç devletten her biri de, Makedonya üzerinde "tarihî hak" iddiasında da bulunmaktaydılar. Yunanlılar, M.Ö. 5.-2. yüzyıllar arasında bu topraklara egemen olmuş bulunan, Büyük Iskenderin Makedonya İmparatorluğu'na dayanmaktaydılar. Bulgar Krallığı ise, M.S. 9. yüzyılda Makedonya'yı Bizans'tan almış ise de, Bizans 11. yüzyılda Makedonya'yı Bulgarlardan tekrar geri almıştır. Fakat Bizans ile Bulgaristan arasında Makedonya üzerindeki mücadele bundan sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Sırbistan ise, Kral İstefan Duşan'ın krallığı zamanında, 14. yüzyılın başlarında, Selânik hariç, bütün Makedonya'ya gemen olmuş ise de, Duşan'ın ölümünden sonra devlet zayıflamaya başlamış ve 1356 da Türklerin Balkan'lara ayak basmaya başlaması ve 1389 Ko şova muharebesi ve zaferi ile Makedonya, Türkler tarafından fethedilmiştir. Türklerin Makedonya'yı fethetmelerinden sonra, bu üç devletin geçmiş egemenliklerinin kalıntıları olan bu emik gruplar, Türklerle karışık olarak yaşamaya başlamışlardır. Lâkin, tarihlerinin bir döneminde bu devletlerin Makedonya'ya sahip olmaları, 19. yüzyılın sonlarında

³¹⁷ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 517.

³¹⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VIII, s. 146.

³¹⁹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, Kısım 1, s. 164. Bununla beraber, Stavrianos (*adı geçen eser*, p. 517), Türk rakamlarının milliyet esasını almayıp din esasına dayandığını, bununla beraber, her devletin bu rakamları kendisine göre ortaya attığını da vurgulayarak, 1905 de yapılan bir sayımın "millet" esasına göre şu tabloyu verdiğini ileri sürmektedir: Rumlar 648.962, Bulgarlar 557.734, Sırpalar 167.601, Yahudiler v.s. 77.386. Stavrianos Türklere ait herhangi bir rakam zikretmemektedir.

Türk egemenliğinin zayıflaması karşısında, bunlara “tarihî hak” iddiasını kazandırmıştır. Karşılıklı iddiaların çatışması ise, Osmanlı Devleti’ni şimdi bir de “Makedonya Sorunu” ile karşı karşıya getiriyordu.

Üç devlet arasındaki çatışmayı şiddetlendiren, bir başka din faktörünü de zikretmemiz gerekir. Bu da, Bulgarların 1870 tarihinde, İstanbul’daki Rum Patrikliği’ne bağlı olmaktan çıkıp, yine İstanbul’da kendi patrikliklerini, yani ayrı bir “Bulgar Ekzarhlığı” kurmalarıdır. Bu olay, sade din ve kilise bakımından değil, siyasal açıdan da Yunanistan ile Bulgaristan arasında bir mücadelenin başlangıcını teşkil etmiştir. Olayı kısaca belirtelim:

Bulgarların kendilerine özgü bir millî kiliseye sahip olmaları isteği 1820 lerde ortaya çıkmaya başlamış ise de, konunun alevlenmesi 1856 Islahat Fermanı ile olmuştur. Islahat Fermanı, gayri Müslim unsurların dinsel örgütlenmelerinde bunlara geniş yetkiler tanıyordu. İşte bu durum üzerine, İstanbul’daki Bulgarlar da kendi millî kiliselerini gerçekleştirmek için harekete geçtiler. 1860 Martında, bunlar, Fener Rum Patrikliğini ve rtmKprtodoks papazların dinsel yetkilerini artık tanımayacaklarını bildirdiler ve djOO’Nişarım da Paskalya törenlerinde de, Rum Patriğinin ismini zikr etmeyip, Osmanlı Padişahının adını zikretti-ler. Bunun üzerine, Bulgarlar ile Rum Patrikliği ve rum ortodoks kiliseleri arasında bir mücadele başladı. Bu mücadelede Ortodoksların koruyucusu Rusya zor durumda kaldı. Rusya, esasında Rum Patrikliğini, ökümenik bir müessese olması dolayısıyla desteklemekteydi. Fakat Bulgar Patrikliği’nin kurulmasına karşı çıktığında da, Bulgarların, Rusya’nın Slavları korumadığı iddiasını ortaya atmalarından ve Baü’nün ve aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin de kışkırtması ile, Roma Kilisesine bağlanma yoluna gitmelerinden korktu³²⁰. Fakat sonunda, Osmanlı Devleti temsilcileri ile Rus elçisi Ignatıyef in aracılığı ile, Bulgarların ayrıbir kilisesi, yani Patrikliği olması ilkesi kabul edildi ve Padişah’ın 11 Mart

1870 ermanı ile Bulgar]

u. Bunun üzerine Rum Patriği,

ulgar ekzarhlığı ile bütün Bulgar piskoposlarını

afoz, etti.

Rum ve Bulgar kiliselerinin ayrılmasının sonucu şu oldu ki, Makedonya Bulgarları şimdi, Rum kilisesinin etkisinden kurtulup, doğrudan doğruya kendi millî kiliselerine bağlanmak suretiyle, Bulgaristan’ın daha fazla etkisi altına giriyorlardı. Okulların genellikle kiliselere bağlı oldukları gözönüne alınırsa, Bulgaristan kendi papazları vasıtasıyla Makedonya Bulgarları üzerindeki propağandasında büyük avantaj elde ediyordu. Bu sebeple, Yunanistan ve hatta Sırbistan da aynı şekilde hareket edince, Makedonya’da üç devletin nüçadele- sinde papazlar ve öğretmenler etkin bir araç haline gelmekteydi. Birazdan değineceğimiz gibi, Bulgarların “çetecilik” faaliyetlerine başlamaları, bu kerre çeteci-

³²⁰ Stavrianos, *a di geçen eser*, p. 373.

ler arasında da mücadele başlatmış ve bunlar bir yandan Osmanlı Devleti'ne karşı hareket ederken, bir yandan da, birbirleriyle mücadele etmişlerdir³²¹.

Osmanlı Devleti'nin bir çok sorunlar/nda olduğu gibi, Makedonya sorununda da Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları birer ateşleyici faktör olmuşlardır. Bu antlaşmalar iki bakımdan, özellikle Bulgarlar üzerinde etkili olmuştur. Bir defa, Bulgarlar, bütün Makedonya'yı içine alan büyük bir Bulgaristan yaratmış olan Avastefanos'u unutamamışlardır./Berlin Antlaşması, Makedonya'yı da, Doğu Rumeli'yi de bu Büyük Bulgaristan'dan ayırıp, Tuna ve Balkan Dağları arasında küçük bir Bulgaristan'ın varlığını kabul etmiş ise de, 1886 da Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'lay birleşmesi. Bulgarlar için, "Büyük Bulgaristan" istikametinde atılmış önemli bir adım olmaktadır. Şimdi bundan sonraki adım Makedonya idi.

Ayastefanos ve Berlin ile ilgili bir diğer nokta ise, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi olayında Bulgarların, Rusya ile aralarının açılıp, Bulgaristan Prensiğinin Rusya'dan kopması, Bulgarların bağımsızlık ve milliyetçilik duygularını da kamçılamıştır. Bulgar milliyetçiliğinin hedefi şimdi, Doğu Rumeli'den sonra, Makedonya idi. Şimdi bunun mücadelesine başlıyorlardı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu mücadelenin birinci aracı, Papazlar ve öğretmenler, eğitim politikası ve propaganda ile Makedonya Bulgarları arasında Bulgaristan'la birleşme arzularını kamçılamak oldu.

Bundan sonra ikinci yol kalıyordu. Yani Makedonya'da huzursuzluk ve karışıklıklar çıkarmak suretiyle devletlerin dikkatini ve müdahalesini buraya yöneltmek. Başka bir deyişle, Bulgarlar da Makedonya'da, Ermenilerin Anadolu ve İstanbul'daki ayaklanmalarında kullandıkları taktiğe başvurdular. Tıpkı Ermeniler gibi Bulgarlar da, huzursuzluk yaratmak ve karışıklık çıkarmak için örgütlenme yoluna gittiler.

İlk örgütlenme hareketi, 1890 yılında, Sofya'da, *Merkezî Edirne-Makedonya Komitesi*'nin kurulması ile başlamıştır. Bu Komite'nin amacı, bu adı geçen yerlerden gelen Bulgar göçmenlerine yardım etmektir. Bu örgütlenme, bundan sonra çok sözü edilecek olan Makedonya Komitesi'nin ilk adımıdır³²². Fakat dikkati çeken nokta, şimdi Bulgarların sadece Makedonya'ya değil, tarihî "*Türk şehri*", Osmanlı Devleti'nin "tarihî başkenti" Edirne'ye de göz koymuş olmalarıydı. Diğer taraftan, Makedonya'dan göç eden Bulgarlara yardım etmek gibi masumane bir amaçla kurulan bu örgüt, kısa zamanda siyasal nitelik kazandı ve Makedonya'da karışıklıklar çıkarmak için çalışmaya başladı.

³²¹ Bak.: Bayur, *aym* eser, s. 166.

³²² Bayur, *aym* eser, s. 68.

1893 yılında yine Makedonyalı Bulgarlar tarafından Selânik’de *Makedonya Dahilî İhtilâl Teşkilâtı* (Vnatreşna Makedonska Revoluçionarna Organizaçiya VMRO) veya kısa adı ile *Makedonya Komitesi* kuruldu. Bu Komite, siyasal amaç olarak, Makedonya’nın “özerkliği” fikrini benimsemişti. 1896 da yine Selânik’te yaptığı ikinci kongrede, Makedonya’nın özerklik sınırları içine Edirne’yi de sokmuştur. Bu komitenin, “Silâîi Başına” (*Na Orujiye*), “İsyancı” (*Buntovnik*) ve “Hürriyet ve Ölüm” (*Sloboda ili Smrt*) gibi yayın organları vardı. Komite’nin amacını gerçekleştirmek için seçtiği başlıca araç, çetecilik ve tethişti³²³.

1895 ten itibaren Makedonya Komitesi ikiye bölündü. Bulgarlar, Makedonya Komitesi’ne hâkim olmak ve bu komitenin faaliyetlerini kendi kontrolleri altında tutmak için, 1895 yılında Sofya’da bir “Üstün Komite” (*Vrhoven Komitet*) kurdular. Halbuki Makedonya Komitesi içindeki bir grup ise, “*Makedonya Makedonyallılarıdır*” sloganı ile, bağımsız bir Makedonya için çalışıyorlardı³²⁴. Üstün Komite’nin kurulması ve bu görüş ayrılığı üzerine, Makedonya Komitesi ikiye ayrıldı. Bulgaristan ve Üstün Komite’ye bağlı olanlar “Vrhovistler” (*Vrhovisti*) ve Selânik Grubu’na bağlı olanlar ise “Merkezçiler” veya “Santralistler” (*Çentralisti*) adını aldı³²⁵. Fakat Sofya Grubu, yani “Vrhovistler”, bundan sonra Makedonyayı karıştırmakta en aktif örgüt haline gelecektir. Çünkü Bulgar hükümeti tarafından yönetiliyordu.

Bulgarların bu faaliyetlerini gören Yunanistan ve Sırbistan da, Komiteler kurmak suretiyle, Makedonya’da tethiş faaliyetlerine başlamışlar ve bu suretle 1890 lardan itibaren Makedonya kaynamağa ve karışmaya başlamışur. 1892 de Sırp ve Yunanlılar, Bulgarlara karşı mücadele etmek üzere bir birleşme teşebbüsünde bulundular. Amaçları, Makedonya’da sadece Sırp ve Yunanlıların varolduğu propagandasını yaymaktı. Lâkin, Makedonya’yı paylaşma konusunda anlaşamadılar. Birleşme de kaldı. Bununla beraber 1899 da, birleşme yolunda bir teşebbüs daha yaptılarsa da gene anlaşamadılar. Çünkü, 1897 Türk-Yunan savaşında, ne Bulgaristan ve ne de Sırbistan Yunanistan’ı desteklemedi³²⁶. Fakat buna rağmen, 1897 de Rusya’nın da desteğiyle, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasında bir ittifak teşebbüsü olmuş ise de, her birinin ihtirası diğerinden büyü!

³²³ Fahir Armaoğlu *Siyasî Tarih, 1789-1960*, Ankara, 1964, s. 301.

³²⁴ 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Tito Yugoslavyası, 6 cumhuriyet ile 2 özerk bölgeden meydana gelen federatif bir devlet haline getirildiğinde, komünist rejim, Cumhuriyetlerden biri olan *Makedonya’da*, Bulgaristan ve Yunanistan’ın bu toprak üzerindeki emellerine karşı bir güvenlik supab olmak üzere, bir “*Makedon Milleti*” bilincini yerleştirmeye çalışarak, Makedonya halkına, Bulgar ve Yunan’dan ayrı bir millet olduğu kavramını verme politikası izlemiştir. Bundan dolayı, 1990 dar itibaren Yugoslav federal sistemi dağılmaya ve cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilân etmeye başlayınca Makedonya da bağımsızlığını ilân etmiştir. Lâkin bugüne kadar Yunanistan’ın, bu derletil bağımsızlığına değil de, “Makedonya” adına itiraz etmekte olması, 21. yüzyıla girerken, 100 yıl önce “Makedonya Sorunu”nun yeni bir dönemini teşkil etmektedir.

³²⁰ Armaoğlu, *aynı eser*, s. 302.

³²⁶ Stavrianos, *adı geçen eser*, p. 522.

ve geniş olduğu için, bu teşebbüs dahi bir sonuç vermemiştir³²⁷. Bu üç devletin hiç birinin diğerine tâviz vermeye yanaşmaması, Makedonya'nın devamlı bir karışıklık içinde kalmasını kolaylaştırmıştır³²⁸ *. Çünkü aralarındaki mücadeleyi şiddetlendirmiştir.

Osmanlı Devleti'ne gelince: Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin 2. paragrafında, pek de açık olmayan bir şekilde, Girid'de yapılacak ıslahata benzer tedbirlerin "Rumeli Vilâyeti"nde de alınacağından söz edilmekteydi. Bu sebeple, Osmanlı Devleti 1880 yılında bir "Rumeli Vilâyetleri Nizamnamesi" hazırlayıp devletlerin bilgisine sunduysa da, hiç bir devletin buna ilgi göstermemesi üzerine, Padişah II. Abdülhamid de bu Nizamname'yi onaylamadı ve Nizâmname yürürlüğe konmadı³²⁰.

Fakat 1897 yılı geldiğinde, Makedonya iyice karışmış bulunmaktaydı. Çünkü, "Komitacı"lar Makedonya'nın her tarafında tethiş, soygunculuk, adam kaçırmaya ve dağa kaldırma faaliyetlerine büyük bir hız vermiş bulunuyorlardı. Yerel zenginler kaçırılarak kurtuluş parası (fidye) istendiği gibi, Avrupa devletlerinin dikkatini çekmek için yabancılar da kaçırılıyor ve bunlardan da kurtuluş parası isteniyordu. Çeteciler, bu paralarla silâh sağlamaya çalışıyorlardı. Özellikle, yabancıların kaçırılmasında ödenen fidyeleri, Osmanlı Devleti "tazmin" ediyordu ki, bu suretle Osmanlı Devleti, vasıtalı bir şekilde, komitacıların silâh masraflarının bir kısmını kendi üzerine almış gibi oluyordu³³⁰.

1897 yılında Makedonya'da tethiş hareketlerinin birdenbire hızlanması, Makedonya sorunu ile ilgili gelişmelerde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Zira bu tarihten itibaren, özellikle Rusya ve Avusturya'nın harekete geçmesi ile, sorun milletlerarası bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

1897 yılı geldiğinde, Osmanlı Devleti'nin başında bir yandan Girid, diğer yandan da Ermeni sorunu vardır. Belirttiğimiz gibi, her iki sorunda da, İngiltere Osmanlı Devleti'ne ağır baskılar yapmaktadır. İngiltere'nin bu baskıları ise, Almanya, Avusturya ve Rusya ve hatta Fransa için de endişe kaynağı olmaya başlamıştır. O kadar ki, İngiltere'nin İstanbul'u ve dolayısıyla Boğazları kendi kontrolü altına almasından korkan Rusya, 1896 yılında Boğazları işgal için bir plân bile hazırlamıştı. "Nelidov Plânı" denen bu plân, Rusya'nın İstanbul elçisi Nelidov tarafından hazırlanmış olup, Çar tarafından da onaylanmıştı. Maliye Bakanı Witte'nin karşı çıkmasına rağmen, Harbiye ve Bahriye Bakanlarının da desteklediği bu plâna göre, İngiltere veya başka bir devlet İstanbul'u ele geçir-

³²⁷ Larmeroux, *La Politique Extérieure de l'Autriche-Hongrie. 1875-1914*, Tome I, p. 404.

³²⁸ Debidour, *Histoire Diplomatique de l'Europe-Vers la Grande Guerre, 1904-1916*, Paris. Félix Alcan, 1920, p. 103.

³²⁰ Karal, *adı geçen eser*, s. 150.

³³⁰ *aynı eser*, s. 154.

meden önce, Odessa limanında hazırlanacak 30 bin kişilik bir kuvvet, savaş gemileriyle birlikte aniden İstanbul Boğazı'nın kuzey kısımlarına çıkarak İstanbul'u işgal edecekti. Plânın harekete geçirilmesi için, Nelidov, İstanbul'daki diplomatik havayı müsait görünce, Petersburg'a, "Sabırsızlıkla haberlerinizi bekliyorum" diye telgraf çekecekti. Fakat, daha sonra askerler tarafından plân daha dikkatle incelendiğinde, bunun uygulanmasının, her şeyden önce askerî bakımdan kolay olmayacağı görülerek vazgeçilmiştir³³¹.

Buna karşılık, Osmanlı Devleti'ni etkisi altına almış olan Almanya Osmanlı Devletini desteklemekteydi. Avusturya ise, bu sırada, Balkanlar'daki yayılımında, demiryolu ve ticaret politikasına dayanarak, biri Niş-Sofya-İstanbul ve diğeri de Saraybosna-Yeni Pazar-Üsküp-Selânik olmak üzere iki demiryolu projesi ile Makedonya üzerinde kontrol kurmaya çalışırken³³², VMRO komitacılarına destek veren Bulgaristan'ın Makedonya vasıtasıyla büyümesinin de karşısındaydı.

Rusya ise, İngiltere'den endişe ettiği kadar, kendi etkisinden çıkmış bulunan Bulgaristan'ın da Balkanlarda büyümesini istemiyordu. Kaldı ki bu sırada Rusya Uzak Doğu'da meşgul bulunduğundan, Balkanlarda bir *statüko* değişikliğini de hiç arzu etmiyordu. Bu sebeple, Avusturya ile Rusya birbirine yaklaştı ve 8 Mayıs 1897 de Goluchowski-Mouraviev anlaşması denen³³³ bir anlaşma imzalandı. "Balkan yarımadasının kaynakları topraklarında, Avrupa barışı için bir facit olabilecek bir rekabet tehlikesini bertaraf etme" amacı ile imzalandığı belirtilen³³⁴ bu anlaşmaya göre, mümkün olduğu sürece Balkanlar'da statüko korunacaktı. Eğer statükoyu korumak mümkün olmazsa, o zaman, iki devlet, başka bir devletin Balkanlar'da toprak kazanmasını önlemek için işbirliği yapacaklardı. Eğer Balkanların paylaşılması söz konusu olacak olursa, Rusya, bazı çekinmelerle, Avusturya'nın Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'ı ilhak etmesini prensip olarak kabul ediyordu. Ayrıca, Yanya ile İşkodra arasında bağımsız bir Arnavutluk kurulacaktı³³⁵. Geri kalan Balkan toprakları, küçük Balkan devletleri arasında taksim edilecek, fakat bu taksim, bunlar arasındaki kuvvet dengesini bozmayacak şekilde yapılacaktı. Diğer taraftan, Avusturya ve Rusya, Balkanlar'da birbirlerini uyumlu ve şüphe ve kırıklık doğurmayacak bir politika izleyeceklerdi. Nihayet anlaşmada, Boğazlar da söz konusu olmuş, taraflar İstanbul ve Boğazlar sorununun bir "Avrupa sorunu" olduğunu kabul etmekle beraber, Boğazların kapalılığı ilkesine bağlılıklarını belirtiyorlardı ki, bu son hüküm ile, Rusya Uza!

³³¹ Bak.: Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 333-334.

³³² Hauser, *adı geçen eser*, Vol. II, p. 60; Debidour, *Veis la Grande Guerre*, p. 105-106.

³³³ Goluchowski o sırada Avusturya-Macaristan'ın Dışişleri Bakanı, Mouraviev de Rusya'nın Viyan elçisiydi. Anlaşma bu ikisi tarafından hazırlandığı için onların adı ile anılır.

³³⁴ Stavrianos, *adı geçen eser*, p. 522.

³³⁵ Stavrianos, p. 522 de, Avusturya'nın Arnavutluk üzerinde özel ilgisinin de kabul edildiği yazmaktadır.

Doğu'da meşgul iken İngiltere'nin Boğazlar'dan geçip Karadeniz'e çıkması önlenmiş oluyordu³³⁴.

Bu şekilde iki devlet Balkanları buz dolabına koymuş olmaktaydılar³³⁷.

Goluchowski-Mouraviev anlaşması, zorda kalınırsa Balkanları paylaştırmayı öngörürken, Bulgaristan Makedonya'yı bir bütün olarak ele geçirme sevdasında idi. Makedonya Komitesi'nin de baskısı ile Bulgar hükümeti 1899 Ocak ayında Osmanlı Devleti'ne bir muhtıra vererek, Makedonya'ya özerklik verilmesini istedi. Ayrıca özerk Makedonya valisinin de başkent Selânik halkı tarafından seçilmesi gibi garip bir teklifte bulundu. Buna diğer Balkan devletleri ile Avrupa devletleri ve tabii Osmanlı Devleti, itiraz ettiler. Çünkü hepsi biliyordu ki, özerk Makedonya kısa sürede Bulgaristan'ın kontrolü altına girecekti. Lâkin, isteğinin reddi üzerine Bulgaristan, Makedonya Komitesi'nin tethiş faaliyetlerine daha yoğun bir destek vererek, Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokmaya devam etti³³⁸.

Bu sebeptendir ki, İngiltere de Osmanlı Devleti'ni sıkıştırarak Makedonya'da ıslahat yapılmasında ısrar etti. Bunun üzerine Rusya başta olmak üzere devletler Osmanlı Devleti'ne ıslahat tavsiyesinde bulundular. Almanya Dışişleri Bakanı von Bülow ise, bu reformları, "*ihtilâlcilerin oyunlarını besleyecek yeni bir gıda*" diye nitelendiriyor ve Osmanlı Devleti'ni direnmeye teşvik ediyordu³³¹.

1901 yılından itibaren Makedonya'da "komitacılık" ve tethiş olayları iyice arttı. Doğu'dan batıya toprağın her tarafına yayıldı. Bunların karargâhları esas itibarıyla Bulgaristan sınırlarına yakın bölgelerde bulunuyordu.

Terörün artması üzerine ve ayaklanmaların giderek yaygınlaşması karşısında, Abdülhamid'in emri üzerine 1902 Kasımında. "*Rumeli Vilâyetleri Hakkında Talimat*" yayımlandı³⁴⁰. Bu talimat ile valilerin yetkileri genişletilmiş, mahkemeler daha bağımsız hale getirilmiş, jandarmada hem Müslüman ve hem de Hıristiyan kullanılması esas kabul edilmiş, en az 50 evi olan her köye okul yapılması kararlaştırılmış ve bütün bunları gözetmek üzere bir Genel Müfettişlik ihdas edilmiştir. Bu Talimat üzerine Hüseyin Hilmi Paşa Genel Müfettiş tayin edilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın yönetimi başarılı olduysa da, komitacıları terörden ve saldırganlıktan vazgeçirmek mümkün olmadı.

Osmanlı Devleti'nin bu çabalarına rağmen, İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca tutumunu devam ettirmekteydi. Bunun sonucu olarak da, 1902 yılı Aralık ayında yeni bir reform programı ortaya attı. Buna göre, Selânik,³³⁰

³³⁰ Anlaşma için bak.: Bayur, *adı geçen eser*, s. 115-116.

³³⁷ Stavrianos, *aynı eser*, p. 522.

³³⁸ Karal, *adı geçen eser*, p. 153.

³³⁹ Hauser, *adı geçen eser*, Voi. I. p. 460.

³⁴⁰ Talimat'ın esasları için bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 167-168.

Manastır ve Kosova vilayetleri ile jandarma örgütüne özerklik ve mahkemelere bağımsızlık verilecek, Makedonya'ya Hıristiyan bir Genel Vali tayin edilecek ve ayrıca, devletlerin konsoloslarından meydana gelen bir kontrol komisyonu kurulacaktı³⁴¹.

İngiltere'nin bu reform plânı Rusları telâşlandırdı. İstanbul'daki Rus elçisi Zinoviev, İngiliz plânını "saçma" (absürd) olarak nitelerken, "*Bari Türk egemenliğine son verelim daha iyi*" diyordu. İstanbuldaki Alman elçisi de, Bulow'a yazdığı mektupta, "*Sultanı bu reformları kabule zorlamak, yangını bütün Balkanlara yaymak demektir*" demekteydi^{341 342}.

1902-1903 kışı olaylar bakımından nisbeten sâkin geçtiyse de, 1903 ilkbaharından itibaren Makedonya Komitesinin tethiş faaliyetleri yeniden canlandı. Köprüler, demiryolları bombalanıyordu. Bu arada Mitroviçe'deki Rus konsolosu dahi öldürüldü. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin başı yoğun bir şekilde ermeni tethişi ile başı dertteydi. Bundan dolayı, Rusya Odessa limanında bir kuvvet hazırlarken, Avusturya da Selânik önlerine donanma gönderdi³⁴³. Türkiye de, Bulgaristan da savaş hazırlıkları yapıyordu. Bunun üzerine Avusturya ve Rusya, Sofya'ya yapakları ortak ve sert bir uyarma ile, Bulgaristan'ın askerî hazırlıklarını engellediler. İki devletin bu işbirliği dolayısıyla, Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorf, gayet memnun bir şekilde, Alman elçisine şöyle diyordu: "*İlk defa olarak iki büyük Hıristiyan devleti, Bâbiâli'yi Hıristiyan uyruklarına karşı destekledi... Komitacıların cinayetleri karşısında korkup gerilemiş olsaydık çok yazık olurdu*". Bu sözlerin araksından Lamsdorf Viyana'ya koştu³⁴⁴.

Avusturya ve Rusya imparatorları, yanlarında dışişleri bakanları olduğu halde, 30 Eylül-3 Ekim 1903 günlerinde, Viyana'nın güney-batısında, Avusturya İmparatorunun kışlık sarayı *Mürsteg'de* buluşarak Makedonya sorununu ele aldılar. 2 Ekimde, İngiltere'nin 1902 yılı sonunda ileri sürdüğü reform plânının hafifletilmiş bir şekli üzerinde karara vardılar³⁴³. "Mürsteg Programı" denen bu ıslahat esasları, diğer devletlerin de onayı alındıktan-sonra, İLkin^f 1903.)de Bâbiâliye bildirildi. Buna göre, Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Pâşa'nın yanına, Hıristiyan ahalinin şikâyetlerini gözetmek için, bir Avusturyalı, ve bir de Rus memur (ajan) verilecekti. Jandarma örgütünün bir yabancı generale verilmesi, İdarî taksimatta bazı değişiklikler yapılması, işlenmiş olan suçların incelenmesi için Müslüman-Hıristiyan komisyonlar teşkili ve bu komisyonların çalışmalarına Rus ve Avusturya konsoloslarının veya temsilcilerinin de katılması, v.s.

³⁴¹ Hauser, *aynı eser*, Vol. I, p. 461.

³⁴² *aynı eser*, p. 461.

³⁴³ *aynı eser*, p. 463.

³⁴⁴ Hauser, *aynı eser*, p. 464.

^{34a} Mürsteg Programı denen bu kararlar için bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 173-174.

Padişah Abdülhamid, İstanbul'daki Alman elçisine, "*Halife olarak, yabancıların içişlerime müdahalesini kabul edemem. Padişah ve Osmanlı olarak da seleflerimin Türk kanlarıyla zaptettikleri bu yerleri bırakmanı* " diyerek³⁴⁰ Mürzsteg Programın kabul etmek istemediyse de, devletlerin Makedonya için Hıristiyan bir Genel Vali tayinini isteyecekleri şeklindeki tehditler üzerine, programı aynen kabul etti³¹⁷.

Fakat Mürzsteg Programı da işe yaramadı. Programın uygulanması ile bazı olumlu sonuçlar alınıp, nisbî bir sükûn tesis edildi ve jandarma ve memurlar bundan sonra daha dikkatli hareket etmeye özen gösterdilerse de, Komitacılığın ve terörün arkası alınamadı. Bâbıâlinin teşviki ile olmasa bile hoşgörüsü ile, Bulgar komitacılarına karşı savaşmak üzere Yunan ve Ulah komiteleri kuruldu. Arnavutluk'ta zaten eşkiyalık mihallî bir sanat gibiydi. Bu sebeplerle, yabancı kontrol ve murakabesine ve yabancı jandarmaya rağmen, Makedonya sükûnete kavuşamadı³¹⁸.

Devletler Mürzsteg Programı'nı da, Makedonya sorununun çözümü için yetersiz gördüklerinden, 1905 yılından itibaren, Makedonya'nın "malî yönetimi" ni de üzerlerine aldılar. Bu da kendi aralarında yeni görüş ayrılıklarına ve çatışmalara sebep oldu.

Makedonya sorunu, 1912-1913 Balkan Savaşları'nda Makedonya'nın paylaşılmasına kadar devanı etti. Yani Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'dan çekildi. Fakat Makedonya yine huzura kavuşamadı. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında "*Makedonya Kavgası* ", bu saurları yazıldığı tarihte, hâlâ Devam etmekteydi. Çünkü, beşyüz yıldan fazla süren Türk egemenliğinin bıraktığı boşluğu, Balkan devletlerinden hiç biri doldurma yeteneğini gösterememiştir. Bu, Türk'ün Balkanlar'da sağladığı yönetim ve istikrarın faziletini gösterdiği kadar, bu yönetim ve istikrarın yıkılmasının *hazin* sonucudur.

Bu konuyu kapatmadan önce son bir noktaya da değinmek gerekir.

Mürzsteg Programı, Avusturya ile Rusya'nın Balkan sorunlarında son anlaşmasıdır³⁴⁹. Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorf'un o kadar öğündüğü Rusya-Avusturya işbirliği, Mürzsteg Programı'ndan sonra çöktü. Bunun sebeplerini, kronolojik olarak şöyle özetleyebiliriz:

1) Mürzsteg Programı, Avusturya ile Rusya arasında kabul edildiğinde, Sırbistan'ın dış politikasında önemli bir değişiklik meydana geldi.

³⁴⁰ Bayur, *aynı eser*, s. 174.

³⁴⁷ Karal, *adı geçen eser*, s. 159.

³⁴⁸ Karal, *aynı eser*, s. 160.

³¹⁹ Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia, 1855-1914*. 197.

1878 Berlin Antlaşması yapıldığında, Sırbistan Prenslüğünde Milan Obrenoviç bulunuyordu ve 1882 de "Kral" ünvanını aldı. Milan Obrenoviç 1889 da tahttan feragat ettiğinde, Sırbistan Avusturya ile çok yakın münasebetler içinde bulunuyordu³⁵⁰. Fakat Milan'ın yerine oğlu Aleksandr geçtikten sonra, Sırbistan, Avusturya ile Rusya arasında gidip gelen bir dış politika izlemiştir. Bu ise, Avusturya'yı Sırbistan üzerine daha fazla eğilmeye sevketmiştir. Bunun için, o tarihlerde, Sırbistan için "*Avusturya'nın Tunusu*" denilmiştir³⁵¹. Bununla beraber, Milan'ın 1889 da tahtından feragatine kadar Sırbistan genellikle dış politikasında Avusturya'nın izinden gitmiştir.

Aleksandr Obrenoviç ve karısı halk tarafından hiç sevilmemiştir. Üstelik bir takım saray oyunları ve taht kavgaları, Obrenoviçlerin durumunu daha sarstı. Bu durumun sonucu olarak, 10-11 Haziran 1903 gecesi, askerlerin yaptığı bir darbe ile Aleksandr ve karısı öldürüldü. İlginçtir, bu darbe, bütün Sırbistan'da büyük sevinçle karşılandı. 1817 de Miloş Obrenoviç tarafından öldürülen Karayorgiyeviç'in torunu Peter Karayorgiyeviç, *I. Pierre* adı ile Sırbistan krallığına getirildi. Bu suretle Obrenoviç hanedanının yerini Karayorgiyeviç hanedanı alıyordu.

10-11 Haziran 1903 darbesi, Avusturya tarafından hiç hoş karşılanmadığı gibi, diğer Avrupa devletleri de darbeyi onaylamadılar. Fakat Pierre, ülkede liberal ve demokratik bir yönetim uygulamaya başlayınca Avrupa devletlerinin tutumu değişti. Lâkin, Kral Pierre, ülkede Sırp milliyetçiliğini kışkırtan bir politika izleyip, "*Büyük Sırbistan* " idealinin savunucusu oldu³⁵². Bu yeni politikanın gereği, Sırbistan'ın Rusya'ya dönmesi gerekirdi. Fakat bu sırada Rusya Uzak Doğu'da çok meşgul olup, Japonya ile bir savaşa gidecek gelişmelerin eşliğindeydi ve dolayısıyla Sırbistan'a bakacak hali yoktu. Bu sebeple, bu yeni politikasında Sırbistan Bulgaristan'a yöneldi ve Bulgaristan'la iki anlaşma imzaladı. Bunlardan birincisi, 12 Nisan 1904 tarihli olup bir "ittifak" antlaşmasıdır. Buna göre, taraflardan birinin başka bir devlet tarafından saldırıya uğraması halinde, diğerinin yardımı öngörülmekteydi. Bu ittifak gayet gizli tutulmuş ve ancak 1929 yılında açıklanmıştır³⁵³.

İkinci anlaşma ise, 22 Haziran 1905 de imzalanan ve iki devlet arasında ticaret münasebetlerinin geliştirilmesini ve 1 Mart 1917 de iki devlet arasında gümrük birliği kurulmasını öngörmekteydi.

Özellikle bu ikinci anlaşma üzerine, Avusturya Sırbistan'a karşı meşhur "Domuzlar Savaşı" denen ticarî ambargo politikasını uygulayarak Sırbistan'ın

^{351,1} Bak.: yukarda s. 364-365.

^{352,1} Stavrianos, adı geçen eser, p. 449.

^{352,2} Fay, *Les Origines...*, Vol. I, p. 328.

^{353,3} Stavrianos, aynı eser, p. 524.

Avusturya'ya ihracatını engellemek ve Sırp-Bulgar yakınlaşmasına karşı tepkisini göstermek üzere, sınırlarını Sırbistan'ın ihraç mallarına kapadı. Peter Karayorgieviç ile beraber, Avusturya-Sırbistan münasebetleri şimde yeni bir yapı kazanıyor ve bu yeni yapı da, giderek iki ülke arasındaki münasebetleri, I. Dünya Savaşı'nın paüak vermesinde bir kıvılcım niteliğine doğru sevk ediyordu.

2) Avusturya-Rusya'nın Balkanlar'daki işbirliğini sona erdiren bir başka faktör de, Rusya'nın 1904-1905 Rus-Japon savaşında uğradığı ağır yenilgidir. Bu yenilgi Rusya'nın Uzak Doğu politikasına bir darbe teşkil ettiği kadar, hem Rusya'nın iç karışıklıklarına sebep olmuş ve hem de, büyük ölçüde bu iç karışıklıklar sebebiyle, Rus dış politikasının tekrar Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine yönelmesi sonucunu vermiştir. Başka bir deyişle, Rusya, Uzak Doğu'daki hezimetinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu ve klasik Boğazlar politikasına dönmüştür. Bu yeni politika ise, Rusya'yı Avusturya ile tekrar, yani Kırım Savaşı ile 1877-78 savaşında olduğu gibi, yeni bir çatışma pozisyonuna sokmuştur.

3) İlginçtir, 1906 dan itibaren, Avusturya'nın Balkan ve dolayısıyla Rusya politikasında da yeni bir gelişme ve değişim meydana gelmiştir. Bu da Kont Goluchowski'nin yerine, 1906 yılı Ekiminde Dışişleri Bakanlığına *Aehrenthal'm* gelmesiyle olmuştur.

Aehrenthal 1899-1906 yılları arasında Avusturya-Macaristan'ın Petersburg elçiliğini yapmıştı ve Rus dostluğu ile bilinen bir diplomatı³⁵⁴. Bununla beraber Bohemyalı bir Alman olması sebebiyle, Slavları sevmezdi ve imparatorluk içindeki Slavları da bir tehlike olarak görürdü³⁵⁵.

Aehrenthal, Bakanlığının ilk yılında gerçekten Rusya ile bir işbirliği havası içinde oldu. 1907 Ekiminde, Bakanlar Kurulunda yaptığı bir konuşmada, Sırbistan ile yeni bir ücret anlaşması yaparak, Sırbistan'la münasebetleri düzeltmek istediğinden söz etmişti. Fakat 1908 yılı başından itibaren Aehrenthal'm Rusya konusundaki tutumu değişmeye başladı. Çünkü, 1908 yılı başından itibaren, Bosna-Hersek'i, Yeni Pazar Sancağı, Sırbistan, Makedonya'nın Türk topraklarından geçerek Selânik'e bağlayacak olan bir demiryolu projesini ele aldı. Bu proje daha önce 1902 yılında Goluchowski tarafından da ele alınmış, fakat Rusya'nın açık bir olumlu görüş bildirmemesi dolayısıyla terkedilmişti. Şimdi Aehrenthal, bu konuyu yeniden ele alıp ve Rusya'ya hiç danışmadan, sadece Osmanlı Padişahından izin alınca, Rus Dışişleri Bakanı Isrvolsky ile Sırbistan tepki gösterdiler. Isrvolsky Makedonya sorununda Avusturya ile işbirliğine yan çizdi. Bu sırada, Sırbistan'ın Bosna-Hersek Sırları arasında devamlı kışkırtmalarda bulunması da bu duruma eklenince, Avusturya'nın gerek Rusya, gerek Sırbistan'la münasebetleri bozuldu. Bu durum karşısında Aehrenthal,

^{3:24} Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, p. 340.

³ " Debidour, *Vere la Giande Guerre*, p. 108.

Sırbistan'a karşı Bulgarista'a dayanma yoluna gidince, ipler büsbütün koptu³⁵¹. Bu gelişmenin ayrıntılarına, **II. Meşrutiyet Hareketi** ve bunun doğurduğu sorunlar kısmında, biraz aşağıda değineceğiz.

ALTINCI KISIM

II. MEŞRUTİYET VE DOĞURDUĞU SORUNLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın birinci yarısındaki en önemli fikir ve inkılâp hareketi, şüphe yok ki, Tanzimat Hareketi'dir. Fransız İhtilâli ile bütün Avrupa'ya yayılan liberal fikirlerin, Osmanlı İmparatorluğundaki ilk esaslı etkisini, Büyük Reşit Paşa'nın Tanzimat hareke tinde gör mükümdü r. Fakat. Tanzimat'ın aşağıdan, yani halktan gelen bir Hareket olmaması ve yavgın bir fikir cereyanına dayanmaması, Tanzimat'ı önemli ve sağlam bir dayanak Üi voksun bırakmıştır.

Diğer taraftan, Tanzimat, Avrupa'daki liberalizm akımının Osmanlı toplumdaki tam bir yankısı da olamamıştır. Tanzimat, ne tam anlamı ile bir "insan hakları" belgesi niteliğini kazanabilmiş ve ne de Devlet'ını "siyasal" düzenine radikal, köklü bir değişim getirmek amacına yönelebilmıştır.

Bununla beraber, Tanzimat hareketi'nin, Türk toplumunun demokratik ve liberal gelişmesinde önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Zira, Tanzimat ile, devlet ve toplum düzeninin aksaklıklarına ilk defa olarak bambaşka bir açıdan bakılmış, az da olsa, siyasal acıdan tedbirler alma yolu açılmıştır. Tanzimat, ülkenin dertlerine, liberalizm açısından bakabilmek cesaretini gösterdiği içindir ki önem ve değer taşır.

1. YENİ OSMANLILAR (JÖN TÜRK) HAREKETİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek liberalizm hareketini 1865 de kurulan *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* ile başlatmak yerinde olur. Kurucular arasında Namık Kemal'in de bulunduğu bu cemiyete biraz sonra Ali Suavi, Ziya Paşa, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa ve Mithat Paşa gibi siyasî tarihimizin önemli kişileri de katılmış ve Veliahd Murad Efendi (V. Mııad) ile Şehzade Abdülhamid Efendi (**II. Abdülhamid**) de bu topluluk ile yakından ilgilenmişlerdir.

Bu cemiyetin amacı, "memlekette idare-i mutlakayı idare-i meşru taya tahvil", yani mutlakiyetçi yönetim şeklini meşrutiyete, yani anayasalı bİE hükümdarlık rejimine dönüştürmekti. Cemiyetin, İslâmî esaslardan ayrılmaksızım çağdaş bir siyasal düzen kurmak istemesi, bazı yazarlarca tenkit edilmiştir. Fakat bunların içinde çağdaş siyasal fikirleri benimseyenler de vardı. Meselâ Namık Kemal'in Londra'da yayınlanan *Hürriyet* ve İstanbul'da yayınlanan *ibret* gazetelerindeki makaleleri, Jean-Jacques Rousseau'nun fikirleri ile Fransız İhtilâlinin etkilerini

^{3d0} Bak.: Seton-Watson, *adı geçen eser*, p. 340-342.

ifade etmekteydi. Namık Kemal'e göre, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun kişi hürriyetleriyle ilgisi yoktu. Bu bakımdan bir “Şartname-i Esasi” (Charte Constitutionnelle) sayılamazdı. Böyle sayılabilmesi için, Namık Kemal'e göre, “hürriyet-i efkâr”, “hâkimiyet-i ahali” ve “usul-ü meşveret” gibi esasları kapsamı gerekirdi. Tanzimat döneminin fermanları, ona göre, “ahalinin hürriyetinin inkârını mutazammın bir takım takyidatı” kapsamaktaydılar³⁵⁷.

Yine 18. yüzyılın felsefi ve siyasi görüşlerini benimsemiş olan Ziya Paşa da, “Cumhuriyet” kavramı üzerinde durarak, şu ilginç fikirleri ifade etmişür: “İdare-i Cumhuriyet’de Padişah, imparator, Sadr-ı Azam, Hariciye Nâzırı filân yoktur. Memleketin Padişahı, İmparatoru, Kralı, Sadr-ı Âzami hep altali-i memleketdir. İdare-i Cumhuriyet’de bir nice milyon halk bir kaç şahs-ı menfaatperestın hükmü ve keşline esir olmayıp bây-ü-gedâ (zengin ve fakir) herkes hukuku hürriyetini muhafazada âzâdedir (serbesttir)... İdare-i Cumhuriyet’de her şahıs hıukuk-u medeniyesince ne kadar hür ve âzâde ise, kanun-u mevzua itaatte de o kadar esir ve feranberdirler... Amma hükümet-i şahsiyeler tamamiyle bu idarenin hilâfına olup, anlarda Padişah veya İmparator namlarıyla umum idarenin dizginini eline almış birer adam bulunur... Gûya memleket, bunların ecdadından mevrus çıldik

'A\A.\ ü;A\ vA\Ä'^\Gk\ dawwtvA. VÛÛXGYV YÄÛXOYİÛYÂYA ÇAİŞlırırıar, soyarlar, ellerindekini alırlar ”³³⁸. Ziya Paşa “hükümet-i şahsiye”nin en kötü örneği olarak İran’ı ve ondan sonra da Osmanlı Devleti’nin zikretmekteydi.

Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa ise, bulunduğu meclislerde hükümetin yetersizliğini ileri sürüyor ve yönetime kayırma ve iltimasın egemen olduğunu iddia ediyordu. Bu sırada 1863 Polonya ayaklanmasının da ortaya çıkmış olması. Osmanlı aydınlarında “inkılâp” fikri açısından bazı etkiler de yapmıştır³³⁻¹.

Tabii bu fikirdeki aydınların İstanbul’daki varlığına o zamanki hükümetin hoşgörüsü ile bakması elbette ki beklenemezdi. Bu sebeple, Ali Suavi Kastamonu’ya sürgün edilirken, Mustafa Fazıl Paşa da sınır-dışı edilmiştir. Bu durumu gören diğerleri de, İstanbul’da çalışamayacaklarını görünce, yurt dışına gitmişlerdir.

Mustafa Fazıl Paşa’nın özel bir durumu vardı. Kahire Saravı’na mensup birisi olarak gayet varlıklıydı. Mısır Valisi Sait Paşa’nın 1863 de ölümünden sonra, Mehmet Ali’ye verilen ferman gereğince, Mustafa Fazıl Paşa’nın Mısır Valisi olması gerekiyordu. Fakat ferman uygulanmamış ve Mısır Valiliğine, Mustafa Fazıl Paşa’nın kardeşi İsmail Paşa getirilmişti. Meşrû hakkının gasb edilmesinin arka-

³⁵⁷ Q_{rcj} p_{rof} f_r R_{cca}i Galip Okandan, *Âmme Hukukumuzun Anahatları*, 1. Kitap, İstanbul, Hukuk Fakültesi Yayını, 1971, s. 120.

³⁵⁸ Okandan, *adı geçen eser*, s. 118-120.

³⁵⁹ Ahmed Bedei Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, s.

sından bir de İstanbul'dan çıkarılmasına kızan Mustafa Fazıl Paşa Paris'e yerleşmiş ve Yeni Osmanlıların önde gelen isimleri, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Sınavi, Mehmet, Nuri ve "Tercüman-ı Ahval"ın sahibi Ağâh gibi aydınları Paris'e davet ederek onları, siyasal mücadelelerinde maddî bakımdan desteklemiştir"^{31.1}.

Paris'te Namık Kemal ve Ziya Paşa *Hürriyet ve Muhbir* gazetelerini, Ali Sınavi de *Ulûm* gazetesini yayınlarken, Osmanlı Devleti'ndeki otokratik yönetime mücadelede bayrağını açmışlardır. Ne var ki, Padişah Abdülaziz'in 1867 yazında Paris'e yaptığı ziyaret üzerine, Fransa Hükümeti Padişah aleyhtarı olan bu faaliyetlere izin vermemiş ve Namık Kemal Bey ile Ziya Paşa Londra'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bazıları da Brüksel'e gitmişlerdir^{31.1}.

Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'daki faaliyetleri sırasında, İtalyan ve Alman millî birliklerini gerçekleştiren Genç İtalya, Genç Almanya gibi derneklerin faaliyetlerine benzetilerek, kendilerine "Genç Osmanlılar" veya "Genç Türkler", yani "feuisJurcs", Jön Türkler .denilmiş, bu deyim sonradan bizim siyasî tarihimize de girmiştir.

Jön Türkler Avrupadaki bu faaliyetlerinde bir fikir birliği kuramamışlardır. Bu sebeple. 1872 de dağıldılar ve İstanbul'a dönmek zorunda kaldılar^{31.2}. Aralarındaki tek ortak fikir, istibdat idaresinin yıkılmasıydı. Yeni Osmanlılar yapıcılıktan ziyade, yıkıcılıkta birleşmişlerdi. Ayasofya Câmii'nde yapılan bir toplantıda, müstakbel bir kabine teşkili hususunda anlaşamayacak kadar birbirinden ayrı olan bu genç insanlar, istemekte değil, istememekte tamamen *bir* idiler^{31.3}.

Bununla beraber, Yeni Osmanlılar, önce Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde ve sonra da II. Abdülhamid'in Padişahlığında önemli rol oynamışlardır. Etkin bir örgüt kuramamışlardır; bir fikir hareketi olarak etkili olmuşlar ve fikirlerine bir çok Osmanlı aydınını çekebilmişlerdir. Bu bakımdan. 23 Aralık 1876 da Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Meşrutiyet'in ilânı ve 19 Mart 1877.de. de ilk

hareketinin bir eseri, olmuştur.

1876 Anayasası ve bunun teknik nitelikleri üzerinde burada durmayacağız. Çünkü konumuzun dışındadır^{31.4}. Fakat şu kadarını da belirtelim ki, 1876 Anayasası ile kurulan "Meşrutî Monarşi", Yeni Osmanlılar'm amaçlarının gerçekleşmesi demektir.

^{31.0} Kuran, *aynı eser*, s. 25-26.

^{31.1} *aynı eser*, s. 29.

^{31.2} Namık Kemal'in Londra'daki *Hürriyet* gazetesinden ayrıldığına dair Ziya Paşa'ya yazdığı 7 Ocak 1870 tarihli mektubun metni: Kuran, *adı geçen eser*, s. 30.

^{31.3} Tariz Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952, s. 94.

^{31.4} 119 maddelik 1876 Anayasası Tun metni için bak.: Suna Kili-Şeref Gözübüyük *Türk Anayasa Metinleri*, s. 31-44. 1876 Anayasasının tahlili için bak.: Okandan, *adı geçen eser*, s. 143-171.

Ne var ki, I. Meşrutiyet çok kısa ömürlü oldu. Bir yandan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının çıkması, öte yandan, hükümeti ve yönetimini kontrol amacı ile Meclis'te yapılan sert eleştiriler, Padişah II. Abdülhamid'in hoşuna gitmedi. AnayasaTım 113. maddesinin kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak, 13 Şubat 1878 de Meclis-i Mebusan'ı kapattı ve bu suretle Meşrutî Monarşi de sona erdi. Abdülhamid bununla da yetinmeyerek, I. Meşrutiyet'in öncüsü Mithat Paşa'yı önce Biindizi'ye ve sonra da 1881 Temmuzunda Taif e sürgün etmiş ve 7 Mayıs 1884 de de öldürtmüştür. Abdülhamid II, yalnız Meşrutiyeti, Anayasayı bertaraf etmekle yetinmeyerek, aynı zamanda onun aşırı taraftarı olan Ahmet Mithat Paşa'ının vücudunu da ortadan kaldırmak istemiştir. Zira, kendisinin mevkii, ancak Ahmet Mithat Paşa gibi tehlikeli olması mümkün bir kişinin yokedilmesiyle güven altına alınmış olabilecekti³⁶⁵.

2. İTTİHAD VE TERAKKİ DÖNEMİ

II. Abdülhamid'in Mithat Paşa'yı önce sürgüne göndermesi ve sonra da öldü tmesi, *Jön Türk* hareketinin 1878 den sonra birdenbire hızlanmış olması ve bundan duyduğu korku sebebiyledir. Hareket genişledikçe, Abdülhamid de baskı ve şiddet tedbirlerini arttırmış, baskı ve şiddet arttıkça da, hareketin yoğunluğu ve harekete katılanların sayısı artmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının feci sonuçları halk arasında büyük ümitsizlik doğurmuştu. Devlet büyük toprak kayıplarına katlanmış, milletin güven duyguları bir hayli sarsılmış, iç sıkıntılar ve çöküntüler bir kat daha artmıştı. Esasen ülke yönetiminde kendi kişisel düşüncelerinden daha üstün bir otorite tanımayan müstebit Padişah Abdülhamid, kendi mevkiini güçlendirmek ve ülkeyi kendisine göre yönetmek sevdasına düşmüştü. Bu şartlarda, ülkede yeni uyanmakta olan reform ve inkılâp cereyanları da artık, ilk canlılığını gösteremiyordu. “Yeni Osmanlılar” artık bir faaliyet gösterecek halde değildi. Üyeleri oraya buraya dağılmış bulunuyorlardı. Sultan Abdülhamid'e artık kafa tutacak kimse yok demekt³¹⁵¹¹.

Bununla beraber, Abdülhamid'in istibdadı, Jön Türk Hareketinin ikinci defa örgütlenmesini önleyemedi. 1889 Mayısında³¹⁵⁷, İstanbul'daki “Askerî Tıbbiye Mektebi”nden Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakü'lü Hüseyin Zade Ali Bey adlarındaki beş öğrenci, *İttihad-ı Osmavî* adında bir cemiyet kurdular⁵¹⁵⁸. Cemiyet, Paris'te yaşayan ve daha sonra yine orada *Meşveret* gazetesini çıkaracak

³¹⁰ okandı, *adı geçen eser*, s. 187-188.

³¹⁵ Kuran, *İnkılâp Talihimiz ve İttihad re Terakki*, s. 59.

³¹⁷ İlginç bir rastlamı olarak, bu tarih Fransız İhtilâli'nin başlamasının 100. yıldönümüdür.

^{31,8} İbrahim Temo Bey, 1939 da Romanya'da yayınladığı ve İttihad ve Terakki Cemiyeti hakkındaki kitabında, kurucular arasında bir kaç isim daha zikretmiştir. Bu konuda bak.: Kuran, *adı geçen eser*, s. 62.

olan Ahmet Rıza Bey'le gizlice temas kurup, Ahmet Rıza Beyin, Cemiyet'in Avrupa'daki temsilcisi olmasını istediğinde, Ahmet Rıza Bey, önce Cemiyet'in adına itiraz etmiş ve yazışmalardan sonra, Ahmet Rıza Bey'in teklifi olan “Ordre et Progrès” yani “Nizam ve Terakki” adı gençler tarafından değiştirilerek, Cemiyet için *İttihad ve Terakki* adı kabul edilmiştir³¹⁷11.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşta 39 maddelik bir “Beyanname” si olduğu sanılmaktadır³⁷⁰. Beyanname'nin ilk maddelerinde Cemiyet'in amacı olarak, “Hükümet-i haziranın *adalet, müsavat, hürriyet* gibi hukuk-u beşeriyeti ihlâl eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men ile”, vatani yabancıların saldırısına uğratan “usul-ü idaresini İslâm ve Hıristiyan vatandaşlarımıza” anlatmak olduğu belirtilmekteydi. Yani bir bakıma, hükümeti halka şikâyet için kurulmuştu. Çünkü, mevcut hükümet, “insan haklarının” (“hukuk-u beşer”) temel ilkeleri olan *Adalet, Eşitlik ve Hürriyet*'i yok eden bir yönetim uygulamaktaydı. Ayrıca, Cemiyetin görevi, “idare-i hazıra-i hükümeti, hukuk-u insaniyenin muhafızı ve terakkiyat-ı medeniyenin menbaı olan usul-ü meşverete iade” olarak belirtilmekteydi. Bu ifadeye göre, “usul-ü meşveret” yani, bir meclis veya halkın temsilcilerinin bulunduğu bir parlâmento sistemi, insan haklarının korunması bakımından olduğu kadar, uygarca gelişmenin de kaynağı idi ve Cemiyet mevcut yönetimi bu sisteme dönüştürmeye çalışacaktı.

Diğer taraftan, Cemiyet'in çalışmalarında, milliyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep ve taraftarlık olmayacaktır. Zira Cemiyet'in amacı, toplumun çıkarlarını korumak ve toplumu kurtarmaktır. Bununla beraber, Cemiyet'e göre, “sülale-i necib-i Osmaniye'nin makam-ı saltanat ve hilâfette bekası mültezemdir”. Yani, Osmanlı Saltanatı ve Hilâfet yine devam edecektir. Başka bir deyişle, “Meşrudvet” esası benimseniyordu.

Nihayet, bir başka amaç ilkesine göre de, bütün bu esasları benimseyen ve kabul eden bir yönetim kurulduğunda, Cemiyet bütün gücü ile bu hükümeti destekleyecekti.

İttihad ve Terakki Cemiyeti kurulduktan sonra, Paris'teki Türk aydınları, Cemiyet'in Paris şubelerini meydana getirmişlerdir. Cemiyet kısa zamanda İstanbul'da da pek çok taraftar toplamış ve özellikle Tıbbiye, Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye öğrencileri arasında hızla yayılmıştır³⁷¹. Kısa bir süre sonra, Cenevre ve

³⁰⁰ Kuran, *aynı eser*, s. 60-61.

³⁷⁰ Bu Beyanname'nin metni için bak.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul. Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984. Cilt I, s. 39-44. Prof. Tunaya, Ahmet Bedevi Kuran'ın bu Beyanname'uhı, İttihad ve Terakki'ye ait olması ihtimalini ileri sürdüğünü, fakat yine de kesin bir kanıt bulunmadığını belirtmektedir.

³⁷¹ “Mekteb-i Mülkiye” öğrencilerinin bu konuda diğer okullardan daha ileri gitmesinde, özellikle, Mülkiye-i Şahâne'de “Umumi Tarih” dersi hocalığını yapan “Mizancı” Murat Bey'in büyük etkisi olduğu anlaşılıyor. Bu konuda bak.: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964, s. 22-27.

Kahire şubeleri açılmıştır. Murad Bey'in haftalık Mizan gazeli ¹ Rg6 itibaren km ava haşlamış ve hükümete yöneltilen eleştirilerin bayraktarlığını yapmıştır. Fakat Mizan, 1890 yılında kapatılmış ve Murat Bey de 1895 te Türkiye'den Sivastopol'a kaçmış ve orada İsmail Gaspralı tarafından karşılanmıştır. Kendisi aslen Dağıstan'lıydı. Murat Bey oradan da Paris'e gidip, siyasi muhalefeti orada yürütmeye ve mücadelenin ön plânına geçmeye başlamıştır³⁷². Bu arada, 1896 dan itibaren de Dr. İbrahim Temo'nun çabaları ile, Romanya, Bulgaristan ve Rumeli'de Cemiyet geniş bir yayılma göstermiştir. Buna paralel olarak, İttihad ve Terakki, gelişip genişledikçe ve zamanla, İmparatorluk sınırları dışındaki Müslümanlarla temas kurmuş ve bu temaslar, İttihad ve Terakki'yi İslâmcılık (Pan-İslâmizm) yerine Türkçülüğe (Pan-Türkizm) götürmüştür³⁷³.

Birinci Jön Türk hareketinde olduğu gibi, İttihad ve Terakki hareketinin de en büyük kusuru, sistematik bir fikir birliğini ve ortak bir gürnisi.i-gnrreklesfire-memiş olmasıdır. Hepsi de istibdat rejiminin snn erdirilmesi gerekliliğinde ve "mesrutî" bir yönetimin kurulması zorunluluğunda birleşmelerdir. Fakat "Mesrutiyet"de imparatorluğa verilecek siyasal yapı, aralarında görüş ayrılığı doğurmuştuZ'

Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin içerde ve dışarda karşılaştığı sorunlar ve sorunların Devlet'in dış münasebetlerine yapmış olduğu etkiler, özetle dış politikaya bakıftaki farklılıklar da, fikir ve gArn^-ayrılıklarını şiddetlendirmiştir. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması ve yıkılmasının önlenmesi hususundaki temel sorun, görüşleri ve fikirleri farklılaştırmıştır. Bunun sonucu olarak, kimisi İttihad ve Terakki taraftarı, kimisi ise onun karşısında olmak üzere, farklı kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Fikir ve görüşlerdeki farklılıklar ve hatta çatışmalar, "eylem" alanına da intikal etmiştir. Bunun sonucu olarak, meselâ 1896 Aralık ayında Cenevre'de *Osmanlı İhtilâl Fırkası* kurulmuştur. İttihad ve Terakki'nin kurucularından İshak Sükûfî ve İbrahim Temo'nun da bu Fırka ile yakın ilişki içinde olduğu ve bu Fırka'nın İstanbul'daki Ermeni terör örgüüeri ile, "suikast" hazırlıklarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu Fırka'mn yayınladığı beyanname'de, "*Osmanlılar! Biliniz ki kudurmuş bir köpeği gebertmek farzdır... O canavar Padişahın "Yıldız'ını söndürecek ve külünü semaya doğru savuracak olan "diuamit'ler bile elde ve belde hazırdır... "Ya hak ya ölüm" diyerek "Meclis-i Mebusanı" açtırmak ve şu zalim hükümeti kökünden söküp atmak üzere biz işe sellemehusselâm başlayacağız, bildiriyoruz "* denilmekteydi³⁷⁴.

³⁷² "Mizancı" Murat Bey'in faaliyetleri ve siyasi fikirleri için bak.: Şerif Mardin, *yön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 46-92.

³⁷³ Bu konuda bak.: Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 191-226.

³⁷⁴ Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s. 198-199.

Bu suretle, en son 1889 da başlayan fikir plânındaki mücadele, 7 yıl sonra, 1896 da, “eylem” ve hatta “terör” niteliğine dönüşme eğilimi göstermeye başlamıştı. O kadar ki, İttihad ve Terakki’nin Mısır şubesi, “*ihtilâlê bir başlangıç olmak üzere hükümet dairelerine dinamit attırmak, eşhası muzirrayı öldürtmek, zehirlemek, vükelânın evlerini ve arabalarıyla kendilerini havaya uçurtmak*” amacı ile “*Yeni Osmaullular*” adı ile yeni bir Cemiyet’in kurulmasını istiyorlardı. Gerekçeleri ise, “yalnız neşriyada bir netice istihsali mümkün olmadığı” idi³⁷¹.

İttihad ve Terakki içinde belirlemeye başlayan görüş ayrılıklarını gidermek ve bütün Jön Türkleri biraraya getirmek amacı ile, 4 Şubax_^^_tarikhinde Paris’te Jjir Jön Türk Kongresi toplanmıştır. Kongre üyelerinden Şair Siret Bey, “*kuvvetin inkısamı ile ademi muvaffakiyet, ittihadiyle müzafferiyet şüphesizdir*” demek suretiyle³⁷⁶, bütün Jön Türklerin dikkatini temel soruna çekmek istemişse de, Kongre fikir ayrılıklarını uzlaştırma yerine, bu ayrılıkları şiddetlendirerek ve Jön Türkleri iki gruba parçalıyarak sona erdi. Kongre’de iki temel sorun tartışıldı³⁷⁷:

1) Bir inkılâp sadece yayın yoluyla başarılamaz: aynı zamanda ihtilâl njetn-dunu da kullanmak gncikir.

2) İnkılâbın başarılı olabilmesi için yabancı devletlerin de müHahaİp ve desc-ğini sağlamak gereklidir.

Tartışmalar, esas itibariyle bu ikinci nokta üzerinde yoğunlaştı. Özellikle gayrı Müslim delegeler yabancı müdahalesini savunmaktaydılar. Fakat, Prens Sabahattin Bey bu noktaya bir açıklıklık getirerek, yabancı müdahalesinin Osmanlı Devletine daima zarar verdiğini, fakat içerde yapılacak bir ihtilâlin de, başarılı olabilmesi için, “menfaati menfaatimize uygun”, yani bir dost devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini belirtti³⁷⁵ * 377 378 *. Bununla beraber, yabancı müdahalesine kesin olarak karşı olanlar^ hu görüsü benimsemediler ve sonunda, Kongre, o zamanın deyimi ile(**filüdahaleciler”^e “y^demT^üdâhalarıFf-r” di^ iki gruba ayrılarak dağıldı. Çoğunluk Prens Sabahattin Beyin yanında, “Müdahaleciler” di. Azınlık olan “Ademi Müdahalecilerin lideri ise Ahmet Rıza Beydi. Fakat, esas İttihad ve Terakki Cemiyetini meydana getiren bu grup, gide-rek çoğunluğu kazanacak ve duruma egemen olacaktır.

Müdahaleciler, Prens Sabahattin Beyin liderliğinde hemen Paris’te, *Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti*’ni kurdular³⁷⁰. Adından da anlaşılacağı üzere, bu Cemiyet liberal bir felsefeye sahip olup, “ademi merkeziet⁷ ve

³⁷⁵ aynı eser, s. 224-225.

³⁷¹ Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 183.

³⁷⁷ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu ’nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 321.

³⁷⁸ aynı eser, s. 322.

³⁷⁰ Bu Cemiyet’in programının metni: Tarık Z. Tunaya, *Türkiye’de Siyasî Partiler, 1859-19511*. s. 143-144; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, s. 406-407.

“tevsii mezuniyet” dediği, yerel yönetimlere ağırlık vermekteydi. Vilâyet merkezindeki Vali, malî ve adlî âmirler Hükümet tarafından tayin edilecek, fakat vilâyetin yönetimi, vali başkanlığında, yerel halkın seçtiği bir meclis tarafından yürütülecekti. Yerel memurlar vali tarafından ve “ırk nisbeti” gözetilerek tayin edilecekti.

Ahmet Rıza Bey liderliğindeki “Ademi Müdahaleciler” ise, İttihad ve Terakki adını değiştirerek yine Paris’te *Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti*’ni kurdular³⁸⁰. Cemiyet, İmparatorluğun çeşitli unsurları arasında bir “ittihad-ı samimi” vücuda getirmeyi amaç edinmiş ise de, Tüzüğünde belirtildiği gibi, aynı zamanda millî ahlâkı ve millî âdetleri geliştirmek ve Osmanlı Devleti’nin siyasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak da temel amaçlar arasında yer almaktaydı. Bu nitelikli amaçları ile Cemiyet “milliyetçiliğe” ağırlık vermiş olmaktaydı. Diğer taraftan, 1876 Anayasası’nın tekrar yürürlüğe konması gerektiği vurgulanmakla beraber, Osmanlı Saltanaunun ve Hilâfetin de devam edeceği belirtilmekteydi.

1902 Paris Kongresi’nde azınlıkta kalmalarına rağmen. Terakki ve İttihad Cemiyeti’ni kuranlar, Cemiyetin özellikle Rumeli’de çabuk yayılması dolayısıyla, kısa sürede çoğunluğu elde ettiler. Bu arada, 1906 Eylülünde Selânik’te, üyelerinin çoğunluğunu askerlerin teşkil ettiği, *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* kurulmuştu. Kurucuları arasında İsmail Canbulat, Mithat Şükrü, Bursalı Tahir ve Talât Bey (Sadrazam Talât Paşa) gibi II. Meşrutiyet hareketinin önemli kişileri de bulunuyordu. Bu Cemiyet, 27 Eylül 1907 tarihinde Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti ile birleşmiştir ki³⁸¹, bu İttihad ve Terakki’nin Rumeli’de yayılmasında önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca, bu birleşme yoluyla İttihad ve Terakki askerleri de bünyesine almış bulunuyordu ki, bu gelişme Cemiyet’in tarihinde önemli bir aşama teşkil ediyordu ve II. Meşrutiyet Hareketi’nin İttihad ve Terakki tarafından başarılmasında büyük rol oynamıştı.

Şunu da belirtelim ki, ülke içindeki ve ülke dışındaki çeşitli cemiyetlerin varlığına ve bundan doğan görüş ayrılıklarına rağmen, 1908 yılı geldiğinde, hürriyetçi hareketin başarısı ve Abdülhamid istibdadının yıkılması için, bütün ülkede geniş bir zemin teşekkül etmiş bulunuyordu. Bütün bu faaliyetlerin tek ve ana noktasını bu istibdadın yıkılması teşkil ediyordu. Görüş ayrılıkları bu temel amaçtan sonra geliyordu. Farklılıklar amaçta değil, izlenecek metod ve yolların seçimindeydi.

³⁸⁰ Bu Cemiyetin “Nizamname-i Esasisi”nin meui: Tarif Zafer Tunava, *Türkiyede Siyasi Partiler*, Cilt I: *İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s. 45-49; İç tüzüğünün metni: s. 50-58. İçtüzüğün 48-55 inci maddelerinde, Cemiyetin amaçları için hayanın feda etmeye hazır üyelere meydana gelen “Fedaî Şubeleri”de kurulmaktaydı.

³⁸¹ Birleşme “mukavele”sinin metni: Tunava, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cilt I, s. 49-50; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 238-239; Bayur, *adı geçen eser*. Cilt 1, Kısım 1, s. 326-317. Bu birleşmeden sonra Terakki ve İttihad Partisi’nin, Paris’ten sonra ikinci merkezi Selanik oluyordu.

3. İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLÂNİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasî fikir hareketleri bu şekilde gelişirken, daha yukarda da belirttiğimiz gibi Balkanların durumu da iyice karışmaya başlamıştı. Balkanlar üzerindeki Avusturya-Rusya mücadelesi iyice kızışmaya ve hatta bir çatışmaya doğru gitmekteydi. Avusturya'nın, 1878 Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek ve Yeni Pazar sancağına yerleşmekle yetinmeyip, yayılmacılığını ve kontrolünü tâ Selânik'e kadar uzatmak istemesi ve bunun için de "demiryolu politikası" izlemesi, bir yandan Sırbistan ve diğer yandan da Rusya'yı karşısına getirdi. 1903 Münzsteg Anlaşması, Balkanlarda Avusturya-Rusya işbirliğinin son perdesiydi. Bu işbirliğinde, Rusya'nın, Balkanlar'da bir süre uzak kalıp, Uzak Doğu'da yayılma ve üstünlük kurma çabaları büyük rol oynamıştı. Fakat Rusya'nın "Uzak Doğu emperyalizmi", kendisini, emperyalizme yeni açılmaya başlayan Japonya ile çatışma durumuna soktu. İki emperyalizmin hesaplaşması, 1904-1905 Rus-Japon savaşında yapıldı ve Rusya, Japonya karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak ve hatta Uzak Doğu'daki ayağı kırılarak, 1906 dan itibaren hem Boğazlar'a ve hem de Balkanlar'a döndü. Bu dönüş, Rusya'yı, aynı zamanda, İngiltere ile, 1907 Ağustosundaki anlaşma ile sonuçlanan bir uzlaşmaya sevkettiği için, Rusya, Balkanlar'da Avusturya ile bir işbirliğine veda ederek iki devlet tekrar çatışma içine girdiler.

Tabii bütün bunlar olurken, 1890 lardan itibaren "pişmeye" başlayan "*Makedonya Sorunu*" da, Balkanlar'ın üç küçük ülkesi Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ı da bir "*toprak mücadelesi*" içine itti. Tabiatile, bütün bu gelişmelerin, başında "kaynadığı" devlet Osmanlı Devleti idi. Kaynama'nın ateşi ise "Makedonya" idi.

İşte bu atmosferdedir ki, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola, 9 ve 10 Haziran 1908 günlerinde *Reval* de (Bugünkü Estonya'nın başkenti *Tallinn*) buluştular ve Avrupa sorunlarını görüştiler. Görüşmelere ait tek yazılı belge, İngiltere'nin eski Petersburg elçisi ve o tarihte İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Charles Hardinge'in, bu konuda hazırlamış olup Dışişleri Bakanı Edward Grey'e verdiği rapordur³⁸². Bu sebeple Reval görüşmelerinin yorumu sonradan çok tartışma konusu olmuştur. Bu hususa, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı kısmında ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

Bununla beraber, şu kadarını belirtelim ki, Reval görüşmelerinin yoğunlaştığı nokta Almanya ve Avusturya'dır. Almanya'nın, özellikle deniz kuvvetlerindeki silâhlanması İngiltere'yi endişelendirirken ve kara kuvvetlerindeki gelişmeleri de Rusya için bir korku unsuru olurken, Avusturya'nın Yeni Pazar'dan itibaren girişmek istediği "Sancak Demiryolu Projesi", Balkan politikası bakımından Rusya'nın ve tabii Sırbistan'ın da hoşnutsuzluğuna sebep olmaktadır.

³⁸² Raporun metni: *Mémoires de Edward Grev*, p. 199-206.

Buna karşılık, Reval görüşmelerinde Makedonya sorunu, Avusturya'nın bu Makedonya faaliyetleri dolayısıyla söz konusu olmuş ve Hardinge'in raporuna göre, İngiltere Kralı ile Rus Çarı, *Makedonya'ya uygulanacak reform projeleri konusunda* "tam mutabakata" varmışlardır³⁸³.

Yine bu rapordan edindiğimiz izlenim odur ki, gerek İngiltere ve gerek Rusya Almanya'yı ürketmemeye ve Reval görüşmelerinin Almanya'ya yönelik olmadığına dair bir izlenim vermeye de dikkat etmişlerdir³⁸⁴. Bundan dolayı olsa gerek, görüşmelerden sonra yapılan açıklamalarda esas itibariyle Makedonya'da yapılacak ıslahat, yani reform konusu ilân edilmiştir. Bu haber, Makedonya'daki İttihad ve Terakki üyeleri arasında endişe ve korku uyandırdı. Avrupa Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya karar vermiş olmalarından korkuldu. Bu sebeple, İttihad ve Terakki, artık Osmanlı Devleti'nin siyasal düzeninin reforme edilmesi için harekete geçmenin zamanı geldiğine karar verdi. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma teşebbüsüne, "Meşrutî" yönetimin kurulması ile karşılık ve cevap verilecekti.

Padişah Abdülhamid, İttihad ve Terakki'nin Makedonya'daki faaliyetlerini adamları vasıtasıyla devamlı kontrol altında tutuyordu. Bu sebeple İttihad ve Terakki, ilk iş olarak, Padişahın bu kontrolünü kırmaya karar verdi ve Abdülhamid'in ajanlarından, Selânik Merkez Komutanı Yarbay Nâzım Beyi ortadan kaldırmaya karar vererek, bir suikast tertip etti. Nâzım Bey ancak yaralandı. Padişahın bu olaya karşı tepkisi sert oldu. Selânik ve Manasur'daki yüksek rütbeli subaylardan 38 ini İstanbul'a getirterek, muhakeme ve hapsedirdi.

Bu olay, Rumeli'de bulunan 3. Ordu subaylarını daha fazla endişelendirerek, bunlar harekete geçmeye karar verdiler. Resne'de bulunan Kolağası Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908 de, yanına aldığı gönüllülerle dağa çıkıp, Anayasa ilân edilmedikçe, silâhı elden bırakmayacağını ilân etti. "Resneli Niyazi Bey" hâtrataında, Reval görüşmelerinden, Osmanlı Devleti için büyük heyecana kapıldığından söz ederek, "... bütün efradı millet tufan-ı hissiyat içinde boğulduğundan, kıyam-ı umumi için ufacık bir teşebbüse, ciddi bir harekete intizar ediyor. Bir numune-i imtisal, bir hareket-i ibtidaî... bekliyordu" diyerek kendi kişisel ayaklanmasının gerekçelerini açıklamaktadır³⁸⁵.

Niyazi Bey'in ayaklanması, büyük bir hareketin başlangıcı oldu. İttihad ve Terakki'ye mensup subaylar, silâh depolarını açıp halka silâh dağıtmaya başladılar. Olayların merkezi Manastır'dı. Abdülhamid, ayaklanmayı bastırması için, kendi adamlarından Şemsi Paşa'yı Manastır'a yolladı. Şemsi Paşa, 7 Temmuz

³⁸³ aynı eser, p. 202.

³⁸⁴ Baron de Taube, "*Mémoires*".ında Reval görüşmelerinden söz ederken, Makedonya sorunundan hiç söz etmemektedir. Bu husus gayet anlamlıdır. Bak: Baron de Taube, *Mémoires*, p. 182-187.

³⁸⁵ Bayur, *adi geçen eser*. Cilt 1, Kısım 1, s. 443.

1908 günü, Manastır'da bir subay tarafından, Manastır telgrafhanesinden çıkar-ken öldürülür.³⁸⁶ Bu olay üzerine, İttihad ve Terakki'nin önde gelen üyelerinden Binbaşı Enver Bey 20 Temmuzda da Niyazi Bey'e katılır.

Abdülhamid, Şemsi Paşa'nın yerine Müşir Tatar Osman Paşayı gönderdi ve Rumeli askerine güvenmediği için de, Anadolu'dan Selâniğe asker şevketti. Niyazi Bey ise, 22-23 Temmuz 1908 gecesi, sivil ve askerden meydana gelen 2 bin kişilik bir kuvvetle Manastır'a inip Osman Paşa'yı kaçırp dağa kaldırdı. Bu olayın ilginç yanı ise, Manastır'daki askerin tümü ile, sivil halktan da yüzlerce kişi- nin bu olaya yardımcı olmasıydı³⁸⁷. Bu arada, Selâniğe Anadolu'dan sevkedilen askerin bir kısmı da Manastır'a gitmediği gibi, gidenler de kendi vatandaşlarına silâh çekmedi.

Bu şiddet olayları gelişirken, bir yandan da yazılı araçlarla Padişah baskı altına alınmaya başlamıştı. 5 Temmuz 1908 sabahı, yani Resne'li Niyazi Bey'in dağa çıkmasından iki gün sonra, İttihad ve Terakki'nin Manastır merkezi sokaklara bir beyanname asarak, bir yandan mevcut hükümeti “gayrı meşru” ilân ediyor, bir yandan da hukuk düzeninin kurulmasını, yani anayasanın yürürlüğe konmasını istiyordu³⁸⁸. İttihad ve Terakki'nin genel merkezi de 21 Temmuz gecesi Selânik'te yaptığı toplantıda, 23 Temmuz günü Meşrutiyet'in ilân edilmesi kararını aldı. Bu karar üzerine, önce Selânik, Manastır ve Kosova'dan ve hemen arkasından da, Rumeli'nin Serez, İştıp, Priştine gibi diğer yerlerinden, İstanbul'a telgraf yağmuru başlamış ve Saray'a çekilen bu telgraflarda 1876 Anayasası'nın yürürlüğe konması ve “Meşrutî” yönetimin hemen başlatılması istenmiştir. Telgraflarda Padişah'a karşı saygılı bir dil kullanılmış, fakat Meşrutiyet'in ilânı konusunda da tam bir kararlılık gösterilmiştir.

Padişah II. Abdülhamid'in bu telgraflara boyun eğmesi kolay olmamıştır. Önce direnmiş ve bazı paşalarla danışmada bulunmuştur. Padişah'ın bu tereddüdü üzerine, İttihad ve Terakki'nin Manastır merkezi, daha önce kararlaştırıldığı üzere, 23 Temmuz 1908 sabahı 21 pare top atışı ile Meşrutiyeti ilân eder. Selânik Genel Merkezi de Manastır'da yapılan bu harekete katılır. Şunu da belirtelim ki, yapılan bu teşebbüs, askerlerin geniş desteğine dayanmaktaydı³⁸⁹.

Padişah için artık yapacak bir şey kalmamıştı. Direnmenin faydasızlığını görmüştü. Bu sebeple, “*Kanun-u Esasi 'yi ben tesis etmiştim... Mademki milletim bu kanunun yine mer'iyetini istiyor, ben dahi verdim*” diyerek³⁹⁰ 24 Temmuz 38 * * * * *

³⁸¹Şemsi Paşa'yı öldüren subay, Biga'lı Teğmen Atıf Efendi olup, Cumhuriyet döneminde Çanakkale milletvekilliğini yapmış olan *Atıf Kamçıl*'dir.

³⁸⁷ Bayur, *aynı eser*, s. 468.

³⁸⁸ Beyanname'nin metni: Tunaya *Türkiye'de Siyasî Partiler*, Cilt 1, s. 59-61.

³⁸⁹ Okandan, *adı geçen eser*, 1. Kitap, s. 243. Ayrıca bak.: Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Harı eketleri re Millî Mücadele*, s. 422-424.

³⁹⁰ Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 1, Kısım 1, s. 479.

1908 günü 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konulduğu ilân edilerek, II. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu.

Meşrutiyetin ilâm içerde büyük bir sevinç uyandırdı. Halk Abdülhamid'in 33 yıllık istibdadından bunalmıştı. Şimdi ülkeye hürriyet geliyordu. Sevinç o kadar büyük oldu ki, 24 Temmuz günü sokaklarda Müslüman hocalarla Rum ve Bulgar papazları birbirleriyle öpüşmekten geri kalmadılar. Meşrutî bir yönetimde durumlarını daha fazla kuvvetlendireceklerini ve Meclis-i Mebusan'daki temsilcileri ile eşlerini daha iyi işittirebileceklerini uman Hıristiyan unsurlar olaydan gayet hoşnutular.

Meşrutiyet genel olarak dışarda da iyi karşılandı. İngiltere, Fransa ve Almanya memnun oldu. Fakat, her zaman olduğu gibi Rusya memnun değildi. Bir defa, Osmanlı Devleti'nin kendisini toparlaması ve güçlenmesi Rusya'nın işine gelmezdi. İkincisi, Meşrutiyet hareketinin, kendi sınırları içindeki Müslümanlar üzerinde de etki yapmasından endişe etti. Zira 1905 ayaklanmasından sonra, başta Kazakistan olmak üzere, Rusya Müslümanları arasında yaygın bir siyasal örgütlenme akımı başlamıştı.

Avusturya'ya gelince; biraz aşağıda değineceğimiz üzere, bu devlet, Meşrutiyetim ilânını, Bosna-Hersek'in ilhaki için bir fırsat bildi.

4. MEŞRUTİYET, İTTİHAD-TERAKKİ VE 31 MART OLAYI ³¹

jön Türklerin bir tek noktada birleştiklerini^ bunun da, Abdülhamid'in istibdadına son vermek olduğunu, fakat Devletin düzenini İslah konustmda çeşitli Fikirlerin bulunduğunu^aral^ın dajbir görüş birliği olmadığını, daha önce be-1 inmişti. İşte Meşrutiyetim ilânından sonra, bu durum çok daha açık bir şekilde ortaya çıktı ve bu da siyasî hayatımızda istikrarsızlıklara ve karışıklıklara sebep oldu.

Meşrutiyetin ilânından sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ¹⁹⁰⁹ Eylülünde Selânik'te yaptığı İkinci Kongre'ye Mustafa Kemal (Atatürk) de kaulmıştır. Mustafa Kemal, Kongre'de yaptığı konuşmada, yapılan hareketin bir "inkılâp" değil, bir "ihlûâllolduğunu ve şimdilik sadece Saray'ın nüfuzunun kırılmakla yetinildiğini, ve asıl inkılâbın bundan sonra yapılması^ gerektiğini söyledikten sonra, şu noktaların gerçekleştirilmesini teklif eder^{31, 32}: 391 392

³⁹¹ 31 Mart Olayı için bak.: Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1970; Ali Cevat-Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1960; Cevat Rifat Atilhan, *Bütün Çıplaklığı ile 31 Mart Faciası*, İstanbul, Aykut Neşriyatı, 1959; Mustafa Baydar, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul, Tesanüt Birliği Yayınları, 1955; İsmail Hâini Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1961.

³⁹² Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 1, Kısım 2, s. 63.

- 1) “Cemiyet”in bir siyasal parti haline getirilmesi.
- 2) Ordu’nun politikadan çekilmesi.
- 3) Cemiyet ile Masonduk arasında hiç bir bağlantının kalmaması.
- 4) Cemiyet içinde eşidiğin sağlanması.
- 5) Hükümet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması (laiklik)

Gerçekten, Cemiyet kısa bir süre sonra Parti (Fırka) haline getirildi. Fakat bu zorunluydu. Çünkü seçimlere katılabilmek için “Parti” olmak gerekmekteydi. Fakat Mustafa Kemal’in diğer noktadaki tavsiye ve teklifleri hiç gözönüne alınmadı. Ayrıca, İttihad ve Terakki içinde Mustafa Kemal’e karşı bir düşmanlık da doğdu. Ordu’nun parti ile bağlantısı kesilmedi. Bir çok subaylar Partiye dayanarak Ordu içinde yükselme! tercih ettiler. Cemiyet, bir Parti haline geldi; fakat “eşitlik” söz konusu olmadı. Parti’yi, etkin kişilerin dahil olduğu bir komite yönetiyordu.

Öte yandan, İttihad ve Terakki, iktidarı ele geçirmek için ihtilâl yapmış görünmek için, Sadrazamlığı eline almadığı gibi, kabineye de üyelerinden bir kaçını sokmakla yetindi. Fakat, “dışardan komuta” ile hükümetleri kendi etkisi ve kontrolü altında tutmaktan vazgeçmedi. Bütün oyunlarını perde arkasından oynadı. Bu ise, işlerin normal düzeninden çıkmasından başka bir şeye yaramadı. Nihayet, gerek kişilerin, gerek partilerin birbirleriyle kıyasıya mücadeleleleri de politik havan karmaşaya sürükledi.

Meşrutiyet’in ilânı üzerine Avrupa’da yaşayan Jön Türkler de İstanbul’a döndüler. Tabii, bunlar, aralarındaki görüş ayrılıkları ve çatışmalarını da beraberlerinde getirdiler. Gelenlerin en tanınmışları Prens Sabahattin (Abdülhamid’in kız kardeşi Seniha Sultan’ın oğlu), Ahmet Rıza Bey, Mizancı Murat Bey ve İsmail Kemal Bey’di. İttihad ve Terakki, bu gelenlerin bir kısmını içine almadı. Bu ise bir mücadele doğurdu. İttihad ve Terakki’ye muhalif bir takım Cemiyet ve Partiler ortaya çıkmaya başladı. 1908 Ağustosunda *Fedakâraı-ı Millet Cemiyeti*³⁹³, Eylülde *Osmanlı Ahrar Fırkası ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası* ilk kurulanlar arasındadır.

Osmanlı Ahrar Fırkası 14 Eylül 1908 de kurulmuştur. İttihad ve Terakki’nin Türkçü ve Merkezîyetçi olmasına karşılık Osmanlı Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin Bey’in “teşebbüsü şahsî ve adem-i merkezîyet” felsefesini benimsemişti. Parti Programının ilk paragrafında şöyle denilmekteydi: “İnsanlar hür ve hukuk-i beşer nokta-i nazarından müsavi olarak doğduklarından, aharın hukukuna tecavüz etmemek şartıyla, hürriyet, hakk-ı temellük, emniyet, huzur-u kanunda müsavat, kanuna mutavaat, asayişî umumîyeyi muhil olmayan ef al ve ha-

³⁹³ Bu Cemiyet’in Nizamname ve Programı için bak.: Tunaya, adı geçen eser, Cilt I, s. 136-139.

rekâta serbest, serbesti-i kelâm, serbesti-i matbuat, serbesti-i ticaret, serbesti-i muhaberat, serbesti-i vicdan, serbesti-i seyahat, serbesti-i tedrisat, serbesti-i müşareket, serbesti-i içdima, masuniyet-i mesakin gibi hukuk-i umumiyyeye mâliktirler”³⁹⁴ * *. Görüldüğü gibi, program, bir çeşit İnsan Hakları Demeci niteliğindeki ve 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci’ni hatırlatıyordu. Ayrıca, İttihad ve Terakki’nin diktatörlüğünü önleme endişesi, bu Parti’nin kuruluş sebepleri arasındadır. Bundan dolayı, Osmanlı Ahrar Fırkası, daha ilk günden itibaren İttihad ve Terakki tarafından çelmelenerek, Anadolu’da örgütlenmesi önlenmek istenmiştir³⁹³.

Kurucularından olmamakla beraber, Prens Sabahattin Bey bu Parti’yi desteklemiş, fakat Genel Başkanlık teklifini kabul etmemiştir.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ise ciddi bir kuruluş olamamış ve 31 Mart oylarından sonra kapanmıştır. Zaten seçimlere de katılmadığı için Meclis-i Mebusan’a da girememiştir.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası’na ise biraz aşağıda değineceğiz.

Meşrutiyet’in ilk sadrazamı Sait Paşa idi. Fakat ancak iki hafta kadar Sadarete kalabildi ve Anayasa konusunda Padişahla arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu istifa etti³⁹⁰. Sait Paşa 22 Temmuzda Sadrazam olmuştu. İstifası üzerine 6 Ağustosta Kâmil Paşa Sadrazam oldu. Seçimler 1908 yılı Kasımında Kâmil Paşa zamanında yapıldı. Seçimi büyük çoğunlukla İttihad ve Terakki kazandı^{397 398}. Osmanlı Ahrar Fırkası ancak bir milletvekilliği kazanabilmişti. Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908 de Padişah Abdülhamid tarafından açıldı.

İttihad ve Terakki, hükümet sorumluluğunu üzerine almamasına rağmen, daha ilk günden itibaren hükümet işlerine müdahale etmeye başladı. Bakanların ve memurların atanmalarında Sadrazam Kâmil Paşa’ya sık sık telkinlerde bulunması Paşa’yı rahatsız ediyordu, fakat buna rağmen sabır göstermeye çalıştı. Ne var ki Paşa’nın huzursuzluğu kısa zamanda açığa çıktı ve bazı gazeteler İttihad ve Terakki’ye karşı Sadrazam Kâmil Paşa’yı savundular. Bu ise İttihad ve Terakki liderlerinin Kâmil Paşa’ya tepkisini daha da arttırdı. Bunun üzerine gensoru yoluyla Sadrazam Meclis’te düşürmek istedilerse de, İttihad’çı milletvekillerinden bazılarının Kâmil Paşa’yı desteklemesi üzerine, başaramadılar⁹⁸.

³⁹⁴ Ahrar’ın program metili: Turtaya, *aym eser*, Cilt I, s. 155-158. İçtüzüğü’nün metni: s. 158-162.

³⁹³ Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 1, Kısım 2, s. 134.

³⁹⁹ Bu anlaşmazlık için bak.: *aym eser*, s. 73-78.

³⁹⁷ İttihad ve Terakki, Ahrar Partisi’ne karşı öyle şiddetli bir mücadele açmıştı ki, seçimlerden önce bu Parti’nin Genel Sekreteri Fazlı Bey İzmir’e parti örgütü kurmak için geldiğinde, İttihad ve Terakki liderlerinden Dr. Nâzım Bey kendisine, “Bu memlekette İttihad ve Terakki’den başka hiç bir Cemiyet yaşayamaz... Sizi tanımamış olsam başka türlü yapardım. Size tavsiyem, ilk vapurla İzmir’i terketmenizdir” demiştir. (Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 1, Kısım 2, s. 82).

³⁹⁸ Sina Akşin, *31 Mai t Olayı*, s. 14-15.

Bu olay Kâmil Paşa'nın İttihad ve Terakki'ye daha fazla direnmesine sebep oldu. Bu Parti'nin siyasî etkinliğini kaldırmak veya hiç olmazsa azaltmak için teşebbüse geçti. Böylece 1909 Şubatından itibaren Kâmil Paşa ile İttihad ve Terakki arasında bir ölüm-kalım savaşı başladı³¹ *1.

Kâmil Paşa'nın tasarılarından biri de, Ordu'yu İttihad ve Terakki'nin etkisinden çıkararak, onu, önemli bir destekten yoksun bırakarak zayıflatmaktı¹⁰⁰. Fakat İttihad ve Terakki de Kâmil Paşa'dan kurtulmaya kesin karar vermişti ve 13 Şubat 1909 günü, yine bir askerî konu dolayısıyla Sadrazam'ı, Meclis'te gerçekleştirdiği güvensizlik oyu ile düşürmeye muvaffak oldu. Yerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi işbaşına geçti.

İttihad ve Terakki Kâmil Paşa'yı düşürmekle beraber, Kâmil Paşa ile mücadelesi sırasında da pek çok düşman ve muhalif kazandı. İttihad ve Terakki'ye muhalefet şiddetini arttırarak devam etti. En şiddetli muhalefet de Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesinden geliyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadarete gelmesiyle birlikte, özellikle "İlmiye" denen medrese öğrencilerinin çeşitli gösterileri başladı. Bu gösteriler, Kâmil Paşa lehine olduğu kadar, Hüseyin Hilmi Paşa ve İttihad ve Terakki aleyhinde bir nitelikte ortaya çıktı. İlmiye öğrencilerinin tepkilerinde, eski usulden vazgeçilerek onların da askere alınmalarına karar verilmesi rol oynamakla birlikte, İttihad ve Terakki'nin laiklik ve Masonluk yönündeki eğilimleri de önemli başka bir faktördü¹⁰¹.

Muhalefedn "dinci kolu" sayılması gereken bu hareket, esas itibarıyla, Deniz Vahdeti tarafından temsil edilmekteydi. Deniz Vahdeti, Kıbrıslı bir hâfızdı ve doğru dürüst bir öğrenimi de olmamıştı. Memuriyet hayatında bazı maceralar geçirdikten sonra, 1908 da İstanbul'a gelip yerleşmiş, Fedekâran-ı Millet Cemiyeti'ne girmiş ise de onların fesatçılık yaptığını görünce oradan çıkıp İttihad ve Terakki'ye girmek istemiş, fakat sonuç alamamış.

Derviş Vahdeti 11 Aralık 1908 den itibaren *Volkan* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Prof. Dı¹⁰¹ Simi—Akşin, *Volkan* gazetesini koleksiyonlarında yaptığı incelemelerin sonucu olarak, *Volkan*'ın sıradan dincilik yapan bir gazete niteliğini taşımadığını belirterek, gazetenin niteliklerini şu şekilde belirtmektedir¹⁰²: 1) *Volkan* İslâmivetridir 2) *Volkan*. Hürriyetçi ve Anayasa düzenindeTM vanprlrır 31 İnsanivetci ve medeniyetçidir. Gazete "insaniyete hadim" diye tanıtılır. Üfürükçülere karşı doktordan, tıptaki yeni buluşlardan vanadır -D Fedakâran'cıdır. Sürgün ve kaçaklan km 11 r al Derviş hasta ..Ahımm. Rıza olmak

³¹ Akşin, *aynı eser*, s. 16.

¹⁰⁰ *aynı eser*, s. 17.

¹⁰¹ *aynı eser*, s. 20.

¹⁰² *aynı eser*, s. 21.

üzere İttihad ve Terakki'nin sivil ileri gelenlerinin aleyhindedir. Buna karşılık Prens Sabahatun Beyi, Kâmil Paşa'yı tutmaktadır. Dolayısıyla, “İngiliz taraf-tan”dır. Kıbrıs’da İngilizlerin adem-i merkeziyetçiliği ile, Kıbrıs nerdeyse küçük bir İsviçre olmuştur. En isabetli siyaset “İngiliz” siyasetidir. 6) Derviş ve gazetesi, Osmanlıcı, “İttihad-ı anasır” cıdır.

Volkan’ın yayınlanmasından bir süre sonra, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adı ile bir cemiyet kurmuş olan bazı kimseler, Derviş Vahdeti’ye başvurup, İstanbulda açılacak olan Mason Locası’na karşı, bu cemiyetin geliştirilmesi için *Volkan* gazetesinin bu Cemiyet’in organı olmasını teklif etmiş iseler de, Derviş bu teklifi reddetmiştir. Derviş’e göre, kendisine gelenler “şayan-ı itimad” insanlar değildi. Bu sebeple, Deniz Vahdeti, 5 Nisan 1909 da, kendisi ayrı bir *İttihad-ı Muhammedi Fırkası* kurdu. Yani Fırka, 31 Mart olaylarından çok kısa bir süre önce kurulmuş bulunuyordu¹⁰³. Fırka ile ilgili belgeleri incelediğimizde, Fırka’nın, *Volkan* gazetesinin yayınlarında ifade edilen fikirlerden farklı bir nite-lik taşıdığını görmekteyiz.

“Muhammedi Birlik” anlamını taşıyan İttihad-ı Muhammedi Fırkası’nın ku-ruluşuna ait olmak üzere, *Volkan* gazetesinin 18 Mart 1909 günlü sayısında yayımlanan Beyannâme’de, gerek içerde gerek dışarda “siyasal” nitelikli bir çok cemiyetlerin bulunduğu belirtilerek, bunlar, Hindistan’da İttihad-ı İslâm, Avrupa’da, Amerika’da Cizvit ve Misyonerler, Cemiyet-i İsrailiyeler şeklinde sayıldıktan sonra, siyasî partilere geçilerek, bu siyasal nitelikli kuruluşlar olarak da Farmason, Karbonariler, Jön Avrupa, Sosyalistler, Komünistler, Pozitivistler, Kari Marks’ın Cemiyet-i Beynelmileli, Anarşist fırkaları sayılmış ve “*Saye-i Nuu Muhammedi’de, zaten mevcut olan uhuvvet-i müslimin, bugün Dariilhilâfede İttihad-ı Muhammedi namı altında ueşi-i euvai-ı tevhid etmektedir*” denilmek-teydi. Beyannâme’de daha sonra, “*Biz ki, Muhammedi’leriz, Şer’i Şerif daire-sinde hareket etmek mecburiyetindeyiz. Bu selâhiyetimize de hiç bir şahs-ı ma-nevi karışmaz ve karışamaz*” denildikten sonra, Meşrutiyet destekleniyor ve “*ahkâm-ı şei’iyye ve Kauuniyeyc*” muhalif hareket edenlere hiçbir hoşgörü göste-rilmeyeceği vurgulanıyordu¹⁰

Yine *Volkan* gazetesinde yayınlanan, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnâmesi”nde ise¹⁰³, Cemiyet’in Başkanının, Peygamberimiz “*Hazret-i Muhammed Mustafa (S.M.)*” olduğu belirtiliyor ve Cemiyet’in faaliyet alanının “bütün memalik-i İsi ânı iye’yi ihtiva ettiği” vurgulanmak suretiyle bir çeşit “Pan-islâmizm” niteliği vurgulanıyordu.

¹⁰³ Akşın, Fırka’nın kuruluş tarihini 3 Nisan 1909, Tunaya ise 5 Nisan olarak vermektedir. Biz Tunaya’nın tarihini aldık.

⁴⁰⁴ Bu Beyanname’nin metni: Tunaya, *aynı eser*, Cilt I, s. 199-200.

⁴⁰ Bütün kaynaklarda ve belgelerde, “İttihad-ı Muhammedi”nin adı, ya “Cemiyet” veya “Fırka” şeklinde geçmektedir.

“Fırka-i Muhammediye”, “Volkancılar Cemiyeti”, “Cemiyet-i Muhammediye” diye de adlandırılan ve kurucularına “Muhammedîler” denen kuruluş, 5 Nisan 1909 günü, bir *Fırka* yani Parti olarak, Ayasofya Camiinde Deniz Vahdeti tarafından yapılan bir konuşma ile ilân edilirken, şu husus vurgulanmaktaydı: “*Bu ittihad, bizde iki surede mütecellidir. Biri İslâmiyet, biri Osmaniyetür. İslâmlar için Cemiyet-i ilmiye, Talabe-i Ulûm Cemiyeti, Cemiyet-i İslâmiye ve bir hayli de İslâm Kulüpleri vardır. Bununla beraber şimdi de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti teessüs etmiştir*”. Konuşmanın sonunda ise, “hüsnü niyetten başka bir emelimiz yoktur” denilmekteydi

Nihayet şunu da ilâve edelim ki, İttihad-ı Muhammedi'nin merkezi olarak “*Darü'lülâfe*” adı zikrediliyor, fakat *İstanbul* değil, yani Osmanlı Devleti'nin başkenti değil, “*Hilâfeün Merkezi*” deyimini kullanılıyordu.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası veya *Fuka-i Muhammediye*'nin kurucularının çoğunluğu din adamlarıydı. Bunlar arasında en tanınmış ise, Cumhuriyet dönemine de intikal eden ve sonradan *Said-i Nusi* adını alan, “*Bediüzzaman Said-i Kürdi İbu-i Mirzâ*” da vardı.

Bununla beraber Volkan gazetesinin bir ara büyük malî sıkıntılar içine düştüğü ve Abdülhamid'e dahi “sızarak” ondan dahi para aldığı bir gerçektir¹⁰⁶. Fakat bunun, Abdülhamid'in *Volkan*'ın faaliyetlerini desteklediği anlamına geldiği de söylenemez. Fakat Prof. Akşin'e göre, Volkan'a verilen paralar 3 niteliğin sürdürülmesi içindi: 1) Padişah'a sataşmamak, 2) İslâmiyetçilik, 3) Masonluk aleyhtarlığı¹⁰⁸.

1909 Nisanı geldiğinde İstanbul'da hava iyice gerginleşmişti. Bu duruma katkıda bulunan faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) 31 Mart olayı bir “irtica” yani gericilik olayı şeklinde ortaya çıktığına göre, bu olayda *Volkan* gazetesinin gerici yayınlarının ve dinin elden gitmekte olduğu propagandasının etkinliğini gözardı etmek mümkün değildir. Bu propaganda Ordu'ya da sızmış ve özellikle askerleri etkisi altına almıştı. Buna “*talabe-i ulûm*” denen Medrese öğrencilerinin kışkırtma ve faaliyetlerini de eklemek gerekir. Dolayısıyla, gerici propagandanın bazı sivil kesimleri de etkisiz bırakmadığı bir gerçektir.

2) Asker arasında yapılan propagandada, Hükümet'in ve subayların “*kâfı*” oldukları ve Şeriat'ı kaldıracakları ve kendilerini de “*kâfir*” yapacakları iddiası ileri sürülüyordu. Bu propagandanın, özellikle, Selânik'ten getirilen ve İttihad ve Terakki'nin direği saplan Avcı Taburları arasında yaygınlaştırıldığı görülmüştür.

¹⁰¹¹ Konuşmanın metni: Tunaya, adı geçen eser, Cilt I, s. 203-205.

¹⁰⁷ Bu konuda bak.: Akşin, adı geçen eser, s. 22-24.

¹⁰⁸ aynı eser s. 24.

Buna Ordu içindeki bazı huzursuzlukları da eklemek gerekmektedir. Birincisi, Meşrutiyet ile birlikte, Ordu'yu yeni bir düzene sokmak için alaylı subayların tasfiyesine girişilmesi ve erbaşların subay olmak haklarının kaldırılarak, subay kadrolarının münhasıran Harb Okulu mezunlarından teşkil olunmak istenmesi; İkincisi de, Meşrutiyet ile birlikte, bazı subayların ve hatta bazı Avcı Taburu subaylarının kendilerini siyasete ve sefahate kaptırarak, askerle olan bağlarını gevşetmeleri ve bunun da disipline olumsuz etki yapmasıdır⁴⁰⁹.

3) Mustafa Kemal'in üzerinde çok durduğu, Ordu'nun politikadan uzak tutulması konusu, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından da ele alınmış ve 21 Şubat 1909 da, Harbiye Nezareti, subaylara, siyasetle uğraşmalarını, siyasal cemiyetlere girmelerini ve genel toplantılarda konuşmalarını yasaklamıştı. Bu ise, İttihad ve Terakki taraftarı bazı subayların tepkilerine sebep olduğu gibi, bazı subaylar da tam bir "şımarıklık" ve "umursamazlık" ile yasağa karşı gelmişler ve bu da bir takım tepkiler doğurmuştu⁴¹⁰.

Kısaca ifade etmek gerekirse, İrtica-Ordu-İttihad ve Terakki üçgenindeki gelişmeler, havanın giderek gerilmesine sebep olmuştu. Bu üçgendeki gelişmeler karşısında muhalefetin de şiddet dozunu arttırması gerilime bir başka katkı olmuştur. Bu durumda, bir "patlama" için bir kıvılcım gerekiyordu ki, bu kıvılcım da gecikmedi. 6-7 Nisan 1909 gecesi, İttihad ve Terakki'ye en çok çatan ve Osmanlı Ahrar Fırkası'nın organı durumuna gelen Serbesti gazetesinin başyazarı Haşan Fehmi Bey Galata köprüsü üzerinde öldürülür ve öldüren de bulunamaz. Bazı söylentilere göre katilin bir subay olması, olayın siyasî bir cinayet ve bundan da İttihad ve Terakki'nin sorumlu olduğu sonucu çıkarıldı. Serbesti gazetesi 8 Nisan sabahı, "Vatan bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır" diye yazıyordu⁴¹¹.

Haşan Fehmi Bey'in öldürülmesi üzerine Hükümet aleyhine gösteriler ertesi günden yani 8 Nisan sabahından itibaren başladı. Cenaze töreni 9 Nisan'da yapıldı ve büyük bir gövde gösterisine sebep oldu. Törene, Darülfünun (Üniversite), Medrese öğrencileri ile ulema da dahil binlerce kişi katıldı. Tören, âdeta İttihad ve Terakki'ye karşı tam bir muhalefet cephesi şeklini aldı. Tabiatıyla, cenaze töreninin bu niteliği, havayı daha yoğun bir gerilime soktu.

Bu gerilim içinde, 13 Nisan (eski takvimle 31 Mart) gecesi, İstanbul'daki avcu taburu askerleri, kışlalarında subaylarını hapsederek ve hatta bazı subaylar Çavuş elbisesi giyerek⁴¹², Meşrutiyet için Niyazi Bey'le dağa çıkmış olan Haindi Çavuş'un komutasında, sabaha karşı SuUa.ı\al\\|\\<;A. \\ \\ s v Y o p Y a n ü A a T .

⁴⁰⁹ Akşin, *aynı eser*, s. 26.

⁴¹⁰ Bayur, *aynı eser*. Cilt 1, Kısım 2, s. 183.

⁴¹¹ Akşin, *aynı eser*, s. 27-28.

⁴¹² Başoğlu, *aynı eser*, s. 184.

Ellerinde, İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nın açılışında kullanılan yeşil bayraklar da vardı. Bu sırada askerlere siviller de katılmışlardı. Ayaklananlar, diğer kışlalara da haber yollayıp, kendilerine katılmalarını istediler. Nitekim, diğer kışlalardaki askerlerin bazıları ayaklanan askerlere katıldı. Kalabalık, havaya ateş ediyor ve “Şeriat isteriz” diye bağıyordu. Ayaklananlar üzerine kuvvet sevk edildiyse de, bu kuvvetler ayaklanmaya hâkim olamadı. Ayaklanmadan sonra yapılan yargılamalarda, ayaklananlar arasında Derviş Vahdeti'nin bulunduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca er kıyafetinde, kadro dışına çıkarılmış subaylar da vardı. Biraz sonra, ayaklananlara ulema ile “ilmiye” öğrencileri de katıldı. Volkan'a göre, “*Herkeste hissiyat-ı diniye galeyana gelmişti*”⁴¹³.

Asiler Harbiye Nezareti'ne yürüdülse de, oradan geri püskürtüldüler. Harbiye Nâzım Ali Rıza Paşa'nın istifâ etmesini istiyorlardı. Harbiye Nezareti'nden, İttihad ve Terakki'nin organı olan ve Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in yayınladığı *Tanin* gazetesine giderek, orasını da yağma ettiler. Önlerine çıkan bir kaç subayı da öldürdüler. Bu arada, Meclis'e gelen Adliye Nâzım Nâzım Paşa ile, Hüseyin Cahit Bey'e benzeyen ve o sanılarak, Suriye milletvekillerinden Arslan Bey de âsiler tarafından öldürüldü. İstanbul gericilerin ve yobazların kontrolundaydı. Bu durum üzerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi çekildi ve Sadrazamlığa Tevfik Paşa getirildi. (14 Nisan) Padişah'ın yaverlerinden Müşir (Mareşal) Ethem Paşa da Harbiye Nâzım oldu. Eski kabinenin bir çok üyesi, yeni kabinede de yerini korudu.

İstanbul'daki gerici ayaklanma, başta Selânik olmak üzere bütün Rumeli'deki İttihad ve Terakki şubelerinde ve askerler arasında, Meşrutiyetin tehlikede olduğu ve hatta Meşrutiyet'e son verilmek istendiği kanaatini uyardı. Bu sebeple, Selânik'teki Üçüncü Ordu Komutanı Bağdatlı Mahmut Şevket Paşa harekete geçerek, Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki bir tümenlik bir kuvveti İstanbul'a gönderdi. *Hareket Ordusu* denen bu kuvvetin kurmay başkanlığına da, Yine Mahmut Şevket Paşa tarafından, Kolağası (Önyüzbaşı) Mustafa Kemal Bey atandı. Bu kuvvetin tertibi kararı, şevki ve İstanbul'a kadar yönetimi, tamamıyla Kurmay Başkanı Mustafa Kemal'in eserdir ve her şey onun plânlarına göre yürütülmüştür^{413 414}.

Hareket Ordusu, Edirne'de bir diğer tümenle birleşerek 21 Nisanda İstanbul'a geldi. Hareket Ordusu üç gün içinde gerici ayaklanmayı tamamen bastırdı ve suçlular ve elebaşılar yakalanarak yargılandı ve çeşitli cezalara çarptırıldılar. Büyük bir tehlike de bu suretle önlenmiş oldu.

31 Mart Olayı'nda Abdülhamid'in parmağı olup olmadığı tartışması da yapılmıştır. Olayın arkasında Abdülhamid'in olduğunun en kuvvetli işareti olarak,

⁴¹³ Akşin, *aynı eser*, s. 34-35.

⁴¹⁴ Bayur, *aynı eser*, Cilt 1, Kısım 2, s. 197.

yukarda da değindiğimiz, Derviş Vahdeti'ye bir miktar para yardımıyla bulunmuş olmasıdır. Bunun dışında kesin bir delil bulunamamıştır. Kendisi, Hâtıralarında, “31 Mart hâdisesinde benim kat'iyen medhalim yoktur. Hatta kendiliğinden gelmiş olan bu fırsattan istifâdeye bile tenezzül etmedim. Medhalim olsaydı ve istifâde etmek isteseydim, ben bugün Beylerbeyi'nde değil Yıldız Sarayı'nda bulunurdum”⁴¹⁸ demiştir. Padişah bu satırları 1917 Nisanında yazmıştır. İttihad ve Terakki'yi doğrudan sorumlu tutmamakla beraber, Hâtıralarında İttihad ve Terakki'den şikâyet eder.

Sadaret Müsteşarı Ali Fuad Türkgeldi de, “Zaten Tal'at Paşa da Abdülhamid'in 31 Mart vak'asında medhali olmadığını bana bir çok defa söylemişti” demektedir⁴¹⁹.

Şüphesiz, 31 Mart Olayı'nı tek bir kişiye veya sebebe bağlamak mantıklı olmaz. Olayı bir çok karmaşık faktörlerin sonucu ve 23 Temmuz 1908 sabahından 7 Nisan 1909 a kadar geçen sürenin, birbiriyle çauşan gelişmelerinin, patlamaya dönüştüğü bir durum olarak almak yerinde olur⁴²⁰

Abdülhamid'in 31 Mart Olayı'na, kendisinin deyimi ile “medhali” yani bu-laşması olmamakla beraber, İttihad ve Terakki'nin Padişah'a olan şüpheçiliği, bu olaydan sonra çok artmıştır. Bu sebeple Abdülhamid 27 Nisan 1909 da tahttan indirilerek, yerine 65 yaşındaki kardeşi Mehmet Reşat, V. Mehmet ünvanı ile tahta geçirildi.

31 Mart Olayı Ahrar Fırkası'nın da sonunu getirdi⁴²¹. Hatta 31 Mart Olayı'nda Prens Sabahattin Beyin de kışkırtması olduğu iddiası ile tutuklanmış ise de sonra serbest bırakılmıştır.

İttihad ve Terakki'ye gelince; 31 Mart olayından sonra İttihad ve Terakki hükümet üzerindeki kontrolü eline almak üzere, hükümeti doğrudan doğruya eline alacak, Temmuz 1909 da Cavit Bey Maliye Bakanlığına, ve Talât Bey de İçişleri Bakanlığına getirilecektir. Ekim 1909 da da Cemiyet, "Fırka", yani bir siyasal parti haline gelir.

5. AVUSTURYA'NIN BOSNA-HERSEK'İ İLHAKI

İkinci Meşrutiyet hareketi içinde bu çeşidi gelişmeleri doğururken, dışarda da iki darbe birden yedi. Bu darbelerden biri, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, diğeri de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesidir. Bosna-Hersek'in ilhakı o derece şiddetli bir kriz doğurdu ki, bir Avrupa savaşının çıkması bir an meselesi haline geldi.

⁴¹⁸ Abdülhamid'in Hâtıra Defteri, İstanbul, Selek Yayıncıları, 1960, s. 134.

⁴¹⁹ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayın, 1984 (3. Baskı), s. 43.

⁴²⁰ Prof. Akşin, eserinin sonunda, 31 Mart'ı çeşitli faktörler açısından ele alan çok güzel bir tahlil yapmıştır. Bak.; *31 Mart Olayı*, s. 223-292.

⁴²¹ Kapanış BeyannâmesiYiin metni: Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler*, Cilt I, s. 169-170.

Bosna-Hersek krizinin iki kahramanı, her ikisi de 1906 yılında Dışişleri Bakanlığına gelen ve her ikisi de aynı derecede muhteris bir dış politikanın heveslisi olan, Rusya’da *Alexandre Iswolsky* ve Avusturya’da da *Baron Alois Aehren thair* dir.

1890 lara gelindiğinde Rusya Boğazlar sorunu üzerine yeniden eğilmeye başlamıştı. Makedonya sorunu sırasında ortaya atılan “Nelidov Plâni”danı daha önce söz etmişik⁴¹¹-. 1899 da ise, Dışişleri Bakanı Motiraviev, Almanya’nın Türkiye üzerinde nüfuz kurmasından ve bunun “Hasta Adam üzerinde şifa verici bir etki yapmasından” telâşlanarak, Petersburg’daki Alman elçisine, Rusya’nın İstanbul’da “özel hakları” bulunduğunu ve Çar’m da Boğaziçi’nde (Bosphore) herhangi bir devletin üstün bir durum elde etmesine razı olmayacağını söylemişti. Mouraviev, işi bu kadarla da bırakmayarak Almanya ile yazılı bir anlaşma yaparak, Boğaziçi’nin Rusya’ya bırakılması hususunda garanti almak da istemiş, fakat Şansölye Bülow, Almanya’nın Boğazlarda ilgilenmediğini bildirmiş, fakat herhangi bir yazılı anlaşmaya da yanaşmamış⁴²⁰.

Mouraviev, buna rağmen, 1900 yılında, zamanı gelince İstanbul Boğazı kıyılarının işgali hususunda bir muhüra hazırlamış ve bunu, tarüşmaları için askeri makamlara vermişti. Harbiye Bakanı General Kouropatkine de, hâtrâtının 1 Mart 1903 günlüğüne, Çar’m kafasında çok muazzam (grandiose) tasarılar bulunduğunu, Mançurya’yı ele geçirmek ve Kore’yi ilhak etmek istediğini, Tibet’i Rusya’nın kontrolü altına kovmayı düşündüğünü ve nihayet İran’ı ve sade İstanbul Boğazı’nı değil, Çanakkale Boğazı’nı da ele geçirmeyi tasarladığını yazmıştı *²¹.

1904 yılında Tokyo elçiliğinden Kopenhag elçiliğine tayin edilen Iswolsky ise Rus diplomasisinde “ihtilâl” yapmayı tasarlamaktaydı. Ona göre Rusya, kendisini İngiltere ile çatışma durumuna sokan Asya politikasından vazgeçmeli ve İngiltere ile anlaşmalıydı. Iswolsky’ye göre, İngiltere ile anlaşma Boğazları Rus savaş gemilerine açabilirdi. Bu sebeple, İngiltere Kralı VII. Edward’m Danimarka ziyareti sırasında, Kral ile görüşmesinde, Rusya’nın Boğazlar’dan serbest geçişe sahip olması gerektiğinden söz etmiş ve İngiltere Kralı da kendisine Boğazlar’ın kapalılığının “kesin ve ebedî” bir kural olmadığını, fakat İngiliz kamu oyunun Boğazların açılmasının şiddetle karşısında olduğunu, bu sebeple kamu oyunun bu düşüncesine karşı gelemeyeceğini bildirmiştir¹²².

1907 İngiliz-Rus Anlaşması’nın müzakerelerinde de Iswolsky, Boğazlar konusunu açmış ve Boğazlardan Rus gemilerinin geçmesi hususunda bu anlaşmaya

⁴¹¹ Bak.; yukarda s.585-586.

⁴²⁰ Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome 1, p. 335.

⁴²¹ *aynı eser*, p. 336.

⁴²² *aynı eser*, p. 336.

bazı hükümler koydurmak istemişse de, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grey, buna yanaşmamış, Boğazların kapalılığını öngören eski kuralın değişmesi gerektiğini kabul etmekle beraber, *“Fakat henüz böyle bir karar kâğıt üzerine yazmak zamanı gelmemiştir, fikrindeyim. Buna hükümet ve halkımızı alıştırmalıyız”* demiştir⁴²³.

İngiltere'nin bu *reddedici* gibi görünen, fakat pek de açık olmayan tutumu Iswolsky'yi, yeni bir teşebbüs için Avusturya'nın kapısını çalmaya şevketti.

Avusturya'ya gelince: Avusturya, daha 1878 Berlin Anlaşması ile Bosna-Hersek ve Yeni Pazar sancağına el koyduğu ilk günden itibaren, bu toprağı ilk fırsatta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içine katmaya kararlıydı. Çünkü, bir defa, Bosna-Hersek vasıtasıyla Avusturya, geniş bir alanda Adriyatik Denizi'ne çıkmaktaydı. Bunun yanında, Avusturya, Saray-Bosna-Yeni Pazar-Usküp-Selânik demiryolu projesi ile Makedonya'da yayılmaya çalışıyordu ve Bosna-Hersek bu politikanın direğini teşkil ediyordu. Dolayısıyla, Avusturya'nın bu iki torak üzerindeki kontrolünün “geçici” statüde olması Avusturya'yı devamlı rahatsız etmekteydi.

Bütün bunların yanında, Avusturya, Sırbistan'ın varlığını ve *Büyük Sırbistan* ihtimalini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için en büyük tehlike olarak görmekteydi. Buna karşılık, Sırbistan da, Bosna-Hersek'i iki “Slav” toprağı olarak görüyor ve bu iki toprağı ele geçirecek Adriyatik Denizi'ne çıkmak istiyordu. Bu sebeple, 1906 da Avusturya-Macaristan'ın Dışişleri Bakanlığına gelen Baron Aehrenthal, en az Iswolsky kadar emperyalist ve muhteris olup, Sırbistan'ı en büyük düşman olarak görmekteydi. Bundan dolayı Aehrenthal, zaman zaman Bulgaristan'la bir olup Sırbistan'ı paylaşmaktan söz ediyor ve *“Böyle bir durumda, kendi korumamız altında bir Arnamluk, bizimle iyi geçinmek zorunda kalacak olan bir Karadağ ve bize minnet duyguları ile bağlı bir Büyük Bulgaristan'a sahip olacağız”* diyordu⁴²⁴.

Bundan dolayı, Avusturya 1908 yılı başından itibaren Makedonya'da daha aktif bir politika uygulamasına geçti ve söz konusu demiryolları için de 1908 Şubatında Osmanlı Devleti'nden onay aldı. Avusturya'nın Makedonya ve Balkanlar konusundaki bu yeni politikası ve Aehrenthal'in görüşleri, veliahd Arşidük François-Ferdinand tarafından da hararetle destekleniyordu⁴²⁵. Veliahd François-Ferdinand, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu, bir Avusturya-¹²³

¹²³ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*. Cilt 1, Kısım 1, s. 221. Fay, *Les Origines...* Tome I, p. 337 de, Iswolsky'nin bu konuda başarısızlığa uğramış olduğunu söylemekte ise de, Lord Grey'in sözlerinin yine de bir “aralık kapı” bırakıp Iswolsky'ye bir ümid verdiği de bir gerçektir.

⁴²⁴ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 529.

¹²⁷ Veliahd Arşidük François-Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da bir “Sırp” tarafından öldürüldüğünü ve bu olayın da I. Dünya Savaşımın çıkmasına sebep olduğunu hamlatalım.

Macaristan-Yugoslavya (yani Güney Slavya) İmparatorluğu haline getirmek istiyordu^{420 421 * * * * *}.

Avusturya'nın, Avusturya-Bosna demiryollarını, Makedonya'daki Türk demiryolları ile birleştirerek, Ege Denizi'ne yani Selânik'e kadar uzatmasına Osmanlı Devleti'nin izin vermesi, Iswolsky'nin deyimi ile Rusya'da bir bomba etkisi yaptı⁴²⁷. Bunun üzerine, Rusya'nın Yakın Doğu'daki "meşrû çıkarlarına" saygı gösterilmesi için ne yapılması gerektiği tartışıldı⁴²⁸ ve sonunda, Boğazlar'ın Rus donanmasına açılması gerektiğine karar verildi. Rusya, Boğazlar'ın sadece Rus donanmasına açılmasını istiyordu. Zira, diğer devletlere kapalı olmasıyla, kendisini Karadeniz'e yönelen bir tehlikeye karşı koruyabilecekti⁴²⁹.

9-10 Haziran 1908 günlerinde İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasında yapılan *Reval* görüşmelerinde, Rusya Boğazlar konusundaki isteklerini bir kere daha İngiltere'ye açıklamıştır. Reval görüşmelerinin tek yazılı belgesi, daha önce de belirttiğimiz gibi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Hardinge'in hazırladığı rapordur. Lord Grey'in, Reval'de ne olup bittiğinin "gerçek, tam ve otantik" bir tablosu dediği⁴³⁰ bu rapora bakılırsa, Reval'de Boğazlar söz konusu olmamıştır. Fakat Baron de Taube'a göre, Iswolsky, Reval'den Boğazlar rejiminin Rusya'nın istekleri doğrultusunda değiştirilmesi konusunda İngiltere'nin "muhtemelen" destek vereceği hususunda gayet net bir izlenimle ayrılmıştır⁴³¹.

Bu şekilde İngiltere'den emin görünen Iswolsky, en çok çekindiği devlet olan Avusturya ile de anlaşarak Boğazlar konusunu bir çözüme bağlamak istedi. Bu konuda da kendisini ümitlendiren, Avusturya'nın da Bosna-Hersek'i ilhak etmek için yanıp tutuşması idi. Iswolsky Fransa'dan da emin görünüyordu. Önemli olan Almanya'yı teskin etmekte. Avusturya ile anlaşırca bu konuda

⁴²⁰ Larmeroux, *La Politique Extérieure de l'Autriche-Hongrie, 1875-1914*, Tome II, p. 63.

⁴²⁷ Baron de Taube, *La Politique Russe d'Ann t-Gueire et la Fin de l'Empire des Tsars (1904-1917)* (Baron de Taube, *Mémoires*), p. 175.

⁴²⁸ aynı eser, p. 175.

⁴²¹¹ aynı eser, p. 175-180.

⁴³⁰ aynı eser, p. 185.

⁴³¹ aynı eser, p. 186. Daha önce de belirttiğimiz gibi ve Hardinge'in raporunda da belirtildiği üzere, Reval görüşmelerinde esas konu Almanya'nın silâhlanması olmuş, fakat bu devleti kıskırtmamak için, görüşmelerden sonra yayınlanan bildiriye Makedonya sorununa ağırlık verilmiştir. Fakat Almanya Reva) buluşmasından o derece sinirlenmiştir ki, imparator II. Wilhelm, Almanya'nın Petersburg elçisinin bu konudaki raporuna şu notu düşmüştür: "Bu haydutlardan artık neler bekliyebileceğimizi biliyoruz. Binaenaleyh, malî reformlar! Çok sayıda vasıtalı vergiler! Kuvvetli bir donanma! Kuvvetli bir ordu! Barutu kuru tutmak!" (Baron de Taube, *Mémoires*, p. 184; Bayur, *aym eser*, Cilt 1, Kısım 1, s. 237). Almanya bu sırada İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, yani Üçlü İtilâfın kendisini "çember" içine alma (*Einkreisung*) çabalarından endişe etmekteydi.

önemli bir adım atmış olacağı gibi, Isvvolsky, Almanya'nın Rusya'dan şüphe etmesini önleyecek teşebbüslere de girişmeye başlamıştı⁴³².

Bu düşüncelerle Iswolsky 2 Temmuz 1908 günü Aehrenthal'a gönderdiği bir muhurada, “dostane bir müteakabiliyet zihniyeti içinde”, Boğazlar'ın Rus gemilerine açılmasına karşılık Avusturya'nın da, Bosna-Hersek ve Yeni Pazar Sancağını ilhak etmesini teklif etti. Isvvolsky'ye göre İstanbul'dan gelen haberler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu işaret ediyordu ve bu durumda “mirası” önceden paylaşmanın “iyi bir politika” olacağını söylüyordu^{433 434}.

Aehrenthal'in bu teklife cevabı “olumsuz” olmadı. Prensipten kabul etti. Fakat Boğazlar'ın Rus gemilerine açılmasını şu şartla kabul ediyordu: Boğazlar'dan geçiş konusunda, Karadeniz devletleri olan Romanya ve Bulgaristan'a da aynı haklar tanınmalı ve bu geçiş, İstanbul'un siyasi ve askerî güvenliğini ihlâl etmemeliydi.

Bu prensip anlaşmasından sonra iki dışişleri bakanı görüşmeye karar verdiler. Fakat birbirlerinin ayağına gitmemek için, Avusturya'nın Petersburg elçisi Kont Berchtold'un Moravya'daki *Buchlau* şatosunda 15-16 Eylül 1908 günleri biraraya geldiler. Bu görüşmeler, 1876 Temmuzunda Andrassy ile Gorçakof arasında yapılan *Reichstadt* anlaşmasında olduğu gibi, sonradan tartışma ve anlaşmazlık konusu olmuştur. Çünkü, *Reichstadt*'da olduğu gibi *Buchlau*'da da tutanak yapılmadı ve kararlar kâğıda geçirilmedi. Yalnız, ikisi arasındaki mutabakata göre, Iswolsky görüşmelere ait bir memorandum hazırlayacak ve bunu Aehrenthal'e gönderecekti. Fakat aradan altı hafta geçtiği halde ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiği güne kadar bu memorandum hâlâ hazırlanmamıştı. Zira, Isvvolsky *Buchlau*'dan sonra bir süre tatil yapmış ve ondan sonra da, Boğazlar konusunda Fransa ve İngiltere'nin desteğini kazanmak için Paris ve Londra'ya gitmişti. Bu arada da Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etti. İlhak üzerine de kıyamet koptu. “Ben öyle dememişim, sen şöyle demiştin” tartışmaları başladı⁴³¹ ve kısa sürede gerilime dönüştü.

Bununla beraber, *Buchlau* pazarlığının iki kesin noktasının, Iswolsky'nin Aehrenthal'e 2 Temmuz 1908 muhtırasındaki gibi olduğu anlaşılmaktadır: Avusturya, Yeni Pazar Sancağı hariç, Bosna-Hersek'i ilhak edecektir. Buna karşılık, Rusya'nın Boğazları Rus savaş gemilerine açtırmasına ses çıkarmayacaktır.

Anlaşmazlık bundan sonrasına ait noktalardan çıkıyordu. Iswolsky'ye göre, Bosna-Hersek'in ilhakı Berlin Antlaşması'm ilgilendirdiğinden, diğer devletlerin de görüşünün alınması gerekliydi. Aehrenthal'e göre de, Boğazlar için aynı şey

⁴³² Baron de Taube, *Memoires*, p. 188.

⁴³³ *aynı eser*, p. 187.

⁴³⁴ *Buchlau* Anlaşması konusundaki tartışmalar için bak.: Bayur, *aynı eser*. Cilt 1, Kısım 2, s. 104-106; Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 343-346.

söz konusu olmuştu. Yani kendileri karşılıklı isteklerini kabul ediyorlar, fakat diğer devletlerin de onayını zikrediyorlardı.

Bir başka nokta ise, Aehrenthal, Isvolsky'ye Bosna-Hersek'i Ekim başında ilhak edeceğini söylemişti. Iswolsky'ye göre de, Aehrenthal, ilhaktan önce kendisine haber verecekti.

Nihayet bir diğer nokta da, Isvolsky'ye göre, kendisi Buchlau görüşmelerinin memorandumunu hazırlayarak Aehrenthal'a gönderecek, bu memorandum üzerinde mutabakat hâsıl olunca, yürürlüğe konacak.

Bosna-Hersek'in ilhakı konusunda Isvolsky'nin "bir bakıma" haklı olduğu anlaşılıyor. Çünkü Aehrenthal, Buchlau görüşmeleri hakkında Alman Şasölyesi von Bülow'a 26 Eylül 1908 de yazdığı mektupta⁴³⁵, ilhakı bir "olup-bitti" şeklinde yapmak gerektiğinden söz etmekle beraber, ilhak için herhangi bir tarih vermemekteydi. Diğer taraftan, Aehrenthal bu mektupta, Isvolsky'nin Boğazlar konusundaki istekleri için de şöyle demektedir: "Rusya'nın Bosna-Hersek ilhakkında dostça tavır almasına karşılık ben de onun bu isteğine karşı müsait durum almadığı vâdettim; şu şartla ki, değişiklikler Padişahın oturduğu yerin emniyet ve istikâline dokunmasın. Rusya bu işe girişmek isteyince (yani Boğazlar rejiminin değiştirilmesi), yeni müzakereler lâzım gelecektir".

Aehrenthal Buchlau'da Rusya ile bir anlaşmayı kabul ederken, Rusya'yı Avusturya-Almanya blokuna çekmeyi ve bunun sonucu olarak da, Sırbistan'ı ortadan kaldırıp Bulgaristan'a vermeyi ve bu suretle bu devleti kendisine bağlamayı nihaî amaç olarak tesbit etmişti⁴³⁵. Fakat Bosna-Hersek'in ilhakı öyle bir kriz yarattı ve öyle bir sonuç verdi ki, Rusya ve Sırbistan'ın Avusturya'ya karşı tepkileri I. Dünya Savaşı'na kadar gitti.

Bütün bu tartışmalar içinde kesin olan nokta, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhaka kesin karar verdiğidir. Zira ikinci Meşrutiyet'in ilânı Avusturya'yı bir açmaz karşısında bıraktı. Bosna-Hersek bir Osmanlı toprağı olduğuna göre, Meclis-i Mebusan'a oradan da milletvekili seçilmesi gayet doğaldı. Nitekim, İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde de bu istikamette yoğun çaba vardı⁴³⁷. Hal böyle olunca, Jön Türklerin, Berlin Antlaşması'nın, Avusturya'nın bu toprakları işgal ve yönetimine ait hükümlerini (25. madde) değiştirmeye teşebbüs etmeleri çok muhtemeldi. Tabiatıyla, Sırbistan da böyle bir teşebbüsü çok arzu eder ve tahrik ederdi. Bu sebeple, Avusturya, daha Temmuz ayında, yani Isvolsky'nin 2 Temmuz 1908 muhtırasından sonra Bosna-Hersek'i ilhaka karar verdi. Bu arada Sırbistan'ın bu sıralarda sürdürdüğü "Büyük Sırbistan" propagandası da

^{43:1} Mektubun metni: Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 1, Kısım 2, s. 10-11.

^{43:1} Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Vol. II, p. 78-79.

⁴³⁷ Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Mili Mücadele*, s. 433 ve *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, s. 252.

Aehrenthal'ı korkutmaktaydı⁴³⁸. Bu sebeple, Buchlau anlaşması bir bakıma, Rusya vasıtasıyla Sırbistan'ı da frenleme amacına yönelmişti.

Avusturya imparatoru daha Eylül sonunda, ilgili devletler hükümdarlarına hitaben yazdığı ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edildiğini bildiren mektuplarını Avrupa'daki Avusturya-Macaristan elçiliklerine yolladı. Mektuplar 5 Ekim'de verilecekti ve ilhakın tarihi olarak da 7 Ekim 1908 olarak belirtiliyordu⁴³⁹. Fakat sonradan 7 Ekim tarihi değiştirildi ve Avusturya, aynı mektupları 5 Ekimde vererek, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini devletlere bildirdi.

Bosna-Hersek'in ilhakı özellikle üç ülkede büyük gürültüye sebep oldu. Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Rusya.

İkinci Meşrutiyet Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir sevine uyandırmış iken, bu sevinci iki "felâket" takip etmiş oluyordu. Birincisi, Bosna-Hersek'in elden gitmesi, ikincisi de, Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın 5 Ekim 1908'de Padişah Abdülhamid'e çektiği bir telgrafla Bulgaristan'ın Bağımsızlığını ilân etmesidir. Osmanlı Devleti iki toprak birden kaybetmiş olmaktadır.

Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etmekle beraber, Buchlau pazarlığına uygun olarak Yeni Pazar Sancağı'nı Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu. Fakat ilhak Osmanlı Devleti'nde çok büyük heyecana sebep oldu, imparatorlukta, Avusturya'dan gelen mallara karşı boykot ilân edildi. Fes, Avusturya'dan geldiğinden, herkes fes yerine kalpak giymeye başladı. Hamallar, İstanbul limanındaki Avusturya gemilerinin mallarını boşaltmadılar. Bu şekilde Avusturya ticaretine zarar verilmek istendi. Fakat bu arada hocalar da camilerde Meşrutiyet ve Meclis aleyhinde bulunup, "Şeriat ve çoban isteriz" diye, Abdülhamid'in fiilen işbaşından çekilmesinin Bosna-Hersek'in ve Bulgaristan'ın elden çıkmasına sebep olduğunu belirtip, "sürü çobansız olmaz, çoban isteriz, şeriat isteriz" diye Abdülhamid lehine gösteriler yapmışlardır⁴⁴⁰.

Osmanlı Devleti'ndeki boykota Mısır halkı bile katıldı. Halkın heyecanı Avusturya'ya karşı bir savaş havası bile yarattı. Türk gazetecileri Avusturya'nın İstanbul elçisi Marki Pallaviçini'ye, Avusturya'nın ne hakla bu Osmanlı ülkesini ilhak ettiklerini sorduğu zaman, elçinin cevabı, "Hakkımız var, zira kuvvetimiz var" olmuştur.

Osmanlı Devleti ilhak olayını şiddetle protesto ederek, Osmanlı-Avusturya münasebetleri gerginleştiğinde, Avusturya ve yine aynı gün bağımsızlığını ilân etmiş olan Bulgaristan ile bir savaşa girme hususunda İngiltere'nin görüşünü sorduğunda, Dışişleri Bakanı Grey Osmanlı elçisine, savaş yerine, ilhak'a karşı¹³⁸

¹³⁸ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 341.

⁴³⁹ aynı eser, p. 344-345.

⁴⁴⁰ Bavur, *adı geçen* eser, Cilt 1, Kısım 2, s. 114.

Avusturya'dan bir tâviz koparılmasını tavsiye eder. Yine İngiltereye göre, ilhak konusunu tartışmak üzere bir milletlerarası konferansın toplanması da Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacaktı. Çünkü, böyle bir konferansta diğer devletler de Avusturya ve Bulgaristan gibi, Osmanlı Devleti'nden bir şeyler koparıp denge kurmak isteyecekleri gibi, ayrıca Rusya'nın Boğazlar konusunu ortaya getirmesi ihtimali de vardı⁴⁴¹. Tabii, Osmanlı Devleti bu sırada Iswolsky'nin Boğazlar konusunda İngiltere nezdinde yapacağı teşebbüslerden haberdar değildi.

Diğer taraftan, Bosna-Hersek'in ilhakı üzerine Sırbistan en büyük tekiyi gösterdi ve Sırbistan'ın kopardığı gürültü içinde Osmanlı Devleti'nin sesi kayboldu. Sırp gazeteleri o gün yayınladıkları ikinci sayılarında, Avusturya'nın Berlin Antlaşmasını ihlâl ettiğini yazıyor ve Avusturya'ya karşı bir ölüm-kalım savaşına girişilmesini istiyorlardı. Sırbistan, bir savaş tehlikesi yaratarak devlederi kendi tarafına çekmek istiyordu. Sırp bakanlar verdikleri demeçlerde, savaşın kaçınılmaz olduğunu söylüyorlardı. Sırp Meclisi (Skupčina) alelacele toplanıp savaş ödeneklerini kabul ve aynı zamanda da seferberlik hazırlıkları ile, "Komitaci" örgütlerinin kurulmasına karar verdi. Tanınmış Sırp şahsiyeti tarafından, ilhaka karşı mücadele amacı ile, "Millî Savunma" (*Narodna Odbrana*) derneği kuruldu. Veliahd Prens Karayorgieviç ile, radikal Rus taraftarlarının lideri Pasiç, Çar'dan yardım istemek üzere hemen Rusya'ya hareket ettiler. Sırbistan Başbakan ve Dışişleri Bakanı Milovanoviç de, Sırp'ların, "*müstakbel güney Slav krallığı'nın kalbi*" dedikleri bu iki vilâyeyün Aehrenthal tarafından ele geçirilmesini önlemede yardım etmeleri için, bütün Avrupa başkenderini dolaşmaya başladı^{442 443 444}.

Mamafih, bazı Sırp bakanlar da, daha ılımlı bir tutumla, Bosna-Hersek'in yerine Sırbistan'a da başka bir "toprak tâvizi"nin verilmesini ileri sürdüler. Bunlara göre, Yeni Pazar Sancağı Sırbistanla Karadağ arasında paylaşılmalıydı. Böylece, Sırbistan ile Karadağ ortak sınırlara sahip olur ve bu da Avusturya'nın daha güneye sarkmasına karşı bir sed teşkil edebilirdi. Yeni Pazar, aynı zamanda, Avusturya'nın Tuna-Adriyatik demiryolu projesinin geçtiği yerdi ve bu surede Avusturya'nın Selânik'e uzatmak istediği demiryolu da kesilmiş olurdu¹⁴³.

Sırbistan'ın tepkileri o derece gergin bir hava yarattı ki, Alman Şansölyesi Bülow'a göre, Avrupa yıllardanberi böyle bir heyecan içinde kalmamıştı ¹⁴ *. Sırbistan'daki bu havadan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti de, Avusturya'ya karşı Sırbistan ve Karadağ ile bir ittifak teşebbüsünde bulunduyorsa da, bir sonuç alamadı. İlginçtir, Sırbistan, Bulgaristan'a karşı bir ittifaka yanaşmadı. Halbuki

⁴⁴¹ Bayur, *aynı eser*, s. 116-117.

¹⁴² Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 346.

⁴⁴³ Fay, *aynı eser*, p. 347.

⁴⁴⁴ Von Bülow, *Memoires*, Tome II, p. 337.

bu nokta Osmanlı Devleti için önemliydi. Kaldı ki, Rusya da bu ittifakı desteklemekten kaçındı. Zira, Rusya Sırbistan'a, ileri gitmemesini tavsiye etti⁴⁴³.

Sırbistan'daki tepkiler üzerine, Avusturya da harekete geçti. Aralık ayı geldiğinde Sırbistan-Avusturya münasebetleri o derece gerginleşmişti ki, Avusturya gizlice seferberlik ilân etmiş ve Sırbistan sınırlarına asker yığmağa başlamıştı. İki devlet arasında her an savaş çıkabilirdi. Fakat çıkmadı. Çünkü, Sırbistan, ne Rusya'dan ve ne de diğer devletlerden beklediği destek ve yardımı göremedi.

Isvolsky, Buchlatı'dan sonra, Boğazlar konusundaki isteklerini gerçekleştirmek için, önce İtalya'ya gitti. İtalyanlar, Rusya'nın da kendilerini Trablusgarp konusunda desteklemesi şartı ile, Rusya'nın Boğazlar konusundaki isteklerine olumlu cevap verdiler. Hemen uzlaştılar. Bu, 1909 Ekimindeki Racconigi Anlaşmasının ilk adımıydı.

Iswolsky İtalya'dan Paris'e geçti. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini, trende, o sabahki Fransız gazetelerinden öğrenince şoke oldu. Daha kendisi, Boğazlar için bir şey yapamamış iken, Aehenthal, Buchlau pazarlığının parsasını toplamıştı bile. Canı çok sıkıldı. Daha sonra, Aehenthal'ın bir "centilmen" gibi davranmadığını ve kendisinin itimadını istismar ettiğini söyleyecektir⁴⁴¹. Bu durum karşısında Iswolsky, Buchlau'ın Boğazlar'a ait kısmını hemen gerçekleştirmeye karar verdi. Fakat, aynı zamanda, Bosna-Hersek konusunu da bir milletlerarası konferansa götürülecekti. Fakat bunların yapılabilmesi için Sırbistan'ın durumu bir çatışmaya götürmemeleri gerekirdi. Bu sebeple, Istvolsky, Sırbistan'ın Paris elçisine, "bir çeyrek saat için" uslu durmalarını ve milletlerarası konferansı beklemelerini tavsiye ederek, şöyle diyordu: "Siz *Sırbistan*, herhalde *Avusturya* 'yı *Bosna-Hersek*'ten kuvvet yoluyla kovmayı düşünemezsiniz. Buna karşılık biz *Ruslar* da, söz konusu eyaletler için *Avusturya* ile bir savaş yapacak halimiz yok tabii... Bu sebeple heyecanınızı hiç anlamıyorum"⁴⁴⁷.

Ne var ki, Istvolsky, Paris'ten ve ondan sonra gittiği Londra'dan eli bomboş döndü. Fransa, Rusya'nın Boğazlar konusundaki isteklerine "sempatik" bakmakla beraber, İngiltere'nin görüşünü bilmeden hiç bir taahhüde giremeyeceğini söyledi⁴⁴⁸. Lord Grey ise, Istvolsky'nin istediği gibi, Boğazların sadece Rus savaş gemilerine açılmasını asla kabul etmedi. Boğazlar'ın sadece Rus gemilerine açılıp, diğer devletlerin gemilerine kapalı kalmasının, bir savaş halinde Karadeniz'i Rusya'nın bir sığınağı haline getireceğini, dolayısıyla "eşitlik" ilkesinin kabulü ile Boğazlar'ın, açılacaksa bütün devletlerin savaş gemilerine açık

443 Bak.: Bayur, *aynı eser*. Cilt 1, Kısım 2, s. 153-155.

441 Fay, *aynı eser*, p. 344.

447 *aynı eser*, p. 347.

448 *aynı eser*, p. 347.

olması gerektiğini bildirdi⁴⁴⁹. Tabii bu da Rusya'nın işine gelmedi. Iswolsky, Grey'i etkilemek için şantaj yoluna da gidip, zamanın çok kritik olduğunu, İngiliz-Rus münasebetlerinin şu anda ya çok daha kuvveüneceğini veya bu münasebetlerin tamamen yıkılabileceğini söylediye de, yine de sonuç alamadı.

İlginçtir, Rusya'nın Boğazlar konusundaki bu teşebbüsleri Japonya'yı da ürkütmüş, Boğazların Rus gemilerine açılması halinde, Rusya'nın Karadeniz'de, Japonya'ya 5-6 bin mil daha yakın bir deniz üssü kazanmasının Japonya için tehlikeli olacağını İngiltere'ye bildirmiştir^{449 450}.

Görülüyor ki, Iswolsky, Buchlau işinden tam bir hezimetle çıkıyordu. Bu durumda Aehrenthal'i de başarısızlığa uğratmaya karar verdi. Bunu gerçekleştirmenin yolu da, Bosna-Hersek sorununu bir milletlerarası konferansa götürmekti. Çünkü, ilhak olayı Berlin Antlaşması'nın 25. maddesinin ihlali idi. Diğer taraftan, gerek Iswolsky'nin, gerek Rus hükümeti'nin korkusu Sırbistan'ın güvenini kaybetmekti. Rusya Sırbistan karşısında da güç durumda kalmıştı ve prestijini iyice sarsılmıştı. Milletlerarası konferans, Rusya'nın prestijini de bir dereceye kadar tamir edebilirdi.

Iswolsky, hem 1878 "Berlin" Anlaşmasına ev sahipliği yapmış olması dolayısıyla ve hem de Avusturya üzerindeki etkisini gözönüne alarak, milletlerarası konferansı Almanya'nın yardımı ile gerçekleştirmek istedi. Londra'dan sonra Berlin'e gitti. Berlin'de Şansöyle von Bülow'a "*Pis yahudi beni aldattı, bana yalan söyledi*" diyerek⁴⁵¹ Aehrenthal'a bütün kızgınlığını açığa vurmakla beraber, Berlin'den de bir şey elde edemedi. Von Bülow, süt döküldükten sonra feryad etmenin fayda vermeyeceğini, Almanya'nın, müttefiki Avusturya ile dostu Türkiye'yi desteklediğini, lâkin şimdi "*İngilizler Türklerden daha fazla Türk olduğuna göre*", Almanya'nın Türkiye lehine müdahale etmeyeceğini bildirdi^{452 453}. Kaldı ki bu sırada Avusturya ve Almanya genelkurmayları arasında teati edilen mektuplarda, Rusya'nın bu krize silâhlı müdahalesinin Almanya için de "*savaş sebebi*" (casus foederis) olacağı ve Rusya'nın seferberlik ilânı halinde Almanya'nın da bütün ordularını seferber edeceği ilkesi kabul edilmişti¹³³. Almanya, başlangıçta Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakından memnun olmuşü; fakat kriz geliştikçe müttefikini kesinlikle desteklemeye karar verdi. Von Bülow 7 Aralık 1908 günü Reichstag'da yapığı konuşmada, ilhaktan daha önce haberdar edilmedikleri için serzenişte bulunmakla beraber, "*Hangi sorunun kendisi için hayatî olduğuna Avusturya-Macaristan monarşisi kendisi karar vermek durumundadır... Biz, Avustuija-Macaristan'm çıkarlarına aykırı hiç bir şey*

⁴⁴⁹ Bu konuda bak.: *Mémoires de Edward Grey*, p. 168-178; Fay, *aynı eser*, Tome I, p. 348.

⁴⁵⁰ Bayur, *aynı eser*, Cilt I, Kısım 2, s. 119.

⁴⁵¹ Von Bülow, *Mémoires*, Tome II, p. 391. Aehrenthal aslen bir yahudi aileden gelmekteydi.

⁴⁵² *aynı eser*, p. 393.

⁴⁵³ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 530.

yapmamakta ve aksine bu çıkarları imkânlar ölçüsünde korumakta bir an bile tereddüt etmedik ” diyordu¹⁵¹.

Esasında, İmparator II. Wilhelm ile Von Bülow arasında görüş ayrılıkları vardı. Kaiser, Bosna-Hersek’in ilhakının Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşılmasına bir başlangıç teşkil etmesinden ve bunun da bir Avrupa savaşına sebep olmasından korkmaktaydı. “*Bu çeşit bir politika ile, Avusturya bizi Rusya ile tehlikeli bir muhalefet durumuna getirmektedir*” diyordu⁴⁵⁵. Fakat Bülow, Kaiser’in, ilhaktan önce Avusturya’nın Almanya’yı haberdar etmemiş olmasına kızmakta haklı olduğunu kabul etmekle beraber, Avusturya ile ittifakın savunulması gerektiğinde ısrar edince, II. Wilhelm de bu görüşe boyun eğdi.

Almanya bu şekilde Avusturya’yı desteklerken, Aralık 1908 sonunda Rusya’da Meclis’de (Duma) Sırbistan ve Karadağ lehine gösteriler yapılıyordu.

Rusya ile Sırbistan’ın milletlerarası konferans üzerinde ısrar etmesi karşısında, Avusturya da durumunu sertleştirdi. Önce toprağın sahibi olan Osmanlı Devletiyle anlaşmak için harekete geçti. Osmanlı Devleti de, Avrupa devletlerinin ancak kendi çıkarlarının peşinde olduğunu görünce, Avusturya ile anlaşmaya yanaştı ve 26 Şubat 1909 da Avusturya ile yaptığı anlaşma ile, 2,5 milyon altın lira (56 milyon frank) karşılığında Bosna-Hersek’i Avusturya’ya terketti. Ayrıca, Avusturya, Osmanlı gümrük tarifelerinin % 11 den % 15’e çıkarılmasını da kabul ediyordu. Bu suretle Avusturya toprağın asıl sahibi ile olan anlaşmazlığını çözümlenmiş olmaktadır⁴⁵⁶.

Avusturya Osmanlı Devleti ile anlaşınca, milletlerarası konferans fikrine karşı çok daha sert bir tutum aldı. Avusturya’da askerler, Sırbistan’ın ikinci bir Piyemonte olmasını önlemek için bir “*önleyici savaş*” (guerre preventive) yapmak ve hatta Sırbistan’ı Avusturya’ya “ilhak” etmek gerektiğini ileri sürüyorlardı. Aehrenthal, Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’ı “hazmedemeyeceğini” belirtmekle beraber, Sırbistan karşısında boyun eğmeye de taraftar değildi¹⁵⁷. Almanya da milleüerarası konferansı önlemeye çalışıyordu. Fakat Rusya hâlâ ısrar ediyordu. Halbuki, Avusturya Sırbistan sınırına 15 Kolordusunu yığmış ve Sırbistan’a saldırmak üzereydi. Savaş artık an meselesiydi. Bunun üzerine Almanya yeni bir teşebbüse geçti.

Avusturya’nın Osmanlı Devletiyle 26 Şubat 1909 Anlaşmasını imzalaması üzerine, Sırbistan bu defa, bir yandan Bosna-Hersek’e “özerklik” verilmesini isterken, öte yandan da kendisine bir “toprak tâvizi” verilmesinde ısrar etmekteydi.

4>4 Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 121-122.

157 Fay, *adı geçen eser*, Tome I, p. 353.

4* Anlaşmanın metni: Albin, *Les Grands Traités...*, p. 237-240.

157 Hauser, *adı geçen eser*, Vol. II, p. 86.

Toprak tavizi dediği şey ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne iade etmeyi kabul ettiği *Yeni Pazar Sancağı* idi.

Fakat ne var ki, şimdi birbiriyle çelişkili iki durum ortaya çıkmıştı. Bir yanda Avusturya, Osmanlı Devletiyle 26 Şubat 1909 anlaşmasını yaparak, kendisi ve hatta toprağın sahibi açısından sorunu çözmüş iken, öte yanda Rusya ve tabii Sırbistan “milletlerarası konferans” ta ısrar etmekteydiler.

“Aehrenthal ile Iswolsky arasındaki bu uçurumu kapatmak üzere” Almanya, 14 Mart 1909 da, gizli ve diplomaük yolla Rusya'ya aracılık teklifinde bulundu. Buna göre, Avusturya, Osmanlı Devletiyle yapmış olduğu anlaşmaya dayanarak, bütün devletleri, bu anlaşmayı tanımaya ve dolayısıyla Berlin Antlaşmasının 25. maddesinin yürürlükten kalkmış olduğunu kabule, nota teatisi suretiyle davet edecek ve devletler de bunu kabul ettiklerini bildireceklerdi. Yalnız, Almanya'nın bu teklifini Rusya peşinen kabul etmeliydi⁴⁵⁸. Bu teklife göre, bir milleüerarası konferans toplanmayacaktı; fakat 1878 Berlin Antlaşmasını imzalayan devleüer Antlaşmanın 25. maddesinin kalktığını notaları ile bildirip kabul edeceklerdi.

Almanya'nın bu teklifini Avusturya şu şartla kabul etti: Sırbistan, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakının kendi haklarını hiç bir şekilde ihlâl etmediğini ve istikbalde de bu konuda bir muhalefette bulunmayacağı hususunda teminat verecekti^{438 439}.

Fakat Almanya'nın 14 Martta Rusya'ya yapdığı teklife daha da güç kazandırmak için Von Bülow, 21 Mart 1909 da Petersburg'daki Alman elçisine şu talimaü gönderdi: Isvolsky'nin 14 Mart teklifimizi kabul etmesini ve “dostane bir zihniyetle” karşılamasından memnun olduk. Bununla beraber, bir “evet” ve ya “*hayır*” gibi bir cevap verilmesini de “*ümit etmekteyiz*”. Kaçamaklı, şartlı veya karanlık bir cevabı bir red olarak telâkki edeceğiz. O zaman teklifimizi geri çekip, olayları kendi haline bırakacağız. Bundan sonra meydana gelecek olanlar tamamen ve münhasıran M. Istvolsky'ye ait olacaktır⁴⁶⁰.

Bunun üzerine Rusya, Almanya'nın 14 Mart teklifini kesin olarak kabul ile, Avusturya'ya verdiği bir notada, Osmanlı-Avusturya Anlaşmasını ve Berlin Antlaşmasının 25. maddesinin yürürlükten kalktığını bildirdi. Rusya'yı diğer Avrupa devletleri izledi. Çaresizlik içinde kalan Sırbistan da gerilemek zorunda kaldı ve 31 Mart 1909 da, İngiltere'nin de aracılığı ile hazırlanan bir notayı Avusturya'ya verdi. Bu notada Sırbistan, Bosna-Hersek olayında haklarının hiç bir şekilde ihlâl edilmediğini, bu ilhak karşısında her türlü itiraz ve muhalefe-

⁴³⁸ Fay, p. 354.

⁴⁰⁹ *aynı* eser, p. 355-356.

⁴⁶⁰ *aynı* eser, p. 356.

tinden vazgeçtiğini ve Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi konusunda devletlerin alacağı kararlara tamamen uyacağını ve istikbalde de Avusturya ile iyi münasebetler içinde olacağını bildirmekteydi⁴⁶¹.

Almanya'nın 21 Mart 1909 da Petersburg elçisine verdiği talimat, genellikle, bir çok kaynaklarda, Almanya'nın Rusya'ya verdiği bir "ültilatom" şeklinde değerlendirilmiştir. Esasında böyle bir "resmî" ültilatom söz konusu değildir. Fakat, Almanya'nın bu teşebbüsü, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Arthur Nicolson tarafından bir "ültilatom" şeklinde İngiltere kamu oyuna açıklanmış ve, milletlerarası konferans konusunda da hezimetle uğrayan Iswolsky tarafından da, kendi prestijini ve Rusya'nın prestijini kurtarmak için, gûya bir ültilatom'a boyun eğildiği izlenimi verilerek istenmiştir⁴⁶².

Ne olursa olsun, Rusya 21 Mart 1909 tarihli Alman teklifini kabul ettikten sonra diğer devletler de Rusya'yı izleyerek, Avusturya'ya verdikleri notalarda, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını kabul ettiklerini bildirdiler.

Doğu Rumeli'nin 1886 da Bulgaristan'la birleşmesinden sonra Berlin Antlaşması ikinci bir darbe yemektedir. Lâkin aynı gün, Bulgaristan'ın da bağımsızlığını ilânı ile üçüncü darbe gelmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Iswolsky istifasını verdiyse de, bazı iç sebeplerle⁴⁶³ Çarı bu istifayı erteledi ve Iswolsky ancak 1910 yılı Eylülünde Dışişleri Bakanlığından çekildi.

Bosna-Hersek bunalımının devam ettiği altı ay süresince, Avrupa büyük bir gerginlik yaşadı. Her gün bir savaşın çıkması beklendi. Bu bakımdan, Bosna-Hersek krizi, I. Dünya Savaşı'nın tohumlarını ekmiştir. İlk bakışta Avusturya, izlemiş olduğu şiddet politikası ile bir zafer sağlamış göründü. Bu zaferi sağlamış olan Aehrenthal'e, Avusturya İmparatoru tarafından "Kont" ünvanı verildi. Lâkin Avusturya ilerdeki çöküntüsünü bu zaferle hazırlamış olmaktaydı. Zira bu olaydan sonra Sırbistan'ın Avusturya'dan korkması şöyle dursun, aksine kin ve intikam duyguları daha da şiddetlendi. Bir dahaki sefer Avusturya karşısında gerilememeye karar verdi. Bununla da yetinmeyerek, Bosna-Hersek slavlarını devamlı olarak Avusturya aleyhine kıskırtmak suretiyle bu topraklarda huzursuzluk yaratmaya ve karışıklık çıkarmaya çalıştı.

Bu tutumunda Sırbistan'ı Rusya bütün çabasıyla destekledi. Başta Iswolsky, bakanlıktan ayrılıncaya kadar, Sırpıları teşvik etti. Iswolsky, Sırpıların, Bosna-Hersek'e bir "*Sırp Alsace-Lorraine*"i olarak bakmalarını ve daha iyi bir gelecekte, "*Yugo-Slav*" yani Güney Slavya ihtiraslarını gerçekleştirmek için Rusya'nın

^{41,1} Fay, *aynı eser*, Tome I, p. 358.

⁴⁶² *aynı eser*, p. 357.

⁴⁶³ Bak.: Baron de Taube, *Mémoires*, p. 200-201.

yardımına güvenebileceklerini söylüyordu⁴⁶⁴ *. Sırlara telkin edilen şimdilik susmaları, fakat geleceğe güvenmeleri idi. Bir Duma milletvekili, Petersburg'daki Sırp elçisine şöyle demektedir: *Silâhlanmamız tamam olduğu gün, Avusturya-Macaristan ile hesabımızı göreceğiz. Şimdilik savaşa kalkmayın. Bu sizin için ihtar olur. Tasarılarınızı açığa vurmayın, fakat daima hazır olun. Sevinçli günler gelecektir*"⁴⁶⁵.

Tabiatıyla olaydan, çok daha fazla ve derin bir şekilde etkilenen Rusya olmuştu. Bir defa, Sırbistan karşısında küçük duruma düşmüştü. Küçük bir slav devletini korunaktan âciz kalmıştı. Bu, Rusya'nın ağırına gitti. Panslavistler ateş püskürüyor ve Slavizm ile Tötonizm arasında bir savaşın aruk "*kaçınılmaz*" olduğunu söylüyorlar ve bu savaşa bir an önce hazırlanılmasını istiyorlardı⁴⁶⁶. Çar II. Nikola ise, Bosna-Hersek darbesinin Sırbistan semalarına kara bulutlar yığdığını söylüyor ve Rusya'nın bir savaşa hazır olmamasından duyduğu üzüntüyü dile getiriyor ve Cermanizm ile bir çauşmanın kaçınılmaz olduğunu ve bu çatışmaya hazırlanmak gerekliğini belirtiyordu⁴⁶⁷.

Bosna-Hersek krizinden Fransa da etkilendi. 1892 ve 1894 ittifaklarını Rusya'dan fazla Fransa istemişti. Fakat kriz sırasında Fransa bir *müttefik* gibi davranamadı. Fransız Hükümeti, Fransız kamu oyunun, bir Balkan toprağı yüzünden savaşa girilmesini istemediğini söyleyerek, Rusya'ya itidal tavsiye etmişti. Bu ise Rusya'yı çok gücendirdi. Fransa bunu gördüğü içindir ki, o da "gelecek defa" müttefikini kesin olarak desteklemeye karar verdi ve 1914 Ağustosunda bu kararını yürürlüğe koydu.

Bosna-Hersek krizi İtalya'yı bile etkiledi. Özellikle Avusturya'nın sert politikası İtalya'yı korkuttu. Avusturya'nın, yeri geldiğinde, Venediği de kuvvet yoluyla geri almak için harekete geçebileceğinden endişe etti. Ayrıca, bir müttefiki olduğu halde, Avusturya, Bosna-Hersek'in ilhakından, İtalya'yı daha önceden haberdar etme gereğini de duymamıştı. Bu durum İtalya'nın canını sıktı. Bu iki sebep, İtalya'nın Üçlü İttifak'tan daha da uzaklaşması sonucunu verdi.

Bosna-Hersek krizi, 1897 de Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchovvski ile Rus Dışişleri Bakanı Mouraviev'in tesbit ettikleri "Balkanları dondurma" politikasını da tamamen yıktı. Esasen bu politika 1903 Mürzsteg anlaşmasından sonra ağır bir darbe yemişti. Fakat artık Bosna-Hersek krizinden sonra, Avusturya ve Rusya, Balkanlar'da ölümüne bir mücadele içine girdiler. Rusya, şimdi Balkanların Slav devletlerini bir Balkan Ligi içinde birleştirerek, Avusturya'ya karşı bir sed meydana getirme faaliyeti içine girdi ki, 1912-1913 Balkan Savaşları bu faaliyetin so-

⁴⁶⁴ Fay, Tome I, p. 363.

^{4,1:1} *aynı eser*, p. 351.

⁴⁶⁶ *aynı eser*, p. 361-362.

⁴⁶⁷ Fay, *aynı eser*, Tome I, p. 351.

nucu olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Aehrenthal'den sonra Avusturya Dışişleri Bakanı olan Kont Berchtold, “*Balkan Ligi’ne ilk hareketi, bizim Bosna-Hersek’i ilhak etmiş olmamızın verdiği unutsak, kendimizi aldatmış oluruz*” diyecektir⁴¹¹8.

Böylece, Bosna-Hersek krizinden sonra Balkanlar’da ipler iyice gerginleşmiş bulunuyordu ve “gelecek defa”nın şardarı hazırlanmaya başlamıştı. 28 Haziran 1914 deki Saray-Bosna suikastı ipleri koparacak ve devletlerin hiç biri gerilemeye yanaşmayınca, I. Dünya Savaşı patlak verecektir.

6. BULGARİSTAN’IN BAĞIMSIZLIĞINI İLÂN ETMESİ

Avusturya’nın Bosna-Hersek’i ilhak etmesinden bir gün önce, yani 5 Ekim 1908 de de, Osmanlı Devleti’ne bağlı bir “Prenslik” (Emâret, Beylik) olan Bulgaristan da bağımsızlığını ilân etti.

Berlin Antlaşması ile ortaya çıkan Bulgaristan Prenslığı, her şeyden önce, Rusya’nın eseri idi. Bulgarlar, Berlin Antlaşması ile özerklik kazanmakla ve bu suretle Osmanlı Devleti ile bağlarını zayıflatmakla beraber, ne Ayastefanos Antlaşması’nın kurduğu ve bütün Makedonya’yı içine alan “Büyük Bulgaristan”ı ve ne de bağımsızlığı unutmışlardı. Berlin Antlaşması’ndan sonra da Bulgarları “Büyük Bulgaristan” için hâlâ Rusya’ya güveniyorlardı. Lâkin Doğu Rumeli olayı, Bulgar-Rus münasebetlerini bozdu. Bu durum 1894 yılına kadar sürdü.

1887 Ağustosunda Bulgaristan Prenslığı’ne *Ferdinand de Saxe-Coburg* getirildi. Alman hanedanına mensup 25 yaşındaki bu genç Prens, 1894 yılına kadar, ülkeyi, *Bulgaristan’ın Bismarck’ı* diye ün yapmış olan *Stambulov* vasıtasıyla yönetti. Stambulov Rusya aleyhtarıydı. Bundan dolayı, Bulgar politikasında Rusya aleyhtarlarına "Stambulovist" deniyordu.

1894 de III. Aleksandr’ın ölümü ve yerine II. Nikola’nın geçmesiyle birlikte, Ferdinand politikasını değiştirerek, Rusya’ya dayanma yoluna gitmek istedi ve 1894 Mayısından Stambulov’u başbakanlıktan uzaklaştırdı. Bundan sonra Ferdinand’ın kendisi ülkeyi otoriter bir şekilde yönetmeye başladı. Politikasında iki ilkeyi kendisine rehber edinmişti. Biri, “Böl ve yönet” (divide and rule), diğeri de, “Her insanın bir fiyatı vardır” idi. Birinci ilke dolayısıyla, ülkede siyasî partilerin çoğalmasını teşvik etmiş ve yönetiminde siyasî liderleri birbirine karşı oynama yoluna gitmiştir. Bu sebeple, Ferdinand zamanında, siyasî partilerin sayısı, Bulgaristan’da, hiç bir Balkan ülkesinde olmadığı kadar çoktu. Yine bu çerçevede, Ferdinand zamanında Bulgaristan’da “rüşvet” almış yürümüştür. Devlet memurlarını, üstü kapalı bir şekilde de olsa, “cebinizi doldurunuz” diye teşvik ediyordu^{468 469}.

⁴⁶⁸ Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 531.

⁴⁶⁹ Stavrianos, *aynı eser*, p. 439.

Diğer taraftan Ferdinand'ın iki büyük ihtirası vardı. Biri, daha Prenslığı gününden itibaren Bulgaristan'a bağımsızlığını kazandırmak ve kendisinin de *Çar* yani "Kral" ünvanını alması, diğeri de bütün Makedonya'nın Bulgaristan'a katılması suretiyle, Bulgaristan'ın Ayastefanos'taki sınırlarına kavuşturulmasıydı. Bu konuda Rusya'ya dayanmak istediye de, Rusya'nın, Avusturya ile beraber, Balkanları "dondurma" politikası ve arkasından da Rusya'nın Uzak Doğu sorunları içine yoğun bir şekilde dalıp, Japonya ile çatışmaya girmesi ve 1904-1905 Rus-Japon savaşında ağır hezimete uğraması ve nihayet Rusya'daki 1905 ihtilâli, Ferdinand'ın "Rusya politikası"nın hemen gerçekleşmesine imkân vermedi. Bu sebeple, Ferdinand Avusturya'ya yöneldi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Avusturya da, Sırbistan'ın, Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'ı hedef alan "Büyük Sırbistan" politikasına karşı, Ferdinand'ın Bulgaristanında bir "denge" unsuru gördü.

1908 yılı geldiğinde Avusturya-Bulgaristan münasebetleri gayet samimi idi. Buchlau görüşmeleri, Ferdinand'ın dayandığı Avusturya ile, dayanmak istediği Rusya'yı bir anlaşma çerçevesine sokmuş görünüyordu. Bu sebeple, Buchlau görüşmelerinden bir hafta sonra, 23 Eylülde Budapeşte'ye giden Prens Ferdinand orada tam bağımsız bir hükümdar gibi karşılandı. Aehrenthal, Ferdinand'ı Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmeye teşvik ederek, Bulgaristan'ın "meşrû arzularını" gerçekleştirmekte tereddüt etmemesini tavsiye etti. Aehrenthal'in bu şekilde hareket etmesinin iki sebebi vardı: Birincisi, Bulgaristan aynı anda bağımsızlığını ilân ederse, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine Slav dünyası bir tepki göstermezdi. İkincisi, Avusturya, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesine kuvvetli bir destek verirse, bu devlet Avusturya'nın daha fazla etki alanına girerdi⁴⁰. Nitekim, Bulgaristan, bağımsızlığını ilân ederken, Osmanlı Devletiyle bir çatışma ihtimalini de gözönünde tutmuş ve böyle bir çatışmada Avusturya'nın hem diplomatik ve hem de askerî yardımına güvenmişti⁴¹.

Bu sırada Osmanlı-Bulgar münasebetleri de gerginlik içindeydi. Bulgaristan'daki Osmanlı demiryollarında 1908 Eylülünde işçiler grev yapmış ve bunu bahane eden Bulgar hükümeti de, bu demiryollarını askerle işgal ettirmişti. Grevler sona erdikten sonra Bulgaristan'ın demiryollarındaki askerini geri çekmemesi ve demiryollarını Şirket'e iade etmemesi, bu gerginliğin başlıca sebebiydi. Bulgaristan'ın 5 Ekim 1908 de bağımsızlığını ilân etmesi işte bu atmosfer içinde meydana geliyordu.

Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'in ilhaki gibi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını da tanımak istemedi. Devletlere gönderdiği notalarda bu hareketin Berlin Antlaşması hükümlerine karşı olduğu ve Bulgaristan'da hukukî düzenin tekrar

⁴⁰(1 Larmeroux, *adı geçen eser*, Vol. II, p. 98.

⁴¹ *aynı eser*, p. 102.

kurulmasını sağlamak için bir milletlerarası konferans toplanmasını istediysede⁴⁷², kendisini pek dinleyen olmadı. Çünkü, şimdi devletler için Bosna-Hersek'in ilhakından doğan durum çok daha önemliydi. Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı tanımaması üzerine Bulgaristan Fransa'nın aracılığına başvurup Osmanlı Devletiyle kendisini uzlaştırmasını istedi⁴⁷³. İngiltere ise, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a da savaş açma isteği üzerine, Bosna-Hersek konusunda olduğu gibi, bazı tâvizler karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını da tanımmasını tavsiye etti⁴⁷⁴.

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, 1908 yılı sonlarından itibaren, bağımsızlığını tanınması karşılığında alacağı tazminat konusunda Bulgaristan'la görüşmelere girişti. Fakat görüşmeler çok uzadı. Osmanlı Devleti'nin istediği tazminat, esas itibariyle üç unsura dayanmaktaydı: Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne ödediği yıllık vergi, Bulgaristan'daki Osmanlı emlâki, ve Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki 310 kilometrelik demiryollarının bedeli.

Bulgaristan bu üç konudaki Osmanlı tazminat isteklerini kabule yanaşmayınca, iki tarafın münasebetleri bir savaş havasına girdi ve her iki taraf da birbirlerine karşı askeri hazırlıklara başladılar. Tam bu sırada, yani Şubat 1909 da, Rusya işe müdahale ederek, iki tarafın tazminat konusunda anlaşmalarını sağladı.

Rusya'nın bu müdahalesi ile, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti, 19 Nisan 1909 da iki anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmalardan birincisine göre, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımmasına karşılık, Bulgaristan da Osmanlı Devleti'ne 125 milyon frank tazminat ödeyecekti. Fakat, bu tazminat, Osmanlı Devleti'nin, Berlin Antlaşması ile Rusya'ya ödemek zorunda olduğu fakat hâlâ ödememiş olduğu 125 milyon franklık borca karşılık tutuldu ve Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne hiç bir şey ödemedi. Bu ise, Bulgaristan ile Rusya arasındaki münasebetlerin yeni döneminin bir işareti olmaktaydı. Ayastefanos'tan sonra Rusya, Bulgaristan'ı ikinci bir defa daha kurtarıyordu.

Bulgaristan'la yapılan ikinci anlaşmanın konusu ise, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de kalan Müslüman halkın hakları ile Müftülükler ve Vakıflar hakkındadır.

Bu şekilde, II. Meşrutiyet'in ilânı, Bosna-Hersek ve Bulgaristan gibi iki büyük toprağın kaybı sonucunu da vermiş olmaktaydı. II. Meşrutiyet'in, Osmanlı İmparatorluğu'na ne getirdiği ise, bundan sonraki açıklamalarımızın konusu olacaktır.

⁴⁷² Bayur, *adı geçen eser*. Cilt 1, Kısım 2, s. 115.

⁴⁷³ Larmeroux, *adı geçen eser*, Vol. II, p. 106.

⁴⁷⁴ Bayur, *aynı eser*, p. 116.

7. GİRİD'İN VEDAI

II. Meşrutiyet ile beraber ortaya çıkan üçüncü sorun *Girid* oldu. Girid'in zaten, 1898 den beri Osmanlı Devletiyle pek bağlantısı kalmamıştı. Bu tarihte, Yunan Veliahdı Girid'e Vali tayin edilmiş ve Osmanlı askeri de adadan çekilmişti. Bu durum “fiilî enosis” olmakla beraber, ada yine de hukuken Osmanlı Devleti'nin toprağı idi.

Her zaman olduğu gibi, Bosna-Hersek Osmanlı Devleti için sorun haline gelince, Girid rumları ve Yunanistan da harekete geçtiler. Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak ettiğini ilân ettiği gün, Girid Meclisi de adayı Yunanistan'a kattığını ilân etti. Yunanistan da bu kaulmayı kabul ettiğini bildirdi.

Osmanlı Devled ise, Girid Meclis'nin kararını protesto etti ve katılmayı tanımadığını bildirdi. İstanbul'da, Girid konusunda ve Yunanistan aleyhine büyük gösteriler yapıldı. İttihad ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden Talât Bey, Avrupa barışını korumak için, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ve Bosna-Hersek'in de Avusturya'ya ilhakına katlanmakla büyük fedakârlık yapıldığını, fakat Girid'in Yunanistan'a ilhakını asla kabul edemeyeceklerini söylüyordu⁴⁷⁵.

Girid Meclisi'nin “enosis” kararı üzerine Yunanistan, devledere başvurarak, adanın ilhakını tanımalarını istedi. Bu sırada Korfu adasında dinlenmekte olan imparator II. Wilhem, Yunan Kralı ile hanedan yakınlığı olmasına rağmen, Girid'in de kaybı ile, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir parçalanma aşamasına maruz kalmasını istemiyordu⁴⁷⁰. Diğer devletler de Yunanistan'ın isteğini kabul etmediler. Girid konusunun müzakere edilip kesin bir duruma bağlanacağını bildirdiler.

İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, 1909 Temmuzunda, Girid'de bulunan bütün askerlerini geri çekme kararı aldılar. Zaten bu sırada, bu devletlerden her birinin 250 askeri bulunmaktaydı. Şimdi bunu da tamamen çekiyorlardı. Buna karşılık, sadece *Suda* limanında Osmanlı bayrağı bulunacak ve bu bayrağı beklemek ve aynı zamanda Müslüman halkı korumak için, Osmanlı Devleti *Suda* limanında dört küçük savaş gemisi bulundurulacaktı.

Büyük devletlerin adadan çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin de tek bağının *Suda* limanındaki bu sembolik varlığı karşısında, Yunanistan'ın Girid'i ilhak etmesi için hiç bir ciddi ve maddî bir engel kalmıyordu. Fakat Yunanistan'da, Ağustos ve Ekim 1909 aylarında iki defa hükümet darbesi yapıldı. Az kalsın Yunan Kralı dahi tahını kaybediyordu. Fakat Avrupa devletlerinin müdahalesi bunu önledi.

⁴⁷⁰ Debidour, *Vere la Grande Guevre*, p. 128.

⁴⁷⁵ *aynı eser*, p. 127.

Yunanistan'ın bu iç karışıklıkları, Girid'in, Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden tamamen çıkmasını önledi. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki ağır yenilgisi, Yunanistan'a, sadece Girid'i değil, diğer bir çok Ege adalarını da ele geçirme imkânını sağlayacaktır.

YEDİNCİ KISIM

İTALYA İLE TRABLUSGARP SAVAŞI, 1911-1912

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra başlayan Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı, İkinci Meşrutiyetten sonra da çorap söküğü gibi devam etti. Kervana İtalya da katıldı. Gözünü dikmiş olduğu Trablusgarb'ı ele geçirme hazırlıklarına, Bosna-Hersek krizinin yarattı atmosferde başladı ve 1911 de harekete geçti. Ne var ki, bu dönem içinde Osmanlı Devleti de, artan bir şekilde, İkinci Meşrutiyet'in yarattığı karışıklıklar içinde çalkalanmaktaydı.

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ DURUMU

31 Mart Olayı'ndan sonra İttihad ve Terakki, bir siyasal parü haline gelerek, hükümet üzerindeki etkinliğini daha da kuvvetlendirmekle beraber, yine de iktidarı doğrudan doğruya kendi eline almadı. Fakat hükümet üzerindeki kontrol ve gözeümüne devam etti. Bu durum üzerine, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi 12 Ocak 1910 da istifa etti ve yeni kabineyi Roma Büyükelçisi olan İbrahim Hakkı Paşa kurdu. Yeni kabineye bu sefer İttihad ve Terakki'nin bazı üyeleri de girdi. Bunlar arasında, Talât Bey İçişleri Bakanlığına ve Maliye Hocası Cavit Bey de Maliye Bakanlığına getirildi. Kabinenin diğer önemli üyeleri arasında Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa ile Dışişleri Bakanı Mithat Paşa bulunuyordu.

İttihad ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını önlemek ve İmparatorluğu kuvvetlendirmek için *Türk* unsuruna dayanma politikasını benimsemişti. Yani *Türkçü* bir politika izlemektedir. Bu politika dolayısıyla da, Bosna-Hersek'in ilhakından sonra, buradan göç eden Müslümanlar plânlı bir şekilde Makedonya'ya yerleştirilmeye başlandı. O kadar ki, Makedonya'daki Hıristiyan unsurlar bir süre sonra çok azınlıkta kalacaklardı.

İttihad ve Terakki'nin bu Türkçülük politikası, Türk'ten gayri unsurlar arasında tepkilere sebep oldu. Arnavutluk'ta, Makedonya'da ve Yemen'de ayaklanmalar çıktı ve bu ayaklanmalar Osmanlı Devleti'ni, Balkan Savaşları'na gelinceye kadar uğraştırdı.

Ülkedeki bu huzursuzluğun yanında, İttihad ve Terakki'nin kendi içinde de anlaşmazlıklar çıktı ve bölünmeler başladı. İttihad ve Terakki'den ayrılan bazı milletvekilleri 1910 Şubatında *Ahali Fırkası'm* kurdular⁴⁷⁷. Yine İttihad ve

⁴⁷⁷ Ahali Fırkası'mn programı ve diğer belgeler için bak.: Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*", Cilt I, s. 242-246. Bu fırka 1911 Aralık ayında Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmıştır.

Terakki'den ayrılan bir başka grup ise, 1911 Kasımında *Hürriyet ve İtilâf Fırkası'm* kurdular⁴⁷⁸. Kurucuları arasında Miralay Sadık Bey, İbrahim Hakkı Paşa, Damat Ferit, Dr. Rıza Nur Bey gibi isimler bulunmaktaydı. Her iki Parti'nin özelliği de, İttihad ve Terakki'nin karşısında muhalefet unsurları olarak yer almalarıydı.

Yme Parti içindeki geçimsizlikler sebebiyle, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Maarif Nazırı Bâbânzade İsmail Hakkı Bey 1911 Mayısında hükümetten isüfa ettiler.

Osmanlı Devleti Trablusgarp Savaşı'na bu hava içinde katıldı.

"2? RUS-İTALYAN RACCONİĞİ ANLAŞMASI

İtalya'nın Trablusgarp ile ilgisini, 1882 de Fransa'nın Tunus'a yerleşmesinin bu devlet üzerinde yapmış olduğu etki ve tepkilere kadar götürmek gerekir. Fransa'nın Tunus'a yerleşmesi, İtalya'yı, sömürgecilik politikasında, Almanya-Avusturya cephesine dayanmaya götüren en önemli sebeplerden biri olmuştu. Ve İtalya bu işi yaparken de, bu iki kuvvetli "Merkezî" devletin kendisine destek olacağına inanıyordu. Hatta bununla da yetinmeyerek, bu konuda İngiltere'nin yardımını sağlamak istemiş ve 1887 de Akdeniz Antantlarının kurulmasında aktif bir rol oynamışa. Keza Üçlü İttifak'ın ilk yenilenmesinde de, yani yine 1887 de, Balkanlar (yani Arnavutluk), Adriyatik ve Ege Denizi'nde Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini Avusturya'ya, Adriyatik ve Ege Denizi'ndeki isteklerini de Almanya'ya kabul ettirmeye muvaffak olmuştu.

Fakat bütün bu desteklere rağmen İtalya, sömürgecilik alanında bir şey elde edemedi. Akdeniz ve Balkanlar'dan bir süre için ümidini kesince, Doğu Afrika'daki Habeşistan'a döndü. Lâkin Habeşistan teşebbüsü bir hezimet olduğu gibi, müttefiklerinden burada da bir yardım ve destek göremedi.

İtalya'nın bu başarısızlıklarına karşılık, müttefiki Avusturya'nın, Balkanlar'daki faaliyet ve kazançları da gündün güne artıyordu. Bir halde ki, Üçlü İttifak sanki Avusturya'ya çalışıyordu. Kaldı ki, İtalya'nın Avusturya'dan da toprak istekleri vardı. Trieste ve Trentino gibi... Kısacası, İtalya, sömürgecilik konusunda Üçlü İttifak'a değil, onun dışındaki devletlere dayanma gereğini duydu. Bunun içindir ki, Akdeniz'in birinci derecedeki sömürgeci devleti olan Fransa ile 1900 ve 1902 de yapıtığı anlaşmalarla, Fransa'nın Fas'a yerleşmesine karşılık, kendisinin de Trablusgarp'ı almasını Fransa'ya kabul ettirdi. İtalya'nın atağı bu iki adım, kendisini Üçlü İttifak'tan uzaklaştırmaya başlayan ilk adımlar oldu. ,7

⁴⁷⁸ Hürriyet ve İtilâf 111 programı ve diğer belgeler için bak.: Tunaya, *aynı* eser, Cilt 1, s. 287-312. Bu konuda ayrıca bak.: Dr. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*

Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, İtalya üzerinde çok kötü bir etki ve tepki yarattı. Bosna-Hersek'e yerleşen Avusturya şimdi Adriyatik'e egemen oluyordu. Halbuki gerek Üçlü İttifak'ın yenilemelerinde ve gerek 1887 Akdeniz Antanuarında İtalya, Adriyatik konusundaki emellerini Avusturya'ya da kabul ettirmek suretiyle, Avusturya'nın Adriyatik'teki yayılmasını sınırlamaya çalışmıştı. Kaldı ki, İtalya Adriyatik'i kendisinin bir "Karadeniz'i olarak da görmekteydi, üne Adriyatik sebebiyle İtalya, Avusturya'nın Balkanlar'daki demiryolu politikasını da hoş karşılamıyor ve bu devletin Balkanlar'daki yayılmasını endişe ile karşılıyordu. Bosna-Hersek'in ilhakı, İtalya'da yeni bir "İrredantizm" heyecanının ve buna bağlı olarak da Avusturya düşmanlığının doğmasına sebep oldu. Eski Başbakan Fortis, parlâmentoda yaptığı bir konuşmada, "İtalya için çatışma ihtimali olan bir tek devlet vardır. Üzülerek söylüyorum ki, o da bizim müttefikimizdir" dediği zaman⁴⁷⁹, Dışişleri Bakanı hariç, bütün hükümet üyeleri ve milletvekili koşarak kendisini tebrik etmişlerdir⁴⁸⁰.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, İtalya'yı, Fransa'dan sonra, Üçlü İtilâfın diğer üyesi Rusya'ya dönmeye şevketti. Esasına bakılırsa, İtalya, Avusturya'nın Balkanlar'daki yayılma çabalarına karşı iki yola başvurmuştur. Biri, Avusturya üzerinde Almanya vasıtasıyla baskıda bulunmak; diğeri de Rusya'ya yanaşarak, Avusturya'nın yayılmasını bu devlet vasıtasıyla frenlemektir. Tabiatıyla, Üçlü İttifak'ın bir üyesi olan İtalya'nın bu uvertürlerini Rusya da hoşnutlukla karşıladı. Bundan dolayıdır ki, Iswolsky, 1908 Eylülünde Buchlau'da Aehrenthal ile Boğazlar konusunda anlaştıktan sonra, ilk uğrak yeri İtalya olmuştu. Rus Dışişleri Bakanı 29 ve 30 Eylül 1908 günlerinde Desio'da İtalya Dışişleri Bakanı Tittoni ile görüştü. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak edeceğini Tittoni Iswolsky'den öğrenerek canı sıkıldı. Hatta Viyana nezdinde teşebbüste bulunarak ilhakı ertelemesini de istedi. Fakat Viyana kulak tıkadı⁴⁸¹. Bununla beraber, bu görüşmelerde İtalya kendi çıkarını da korumasını bildi ve Boğazların Rus gemilerine açılmasını desteklemesine karşılık, kendisinin de Trablusgarb'ı ele geçirmesine Rusya'nın kabulünü sağladı. Desio'da herhangi bir anlaşma imzalanmadı. Yalnız, yayınlanan bildiride ve Tittoni'nin 4 Aralık 1908 günü Parlâmento'da yaptığı konuşmada, Rusya ile İtalya arasında tam bir görüş birliği olduğu belirtiliyordu⁴⁸².

Böylece İtalya, Trablusgarb konusunda Fransa'dan sonra Rusya'nın da desteğini sağlamış olmaktadır. İngiltere, 1882 de Mısır'ı işgal ettikten sonra 1887 Akdeniz Antantları'nı imzaladığına göre, işin o tarafı da tamam sayılırdı.

⁴⁷⁹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 361.

⁴⁸⁰ Benedette Croce, *Histoire de l'Italie Contemporaine, 1871-1915*, Paris, Payot, 1929, p. 254.

⁴⁸¹ Fay, *aynı eser*, p. 345.

⁴⁸² *aynı eser*, p. 345.

Bosna-Hersek'in ilhakından sonra Rusya-Avusturya münasebetlerinin gerginleşmesi İtalya ile Rusya'yı birbirlerine daha fazla yaklaştırdı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilhak olayı, belki de en az Sırbistan ve Rusya kadar İtalya'yı da kızdırmıştı. İşte bu atmosfer içinde, Rus Çarı II. Nikola ile İtalya Kralı III. Victor-Emmanuel, 1909 Ekiminde, İtalya Kralı'nın Torino yakınlarındaki *Racconigi* şatosunda buluştular. Yanlarında Dışişleri Bakanları Iswolsky ile Tittoni de vardı. Yapılan uzun görüşmelerde özellikle Balkanlar'ın durumu ele alındı. Bu arada 24 Ekim 1909 da da, iki Dışişleri Bakanı arasında *Racconigi Anlaşması* denen anlaşma imzalandı. Bu anlaşma gayet gizli tutulmuş ve Rusya, müttefiki Fransa'yı ancak üç yıl sonra haberdar etmiştir. Bununla beraber, görüşmelerin hangi konulan kapsadığı da genellikle tahmin edilmiştir.

Bu anlaşmaya göre⁴⁸³:

(1) Balkanlarda statükonun korunmasına çalışılacak (statükonun korunamayacağını kendileri de biliyorlardı). Fakat statükonun korunması mümkün olmazsa, Balkan devletlerinin “milliyetler” ilkesine göre gelişmesi sağlanacaktı. (Yani, Balkan devletlerinin, kendi soydaşlarının bulunduğu Osmanlı topraklarını ele geçirmeleri öngörülmekteydi ki, bu toprakların Makedonya olduğu da açıktır).

ç2) Anlaşmanın 4. maddesine göre, Rusya ve İtalya'dan biri, bir üçüncü devletle, Avrupa'nın doğusu ile ilgili olarak ve mevcut anlaşmaların ötesine giden bir anlaşma yapmaya niyetlenirse, böyle bir anlaşma ancak diğer tarafın da katılımıyla mümkün olacaktır.

Giolitti, hâtrâtında, “bir üçüncü devlet” demiyor, doğrudan doğruya, “Avusturya-Macaristan İtalya veya Rusya'ya özel bir anlaşma yapmayı teklif ederse” demektedir. S.B. Fay doğrudan doğruya madde metnini verdiği göre, Giolitti'nin Avusturya'nın adını zikretmesi, Ruslarla yapılan görüşmelerden hareket etmesinden olsa gerektir.

3) Anlaşmanın 5. maddesine göre de, İtalya, Rusya'nın Boğazlar'daki menfaatlerine ve Rusya da İtalya'nın “Trablusgarb ve Cyrènaïque” deki menfaatlerine hayırhane bir şekilde bakacaklardır.

5. madde metni bu olmakla beraber, Giolitti bu konuda aynen şunları söylemektedir: “Biz kendi açımızdan, Boğazların açılmasını veya en azından tarafsızlaştırılmasını kabul ve bu konuda işbirliği yapmayı taahhüt ettik. Biz bu taah-

⁴⁸³ Bu anlaşma için bak.: Fay, *aynı eser*, p. 369-370; Giovanni Giolitti, *Mémoires de Ma Vie*, Paris, Plon, 1923, p. 158-159.. Giolitti'nin bu hâtrâtında bazı yanlışlar vardır. Meselâ *Racconigi Anlaşması*nın tarihini “Ekim 1907” olarak vermektedir (p. 157). Bu sebeple olsa gerek, İkinci Meşrutiyet'in ilânını ve buna bağlı olarak Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakını da, *Racconigi*'den somaki önemli bir olay diye zikretmektedir. Buchlau ve Desio görüşmelerinden ise hiç söz etmemektedir.

hüdü, diğer büyük devletlerin de bu projeye katılması şartıyla aldık. Bizim bu işe katılmamız şuradan kaynaklanmaktaydı: Boğazlar'ın açılması Rusya için büyük bir menfaati temsil etmekle beraber, aynı menfaat bizim için de söz konusuydu. Buna karşılık, Rusya, zamanı gelince, İtalya'nın Trablusgarp'taki çok önemli haklarını (droits prééminents) tanımayı taahhüt ediyordu"⁴⁸⁴.

Racconigi görüşmelerine İtalya Başbakanı olarak kaılan Giolitti'nin bu ifadesinin kaynağını, yine Ruslarla yapmış olduğu özel görüşmelere bağlamak gerekiyor.

Racconigi görüşmeleri dolayısıyla, İtalya ile Rusya arasındaki samimiyet gözden kaçmadı ve özellikle Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti bu görüşmelerden büyük kuşku duyular. Lâkin İtalya ve Rusya, bu devletlere, mutantan olduğu kadar da yalana dayanan teminatlar vererek, iki devletin sadece Balkanlar'da statükoyu korumaya karar verdiklerini ve Balkan devletlerinin de barışçı ve normal gelişmelerini istediklerini söylediler⁴⁸⁵. Tabii bu sözler, üç devletten hiç birini tatmin edecek ve şüpheleri yok edecek ifadeler değildi. Özellikle Avusturya, İstanbul'a, Racconigi'de Rusya ve İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin sırandan anlaşmış olabilecekleri uyarısını yapmaktan geri kalmadı.

Bununla beraber, Almanya, İtalya'nın bağları büsbütün koparmasını da önlemek için harekete geçti. 1909 Haziranında İtalya ile Avusturya arasında Balkanlar konusunda görüşmeler başlamıştı. Almanya bu görüşmeleri hızlandırmak için Viyana üzerinde baskıda bulundu. Daha 1909 Ağustosunda, Alman Dışişleri Bakanı Schoen, Avusturya'ya, "*Şüphesiz İtalya Adriyatığı bir mare clamsam (kapalı deniz) yapmak gibi hayalî bir ümit içinde yaşamaktadır ve bu amaçla da Arnavüük üzerindeki emellerini gerçekleştirmek istemektedir. Fakat her şeyden önce, İtalya'nın Balkan sorunlarında bir İtilâf devletiyle anlaşma yapmasını önlemek gerekir*" demişti⁴⁸⁶. Avusturya ise İtalya'ya tâviz vermeye yanaşmıyordu. Lâkin şimdi, Racconigi buluşmasından ve Rus-İtalyan yakınlaşmasından sonra, Almanya baskısını daha da arttırınca, Avusturya, İtalya ile uzlaşmaya yanaştı ve 19 Aralık 1909 da İtalya ile Avusturya arasında gizli bir anlaşma meydana geldi. *Bu anlaşmaya göre*, taraflardan biri, Balkan sorunları ile ilgili olarak, bir üçüncü devletle bir anlaşma yapacak olursa, bu anlaşmaya öbür taraf da muhakkak katılacaktı. *İkinci olarak*, bir üçüncü devlet, Balkanlar bölgesi ile, Osmanlı Devleti'nin Adriyatik ve Ege Denizi kıyılarının statükosunu değiştirmek hususunda taraflardan birine bir teklifte bulunursa, teklifi alan taraf bunu derhal öbür tarafa da bildirecekti. *Nihayet*, Avusturya Balkan statükosunu bozmak zorunda kalırsa, bunun karşılığında İtalya'ya da bir tâviz verecekti.

⁴⁸⁴ *Mémoires de Ma Vie*, p. 158-159.

⁴⁸⁰ Fay, *aym eser*, p. 371.

⁴⁸⁶ Hauser, *adı geçen eser*, Vol. II, p. 116.

İtalya, Rusya ve Avusturya ile bu anlaşmaları yaparken tam bir iki yüzlülükle hareket etmekteydi ve bu yüzden de iki anlaşma birbiriyle tam bir çelişki halindeydi. Bir defa, hem Racconigi ve hem de Avusturya anlaşmasına göre, İtalya'nın ya Avusturya'yı Racconigi Anlaşması'ndan veya Rusya'yı da Avusturya ile yapacağı anlaşmadan haberdar etmesi gerekirken, bunu yapmadı. Ayrıca, her iki anlaşmaya göre de, Avusturya'nın Rusya anlaşmasına veya Rusya'nın Avusturya anlaşmasına katılması gerekiyordu ve bunu da İtalya sağlayacaktı. İtalya bunu da yapmadı. Üçüncü olarak, Balkanlar statükosunun bozulmasını Avusturya anlaşmasında kabul ederek kendisi de tâviz alırken, Racconigi anlaşmasında Balkanlar statükosunun bozulması halinde Balkan devletlerinin Makedonya'yı paylaşmasını kabul ediyordu⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸. Hâsılı, sömürgecilik İtalya'nın gözlerini iyice karartmıştı. Ne olursa olsun, Akdeniz, Adriyatik ve Ege'de toprak ele geçirmeye karar vermişti. Bu hususta her türlü diplomatik cambazlığı göze almıştı. Avusturya ve Rusya'yı birbirine karşı oynaması bundandı.

Racconigi Anlaşması, İtalya'yı Üçlü İtilâf tarafına daha çok kaydırды ve bu sebepten de İngiltere'de de büyük memnuniyetle karşılandı. İngiltere Dışişleri Müsteşarı Hardinge, Rus işgüderine şöyle diyordu: *“Bu olay (Racconigi) sadece Rusya, İngiltere ve Fransa için değil, ondan çok daha fazla, İtalya için son derece önemlidir... Yakın Doğu'da bir komplikasyon çıktığında, İtalya ya müttefikine (Avusturya) sadakatsizlik gösterecek, veya kendi millî çıkarları aleyhine hareket edecektir... Anlaşıyor ki, gelecekte İtalya, Üçlü İttifak'tan fazla, Üçlü İtilâfa daha yakın duracaktır”*¹⁸⁸. Bu tahmin hiç yanlış çıkmadı.

3. İTALYA'NIN TRABLUSGARB'A SALDIRMASI

Racconigi Anlaşması ile Trablusgarp üzerindeki isteklerini ve tasarılarını Rusya'ya da kabul ettiren İtalya için, harekete geçmek için müsait zamanı yakalamaktan başka yapacak iş kalmıyordu.

İtalya'nın Trablusgarp ile ilgilenmesi, esas itibarıyla, Habeşistan hezimetinden sonra yoğunlaşmıştır. İtalya bundan sonra Osman İmparatorluğu toprakları ile geniş ticarî ve ekonomik münasebetlere girişti. Bu arada Trablusgarp'da da önemli yatırımlar yapı. Şimdi sıra bu faaliyetin meyvalarını toplamaya ve sonucunu sağlamaya gelmişti.

1910 yılı başından itibaren İtalyan hükümeti ve basını, İtalya'nın Trablusgarp ile yakın ilgisinden söz etmeye başladı. İtalyan Dışişleri Bakanı 1910 Şubatında parlâmentoda yaptığı bir konuşmada, *“Kuzey Afrika'daki Osmanlı iliyetleri bizim için Akdenizde denge bakımından birinci derecede önemlidir”*

⁴⁸⁷ Bu konuda bak.: Fay, adı geçen eser, p. 370.

⁴⁸⁸ aynı eser, p. 371.

demekteydi⁴⁸⁹ ki, Fransa'nın Tunus, Cezayir ve Fas'a ve İngiltere'nin de Mısır'a yerleşmiş olması karşısında Kuzey Afrika ve Akdeniz'deki denge ile İtalya'nın neyi kastedtiği açıkça belliydi. Bunun arkasından İtalya, Trablusgarp ile olan ekonomik bağlantılarını söz konusu etmeye başladı. Yeni İtalyan Dışişleri Bakanı San Giuliano Aralık 1910 da basına verdiği bir demeçte ise, Trablusgarp'ın Türk kalmasını istediklerini, fakat başka bir devletin burası ile ilgilenmesini kabul edemeyeceklerini söylemiş ve “İtalya işbu vilâyetin işletilmesinde Osmanlı sermaye ve emeğiyle *imtiyazlı bir biçimde* işbirliği yapmak istiyor” diyerek⁴⁹⁰ sonra, “denge” unsurundan sonra bir de “ekonomik” unsuru katmaktaydı. Bu arada *Bauco di Roma*'nın Trablus (Tripoli) şehrinde şube açtığını, çeşitli İtalyan şirketlerinin gelmeye başladığını ve hatta İtalyanların Trablusgarp'daki arkeolojik araştırmalarının arttığını ve bütün bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nde endişe ve hoşnutsuzluk uyandırdığını, bu sebeple İtalyanlara bir takım güçlükler çıkardıkça da, İtalyanların daha fazla sınırlendiğini belirtelim⁴⁹¹.

Tabii İtalya'nın bu resmî tutumuna paralel olarak, 1910 yılından itibaren İtalyan basınının da Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'daki yönetimine karşı kampanya açmış olduğunu da ilâve edelim.

İtalya'nın bu resmî ve gayri resmî kampanyası üzerine Osmanlı Devleti Almanya'dan bir destek sağlamak istediye de başarılı olamadı. Zira 1910 yılı sonunda İtalya da Almanya'ya, Osmanlı Devleti'nden şikâyet ederek, Türklerin Trablusgarp'da kendilerine mütemadiyen güçlük çıkardıklarını söylüyordu. Bunun üzerine, Almanya, İstanbul'daki elçisi Marschall'a, aracılık yapması talimatını verdiğinde, Bâbüalî kedisine, sadece İtalya'ya “imtiyazlı durum” tanınmayacağını, bütün devletlerle “eşitlik” ilkesinin uygulandığını bildirdi⁴⁹². Bu ise İtalya'yı tatmin etmekten çok uzaktı. Bunun üzerine, Almanya işin üzerine daha fazla gitmedi. Sadece, İtalya'ya bir savaşın çıkmasını istemediğini, fakat müttefikinin karar sebestisine de karışmayacağını bildirdi. Keza, Avusturya da İtalya'nın Trablusgarp ile ilgili faaliyetlerine bir muhalefette bulunmadı. Avusturya için önemli olan İtalya'nın başka yerlere gitmesiydi.

1911 yılı geldiğinde, artık İtalya'nın Trablusgarp'e karşı harekete geçmesi için şartlar oluşmaya başlamış bulunuyordu. Bunları şu şekilde belirtebiliriz:

1) 1911 Martında İtalya'da Giolitti yeniden başbakanlığa geldi. Yeni kabinede San Giuliano Dışişleri Bakanıydı. Giolitti, yeni hükümetin programını parlâmentoya sunarken, üç önemli konu üzerinde durmuştu. Bunlardan biri, seçim

⁴⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Talihi*, Cilt 2, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983 (2. baskı), s. 70.

⁴⁹⁰ Bayur, *aynı* eser, s. 71-72.

⁴⁹¹ Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 164.

⁴⁹² Bayur, *adı geçen* eser, Cilt 2, Kısım 1, s. 73.

kanunu reformu, İkincisi sosyal sigortalar ve üçüncüsü de Trablusgarb konusuydu. Fakat bu üçüncü konuyu hükümet programına koymakla beraber, Giolitti bunu parlâmentoya açıklamadı. Kendisi şöyle diyor: “Üçüncü nokta, ilk fırsatta iyi bir sonuca ulaştırmak için kafamda uzun zamandanberi tasarladığım, Libya (Trablusgarb) sorununu çözümlmekti. Bunu açıklamadım. Zira bu konu herkese söylenecek bir konu değildi. Bu sebeple gizli tutulması gerekiyordu”^m. Kısacası, Giolitti, 1911 Marûnda yeniden Başbakanlığa geldiğinde Trablusgarb’a karşı harekete geçmeye kararlı bulunuyordu.

2) Yine 1911 Marûnda Arnavutluk’ta Katolik Malisor’ların Osmanlı yönetimine karşı ayaklanması başladı. Bunda da İtalya’nın parmağı olduğu anlaşılıyordu. Zira, ayaklanmaya Karadağ büyük yardım ve destek veriyordu ve İtalya Kralı da, Karadağ Kralı Nikola’nın kayınpederiydi. Malisor’ların ayaklanması alü aya yakın sürdü ve Osmanlı Devleti, diğer yerlerde olduğu gibi, yine boyun eğdi ve Malisor’lara bir takım ayrıcalıklar vermek suretiyle ayaklanmayı sona erdirdi^{493 494}.

3) Yine 1911 Martından itibaren İkinci Fas Krizi ortaya çıkmaya başladı. Bu krizin doğması, İtalya’nın Trablusgarb’a karşı harekete geçmesi için iyi bir fırsattı. Lâkin Başbakan Giolitti ile Dışişleri Bakanı San Giuliano arasında görüş ayrılığı çıktı. Aslen Sicilyalı olan ve aceleci bir karakter yapısı bulunan San Giuliano, Almanya ile Fransa arasındaki Fas krizi çözümlenmeden İtalya’nın Trablusgarb’ı işgal etmesini istiyordu. Hatta, paradoksal bir davranış olarak, Berlin ve Viyana’ya yazdığına göre, İtalya ile Türkiye arasında dostluğun tesisi ve Üçlü İttifak’ın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ahenkli bir politikasını mümkün kılmak için, İtalya’nın Trablusgarb’ı işgal etmesi gerekliydi^{495 496}.

Giolitti ise, Agadir krizi çözümlendikten sonra İtalya’nın harekete geçmesine taraftardı. Zira, Agadir sorunu bir Avrupa savaşıma dönüşebilirdi. Durum böyle iken, bir de İtalya Trablusgarb’e saldıracak olursa, Avrupa savaşı’nın çıkmasında İtalya’nın hissesi olurdu. Kaldı ki, bir Avrupa Savaşı İtalyayı yakından ilgilendireceğine göre, İtalya bir de Trablusgarb’de başına iş açmamalıydı. Elleri serbest kalmalıydı. Giolitti şöyle diyordu: “Bizim niyetimiz, mümkün olduğunca Libya harekâtını izole bir hale getirmek ve bir de bunun Balkanlar’a yansımından kaçınmaktı”¹⁹¹.

Sonunda Başbakan’ın görüşü galip geldi ve Fas krizinin beklenmesine karar verildi. Osmanlı Devleti’ni kuşkulandırmamak için de, Başbakan ile Dışişleri Bakanı bütün yazı Roma dışında geçirdiler. Bu ise Osmanlı Devleti’ nin tedbir almakta ihmal göstermesine sebep oldu.

⁴⁹³ *Mémoires de Ma Vie*, p. 179.

⁴⁹⁴ Bu ayaklanma için bak.: Bayur, *aynı eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 35-45.

⁴⁹⁵ Giolitti, *Mémoires de Ma Vie*, p. 208.

⁴⁹⁶ Bu konuda bak.: *aynı kaynak*, p. 208-210.

İtalyan hükümeti Fas krizinin çözümünü beklerken, vaktini boş geçirmedi. Trablusgarb harekâtının diplomatik hazırlıklarını yapmaya çalıştı ve bu konudaki teşebbüslerinde de istediği sonucu aldı. Yani, devletlerin desteğini sağladı.

İtalya ilk diplomatik teşebbüsünü Temmuz ve Ağustos 1911 aylarında İngiltere nezdinde yapmıştır. Grey, İtalya'nın Trablusgarb hakkındaki şikâyetlerinin yerinde olduğunu, eğer barışçı çözüm yolları sonuç vermez de İtalya menfaatlerini korumak için harekete geçmek zorunda kalırsa, İngiltere'nin buna muhalefet etmiyeceğini ve sempatik destek vereceğini söylemiştir. Yalnız Grey, İngiltere'nin bu konularda “açık kapı” ilkesini benimsediğini ve Fas konusunda Fransa ile yaptığı anlaşmalarda da bu ekonomik ilkeyi kabul ettirdiğini de sözlerine ilâve etmiştir. Yine Başbakan Giolitti'ye göre, Londra'daki Osmanlı elçisi 26 Eylül'de, yani İtalyan saldırısından bir kaç gün önce, Dışişleri Bakanı Grey'e, İngiltere'nin duruma müdahale edip İtalya'ya itidal tavsiyesinde bulunmasını istediğinde, Grey elçiye, bu konunun sadece İtalya ile Osmanlı Devleti'ni ilgilendirdiğini, İtalya Trablusgarb'ı işgal etse bile İngiltere'nin müdahaleye hiç bir niyeti olmadığını söylemiştir⁴⁹⁷. İngiltere'nin bu şekildeki tutumunun sebebi, İtalya'yı büsbütün Almanya'nın kucağına atmamak ve hele böyle bir müdahaleye, Almanya ile işbirliği yapmakta olan bir Türkiye için girişmek istememesidir^{497 498}.

Fransa da İtalya'ya destek vermiş ve İtalya'nın Trablusgarb'daki haklarının gayet meşrû ve yapacağı hareketin de gayet haklı olduğunu söylemiştir. İtalya'nın Paris elçisi Tittoni en son Fransız Dışişleri Bakanı ile 22 Eylülde görüştüğünde, Fransa'nın 1902 anlaşmalarına bağlı olduğunu ve İtalya'nın, Trablusgarb'e müdahalesi halinde, Fransa'ya kayıtsız şartsız güvенеbileceğini söylemiştir⁴⁹⁹.

Rusya ise, esasen Racconigi'de ve daha öncesinde, İtalya'nın Trablusgarb üzerindeki emellerini kabul etmiş bulunuyordu. Racconigi'yi imza etmiş olan iki dışişleri bakanı Tittoni ile Iswolsky, birincisi İtalya'nın, İkincisi de Rusya'nın Paris elçisi olarak görev yapmaktaydılar. Tittoni Ağustos sonunda konuyu Iswolsky'e açtığında, Iswolsky, İtalya'nın, kendisine nasıl uygun geliyorsa öyle hareket edebileceğini belirttiikten sonra, şu vurgulamayı yapmıştı: “*Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Balkanlar'a Avrupa devletlerinin müdahalesi gibi sorunları, getirip kucağımıza bırakmayın* Rusya, Bosna-Hersek, Girid, Arnavutluk ve bunun gibi sorunlardan sonra Trablusgarb'ın kaybının, Türk kamu oyununda bardağı taşıran damla sayılıp, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da bir maceraya atılmasından korkmaktaydı⁵⁰⁰.

⁴⁹⁷ Giolitti, *Mémoires de Ma Vie*, p. 216-217.

⁴⁹⁸ Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 83.

⁴⁹⁹ *Mémoires de Ma Vie*, p. 217.

^{1,00} Giolitti, *aym kaynak*, p. 218.

Avusturya ve Almanya ise ancak Eylül sonunda haberdar edildi. Trablusgarb harekâtı başlamadan önce, İtalya'nın Viyana elçisi d'Avarna, Aehrenthal'i durumdan haberdar ettiğinde, Aehrenthal İtalya'nın sebeplerini haklı ve meşrû bulmuş, fakat, mümkün olduğunca olayın Balkanlar'a yansıtılmasından kaçınılmasını tavsiye etmiştir. Trablusgarb saldırısı başladığında ise, kendisinin Bosna-Hersek'i işgalinin Iswolsky'yi şaşırtması gibi, Aehrenthal, İtalya'nın bu kadar çabuk harekete geçmesini beklemediğini söylemiş, fakat İtalya'nın bir müttefiki olarak da Trablusgarb konusunda İtalya'ya hiç bir güçlük çıkarmayacağını, buna karşılık İtalya'nın da, olayın Akdeniz'de lokal nitelikte kalmasını ve hele Balkanlar'a yansımamasını sağlayacak tedbirleri almasını istedi. Aehrenthal, İtalyan elçisine, Üçlü İttifak'ın, Avrupa Türkiyesi'nin statükosunun korunmasını öngördüğünü de haırlatıyordu⁵⁰¹.

Almanya'ya gelince: Almanya İtalya'nın Trablusgarb'e karşı harekete geçmesini önlemeye çalıştı. Berlin, bu iş ile İstanbul'daki elçisi Marschall von Bieberstein'i görevlendirdi. Baron Marschall, bir bakıma Türk-Alman dostluğunun kurucusu sayılıyordu. Dolayısıyla bu dostluğu koruma görevi de ona verildi. Alman elçisinin İstanbul'daki İtalyan elçisi üzerindeki baskıları bir sonuç vermedi. Hatta Marschall, İtalya'nın Trablusgarb'da elde etmek istediği bütün ekonomik imtiyazları savaşız sağlayacağı hakkında teminat veriyse de, İtalya saldırı kararından vazgeçmedi. Hatta, Alman elçisinin, Eylülün son günlerindeki bu baskıları, İtalya'yı vakit geçirmeksizin harekete geçmeye şevketti. Almanya'nın korkusu, Trablusgarb olayının, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına ve Balkanlar'da karışıklıkların çıkmasına sebep olması ihtimaliydi⁵⁰². Bu korkunun yersiz olmadığı ertesi yıl görüldü.

Almanya bu teşebbüslerinin başarısızlığı karşısında, Osmanlı Devleti'ne, İtalyanlara bazı kolaylıklar göstererek anlaşmazlık bahanesini ortadan kaldırmasını ve bu arada da Trablusgarb'a, fazla gürültü çıkarmadan kuvvet göndermesini tavsiye etti⁵⁰³.

Şüphesiz, Osmanlı Devleti İtalya'nın Trablusgarb konusundaki faaliyetlerinden kuşkulanmamış değildi. Fakat İtalya'nın saldırısına da ihtimal vermemiştir. Devletler nezdinde yaptığı uyarma ve teşebbüslere ise, Almanya'nın dışında hemen hepsi kulak ukadılar⁵⁰⁴.

Agadir Krizi dediğimiz Fransız-Alman İkincisi Fas krizi 4 Kasım 1911 de bir anlaşma ile sona erdi. Fakat Eylül sonunda Fransız-Alman anlaşması artık ortaya çıkmış bulunuyordu ve hatta bu konuda kesin haberi İtalya'ya da Fransa verdi.

⁵⁰¹ Giolitti, *aynı kaynak*, p. 219.

⁵⁰² *aynı kaynak*, p. 220-221.

⁵⁰³ Bayur *aynı eser*, s. 87.

⁵⁰⁴ Bu konuda bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 86-87.

Bu durumda İtalya, artık vakit geçirmeksizin harekete geçmeye karar verdi ve 29 Eylül 1911 günü Osmanlı Devleti'ne verdiği 24 saat süreli bir ulti-matomda³⁰⁷, Trablusgarb ve Bingazi'nin (Cyrenaica), Kuzey Afrika'nın diğer yerlerine oranla (yani Fransız ve İngiliz sömürgeleri olan Tunus, Cezayir ve Fas ile Mısır kasdeli-vordu) uygarlıktan uzak bırakıldığını, buranın keşmekeş içinde bulunduğunu, Osmanlı subay ve memurlarının İtalyanlara olduğu kadar diğer bütün yabancı-lara da kötü muamele yaptıklarını, bütün başvurulara rağmen Osmanlı Devleti'nin duruma bir çare bulamadığını, bu sebepten de İtalya'nın Trablusgarb ve Bingazi'yi askeri işgal altına almaya karar verdiğini bildirerek, mukavemet edilmemesi hususunda Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'a emir vermesi isteniyordu.

Osmanlı Devleti aynı gün, yani yine 29 Eylül 1911 günü verdiği cevapta, İtalyan iddialarını reddederek, İtalya'nın Trablusgarb'deki bütün ekonomik fa-aliyelerine izin verildiğini, asayişsizliğin ise söz konusu olamayacağı, Osmanlı Devleti'nin İtalya ile iyi münasebete daima önem verdiğini söyledikten sonra, *Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ihlâl etmeksizin*, yine de İtalya ile gö-rüşmelere hazır olduğunu, fakat Trablusgarb ve Bingazi'ye İtalya'nın istediği emri veremeyeceğini bildirdi³⁰⁶.

İtalya'nın bütün söyledikleri ve iddiaları bahaneden ibaretti. İtalyan nota-sında, Kuzey Afrika'nın diğer yerlerine oranla Trablusgarb ve Bingazi'nin geri bırakıldığının söylenmesi, esasında İtalya'nın asıl amacının ne olduğunu açık-lamaktaydı. İtalya, İngiltere ve Fransa, Kuzey Afrika'nın diğer yerine yerleşti; bana da Trablusgarb kaldı, ben de orasına alacağım diyordu.

Bundan dolayıdır ki, İtalya, Osmanlı Devleti'nin cevabını alır almaz, yine 29 Eylül 1911 günü Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Gerekece de, Osmanlı Devleti'nin “mucib-i hoşnudî”, yani İtalya'ya tatmin edecek cevap vermemiş ol-masıydı³⁰⁷.

Osmanlı Devleti savaşa çok kötü şartlar altında girdi. Bir defa, İtalya'nın, bir askeri harekâta başvuracağına ihtimal verilmediğinden, Trablusgarb'de yeterli askerî hazırlık yapılmamıştı. 1896 da Adua'da Habeşlerden adamakıllı dayak yemiş olan İtalyan ordusuna önem verilmemesi, Arnavutluk, Makedonya ve bazı Arap vilâyetlerindeki arkası kesilmeyen ayaklanmaları bastırmak için oralara pek çok asker yollamak gereği bu duruma sebep olmuştur. Hatta savaştan bir kaç ay önce bile oradan da biraz asker alınıp başka yerlere gönderilmişü. Savaş başla-dığı zaman oradaki asker sayısı yalnızca bir-kaç bindi³⁰⁸.

..⁰ Ültimatomun Türkçe tercüme metni: Bayur, *aynı eser*, s. 93-95.

³⁰⁶ Cevabî notanın metni: *aynı eser*, s. 95-97.

³⁰⁷ İtalya'nın savaş ilâm notasının metni: Bayur, *aynı eser*, s. 97-98 •

³⁰⁸ Bayur, *aynı eser* s. 99.

Savaş başlayınca yeni kuvvetler göndermek de mümkün olmadı. Çünkü İtalyan donanması Ege Denizi'ne hâkimdi. Kara yolu ile de malzeme ve asker gönderilemedi. Zira, İtalya'ya güçlük çıkarıp da onun Üçlü İttifak ile bağlarını daha da kuvveüendirmek istemeyen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin mülkiyetindeki Mısır topraklarının *tarafsızlığını* ilân etdi. Yani İngiltere, Osmanlı Devleti'ne, yine kendi toprağından geçit vermiyordu. Bu suretle karayolu da kapanmıştı. Esasen, bu sırada bütün Avrupa devletleri de, İtalyan "saldırısı" karşısında tarafsızlıklarını ilân etmişlerdi. Dolayısıyla, Trablusgarb'e, ancak Tunus'tan ve Mısır'dan kaçak ve gizli olarak bir miktar silâh ve malzeme gönderilebildi. Bunun sonucu olarak da, orada kurulabilen direnme gücü, bu miktardaki Türk askeri ile yerli halka dayandı. Sunusi'ler bunların başında geliyordu.

İtalya savaşa başlarken işi kısa sürede sonuçlandıracağını sanmıştı. Halbuki hiç öyle olmadı. Kuvvetli donanmasına ve kıyıları çıkardığı binlerce askere rağmen, kıyılardan ancak bir-kaç kilometre içeri girebildi ve orada kaldı. Ekim ayı içinde Trablus (Tripoli), Tobruk, Derne ve Bingazi gibi kıyı şehirlerini düşürdülerse de, ülkenin iç kısımlarına giremediler. Türk kuvveüeri de, hem az sayıda ve hem de gerekli silâhlara sahip bulunmadığı için, İtalyanları kıyılardan söküp atamadı.

Fakat Osmanlı Devleti'nin bu güç durumuna rağmen, İtalya da pek bir şey yapamadı. Savaşın uzayacağını anlayınca, Osmanlı Devleti üzerinde bir takım baskı yollarına başvurdu.

Bu yolların *birincisi*, İtalya Kralı'nın 5 Kasım 1911 tarihli bir deklârasyonu ile, Trablus ve Bingazi vilâyetlerinin İtalya Krallığı'na katılmış olduğu ilân edildi. İlginçtir, deklârasyonda, üstün İtalyan kuvvetlerinin peşpeşe başarılarının Türkiye'nin direnmesini etkisiz kıldığı belirtiliyordu. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti barışa ve anlaşmaya davet edilmekteydi, Osmanlı Devleti bu "ilhak" keyfiyetini protesto etti ve bu ilhakın milletlerarası hukuka aykırı olduğunu bildirdi.

İtalya'nın *ikinci baskı* teşebbüsü, büyük devletlerin aracılığını istemesi oldu. Bu devletler, zaten İtalyan'ın Trablusgarb macarasını desteklemişlerdi. Büyük devletlerin teşebbüsü, 1911 Kasımından 1912 Nisanına kadar sürdü ⁵⁰Ç1. Osmanlı Devleti'nin bu aracılık teşebbüslerine cevabı ise, İtalya'nın, Trablusgarb'ı ilhaktan vazgeçtiğini bildirmesi ve bu topraklardaki askerini geri çekmesi gerektiği şekilde olunca, bundan da İtalya sonuç alamadı.

Bu ikinci teşebbüsten de bir sonuç alamayan İtalya, *üçüncü bir baskı* yoluna başvurdu. 18 nisan 1912 günü İtalyan donanması Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp, hesapça Marmara'ya veya İstanbul'a yönelmek istedi. Fakat Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nın girişini torpille kapatınca, İtalyan donanması ⁰⁹

⁰⁰⁹ Bu konuda bak.: Bayur *adı geçen eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 119-127.

Boğaz'dan içeri girmeye cesaret edemedi. Fakat İtalya'nın Boğazları zorlaması, Boğazlar sorununda yeni bir gelişmeye sebep oldu. Buna biraz aşağıda değineceğiz.

İtalya, Boğazlar'da da bir şey yapamayınca, Osmanlı Devleti üzerindeki *dördüncü* teşebbüsüne başvurdu. 1912 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Oniki Adayı işgal etti. Bu işgal sırasında, adaların Rum halkı İtalyan donanmasına çok yardım etmiştir. İtalyanların kendilerini kurtaracaklarını sanmışlar, fakat biraz sonra aldandıklarını anlayacaklardır⁵¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin, Oniki Ada'nın İtalya tarafından işgaline verdiği cevap, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğundaki bütün İtalyanların sınır-dışı edilmesine karar vermesi oldu. O sırada İstanbul'da 20 bin kadar ve Osmanlı Devleti sınırları içinde de 50 bin kadar İtalyan vardı⁵¹¹.

Fakat Oniki Ada'nın İtalya tarafından işgali, Avusturya'nın tepkisine sebep oldu. Zira, Üçlü İttifak'ın yenilenmeleri sırasında yapılan anlaşmalara göre, Osmanlı Devleti'nin Ege'deki statükosu, ancak üç müttefikin ortak anlaşması ile değiştirilebilecekti. Halbuki, İtalya Oniki Ada'yı işgal ederken müttefiki Avusturya'yı haberdar etmemişti. Bundan dolayı İtalya, Oniki Ada'nın işgalinin devamlı olmayıp, geçici bir işgal aldığını bildirdi. Bu konuda İtalya ile Avusturya arasında çetin tartışmalar oldu⁵¹².

Görülüyor ki, İtalya tam bir bocalama içersindeydi. Hangi yola başvuracağını şaşırmişti. Fakat, buna karşılık, Osmanlı Devleti'nin iç durumu da parlak değildi. Hükümet, içerde ve dışarda güç şairdar içinde bulunuyordu.

İçerde iç politika durumu karmakırışıktı. İttihad ve Terakki Partisi günden güne prestijini kaybetmekteydi. Trablusgarb Savaşı hükümeti hazırlıksız yakalamıştı. Bosna-Hersek'in arkasından şimdi Trablusgarb da elden gidiyordu. Bundan dolayı muhalefet İttihad ve Terakki'ye karşı yoğun bir kampanya açmıştı. Savaş dolayısıyla uygulanan sıkıyönetim de, İttihad ve Terakki'nin prestijini sarstı. Bu Parti'nin, ülkeyi felâkete sürükleyeceği inancı bütün ülkeye yayıldı. Muhalefet günden güne güçlenmekteydi. İttihad ve Terakki'den istifalar gün geçtikçe artıyordu. 1911 Kasımında *Hürriyet ve İtilâf Partisi* kurulmuştu. Bu Parti çok çeşitli unsurlardan meydana geliyordu. Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Histiyanlar, Arnavutlar ve Araplar bu partiye katıldıkları gibi, İttihad ve Terakki'ye muhalif subaylar ve gericiler de bu partiye girmişlerdi. Parti'nin programında Meşrutiyet'i kuvvedendirmek ve adem-i merkezîyet sistemini uygulayarak çeşitli unsurlar arasındaki birlik ve beraberliği sağlamak esasları yer almıştı.

^{al0} Bayur, *aynı eser*, s. 127.

^{1,11} Giolitti, *Mémoires...* p. 253-254.

^{al2} Bu tartışmalar için bak. : *aynı kaynak*, p. 252-253.

Muhalefetin kuvvetlendiğini ve daha da örgütlü bir duruma geldiğini gören İttihat ve Terakki, yeni bir seçime giderek, Meclis'teki durumunu bir kaç yıl için daha kuvvetlendirmeye karar verdi. Seçimler 1912 Marunda yapıldı. Fakat İttihat ve Terakki'nin polis ve jandarma kuvvetlerini kullanması, türlü seçim hilelerine başvurulması, bir çok yerlerde karışıklık, kavga ve gürültünün çıkmasına sebep oldu. Sonunda seçimi kazandı; fakat itibarı da arnk adamakıllı erimişti.

Partiler arasındaki bu mücadelelerden başka, işin bir diğer kötü tarafı da, siyasetin Ordu'ya iyice bulaşmış olmasıydı. Bir çok subay partililik yoluyla çıkar sağlamaya başlamıştı. Bu ise diğer subaylar arasında tepki uyandırdı. Başka bir deyişle, İttihat ve Terakkiye muhalefet Ordu içinde de yoğunlaşmaya başladı. Bir kısım subaylar İttihat ve Terakki'yi yıkmak, ülkeyi çıkmazdan kurtarmak için. Kurmay Binbaşı Gelibolulu Kemal Bey'in teşebbüsü ile, *Halaskar Zabitan Grubu*'nu kurdular. "Kurtarıcı Subaylar" grubuna "Kurtarıcılar" (Halaskâran) da denilmiştir. Grubun kuruluş tarihinin Mayıs veya Haziran 1912 olduğu tahmin edilmektedir⁵¹³. Grup, geniş bir örgütlenmeye sahip olmadığı gibi, üyeleri tutuklanmış, bir çoğu Balkan savaşlarına kaılmış ve 1913 yılı içinde grup dağılmıştır.

Harbiye Vekili, bu gelişmeler karşısında, politikanın Ordu'ya bulaşmasını önlemek için çaba harcamış ise de, başarılı olayınca 1912 Temmuzunda görevinden istifa etti. Birkaç gün sonra da Sait Paşa kabinesi istifa etti. Yeni kabineyi, 1877-1878 savaşında Kafkas Orduları Başkomutanlığını yapmış olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kurdu. Ahmet Muhtar Paşa, iktidarda kaldığı sürece İttihat ve Terakki'nin hükümet üzerinde etkinlik kurmasına kesin olarak engel oldu. Kabinede Harbiye Vekili olan Nâzım Paşa ise, İttihat ve Terakki'nin muhaliflerindendi. Yeni kabinenin Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Gabriel Noradounghian Efendi idi. Bu kabinede üç eski Sadrazam bulunduğundan, kabineye "Büyük Kabine" adı verilmiştir. Osmanlı Devleti Balkan savaşına bu kabine ile girmiştir.

Osmanlı Devleti içerde bu karışıklıkları geçirirken, dış münüsubetleri de iyi değildi. Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilen Rusya, 1911 yılı sonunda Boğazları açmak için teşebbüste bulundu. Bulunla da yetinmeyerek , Balkan devletlerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başladı. Balkanlar yine karıştı. Arnavutların ve Arapların bağımsızlık faaliyetleri günden güne artmaktaydı. 1912 yazında Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine belirgin bir faaliyet göze çarpıyordu. Balkanlılar, Trablusgarp savaşının yarattığı fırsatı kaçırmak niyetinde görünmüyorlardı. Balkanlar'daki bu kaynaşmalar, Almanya'yı endişelendirdi. Osmanlı Devletine, bir an önce İtalya ile barış yapmasını tavsiye etti.

⁵¹³ Bu Grup hakkında daha fazla bilgi ve belgeler için bak.: Tunaya, *Türkiyede Siyasî Partiler*, Cilt I, s. 313-350; ayrıca bak. : Bayur *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 1, s. 248-261.

Osmanlı devleti ile İtalya arasında barış, 18 Ekim 1912 de, İsviçre'de Ouchy (Uşi) de imzalandı. Ouchy barışı, bir esas barış antlaşması ile, bazı gizli eklerden meydana gelmekteydi⁵¹⁴. Bu barış garip bir barış olmuştur. İtalya, Trablusgarp üzerindeki egemenliğini tesis etmek için 25 Şubat 1912 de bir kanun yayınlamıştı. Osmanlı Devleti bu kanunu açıkça kabul etmeyip, bir fermanla Trablusgarp halkına *özerklik* veriyordu. Fakat, esas anlaşmada, Osmanlı Devleti, Trablusgarp topraklarındaki kuvvetlerini geri çekmeyi kabul ettiği için, bu özerklik bir hüküm ifade etmeyip, bu topraklar fiilen İtalya'nın eline geçiyor ve tabii o da 25 Şubat 1912 kanunu ile bu toprakları egemenliği altına alıyordu . Gûya Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı terketmemiş olmaktadır.

Barış Antlaşması 12 Ada konusunda da garip bir tutum almıştır. Antlaşma'nın 2. maddesine göre, İtalya Oniki Ada'daki kuvvetlerini geri çekme! , yani bu adaları boşaltmayı kabul ediyordu. Fakat bu boşaltma işi, ancak, Trablusgarp topraklarındaki bütün Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra gerçekleştirilecekti. Her ikisi de hemen olmadı. Zira, Ouchy barışı imzalandığında, Karadağ 13 Ekimde, Bulgaristan ve Sırbistan da 17 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiş bulunuyorlardı. Yunanistan ise 19 Ekim 1912 de savaş ilân edecektir. Bu durumda Osmanlı Devleti, esasen Yunanistan'ın da göz dikmiş olduğu 12 Ada'nın geçici olarak İtalya'nın elinde kalmasını kabul etti. Yani savaştan sonra Osmanlı Devleti, 12 Adayı, tekrar sahiplenecekti. Ne var ki, 12 Ada Lozan Barışı ile kesin olarak İtalya'ya terkedildi ve İtalya da, Şubat 1947 deki Paris Barışı ile 12 Ada'yı Yunanistan'a vermek zorunda kaldı.

Böylece Ouchy barışı ile İtalya, sadece Trablusgarp'ı değil, aynı zamanda 12 Ada'ı da ele geçirmiş ve Anadolu kıyılarının dibine gelmiş oluyordu.

Andaşma'nın 8. maddesine göre de, Osmanlı Devleti kapitülâsyonları ilga edeceğinden İtalya bu hususta , diğer devletler nezdinde, Osmanlı Devleti'ne yardımcı olacaktı.

Osmanlı Devleti bir savaşı bitirdiği bir sırada yeni bir savaşa başlamış bulunuyordu. 1912-1913 Balkan Savaşı'nın baş aktörü Rusya'dır. Rusya Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile meşgul bulunduğu sırada, bir yandan Balkanları Osmanlı Devletine karşı örgütlerken, öte yandan da yine fırsattan istifade Boğazları kendi gemilerine açtırmak ve bu konuda Osmanlı Devletile anlaşmak için teşebbüse geçti.

4. RUSYA'NIN BOĞAZLARI AÇTIRMA TEŞEBBÜSÜ

Trablusgarp savaşının çıkmasından iki hafta sonra, fırsattan yararlanmak isteyen Rusya'nın, Boğazlar'ı açtırmak için yapmış olduğu teşebbüs, Osmanlı

■*1 Esas barış antlaşmasının metni: Erim, *adı geçen eser*, Cilt 1, s. 451-455; gizli ek belgeler için bak. : Bayur, *aynı eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 437-440.

Devleti için çok daha korkutucu oldu. Şunu da belirtelim ki, bu teşebbüs, Boğazlar konusu ile özellikle uğraşan eski Dışişleri Bakanı ve o sırada Rusya'nın, Paris büyükelçisi olan Isvolsky'nin eseridir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Iswolsky, 1907 İngiliz-Rus anlaşmasının müzakereleri sırasında, 1908 Eylülünde Buchlau'da ve hatta 1908 Haziranındaki Reval görüşmelerinde, Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması işini ele almış, fakat bir başarı elde edememişti, Nihayet, 1909 Ekiminde İtalya ile Rusya arasında imzalanan Racconigi anlaşmasında, Isvolsky, Boğazların Rus savaş gemilerine açılması konusunu hiç değilse İtalya'ya kabul ettirmiş bulunuyordu.

Rusya'nın Paris elçisi olan Iswolsky, Racconigi anlaşmasını kendisiyle beraber imzalanış olan ve İtalya'nın Paris elçisi bulunan Tittoni'den, Eylül 1911 de, Fransa'nın Almanya ile anlaşmak üzere olduğunu ve Fransa'nın da Fas'a yerleşmesi karşısında, İtalya'nın da Trablusgarb'da harekete geçeceğini öğrenince, o da Racconigi pazarlığının Rusya'ya ait kısmını elde etmeye karar verdi. O sırada, Iswolsky'den sonra 1910 yılı Eylülünde Dışişleri Bakanlığına getirilen Sazanov, hasta ve İsviçre'de tedavide olduğundan, yerine Neratov vekâlet etmekteydi. Isvolsky, 26 Eylül 1911 de Neratov'a yazdığı bir mektupta, İtalya'nın Trablusgarb'ı ele geçirmek için harekete geçeceğini, Türkiye'nin bu savaşla daha da zayıflıyacağını, İtalya'nın bu hareketinin Almanya ve Üçlü İttifak için sıkımlar yaratacağını belirttikten sonra, *"yaklaşmakta olan bu gelişmelerden, çıkarlarımız için mümkün olan en büyük avantajları sağlamamız zamanı gelmiştir"* dedi^{51a}.

Isvolsky, İtalya'nın Paris elçisi Tittoni ile de görüşerek, Racconigi anlaşmasını hatırlattığında, Tittoni derhal olumlu cevap verdiği gibi, bu konuda Isvolsky'ye yazılı garanti sağlayacağını da vaaddetti.^{51b}

Bunun üzerine Neratov, 2 Ekim 1911 de, İstanbul elçisi Çarikofa (Charykov) verdiği talimatta, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz bölgesindeki topraklarında demiryolu inşası için Rus sermayedarlarına yetki veren 1900 Anlaşması ile, *"havyayı müsait bulursa"*, Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması hususunda bir anlaşma konusunda, Osmanlı Sadrazamı ile "özel" görüşmeler yapmasını istedi.

517

Burada şunuda belirtelim ki, II. Wilhelm ile birlikte Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yakın münasebetler kurması, İttilâf Devletleri'ni endişelendirdiği gibi, Almanya'nın gerçekleştirmek istediği Berlin-Boğaziçi-Bağdat demiryolu projesi de, hem Rusya'nın ve hem de İngiltere'nin tepkilerine sebep oldu. Rusya, Almanya'nın Doğu Anadolu'ya girmesinden, İngiltere ise, Almanya'nın Basra

^{51a} Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale* Tome I, p. p. 376,

^{51b} Fay, *aynı eser*, Tome I, p. 377.

^{51c} André N. Mandelstam, *La Politique Russe d'Accès à la Méditerranée au XXe Siècle*, Paris, Recueil Sirey, Académie de Droit International, Recueil des Cours, 1934/1, p. 692-693.

Körfezine sarkmasından hiç hoşlanmadı⁵¹⁸. Rusya, Osmanlı Devletiyle 1900 Martında yaptığı bir anlaşma ile⁵¹⁹, aynen Batılı devletlerin Çin'de yapukları gibi, Ereğli-Ankara-Kayseri-Sivas-Harpur-Diyarbakır-Van çizgisinin Doğusundaki Anadolu topraklarında demiryolu yapma imtiyazını aldı. Bunun üzerine, Almanya da 5 Nisan 1903 tarihli bir sözleşmeyle, Bağdat demiryolu imtiyazını almıştır⁵²⁰. Şimdi Rusya, gûya esas itibarile bu demiryolu imtiyazı konusunda harekete geçmiş gibi görünüp, havayı müsait bulduğunda, esas konu olan Boğazlar işini gerçekleştirmek için harekete geçmek istiyordu.

Çarikov, 1909 Temmuzunda İstanbul'a elçi olarak gelmişti. Geldiği gündünden itibaren İttihad ve Terakki'nin etkin kişileri ile yakınlık kurmaya çalışmış ve bu konuda kendisine, aslen yahudi olan, elçilik baştercümanı Mandelstam yardımcı olmuştu. Meselâ Cavid Bey ile yakın münasebet kurmuş ve onun vasıtasıyla de *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Bey ile dostluk kurup onu, "Rusya ile Türkiye arasında iyi komşuluk münasebetleri kurulması gerektiği görüşü" ne kazanmaya muvaffak olmuştu⁵²¹. Keza bu arada, Hariciye Nâzırı Rifat Paşa'ya da yaklaşmayı başarmıştı. Rifat Paşa'nın karısı, Rus generali Riesenkauf'ın kızıydı. Bu sebeple, Çarikov'un eşi Rifat Paşa'nın eşi ile yakın dost oldu. Ayrıca, Rus ataşemiliteri von Holmsen'in karısı ile Rifat Paşa'nın eşi de yakın dosttular. Bu dostluk Rifat Paşa'nın Atina elçisi bulunduğu zamandan başlamıştı⁵²². Bütün bu dostluk ve yakınlıklarla Çarikov, Boğazlar sorununun çözümünü kolaylaştırmak istiyordu. Çünkü, Çarikov'a göre, Boğazlar'ın Rusya'ya açılmasında, önce Türkiye ile anlaşmalı ve İngiltere ve Fransa bir olupbitti karşısında bırakılmıyordu⁵²³.

Bundan dolayı Neratov'un 2 Ekim 1911 talimatı geldiğinde Çarikov çok memnun oldu. Verilen talimatta, elçinin Sadrazam ile tamamen gayrı-resmî ve özel olarak konuşmak suretile, Boğazlar'ın Rus savaş gemilerinin geçişine açılmasını sağlayacak bir formül bulması isteniyordu. Buna karşılık, Rusya da, 1900 anlaşması ile kendisine tanınan Karadeniz kıyılarında demiryolu yapmak hakkından vazgeçecekti. Osmanlı Devletile yapılacak anlaşma konusunda Neratov ile Çarikov arasında bazı görüş ayrılıkları çıktı ve Çarikov anlaşma tasarısına kendisine göre bazı ilâveler yapmaktan geri kalmadı.

⁵¹⁸ Bu konuda bak. : Dr. Bekir Sıtkı Baykal, *Das Bagdad Balın Problem, 1890-1903*, Freiburg, Rudolph Goldschlag, 1935 Dr. Reinhard Hubert, *Die Bagdadbahn*, Berlin Junker und Dümhaupt Verlag, 1943; Earl Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çeviren : Kasım Yargıcı), İstanbul Milliyet Yayınları, 1972; Emile Aublé, *Bagdad, Son Chemin de Fer, Son Importance, Son Avenir*, Paris, 1917.

⁵¹⁹ Bak. : Bayur, *adı geçen eser*, Cilt I, Kısım I, s. 148 .

⁵²⁰ 46 maddelik anlaşma metni : Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics*, Vol. I, p. 496-506 .

⁵²¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 158 .

⁵²² *ami eser*, s. 159-160.

⁵²³ *ayra eser*, s. 160.

Çarikov, anlaşma tasarısını kesin hale getirdikten sonra, 12 Ekim 1911 günü Sadrazam Sait Paşa'yı ziyaret ile, konuyu açtı ve yine "gayri resmî olarak" Sadrazam'a 6 maddelik bir anlaşma tasarısı verdi ⁵² 4. Çarikov, görüşmelerin tamamen özel ve gizli kalmasını Sadrazam'dan istediği gibi, bir de yalan söyleyerek, Rusya'nın bu teşebbüsünden İngiltere ve Fransa'nın da haberi olduğunu ve Boğazların Rusya'ya açılmasına muvafakat edecekleri izlenimini veren sözler de söyledi⁵²⁵. Çarikov yalanlarını daha da ileri götürerek, teşebbüsünden Fransız elçisi Maurice Bompard'ı haberdar ettiğinde, Fransız elçisi, "Sait Paşa ne dedi?" diye sormuş ve Çarikov da "Çok hoşnut oldu" demiştir⁵²⁶.

Anlaşmanın 1., 2. ve 3. maddeleri ile, Rusya, Doğu Anadolu ve Karadeniz kıyılarında demiryolu imtiyazı konusunda bazı tâvizler veriyor ve bazı haklarından vazgeçiyordu. 5. maddeye göre de, Rusya, Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında, *statüko* esaslı üzerinden, dostluk münasebetlerinin kurulması için aracılık yapacaktı. 6. maddeye göre de, Rusya kapitülasyonların "ele alınmasını" ("aborder") kabul ediyordu..

Anlaşma tasarısının, bütün yükü 4. maddede toplanmış bulunmaktaydı. Bu göre: 1) Rusya, Boğazların o günkü rejiminin devamı için, Osmanlı Devleti'ne etkin yardım yapacaktı ve Boğazlara ve *bitişik bölgelere*, yabancı silâhlı kuvvetler tarafından bir tehdit yöneltildiğinde de, aynı yadımı bu bölgelere de teşmil edecektir. 2) Bu maddenin yürütülmesini kolaylaürmak için, Osmanlı Devleti, gerek barış ve gerek savaş zamanında, Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçmelerine, bunların, ayrıca bir anlaşma olmadıkça Boğazlar'da durmamaları şartı ile, karşı koymayacaktır. 3) 13 Mart 1871 tarihli Londra Sözleşmesinin bu yeni yorumunun uygulanması, sözleşmeyi imza etmiş olan devletlerin tasvibine sunulacaktır.

4. Maddenin 3. paragrafı tamamen Çarikov'un, Osmanlı Devleti'ni üketmemek için kendisinin koyduğu bir husustu. Neratov'un talimatında ise Osmanlı Devled *razı* olduktan sonra, diğer devletlere bunu kabul ettirme işini Rusya'nın kendisinin yürüteceği söylenmişti.

Görülüyor ki, tasarının 4. maddesi, 1833 Hünkâr İskeleyi anüaşmasını hatırlatmaktan başka, ondan çok daha ileri gidiyordu. *Bir defa*, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin bir saldırıya uğraması, yani bir savaş hali öngörülmüştü. *İkincisi*, Rusya'nın savaşa girmesi halinde, Osmanlı Devleti Boğazları, diğer devletlerin savaş gemilerine "sed idecek", yani kapatacaktı. *Üçüncüsü*, bu tasarı, hem *barış* zamanını öngörüyor ve hem de Boğazları Rus

¹²¹ Anlaşma tasarısının tam metni : Mandelstam, *adı geçen inceleme*, p. 694; Türkçe tercüme metin : Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 162-164; aynı zamanda bak.: Bayur, *aynı eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 136-139-

²⁵ Kurat, *aynı eser*, s. 161; Bayur, *aynı eser*, s. 140 .

²⁶ Bayur, *aynı eser*, s. 140 .

savaş gemilerine açıyordu. Yani Boğazların açılması, sadece savaş zamanına ait olmayacaktı. *Dördüncü* ve sonuncu nokta ise, Boğazlar'ın Rusya tarafından bir saldırıya karşı savunulması, sadece bizatihi Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na münhasır olarak kalmıyor, aynı zamanda, "*bitişik torakları*" ("territoires adjacentes") da kapsıyordu. Bu toprakların nereleri olduğunu Rusya söylemiyordu. Fakat anlaşılana şudur ki, Rusya, sadece Boğazlar'dan gemi geçirmeyi değil, değil fakat durumu uygun bulduğunda toprak dahi elde etmeği, yani İstanbul'a Çanakkale'ye, Kocaeli ve Gelibolu yarımadalarına da yerleşmeği tasarlamaktaydı³²⁷. Nitekim, Neratov, 5 Ekim 1911 de Paris elçisi Iswolsky'ye gönderdiği yazıda, Rusya'nın Fas işinde Fransa'ya yapacağı yardıma karşılık, Fransa'nın da, Rusya'nın Boğazlar ve büyük topraklar üzerindeki *tasarılarının gerçekleşmesine* karşı koymamasını istemekteydi³²⁸. Yani Rusya'nın bu toprakları *işgal* etmesine, Fransa'nın muhalefet etmemesini istiyordu. Yani nereden bakılırsa bakılınsın 4. maddenin niteliği Osmanlı Devleti'ni Çar'ın bir "vasalı" haline getirecekti³²⁹; Karadeniz ile Marmara, birer kocaman Rus havuzu haline geleceklerdi³³⁰.

Sadrazam Sait Paşa, Çarikov'un söylediklerinden ve tasarı metninden, tehlikeyi açıkça görmüştü. Fakat bir şey söylemeyip, işi oyalama yoluna gitti. Fakat Çarikov'un bütün ricalarına rağmen, Hariciye Nâzın Asım Beyi de durumdan haberdar etti. Çarikov, elçilik baştercümanı Mandelstam'ı Sadrazam'a gönderip, Sadrazamdan, teklifine cevap istediye de, Sadrazam yine oralı olmadı³³¹.

Çarikov, 12 Ekimde Sadrazamda görüştüktan sonra, Rusya, diğer devletleri de işin içine çekmek ve daha doğrusu destek sağlamak amacı ile, diplomatik teşebbüslere girişti. Devletlerin tutumu, genel olarak, şu çizgilerle tablolandı:

Fransa: Daha önce de değindiğimiz gibi, Çarikov, Sadrazam Sait Paşa ile görüşmesinden sonra, Fransa'nın İstanbul elçisi Maurice Bompard'a teşebbüsünden söz etmiş, fakat Sadrazam'a sunduğu anlaşma tasarısı metnini göstermemişti. Fakat Bompard'ın olayı Paris'e bildirmesi üzerine Fransız hükümeti Rusya nezdinde, tâbir câizse, sorgulamaya başladı. Zaten, Petersburg'un talimatı ile Isvolsky de Fransız hükümeti nezdinde demarşlarına başlamıştı. Fakat Fransız hükümeti son derece telâşlanmıştı³³². Fransa'nın ilk cevabı veya tepkisi, 1908 anlaşmasına uygun olarak, Rusya'nın bu teşebbüsüne muhalefet etmemekle beraber, topu İngiltere'ye atmak oldu. Fransa'nın bu, kararlı olmaktan uzak tutumu, Fransa ile Rusya arasındaki tartışmaların uzamasına sebep oldu. Isvolsky, Fransa'nın bu tutumunu, Fransız Dışişleri Bakanı Justin de Selves'in cehaletine

¹²⁷ Bak: Mandelstam, adı geçen inceleme, p. 694-695.

²⁸ Bayur, *aym eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 134.

²¹ Mandelstam, *aym inceleme*, p. 696; Bayur, s. 134.

³⁰ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 377.

³¹ Bayur, *aym eser*, s. 139.

³² Fav, *aym eser*, p. 378.

bağlamakla beraber, Fransa, bir yandan, müttefikleri Rusya'yı Balkanlar'da yeni maceralara sürükleyebilecek vaatlerin esiri olmaktan, ve diğer yandan da Kanal'ın (Manş Denizi) öte yakasındaki dostunun hoşuna gitmeyecek bir şey yapmaktan kaçınmak istemekteydi⁵³³. Nitekim Fransa Dışişleri Bakanı De Selves, Edward Grey'e danışığında, İngiltere'nin, "Boğazlar ve bitişik bölgeleri" konusunda statükonun korunması hususunda Rusya'nın verdiği garantileri hiç bir şekilde kabul etmeyeceği cevabını alınca⁵³⁴, 4 Ocak 1912 de, yani Çarikov teşebbüsünün Rusya tarafından geri alınmasından haftalar sonra, Fransa, Rusya'ya, "yeni şartların Boğazlar sorununun yeniden ele alınmasını zorunlu kılması halinde, Fransız Hükümetinin de Rus hükümeti ile görüş alışverişinde bulunmaya hazır olacağını" bildirdi⁵³⁵.

I. Dünya Savaşından sonra yayınlanan Fransız diplomatik belgeleri göstermiştir ki, Fransa, Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçişine muhalefet etmese bile, Fransız diplomasisi, Rusya'ya Boğazlar'da böyle bir hareket serbestisi sağlanmasını ve yine bu bölgede, Rusya'nın belirttiği gibi, statükonun korunmasına Fransa'nın kaülmasını, Fransa'nın çıkarları ile uzlaşabilir görmekteydi⁵³⁰. Fransa'nın bu tutumu ve özellikle, daha önce de olduğu gibi, konuyu İngiltere'nin tutumuna bağlaması, Rusya'nın 1908 den beri Boğazlar konusundaki teşebbüslerine en ağır darbeyi indirmiştir.

İngiltere: Bu devlet Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması hususunda Rusya'nın daha önce yaptığı teşebbüsler karşısında almış olduğu tutumda, bu sefer de hiç bir değişiklik yapmamıştır. Fransa'nın, tutumunu İngiltere'ye bağlaması karşısında, Rusya'nın İngiltere nezdindeki teşebbüslerine, İngiltere'nin cevabı, daha öncekilerden daha farklı olmadığı gibi, Rusya'nın Osmanlı Devletiyle yapmak istediği teşebbüsü prensip olarak kabul etmekle beraber, Rus savaş gemilerinin *barış zamanında* Boğazlar'dan geçmesinin, Osmanlı Devleti'nin onayı ile olabileceği, fakat Rusya'nın bir savaşa girmesi halinde ise, Boğazların bütün devletlerin savaş gemilerine açık olması gerektiği şeklinde oldu⁵³⁷. Yani, İngiltere, Boğazlar savaş gemilerine açılacaksa ve özellikle savaş *zamanında*, bütün devletlerin savaş gemilerine açık olması, başka bir deyişle, *eşitlik* ilkesinin uygulanması gerektiğini savunuyordu.

İngiltere'nin bu tutumu karşısında Rusya, tekrar Fransa'ya dönerek, hiç değilse Fransa'nın desteğini kazanarak, diplomatik bakımdan durumunu kuvvetlendirmek istediye de, belirttiğimiz gibi, Fransa, Rusya'nın istediği yola girmedi.

⁵³³ Fay, *adı geçen eser*, Tome I, p. 380.

⁵³⁴ *aynı eser*, p. 381-382.

⁵³⁵ *aynı eser*, p. 382; Raymond Poincare, *Le Lendemain d'Agadir*, 1912, Paris, Plon, 1926, p. 345.

⁵³⁶ Mandelstam, *aynı inceleme*, p. 698.

⁵³⁷ Mandelstam, *adı geçen inceleme*, p. 703-704.

Avusturya-Macaristan: Avusturya'nın, Rusya'nın Osmanlı Devleti nezdindeki teşebbüslerine karşı geldiği söylenemez. Avusturya, Rusya'nın Boğazlar'daki çıkarlarını kabul ettiğini müphem bir şekilde bildirmekle beraber, 20 Kasım 1911 de Rusya'ya yaptığı bildirimde, Rus donanmasının Avusturya-Macaristan'a saldırmayacağı hakkında bir garanti formülü istedi⁵³⁸. Aehrenthal, Rusya'dan tâviz koparmak peşindeydi ve “ver ki vereyim” (*do ut des*) ilkesini uyguluyordu⁵³⁹.

Almanya: Almanya ve Avusturya, Rusya'nın İstanbul'daki teşebbüsünden, yine Rusya'nın 19 Kasım 1911 de bu iki devlete bildirimde bulunmasıyla haberdar oldular. Rusya'nın bu teşebbüsü karşısında Almanya'nın tutumu, iki faktörün etkisi altında kaldı. Bu faktörlerden biri, İmparator'un, Şansölye Bethmann-Holhveg ve Dışişleri Bakanı Kiderlen-Wachter'in görüşleri; diğeri de, bu üçlü görüşle çelişen, İstanbul elçisi Baron Marschall'ın görüşleriydi.

İmparator II. Wilhelm durumu öğrendiğinde, Boğazlar konusunda Rusya'ya muhalefet etmemeyi düşünmüştü. Çünkü, Boğazlar birinci plânda İngiltere'nin konusuydu. Şimdi Rusya'nın karşısına dikilip, bir çatışma içine girmek demek, İngiltere adına ateşten kestaneleri çekmek olurdu. Şansölye ve Dışişleri Bakanı da bu görüşü paylaştılar.

Yalnız, Baron Marschall, her şeyi değiştirdi. Çarikov, Petersburg'un talimatı ile, ve altı hafta geçtiği halde Sadrazam'dan ses çıkmayınca, hazırlanmış olan 6 maddelik anlaşma tasarısını, 27 Kasım 1911 de, Dışişleri Bakanı Asım Bey'e *resmen* verdi. Rusya o güne kadar gizli tuttuğu teşebbüsüne alenilik ve resmîyet kazandırmış oluyordu.

Asım Bey Rus notasını alınca, son derece sinirlendi. Bir yandan İngiltere'yi durumdan haberdar ederken, 1 Aralık günü de Alman elçisine Rus notasını bildirmiştir. Baron Marschall'ın, Rus isteklerine tepkisi, Asım Bey'in tepkisinden çok daha sert oldu. İlginçtir, Rus teşebbüsüne dair İstanbul'da söylentiler çıktığında, Alman elçisi, Şansölye Bethmann-Holhveg'e 30 Kasım'da gönderdiği bir raporda⁵⁴⁰, şu ifadelerle yer vermişti: “*Boğazlar sorununun, Rusların anladıkları manada halli..., her Türke, felâketin başlangıcı ve Türkiye Devletü'nin kalbgâhuna bir darbe olarak görünmektedir*”. “*Rus donanması Boğazlar'dan serbestçe geçebildiği anda, Devletin istiklâli muhakkak surette çöker*”. “*Rus zırhlıları Karadeniz Boğazı'ndan geçerse, Rusya İstanbul'a hâkim olur*”. “*Türkiye'nin Amipa'da sahip olduğu yerler, tamamen Rusya'nın insafına kalacaktır*”.

Alman elçisi, Rusya'nın teşebbüsünü 1 Aralıkta öğrendiğinde, konu hakkındaki düşünceleri zaten buydu. Bu sebeple tepkisi daha şiddetli oldu ve

^{r38} Madelstara; *adı geçen inceleme*, p. 706.

³⁹ Bayur, *aym eser*, s. 148; Mandelstam, *aym kaynak*, p. 706.

⁴⁰ Raporun metni; Bayur, *aym eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 152-155.

Almanca olarak Berlin'e gönderdiği raporunda, Fransızca olarak "Le grand coup vient d'être porté contre nous", yani "Bize büyük bir darbe vuruldu" diyordu⁵⁴¹. Fakat Berlin'in cevabı, elçiyi daha da sınırlendirdi. Dışişleri Kiderlen-Waechter, verdiği cevapta, gerek elçinin, gerek Osmanlı Devletü'nün telâşlanmamasını, soğukkanlı hareket etmelerini söyledikten sonra, "Rusların bu göze çarpan harekete karşı en ön safta yer almamız için bizce bir sebep yoktur" dedi⁵⁴². Bu suretle, İstanbul'daki elçi ile Berlin arasında çetin bir tartışma başladı. O kadarki, Baron Marschall, görüşlerinin kabul edilmediğini görünce, görevinden istifa ettiyse de, II. Wilhelm araya girdi ve İstanbul elçisinin görüşlerine katılarak, Almanya'nın tutumunu değiştirdi. Yani Almanya, Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine izin vermiyecekti. Mamafih, Almanya bu tutumunu resmen Rusya'ya bildirmeden, Rusya teşebbüsünden vazgeçerek sorun da kapanmış oldu.

Bu arada dünya basını da Rus teşebbüsünü öğrenmişti. Türk basını da Rusya'ya ateş püskürüyordu⁵⁴³. Rusya şimdi müşkül mevkiye kalmıştı. Bir yandan dost ve müttefiklerini bu işe razı edememiş, bir yandan da iş gizliliğini kaybetmişti. Bir sonuç alamıyacağını anlayarak işi tevîl yoluna götürmeyi tercih etti. İsviçre'de tedavi olduktan sonra ülkesine dönmekte olan Dışişleri Bakan Sazanov, Paris'te *Matin* gazetesinin 9 Aralık 1911 günlü sayısına verdiği demeçte, Rusya'nın, Boğazları açtırmak hususunda İstanbul hükümeti nezdinde teşebbüse geçtiğine dair haberlerin doğru olmadığını, yalnız, İtalyanlar Boğazlar'a saldırır endişesi ile Osmanlı Devleti Boğazlar'ı mayınladığından, bu tedbirlerin Rus ticaretine zarar vermesinden korkan elçi Çarikov'un, kendisine hiç bir talimat verilmediği halde, sorunu Sadrazamla görüştüğünü, Rusya'nın ne bir istekte bulunduğunu, ne diplomatik bir demarş yaptığını ve ne de müzakereler cereyan ettiğini bildirerek bütün olup-bitenleri inkâr etti⁵⁴⁴. Petersburg'a dönünce de, Rus elçiliklerine gönderdiği telgraflarda da, Çarikov'un, İstanbul'da yapmış olduğu "özel" görüşmeleri, "resmî müzakereler" haline getirmekle kendisine verilen talimata aykırı hareket etmiş olduğunu bildirdi⁵⁴⁵. Çarikov 1912 Martında

⁰⁴¹ Bayur, *aynı eser*, s. 155.

■⁰⁴² *Aynı eser*, s. 157. Mandelstam (p. 707) bu sözleri, "Batılı devletlerin işini bizim görmemiz için bir sebep yoktur" şeklinde vermektedir.

⁰⁴³ Mandelstam, Rus teşebbüsünün Hükümet tarafından tepki ile karşılanmasına mukabil, İttihad ve Terakki'nin, Boğazlar'ın Rus satış gemilerine açılmasına "sempatik" bakanlığı belirtmekte ve bunun işareti olarak da, Parti'nin resmî organı olan *Tanın*'in 26 Kasım 1911 günlü sayısında başyazar Hüseyin Cahit (Yalçın) Beyin Rus isteklerine destek veren yazısını göstermektedir, (p. 695). Baron de Taube'da, "Jön Türklerin büyük dostu" Mandelstam'ın, Türk kamu oyunu gayet iyi hazırladığını söylemektedir (Bak.: *Mémoires*, p. 269).

⁰⁴⁴ Fay, *adı geçen eser*, Tome I, p.1 384 de, demecin *Matin* gazetesinde çıktığını belirtirken, Bayur, Cilt 2, Kısım 1, s. 150 da, Paris elçisi Rifat Paşa'nın 9 Aralık 1911 tarihli telgrafına atfen, demecin *Le Temps* gazetesinde yayımlandığını söylemektedir. Demecin her iki gazete de yayınlanmış olması muhtemeldir.

⁵⁴⁵ Fay, *aynı eser*, p. 384-385.

İstanbul'dan geri çağrıldı ve diplomatik kariyeri de bu suretle sona erdi. Böylece, Neratov-Iswolsky İkilisinin kurmuş olduğu çatı yıkılmış ve Çarikov da enkaz altında kalmıştı⁵⁴⁶. Çarikov'un yerine, kardeşi de Viyana elçisi olan Mikhail Giers tayin edildi.

Çarikov, yine Petersburg'un talimatı üzerine, 15 Aralık 1911 günü yine Asım Bey'e verdiği bir notada, Rusya'nın tekliflerinin zamansız bir şekilde açığa vurulmuş olduğunu, bunun sorumluluğunun Rusya'ya ait olmadığını, dolayısıyla müzakerelere devam etmenin gereği kalmadığını bildirdi.

Rusya'nın Boğazlar konusundaki bu teşebbüsü de, 1908 de olduğu gibi, tamamen İngiltere'nin veto'su yüzünden, bu sefer de başarısızlığa uğruyordu⁵¹⁷. Onun içindir ki, 1914 de savaş çıktığında Iswolsky, "İşte benim savaşım" diye bağıracaktı⁵⁴⁸.

Bazı yazarların "Çarikov Uçurtması"³⁴⁹, bazılarının ise "Çarikov Balonu"⁵⁵⁰ dedikleri, Diploması Tarihi'nin bu ilginç olayı da bu şekilde sona erdi. Ne var ki, Çarikov olayı ve Rusya'nın Boğazlar konusundaki bu son teşebbüsü, Osmanlı Devleti'nin, Merkezî Devletler denen Üçlü İttifak, daha doğrusu Almanya ve Avusturya tarafına kaymasında etkili bir rol oynadı⁵⁵¹.

SEKİZİNCİ KISIM

BALKAN SAVAŞLARI, 1912-1913

1908 Temmuzunda ilân edilen İkinci Meşrutiyet, 1914 Temmuzunda, Birinci Dünya Savaşı'na sebep olan büyük krizin padamasına kadar geçen ajtı yıllık süre içinde, Osmanlı Devleti'ni bir dizi iç ve dış gailelerle darbeledi. İkinci Meşrutiyet'in ilânını, gördüğümüz gibi, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Yunanistan'ın Girit'i ilhak teşebbüsü, Arnavutların ve Arapların bağımsızlık isteklerinin şiddetlenmesi, İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması izledi. Osmanlı Devleti'nin İtalya ile savaşa tutuşması ise, Balkan devletlerinin, yani Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın, Makedonya'yı ele geçirmek hususundaki yeni çabalarına zemin hazırladı ve bu çabaların sonucu olarak da, Balkan Savaşı veya Balkan Savaşları padak verdi.

Meşrutiyet Hareketi, Osmanlı toplumunun siyasal ve sosyal yapısını güçlendirme amacım güttüğü halde, aksine olarak, Türk'ten gayri unsurların Osmanlı

⁰⁴li Baron de Taube, *Mémoires*, p. 269.

^{1>4<} Taube, *aynı eser*, p. 269; Mandelstam, p. 703.

⁴⁸ Fay, *adı geçen eser*, p. 385.

⁴¹ G.P. Gooch, *Behre the War (Studies in Diplomacy)*, London, Longmans, Green and Co., 1938, Vol. II, p. 307.

Fay, *aynı eser*, p. 376.

⁵¹ Gooch, *Before die War*, Vol. II, p. 307-308.

İmparatorluğu'ndan ayrılma arzularını kamçıladi ve bu arzuların gerçekleşmesi için uygun bir ortam yarattı. Burada, İttihad ve Terakki'nin yönetimdeki ve iç politikadaki didişmelere sebep olmak suretiyle yapmış olduğu ağır hataları özellikle zikretmek gerekir.

Balkan Savaşları, ikinci Meşrutiyetle başlayan gaileler zincirinin en önemli halkalarından birini teşkil eder.

1. BALKANLARIN DURUMU

Balkanların bütün 19. yüzyıl boyunca kaynaşma halinde bulunmasının sebebini, *birinci plânda*, Fransız İhtilâlî'nin bir sonucu olan Nasyonalizm ve Liberalizm akımlarına bağlamak gerekir, *ikinci olarak*, bu durum, Panslavizm vasıtasıyla Rus emperyalizmine bir çok fırsatuar ve müsait gelişme imkânları sağlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da Alman Konfederasyonunu kaybeden Avusturya'nın, 1870 lerden itibaren izlemeye başladığı aktif Balkan politikasını da bir *üçüncü faktör* olarak zikretmek gerekir. Avusturya'nın Balkanlar'da yayılma politikası, bu bölgede bir çok ihtiras ve çatışmaların yoğunlaşmasında tahrik edici bir rol oynamıştır.

Avusturya'nın bu yeni politikasına karşılık, özellikle 1878 den sonraki Balkan gelişmeleri de, Avusturya'nın karşısına bir *önleyici engel* olarak çıkmaya başladı. Önce Yunanistan'ın, sonra da Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın ve en son olarak da Bulgaristan'ın, bağımsızlıkların kazanmaları, bunlar için, sorunun ancak bir kısmını çözümlemiş olmaktadır. Zira, bunların sınırları dışında, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında daha bir çok soydaşları yaşıyordu ve bu durum, bağımsızlıktan sonra, bunlar için en önemli sorun buydu. Osmanlı Devlen adım adım geri gitdkçe, bunların *millî birlik* veya *irredentizm* arzuları, tarihî ihtirasların gerçek alanına sokulması çabalarını artırmıştır. ikinci Meşrutiyet Hareketi, ve hemen arkasından, Avusturya'nın Bosna-Hersek gibi önemli bir Balkan toprağını kendi sınırları içine katması, bu Balkan devletleri için de hareket kampanasını çalmış olmaktadır. Genç Türkler'in Batı milliyetçiliğini benimsemeleri, merkezîyetçiliği yönetimde kuvvetlendirmek istemeleri ve dolayısıyla İmparatorluk toprakları üzerindeki Türk egemenliğini sağlamlaştırma çabaları, kısacası Türkleştirme ve Türkçülük kampanyası, Balkan topraklarının bütünleşmesi değil, aksine bölünme ve ayaklanması sonucunu verdi⁹⁵².

Avusturya'nın, bir Balkan toprağı olan Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ise, Cermanizm ile Slavizm arasındaki çatışmanın en önemli olayı oldu. Zira bir Cermen Devleti olan Avusturya, Slavların tarihî ve tabîî yayılma alanı olan bir bölgede, 18. yüzyıldanberi ilk defa olarak, bir toprak ele geçiriyordu. 1908 yılı-

³⁵² Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 532.

nın, Balkan kaynaşmalarında önemli bir dönemeç noktası teşkil etmesi, birinci derecede, bu sebeplerdendir.

Bu çerçevede Balkan devletlerinin durumlarını şöyle özetleyebiliriz:

*Sırp*lar için söz konusu olan Kosova (1389) zamanındaki Sırbistan Krallığı'nı canlandırmaktı. Fakat Avusturya'nın Bosna-Hersek'i alması, Sırbistan'ın Adriyatik'e çıkan yolunu kapamıştı. Böyle olunca, Sırp¹lar için Makedonya, Ege Denizi'ne çıkan en tabîi yol oluyordu. Lâkin, Avusturya da Selânik üzerinden Ege'ye yönelmiş bulunmaktaydı. Sırbistan'ın Avusturya engelini kırması, özellikle Bulgaristan ile, Makedonya konusunda yapacağı işbirliğine bağlıydı. Bu işbirliği, Osmanlı Devleti'ni Makedonya'dan tasfiye ederse, ortaya çıkacak “filî durum”, Avusturya faktörünü de etkisiz kılabilirdi.

Bulgaristan'a gelince: 5 Ekim 1908 de bağımsızlığın ilân ettiği gün, Bulgar Kralı Ferdinand, Sofya'da değil, Orta Çağ Bulgar Krallığı'nın başkenti olan *Tirnova*'da “Bulgarların Çarı” tacını giydi. Bu çok anlamlıydı. Bulgarlar, çok geniş toprakların özlemi içindeydiler ve *Ayastafenos Bulgaristan'ı* bu özlemin temelini teşkil ediyordu. Başka bir deyişle, Bulgarlar için *Makedonya* ilk hedefti. Bunda, Bulgarların Makedonya'da, diğer Balkan devletlerine nazaran çok daha iyi imkânlar içinde bulunması özellikle önemliydi. Bundan dolayı, Makedonya'da en fazla ve etkin kışkırtma unsuru Bulgarlar olmuş ve Bulgar Ekzarh'lığı da, dinsel bakımdan Makedonya'ya egemen olması dolayısıyla, bu kışkırtmada etkin bir rol oynamıştır. Bulgar çetecileri (komitacıları) Sofya ve Selânik'ten yönetilirken Makedonya'daki Sırp, Bulgar ve Yunan konsolosları da bu topraklardaki kaynaşma ve kışkırtmaların önde gelen aktörleri olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu sırada Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar terörizmi, iki ayrı örgütte toplanmış bulunuyordu. *Vrhovistler*, Makedonya'yı doğrudan doğruya Bulgaristan'a katmak için çalışmaktaydılar. Buna karşılık, *Sautralistler* (Çentralisti), *Özerk* bir Makedonya istiyorlardı. Bir bakıma Makedonya milliyetçiliğini savunuyorlardı. İttihad ve Terakki, Abdülhamid'in, gayri-Müslim unsurları birbirine düşman etme politikasına bağlanarak, *Vrhovisüer'e* karşı Santralistleri destekliyordu. Halbuki, her iki çeşit faaliyet de Bulgaristan'ın işine geliyordu. Çünkü, aynı toprağa göz koyan Sırbistan ve Yunanistan karşısında, *özerk* bir Makedonya, bir bütün olarak tutulabilecek bir lokma olabilirdi.

1911 yazı geldiğinde, Osmanlı Devleti Bulgarlarla anlaşmak için müzakere halindeydi. Fakat 1911 Eylülü sonunda, Trablusgarb Savaşı'nın çıkması üzerine, bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı⁵⁵³.⁰⁰³

⁰⁰³ Bak.: Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 191-193.

Yunanistan ise, Megalo Idea peşindeydi. Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos 1911 Martında yaptığı bir konuşmada, açıkça “Helenizm” ve “Megalo Idea”dan söz etmekteydi. Yunanistan’ın gözü, Makedonya’nın Ege kıyıları, bütün Ege adaları ve Girid’e dönüktü. Yunanistan’ın 1908 de Girid’i *ilhak* (enosis) teşebbüsünden daha önce söz etmiştik. Yunanistan’ın bu politikası dolayısıyla, Makedonya’daki rum çetecilerinin faaliyeti, Bulgaristanınkinden hiç aşağı değildi. Ayrıca, İtalya’nın 12 Ada’yı işgali, şimdi orada da Yunanistan’a katılma (enosis) faaliyetini arttırmış bulunuyordu.

Görülüyor ki, Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarına göz koyan üç Balkan Devleti’nin, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan’ın, ele geçirmeyi hedefledikleri toprak *Makedonya* yani bizim *Rumeli* topraklarıydı. Ne varki, Makedonya, bu üç devleti bir noktada birleştireceği yerde, her üçünün de bu toprağa bir *bütün* olarak göz koymaları sebebiyle, bu devletleri birbiriyle çatışma durumuna sokmaktaydı. Makedonya, bu üç devletin ortak hareketinin en büyük engelini teşkil ediyordu. Bu durum, özellikle Bulgaristan ile Sırbistan arasında söz konusuydu. Bu sebeple, bu üç devletin, özellikle Osmanlı Devleti’ne karşı, işbirliğini ve ortak hareketini sağlamak için, birisinin çıkıp, bu engeli yıkmaya gerekiyordu. Bu da, Slavların genel koruyucusu Rusya oldu. Rusya, bu üç devleti Osmanlı Devleti’ne karşı birleştirip Balkan Savaşları ile, Osmanlı Devleti’ni Balkanlardan Meriç nehrine kadar gerilemeye mecbur etmekle beraber, ne Çarlık Rusyası ve ne de ondan sonraki Sovyetler Birliği, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki “*Makedonya Sorunu*”nu günümüze kadar çözmeye muvaffak olamamış ve sorun bugün de varlığını ve dolayısıyla Balkanlar politikası’ndaki etkinliğini devam ettirmektedir.

2. BALKAN DEVLETLERİ ARASINDA İTTİFAKLAR

Trablusgarb savaşının ilk aylarında Rusya üç çeşit politika izlemiştir⁵⁴. *Birincisi*, fırsattan yararlanıp Boğazlar’ı Rus savaş gemilerine açtırmaktı. Isvolsky-Neratov yönetiminde Çarikov aracılığı ile yürütülen bu teşebbüsün nasıl başarısızlığa uğradığını yukarıda gördük, *ikinci politika* ise, doğrudan doğruya Çarikov’un eseri oldu. Çarikov, İstanbul’dan ayrılmadan önce, ve Boğazlar teşebbüsünün başarısızlığı karşısında, başka bir yola gitti. Sadrazam Sait Paşa ve Hariciye Vekili Asım Bey ile yaptığı görüşmelerde, Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki anlaşmazlıkları gidermek ve üç devlet arasındaki münasebetleri yakınlaştırmak için, Rusya’nın aracılığını teklif etti. Çarikov bu teşebbüsü ile, Balkanlar’ın Slav devletleri ile Osmanlı Devleti’ni birleştirerek, bütün Balkanlar’ı Rusya’nın nüfuzu alına sokma amacını gütmekteydi. Çarikov’un Boğazlarla ilgili anlaşma tasarısında da esasen böyle bir teklifin yer almış olduğunu da hatırlatalım. Osmanlı Devleti, Çarikov’un bu “Balkan konfederasyonu”

⁵⁴ Fay, *Les Origines de la Guerre Mondiale*, Tome I, p. 386-388.

teklifini şüphe ile karşıladı. Fakat asıl itiraz, Rusya'nın Belgrad elçisi ve koyu bir Panslavist olan Hartwig'den geldi. Hartwig, 5 Kasım 1911 de Neratov'a yazdığı mektupta, böyle bir tasarının Rusya'nın temel politikasına ters düşeceğini, bunun da, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının Slav devletleri arasında paylaş-tırmak olduğunu belirttikten sonra, Balkan Slavları böyle bir tasarıyı kabul etseler bile, bunu ancak geçici bir formül olarak ve Osmanlı Devletiyle kesin hesaplaşmak için vakit kazanmak ve askerî hazırlıklarını tamamlamak için kabul edebileceklerini söylüyordu. “Sırbistan Hükümeti, bir ittifak suretiyle Türklere el uzatılmasını son derece tehlikeli telâkki edecektir” diyordu⁰⁰⁰.

Üçüncü politika, Sofya elçisi Nekliudov ile Belgrad elçisi Hartwig'in giriştikleri, Balkanlar'ın Slav devletlerini, Rusya'nın kanadı altında ve Osmanlı Devletine karşı birleştirmek oldu ve bu politika başarılı sonuç verdi. Rusya zaten, 1908 Meşrutiyet hareketinden ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakından sonra, Balkanlıları birleştirme teşebbüslerine zaman zaman girişmiş, fakat sonuç alamamıştı. Bulgaristan ile Sırbistan arasında mevcut olan nefret ve kıskançlık, bu teşebbüslerin başarısızlığında başlıca faktördü.

Makedonya sorununu açıklarken belirttiğimiz gibi, Makedonya'da en aktif olan örgütler, Bulgar örgütleri, yani komitacılarıdır. Fakat Avusturya'nın Bosna-Hersek-i ele geçirmesi, bu kerre Sırların Makedonya'daki faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Sırlar, Bosna-Hersek'de Avusturya'ya güçlük çıkarmak ve komitacılık yapmak için “Millî Savunma” (*Narodna Odbiana*) adlı gizli bir demek kurdular. Bu dernek, faaliyetlerini Makedonya'ya da yaymaya başladı. 1911 Mayısında ise, Makedonyalı Sırp liderlerinin teşebbüsü ile, Makedonya'daki bütün gizli Sırp örgütleri “Birlik veya Ölüm” (*Uyedinyeuye ili Smrt*) adı altında tek bir örgüt haline getirildi. Buna *Kara El* de denmekteydi ve üyeleri arasında Sırp Ordusundan subaylar da vardı. Derneğin amacı, bütün Makedonya ve Bosna-Hersek Sırlarını bir bayrak altında toplamaktı.

Sırbistan Genelkurmayından bir albay, 1911 yılı sonlarına doğru bir gün, Sırbistan Başbakanı Milovanoviç'e, bu dernekten söz edip, kendisinin de bu derneğin üyesi olduğunu söylediğinde, Başbakan yerinden fırlamış ve “Genç arkadaşım, sizin şu Kara El'i benim emrime verin, göreceksiniz Milovanoviç Sırpılık için neler yapacak” demişti⁵³⁶. Gerçekten, biraz sonra Kara El, Sırbistan Dışişleri Bakanlığının kontroluna verildi ve 1912 ilkbaharından itibaren de Arnavutluk'ta karışıklıklar çıkarmaya başladı. Sırbistan ve Rusya'ya göre, Arnavutluk, Avusturya ile İtalya'nın nabızlarının attığı yerdi⁵⁵⁷.

⁰⁰⁰ Hartwig'in Neratov'a 5 Kasım mektubunun metni: Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 387, 132 no.lu not..

⁵³⁶ Ernst Christian Helmreich, *The Diplomacy of Balkan Wars, 1912-1913*, Cambridge, Harvard University Press, 1938, p. 43.
⁵⁵⁷ *aynı eser*, p. 45.

Sırbistan'ın bu yeni aktif Makedonya politikası, tabiatıyla kendisini Bulgaristan ile çatıştıracak nitelikteydi. Fakat Trablusgarp Savaşı Osmanlı Devleti'nin başına yeni bir gaile çıkarınca, bundan yararlanmak isteyen Sırbistan ile Bulgaristan'ın birbirlerine yaklaşması kaçınılmaz oldu. Kaldı ki savaş çıkınca Osmanlı Devleti, bir tedbir olmak üzere Makedonya'ya asker yığmaya başlamıştı. Bu da Balkan devletlerini bir an önce harekete geçmeye şevketti. O kadar ki, Osmanlı Devleti'nin Yanya ve Preveze bölgesine asker sevkmesi ile, Yunanistan bir ittifak için Bulgaristan nezdinde teşebbüse geçti⁵⁵⁸ *. Bu sırada Sırbistan ile Bulgaristan arasında da temaslar başlamış bulunmaktaydı.

Trablusgarp savaşının çıkmasından bir-iki gün sonra, 2 Ekim 1911 de, Rusya'nın Sofya elçisi Nekliudov, Neratov'a gönderdiği telgrafta, Bulgar hükümetinin, Balkanların paylaşılmasında Sırbistan'la anlaşma arzusunda olduğunu, böyle bir anlaşmanın ise, arkasından bir savaşı getirmesi ihtimali dolayısıyla, Rus Dışişleri'nin görüşünü sormuştur. Nekliudov'a göre, Bakanlığın cevabı olumlu ise, bu anlaşmanın esasları hakkındaki Bakanlık görüşü de bildirilmeliydi. Belgrad elçisi Hartwig Bulgaristan'ın niyetinden haberdar olunca, hemen harekete geçti. 6 Ekimde Neratov'a çektiği telgrafta, bir Sırp-Bulgar ittifakı halinde Sırbistan'ın, Rusya'nın onayı olmaksızın hiç bir şekilde savaşa girişmeyeceğini, ayrıca, ittifak yapıldıktan sonra, bunun Rusya'nın tetkik ve onayına sunulması gerektiğini bildirdi ⁵⁶⁹. Bundan sonra Sırp-Bulgar ittifakının inisiyatifi Hartwig'in eline geçti ve bir *spiritus rector*, yani müzakerelerin “yönetici ruhu” oldu⁵⁶⁰. Panslavist Hartwig' göre, Rusya'nın iki temel politikasından biri .Slavları birleştirip, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını Balkan Slavları arasında paylaştırmak, İkincisi de Rusya'nın Boğazlar'a, yani “Rus Gölü”nün kapısına yerleşmek olmalıydı⁵⁶¹.

Bununla beraber, Sırp-Bulgar yakınlaşması ve bunun sonunda ittifakın gerçekleşmesinde Bulgaristan Başbakanı Geşofun (Guéchoff) da aktif rolü oldu. Geşof Fransa'dan dönerken, 11 Ekim 1911 günü Belgrad'da Sırbistan Başbakanı Milovanoviç (Milowanovitch) ile buluştu ve Belgrad'dan itibaren bir trende 3 saatlik bir seyahat sırasında, Sırp-Bulgar ittifakının esaslarını kararlaşturdılar⁵⁶². Bu esaslar, Bulgaristan veya Sırbistan bir saldırı halinde ortak savunma, herhangi bir devletin Makedonya ve Eski Sırbistan'ı ele geçirme teşebbüsüne karşı ortak

⁵⁵⁸ Bak.: Bayur, adı geçen eser, Cilt 2, Kısım 1, s. 222-223.

⁵⁰⁹ Bak.: Mandelstam, *aynı inceleme*, p. 711-712.

⁵⁶⁰ Baron de Taube, *Mémoires*, p. 271.

⁵⁰¹ *aynı eser*, p. 271-272; ayrıca bak.: Hartvvig'in Neratov'a 5 Kasım mektubu, Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 387,132 noJu not.

⁵⁶² Bu konuda bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 201-203; J.E.Guéchoff, *La Genèse de la Guerre Mondiale-La Débâcle de l'Alliance Balkanique*, Berne, Librairie Académique, 1919, p. 16-19 (Bu eseri bundan sonra *La Débâcle de l'Alliance Balkanique* diye zikredeceğiz); Mandelstamm, *aynı kaynak*, p. 712.

karşı koyma ve yine Makedonya ve Eski Sırbistan'ı kurtarmak için, gerektiğinde (veya zamanı geldiğinde) Osmanlı Devletine karşı bir ittifak yapmaktı.

Bu esasların bir ittifak anlaşmasına dönüşmesi bir kaç ay sürdü. Sırp-Bulgar müzakerelerinin ağırlık noktası, Makedonya topraklarının paylaşılmasıydı. Bu konuda Hartwig, Nekliudov ve Petersburg gayet aktif bir şekilde müzakerelerin içine girerek, tarafları uzlaştırmaya çalıştılar. Yine de tam bir uzlaşmanın meydana geldiği söylenemez. İttifak anlaşması bunu göstermekteydi. Müzakereler sırasında, Bulgaristan Makedonya'nın özerk olmasında ısrar ederken, Sırbistan, Makedonya'nın peşinen paylaşılmasını ve her iki tarafa düşecek payların sınırlarının şimdiden çizilmesinde ısrar etmiştir. Bulgaristan'ın hesabı ise, özerk Makedonya'yı sonradan bütün olarak yutmaktı. Sonunda Sırbistan'ın görüşü galip geldi. Zira, toprak anlaşmazlığı konusunda Rusya her iki taraf üzerinde de baskıya geçti ve hatta Çar bile kişisel etkinliğini kullanmak zorunda kaldı. İttifak anlaşması ancak bu suretle imzalanabildi.

Sırp-Bulgar İttifak Antlaşması 13 Mart 1912 de (eski takvimle 29 Şubat 1912) Sofya'da imzalanmıştır. Esasında, antlaşma 11 Martta Belgrad'da Kral Piyer ve Başbakan Milovanoviç tarafından imzalandıktan sonra, Sofya'ya gönderilmiş ve 13 Martta da Bulgaristan Kralı Ferdinand ile Başbakan Geşof tarafından imzalanmıştır. Bunun böyle yapılmasının sebebi ise, ittifakın gizliliğini korumak.

Sırp-Bulgar ittifakı, tek bir antlaşmadan ibaret olmayıp, 1 Antlaşma, 1 onun gizli Ek'i, bir tane Sırp-Bulgar "Askerî Konvansiyonu" ve bir tane de Sırp ve Bulgar Genelkurmayları arasında bir düzenleme (Arrangement) anlaşmasından ibaretti⁵⁶³. İttifak Antlaşması 7 madde, Gizli Ek 5 Madde, Askerî Konvansiyon 14 madde ve Düzenleme anlaşması ise ayrıca 4 belgeden meydana geliyordu.

"Dostluk ve İttifak Antlaşması" adını taşıyan birinci belgeye göre:

1) Taraflar, birbirlerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini korumayı ve taraflardan birine bir veya bir kaç devlet saldırırsa, birbirlerine bütün güçleri ile yardım etmeyi taahhüt ediyorlardı.

2) Antlaşmanın ikinci maddesine göre de, herhangi bir büyük Avrupa devleti (yani Avusturya kastedilmekteydi), süreli veya geçici olarak, Osmanlı Avrupası'nın bir parçasını ele geçirmeye kalkarsa ve taraflardan biri de bunu ana menfaatlerine aykırı görerek, bu devlete karşı savaşa girerse, öbür taraf bütün gücü ile müttefikine yardım edecektir.

3) Taraflar, ancak birlikte ve birbirlerine danıştıktan sonra barış yapacaklardır.

⁵⁶³ Bu 4 belgenin tam metni: Guéchoff, *La Débâcle de l'Alliance Balkanique*, p. 137-154. Ayrıca bak.: Bayur, *aynu eser*, s. 214-216; Mandelstam, p. 713-714; Larmeroux, *adı geçen eser*, Tome II, p. 209-214, 220-225.

Antlaşmanın 4. maddesi, bu ittifak antlaşmasının uygulanmasını sağlamak için ayrı bir “Askerî Konvansiyon” yapılacağını belirtmekteydi.

Antlaşma'nın “gizli Ek”i ise, en az ve belki de ondan daha önemli bir nitelik taşımaktaydı. Bu Gizli Ek'e göre de:

1) Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında statükoyu tehlikeye düşürecek şekilde iç ve dış karışıklıklar çıkar ve taraflardan biri de millî menfaatlerini korumak için askerî harekâta girişmek zorunda kalırsa, bu niyetini öbür tarafa bildirecektir. Ortak harekete karar verilirse, bu karar Rusya'ya bildirilecek ve onun onayı ile savaşa başlanacaktır. Ortak harekette anlaşamazlarsa, bu dahi Rusya'ya bildirilecek ve onun vereceği karar her iki taraf için bağlayıcı olacaktır.

Rusya herhangi bir karar vermez de, taraflardan biri tek başına savaşa girecek olursa, diğer taraf dostane tarafsızlık (neutralité amicale) gösterecek ve Osmanlı Devleti'ne herhangi bir devletin yardım etmesi halinde, o da müttfikinin yardımına gelecektir.

2) Gizli Ek'in 2. maddesi, bütün ittifakın can damarı niteliğindedir. Çünkü toprak paylaşmasını öngörmekteydi. Bir hayli uzun ve ayrıntılı olan bu maddeye göre, iki müttfikin ortak harekâtı ile ele geçirilen topraklar, barışın imzasından itibaren en geç üç ay içinde paylaşılacaktı. Bu çerçevede, Rodoplar'la Struma nehri batısında kalan topraklar Bulgaristan'ın, Şar Dağları-Plânina'nın kuzey ve baüsındaki topraklar da Sırbistan'ın olacaktır.

Şar Dağları, Rodop Dağları, Ohri Gölü ve Ege Denizi arasında kalan topraklar özerk eyalet haline getirilecekti. Eğer, bu bölgede yaşayan Bulgar ve Sırp ahalinin ortak çıkarları açısından bu özerklik gerçekleştirilemezse, o zaman bu topraklar da paylaşılacaktı. Bu paylaşma şöyle olacaktır: Sırbistan, hiç bir şekilde, Osmanlı-Bulgar sınırı üzerinde Golem tepesinden, Ohri gölü üzerinde Gabovitzki Manasurma giden bir çizginin doğu ve güneyinde hiç bir yer istemeyecektir. Rus Çarı bu çizgiyi iki devletin sınırı olarak kabul ederse, Bulgaristan da bunu kabul edecektir.

Bununla beraber, Bulgaristan sınırı ile Ohri gölü arasında uzanan ve Vardar nehrinin 60 Kim. sağında ve solunda bulunan toprakların durumu belirsiz bırakılmıştı (zone contestée) ki, buraların kime ait olacağı ve nasıl paylaşılacağı, savaşın sonra Rus Çarı'nın hakemliğine havale edilecekti.

Yine 13 Mart 1912 de imzalanan Askerî Konvansiyon'a gelince: Buna göre de, Bulgaristan asgari 200.000 kişilik ve Sırbistan da asgari 150.000 kişilik bir kuvveti seferber edeceklerdi. Ayrıca, Makedonya'da iki tarafın ortak saldırısı ile Trakya'da bir Bulgar saldırısının yapılması öngörülmekteydi. Nihayet, Avusturya'nın Sırbistan'a saldırması halinde Bulgaristan Sırbistan'a, Romanya'nın Bulgaristan'a saldırması halinde de Sırbistan Bulgaristan'a yardım edecekti.

Askerî düzenleme (Arrangement) anlaşmalarına gelince: Bunlar esas itibarıyla üç tanedir. Ek'i de bulunan birinci anlaşma 1912 Temmuzunda, diğer ikisi de 1912 Eylülünde iki tarafın Gneelkurmayları arasında imzalanmış olup, askerî harekâtın bir çeşit plânlamasını kapsamaktaydılar.

Sırp-Bulgar anlaşmalarının birer sureti Mayıs ayında, Bulgar Meclisi Başkanı Danef tarafından, Yalta'da bulunan Rus Çarı'na götürüldü. Çar çok memnun kaldığını söyledi ve hazırlıkların ileri götürülmesini istedi.

Bu şekilde iki Slav devleti arasında birlik, gerçek bir şekilde Rusya'nın nüfuzu altına konulmuştu. O kadar ki, Osmanlı Devleti'ne savaş açılması bile, Rusya'nın vereceği karara bağlanmıştı.

Sırp-Bulgar görüşmelerinin devam ettiği bir sırada, 16 Ekim 1911 de, Yunanistan'la Bulgaristan arasında da görüşmeler başlamıştı. Esasında, bir Bulgar-Yunan anlaşması teşebbüsü, 1911 Mayısında, *Times* gazetesinin muhabiri J.D. Bourchier aracılığı ile Yunanistan'dan gelmişti. Guechoff'un yeni Başbakan olduğu bir sırada, Bourchier Bulgar Başbakanına yazdığı bir mektupta, Yunan Kralı ile Hükümeti'nin Bulgaristan'la bir anlaşma yapmak istediğini bildirmişti. Bu teklife Bulgaristan'ın hemen olumlu bir tepki göstermediği anlaşılıyor. Yalnız, 1911'in yaz aylarında iki taraf arasında öğrenci ziyaretleri v.s. yapıldı ve bu da iki taraf arasında bir yakınlaşma doğurdu. Fakat İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması, Türk-İtalyan savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Makedonya'ya asker yığması, Bulgaristan'ı hareketlendirdi ve 16 Ekim 1911 de görüşmeler resmen başladı. Fakat bu görüşmeler kısa bir süre sonra kesildi. Anlaşmazlık konusu yine Makedonya idi. Bulgarlar Makedonya ve Edirne (!) nin özerkliği üzerinde ısrar edince, Yunanistan buna yanaşmadı³⁶⁴. Yunanistan, Makedonya'nın peşinen paylaşılmasını istiyordu. 1897 de Yunan ordularının Türk askeri karşısındaki hezimetini gören Bulgaristan, Yunanistan'a pek önem vermemiş ve Selânik'i Yunanlılardan önce ele geçirebileceğini düşünerek, Makedonya'ya paylaşmaya yanaşmamıştır.

Bulgar-Yunan anlaşmasının uzamasında başka bir faktör de Girid sorunu idi. Yunanistan Makedonya üzerinde durmakla beraber, yeni Yunan Başkanı Venizelos, aslen Girid'li olduğundan, Girid konusuna daha fazla ağırlık vermişti. Onun için önemli olan Makedonya değil Girid'di. Girid'i Yunanistan'a katmak için, Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlılarla işbirliğinden yararlanmak istedi³¹⁷. Bulgarlar Venizelos'un niyetini bildiklerinden, başlangıçta Yunanistan'ın teşebbüsünü müsait karşılamadılar. Hatta Bulgaristan, Rusya'ya danıştığında, Rusya, Yunanistan'ın Girid yüzünden Bulgaristan'ı da savaşa sürüklemek istedi-

³⁶⁴ Bak.: Guéchoff, *La Débâcle de l'Alliance Balkanique*, p. 31-35.

³¹⁷ Helmreich, *The Diplomacy of Balkan Wars*, p. 72.

ğini bildirerek, Yunanistan ile ittifak üzerine fazla düşmemesini tavsiye etti”⁵⁶⁷ Rusya-Sırp-Bulgar ittifakına ağırlık veriyordu.

1912 Şubatında Sırp-Bulgar itüfakı kesinleşince, Bulgaristan 1912 Nisanında Yunanistan’la tekrar müzakerelere başladı. Makedonya konusunda görüş ayrılıp giderilemeyince ve Girid konusu da itüfak dışında tutulunca, Makedonya sorun sonraya bırakılarak, 29 Mayıs 1912 de Soya’da Guéchoff ile Yunan elçisi Pana arasında Bulgar-Yunan ittifakı imzalandı.

Sırp-Bulgar ittifakına nazaran, Bulgar-Yunan ittifakının çerçevesi daha siniri olmuştur. “Savunma İttifakı” adını taşıyan 4 maddelik antlaşmanın⁵¹⁵⁷ *birine* maddesine göre, Osmanlı Devleti taraflardan birine saldırırsa veya anlaşmalarla tanınmış olan haklarına bir zarar verirse, öbür taraf, saldırıya uğrayan veya hak ları zarara uğrayan tarafa bütün gücü ile yardım edecektir. Yine, barış ancak birlikte ve birbirleriyle danışarak yapılacaktır.

Gerek 1. maddede, gerek 2. maddede “anlaşmalardan doğan haklar” (“droits découlant des traités) yer almaktaydı. Bununla kastedilen, Berlin Antlaşmasının 23. maddesiydi. Bu madde gerek Rumeli ve gerek Girid için ıslahat öngördüğünden, Bulgar-Yunan müzakerelerindeki Makedonya-Girid tartışması, sonunda böyle bir ifadenin kabulü ile sonuca bağlanmıştır^{566 * 568}.

ittifakın *ikinci* maddesine göre de, anlaşmalardan doğan hakların gerçekleştirilmesinde, gerek Osmanlı Devleti, gerek diğer devletler nezdinde yapacakları teşebbüslerde birbirlerini destekleyeceklerdi.

Bu gizli ittifakın, bir de “Deklârasyon” başlığı altında bir Ek’i vardı. Bu deklârasyon’a göre de, Girid milletvekillerinin Yunan Meclisi’ne alınması yüzünden Osmanlı Devletiyle Yunanistan arasında bir savaş çıkarsa, Bulgaristan “hayırhah bir tarafsızlık” (“une neutralité bienveillante”) izleyecekti. Ayrıca, Girid sorununun Yunanistan’ın dileklerine uygun bir şekilde çözümlenmesinde Bulgaristan güçlük çıkarmayacaku.

5 Ekim 1912 de, Yunanistan’la Bulgaristan arasında da bir “Askerî Konvansiyon” imzalandı⁵⁶⁹. Buna göre de, Bulgaristan en az 300.000, Yunanistan da en az 120.000 kişilik bir kuvvetle savaşa katılacak ve iki taraf kuvvetlerinin toplam 500.000 olmasına çalışılacaktı. Diğer taraftan, Yunan donanması, Ege Denizine egemen olmaya ve Anadolu ile Rumeli arasındaki bağlantı ve ulaşımı kesmeye çalışacaktı.

566 Helmreich, *aynı eser*, p. 74-75.

567 Bulgar-Yunan ittifakının metni: Guéchoff, *aynı eser*, p. 33-35; Larmeroux, *adı geçen eser*, Tome II, p. 230-232.

568 Bak.: Guéchoff, *aynı eser*, p. 33-35.

569 Metin: Guéchoff, *aynı eser*, p. 157-161.

Görüldüğü gibi, Bulgar-Yunan anlaşmaları, toprak kazançlarının ne şekilde paylaşılacağı hakkında herhangi bir şey söylemiyordu. Bu nokta, ilerde, iki devlet arasında anlaşmazlık ve çaişma çıkaracakür.

Balkan Ligi'ne Karadağ da katıldı. Lâkin bu devletin kaülması sözlü anlaşmalara dayanmaktaydı. Sırbistan-Karadağ anlaşması 1912 başlarında olmuş ve Karadağ'a İşkodra ile Antivari limanı vaadedilmiştir. Karadağ diğeri anlaşmaları Mayıs 1912 de Yunanistan'la ve Ağustos 1912 de de Bulgaristan'la yapmışür⁵⁷⁰.

Görülüyor ki, Balkan Ligi'nin pivot devleti Bulgaristan'dı. Lig onun etrafında kurulmuştu. Ne var ki, Ligin kuruluş müzakerelerinin de gösterdiği gibi toprak konusunda en geniş ihtirasa sahip olan da Bulgaristan'dı. Bunu, gerek Sırbistan, gerek Yunanistan gayet iyi görmüştu. Kaldı ki, bu iki devletin toprak ihtiralarının Bulgaristan'dan daha az geniş olduğunu söylemek de yersiz olur. Hal böyle olunca, Balkan Ligi'nin, Rusya'nın yıllardanberi hayalini kurduğu bir *Slav Birliğı* olduğunu söylemek de hiç mümkün değildir. Balkan ligi, Balkan devletlerinin, Balkanlar'daki Türk egemenliğine karşı, geçici olarak birleşmelerini sağlayan ve bu devletleri birbirine pamuk ipliğı ile bağlayan bir ittifaklar sistemi'nden başka bir şey olmamışür. Savaşın başlamasından altı ay sonra, bu durum bütün çıplaklığı ile ortaya çıkacakür.

Balkan Ligi kurulduktan sonra, bu devletler, Osmanlı Devletiyle savaş çıkarmak için bahane yaratmaya başladılar. Bulgar çetecileri faaliyetlerini birdenbire arttırdılar. Makedonya'da bombalar patlamaya başladı. Çetecilerin (veya komitacıların) faaliyetleri 1912 Ağustos ve Eylül aylarında Müslüman halka yönelmeye başladı. Türkler de karşılık verince, Bulgaristan ortalığı ayağa kaldırdı. Devletlere şikâyete başladı. Bulgaristan'ın amacı, İtalya ile savaş sona ermeden, Osmanlı Devletiyle savaşı başlatmaktı. Sofya'da Osmanlı Devleti aleyhine gösteriler yapıyor ve göstericiler savaş istiyorlardı.

Yunan Komitacıları da aynı şekilde Makedonya'daki faaliyetlerini arttırdılar. Atina'da da Osmanlı Devleti aleyhine gösteriler yapıyordu. Yunanistan 1912 Ağustosunun ikinci yarısından itibaren Osmanlı sınırlarına asker yığmaya başladı.

Fakat Karadağ hepsinden ateşlisi çıktı. 1912 yılı başında Karadağ, Sırbistan ile sözlü anlaşmayı yapınca, daha o tarihten itibaren Osmanlı sınırlarında olayları kışkırtmaya başladı. Eylül ayı geldiğinde, Osmanlı-Karadağ münasebetleri adamakıllı gerginleşmişti.

Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri ile münasebetleri 1912 yazında bu çerçeveye girerken, başta İtalya ve Karadağ'ın tahrikleri ile, 1912 Mayısında Arnavutluk'ta ayaklanma çıkı. Arnavuuar bağımsızlık istiyorlardı. İtalya'nın kış-

⁵⁷⁰ Bulgar-Karadağ anlaşması için bak.: Guechoff, *aynı eser*, p. 36-38.

kırtması, Trablusgarb savaşı devam ettiğinden, Osmanlı Devleti'ne güçlük karmak içindi. Avusturya ise, Arnavutluğun ne İtalya, ne Karadağ, ne Sırbis ve hatta ne de Yunanistan'ın nüfuzu altına düşmesini istemediğinden, o d; Arnavutları destekleme yoluna gitti. Bir büyük devlet olarak, Arnavutluğu ken sine bağlamak istiyordu.

3. BALKAN GELİŞMELERİ VE AVRUPA

Gerek Balkan Lig'nin kurulmasında ve gerek 1912 yazında Balkan krizinin g üşmesinde, Rusya'nın tutumu garip ve çelişkili bir manzara gösterir. Lig'in k rulmasının "müdür" yani aktif yönetici unsuru, Belgrad elçisi ve Ignatiyefin el< ligi zamanında İstanbul'da bulunmuş olan Hartwig, koyu bir Türk düşmanı t hararetlı bir Panslavist idi. Bundan dolayı, Balkan devletlerinin bir an öne Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmesi için yanıp tutuşuyordu.

Sofya elçisi Neküudov, Lig'in kurulmasında rol oynamakla beraber, daha z yade Petersburg'dan verilen emir ve talimau uygulamıştır.

Çar Nikola ise, Hartwig gibi, Balkanlıların saldırma isteklerine destek ver mekteydi.

Dışişleri Bakanı Sergey Sazanov, 1912 yılı başında, İsveçre'deki tedavisinden Peteraburg'a döndüğünde, Sırp-Bulgar ittifakı epey mesafe almıştı. Sazanov, *"Türkiye'deki Slav menfaatlerinin kesin bir çözümüne başvurdukları bir sırada Rus diplomasininin, Sırbistan ve Bulgristan'a maneji destek vermeyi reddetmesi mümkün değildi. Bunun aksi bir tutum, sadece Rusya'nın tarihî misyonunu de- ğil, Yakın Doğu 'da yüzyıllardır harcadığı çabaların meyvası olan moral ve siyasal avantajların da terkedilmesi demek olurdu "* demekle beraber⁵⁷¹, başlangıçta bir savaşa taraftar görünmedi. Bununla beraber, Sazanov'un kafasında Avusturya bi- rinci plânda yer işgal etmekteydi. Sazanov'a göre, Avusturya ve Almanya'nın Slavlara yönelmiş her darbesi, esasında Rusya'ya vurulmuş veya vurulmak iste- nen bir darbeydi⁵⁷².

Sazanov, bundan dola)!, kurulan birliğin ve Birliği kuran anlaşmaların sal- dırgan nitelikte olmasını değil, Balkanlar'da statükonun korunması amacına yö- nelmesini istemişti. Nitekim, Balkanlılar arasında yapılan anlaşmaların genel olarak bir savunma ittifakı niteliğinde olması da bundandır. Sazanov, bu anlaş- maların Rusya'ya tanıdığı "veto" yetkisine çok güveniyordu ve bu veto ile, 1912 sonbaharında, çıkmasını istemediği bir savaşı önleyebileceğine inanıyordu⁵⁷³.

Rusya'nın tutumunda özellikle Fransa'nın tutumu frenleyici rol oynadı. Sazanov, Rusya'nın veto hakkına güvenmekle beraber, şunu da gördü ki, Sırp-

⁵⁷¹ *Les Années Fatales-Souvenirs de S. Sazanov, 1910-1916*, Paris, Plon, 1927, p. 58.

⁵⁷² *aynı eser*, p. 58-59.

⁵⁷³ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 394.

Bulgar ittifakı, Balkanlarda bir savaşa sebep olabilirdi ve bu da Rusya ile müttefiki Fransa'yı da işin içine sokabilecek şekilde genişleyebilirdi. Bu sebeple Sazanov 1912 Şubatında Fransa nezdinde bir zemin yoklamasına girişti. Fransa'ya, Türkiye'de yeni bir ihtilâl çıkması, Avusturya'nın Yeni Pazar sancağı veya Arnavutluğu işgal etmesi veya, Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş çıkması halinde, iki müttefik olarak Fransa ve Rusya'nın ne yapması gerektiğini sordu. Rusya'nın bu teşebbüsüne ilk önce Fransa'nın Petersburg elçisi karşı çıktı ve hükümetine, bu sorulara cevap verilmesinin geciktirilmesini, aksi takdirde, olayların hızlı akışı sonucu Fransa'nın da Rusya'nın peşinden giderek bir savaş içinde kendisini bulabileceğini bildirdi⁵⁷⁴. Sazanov, Fransa'nın bu tutumu karşısında gerilemek zorunda kaldı, fakat Fransa ve İngiltere'yi Sırp-Bulgar ittifakının imzalandığından haberdar etti. Fakat ittifakın metnini açıklamadı. Zaten 1912 Mayısında Paris'te yayınlanan *Le Temps* gazetesi de, Sırbistan ile Bulgaristan arasında bir ittifakın imzalanmış olduğu haberini Avrupa'ya yaydı.

Fransa ile Rusya arasında, Balkanlar konusundaki esaslı müzakereler, Fransa Başbakan ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincare'nin 9-16 Ağustos 1912 tarihleri arasında Rusya'ya yaptığı ziyarette oldu⁵⁷⁵. Fransa Başbakanı, ilk önce, Rusya'nın bu anlaşmaları daha önce Fransa'ya bildirmemiş olmasından dolayı serzenişte bulununca, Rusya'nın Paris elçisi ve konuşmalarda hazır bulunan Iswolsky, bu anlaşmaların sadece Balkanlar'da *statüko*'yu korumayı amaçladığını söyleyince, Poincare, bu anlaşmaların muhtemelen Balkanlar'ın paylaşmalarını da içerdiğini belirtmiş ve Sazanov bunun üzerine, Poincare'nin haklı olduğu cevabını vermişti⁵⁷⁶. Sazanov, ertesi günü, Sırp-Bulgar ittifakının Rusça metnini okuyarak bunu Fransızcaya tercüme edince, Poincare daha da şaşkınlık içinde kalmıştır. Poincare, hâtrâtında, bu ittifakın, Makedonya'nın bütün doğu kısmını Bulgaristan'a ve bütün batı kısmını da Sırbistan'a bıraktığını, Bulgaristan'ın Selânik'e gitmesi ve Sırbistan'ın da Arnavutluğa gitmesi için hiç bir sınır tanımadığını söyledikten sonra, "*Bu haliyle antlaşma, sadece Türkiye'ye karşı değil, aynı zamanda Avusturya'ya karşı da bir savaş tohumunu taşıdığım*" belirtmiştir⁵⁷⁷. Poincare, Sazanov'a, Sırp-Bulgar ittifakının bir "*Savaş Sözleşmesi*" ("convention de guerre") olduğunu ve bu iki devletin Rusya'ya olan güvenlerinden cesaret aldığını söylemiştir⁵⁷⁸.

Poincare, görüşmelerde, Almanya'nın bir saldırısı olmadıkça, Fransız kamu oyunun sadece Balkan sorunları için Fransa'nın savaşa girmesine razı olamayacağını söylemiş ve "*Bunun ötesinde bize, Balkanlar'da askerî bakımdan güven-*

⁵⁷⁴ Fay, *aynı eser*, p. 390.

⁵⁷⁵ Bu ziyaret için bak.: Rayraond Poincare, *Les Balkans en Feu, 1912*, Paris, Plon, 1926, p. 99-169.

⁵⁷⁶ *aynı eser*, p. 114-115.

⁵⁷⁷ *aynı eser*, p. 115.

⁵⁷⁸ *aynı eser*, p. 116.

meyiniz” demiş ve Avusturya’nın Rusya’ya saldırması halinde bile Fransa’nın s; vaşa katılmıyacağı bildirmiştir. Bu ise, Rusya ile Fransa arasında 1894 ittifakının “*casus foederis*”inin tartışmasına sebep olmuş ve Rusya da, Fransa’nın se mürgencilik faaliyetlerinden doğacak bir Fransız-Alman savaşının (1911 Agadi krizi kasedediliyordu) da kendisini bağlamıyacağını belirtmiştir⁵⁷⁹. Bununla beraber, Sazanov ve Poincaré, esasında Poincaré’nin baskısı ile, Balkanlar’da dunun kötüleşmesini önlemek hususunda ortak çaba harcamaya karar verdiler. Ne var ki, savaş patladığında Sazanov, “Ne yapayım, elimizden kaçtılar” dedi ken⁵⁸⁰, Poincaré de, motoru hareket ettirenin Rusya olduğunu söylemekle yetinecektir⁵⁸¹.

İngiltere’ye gelince: Bu devlet Balkan devletleri arasındaki gelişmelerden gayet iyi haberdardı. Ve Rusya’ya karşı çıkan bir tutumu da söz konusu değildi. Çünkü, Almanya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliği ve Bağdat demiryolu projesi ve aynı zamanda Almanya’nın denizlerde ve karada devamlı silâhlanması karşısında, bir söylentiye göre, İngiltere’de, “*Basra Körfezi’nde bir Alman üssü görmektense, Rusları İstanbul’da görmek daha iyidir*” yargısı yaygın hale gelmeye başlamıştı. Bu durumda İngiltere’nin Rusya’ya olan ihtiyacı artıyordu. Lâkin, Trablusgarp Savaşı, İtalya’nın bu Müslüman toprağa saldırması, İngiliz sömürgelerindeki Müslüman kitleler tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu da İngiltere’yi endişeye sevketmişti. Şimdi bir de Balkanlıları Osmanlı Devletine karşı desteklemek, bu tepkilere bir tuz-biber olurdu. Ayrıca, İngiltere, Balkan sorununda Osmanlı Devleti’ne muhalefet edip, onu büsbütün Almanya’nın kucağına da atmak istemiyordu⁶⁸². Bundan dolayı İngiltere, Balkanlarda statükonun korunmasını ve barışın bozulmamasını istiyordu. Bu görüşünü Bulgaristan’a dahi bildirmişti.

Almanya ve Avusturya’ya gelince: Sırbistan ile Bulgaristan arasında bir ittifak yapıldığının, 1912 Mayısında Paris’te çıkan *le Temps* gazetesi tarafından açıklanması, bu iki devleti telâşlandırdı. Balkanlıların, Türk-İtalyan savaşından yararlanmak istediğini anlamışlardı. Bu sebeple, her ikisi de İtalya ile Osmanlı Devleti arasında bir an önce barış yapılması için harekete geçtiler⁵⁸³.

1912 Mayısında Bulgar-Yunan ittifakının imzalandığı sırada, Arnavutlukta ayaklanma çıktı. Osmanlı Devleti’ne bir gaile daha çıkartmak için, başta Karadağ olmak üzere bütün Balkanlılar Arnavutları kışkırttılar. Fakat ayaklanmada, bunlardan daha fazla rol oynayan, Avusturya oldu. Avusturya, Sırbistan’ın Adriyatik Denizi’ne doğru genişlemesini önlemek için, katolik Arnavutlara dayanmak isti-

⁵⁷⁹ Bak.: *aynı eser*, p. 116-120.

⁵⁸⁰ Baron de Taube, *Mémoires*, p. 278.

⁶⁸¹ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 391.

^{1.82} Bayur, *adi geçen eser*, Cilt 2, Kısım 1, s. 309-311; Sazanov, *Les Années Fatales*, p. 67-68.

⁵⁸³ Debidour, *Vers la Grande Guene*, p. 187-188.

yordu. Zaten ayaklanan Arnavutlar Katolik olanlardı. Avusturya'nın bu tutumu, Almanya'yı da kızdırdığı kadar, Osmanlı Devleti'nin de canını sıktı³⁸⁴.

Arnavutluk ayaklanması sürerken, 9-16 Ağustos tarihleri arasında Fransız Başbakanı Poincare'nin Rusya'yı ziyareti, hem Almanya'yı ve hem de Avusturya'yı telâşlandırdı. Avusturya, iki devletin Balkanlar'a müdahalesinden şüphelenerek ön almak istedi ve 1912 Şubatında ölmüş bulunan Aehrenthal'in yerine, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığına gelen Kont Berchtold, 13 Ağustos 1912 de büyük devletlere gönderdiği notada⁵⁸³, Osmanlı Devleti'nin, Balkan topraklarında "ademi merkezîyet" sistemine dayanan reformlar yapmasının sağlanması ve Balkan devletlerinin Balkan statükosunu bozmalarının önlenmesi konularının, devletler arasında müzakere edilmesini teklif etti. Berchtold, bu suretle, Poincare-Sazanov görüşmelerinden bir anlaşma çıkmadan önce, teşebbüsü ele almak istiyordu.

Avusturya'nın özellikle "ademi merkezîyet" sisteminden söz etmesi, Osmanlı Devleti'nin hiç hoşuna gitmediği gibi⁵⁸⁴ * ³⁸³, diğer devletler de ciddiye almadılar. Zaten Arnavutluk ayaklanmasında Avusturya'nın da parmağı olduğunu bilen Osmanlı Devleti, Avusturya'ya karşı olan güvensizliğini daha da pekiştirdi..

Bu arada şunu da belirtelim ki, önce Avusturya'nın, sona da diğer devletlerin Makedonya'da geniş ıslahat yapılması istekleri, Ağustos 1912 ortalarında, Osmanlı Devleti'nin, Arnavutların, nerdeyse özerkliğe varan bazı isteklerini kabul etmiş olmasından kaynaklanmaktaydı⁵⁸⁷.

Kont Berchtold'un teşebbüsü yeteri kadar yankı bulmayınca, Sazanov, 17 Eylülde, Berchtold'un teşebbüsünü "tamamlayıcı" nitelikte olmak üzere⁵⁸⁸, Osmanlı Devleti'nden, Makedonya'da da "derhal" ıslahat yapılmasını isterken, diğer devletleri de bu teşebbüse katılıp, Osmanlı Devleti nezdinde harekete geçmelerini istedi. Fakat devletler katılmadı. İngiltere Türkler üzerinde baskı yapmak istemiyordu. Fransa ise, İngiltere ile beraber hareket etmek istiyordu. Almanya ise, Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da yapacağı ıslahatın sonuç vereceğine inanmıyordu⁵⁸⁹.

Bunun üzerine Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaree inisiyatifi ele aldı. Poincare'ye göre, Balkan devletlerini frenlemek için, Üçlü İtilâf, yani Fransa, İngiltere ve Rusya kendi aralarında bir formül tesbit etmeli ve bu formülü Almanya ve Avusturya'ya teklif etmeliydi. Poincare 22 Eylülde İngiltere ve

⁵⁸⁴ Arnavutluk ayaklanması için bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 261-272.

⁵⁸⁶ Nota için bak.: *aynı eser*, s.325-326.

^{58G} Bak: *aynı eser*, s. 329.

⁵⁸⁷ Bak.: *aynı eser*, s. 318-323.

³⁸⁸ Fay, *aynı eser*, p. 394.

³⁸⁹ *aynı eser*, p. 395.

Rusya'ya şu formülü teklif etti: Devletler, dört Balkan devleti nezdinde yapacakları teşebbüste, bunlara, Balkan statükosunu değiştirebilecek veya bozabilecek hareketlerden kaçınmalarını tavsiye edecektir. Balkanlılar bu tavsiyeyi kabul etmezlerse, devletler, zaferi kim kazanırsa kazansın, toprak kazancını kabul etmeyeceklerdir. Eğer, gelişmeler büyük devletlerin kara veya deniz kuvveti kullanmasını gerektirirse, bu konuda aralarında görüşeceklerdir. Nihayet, bu arada devletler, Osmanlı Devleti'nden de Balkan yarımadasındaki toprakların hıristiyan halkı için “derhal” ıslahat, yani reformlar yapmasını isteyeceklerdir⁵⁹⁰.

Poincaré'nin bu teşebbüsü tam bir yılan hikâyesine döndü. İlginçtir, Fransa'nın insiyatifi ele alması önce Rusya'yı rahatsız etti. Fransa'nın Londra elçisi Paul Cambon, Poincaré'ye şöyle yazıyordu: “*Balkanlar söz konusu olduğunda, Petersburg'da, dışardan gelen teşebbüslerden hoşlanılmıyor. Bu çeşit teşebbüslere destek vermek gerektiğinde, yönetimin Rusya'nın elinde olması isteniyor. Başka türlü olursa, Rusya'nın küçük Slav devletleri üzerindeki nüfuzunun zayıflayacağı sanılıyor*”^{590 91}. Bununla beraber Sazanov bu teşebbüs için ikna edildi.

İngiltere ise en zor ikna olanlardan oldu. Dışişleri Bakanı Edward Grey, “*Bu fikri destekliyeceğim*” demekle yetindi, fakat ondan ötesinde aktif bir rol almak istemedi. Çünkü İngiltere Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasına taraftar değildi.

Osmanlı Devleti ise, “ültimatom” niteliğindeki bir teşebbüsü kabul etmiyeceğini, fakat gerekli reformları yapma hususunda devletlere söz verebileceğini bildirdi⁶⁹².

Poincaré'nin teşebbüsünü en fazla destekleyen Almanya oldu. Almanya'nın teklifi üzerine, gerek Balkan devletleri, gerek Osmanlı Devleti nezdinde yapılacak teşebbüsün, bütün devletler adına, Balkanlarla en fazla ilgili Rusya ve Avusturya tarafından yapılmasına karar verildi. Lâkin bu sefer de, Avusturya'nın çeşitli nitelikteki itiraz ve isteklerini karşılama sorunu ortaya çıktı. Bu sorunun giderilmesine çalışıldığı bir sırada Ekim ayı gelmişti. Ekim'in ilk günlerinde Balkanlılar askerî hazırlıklarını yoğunlaştırırken, 8 Ekim 1912 de Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Halbuki plânlanan milletlerarası teşebbüs, bir patlamanın önlenmesi içindi. Şimdi ise artık patlama olmuştu. Poincaré'nin dediği gibi, devletlerin teşebbüsü başladığında, patlamasından korkulan volkan, zaten ilk lâvlarını püskürtmeye başlamıştı⁵⁹³.

Karadağ'ın 8 Ekimde savaş ilân ettiği gün, ilk silâhı bizzat Karadağ Kralı patlattı. Esasen Balkan devletleri 30 Eylülde ve Osmanlı Devleti de 1 Ekimde seferberlik ilân etmişlerdi. 17 Ekim 1912 de Bulgaristan ve Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler. İki gün sonra da Yunanistan savaşa kaıldı.

⁵⁹⁰ Poincaré'nin bu teşebbüsünün ayrıntıları için bak.: *Les Balkans en Feu*, p. 213-250.

³⁹¹ Poincaré, *aynı eser*, p. 216.

⁵⁹² *aynı eser*, p. 238-241.

⁵⁹³ *aynı eser*, p. 222.

4. BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI

Eylül ayından itibaren Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti'nin münasebetleri kötüye gitmeye başlayınca, Osmanlı Devleti savaşı geciktirmek istedi. Çünkü askerî durum iyi değildi. Askerî hazırlıklarını tamamlamak istiyordu. Meşrutiyetin ilânından sonra Orduda, Alman askerî uzmanlarının da yardımı ile, bir takım yeniliklere ve reform hareketlerine girilmişti. Lâkin, savaş çıktığında, bu yenilik ve düzenleme çalışmalarının sonucu alınamamıştı. İç politika olaylarına Ordu'nun da karışması ayrı bir düzensizlik faktörü olmuştu. 1908 denberi devam eden ayaklanma ve karışıklıklar da ordunun zayıflamasında etkili olmuştu. Bu sebeplerle, Osmanlı Devleti, aracılık çabalarını müsait karşıladı. Berlin Antlaşmasının 23. maddesi ile Rumeli için kabul etmiş olduğu reformları, bütün Avrupa Türkiyesi'nde uygulamayı kabul etti. Hatta, Karadağ'ın savaş ilân ettiği gün, Rusya ve Avusturya, gerek Balkanlılara, gerek Osmanlı Devleti'ne başvurup, daha önce Poincare'nin tesbit ettiği üç ilkeyi bildirdiler. Bunda, barışın ve statükonun bozulmasına karşı olduklarını, statükonun bozulması halinde toprak değişikliğini, yani toprak kazancını kabul etmeyeceklerini bildirdikten sonra, Padişah'ın egemenlik haklarına hâlel gelmemek üzere, Makedonya'da Osmanlı Devleti'nin islahat yapması istenmekteydi. Osmanlı Devleti bu istekleri reddetmedi. Fakat, iki devletin bu teşebbüsüne 4 Balkan devleti 13 Ekim'de verdikleri cevaplarda olmayacak istekler ileri sürdüler³⁹⁴. Bu istekler kabul edildiği takdirde, Osmanlı Devleti'nin Makedonya ile fiilî bağları tamamen kesilecekti. Çünkü, bu isteklere göre, Makedonya, etnik gruplara göre parçalara ayrılacak, her etnik bölgenin kendi meclisi, kendi askeri olacak, Osmanlı Devleti Makedonya'dan bütün askerini çekecekti, v.s. Ayrıca, bütün bu reformlar, büyük devletlerle Balkan devletlerinin temsilcilerinden meydana gelen komisyonlar tarafından denetlenecekti.

Bâbîâlî'ye de verilen bu isteklere, Osmanlı Devleti cevap dahi vermedi. Zaten, Balkanlılar bu isteklerine cevap alamayınca Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler.

Daha 1912 yazında, yani savaş başlamadan önce, Rusya da dahil bütün devletlerin tahmini, Balkanlılar Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı takdirde, hepsinin hezimete uğrayacağı şeklindeydi. Onun içindir ki, savaşın çıkmasını önlemeye çalışmışlardır. O kadar ki, 8 Ekim 1912 tekliflerini verirken, Sazanov düşüncelerini hâtraında şu cümlelerle ifade etmektedir: “*Uç maddeye verdiğimiz destek, sonucu belli olmayan bir Balkan savaşı tehlikesini son dakikada önlemektir*^{5U3}...”, *Kader çizilmeye başlamıştı. Onların (Balkanlıların) cesuraue teşebbüslerinin,*

³⁹⁴ Bu istekler için bak.: Debidour, *Vers la Grande Guene*, p. 192; ayrıca bak.: Bayur, *aym eser*, s. 420-421; Guéchoff, *La Débâcle de l'Alliance Balkanique*, p. 52-53.

⁵⁰⁰ *Les Années Fatales*, p. 74.

gayrı müsait bir sonuca ulaşması halinde, facialara sebep olmasını önlemek Balkan halklarının dostlarına düşen bir görevdi⁵⁹⁶..., Saldırıların kendileri için yokedici olmaması hususunda Balkanlı dostlarımızı daha iyi koruyabilmek için⁵⁹⁷..., Müttefik (Balkanlı) kuşetleri hezimetten kurtarabileceğimi ümid ediyordum⁵⁹⁶”.

Almanya, fakat özellikle Avusturya da Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerini hezimete uğratacağına inanıyorlardı. Avusturya'nın Arnavutluğu kontrolü altına almak istemesi bile bu inanca dayanmaktaydı.

İngiltere'nin bile, Balkanlıların galip geleceğine inandığına dair bir işaret yoktur.

Bütün bu tahmin ve ümiüt, Avrupa'nın şaşkın bakışları arasında, boş çıktı. Osmanlı Devleti savaşa çok kötü şartlar içinde girdi. Özellikle ordunun geri ikmalî kötüydü. Muharebelerin ilk gününden itibaren, askerin yiyeceği ve beslenmesi bir sorun oldu. Ayrıca, komutanlar arasında, aynı zamanda siyasal gerekçelere dayanan, anlaşmazlıklar ve çatışmalar da vardı.

Balkanlıların askerî gücü şöyleydi: 4.3 milyon nüfuslu *Bulgaristan*'ın seferî gücü, milislerle beraber 400 bin kadardı⁶⁹⁹. 2.8 milyon nüfuslu *Sırbistan* ise, ihtiyatları ile birlikte 260 bin kişilik bir seferî güce sahipti⁶⁰⁰. 2.6 milyon nüfusa sahip *Yunanistan*'ın askerî gücü ise azamî 125 bin kişiydi⁶⁰¹. Yalnız, diğer Balkan devletlerinden farklı olarak, Yunanistan'ın irili ufaklı, 57 parçalık bir deniz gücü de vardı⁶⁰². Bunlar arasında 10.000 tonluk bir zırhlısı ve 12 tane de torpidobotu bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'ne ilk savaş ilânını yaparak Balkanlılar arasında kahramanlık kazanan *Karadağ*'ın 250 bin nüfusu ve 40-45 bin civarında askeri bulunuyordu⁶⁰³.

Osmanlı Devleti'nin, Trakya'da Bulgaristan cephesine karşı kuvveti de dahil, bütün Makedonya'daki kuvvetinin 500 bin olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber, Makedonya'daki esas kuvvetin, Bulgaristan cephesi de dahil 350 bini geçmediğini kabul etmek gerekiyor⁶⁰⁴.

⁵⁹⁶ aynı kaynak, p. 75.

⁵⁹⁷ aynı kaynak, p. 75.

⁵⁹⁸ aynı kaynak, p. 75.

⁵⁹⁹ Lieutenant-Colonel Immanuel, *La Guerre des Balkans de 1912*, Paris, Henri Charles-Lavauzelle, 1913, p. 60. Balkan muharebelerini askerî bakımdan gayet ayrıntılı bir şekilde inceleyen bir eserdir.

⁶⁰⁰ Immanuel, *La Guerre de Balkans de 1912*, p. 70-71.

⁶⁰¹ aynı kaynak, p. 77.

⁶⁰² aynı kaynak, p. 79.

⁶⁰³ aynı kaynak, p. 82.

⁶⁰⁴ aynı kaynak, p. 108.

Osmanlı kuvvetleri iki kısma ayrılmıştı. *Doğu Ordusu* Bulgarlara, *Batı Ordusu* da Sırlara karşı savaşıyordu. Padişah'a vekâleten Başkomutanlık yapan, Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa, Doğu Ordusu daha, iyi bir şekilde hazırlanmadan bu orduya taarruz emrini verince, 22 Ekim 1912 de taarruza kalkan kuvvetler bozguna uğrayarak, Vize-Burgaz hattına çekildi. Burada kendisini biraz toparlayan bu kuvvetler 29 Ekimde Lüleburgaz'da Bulgarlara bir kere daha yenildi. Bozulan bu kuvvetler Çatalca'ya kadar geri çekildi. Bulgarlar da Türk kuvvetlerinin peşini izleyecek durumda olmadıklarından, Çatalca'da bir savunma hattı kurdular. Bulgarlar İstanbul'un 40 Kim. yakınına kadar gelmişlerdi. Bu durum milleüerarası bir sorun olacaktır.

Batı Ordusu ise 23 ve 24 Ekim'de Kumanova'da Sırlara yenilerek Manastır'a çekildi ve Sırlar, eski Sırbistan'ın başkenü Üsküp'ü ele geçirdiler.

Yunanlılara gelince: onlar da Yunan Makedonyası'nda saldırıya geçtiler. 8 Kasım 1912 de Yunan ordusu Selânik'e girdi. Selânik'de Bulgaristan'ın da gözü olduğunu ve hatta Yunanistan'dan önce burasını kendisinin alacağını hesapladığını daha önce söylemiştik. Bu sebeple, Bulgarlar da Selânik'e yönelik olarak harekete geçtilerse de, Yunanlılar Selânik'i Bulgarlar'dan önce ele geçirdiler.

Diğer taraftan, yunan donanması da Bozcaada, Limni, Samotraki (Semadirek] ve Taşoz adalarını ele geçirdi. Bu adaların Yunanlıların eline geçmesi ile, Makedonya (Rumeli) ile İstanbul ve Anadolu'nun deniz bağlantısı kesilmiş oluyor, dolayısıyla Makedonya'daki kuvvetlerin de başkomutanlık karar-gâhı ile bağlanüsü da kesilmiş oluyordu. Çünkü, Bulgar kuvvetlerinin Çatalca'ya kadar gelmesiyle, Makedonyadaki kuvvetlerle kara bağlanüsü da kesilmiş bulunmaktaydı.

Bu sırada Karadağlılar da İşkodra'yı kuşatmış bulunuyorlardı. Kısacası, Ekim 1912 sonunda, Türk kuvvederi Makedonya'da Balkanlılar karşısında hezimeteye uğramış ve sadece Edirne Bulgarlara, Yanya Yunanlılara ve İşkodra da Karadağ'lıların kuşatmasına dayanmaktaydı.

Bu başarısızlık üzerine, 1912 Temmuzunda kurulan Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, 29 Ekim 1912 de istifa etti. Yeni kabineyi Kâmil Paşa kurdu.

Osmanlı Devleti'nin uğramış olduğu her cephedeki bozgun, Avrupa devletlerini de birbirine kattı. Önce, Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmeleri, yani İstanbul'a yaklaşmaları, ikinci olarak da Sırların Vardar vâdisi ile, Yeni Pazar Sancağı ve Arnavutluğun kuzey bölgelerine kadar ilerlemeleri, milletlerarası plânda iki büyük kriz doğurdu.

Bulgarlar'm Çatalca'ya kadar gelmeleri ve Yunan donanmasının da Çanakkale Boğazı'nın Ege çıkışına egemen duruma geçmesi, Rusya'nın Boğazlar konusundaki emellerini ve endişelerini harekete geçirdi. Rusya, İstanbul'a bu

kadar yakın gelmiş iken ve Osmanlı ordusu da bir şey yapamamış iken, Bulgaristan'ın İstanbul'a girip burasını ele geçirmesinden korktu. Aynı çerçevede, Yunanistan'ın da Çanakkale Boğazı'na egemen olmasını Rusya endişe ile karşıladı.

Boğazlar konusunda Rusya'yı endişelendiren başka bir olay da, Almanya ve Avusturya'daki hava idi. Bazı Avusturya ve Alman gazeteleri Bulgarları destekliyor ve Bulgar ordularının İstanbul'a ve Boğazlar'a girmesini teşvik ediyorlardı. Bulgarların İstanbul'a yaklaşmaları, Rusya'yı ne kadar telâşlandırdı ise, Almanya ve Avusturya'da da o kadar memnuniyet uyandırdı⁶⁰³. Her iki devlet de Bulgaristan ile Rusya'nın çatışma durumuna girmesini ve bundan yararlanan Avusturya'nın da Bulgaristan'ı kendi tarafına çekmesini düşünmekteydiler.

Rusya Boğazlar ve Bulgaristan konusunda iki faaliyette bulundu. Biri kendi içinde olmak üzere, Boğazlarla ilgili olarak bazı çalışmaların yapılmasıdır. Buna göre, Bulgarların İstanbul'a girmesinden önce, Rusya'nın İstanbul'a ayak basması için bir donanma ve askerî kuvvet hazırlanacaktı. İstanbul'da karışıklıkların çıkması halinde önce donanma Boğaz'a girecek, fakat ondan sonra gerekirse, Rus kuvveüeri Büyükdere'ye çıkarılacaktı. Bu konuda hazırlanan bir rapora göre, Boğazlar konusu tartışılacağı zaman, Rusya herkesten evvel Boğazlar'da yer almış olacaktı. Bu açıdan da Büyükdere çok önemli telâkki ediliyordu. Ayrıca, Büyükdere'ye çıkarma harekâtı, Çin'deki Bokser ayaklanması sırasında devletlerin Çine kuvvet çıkarmalarına benzetilmekteydi⁶⁰³.

Rusya'nın Boğazlar'lar ilgili ikinci faaliyeti diplomatik nitelikli oldu. Rusya ilk önce, Türk kuvvetlerinin 29 Ekimde Lüleburgaz'da bozguna uğrayıp Çatalca'ya çekilmeleri üzerine, 1 Kasım'da Fransa ve İngiltere'ye başvurup, bu iki devletin, İstanbul'a yürümemesi hususunda Bulgaristan'a uyarı bulmalarını istedi. Bu sırada Bulgar Kralı Ferdinand ise, zafer kazanmış bir komutan olarak İstanbul'a girmeyi¹⁷⁰⁷ ve Ayasofya'da diz çöküp dua etmeyi⁶⁰⁸ düşlemekteydi. Rusya'nın endişesi Bulgarların İstanbul'a girmeleriydi. Bu sebeple, Fransa ve İngiltere, Rusya'nın isteğine yanaşmadılar. Çünkü, Balkanların sevinç çığlıkları attığı bir sırada, devletlerin müdahalesi, onur kırıcı olabilirdi. Fakat Rusya'ya da, tek başına teşebbüste bulunmakta serbest bırakular.

Bunun üzerine, müdahalede bulunma yerine, barış için aracılık konusu ortaya çıktı. Fakat bu sefer de Osmanlı Devletiyle Bulgaristan arasındaki sınır konusu gündeme geldi. Burada söz konusu olan İstanbul ve Edirne idi. Edirne'nin Bulgaristan'a verilip verilmemesi, tartışmanın birinci kısmıydı. İkinci kısım, ise,

⁶⁰⁰ Kura t, *Türkiye re Rusya*, s. 173.

⁶⁰⁶ aynı eser s. 173-175.

⁶⁰⁷ Poincare. *Les Balkans en Feu*, p. 296.

⁶⁰⁸ aynı eser, p. 303.

İstanbul Padişaha bırakılmakla beraber, sınırlarının nasıl olacağı idi. İlginçtir, İstanbul konusundaki tartışma da, “İstanbul ve civarı” ifadesinin Fransızca şeklinden doğmuştur. Sazanov, bunun için “Constantinople et *son rayon* ” derken, İngiltere ve hatta Fransa “Constantinople et *ses environs*” deyimini tercih etmekteydiler⁶⁰⁹. Bu tartışmalar sürerken, Kasım ayı sonunda Osmanlı Devletiyle Bulgaristan arasında mütareke görüşmeleri başlayınca, bir bakıma sorun çözümlenmiş oldu.

Boğazlarla ilgili kriz bu şekilde giderildiği sırada, bir başka kriz gelişmiş bulunmaktaydı. Bu da *Arnavutluk sorunu* ve bundan doğan krizdi. Arnavutların 1912 Mayısındanberi bağımsızlık için Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmış olduklarını daha önce belirtmiştik. Balkan Savaşı başlayınca, Sırlar önce Yeni Pazar sancağını ele geçirmişler, oradan güneye sarkarak Kuzey Arnavutluk topraklarına girerek, *Durazzo* veya Draç (bugünkü adı Durres) limanını işgal etmek suretiyle Adriyatik Denizi’ne çıkmışlardı. Sırbistan’ın denize çıkmasına Avusturya gayet şiddetli tepki gösterdi. Avusturya şimdi Arnavutluğun bağımsızlığı kozunu oynuyordu. Bağımsız bir Arnavutluk vasıtasıyla, Sırbistan üzerinde hem kuzeyden ve hemde güneyden bir baskı kurmak istiyordu. Sırbistan, kuzeyde Avusturya ve güneyde de Arnavutluk arasında sıkışıp kalırsa, Avusturya’ya kolay kolay kafa tutamazdı.

Avusturya’nın, Sırbistan’dan *Durazzo* limanından çıkmasını istemesi, bu devletle Avusturya arasında tam bir gerginliğe sebep oldu. Bu gerginlikte, Arnavutların kendileri ve İtalya da Avusturya’yı desteklediler. Müslüman olsun, Katolik veya Ortodoks olsun, bütün Arnavutlar Sırp egemenliği altına girme fikrini reddediyorlardı. Türk egemenliğinden kurtulup, Sırp egemenliği altına girmenin bir anlamı yoktu⁶¹⁰. Arnavutların temel amacı bağımsızlıktı.

İtalya da bağımsız bir Arnavutluk kurulmasını istiyordu. Fakat onun düşüncesi başkaydı. İtalya, bağımsız, fakat zayıf bir Arnavutluk istiyordu ki, böyle bir durumda Arnavutluğu kolayca ele geçirebilir ve Adriyatik Denizi’nin kapısı olan Otranto Boğazı’nın iki yakasına birden egemen olarak, bu denizi kapalı bir İtalyan gölü haline getirebilirdi. Bu bakımdan Brindisi’nin karşısındaki Valona İtalya için önemliydi. İtalya Valona’yı da kontrol altına aldığından, buradan Selânik’e bir demiryolu inşası ile, Yunanistan’ın güney Arnavutluğa sızmasını da önlemek istiyordu. Bütün bu sebeplerle, İtalya, bağımsızlık yerine, zayıf bir Türk egemenliği altındaki bir Arnavutluğu da tercih eder görünmekteydi⁶¹¹.

⁶⁰⁹ g_u tartışmalar için bak.: Poincare, *adı geçen eser*, p. 297 ve devamı.

⁶¹⁰ Fay, *adı geçen eser*, p. 397.

⁶¹¹ *aynı eser*, p. 398.

Sırbistan ise, Rusya, Fransa ve İngiltere'ye, Adriyatik'e yönelik kazançlarının elinden alınmak istenmesi halinde, silâhla karşı koyacağını bildirmekteydi⁶¹². Bu şekilde Avusturya ile Sırbistan arasındaki münasebetlerin gerginleşmesi üzerine, Avusturya'da askerler, Sırbistan'a karşı savaş açılmasını istediler. Avusturya ile yakın münasebetler içinde olan Romanya da, Bulgaristan'ın Tuna sınırlarında kendi lehine bazı değişiklikler yapılması şartıyla, bu savaşa katılmayı kabul etti. Almanya başlangıçta tereddüt ettiyse de, Üçlü İttifak'ın dayanışmasını ve gücünü göstermesi gerektiğini görerek, Avusturyaya tam destek verdi. Avusturya şimdi, "Büyük Sırbistan" idealine karşılık, "Büyük Arnavutluk"u gerçekleştirmek için, Işkodra ve Yanya'dan başka, İpek, Prizren gibi yerlerin de Arnavutluk sınırları içine dahil edilmesini istiyor ve "Işkodrasız, Yattıya'sız ve Prizren'siz bir Arnavutluk, kalbi ve midesi olmayan bir vücuda benzeyecektir" diyordu⁶¹³. Halbuki Yanya'ya Yunanistan, Işkodra ve Prizren'e de Sırbistan sahip olmak istiyordu.

Üçlü İtilâfa gelince: Bu blok, Üçlü İttifak'ın gösterdiği dayanışmayı gösteremedi. Bir defa, İngiltere, yani Lord Grey, Arnavutluk anlaşmazlığının Avusturya ile Sırbistan arasında bir savaş durumuna gelmesini "yazık" diye nitelendiriyor ve bu işin milletlerarası bir konferansta ele alınmasını istiyordu. Aynı zamanda, Avusturya üzerinde Almanya'nın etkisini de kullanmayı düşünmekteydi⁶¹⁴. Sazanov, 12 Kasım 1912 de, Fransa ve İngiltere'den, Sırbistan'a itidal tavsiyesinde bulunmalarını istediğinde, Poincare'nin cevabı, Rusya'nın Sırbistan üzerindeki etkisinin Fransa ve İngiltere'den çok daha fazla olması dolayısıyla bu konuda önce Rusya'nın teşebbüste bulunması gerektiği şeklindeydi⁶¹⁵. Bunun üzerine, Rusya, Sırbistan'a, bir Adriyatik limanı için kendisini bir savaşa sürükleyemeyeceğini bildirdi⁶¹⁶. Poincare, hâtıratında, "Durumun vahameti, Doğu savaşının ortaya çıkardığı çeşitli ve o derecede de karmaşık sorunların çözümü için, bütün Avrupa'nın bir uzlaşma aramasını ve bunun için de genel görüşmelere gidilmesini gerektirmekteydi" demekte idi⁶¹⁷.

Görülüyor ki, İngiltere ve Fransa, bir Adriyatik limanı için, Üçlü İttifak ile bir çatışmaya girip, bir savaşın çıkmasını hiç arzu etmemişlerdir. Ama şu da bir gerçek ki, "Adriyatik limanı" denen küçük sorun, 1912 yılı sonunda iki bloku tam manasiyle karşı karşıya getirmiş ve İngiltere ve Fransa'nın soğukkanlı tutumu ile, öbür taraftan da Almanya'nın katkısı ile, kriz giderilebilmiştir.

⁶¹² Poincare, *aynı eser*, p. 313.

⁶¹³ Fay, *aynı eser*, p. 398.

⁶¹⁴ Poincare, *adı geçen eser*, p. 317.

⁶¹⁰ Poincare, *aynı kaynak*, p. 325.

Bütün bu tartışmalar olurken, Arnavutlar da 28 Kasım 1912 günü Valona'da bağımsızlıklarını ilân edip, İskenderbey'in çift başlı kartallı bayrağını göndere çektiler. Tarafsız ve bağımsız Arnavutluk, varlığını Avusturya ve İtalya'ya borç-luydu. 16 Aralıkta Londra'da toplanan Elçiler Konferansı da bu bağımsızlığı onayladı.

Lâkin, Arnavutluk krizi, gerek Üçlü İttifak, gerek Üçlü İtilâf üzerinde iz bırakmadan geçmedi. Arnavutluğun bağımsızlığı dolayısıyla, Rusya'nın Belgrad elçisi Hartwig, “*Türkiye sorunu çözüldü, şimdi sıra Avusturya’da*” diyordu^{618 619 620}. Buna karşılık, Kasım ayı sonlarına doğru Almanya’!) ziyaret eden Avusturya-Macaristan veliahdı François-Ferdinand’a, İmparator II. Wilhelm, Avusturya-Macaristan’ın prestiji söz konusu olursa, bir dünya savaşından çekinmeyeceğini söylemiştir⁶¹⁰. İngiltere de Berlin’e, bir çausma halinde İngiltere’nin tarafsızlığına güvenmemek gerektiğini bildirmişti⁶²⁰. Fransa ise, bir “Adriyatik limanı” için savaşa yanaşmamışsa da, daha ciddi bir krizde müttefiki Rusya’yı yalnız bırakmak niyetinde değildi.

Diğer taraftan, ilginçtir, 1908 Bosna-Hersek krizinde olduğu gibi, 1912 Arnavutluk krizinde de, iki bloku karşı karşıya getiren devlet Sırbistan’dı. 1914 yazındaki krizin de kahramanı Sırbistan olacak ve 1908 ve 1912 den farklı olarak, Avusturya’nın bu sefer Sırbistan’ı “ezmeye” karar vermesi karşısında, bloklar, geri değil de ileri adım atınca, büyük savaş patlak verecektir.

Arnavutluk veya Adriyatik krizi, Balkan İttifakı’nın çözülmesinde de ilk adımı meydana getirdi. Sazanov, 9 Kasım’da, “Balkan İttifakının başındaki” Bulgaristan’a, Sırlar nezdinde teşebbüste bulunup, bir Adriyatik limanı için, bütün toprak kazançlarını tehlikeye atmamaları için uyarıda bulunmasını söylemiş ve Bulgaristan da bu yolda hareket edince, Sırlar, Bulgaristan’ın kendilerini desteklememiş olmasında dolayı kızmışlardı. Bunun dışında, Sırların Makedonya’dan da toprak istemeleri de, Bulgaristan’ın canını sıktı. Ayrıca, Bulgaristan’ın Atina elçisi de 17 Kasım tarihli raporunda, Dörtlü Balkan İttifakı içinde, Yunanistan ile Sırbistan’ın bir “ikili” ittifak için çalışmalarına başladığını bildirmekteydi. Buna paralel olarak, Sırlar ve Yunanlılar, Makedonya’da Bulgaristan aleyhine faaliyete başlamışlardı⁶²¹. Balkan İttifakı’ndaki bu çözülme, bundan sonra ve özellikle barış konferansında, artarak devam edecektir.

Bütün bu diplomatik karmaşa devam ederken, Osmanlı Devleti’nin 3 Aralık 1912 de mütareke imzaladığı haberi geldi.

⁶¹⁸ Fay, *adı geçen eser*, Tome I, p. 397,155 no.lu not.

⁶¹⁹ Helmreich, *adı geçen eser*, p. 241.

⁶²⁰ *aynı eser*, p. 235.

⁶²¹ Guechoff, *adı geçen eser*, p. 61-62.

Osmanlı Devleti, Terkos-Büyükçekmece gölleri arasındaki Çatalca hattına yerleştikten sonra, İstanbul'u korumak için, Anadolu'dan gedrilen taze kuvvetlerle burada kuvveü bir savunma kurmaya çalıştı. Bulgarlar ise, İstanbul'a girmek amacı ile, 17 Kasım 1912 de Çatalca savunmasını kırmak için taarruza kalktılar. Taarruz ve şiddetü muharebeler 19 Kasım'a kadar sürdü. Bulgarlar 10 bin kişilik bir kayıp vermelerine rağmen, bu hattı sökemiyeceklerini görünce, taarruzu durdurdular. Çatalca muharebesi İstanbul halkını çok heyecanlandırdı. Top sesleri İstanbul'dan duyuluyordu. Bu hat düşerse, İstanbul da düşmüş olacaktı. Avrupa devletleri de İstanbul'un Bulgarların eline geçmesi ihtimalinden telâşlandılar. Bulgar taarruzu başarısız kalınca herkes rahadadı.

Daha Lüleburgaz bozgunu sırasında Osmanlı Devleti Bulgaristan'a mütareke teklif etmiş, lâkin cevap alamamıştı. Şimdi Bulgarlar Çatalca taarruzunu başaramayınca mütarekeye razı oldular ve mütareke 3 Aralık 1912 de imzalandı. Bulgaristan, aynı zamanda Sırbistan ve Karadağ adına da mütareke imza etti. Yunanlılar da mütareke görüşmelerine katılmışlardı. Fakat çok ağır şartlar ileri sürdüklerinden ve Osmanlı Devleti de bunları kabul etmediğinden, yunanlılar çekilip gittiler. Mütareke imzalandığı sırada, *Edirne*, *Yanya* ve *Işkodra* kuşatma altında bulunuyor ve düşmana direnmeye devam ediyordu.

Mütarekeye göre, Osmanlı Devleti Karadeniz'de Bulgar limanlarına uyguladığı ablukayı kaldıracak ve Bulgar trenleri de Edirne'den geçerek Çatalca'daki ordu ile bağlantı kurabilecekti. Barış görüşmeleri 20 gün içinde Londra'da başlayacaktı Barış olmazsa, mütarekenin sona erme gün ve saatini, her iki taraf, birbirlerine 4 gün önce bildirecekti.

Londra barış görüşmelerine geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nden meydana gelen bir iç olayı, Bâbiâli Baskını'nı belirtelim.

5. BÂBİÂLİ BASKINI⁶²²

Daha önce de söylediğimiz gibi, İttihad ve Terakki, 1912 Temmuzundan beri iş başından çekilmiş bulunuyordu. Göreve gelen yeni Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, Balkan Savaşı çıktıktan sonra çekildi ve yerine Kâmil Paşa kabinesi geldi. Fakat, İttihad ve Terakki dışından kurulan her iki hükümet de, sağlam bir tabana sahip değildi. Her iki hükümetin de dayanağı, ülkede İttihad ve Terakki'ye karşı duyulan hoşnutsuzluk olmuştu. Fakat bu hoşnutsuzluk unsuru da fazla devam etmedi. Balkan Savaşı'nın patlaması ve savaşın ilk günlerinden itibaren Türk kuvvetlerinin peş-peşe yenilgilere uğraması, İttihad ve Terakki'ye kuvvetli bir propaganda silâhı verdi. Bu propaganda, özellikle iki noktaya daya- ⁶²²

⁶²² Bu kısmı, Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 2, s. 254-271 den özetledik. Olayın çok daha ayrıntılı anlatımı için bak.: Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1975. Eserin büyük kısmı, Bâbiâli Baskını'nın öncesini ve sonrasını anlatmaktadır.

nıyordu. Birincisine göre, İttihad ve Terakki iş başında iken Ordu'ya önem vermiş ve onu düzeltmeye çalışmıştı. Fakat, kendisinden sonra gelenler orduyu ihmal ederek bu yenilgilerin meydana gelmesine sebep olmuştu. İttihad ve Terakki'ye mensup bir çok değerli subay ve komutanların yerlerinin değiştirilmesi sonucu ordu zayıflatılmıştı.

Propagandanın ikinci dayanağı *Edirne* sorunuydu. Osmanlı Devletü'nin eski başkenti olması dolayısıyla, Edirne'nin Türklerin gözündeki özel bir değeri ve önemi vardı. Mütareke imzalandıktan sonra, barışın şartları konusunda, Almanya hariç, bütün Avrupa devletleri, İstanbul hükümetine, Edirne'yi Bulgaristan'a terketmesi konusunda tavsiyelerde bulunmuşlardı. Tabiiyle bu konu, Türk kamu oyunu ve Türk basınını birinci derecede ilgilendiriyordu. İşte bu sebepten, İttihad ve Terakki Edirne sorununu kendi lehine bir propaganda silâhı olarak kullanmaya başladı. Kâmil Paşa hükümetinin Edirne'yi düşmana teslim edeceği söylentisini yayıyor ve kendisi iktidara geçerse, Edirne'yi terketmeyeceği gibi, Osmanlı Devleti'ni de içinde bulunduğu güç durumdan kurtaracağını söylüyordu.

İttihad ve Terakki'nin bu faaliyetine karşılık, Kâmil Paşa hükümeti içinde de bir birlik yoktu. Hükümetin bazı üyeleri İttihad ve Terakki'ye düşman, bazıları çekimser, bazıları ise İttihad ve Terakki'ye yakındı. Daha garibi, İttihad ve Terakki'nin düşmanlarından olan Harbiye Nâzım Nâzım Paşa bile, başlangıçta Halaskâran Grubu'na dayanmış iken, durumunu kuvvetlendirmek için bu sıralarda İttihad ve Terakki ile bir yakınlık kurmaya çalışıyordu. Türk kamu *oyu* ise parçalanmış durumdadır.

Durum bu safhada iken, başlarında Enver Bey ve Talât Bey gibi İttihad ve Terakki ileri gelenlerinin bulunduğu 30-40 kişilik bir İttihad ve Terakki grubu, 23 Ocak 1913 günü öğleden sonra, kabinenin toplantı halinde bulunduğu Bâbüâlîye bir baskın yaptı. Orada bulunan muhafız askerler ise, bu işe seyirci kaldılar. Baskın sırasında çıkan küçük bir çarpışmada, Kâmil Paşa ile Nâzım Paşa'nın yaverleri ve bir komiser ile baskıncılardan bir kişi öldü. Gürültü üzerine dışarı çıkan Harbiye Nâzım Nâzım Paşa, Enver Bey'e çıkışırken, İttihad ve Terakki'ye bağlı subaylardan Yakup Cemil Bey tarafından vurularak öldürüldü⁶²³. Baskıncıların duruma hâkim olması üzerine, Enver ve Talât Beyler, o sırada odasında bulunmakta olan Sadrazam Kâmil Paşa'nın yanına giderek kendisini zorla istifa ettirdiler. Kâmil Paşa, istifasında, "cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine" diyerek istifa gerekçesini belirtmiş olduğu halde, Enver ve Talât

⁶²³ Bâbüâlî Baskını bugün de tam aydınlanmış bir olay değildir. O sırada Mâbeyn Başkâtibi (Saray Genel Sekreteri) Ali Fuad Türkgeldi, hatıratında (Görüp *İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yaşımı, 1984 (3. baskı), s. 79-80), Enver Beyin, Nâzım Paşa'nın vurulması konusunda, kendisine, "Bizim maksadımız Nâzım Paşa'yı vurmaktır değildi. Bir yanlışlık olarak vuruldu" derken, Talât Paşa'mın da, "Biz ona Sadaret teklif ettik" dediğini belirtmektedir.

Beyler bir de buna "ahali" kelimesini ilâve ettirmişlerdir⁶²⁴ * *. Bu suretle, Sadrazamın halktan gelen tepki üzerine istifa etmiş olduğu izlenimi verilmek istenmiştir. Nitekim, Dahiliye Nezareti'ne (içişleri Bakanlığı) giden Talât Beyde, vilâyetlere gönderdiği genelgelerde, Kâmil Paşa hükümetinin, Edirne ve Adalan düşmana bırakmak istemesi üzerine, halkın galeyana gelerek Bâbîâli önünde gösterilerde bulunduğunu ve bunun sonucu olarak da hükümetin istifa ettiğini bildirdi.

Baskından sonra Enver Bey ve Talât Bey Padişah'a giderek Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlığa tayinini bildiren fermanı aldılar. Bu suretle altı aylık bir süreden sonra İttihad ve Terakki tekrar işbaşına geliyordu ki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iktidarda kalacaktır. Yeni hükümeti Mahmut Şevket Paşa kurmakla beraber, Bâbîâli Baskım'm yapan Enver ve Talât BŞyler, kabinede görev almadılar. Bu şekilde hareketi, duruma daha uygun buldular.

6. BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE KESİLMESİ

3 Aralık 1912 de mütarekenin imzası üzerine, 13 Aralık 1912 de Londra'da Osmanlı Devletiyle, diğer savaştan taraflar arasında barış görüşmeleri başladı. Bu görüşmelerin amacı, Osmanlı Devletiyle Balkan devletleri arasındaki sınır ve toprak sorunlarını çözmektir.

Bu görüşmelere paralel olarak, 17 Aralıktan itibaren, büyük devletlerin Londra'daki elçileri arasındaki bir konferans da, Yunanistan ile Karadağ'a sınırdaş olan Arnavutluk sorununu ele aldı. Elçiler Konferansı, Arnavutluğun bağımsızlığını kabul etti. Bu , Sırbistan'ın Adriyatikten uzaklaştırılması demektir. Bununla beraber, konferansın kararlarına göre, Sırbistan'ın Arnavutluk'ta bir ticaret limanı olacak ve bu limanı demiryolu ile Sırbistan'a bağlayabilecekti. Bunun dışında Arnavutluk ile ilgili çözümlenmesi gereken başka sorunlar da vardı.

Söylediğimiz gibi, Arnavutluk konusunda karara varılmayan başka noktalar da vardı. Fakat bunlar bırakılarak , elçiler konferansında Ege Denizi adaları sorununa geçildi. Yunanistan, deniz gücü sayesinde, özellikle kuzey Ege adalarını ele geçirdi. Bazı adaların Yunanlılara direnmelerine rağmen. Fakan adalar konusunda birinci plânda gelen, Çanakkale Boğazı'na eğmen bulunan, İmroz (Gökçeada), Bozaada, Limni ve Semendire (Semadirek veya Samotraki) adalarıydı. Rusya bu adaların zayıf bir Osmanlı Devleti'nin elinde kalmasını tercih ediyordu. İngiltere ve Fransa ise, bu adaların Yunanistan'a verilmesini istiyorlardı. Bu suretle, Boğazlar'a hâkim olmak isteyen Rusya'nın, bu adaların kontrolünü ele geçirmesini önlemek istiyorlardı⁶²⁹.

⁶²⁴ *Görüp İştiklerim*, s. 78.

⁶²⁰ Bak.: Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu (Aegean Question)*, Vol. I: 1912-1913, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1976, p. 358-359.

Beyler bir de buna "ahali" kelimesini ilâve ettirmişlerdir⁶²⁴. Bu suretle, Sadrazamın halktan gelen tepki üzerine istifa etmiş olduğu izlenimi verilmek istenmiştir. Nitekim, Dahiliye Nezareti'ne (içişleri Bakanlığı) giden Talat Beyde, vilâyetlere gönderdiği genelgelerde, Kâmil Paşa hükümetinin, Edirne ve Adaları düşmana bırakmak istemesi üzerine, halkın galeyana gelerek Bâbîâlî önünde gösterilerde bulunduğunu ve bunun sonucu olarak da hükümetin istifa ettiğini bildirdi.

Baskından sonra Enver Bey ve Talât Bey Padişah'a giderek Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlığa tayinini bildiren fermanı aldılar. Bu suretle altı aylık bir süreden sonra İttihad ve Terakki tekrar işbaşına geliyordu ki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iktidarda kalacaktır. Yeni hükümeti Mahmut Şevket Paşa kurmakla beraber, Bâbîâlî Baskını'nı yapan Enver ve Talât Beyler, kabinede görev almadılar. Bu şekilde hareketi, duruma daha uygun buldular.

6. BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE KESİLMESİ

3 Aralık 1912 de mütarekenin imzası üzerine, 13 Aralık 1912 de Londra'da Osmanlı Devletiyle, diğer savaşan taraflar arasında barış görüşmeleri başladı. Bu görüşmelerin amacı, Osmanlı Devletiyle Balkan devletleri arasındaki sınır ve toprak sorunlarını çözmektir.

Bu görüşmelere paralel olarak, 17 Aralıktan itibaren, büyük devletlerin Londra'daki elçileri arasındaki bir konferans da, Yunanistan ile Karadağ'a sınırdaş olan Arnavutluk sorununu ele aldı. Elçiler Konferansı, Arnavutluğun bağımsızlığını kabul etti. Bu , Sırbistan'ın Adriyatikten uzaklaştırılması demektir. Bununla beraber, konferansın kararlarına göre, Sırbistan'ın Arnavutluk'ta bir ticaret limanı olacak ve bu limanı demiryolu ile Sırbistan'a bağlayabilecekti. Bunun dışında Arnavutluk ile ilgili çözümlenmesi gereken başka sorunlar da vardı.

Söylediğimiz gibi, Arnavutluk konusunda karara varılmayan başka noktalar da vardı. Fakat bunlar bırakılarak , elçiler konferansında Ege Denizi adaları sorununa geçildi. Yunanistan, deniz gücü sayesinde, özellikle kuzey Ege adalarını ele geçirdi. Bazı adaların Yunanlılara direnmelerine rağmen. Fakan adalar konusundaa birinci plânda gelen, Çanakale Boğazı'na eğmen bulunan, İmroz (Gökçeada), Bozaada, Limni ve Semendire (Semadirek veya Samotraki) adalarıydı. Rusya bu adaların zayıf bir Osmanlı Devleti'nin elinde kalmasını tercih ediyordu. İngiltere ve Fransa ise, bu adaların Yunanistan'a verilmesini istiyorlardı. Bu suretle, Boğazlar'a hâkim olmak isteyen Rusya'nın, bu adaların kontrolünü ele geçirmesini önlemek istiyorlardı⁶²⁵.

⁶²⁴ *Görüp İştiklerim*, s. 78.

⁶²⁵ Bak.: Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu (Aegean Question)*, Vol. I: 1912-1913, Türk Tarih Kurumu Yayın, 1976, p. 358-359.

Elçiler Konferansı bu konular üzerindeki görüşmelerine devam ederken, asıl barış konferansı da 6 Ocak 1913 de bir sonuca yaramadan kesildi⁶²⁶. Zira, sınırlar sorununda Osmanlı Devletiyle Balkanlılar anlaşamadı. Osmanlı Devleti başlangıçta şu teklifleri ileri sürdü: Makedonya'ya özerklik verilecek ve başına bir Hıristiyan Vali tayin edilecekti. Fakat Edirne ve bütün Trakya Osmanlı Devleti'nde kalacaktı.

Buna karşılık Balkanlılar, Gelibolu yarımadası hariç, Tekirdağ'ın kuzeyindeki bir noktadan, Karadeniz'de Midye'ye uzanan bir çizginin baısında bulunan bütün toprakların kendilerine bırakılmasını istediler. İki tarafın istek ve iddiaları arasında bu derece aykırılık vardı. Nihayet Osmanlı Devleti, Londra Konferansı'mn 1 Ocak 1913 günlü oturumunda, şu teklifleri ileri sürdü: 1) Osmanlı Devleti, Edirne'nin batısında bulunan bütün toprakları terketmeyi kabul etmektedir. 2) Edirne Vilâyeti Osmanlı Devletinin doğrudan doğruya egemenliği altında kalmakla beraber, sınır konusunda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan aralarında anlaşacaklardır. 3) Osmanlı Devleti Ege adalarından hiç birini terketmeye niyetli olmamakla birlikte, bu konuda Büyük Devletlerle bu konuda müzakereye hazırdır. 3) Osmanlı Devleti Büyük Devletlerin Girid konusunda alacağı kararı kabule hazırdır. 4) Osmanlı Devleti'nin bu teklifleri, birbirinden ayrılmayan tam bir bütündür⁶²⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu uzlaştırıcı tekliflerine rağmen, Balkanlılar Edirne'nin bırakılması üzerinde ısrar ettiler⁶²⁸. Osmanlı Devleti de Edirne'den vazgeçmeyince, barış görüşmeleri 6 Ocak 1913 de kesildi.

Bu barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti, Ege adalarından hiç birini terketmeye yanaşmamıştı. Lâkin 2 Ocak 1913 de Konferans, bahis konusu adaların Yunanistan'a verilmesini kabul etti⁶²⁹. Çünkü bu konuda Rusya da fikir değiştirdiği gibi, Almanya ve Avusturya da bu konuda fazla itirazda bulunmadılar⁶³⁰.

Osmanlı Devleti ile Balkanlılar arasındaki barış görüşmelerinin kesilmesi, Avrupa devletlerinin telâşına sebep oldu. Çünkü, savaşın yeniden başlaması ihtimali ortaya çıkıyordu. Üçlü İttifak ve Üçlü İtilâf devletlerinin, 17 Ocak 1913 de Osmanlı Devleti'ne verdikleri altı imzalı ortak bir notada⁶³¹, savaşın başlamasını istemediklerini, kendilerinin tavsiyesine aykırı olarak Osmanlı Devleti savaş başlatacak olursa, İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarının dahi kaderinin söz konusu olabileceği, barışı bozmaz ise devletlerin kendisine her türlü yardımı yapacağını, barışın korunması için de, Osmanlı Devleti'nin Edirne'den

⁶²⁶ Londra Barış Konferansı ile ilgili belgeler için bak.: *aynı kaynak*, p. 371^410.

⁶²⁷ *aynı kaynak*, p. 383-384.

⁶²⁸ Bak.: *aynı kaynak*, p. 391.

⁶²⁹ Bak.: *aynı kaynak*, p. 397-398.

⁶³⁰ Bak.: *aynı kaynak*, p. 394.

⁶³¹ Notanın metni: *aynı kaynak*, p. 465.

vazgeçmesi ve Ege adalarının kaderini tayin işini de devletlere havale etmesi gerektiğini, bunları yapmazsa, devletlerin hiç bir yardımına güvenemeyeceğini bildirdiler. Devletler bu nota ile de yetinmeyip, Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarına da devam ettiler. Bâbiâli baskını olduğu sırada, kabine devletlerin bu notasına verilecek cevabı müzakere etmekteydi.

Mahmut Şevket Paşa hükümeti 30 Ocak 1913 de verdiği cevapta¹¹³², Edirne'nin tarihî bir başkent olması, İmparatorluk ile koparılamıyacak ("indissoluble") bağları bulunması ve şehrin terkedilmesi halinde kamu oyunda büyük kaynaşmaya sebep olması ihtimali dolayısıyla terkedilmişinin mümkün olmadığı, yalnız, Osmanlı Devleti'nin "barışçı zihniyetinin" bir işareti olarak, Edirne'nin, Meriç'in sağ kıyısında kalan kısmının kaderini büyük devletlere bırakabileceğini, buna karşılık Ege adaları konusunda tâviz veremeyeceğini, çünkü söz konusu adaların, hem Çanakkale Boğazı'nın ve hem de Anadolu kıyılarının güvenliği açısından son derece önemli olduğunu bildirdi. İlginç bir nokta olmak üzere, Osmanlı Devleti cevabî notasında, bir de kapitülâsyonların kaldırılmasını istemekteydi.

Osmanlı Devleti'nin bu red cevabı üzerine, 3 Şubatta muharebeler yeniden başladı. Fakat bu seferki muharebeler de Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir gelişme gösterdi. Bir yandan Çatalca'da muharebeler devam ederken, öte yandan da Bulgarların arkasına düşmek ve Edirne'yi kurtarmak için Şarköy'e asker çıkarıldı. Lâkin bundan da bir sonuç alınmadı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti, özellikle İngiltere nezdinde teşebbüse geçerek 20 Şubattan itibaren barış aramaya başladı. Edirne'yi bırakmayı kabul ediyor ve devletlerin aracılığını istiyordu. Çünkü, bu yenilgiler üzerine İstanbul konusu yine gündeme geldi. Hatta Bulgarlar, Rusya'dan, İstanbul'u geçici olarak ele geçirmeleri ve sonra bu şehri Rusya'ya teslim etmeleri hususunda Rusya'nın iznini istediyseler de, kendisinin yarattığı küçük bir devletin, İstanbul'u, bir büyük devlet olan Rusya'ya hediye etmesi gibi bir durumu Rusya kabullenemedi^{632 633}.

Görülüyor ki, Edirne'yi kurtarmak için iş başına geçen Mahmut Şevket Paşa ve İttihad ve Terakki de Edirne'yi kurtaramamıştı. Bu başarısızlığın halkın tepkilerine sebep olması ve karışıklık çıkması ihtimaline karşı, hükümet, kendisini korumak üzere bir takım milis kuvvetleri kurma yoluna bile gitti⁶³⁴.

Bu yenilgilerin ardından, kuşatma altındaki şehirlerden Yanya 6 Martta Yunanlılara, Edime 26 Martta Bulgarlara ve İşkodra da 23 Nisanda Karadağlılara teslim oldu.

⁶³² Cevabın metni: *aynı kaynak*, p. 497-199.

⁶³³ Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 2, Kısım 2, s. 301.

⁶³⁴ İngiliz elçisi Lovvther'in Grey'e 16 Şubat 1913 tarihli teli. *Ege Sorunu*, Cilt I, p. 527.

vazgeçmesi ve Ege adalarının kaderini tayin işini de devletlere havale etmesi gerektiğini, bunları yapmazsa, devletlerin hiç bir yardımına güvenemeyeceğini bildirdiler. Devleüer bu nota ile de yetinmeyip, Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarına da devam ettiler. Bâbîâlî baskını olduğu sırada, kabine devletlerin bu notasına verilecek cevabı müzakere etmekteydi.

Mahmut Şevket Paşa hükümeti 30 Ocak 1913 de verdiği cevapta⁶³², Edirne'nin tarihî bir başkent olması, imparatorluk ile koparılamiyacak (“indissoluble”) bağları bulunması ve şehrin terkedilmesi halinde kamu oyunda büyük kaynaşmaya sebep olması ihtimali dolayısıyla terkedilmişinin mümkün olmadığı, yalnız, Osmanlı Devleti'nin “barışçı zihniyetinin” bir işareti olarak, Edirne'nin, Meriç'in sağ kıyısında kalan kısmının kaderini büyük devletlere bırakabileceğini, buna karşılık Ege adaları konusunda tâviz veremeyeceğini, çünkü söz konusu adaların, hem Çanakkale Boğazı'nın ve hem de Anadolu kıyılarının güvenliği açısından son derece önemli olduğunu bildirdi. İlginç bir nokta olmak üzere, Osmanlı Devleti cevabî notasında, bir de kapitülâsyonların kaldırılmasını istemekteydi.

Osmanlı Devleti'nin bu red cevabı üzerine, 3 Şubatta muharebeler yeniden başladı. Fakat bu seferki muharebeler de Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir gelişme gösterdi. Bir yandan Çatalca'da muharebeler devam ederken, öte yandan da Bulgarların arkasına düşmek ve Edirne'yi kurtarmak için Şarköy'e asker çıkarıldı. Lâkin bundan da bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti, özellikle İngiltere nezdinde teşebbüse geçerek 20 Şubattan itibaren barış aramaya başladı. Edirne'yi bırakmayı kabul ediyor ve devletlerin aracılığını istiyordu. Çünkü, bu yenilgiler üzerine İstanbul konusu yine gündeme geldi. Hatta Bulgarlar, Rusya'dan, İstanbul'u geçici olarak ele geçirmeleri ve sonra bu şehri Rusya'ya teslim etmeleri hususunda Rusya'nın iznini istediyseler de, kendisinin yarattığı küçücük bir devletin, İstanbul'u, bir büyük devlet olan Rusya'ya hediye etmesi gibi bir durumu Rusya kabullenemedi⁶³³.

Görülüyor ki, Edirne'yi kurtarmak için iş başına geçen Mahmut Şevket Paşa ve İttihad ve Terakki de Edirne'yi kurtaramamışü. Bu başarısızlığın halkın tepkilerine sebep olması ve karışıklık çıkması ihtimaline karşı, hükümet, kendisini korumak üzere bir takım milis kuvvetleri kurma yoluna bile gitti⁶³⁴.

Bu yenilgilerin ardından, kuşatma alundaki şehirlerden Yanya 6 Martta Yunanlılara, Edime 26 Martta Bulgarlara ve İşkodra da 23 Nisanda Karadağlılara teslim oldu.

⁶³² Cevabın metni: aynı kaynak, p. 497-499.

⁶³³ Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 2, Kısım 2, s. 301.

⁶³⁴ İngiliz elçisi Lowther'in Grey'e 16 Şubat 1913 tarihli teli. *Ege Soymu*, Cilt 1, p. 527.

7. LONDRA BARIŞI

Osmanlı Devleti Şubat sonlarında barış istemekle beraber, barışın imzası Mayıs ayının sonunu buldu. Devletler 29 Martta Bulgaristan'a ve 31 Martta da Osmanlı Devletine verdikleri ortak notalarda, barışın esasları olarak şunları bildirdiler⁶³⁵: 1) Osmanlı Devleti'nin Avrupa sınırı Trakya'da Midye-Enez çizgisi olacaktır. Arnavutluk hariç, bu çizginin baüсындаki bütün topraklar Balkanlı mütefiklere terkedilecek. Arnavutluğun sınırlarını ise devletler çizecek. 2) Ege Adalarının kaderi yine devletler tarafından tayin edilecek. 3) Türkiye, Girid Adası üzerindenki bütün haklarından vazgeçecek. 4) Savaş tazminatı söz konusu değildir. Balkanlılar 5 Nisan'da verdikleri cevapta, Midye-Enez çizgisini kabul etmekle beraber, bunu kesin bir çizgi olarak kabul etmediler. İkinci olarak, Ege Adalarının tamamen Balkanlılara, yani Yunanistan'a bırakılmasını istediler. Arnavutluğun sınırları da peşinen bilinmeliydi. Ve son olarak, Balkanlılar savaş tazminatı da istediler⁶³⁶.

Devletler Balkanlıların bu isteklerini kabul etmediler. Bir yandan bu sebepten, diğer yandan da, şimdi Makedonya'nın paylaşılması konusunda aralarında anlaşmazlık çıkmaya başlamasından, Balkanlılar, devletlerin yukarıda belirlediğimiz dört anlaşma esasını aynen kabul etmek zorunda kaldılar ve *Londra Barışı* denen barış antlaşması da 30 Mayıs 1913 de imzalandı⁶³⁷.

8. MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ

Londra barışı ve Edirne'nin elden gitmesi, Osmanlı Devleti'nin iç durumu yeniden karıştırdı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913 günü, Beyazıt meydanında otomobilinde iken öldürüldü. Bu öldürme olayı, şüphesiz ortalığı karıştırmak ve İttihad ve Terakki'yi yıpratmak ve yıkmak amacına yönelik. Lâkin bu amaç gerçekleşmemiştir. Bu suikast de o dönemin yeteri kadar aydınlanmamış olaylarından biridir.

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine, Sadrazamlığa Mısırlı Prens Sait Halim Paşa getirildi. Yeni Sadrazam dışişlerini de üzerine aldı. Ahmet İzzet Paşa Harbiye ve Talât Bey de Dahiliye Nâzırı oldular. Sait Halim Paşa'nın fazla tanınmamış bir kişi olması, İttihad ve Terakki'nin hükümet üzerindeki etkinliğini daha da arttıracak ve kabinenin en nüfuzlu üyesi Talât Bey olacaktır.

Bu olayın bir diğer sonucu da, politikanın orduya yeniden ve daha fazla bu-laşmaya başlamasıdır. Hatta bir çok subaylar, hükümetin şu veya bu üyesinin kim olacağına dahi karışmaya başlamışlardır. Balkanlılar arasında çıkacak olan

⁶³⁵ Her iki notanın metinleri: *Ege Sorunu*, Cilt I, p. 578 ve 579.

⁶³⁶ Bayur, *aynı eser*, Cilt 2, Kısım 2, s. 306-307.

⁶³⁷ Londra Barışının metni: *Ege Sorunu*, Cilt I, p. 651-654; Bayur, *aynı eser*, s. 313; Larmeroux, *adı geçen eser*, Tome II, p. 307-308.

İkinci Balkan savaşından yararlanarak Edirne'nin geri alınmasında bu subaylar önemli rol oynayacaklar ve bu da ordunun politikadaki rolünün daha fazla artmasına sebep olacaktır.

9. İKİNCİ BALKAN SAVAŞI

Birinci Balkan Savaşı, Balkanlar'da bir hayli karmaşık kombinezonların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu karmaşıklık ise, özellikle iki toprak üzerinde yoğunlaştı: Arnavutluk ve Makedonya.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sırbistan, Arnavutluk üzerinden Adriyatik'e çıkmaya çalışırken, Avusturya da, bağımsız ve büyük bir Arnavutluk kurmak suretiyle, Sırbistan'ın yolunu tıkamaya karar vermiş ve İtalya da, kendisinin Arnavutluk üzerindeki emelleri açısından, Avusturya'ya destek vermişti. Arnavutluk konusunun tartışma noktalarından biri, Arnavutluk sınırları dolayısıyla, *İşkodra* sorunu idi. Londra'daki Elçiler Konferansı, 5 Mayıs 1913 te, *İşkodra*'yı Arnavutluğa verdi ve Karadağ da bunu kabullenmek zorunda kaldı. Fakat, Avusturya'nın, Arnavutluğun sınırlarını Sırbistan aleyhine genişletmek için, *Dakoviça*, *Debre* (Debra) ve *Prizrerii* de Arnavutluk sınırları içine katma çabaları sonuç vermedi ve Elçiler Konferansı bu yerleri Sırbistan'a bıraktı. Keza, Yunanistan da, Ortadoks Arnavutların yoğun bulunduğu güney Arnavutluk'tan toprak almak istediysede, Elçiler Konferansı bunu da kabul etmedi.

Arnavutluk sınırları sorunu bu şekilde çözümlenince, Avusturya ve İtalya, 8 Mayıs 1913 te yaptıkları bir anlaşma ile⁶³⁸, Arnavutluğu nüfuz bölgelerine ayırdılar. Anlaşmaya göre, eğer bu nüfuz bölgelerindeki faaliyetleri dolayısıyla, bir üçüncü devletin müdahalesi ile karşılaşarlarsa, o zaman Arnavutluğu işgal edebilecekleri gibi, bu anlaşma, iki devlet arasında bir ittifak haline gelecekti. Bu ittifakın gerekçesi, Avusturya'nın Sırbistan'dan, İtalya'nın ise, yine aynı toprağa göz koymuş olan Yunanistan'dan çekinmesiydi.

Arnavutluk konusu, Elçiler Konferansının 29 Temmuz 1913 toplantısında kesin sonuca bağlandı. Buna göre^{038 039}: 1) Arnavutluk 6 büyük devletin garantisi altında, bağımsız ve egemen bir prensliktir. Osmanlı Devletiyle Arnavutluk arasında her türlü hukukî bağ sona ermiştir. 2) Arnavutluk tarafsızdır ve bu tarafsızlık 6 büyük devletin garantisi altındadır. 3) Bundan sonraki hükümler ise, Arnavutluk Prensiği'nin düzenlenmesine ait bulunuyordu.

Arnavutluk sorununun bu şekilde çözümü ile, Sırbistan Adriyatik'ten uzaklaştırılmış olmaktadır ki, hiç şüphesiz bu, Avusturya diplomasisinin zaferiydi.

⁰³⁸ Bak.: Bayur, *aynı eser*, Cilt 2 , Kısım 2, s. 341-342.

⁰³⁹ *aynı eser*, s. 342.

Arnavutluk sorunu bu şekilde bir sonuca ulaşmakla beraber, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan, yani *Balkan İttifakı*'nın üç temel üyesi arasında, daha 1912 Kasımından itibaren oluşmaya başlayan *Makedonya Sorunu* böyle olmadı ve bu üç devleti, *İkinci Balkan Savaşı* dediğimiz, birincisinden daha büyük ve kendi aralarındaki bir çatışmaya sürükledi. Esasında bu üç devlet, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesiyle bıraktığı büyük boşluğu ve ortaya çıkan dengesizliği, sadece kendisi doldurmak istedi. Veya, pastadan en büyük parçayı kendisi almak istedi. 1913 yazındaki *Makedonya Kavgası*'nın temel sebebi budur.

Mamafih, şunu da belirtmek gerekir ki, ittifakların çabucak unutulup, Makedonya Kavgasının başlamasında, Osmanlı Devleti'nin, muharebe alanlarında beklenmedik bir şekilde, çabucak bozulması da önemli bir faktör olmuştur. Ortaya çıkan durumu kendileri de beklememişlerdi.

İlk savaşın sonunda, hem Bulgaristan ve hem de Yunanistan, Selânik'i ele geçirmek istemiş, fakat Yunanlılar Bulgarlardan daha çabuk davranıp Kasım 1913 başlarında Selânik'e girmişlerdir. Esasında, Yunanlılar Selânik'e girdiklerinde, Bulgar kuvvetleri de Selânik önlerine gelmiş bulunuyordu. Yani, Bulgaristan da Çatalca'ya kadar geldiği gibi, aynı zamanda, bugünkü Batı Trakya topraklarını, başka bir deyişle Dedeağaç ve Kavala'yı ele geçirmiş bulunuyorlardı. İşte bu durum, Yunanlıları rahatsız etti. Yunanistan 2 Kasım 1912 günü Bulgaristan'a resmen başvurup, Bulgarların işgal ettikleri topraklardan bir kısmının kendilerine verilmesini istediler. Guechoff'a göre, Bulgaristan'ın işgal ettiği toprakların nüfusu 3.3 milyon iken, 2 milyon nüfuslu bir toprağı Yunanistan istiyordu. Yine Bulgar Başbakanına göre, Bulgaristan Osmanlı Devleti'nin karşısına 620.000 kişilik bir kuvvet çıkarmış iken, Yunanistan 210.000 kişilik bir kuvvet çıkarmışa. Buna rağmen, Yunanistan, bu Bulgar kuvvetlerinin ele geçirdiği toprakları istiyordu⁶⁴⁰.

Bulgaristan'ın bu istekleri kabule yanaşmaması üzerine, Yunanistan Osmanlı Devletiyle mütarekeyi imza etmemekle tehdit etmiş ve gerçekten 3 Aralık 1912 Çatalca mütarekesini imza etmemiştir. Yunanistan'ın bu tutumu Bulgaristan'da milliyetçi çevrelerin büyük tepkisiyle karşılaşa. İlimli bir politika izlemek isteyen Guechoff, bu konuda Çar'ın hakemliğine başvurmak istediğinde ise, yine milliyetçilerin direnmesi ile karşılaştı. Fakat bu arada, Bulgar-Yunan müzakereleri de diplomatik yollardan devam etmekteydi. Ne var ki, Bulgaristan'ın Makedonya toprakları yüzünden Sırbistan'la çaişmeye başlaması, Yunanistan'ın işine yaradı. Zaten, daha 17 Kasım'da, Bulgaristan'ın Atina elçisi, Yunanistan ile Sırbistan arasında bir ittifak için temaslar yapıldığına dair haberler aldığını bildirmekteydi⁶⁴¹.

⁶⁴⁰ Guechoff, *La Débâcle de l'Alliance Balkanique*, p. 66-67.

⁶⁴¹ Guéchoff, *aynı eser*, p. 62.

Esas anlaşmazlık ise, Sırbistan'la Bulgaristan arasında çıktı. Konu Makedonya idi ve anlaşmazlık sebebi de, her iki devletin de, ele geçirdikleri topraklarla yetinmek istememeleriydi.

Bulgaristan'da Kral ve askerler o derece ihtiras içindeydiler ki, bunlar sadece Makedonya ile yetinmeyip, İstanbul'un da ele geçirilmesini istiyorlardı. Fakat, belirttiğimiz gibi, Başbakan Guechoff her iki konuda da ılımlı bir tutum içinde bulunuyordu.

Sırbistan'da da askerler, Bulgaristan'dakilerden daha az ihtiraslı değildi. Hatta Sırbistan Başbakanı *Pasiç* bunların en aşırılarından. Sırp orduları, savaş sırasında o kadar kolay başarılar elde ettiler ki, ele geçirdikleri topraklar, Sırp-Bulgar ittifakının öngördüğünden çok daha genişti. Ayrıca Sırlar, işgal ettikleri yerlerde yaşayan Bulgara da gayet kötü muamele ederek, bunları kaçırmaya çitişiyorlardı.

İşte bu atmosfer içinde Sırbistan Başbakanı *Pasiç*, Guechoff a bir mektup gönderip, ittifak antlaşmasında öngörülen toprak sınırlarının değiştirilmesini teklif etti. *Pasiç*'in 29 Ocak 1913 tarihli bu mektubu üzerine, Guechoff, konuyu Rusya'nın hakemliğine havale etmek istedi. İttifak antlaşması böyleydi. Fakat Sırbistan buna yanaşmak istemedi. Bulgaristan ise Sırp isteklerini kabul etmedi. Sazanov ise, Sırlara, Rusya'nın hakemliğine başvurmayı telkin etti ise de, *Pasiç* yine kımıldamadı ve hatta Sazanov bile buna sinirlendi. Sırların tutumu o kadar katı idi ki, Londra'da yapılmakta olan barış görüşmelerinde, ayak sürümeye başladılar ve hatta Osmanlı Devleti temsilcilerine de görüşmeleri uzatma telkininde bulundular. Sırların bu tutumu üzerine Lord Grey, ya barışı imza etmeleri veya Londra'yı terketmeleri uyarısında bulunmuştur⁶⁴².

Londra'da barış görüşmelerinin devam ettiği sırada, Bulgaristan'ın hem Yunanistan ve hem de Sırbistan'la münasebetleri gittikçe gerginleşti. Hele Sırp-Bulgar düşmanlığı eski günleri hatırlatacak düzeye gelmişti. Her iki tarafta da sertlik ve kararlılık giderek artmaktaydı. Bu atmosfer içinde de Yunanistan ile Sırbistan da birbirlerine daha fazla yaklaştılar. Bunun sonucu olarak, daha Londra barışı imzalanmamış iken, iki devlet 5 Mayıs 1913 de imzaladıkları bir protokol ile, bir ittifak antlaşmasının esaslarını tesbit ettiler⁶⁴³

Bulgaristan'ın durumu ise daha farklı değildi. Rus Çarı'nın hakemliğine başvurulması konusunda Kralı ve askerleri ikna edemeyen Başbakan Guechoff, 30 Mayıs 1913 günü, yani Londra Barışı'nın imzası günü istifa etti. Yeni Bulgar hükümetini Danef kurdu. Yeni Başbakan, en az Kral ve askerler kadar aşırı idi.

⁶⁴² Guechoff, *aym* eser, p. 70. Lord Grey ise hânraında, bu noktaya değinmekle beraber, bu kadar sert bir ifadeye bulunmaktan söz etmemektedir. Bak.: *Mémoires de Edwaid Grey*, p. 245.

⁶⁴³ Bu esaslar için bak.: Bayur, *aym* eser, s. 380,381.

Bu sebeple, Danef kabinesi ile birlikte Bulgaristan'ın durumu birdenbire sertleşti. Bunun üzerine, Sırbistan ve Yunanistan, 1 Haziran 1913 günü Selânik'te ittifak antlaşmasını imza ettiler⁶⁴⁴. Tamamen Bulgaristan'a karşı imzalandığı belirtilen bu 10 maddelik ittifaka göre: Taraflar, ellerindeki toprakları karşılıklı olarak garanti ediyorlar ve bu topraklar yüzünden, kendilerinin kıskırtması olmaksızın bir saldırıya uğrarlarsa, birbirlerine bütün güçleriyle yardım edeceklerdi. Osmanlı Devletiyle barış yapıldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin terkettiği topraklar konusunda Bulgaristan ile hiç bir anlaşmaya girmeyecekler ve birbirlerinin toprak iddialarını destekleyeceklerdi. Sırp-Bulgar ve Yunan-Bulgar sınırlarının tesbiti, *iileu işgal edilmiş* toprak ve üç Balkan devleti arasındaki denge ilkesine göre yapılacaktı. Antlaşmada, toprak paylaşımı konusunda Sırbistan ile Yunanistan'ın ortak sınıra sahip olması ve araya başka bir devletin girmemesi ilkesi kabul edilmekteydi. Bu ilkeler çerçevesinde de, Antlaşma'da sınırlar belirtilmekteydi. Bununla beraber, bir anlaşmazlık halinde, *Üçlü İtilâf hükümdarlarının* (Rusya, Fransa ve İngiltere; yani sadece Rus çarı değil) hakemliğine başvurulacaktı.

Antlaşmada, bu hükümlerin dışında, Sırbistan'ın Selânik limanından yararlanması ve Usküp ve Manasür'ı bir demiryolu ile Selâniğe bağlaması ve ayrıca iki devlet arasında bir gümrük birliği kurulması da öngörülmekteydi. Antlaşma on yıl için imza edilmişti.

Özetlemek gerekirse, Sırp-Yunan ittifakı ile, iki devlet arasında sınır Vardar nehri ile Ohri gölü arasındaki bir çizgi oluyordu ve bu çizgiye göre de Bulgaristan'a Makedonya'nın kuzeyinde küçük bir kısım bırakılıyordu.

Sorun bu kadarla da kalmadı. Yine 1 Haziran 1913 günü iki devlet arasında, Arnavutluğu da paylaşan gizli bir anlaşma yapıldı. Bir çeşit Avusturya-İtalya anlaşmasına cevap olan bu anlaşma ile, Arnavutluk iki devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrılıyordu.

Böylece, Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar'dan çekilmesiyle bıraktığı boşluk, Balkan devletlerinin, hem ihtirasları için ve hem de birbirleriyle çäuşmaları için bereketli bir zemin teşkil etmekteydi.

Sırbistan ile Yunanistan Mayıs 1913 içinde birbirine ittifak bağları ile bağlanmaya hazırlanırken, Yunanistan bu ittifaka Osmanlı Devleti'ni de çekmek istedi. Bulgaristan'a karşı yapılacak bu ittifak ile, Osmanlı Devleti Edirne'yi ve hatta Doğu Rumeli'yi geri alabileceği gibi, Yunanistan Ege adalarından bir kaçını da Osmanlı Devleti'ne verebilecekti. İlginçtir, Alman İmparatoru II. Wilhelm, bir Türk-Yunan ittifakını desteklemiştir⁶⁴⁵. Fakat Osmanlı Devleti,

⁶⁴⁴ Sırp-Yunan ittifakının metni: Guechoff, *adı geçen eser*, p. 161-165.

⁶⁴⁰ Bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 381-385.

Balkanlıların bu karışık kombinezonlarına karışmaktan çekindiği gibi, daha ziyade bir savunma ittifakı yapmayı ve bunun için de Balkan devletleri arasındaki krizin geçmesini beklemeyi tercih etmiştir. Tabiiyle, Yunanistan'ın bu yolla, yeni bir savaşın çıkması sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yüklemek istemesi de söz konusu olabilirdi⁶⁴⁶.

Keza, Londra'daki barış görüşmeleri sırasında Sırlar da, Osmanlı Devleti temsilcilerine, Bulgaristan'a karşı işbirliği teklifinde bulunmuşlar ve bu vesile ile, Balkan Dağlarının, Osmanlı Devleti'nin doğal sınırları olduğundan söz etmişlerdir⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸. Daha yukarıda belirttiğimiz, Guechoffun, Londra görüşmelerinde Sırların, barışı geciktirmek için Türkleri kışkırttığından şikâyet etmesinin sebebi bundan olsa gerektir.

Osmanlı Devleti'ni olduğu gibi, her üç Balkan devleti de, Romanya'yı da kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Özellikle Sırbistan, Bulgaristan'a karşı Romanya ile de bir ittifak yapmak istiyordu. Romanya da, Bulgaristan'ın giderek kuvvetlenmesinden endişe ediyordu. Balkanlıların aralarının gittikçe açılmakta olduğunu gören Romanya, 1913 yılı başından itibaren Bulgaristan'a başvurup, Birinci Balkan Savaşı'nda gösterdiği tarafsızlığın bedeli olarak Bulgaristan'dan tâviz istedi. Nisan 1913 ortalarında, Sırbistan Romanya'ya, Bulgaristan'a karşı bir savunma ittifakı teklif edince, Romanya'nın Bulgaristan üzerindeki baskısı daha da arttı. Bulgaristan ise, Sırbistan ve Yunanistan'la münasebeünün giderek bozulmakta olduğunu görünce, 1913 Mayıs'ında *Silistre*'yi Romanya'ya terketti¹⁴⁸. Romanya, savaşa katılmadan, toprak paylaşımından parsasını almıştı.

Sırbistan'ın Romanya'ya teklif ettiği ittifaka gelince: Romanya buna yanaşmadı. Zira, yeni bir savaşın patlamaya doğru gittiğini görmüş ve bu savaşta ellerinin serbest kalmasını istemişti. Nitekim, Sırp-Bulgar ve Bulgar-Yunan münasebetlerinin gittikçe kötüleştiğini gören Romanya, 4 Haziranda Rusyaya, 6 Haziranda devletere ve 10 Haziran 1913 de de Sırbistan ve Bulgaristan'a gönderdiği sirkülerlerde, Balkanlar'da durumun ağırlaşması halinde seyirci kalamıyacağını bildirdi.

Bu gelişmeler ve gerilim üzerine, Rusya'nın da baskısı üzerine Sırbistan Rus Çarı'nın hakemliğini kabul edince, dört Balkan devletinin Petersburg'da toplanması söz konusu oldu ve Rus Çarı 8 Haziran 1913 de Bulgaristan ve Sırbistan Kralına gönderdiği mesajda⁶⁴⁹, bu gelişmeler karşısında kendisinin ilgisiz kalamıyacağını, savaş ilk açan devletin Slav davası önünde sorumlu olacağını ve

⁶⁴⁶ Bayur, *aynı eser*, s. 383.

⁶⁴⁷ *aynı eser*, s. 382.

⁶⁴⁸ Bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 373-374.

⁶⁴⁹ Mesajın metni: Debidour, *Veis la Grande Guerre*, p. 205-206; Bayur, *aynı eser*, s. 387-388;

Larmeroux, *adı geçen eser*, Tome II, p. 357-358; Helmreich, *adı geçen eser*, p. 356.

Rusya'nın hareket serbestisini kullanacağını bildirdi. Çar II. Nikola, bu uyarıyı, dört devletin Petersburg'da toplanıp kendi hakemliğine başvurmaları dolayısıyla yapmaktaydı. Çar, Balkanlılar-arası bir savaşı bir "kardeşin kardeşi öldürmesi" savaşı olarak nitelemektedir.

Bulgaristan Kralı ise, Çar'ın bu mesajına 11 Haziranda verdiği cevapta⁶⁵⁰, bir kardeş savaşının sorumlusunun Bulgaristan değil, Sırbistan olduğunu, Bulgaristan'ın, oradaki Bulgar halk dolayısıyla, Makedonya üzerinde tartışılmaz hak ve görevleri olduğunu belirterek, şöyle demektedir: *Eğer savaş patlayacak olursa, buna en fazla üzülecek ben ve hükümetim olacaktır. Bu savaştan kaçınmayı arzu ediyoruz. Bununla beraber, bu kadar çabalardan ve şerefli zaferlerden sonra, müttefiklerimizin teşebbüslerinin halkımda uyandırdığı haklı hiddetin karşısına dikilemeyiz*".

Sırbistan Kralı ise, cevabında, Sırbistan'ın bütün ümitlerinin Rusya'da olduğu, ancak, Sırbistanın bazı hayati çıkarları dolayısıyla fedakârlık yapamayacağını bildirmektedir⁶⁵¹. Belirtelim ki, Sırbistan'ın, bütün ümitlerin Rusya'da olduğu sözleri bir gerçeği yansıtmaktaydı. Çünkü, hakemlik konusunda, Rusya giderek Sırbistan'a eğilim göstermeye başlamıştı. Muhtemeldir ki, bunun sebebi, Sırbistan'ın elinden toprak almanın, yeni bir krize sebep olması ihümaliydi.

Bu gerginlik içinde, Bulgar orduları başkomutanı General Savof, bütün Haziran ayı boyunca, Hükümet'i savaş ilân etmek için razı etmeye uğraştı. Savof, 18 Haziran'da Başbakan Danefe, "On gün için de savaş çıkmazsa, bir tek askeri bile silâh alına tutmayı garanti edemem" diyordu. Savof on gün içinde ya savaş, veya seferberlikten vazgeçilmesini istiyordu⁶⁵².

Nihayet, Savof komutasındaki Bulgar orduları, 29-30 Haziran 1913 gecesi, Makedonya'da Vardar nehri üzerinde toplanmış olan ortak Sırp-Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçti. Bu saldırının, Bulgar hükümetinin haberi olmadan ve Kral Ferdinand'ın gizli bir emri ile yapıldığı da ileri sürülmektedir.

ikinci Balkan Savaşı bu suretle çıkmış oluyordu. General Savof, âni saldırıyı yaparken, Sırp ve Yunan ordularını fenersiz yakalamak ve iki ordunun işbirliğini önlemek istemişti. Lâkin umduğu çıkmadı. Savof, Sırlar karşısında savunma kurarak, kuvvetlerinin büyük kısmını yunanlılar üzerine şevketti. Önce yunanlıları ezip, sonra Sırlara dönmek istiyordu. Yunan ve Bulgar orduları Kalkış'ta (Selânik'in biraz kuzeyinde) iki gün kanlı muharebeler yapılar. Bu muharebeler sonunda Bulgar ordusu geri çekilmeye başladı. Bu çekilme, Batı Trakya'daki Kavala'ya kadar devam etti. Öte yandan, Sırp Ordusu da Bulgarları önüne katı.

⁶⁵⁰Bulg. Kralı'nın cevabı: Bayur, *aynı eser*, s. 388-389; Debidour, *Vers la Grande Guerre*, p. 206.

⁶⁵¹ Bayur, *aynı eser*, s. 389.

⁶⁵² Stavrianos, *The Balkans since 1453*, p. 539.

Sırların zaferi ve Bulgarları ezmesi Avusturya'yı harekete geçirdi. Avusturya'nın her zamanki korkusu depreşti: *Büyük Sırbistan*. Dışişleri Bakanı Kont Berchtold, buna “Büyük Sırbistan Piyemontesi” diyordu⁶⁵³. Avusturya-Macaristan monarşisi, yambaşında böyle askerî gücün belirmesini hiç istemiyordu. Bu sebeple, Avusturya, Bulgaristan'ın Sırbistan'ı ezeceği ümidine kapılmıştı. Eğer bir Bulgar zaferi karşısında, Rusya Sırbistan lehine müdahale edecek olursa, Dışişleri Bakanı Berchtold ve Genelkurmay Başkanı Hoetzendorf, Sırbistan'ı işgal etmeyi düşündüler. Fakat Bulgarlar gerilemeye başlayınca, Avusturya yine Sırbistana karşı harekete geçmeyi düşündü. Fakat müttefikleri Almanya ve İtalya, Avusturya'yı frenlediler. Avusturya'nın müdahale ihtimalini öğrendiğinde, II. Wilhelm, “*Bu tam bir delilik] Bu bir savaş demektir*” diyordu⁶⁵⁴. İtalya'nın cevabı ise şu oldu: Üçlü İttifak'ın *casus foederis*'i, taraflardan birinin bir saldırıya uğramasıdır. Avusturya'nın Sırbistan'a müdahalesi halinde böyle bir *casus foederis* söz konusu olamaz. Yani İtalya, Avusturya'nın Sırbistan'a müdahalesi halinde, benim Avusturya'nın yardımına gitme zorunluluğum yoktur diyordu⁶⁵⁵. O kadar ki, Gioliti Avusturya elçisine, “*Gerekirse, sizi eteğinizden çekip tutarız*” demekteydi⁶⁵⁶.

Daha Temmuz ayı başından itibaren Romanya'nın Bulgaristan'a karşı harekete geçeceği anlaşıldığında, Avusturya, Almanya ve İtalya'dan, Romanya üzerinde baskı yaparak Bulgaristan'ı rahat bırakmasını istediğinde, Almanya Dışişleri Bakanı Bethmann-Hollweg, Berchtold'a, asıl Avusturya'nın Sofya'ya telkinde bulunup, Romanya'nın haklı toprak isteklerini karşılamasını bildirdi⁶⁵⁷.

Özellikle Almanya'nın bu tutumu karşısında Avusturya, Almanya'ya bir kırgınlık duymakla beraber, Sırbistan'a savaş açmaya da cesaret edemedi.

Fakat bu sefer de *Kavala Krizi* patlak verdi. İkinci Balkan savaşı çıkınca, daha önce Selânik'i ele geçiren Yunanlılar, Bulgarları yenerek Kavala'ya girdiler. Yunanlıların bütün amacı, hep İstanbul'a yaklaşmaktı. Kavala'nın doğal bir limanı vardı ve Ege'ye açılmak için Bulgarlar bakımından gayet stratejikti. Çünkü, yine Bulgarların ele geçirdiği Dedeâğaç doğal limandan yoksun bulunuyordu. Diğer taraftan Kavala, Selânik ile Çanakale Boğazı'nın tam ortasındaydı.

Diğer taraftan, göz koymuş olduğu Selânik'i yunanlılara kapıran Avusturya, şimdi gözlerini Kavala'ya çevirmişti. Bu sebeple, Avusturya, Kavala'nın Bulgaristan'da kalması için ısrar etmeye başladı. Bu ise bir kriz doğurdu. Bu krizde, büyük devletler gayet çelişkili tutumlar aldılar. Avusturya'yı Rusya destek-

⁶⁵³ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 405.

⁶⁰⁴ aynı eser, p. 405.

⁶⁰⁰ aynı eser, p. 408.

⁶³⁶ aynı eser, p. 409.

⁶⁵⁷ aynı eser, p. 406.

ledi. Bu iki devlet Kavala'nın Bulgaristan'a iadesini istediler. Her ikisinin de bu istekteki amaçları, birbirine ters düşmekteydi. Avusturya, Kavala'nın Bulgaristan'da kalmasını isterken, Bulgaristan'ı kuvvetlendirmek suretiyle Sırbistan'a karşı bir denge kurmak ve aynı zamanda da, Bulgaristan'ı Üçlü İttifak'a çekerek onu Rusya'dan koparmayı düşünmekteydi⁶⁵⁸.

Rusya'nın amacı ise, Kavala'yı Bulgaristan'a vererek, onu hoşnut etmek suretiyle, hem bu devleti Üçlü İttifak'a çekmek ve hem de Sırbistan ile arasını bulmak⁶⁵⁹.

Almanya ile Fransa ise, Kavala'nın Yunanlıların elinde kalmasını savundular. Fransa esasen Yunanistan'ı desteklemekteydi. Fakat, yeni Yunan kralı Konstantin, II. Wilhelm'in yakın akrabası olduğu için ve Wilhelm'in "elenizm sempatisi" dolayısıyla, Almanya da Kavala'nın Yunanistan'da kalmasını istedi.

İngiltere ile İtalya, başlangıçta Bulgaristan'a verilmesi taraflısı götündülerse de, sonra fikir değiştirdiler. Edward Grey, "*Şimdi Yunanlıları oradan kapı dışarı etmek çok zor olacak*" diyordu⁶⁶⁰.

Tabii bütün bunlar olurken, Romanya ile Osmanlı Devleti de Bulgaristan'ın yenilgisinden yararlanmakta gecikmediler. Romanya daha Haziran ayında, bir savaş karşısında ilgisiz kalmayacağını bildirdiği zaman, Bulgaristan Rusya'ya başvurup Romanya üzerinde baskıda bulunmasını istedi. Rusya buna yanaşmadı. Zira böyle bir durumda Sırbistan'ı gücendirmiş olurdu. Romanya'nın Bulgaristan'a karşı harekete geçmesi, Sırbistan'ın çıkarmaydı. Söylediğimiz gibi, Sırbistan'a karşı Bulgaristan'ı tutan Avusturya da, Romanya'nın savaşa katılmasını önlemek için çaba harcadıysa da, sonuç alamadı ve Romanya 11 Temmuz 1913 de Bulgar Dobrucası'na askerini sokarak burasını işgal etti. Bulgarlardan bir direnme göremeyince de, Bulgaristan içerlerine doğru ilerlemeye başladı. Kısacası Bulgaristan, 30 Haziranda yaptığı âni saldırı ile, eski müttefiklerinin elinden topraklarını almak isterken, şimdi üç devletin birden saldırısına uğrayarak kendisi toprak kaybetmeye başlamıştı.

Bu hengâmeden Osmanlı Devleti de yararlanıp, tarihî Türk şehri ve Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Edirne'yi kurtarmak istedi. Lâkin Edirne'nin geri alınması, Londra barışının tek taraflı bozulması demek olacaktı. Bu ise büyük devletlerin gürültü koparmasına sebep olurdu. Bu suretle, kabine içinde, Edirne için harekete geçilip geçilmemesi konusunda görüş ayrılıkları çıktı⁶⁶¹. Özellikle Harbiye Nâzın Ahmet İzzet Paşa büyük devletlerin tepkilerinden çekiniyordu. Fakat, sonunda Edirne'nin geri alınmasına karar verildi. Bulgarlar, Edirne'deki

⁶⁵⁸ Fay, *aynı eser*, p. 411.

⁶⁵⁹ *aynı eser*, p. 412.

⁶⁶⁰ *aynı eser*, p. 411.

⁶⁶¹ Bu konuda bak.: Bayur, *adı geçen eser*, Cilt 2, Kısım 2, s. 421425.

kuvvetlerinin büyük kısmını esasen çekmiş bulunuyorlardı. Bu sebeple, Türk askerinin 20 Temmuz 1913 Edirne'ye girmesi zor olmadı. İngiltere ve Fransa, Londra barışının bozulduğunu ileri sürerek, Edirne'nin geri alınmasına itiraz ettilerse de, fazla bir şey yapamadılar. Rusya hiç sesini çıkarmadı. Çünkü, Bulgaristan İstanbul'dan tamamen uzaklaştırılmış olmaktaydı. Rusya'nın derdi Boğazlar'dı.

İkinci Balkan savaşı Bulgaristan için tam bir perişanlık olmuştu. Bu şartlar karşısında 31 Temmuz 1913 de mütarekeyi kabul etmek zorunda kaldı. Savaş tam bir ay sürmüştü. Bu bir ay da, Bulgaristan'ın darbe üstüne darbe yemesine yetmişti.

10. BARIŞ ANTLAŞMALARI

İkinci Balkan Savaşı'nın barış antlaşmaları iki kısımdır. Birincisi, Balkan devletlerinin kendi aralarında yaptıkları barış, İkincisi de, her bir Balkan devletin, Osmanlı Devletüyle ayrı ayrı imzaladığı barış antlaşmalarıdır.

31 Temmuzda Bulgaristan'ın mütarekeyi imzalaması ile beraber, Bükreş'de barış görüşmeleri başladı. Sınırları ve toprakların durumunu, zaten muharebeler, galibiyetler ve yenilgiler tayin etmiş bulunuyordu. Görüşmelerde en fazla tartışma konusu *Kavala* oldu. Bunun, bir büyük devletler sorunu haline geldiğini daha önce belirtmiştik. Büyük devletlerin tutumu karşısında Bulgaristan'ın yapacağı bir şey kalmamıştı. O sebeple, Kavala işinde boyun eğmek zorunda kaldı. Zira, Rusya da, Avusturya da, desteklerini sonuna kadar sürdürmediler.

Balkanlılar arasındaki *Bükreş Barışı* 10 Ağustos 1913 de imzalandı. Buna göre*⁵².

1) Bulgaristan, Tuna'nın güney kıyılarında bulunan Tutrakan ile Silistre ve güney Dobruca'yı Romanya'ya bıraktı. Bulgar-Romen sınırı, Tutrakan'ın biraz batısı ile Varna'nın biraz kuzeyi arasında uzanan çizgidir.

2) Bulgar-Yunan sınırı, Kavala'nın 30 Kim. kadar doğusundaki Mesta ırmağının denize döküldüğü yerden başlayıp, Drama ve Demirhisar'ın kuzeyinden dolaşp, batı istikametinde gittikten sonra (Struma'yı kestikten sonra), Kalkış'ın biraz kuzeyinde ve Vardar nehrine yakın bir yerden tekrar kuzeye dönmektedir. Kuzey'e döndükten sonraki kısım Bulgar-Sırp sınırıdır. Bu duruma göre, Bulgaristan Makedonya'dan ancak çok küçük bir kısım almış olmaktaydı. Öte yandan, Bulgaristan Mesta ırmağı ile Meriç arasında, yani Dedeağaç bölgesinde, Ege Denizi'ne çıkmakta devam ediyordu. Ne var ki, Dedeağaç doğal bir limandan yoksun bulunmaktaydı.

^{0,52} Bükreş Barışı için bak.: Bayur, *aynı eser*, s. 463-464; Debidour, *Veis la Grande Gueri e*, p. 208-

S) Sırp-Yunan sınırı ise, Bulgar-Yunan sınırının, KalkışTn kuzeyinde kuzeye dönüp Sırp-Bulgar sınırının başladığı noktadan, Ohri gölünü geçerek Arnavutluk sınırına ulaşan bir çizgiydi. Bu çizgi, Avusturya'nın o kadar önem verdiği Manastır ile, Florina ve Ohri'yi de Sırbistan sınırları içinde bırakmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlılarla imzaladığı ayrı barışlara gelince:

Osmanlı Devletiyle Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1913 tarihinde *İstanbul Barış* imzalandı⁶⁶³. Bu Barışa göre:

Türk-Bulgar sınırı, Karadeniz kıyısında Rezvaya suyunun ağzından başlayıp, (eski sınırdan 50 kim. kadar güneyde) batıya uzanır ve Kırklareli ve Edirne'nin 30 Kim. kadar kuzeyinden geçerek, Tunca nehrine ulaşır. Tunca nehrinden sonra sınır, Meriç'in baüsında 25-30 Kim. genişliğinde bir toprağı Osmanlı Devleti'nde bırakmak suretiyle güneye yönelir ve Sofulu'nun az kuzeyinde Meriç nehrine varır. Bundan sonra Ege Denizi'ne kadar Meriç nehrini takip eder. Bu duruma göre, Dimetoka (Dhidhimotikhon) ile, Mustafapaşa-Dedeagaç demiryolunun 100 Kim! kadar kısmı Osmanlı Devleti sınırları içinde kalıyordu.

Osmanlı-Bulgar barışının bundan sonraki önemli hükümleri, Bulgaristan'da kalan Türk kitlesi ile, Osmanlı sınırları içinde kalan Bulgarların durumuna aittir.

Antlaşma'nın 9. maddesine göre, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalan Bulgarlar, diğer Hristiyan uyukların sahip buldukları hak ve ayrıcalıklara aynen sahip olacaklardır.

Bulgaristan'da kalan geniş Türk kitlesinin durumuna gelince: Bunlardan isteyenler, dört yıl içinde, Osmanlı Devleti'ne göç etmek hakkına sahip olacaklardır. Oralarda kalanlar ise, her türlü din ve mezhep hürriyetinden tam olarak yararlanacaklar ve ibâdetlerini serbestçe icra edeceklerdir. Bulgaristan'da kalan bu Müslüman halk, kendi aralarından müftülerini seçecekler ve bu müftüler de, kendi aralarından bir Baş Müftü seçeceklerdir. Başmüftünün seçimi ve tayini, İstanbul'daki Şeyhülişâm tarafından onaylanacaktır. Müftülerin ve diğer din görevlilerin aylıkları Bulgar Hükümeti tarafından ödenecek ve bunlar, diğer Bulgar memurların sahip buldukları haklara aynen sahip olacaklardır. Müftüler ve Başmüftü, Müslüman halkın "ahval-i şahsiye", yani evlenme, boşanma, vasiyet ve miras, velâyet ve vesayet, nafaka gibi sorunlarında karar yetkisini haiz olacaklar ve müftülerin ve Başmüftü'nün bu konularda vereceği ilâm ve düzenleyecekleri belgeler Bulgar makamlarınca aynen uygulanacaktır.

⁶⁶³ İstanbul Antlaşması'nın metni: Erim, adı geçen eser, s. 457-476; Ayrıca bak.: Bayur, aynı eser, s. 482-490.

Bulgar hükümeti, masrafları kendisine ait olmak üzere, Türkler için ilk ve orta okullar açacak ve bu okullarda öğretim Türkçe yapılacaktır. Bununla beraber, Bulgarca da mecburî dil olarak öğretilecektir.

Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterilecek ve zorunluk olmadıkça Türklere ait taşınmaz mallar kamulaştırılmıyacak ve kamulaştırma halinde de değer pahası peşin olarak ödenecektir.

Yunanistan ve Sırbistan'la barışın imzası daha geç oldu. Bunun sebebi, Ege Adaları sorunu ile, Arnavutluğun sınırlarının çizilmesi sorunu idi. Her iki sorun ile, Londra'daki Elçiler Konferansı meşguldü.

Yunanlıların işgalindeki Ege Adaları sorunu, Osmanlı Devletiyle Yunanistan arasında çatışma konusu oldu. Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın ele geçirdiği bu adalar esas itibarıyla kuzey Ege adaları ile Anadolu kıyılarına yakın, Semadirek, Limni, Bozcaada, Gökçeada, Midilli, Sakız, Sisam gibi adalardı. Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı ile Anadolu kıyılarının güvenliği gerekçesi ile, bu adaları Yunanistan'a terketmeyi reddetti. Bir ara konu o kadar şiddetlendi ki, Osmanlı Devletiyle Yunanistan arasında savaşın yeniden çıkmasından korkuldu. Fakat, devletler böyle bir savaşa izin vermeyeceklerini bildirdiler. Üçlü İtilâf bu gerginlikte Yunanistan'ı tuttu. Almanya da Yunanistan'ı tuttu. Almanya, bir süredir, Balkan Slavlarına karşı, Romanya, Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında bir yakınlaşma sağlamak istediği için, Adalar sorununda Osmanlı Devletiyle Yunanistan'ı uzlaştırmak istemekteydi. Avusturya da aynı durumdaydı. Almanya'nın bu tutumu Osmanlı Devleti'nin çok canını sıkı.

Adalar konusunda, İtalya da işin içine girdi. Zira Yunanistan, şimdi 12 Ada'nın da rumlarla meskûn olduğunu ilei sürerek, bu adaları da istedi. 1912 Ouchy Anlaşması'na göre, Trablusgarb'den Osmanlı askerleri çekilince, İtalya da 12 Ada'yı Osmanlı Devleti'ne iade edecekti. Fakat, Trablusgarb'deki Osmanlı askerinin bir kısmı Türkiye'ye dönmeyi reddetmiş ve İtalyanlara karşı savaşmaya devam ediyordu. Bu durum karşısında İtalya da 12 Ada'yı terketmediği gibi, aksine bu adalara daha sağlam bir şekilde yerleşmeye çalıştı. Yunanistan şimdi 12 Ada'yı isteyince, adalar sorununda İtalya Türkiye'yi destekledi.

Adalar sorununun çözümünün uzayacağı anlaşılınca, Osmanlı Devletiyle Yunanistan 14 Kasım 1913 de *Atina Barış*'ı imzaladılar¹⁰⁴. Bulgaristan Mesta ırmağı ile Meriç arasında Ege Denizine çıktığı için, Osmanlı Devletiyle Yunanistan arasında ortak bir sınır söz konusu değildi. Bu sebeple, Atina Barış'ının hükümleri esas itibarıyla, Yunanistan sınırları içinde kalan Türklerin durumunu tesbit etmiştir ki, bu hükümler de, hemen hemen, Bulgaristan'la ya-

⁶⁶⁴ 16 Madde ve eklerinden meydana gelen Atina Barış'ının metni için bak.: Erim, *aynı eser*, s. 477-488.

prıan İstanbul anlaşmasında yer alan hükümlerin benzeridir. Söz konusu olan, Yunanistan'da da kalan Türk Varlığı'nın korunmasıydı.

Yunanistan'la olan Adalar Sorunu'na gelince; Londra'daki Elçiler Konferansı, 6 devlet temsilcisinin imzası ile 13 Şubat 1914 de Yunan hükümetine ve 14 Şubat 1914 de de Bâbîâlî'ye verdikleri ortak notalarda⁶⁶⁵ şu kararları bildirdiler: İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada (Tenedos) ile Meis (Castellorizo) adası Türkiye'ye verilecek ve halen Yunan işgali altındaki diğer adalar Yunanistan'a ait olacaktır. Bununla beraber, Yunanistan, hem devletlere ve hem de Osmanlı Devleti'ne, kendisine bırakılan adaların, herhangi bir deniz harekâtı ile askerî harekât için kullanılmayacağına dair teminat verecek ve bu teminaün gerektirdiği tedbirleri alacakür. Bununla beraber, devletler, Yunanistan'ın bu garantileri sağlaması hususunda bu devlet üzerinde gözetimlerini devam ettireceklerdir. Ayrıca, Yunanistan, bu adalardaki Müslüman halkın, azınlık haklarından tam yararlanmasını da sağlayacaktır. Nihayet, Adalar hakkındaki bu kararlar, Yunanistan'ın Arnavutluk'ta işgal ettiği topraklardan çekilmesinden sonra yürürlüğe girecektir.

Osmanlı Devleti, 16 Şubat 1914 de devledere verdiği cevapta⁶⁶⁶, Adalar konusundaki iki temel endişesinin, Çanakkale Boğazı ile Anadolu kıyılarının güvenliği olduğunu, kendilerine bildirdiği halde, bu iki endişesinin gözönüne alınmamış olması sebebiyle, yani "*İmparatorluğun hayatî gerekleri*" dolayısıyla, devletlerin teklifini kabul edemeyeceğini, İmroz, Bozcaada ve Meis'in kendisine terk edilmesini kabul etmekle beraber, "*haklı ve meşru isteklerini ileri sürmeye devam edeceğini*" bildirdi. Kısacası, I. Dünya Savaşı'nın 1914 Ağustosunda patladığı sırada, Adalar sorunu çözümlenmemişti ve Osmanlı Devleti, kuzey Ege adalarını Yunanistan'a terketmeyi kabul etmemişti.

Adalar sorunu, nasıl Osmanlı Devletiyle Yunanistan arasındaki barışın yapılmasını geciktirdi ise, Arnavutluk sorunu da Osmanlı Devletiyle Sırbistan arasındaki barışın imzasını geciktirdi.

Esasında, Elçiler Konferansı Arnavutluğun bağımsızlığın kabul ile sınırlarını 1913 Mayısında çizmişti. Fakat İkinci Balkan Savaşı sırasında, Sırbistan Arnavutluğun kuzey kısımlarından bazı toprakları işgal ettiği gibi buradan çıkmak da istemedi. Yunanistan da güney Arnavutluk'ta bazı yerleri kontrolü altına almış bulunuyordu. Bu sırada, Londra'daki elçiler konferansı, sınırların tesbiti için Arnavutluğa komisyonlar yollamıştı. Sırbistan ve Yunanistan, sınır komisyonlarına her türlü güçlüğü çıkardılar. Komisyonlarda 6 büyük devletin temsilcisi bulunuyordu ve komisyon üyeleri de, Sırbistan ve Yunanistan'ın bu tutum-

⁶⁰⁰ Her iki notanın metni: Bilâl N. Şimşir. *Ege Sorunu-Aegean Question*, Vol. II: 1913-1914, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1982, p. 392-395.

⁶⁶⁶ Cevabın metni: *aynı kaynak*, p. 402.

ları karşısında, mensup oldukları devletlerin politikalarına göre tutum aldılar. Fransız ve Rus üyeler, Sırp, Yunan ve Karadağ'a eğilim göstermekteydiler. Avusturyalı ve İtalyan delegeler ise, Arnavuduğun sınırlarının genişletilmesi için çaba harcıyorlardı. İngiltere ve Almanya ise, bu iki tutum arasında bir uzlaşmanın çabası içindeydiler.

Sırbistan'ın kuzeyde ve özellikle Debre bölgesindeki Arnavutlara zulüm yapmaya başlaması ve halkın kıyı bölgelerine kaçması üzerine, Arnavutlarla Sırp lar arasında çatışmalar patlak verdi. Bunun üzerine Sırbistan seferberlik ilân etti ve Sırp basını Arnavutluğun “cezalandırılmasını” istiyordu. Bunun üzerine Avusturya harekedendi. Genelkurmay Başkanı Baron Konrad (Hoetzendorf), Sırbistan ile artık kesin hesabın görülmesinde ısrar etti⁶⁶⁷. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan kabinesi 3 ve 13 Ekim 1913 günlerinde “Sırbistan sorunu”nu müzakere etti. Üç ayrı görüş ortaya çıktı. *Birincisi*, Konrad von Hoetzendorf un görüşüydü ve “askerî çözüm” üzerinde ısrar ediyordu. Konrad'a göre, Sırbistan ezilmeli, bir kısım Sırp toprağını Avusturya ilhak etmeli, geri kalan Sırp toprakları da, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında paylaşılmalıydı. *ikinci* görüş, Macaristan Başbakanı Kont Tisza'ya aitti. Ona göre, diplomatik yolla ve fakat kararlı bir şekilde, Sırbistan'dan, Arnavuduk'tan çekilmesi istenmeliydi. Mümkün olduğunca savaştan kaçınılmalıydı. Tisza, Sırbistan'dan toprak alınmasının da kesinlikle karşısındaydı. *Üçüncü* görüş, kararsızlığı ile tanınmış bulunan, Dışişleri Bakanı Berchtold'a aitti. Daha doğrusu Berchtold, görüşe değil, kararsız tutuma sahipti. Sırbistan'a karşı askerî bir harekattan korkuyordu. Rusya'nın müdahale etmesinden çekiniyor ve müttefikleri Almanya ve İtalya'nın Avusturya'yı desteklememesi ihtimalinden endişe ediyordu. Bu sebeplerle, kabinede hiç bir karar alınamadı^{667 668}.

Fakat Sırbistan Başbakanı Paşiç'in, Rus sefiri Panslavist Hartwig ve “Kara El” örgütüne mensup subayların etkisiyle sert bir tutum alması, işleri karıştırdı. Paşiç, Avusturya'ya, Arnavutluk'tan çekilmesinin, gelecekte Arnavutluğun göstereceği şartlara bağlı olduğunu söylediği gibi, Londra'daki Elçiler Konferansı'ndan da, Arnavuduk sınırlarının değiştirilerek, Arnavutluk'tan bazı stratejik yerlerin Sırbistana verilmesini istedi. Bu sırada, Karadağ'ın da seferberlik ilân etmesi, Sırbistan ile Karadağ arasında “Büyük Sırbistan Birliği”nin kurulmakta olduğu söylentilerinin yayılmasına sebep oldu⁶⁶⁹. Bunun üzerine, Kont Berchtold'un sabrı tükendi ve Almanya'nın da desteğini aldıktan sonra, 17-18 Ekim 1913 gecesini, Sırbistan'a bir ulti matom vererek, 8 gün içinde, Arnavutluk'taki kuvvetlerini geri çekmesini istedi. ulti matomda, “Aksi *halde*,

⁶⁶⁷ Fay, *Les Origines...*, Tome I, p. 419.

⁶⁶⁸ Fay, Bu konuda bak.: *aynı eser*, p. 421-422.

⁶⁶⁹ *aynı eser*, p. 423.

*Amisturya, isteklerinin gerçekleşmesi için gerekli tedbirleri almak zorunda kalacaktır” deniyordu*⁶⁷⁰.

Avusturya'nın bu ültimatomu üzerine, büyük devletler, bir savaşın çıkmasından telâşlanarak, Sırbistan'a, Londra Elçiler Konferansı kararlarını kabul etmesini söylediler. Rusya da aynı yolda hareket edince, Sırbistan, Avusturya ültimatomuna boyun eğmek zorunda kaldı. Paşiç, “*Bunu, Avusturya'nın baskısı dolayısıyla değil, Rusya'nın dostane tavsiyesine saygı duyduğum için yapıyorum*” diyordu⁶⁷¹.

Arnavutluğa ait son kriz bu şekilde atlatılmış olmaktadır. Doğrusu aranırsa, Avusturya kolay bir diplomatik zafer elde etmişti. Gerek bu durum, gerek Sırbistan'ın ültimatoma boyun eğmesi ve gerek Rusya'm Sırbistan'a destek vermemiş olması, 1914 Temmuzunda, Sırbistan'a ültimatom verilmesinde, Avusturya'yı cesareüendiren ve tabii aynı zamanda yanılan, faktörler olacaktır.

Arnavutluk krizi bu şekilde sonuçlandıktan sonra da, 13 Mart 1914 de, Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında barış İstanbul'da imzalandı⁶⁷². Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir sınır kalmadığı için, bu barış antlaşması da esas itibariyle Sırbistan'da ve özellikle Makedonya'da kalan Türklerin hukukî statülerini tesbit etmiştir ki, bu konudaki hükümler de, Türk-Bulgar antlaşmasındaki esasları kapsamaktadır.

Sırbistan barışı ile Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nı acı bir sonla kapatmış olmaktadır. İmparatorluğun sınırları tâ Meriç nehrine kadar geri çekilmişti.

Bu konuyu kapatmadan önce, bir kaç noktaya da değinmek gerekmektedir.

1) Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesi demek, tabiiyle, Balkan devletlerinin topraklarını genişletmesi demek olmuştur. Fakat Balkanlıların toprak paylaşmaları, bu devletler arasında, günümüze kadar devam edecek olan bir dengesizlik ve çatışma konusu yaratacaktır. Bunların, savaşın sonundaki toprak kazançları şu rakamlarla ifade edilmektedir: Yeni kurulan Arnavutluğun yüzölçümü 11.317 milkaredir. *Bulgaristan*, topraklarını 33.647 milkareden 43.310 milkareye çıkarmıştır ki, bu % 29 bir artışur. *Yunanistan* ise, topraklarını % 68 arttırarak, 25.014 milkareden 41.933 milkareye çıkarmıştır. *Karadağ'in* yüzölçümü ise, % 62 genişleyerek 3. 474 milkareden 5.603 milkare olmuştur. *Romanya* dahi, mütevazı de olsa topraklarını % 5 oranında arttırarak, yüzölçümü 50.720 milkareden 53.489 milkareye genişlemiştir. *Sırbistan* ise aslan payını almıştır. Toprakları 18.650 milkareden 33.891 milkareye çıkmışur ki, bu, % 82 oranında bir büyümeyi ifade etmekteydi. Tabii, bütün bu toprak kazançla-

⁶⁷⁰ Fay, *aynı eser*, p. 425.

⁶⁷¹ *aynı eser*, p. 426.

⁶⁷² Sırbistan'la barışın metni: Erim, *adı geçen eser*, s. 489-497.

rımın hepsi, Osmanlı Devleti'nin sırtından oldu. Osraanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları, savaştan önce 65.350 milkare iken, bu alan savaştan sonra 10.882 milkare olmuştur ki, bunun anlamı, Osmanlı Devleti'nin, Avrupadaki topraklarından % 83 ünü kaybetmesi demektir⁶⁷³.

2) Osmanlı Devleti bu kadar büyük toprak kaybının sonucu olarak, arkasında çok geniş Türk kitleleri bırakmış olmaktaydı. Ne var ki, Bulgar, Yunan ve Sırp barış antlaşmalarında yer alan, Türkler hakkındaki hükümler, gereği gibi uygulanmamış ve bu ülkelerdeki Türklerin devamlı olarak ezilmesi ve eritilmesi yoluna gidilmiştir. Esasen, bu barışların imzasından bir yıl bile geçmeden, I. Dünya Savaşı patlamış ve bu savaş Osmanlı Devleti'nin de ömrünü tamamlamıştır.

3) Osmanlı imparatorluğu içindeki yabancı unsurlar, özellikle 19. yüzyıl içinde, Devlete devamlı olarak gailer çıkarılmış ve bir çok kereler de, Rusya başta olmak üzere, bütün devletlerin, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarına bahane teşkil etmişti. Şimdi ise durum değişiyor ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesi sonucu, Balkan devletlerinin sınırları içinde, pek çok Türk unsur bırakılıyordu. Bulgar, Yunan ve Sırp barış antlaşmalarının özelliği buradadır. Yani şimdi, Osmanlı Devleti'nin, bu Türk kitlelerine dayanarak ve hem de antlaşmalardan doğan hukukî gerekçelerle, Balkan devletlerinin içişlerine müdahale etmesi imkânı doğuyordu. Fakat bu barışlardan kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Yeni Türkiye Devleti'nin de, Balkanlarda yepyeni bir politika izlemesi, bu topraklardaki Türk azınlıklarının, Türkiye ile bu devletler arasında bir sorun olmasını önlemiştir. Türkiye'nin bu imkândan yararlanamaması, özellikle II. Dünya Savaşından sonra, hem bu Türk kitlelerinin ve hem de Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Kısacası, Balkanlar'daki Türk kitleleri erimeye başlamıştır. Osmanlı imparatorluğu'nun, bütün tarihi boyunca, çeşitli sebeplerle, Balkan Hıristiyanlarına yapmadığını, yapmaktan kaçındığı şeyi, Balkan devletleri Müslüman-Türk kitlelerine fütursuzca yapmaktan kaçınmamışlardır.

11. BALKAN SAVAŞLARTNIN SONUÇ VE ETKİLERİ

Balkan savaşları, İkinci Meşrutiyet hareketinin doğurduğu dış gailer zincirinin son halkası, fakat en şiddetli darbe indiren halkası olmuştur. Bu darbe, sadece Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yaptığı etkilerle kalmayıp, Balkanlar'daki rekabet ve çatışmaları şiddetlendirmek ve I. Dünya Savaşı'nın ateşlenmesine gayet müsait bir zemin hazırlamak suretiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu da yaklaştırdı. Eğer Balkanlar'daki çatışmalar bir

⁶⁷³ Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, p. 540. Stavrianos, bu rakamları, Balkan Savaşlarının sebepleri hakkında yapılan ve 1914 yılında Washington'da (D.C.) yayınlanan bir araştırma raporundan aldığını belirtmektedir.

dünya savaşına varmamış olsaydı, çok muhtemeldir ki, İmparatorluk, gerek içte, gerek dışta ,kendisine yönelen darbelere herhalde bir süre daha dayanabilirdi. Ama, İmparatorluğun daha bir süre dayanması, Türk Milleti'nin kaderi bakımından daha mı iyi olurdu? Orası çok şüphelidir.

Balkan Savaşları, özellikle birinci Balkan Savaşı'ndaki hızlı ve peşpeşe yenilgiler, Türk askerinin prestiji bakımından da çok kötü oldu. Osmanlı Devleti'nin askerî bakımdan bir çöküntüye gittiği, genel bir kanı haline geldi. Bu da, tabiatile, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göz koyanların iştihasını kabarttı. Bu kanı iledir ki, İtilâf devletleri, I Dünya Savaşı içinde yaptıkları bir dizi anlaşmalarla, daha savaşın içinde, Osmanlı topraklarını paylaştılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiği doğrudur. Lâkin Türk askerinin savaş gücünü kaybettiği doğru değildir. Başta Çanakkale olmak üzere, büyük savaş sırasında Türk askerinin beş cephede birden savaşması ve arkasından Millî Mücadele, bu yanlış kanıyı yeteri kadar ispat etti. Esasında sadece Çanakkale muharebeleri, Balkan hezimetinin intikamını yeteri kadar almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alacak Yeni Türkiye'nin kuruluşu, Çanakkale Muharebeleri ile başlamıştır.

Balkan Savaşları, hemen her safhasında ve sık sık, Üçlü İttifak ile Üçlü İtilâf bloklarını karşı karşıya getirdi. Fakat genel bir savaşın çıkması korkusu, her iki tarafa da egemen olduğundan, olayların şiddetlenmesinin önüne geçilebildi. Balkan Savaşları, özellikle Sırbistan ile Avusturya'yı çok çatıştırdı. İki devletin münasebetleri zaman zaman çok kritik dönemlerden geçti. Fakat Almanya'nın Avusturya'yı, ve İngiltere ile Fransa'nın da Rusya'yı ve dolayısıyla Sırbistan'ı frenlemeleri, işin çığrından çıkmasını önledi. Buna karşılık, Avusturya'nın Almanya'ya, Sırbistan'ın da Rusya'ya ve onun da İngiltere ve Fransa'ya gücendikleri de bir gerçektir. 1914 Haziranında, basit sayılabilecek bir suikast olayının, koca bir dünya savaşına varmasında, Balkan savaşlarında iki blokun da takındıkları tutumları tekrarlamamaları, Almanya'nın Avusturya'yı, Rusya'nın Sırbistan'ı ve İngiltere ile Fransa'nın Rusya'yı, bu sefer kesin olarak desteklemeleri, büyük rol oynayacaktır. Avusturya'nın, 1908 den beri, Sırbistan'a bir ders vermek için yanıp tutuşması, belki de savaşın en önemli sebebi olmuştur. Avusturya'nın, 1908, 1912 ve 1913 de Sırbistan'a indirmedeği darbeyi, 1914 indirmek istemesi, barut fıçısını ateşlemeye yetti. Ne var ki, çıkan büyük savaş, Balkanlar üzerinde mücadele etmekte olan her üç İmparatorluğun da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonlarını getirdi. Balkanlar mücadelesi, üç büyük imparatorluğu Balkanlar sahnesinden sildi.

ONUNCU BÖLÜM

AMERİKALAR

BİRİNCİ KISIM

LÂTİN AMERİKA'DA BAĞIMSIZLIK

HAREKETLERİ¹

1. BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİNE KADAR LÂTİN AMERİKA

Amerika'nın keşfinden, 19. yüzyılın başlarına kadar Güney Amerika kıtası ile, Orta Amerika denen kısım, yani bugünkü adı ile Lâtin Amerika, başlıca iki devletin sömürgesiydi. Bugünkü Brezilya toprakları Portekiz'in sömürgesi olup, kıtanın diğer bütün kısımları İspanya'nın egemenliği altında bulunuyordu. Brezilya'yı bir kenara koyarsak, bu kıtanın en büyük sömürgecisi olan İspanya, bu ralardaki egemenliğini şu şekilde bir örgütlenmeye dayandırmıştı: Bütün İspanyol sömürgeleri, biri Yeni İspanya (merkezi: Meksiko), diğeri Peru (merkezi: Lima) olmak üzere iki *Visrualığa* ayrılmıştı. Her iki Visrualığın başında, bu ülkeleri İspanya Kralı adına yöneten birer *Visrua* yani Kral Vekili bulunuyordu.

Yeni İspanya Visrualığına, Kuzey Amerika kıtasındaki İspanyol sömürgeleri (Teksas, Yeni Meksiko ve Florida gibi) ile, Meksika, Yucatan yarımadası, Guatemala (1549'a kadar) ve Uzak Doğu'da Filipinler dahildi. Güney Amerika kıtasının bütün diğer kısımları ise Peru Visrualığına bağlıydı. 1717 de Yeni Granada adı ile üçüncü bir Visrualık (merkezi: Bogota) kurulmuş ve Kolombiya, Ekvator, Panama ve Venezuela buna bağlanmıştı. 1776 da Rio de la Plata Visrualığının kurulması ile, visrualıkların sayısı dörde çıkmıştı.

Her Visrualık da Krallıklara ve bölgelere ayrılmıştı. Bölgelerin başında da *Corregidor*'lar veya *alcalde mayor*'lar bulunuyordu. Bazan de hiç bir Visrualığa bağlı olmayan, doğrudan doğruya İspanya Kralı'nın şahsına bağlı Krallık veya eyaletler vardı ki, bunların başında da Kaptanlar bulunmaktaydı. Meselâ 1549 dan itibaren Guatemala böyledir. Şunu da belirtelim ki, bütün bu yönetim ka-

¹ Bu konuda şu eslere bakılabilir: Tora B. Jones and W. Donald Beatty, *An Introduction to Hispanic American History*, New York, Harper, 1950, p. 251-404; Ernest La visse et Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, Tome X: *Les Monarchies Constitutionnelles, 1815-1847*, Paris, Armand Colin, 1898, p. 826-866; *The Cambridge Modern History*, Vol. X: *The Restoration*, London, Cambridge University Press, 1934, p. 244-309; *Encyclopédie de l'Amérique Latine*, Paris, Presses Universitaires de France, 1954, p. 75-123.

demelerinin başında bulunanlar, gerçekte askeri komutanlardı. Sömürgelerin yönetimi sıkı bir hiyerarşi ve kontrole dayanıyordu.

Başlangıçta, sömürgelerde kurulan İspanyol yönetimi, sağlam ve iyi esaslara bağlanmıştı. Yerli halka iyi muamele edilmesine ve yönetimin başında bulunanların suistimale kaymamalarına dikkat ve özen gösterilmiş ve bu konuda gerekli tedbirler de alınmıştı. Meselâ, bir Visrúa, Kral veya Corregidor, işbaşından ayrılırken, bir mahkeme önünde yönetiminin hesaplarını açık bir şekilde vermek ve şikâyetleri cevaplandırmak zorundaydı. Lâkin zamanla bu sistem bozulmuş, yozlaşmış. Yerli halk, hiç bir vakit İspanyollarla eşit duruma getirilmemekle beraber, kendilerine kötü muamele yapılmamasını sağlayacak kanunlar da çıkarılmıştı. Fakat sömürgelerin maden zenginlikleri ortaya çıktıkça ve tarım geliştikçe, bu kanunlara yan çizilmeye başlanmış ve yerli halkın esareti ve sömürüsü başlamıştır. Bu ise, yerli halkın neslinin giderek tükenmesine sebep olmuştur.

Bununla beraber, gittikçe sertleşen ve kötüleşen İspanyol yönetimine karşı tepkiler, yerli halktan değil, yerli halk ile karışmış olan ve *Creole* denen İspanyollardan geldi. Bu sırada 18. yüzyılın bütün liberal fikirleri, İspanyol sansürüne rağmen, sömürgelere de girmeye başlamıştı. Zengin Creole'ler, öğrenim için İspanya ve Avrupa'ya gittiklerinde, 18. yüzyıl Avrupasının çehresini değiştirmeye başlayan yeni fikir akımlarını da öğrenip, bunları Güney Amerika'ya getirdiler. Bunlar Avrupa'da, *Miranda'mn* Londra'da kurduğu ve Bolivar, San Martin, Belgrano ve Alvear gibi daha sonraki, bağımsızlık hareketi liderlerinin dahil oldukları *America* isimli Mason locasının da büyük etkisi altında kalmışlardır. Lima'daki *Amontes del Pais* ve Buenos Aires'deki *Sociedad Patritica* da Creole'lerin faaliyet gösterdikleri derneklerdendi.

Lâtin Amerika'nın bağımsızlık hareketlerinde özellikle dört olayın etkisini belirtmek gerekir. Bunlar, Amerikan İhtilâli, bu ihtilâle yardım eden İspanya'dan intikam almak için İngiltere'nin, İspanyol sömürgelerini bağımsızlığa kışkırtması, Fransız İhtilâli, ve nihayet Napolyon'un 1808 de İspanyayı işgal etmesi'dir.

Bağımsızlık hareketleri sırasında, her ülkede bu hareketin bir lideri olmuştur. Lâkin Lâtin Amerika için bunların önde geleni ve gerçekten *El Precursor* adını alan, *Francisco de Miranda*'dır (1750-1816). Caracas (Venezuela) doğumlu olan Miranda, İspanya'da askerlik yaptıktan sonra, Amerikan bağımsızlık savaşına gönüllü olarak katılmış, bu savaştan sonra da, İngilizlerin yardımıyla Lâtin Amerika'nın bağımsızlığı için çalışmış ve Fransız İhtilâline de katılarak Belçika'yı işgal eden Fransız ordularında komutanlık yapmıştır. 1806 yılında, kendi ülkesi Venezuela'nın bağımsızlığı için bir teşebbüste bulunmuşsa da, başarılı olamamıştır. Bundan sonra, bağımsızlık hareketinin diğer büyük liderlerinden Simon Bolivar ile çalışmış ve aynı zamanda da onunla çatışmış ve 1812 de İspanyollara esir düşerek 1816 da hapiste ölmüştür.

2. BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

Lâtin Amerika ülkelerinin bağımsızlık hareketleri, fiilen, Napolyon'un 1808 Mayısında İspanya'ya asker sokup, Kral VII. Ferdinand'ı tahtından indirerek, kardeşi Joseph'i İspanya Kralı yapmasıyla başlar. Napolyon, İspanyol sömürge-lerini de kendisine bağlamak istediye de, başarılı olamadı. VII. Ferdinand'ın tahttan indirilmesi üzerine, Sevilla'da, Ferdinand taraftarı İspanyollar bir *Cunta* (*Junta*: İspanyolca komite, konsey anlamında) kurdular ve İspanya ile sömürge-leri de Kral adına yönetmeye başladılar. İspanyol sömürgeleri de bu Cunta'ya bağlılık göstererek, onlar da Visrua veya Valilerin başkanlığında cunta'lar kurdu- lar. Buenos Aires, Caracas ve Santiago gibi yerlerde bu cunta'lar tamamen ba-ğimsızlık taraftarlarınca kurulmuştu. Cunta'ların kurulması, bu suretle, bağım- sızlık yolunda atılmış ilk adım oluyordu. Çünkü toprakları bunlar yönetiyordu. Ayrıca, kısa bir süre sonra cunta'larla Visrua veya Valilerin arası açıldı. Cuntala- rın gerçek niyetini sezen Visrua ve Valiler, cuntalara karşı mücadele başlattılar. Böylece Lâtin Amerika'nın bağımsızlık savaşları başlamış olmaktadır. 1810 yılından itibaren mücadele şiddetlendi ve pek çok muharebeler oldu. Buenos Aires, Caracas, Santiago, Montevideo, Quito, Bogota'da ayaklanmalar çıktı. Bu ayak- lanmalar bütün kıtayı sardı. *Hidalgo, Allende ve Morelos'* un liderliğinde 1810 Eylülünde başlayan ayaklanma 1813 Kasımında Meksika'nın bağımsızlığının ilânı ile sonuçlandı. Fakat bu bağımsızlık çok kısa sürdü. 1814 de İspanyollar duruma hâkim oldular. Buenos Aires'de başlayan ve başlangıçta büyük başarı gösteren ihtilâl de, 1813 de başarısızlıkla sona erdi. *Bolivar ve Miranda* 1811 de Venezu-ela'da bir Cumhuriyet kurmuşlardı; lâkin bu da fazla dayanamadı.

VII. Ferdinand 1814 yılında tekrar İspanyol tahtına oturduğunda, İspanya, Lâtin Amerika'daki sömürgelerinde duruma egemen olmaya devam ediyordu. Kaldı ki, Ferdinand'ın da tahta oturur oturmaz ilk işi, sömürgelerdeki ayaklan- maları tamamen temizlemek için, buralara takviye kuvvederi göndermek oldu. Sömürgelere yeni kuvvetlerin gelmesi, bağımsızlık harekeüerini yeniden şiddet- lendirdi ve şimdi bağımsızlık hareketinin liderliğini kuzeyde *Simon Bolivar*, gü- neyde de Arjantin'li *San Martin* yapıyordu.

Bolivar, 1811 yenilgisinden sonra Margarita adasına geçerek mücadelesine orada devam ediyordu. 1816 da Venezuela'ya geçen Bolivar, İspanyollarla yaptığı savaşları kazandı ve Venezuela'nın bağımsızlığını ilân ederek, kendisi de 15 Şu- bat 1819 da Venezuela'nın ilk cumhurbaşkanı seçildi. Bundan sonra Kolombiya- 'ya geçen Bolivar, 10 Ağustos 1819 da Bogota'ya girdi ve burada Kolombiya ile Venezuela'yı birleştirerek Büyük Kolombiya Devleti'ni kurdu. Kendisi de bu yeni devletin cumhurbaşkanı oldu.

Güneyde ise, 1817 yılında Rio de la Plata bölgesinde faaliyete geçen San Martin, İspanyol ordularını Şili'de yenerek, 1 Ocak 1818 de Şili'nin bağımsızlı-

ğını ilân etti. Buradan kuzeye, Peru'ya çıktı ve Peru'yu da İspanyollardan kurtardı, 28 Temmuz 1821'de de Peru'nun bağımsızlığı ilân edildi.

28 Kasım 1821 de de Panama Bağımsızlığını ilân etti.

1820 yılında Ekvator'de cumhuriyet ilân edilmişti. Fakat İspanyolların karşı harekete geçmesi üzerine, Bolivar buraya da yürüdü ve 16 Haziran 1822 de Quito'ya girdi. Ekvatörü de Büyük Kolombiya Devleti'ne kattı.

Peru 28 Temmuz 1821 de bağımsızlığını ilân etmişti. Fakat İspanyollarla mücadele 1824 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Bolivar, Peru'ya girerek, ülkeyi İspanyollardan temizlemeyi başardı.

Meksika'da ise, Hidalgo, Ailende ve Morelos'un 1811 deki başarısız teşebbüsünden sonra, İspanya'nın bu ülke üzerindeki kontrolü devam etmekteydi. Lâkin 1821 yılında, İspanyol ordusunda görev yapan Meksikalî generallerden *Agustin de Iturbide*, imparatorluğunu ilân etti. Bunun üzerine, hem İspanyollar ve hem de Meksikalî Cumhuriyetçiler kendisine karşı mücadele açtılar. Cumhuriyetçiler, 1824 yılında Iturbide'yi devirmeye muvaffak oldular.

Arjantin 9 Temmuz 1816 da bağımsızlığını ilân etti. Lâkin bu ülke, daha epey bir süre bir iç huzura kavuşamadı.

Arjantin'in komşusu Uruguay'da da, 1810 yılında bir askerî cunta kurulmuştu. Uruguaylılar, 1820 yılına kadar İspanyollarla uğraşmak zorunda kaldılar. Fakat 1826 yılında da Uruguay Brezilya'nın işgaline uğradı. Bu sefer Brezilya'ya yönelen mücadele, 1828'e kadar sürdü ve bu tarihte Uruguay da bağımsızlığını kazandı.

Bolivar'm Büyük Kolombiya Devleti'ne gelince: Güney Amerika kıtasında bu şekilde bir çok devletlerin ortaya çıkması, Bolivar'ın tasarılarına aykırıydı. O, Kuzey Amerika'da olduğu gibi, güney Amerika kıtasında da bir *birlik* kurmayı düşünmekteydi. Lâkin, Lâtin Amerika'da, Amerika Birleşik Devletleri gibi bir devlet kurmanın güçlüğüne de bildiği için, daha liberal bir birlik kurmak istedi. 1826 Haziranında, Panama'da, Birleşik Amerika'nın da katılımıyla, bir *Panamerikan Birliği* kurmak için bir kongre topladı. Panama Toplantısı, Bolivar'm tasarladığı birliği gerçekleştiremedi. Fakat bugün, zaman zaman sahneye çıkan, *Amerikan Devletleri Örgütü* (Organization of American States-OAS) nün ve onun da öncesini teşkil eden *Panamerikanizm* hareketinin ilk adımı, Bolivar'm düzenlediği, fakat istediği sonucu alamadığı, bu 1826 Panama toplantısıdır².

Diğer yandan, kişiler arasındaki ihtiras mücadelesi, bölgecilik duyguları ve buna benzer sebeplerle, 1830 Nisanında Venezuela ve 1830 Mayısında da Ekva-

² *Panamerikanizm* konusunda bak.: Seha L. Meray, *Devletler Hukuku'na Giriş*, Cilt II, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1975, s. 297-318; Zeki Mesud Alsan, *Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm*, Ankara, Hukuk Fakültesi Yayını, 1949.

tör, Büyük Kolombiya'dan ayrıldılar. Aralık ayında da, Bolivar ülkesini terkedip Avrupa'ya gideceği sırada, 47 yaşında iken tüberkülozdan öldü. Son zamanlarda sağlığı zaten çok bozulmuştu. Ayrıca maddî sıkıntı içindeydi. Bundan daha kötüsü ise, soydaşlarının sempatisini de kaybetmiş bulunuyordu. Fakat öldükten kısa bir süre sonra, bütün Lâtin Amerika dünyası onun değerini ve Lâtin Amerika'ya yaptığı hizmetin büyüklüğünü anlamakta gecikmedi. Bundan dolayı, Bolivar, Lâtin Amerika tarihinin en büyük kahramanı ilân edildi. Çünkü, öldüğünde, Orta ve Güney Amerika'da artık sömürgecilik sona ermiş bulunuyordu. İspanya'nın bıraktığı klâsik sömürgeciliğin yerini, bundan sonra Birleşik Amerika'nın, "*Monroe Doktrini*" ve "*Panamerikanizm*" adını alan, ekonomik emperyalizmi alacaktır. Bu durum 2. Dünya Savaşının sonuna kadar devam edecektir.

İspanyol sömürgeciliğinin bu gelişmeleri içinde, Portekiz'in sömürgesi *Brezilya* daha farklı bir gelişme göstermiştir.

Fransız İhtilâli, Brezilya'nın bağımsızlık hareketine büyük etki yapmıştır. Hatta, bir yandan Amerikan bağımsızlık savavaşının başarısı, öte yandan Fransız İhtilâli'nin etkisiyle bazı aydınların teşebbüsü ile 1792 de Brezilya'da bir bağımsızlık hareketi ortaya çıkmış ise de, teşebbüs sonuç vermemiştir.

1808 yılında İspanya ile beraber Portekiz de Napolyon ordularının işgaline uğradı. Bunun üzerine Kral VI. Juan Brezilya'ya kaçarak, Rio de Janeiro'ya yerleşti. Bu suretle Brezilya sömürge statüsünden çıkmış oluyordu. VI. Juan, Brezilya'da bulunduğu sürece, İngiltere'nin burası ile ticareti de birdenbire arttı. VI. Juan 1815 de Portekiz'e dönerken, oğlu Pedro'yu naib olarak Brezilya'da bıraktı. Fakat Portekiz, Brezilya üzerindeki egemenliğini daha fazla kuvvetlendirmek ve bu ülkeyi tekrar bir sömürge haline getirmek isteyince, Brezilya'lılar *Jose Bouifacio* 'nun liderliğinde bağımsızlık için ayaklandılar. Pedro da milliyetçilere katıldı ve 27 Eylül 1822 de Brezilya bağımsız ve Pedro da, I. Pedro adı ile İmparator oldu. I. Pedro'nun imparatorluğu 1831 e kadar sürdü. Brezilya'yı Portekiz'e fazla bağımlı hale getirdiği için, halkın hoşnutsuzluğuna sebep oldu ve 1831 de İmparatorluktan feragat ederek, yerine oğlu II. Pedro geçti. Onun hükümdarlığı da 1889 yılına kadar sürdü ve bu tarihte II. Pedro Avrupa'da iken Brezilya'da Cumhuriyet ilân edildi.

3. LÂTİN AMERİKA DEVLETLERİNİN İÇ VE DIŞ GELİŞMELERİ

Lâtin Amerika devletlerinin bağımsızlık hareketlerinde iki önemli özellik göze çarpar. Bunlardan birincisi, Birleşik Amerika'dan farklı olarak, bağımsızlık hareketinin bütün kıtada birden, birbirine bağlı ve düzenli olarak ortaya çıkması ve tek bir merkezden yönetilmiş olmamasıdır. İkincisi de, bağımsızlık hareketlerinin başarı ile sonuçlanmasından sonra, İspanyolların ve özellikle kıta ekonomisine hâkim olan zengin İspanyolların kıtayı terketmesiyle, her lâtin

Amerika ülkesinde büyük bir ekonomik boşluğun ve sarsıntıların ortaya çıkmasıdır.

Bundan sonra, bu iki faktör, yarım yüzyıldan fazla bir süre ile, Lâtin Amerika ülkelerinin iç istikrarsızlığını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bağımsızlık hareketleri, askerî cunta'ların kurulması ile başlamış ve ihtilâl ve bağımsızlık mücadelesinde İspanyollara karşı liderlik edenler de askerler olmuştur. İspanyol sömürgeciliğinin, Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgeciliğinden farklı olarak, otoriter ve hiyerarşik bir örgütlenme ve düzene dayanmış olması, Kıta'ya, herhangi bir demokratik veya liberal müessesenin girmesini önlemişti. Bağımsızlık savaşları böyle bir zeminde yapıldı. Yine Kuzey Amerika'nın aksine, ihtilâllerini yapan asker veya liderlerin ise, liberal gelenekleri genellikle zayıftı. Onun içindir ki, bağımsızlıktan sonra, bu ülkelerde işbaşına gelenlerin çoğu ve onlardan sonra da gelenler, kısa bir sürede diktatörlük yoluna saptılar. Bu ise, bir çok insanda, iktidarı kuvvet zoru ile ele geçirme hırs ve hevesini arttırdı. Hemen her Lâtin Amerika ülkesinde bir Caudillo'lar (kuvvetli adamlar, liderler) mücadelesini başlattı. Caudillo'lar bazan orduda sivrilmemiş asker, bazan da sivil hayatta şu veya bu şekilde etkinlik ve güç kazanmış kişilerdi. Bu durum, 19. yüzyılına sonlarında kadar bu ülkelerin iç düzeninin bir istikrar ve barışa kavuşmasını önlemiştir. Hatta bu sistem, 20. yüzyılda bile zaman zaman etkinliğini sürdürmüş ve "Cunta" deyimini Batı terminolojisine bile girmiştir.

Tabii, İspanyolların ekonomik hayatta bıraktığı boşluk da, iç istikrarsızlıkta önemli bir rol oynadı. Ekonomik gelişmeler hemen sağlanabilseydi, bu iç istikrarsızlıklar da daha erken sona erebilirdi. Fakat, bu ülkelerdeki devamlı iktidar mücadeleleri, Avrupa sermayesi için de bir istikrarsızlık doğurdu. Biraz aşağıda değineceğimiz gibi, Avrupa'nın Lâtin Amerika'ya sokulamamasında, Birleşik Amerika'nın *Monroe Doktrini* de önemli bir etken oldu. Bu Doktrin ile Avrupa'nın Lâtin Amerika'ya girmesini önleyen Birleşik Amerika, bu ülkeleri kendi ekonomik nüfuzu altına soktu. Bu ise, bu ülkelerin, aynı zamanda, Amerika'nın siyasi nüfuzu altına girmesi sonucunu da verdi. Bir halde ki, Caudillo'lar, diktatörler, iktidarda tutunabilmek için Birleşik Amerika'ya dayanma yoluna gittiler. Tabii bu da, bu ülkelerde demokrasinin gelişmesini önleyen bir faktör oldu.

Bu gelişmelerin yanında, Lâtin Amerika ülkelerinin, ekonomik amaçlarla, yerel ve yerüstü doğal kaynaklar için, birbirleriyle yapıları toprak mücadeleleri de eksik olmamıştır. Bu mücadele ve savaşlar da, siyasi istikrarsızlıkta önemli bir rol oynamıştır. Bunlara bir kaç örnek verelim:

Arjantin ile Brezilya, 1816-1827 arasında, LTruguay topraklarını ele geçirmek için birbirleriyle savaşmışlar ve sonunda 1828 de Uruguay bağımsızlığını kazanmıştır.

Şili ve müttefiki Arjantin, Bolivya diktatörü Santa Cruz'un kurduğu Peru-Bolivya konfederasyonuna karşı, 1837 den 1939 a kadar süren iki yıllık bir mücadele açmışlar ve sonunda da konfederasyon dağılmıştır.

1865-1870 arasında da, yine toprak anlaşmazlığı yüzünden Paraguay; Brezilya-Arjantin-Uruguay ittifakına karşı savaş açmış ve savaş Paraguay'ın hezimetini ile sonuçlanmıştır.

1879-1884 arasında da Şili; Peru-Bolivya ittifakına karşı savaşmış ve galip gelerek, maden zenginliği olan önemli topraklar elde etmiştir.

Bu devletlerin, gerek içerdeki iktidar mücadelelerine ve gerek birbirlerine karşı savaşmalarına rağmen, yine *birlik* kurma teşebbüsleri de eksik olmamıştır. Bolivar'ın 1826 da topladığı Panama Kongresi'nden yukarıda söz etmiştik. Bolivar, Monroe Doktrini'ne dayanarak, İspanyolların tekrar Lâtin Amerika'ya dönmelerini önlemek amacı ile, Birleşik Amerika'nın da katılmasını öngören, bütün Amerika kıtaları devletleri arasında bir konfederasyon, bir konfedere ordu ve konfedere bir donanma kurmayı tasarlamıştı. Fakat, Kongre'ye, sadece Bolivar'ın Büyük Kolombiya Devleti ile, Peru, Orta Amerika ve Meksika katıldı ve Kongre de tabîî hiç bir sonuç vermedi. Lâtin Amerika devletlerinin birleşmesinden korkan Birleşik Amerika, Bolivar'ın teşebbüsüne açıkça cephe aldı.

Birleşme konusunda bundan sonra da bir kaç teşebbüs daha yapıldı. Meselâ, 1847-1848 de Lima'da, 1856 da Santiago'da, 1864-1865 de yine Lima'da kongreler toplandı ve hatta bazı birlik anlaşmaları da imzalandı. Lâkin bu anlaşmaları hiç bir devlet onaylamayınca, bu teşebbüsler de başarısız kalmış oldu.

Lâtin Amerika ülkeleri böyle çeşitli düzensizlikler, istikrarsızlıklar ve mücadeleler içinde çırpınırken, Birleşik Amerika ise günden güne güçlenmekte ve ekonomisini geliştirmekteydi. İç Savaş'tan sonra siyasal yapısını da kuvvetlendiren Birleşik Amerika, endüstrisi için pazar ve ham madde kaynakları aramaya başlayınca, doğal olarak Lâtin Amerika'ya döndü. Başkan *Garfield'in* Dışişleri Bakanı James Blaine, 1881 Kasım ayında, bütün Amerika devletlerini, aralarında savaşın önlenmesi tedbirlerini görüşmek üzere bir toplantıya çağırdı. Bu toplantı, 2 Ekim 1889 da Washington'da yapıldı. Toplantıda bir çok tavsiye kararları kabul edilmekle birlikte, en önemlisi, Amerikan Dışişleri Bakanlığına bağlı olmak üzere bir "Amerikan Cumhuriyetleri Ticaret Bürosu"nun kurulmasıydı. Bu suretle, *Panamerikanizm* hareketi şimdi Amerika'nın liderliği ve kontrolü altına giriyordu. Bundan sonra, 2. Dünya Savaşı'na kadar bir dizi Pan-Amerikan Konferansları yapılmıştır. 1948 yılında yapılan son Pan-Amerikan Konferansı'nda, *Amerika Devletleri Örgütü* (Organization of American States-OAS) kurulmuştur.

Panamerikanizm'in, Birleşik Amerika'nın kontrolüne girmesiyle, Lâtin Amerika ülkeleri, her gün biraz daha fazla olarak, Birleşik Amerika'nın hem

ekonomik ve hem siyasal nüfuzu altına girdiler. Birleşik Amerika, bu devletlerin içişlerine de müdahale ederek, âdetâ bir “ağabey” rolü oynamaya başladı. Başkan *Theodor Roosevelt* zamanında, Birleşik Amerika’nın ağabeyliği askerî müdahaleye kadar vardı ve bu politika onun zamanında (1901-1909) *Big Stick*, yani “Sopa Politikası” adını aldı. Mamafih, Başkan *Franklin D. Roosevelt*, 1932 de bu politikayı “Good Neighbourhood” *İyi Komşuluk* politikasına çevirerek, Lâtin Amerika ile olan münasebetleri daha yumuşak bir çerçeveye sokmaya çalıştı.’

2. Dünya Savaşı’ndan sonra, milletlerarası komünizmin dünya politikasına girmesi ve bundan doğan Doğu-Bau çauşmaları, Lâtin Amerika ülkeleri üzerinde de etkisiz kalmadı ve bunun sonucu olarak da Birleşik Amerika’nın Lâtin Amerika üzerindeki etkinliği bir hayli azaldı.

İKİNCİ KISIM

BİRLEŞİK AMERİKA GELİŞMELERİ

Amerikan bağımsızlık savaşı 1783 Paris Barışı ile sona ermiş ve İngiltere kuzey Amerika’daki kolonilerinin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştı. Bundan sonra Amerika kendi siyasal örgütlenmesine döndü ve anayasa çalışmaları başladı. Anayasa’nın hazırlanması kolay olmadı. Çünkü bağımsızlık liderleri, yeni devletin yapısı konusunda görüş ayrılığına düştüler. *Alexander Hamilton*’un liderliğindeki *Federalistler*, şimdi “State” adını almış olan koloniler arasında sıkı bir birlik ve kuvvetli bir merkezî hükümet taraflısıydılar. Buna karşılık *Thomas Jefferson*’m liderliğindeki *Anti-Federalistler*, “state”ler arasında çok daha gevşek bir federal sistemin kurulmasını istiyorlardı. Anti-Federalistler, bugünkü Demokrat Parti’nin başlangıcını teşkil ederler.

Bu görüş ayrılığı sebebiyle, Federal Anayasa’nın hazırlanıp kabulü, ancak 17 Eylül 1787 de mümkün olabildi. Yeni Anayasaya Federalistler egemen olmuşlardı. Anayasa’nın eyaleüer (State) tarafından teker teker onaylanması 1790 yılına kadar sürdü. Fakat 9 eyaletin onaylaması halinde yürürlüğe girmesi öngörüldüğünden, 1789 Ocak ayında Başkanlık seçimleri yapıldı ve *George Washington* Birleşik Amerika’nın ilk Başkanı seçildi. Yeni anayasanın öngördüğü ilk Kongre de 4 Mart 1789 da toplandı. Bundan tam iki ay sonra 5 Mayıs 1789 da Fransız İhtilâli gelişmeleri başlıyordu.

1. FRANSIZ İHTİLÂLİ VE BİRLEŞİK AMERİKA

Fransız İhtilâli, Amerikan diplomasi tarihinin en önemli olaylarından birini teşkil etmiştir. İhtilâlin, Amerikan müesseseleri üzerinde herhangi bir siyasal etki yapmış olmasından dolayı değil. Hatta bu çeşit bir etki belki de hiç söz konusu değildir. Fakat Fransız İhtilâlinin Amerika için önemi, Avrupa savaşlarının

yarattığı hercümercin yeni Cumhuriyetin milletlerarası münasebetlerini ve mukadderatını derin bir şekilde etkilemiş olmasındandır³.

Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında, üç Avrupa Devleti'nin, Fransa, İspanya ve Hollanda'nın, İngiltere'ye karşı Amerikalılara yardım ettiğini daha önce belirtmiştik. Hatta Fransa, 1778 Şubatında Birleşik Amerika ile bir de ittifak imza etmişti. Fransız İhtilâli çıktığında, bu ittifak yürürlükteydi. Lâkin, bu üç devletten hiç biri, Amerikan bağımsızlık hareketine âşık oldukları için, İngiltere'ye savaş açmadılar. Gerek Fransa'nın, gerek İspanya'nın amacı, İngiltere'den, Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-763) intikamını almaktı. Bu savaşlarda kendileri İngiltere'ye bazı sömürgelerini kapürmüş iken, şimdi de İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki sömürgelerini kaybetmesini istiyorlardı. Hollanda'nın İngiltere'ye savaş açmasının sebebi ise, kolonilerle yapmakta olduğu ticareti İngiltere'nin yasaklamaya kalkmasıydı. Yani, her üç devletin de hareket noktalarının, Amerikan kolonilerinin bağımsızlığı gibi idealist bir ilke ile ilgisi yoktu.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Amerikan-İngiliz münasebetlerinin bundan sonraki dönemi üzerinde derin ve olumsuz izler bıraktı. İki tarafın münasebetleri kolay kolay düzelemedi. İngiltere, kolonilerin kaybını kolay kolay unutmadı. Bu sebeple, Birleşik Amerika ile devamlı sorun çıkarmaktan geri kalmadı. Kanada sınırından Amerikan topraklarına sızıp olaylar çıkarmaya devam etti. Yerli Kızılderilileri, Amerikan halkına karşı vahşi bir şekilde kıskırttı. Barışın yapılmasına rağmen, Amerikan topraklarında işgal etmiş olduğu bazı yerlerden çıkmamakta direndi.

Amerikan halkının İngiltere'ye karşı duyduğu nefretin boyutu, İhtilâl Fransası'na karşı duyulan muazzam sempatinin boyutu ile eşit olmuştur⁴. Fransız İhtilâli patlak verdiği zaman, Amerikalılar, bağımsızlık mücadelesi sırasında Fransa'nın yapmış olduğu yardımları, bir bakıma minnet ve şükranla hatırladılar. Her şeye rağmen İngiltere ile bağları kuvvetli olan Kuzey eyaletlerinin aksine, özellikle güney eyaletlerinin Fransa'ya karşı sempatisi büyüktü.

Fransa'nın 1793 ten itibaren bütün Avrupa ile savaş haline girmesi üzerine, Amerika, biri İngiltere'den, diğeri de Fransa'dan gelen iki baskı altında kaldı. Zira 1 Şubat 1793 de İngiltere de Fransa'ya savaş ilân etmişti. Bu durum karşısında Başkan Washington, Hamilton ve Jefferson gibi bağımsızlık liderlerinin de desteğiyle, 22 Nisan 1793 de Birleşik Amerika'nın *tarafsızlığını* ilân etti. Hatta Tarafsızlık Deklârasyonunda, savaşan taraflarla ticarî münasebetlerinde tarafsız tutum almak hususunda Amerikan vatandaşları da uyarılıyordu.

³ Samuel Flagg Bemis, *A Diplomatic History of the United States*, New York, Henry Holt and Co., 1942, p. 94.

⁴ Richard D. Heffner, *A Documentary History of the United States*, New York, The New American Library, 1952, p. 55.

Amerika'nın tarafsızlığı İngiltere'nin hoşuna gitmedi. İngiltere, bir yandan eski soydaşlık bağları dolayısıyla Amerika'nın kendisinin yanında yer almasını isterken, diğer yandan da, "tarafsız" Amerika'nın "savaşan" Fransa ile ticaretine devam etmesinden de hoşlanıyordu. İngiltere hükümeti, 1793 Haziranında, 1793 Kasımında ve 1794 Ocak ayında yayınladığı emirnamelerle, açık denizde seyreden Amerikan gemilerini aramaya başladığı gibi, Fransa'ya mısır, un ve yiyecek maddesi götüren Amerikan gemilerini tutukladı. İngiltere, Fransa'yı açlığa mahkûm etmek istiyordu⁵. Tabii İngiltere'nin bu hareketi, Amerika'da tepkiyle karşılandı. Amerikan yönetimi içinde, İngiltere ile savaşa gitmek isteyenler artmaya başladı. Bununla beraber, özellikle, İngiltere ile bağların koparılmasının karşısında olan Hamilton'un etkisi ile, Başkan Washington, İngiltere ile uzlaşma yolunu tercih etti ve Yüksek Mahkeme Başkanı *John Jay*'i Londra'ya gönderdi. Jay, 19 Kasım 1794 de İngiltere ile, daha sonra *Jay's Treaty* adını alan anlaşmayı imzaladı. Bu anlaşma, İngiltere ile anlaşmazlık noktalarının pek çoğunu çözümlenmekle beraber, Jay İngiltere'ye pek çok tâviz vermişti. Bu sebeple de Amerikan halkı tarafından büyük tepki gördü. Mamafih, Kongre, bazı küçük değişikliklerle Jay Anlaşması'nı onaylıyarak, İngiltere ile münasebetler bir çerçeveye oturtulmuş oldu.

1794 den itibaren İngiltere ile münasebetler düzeldi, bu sefer Fransa ile münasebetler bozulmaya başladı. Bunun da sebebi, Fransa'nın, Amerika'yı İngiltere'ye karşı oynamak istemesiydi. Halbuki Amerika şimdi İngiltere ile uzlaşmaya gitmekteydi. Bu da Fransa'nın hoşuna gitmedi. Başkan Washington 1794 de Jay'i Londra'ya gönderirken, Cumhuriyetçi muhalefetten, Senatör *James Monroe*'yü de Paris'e elçi olarak gönderdi. Monroe, Konvansiyon yönetimi tarafından büyük sevgi gösterileriyle karşılandı. Meclis Başkanı, Amerikalıların alışıksız olmadığı bir şekilde sarılıp öptü (accolade). Amerikan Bayrağı Meclis salonunda Fransız bayrağının yanına asıldı. Monroe de Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada Fransa'ya övgüler yağdırdı. Bununla beraber, Monroe'ye verilen taitimat, 1778 ittifakının hiç bir şekilde gündeme getirilmemesiydi".

Fransa da Amerika'ya *Vatandaş Edmond Genêt*'yi elçi olarak göndermişti. Genêt, özellikle güney eyaletlerinde gezip dolaşarak halkı Fransa tarafına çekmek için bir takım faaliyetlere girişti. Güney limanlarından Fransız gemileri, Amerikalılardan mürettebat toplamaya başladı. Bu gemiler İngilizler tarafından yakalandığında, bu Amerikalı mürettebat Amerika'nın başına iş açtı. Ayrıca, Genêt, Karayipler'deki İngiliz adalarına da saldırılar düzenlemeye kalktı. Hâsılı Fransız dostluğu Amerika'nın başını ağrıtıyordu. Bu sebeple, Amerika, Fransa'dan, Genêt'nin geri çağrılmasını istedi. Onun üzerine, Fransa elçiyi azletti. Fakat münasebetler de kötüleşti.

⁵ Bemis, *A Diplomatic History of the United States*, p. 99.

⁶ Bemis, *aynı eser*, p. 112.

Amerikan elçisi Monroe, kendisine verilen talimatı aşarak, fazla Fransız sempatanlığında bulununca, Amerika, Monroe'yü geri çekti. Bu sırada Direktuvar yönetimi işbaşına gelmişti. Monroe'nün yerine gönderilen elçiyi de Direktuvar kabul etmeyince münasebetler iyice bozuldu. Direktuvar, Amerika'nın İngiltere ile yaptığı Jay anlaşmasına kızılıyordu. Bu sebeple 1796 yılından itibaren, bu defa Fransız gemileri, Amerikan gemilerini yakalayıp kontrol etmeye ve hatta tutuklamaya başladılar. Aynen daha önce İngiltere'nin yaptığı gibi. Fransa'nın bu yeni tutumu Amerika'da büyük ve sert tepki uyandırdı. Direktuvar yönetimi, Amerika'nın, kendisine karşı İngiltere ile ittifak yaptığına inanılıyordu. Bu sebeple, Amerika'nın Fransa ile uzlaşma teşebbüsleri sonuç vermeyince münasebetler daha da gerginleşti. 1798 yılı geldiğinde, halk Fransa'ya savaş açılmasını istiyordu. 1796 da Başkanlık'tan ayrılan George Washington, yeniden Amerikan ordularının başkomutanlığına atandı. Yine bu tarihten itibaren ki, Amerika bir deniz gücüne olan ihtiyacını görüp, donanma yapımına başladı. Bahriye Bakanlığı kuruldu.

Napolyon'un 1799 da, Fransa'nın kaderine hükmetmeye başlaması ile, Fransa ile Amerika arasındaki münasebetler de düzeldi. Napolyon, Amerika ile bir çatışma çıkarmak istemediğinden, 1800 Eylülünde Amerika ile bir ticaret anlaşması yapıp, münasebetleri düzeltti. 1800 Anlaşması, 1778 Amerikan-Fransız ittifakını da son erdirmiş ve Amerika, bu suretle, kendisini Avrupa'ya bağlayan bir kelepçeden ellerini kurtarmıştır⁷.

Amerika Fransa ile münasebetlerini bu şekilde çözümlenmekle beraber, Napolyon Savaşları şiddetlendikçe, İngiltere ile olan münasebetleri de günden güne kötüledi. Aralarındaki esas anlaşmazlık, İngiltere'nin, Milletlerarası Hukuk'un tanıdığı "tarafsızlık hukuku"nu bir tarafa atıp, açık denizleri âdeta kendi egemenlik alanı gibi görmesi ve devamlı olarak Amerikan ticaret gemilerini tâciz etmesiydi. İngiltere, savunmasını sadece donanmasına dayandırmış ve kendisinin başlıca ticaret yollarını bu donanma ile koruyordu. Bu sebepten de, milletlerarası hukuku da kendi geleneğine göre yorumlamaktaydı⁸.

İngiltere'nin denizlerdeki bu saldırganlığına karşı, Amerika, bir baskı aracı olmak üzere, İngiltere ile ticaretini kısıtlayıp, bazı İngiliz mamullerinin ithalini yasakladı. 1806 da Napolyon Kıta Ablukası'nı (blocus continental) ilân edince, Amerika da, 1807, 1808 ve 1809 yıllarında peşpeşe çıkardığı kanunlarla kendi kıyılarında abluka ilân etti. Bu yeni bir şeydi . Bir devlet kendi kıyılarına kendisi abluka uygulamaktaydı.

⁷ Thomas A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1955, p. 89.

⁸ Bemis, *adı geçen eser*, p. 139.

Amerika'nın bu tedbiri de çözüm getirmedir. Bu sefer İngiliz gemileri Amerika kıyılarına tâciz etmeye başladılar. İngiltere'nin bu faaliyetleri Amerikan kamu oyunu giderek kızdırmaya ve İngiltere'ye karşı savaş isteklerinin artmasına sebep oldu. Bu savaş psikozunda başka bir faktör de rol oynuyordu. Kuzey eyaletleri, savaştan yararlanıp, İngiltere'ye ait Kanada topraklarını ele geçirmeyi tasarlıyorlardı. Güney eyaletleri de, şimdi İngiltere'nin itüfakında bulunan İspanya'nın elinden Florida'yı almak isdyorlardı.

Bu şartlar içinde, Amerikan Kongresi 18 Haziran 1812 de savaş kararı aldı ve Başkan *James Madison* da 19 Haziran 1812 de İngiltere'ye savaş ilân etti. Kongre'nin savaş ilânı kararında, Amerikan'm tarafsızlık haklarının İngiltere tarafından ihlâli, önemli bir sebep olarak yer almaktaydı.

Savaş karada ve denizde olmak üzere üç yıla yakın sürdü ve denebilir ki, bir kaç deniz harekâtı müstesna, bütün muharebeler Amerika'nın yenilgisi ile sonuçlandı. Amerika'nın o sırada 10 parçalık bir donanması bulunuyordu. Bu donanma bazı başarılı harekâta bulduysa da, İngilizler, Amerika kıyılarına asker çıkardılar ve Amerika'nın askeri de çok az olduğundan, kara muharebelerini çoğunlukla İngilizler kazandılar. Barış 24 Aralık 1814 de, o zamanki Hollanda'da *Ghent* (Bugünkü Belçika'da *Gent* ve *Gand*) şehrinde imzalandı. Barış, statüko (*statu quo ante bellum*) üzerinden yapıldı. Barış antlaşmasında, ne Tarafsızlık Hukuku'ndan söz edilmiştir, ne de İngiltere ile Amerika arasındaki çetli anlaşmazlık konularının çözümünden. Garip bir barış olmuştur.

İngiltere'yi, savaşı bu kadar iyi götürürken, statüko üzerinden barış yapmaya sevkeden esas sebep, Viyana Kongresi müzakereleri ile, Waterloo ile sonuçlanacak olan son mücadeleydi. İngiltere Viyana müzakerelerinden hiç hoşlanmadığı gibi, Fransa'daki iç kaynaşma da kendisini endişeye sevk ediyordu. Başbakan Lord Liverpool, Dışişleri Bakanı *Castlereagh*'e, Amerika savaşı için, "*Eğer diğer noktalar tatmin edici ise, toprak kazanmak veya toprak elde etmek için savaşa devam etmeye gerek yoktur*" diyordu⁹.

Amerika, İngiltere ile savaşı kaybetmekle beraber, iki bakımdan kendisine yarar sağladı. *Birincisi*, Amerikan halkı savaşa tam bir karışıklık ve hatta bir çok eyaletlerde isteksizlik içinde girdiği halde, kazanmış olduğu muharebeler Amerikan halkının, aşağılık veya zayıflık duygusunu giderip, kendilerine olan güveni arttırdı. Her şeye rağmen, İngiltere karşısında zaferler de elde etmişlerdi. *İkincisi*, federalist ve anti-federalist görüş ayrılıklarına rağmen, bütün eyaletler İngiltere'ye karşı hep beraber mücadele ederek, bir dayanışma içine girdiler ki, bu da Amerika'nın *birlik* ruhunu kuvvetlendirmiştir¹⁰.

⁹ Bemis, *adı geçen eser*, p. 167.

¹⁰ Allan Nevins and Henry Steele Commager, *The Pocket History of the United States*, New York, Pocket Books Inc., 1945 (7th Printing), p. 169.

2. MONROE DOKTRİNİ

Amerikan bağımsızlık hareketi sırasında, bağımsızlığın liderleri açıkça görmüşlerdir ki, kendilerine yardım eden Fransa, İspanya ve Hollanda gibi Avrupa devletlerinin bu yardımdaki amaçları, Avrupa diplomasisi içindeki karmaşık çıkar kombinezonlarından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, bu üç Avrupalı devlet, Amerikan bağımsızlık hareketini, İngiltere'ye olan düşmanlık ve sorunlarının bir aracı haline getirmişlerdir. Yoksa, bunların doğrudan doğruya Amerikan halkının bağımsızlık mücadelesi ile ilgileri yoktu. Fakat, İngiltere İmparatorluğu'na karşı bir sömürge halkının mücadelesi de kolay değildi. Gerçekten, bu üç Avrupa devletinin Amerikalılara dolaylı veya dolaysız yardımları, bağımsızlığın kazanılmasında büyük etken olmuştur. Ama bağımsızlık liderleri de bu etkenden derslerini almışlardı.

Fransız İhtilâli'nin gelişmeleri ve yine Avrupa devletlerinin 1815 e kadar süren savaşları da, biraz önce gördüğümüz gibi, âdeta Amerika'nın yakasına yapışarak, Amerika'yı bir Avrupa hengâmesinin içine çekmek istemiştir. Gerçek şudur ki, daha yeni kurulmuş Amerika'nın, Avrupa'daki savaşlarda ne çıkarı ve ne bu savaşlarla mantıkî bir ilgisi vardı. Fakat iki ayrı kampın liderliğini yapan Fransa ve İngiltere, Amerika'yı, âdeta sürükleyerek, kendi mücadelelerinin içine sokmaya çalıştılar. Eğer Avrupa'da Napolyon tehlikesi henüz geçmemiş olsaydı, çok muhtemeldir ki, Amerika ile İngiltere arasındaki 1812-1814 savaşı, Amerika'nın sonunu da getirebilirdi. Ghent Barışı'nın *statüko* ilkesi, Amerika'yı, herhalde bir felâketten kurtarmışur. Ama bu felâketin gerekçesi de yine Avrupa diplomasisinin kendi mücadele ve oyunları olacaktı.

Bundan dolayıdır ki, Birleşik Amerika'nın ilk Başkanı George Wasington 8 yıl görve yaptıktan sonra 1796 da Başkanlık'tan ayrılırken, 19 Eylül 1796 da, Amerikan halkına basın vasıtasıyla bir Veda *Mesajı* yayınladı¹¹. Bu mesajda Washington, iç ve dış sorunlar konusunda Amerikan halkına bazı tavsiyelerde bulunmaktaydı. Bu tavsiyeler arasında, özellikle Birleşik Amerika'nın dış politikası konusunda söyledikleri gayet ilginçtir. Şöyle diyordu:

“Yabancı milletler bakımdan bizim için esas davranış ilkesi, bunlarla ticarî münasebetlerimizi genişletirken, keudilerile mümkün olduğu kadar az siyasal bağlantılar kurmak olmalıdır. Şimdiye kadar onlara karşı bazı taahhütlerimiz olmuştur. Bunları iyi niyetle yerine getirelim. Fakat orada duralım. Avrupa'nın bir takım önemli çıkarları vardır. Bunların bizimle ya hiç ilgisi yoktur veya bizimle çok uzak ilgisi vardır. Dolayısıyla, Avrupa, sebepleri, esas itibarıyla bizim çıkarlarımıza çok yabancı olan bir takım anlaşmazlıklara sık sık sürüklenebilir. Onun için, Avrupa politikasının alelade değişikliklerine veya onun dostluk veya

¹¹ Mesajın metni: Heffner, *A Documentary History of the United States*, p. 57-64 Pierre Albin, *Les Grands Traités Politiques*, p. 509-512.

düşmanlıklarının alelaide kombinezon ve çatışmalarına, yapay bağlarla kendimizi bağlamak akıllıca bir iş olmaz”

George Washington’un bu sözleri, yaklaşık yüzelli yıl Birleşik Amerika’nın dış politikasına egemen olan “İnfiradçılık” (Isolation) ve Avrupa diplomasisinden uzak kalma ilkesinin başlangıcını teşkil etmiştir.

Amerika’nın, Avrupa diplomasisinden veya Avrupa’nın karmaşık politik oyunlarından uzak kalma politikası, Beşinci Başkan *James Monroe*¹² tarafından bir “Doktrin” haline getirilmiştir. Başkan Monroe’yü, infirad politikasını (Isolation) kendi adım taşıyan bir doktrin haline getirmeye sevkeden sebep veya gelişmeler de, Avrupa diplomasisinin faaliyeti ve bu faaliyetin Amerika’da uyanırdığı korkudur.

Viyana Kongresi’nden sonra, ilginç bir gelişme olarak Rusya, 1820 yılında, Birleşik Amerika’yı Kutsal İttifak’a katılmaya davet etti. Bu davet dahi, Avrupa politikasının kendi içindeki çekişmesinin, Amerikaya bulaştırılmasından başka bir şey değildi. Zira, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Ruslar Alaska’ya ayak basmaya başlamışlar ve hatta bazı Amerikalılarla da işbirliği yaparak bu bölgedeki ticarî kuruluşlarını genişletmeye başlamışlardı. Alaska, Kanada’nın bir uzanüsü olması dolayısıyla, İngiltere’nin tepkisine sebep oldu. Dolayısıyla, Amerika’nın, İngiltere’nin katılmadığı Kutsal İttifak’a girmeye davet edilmesi, doğrudan doğruya kuzey Amerika’daki bu toprak sorunu ile ilgiliydi. Bu sebeple, Amerika, Rusya’nın bu teklifini tereddütsüz reddetti. Dışişleri Bakanı Adams, “*Amerika’nın olduğu kadar, Avrupa’nın da huzuru için Avrupa ve Amerikan sistemleri mümkün olduğu kadar birbirinden ayrı ve uzak tutulmalıdır*” diyordu^{12 13}.

Fakat, 1815 de Avrupa’da Napolyon savaşları sona erip Avrupa barışa kavuşurken, bu sefer güney Amerika’daki İspanyol sömürgelerinde bağımsızlık hareketleri başlayınca, Birleşik Amerika yeniden Avrupa diplomasisi ile karşı karşıya kaldı.

İspanya Kralı VII. Ferdinand, 1814 de tekrar tahuna yerleşince, güney Amerika’daki sömürgelerini de tekrar kontrolü altına almak istedi. Halbuki, daha önce de belirttiğimiz gibi, İspanya’nın Napolyon’un işgali alanda bulunduğu sürede, İspanyol sömürgelerinin yönetimi cunta’ların eline geçmiş ve bu da bu sömürgelerin bağımsızlıkları yolunda ilk adım olmuştu. Bundan sonra da bağımsızlık hareketleri çorap söküğü gibi geldi. Şimdi İspanya Kralı, bu gerçeğe gözlerini kapayıp, eski sömürge sistemini yeniden kurmak istiyordu.

¹² Monroe’dan önceki Başkanlar şöyledir: George Washington (1789-1796), John Adams, (1797-1801), Thomas Jefferson (1801-1809), James Madison (1809-1817). Monroe, 1817-1825 yılları arasında başkanlık yapmıştır. Bu ilk beş başkan, Birleşik Amerika’nın Kurucu Başkanları sayılır.

¹³ Bemis, *adı geçen eser*, p. 207.

İspanyol sömürgelerinin bağımsızlık ayaklanmaları, Avrupa devletlerinin dikkatini üzerinde topladığı gibi, bu sömürgelerle en fazla ticarete sahip olan İngiltere'yi de telâşlandırdı. 1817 yılında Rusya, İngiltere'ye başvurup, İspanya'nın bu sömürgelerde anayasalı bir rejim uygulaması ve sömürlerin bütün Avrupa ticaretine açılması şartıyla, Avrupa devletlerinin, sömürlerle İspanya arasında kollektif aracılık yapmalarını teklif etti. Bu teklif, İngiltere'nin önemli bir ticaret alanına diğer devletleri de sokmak demek olacağından, İngiltere Rusya'nın teklifini kabul etmedi.

Rusya bu işin peşini bırakmadı. 1818 Aix-la-Chapelle Kongresi sırasında, bu sefer Fransa'yı yanına almak istedi. Fransa'ya, sömürlerin başına İspanyol prensleri geçirilmek ve monarşik devletler kurulması şartıyla, İspanya ile sömürler arasında aracılık yapmayı teklif etti. Fransa bu teklifi kabulden çekindi. Zira, bir defa, İspanya Kralı bu aracılığı reddetti. İkincisi, İngiltere'den çekindi. Nitekim, İngiltere Rusya'nın bu teşebbüsünü işittiği zaman, muhalefetini açıkça bildirmekten kaçınmadı.

İspanya'daki liberal ayaklanmayı bastırmak için 1822 de toplanan Verona Kongresi'nde, İspanyol sömürleri konusu da masanın üstüne geldi. Getiren de İspanya Kralı oldu. VII. Ferdinand, liberal ayaklanmaların bastırılmasından sonra, devletlerden, sömürlerdeki ayaklanmaları da bastırmaları için İspanya'ya yardım etmelerini istedi. Fransa ve Rusya, İspanya Kralı'nın bu isteğini hemen desteklediler. Çünkü her ikisi de, ayaklanmaları bastırma bahanesiyle, geniş ticarî ve ekonomik imkânlara sahip olan bu sömürgelere el atmış olacaktı. Bu sebeple İngiltere yeniden telâşlandı. Fransa ile İspanya arasında büyük yakınlık vardı. İspanya Kralı da Bourbon'lardandı. İngiltere, özellikle Fransa'nın, İspanya ile anlaşarak, Kutsal İttifak sayesinde, Lâtin Amerika'yı kendi siyasal koruması ve ekonomik nüfuzu altına almasından korktu¹⁴. Bu sırada, İngiltere, güney Amerika'da âdetâ bir ticaret monopolüne sahip bulunmaktaydı. Lâkin, Kutsal İttifak'ın güney Amerika'ya müdahalesini tek başına önlemeye de cesaret edemediğinden, Kutsal İttifak'ın karşısına Amerika ile bir cephe kurarak çıkmak istedi.

1823 Ağustosunda İngiltere, Birleşik Amerika'ya başvurup, ortak bir deklârasyonla¹⁵, Kutsal İttifak'ın müdahale teşebbüsünü önlemeyi teklif etti. Amerikan hükümeti başlangıçta bu teklife sıcak baktı. Çünkü, Avrupa devletlerinin Amerika kıtalarına bu müdahaleleri Amerika'nın canını sıkmaktaydı. Bu müdahalelerle, bağımsızlığını aldığı gündenberi Birleşik Amerika'nın daima uzak kalmaya çalıştığı Avrupa diplomasisi, bütün karışık kombinezonları ile yambasına gelmiş olacak ve bu bölgedeki mücadelelerine Amerika'yı da karıştıracaktı.

¹⁴ Bemis, *adı geçen eser*, p. 203.

¹⁵ Deklârasyonun esasları: *aynı eser*, p. 204.

Diğer taraftan, Rusya'nın kuzey Amerika kıtasındaki bir takım faaliyetleri de Amerika için bir hoşnutsuzluk ve endişe kaynağı olarak devam etmekteydi. Rus Çarı, 1821 de yayınladığı bir emirname (*ukaz*) ile, kuzey Amerika kıtasının 51 inci kuzey enlemine kadar olan Pasifik kıyılarının Rusya'ya ait olduğunu ilân etmişti. Yani, Ruslar, Behring Boğazı ve Alaska üzerinden kuzey Amerika kıtasına sarmaya çalışmaktaydılar. Amerika Avrupa'dan kaçarken, Avrupa hemen her yerde Amerika'nın karşısına çıkıyordu.

Rusya'nın kuzey Amerika kıtasındaki bu faaliyetleri, Kanada'ya sahip olan İngiltere'nin de hoşuna gitmiyordu. Ruslar, Kanada'nın batısına da girmeye çalışıyorlardı.

Nihayet, Amerika,güney Amerika ülkeleri ile, İngiltere'den sonra en fazla ticarete sahipti. Avrupa'nın Lâün Amerika üzerindeki siyasal teşebbüsleri, Amerika'nın bölgedeki ekonomik çıkarlarına da zarar verebilirdi.

Kıscası, Avrupa'nın İspanyol sömürgelerine müdahalesini önlemede, İngiltere ile Amerika ortak çıkarlara sahip bulunmaktaydılar. Bu sebeple, bağımsızlığın ihtiyar liderleri, eski başkanlar Jefferson ve Madison, Başkan Monroe'ye, İngiltere'nin teklifini kabul etmesini teklif ettiler. Fakat Dışişleri Bakanı John Quincy Adams (eski Başkan John Adams'ın oğlu), teklife karşı çıktı ve Amerika'nın, herhangi bir Avrupa devletiyle değil, tek başına Avrupa'nın karşısına çıkması üzerinde ısrar etti. Başkan Monroe de Dışişleri Bakam'nın görüşünü benimseyince, İngiltere ile işbirliği reddedildi¹⁶.

Amerika'nın tek başına harekete karar vermesinde şu sebepler etkili olmuştu: Bir defa, İngiltere ile birlikte hareket etmek, İngiltere vasıtasıyla Avrupa diplomasisinin içine girmek demek olacaktı. İkincisi, Amerika, İngiltere'den Lâtin Amerika ülkelerinin bağımsızlıklarını tanımasını istediğinde, İngiltere buna yanaşmadı. Sömürgeleri daha kolaylıkla kendi ekonomik nüfuzu altına alabileceğini düşünüyordu. Bağımsız devletler için bu kolay olmazdı. Üçüncüsü, İngiltere, ne kendisinin ve ne de Amerika'nın, İspanyol sömürgelerinden toprak almamasını şart koştu ki, bu da Amerika'nın işine gelmedi. Amerika belki bir gün, Teksas, California ve Cuba'ya yerleşmek isteyebilirdi. Böyle bir tahhüde girmek gelecek için Amerika'nın elini kolunu bağlayabilirdi¹⁷.

Buna karşılık, İngiltere, Amerika'yı yanına alamayınca, yalnız harekete karar verdi ve 1823 Ekiminde İspanya ve Fransa'ya, herhangi bir Avrupa devletinin kuvvet ve tehdit yoluyla güney Amerika'ya müdahale etmesi halinde, kendisinin de sömürgelerin bağımsızlığını tanıyacağını bildirdi. Bunun üzerine, başta bu iki devlet olmak üzere, Avrupa devletleri gerilemek zorunda kaldı. Bu suretle İngil-

¹⁶ Nevi us and Commager, *The Pocket History of the United States*, p. 175.

¹⁷ Bailey, *adı geçen eser*, p. 183.

tere, Amerika için her şeyi hazırlamış oluyordu. Monroe Doktrini, âdeta, “İngiliz donanmasının himayesi altında” ortaya çıkıyordu¹⁸.

Sonunda Başkan Monroe 2 Aralık 1823 günü Kongre’ye gönderdiği ve *Monroe Doktrini* adını alan mesajı ile¹⁹ bir yüzyıldan fazla Amerika’nın dış politikasına egemen olacak ilkeleri ortaya koydu. Bu ilkeler şöyleydi:

1) Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığını almış olan Amerika kıtalarının Avrupa devletleri tarafından sömürgecilik konusu yapılmasına ve bu devletler tarafından herhangi bir şekilde kontrol altına alınmasına izin veremez ve bu husta yapılacak herhangi bir teşebbüsü *gayrı dostane bir hareket* (“unfriendly disposition”) olarak karşılar.

2) Birleşik Amerika’nın, Avrupa devletlerinin sorunları ile hiç bir ilgisi yoktur ve bu sorunlara karışmayacaktır. Fakat buna karşılık, Avrupa devletleri de *Amerika Kıtalarının* sorunlarına karışamaz. Avrupa devletlerinin kendi sistemlerini Amerikan yarımküresine sokmak için yapacakları her teşebbüsü Amerika, kendi barış ve güvenliğine yöneltmiş bir hareket sayacaktır.

Başkan Monroe’nün bu mesajı Avrupa’nın pek fazla dikkatini çekmedi. Onun için belge, o zaman için değil, daha sonraki yıllarda Amerika ve Avrupa için önem kazanmaya başlayacaktır. Yoksa, Avrupa devletlerinin Lâtin Amerika’ya müdahalelerini önleyen, Monroe’nün mesajı değil, İngiltere’nin almış olduğu sert tutumdur²⁰.

Lâtin Amerika ülkeleri Monroe’nün mesajından büyük sevinç duydular. Hatta Kolombiya, Brezilya ve Meksika, Amerika ile ittifak bile yapmak istediler. Fakat Birleşik Amerika böyle bir sorumluluk alına da girmek istemedi²¹.

Avrupa’nın Lâtin Amerika’ya el atması bu şekilde önlenmekle beraber, Birleşik Amerika için şimdi Rusya sorunu kalıyordu. Daha Monroe Doktrini’nin ilânından önce Amerika, Rusların güneye sarkmasını frenlemek için Rusya ile müzakerelere girişmiş bulunuyordu. Doktrinin ilânından sonra ise, Amerika’nın Rusya üzerindeki baskı ve ısrarları daha da arttı ve sonunda 1824 de iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile Rusya’nın Alaska’dan daha aşağı inmesi önendi. Daha sonra da Amerika Alaska’yı Rusya’dan satın alacaktır.

Monroe Doktrini, uygulama alanında bazı özellikler göstermiştir. Bunların birincisi, Birleşik Amerika’nın uzun yıllar Avrupa politikasından uzak kalmasıdır

¹⁸ Pierre Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, p. 95.

¹⁹ Mesajın metni: John Bassett Moore, *A Digest of International Law*, Washington, 1906, Vol. VI, p. 401-403; Bemis *adı geçen eser*, p. 210-211; Heffner, *adı geçen eser*, p. 83-84; Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p. 176-177; Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, p. 408-410.

²⁰ Bemis, *aynı eser*, p., 208.

²¹ *aynı eser*, p. 208-209.

ki, buna *İnfrad Politikası* (Isolation) adı verilir. Amerika, kendisine Avrupa'dan bir tehdit ve tehlike yönelmedikçe Avrupa işlerine karışmamıştır. Zaten Başkan Monroe de 2 Aralık 1823 mesajında, Amerika'nın haklarına bir saldırı olduğu veya bu haklar ciddi şekilde tehdit edildiği takdirde, Amerika'nın kendisini savunmak için gerekli tedbirleri alacağını söylemekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nda böyle bir tehdit karşısında kaldığı içindir ki, savaşa katılmış, fakat savaş biter bitmez, tekrar *infrad* politikasına dönmüştür. 2. Dünya Savaşı'na da, kendisine yönelen tehlike dolayısıyla katılmış, lâkin savaş sonrası kuvvetler dengesinin, kendisi için de tehdit edici bir şekilde bozulmuş olması karşısında, 1948 de Monroe Doktrini'ni ve *İnfrad* politikasını bir yana bırakarak, "global" bir devlet niteliğini kazanmıştır.

Monroe Doktrini'nin ikinci özelliği, bir çelişkiyi yansıtır. Amerika *infrad* politikası dolayısıyla Avrupa'dan kaçmış olmakla beraber, Pasifik'de yayılmaya devam etmesi ve Uzak Doğu ile yakından ilgilenmesi sebebiyle, bu bölgede yine Avrupa ile karşılaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Uzak Doğu'da kuvvetler dengesinin bozulup, Japonya bu bölgede sivrilince ve bundan faydalanan Japonya, Çin'i kontrolü altına alıp Uzak Doğu'ya egemen olmaya kalkınca, Amerika Japonya ile çatışma durumu içine girmiş ve bu çatışma da Amerika'yı 2. Dünya Savaşı'na sürüklemiştir.

Monroe Doktrini'nin üçüncü özelliği, bu doktrin vasıtasıyla Birleşik Amerika'nın, Lâtin Amerika üzerinde tekeli bir nüfuz kurmasıdır. Birleşik Amerika bu doktrin vasıtasıyla Avrupa devletlerini Amerika kıtalarından uzaklaştırdıktan sonra, "Amerika Amerikalılarıdır" ilkesini uygulamaya başlamıştır. Fakat uygulamada ve Amerika'nın politikası vasıtasıyla, bu ilke, bir bakıma "Amerika, Amerika Birleşik Devletlerindir" niteliğine dönüşmüştür. Gelişen ekonomisi sayesinde, Lâtin Amerika üzerinde kuvvetli bir ekonomik nüfuz kurmuş ve bir çok Lâtin Amerika ülkesinin ekonomisini kendi kontrolü altına sokmuştur. Mamafih, bu ekonomik nüfuz ve kontrolü, kuru bir politika olmaktan çıkarıp daha yumuşak bir hale, bir işbirliği görüntüsüne dönüştürmek için, başlangıçta reddettiği *Pauamerikanizm*'e dört elle sarılmıştır.

Daha yukarda da belirttiğimiz gibi, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Doğu-Batı çatışmalarının yarattığı şartlar içinde Birleşik Amerika'nın Lâtin Amerika üzerindeki etkinliği giderek zayıflamaya başlamıştır. Bu zayıflama ile, Amerika'nın Monroe Doktrini'nden ayrılması arasında çok yakın bir paralellik vardır.

3. BİRLEŞİK AMERİKA'NIN TOPRAK GENİŞLEMESİ

3 Eylül 1783 günü Birleşik Amerika, İngiltere ile barışı imza edip bağımsızlığını kazandığı zaman, sınırları Batı'da Missisipi nehrine dayanıyor ve kuzeyde de sınır, bazı farklarla, aşağı yukarı bugünkü Kanada-Birleşik Amerika sınırındadır.

Güneyde, İspanya'ya ait olan Florida ile Birleşik Amerika arasındaki sınır ise, barış imzalandığı sırada, kesin olarak belli değildi. Bundan dolayı, İspanya ile Birleşik Amerika arasında 27 Ekim 1795 de Madrit'te imzalanan *San Lorenzo* antlaşması, 31 inci enlemi iki devlet arasında sınır olarak kabul etti. Ayrıca, Amerikan gemileri, Missisipi'nin denize döküldüğü yere kadar seyrüsefer yapabileceklerdi. Bu suretle 1795 de Amerika'nın güney sınırı da tesbit edilmiş olmaktaydı.

Birleşik Amerika bağımsız olduğu zaman, genel olarak, nüfus kıyı bölgelerinde yani Atlantik kıyılarında ve kuzey kısımlarda toplanmış bulunmaktaydı. Fakat yeni devlet kurulur kurulmaz, Avrupa'dan Amerika'ya göçler başladı. Bir yandan yeni gelen göçmenler, bir yandan da Amerikan halkı, yeni topraklar elde etmek ve yeni zenginlik kaynakları bulmak için, Batı'ya, kıtanın iç kısımlarına doğru yayılmaya başladılar. Bu suretle meskûn bölgeler de kısa zamanda çoğaldı. Dolayısıyla Birleşik Amerika'nın toprakları da genişlemeye başladı. Bunun sonucu olarak, Birleşik Amerika 13 eyaletten (*State*) ibaret iken, eyaletlerin sayısı günden güne arttı. 1791 de Kentucky, 1796 da Tennessee Birliğe dahil oldular. 1803 de de Ohio, yeni bir "State" olarak Birliğe kauldı.

Birleşik Amerika'nın toprak genişlemesinin başlıca merhaleleri şu şekilde belirtilebilir:

a) Louisiana'mn Satın Alınması

Louisiana denen topraklar, Missisipi Nehri'nin batısından, Rocky Mountains denen Kayalık Dağlara kadar uzanan ve bütün Missouri havzasını içine alan geniş bir alana yayılmıştı. Bu topraklar Fransa tarafından 17. yüzyılda le geçirilmiş ve Kral XIV. Louis'nin adı konularak *Louisiana* denilmişti. Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransa, 1762 de, Louisiana'yı İspanya'ya terketti. Fakat Napolyon, 1800 yılında İspanya ile bir anlaşma yaparak ve İspanya'ya İtalya'da bazı avantajlar sağlamak vaadi ile, Louisiana'yı İspanya'dan geri aldı. Bu olay Amerikalıları hem korkuttu ve hem de kızdırdı. Çünkü, Missisipi'nin denize döküldüğü yerde bulunan ve Louisiana'ya dahil bulunan *New Orleans*, Amerika için, Ohio ve Missisipi vâdilerinden elde edilen ürünlerin ihracı için son derece gerekli bir limandı. Napolyon'un, İngiltere'nin kuzey Amerika'daki varlığına (Kanada) karşı bir denge kurmak için Louisiana'ya yerleşmesi, Birleşik Amerika'nın hem ticaretini ve hem de güvenliğini tehlikeye sokuyordu²². Tabî, bu arada zayıf bir İspanya'nın yerini, o sırada dünyanın en kuvvetli devleti sayılan Fransa almış olmaktaydı.

Bu sebepten Başkan Jefferson, Fransa'ya açıkça şunu söyledi: "*Bu andan itibaren İngiliz milleti ve İngiliz donanması ile birleşmek zorundayız*". Yine Jeffer-

²² Nevins and Commager, *adı geçen eser*, p. 159.

son'a göre, Avrupa savaşında ilk topun patlamasıyla birlikte, İngiliz-Amerikan ortak ordusu New Orleans yürüyecekti²³. Bu sırada Amiens Barışı da yürütmüştü ve İngiltere ve Fransa arasında bir savaş çok yakın görünüyordu. Napolyon, savaş çıkar çıkmaz Louisiana'nın kaybedilmesinin kaçınılmaz olduğunu gördü. Savaş yakın olduğuna göre, Napolyon'un paraya da ihtiyacı vardı. Bu sebeple Amerika'nın, Louisiana'yı satın alma teklifini kabul etti ve 30 Nisan 1803 de imzalanan bir anlaşma ile, Birleşik Amerika Louisiana'yı Fransa'dan 15 milyon dolara (60 milyon frank) satın aldı.

Louisiana'nın satın alınmasından sonra, bir kaç yıl içinde, Missisipi vâdisindeki devletlerin sayısı dokuza yükseldi. 1812 yılında Birliğe dahil devletlerin sayısı 24 olmuştu. Ayrıca, Louisiana'nın satın alınması, Florida, Teksas, New Mexico ve California'nın de ele geçirilmesi için bir adım ve bir basamak teşkil etmekteydi.

b) Florida'nın Satın Alınması

Louisiana'nın satın alınması, bu sefer İspanya ile yeni bir sınır anlaşmazlığı doğurdu. Louisiana, bir kaç yıl öncesine kadar İspanya'nın elinde bulunduğundan, Louisiana ile Florida arasında kesin bir sınır yoktu. Bu sebeple Amerika, Baü Florida'mn Louisiana'ya dahil olduğunu ileri sürdü. Ayrıca, Doğu Florida'mn da kendisine satılmasını istedi. Bu konudaki müzakereler yıllarca sürdü. Napolyon 1808 de İspanya'yı işgal edip ve VII. Ferdinand'ı da tahtından indirince, İspanya tabîi olarak İngiltere'nin müttefiki haline geldi. Fakat, İspanya'mn Florida üzerindeki kontrolünün zayıflamasından faydalanan Birleşik Amerika, Florida'nın bazı kısımlarını işgal ettiği gibi, buradaki halkı İspanya'ya karşı ayaklanmaya kışkırttı. Ayaklananlar, özellikle, Birleşik Amerika'dan buraya göç eden Amerikalılardı. Bu ayaklanmaların en şiddetlisi 1810 yılında Baton Rouge bölgesinde oldu. Bu ayaklanmalardan yararlanan Amerika'nın Baü Florida'dan bazı toprakları işgal etmesi, İngiltere'nin tepkisine sebep oldu ve Florida sorunu, bir Amerikan-İspanyol değil, bir Amerikan-İngiliz sorunu haline geldi²¹. Bu sırada zaten, Amerika'nın tarafsızlık haklarından Amerikan-İngiliz münasebetleri gerginleşmeye başlamıştı ve sonunda da 1812 de iki taraf arasında savaş çıktı. Bu savaş 1815 yılına kadar sürdü. Buna paralel olarak, 1808-1815 arasında da, İspanya'nın Florida üzerindeki etkinlik ve kontrolü iyice zayıfladı. Bu ise Amerika'nın işini kolaylaştırdı. Napolyon'un yenilgisinden ve VII. Ferdinand'm İspanya tahtına tekrar oturmasından sonra, Amerika ile İspanya arasında Florida görüşmeleri yeniden başladı. Sonunda, 22 Şubat 1819 da imzalanan bir anlaşma ile, İspanya Florida'yı 5 milyon dolar karşılığında Amerika'ya satı.

²³ Nevins and Commager, aynı eser, p. 160.

²¹ Bemis, adı geçen eser, p. 186.

c) Teksas'ın Birliğe Katılması

1824 yılında Meksika bağımsızlığını kazanınca, Yeni İspanya Virualığı'na ait Teksas'ı (Texas) da kendisine kattı. Birleşik Amerika 1828 de Meksika ile imzaladığı bir anlaşma ile bu ilhakı resmen tanıdı. Fakat bundan sonra bir çok Amerikalı, Teksas'a göç ve akın etmeye başladı. Bir halde ki, bir süre sonra Teksas'da Amerikalılar çoğunluk olmaya başladılar. Bu durumu gören Meksika Hükümeti, 1830 yılında, her ne şekilde olursa olsun, göç hareketlerini yasakladı. Bunun üzerine Teksas'taki Amerikalılar ayaklandılar. Bu ayaklanmalar 1836 yılına kadar sürdü ve sonunda, duruma egemen olan Teksas halkı, 1836 Martında, bağımsızlığını ilân etü. Tabii Meksika bunun tanımadı. Teksas Hükümeti, Meksika'dan gelebilecek bir darbeye karşı kendisini güvenlik altına alabilmek amacı ile, Birleşik Amerika'ya katılmak istedi. Yalnız, Teksas'da zenci esareti vardı. Birleşik Amerika'nın, aynı esaret sistemine sahip güney eyaletleri Teksas'ın Birliğe katılmasına taraftar oldular. Fakat zenci esaretini reddetmiş olan kuzey eyaletleri, bu katılmaya kesinlikle cephe aldılar. Bu durum karşısında Washington, Teksas'm bağımsızlığını tanıyıp, Birliğe katılmasını kabul etmedi.

Bunun üzerine Teksas, bağımsız bir devlet olarak, 1836 dan 1844 e kadar sekiz yıl boyunca kendi yolunu kendisi çizdi. Bir defa, topraklarını, Pasifik kıyılarında kuzeye doğru genişleterek, Amerika Birleşik Devletleri'nden ayrı bir devlet kurmak için harekete geçti. Diğer taraftan, Fransa 1839 da, İngiltere Hollanda ve Belçika da 1840 da Teksas'ın bağımsızlığını tanıdılar. Bunun da sebebi, kendisini Meksika'ya karşı kuvvetli tutabilmek ve dolayısıyla ekonomik bakımdan güçlenmek için, Teksas'm özellikle Fransa ve İngiltere'den yardım istemesiydi. İngiltere ve Fransa, Teksas'ı bir "serbest mübadele pazarı" olarak gördükleri gibi, tekstil endüstrileri için de bir pamuk kaynağı olarak görmekteydiler²⁵. Bu sebeple, Meksika ile münasebetleri iyi olmayan Fransa 1839 Eylülünde Teksas hükümeti ile bir dostluk ve ticaret anlaşması imzaladı. İngiltere de 1840 Kasımında bir ticaret anlaşması imzaladı. 1843 yılında İngiltere'de Aberdeen kabinesi işbaşına gelince, Teksas ile münasebetlerini daha da yoğunlaştırdı. Şimdi İngiltere, Birleşik Amerika'yı hem kuzeyden ve hem de güneyden baskı altına almak istiyordu. Bundan dolayı, daha önceki İngiliz hükümetlerinin Teksas'a karşı çekingen politikasını terkedip, Teksas'a istediği borçları da verdi.

1836 dan 1843 e kadar, en az beş yıl, Amerikanın politikasında bir Teksas konusu yoktur²⁶. Fakat Başkan Harrison'ın, Başkan seçilmesinden bir ay sonra ölmesi üzerine, 1841 Nisanında Başkanlığa gelen Başkan Yardımcısı *John Tyler* (Amerikanın 10 uncu Başkanı) Teksas sorununu 1843 yılından itibaren ele aldı. Amerika'nın 7 nci Başkanı Andrew Jackson (1829-1837), Başkan Tyler'ı, Teksas'ı

²⁰ Bemis, *aynı* eser, p. 227.

²⁶ *aynı* eser, p. 226.

ilhak etmek için devamlı teşvik etmekteydi. Jackson, “*Yapabilirsek barış yoluyla, olmazsa zor kuvvetiyle Teksas’ı almalıyız*” diyordu²⁷.

Başkan Tyler’ı Teksas konusunda harekete geçiren birinci faktör, İngiltere ve Fransa’nın Teksas ile kurduğu yakın ekonomik ilişkilerdi. İkincisi, Teksas bağımsız olarak kaldıkça, Amerika’nın Batıya genişlemesinin önünde bir set teşkil edecekti. Üçüncüsü, ki bu en önemli görünüyordu, zenci esaretini kabul etmiş olan Teksas’ı, en fazla güney eyaleülerinin desteklemesi, Meksika Körfezinden Kaliforniya Körfezi ve Pasifiğe kadar uzanan bir bölgede bir “Konfederasyon”un ortaya çıkması ihtimallerini de arturmaktaydı²⁸.

Bu sebeplerle Amerika 12 Nisan 1844 de Teksas Hükümeti ile yaptığı bir anlaşma ile, Teksas’ı sınırları içine katı. İngiltere ile Fransa, bir Teksas için Amerika ile silâhlı bir çatışmayı öze alamadılar ve olayı kabullendiler. Meksika ise, Birleşik Amerika ile diplomatik münasebetlerini kesti.

d) Kaliforniya’nın satın alınması

Teksas Birliğe katıldığı sırda, yine Meksika’ya ait olan Kaliforniya’da da karışlıklar çıkmıştı. Halk özerklik istiyordu. Bu durum karşısında Amerika, 1845 Kasımında Meksika hükümetine başvurarak, Teksas’ın Amerika’ya katılmasının tanınmasını ve ayrıca Kaliforniya’nın da Amerika’ya satılmasını istedi. Meksika bunu kabul etmedi. Bu arada İngiltere’nin Kaliforniya ile de yakından ilgilendiği görüldü ve bu da Amerika’yı endişeye şevketti. Kaliforniya’daki Meksika kuvvetlerinin, Teksas-Kaliforniya sınırındaki Amerikan kuvvetlerine saldırılarda bulunması üzerine, Birleşik Amerika Mayıs 1846 da Meksika’ya savaş ilân etti. Amerikan kuvvetleri bütün Kaliforniya’yı ele geçirdiği gibi, Meksika topraklarına da girince, Meksika barışa razı oldu ve 1848 Şubatında yapılan Guadalupe-Hidalgo barış antlaşması ile, 15 milyon dolar karşılığında, Meksika bütün Kaliforniya’yı Amerika’ya terketti. O zamanki Kaliforniya toprakları, Arizona, Utah ve Nevada’yı da içine almaktaydı.

e) Amerika-Kanada Sınırının Çizilmesi

Amerika ile İngiltere arasında 1783 barış antlaşması imzalandığında, Kanada ile Amerika arasında sınırlar çizilirken, *John Mitchell* adlı tanınmış bir coğrafyacının 1755 de çizdiği ve o tarihte otorite kabul edilen bir Amerika haritası kullanılmıştı. Fakat barıştan sonra, bu haritaya dayanılarak çizilen sınırların araziye uygulanmasına geçilince, haritanın bazı yanlışları ve eksikleri olduğu görüldü. Bundan dolayı, bazı topraklar üzerinde anlaşmazlık çıktı ve bu topraklar üzerinde hem İngiltere’nin ve hem de Amerika’nın hak iddia etmesi dolayısıyla,

²⁷ Bemis, *aynı eser*, p. 226.

²⁸ *aynı eser*, p. 227.

Amerika-Kanada sınırı yıllarca bir açıklığa kavuşamadı. Fakat bir öldürme olayı, 1842 de sınır anlaşmazlığının da çözümünü sağladı.

1837 yılında Kanada'da İngilizlere karşı bir ayaklanma çıktı ve Amerikalılar bu ayaklanmaya sempati göstererek, bazı Amerikalılar ayaklanmalara silâh ve cephaneye gönderdiler. Bu olay dolayısıyla, İngiliz taraftarı McLeod adlı bir Kanadalının Amerika sınırını geçerek, Amerikan topraklarında bir Amerikalı'yı öldürmesi, sınır anlaşmazlığını bir kere daha güncel hale getirdi. McLeod yakalanarak New York eyaletindeki bir mahkeme tarafından yargılanıp idama mahkûm edildi. Bir İngiliz vatandaşının bir Amerikan mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmesi İngiltere'nin şiddetli tepkisine sebep oldu. İki devletin münasebetleri iyice gerginleşti. Konu, bir milletlerarası hukuk sorunu haline geldi. Bu sorunda İngiltere görüşünü kabul ettirdi ve McLeod 1841 Ekiminde serbest bırakıldı. Bu olay sınır sorununun çözümüne de yardım etti ve Amerika Dışişleri Bakanı Daniel Webster ile İngiltere temsilcisi Lord Ashburton arasında, 1842 de imzalanan ve Webster-Ashburton anlaşması denen bir antlaşma ile, Amerika'nın kuzey-doğu sınırı da kesin olarak çizildi.

Kuzey-doğu sınırının çözümlenmesi, yine İngiltere ile Amerika arasında bir anlaşmazlık konusu olan, kuzey-batı sınırının, yani Oregon sınırının da çözümlenmesi yolunu açtı.

Bu sınır sorununun tarihçesi de oldukça karışıktır. Bugünkü Birleşik Amerika'nın Pasifik kıyıları 16. yüzyıldan itibaren, yapılan çeşitli seferlerle İspanyollar tarafından ele geçirilmişti. Buna karşılık, daha önce de değindiğimiz gibi, kuzeyden Alaska'dan da, yine bu kıyılarda Ruslar güneye sarkmaya çalışmışlardır. Yedi Yıl Savaşları sonunda, 1763 de, İngiltere Kanada'yı ele geçirdikten sonra, Kanada'nın içerlerine kadar uzanarak Pasifik kıyılarına ulaşmışır.

İngiltere 1776 da İspanya ile yaptığı bir anlaşma ile, Pasifik kıyılarındaki İspanyol egemenliğini, San Francisco körfezi ile sınırlamıştı. Birleşik Amerika 1803 de Louisiana'yı alınca, o da Pasifik kıyılarına kadar uzanmaya başladı. Bu arada, Birleşik Amerika 1824 de ve İngiltere de 1825 de Rusya ile yaptıkları anlaşmalarla, Rusya'nın kuzey Amerika'daki güney sınırlarını 54 üncü enlem ile tesbit ettiler. Fakat bu sefer, İngiltere ile Amerika bu bölgede karşı karşıya geldi. Amerika, yayılmasını *Columbia* nehrine kadar uzatmakla beraber, daha ileri gidemedi. Halbuki, Columbia nehri ile Pasifik kıyıları arasındaki bölgede ve Vancouver kıyılarında kürk ticareti yapan Amerikan şirketleri bulunuyordu. Bu sebeple Amerika, bu bölge üzerinde hak iddia etti. Tabii İngiltere bunu kabul etmedi. Sorun, 1827 den 1842 ye kadar tartışma konusu oldu. 1842 de kuzey-doğu sınırı konusundaki anlaşmazlık çözümlenince, Amerika, kuzey-batı sınırını da çözümlmek için harekete geçti. Görüşmeler bir kaç yıl daha sürdü ve sonunda 1846 Haziranında imzalanan bir anlaşma ile, 49 uncu enlem, kuzey-ba-

ada Amerika-Kanada sınırı olarak kabul edildi. Yani, Columbia nehri ile Pasifik kıyıları arasındaki topraklar Amerika'ya geçti.

Kuzey-baüda 1859 da Oregon, 1889 da Washington ve 1890 da da Idaho, ayrı eyaletler (state) olarak Birliğe dahil oldular.

Gerek kuzey-doğu, gerek kuzey-batı sınırlarına ait anlaşmazlıklarda, İngiltere'nin yumuşak bir tutum aldığı bir gerçektir. Bir bakıma, böyle hareket etmek zorundaydı. Zira, gittikçe kuvvetlenmekte olan Birleşik Amerika karşısında, savunması zayıf olan Kanada'yı korumak, ancak iyi ve yumaşak münasebetlerle mümkün olabilirdi. Bununla beraber, kuzey-doğu sınırı İngiltere, kuzey-batı sınırı Amerika için bir zafer olmuştur. Fakat her iki zafer de barışı korumak için kazanılmıştı²⁹.

f) Alaska'nın Satın Alınması

Amerika'nın son büyük toprak kazancı, Alaska'nın Rusya'dan satın alınması olmuştur. Teklif ilk önce Rusya'dan gelmiştir ve Kırım Savaşı'nın etkisiyle olmuştur. Kırım Savaşı'nda Rusya Alaska'yı savunmasız bırakmıştır. Halbuki, Kanada'da bulunan İngiltere, Alaska'yı ele geçirebilir ve bu suretle Sibiryaya yaklaşabilirdi. Bazı sebeplerle İngiltere bunu yapmadı. Lâkin, Ruslar, bir gün Alaska'nın kolaylıkla İngiltere'nin eline geçebileceğini de gördüler. Onun için Alaska'yı Amerika'ya satıp, Sibiryaya ile Kanada arasına Amerika'yı bir tampon olarak sokmak istediler³⁰. Amerika Rusya'nın satış teklifini kabul etti. Zira Alaska kürk ticareti bakımından çok zengindi. Satış görüşmeleri devam ederken, Amerika'da iç savaş çıkı ve görüşmeler kesildi. Savaştan sonra 1867 Marunda yapılan bir anlaşma ile Rusya, Alaska'yı 7.200.000 Dolar karşılığında Amerika'ya satı.

Bu şekilde, bugünkü Birleşik Amerika'nın sınırları şekillenmiş oluyordu.

4. AMERİKA VE UZAK DOĞU³¹

Birleşik Amerika, Doğu'dan, yani Avrupa'dan kaçarak Baü'ya yöneldikçe ve topraklarını Batı istikametinde genişlettikçe, Pasifik Okyanusuna ulaşmış ve buradan da Uzak Doğu'ya uzanmaya başlamıştır. Mamafih, Amerika'nın, Uzak Doğu ile ilk temaslarının, bağımsızlıktan hemen sonra başladığını görmekteyiz.

Amerika'nın Uzak Doğu'daki ilk temas noktası Çin olmuştur. 1785 yılında *Empress of China* adlı bir Amerikan ticaret gemisi, Amerika kıtlarının en güney ucu olan *Horn* (veya *Hornos*) burnunu dolaşarak, o sırada Çin'in yabancılara açık tek limanı olan *Cantou'a* varmıştır. Bundan sonra Amerika'nın Çin'le ticareti gündend güne artmıştır. Bir halde ki, Çin ile ticarete Amerika, İngiltere'den

²⁹ Bemis, aynı eser, p. 283.

³⁰ aynı eser, p. 397-398.

³¹ aynı eser, p. 340-363 den özetlenmiştir.

sonra ikinci sırayı almıştır. Bununla beraber Çin ticareti, 1815 yılında Amerika'nın dış ticaretinin % 3 ünü geçmemekteydi.

Bu ilk temastan sonra, 1787 de Canton'da, 1807 de Batavia'da, 1819 da Manila'da ve 1820 de de Honolulu'da ilk Amerikan konsoloslukları açıldı. Bu arada da, Amerikan gemiciliği, Hindistan, Arab yarımadası ve hatta Afrika'nın doğu kıyılarına kadar uzanmıştır.

Birleşik Amerika, Uzak Doğu'da ilk ticaret anlaşmasını 1833 de Siyam (bugünkü Tayland) ile imzaladı. 1839-1842 yılları arasında, İngiltere ile Çin arasında yapılan *Afyon Savaşı* sonunda İngiltere'nin Çin'e 1842 *Nanking antlaşması*'m imzalatması ve Çin'in dört limanını daha (Amoy, Ningpo, Foochow ve Shanghai) Avrupa ticaretine açtırması, diğer Avrupa devletleri gibi Amerika'nın da yararına oldu. Çin, İngiltere'nin karşısına diğer Avrupa devletlerini de çıkarmak için, bu antlaşmaya koydurduğu bu hükümlerle, diğer devletlerin de Çin'in bu beş limanı ile ticaret yapması hakkını İngiltere'ye kabul ettirdi. Bu, Amerika'nın, Uzak Doğu'da ve özellikle Çin'de bundan sonra uygulayacağı *Açık Kapı Politikası'nın* (Open Door Policy) başlangıcını teşkil etmiştir. Bu ilkeye dayanarak Amerika, 1844 de Çin ile *Wanghia Antlaşması'm* imzaladı.

1844 de Teksas'ın, 1846 da Oregon kıyılarının ve 1848 de de Kaliforniya'nın ele geçirilmesile, Amerika Pasifik kıyılarına çıkmış oluyordu. Bu gelişme, Amerika'nın Çin ile olan münasebetlerinin de artması sonucunu verdi. Fakat, Uzak Doğu ile bağlantısında, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya nazaran, Amerika'nın bir handikapı vardı. Çin ile yakından ilgilenen bu üç devletin Asya'daki sömürgeleleri, bunların Çin ile münasebetlerinde bir basamak görevini yapıyordu. Amerika ise, Çin'e ulaşmak için, Pasifik Okyanusu'nun boydan boya katetmek zorundaydı. Diğer taraftan, şimdi buharlı gemiler ortaya çıkmıştı. Buharla gemilerin Okyanusu aşması için, arada kömür istasyonlarına ihtiyaç vardı. Bu bakımdan da, hemen hemen Okyanus'un ortasında bulunan *Hawaii* adaları en uygun yeri.

Bu sebeple, Amerika 1826 da Hawaii Kralı ile bir antlaşma imzaladı. Lâkin Amerika'nın arkasından 1836 da İngiltere ve 1839 da da Fransa Hawaii ile antlaşma imzalandılar. İngiltere ile Fransa'nın Hawaii ile ilgilenmeleri Amerika'nın hoşuna gitmedi. Başkan Tyler, Dışişleri Bakanı Webster'in tavsiyesile, 1842 de yayınladığı bir demeçte, Amerika'nın Hawaii'nin bağımsızlığına saygı göstereceğini, lâkin başka herhangi bir devletin de bu adaları ele geçirmesinden hiç hoşlanmayacağını ("dissatisfied") bildirdi. Gerçekten, İngiltere ve Fransa da, 1843 de, Hawaii'nin bağımsızlığına karşı hiç bir kötü niyetleri olmadığını açıkladılar. Bu, bir bakıma, Amerika'nın Hawaii üzerindeki tekeli ilgisini tanımak oluyordu.

Bundan sonra Amerika, 1849 yılında Hawaii ile bir dostluk, ticaret ve deniz anlaşması imzaladı. Fakat Fransa'nın Hawaii ile ilgisi kesilmemişti. Hatta Hawaii

Kralı, 1851 yılında, bir Fransız işgalinden kortuğunu ve topraklarını Amerika'ya terketmek istediğini bildirdi. Hawaii bir eyalet olarak Birliğe katılmak istiyordu. Amerika bu isteği kabul etmekle beraber, bu adaların başka bir devletin eline geçmesine müsaade etmeyeceğini de bir kere daha Hawaii Kralına bildirdi. Hawaii artık tamamen Amerika'nın nüfuzu altına girmiş olmaktaydı. Amerika'nın Hawaii'yi "eyalet" (state) olarak kabul etmek istemeyişinin sebebi, kendi sınırları içine girecek olan bu uzak toprağın, başka devletlere karşı savunmanın güçlüğüydü

Çin'e gelince: 1842 Antlaşmasının uygulanmasından çıkan anlaşmazlıklar dolayısıyla, 1857-1858 de, İngiltere ve Fransa, Çin ile yeniden savaş yapular ve Çin'i yenerek, Çin'den yeni imtiyazlar koparan, 1858 *Tien-tsin Antlaşması'nı* imza ettirdiler. Aynı anda, Rusya ve Amerika da, Çin ile, yine Tien-tsin'de yeni anlaşmalar yaptılar. Bu anlaşmalarla bütün Çin Baü devletlerinin ticaretine açılıyordu. Bundan daha önemlisi, bu anlaşmalarla, devleüer, Çin'in başkenti Peking'de (bugünkü *Beijing*) diplomatik temsilci bulundurmak hakkını elde ediyorlardı ki, bu da, bu devletlere Çin hükümeti üzerinde doğrudan baskı yapma imkânını kazandırıyordu.

Çin ile münasebetlerinde Amerika, Avrupa devletlerine nisbede, manevî bir üstünlük kazanmıştır. Çin ile münasebetlerinde Amerika için söz konusu olan, Çin'deki ticarî haklarını ve ticarî münasebetlerini genişletmekti. Amerika'nın Çin toprağında gözü yoktu. Bu sebeple, Avrupa devletlerinden çok farklı olarak, Çin'e karşı gayet yumuşak bir tutum göstermiş ve sertlik yoluna gitmekten kaçınmıştır. Bu ise, Amerika'nın Peking hükümeti nezdindeki prestij ve nüfuzunu çok artürmüştür. O kadar ki, Tien-tsin antlaşmasından sonra, Amerika'nın Peking'deki ilk elçisi olan *Anson Burlingame*, 1867 de bu görevinden ayrıldıktan sonra, Çin Hükümetine danışman olarak Peking'de kalmış ve aynı yıl, Çin ile Amerika arasında yapılmasını sağladığı bir antlaşma ile, Çin göçmenlerinin de Amerika'ya kabulünü sağlamıştır. Bu antlaşmaya, *Burlingame Antlaşması* (Burlingame Treaty) denir.

Amerika'nın ticaret münasebetlerinin günden güne artması ve bu ticaretin 1842 den itibaren kuzeyde Shanghai'da yoğunlaşması, Hawaii'den sonra, yine aynı sebeplerle, Japonya ile de ilgilenmesi sonucunu vermiştir. Bu ilginin sonucu olarak da 1854 yılında Japonya'yı Batıya açmaya muvaffak olduğu gibi, 1854 ve 1858 de bu devletle yaptığı anlaşmalarla, Uzak Doğu ticaretini daha da genişletmiş oluyordu. Bu konuya, Uzak Doğu Bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde gireceğiz. Mamafih şu kadarını da belirtelim ki, Çin ve Japonya Baü'ya açıldıktan sonra, Uzak Doğu'da ortaya çıkan gelişmeler, Amerika'yı, bir yandan Avrupa devletleri ile karşı karşıya getirirken, öte yandan da, Japonya, 20. yüzyılın başında Amerika'nın başına dert olmaya başlayacaktır. Amerika'nın ticaret ve ekonomik ihtirasları, Monroe Doktrini'nin kuyusunu Uzak Doğu'da kazanacaktır.

Birleşik Amerika, bir yandan kıtadaki genişlemesini sağlar ve sınırlarını bir düzene kavuştururken ve bir yandan da Uzak Doğu ile münasebet ve ticaretini genişletirken, içerde büyük bir güçlüklerle karşılaştı ve parçalanma tehlikesi geçirdi. Bu da Amerikan İç Savaşı'dır.

5. AMERİKA'DA İÇ SAVAŞ, 1861-1865

Amerikan İç Savaşı, zenci esareti (slavery) sorunundan çıkmıştır. İç Savaş çıkmadan 5-6 yıl önce, Missisipi bölgesindeki pamuk çiftliklerinden (plantations) birini gezen bir New York'lu şunları belirtmekteydi: Bu büyük pamuk çiftliğinde, büyük ve güzel bir villa bulunuyordu. 14 dönümlük çiftlikte pamuk, mısır ve diğer tarım ürünleri yetiştirilmekteydi ve ayrıca 200 domuz beslenmekteydi. Çiftlikte 135 zenci esir vardı. Bunlardan 70 kadarı tarlada çalışmaktaydı. Ayrıca bazıları tarım âletlerinde çalışıyor ve dokuz zenci de ev hizmetleri ve ahırlarda çalışmaktaydı. Bunlar, güneşin doğuşundan batışına kadar çalışmaktaydılar ve bazan Cumartesileri, fakat genellikle Pazar günleri tatil yapmaktaydılar. Yaz aylarında çapa işinde çalışanlar ise, ancak öğleyin kısa bir dinlenme yapabiliyorlardı. Bunlara verilen ise haftada adam başına bir kaç kilo mısır ve bir kaç kilo domuz eti idi. Bunun dışında, kendilerinin yetiştirdikleri tavuk, yumurta ve sebze, bunların geçimlerinin ek gıdasıydı. Yılbaşlarında ise, bunlara, toprak sahibi tarafından bol miktarda, şeker, kahve, tütün ve pamuklu dokuma verilirdi. Giyecek için. Zenciler küçük evlerinin aydınlanmasını bataklıklardan elde ettikleri gazla sağlar ve ayrıca ormanlardan kestikleri keresteleri satarak elde ettikleri parayla diğer ihtiyaçlarını karşılarlardı. Tarlada çalışan zenciler arasında, patronun hizmetindeki bir zenci devamlı olarak elindeki kamçıyı çalışanlara vururdu. Onun üzerinde de bir *beyaz* gözetici vardı. Bu gözeteciye göre, çiftlikte disiplin gayet iyiydi. Hiç bir esir zencinin kaçması mümkün değildi. Çünkü, bu beyaz gözetici, kaçan zencinin peşine hemen köpekleri salardı³².

Bundan daha kötüsü de, esirlerin satışı dolayısıyla zenci ailelerinin parçalanmasıydı. Zencilere ne öğrenim ve eğitim hakkı ve ne de gelişme hakkı tanınmıştı³³.

Diğer taraftan, zenci esareti sorunu, kuzey ve güney devletlerini tam bir zıtlıkla içine sokmuştur. İki bölge arasında sosyal ve ekonomik yapı farklılıklarının bulunması, zenci esaretinden doğan anlaşmazlık ve çatışmanın şiddetlenmesinde önemli rol oynamıştır. Güney devletleri veya eyaletleri halkı, genel olarak Katolik olup, ekonomik yapı tarıma dayanıyordu. Pamuk başta olmak üzere, pirinç, tütün ve şeker kamışı bu bölgenin başlıca ürünlerini teşkil ediyordu. Tarımda ise, büyük ölçüde esir zenciler çalıştırılıyordu. Tarım ise, büyük mülkiyet

³² Nevins and Commager, adı geçen eser, p. 213-214.

³³ aynı eser, p. 214.

esasına dayanıyordu. 1850 de Birleşik Amerika'nın nüfusu 23 milyonu geçmekteydi. Bu nüfusun 3.200.000 ini zenci esirler teşkil etmekteydi ve bunun büyük çoğunluğu da Güney'deydi. Meselâ, South Carolina ve Missisipi eyaletlerinde zenciler beyazlardan fazlaydı. Louisiana'da ise, zenci ve beyaz nüfus birbirine eşit durumdaydı. Alabama'da ise nüfusun yedide üçü zencilerden meydana geliyordu³⁴. Bununla beraber, Alabama ve Georgia'nın kıyı kesimlerinde zenci nüfus % 80 i ve Missisipi Nehri boyunca uzanan bölgelerde zenci nüfus % 90 ı bulmaktaydı. Zenci nüfus, iklimin sıcak, arazinin düz ve verimli olduğu yerlerde yoğunlaşırken, arazinin dağlık veya çıplak olduğu yerlerde zenci nüfus azalmaktaydı³⁵.

Kuzey eyaleüerine gelince: Halkı genellikle Protestan olan bu bölgenin ekonomik yapısı endüstriye dayanıyordu. Bu bölgede kömür ve demir madenlerinin bulunması, endüstrinin gelişmesinde büyük etken olmuştu. Güneyde ise endüstri hemen hiç yok gibiydi. Güney mamul maddeleri bakımından Kuzey'e bağlıydı ve sanayici Kuzey de, gümrük duvarlarını hükümete kabul ettirmişü. Tabii bu da Güney'in işine gelmiyordu. Kuzey âdeta mamul maddelerin fiyat monopolünü elinde tutuyordu. Öbür taraftan, Kuzey, esir işçinin endüstride faydalı olmadığını görerek, 1827 de zenci esaretini kaldırmış ve ücretli işçi sistemini kabul etmişti. Kuzey, aynı zamanda, emek pazarına olan arzın artması ve bu suretle işçi ücretlerinin düşmesini sağlamak için de, Güney eyaletlerinde de esaretin kaldırılmasını ileri sürdü. Kuzey'in bu isteği, Güney'in ekonomik çıkarlarına tamamen ters düşmekteydi. Zenci esaretinin kaldırılması demek, Güney'in büyük çiftliklerinin boş kalması veya en azından tarımsal maliyetin yükselmesi demekti.

Görüldüğü gibi, Amerikan İç Savaşı'na götüren sebep ve şartları kızıştıran gelişmeler tamamen ekonomik nitelikliydi.

Zenci esaret sorunu, 1830 lardan itibaren özellikle Kuzey eyaletlerde hareketlenmeye başladı ve adım adım şiddetlendi. Kuzey devleüerinde bir takım, kulüpler, dernekler veya gruplar zenci esareti aleyhine kampanya açılar. Bunlara, "*abolitionists*" yani zenci esaretinin ilgası taraftarları veya "*free so il*" taraftarları, yani toprakta hürriyeti isteyenler deniyordu³⁶. Bu gelişme, zenci esareti taraftarları ile karşıtlan arasında gösterilere ve bu gösterilerde bir çok kişinin ölümüne sebep oldu. Kuzey'deki bu gelişmelere, Güney de tepkisini göstermekten geri kalmadı. 1835 de South Carolina Valisi James Hammond, "*esaret, Cumhuriyetçi yapımızın temel taşıdır*" diyordu³⁷.

³⁴ Nevins and Commager, *aymı eser*, p. 215. Bu sırada zenci esaretini kabul etmiş olan "devletler" veya eyaletler şunlardır: Teksas, Louisiana, Missisipi, Alabama, Florida, Georgia, South Carolina, Arkansas. Missouri, Kentucky, Tennessee, North Carolina, Virginia, West Virginia, Maryland.

³⁵ Nevins and Commager, *aymı eser*, p. 215-216.

³⁶ *aymı eser*, p. 216.

³⁷ *aymı eser*, p. 217.

1848 de Kaliforniya'nın alınması yeni bir sorun ortaya çıkardı. Burada zenci esareti uygulanacak mıydı? Uygulanmayacak mıydı? Yeni kazanılan topraklarda esaretin kesin olarak yasaklanmasına dair Pennsylvania temsilcisi David Wilmot'un kanun teklifi, Temsilciler Meclisi'nde kabul, fakat Senato'da reddedildi. Güney eyaletleri temsilcileri, bu kanun kabul edildiği takdirde, Birlik'ten ayrılma tehdidinde bulunmuşlardı.

1850 yılında *Fugitive Slave Law*'un kabulü de Kuzeylileri çileden çıkardı. Bu kanun, kaçan bir esirin yakalanıp tekrar sahibine iadesini öngörmekteydi. Bunun anlamı, bir zenci, esaretin uygulanmadığı bir eyalete kaçsa bile, yine yakalanıp sahibine iade edilecekti. Bu kanunun arkasından, 1854 de kabul edilen bir kanunla da, yeni teşkil edilen Kansas ve Nebraska “ülke” lerinde^{38 39} de zenci esareti kabul edildi. Güneyliler bunu bir zafer olarak kutladılar. Güneylilerin bu sevinci karşısında, bir Kuzeyli Kongre üyesi şöyle demişti: “*Şimdi onlar bir zaferi kutluyorlar. Fakat bu zaferin uyandırdığı yankılar, esaret ölünceye kadar devam edecektir*”³⁹.

1857 yılında ise Yüksek Mahkeme (Supreme Court), önüne gelen bir dava dolayısıyla, Kongre'nin, “ülke” lerde esareti yasak edemeyeceğine karar verdi. Bu karar, Güneyliler için yeni bir zaferdi.

1859 yılında da, Virginia'da, bir kısım zencileri esaretten kurtarmak isteyen 6 kişinin asılarak idam edilmesi, Kuzeylilerde büyük tepki yarattı. Kuzeyliler bu 6 kişiyi “Hürriyet Şehidi” olarak ilân ettiler. 1860 yılı geldiğinde, Kuzey ile Güney arasındaki gerginlik, arük şiddetli ve belirgin hale gelmişti. Her iki taraf da kaçınılmaza doğru yürümekteydi.

Kuzey ile Güney arasında gittikçe artan gerginlikte siyasal gelişmeler de rol oynadı. 1850 lerden itibaren Güney'in Kuzeyliler karşısındaki durumu giderek zayıflamaya başladı. Bunun sebepleri vardı. *Bir defa*, zenci esareti sorunu Kuzey eyaletleri halkının tepkisinin gün geçtikte şiddetlenmesine sebep oldu. *İkincisi*, Güney'in Kongre'deki kuvveti zayıflamaya başladı. Çünkü, Amerika'nın nüfusunun üçte biri Güneyde, üçte ikisi de Kuzey'de bulunuyordu. Dolayısıyla, nüfus çoğunluğu Kuzey'in Kongre'deki temsil gücünü de aynı oranda artırdı. *Nihayet*, Amerikan iç politikasına egemen olan kuvvetlerin yapısı da değişmeye başladı. Bağımsızlığın ilk 40 yılının 32 sinde hep Virginia'lı politikacılar Başkan seçilmişler ve bu suretle, muhafazakâr düşünce Amerikan siyasal hayatına egemen olmuştu. 1829 da Andrew Jackson'm seçilmesiyle bu gelenek yıkıldı ve eski muha-

38 17g7 tarihli bir kanuna göre, Amerika'nın ele geçirdiği topraklara iki çeşit statü uygulanıyordu. Bazan, bunlar doğrudan doğruya eyalet veya devlet (State) olarak Birliğe katılıyor, bazan da bunlara “ülke” (Territory) statüsü veriliyordu. Ülke'ler, özerkliğe sahip olmakla beraber, doğrudan doğruya merkezî hükümetin kontrol ve yönetimi altındaydı. Bir süre sonra bunlara “State” statüsü verilip Birliğe alınıyorlardı.

³⁹ Nevins and Commager, *aynı eser*, p. 223.

fazakâr kuşağın yerini genç ve liberal kuşaklar almaya başladı. Başkan Jackson, halk tabakalarının refahı üzerine çok eğildiği için, Başkan olunca, Washington sosyetesinin kendisini kabullenmesi çok zor oldu.

Bu etkenler dolayısıyla, 1850 ye kadar Güney ile Kuzey arasında korunmaya çalışılan denge, Kuzey'in lehine olarak değişmeye başladı. Bu gelişme Güneyi telâşlandırdı ve Güney, federal sistem içinde state'lerin hakları konusunu ortaya attı. Esaretin, doğrudan doğruya eyaletleri ilgilendirdiğini, federal hükümetin buna müdahale edemeyeceğini ileri sürdü. Sorun, bu şekilde bir Anayasa sorunu haline geldi. South Carolina Senatörü John C. Calhoun, Birliğin korunmasının, esaret taraftarı eyaletler ile esaret karşıtı eyaletler arasındaki dengeye dayandığını ve yıkılmaya başlayan bu denge tekrar kurulmazsa, Birliğin parçalanması gerektiğini söylüyordu⁴⁰. Güney Birliği parçalamayı göze almıştı.

Zenci esareti sorunu, siyasal partiler içinde de bölünmelere ve parçalanmalara sebep oldu. 1800 yılında Jefferson tarafından kurulan *Demokrat Parti*, hemen hemen en kuvvetli parti durumundaydı. 1860 a kadar başkanlık seçimlerini hemen daima bu parti kazanmıştır. Fakat esaret sorunu, bu parti içinde görüş ayrılıklarına sebep oldu ve Demokratlar, Kuzey Demokratları ve Güney Demokratları diye ikiye ayrıldılar. Bunun sonucu olarak, 1848 deki Başkanlık seçimini, 1836 da kurulmuş bulunan *Whig Partisi*'nin adayı ve Meksika Savaş'ının kahramanı *Zachary Taylor* kazandı.. Fakat bu seçimin hemen arkasından Whig Partisi de parçalandı. Bu Parti'nin esaret aleyhtarı üyeleri, 1848 de kurulan *Serbest Toprak Partisi'ne* (Free Soil Party) geçtiler. Lâkin bu Parti de fazla devam edemedi ve Whig Partisi ile beraber o da sona erdi. Sebep yine zenci esareti sorunu ile ilgili görüş ayrılıkları idi. Bu iki partinin esaret aleyhtarları, 1854 de kurulan *Cumhuriyetçi Parti'ye* katıldılar. Cumhuriyetçi Parti, doğrudan doğruya zenci esaretine karşı bir tepki olarak, Kuzey'de Michigan'da kurulmuştu. Parti'nin kurucuları ise, 1854 tarihli Kansas-Nebraska kanununa muhalefet eden Demokratlardı. Cumhuriyetçi Parti 1856 seçimlerini kazanamadı. Fakat 6 Kasım 1860 başkanlık seçimlerini kazandı ve adayı *Abraham Lincoln* Amerika'nın 16 ncı Başkanı oldu. Gerek Lincoln'un fikirleri, gerek Cumhuriyetçi Parti'nin seçim platformu, zenci esaretinin ilgası üzerinde yoğunlaşmıştı. Aynı zamanda da, Lincoln, her ne pahasına olursa olsun, Birliğin korunmasına taraftardı.

Lincoln, Başkanlık yeminini 4 Mart 1861 günü yaptı. Yeminden sonra, Amerikan halkına hitap eden uzun bir konuşma (inaugural address) yapı⁴¹. Konuş-

⁴⁰ *The Cambridge Modern History*, Vol. VII: *The United States*, Cambridge University Press, 1934, p. 418.

⁴¹ Konuşmanın metni: Heffner, *A Documentary History of the United States*, p. 136-143. Ayrıca bak.: Fletcher Pratt, *A Short History of Civil War*, New York, Pocket Books Inc., 1953 (3rd printing), p. 6-7.

manın ana teması, Birliğin parçalanmasına asla müsaade etmiyeceği şeklindeydi. Bu hususta tam bir kararlılık göstermekteydi.

Lâkin Lincoln bu konuşmasını yaptığında, güney eyaletleri ayrılmaya doğru ilk adımı atmışlardı. Güney eyaletleri (veya devletleri) Lincoln'ın Başkan seçilmesini kendileri için tehlikeli gördüklerinden, 1861 Şubatında, Alabama'nın Montgomery şehrinde toplanan 7 güneyli devlet, kendilerini *Amerika Konfederale Devletleri* olarak ilân ettiler. Biraz sonra 4 devlet daha Konfederasyona katıldı⁴². Jefferson Davis Konfederasyon Başkanı oldu. Konfederasyon, 12 Nisan 1861 de ilk topu atarak Washington Hükümeti'ne karşı savaş ilân etti. Dört yıl sürecek olan iç savaş, 9 Nisan 1865 de sona erecektir.

Savaşa her iki taraf da kendi zaferinden emin olarak ve savaşın kısa süreceğine inanarak başladı. Her iki tarafın da kendisine göre avantajları vardı. *Birlik* (Union) yani Kuzey, 23 eyaletten mürekkep olup 22 milyon nüfusa sahipti. Konfederasyon ise, 11 devletten ibaret olup nüfusu 9 milyondur. Lâkin bu nüfusun 3.5 milyonu zenciydi. Kuzeyin 22 bin millik demiryoluna karşılık, Konfederasyonun demiryolları 9 bin mildi. Birlik, yani Kuzey, kuvvetli bir endüstriye sahipti. Sadece New York'un endüstriyel üretimi, bütün Konfederasyon'un endüstri üretiminin iki kaudı. Birlik, bütün silâh ve cephanesini kendisi imal ederken, Konfederasyon, bunun büyük kısmını dışardan ithal etmek zorunda kaldı⁴³.

Kuzey'in bu avantajlarına karşılık, Güney'in de azim ve inadı vardı. Güney, şimdi söz konusu olanın, bir ölüm-kalım savaşı olduğunu biliyordu. Savaşı bu düşünce ve zimle yapıp. ikinci olarak, Güneyin taktiği savunma idi. Kuzeyi yıkmak değil, Konfederasyonu yenemeyeceğini ve isteklerini Güneye kabul ettiremeyeceğini Kuzey'e göstermekti. "Konfederasyonu" Kuzey'e kabul ettirmekti. Hiç değilse, Kuzeye zaferi çok pahalıya maletmekti. Üçüncü olarak, Konfederasyon'un topraklarında bir çok müstahkem mevki bulunuyordu. Nihayet, Konfederasyonun ordusu çok kuvvetli ve yetenekli generallerin elindeydi. General Robert E. Lee bunların başında geliyordu⁴⁴.

Her iki taraf da savaşın kısa süreceğine inanıyordu. O kadar ki, ilk silâhın aülmasından bir kaç gün sonra Başkan Lincoln, 75.000 gönüllüyü üç ay için silâh altına çağırırken, "ayaklanma" dan söz ediyordu⁴⁵ *. Savaş ise dört yıl sürdü. Birlik 2 milyon kadar, Konfederasyon ise 1 milyon kadar asker çıkardı. Savaşın sonunda Birliğin ölü sayısı 360.000, Konfederasyonunla ise 258.000 kadardı⁴⁰.

⁴² Birlik'ten ilk ayrılan 7 eyalet şunlardır: South Carolina, Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana, Texas. Sonradan katılan 4 eyalet ise, Arkansas, North Carolina, Virginia ve Tennessee'dir.

⁴³ Nevins and Commager, *adı geçen eser*, p. 238.

⁴⁴ *aynı eser*, p. 239.

⁴⁵ Richard B. Morris (Ed.), *Encyclopedia of American History*, New York, Harper, 1953, p. 230.

⁴⁰ Nevins and Commager, *aynı eser*, p. 240.

Konfederasyon savaşa iyimser başladı. Bu iyimserlik, Kuzey'in gücünü küçümsemekten ve kendi gücünü de abartmaktan kaynaklanıyordu. Konfederasyona göre, Kuzeyliler, Birliği devam ettirmek için savaşı göze alamazlardı. Kuzey savaşa bile, Güney'in pamuğuna bağlı olan İngiltere ve Fransa, Konfederasyonun bağımsızlığını tanırlar ve yardım ederlerdi. Üçüncüsü, Güney'in hesabı, savunma savaşı yapıp, Birliğin gücünü muharebelerle yıpratmaktı. Nihayet Güneyliler, günlük hayatlarında daha çok silâh kullandıklarından, silâhli eğitim ile yetişmişlerdi⁴⁷.

Savaş genel olarak 4 cephede cereyan etdi: Deniz, Missisipi Vâdisi, Virginia, ve Kıyı Devleüeri⁴⁸.

Savaş çıküğında, Birleşik Amerika'nın 40 parçalık donanması Birliğin elinde bulunuyordu. Bu donanma, Güney'in bütün kıyılarını abluka altına almak suretiyle, Konfederasyon'un dışardan silâh ve cephane sağlamasını önledi. Ayrıca, Konfederasyonun ticaret gemilerini de yakaladığı gibi, Güney'in bazı limanlarını da ele geçirdi.

Missisipi Vâdisindeki muharebeler hemen daima Birliğin lehine gelişti. Birlik kuvvetleri komutanı *General Grant*, yavaş yavaş Missisipi Vâdisinde ilerleyerek, güneye kadar sarktı. 1863 yazında Birlik donanması New Orleans'ı ele geçirdince, Konfederasyon ikiye ayrılmış oluyordu.

Virgina'daki muharebelerde, ilk yıllar Birlik kuvvetleri yenilgi üstüne yenilgi aldılar. *General Lee* komutasındaki Konfederasyon kuvvetleri, 1863 yazında Pennsylvania'yı işgal ederek, Washington, Baltimore ve Philadelphia'ya yaklaştı. Durum Kuzey için çok kötüydü. Fakat 1-3 Temmuz 1863 günlerinde, güney Pennsylvania'da Gettysburg'da yapılan muharebeyi Konfederasyon kuvvetleri kaybetti. Kuzeyli komutanın hatasından yararlanan General Lee, Virginia'ya çekilmeye muvaffak oldu. *Gettysburg muharebesi* iç savaşın en çetin muharebelerinden biri olmuş ve Birlik, bu muharebede, 3.155 ölü ve yaklaşık 20 bin yaralı ve kayıp verirken, Konfederasyon'un ölü sayısı 3.903 ve yaralı ve kayıp sayısı da 24 bin olmuştur⁴⁹.

Gettysburg muharebesi, Konfederasyon'un da, iç savaşın da kaderini çizdi. Çünkü bu sırada Birlik kuvvetleri, güneyin kalbi sayılan Tennessee'ye girmeye başlamışlardı. Konfederasyon'un gerilemesi 1864 yılında da devam edecektir. Birlik kuvvetleri Konfederasyon'un merkezi Richmond'a (Virginia'a) girince, General Lee 9 Nisan 1865 de teslim oldu. Savaş sona ermiş ve Güney kaybetmişti. Savaşın sona ermesinden beş gün sonra, Başkan Linclon 14 Nisan 1865

⁴⁷ *Encyclopedia of American History*, p. 231.

⁴⁸ Savaşın askerî harekâtının ayrıntıları için bak.: Fletcher Pratt, *A Short History of Civil War*.

⁴⁹ *Encyclopedia of American History*, p. 241.

akşamı Washington'da tiyatrodaki, locasında oyun seyredirken, John Wilkes Booth adlı Konfederasyon taraftarı bir tiyatro artisti tarafından öldürüldü. Ağır yaralanan Lincoln yakındaki bir eve taşınarak tedavi altına alındıysa da, 15 Nisan sabahı hayata veda etti. Lincoln Birleşik Amerika'nın bütünlüğünü hayatı ile ödemiş oluyordu.

İç Savaş sona erdiğinde Kuzey'in ölü sayısı 359.528, yaralı sayısı 275.175 idi. Konfederasyon ise, 258.000 ölü ve en az 100.000 yaralıya sahipti. Bu kayıplar, her iki tarafın toplam kuvvetlerinin % 33-40 mı teşkil etmekteydi⁵⁰.

8 Kasım 1864 de yapılan Başkanlık seçimlerinde, Lincoln yine seçilmişti. İkinci Başkanlığına başlarken, 4 Nisan 1865 de yapacağı konuşmada (second inaugural address)⁵¹ sözlerini şu şekilde bağlıyordu: "*Hiç kimseye kötü muamele etmeden, herkese şefkatle davranarak, doğru yolda kararlılıkla, Allah'ın bize gösterdiği doğruyu izleyerek, şu andaki görevimizi bitirmek ve milletin yaralarını sarmak... için mücadelemize devam edelim*". Bunları söyledikten on gün sonra da öldürülüyordu.

Savaşın sona ermesiyle birlikte zenci esareti de kaldırıldı. Fakat bu da, Lincoln'un daha iç savaş devam ederken atmış olduğu adımların bir sonucuydu. Bu adımların birincisi, Lincoln'm *Kurtuluş Beyannamesi* (The Emancipation Proclamation), diğeri de yine Lincoln'm *Gettysburg Konuşması* (Gettysburg Address) dır.

Lincoln 1 Ocak 1863 de yayınladığı bir beyanname (Proclamation) ile, Amerikan Kara ve Deniz Kuvvetlerinin Başkomutanı olarak, Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine karşı ayaklanmış olan yerlerde (bu yerler sayılıyordu) esareti ilga ettiğini ilân etti⁵². Lincoln'm ölümünden sonra da Kongre, 1865 Aralık ayında, Anayasa'da yaptığı *Onüçüncü Değişiklik* (The Thirteenth Amendment) ile⁵³, Birleşik Amerika toprakları ile, Amerikan hükümetinin egemenliği altındaki topraklarda esaretin (slavery) mevcut olamayacağı ilkesini kabul etti.

Gettysburg muharebesinden sonra, bu muharebede her iki taraftan da ölenler için, yine Gettysburg'da bir "millî mezarlık" yapıldı. Bu mezarlığın açılışında Lincoln'm 19 Kasım 1863 günü yaptığı konuşma⁵⁴, zamanında hiç beğenilmemesine rağmen⁵⁵, sonradan Amerikan siyasî tarihinin en önemli belgelerinden biri haline gelmiştir. Gettysburg Konuşması denen bu kısa konuşmada Lincoln, ölenlerin asil bir dava uğrunda öldüklerini belirterek, sözlerini, Ame-

⁵⁰ aynı eser, p. 245.

⁰¹ Konuşmanın metni: Heffner, *adı geçen eser*, p. 153-154.

⁰² Beyannamenin metni: *aynı eser*, p. 147-149.

⁵³ Metin: Milton Viorst, *The Great Documents of Western Civilization*, p. 240-241.

⁰⁴ Konuşmanın metni: Heffner, *aynı eser*, p. 147 Pratt, *aynı eser*, p. 225.

⁰⁰ Pratt, *aynı eser*, p. 226.

rikan siyasî tarihine geçen şu ifadesiyle tamamlamıştır: “*Bu millet, Allah ’m inayetiyle, hürriyetin yeni bir doğuşuna mazhar olacak ve, halk için, halk tarafından, halk hükümeti, yeryüzünden asla kaybolmayacaktır.*”⁶⁶.

Fakat zenci esaretinin kaldırılması ilâm ve Anayasa’da yapılan “Onüçüncü Değişiklik” ile, sorun yine de çözümlenemedi. İç Savaş, Kuzey ile Güney arasında derin bir nefret uçurumuna sebep oldu. Belki Lincoln yaşamış olsaydı, birlik ve dayanışmanın temellerini atmakta gecikmezdi. Fakat onun yerini alan Başkan *Andrew Johnson* ve diğer Cumhuriyetçi politikacılar, gösterdikleri kötü davranış ve politik oyunları ile, bu dayanışmanın kurulmasını geciktirdiler. Bu nefretin zayıflaması ve silinebilmesi için, 24 yıl sonra bir Demokrat’ın (Grover Cleveland, 22 inci Başkan) ve 50 yıl sonra da bir Güneyli olan Woodrow Wilson’ın (27 nci Başkan, Virginia’lı) Başkanlığa gelmesi gerekti. Zenci esareti sortunu ise yine de çözümlenemedi. Zencilerin, hürriyetleri ile beraber oy hakkına da sahip olmaları, bazı Güney eyaletlerinde, siyasî mevkilerin de zencilerin eline geçmesi sonucunu verdi. Bu ise, Zenci-Beyaz (Negro-White) çaişmasını daha da arttırdı. Beyaz’ların tepkilerine sebep oldu. Ayrıca, Zenci çoğunluğu tehlikesi karşısında Kuzey’den Güney’e göç akımının başlaması da çatışmayı arttırdı.

Gerek toplum hyatında, gerek kamu görevlerindeki bu Zenci-Beyaz ayrımı (Segregation), 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Çünkü, 2. Dünya Savaşından sonra, Amerika’nın bir yandan hürriyet ve demokrasiden, bir yandan da insan haklarından söz etmeye başlaması, milletlerarası komünizmin propagandası karşısında Birleşik Amerika’yı güç ve çelişkili bir duruma soktu ve bu sebeple, zenci-beyaz adımını sona erdirmek için, bir takım anayasal tedbirler almak zorunda kaldı. Bu tedbirlerden sonra Birleşik Amerika’nın “insan hakları” havarisi kesilmesi de son derece ilginçtir.

İç savaşın, etkileri ve sonuçları uzun süre devam etmekle beraber, Birleşik Amerika’nın tarihinde yeni bir dinamizm ve hamleler dönemini de açtı. Birliğin ve bütünlüğün kurtarılması, Amerikan halkına yeni bir hız verdi. Bundan sonra Amerikan ekonomisi dev adımlarla gelişmeye ve ilerlemeye başladı.

Amerika İç Savaşı, Avrupa diplomasisini de yakından ilgilendirmiştir. Bu devletlerin başında Rusya, İngiltere ve Fransa geliyordu.

Rusya Kuzey’i desteklemiştir. Çünkü, Rusya’ya göre, kuvvetli Amerika İngiltere’ye karşı bir denge unsuru olabilirdi.

Avrupa’nın iç savaş ile ilgilenmesinde özellikle Konfederasyon’un diplomatik faaliyetleri de etkili olmuştur. Savaşın ilk günlerinden itibaren Konfederasyon, Avrupa’ya heyetler yolluyarak, bağımsızlığının Avrupa devletleri tarafından

⁶⁵ Bu sözler bundan sonra Amerikan demokrasisinde şu şekilde yer almıştır: “*Government of the people, by the people, for the people*”

tanınmasını istemiştir. Bunun için de, pamuktan yararlanmaya çalışmıştır. İngiliz tekstil endüstrisi, büyük ölçüde Güney'in pamuğuna bağlıydı. Kuzey'in, Güney kıyılarını abluka etmesi, İngiltere ve Avrupa'ya giden pamuğu kesti ve İngiliz fabrikaları güç durumda kaldı. Konfederasyon diplomasisi, bu durumdan yararlanarak ve propaganda ile, bağımsızlığını tanıtmaya çalıştı. Çünkü İngiltere'de 4 milyon insan, dolaylı veya dolaysız, tekstil endüstrisinden ekmek yiyordu⁵⁷. İngiltere pamuğunun % 72 sini Güney eyaletlerinden sağlıyordu. Ayrıca İngiltere, Amerika'nın zayıflamasını da istiyordu. Özellikle Amerika'nın Atlantik'te bir deniz gücü olmasından da endişe etmekteydi.

Fransa'ya gelince: III. Napolyon, Amerika iç savaşına da bir prestij sorunu olarak baktı. Bu sebeple, İmparator III. Napolyon, 1862 yılında İngiltere'ye, Kuzey ile Güney arasında aracılık yapmayı teklif etti. Güney bu aracılık teşebbüsünden memnun oldu. Çünkü bu aracılık, Güney'in bağımsızlığının tanınması yolunda bir adım olacaktı. Kuzey bunu gördüğü içindir ki, Güney'in diplomatik manevralarını askerî zaferle etkisiz bırakmaya çalıştı. Nitekim 1862 Eylülünde, General Lee'nin *Antietam* (Washington'un kuzeyinde) muharebesini kaybetmesi üzerine, İngiltere aracılığa yanaşmadı. III. Napolyon'un tek başına yaptığı aracılık teklifini ise Kuzey reddetti. Bu durum karşısında ne İngiltere ve ne de Fransa, Kuzey'in abluka hareketine cephe almaya ve Güney'i tanımaya cesaret edemediler. İngiltere'ye göre, Kuzey ile bir çatışma halinde Kanada tehlikeye girerdi. Fransa'ya gelince, Dışişleri Bakanı Thouvenel'e göre, Amerika'nın Birliği'nin devamı, Fransa'nın yararmaydı; çünkü denizlerde kuvvetli bir Amerika, İngiltere'ye karşı, Fransa için bir denge unsuru olurdu⁵⁸. Devletlerin bu tutumu karşısında ve bundan sonra da savaşın Kuzey'in lehine gelişmesi, Güney'in diplomatik manevralarını etkisiz bırakmıştır.

Fransa bu şekilde Amerikan iç savaşına katılmaktan kaçınmış ise de, içerdeki muhalefetin dikkatini dışarıya çevirmek ve dışarda parlak bir başarı elde etmek isteyen III. Napolyon, Kırım Savaşı ve 1859 Avusturya-Piyemonte savaşındaki başarılarından da cesaret alarak⁵⁹, Meksika'da bir "imparatorluk" kurmak hevesine kapıldı ve Monroe Doktrini'ne indirmek istediği bu darbe, başarısızlıkla sonuçlandı.

Meksika'da 1857-1860 yılları arasında Liberal Parti ile, katolik Muhafazakâr Parti, birbirleriyle mücadele halindeydiler. Bu mücadele bir iç savaş haline geldi ve 1861 yılında Liberaller duruma hâkim olarak, liderleri avukat *Benito Juarez* Cumhurbaşkanı oldu. Bu iç savaş sırasında bir çok İngiliz, Fransız ve İspanyol, vatandaşı zarara uğramıştı. Ayrıca, Muhafazakâr Parti iktidarda iken,

⁵⁷ Bemis, *A Diplomatic History of the United States*, p. 365.

⁵⁸ Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, p. 341.

⁵⁹ Bemis. *aym eser*, p. 365.

bir Fransız bankacıdan 75 milyon Frank borç almıştı. Liberal Parti, ne zararları ödemeye yanaştı, ne de borcu tanıdı. Bunun üzerine üç devlet Meksika kıyılarına ortak bir donanma göndererek Vera Cruz şehrini işgal ettiler. Cumhurbaşkanı Juárez bu baskı karşısında boyun eğdi ve tazminat ödemeyi kabul etti. Bu konuda bir de anlaşma imzalandı.

Fransa bu anlaşmaya katılmadı. III. Napolyon şimdi bu durumdan yararlanıp, Meksika’da bir Katolik imparatorluğu kurarak, başına da Avusturya İmparatoru François Joseph’in kardeşi Maximilien’i getirme hevesine kapıldı. Bunu gerçekleştirecek olursa, hem Avusturya ile münasebetlerini düzeltecek ve hem de onu, Venediği İtalya’ya vermeye razı etmek suretiyle, İtalya’yı da hoşnut bırakmış olacaktı. Hatırlanacağı üzere, III. Napolyon, 1859 Haziranındaki Solferino muharebesinden sonra, Avusturya ile mütareke yaparak savaştan çekilivermiş ve Venedik de Avusturya’nın elinde kalmıştı. Bu da yetmiyormuş gibi, III. Napolyon, Nice ve Savoie’yı da alarak sınırları içine katmıştı. Bütün bunlar İtalyanların sert tepkisine ve Fransa’ya kızmasına sebep olmuştu. III. Napolyon, şimdi bu durumu düzeltmeyi tasarlarken, aynı zamanda da, Fransa’daki durumunu kuvvetlendirmeyi ve Katoliklik dünyasında da kendisine nüfuz sağlamayı hesap ediyordu.

III. Napolyon 1863 Şubatında Kuzey nezdinde teşebbüste bulunarak yine aracılık teklifinde bulunduysa da, Kuzey bunu bir “dış müdahale” sayarak reddetti. Bunun üzerine III. Napolyon, Güney için Fransız tersanelerinde gemi yapımına izin verirken, öte yandan Meksika tasarılarını gerçekleştirmek için harekete geçti ve 1863 Temmuzunda Meksika’ya asker şevketti⁶⁰. Bunun üzerine Juárez kaçtı ve México City’de toplanan bir kurucu meclis, Maximilien’i İmparator ilân etti. Tasarının ilk kısmı bu şekilde gerçekleşmiş oluyordu.

Lâkin, Fransa’nın bu hareketi Meksika halkının tepkisine sebep oldu. Halk Juárez’in etrafında toplandı. Halkjuarez’i seviyordu ve Juárez’in liderliğinde Fransız kuvvetlerine karşı çete muharebelerine başladı. İç savaş dolayısıyla, Amerika, Monroe Doktrini’ne Fransa’nın indirdiği bu darbe dolayısıyla fiilî bir tedbir alamadı. Yalnız Amerikan Kongresi, 1864 Nisanında, Amerika’nın, “Herhangi bir Avrupa Devleti’nin himayesi altında, Amerika kıtasındaki bir cumhuriyetin yıkıntılarını üzerinde monarşik bir hükümetin kurulmasını kabul edemeyeceğini” ilân etti⁶¹ İç Savaş bitince de, Amerika, 1866 Şubatında Fransa’ya bir ultimatom vererek, Fransız kuvvetlerinin Meksika’dan çekilmesini istedi ve aynı zamanda da Meksika sınırına, General Sheridan komutasında 50.000 kişilik bir kuvvet yığdı. Bunun üzerine, Fransız kuvvetleri 1867 ilkbaharında Meksika’yı terketti⁶². Böylece

⁶⁰ *Encyclopedia of American History*, p. 240.

⁶¹ Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, p. 381.

⁶² *Encyclopedia of American History*, p. 280.

Amerika, Monroe Doktrini'ni silâh kuvvetiyle korumak zorunda kalmış oluyordu.

Maximilien ise, Meksika'yı terketmeyip, Juarez ile mücadelesine devam etmek istedi. Lâkin başaramadı. Meksikalılar tarafından yakalanarak kurşuna dizildi ve Juarez tekrar Meksika'nın başına geçti.

III. Napolyon'un "Meksika imparatorluğu" macerası da bu şekilde sona erdi.

6. AMERİKA-İSPANYA SAVAŞI

Bu savaş, Filipinler'in Amerika tarafından ele geçirilmesi sonucunu verdiği için, Amerika'nın Uzak Doğu'ya esaslı bir şekilde girmesi açısından önemlidir.

İspanya-Amerika savaşı Cuba sorunundan çıktı ve otuz yıllık bir hikâyenin sonunda patlak verdi. İspanya, 1492 de Kristof Kolomb tarafından bulunan Cuba'ya 1511 de yerleşmişti ve o tarihtenberi de İspanya'nın sömürgesiydi. Fakat bu adada gayet sert bir yönetim uygulamaktaydı. Yerli halk yönetime hiç bir şekilde karıştırılmıyor ve İspanyollar yönetime tam manasiyle egemen bulunuyorlardı. Tabii, bir yandan Amerikan bağımsızlık hareketi ve Amerika'nın gelişmesi, diğer yandan Lâtin Amerika'daki bağımsızlık hareketleri Cuba halkı üzerinde de etkisiz kalmadı. Bunun sonucu olarak Cuba halkı 1868 yılında bağımsızlık için ayaklandı. Bu ayaklanma bir on yıl kadar sürdü.

Birleşik Amerika İç Savaş'tan yeni çıktığı ve bütün dikkatini de iç sorunlara çevirdiği için, bu ayaklanma ile fazla ilgilenmedi. Lâkin Cuba'da bazı Amerikan vatandaşları bulunduğu gibi, bazı yerli Cuba'lılar da Amerikan vatandaşlığına geçmişlerdi. İspanyolların ayaklananlara karşı aldıkları tedbirler, zaman zaman bu Amerikan vatandaşlarına da dokunuyordu. Ayrıca Amerika, İspanyollarla ayaklananlar arasındaki çarpışmaların kendi kıyılarına da bulaşmasından endişe ediyordu. Bu sebeple, Başkan Grant, 1869 yılında, İspanya'ya aracılık teklif etti. Buna göre, Cuba'da esaret kaldırılacak, Cuba bağımsız olacak, fakat buna karşılık İspanya'ya da bir tazminat ödeyecekti. Bu tazminatın ödenmesini Amerika garanti edecekti⁶³. İspanya bu teklifi reddetti. Amerika da daha fazla ileri gitmek istemedi. Soruna bulaşmak istemiyordu.

Lâkin, Cuba'lıların ayaklanması yıllarca sürüp de, İspanya da bu ayaklanmayı bastırmakta güçlük çekince, bu durum Amerika için can sıkıcı olmaya başladı. Zira İspanyol donanması, bazı Amerikan gemilerini de tutuklamaya başlamıştı. Bundan dolayı, Amerika, 1875 Kasımında İspanya'ya bir kere daha başvurarak, Cuba'ya hiç değilse özerklik verilmesini ve esaretin de ilgasını teklif etti. Amerika bununla da yetinmeyerek, 6 büyük Avrupa devletine başvurarak, İs-

⁶³ Bemis, *adı geçen eser*, p. 434.

panya üzerinde baskıda bulunup, barışın sağlanmasına yardımcı olmalarını istedi, Dışişleri Bakanı *Hamilton Fish*'in bu teşebbüsü yoğun eleştirilere uğradı. Zira, Fish Amerika'ya ait bir sorunun çözümü için Avrupa devletlerini davet etmek suretiyle, Monroe Doktrini'ni tehlikeye atmış oluyordu. Böyle bir şey ne daha önce görülmüştü ve ne de daha sonra görülecektir⁶⁴.

Mamafih, bu sırada Avrupa da kendi sorunları ile uğraşıyordu. Fransız-Alman münasebetleri gayet bunalımlı bir dönem yaşamaktaydı. 1875 Temmuzunda patlak veren Hersek ayaklanması, Avrupa devletlerinin dikkatini Balkanlara çevirmişti. Bunun arkasından da 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı çıkacaktı. Bununla beraber, Avrupa devletlerinden Rusya, Almanya ve İtalya, İspanya'ya Cuba'da barışı sağlamanı tavsiye ettiler. Bu tavsiye de etkili olmadı. Onun üzerine Amerika, 1876 yılında İspanya'ya, Cuba'da esaretin kademeli olarak kaldırılmasını ve yönetimde bazı reformlar yapılmasını tavsiye ve teklif etti. Bu da sonuç vermedi.

Fakat 1878 yılında Cuba'da birdenbire barış ortaya çıktı. Bu da İspanya'nın iç gelişmeleri ile ilgiliydi. İspanya Kraliçesi Isabella II (1833 den beri ülkeyi yönetiyordu), 1868 Eylülünde yapılan bir askerî darbe ile tahtından indirildi. Isabella 1870 yılında oğlu XII. Alfonso lehine tahttan feragat ettiğini bildirdiyse de, bir Kurucu Meclis, İspanya'nın Meşrutî Monarşi olmasına karar verdi ve hatta Hohenzollern hânedanından Leopold'ü Krallığa getirmek istedi. Bu olayın, Fransa ile Prusya arasında 1870-71 savaşına sebep olduğunu, Alman Birliği kısmında görmüştük. Leopold İspanya tahtına getirilemeyince, İspanya'nın iç durumu büsbütün karıştı. Monarşistler, Cumhuriyetçiler, Reaksiyonerler ve Terakkiperverler (İlericiler) arasında bir mücadele başladı. 1873-1874 yıllarında İspanya'da Cumhuriyet rejimi kuruldu. Fakat Cumhuriyet'in kurulması, iki yıl sürececek bir iç savaşa sebep oldu. Nihayet, ılımlı partiler duruma egemen olup, 1876 da, Isabella'nın oğlu XII. Alfonso'yu tahta geçirdiler ve yeni bir anayasa ilân ettiler.

Cuba ayaklanmasının on yıl sürmesi, İspanya'nın bu iç gelişmeleriyle ilgiliydi. Alfonso'nun tahta geçmesiyle, İspanya bir istikrar ve barışa kavuşunca, Cuba ayaklanmasına daha etkin bir şekilde müdahale ile, 1878 yılında ayaklanmayı bastırmaya muvaffak oldu. Bundan daha önemlisi, Cuba'da esaret ilga edildi ve yerli halkın yönetimde daha aktif rol oynaması ile Cuba halkının İspanya Meclisi'nde (*Cortes*) temsil edilmesi esası kabul edildi.

Buna rağmen, İspanya'nın Cuba'daki sert yönetimi gevşemedi. Bunun sonucu olarak 1895 yılında Cuba'da yeniden ayaklanma çıktı. Ayaklananlar, şeker kamışı plantasyonlarını ve sığır çiftliklerini yakıp yıkmaya başladılar. Cuba ihti-

⁶⁴ Bemis, aynı eser, p. 436.

lâlcileri, harabeler ve küller üzerinde de olsa, Cuba Cumhuriyeti'nin bayrağını muzafferane bir şekilde dalgalandırmaya kararlıydılar. Gerekirse adayı yerle bir edip, yakıp yıkarak, İspanya için değersiz bir toprak haline getireceklerdi⁶⁵.

Ayaklanmanın bu şiddetine karşı, İspanyol yönetimi de gayet sert tedbirlere başvurdu. Sivil halkı, ihtilâlcilere yardım ediyorlar diye, toplama kamplarına sürdüler. Bu kamplarda yüzlerce ihtiyar, kadın ve çocuk, bakımsızlıktan ölmeye başladı. Esasında ihtilâlciler de İspanyol yönetiminden daha az sert ve şiddetli bir tutum göstermiyorlardı. İhtilâlcilerin tahribatı Amerikan vatandaşlarına ait malları da kapsadığı gibi, İspanyollar da bazı Amerikan vatandaşlarını toplama kamplarına şevkettiler. Bu durum Amerika'da sert tepki uyandırdı. Şimdi Amerika iç sorunlardan yakasını kurtarmaya başladığı için, daha rahattı ve Kongre'de, Cuba'ya müdahale ve Cuba'yı kurtarma eğilimleri ortaya çıkmaya başladı. Bu atmosfer içinde, Amerikan Temsilciler Meclisi ve Senatosu'nun 1896 Nisanında, ayrı ayrı aldığı fakat aynı içerikli kararlarla, Cuba'lı âsilere "savaşan taraf" (muharip, "*belligerent*") sıfatı tanındı. Kararlarda, Başkan'dan, İspanya'nın Cuba'ya bağımsızlık vermesinin sağlanması istenmekle beraber, Başkan Cleveland, bu kadar ileri gitmedi ve İspanya'ya, Cuba'ya özerklik verilmesi için işbirliği teklif etti. İspanya bunu da reddetti. İspanya'nın bu tutumu Kongre'de sert tepkilere sebep oldu. "Şahin"lerden (Hawks) genç Senatör Henry Cabot Lodge, adanın ateş ve kılıç ile dümdüz edilmesine kadar Cuba'nın bağımsızlığı beklenemez olursa, Allah'ın Amerikan halkının bu günahını affetmeyeceğini söylüyordu⁶⁶.

1896 seçimlerinde, Amerika'da *William McKinley* Cumhuriyetçi Parti'den Başkan seçildi (24 üncü Başkan). McKinley, Cuba'yı İspanya'dan satın alarak sorunu çözmeyi düşündüyse de, yaptığı zemin yoklamasında İspanya'dan olumlu bir tepki göremedi. Esasında İspanya satsa bile, "birinci sınıf bir ayaklanma"yı satın almak akıl kân değildi⁶⁷. 1897 Kasımında İspanya'da işbaşına gelen liberal bir kabine, Cuba'nın özerkliği yönünde bazı tedbirler almaya başladıysa da, bu sefer Cuba ihtilâlcileri bağımsızlıktan başka bir şey kabul etmeyeceklerini ilân ettiler.

Fakat 1897 yılından itibaren de Cuba sorununda Amerika'nın içi iyice karışmaya başladı. *Sarı Basın* denen bir sansasyon basını, Cuba konusunu her gün kışkırtmaya başladı. *Sarı Basın*'ın liderliğini, William Randolph Hearst'ün *New York Journal* gazetesi ile, aslen Macar olan ve 1864 de Amerika'ya göç etmiş bulunan Joseph Pulitzer'in *New York World* gazetesi yapıyordu. Sansasyonel haber konusunda bu iki gazete öyle bir yarış içindeydi ki, biri bir gün Cuba ile il-

⁶⁵ Bemis *aynı eser*, p. 437.

⁶⁶ *aynı eser*, p. 439.

⁶⁷ *aynı eser*, p. 440.

gili sansasyonel bir haber verirse, ertesi gün diğeri, ondan daha heyecanlı bir Cuba haberi vermeye çalışıyordu. Bu iki gazete, halkı da, Kongre'yi de, Cuba konusunda belirli bir yere getirmeye çalışıyordu⁶⁸.

Sarı Basın'm bu faaliyeti Kongre ve halk üzerinde etkisiz kalmadı. Halkın heyecanı Kongre'yi de etkiledi. Bunun sonucu, Meksika Körfezi'ne egemen olan Karayipler ile, Pasifik tarafında Panama berzahına egemen olan bölgelerin ele geçirilmesi fikri ortaya çıktı. Bu stratejik görüşün savunucuları, Massachusetts Senatörü Henry Cabot Lodge ile, Bahriye Bakan Yardımcısı Theodore Roosevelt idi. Bunların sözcüsü ise, Amerikanın tanınmış jeopolitik uzmanlarından olacak olan ve dünya egemenliği için deniz gücüne önem verilmesini savunan denizci Yüzbaşı *Alfred T. Mahan* idi⁶⁹. Mahan, 1890 dan beri yazdığı makalelerde *Samoa*, *Hawaii* ve *Karayipler* adalarının önemini vurgulamakta ve özellikle, Panama berzahının, Amerika'nın hem Adantik ve hem de Pasifik kıyılarının savunması açısından önemi üzerinde durmaktaydı⁷⁰. Amerika-İspanya savaşının çıkmasında, bütün bu aşırı görüşmelerin büyük etkisi olmuştur. Başka bir deyişle, Amerika Cuba için İspanya ile savaşa âdeta sürüklenmiştir.

Durum bu şekilde iken, Amerika'nın *Maine* isimli savaş gemisi, 25 Ocak 1898 de, bir dosuuk ziyaretinde bulunmak için Cuba'nın Havana limanına geldi. *Vizcaya* isimli bir İspanyol savaş gemisi de New York'u ziyaret etmekteydi. Fakat 15 Şubat 1898 akşamı, *Maine* gemisi, Havana limanında iken, anlaşılmayan bir sebeple infilâk edip battı ve 260 Amerikan denizcisi de öldü. Karşılıklı dostluk ziyaretlerinin yapıldığı bir sırada meydana gelen bu olay, Amerikan kamu oyunda büyük yankı uyandırdı ve tepkiye sebep oldu. Olayın sebebi hiç bir zaman anlaşılamadı. Ne var ki, karşılıklı dosduk ziyareüerinin yapıldığı bir sırada meydana gelen bu olay, Amerikan kamu oyunda büyük yankı ve tepki uyandırdı. "*Maine'i unutma*" sloganı bütün kamu oyuna yayıldı⁷¹. Bunun üzerine Başkan McKinley, 9 Mart 1898 de, hiç bir muhalefetle karşılaşmaksızın, Kongre'den, "millî savunma ve onunla bağlanülü her amaç için" kullanılmak üzere 50 milyon dolarlık ödenek aldı. 27 Mart 1898 de İspanyol hükümetine verilen ulti-matoma⁷², en geç 1 Ekim 1898 e kadar âsilerle mütareke yapılması, toplama kamplarının dağıtılması, sivil halkın kalkınmasını sağlamak için Amerikan

⁶⁸ aynı eser, p. 442.

⁶⁹ I. Dünya Savaşı'ndan sonraki jeopolitik teorilerinde "Deniz Gücü" ne ağırlık veren Mahan'ın en önemli eserleri, 1890 da yayımladığı *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783* ve 1897 de yayınladığı *The Interest of America in Se a Power'dir*. Bu ikinci kitabında Mahan, Meksika Körfezi'nin Amerika'nın savunması bakımından önemine işaret ediyor ve bu açıdan da, Cuba'nın dahil olduğu Karayipler'in önemini vurguluyordu. Bak.: Heffner, *A Documentary History of the United States*, p. 198-204. Mahan'ın "Deniz Gücü" teorisi için ayrıca bak.: Prof. Dr. A. Suat Bilge, *Milletlerarası Politika*, Ankara, S.B.F. yayım, 1966, s. 105-109.

⁷⁰ Bemis, aynı eser, p. 443.

⁷¹ *Encyclopedia of American History*, p. 287.

⁷² Ülmatomun metni: Bemis, *adı geçen eser*, p. 446.

yardıminın kabulü ve Amerika ile işbirliği yapılması istendi. Eğer 1 Ekim'e kadar İspanya âsilerle anlaşmazsa, Amerika zorla hakemlik yapacaktı. Yani Cuba sorununa eylemli olarak müdahale edecekti.

İspanya bu isteklerin hepsini kabul etmedi. Sadece toplama kamplarını dağıttı. Amerika-İspanya münasebetleri gerginleşti. Papa ve Avrupa devletleri savaşı önlemek için teşebbüste bulundular. Papa'nın teşebbüsü Almanya'nın telkini üzerine olmuştu. Zira, Almanya bu sırada, Filipinler de dahil, İspanya'nın Pasifik'teki sömürgelerini satın almayı düşünüyor ve bu tasarısını gerçekleştirmek için de savaşın çıkmasını istemiyordu⁷³.

Avrupa devletlerinin teşebbüsü sonuç vermedi. Amerikan Kongresi de 19 Nisan 1898 de şu kararları aldı: Cuba'nın bağımsızlığı, İspanya'nın Cuba'dan çekilmesi ve bu iki kararın gerçekleşmesi için Amerikan ordu ve donanmasını kullanmak hususunda Başkan'a yetki verilmesi⁷⁴. Bu kararlar 20 Nisanda bir ultimatom şeklinde İspanya'ya bildirildi. Bunun üzerine İspanya 21 Nisanda Amerika ile diplomatik münasebetlerini kesti. 22 Nisanda Amerikan donanması Cuba limanlarını abluka altına aldı. İspanya da 24 Nisan'da Amerikaya savaş ilân etti. 25 Nisanda da Amerika, 21 Nisan'dan geçerli olmak üzere İspanya'ya savaş ilân etti.

Savaş ancak bir kaç ay sürdü. Amerikan donanması Cuba ile, yine İspanya'ya ait olan Puerto Rico'ya asker çıkardı. Başka bir Amerikan donanması da Uzak Doğu'da Filipinlere karşı harekete geçti. Durum her bakımdan İspanya için ümitsiz bir hal alınca, Ağustos başında savaş durdu. 10 Aralık 1898 de Paris'te Amerika ile İspanya arasında barış imzalandı. Bu barış ile İspanya, *Filipiunler'i*, Pasifikte *Guam* adasını ve *Puerto Rico'yu* Amerika'ya terk ediyor ve Cuba'nın da bağımsızlığını tanıyordu. İspanya'nın bu kayıplarına karşılık Amerika da İspanya'ya 20 milyon dolar ödeyecekti⁷⁵.

Cuba'nın bağımsızlığı ve Puerto Rico'nun ele geçirilmesiyle Amerika, Meksika Körfezi'nin ağzından İspanya'yı uzaklaştırmış ve bu suretle de güney eyaletleri bakımından bir güvenlik unsuru kazanmış olmaktadır.

İspanya-Amerika savaşı, Amerika'nın Pasifik'teki yayılmasını da hızlandırdı. 1899 Berlin Konferansı'nda, *Samoa* adaları, İngiltere, Almanya ve Amerika'nın ortak egemenliği (condominium) altına konulmuştu. Lâkin bu formül, bu üç devletin bu adalar üzerindeki rekabet ve çekişmesini önleyemedi. Bu sebeple, 2 Aralık 1899 da imzalanan bir anlaşma ile, Samoa adaları üç devlet arasında bölüşüldü.

⁷³ Berais, *aynı eser*, p. 447.

⁷⁴ *aynı eser*, p. 449; *Encyclopedia of American History* 288.

⁷⁵ Barış Antlaşmasının metni: Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique* (Documents Choisis), p. 417-422. Pierre Albin, *Les Grands Traités Politiques*, p. 517-524.

Yme savaş sırasında Amerika Hawaii adalarını da ilhak etü. Japonya'nın bu adalara fazla ilgi göstermesi Amerika'yı endişelendiriyordu. Hawaii'de 25.000 kadar Japon vardı. Japonya'nın 1895 de Çin'i yenerek Uzak Doğu ve Pasifik'te bir kuvvet olarak belirmesi, Amerika'yı büsbütün korkuttu. Kaldı ki, Amerika'nın Uzak Doğu ile ilgisinin ve bu bölgedeki faaliyetlerinin artması da, Hawaii'nin stratejik önemini giderek arttırmaktaydı. Bu faktörler, Amerika'nın Hawaii'yi ilhak kararını kesinleştirdi. Hawaii ile 1897 Haziranında, ilhakı sağlayan bir anlaşma yapuktan sonra, 1898 Ağustosunda Hawaii adaları resmen Amerika'nın egemenliği altına girdi. Hawaii hükümeti, Japon göçmenlerin akını dolayısıyla Japonya'dan korkmuş ve Amerika'nın kanadı altına sığınmayı tercih etmişti. Amerikan Kongresi 30 Nisan 1900 de Hawaii'ye "ülke" (territory) statüsü tanıdı. 1959 yılında Alaska 49 uncu ve Hawaii de 50 inci eyalet (State) olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne kaıldılar.

Amerika 1899 Ocak ayında da yine Pasifik'teki *Wake* adasını ilhak etti. Bu adaların ele geçirilmesiyle, Amerika, Uzak Doğu ile ulaşımın stratejik noktalarını ele geçirmiş olmaktaydı. Kısacası, Amerika-İspanya savaşından sonra Amerika tam bir Uzak Doğu devleti haline geldi.

ON BİR İN C İ B Ö L Ü M

DÜNYA POLİTİKASINDA UZAK DOĞU

BİRİNCİ KISIM

UZAK DOĞU NUN BATFYA AÇILMASI

1898 Amerika-İspanya Savaşı sonunda Pasifik'te ve Uzak Doğu'da kazandığı topraklarla Birleşik Amerika, Kuzey Amerika kıtasının sınırlarını aşarak Uzak Doğu'ya ulaşmış ve bu suretle, Monroe Doktrini ile çelişkili bir şekilde, millederarası politikada bir “*Global Devlet*” olmaya, yani dünya politikasının içine girmeye ilk adımlarını atmış olmaktadır. Denebilir ki, 19. yüzyılın sonlarında, milletlerarası politikanın en önemli olayı budur. Monroe Doktrini, bir bakıma, Birleşik Amerika'yı, dünya coğrafyasının Aüantik bölümünde değil, Pasifiğin baü sınırlarındaki Uzak Doğu'da Avrupa'nın karşısına çıkarmıştır.

19. yüzyılın sonundaki bu “Amerika 0layı”ndan sonra, hemen hemen aynı yıllarda oluşan başka bir gelişme ise, Uzak Doğu'nun *Dünya Politikasına* girmesidir. Bu da Çin ve Japonya'nın Baü'ya açılması ile olmuştur. Çin, Baü'ya açıldıktan ancak yüzyıl sonra, millederarası politikanın “etkileyici” bir unsuru haline gelebilecek iken, Japonya, bunun tam aksi yöndeki hızlı gelişmesi ile, 20. yüzyılın ilk yıllarında Uzak Doğu'nun bir “kuvvet merkezi” haine gelecek ve Uzak Doğu'yu millederarası politikaya önemli bir faktör olarak sokacaktır. İlginçtir, bu söylediğimiz gelişmelerin yaratıcı faktörü de Birleşik Amerika olmuştur. Çünkü, Japonya'yı Batı'ya Amerika açmıştır. Fakat, yine ilginç bir durum olmak üzere, Birleşik Amerika ve Japonya, millederarası politikanın Uzak Doğu'daki *iki* kuvvet *merkezi* olarak çaüşma içine girecekler ve çaüşma 2. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle sona erecektir. Bugün ise, iki ülke, yine dünya politikasında, siyasî kuvvet merkezleri olarak değil, fakat *ekonomik kuvvet merkezleri* olarak, barışçı ve dostane bir mücadelenin içinde bulunmaktadır.

Dolayısıyla, bugünkü durumun başlangıcım Uzak Doğu'nun Baü'ya açılması teşkil etmektedir.

1. UZAK DOĞU'NUN DURUMU

A) Çin

Çin'in Avrupa ile ilk teması, 13. yüzyılda *Marco Polo'nun* bu ülkeye yaptığı gezi ile başlamış, fakat bu temas ve münasebetler devamlı olmamıştır. 1757 yı-

ında yabancılarla temas yasaklanıncaya kadar, Çin İmparatorluğu'nun yabancılarla temas noktası *Canton* limanı ile *Macao* adaşydı. Bu temas noktası da, Çin'in kendisi istediği için değil, yabancılar zorladığı içindi. Marco Polo'dan sonra Çin ile temas kuran Avrupa devleti Portekiz olmuş ve ticaret amacı ile Çin kıyılarına ilk Portekiz gemisinin gelmesi 1516 da olmuştur. Ondan sonra diğer Avrupalı ticaret gemileri Çin kıyılarına gelmişlerdir. Portekiz'i 1575 de İspanyollar, 1604 de Hollandalılar, 1637 de İngilizler ve 1784 de de Amerikalılar izlemişlerdir. Buna karşılık, Ruslar diğer Avrupa devletlerinden daha avantajlı durumda olmuşlar ve Sibiry'a'da yayılmaya çalışan Rusya, Çin ile karadan komşu olmuştur. Çin ile Rusya arasında sınır konusu ortaya çıkınca, 1689 da *Nerchinsk Antlaşması* ile, hem sınır düzenlemesi ve hem de sınır ticareti düzenlemesi yapılmıştır. *Nerchinsk Antlaşması*, Çin'in imzaladığı ilk Baüli anlamdaki antlaşmadır¹.

Bu ticaret münasebetlerinin arkasından Hıristiyan misyonerlerin Çine akın etmeye başlaması üzerine, Çin'in yönetimini elinde bulunduran *Mançu* hanedanı, 1757 de yayınladığı bir emirle, yabancılarla temas ve ticaret noktası olarak sadece *Canton* şehrini ilân etti ve bunun dışında kalan Çin topraklarında bulunan bütün yabancılar çıkarıldı. Çin imparatorluğu'nun Avrupa devletleriyle temastan kaçınmasının sebepleri, Çin'in milletlerarası münasebetleri anlayışında bulunmaktaydı. Bir defa, Çin İmparatorları, hiç bir Avrupa devleti'ni kendileriyle eşit saymamışlar ve Avrupa devletlerine daima yukardan bakmışlardır. İkincisi, Çin İmparatorlarına göre, Çin'in Avrupa ile ticarete ihtiyacı yoktu. Çünkü Çin'in ekonomik kaynakları çok zengindi. Çin ile ticaretten ancak *barbarlar yani* Avrupalılar yararlanabilirlerdi².

Canton, Çin'in Batı'ya açılan tek penceresi olmakla beraber, Avrupalılar ne Çin tüccarı ile ve ne de Çin resmî makamları ile doğrudan doğruya temas kuramıyorlardı. Çin'in Avrupa ile ticaretini, 1702 yılında tesis edilen bir sistem, "imparatorun Tüccarı" denen tüccarlar düzenlemekteydiler. Bunlar Çinli tüccarın malını alıp Avrupa'lı tüccara satıyordu. Daha sonra bu sistem, *Co-hong* yani "güvenlik tüccarları" adını alan bir örgüte dönüştürüldü. İmparatorun Tüccarı, kişiler iken, bunun yerini şimdi, Avrupalılarla ticarete aracılık eden bir tüccarlar örgütü, *Co-hong* alıyordu. Bu sistem 1842 yılına kadar devam edecektir³. Yabancılarla *Canton*'da yapılan ticaretin monopolü bu örgütün tekeli altında olduğundan, yabancılarla saülan çay, ipek gibi Çin mallarının satışında fiyatı bu örgüt tayin ediyor ve ayrıca, satışlar dolayısıyla yabancı tüccardan bir çeşit vergi veya komisyon aldığından, bu da Avrupalı tüccarların canını sıkıyor ve yakınmalarına sebep oluyordu.

¹ Harold M. Vmacke, *A History of the Far East in Modern Times*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1950, p. 29.

² Bak.: Li Chien-nung, *The Political History of China, 1840-1928*. New York, D. Van Nostrand, 1956, p. 44-46.

³ Vinacke, *A History of the Far East*, p. 32.

Çin'in iç durumuna gelince: Ülkenin başında 1644 yılından beri *Mançu* hanedanı bulunmaktadır. Çin'in siyasal doktrini, iktidarın tek elden kullanılmasına dayanan Konfüçyüs doktrini'dir. Buna rağmen, 19. yüzyıl geldiğinde, Mançu hanedanının ülkedeki otoritesi zayıflamaya başlamıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Her şeyden önce, ülkenin yönetim sistemi, yüzyıllar boyunca, çeşitli etkilerle, merkezî otoriteyi zayıflatmıştır. Esasına bakılırsa, geleneksel olarak merkezî yönetimin de ülke üzerinde fazla bir etkinliği olmamıştır. Ülkeyi fiilen yöneten Vali'lerdi. Ülke toprakları 18 vilâyet veya eyalete ayrılmıştı ve bunların başında valiler bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda da olduğu gibi, valilerin zamanla fiilî otoritelerinin kuvvetlenmesi ve üstünlük kazanması, ister istemez merkezî otoritenin zayıflaması sonucunu vermiştir. Tabii bunda, ulaşım güçlüğü ve iletişim yetersizliği de önemli bir etkendi.

Eyaletler ile merkezî otorite arasındaki bu bağ kopukluğu, yerel asayiş ve savunma bakımından valileri, gerekli tedbirleri kendilerinin almasına zorlamıştı. Merkezî hükümetin ordusunun yanında, valiler de kendi milis kuvvetlerini kurmak zorunda kalmışlardı. Bu da, şüphesiz, valilerin otoritesine bir katkı olmaktaydı.

Nihayet, vergiye ve oranlarına merkezî hükümet karar vermekle beraber, bu vergileri toplama ve eyalet işlerine harcama yetkisi de Valilere aitti. Bazı zengin eyaletlerde bu yetki, Valiler için gerçekten bir ekonomik güç teşkil etmekteydi

Ülkenin toplumsal yapısı da merkezî otorite için bir dayanak olmaktan uzaktı. Halkın beşte dördü köylüydü. Bunlar ellerindeki küçük bir toprağı işleyip, kıt kanaat geçinen insanlardı. Tarımsal şartlar iyi gitmeyip iyi ürün alınmadığı zamanlarda açlık olağan bir durumdu. Çin köylüsünde bir millî şuur da mevcut değildi. Gerek politik sorunlara, gerek millî sorunlara tamamen ilgisizdi. Zaten köylü, "Ben Çin'liyim" demiyordu. "Çinli" diye bir kavram yoktu. Her köylü, kimliğini köyünün adı ile belirtiyordu. Kendisini, "falan köyden, filân aileden" diye tanıyordu. Bazan "falan eyalettenim" diyenler de oluyordu. Fakat "Çinliyim" diyen yoktu. Çinli olma bilinci, Avrupa devletlerinin gelmesinden sonra başlamıştır. Keza, köyler arasında, birbirlerini ilgilendiren sorunlarda bir işbirliği kavramı da mevcut değildir. Meselâ su baskınlarında, her köy kendi başının çaresine bakardı⁴.

Köylülerden sonra tüccarlar ve ondan sonra da sanatkârlar geliyordu. Tüccarlar, esas itibarıyla iç ticaretle meşguldüler. Çinde bir endüstri mevcut değildi. Her şey el sanâlarına dayanıyordu. Sanatkârlar da loncalar halinde örgünlendi.

Toplumun en üst tabakasını asiller teşkil etmekteydi. Bunlar da iki kısımdı. Biri *Mançu* hanedanının mensubu prensler v.s. idi. İkincisi de, parlak askerî

⁴ Vinacke, *aym* eser, p. 16.

veya sivil hizmetleri dolayısıyla İmparator tarafından kendilerine asalet ünvanı verilenler. Bu İkincilerin imtiyazları, ayrıcalıkları, birincisine oranla daha azdı.

Üst tabakanın en önemli sınıfı, Avrupalıların *Mandarin* dedikleri yüksek memur sınıfıdır. Ülkenin kültürlü kesimini bunlar teşkil etmekteydi. Mandarin'ler memuriyete sınavla alınırlardı ve sınav konuları da klâsik Çin kültürüydü. Bu durum, mandarinlerin hareketsiz ve durgun bir fikir yapısına sahip olmalarına sebep olmuş ve Çin'in, özellikle Japonya'ya oranla, hareketsiz kalmasında bu sınıf önemli rol oynamıştır. Ayrıca, merkezî hâzinenin malî güçlükleri, sınav sisteminin bozulmasına ve sınavı kazanmak için rüşvet ve hediye sisteminin yaygınlaşmasına ve bu sınıfın giderek yozlaşmasına sebep olmuştur.

B) Japonya

Çin ile temasa geçen Avrupalılar, daha yukarlara da çıkarak Japonya ile de temasa gelmişlerdir. İlk gelenler, 16. yüzyıl sonlarında Hollandalılar olmuş, arkasından Portekizliler gelmişlerdir. Bu ikisi arasındaki ticarî rekabet dolayısıyla, Portekizliler Hollandalıları Şogun'a şikâyet ettiklerinde, Şogun şu cevabı vermişti: "*Hollandalılar cehennemden gelen şeytanlar kadar kara olsalar bile, ticarette namuslu dadandıkları ve ticaretten başka bir şeyle meşgul olmadıkları sürece, Japonya'da cennetten gelen melekler gibi muamele görecektir*". Japonlar, başlangıçta Avrupalılara bu kadar hoşgörü ile bakmaktaydılar. Fakat yabancıların faaliyetinin, giderek ülkenin güvenliği için tehlikeli gören Japonya, 1639 yılında, yabancılarla her türlü ilgiyi kesti ve bütün yabancıları da ülkeden çıkardı. Bu tarihte yayınlanan emir şöyle demektedir: "*Gelecekte, güneş dünyayı aydınlatmaya devam ettiği sürece, elçi sıfatı e de olsa, hiç kimse Japon kıyalarına çıkmaya niyetlenmesin. Bu emrin ihlâli ölüm cezası ile cezalandırılacaktır*". Yabancılarla temas o derecede yasaklandı ki, açık deniz gemilerinin yapımı bile yasaklandı. Yabancılarla ticarî temas, için 1641 yılında, Nagasaki limanında *Dcs-hima* denen küçük bir adanın 200x40 metre kare genişliğinde bir alanı tahsis edildi. Bu alana ilk yerleşenler de Hollandalılar oldu. Bu küçük ada, bir demir köprü ile karaya bağlıydı. Fakat yabancıların karaya ayak basması kesinlikle yasaktı. Yalnız, yılda bir gün, yabancılar, Şogun'u törenle ziyaret edip hediye sunabileceklerdi. Bu şekilde, Japonya'nın Batı dünyası ile bağlantısı, ikiyüz yıldan fazla bu küçük adaya ve yılda bir defa geçilen köprüye münhasır kaldı.

Japonya'nın sosyal ve siyasal yapısı Çin'inkinden çok daha kuvvetliydi. Orada da köylü toplumun en geniş tabakasını teşkil ediyordu. Fakat Japon toplumu sıkı bir hiyerarşiye dayanıyordu. Çin'de olduğu gibi, toplum dağınık ve düzensiz değildi. Bu durum, Japonya'nın güçlenmesinde ve hızlı kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır denebilir.⁵

⁵ Dr. Herbert H. Gowen, *Histoire du Japon*, Paris, Payot, 1933, p. 266.

^b Gowen, *aynı eser*, p. 267.

Japon toplumunun en alt tabakasını *Eta* denen paryalar teşkil ediyordu. Onun üstünde tüccar ve esnafın meydana getirdiği *Heymin* denen sınıf bulunuyordu. Toplumun en üstünde ise asker-asil'ler yer almıştı.

Ülkenin siyasal yapısı feodalite, yani derebeylik sistemidir. 19. yüzyıl ortalarında derebeylerin sayısı 276 yı bulunuyordu. Her derebeyliğin başında *Daymiyo* denen derebeyleri bulunuyordu. Daymiyo'lar, kendi derebeylikleri içinde mutlak otoriteye sahiptiler. Yönetim, adalet ve malî alanlarda geniş yetkileri vardı. Para bile basabiliyorlardı. Ayrıca, her Daymiyo'nun kendi askeri vardı. Bu askerlere *Samurayi* deniliyordu ve Samurayi'ler Japonya'nın askerî gücünü meydana getiriyordu.

12. yüzyıldan itibaren Daymiyo'ların birbirleriyle yaptıkları mücadeleler sonucu kuvvetlerini arttırmaları, Doğan Güneş İmparatoru'nun dünyevî yetkilerinin azalması sonucunu vermiştir. Bu gelişme ile, *Mikado* denen İmparator, *Şogun* denen başkomutanlığı Daymiyo'ların en güçlüsüne vermeye başlamıştır. Bu suretle Şogun, ülkenin yönetimini fiilen elinde tutan kişi olmuştur. Şogunluk genelde, irsî olmuş ve Şogunluğu aileler ellerinde tutmuştur. Şogunluğun başladığı 12. yüzyıldan, Şogunluğun ilga edildiği 1867 yılına kadar, başlıca şu aileler Şogunluğu ellerinde tutmuşlardır: Minamoto Şogunları, Hojo Şogunları, Ashikaga Şogunları ve Tokugawa Şogunları. Arada bazan askerî diktatörlükler de olmuştur. Togukawa ailesi, 1603 ten 1867 ye kadar Japonyayı yönetmiştir⁷. Bu aile 19. yüzyılın başlarında *Hondo* adasının dörtte birine ve 50.000 Samurayi'ye sahip bulunuyordu.

Şunu da belirtelim ki, Daymiyo'lar, Şogun'ların mutlak otoritesi altında bulunmaktaydılar.

Şogunluğun yüzyıllar boyu fiilî otoriteye sahip olması ve ülkenin tek hâkimi haline gelmesi, Kyoto'da oturan imparatoru dinî ve uhrevî bir lider, bir sembol haline getirmişti, imparator ancak Şogun ile temas edebilirdi. Daymiyolarla temas edemezdi. İmparator'un en büyük dayanağı, ülkenin tek ve en yüksek dinî lideri olmasıydı.

Şogunluğun mutlak otoritesi ülkede düzenin sağlanmasında çok önemli bir etken olmuştur. Fakat tek yaptığı şey de bu olmuştur. Ekonomik gelişme bakımından herhangi bir şey yapmamıştır. Bu sebepten ve ayrıca dış ticaretin de gayet sınırlı halde tutulması sebebiyle, Japonya daima gıda sıkıntısı çekmiş ve ülke bir buçuk yüzyılda onbir defa açlık ve kıtlığa maruz kalmıştır.

18. yüzyıl ortalarından itibaren Japonya'da bir kısım aydınlar, Şogunluğun mutlak otoritesine karşı cephe almaya başladılar. Bu muhalefet, Şogun'un otoritesinin nisbeten zayıf bulunduğu güney Daymiyo'ları tarafından da desteklendi.

⁷ Bu konuda bak.: Gowen, adı geçen eser, p. 442-444.

Fakat bu muhalefetin Şogunluun otoritesini yıkabilmesi için, Japonya'ya dışardan bir darbe gelmesi gerekti.

C) Hindiçini

Bugün Güney-Doğu Asya denen bu bölgede, o zamanlar dört devlet bulunuyordu. Bunlar *Asuam*, *Siyam* (bugünkü Tayland) ve bu ikisi arasında yer alan *Kamboçya* ve *Birmanya*. Bugünkü Vietnam, Laos ve Tonkin'i kapsayan Annam bir imparatorluk, diğerleri ise Krallıktı. Buraların Avrupa ile teması 16. yüzyıl başlarında önce Portekizlilerin ve arkasından da Hollandalıların *Malacca* faaliyetleri ile başlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren de İngiliz ve Fransız tüccar ve misyonerleri buralara gelmişlerdir. Fransa, özellikle Annam ve Siyam ile ilgilenmiştir. İngiltere ise 17. yüzyıldan itibaren Birmanya (bugünkü Burma)'da faaliyette bulunmuş ve ayrıca stratejik bir bölge olan Singapur'a da 1819 da yerleşmiştir.

İlginçtir, bu bölge ülkelerinin Batı'ya karşı tepkileri, Çin'den çok daha önce ortaya çıkmıştır. İlk tepki 1688 de Siyam'da Fransa'ya karşı gösterilmiş ve Siyam Krallığı Fransızlarla münasebetlerini keserek, yaklaşık bir yüzyıl kadar Portekiz'den başkası ile temasta bulunmamıştır. Annam'ın ilk tepkisi ise 1821 de olmuştur.

Hindiçini ülkelerinin siyasal ve sosyal yapıları da ileri bir düzeyde değildi. Bunlardan, en eski siyasal yapı ve örgüte sahip olanı Annam'dı ve bu yapı ve örgüt de Çin'inkine benziyordu. Diğerleri gayet zayıf ve ilkel durumdaydılar. Onun içindir ki, bu devletler devamlı olarak ve hatta günümüze kadar iç düzensizliğe maruz kalmışlardır.

1880 lerden itibaren Fransa'nın Güney-Doğu Asya'ya yerleşme çabalarını ve bu çabaların, Hindistan bakımından İngiltere'yi ürküterek, bu bölge üzerinde bir İngiliz-Fransız çatışmasının ortaya çıktığını ve nihayet bu çatışmanın 1896 da bir anlaşma ile çözümlendiğini daha önce ayrıntılı bir şekilde açıklamıştık⁸.

2. ÇİN'İN BATI'YA AÇILMASI

İngiltere'nin Çin ile ticareti, tek açık liman olan Canton üzerinden olmakla beraber, bu ticaret *Doğu Hindistan Şirketi*'nin tekelindeydi. Bu şirket 1715 de Canton'a yerleşmişti ve herhangi bir İngiliz tüccarının Çin ile ticaret yapabilmesi bu şirketin iznine bağlanmıştı. Ayrıca, bu Şirket o kadar etkili bir hale geldi ki, bu Şirketin temsilcisini Çin makamları, bütün yabancıların temsilcisi olarak kabul ettiler ve diğer yabancı tüccarlar da Canton'da ticaret yapmak için bu Şirketin iznini almak zorunda kaldılar. Mamafih, Canton'daki en geniş yabancı kolonisi de İngiliz kolonisiydi. Doğu Hindistan Şirketi'nin etkinliğinde bu da rol oynamaktaydı⁹.

⁸ Bak.: yukarda s. 401-404.

⁹ Vinnacke, *adi geçen eser*, p. 33.

18. yüzyıl içinde İngiliz endüstrisinin gelişmesi ve İngiliz denizciliği, İngiltere'yi dünyanın uzak noktaları ile daha geniş ticaret münasebetlerine götürmüş ve Çin ile en fazla ilgilenen devlet olmuştur. Canton limanına giren ticaret gemilerinin % 60 ı İngiltere'ye aitti ve İngiltere'yi % 25 oranı ile Birleşik Amerika izlemekteydi¹⁰. 1832 de Canton'da 7 Amerikan şirketi ile 20 Amerikalı yerleşmiş bulunmaktaydı¹¹.

Daha önce de değindiğimiz gibi, Batı devletlerinin Çin ile ticarete bu derece önem vermelerine karşılık, Çin hükümetinin tutumu çok farklıydı. Avrupa devletlerinin Çin ile ticarete önem vermeleri Çin hükümetinde o kanıyı uyandırmıştı ki, âdeta Avrupalılar Çin'in mallarına muhtaçtılar. Çin'e göre, kendisinin Avrupa'nın mallarına ihtiyacı yoktu. Bu inanç ve kanı Çin'in Batı'ya yukardan bakmasına sebep oldu.

Fakat İngiltere böyle düşünmedi. İngiltere hükümeti 1833 yılında, Çin'le olan ticaret tekeli Doğu Hindistan Şirketi'nin elinden aldı. Çünkü İngiltere, Çin'le olan münasebetlerini böyle vasıtalı ve gayrı-resmî olmaktan çıkararak, "resmî" münasebetler şekline sokmak istiyordu. Bunun da sebebi şuydu: Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) Çin ile ticareti gayet dar bir çerçevedeydi. Halbuki, Çin, devamlı gelişmekte olan İngiliz tekstil sanayi için büyük bir pazardı. Çin köylüsünün giyimi pamuklu dokumadan ibaretti. Bu sebeple, Çin ile resmî münasebetlere girilirse daha geniş ticaret imkânı elde edilebilirdi. Bunun için de Çin ile diplomatik münasebetler kurmak, yani Pekin'de bir diplomatik temsilcilik açmak, bir elçi bulundurmak gerekiyordu. Lâkin İngiltere'nin Çin'e elçi göndermek için 1839 yılına kadar harcadığı çabalar bir sonuç vermedi ve Çin, bu konuda İngiltere'nin gönderdiği temsilcilerle, görüşmeye bile yanaşmadı.

İngiltere'nin bu baskı ve teşebbüslerine rağmen, Amerika, Çin ile münasebetlerine "resmî" bir nitelik vermekten kaçındı ve konuyu barışçı ve tüccarlar düzeyinde tutmaya çalıştı. Amerika Çin ile bir çatışmaya girmek istemiyordu¹².

Ne var ki, İngiltere'nin bu çabalarına karşılık Çin'in aldığı bu reddedici tutum, İngiltere'yi sınırlendirdi. İngiltere'yi Çine karşı zora başvurma yoluna itti. 1839 yılında çıkan "afyon sorunu", İngiltere için gerekli bahaneyi sağladı.

İngiltere, İran ve Hindistan'dan sağladığı afyonları Çin'e satmakta ve bundan çok para kazanmaktaydı. Hatta bazı Amerikalılar da Osmanlı Devleti'nden ithal ettikleri afyonu Çin'e satmaktaydılar¹³. 1832 yılında Çin'e giren afyon mik-

¹⁰ Renouvin, *Histoire des Relations Internationales*, Tome V, p. 220-221.

¹¹ Vinacke, *aynı eser*, p. 33.

¹² Vinacke, *aynı eser*, p. 38-39.

¹³ *aynı eser*, p. 35.

tarı 24 bin sandık kadar ve 15 milyon dolar değerindeydi¹⁴. Bu sebeple, Çin Hükümeti, daha 1729 ve 1800 yıllarında, afyon kullanımını, halkın sağlığı bakımından yasak etmişü. Hatta 1800 yılındaki emirnamele, afyonun ithali de yasaklanmış. Ne var ki, Çin Hükümeti'nin Canton limanında aldığı tedbirler, afyon ticaretinin, kaçak olarak Çin'in diğer kıyılarına yayılmasına sebep oldu. Bu kaçakçılığa Çin'li tüccar da aktif olarak katıldı, çünkü iyi para getiriyordu. Bu durum karşısında Çin hükümeti afyon ithalini 1829 yılında bir kere daha yasakladı. Fakat, belirttiğimiz gibi Çin tüccarının da afyon kaçakçılığında aktif bir rol alması üzerine, 1839 yılında, Çin hükümeti yayınladığı bir kararla, Canton limanındaki bütün gemilerin, ambarlarında mevcut afyonu teslim etmesini istedi. Bütün yabancı gemiler buna uydu. Fakat İngiltere, afyon kaçakçılığının merkezini Hong-Kong'a nakledeken, bir yandan da, Çin ile münasebetleri iyi olan Amerikan gemileriyle Canton'dan Çine afyon sokmaya çalıştı.

Çin hükümeti 1839 da yayınladığı kararda, afyon kaçakçılığı için ölüm cezası getirmişdi. Gerçekten bu konuda çok sıkı tedbirler de aldı. Bu ise, İngiliz dcareti için güçlükler doğurdu. Çin hükümetinin afyon ticaretini önlemek hususundaki kararlılığı, İngiltere'nin bu ülke ile ticaretini de aksatmaya başlamıştı. Çin'in Canton'da aldığı tedbirler, İngiliz ve yabancı tüccarlar ile Çin makamları arasında olaylar çıkmasına sebep olunca, İngiltere ile Çin arasındaki münasebetler gerginleşti. Esasında, İngiltere bakımından, aradığı bahane ortaya çıkıyordu. Bu sebeple İngiltere 1839 Ekiminde Çin'e askerî müdahaleye karar verdi. *Afyon Savaşı* denen İngiltere-Çin savaşı böyle başladı.

İngiltere 1840 Martında Çin sularına donanma ve asker gönderdi ve Yang-Tze nehri ağzlarında askerî harekâta başladı. Savaş bir buçuk yıl kadar sürdü. 1842 Haziranında İngiliz kuvvetleri Shanghai'ya ve 1842 Ağustosunda da Nanking'e girdiler. Bunun üzerine Çin barışa yanaştı ve 29 Ağustos 1842 de *Nanking Antlaşması* imzalandı. Buna göre:

1) Canton'da bir İngiliz temsilcisi bulunacak ve bu temsilci Çinli memurlarla serbest bir şekilde müzakereler yapabilecektir. (Diplomatik temsil söz konusu değildir).

2) Canton'dan başka, Çin'in *Shanghai, Amoy, Foochow ve Ning-po* limanları da ticarete açılacaktır. Bu limanlarda İngiliz ve Çin tüccarları doğrudan doğruya alış-veriş yapacaklardır. Yani *Co-hong* sistemi kaldırılıyordu.

3) Gümrük resmi, kıymet esasından (ad valorem) % 5 olacaktır.

4) İngiliz vatandaşları cezaî bakımdan Çin mahkemelerine sevkedilmeyeceklerdir.

¹⁴ Paul Hibbert Clyde, *The Far East*, New York, Prentice Hall, 1955 (4th printing, reused), p. 118.

5) İngiltere, en ziyade müsaadeye mazhar, yani en fazla kayırılan (the most favored nation) devlet ilkesinden yararlanacaktır. Çin herhangi bir devlete herhangi bir imtiyaz, ayrıcalık tanıyacak olursa, bu ayrıcalıktan otomatik olarak İngiltere de yararlanacaktır.

6) Hong-Kong adasının bir kısmında bir İngiliz kolonisi kurulacaku^{13**}.

İlginç bir nokta ise, Nanking Antlaşması'nda, afyon kaçakçılığının yasaklandırıldığına dair bir hükmün yer almamış olmasıdır.

Nanking Antlaşması'nı İngiltere adına imzalayan temsilci Pottinger, ''Nanking Antlaşması dünyanın bu bölgesinde yeni bir dönem açıyor''¹⁶, demişti. Gerçekten bu antlaşma, Çin'in Yakın Çağ tarihinde, Avrupalılar tarafından sömürülmesinde bir yoğunluk dönemi açmıştır. İngiltere'nin araladığı kapıya, diğer bütün sömürücü devletler de yüklenmiş ve bu kapıyı sonuna kadar açmışlardır.

Nanking Antlaşması'nın İngiltere için önemli bir yanı da, şimdi Hong-Kong'u Uzak Doğu'da bir deniz üssü olarak kullanmaya başlamasıydı. İngiltere'den sonra Çin ile ticarete ikinci durumda olan Amerika da 1844 yılında Çin ile *Wanghia Audaşması'nı* imzaladı. Amerika bu antlaşma ile herhangi bir toprak veya üs kazanmadıysa da, Amerikan vatandaşları ve gemileri için çok geniş haklar elde etti. Amerika, yeni açılan beş limanda konsolosluklar açabilecek, Amerikan vatandaşları bu limanlarda ikamet edebilecek, Amerikan vatandaşları, ev, işyeri, hastane, okul, kilise ve mezarlık için yer kiralayabilecek, Çinli memurlar veya hizmetçiler kullanabilecekti. Nanking Antlaşması'nda, afyon kaçakçılığına ait açık bir hüküm olmayıp, sadece İngiliz vatandaşlarının Çin'in gümrük kanunlarına ve diğer yasalara saygı göstereceği belirtilmiş iken, Wanghia Antlaşması, ile Amerika, kaçakçılara ve afyon ticaret ve kaçakçılığına destek vermemeyi taahhüt etmekteydi¹⁷.

Fransa da, yine 1844 yılında Çin ile *Whampoa Antlaşması'm* imzalayarak aynı hakları elde etti. Amerika ve Fransa, yaptıkları antlaşmalarla, ayrıca misyonerler hakkında da bazı ayrıcalıklar ve haklar elde ettiler.

Çin bu devletlerle bu antlaşmaları imzalarken, bir güçlük göstermedi. Zira, İngiltere'nin karşısına, diğer iki devleti rakip olarak çıkarmak ve bunları birbirlerine kapıştırmak gibi bir taktik gütmekteydi. Fakat bu taktiğin yanlış olduğunu anlaması için, fazla zaman geçmeyecektir.

Bu antlaşmalara rağmen Avrupa devletlerinin Çin ile ticareti kolay olmadı. Bir defa, ticarete açılan limanlarda yaşayan Çinliler, yabancılara karşı bazan pa-

¹³ İngiltere bu suretle Hong-Kong'a yerleşmiş oluyordu. Bu ada 1997 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin yani yeniden Çin'in egemenliğine geçecektir.

¹⁰ Pierre Renouvin, *La Question d'Extrême-Orient, 1840-1940*, Paris, Hachette, 1946, p. 29.

¹⁷ Bemis, *A Diplomatic History of the United States*, p. 345-346.

sif, bazan da aktif direnme gösterdiler. Bu direnme hareketleri, antlaşmalarla sağlanan imtiyaz ve hakların gerçekleşmesini köstekledi, ikinci olarak, Çin hükümeti, halkın bu direnişini kırmak için tedbir almaya yanaşmadı. Antlaşmaların uygulanmasına o da pasif direnme gösterdi. Başta İngiltere olmak üzere, Avrupa devletleri, şimdi andaşmaların uygulanmasını sağlama sorunu ile karşı karşıya kaldılar. Üçüncü olarak, özellikle İngiliz tüccarları, Nanking Antlaşmasının sağladığı hakları yetersiz bulmaya başladılar. Ticarete açılan limanların ikinci derecede limanlar olduğunu, daha önemli limanların da ticarete açılması gerektiğini ileri sürdüler.

Bununla beraber, Avrupa devletleri, Çin'e tekrar müdahale etme imkânını bulamadılar. Zira Avrupa'da 1848 ihtilâlleri ve arkasından da Kırım Savaşı, bu devletlerin dikkatinin Avrupa üzerinde yoğunlaşmasına sebep oldu. Lâkin Kırım Savaşı'nın sona ermesi ve bu arada Çin'de padak veren *T'ai P'ing*'ler ayaklanması özellikle İngiltere ve Fransa'nın harekete geçmesine sebep oldu.

Afyon savaşı ve Çin limanlarının yabancılara açılması, Mançu hanedanına karşı bir muhalefet ve hoşnutsuzluk doğurdu. Bu hanedanı yıkmak ve yerine *Miug* hanedanını getirmek için bir takım gizli dernekler kuruldu. Bu atmosfer içinde *Hung Hsiu-ch'üan* isimli bir Çinli tarafından yeni bir din ortaya atıldı. Bu din, Konfüçyüs mezhebi ile Protestanlığın birleştirilmesinden meydana geliyordu ve *Tanrıya Tapanlar* adını taşıyordu. Hung başlangıçta herhangi bir siyasal amaçla hareket etmemiştir. Kendisini bir dinsel kurtarıcı olarak görüyordu ve Çin halkını kurtarma görevinin İlâhî bir vahiyle kendisine verildiğini söylüyordu. Hung'un bu yeni dini, özellikle Mançu hanedanına karşı mücadele eden dernekler tarafından desteklenerek siyasal bir nitelik kazandı ve aynı zamanda da taraftarları ve destekleyenleri birdenbire çoğaldı. Canton'dan başlayan hareket giderek ülkenin diğer yerlerine de yayılmaya başladı. Bunun üzerine Hung, 1851 yılında kendisini *Kutsal Kral* ilân edip *T'ai P'ing* (mükemmel barış) hanedanını kurduğunu bildirdi. Bu suretle ayaklanma Kvvangsi eyaletinde başlamış oluyordu. *T'ai P'ing*'ler ayaklanması biraz sonra Yang-tze vâdisine yayıldı ve 1852 yılı sonunda Hankovv'u ve 1853 Martında da Nanking'i ele geçirdiler. Hung, 1853 Ekim ayında Tientsin'i aldıysa da, kuvvetleri yetmediğinden Pekin'i ele geçiremedi.

T'ai P'ing'lerin ayaklanması, 1851 de Shantung'da, 1854 Shanghai'da ve 1855 de de Yunnan Müslümanlarının ayaklanmalarına sebep oldu. Çin'in iç durumu iyice karıştı.

Kırım Savaşı biter bitmez İngiltere Çin'e müdahale etmeye karar verdi. İngiltere'ye Fransa da katıldı. Çünkü, bir defa, Hung'un kurduğu dinin esas itibarıyla Protestan mezhebinden esinlenmesi, Çin katoliklerinin tepkisine sebep

oldu¹⁸. Ayrıca, ayaklanmalar sırasında bir katolik papazının öldürülmesi, katolikliğin prestijini kurtarmak isteyen III. Napolyon'u harekete geçirdi. Kaldı ki, Fransa da Çin'deki imtiyazlarını genişletip, Fransız endüstrisine pazar sağlamak istiyordu. Bu sırada Japonya'yı da Baü'ya açmış olan Amerika da, Çin'deki imtiyazlarını genişletmek istiyordu, fakat bir silâhlı müdahale taraftarı olmadı. Yalnız Avrupa devletlerini diplomatik bakımdan destekledi.

Bu sırada Rusya'nın durumu ilginçtir. Rusya 1849 dan beri Sibirya'dan güneye Mançurya'ya sarmaya başlamış ve 1850 yılında *Amur* (Çince Hei-lung-kiang) nehrinin ağzını ele geçirmişti. Kırım Savaşı yenilgisi üzerine Rusya, daha önce açıkladığımız gibi, Asya ve Uzak Doğu istikametindeki faaliyetini artırarak güneye sarmaya başladı. Bu ise İngiltere'yi korkuttu. Rusya'nın kuzeyden Çin'e nüfuz etmesini önlemek için, Pekin'de bir diplomatik temsilci bulundurmamak hakkını elde etmek suretiyle, Rus nüfuzuna karşı doğrudan Pekin'den mücadele etmeye karar verdi. Diğer taraftan, Rusya'nın Çin ile münasebetlerinde coğrafi yakınlık avantajı vardı. İngiltere ise, Shanghai'yı ticarete açtırdıktan sonra, Yang-tze vadisine girmeyi kafasına koymuştu. Rusya'nın daha fazla güneye sarması, İngiltere'nin Yang-tze tasarılarını da engelliyebilirdi.

T'ai P'ing ayaklanmasından yararlanmak isteyen İngiltere ve Fransa, ilk önce Canton'daki Çin hükümeti temsilcisine başvurup, Nanking ve Whampoa antlaşmalarının genişletilmesini istediler. Temsilci bu isteği reddetti. Fakat 1856 yazında bir katolik papazın Çinliler tarafından öldürülmesi ve *Arrow* isimli bir İngiliz gemisinin de tutuklanması ve bu iki devletin de karşı tedbirlere başvurması üzerine Canton'da karışıklıklar çıktı. Bunun üzerine, İngiliz ve Fransız donanmaları 1857 Aralık ayında şehri topa tuttular ve Çin temsilcisinin de sarayına giderek temsilciyi esir aldılar. Bu zorlamaya rağmen Çin hükümeti yine de direndi. 1858 Mayısında İngiliz ve Fransız donanmaları Pe-chili (bugünkü Bo Hai) körfezine gelince Çin korktu ve görüşmelere yanaştı. Çünkü, İngiltere ve Fransa Pekin'e çok yaklaşmışlardı.

Görüşmeler sonunda 26 Haziran 1858 de İngiltere ve 28 Haziran 1858 de de Fransa ile *Tien-tsin* antlaşmaları imzalandı¹⁹. Bu antlaşmalarla Çin'in 11 limanı daha ticarete açılıyordu. Ticaret gemileri *Yang-tze* nehri üzerinde *Hankow'* a (bugünkü Wuhan) kadar gidebileceklerdi. İngiltere, *Yang-tze* nehri üzerindeki üç limanla da ticaret yapma hakkını kazanıyordu. Yani, İngiltere *Yang-tze* vâdisine yerleşmek için çok önemli bir adım atmış olmaktaydı. Fransa ise, daha güneyle ilgilenmiş ve *Formosa'yı* (bugünkü Taiwan) kendi ticaretine açtırmıştır.

Tien-tsin antlaşmalarının diğer hükümlerine göre de, yabancılar, devamlı oturmamak şartıyla, Çin'in her tarafına gidebileceklerdi. Keza, misyonerler için

¹⁸ Vinacke, *adı geçen eser*, p. 66.

¹⁹ *Tien-tsin* antlaşmalarının metni: Albin, *Les Grands Tmites Polidques*, p. 437-456.

de yeni imtiyazlar tanınıyordu. Nihayet, Avrupa devletleri Pekin’de (Beijing) devamlı diplomatik temsilciler bulundurabilecekti ki, bunun üzerine, Çin hükümetinde ilk defa bir Dışişleri Dairesi (Tsong-li Yamen) kuruldu.

1858 Tien-tsin antlaşmalarının arkasından, Rusya ve Amerika Çin ile aynı nitelikli antlaşmalar imzaladılar.

Çin hükümeti, antlaşmaları imzalamakla beraber, bunların onay işini sürüncemede bırakarak oyalama yoluna gitti. Aylarca bekledikten sonra, andaşmaların Çin tarafından onaylanmadığını gören İngiltere ve Fransa, uzun bir askerî hazırlıktan sonra, 1860 Ağustosunda, yine Pe-chili’ye büyük bir donanma ve asker gönderdiler. Ekim ayında İngiliz ve Fransız kuvveüeri, Pekin’e girerek İmparatorun sarayını topa tutup ateşe verdiler. İmparator Pekin’den kaçtı. Fakat bu seferki darbe İmparator için ağır olduğundan, İngiltere ve Fransa ile uzlaşmaya yanaştı ve 25 Ekim 1860 da imzalanan *Pekin Antlaşması*²⁰ ile Tien-tsin andaşmaları onaylanıp yürürlüğe kondu.

Pekin’de diplomatik temsilcilerin bulunmasının sağlanması ve Tien-tsin antlaşmalarını diğer hükümleri ile, Çin, kâğıt üstünde Avrupa’ya tamamen açılmış sayılabilirdi. Fakat pratikte böyle olmadı. Zira, T’ai-P’ing’ler bütün Yang-tze vâdisine egemen oldukları gibi, Nanking’de de (bugünkü Nanjing) bir hükümet kurmuşlardı. Ayrıca yabancı ticaretine de karşıydılar. Şimdi, 1858 andaşmalarının uygulanabilmesi için, İngiltere ve Fransa bunlara karşı da harekete geçmeye karar verdiler. Pekin hükümeti de kendilerini destekledi ve 1862 yazında harekete geçen ortak İngiliz-Fransız-Çin kuvvederi, oldukça uzun muharebelerden sonra, 1864 Temmuzunda Nanking’i ele geçirdiler ve Yang-tze vâdisini de T’ai-P’ing’lerden temizleyerek bunları dağıttılar. Çin’in Avrupa’ya açılmasının önündeki son engel de bu surede ortadan kaldırılmış oldu.

Diğer taraftan, Tien-tsin antlaşmaları ile en kârlı çıkan devlet İngiltere gibi görüldüyse de, Rusya’nın da sessiz sedasız büyük kazançlar elde ettiği de belirtelim. 1860 Pekin Antlaşmasının yapılmasında Rusya, Çin ile İngiltere ve Fransa arasında aracılık yapmışü. Bu aracılığın bedelini almakta gecikmedi. Çünkü, 1860 Kasımında Çin ile yaptığı bir anlaşma ile, Amur’un kollarından *Ussun*’nin doğusunda bulunan toprakları da kendi sınırları içine kattı ki, bu şekilde Rusya, Mançurya’nın kuzey kıyılarını ele geçirmiş oluyordu. Rusya, Mançurya’da yavaş yavaş ilerlemekteydi. Fakat Rusya’nın Mançurya’daki bu ilerlemesi ile, İngiltere ile Rusya arasında Kuzey Çin üzerindeki rekabet ve mücadele de şiddetlenecektir. Bu gelişme ise, Uzak Doğu’da yeni çatışmaların kapısını açacaktır. Bu çatışmalar içinde de, İngiltere, ilerki yıllarda, Rusya’nın karşısına Japonya’yi çıkaracakür.

²⁰ Antlaşmanın metni: de Clercq *Recueil des Traités de la France*, Tome VIII, Paris, 1867, p. 135-

3. JAPONYA'NIN BATI'YA AÇILMASI

1639 da kapılarını dış dünyaya tamamen kapatıp, bu dünyaya, *Deshima* denen küçük bir penecereden bakmakla yetinen Japonya'yı Batı'ya açan Amerika olmuştur. Amerika'yı bu teşebbüse sevkeden sebepler de tamamen ekonomiktir. Amerika Pasifik Okyanusuna çıkıp Uzak Doğu, özellikle Çin ile temasa başladıktan sonra, yine ticarî sebeplerle Japonya'ya ilgi duymaya başlamıştır. Amerika'nın Çin ile ticaretinin artması, buharlı gemilerin ortaya çıkması ve bu gemiler için kömür istasyonları ihtiyacı, Amerika'nın Japonya'ya ilgisini arttırdığı gibi, 1820 lerden itibaren Amerikalı balıkçıların Japonya'nın kuzey sularında artan bir şekilde balina avcılığına başlamaları da, Japonya'ya olan ilgiyi arttırmıştır. Bundan dolayı, 1845 yılında, New York'lu bir Kongre üyesi, hükümetten, Japonya ve Kore'ye elçi gönderilmesini, eğer bu iki ülke Amerikan elçisini kabul etmezse, silâhlı müdahalede bulunulmasını istemiştir. Bunun üzerine Amerikan hükümeti 1846 yılında, *Komodor Biddle*'i Japonya'ya göndermiştir. *Biddle Yedo* (Tokyo) koyunda, imparator ile görüşmek için on gün beklemiş ise de, kendisine, imzasız ve tarihsiz bir mektupla, hemen çekilip gitmesi ve bir daha da gelmemesi bildirilmiştir²¹. Amerika, 1849 ve 1851 yıllarında iki teşebbüs daha yapmış ise de, bunlardan da bir sonuç alamamıştır.

Amerika'nın sonuncu ve başarılı teşebbüsü 1853 de oldu. Komodor *Matthew Calbraith Perry*, iki firkateyn, 2 korvet ve 560 askerle ve Başkan Fillmore'un Japon İmparatoru'na bir mektubu ile, 7 Temmuz 1853 günü Tokyo Körfezi'nde *Uraga* koyuna demir atı. Perry'nin bu gelişi Japonları o derece korkuttu ki, 100 gemi ile 100 bin Amerikan askerinin geldiği söylentileri ortalığı kapladı²².

Perry'ye verilen talimat, Japonlarla konuşurken ikna yolunu kullanması, Amerika'nın Japon topraklarında gözü olmayıp, sadece dostluk ve ticaret ve aynı zamanda da batan gemilerin mürettebatının hayatının korunmasını sağlamak için geldiğini anlatması bildirilmişti. Perry, Başkan'ın mektubunu *Şogun Iyeyoshi*'ye vermeye muvaffak oldu. Verilen talimat çerçevesinde de konuştu.

Japonlar olaydan büyük telâşa kapıldılar. Yetkisi olduğu halde, Iyeyoshi tek başına karar vermeye cesaret edemeyip, bütün feodal prenslere danışma kararı aldı. Komodor Perry, gemilerini alıp Çin sularına gitti. Perry Başkan'ın mektubunu Şogun'a 14 Temmuz 1853 günü vermişti. Perry'nin gemi doktoru Wells Williams, o günün anılarında, *'Japonya'nın tarihinde yer alacak o unutulmamacak gün bu şekilde sona erdi. Anahtarı nihayet kilide sokmaya muvaffak olduk'* diye yazıyordu²³.

²¹ Gowen, *Histoire du Japon*, p. 305.

²² Gowen, *aynı eser*, p. 307.

²³ *aynı eser*, p. 308.

Perry ayrıldıktan bir kaç gün sonra Şogun Iyeyoshi öldü ve yerine, yine Tokugawa ailesinden *Iyesada* Şogun oldu. Iyesada'nın danışma toplanularında, boyun eğelim, oyalayıp zaman kazanalım ve askerî hazırlık yapalım, ve reddedelim diye üç ayrı eğilim ortaya çıktı. Fakat Iyesada, kendilerinin Amerika'ya kafa tutacak durumda olmadığını çok iyi biliyordu.

Komodor Perry 13 Şubat 1854 günü yine Yedo koyuna demir atı. Bu sefer 10 parçalık bir donanma ve 2.000 askerle gelmişti. Japonlarla ilk görüşmesini 8 Mart 1854 günü yaptı ve 31 Mart 1854 günü de Amerika ile Japonya arasında *Kanagawa Antlaşması*²⁴ imzalandı, Bu antlaşma 1844 de Çin'le imzalanan *Wanghia* antlaşması kadar geniş olmamakla beraber, yine de Amerika isteklerinin çoğunu elde etti. Bu anlaşma ile Japonlar, “ülkenin en kötü iki limanı olan” *Shimoda* (Yedo Körfezi civarında) ve *Hakodate* (kuzeyde Hokkaido adasının güneyinde) Amerika'ya açıyordu. Bundan başka, batan gemilerin mürettebatına iyi muamele yapılacak ve Amerikan gemilerinin ikmal yapımları sağlanacaktı. Fakat açılan limanlarda Amerikalıların oturmasına izin verilmiyordu. Sadece Shimoda'da bir Amerikan konsolosu bulunacaktı^{24 25}.

Amerika'yı diğer devletler izledi. Zaten Perry daha 1853 de Japonya'ya giderken, Rus Amirali Putyatin kendisini izlemekteydi ve *Constantine* adlı bir Fransız firkateyni de yine o sularda dolaşmaktaydı²⁶. Hatta Putyatin, Perry'ye Japonya'ya karşı ortak hareket bile teklif etmişti²⁷. Bu sebeple, Amerika'nın arkasından 1854 ve 1859 da İngiltere, 1855 ve 1859 da Rusya, 1856 da Hollanda ve 1859 da da Fransa ve Portekiz, Japonya ile imza ettikleri anlaşmalarla aynı hakları elde ettiler. Lâkin, Amerika Japonya'ya en fazla kayırlacak devlet ilkesini kabul ettirdiğinden, bütün bu anlaşmalardan Amerika da yararlanmıştı.

Bununla beraber, Amerika'nın Japonya'yı dış dünyaya açmada atmış olduğu en büyük adım, bu devletle 29 Temmuz 1858 de imzalamış olduğu antlaşmadır. Amerika'yı bu antlaşmayı imzalamaya götüren sebep ise, 1858 de İngiltere ve Fransa'nın zor ve tehdit yoluyla Çin'e Tien-tsin antlaşmalarını imzalatmaları ve bunun Amerika'yı da cesaretlendirmesidir²⁸. Amerika'ya bu antlaşmayı sağlayan, bu antlaşmadan sonra Amerika'nın elçisi olacak olan, Shimoda Konsolosu *Townsend Harris* olmuştur. Konsolos Harris, kuzeyden Rusların, güneyden İngilizlerin Japonya'ya yönelmesinin, Japonlarda uyandırdığı korkuya karşılık, Japonlarla kurduğu iyi münasebetlerle onların güvenini kazanmış ve hatta onlara danışmanlık bile yapmışır²⁹.

²⁴ Kanagawa şehri, Tokyo'nun güneyinde ve yine Tokyo Körfezindedir.

²⁵ Metin, Govven, *aynı eser*, p. 429-432.

²⁶ *aynı eser*, p. 309.

²⁷ Bemis, adı geçen eser., p. 358.

²⁸ Clyde, *The Far East*, p. 182-183.

²⁹ Bak.: Bemis, *aynı eser*, p. 359.

1858 Antlaşması ile Amerika Japonya'da çok geniş haklar elde etmiştir. Bunların en önemlisi, Amerika'nın Yedo'da (Tokyo) diplomaük temsilci bulundurma hakkına karşılık, Japonya'nın da Washington'a elçi göndermeyi kabul etmesiydi. Ayrıca, Japonya, Kanagawa, Nagasaki, Kobe, Yedo ve Osaka limanlarını da ticarete açmaktaydı. Bu limanlarda Amerikan vatandaşları da ikamet edebilecekti. Amerikan konsolosları ise, Japonya'nın her tarafında serbestçe seyahat edebileceklerdi. Amerikan vatandaşları din ve ibadeüerini serbestçe icra edebilecekleri gibi, ihtiyaçları olan her türlü gayrimenkulü de serbestçe kiralayabileceklerdi. Nihayet, bu antlaşma ile Amerika, Japonya için savaş gemisi yapmayı, silâh imal etmeyi, Japonları yetiştirmek için subay ve uzman göndermeyi de teklif etmekteydi³⁰.

Görülüyor ki, Japonya, Çin'den daha kısa bir sürede Batı'ya açılmıştı. Fakat bu açılmanın Japonya üzerindeki tepkileri, Çin'inkinden çok farklı oldu. Japonya, Baü'nün sömürsünden yakasını kurtarmanın en iyi yolunun, Batı metodlarını benimseyip, Japonya'nın bir an önce Batı düzeyine çıkması olduğunu gördü ve bu yolda çaba harcadı.

Fakat Japonya'nın bu çabalan da hemen gerçekleşmedi. Çünkü, Batı'ya açılma, Çin'de olduğu gibi, ülkeyi bir on yıl sürecek bir iç düzensizlik ve karışıklığa şevketti. Açılmadan sonra ülkede iki görüş ortaya çıktı. Birincisi, yabancı düşmanlığı, *jo-i* denen "barbarların kovulması" eğilimi; diğeri de İmparatorun otoritesini kuvvetlendirmek, dolayısıyla Şogun'un otoritesini kırmak isteyen akımdır. Özellikle, 17. yüzyılın başlarından beri Şogun'luğu elinde tutan ve aynı zamanda Japonya'yı "barbarlara" açan Tokugawa ailesi, eleştiri hedeflerinin başında geliyordu. Bu sbeepile her iki görüş de Şogun'a cephe alıp, faaliyetlerini, onun mutlak otoritesini yıkma amacına yönelttiler. Bu durum karşısında, *Kyoto*'da oturan İmparator da, ilk defa sessizliğini bozup, Şogun'a cephe aldı. Bu mücadelede yeni bir unsur da ortaya çıktı. Bunlar *Röuin* denen, Daymiyo'ların hizmetinden ayrılmış askerler, yani Samurayı'lerdi. Bunlar da Şoguna karşı mücadeleye başladılar.

Japonya'da ortaya çıkan bu yabancı düşmanlığı pek de sebepsiz değildi. Özellikle 1858 den sonra, Japonya'ya bir Avrupalı akını başaldı. Bunların çoğu zengin olma peşinde koşan maceraperestlerdi. Bunlar Japon halkının toplum düzenini hiçe sayan davranışlar içine girdiler. Yeni açılan limanlara bir hücum başladı. Meselâ, Yokohama'ya gelen ilk İngiliz, şehirde ev numarası sistemi olmadığını görünce, kendi evine 1 numarayı vermiş, ondan sonra gelen, fakat başka mahalleye yerleşen başka bir İngiliz ise, evine 2 numarayı vermiştir. Ve ondan sonrakiler de bu minval üzere gitmişlerdir³¹.

³⁰ Bu antlaşma için bak.: Bemis, *aynı eser*, p. 358; Gowen, *aynı eser*, p. 312-313; Vinacke, *adı geçen eser*, p. 92-93.

³¹ Gowen, *aynı eser*, p. 317.

Bunun yanında Hıristiyan misyonerlerin, birdenbire yoğunlaşan faaliyetleri de Japon halkında tepkiler ve hem de şiddetli tepkiler uyandırdı. İlk misyonerler Amerika'dan geldiler. Bunları Katolik misyonerler izledi. Çeşitli Hıristiyan mezheplerinin bu akımına paralel olarak, Hıristiyanlara karşı tepkiler de arttı. Japon makamları, Hıristiyanlığı kabul eden Japonlara karşı şiddet tedbirlerine başvurmaya başladı. Hıristiyan Japonlar, köylerinden alınıp başka yerlere sürüldü. Kısacası, Hıristiyanlık propagandası arttıkça, Japon makamlarının tutumları da sertleşti ve şiddet halini aldı. Hıristiyan Japonlara işkence yapıldı³².

Şogun'a karşı mücadelenin ve yabancı düşmanlığının liderliğini özellikle, batıdaki *Satsuma* ve *Choshu* aileleri yapmaktaydı ve bunlar İmparatora destek veriyordu. 1862 Eylülünde, üç İngiliz tüccarı, yanlarında bir kadın da olduğu halde Yokohama'dan Yedo'ya atla giderken, kendisine yeteri saygıyı göstermediler diye, Satsuma Lordunun saldırısına uğradılar ve tüccarlardan biri öldürüldü ve diğerleri yaralı olarak kaçtı. Bu olay bir yandan Batılıların tepkisine sebep olurken, Şogun'un aczini ortaya koydu. Şogun bir yandan İmparatora Avrupalıların Japonya'dan çıkaracağını söylerken, öte yandan da Avrupalılara antlaşmaları uygulayacağı teminatını vermekteydi. Şogun, durumunu kuvvetlendirmek için, Daymiyo'lar üzerindeki yetkilerini gevşetti. Bu ise İmparatorun cesaretini arttırdı. 1863 yılı geldiğinde, esasen İmparator 1858 de Amerika ile imzalanan antlaşmayı henüz onaylamamıştı. Bununla da yetinmeyerek, 1863 de Şogun'a verdiği bir emirle, bütün yabancıların ülkeden çıkarılmasını istedi. Satsuma'lar ve Choshu'lar, bu emri hemen desteklediler. Fakat Şogun üç durumda kalmıştı. Fakat Avrupa devletleri ve Amerika, durumun tehlikesini gördüler. Bu sebeple, İmparator üzerinde baskıda bulunmak amacıyla, Fransız, İngiliz, Hollanda ve Amerikan donanmaları, 1863 Ağustosunda, Choshu Lordu kuvvetlerinin Shimonoseki boğazında kendilerine ateş açması üzerine Shimonoseki'yi bombardımana tuttular, Batı'nın bu sert tepkisi karşısında İmparator geriledi. Yabancıların kovulmasına dair Şogun'a verdiği emri geri aldı. 1864 Kasımında da, Amerika ile imzalanan 1858 Antlaşmasını onayladı.

Batı'nın bu sert tepkisi karşısında da yabancı düşmanlığı zayıfladı; fakat İmparator ve yandaşları Şogun'a karşı açtıkları mücadelenin arkasını bırakmadılar. 1866 yılında Şogun öldü ve yerine *Keiki* denilen *Yoshinobu* Şogun oldu. Yoshinobu Batı'ya açıldı ve Batı ülkelerine eğitim için Japonları gönderirken, aynı zamanda Batı'dan özellikle askerî uzmanlar getirtti. Ne var ki, altı ay sonra, 1867 Şubatında, yabancı düşmanı olan İmparator Iiomei (1847 denberi İmparator) öldü ve yerine, daha sonra *Meiji Teiuno* adı ile anılacak olan, 14 yaşındaki *Mutsuhito* geçti. Yeni İmparatorun çok küçük olması, Şogun'un iktidar ve otoritesinin tekrar kuvvetlenmesi sonucunu vereceğinden, "Batı klanları" denen

³² Gowen, *aynı eser*, p. 318.

Satsuma, Choshu, Tosa ve Hizen daymiyoları, 1867 Kasımında Şogun'a karşı bir itüfak yaptılar ve Şogun'a, ülkede iki başlı bir iktidar olduğunu ve bunun da dışardan Japonya'ya yöneltile baskıları kolaylaştırdığını bildirerek istifa etmesini istediler. Bu istek imparator tarafından da desteklendi. Yeni Şogun Yoshinobu esasen durumu görmekteydi. Mücadele etmeye de niyed yoktu. Bu sebeple 9 Kasım 1867 de Şogun'luktan istifa etti. İmparator'un 3 Ocak 1868 tarihli emirnamesiyle de Japonya'da *Şogunluk* ilga edildi. Fakat Şogunluğu daha da güçsüz bırakmak isteyen, yukarda belirttiğimiz dört daymiyo, Şogun'un elinden topraklarını da almak isteyince, eski Şogun Yoshinobu isyan etti ve dört ay süren bir iç savaş sonunda, 1868 Mayısında, imparator kuvvetleri galip geldiler. Böylece Şogunluk son darbeyi de yemiş oldu.

Yabancı düşmanı olan Daymiyo'lara gelince: Şogunluğun sona erdirilmesinden sonra, yabancı düşmanlığı da ortadan kalktı. Bunda İmparator *Meiji* döneminin reform hamleleri rol oyandığı kadar, gerek yeni İmparator ve danışmanları, gerek Daymiyo'lar gördüler ki, Batı'nın teknik üstünlüğü karşısında Japonya bir şey yapamaz ve ülkenin kalkınması için de, Batı tekniğinin ve metodlarının öğrenilmesi gereklidir. Onun içindir ki, Şogunluğun sona erdirilmesine rağmen, Şogun'un Batılarla temas politikası bundan sonra da devam ettirildi.

İmparator *Mutsuhito* ve Şogunluğun ortadan kaldırılmasıyla birlikte, Japonyanın tarihinde "çağdaşlaşma"nın, hızlı bir kalkınma ve Batılılaşmanın en büyük hamlesini teşkil eden ve *Meiji Restorasyonu* denen, "aydın hükümet" (gouvernement éclairé) dönemi başlamıştır. Bu konuya biraz aşağıda değineceğiz.

İKİNCİ KISIM

UZAK DOĞU'YA BATI ETKİLERİ

1. ÇİN'İN DURGUNLUĞU

Çin ile Japonya'nın Batı'ya açılmasının etki ve sonuçları, bu iki ülkede, birbirinden çok farklı ve zıd olmuştur. Japonya'nın Batı'ya açılması, bu ülkede kısa zamanda köklü değişikliklere ve hızlı bir şekilde kalkınmaya sebep olduğu halde, Batı'ya açılma olayı Çin'de esaslı bir gelişme sağlayamamıştır. Bu iki farklı durum ve sonuçta, Çin halkının zihniyeti, kültürlü sınıfı meydana getiren memurların davranışı ve genel olarak iç politika şartları önde gelen bir rol oynamışür. Bu üç unsuru şu şekilde açıklamak mümkündür³³:

³³ Bu konuda bak.: Pierre Renouvin, *La Question d'Extreme-Orient*, p. 98-110; Li Chien-nung, *Political History of China*, p. 95-127; Vinacke, *The Histoiy of the Far East*, p. 54-74; Werner Levi, *Modern China's Foreign Policy*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1953 p. 3-22, 35-51.

Çin halkı, yabancıların teknik üstünlüğünü kabul etmekle beraber, onları daima küçük görmüş ve tepeden bakmıştır. Bunda, eski ve büyük bir uygarlığa sahip olmanın gururu çok etkili olmuştur. Çin halkı, eski geleneklere Japonlardan daha fazla bağlı kalmıştır. Konfüçyanizm de bunda rol oynamıştır. M.O. 3. yüzyılda ortaya çıktığında, bir toplum ve ahlâk kuralları niteliğini taşıyan Konfüçyanizm, zamanla bir din haline getirilmiş ve dolayısıyla dünyevî karakterini de kaybetmiştir. Çin halkına, maddî gelişmeden ziyade, manevî ve uhrevî dünyanın esas olduğu fikrini yerleştirmiştir. Çin'inin iç âlemi dış dünyadan daha önemli sayılmıştır. Hele son zamanlarda, statükonun en yüksek düzen olduğu ilkesini de kabul etmeye başlamıştı. Bundan dolayı, Japon milletinin askerlik ruhuna ve sert karakterine karşılık, Çin milleti daima huzur ve barışı tercih etmiştir. Değişiklikten hoşlanmamış, mevcut ile yetinmeyi ve tatmin olmayı bir yaşam ilkesi haline getirmiştir.

Yabancı düşmanlığı ve yabancılara karşı nefret, klâsik Çin kültürü ile yetişmiş olan kültürlü sınıfın, yani Mandarin'lerin de başlıca özelliğini teşkil etmiştir. Halbuki Batı teknolojisinin benimsenmesinde, Çin halkına öncülük edebilecek sınıf buydu. Bu sınıfın da geleneklere sınıksız bağlı kalması, yeniliklerin ve yenileşmenin yolunu kapamıştır.

Şüphesiz, Batılılaşma ve çağdaşlaşmada en büyük görev, ülkenin mutlak hâkimi olan hükümdara düşerdi. Japonya'da Mutsuhito'nun yaptığı gibi. Fakat Çin'de bu olmamış. 1875 ten 1908 e kadar Mançu tahtını, iktidar hırslısı muhteris bir kadın olan *Tz'u-Hsi* (Çu-şi) işgal etmiştir. Bu İmparatoriçenin bütün endişesi Mançu hanedanının iktidarını korumak olmuş, başka bir şey düşünmemiştir. Çin klâsiklerini iyi hazmettiği söylenen bu kadın da geleneklere bağlı, koyu bir yabancı düşmanıydı. Biraz aşağıda değineceğimiz üzere, 1899-1900 deki, yabancı düşmanlığı hareketi olan Boxer Ayaklanması'm da *Tz'u-Hsi* kıışkırtmıştır.

Bütün sosyal sınıfların ortak özelliği olan bu yabancı düşmanlığı, tamamen sebepsiz de değildi. Bir defa, Çin'e el atan yabancılar, her şeyden önce kendi çıkarlarının gerçekleşmesine önem veren sömürücülerdi. Nitekim, Çin'in Batı'ya açılmasından sonra ortaya çıkan durum da bunu göstermektedir. Yüzyıllar boyu Osmanlı imparatorluğu içine kök salan kapitülasyon sistemi, çok daha kısa sürede Çin'de de egemenliğini yürütmeye başladı. Batılı devletler, çeşitli antlaşmalarla, kendi uyruklarını Çin kanunlarına ve adalet sistemine tâbi olmaktan kurtardılar. Bu ise, yabancılar için tamamen ayrıcalıklı bir durum yarattı.

İkincisi, bundan da önemlisi, malî kapitülasyonlar ortaya çıktı. Ticarete açılan limanlarda bulunan yabancılar, Çinlilerin ödediği vergilerin hiç birini ödemiyorlardı. Çin'de de, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi, Li-Kin denen iç gümrük resmi vardı. Bir mal bir eyaletten diğerine geçerken gümrüğe tâbi idi. Fakat

bu gümrük resminin oranı, yabancılar için çok düşük tutulmuştu. Çin'in kendi malları ise çok daha yüksek gümrük ödemekteydi.

Öte yandan, ticarete açılan limanlarda idari kapitülasyonlar da ortaya çıktı. Konsesyon adını alan bu kapitülasyonlara göre, bu limanlardaki yabancılar şehrin ayrı bir kısmında oturlardı ve ayrı yönetim örgütleri ve polisleri vardı. Shanghai bunların başında geliyordu. Bu konsesyonlara giren bir Çinli, tamamen buranın kanunlarına ve kurallarına uymak zorundaydı.

Nihayet, katolik ve protestan misyonerlerin faaliyet ve din propagandalarının da, geleneklerine ve dinine bağlı Çin halkı üzerindeki tepkisini de belirtmek gerekir.

Bu sebeplerle, Çinlilerin yabancı düşmanlığı bir dereceye kadar anlaşılabilir bir tepkiydi. Fakat, yabancılardan yakayı kurtarmanın çaresi de, basit bir nefret veya düşmanlık duygusu da değildi. Batı'nın sömürüsüne, ancak onun silâhlarını kullanarak, onun teknik ve metodunu öğrenerek ve bunları bir an önce Çin toplumunda da gerçekleştirmek suretiyle karşı konulabilirdi. Batı'dan kaçmakla Baü'yı yakalamak mümkün değildi. Çin bu hatayı işledi. Japonya ise işin gerçeğini çok çabuk kavradı.

2. JAPONYA'NIN GELİŞMESİ

Japonya'daki gelişme, Çin'dekini tamamen aksi yönde olmuştur³⁴. Japonya'nın, Baü'nün teknik ve metodunu alarak çok hızlı bir değişim geçirmesi için bir çeyrek yüzyıl yetti. Açıldıktan 40 yıl sonra ise, Japonya Uzak Doğu'nun bir kuvvet merkeziydi. Bu hızlı gelişmede, Batı'nın etkileri büyük olmakla beraber, Japon reformcularının çabaları, Japon milletinin adaptasyon ve öğrenme yeteneği, disiplin ruhu da çok önemli faktörler olmuştur, imparator *Meiji* ise her şeyin önderliğini yapmıştır.

Şogunluğun ilgasından sonra İmparatorun ilk işi, Kyoto'dan, şimdi *Tokyo* ("Doğudaki Başkent" demektir) adını almış olan Yedo şehrine taşınmak olmuştur. Yedo, Şogunların başkentiydi. İmparator Mutsuhito'nun 1868 den itibaren başlayan dönemine *Meiji Dönemi* veya *Meiji Restorasyonu* denir. İmparator 17 Nisan 1868 de beş maddelik bir *ferman* (Charte) yayınladı³⁵. Buna göre: Bir Danışma veya Müzakere Meclisi kurulacak ve alınacak bütün tedbirlere kamu oyu karar verecekti. Alınacak ekonomik tedbirler, halkın bütün tabakalarında tartışılacaktı. Eski'nin anlamsız ve bağnaz âdetlerine son verilecekti. "İmparatorluğu

³⁴ Bu konuda bak.: Renouvin, La *Question d'Extrême-Orient*, p. 77-97; Clyde, *The Far East*, p. 188-210; Vinacke, A *History of the Far East*, 99-121; G.Nye Steiger, A *History of the Far East*, Boston, Ginn and Co., 1944, p. 598-630; Gowen, *Histoire du Japon*, p. 325-345.

³⁵ Ferman için bak.: Gowen, *aynı eser*, p. 327-328.

sarsılmaz bir şekilde inşa etmek için”, dünyanın her tarafında akıllı ve yetenekli adamlar aranacaktı.

İmparator’un bu yenilik hareketlerini destekleyenler *Isshin*, karşı gelenlere de *Fukko*’lar denilmiştir. İmparator, ilk danışma meclisini de daymiyolardan kurmuştu. Fakat bu meclisin köklü reformlara yanaşmadığını görünce, meclisi feshedip, yönetimi ve reformları kendi eline aldı. Bunun için de, veliahdı Başbakan yapuğı gibi, bakanlık sayılabilecek yedi yönetim biriminin başına da diğer prenslerle, Saray’a mensup asileri getirdi. Önemli memuriyetlere de hep yenilik taraftarlarını tayin etti. Danışma Meclisi’ni dağıttıktan sonra da, Okubo, Kido, Goto, Yamagata, İto ve Inouye gibi Baülılaşma taraftarlarından meydana gelen ve kedisine bağılı küçük bir danışman grubu oluşturdu. Bunlardan Ito ve Inouye, Choshu ailesindendi. Bundan sonra, devlet memurları, idari, adli ve mali olmak üzere üç kısma ayrıldı. Derebeylik mahkemeleri kaldırılıp, yerine devlet mahkemeleri kuruldu. Ülke 47 vilâyete ayrılarak, her vilâyetin başına bir vali tayin edildi. Vergi işleri düzenli esaslara bağılandı.

Devlet ve yönetim sistemindeki en önemli değışiklik ise, 1871 Ağustosunda derebeylik sisteminin kaldırılmasıydı. Daymiyo sınıfı dağıtılarak, toplum sınıfsız bir hale getirildi. Daymiyoluğun kaldırılması, aynı zamanda bunların topraksız kalması demek olduğundan, topraklarını kaybeden daymiyolara, devletten yıllık bir maaş bağılandı. Bu maaş da devlet hâzinesine ağır gelince, 1876 da bu maaş esası da kaldırıldı ve böylece daymiyolar, geçimlerini sağlayabilmek için devlet hizmetinde memur olarak çalışmaya başladılar. Bu duruma tepki olarak bazı daymiyolar ayaklandılarsa da, bu ayaklanmalar 1877 de kolaylıkla bastırıldı. Sosyal reform bu şekilde gerçekleştirildi.

Derebeyliğe son verilmesi, Japonya’yı askerî güçten yoksun bırakıyordu. Bu boşluğu doldurmak ve düzenli bir ordu kurmak için, 1873 Ocak ayında çıkarılan bir kanunla mecburî askerlik sistemi getirildi.

Kültür işlerine de büyük önem verildi. 1872 de çıkarılan bir kanunla, kadın ve erkek her Japon için ilk öğretim mecburiyeti getirildi. Kültür reformu basın alanında da etkilerini gösterdi. 1871 de Japonya’da ilk günlük azete yayınlandı. 1875 de gazete ve dergilerin sayısı 100 ü buluyordu.

Bu reformlar yapılırken, bir yandan Avrupa’ya öğrenci yollanmaya başlandı. Yenilikçi Kido, 1873 yılında Avrupa’ya yapuğı bir geziden sonra İmparator’a verdiği bir raporda, Japonyada demokratik müesseselerin ve anayasalı bir rejimin kurulmasını tavsiye etti. Bu tavsiye, yenilikçiler arasında görüş ayrılığı doğurdu. Demokrasiye aleyhtar olanlar, Japon halkının henüz bu düzeye gelmediğini söylüyorlardı. İmparator da bu görüşü benimsedi. Fakat demokrasi fikri de günden güne yayılarak, bir liberal muhalefet belirdi. Liberallerin etkisiyle İmparator, 1878 yılında il genel meclislerinin kurulmasını kabul etti. 1880 de de, seçime

dayanan belediye meclisleri kuruldu. Bu demokratik ve liberal gelişmeler sonucu imparator nihayet anayasalı bir rejimin kurulmasını kabul etti ve 11 Şubat 1889 da 76 maddelik ilk Japon anayasası yayınlandı³⁶. Bu anayasa gerçek anlamda liberal bir anayasa değildi. Fakat önemli bir gelişmenin ifadesiydi. En azından devletin işleyişini ve siyasî iktidarın kullanılmasını düzenleyen kurallar getiriyordu. Anayasa'nın ilk 17 maddesi İmparator'un yetkilerini belirtiyordu. İmparatorun kişiliğinin "Kutsal" olduğunu belirten bu maddelerle, İmparator yürütme kuvvetini elinde tutuyordu ve geniş yetkilere sahipti. Bakanları İmparator tayin ediyor ve Bakanlar da İmparatora karşı sorumluydular. Keza, yasama yetkisi de İmparatordaydı. Yalnız, İmparator bu yetkisini "imparatorluk Diyeti" ile birlikte kullanacaktı. Diyet'i toplanüya çağırarak, ve kapatmak yetkisi de İmparatordaydı. İmparatorluk Diyeti iki meclisliydi. Senato niteliğindeki birinci Meclis, İmparator ailesinin üyeleri, asillerin temsilcileri ile İmparator tarafından tayin edilen kişilerden meydana geliyordu. Temsilciler Meclisi'nin üyeleri ise halk tarafından seçilecekti. Halk her iki Meclis'e de şikâyetlerini bildirebilecek ve dilekçe verebilecekti.

Temsilciler Meclisi'nin üyelerini halk seçecekti; fakat seçme hakkı çok dar tutulmuştu. Yılda en az 15 Yen doğrudan doğruya vergi ödeyen kimseler seçme hakkına sahipti ki, 42 milyon nüfustan ancak 450 bin kişi seçmen olabilmişti.

Bundan başka, İmparatorun Meclisler karşısında kesin üstünlüğü söz konusuydu. Anayasa'da vatandaşlara bir takım hak ve hürriyetler tanınmıştı. Lâkin imparatorun yetkileri karşısında, bu hürriyetler tabii ki zayıf kalıyordu. Zira İmparator, her zaman için "Kararname" yayınlıyabileceği gibi, Anayasa'da değişiklik yapılması da yine İmparator'un teklifi ile olacaktı.

1894 de çıkarılan bir kanunla, Harbiye Bakanının muvazzaf general, Bahriye Bakanın da muvazzaf bir Amiral olması şartı getirildi.

Japonya'nın ekonomik alandaki gelişmeleri, diğer alanlardakinden çok daha hızlı oldu. 1870 yılında, Tokyo ile Yokohama arasında ilk demiryolu yapımına başlandı. 20 yıl sonra Japonya, 7.200 kilometrelik demiryolu sistemine sahip bulunuyordu. 1870 de Japonya'nın 17.000 tonluk ticaret filosu varken, bu miktar 1896 da 128.000, 1904 de 6000.000 ton oldu. 1869 da ilk telgraf şebekesi ve 1890 da da telefon şebekesi kurulmaya başlandı. Sanayiinin kalkınmasında devletçilik büyük rol oynadı. Yabancı sermayeden yararlanma yoluna gidilmedi. Çünkü, Japonya, askerî gücün de dayanağı olan sanayii, yabancı sermayeye bağlamak istemedi. 1868-1898 arasındaki otuz yıllık dönemde Japonya, sahip olduğu 2.190 fabrika ile Asya'nın en büyük endüstri ülkesi oldu.

Gerek sosyal, gerek ekonomik kalkınmada, Japonya yabancılardan faydalanmamış değildir. Yalnız, bunun için yabancı sermayeye değil, yabancı uzman-

³⁶ Anayasa'nın metni için bak.: Gowen, *aynu* eser, p. 422-429.

lara başvurmuştur. Fakat, yabancı uzmanlara da uzun süre bel bağlamamak için, onların yerini alacak uzman ve teknik adamları da yetiştirmesini bilmiştir.

1 Temmuz 1890 da Japonya'da ilk seçimler yapıldı ve Diyet de ilk toplantısını 25 Kasım 1890 da yaptı.

3. JAPONYA, ÇİN VE BÜYÜK DEVLETLER

Japonya içerde kalkınmasını sağlarken, bir yandan da güvenliğini güçlendirmeye çalıştı. Bu konuda da, 500 mil güneydeki *Bonin* (yahut *Ogasawia Gimto*) adaları başta geliyordu. Bu adalar daha önce Japonlar tarafından ziyaret edilmekle beraber, Şogunluk rejimi bu adalara önem vermemişti. Amiral Perry 1853 de Japonya'ya ilk gelişinde bu adalara Amerikan bayrağını da dikmişti. Hatta Ryukyu adalarından Napa adasında bir de kömür deposu tesis etmişti. Perry'nin amacı, Bonin, Ryukyu adaları ile Formosa'yı ele geçirmek ve suretle Amerika'ya Uzakdoğu'da önemli bir trampelen sağlayarak Avrupa devletlerinin karşısına çıkmakü. Fakat Amerikan hükümeti Perry'nin bu tasarılarını reddetti ³⁷. İşte şimdi Japonya, Amerika ile müzakerelere girişti ve Amerika 1873 de yaptığı bir anlaşma ile Bonin adalarını Japonya'ya terketti.

Japonya bundan sonra Ryukyu (Riu-Kiu, veya bugünkü adı ile *Nansei Shoto*) adalarına döndü. Bu adalar Japonya ile Formosa arasında uzanan takım adalardı. Bu adalar 17. yüzyıldanberi daymiyo'lara vergi ödemekteydiler. Aynı yüzyılda Çin de buralarını vergi bağı ile kendisine bağlamışü. Japonya 1875 de adalara asker şevketti ve 1879 da da ilhak etti. Çin buna ilk önce itiraz ettiyse de, sonra bu durumu kabullenmek zorunda kaldı. Bu olay, Bau'ya açılan bu iki devletin, birbirine ters düşen durumlarını gayet güzel yansıtmaktadır.

Japonya'nın kuzeyde *Sakhalin* ve *Kuril* (Japonlar *Chishima-Retto*, Ruslar ise *Kurilskiye Ostrova* derler) adaları ile sorunu vardı. Sakhalin adası esasında Japonya'ya aitti. Japonlar 17. yüzyıldan itibaren bu adaya yerleşmişlerdi. Fakat Japonların arkasından Ruslar da bu adada ticaret merkezleri kurmuşlar ve hatta göçmen de yollamışlardı. Dolayısıyla bu ada üzerinde bir egemenlik anlaşmazlığı vardı. Japonya, Rusya'ya kafa tutmaya cesaret edemediğinden, 1862 de Rusya ile yaptığı bir anlaşma ile adanın yarısını Rusya'ya terketmişti. Aynı şekilde, Rusya ile Japonya Kuril adalarına da 18. yüzyıldan itibaren nüfuz etmeye başlamışlar ve dolayısıyla bu adalar üzerinde de anlaşmazlık vardı. Japonya, Rusya'yı özellikle Sakahalin'den çıkarmak için çok uğraşü. Fakat başaramıyacağını anlayınca, 1875 de yaptığı bir anlaşma ile Sakhalin adasını tamamen Rusya'ya terkederken, Rusya da Kuril adalarını tamamen Japonya'ya terketmeği kabul etti.

³⁷ Bemis, adi *geçen eser*, p. 356.

Bu şekilde Japonya toprak egemenliğini güvenlik altına almaya çalışırken, ve kalkınıp kuvvetlenmeye başladıkça, 1850 lilerde devletlerle imzalamak zorunda kaldığı antlaşmaların, kendisine yüklediği bağlardan kurtulmak için faaliyete geçti. Japonyayı ve Japon halkını en çok adlî ve İdarî kapitülasyonlar rahatsız etmekteydi. Yabancıların, âdeta devlet içinde devlet şeklindeki statüleri, Çin halkının en fazla tepkisini çeken konuydu. Japonya'nın bu konudaki çabaları yaklaşık 25 yıl sürdü³⁸. 1870 lerde başlayan bu çabalar ancak 1890 larda sonuç verdi. Japonya, devleüere ne kadar Batılılaşüğını göstermek için 1882 de kıyafet reformu yapıp, Avrupa elbisesini kabul etti³⁹. Fakat yine de devleüeri ikna edemedi. Avrupa devletleri, Japon mahkemelerinin, yabancıların davalarına bakabilmesi için, aynı Lozan'da Türkiye'ye yapmak istedikleri gibi, yabancıların duruşmalarına yabancı yargıçların da katılması şarünü ileri sürdüler. Bu ise Japon halkının çok daha şiddetli tepkisine sebep oldu. Neredeyse ayaklanma çıkacaktı. Bununla beraber, Japon hükümeti de, adlî kapitülasyonlardan kurtulmak için çağdaş bir adalet sisteminin kurulması gerektiğini kabul etti. Bir Fransız hukukçusunun yardımı ile 1880 de çağdaş bir Ceza Kanunu kabul edildi. 1890 da da Alman modeline göre bir Ticaret kanunu kabul edildi. Japonya'nın bu alandaki Batılılaşma çabaları üzerine, ilk adımı İngiltere ve Amerika atu. 1894 de bu devletlerle yapılan anlaşmalarla, kapitülasyon niteliğindeki ayrıcalıkların 1899 yılında kaldırılması kabul edildi. Onların arkasından 1895 de Almanya ve Rusya, 1896 da da Fransa ile yapılan anlaşmalarla adlî kapitülasyonlar kaldırıldı ve Japonya aynı zamanda gümrük serbestisine kavuşabildi.

Çin'e gelince:

Çin, 1860 tan itibaren ülkesinin her tarafını Batı sömürüsüne açmasına rağmen ve bir çok Avrupa devleti Çin'de elde ettikleri ekonomik imtiyazlarla yendiği halde, bu devlet, İngiltere ile Rusya'nın amansız bir çekişme ve mücadelesine hem konu ve hem de sahne oldu. Bunun da sebebi, bu iki devletin Asya'daki topraklarının Çin ile komşu olması ve Çin üzerinde daha fazla kontrol kurmak için bu toprakları bir trampen olarak kullanmalarıdır. Söz konusu olan, İngiltere için *Hindistan* ve Rusya için de *Sibirya* ve *Türkistan'dı*. Bu iki Devletten birinin güneyden kuzeye, diğerinin ise kuzeyden güneye girmeye çalışması, Çin üzerindeki rekabet ve mücadeleyi de artırdı. Bu durum, kuzeyden güneye sarkmaya çalışan *Panslavizm* ile, batıdan doğuya yürümeye çalışan *Cermanizm* in Balkanlar üzerindeki mücadelesine benzemektedir.

1874 yılında Hindistan hükümetinin, Çin hükümetinin de kabulü ile, Çin'de bazı incelemeler yapmak üzere gönderdiği bir heyetin, Çinliler tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmesini bahane tutan İngiltere, Çin üzerinde yaptığı baskı

³⁸ Bu konuda bak.: Vinacke, *aynı eser*, p. 114-115 .

³⁹*aynı eser*, p. 114 .

sonucunda, 1876 Eylülünde bu devlede bir anlaşma imzaladı ve bu anlaşma ile de Yang-tze nehri üzerinde beş limanı daha ticarete açürmeye muvaffak oldu.

İngiltere bu anlaşmanın müzakereleri sırasında, *Tibet* topraklarından da geçme hakkını almıştı. Tibet Çin'in himayesi altında bulunuyordu. Bu olay, İngiltere'nin Tibet üzerindeki faaliyetinin ilk adımını teşkil etmiştir. Zira, Tibet, Hindistan'ın kuzey sınırlarının korunması bakımından önemliydi. Tibet ile Hindistan arasındaki en önemli bölge de, Tibet yaylâsına girişin başında bulunan, *Sikkim* idi. 1888 yılında İngiltere burasını işgal etü. 1890 yılında da, Çin'in kabul etmesi üzerine, burada himaye kurdu⁴⁰. Fakat İngiltere'nin Tibet üzerindeki bu faaliyetleri başarılı sonuç vermedi. Çünkü, Dalai-Lama İngiltere ile münasebetlere girişmeyi daima reddetti.

Rusya'nın faaliyetlerine gelince : Moğolistan ile Tibet arasında, yine Çin'e ait olan Doğu Türkistan veya Çin Türkistanı (eski Çince adı *Hsin-chiang*, bugünkü adı *Xinjiang*), bulunuyordu. T'ai-P'ing ayaklanmaları sırasında 1864 de, buranın Müslüman halkı T'ai-P'ing'leri tutmuş ve Çin askerlerini kovmuştu. Bu karışıklıklardan yararlanan Rusya da, bu topraklara askerini sokmuştu. Çin hükümeti bir on yıl kadar uğraştıktan sonra, Doğu Türkistan'daki otoritesini tekrar kurmayı başardı. Ve arkasından Rusya'dan, askerini geri çekmesini istedi. Rusya işi sürüncemede bıraktı. Nihayet, yapılan müzakereler sonunda 1879 da *Livadya Anlaşması* yapıldı. Buna göre, Doğu Türkistan'ın batı kısımlarını Rusya alıyor ve Çin'in batı eyaletleri ile de ticaret yapma hakkını elde ediyordu. Yani Rusya, şimdi Çin'e batıdan da girmek istiyordu.

Çin temsilcilerinin imzaladığı Livadya Anlaşması'nı Çin hükümeti kabul etmedi. Görüşmeler yeniden başladı. Nihayet 1881 Şubatında, *Petersburg Anlaşması* imzalandı. Bu anlaşma ile Rusya, Doğu Türkistan'dan daha az toprak alıyordu. Buna karşılık, Doğu Türkistan ve Moğolistan ile, hiç bir gümrük resmi ödemedi ticaret yapma hakkını elde ediyordu..

1885-1886 dan itibaren Rusya'nın Asya'daki faaliyetleri daha da arttı. Bu da Rusya'nın Uzak Doğu politikasında bir dönüm noktası olan ve *Transsiberyen* denen Sibiryayı baştan sona kadedecek olan demiryoludur. Konu daha 1870 lerde, Rusya'da demiryolu yapımının hız kazandığı bir dönemde ele alınmış, fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşın masraflarının doğurduğu ekonomik sıkıntılar sebebiyle ertelenmişti. Fakat İngiltere'nin güney Mançurya'da demiryolu yapacağına dair söylentiler, Rusya'yı telâşlandırdı. Eğer İngiliz malları Mançurya'nın içine kadar sokulursa, Rusya'nın Çin'de bir pazar sağlaması hayal olurdu. Bu tehlikeyi önlemek için, 1890 da Sibiryaya demiryolunun yapımına karar verildi ve, uzun tartışmalardan sonra, Çar III. Aleksandr da kararı onayladı.

⁴⁰ 1890 Anlaşmasının metni : Albin, *Les Grands Traités Politiques*, p. 425-429.

Demiryolu Ural'larda Chelyabinsk'ten ve Sibiry'a'nın Pasifik kıyısındaki Vladivostok'tan aynı anda yapılmaya başlanacaktı. Bu demiryolu, Sibiry'a buğdayının hem Doğu'ya ve hem de Batı'ya ihracatını sağlayacak ve aynı zamanda da, Rus tekstil ürünlerinin ve mamul maddelerinin kara yolu ile Çin'e ihracatı imkânlarını açacaktı⁴¹.

Transiberyen demiryolu projesinin en hararetle taraftarı, önce Bayındırlık ve 1892 yılı sonunda da Maliye Bakanı olan *Witte* olmuştur. Bu demiryolunun 1891 den itibaren yapımına başlanmasiyle birlikte, Sibiry'a'ya göçmen akımı başlamış ve o tarihe kadar nüfusu çok az olan bu toprakların nüfusu günden güne çoğalmıştır. 1893 ten itibaren Sibiry'a'ya yılda ortalama 100 bin kişi göç etmiştir. Bu da, Rusya'nın, Çin sınırlarının yambaşındaki faaliyeünün artmasına sebep olmuştur.

Fakat, Rusya başta olmak üzere, diğer devletlerin Çin ile yakından ilgilenmeleri, İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir. Rusya bakımından İngiltere'nin endişesi, bu devletin Asyadaki faaliyeti dolayisile Hindistan'dı. Genel olarak Çin bakımından endişesi ise, bu ülkedeki geniş ekonomik çıkarları idi. O tarihte Çin'de bulunan yabancıların yarısını İngilizler meydana getiriyordu. İngiltere 30-40 yıl içinde Çin'de 400 ticaret müessesesi kurmuştu. 1890 larda Çin'deki İngiliz yatırımlarının değeri 1 milyar Frangı bulmuştu. Bundan dolayıdır ki, İngiltere'nin Çin politikasının temelini, Çin'in toprak bütünlüğü ile bağımsızlığını koruma ilkesi teşkil etmiştir. Bir yandan, Çin Devleti'nin varlığını korurken, diğer tarftan da Çin'de herhangi bir devletin ayrıcalıklı veya üstün bir durum sağlamamasına dikkat ve özen göstermiştir. Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, 19. yüzyılın sonundan itibaren Amerika'nın ağırlık verdiği "Açık Kapı Politikası" (Öpen Door Policy) da Çin'in bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunmasında İngiltere'ye destek olmuştur.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ÇİN-JAPON SAVAŞI VE SONUÇLARI, 1894-1901

Çin-Japon Savaşı'nın Uzak Doğu tarihinde önemli bir yeri vardır. Zira, o tarihe kadar Uzak Doğu'da kuvvetler dengesinin ana unsurlarını Avrupa devletleri teşkil etmiş iken, şimdi bizatihi *bir Asyalı devlet*, yani Japonya , bu dengenin yeni, temel bir unsuru olarak ortaya çıkıyordu. Bu gelişmenin, günümüze kadar ulaşan ve yayılan etkileri olmuştur.

İkincisi, Avrupa veya Batı devletleri Uzak Doğu'nun bu iki ülkesini, Batı'ya açmak isterlerken, sadece ve sadece sömürücü amaçlarını düşünmüşlerdir.

⁴¹ Hugh Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, p. 200-201

Fakat bu hareketin tepkisi Japonya üzerinde bambaşka olmuş ve bu tepkinin sonucu, Japonya, Avrupa devletlerinin karşısına, yeni ve kuvvetli bir rakip olarak çıkmıştır. Bu Avrupa devletlerinin hiç düşünmedikleri ve ihtimal vermedikleri bir durumdu .

Üçüncü olarak, Japonya'nın kısa zamanda kalkınması, Uzak Doğu'da sivrilmesi ve 1. Dünya Savaşından sonra dünya politikasında önemli bir rol oynayan bir kuvvet merkezi haline gelmesi, bugünkü Asya milletlerinin uyanışında, başka bir deyişle *Sarı Irk Milliyetçiliği*'nin baş kaldırmasında çok önemli bir faktör olmuştur.

1. ÇİN-JAPON SAVAŞI, 1894-1895

Bu savaşın gelişmelerine geçmeden önce, bu savaşta Japonya'ya üstünlük sağlayan üç askerî faktörü belirtelim. Bunların birincisi nüfus artışıdır. Yenilikçiler, ülkenin güvenliğini sağlayabilmek ve kuvvetli bir devlet olabilmek için, her şeyden önce nüfusun artması gerektiğine inanmışlardı. Bu politika, ekonomik kalkınmaya paralel olarak yürütüldüğü için herhangi bir sorun doğurmadı. Japonya'nın nüfusu 1870 ile 1890 arasında 10 milyon artmıştır.

İkinci faktör, askerî gücün sağlanmasıdır. Bunda da, ülke güvenliği endişesi rol oynamıştır. 1873 tarihli Askerlik Kanunu'nun mecburî askerlik sistemini kabul ettiğini daha önce belirtmiştik. Bu kanuna göre, 17-40 yaş arasındaki her Japon erkeği üç yıl askerlik yapacaktı. 1879-1883 ve 1889 da çıkarılan kanunlarla askerlik işi daha da düzene sokulmuş ve sıkı bir hale getirilmiştir. Düzenli ordunun yanında bir de milis kuvveti kurulmuştur. 1873 de 31.600 kişi olan barış ordusu, 1893 de 240.000 di.

Üçüncü olarak Japonya donanmaya da büyük önem vermiştir. Bu konuda İngiliz ve Fransız uzmanlardan yararlanılmıştır. 1869 da Japonya'nın 3 savaş gemisi varken, 1894 de 58 savaş gemisine sahip bulunuyordu.

Genel olarak ele alındıkta, 1894 de Çinin askerî gücü Japonya'nınkinin onda biri kadardı.

Çin-Japon savaşı Kore yüzünden çıkmıştır. Kore'nin nüfusu o sırada 10-11 milyon kadar olup, Çin İmparatorluğu'na vergi bağı ile bağlı bir Krallıktı. Taht kavgaları dolayısıyla Kore'nin iç durumu hemen daima karışıkta. Batı'ya açılmadan önceki Çin ve Japonya gibi, Kore de dünya ile ilgisini kesmişti. Bu sebeple Kore'ye "Münzevi Krallık" (Hermit Kingdom) denilmekteydi. Amerika, Japonya'yı dış dünyaya açtıktan sonra, Kore'yi de açmak istemiş ve Perry'nin yaptığı gibi, bir Amerikan Amirali, bir kaç parça savaş gemisi ile 1871 Mayısında Kore'ye çıkarak, Seul civarında bazı çatışmalara girmiş ise de, fazla devam etmeyip geri çekilmiştir. Bundan sonra Amerika 1880 de, Japonya'ya, Kore üzerinde birlikte

harekete geçmeyi teklif etmiş ise de, Japonya buna yanaşmamıştır.⁴² Çünkü Japonya, diğer devletlerden önce Kore'ye göz dikmiş bulunuyordu ve bu konuda ilk adımı da diğer devletlerden önce atmıştı. 1876 Şubatında Kore ile imzaladığı bir Dosduk ve Ticaret Andaşması ile, diğer devletlerin Çin ve Japonya'dan sağladıkları hakları, hemen hemen aynen o da Kore'den sağladı. Bundan daha önemlisi de, bu antlaşmanın birinci maddesinde, "*Kore, bağımsız bir devlet olarak, Japonya gibi egemenlik haklarına sahiptir*" denmesiydi⁴³. Bu hükümle Japonya, Kore'yi Çin'den koparmak ve Çin'in Kore üzerindeki egemenliğini bertaraf etmek istiyordu. Kore ile başbaşa kalmak istiyordu. Tabii, Japonya bu antlaşma ile Kore'nin bazı limanlarını da kendi ticaretine açtı.

Japonya'nın Kore ile ilgilenmesi Çin'in hiç hoşuna gitmedi ve Kore Kralını, Japonya'ya karşı Avrupa devletlerini oynamaya teşvik etti. Çin, Kore'ye, "*zehire panzehirle karşı konulur!*" diyordu⁴⁴. Nitekim, Japonya'nın Kore ile ilgisinin artması üzerine, Amerika, İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa da 1882 de Kore ile antiaşmalar imzaladılar. Diğer devletler, Çin'le münasebetlerini bozmamak için Kore'nin bağımsızlığını vurgulamaktan kaçınıırken, Amerika, Seul'e doğrudan doğruya elçi göndermiş, Kore'nin Washington elçisi, Çin elçiliği vasıtasile Amerikan hükümeti ile temas kurmak istediğinde de, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, elçiye, doğrudan doğruya kendisinin başvurmasını isteyerek, Kore'ye bağımsız devlet muamelesi yapmış⁴⁵. Diğer taraftan, 1882 antlaşmasına göre, Kore ile diğer devletler arasında herhangi bir anlaşmazlık halinde Amerika aracılık yapacak. Bu durum, sadece Rusya ile Japonya arasında değil, aynı zamanda Amerika ile Japonya arasında da Kore üzerinde gizli bir mücadelenin başlangıcı sayılabilir. Fakat Amerika bu tarihte, Uzak Doğu'da, doğrudan doğruya çatışmalardan kaçınma politikası izlemekteydi.

Kore'nin bu şekilde dışa açılması, esasen iç mücadelelere sahne olan ülkede, görüş ayrılıklarına sebep oldu. Hükümdarlığı elinde tutan *Yi* (Shang) hanedanı, Japonya'daki gibi yenileşmeye cephe alırken, *Yi*'lerle mücadele eden Min ailesi veya "*İlericiler*" Japonya'ya dayanıyorlardı. Çin ise *Yi*'lere destek vermekteydi. Japonya, 1884 yılında, kendi taraftarlarına dayanarak bir hükümet darbesi yapmak istediye de, başaramadı. Bu olay üzerine Çin Kore'ye asker şevketti. Zaten Kraliyet sarayını Çin askerleri koruyordu. Japon elçiliğinde de Japon askerleri vardı. Darbe teşebbüsü üzerine Çin ve Japon askerleri arasında çarpışmalar olduysa da, sivil halkın da Çin askerlerinin yanında yer alması üzerine, Japon askerleri geri çekildi⁴⁶. Bu olay üzerine İlericiler'in bir kısmı öldürülür-

⁴² Bemis, *adı geçen eser*, p. 48; Vmackee, *adı geçen eser*, p. 128.

⁴³ Vinacke, *aynı eser*, p. 126.

⁴⁴ *aynı eser*, p. 128.

⁴⁵ *aynı eser*, p. 128.

⁴⁶ Vinacke, *aynı eser*, p. 133 ■

ken, bir kısmı da Japonya'ya kaçtı. Bundan sonra da, Japonya ve Çin 1885 Nisanında yapışmaları bir anlaşma ile Kore'den askerlerini çekmeye ve Kore'de yeniden karışıklıklar çıkması halinde de, birbirlerine danışarak birlikte asker sevk etmeye karar verdiler.

Esasında Japonya'yı bu şekilde harekete sevkeden sebep, Sarı Deniz veya Kore'den sıcak denizlere çıkmak isteyen Rusya'nın Kore'deki durumuydu⁴⁷. Kore, Japonya'ya karşı, hemen yanbaşımda bulunan Rusya'yı oynamak istemiş ve *Möllerendorff* adlı bir Alman gümrük uzmanının Kore hükümetine tavsiyesi üzerine, 1883 de Kore ordusunun modernizasyonu Rus askerî uzmanlarına verilmişti. Fakat, Rusya, bu hizmetine karşılık, Kore kıyılarında *Port Lazarev* adı ile bir deniz üssü elde etti. Bundan telâşlanan İngiltere, o da, *Tsushima Boğazı'nda* (Tsushima Kaikyo), güney Kore kıyılarına yakın bir adada *Port Hamiltou* a donanma gönderdi. Bunun üzerine her iki devlet de Kore'deki kuvvederini geri çekme kararı aldılar.

Rusya'nın Kore'ye girmesi sadece İngiltere'nin değil, Çin ile Japonya'nın da tepkilerine sebep oldu. İngiltere, olayı, Uzak Doğu dengesinin Rusya lehine bozulması olarak görürken, Rusya'nın hareketini Çin, Kore'nin bağımsızlığına ve kendisinin Kore üzerindeki egemenliğine ve Japonya da kendisine yönelen bir Rus tehlikesi olarak gördüler⁴⁸ *. Rusya'nın gerilemesinde, üç devletin bu tepkileri etkili oldu.

Ne var ki, Rusya'nın Kore'ye yerleşmesi tehlikesi bu olayla belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu da, Japonya'nın Kore konusundaki tasarılarını kesinleştirdi. Bundan sonra Japonya Kore'deki kışkırtmalarını yoğunlaştırdı. Bu kışkırtmaların sonucu olarak, Japon taraftarı ve Avrupalı düşmanı *Tonghak* partisi 1894 Marunda Seul hükümetine karşı ayaklandı. Bunun üzerine Kore, Çin'den yardım istedi ve Çin de Kore'ye 3.000 asker şevketti. Çin bu yardımı gönderince, Japonya da 1885 anlaşmasına dayanarak, Kore'ye 18.000 kişilik bir kuvvet şevketti. Japonya'nın bu hareketi Rusya'nın tepkisine sebep olunca, Japonya, Kore'yi ilhak etmeyeceğine dair Rusya'ya taminat verince, Rusya müdahale etmekten vazgeçti⁴⁹.

Japonya ise, sadece Kore'ye asker göndermekle yetinmedi ve Kore ile, Japon yardımı ile Kore'de reformlar yapılmasını ve Çin askerlerinin ülkeden çıkarılmasını öngören bir anlaşma da yapmak istedi. Japonya'nın Kore'ye el koymak istediği artık kesin olarak belli oluyordu. Çin'in bu durumu kabul etmeyeceğinin anlaşılması üzerine, İngiltere ve Amerika, Çin ile Japonya arasında aracılık yapmak istedilerse de, Çin bunları dinlemedi ve 1 Ağustos 1894 de Japonya'ya savaş ilân etti.

⁴⁷ *The Decline of Imperial Russia*, p. 198.

⁴⁸ Yiuakee, *aynı eser*, p. 134.

⁴⁹ Li Chien-nung, *Polical History of China*, p. 136.

Savaş kısa sürdü ve Japonya'nın askerî gücünü açık bir şekilde ortaya koydu. Liao-tung (bugünkü Liaodong,) yarımadasına çıkarılan Japon kuvvetleri, 1894 Kasım ayında Port-Arthur'ü (bugünkü Lüshun) ele geçirdiler. Aynı zamanda, Çin kuvvetlerinin Kore'ye giden yolunu da kestiler. 1895 Ocak ayında başka bir Japon kuvveti Pe-Chihli (bugünkü *Bo Hai*) körfezine girerek Wei-Hai-Wei'yi (bugünkü *Weihai*) işgal etü. 1895 Marunda da başka bir Japon kuvven Formosa (Taiwan) adasını ele geçirdi. Yine Mart ayında, Kore'den ilerleyen Japon kuvvetleri güney Mançurya'yı ele geçirdikten sonra Jehol eyaletine girdiler. Bu suretle başkent Pekin Japon tehdidi altına giriyordu.

Bu durum karşısında Çin, İngiltere'nin aracılığına başvurdu. Fakat İngiltere diğer devletlerin tepkisinden çekindiğinden, Japonya'yı Kore'den çıkarmak için Rusya'yı yanına almak istedi. Lâkin Rus hükümeti içinde, Kore ve Çin konusunda ve izlenecek politika konusunda görüş ayrılıkları çıktı⁵⁰. Fakat İngiltere'nin çabuk hareket edemediğini gören Çin, Amerika'nın aracılığına başvurdu ve onun aracılığı ile 30 Mart 1895 de Çin ile Japonya arasında mütareke yapıldı ve 17 Nisan 1895 de de iki devlet arasında *Shimonoseki* (Japonya'nın en büyük adası *Honshu*'nun en güney ucundadır) barışı imzalandı⁵¹. Shimonoseki barışına göre:

1) Kore'nin bağımsızlığı kabul ediliyordu. Yani Çin'in Kore ile hiç bir ilgisi kalmıyordu. Japonya'nın Kore'ye yerleşmesinde önemli bir engel ortadan kalkıyordu.

2) Çin, *Formosa*'yı, *Pescaderos* (Balıkçılar) adalarını ve *Liao-tung* yarımadasını Japonya'ya terk ediyordu. Liao-tung'u almakla Japonya Asya kıtasına ayak basmış oluyordu.

3) Çin, sekiz yılda 750 milyon frank savaş tazminau ödeyecekti. Bu tazminatın ikinci taksidi ödeninceye kadar, Japonya Wei-Hei-Wei'yi (Weihai) elinde tutacaktı. Yani Pe-chihli (Bo Hai) körfezi Japonya'nın kontrolü altına giriyordu.

4) Yukarı Yang-tze nehri üzerinde Chung-king (bugünkü *Chongqing*) Japon ticaretine açılıyordu ki, bu Japonya'nın Çin'in içlerine kadar girmesiydi. Öte yandan, Shimonoseki ile Japonya, en fazla kayırılan (the most favored) devlet hakkını da elde ediyordu ki, bunun anlamı, bundan sonra, Çin'in Avrupa devletlerine tanıyacağı her türlü hak ve ayrıcalıktan Japonya'nın da yararlanması demektir.

⁵⁰ Bak.: Seton-Watson, adı geçen eser, p. 202.

Shimonoseki barışının metni: John V.A. Macmurray (Ed.), *Treaties and Agreements with and concerning China, 1894-1919*, New York, 1921, Vol. I, p. 18-25. Antlaşmanın esasları için ayrıca bak.: Vhiacke, aynı eser, p. 142-143; Debidour, *La Paix Aimée*, p. 210.

2. SHİMONOSEKİ'YE DEVLETLERİN TEPKİSİ

Shimonoseki barışı en fazla Rusya'yı telâşlandırdı. Bu barış ile Japonya'nın elde ettiği kazançlar, Rusya'nın Mançurya ve kuzey Çin'deki tasarılarını alt-üst edecek nitelikteydi. Japonya'nın Liao-tung yarımadasına yerleşmesinden, Rusya'nın canı çok sıkıldı. Esasında Rusya, Japonya'nın Kore'ye de yerleşmesinden korkmuştu. Fakat, Shimonoseki'de Kore'nin bağımsızlığının kabul edildiğini öğrenince, rahatladı. Fakat Liao-tung'a Japonya'nın yerleşmesi Rusya için büyük rahatsızlık oldu. Zira, bu yarımada yerleşen Japonya, Rusya'nın güneye inen yolunda kuvveü bir engel olabileceği gibi, kendisinin göz koyduğu Mançurya'yı da ele geçirebilirdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Rusya 1891 yılından itibaren Trans-Siberyan demiryolunun yapımına başlamıştı ve bu demiryolu Vladivostok'a uzanacaktı. Fakat, demiryolu Mançurya'dan geçerse, gayet kestirme olacaktı. Aksi takdirde, demiryolunun, Vladivostok'a varabilmesi için bütün Amur nehrini dolaşması gerekecekti. Ayrıca, Rusya bu demiryolunu Pekin'e kadar da uzatmak istiyordu.

Diğer taraftan, Japonya Liao-tung yarımadasına yerleştiğinde, Pekin'e de çok yaklaşmış olacaktı. Buradan Çin üzerinde kolaylıkla baskıda bulunabilirdi.

Bunun içindir ki, Japonya'nın Çin'e kabul ettirmek istediği barış şartları öğrenilir öğrenilmez, 1895 Nisanı başında Rus kabinesi toplanmış ve Rusya'nın, Uzak Doğu'nun sıcak sularında bir limana sahip olmasına karar verilmişti. Çar da bu kararı onaylamış ve "bu liman Mançurya'nın güney kıyılarında olmalı ve Rus topraklarına bir toprak şeridi ile bağlanmalıdır" demişti⁵². Bunun anlamı ise Japonya'nın Liao-tung yarımadasından atılmasıydı.

Fakat bunu yapabilmesi için Rusya'nın önünde iki yol vardı: Savaş veya Diplomasi yolu. Zor yoluna gidemezdi, çünkü Rusya'nın Uzak Doğu'daki kuvveti çok azdı. Bu kuvvetle Japonya'yı zorlayamazdı. Onun için diplomasi yolunu seçti. Diplomasi yoluyla Japonya'ya baskıda bulunacaktı. Fakat bunda da tek başına hareket etmeye cesaret edemedi. Bu sebeple, Nisan 1895 başında Almanya, Fransa ve İngiltere'ye başvurarak, Japonya'nın Liao-tung'dan çıkarılması için ortak teşebbüste bulunmayı teklif etti.

Fransa, Rusya'yı desteklemeyi kabul etti. Çünkü, 1894 Fransız-Rus ittifakı daha yeni imzalanmış ve bu ittifak, Fransa için, yılların arzusuydu. Dolayısıyla Rusya'yı Uzak Doğu'da desteklemeyecek olursa, müttefikini gücendirebilir ve ittifakı zayıflatabilirdi. Bu sebeple, Fransa, hemen Rusya'nın yanında yer aldı.

Almanya da Rusya'yı destekledi. Fakat onun hesabı başkaydı. Esasında Almanya'nın Uzak Doğu'da herhangi bir toprak ihtirası yoktu. Fakat Almanya, sorununa, "Avrupa politikası" açısından bakı. Almanya, Rusya'nın Uzak Doğu'da ba-

⁵² Renouvin, *La Question d'Extrême-Orient*, p. 151.

şının derde girmesini ve bu surede Avrupa'daki durumunun zayıflamasını istiyordu. Almanya, Fransız-Rus ittifakının kokusunu da almış bulunuyordu. Dolayısıyla, bu ittifakı, Uzak Doğu maceraları ile zayıflatmak istiyor ve bunun için de Rusya'yı Uzak Doğu'ya teşvik ediyordu. Almanya, on yıl süre ile bu politikayı izleyecektir. Ayrıca, Almanya, Rusya'yı desteklemediği takdirde, bunun Avrupa'daki Alman-Rus münasebetlerine olumsuz bir şekilde yansımından da çekiniyordu. İşte bütün bu hesaplarla, II. Wilhelm 26 Nisan 1895 de Çar'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: "*Gelecekte Rusya'ya düşecek büyük görev, uygarlığı desteklemek ve Sarı İrk'ırı güçlü saldırısına karşı Avrupa'yı savunmak olacaktır. Bu görevin yapılmasında ben, gücümün yettiği ölçüde sana yardımcı olacağım*"⁵³. 10 Temmuz 1895 de de yazdığı mektupta II. Wilhelm, Rusya'nın Uzak Doğu'daki işine kimsenin müdahale etmesine ve Avrupa'da Rusya'ya arkadan saldırılmasına hiç bir şekilde izin vermiyeceğini de bildirmekteydi⁵⁴. Almanya'nın Rusya'yı desteklemesi, Japonlar için bir sürpriz olmuş ve Japonlar, Almanya'nın bu tutumunu bir süre anlayamadıkları gibi, uzun bir süre de unutmamışlardır⁵⁵.

İngiltere'nin, bütün Çin-Japon savaşı boyunca gösterdiği tutum da Japonlar için bir sürpriz oldu. Savaşı dikkatle izleyen İngiltere, savaşın sonlarına doğru açıkça Japonya'ya sempati göstermeye başladı. İngiltere de, Japonya'ya, diğer devletlerin baskısına karşı koymayıp, Liao-Tung'dan vazgeçmesini tavsiye etmekle beraber, kendisi Shimonoseki antlaşmasına hiç itiraz etmedi⁵⁶. Rusya, Almanya ve Fransa'nın birlikte hareket etme davetlerini de kabul etmedi⁵⁷. Esasında, Shimonoseki Antlaşmasının hükümleri, İngiliz politikasının esasını teşkil eden, Çin'in toprak bütünlüğünün korunması ilkesine aykırıydı. Fakat İngiltere şunu gördü ki, kuvvetli bir Japonya, Uzak Doğu'da, Rusya'nın yayılmasına karşı bir engel ve denge unsuru olabilirdi. Kaldı ki, Kore'nin Çin ile öyle kuvvetli bir bağı da mevcut değildi ve ayrıca Japonya Çin topraklarından o kadar da büyük bir parça koparmamıştı. Kısacası, Rusya'yı desteklemekte İngiltere'nin hiç bir çıkarı yoktu.

Rusya, Almanya ve Fransa, 23 Nisan 1895 de Japonya'ya verdikleri "nâzik bir ultiatomla"⁵⁸, bu devletin Liao-tung yarımadasında bulunmasının Kore'nin bağımsızlığı için bir tehlike teşkil ettiğini bildirdiler ve Liao-tung'u terketmesini istediler. Hatta Almanya daha da ileri giderek, Japon hükümetine verdiği notada, Japonya'nın, "devletlerle bir savaşı düşünmeyeceği" ümidini belirtmek suretile Japonya'yı tehdit etti⁵⁹.

⁵³ Renouvin, adı geçen eser, p. 152.

⁵⁴ Seton-Watson, adı geçen eser, p. 202-203.

³⁰ Vinacke, aynı eser, p. 143-144.

⁵⁶ aynı eser, p. 144.

⁵⁷ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 211.

⁵⁸ Debidour, aynı eser,, p. 210.

⁰⁹ Hauser, *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Vol. I, p. 332.

İngiltere ile Amerika'nın işe karışmadığını gören Japonya, bu üç devlet karşısında boyun eğdi ve Liao-tung'dan çekilmeyi kabul etti. 1895 Kasımında Çin ile yaptığı bir anlaşma ile Liao-tung yarımadasını Çin'e iade etti ve buna karşılık da Çin'in ödeyeceği savaş tazminatı bir miktar daha artırıldı.

Bu olay Japonya üzerinde derin izler bıraktı. Japonya, Rusya ile bir çatışmanın kaçınılmazlığını görmeye başladı ve gelecek sefere boyun eğmemeye karar verdi. Fakat bunun için de Avrupa devletleri ile boy ölçüşebilecek duruma gelmesi gerekiyordu. Japon parlamentosu, 145.000 kişilik barış ordusunu, bir savaşta 500.000 e çıkarmak için, 1895 ve 1896 yıllarında yeni ödenekler kabul etti. Japon donanması da, 33 gemiden (63.000 ton), 67 gemiye (258.000 ton) çıkarılacaktı. Ayrıca, demiryollarının süratle genişletilmesi, telgraf ve ordunun diğer geri hizmetlerinin geliştirilmesi için de geniş harcamalara başlandı. Ordu'nun 1903 yılında ve donanmanın da 1906 yılında hazır olması plânlanıyordu. Bu gerçekleştiği takdirde, Japonya'nın , Avrupa devletlerinin Uzak Doğu'daki bütün kuvvetleri ile başa çıkabileceği hesaplanıyordu¹⁵⁰.

Bundan dolayıdır ki, Japonya Liao-tung'dan çıkarılmakla ve Kore'den uzaklaştırılmakla beraber, Kore üzerinde, bu tarihten itibaren şiddetli bir Rus-Japon rekabeti başladı. Her iki devlet de Kore'yi kendi etkileri altına sokmak için uğraşmaya başladılar. Yani, Rusya, Japonya'yı Kore'den uzaklaşüramamıştı. Bunun üzerine, Japonya ile anlaşma yoluna gitti ve 1896 Haziranında Lobanof-Yamagata anlaşması imzalandı. Buna göre, Kore'de birbirleriyle rekabet etmeyecekler ve bir karışıklık halinde, ancak birbirlerine danıştıktan sonra müdahalede bulunacaklardı. Müdahale gerektiği takdirde, Kore'yi nüfuz bölgelerine ayıracaklardı.

Bu anlaşmadan biraz önce, 1896 Mayısında, II. Nikola'nın taç giyme törenine katılan Kore elçisi, yeni Çar'a, Kore'nin, Rusya'nın himayesi altına girmek istediğini söyleyince, Çar bu teklifi hemen kabul ettiyse de, Dışişleri Bakanı Lobanof, bunun mümkün olmayacağı hususunda Çar'ı ikna etti^{60 61}.

Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Rusya 1898 de Port-Arthur'a yerleşince, Japonya'yı da tatmin etmek için, 1898 Nisanında Japonya ile yeni bir anlaşma yaparak, bu devleti ekonomik faaliyetleri bakımından Kore'de tamamen serbest bıraktı. Fakat 1896 anlaşmasının diğer hükümleri aynen devam ediyordu.

1900 yılı Martında Rusya'nın Kore hükümeti ile yaptığı bir anlaşma ile, Kore'nin en güney ucunda Mosampo'da bir kömür istasyonu kurması Japonya'yı yeeniden korkuttu. Çünkü bu liman Japonya'ya yöneltilmiş birdeniz üssü olabildi. Bu olay, Japonya'yı, Rusya'nın Uzak Doğu'da en şiddetli rakibi olan İngiltere'ye kaydırdı. Bu gelişme, 1902 İngiliz-Japon ittifakının da başlangıcıydı.

⁶⁰ Debidour, *aynı eser*, p. 211-212 .

⁶¹ Seton, Watson, *aynı eser*, p. 205.

3. ÇİN'İN PARÇALANMASI (BREAK UP OF CHINA)

Avrupa devletleri Japonya'yı Asya kıtasından uzaklaştırmakla Çin üzerinden ağır bir tehdit ve tehlikeyi de kaldırmış oluyorlardı. Görünüşte Çin'e büyük bir hizmette bulunmuşlardı. Fakat bu hizmetin bedelini çok daha ağır bir şekilde ödettiler. Her biri Çin'den, kendi menfaatleri için çeşidi tâvizler koparmak hususunda âdeta birbirlerine yarış ettiler ki, buna "Tâvizler Muharebesi" (battle of the concessions) adı verilir⁶². Bu olaya "Çin karpuzunun kesilmesi" (Cutting the Chinese melon) da denir⁶³.

Şüphesiz bu devletlerin başında yine Rusya geliyordu. Shimonoseki Antlaşması gereğince, 1895 yılında, Çin'in, Japonya'ya borçlu olduğu savaş tazminatının 400 milyon franklık ilk taksidini ödemesi gerekiyordu. Fakat Çin'in bu parayı ödemesi imkânsızdı. Onun için Rus ve Fransız bankalarından 400 milyon frank borç aldı ve bu borcu Rus hükümeti garanti etti. Fakat Rusya yaptığı bu yardımın bedelini almakta gecikmedi. 1896 Mayısında yapılan II. Nikola'nın taç giyme törenine Çin hükümeti, yönetimin en etkin üyelerinden olan Li Hungchang'ı gönderdi. Rusya Maliye Bakanı Kont Witte, Li ile yaptığı görüşmelerde, Çin üzerindeki Japon tehlikesinin şimdilik bertaraf edildiğini, bir daha yine böyle bir durum ortaya çıkarsa Rusya'nın Çin'e daha etkin yardımda bulunmak istediğini, fakat Rusya'nın bu yardımı yapabilmesi için de gerekli vasıta ve imkânları Çin'in sağlaması gerektiğini söyleyip, bir ittifak antlaşması yapılmasını teklif etti. Li bu teklifi kabul etti ve Petersburg'dan ayrılmadan önce 22 Mayıs 1896 da, Çin ile Rusya arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı. İttifak doğrudan doğruya Japonya'ya yönelmişti ve Japonya'nın taraflardan birinin topraklarına saldırması halinde birbirlerine her türlü yardımı yapmayı öngörüyordu. Bir savaş halinde Çin bütün limanlarının Rusya taraflarından kullanılmasını sağlıyacağı gibi, Rusya diğer bütün kolaylıklardan da yararlanacaktı. Rusya'nın Çin'i bu şekilde korumasına karşılık, Çin de, Trans-Siberyen demiryolunun Mançurya'dan geçirilmesine izin veriyordu⁶⁴.

8 Eylül 1896 da da bu demiryolunun imtiyaz anlaşması imzalandığı gibi ayrıca, bu projenin finansmanı için bir Rus-Çin Bankası da kuruldu⁶⁵. Bu imtiyaz Doğu Çin Demiryolları adını alan bir Rus şirketine veriliyordu. Çin, demiryolunun geçeceği toprakları bedava olarak bu şirkete terk ediyordu. Demiryolunun geçtiği yerlerde, demiryolunun iki tarafında belirli genişlikteki toprakların yeralı ve yerüstü doğal kaynaklarını, madenlerini işletme hakkı da yine bu şirkete ait olacaktı. Keza, demiryolunun geçtiği yerlerde, asayiş ve güvenlik de Rus polisi

⁶² Vinacke, *aynı eser*, p. 149.

⁶³ *aynı eser*, p. 146.

⁶⁴ Vinacke, *aynı eser*, p. 147-148; Seton-Watson, *aynı eser*, p. 204-205.

⁶⁵ Antlaşmanın metni: Albin, *Les Grands Traités Politiques*, p. 471-475; ayrıca, bak.: Vinacke, *aynı eser*, p. 148 ve Seton-Watson, *aynı eser*, p. 205.

tarafından sağlanacaktı. İmtiyaz süresi, demiryolunun bitiminden itibaren 80 yıldır ve bu sürenin sonunda demiryolları bedelsiz olarak Çin hükümetine devredilecekti. Eğer Çin, bu demiryollarını 37 nci yıldan itibaren almak isterse, Şirkete en az 700 milyon ruble ödeyecekti. Nereden bakılırsa bakılsın, Doğu Çin demiryolları projesi ile Rusya, Mançurya'ya girmiş demektir.

Rusya bu kadarla da yetinmedi. Almanya'nın 1897 de Kiaochow (Chia-Chou, bugünkü Qingdao) limanını alması üzerine, Rusya da 1897 Aralık ayında Liaotung yarımadasında Port Arthur (bugünkü Lüshun) limanına asker sevk ederek orasını işgal etti. 27 Mart 1898 de Çin ile yaptığı Pekin Antlaşması ile de, Port Arthur ile, onun doğusunda bulunan Dalny (Talien, bugünkü Lüda) limanını 25 yıl süre ile kiralamış oldu⁶⁶. Aynı antlaşma, Doğu Çin Demiryolları Şirketi'ne, Mançurya'nın merkezi Harbin ile Dalny arasında da bir demiryolu yapma imtiyazını veriyordu. Sonradan buna Güney Mançurya Demiryolu denmiştir.

Mançurya'yı bu şekilde dolaylı bir şekilde kontrolü altına alan Rusya, şimdi gözlerini bizatihi Çin topraklarına çevirdi ve bunda da başarılı oldu. 1 Haziran 1899 da yapılan bir anlaşma, Sibiryaya ve Mançuryaya demiryollarını Pekin'e bağlama hakkını Rusya'ya verdi.

Bütün bu faaliyetlerle Rusya, 1895-1905 arasında, Uzak Doğu'da on yıl sürececek bir üstünlük elde etmiş olmaktadır.

Rusya'dan sonra Almanya da fırsattan yararlanmakta gecikmedi. O da, Rusya'ya destek vermenin bedelini Çin'e ödedi. Almanya, özellikle İngiltere'yi ürkütmemek için, İngiliz çıkarlarının bulunduğu bölgelerden uzak bir yer aradı ve burasını Shantung (bugünkü Shandong) yarımadasında Kiaochow'da (bugünkü Qingdao) buldu. Lâkin burasını işgal etmek için bir bahane gerekliydi. Onu da bulmakta gecikmedi. Stantung yarımadasında bulunan Katolik Alman misyonerlerinin öldürülmesi üzerine Kiaochow'a bir donanma sevkeden Almanya burasını işgal etti ve arkasından da Çin hükümetine baskı yapıp, 6 Mart 1899 da onunla bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Almanya 99 yıl süre ile Kiaochow'u kiralyordu. Almanya burada bir deniz üssü kuracaktı. Ayrıca, Kiaochow'un 50 Klm.lik çevresi de, Çin'in egemenliği altında olmakla beraber, Almanya'nın yönetimine bırakılıyordu. Nihayet, Almanya Shantung yarımadasında demiryolu yapmak imtiyazını da alıyordu. Yalnız, demiryolunun geçtiği topraklarda asayiş ve güvenliğin sağlanması Çin'e ait olacaktı.

Rusya ve Almanya'dan sonra, Çin'i sömürme kervanına Fransa da katıldı. Hindicini'ye yerleşmiş olan Fransa, özellikle güney Çin ile ilgileniyordu. O da Çin ile ilk önce, 20 Haziran 1895 de bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Yukarı Mekong topraklarının büyük kısmını Fransa'ya veriyordu. 20 Haziran 1897 de de,

⁶⁶ Antlaşmanın metni: Albin, *aynı* eser, p. 476-478.

yaptığı ikinci bir anlaşma ile, Çin'in güney eyaletleri olan Kwang-si, Meng-tze ve Yunnan Fransız ticaretine açılıyordu. Ayrıca, Fransa, Tonkin ile Yunnan arasında ve Kırmızı Nehir (Red River, bugünkü Hong nehri) boyunca demiryolu yapma imtiyazını da alıyordu. Demiryolu bölgesinde asayiş ve güvenlik Fransa tarafından sağlanmakla beraber, bunun için yerli askerler kullanılacaktı. Yunnan (bugün de aynı isme sahip), Kwang-si (bugünkü Guangxi) ve Kwantung (bugünkü Guandong) eyaleüerinin madenlerini de Fransa işletecekti.

Fransa'nın Çin ile imzaladığı üçüncü önemli anlaşma 5 Nisan 1898 tarihli anlaşma oldu. Bu anlaşma ile Çin, Yunnan demiryolları konusundaki anlaşmaları tekrar teyid ediyordu. Yunnan, Kwang-si (Guangxi) ve Kwantung (Guandong) eyaletlerinden, kiralama yoluyla da olsa, kimseye bir şey vermeyecekti. Leitcheou (bugünkü Leizhou) yarımadasının doğusunda bulunan ve Tonkin'i koruyan bir ileri karakol durumundaki Kwang-tcheu-wan (bugünkü Guanngzhu) ı Fransa'ya kiralayacakü. Keza, yine Tonkin'in koruyucusu durumunda olan Hainan Adası'nda (Hainan Dao) da kimseye imüyaz vermeyecekti. Posta örgütünde bir Fransızı genel müdür olarak istihdam edecekti⁶⁷. 27 Mayıs 1898 anlaşması ile Fransa'nın Kwang-tcheou-wan'in kira süresi 99 yıl olarak tesbit edildi. Kiralanan bölge 800 Kim², genişliğindeydi.

Rusya, Almanya ve Fransa'nın Çin'de kazanmış oldukları bu durumlar, İngiltere'yi endişeye şevketti. İngiltere, 1896 da Fransa ile Siyam Anlaşmalarını yaparak, güney-doğu Asya'da Fransa'nın yayılmasını ve Hindistan'a yönelmesini frenlemiş bulunuyordu. Fakat Fransa şimdi de güney Çin'de faaliyedni arturarak kuzeye doğru ilerlemeye çalışıyordu. Bunun yanında, diğer devletler, yani Rusya ve Almanya da, Çin'in ötesine berisine yerleşmeye başlamışlardı. Kiralık limanlar, deniz üsleri ve demiryolları ile Çin'i nüfuz bölgelerine ayırmışlardı. İngiltere ise Yang-tze ile kollarının meydana getirdiği geniş bir bölgeyi kendisinin nüfuz alanı olarak seçmiş bulunuyordu. Bu bölgeye yönelebilecek hareketten endişe duyuyordu. İngiltere'nin en fazla canını sıkan olay da, Rusya'nın, Port Arthur dolayısıyla Liaotung yarımadasına yerleşmesi oldu. Çünkü bu yarımada Pekin'e çok yakın olduğu gibi, şimdi Rusya sıcak sularda bir deniz üssüne sahip oluyordu. İngiltere, Rusya'nın Porth Arthur'den uzaklaşması için bu devletle müzakerelerde bulunduysa da, bir sonuç alamadı. Hatta İngiltere, 1897 de Çin hükümetine başvurup, 400 milyon franklık bir borç verme karşılığında, Liaotung yarımadasında Dalny veya Talien (Dairen) limanını İngiliz ticaretine açmayı teklif ederek, Rusya'nun buraya yerleşmesini önlemek istediysede, Rusya'nın Pekin'de çevirdiği entrikalar dolayısıyla⁶⁸, İngiltere amacına ulaşamadı. Rusya'nın 1898 Mart anlaşması ile Port Arthur'u kiralaması üzerine, 4 Nisan 1898 de Çin ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Esasında Rusya'ya karşı bir denge unsuru arayan

⁶⁷ Debidour, *La Paix Ai mée*, p. 269-270.

⁶⁸ *aym eser*, p. 268-269.

Çin, 1898 Şubatında İngiltere'ye, Port Arthur'ün karşısında, Pe-Chihli körfezinin güney kıyısındaki Wei-Hei-Wei'yi kiralamayı teklif etmişti. Bunun üzerine İngiltere 4 Nisan 1898 de Çin ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre¹⁹: Çin, Wei-Hai-Wei (bugünkü Weihai)'yi İngiltereye kiralayacaktı. İngiltere Çin'in bütün nehirlerinde vapur işletebilecekti. Çin, Yantg-tze havzasında, kiralama suretile de olsa, kimseye hiç bir imtiyaz vermeyecekti. Çin, bir İngiliz de Posta Genel Müfettişliği görevini verecekti. Bu anlaşmadan sonra, 1 Temmuz 1898 de İngiltere ile Çin arasında Wei-Hei-Wei'yin İngiltere tarafından kiralınmasına dair bir anlaşma yapıldı⁷⁰. Wei-Hei-Wei'yin kiralama süresi, Rusya'nın Port Arthur'da kalacağı süre kadardı. Ayrıca, bu anlaşma ile İngiltere Yang-tze havzasını da korumaya almış olmaktadır.

İngiltere, Yang-tze havzasını korumak için bu anlaşma ile yetinmedi. 1898 Eylülünde Almanya ile yapılan bir anlaşma ile, Almanya, bütün Yang-tze havzası ile Shansi (bugünkü Shanxi) eyaletini İngiltere'nin nüfuz bölgesi olarak kabul ediyordu. Buna karşılık Sarı Nehir (Yellow river, bugünkü Huang He) Almanya'nın nüfuz alanının sınırı ve Shantung (Shandong) eyaleti Almanya'nın esas nüfuz bölgesi oluyordu.

Diğer taraftan İngiltere, Rusya ile de bir anlaşma yaparak bu devletin Yang-tze bölgesine sarkmasını önlemeye çalıştı. 28 nisan 1899 da iki devlet arasında yapılan bir anlaşma, Çin Seddi'nin kuzeyini Rus nüfuz alanı, Yang-tze ve kollarının yayıldığı bölgeyi de İngiliz nüfuz alanı olarak kabul etti.

Avrupa devletlerinin Çin'i bu şekilde nüfuz alanlarına bölmelerine, daha doğrusu Çin'i paylaşmalarına, "Çin'in Parçalanması", "Break up of China" denir.

Avrupa devletleri Çin'i şu şekilde bölüşmüş bulunuyorlardı: Mançurya ve Liaotung ile Çin seddi'nin kuzeyi Rusya'ya ait bir bölge oluyordu. Çin Seddi'nin güneyi ve Shantung eyaletinin dışındaki ve bütün Yang-Tze nehri ile kollarının bulunduğu bölge İngiltere'ye aitti. Shantung bölgesi Almanya'nın nüfuz alanı oluyordu ve burada Kiaochow Almanya'nın deniz üssü idi. Porth Arthur'un Rus ve Wei-Hei-Wei'in İngiliz üssü olması gibi. Fransa ise, Hindicini'yi 1896 Siyam Anlaşması ile İngiltere ile paylaştıktan sonra, şimdi Çin'in güney eyaletlerini tamamen kendi *ekonomik* kontrolü altına alıyordu. Bu durumda, doğrusu Çin İmparatorluğu'na neresinin kaldığı sorguya değer. Şunu da belirtelim ki, bütün bu nüfuz bölgelerinin anlamı ekonomik nitelikteydi. Ama bu ekonomik nitelikli anlaşmaların, "Çin Devleti"nin bütün söz konusu bölgeler üzerindeki egemenliğini ve siyasal otoritesini sifıra indirdiği de bir gerçektir. Bundan dolayı 1894-1895 Çin-Japonya savaşından sonra Çin'in parçalanmasından ve hatta bölüşülmesinden söz edilmesi, manüğa aykırı olmamaktadır. ⁶⁰

⁶⁰ Debidour, *aynı eser*, p. 269.

⁷⁰ Anlaşmanın metni: Albin, *adı geçen eser*, p. 479-480.

Ne var ki, Çin'in parçalanması prosesi üç önemli sonuca sebep olmuştur. Bunlardan biri, Amerika'nın tepkisi, İkincisi Çin halkının tepkisi ve üçüncüsü de Japonya'nın tepkisidir. Bu sonuncu tepki, Çin-Japon savaşından on yıl sonra, Japonya ile Rusya'yı bir savaşa götürecektir. Bu savaştan önce, Amerika ile Çin halkının tepkisine değinelim. Bu ikinci tepki, Japonya'nın da "sarı ırk" milliyetçiliği ile hareket geçmesinde önemli rol oynamıştır.

4. AMERİKA'NIN TEPKİSİ: AÇIK KAPI (OPEN DOOR) POLİTİKASI

Amerika, Çin ile ticaret münasebeüerine girdiği ve Japonya'yı da Baü'ya aç-Uğı ilk günden itibaren, Uzak Doğu politikasında iki ilkeyi temel politika olarak benimsemişti. Biri, Çin ve Japonya'nın, bağımsızlık ve toprak ve idare bütünlüğünü korumak diğeri de, bu iki ülke ile ticarî münasebetlerde, bütün devletler için "eşitlik", daha doğrusu "fırsat eşitliği" (equal opportunity)nin korunması. Fırsat eşitliğini sağlamanın vasıtası da, "en ziyade müsaadeye mazhar devlet", veya "en fazla kayırılan devlet" (the most favored nation) ilkesinin uygulanmasıydı. Bu ilkeye göre, Çin veya Japonya, ticarî münasebetlerde herhangi bir devlete bir ayrıcalık tanıyacak olursa, bundan diğerk devletler de otomatik olarak yararlanacaklardı. Tabii, imzalanmış olan antlaşmaya bu ilke konmuş ise.

Bu iki temel ilke dolayısıyla, Amerika özellikle Çin'de herhangi bir nüfuz alanı, nüfuz bölgesi peşinde koşmadı. Başka bir deyişle, kesilen Çin karpuzundan o da bir dilim alma yoluna gitmedi. Fakat 1894-1895 Çinjapon savaşından sonra, devletlerin, Japonya'nın elinden kurtardıkları Çin'in başına üşüşmeleri ve bu ülkeyi "nüfuz bölgeleri" şeklinde parçalamaya başlamaları, Amerika'nın iki temel ilkesine ters düşen bir görüntü vermeye başladı. Çünkü, her devlet kendi nüfuz bölgesinde, ticaret konusunda kendisi karar vermeye ve dolayısıyla kendi vatandaşlarının çıkarlarını korumak için tedbirler almaya başladı. Devletler kendi nüfuz bölgelerinde o derece "tekeli" davranmaya başladılar ki, Çin ile yaptıkları antlaşmalara, Çin'in, kendi nüfuz bölgelerinde başka hiç kimseye ayrıcalık tanımaması hususunda hükümler koydurdular. Kısacası, her nüfuz bölgesi, o Avrupalı devletin kendi toprağı gibi bir nitelik kazanma eğilimi gösterdi. Tabii bu durum, hem Çin'in toprak bütünlüğünü koruma ilkesine ve hem de "fırsat eşitliği" ilkesine ters düşüyordu.

Avrupa devletleri Çin'de bu parçalama ve sömürme faaliyetlerini sürdürürken, Amerika Küba ayaklanması ve arkasından İspanya savaşı ile meşgul olduğundan Uzak Doğu'ya bakamadı. Fakat İspanya savaşı bittikten sonra da Amerika için, Uzak Doğu bakımından yeni bir faktör ortaya çıktı: Amerika İspanya'dan Filipinler'i almıştı. Yani Amerika, bu yeni toprağı ile tam bir Uzak Doğu devleti haline geliyordu. Amerika'nın Uzak Doğu ile ilgi ve bağlantıları çok artıyordu. İşte bu durum Amerika'yı "Açık Kapı Politikası"nın (Open Door Policy) ortaya

atmaya şevketti. Bu gelişmenin dışında, daha önce de belirttiğimiz gibi, İç Savaş'tan sonra Amerikan endüstrisi hızlı bir gelişme göstermiş ve 19. yüzyılın sonunda bu endüstri dış pazarların peşinde koşmaya ve Amerikan hükümeti üzerinde baskı yapmaya başladı. Filipinler olayı da bu duruma eklenince, Uzak Doğu ve özellikle Çin önem kazanıyordu.

Monroe Doktrini'nde olduğu gibi, Açık Kapı Politikası'nın kaynağında yine İngiltere olmuştur. İlk hareket İngiltere'den gelmiştir.

İngiltere Çin'e girdiği ilk günden itibaren, yine "en fazla kayırılan devlet" ilkesi vasıtasıyla fırsat eşitliğini korumaya ve Çin'de hiç bir devletin kendisinden fazla ekonomik avantajlar etmemesi için de "Açık Kapı" ilkesini uygulamaya önem vermişti. 1898 ve 1899 yıllarındaki gelişmeler, İngiltere'yi Çin bakımından endişelendirdi. Bir tedbir almayı düşündü. Bu tedbirler de şunlar olabilirdi⁷¹ : 1) Uzakta durup, Çin'in bölüşülmesini seyretmek; 2) Çin'in bölüşülmesine onun da kaülması; 3) Bu bölüşmeyi, bu parçalanmayı durdurmak için tek başına hareket etmek ki, bu bir veya birden fazla devletle savaşı göze almak olurdu; 4) Çin'in bütünlüğünü korumak için diğer devletlerle birlikte karar almak. Lâkin İngiltere bu sırada, Fransa ile Afrika'da, Rusya ile Yakın Doğu'da ve Almanya ile de, deniz gücü rekabeti ve ayrıca Boer'ler savaşı dolayısıyla çatışma halindeydi. Bu sebeple, 1898 Martında Amerika'ya başvurup, diğer devletlerin Çin'de Açık kapı ilkesini ihlâl etmelerinin karşısına birlikte çıkmayı teklif etti. İngiltere'nin teklifinde ayrıca Çin'in bütünlüğünün korunması da vardı. Fakat Amerika bu sırada, Küba ayaklanması ve arkasından İspanya Savaşı ile meşgul olduğundan ve fakat bundan fazla, teklifin Amerika'yı Avrupa diplomasisinin içine sokmasından korktuğundan⁷², Bu teklifi kabul etmedi.

Fakat bu teklifin arkasından Filipinler konusunun ortaya çıkması Amerika'nın tutumunu değiştirdi. Şimdi Çin ve Uzak Doğu ile ilgisi daha fazla artıyordu ve buna karşılık devletler Çin'i parçalamaya başlamışlardı. Bu ise Amerika'nın Çin'deki ekonomik ve ticarî çıkarları için tehlikeli bir gelişmeydi. Bu durumda Amerika üç alternatif karşısında kaldı: *Birincisi*, Çin'de olup-bitenleri karşıdan seyredip, hiç karışmamakü. Fakat bu imkânsızdı. Çin Amerikan endüstrisi için hem büyük bir pazar ve hem bir yatırım alanıydı. *İkincisi*, diğer devletlerin yaptığı gibi, onun da kendisine Çin'de bir nüfuz bölgesi seçmesi ve bunun için diğer devletlerle rekabete girişmesiydi. Bu da olamazdı, çünkü Amerika baştan-beri, Çin'in herkese eşit bir şekilde açılması ilkesini savunmaktaydı. *Üçüncüsü* ise, diğer devletlerin nüfuz alanlarında Amerika'nın çıkarlarının korunmasıydı. Amerika için en uygun yol buydu. Fakat bu yol nasıl formüle edilecekti. Nasıl bir sistemle bu gerçekleştirilecekti ?⁷³

⁷¹ Bemis, *adı geçen ser*, p. 482-483 .

⁷² *aynı eser*, p. 483; Clyde, *The Far east*, p. 294 .

⁷³ Vinacke, *adı geçen eser*, p. 154 .

Üçüncü yolun gerçekleştirilmesi, diğer devletlerle *işbirliği* ile mümkün olabilirdi. Fakat Dışişleri Bakanı *John Hay*, o günkü şardarda bu işbirliğinin mümkün olamayacağı gördü ve tek başına hareket etmeye karar verdi. 6 Eylül 1899 da İngiltere, Fransa, İtalya (İtalya'nın Çin'de nüfuz bölgesi yoktur), Almanya, Rusya ve Japonya'ya verdiği notalarda⁷⁴ ⁷⁵ Şu üç ilkeyi kabul etmelerini istedi⁷¹: 1) Devletlerin birbirlerinin nüfuz bölgelerine ve kazanılmış haklarına hiç bir şekilde müdahale etmemeleri; 2) Nüfuz bölgelerindeki bütün limanlara gelen ve bu limanlardan gönderilen mallara ait gümrük resimlerinin Çin Hükümeti tarafından tahsil edilmesi; 3) Nüfuz bölgelerinde, gerek gemi taşımacılığında, gerek demiryolu taşımacılığında uygulanan tarifelerle, bu bölgelerde ödenen liman resimlerinin, kendi vatandaşlarına uygulanan tarifelerden yüksek olmaması. Yani o nüfuz bölgesine sahip olan devlet, kendi vatandaşları için de, diğer devletlerin vatandaşları için de aynı tarifeyi uygulayacaktı.

Hay notasının özellikle birinci maddesi ilginçti. Çünkü, bununla Amerika, Çin'de *nüfuz bölgelerinin varlığını resmen tanıyordu*. Ne var ki, Amerika Dışişleri Bakanına göre, nüfuz bölgeleri, bütün devletler için ticaret eşitliği veya fırsat eşitliği ilkesinin uygulanmasına engel değildi. Nüfuz bölgeleri bütün devletlerin ticaretine ve eşitlik ilkesi çerçevesinde açık olacaktı. Üçüncü maddenin anlamı buydu. Başka bir deyişle, "en fazla kayırılan ülke" ilkesinin bir kollektif uygulamasıydı.

Devletlerin cevabı, Amerika'nın istediği gibi olmadı⁷⁶. Hiç biri reddetmekle beraber, hepsi de kaçamaklı cevap verdiler. İngiltere bile, Hay'ın ortaya koyduğu ilkeleri memnuniyetle kabul ettiğini bildirmekle beraber, bu kabulü yine de öbür devletlerin de kabulüne bağladı. Almanya ise, diğer devletler kabul ederse kendisinin de kabul edeceğini bildirdi. Fransa, İtalya ve Japonya da aynı şekilde hareket ettiler. Rusya ise gayet kaçamaklı bir cevap verdi. Fakat Hay, bu cevabı kabul anlamında almakla yetindi⁷⁷

Açık Kapı Politikası, Amerika tarafından, diğer devletlerin nüfuz bölgesi politikasına karşılık olarak, ona bir cevap olarak ortaya atılmıştır⁷⁸. Fakat "nüfuz bölgeleri" kavramı ile "Açık Kapı" kavramı, birbirile tutarsız ve uzlaşmaz iki kavramdı.⁷⁹

⁷⁴ Notaların metni: *United States Relations with China*, Washington, Government Printing Office, 1949, p. 414-416; John Bassett Moore, *A Digest of International Law*, Vbl. V, Washington, Government Printing Office, 1906, p. 537-539.

⁷⁵ Bu üç ilke için ayrıca bak: Bemis, *ayn eser*, p. 484-485; Vinacke, *ayn eser*, p. 155.

⁷⁶ Cevaplanıl metni: Moore, *adı geçen eser*, Vol. V, p. 534-546.

⁷⁷ Vinacke, *ayn eser*, p. 157.

⁷⁸ George F. Kennan, *American Diplomacy, 1900-1950*, University of Chicago Press, 1951, p. 21.

⁷⁹ Vinacke, *ayn eser*, p. 156.

1900 yılı yazında Çin'de Boxer ayaklanmasının çıkması üzerine Amerika, 3 Temmuz 1900 tarihinde devleüere gönderdiği yeni bir nota ile⁸⁰, Açık kapı politikasına iki ilke daha ilâve etti: 1) Çin'in toprak ve idare bütünlüğünün korunması; 2) Bütün devletler için Çin'in her tarafı ile serbest ve eşit ticaret ilkesi. Açık Kapı ilkesi şimdi, hızlı bir şekilde, dışardan yönelen parçalama teşebbüslerine karşı, tam egemenliği ile Çin'in bütünlüğünün korunması ilkesine dönüşüyordu.⁸¹

Amerika, bu yeni şekli ile Açık kapı ilkesini 1903 Ekiminde Çin ile ve 1908 Kasımında Japonya ile yaptığı anlaşmalarla⁸², bu devletlere de kabul ettirdi. Fakat Avrupa devletlerinin Açık Kapı ilkesini kesin olarak kabul etmeleri, 6 Şubat 1922 de imzalanan ve Uzak Doğu'daki münasebetleri düzenleyen Washington Antlaşmaları ile mümkün olmuştur⁸³.

Amerika'nın Açık Kapı Politikası, Monroe doktrini ile de çelişir nitelikteydi. Çünkü, bu politikanın yürütülmesi için, bunun fiilen ve gereküğünde kuvvet yoluyla da desteklenmesi gerekirdi⁸⁴. Nitekim, 1931 den itibaren Japonya'nın Uzak Doğu'da ve Çin üzerinde faaliyetlerini arttırması karşısında Amerika bu ilkeleri Japonya'ya kabul ettirmeye teşebbüs edince, Japonya'nın direnmesile karşılaşacak ve bu da 1941 de bu iki devlen savaşa sürükleyecektir.

5. ÇİN'İN TEPKİSİ: "BOXER" AYAKLANMASI

Çin'in bu şekilde Avrupa'nın yoğun sömürüsüne maruz kalması ve parçalanması Çin halkı üzerinde tepki uyandırmaktan geri kalmadı. Bu tepkiler iki şekilde ortaya çıktı. Biri, her zaman olduğu gibi yabancı düşmanlığı, İkincisi de reform hareket şeklinde oldu. Fakat reformcuların başarısızlığı, yabancı düşmanlığını daha da şiddetlendirdi.

Esasında, Japonya karşısındaki yenilgiden sonra, 1895 yılından itibaren, Çin aydınları arasında reform fikri kuvvetlenmeye başladı. Japonya'nın, açıldıktan kırk yıl sonra gösterdiği bu başarı Çin aydınlarının da dikkatni çekti ve reformlar yapmanın gerekliliğine daha fazla inandılar. Reformcu aydınlar arasında adı en çok işiulecek olanı Dr.Sun Yat-sen'di. Dr. Sun Cantoniuydu ve babası gibi sonradan Hıristiyanlığı kabul edenlerdendi. Dr. Sun, Hong-Kong ve Hawaii'de yabancı okullarda eğitim görmüş ve Baü sistemi içinde yetişmişti. Tıp diplomasını da Hong-Kong'dan almıştı. Dr. Sun 1895 yılında Canton'da bir ayaklanmaya teşebbüs ettiyse de başaramadı ve Çin'den kaçtı. 29 yaşındaydı ve kaçtıktan sonra bir kaç yıl Bau ülkelerini dolaşu.

⁸⁰ Notanın metni: *United States Relations with China*, p. 416-417.

⁸¹ Bemis, *aynı eser*, p. 488 .

⁸² Bu anlaşmaların metinleri: *United States Relations with China*, p. 417-428.

⁸³ Washington Konferansı ve Antlaşmaları için bak.: Fahir H.Armaoğlu, *Ameikan-Japon Münasebetlerinin On Yık, 1931-1941*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1957, s. 24-28.

⁸⁴ Clyde, *aynı eser*, p. 296.

Dr. Sun'dan sonra reformcuların liderliği, yine Dr. Sun gibi Kwantung eyaletinden olan K'ang Yu-we'e geçti. K'ang'ın Dr. Sun'dan farkı, Dr. Sun gibi ihtilâlcı olmayıp, tedrici olarak anayasalı monarşi (meşrutî monarşi) kurulmasını ve aynı zamanda reformların da yavaş yavaş sindire sindire yapılmasını savunuyordu. Özellikle yönetim örgütü üzerinde duruyordu.

Diğer taraftan, Chang-Chih-tung ve Liu kun-yi gibi valiler de reformcu akımı benimsemişlerdi. Fakat reformcu harekete önderlik eden yine K'ang Yu-wei oldu. Şans da kendisine yardım etti. Çünkü, Çin İmparatoru 1875 yılında öldüğünde yerine geçmesi gereken kişi 3 yaşında olduğundan, tahtı, ölen imparatorun karısı ve "Yaşlı Buda" adı ile anılan İmparatoriçe Tz'u Hsi yönetmeye başlamıştır. İmparator *Kwang Hsü* rüşt yaşına gelince 1889 da tahta oturdu. Yeni İmparator da yenilik ve reform taraftarıydı ve danışman olarak K'ang Yu-wei'yi yanına aldı. Bu sebeple 1898 yılında itibaren yeni İmparator bir çok reform kararnemeleri çıkardı. Bu kararnemelerle memurların, devlet yönetiminin, ordunun ve ülkenin ekonomik durumunda gözle görülür iyileşmeler meydana geldi. Avrupa eserlerini tercüme etmek için bir Tercüme Bürosu kuruldu.

Fakat reformcuların egemenliği ancak yüz gün sürdü. Başta imparatoriçe Tz'u Hsi olmak üzer, bir çok muhafazakâr ve bağınaz asker ve memurlar bu yenilik hareketlerine cephe aldılar. Tz'u Hsi, bunların hepsini alttan alta kışkırtmaktaydı. İmparator Kwang bunu gördüğünden, Tz'u Hsi'den kurtulmak için bir darbe hazırladıysa da, Tz'u Hsi bunu haber aldı ve İmparatora karşı harekete geçti. 25 Eylül 1898 günü, yapılan çarpışmalarda, Tz'u Hsi'nin adamları 6 bakanı öldürdüler ve İmparator Kwang da ancak saraydan kaçmak suretile canını kurtarabildi. Kvvang Japonya'ya gitti ve oradan reform propagandasını yaymaya çalıştı.

Çin yeniden, yabancı düşmanlığı ile ün yapmış olan İmparatoriçe Tz'u Hsi'nin yönetimine girdi. O kadar ki, şimdi slogan, "*Yabancıardan kurtulursan, bütün güçlüklerin üstesinden gelirsin*" şeklindeydi⁸⁵. Yabancıların adı "*Yabancı şeytanlar*" dı⁸⁶.

Mamafih, şunu da belirtelim ki, Çin'in parçalanması Çinlilerin yabancı düşmanlığının artmasına sebep olmakla beraber, bir diğer gerçek de, Hıristiyan misyonerlerin tutumlarıydı. Bunlar Çin'in içlerine kadar yayılıp, Çinlileri Hıristiyan yapmak için yoğun faaliyet göstermenin yanında, mahallî makamlarla devamlı çatışma içine girdiler. Mahallî makamların kendilerine protokol kurallarını uygulamasını istediler. Bununla da yetinmeyerek, Hıristiyan olmuş Çinliler arasındaki davaları da çözümlenmeye kalktılar. Hâsılı Hıristiyan misyonerlerin devlet içinde devlet gibi davranmaları, sadece Çinlileri değil, resmî makamları da çileden çıkardı. Nitekim "Boxer"ler ayaklanması da bu *yuizden* patlak verdi. ⁸⁰ *

⁸⁰ Vinacke, *aynı eser*, p. 160.

⁸⁵ Debidour, *La Paix Armée*, p. 273 .

Fransız elçisi ile katolik Fransız Başpapazı, Çin hükümetine başvurarak, katolik misyon şefleri için protokol derecesi istediler. İmparatoriçe de, 15 Mart 1899 da bir emirname yayınlayarak, Fransızların bu isteğini hemen kabul etti ve Katolik papazları, protokolda eyalet valileri ile eşit düzeye getirildiler. Daha alt kademe-deki Katolik din adamları da, protokolda, yüksek dereceli Çinli memurlar derecesine sahip oldular. İmparatoriçe'nin, böyle Fransızların isteklerini hemen kabul ederek özellikle papazlara protokolda yüksek dereceler vermesinin ardında, Çin halkını kışkırtmak amacının yattığı söylenmiştir. Bu iddianın gerçek payı olduğu muhakkak. Çünkü bu emirname yayınlanır yayınlanmaz, önce Pekin'de, ondan sonra Çin'in hemen her yerinde halk galeyana geldi. Yabancı düşmanlığı birdenbire alevlendi⁸⁷.

Esasen bu sırada yabancı düşmanlığı üzerine kurulmuş bir çok örgüt ve dernek de vardı. Bunlar, "Büyük Bıçaklar", "Küçük Bıçaklar", "İhtiyar Fenerler", "İhtiyar Kardeşler" gibi isimler taşıyorlardı⁸⁸. Fakat bunların en tanınmış ve 1900 ayaklamasını çıkaran örgüt *I Ho Chü'au*, yani "*Haklı Yumruklar*" veya "*Ahenkli Yumruklar*" olup, Avrupalılar bunlara "*Boxer*" yani Boksörler veya Yumrukçular demiştir. İşte bu atmosfer içinde Boxer'ler, 1900 yılı Mayısında Pekin'de yabancı-lara saldırmaya başladılar. 20 Mayıs'ta Pekin'de, yabancılar aleyhine duvarlara ilânlar asıldı. Aynı zamanda da Boxer'ler Pekin-Hankow trenine saldırdılar. 20 Haziranda, Alman elçisi Çin Dışişleri Bakanlığına giderken öldürüldü. Bütün elçilikler Boxer'lerin kuşatması altına girdi. 26 Haziran ve 2 Temmuzda, "yabancı şeytanlar"a karşı çarpışmak üzere bütün Boxerlerin hükümet emrine girmeleri bildirildi, imparatoriçe T'zu Hsi artık niyetini saklamıyordu. Yabancı elçiliklere karşı saldırılar günden güne arttı. Pekin'deki yabancılar, canlarını kurtarmak için elçiliklere sığındı. Fransız elçisi bile sığındığı İngiliz elçiliğinden çıkamadı. Elçiliklere saldırılar 1900 yılı Temmuz sonuna kadar devam etti. Bir ay süre ile Pekin'in dış dünya ile ilgisi kesildi. Elçiliklere sığınan 920 kişi perişan bir hale geldi.

Pekin'de yabancılar yapılanlar, Çin'in diğer şehirlerine de yayıldı. Bu durum karşısında devletler Çin'e askerî müdahaleye karar verdiler. Almanya'nın teşebbüsü ile bir milletlerarası kuvvet teşkil edildi ve II. Wilhelm'in ricası üzerine, bu kuvvetin komutanlığına Alman Generali Waldersee getirildi. Amerika dahi bu kuvvete 5.000 asker verdi. Bu milletlerarası ordu önce Tien-tsin'i işgal etti ve ondan sonra Pekin üzerine yürüdü. Ve Pekin'deki ayaklanmayı bastırdı. Milletlerarası orduya, Almanya ve Amerika'dan başka, İngiltere, Fransa, Rusya ve Japonya da asker vermişti.

⁸⁷ Debidour, *aynı eser*, p. 271-272.

⁸⁸ *aynı eser*, p. 272.

Milletlerarası kuvvetin Pekin'e girmesi üzerine, Çin hükümeti ve İmparatoriçe Tz'u Hsi Pekin'den kaçarak, ülkenin kuzey-batısındaki Shensi (bugünkü Shanxi) eyaletine sığındılar.

Bunun üzerine Çin Hükümeti ile Avrupa devletleri arasında 7 Eylül 1901 bir protokol imzalandı⁸⁰. Bu Protokol ile: 1) Çin, 39 yılda 700 milyon frank tazminat ödeyecekti. Bunun için de Çin'in gümrük ve tuz gelirine el konacaktı. Çin'e bu kadar yüksek tazminat yüklemenin amacı, hem Çin halkını cezalandırmak ve ders vermek ve hem de Çin bu kadar tazminatın altından kalkamayacağı için, Avrupa devletlerine boyun eğmek zorunda kalacaktı. 2) Yine bu tazminatın ödenmesini kolaylaştırmak için, gümrükler % 5 oranında arttırılacaktı. 3) Bazı Çin yetkilileri ölüm veya hapis cezası ile cezalandırılacaktı. 4) Elçiliklerin korunması için her elçilikte asker bulundurulacak ve Pekin'den denize kadar olan bölgede asayiş yine Avrupalılar tarafından sağlanacaktı. 5) imparator ile görüşecek elçilerin ve yabancıların protokol kurallarının yükseltilmesi. 6) Çin'e silâh ithali iki yıl için yasaklanacaktı ve devletler gerekli görürse, bu süre ikişer yıl olmak üzere uzatılabilecekti.

Bu suretle Çin, devletler tarafından parçalanmasına karşı gösterdiği tepkiyi çok pahalı ödedi. Fakat şu da var ki, devletler de, Çin'i sömürmenin tamamen tepkisiz kalmayacağını ve daima bir tepkiyi hesap etmek zorunda olduklarını anladılar.

Tz'u Hsi'nin kaçmasından sonra devletler Çin'in kaderini de tartıştılar. Hatta, Japonya ile birlikte ile Çin'i tamamen paylaşmayı bile düşündüler. Fakat Amerika'nın İsrarı üzerine, Manchu hanedanını yerinde bırakmaya karar verdiler⁸⁰. Manchu hanedanı 1911 de Dr. Sun Yat-sen'in başlattığı bir ihtilâlle yıkılacak ve Cumhuriyet dönemi başlayacaktır.

"Boxer" ayaklanmasının önemli sonuçlarından biri de, daha önce sözünü ettiğimiz gibi, Amerika Dışişleri Bakanı Hay'ın 1900 Temmuzunda devletlere gönderdiği notalarla, Çin'in toprak bütünlüğünün korunmasının da Açık Kapı ilkesi kapsamına alınmasıdır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

RUS-JAPON SAVAŞI-1904-1905

Rus-Japon savaşını da, Shimonoseki'den sonra Çin'in Batılı devletler tarafından parçalanmasının Japonya üzerinde meydana getirdiği tepkinin, dolaylı bir ifadesi olarak telâkki etmek mümkündür. Çünkü, Japonya, Çin'i ağır bir yenil-

⁸⁰ Protokolün esasları: Vinacke, *aym eser*, p. 163-164.

⁸⁰ Vinacke, *aym eser*, p. 163.

giye uğrattığı halde, Liaotung gibi gayet stratejik ve Japonya'nın Asya kıtasına bir giriş kapısı teşkil edebilecek önemli bir bölge Japonya'nın elinden alınmıştı. Buna karşılık Avrupa devletleri, bundan sonra kendileri Çin ülkesinin üzerine oturmuşlardır. Japonya bu durumu hiç unutmadı. Özellikle, Avrupa devletlerini kıskırtan ve sadece Liaotung'a yerleşip Port Arthur deniz üssünü de kurmakla kalmayıp, Mançurya'ya da el atmaya başlayan Rusya'ya karşı Japonya'nın kızgınlığı hiç geçmedi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Japonya, Shimonoseki'nin hemen ertesinden itibaren, Rusya'ya açacağı bir intikam savaşı için hazırlıklara başlamıştı. Tabiatile, Rusya'ya karşı sadece askerî hazırlık yetmezdi. Japonya'nın diplomatik desteğe de sahip olması gerekirdi.

1. İNGİLİZ - JAPON İTTİFAKI

Japonya'nın Rusya konusundaki endişesi, bir savaş halinde Rusya'nın başka bir Avrupa devletini de yanına alması ihtimaliydi. Bu sebeple, Japonya da, Rusya'nın karşısına çıkarken yanına bir Avrupa devletini almak istedi. Çin-Japon savaşında, destek vermemekle beraber, Shimonoseki'ye itiraz etmeyen tek devlet İngiltere olmuştu ve ayrıca savaşın sonlarına doğru da Japonya'ya karşı sempatik bir tutum almıştı. Kaldı ki, Rusya'nın Liaotung'a yerleşmesi ve Mançurya'dan güneye Pekin'e doğru inmesi ihtimali İngiltere'nin çok canını sıkıyordu. Bu sebepledir ki, Rusya'nın güneye sarkmasını kontrol edebilecek stratejik bir nokta olarak, 1898 de Wei-Hei-Wei'ye yerleşmişti. İngiltere bunu yaparken, Japonya ile bir işbirliği içine girmek istediğini de ihsas etmişti. Fakat, o sırada Japon kabinesinin bazı üyeleri, Rusya ile uzlaşma yolunun seçilmesini ve Rusya ile bir ittifak yapılarak Uzak Doğu'da beraber hareket edilmesi görüşünü savunmuşlardı. Bu sebeple, İngiltere konusu bir süre geriye atıldı.

Fakat Boxer ayaklanması durumu değiştirdi. Bu ayaklanmadan endişe eden Rusya, Pekin'e asker sevkettiği gibi, "geçici" kaydile Mançurya'yı da askerî işgal altına aldı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra, Rusya, Pekin'deki askerini geri çekmekle beraber, Mançurya'yı boşaltmadı. Aksine, 1900 Kasımında, Mançuryadaki Çin komutanı ile bir anlaşma yapıp, Mançurya'da asker bulundurma hakkını elde etti. Lâkin bu anlaşmanın Çin hükmeti tarafından onaylanması gerekiyordu. Pekin buna yanaşmadığı gibi, diğer Avrupa devletlerini de Rusya'ya karşı harekete geçirmek istedi. Bunun üzerine Japonya, 1901 Nisanında Rusya'yı protesto ettiyse de daha fazla ileri gitmedi.

Rusya'nın, Boxer ayaklanması sırasında Mançurya'da girişmiş olduğu faaliyetler İngiltere için de can sıkıcı oldu. Liaotung'dan sonra Mançurya'yı da kontrolü altına alabilecek olan Rusya'nın, bu coğrafi yakınlıktan yararlanıp Çin üzerinde baskıda bulunarak isteklerini Çin'e kabul ettirmesinden korktu. Bu sebeple, Rusya'ya karşı Almanya'da bir destek aradı. Hatta 1900 yılı Ekiminde İngiltere ile Almanya arasında *Yang-tze Anlaşması* denen ve bütün deniz ve nehir

limanlarının bütün milletlerin ticaretine açık olmasını öngören bir anlaşma da imzalandı. Bir bakıma bu anlaşma Rusya'nın, Mançurya'yı tekeline almasını engelleme amacını gütmektedir. Fakat İngiltere yine de Almanya'dan umduğunu bulamadı. Çünkü, Alman Şansölyesi von Bülow, 15 Mart 1901 günü parlamento'da yaptığı bir konuşmada, Almanya'nın Mançurya'da hiç bir önemli çıkarı bulunmadığını ve Mançurya'nın Almanya'yı hiç ilgilendirmediğini söyleyince, İngiltere kendisine Almanya'dan bir hayır gelmeyeceğini gördü. Bunun üzerine daha önceki tercihi olan Japonya'ya döndü⁹¹.

Fakat, İngiltere daha harekete geçmeden, ittifak teklifi 1901 Nisanında Japonya'dan geldi. Bununla beraber ittifakın imzası ancak 1902 Ocak ayında mümkün oldu. Zira, eski ve kıdemli devlet adamlarından Ito ile Prens Inouye, Rusya ile ittifak üzerinde ısrar etmekteydiler. Hatta, Londra'daki Japon elçisi İngiltere ile ittifak müzakerelerini yaparken, Ito 1901 Kasımında Petersburg'u ziyaret etti. Hatta, Ito ile, Maliye Bakanı Witte ve Dışişleri Bakanı Lamsdorf arasında karşılıklı anlaşma tasarıları dahi teati edildi. Buna göre, Mançurya Rusya'nın, Kore de Japonya'nın olacaktır. Lâkin, Japonya'nın Rusya ile temasları İngiltere'nin gözünden kaçmadı ve Japonya'ya, böyle iki tarafla pazarlık yapmanın dürtüst bir hareket olmadığını bildirdi. Bunun üzerine, Japon İmparatoru kesin kararı verdi ve 1901 Aralık ayında İngiltere ile ittifak yapılması talimatını verdi⁹². İngiltere, yine de Almanya'yı da bu ittifaka sokarak üçlü bir ittifak haline getirmek istediye de, olmadı.

İngiliz-Japon İttifakı 30 Ocak 1902 de imzalandı⁹³. Antlaşmanın birinci maddesinde taraflar, Uzak Doğu'daki çıkar bölgeleri olarak, İngiltere için Çin, Japonya için de, Çin'deki çıkarlarından başka, esas itibarile Kore'yi belirtmekteydiler. Taraflar, bu çıkarlarını, ister doğrudan doğruya bir saldırı, ister bir ayaklanmaya karşı koruma kararlılıklarını da belirtiyorlardı. Bu çerçevede, taraflardan biri, bu çıkarlarını savunmak için bir savaşa girecek olursa, diğer taraf, tam bir tarafsızlık gösterecek, diğer tarafın savaştığı devlete bir üçüncü devletin yardım etmesini önlemek için her çabayı harcıyacaktı. Fakat, savaşa bir üçüncü devlet de katılacak olursa, diğer taraf hemen müttefikinin yardımına gelecekti. Böyle bir durumda da, sonuna kadar beraber savaşacaklar ve ancak beraber barış yapacaklardı. Birbirlerinin çıkarları aleyhine barış yapmayacaklardı. İttifak 5 yıl süreliydi.

Antlaşmada, İngiltere veya Japonya'nın savaşa tutuşabileceği devlet, hiç şüphesiz Rusya idi ve onun yardımına gelecek üçüncü devletle kastedilen de Fransa idi.

⁹¹ Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, p. 208.

⁹² Setow-Natson, *aynı kaynak*, p. 209.

⁹³ 6 maddelik ittifakın metni: Govven, *Histoire du Japon*, p. 432-433.

İngiltere bu ittifakı yaparken, Japonya'yı Rusya'nın üzerine kışkırtmış ve Japonya'ya, 1895 de olduğu gibi, zaferin meyvalarının elinden alınmayacağını anlatmak istemiştir⁹⁴. Diğer taraftan, bu ittifak, İngiltere'yi, yıllardan beri içinde bulunduğu yalnızlıktan da kurtarmış oluyordu. Fakat asıl ilginç olanı Japonya'nın durumuydu. Dışarıya açıldıktan yarım yüzyıl sonra, dünyanın en büyük devleti ile ittifak münasebetlerine giriyordu. Batı ya açıldıktan bir süre sonra, bir Japon devlet adamı, Yedo'da kendisine İngilizce öğretecek bir tek kişi bulamamıştı. İlk İngiliz elçisi de, Yedo'ya geldikten sonra yazdığı raporunda Japonlardan "kaba ve vahşi" diye söz ediyordu⁹⁵ ⁹⁶. Şimdi, 50 yıl öncesinin bu iki devleti, Uzak Doğu'nun kaderine hükmediyorlardı.

2. RUS-JAPON SAVAŞI

Bir başka ilginç bir durum da, bu ittifakın gizli yapılmayıp, resmen açıklanmasıydı. Tabii bu, Rusya'ya bir uyarma idi. Rusya da bunu anlamakta gecikmedi. Rusya buna bir cevap vermek istedi. Bu cevap Fransız-Rus ittifakı ile verilebilirdi. Lâkin 1894 ittifakı sadece ve sadece *Avrupa'ya* aitti ve bu sebeple Uzak Doğu'yu da 1894 ittifakının kapsamına sokmak için Fransa'ya başvurdu. Fransa güç durumda kaldı. Fransa, Rusya'nın Uzak Doğu maceralarına bulaşmak istemiyordu. Fakat Rusya'nın isteğini kabul etmediği takdirde de, Rusya gücenir, Fransız-Rus ittifakı zayıflar ve Fransa, Almanya'nın karşısında Rusya'nın desteğinden yoksun kalabilirdi. Bundan dolayı, Rusya ve Fransa 20 Mart 1902 de bir deklâasyon imzaladılar. Deklâasyon'da, her iki devletin de Çin ile Kore'nin bağımsızlığına saygı gösterecekleri ifade edilirken, İngiltere ile Japonya'nın da aynı görüşte oldukları ümidi belirtiliyordu. Bununla beraber, bir üçüncü devletin saldırgan bir hareketi çıkarlarını tehdit ettiği zaman, iki devlet çıkarlarını korumak için alınacak tedbirler konusunda hemen birbirlerine danışacaklardı.

Bu suretle Fransa, bu deklâasyonla bir orta-yol bulmuş oluyordu. 1894 ittifakı yine *Avrupa'ya* ait olarak kalıyordu. Fakat, bir kriz durumunda da, Fransa, Rusya ile bir işbirliği yapma taahhüdünde bulunmaktaydı.

Rusya, İngilizjapon ittifakına Amerika'nın da katılmasından korktuğundan⁹¹¹ Almanya'yı da yanına almak istedi. Lâkin Almanya, Uzak Doğu gibi gerçekten uzak bir bölgede, Japonya ve İngiltere gibi iki denizci devletle çarpışmayı göze alamadığından, Rusya ile bir işbirliğine yanaşmadı. Kaldı ki, bu sırada Almanya'nın ve özellikle İmparator IL Wilhelm'in bütün çabası, Rusya'nın başını Uzak Doğu'da derde sokmaktı.

⁹⁴ G.P. Gooch, *Before The War, Studies in Diplomacy*, London, Longmans, Green and Co., 1936. vol. I, p. 75.

⁹⁵ Gowen, *adı geçen eser*, p. 358.

⁹⁶ Renouvin, *La Question d'Extrême-Orient*, p. 215.

Görüldüğü gibi, Rusya, İngiliz-Japon ittifakına iyi bir cevap verememişti. Bundan dolayı Mançurya sorununda daha ileri gitmemeye karar verdi. Bu kararda, özellikle Maliye Bakanı Witte ile Dışişleri Bakanı Lamsdorf çok etkili oldular. Her ikisi de, Rusya'nın Uzak Doğu'da sorunlar içine girmesinin, Avrupa'daki hareket serbestisini kısıtlayacağına inanıyorlardı. Hele Lamsdorf, Rusya için aktif bir Balkan politikasının taraftarıydı. Harbiye Bakanı General Kuropatkin ise, Rusya'nın Uzak Doğu faaliyeterinin, Slavların savunulması ve Boğazlar gibi, Rusya'nın tarihî görevlerinin ifasını engellediğini söylüyordu. Yalnız Kuropatkin, bir noktada Witte ile Lamsdorff tan ayrılıyordu. Ona göre, Japonya ile bir anlaşma yapılmalı ve Kuzey Mançurya Rus ve Kore de Japon nüfuz alanları olmalı, güney Mançurya ile kuzey Kore, arada bir "tampon bölge" olarak bırakılmalıydı.

Çar da başlangıçta bu görüşleri benimsedi ve 8 nisan 1902 de Rusya, Çin ile bir anlaşma imzalayarak, Mançurya'yı altışar ay aralıklarla, üç aşamada ve 18 ay içinde boşaltmayı kabul etü.

Rusya, Mançuryayı boşaltma konusundaki birinci aşamayı 1902 Ekiminde gerçekleştirdi. Fakat hepsi bu oldu, ikinci aşama gerçekleşmedi. Çünkü, Çar fikrini değiştirdi. Bunda iki faktörün önemli rolü olduğu anlaşılıyor. Birincisi, II. Wilhem'in kaşkirtmalarıydı. Kaiser,Çar'a mektuplarında, Uzak Doğu için kara tablolar çizerek Çar'ı korkutmaya çalışıyordu. Japon generallerinin, milyonlarca Çinliyi Rusya'ya karşı eğitmekte oldđunu söylüyor ve Kore'nin hiç şekilde Japonya'ya terkedilmemesini istiyordu. Vladivostok ile Port Arthur arasındaki toprakların çok önemli olduğunu söyleyerek, "düşman ellerde bu topraklar yeni bir Çanakkale olabilir" diyordu⁹⁷. Bu sözlerin Çar'ı etkilediği inkâr edilemez.

Çar'ı etkileyen ikinci bir faktör de, Bezobrazov adlı bir Uzak Doğu maceracısı oldu. Saraya nüfuz etmeye ve Çar'ı da kandırmaya muvaffak olan bu maceraperest, Mançurya ve Kore'nin ekonomik zenginlikleri konusunda Çar'ı ikna ederek, Mançurya ile Kore sınırında bulunan *Yalu* nehri vadisindeki doğal kaynakları işletmek üzere ve Çar'dan 2 milyon ruble de sağlayarak, 1903 yılı başında *Yalu Şirketi*'ni kurdu. Bezobrazov, şirketi batırdı ve ekonomik bakımdan tam anlamı ile başarısız oldu. Fakat Rus-Japon gerginliğine büyük katkısı oldu. Zira, Veliahd Aleksandr başta olmak üzere bir çok kimseler, Rusya'nın Mançurya'dan çıkmasının aleyhindeydiler ve Bezobrazov'u desteklemekteydiler. Bunların en önemlilerinden biri de, Çar'ın 1903 Ağustosunda Uzak Doğu valiliğine tayin ettiği *Amiral Alexeev* idi. Alexeev karargâhını Port Arthur'da kurdu ve Petersburg'da Uzak Doğu ile ilgili bütün birimler Amiral Alexeev'e bağlandı. Bu gelişmeler karşısında Witte istifa etti ve yerine, rakibi *Pleve* geldi. Pleve, Uzak Doğu konusunda aşırılardandı ve ülkedeki ihtilâlcı kaynaşmaları durdurmak için, "*zaferle sonuçlanacak küçük bir savaş yeter*" diyordu⁹⁸.

⁹⁷ Seton-Watson, *aynı eser*, p. 212.

⁹⁸ *aynı eser*, p. 213.

Japonya, Rusya'nın Mançurya'dan çekilmeyeceğini anlayınca, hiç değilse uzlaşma yoluna gitmek istedi. 1903 Temmuzunda Rusya'ya bir anlaşma teklif etti. AIU noktada toplanan bu anlaşmanın esası, Mançurya'nın Rus nüfuz alanı ve Kore'nin de Japonya'nın kontrolü altına bırakılmasıydı. Rusya bu teklife iki ay cevap vermedi. Nihayet 3 Ekim 1903 de verdiği cevap ise, Japonya'yı tatmin etmekten çok uzakü. Rusya 8 maddelik bir teklifte bulundu. Bu teklifte, Mançurya tamamen Rusya'ya bırakılırken, Kore'nin bağımsızlığından söz ediliyordu. Japonya Kore'nin hiç bir kısmını stratejik ve askerî amaçlarla kullanamayacaktı. Kore kıyılarında hiç bir askerî tesis bulunmayacakü. Japonya 30 Ekimde verdiği cevapta, Rusya'nın Mançurya'da sahip olacağı bütün hakların Kore'de de Japonya'ya tanınmasını istedi. Rus-Japon görüşmeleri bu şekilde sürüp de, sonuç çıkmayınca, Fransa Ocak 1904 de aracılık için harekete geçü. Fakat o da bir sonuç alamadı".

Petersburg Japonları ciddiye almamış ve Japonya'nın gerçek gücüne ve ordusuna ve silâhlanmasına gözlerini kapamıştı. Görüşmeleri sürdüncemeye sokmak suretile, ilkbaharın gelmesini ve buzların çözülmesi ile Vladivostok donanmasının Japonya'ya karşı harekete geçme imkânının sağlanmasını beklemek istiyordu¹⁰⁰. 1903 Aralık ayında geldiğinde Japonlar, Rusların askerî hazırlık yaptıklarını ve Port Arthur'daki donanmanın takviyesine çalıştıklarını farkettiler^{99 100 101}. Kuropatkin ise, Ocak 1904 başında yapılan bir kabine toplantısında, savaşın 16 ay geciktirilmesini, bu dönem içinde Tras-Siberyen demiryolunun Baykal bölgesinin tamamlanmasını, bu mümkün olmazsa hiç değilse savaşın 4 ay için ertelenmesini istedi. Fakat Çarı ve özellikle Çar üzerinde etkili olan danışmanlarını ikna etmek mümkün olmadı.

Rusya'nın bu tutumu karşısında, Japonya, Rusya'ya ilkbahara kadar zaman vermemek üzere harekete geçti ve 5 Şubat 1904 günü Rusya ile diplomatik mü-nasebetlerini kesti. 8 Şubat günü de, Port Arthur'deki Japon konsolosunu, limandaki Rus gemilerinin pozisyonlarını Japon donanmasına bildirdikten sonra şehirden ayrıldı. Aynı gün Japon donanması Port Arthur'a saldırarak, Rus donanmasını perişan etti. Rus-Japon savaşı başlamışü.

Savaş Rusya için bir hezimetler dizisi oldu. Japon donanması, Vladivostok ile Port Arthur arasındaki deniz bölgesini hemen kontrolü aluna aldı.. Port Arthur baskınından sonra Japonya, Liao-tung kıyılarına 25.000 kişilik bir kuvvet çıkardı. Diğer taraftan, Mayıs 1904 başında Kore'ye çıkarılan bir diğer Japon ordusu da, *Yalu* muharebesini kazandıktan sonra, Mançurya'ya girmeye başladı. Kuropatkin komutasındaki Rus orduları da geri çekilmeye başladı. Kuropatkin,

⁹⁹ Görüşmeler için bak.: Seton-Watson, *aynı eser*, p. 213-214; Vinacke, *aynı eser*, p. 179-180.

¹⁰⁰ Debidour, *La Paix Aimée*, p. 288 .

¹⁰¹ Seton-Watson, *aynı eser*, p. 214.

yeteri kadar takviye aldıktan sonra, Port Arthur'ü kurtarmak amacı ile Japonlara karşı saldırıya geçti. Fakat 9-12 Ekim 1904 günlerinde yapılan *Cha-Ho* muharebesini Japonlar kazandılar ve Ruslar Mukden'e doğru geri çekilmeye başladılar. 2 Ocak 1905 de Port Arthur, 30.000 kişilik garnizonu ile teslim oldu.

Ruslar Mançurya'daki kuvvetlerini yeniden takviye ettiler. Rusların 377, Japonların 263 tabur askeri vardı. Buna rağmen Japonlar, büyük bir cesaret göstererek, Mukden güneyinde Rus savunma hattına karşı 28 Şubat 1905 de saldırıya geçtiler. Japonlar, Rus savunma hattını yaramamakla beraber, Ruslar 7 Marttan itibaren tekrar daha kuzeye çekildiler.

Japonların zaferlerinde denizlere egemen oluşu büyük rol oynamıştı. Özellikle Port Arthur baskını ile Japonya, Rusya'yı önemli bir destekten bırakmıştı. Bundan dolayı Rusya, Baltık Donanmasını Uzak Doğu'ya göndermeye karar verdi. Hatta, Karadenizdeki bazı ticaret gemileri de Balük limanlarına gönderilerek savaş gemisi haline getirildi¹⁰². Baltık donanması sekiz aylık bir yolculuktan sonra Çin'in kuzey kıyılarına ulaştı. İngiliz donanmasının, kaçak mal kontrolü bahanesile Rus gemilerinin bazılarını Kızıl Deniz'de durdurması da anlamlıydı. Baltık donanması Çin kıyılarına ulaştığında, mürettebat yorgun ve gemiler tamire muhtaçtı. Buna karşılık, Amiral Togo komutasındaki Japon donanması da *Tsushima Boğazı*'nda (Tsushima Kaikyo, veya Kore Boğazı) ve Tsushima adası yakınında pusuda beklemekteydi. Amiral Togo, 27 Mayıs 1905 günü, âni bir saldırı ile 37 Rus gemisinden 19 unu batırdı ve 5 tanesini de esir aldı. Rusya son kozunu da oynamıştı ve artık yapacak bir şey kalmamıştı. Rusya'nın kara askeri bakımından sıkıntısı yoktu. Fakat, bir yandan savaşa karşı halkın tepkisi ve bir yandan da ihtilâlcî hareketler, Rusya'ya savaşa devam imkânını vermedi. Mammafi, Japonya da bu kadar kesin zaferler kazandıktan sonra, o da savaşın daha fazla uzamasını istemedi.

Alman İmparatoruu Wilhelm, barış için aracılık yaparak, kendisine bir prestij ve etkinlik sağlamaya heveslendiyse de, Amerika'nın, dış politikada en aktif başkanlarından *Theodore Roosevelt*, başlangıçta Japonya'ya sempati ile bakmış iken, savaş gelişmeleri karşısında, Uzak Doğu dengesinin Japonya lehine bozulacağından endişe ederek, aracılık teşebbüsü onda kaldı. Fakat bu aracılığa girişirken de, Japonya ile bir pazarlık yapmaktan da geri kalmadı. Yapılan sözlü bir anlaşma ile, Amerika Japonya'yı Kore'de serbest bırakıyor, buna karşılık Japonya da Filipinler üzerinde hiç bir saldırgan niyeti olmadığı hususunda Amerika'ya garanti veriyordu¹⁰³.

¹⁰² Seton-Watson, *aynı kaynak*, p. 215.

¹⁰³ Bemis, *adı geçen eser*, p. 493.

Rusjapon barışı 5 Eylül 1905 günü, Amerika'nın *Portsmouth* şehrinde (New Hampshire eyaletinde) imzalandı¹⁰⁴. Bu barış ile:

1) Japonya Kore'de tam bir hareket serbestisi kazanıyordu.

2) Rusya, Sakhalin adasının güney yarısını Japonya'ya terk ediyordu.

3) Rusya, Liao-tung yarımadası ile Mançurya'da sahip bulunduğu bütün hak ve imtiyazları aynen Japonya'ya terk ediyordu. Yani, Japonya Port Arthur'u kiralıyor ve Güney Mançurya Demiryollarının yapma ve işletme imtiyazını elde ediyordu.

Böylece, dışa açıldıktan 50 yıl sonra Japonya, Avrupa devletleri düzeyinde bir güç olmuş ve Uzak Doğu kuvvetler dengesinin, bundan sonra daima gözönünde tutulacak bir devleti haline gelmiş bulunuyordu. Şu da bir gerçektir ki, Rus-Japon savaşı veya Rusya'nın, yani o zamanın "süper-devleti"nin yenilmesi, bundan sonra Japon emperyalizmine de yeni bir hız verecek ve bu gelişme Uzak Doğu'da milleüerarası politikayı, 2. Dünya Savaşına kadar devam edecek bir dönem için, bir dizi krizlere de sürükleyecektir. Nihayet, bunun yanında, Japonya'nın bu birdenbire sivrileştiği, Uzak Doğu'da "sarı ırk milliyetçiliği"ni de harekete geçirecektir. Bu son faktör de, Uzak Doğu'yu milletlerarası politikanın dimanik bir alanı haline getirecektir.

Portsmouth Barış'ının imzasından sonra Japonya, barış şartlarını uygulamak için Kore ve Mançurya'da hemen harekete geçti. Kore'deki Japon askeri henüz geri çekilmemişti. Japonya bundan yararlanarak, 17 Kasım 1905 de, Kore İmparatoru ile imzaladığı bir anlaşma ile¹⁰⁵ Kore'yi himayesi altına aldı. Bu durum beş yıl kadar sürdü. 1909 yılında Kore'de karışıklıklar çıkıp da, Japon hükümetinin temsilcisi (rezidan) öldürülünce, bunu bahane tutan Japonya, yine Kore hükümetine 22 Ağustos 1910 tarihinde yapacağı bir anlaşma ile Kore'yi ilhak etti¹⁰⁶.

Mançurya'ya gelince; Japonya 22 Aralık 1905 te Çin ile yaptığı bir anlaşma ile¹⁰⁷, Mançurya demiryolları konusunda yeni imtiyazlar elde etti. 1905 yılı sonunda Mançurya'yı ilhaka teşebbüs etmek istediye de, hem Çin'in itiraz ve direnmesiyle karşılaştı ve hem de Avrupa devletlerinin tepkisinden korkarak daha ileri gitmeye cesaret edemedi.

¹⁰⁴ Barışın metni: *Manchuria, Treaties and Agreements*, New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1921, p. 70-75; Colliard, *Droit International et Histone Diplomatique*, p. 436-440; Albin, *Les Grands Traités Politiques*, p. 486-492.

¹⁰¹ Anlaşmanın metni: Albin, *adı geçen eser*, p. 492-494.

¹⁰⁰ Anlaşmanın mebi: *aynı kaynak*, p. 492-493.

¹⁰⁷ Anlaşmanın metni: *aynı kaynak*, p. 495-499-

3. PORTSMOUTH'DAN SONRA JAPONYA VE DEVLETLER

Japonya'nın, Uzak doğu dengesini, tabir câizse, alt-üst eden zaferi, bu devletin diğer devletlerle olan münasebetlerine de kısa sürede yansımaya başladı. Bunları kısaca belirtelim:

A) Birleşik Amerika

Portsmouth Barışı dolayısıyla de söylediğimiz gibi, başlangıçta Japonya'ya sempatik bakan Amerika, savaşın sonucu karşısında endişe duymaktan geri kalmadı. Çünkü, Uzak Doğu'da bu derece sivrilen ve Asya kıtasına ayak basan Japonya, bu yayılmacılığı devam ettiği takdirde, gözlerini hemen güneydeki Filipinlere de çevirebilirdi. Bunun içindir ki, barış için aracılık yaparken, Filipinler konusunda Japonya'dan garanti almıştı. Ne var ki, bu garanti herhangi bir resmî antlaşmaya dayanmıyordu. Bir çeşit "Gentlemen's Agreement"dan ibaretti.

1907 yılı yazında Japonya'nın Filipinler'e saldıracağına dair söylentiler çıktı. Bunlar gerçekleşmemekle beraber, yine de Amerika için endişe sebebi oldu. 1907 yılı sonunda Amerikan donanması bir dünya turuna çıktı. Bu donanma Japonya'ya da uğradı. Bu, Amerika'nın gücünü Japonya'nın gözleri önüne sergilemek isteyen bir gösteriydi. Tabii Japonya bu uyarıyı algılamakta gecikmedi. 30 Kasım 1908 de, Amerika ile Japonya arasında Root-Takahira anlaşması imzalandı. Buna göre¹⁰⁸: 1) "Pasifik Okyanusu bölgesinde", taraflar statükoyu koruyacaklar ve bu bölgede birbirlerinin topraklarına saygı göstereceklerdir. 2) Çin'de "Açık Kapı" ilkesini devam ettireceklerdir. 3) "Çin'in bağımsızlık ve bütünlüğünü" barışçı vasıtalarla koruyacaklardır.

Bu anlaşma ile, Japonya'nın Filipinler hakkında 1905 de verdiği garanti, resmî hale getirilmiş oluyor ve o sırada bu konuda çıkan gerginlik de sona eriyordu. Bununla beraber, Amerikan-Japon münasebetleri, önce dalgalanmalardan ve sonra da zaman zaman çıkacak krizlerden kurtulamıyacaktır. Çünkü, Çin'in sadece bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumayı taahhüt ettiğine inanan Japonya, Çin'de giriştiği faaliyetlerle, Açık Kapı ilkesini sahneden silmeye çalışacaktır. Özellikle, 1. Dünya Savaşından itibaren Açık Kapı tartışması, Amerikan-Japon mücadelesinin ana konusu haline gelecektir.

Portsmouth Barışı'ndan sonra Amerika ile Japonya arasında patlak veren bir anlaşmazlık konusu da, Amerika'ya olan Japon göçüdür. Japonya'nın nüfusu arttıkça Amerika'ya doğru bir göç furysı başlamıştır veya başlamak üzereydi. Amerika, Japon göçüne karşı sıkı tedbirler aldığı gibi, özellikle Kaliforniya'daki Japonların çocuklarını kendi okullarına almak istememiştir. Çünkü halkta Japon

¹⁰⁸ Nota teatisi ile yapılan bu anlaşmanın metni: *United States Relations with China*, p. 427-428; ayrıca bak.: Bemis, *aynı eser*, p. 495-496

göçüne karşı bir tepki belirdi. Japonya, Amerika'nın bu tedbirlerine itiraz ettiyse de, Amerika bu konuda tâviz vermedi. Japon çocuklarına uyguladığı "segregation" ı kaldırmakla beraber, göç konusundaki sınırlamaları kaldırmadı.

B) Fransa ve Rusya

Rus-Japon savaşı Fransa üzerinde de büyük etki yaptı. Bu etki iki sebepten kaynaklanıyordu. Birincisi, Japon yayılması karşısında, Fransa'nın güney Çin ve güney-doğu Asyadaki çıkarları bakımından endişe duymasındı. Bu endişeyi gidermek için Fransa Japonya'dan bir garanti sağlamak istedi. 1907 Marunda Japonya'nın Paris borsasından 300 milyon franklık bir istikraz yapmak istemesi Fransa'ya aradığı fırsatı verdi. Fransa bu istikraz için, söz konusu garantiyi şart olarak ileri sürdü. Bunun üzerine, iki devlet arasında, 10 temmuz 1907 de bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile iki devlet, birbirlerinin Asya'daki topraklarına ve Çin'in bağımsızlığına saygı göstermeyi ve Çin'de "fırsat eşitliği" (equal opportunity) ilkesini uygulamayı taahhüt ediyorlardı.

Fransa'nın ikinci endişe sebebi Rus-Japon münasebelerinin bozulmasıydı ve bu münasebetlerin düzelmesini arzu ediyordu. Çünkü, Rusya, Uzak Doğu'da Japonya ile çatışma halinde kaldıkça, Fransız-Rus ittifakı, bir bakıma, etkinliğini kaybediyordu. Esasına bakılırsa, Portsmouth'dan sonra, hem Japonya ve hem de Rusya, birbirleriyle olan münasebetlerini düzeltmek istiyorlardı. Japonya, şimdi Rusya'nın bir intikam savaşına gitmesinden korkuyordu. Çünkü, biliyordu ki, ikinci bir Rus,-Japon savaşında diğer Avrupa devletleri seyirci kalmayacaklardır. Onun için Rusya ile uzlaşmak ve bu olumsuz ihtimali ortadan kaldırmak istiyordu.

Rusya'ya gelince: Rus-Japon savaşının Rus dış politikası üzerindeki en ağırlıklı etkisi, Rusya'nın uzunca bir süre Uzak Doğu'dan koparak, dış politikasının ağırlığını Avrupa'ya ve özellikle Balkanlar'a yöneltmesidir. 1906 da Rusya'nın Dışişleri Bakanlığına gelen Iswolsky bu politikanın şampiyonu idi. Daha önce de gördüğümüz gibi, onun bütün derdi Rusya'nın Boğazlar'ı ele geçirmesi ve İstanbul'a yerleşmesiydi. Fakat bunun yapılabilmesi için Rusya'nın arkasında, yani Uzak Doğu'da rahat olması gerekirdi.

Diğer taraftan Rusya görmüştü ki Uzak Doğu'da uğradığı hezimet, tamamen İngiltere'nin eseri idi. Rus milliyetçilerine göre, Japonlar, sadece İngiltere'nin piyonlarıydı¹⁰⁹. O halde Uzak Doğu'da rahat edebilmek için, Rusya'nın önce İngiltere ile münasebetlerini düzeltmesi gerekirdi. Ayrıca, 1904 İngiliz-Fransız anlaşmasının imzasından sonra, Fransız-Rus ittifakının korunabilmesi için de, Rusya'nın İngiltere ile bir uzlaşma yoluna gitmesi gerekirdi. Fakat bütün bunların yapılabilmesi için, Rusya'nın önce Japonya ile münasebetlerini yeni bir düzene

¹⁰⁰ Seton-Watson, *adı geçen eser*, p. 215.

sokması gerekiyordu. İşte bu şartlara, Fransa'nın da aracılık çabaları eklenince, 28 Temmuz 1907 de Rus-Japon Anlaşması imzalandı. Buna göre, Uzak Doğu'da statüko devam ettirilecek ve Uzak Doğu'daki durumlarını tehdit edebilecek bir karışıklık çıkması halinde, taraflar birbirlerine danışacaklardı. Gizli, bir Ek Anlaşma ile de, Kore ve Güney Mançurya Japon, kuzey Mançurya ve Dış Moğolistan da Rus nüfuz alanı oluyordu. Yani Japonya Rusya'yı daha kuzeye itmekteydi.

Bu anlaşmadan bir ay sonra da, 31 Ağustos 1907 de, İran, Afganistan ve Tibet konusundaki İngiliz-Rus anlaşması imzalandı. Rusya arka bahçesine yeni bir düzen vererek Balkanlara dönüyordu.

C) İngiltere

Rus, Japon savaşından sonra İngiltere'nin Rusya'dan duyduğu endişe daha da arttı. Zira, Rusya, şimdi Uzak Doğu'dan Asya kıtasına dönebilir ve Hindistan için tehlike olabiliyordu. Bu bakımdan, İngiliz-Japon ittifakı İngiltere için önemini hâlâ korumaktaydı. Japonya da, demin belirttiğimiz gibi, Rusya'nın bir intikam savaşı çıkarmasından korktuğundan, onun da İngiltere'nin ittifakına ihtiyacı vardı. Bu sebeplerle 1902 İngiliz-Japon ittifakı, 12 Ağustos 1905 de yapılan bir antlaşma ile¹¹⁰ yenilendi. Bu sefer Hindistan da bu ittifakın çerçevesi içine sokuldu. İngiltere, Hindistan işini 1902 ittifakında da düşünmüştü; fakat sonradan vazgeçti. Japonya'yı ürkütmemek için. Yine birincisinden farklı olarak, 1905 Antlaşmasına göre, taraflardan birinin bir veya bir kaç devletin saldırısına uğraması halî öngörülüyor ve bu durumda da tarafların birbirlerine her türlü yardımı yapacağı belirtiliyordu.

Tabii bu yenilemenin ardından 1907 İngiliz -Rus anlaşması gelmekle, İngilterenin Hindistan bakımından endişeleri yok olduysa da, bu sefer Birleşik Amerika İngiliz-Japon ittifakına takıldı. Her ne kadar İngiliz-Japon ittifakı Doğu Asya'ya ait olup, bir Pasifik savaşını kapsamıyor idiyse de, Amerika, Filipinler bakımından Japonya'dan çekindiği için, bu ittifakı kendisine de yönelmiş saymaktaydı. Doğrusu İngiltere ile ittifakı, Japonya için manevî bir destek teşkil ediyordu. Bu sebeple, Amerika ittifakın sona erdirilmesini istediysen de, İngiltere buna yanaşmadı. Fakat Amerika'nın İsrarları karşısında, İngiltere, 1910 yılında Amerika ile bir hakem anlaşması imzaladı. Bunun özelliği, bu hakem anlaşmasının, Japonya ile çıkacak anlaşmazlıklarda da uygulanacak olmasıydı. Yani, Japonya yüzünden bir anlaşmazlık çıkarsa, İngiltere Japonya'nın yanında yer almayacak, fakat Amerika ile beraber hakeme gideceklerdi. Bunun üzerine İngiltere, Japonya'ya başvurup 1905 ittifakında değişiklik yapılmasını istedi. Jaaponya da, İngiltere'yi elinden büsbütün kaçırmamak için buna razı oldu ve 13 Temmuz 1911 de İngiltere ile Japonya arasında yapılan bir anlaşma ile, İngiliz-Japon

¹¹⁰ 8 maddelik antlaşmanın metni: Albin, *aym* eser, p. 482-484; Colliard, *adı geçen* eser, p. 434-136 .

ittifakının, İngiltere ile hakem anlaşması olan devletlere uygulanmaması kabul edildi. Başka bir deyişle, bir Amerika-Japonya çatışmasında, İngiliz-Japon ittifakı yürürlüğe girmeyecekti. İngiltere, yine Amerika'nın baskısı ile, Japonya ile ittifakına 1922 Washington Anlaşmaları ile son verecektir.

4. PORTSMOUTH'DAN SONRA RUSYA: 1905 İHTİLÂLİ

Rusya'nın 1904-1905 yenilgisi, içerde büyük bir patlamaya sebep oldu. Bu da *1905 İhtilâl!*dir¹¹¹

Esasında 1905 İhtilâli, Rusya'da uzun bir oluşumun sonucudur. Avrupa'da 1815 ten sonra ortaya çıkan liberal harekeüer, otoriter ve feodal bir siyasal ve ekonomik rejim içinde yaşayan, kapalı Rus toplumuna tam anlamı ile yansıyamamıştır. Bu ise ekonomik sorunlara kolaylıkla çözüm bulunmasını zorlamıştır ve toplumsal sıkıntıların günden güne yoğunlaşmasına, toplumsal gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Bu gerginlik içinde, bazı Rus aydınlarının ortaya attığı, teorik veya pratik çözümlerin uygulanmasını da zorlaştırmıştır. Kısacası, Rusya'nın, ekonomik yapıdan doğan ekonomik ve toplumsal sorunları, liberal düşüncüyü gölgelemiştir. Böylece Rusya'nın sorunu temelde "ekonomik" bir nitelik kazanmıştır.

Rusya, Korkunç İvan'danberi (IV. İvan, Ivan le Terrible, 1550-1584) tam bir otokrazi ile yönetilmekteydi. Otokratik iktidarın tek sahibi ve yetkilisi Çar'dı . Bu otokratik rejimin müesseseleri ise, son derece merkezileşmiş bir bürokrasi ile, Ordu ve Polis'ti. Bu üç unsur rejimin dayanaklarını teşkil ediyordu. Sosyal dayanaklar ise, Kilise ile, toprağın büyük kısmını elinde tutan asiller ve büyük toprak sahipleriydi. Halkın, siyasal rejim içinde hiç bir görevi olmayıp, en büyük görevi otokrasinin emirlerine uymaktı. Bu emirler ise, Ordu ve Polis ile Bürokrasi tarafından yürütülmekteydi. Siyasal ve sosyal düzenin dayanakları olan bu unsurlar, çikarlarını ve varlıklarını, bu otokrasinin varlığı ile özdeştirmişlerdi.

Fransız İhtilâli, rejimin ve düzenin bu katılığına rağmen, Rusya üzerinde de etkisiz kalmadı. Zira, Rus subay ve askerleri, Napolyon savaşları sırasında Avrupa'ya girmişler, hem Avrupa'nın durumunu ve hemde özellikle Napolyon'un Avrupa'ya getirdiği değişiklikleri görmüşlerdi. Bunlar ülkelerine dönerken, liberal fikirlerin ne olduğunu görmüşler ve bazı subaylar bu fikirlerden çok etkilenmişlerdi. Bu etkinin sonucu olarak, 1825 Aralık ayında I. Aleksandr'ın ölüp yerine I. Nikola'nın geçmesi üzerine, Saray'ın muhafız askerleri, subaylarının kışkırtması ile "Anayasa (Konstitutsiya) isteriz" diye bağırılmışlardır. Rivayete göre, askerler "Konstitutsiya" yi Çariçenin ismi sanmışlardır. Tabii, "Jandarma" lâkaplı I. Nikola, bu hareketi gayet sert bir şekilde baştırdı. Rusya'nın ilk liberal hareket denemesi, bu küçük hareket oldu.

¹¹¹ 1905 İhtilâli için bak.: Paul Milioukov, Ch.Seignobos et L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, Tome III, Paris, Ernest Leroux, 1933, p. 1085-1169; Seton-Watson, *The Decline of Imperial Russia*, p. 219-260.

Bundan sonra Rus aydınları, otokrasiye karşı girişilecek bir hareke ün ve aynı zamanda kurulacak düzenin temelini, köy'de (Mir) ve köylüde görmüşlerdir. Zira, topraksızlık ve açlık, Rus köylüsünün başlıca özelliği idi. Rus halkının beşte dördü tarımla geçiniyordu. Buna karşılık bütün toprakların dörtte biri işlenmekteydi¹¹². Tarım gayet ilkel araçlarla yapıldığından verim de düşüktü. Bununla beraber, Rus köylüsü içinde bir farklılaşma da vardı. *Kulak* denen bir kısım zengin köylü, her türlü üretim araçlarına sahip olduğu halde, köylünün büyük kısmı bu araçlardan yoksundu. Kulak'lar köylü nüfusun % 10 unu teşkil ettiği halde, toprağın % 35 ine sahip bulunuyordu. Fakir köylü, kulak'ların esiri durumuna gelmişti. İşletme araçlarından yoksun olması, onu Kulak'a başvurmaya mecbur bırakmış ve bu da fakir köylünün sömürülmesi sonucu vermiştir. Köylü borcunu ödeyebilmek için Kulak'ın hizmetine girmiştir. Bu ise Kulak'a, fakir köylüyü sömürmek için her türlü imkânı sağlamıştır. Böylece, *Bedniyak* denen gayet fakir bir köylü sınıfı ortaya çıkmıştır.

Kırım Savaşı'ndaki yenilgi, Çar'ı köylü sorunu üzerine eğilmeye şevketti. Bu yenilgi otokrasinin prestiji için ağır bir darbeydi. Daha önemlisi, köylünün alttan gelen ve henüz şekillenmemiş olan baskısı daha tehlikeli olabilirdi. Bu sebeple, gençliğinde liberal bir eğitüm görmüş olan ve 1855 de tahta geçen Çar II. Aleksandr, 5 Mart 1861 de *Kurtuluş Kanunu*'nu yayınladı. Bu gerçekte bir kanun değil, bir "manifesto" idi ve ilginçtir bu manifesto, Çar'ın asiller ve toprak sahiplerinden teşkil ettiği bir komisyon tarafından hazırlanmıştı¹¹³.

Bu kanun Rusya'nın tarihinde çok önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Zira, sosyal ve siyasal bir değişiklik getirdiği gibi, aşağıda belirteceğimiz üzere, yeni sistemin uygulamadaki başarısızlığı, fikir plânında çeşitli renkteki sosyalist hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, yerel yönetimlere serbesti verilmesi (zemstvo'ların kuruluşu), anayasacılık yolunda ilk adım telâkki edilmektedir.

"Kurtuluş" (Osvobojeniye, Emansipatsiya) ile "serf" lik kaldırılıyor ve köylü hürriyetine kavuşuyordu. Bu bakımdan Kurtuluş, bir insan hakları hareketi gibi de sayılabilir. Köylüye hürriyetin verilmesiyle de yetinilmeyip, hürriyetine kavuşan köylüye toprak da verildi. Fakat bu andan itibaren, kurulması düşünülen sistem, yıkılmaya başladı. Kanuna göre, zengin toprak sahiplerinin elindeki topraklardan bir kısmı köylüye dağıtılacaktı. Toprağın mülkiyeti yine toprak sahibine ait olarak kaldığından, köylüye işletme hakkı veriliyordu. Köylü bu işletme hakkının bedelini iki şekilde ödeyecekti. *Barşçiuu* sistemine göre, köylü aldığı toprağın işletme bedelini, her yıl bu toprak sahibinin toprağında belirli bir süre çalışarak

¹¹² Bu dönemde Rus köylüsünün ve tarımının ayrıntılı bir incelemesi için bak.: Peter. I. Lyashchenko, *A History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution*, (Rusça'dan çeviren: L.M. Herman), New York, Macmillan, 1949, p. 265-376.

¹¹³ Manifesto'nun getirdiği sistemin esasları için bak.: *aynı eser*, p. 376-397,

ödeyecekti. Bu süre erkekler için yılda 40 gün, kadınlar için de yılda 30 gündü. *Obrok* sistemine göre de, köylü aldığı toprağın karşılığını, her yıl toprak sahibine vereceği bir para ile ödeyecekti. Yalnız, toprağın mülkiyeti toprak sahibinde kaldığı için, hizmet veya para ile ödemeler ilelebed devam edecekti.

Diğer taraftan, toprağın dağıtılışı, asillerin ve zengin toprak sahiplerinin egemen olduğu komisyonlar tarafından yapıldığından, ödeme şartları gayet ağır olarak tesbit edildi. İkincisi, yine bu komisyonlar tarafından, köylüye kötü ve verimsiz topraklar dağıtıldı. Bir halde ki, bir süre sonra köylü gerek hizmet, gerek para borcunu ödeyemez hale düşünce, toprak sahibi ile yaptığı anlaşmalarla, eskisi gibi yine bir esir, *serf* durumuna düştü.

Bu ağır şartlar karşısında bir kısım köylü de, toprak almaktan vazgeçti. Bunlar sanayi işçisi oldular. Öte yandan, Kurtuluş Kanunu ile, zenginlerin ve asillerin evlerinde çalışan işçilerle, fabrikalarda ve madenlerde çalışan esirlere de hürriyet verilmişti. Böylece 4 milyon kadar topraksız bir kitle ortaya çıktı ki, bunlar daha sonra Rus proletaryasının temelini teşkil edecektir.

Kurtuluş Kanunu'nun veya Toprak Reformu'nun bu başarısızlığı iki sonuç verdi. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da sanayi gelişmesi de ortaya çıkmaya yani bir proletarya sınıfı ortaya çıkmaya başlamış ve bu yeni ve önemli sorunlar sanayi alanına da yansımaya başlamıştı. Toprak reformunun başarısızlığı da bu döneme rastlar. Yani sorunlar birbiri üstüne binmiştir.

ikinci olarak, toprak reformunun başarısızlığı, Rus aydınlarını, sorunu çözmek için, köylüye yönelmeye, köye gitmeye ve köylü ile direkt temas kurarak, onu aydınlatmaya yönelmiştir. *Halkçılık Hareketi*, veya *Naroduik Hareketi* veya *Naroduıçestvo* denen, esasında bu teorik hareket, bundan sonra bir dizi sosyalist fikir ve hareketleri de ortaya çıkarmış ve bunların en önemlisi de, 1895 de *Leuin* (Vladimir İlyiç Ulyanov) tarafından, *İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği* adlı örgüt olup, 1898 de bu örgüt, *Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi*'ne dönüşmüştür ki bu da *Solyetler Birliği Komünist Partisi*'nin başlangıcıdır.

Sanayideki işçi sınıfının sorunlarına gelince: 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da sanayileşme hamlelerine girişilmesi, fakir köylü kitlesinin yanında, bir de *İşçi Sınıfı*'m ortaya çıkardı. Sanayileşme fakir köylünün bir kısmını köyden şehire ve fabrikaya çekti. Bu suretle, fakir köylü, işçi sınıfının (proletarya) teşekülünde bir kasmak oldu. Çünkü fakir köylü, köyünden kaçmakla, durumunu düzeltilmiş değildi. Bu sefer şehirlerde, gayet kötü şartlar içinde yaşayan ve çalışan bir poleterya sınıfı ortaya çıkmaya başladı. Fabrikalarda çalışma saatleri, kadın, erkek ve çocuklar için 12-14 saatten aşağı değildi. Ücretler gayet düşüktü. Fabrika sahipleri ücretleri çok kereler mal olarak ödüyorlar ve verdikleri mallara da, piyasa fiyaundan çok daha yüksek fiyat uyguluyorlardı. Çalışma şartları sağlık bakımından da çok kötüydü. İşçiler, fabrikaların barakalarında, cins ve yaş far-

kına bakılmaksızın, bir arada yaşıyorlardı. Tabii bütün bu durumlar işçinin tepkisine sebep olmaktaydı. Onun içindir ki 1870-1880 lerde ayaklanma ve grevler oldu. Bunun sonucu, 1882 de, 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklandı. 1886 da da, ücretin mal olarak ödenmesi sistemi kaldırıldı. Lâkin, fabrika sahiplerinin baskısı üzerine, 1890 da bu tedbirler geri alındı. Bunun üzerine 1895-1898 de yeni bir grev dalgası oldu. Bu hareket, 1897 de, iş gününün 11 buçuk saat, gece işinin de 10 saat olarak sınırlanması sonucunu verdi. Ne var ki, bu tedbirlere rağmen işçilere tanınan haklar çok azdı.

Bu durum, ister istemez işçiler arasında bir sınıf bilincinin doğmasına sebep oldu. Lâkin, 1905 yılına gelinceye kadar, otokratik rejim, işçinin örgütlenmesine izin vermediği gibi, grevlere karşı da gayet sert tedbirler aldı. Tabii bu arada, Rusya'nın içindeki ve dışındaki Rus aydınlarının yürüttüğü sosyalist hareketler de giderek, hem yoğunluk ve hem de dinamizm kazanmaya ve dolayısıyla Rusya'nın içi de karışmaya başladı.

İşte Rusya, 1904-1905 Rus-Japon savaşına bu şartlar içinde girdi. Bunun yanında Rus endüstrisi, 1899-1903 yıllarında ağır bir kriz geçirdi. Bu Rus ekonomisi için ciddi bir sarsıntı oldu. 1903 yılından itibaren sarsıntı hafiflemeye başlarken, Rusya 1904 de savaşa girdi. Savaş yeni ekonomik sıkıntılar doğurdu. Köylülerin askere alınması tarımsal üretimi düşürdü ve gıda maddeleri sıkıntısına sebep oldu. Ham madde sıkıntısı ise Fabrikaların üretimini düşmesine ve dolayısıyla işsizliğe sebep oldu. Bu ise yeni bir sosyal rahatsızlık doğurdu. Halk başlangıçta savaşı desteklemişti. Lâkin muharebelerdeki yenilgilerin haberleri peşpeşe geldikçe halkın tepkisi de artmaya başladı. Ilımlısından aşırısına kadar bütün sosyalistler de ortalığını karıştırmaya ve halkı kışkırtmaya başladı. Bu atmosfer içinde, İçişleri Bakanı Pleve, 1904 Temmuzunda bir İhtilâci-Sosyalist tarafından öldürüldü. Yerine gelen yeni İçişleri Bakanı zayıf bir kişiydi. Halkı yatıştırmak için, "halkın güvenini" kendisine rehber edeceğini söyleyince, hürriyet ve demokrasi için bir takım ümitler doğdu. Tabii rejim bu ümitlere cevap veremeyince, tepkiler daha da arttı. 1904 yılı sonlarında işçi hareketleri başladı. *Sosyal Demokratlar* denen 1898 de kurulan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, işçi hareketlerini kışkırtmada aktif bir rol oynuyordu. Bu Parti, 1903 de Bolşevikler (çoğunluk grubu) ve *Menşevikler* (azınlık grubu) diye ikiye ayrılmış ve birbirleriyle rekabet içindeydiler. Fakat, aralarındaki farklılık metod'da olup, amaçta hiç bir farklılıkları yoktu. Bunların yanında *İhtilâci Sosyalistler* de aşırı sola dahildi.

1905 Ocak ayında Petersburg'da işçi grevleri başladı. İşçiler Çar'a bir dilekçe vermek için 22 Ocak 1905 günü Çar'ın kışlık sarayının önünde toplandılar. Pانیğe kapılan muhafızların ateş açması üzerine, çatışma çıktı ve yüzlerce kişi öldü veya yaralandı. Bu olaya, Pazar günü olduğu için *Kanlı Pazar* denmiştir ve 1905 ayaklanmasının başlangıcını teşkil etmiştir.

Kanlı Pazar'dan sonra önce Petersburg'da genel grevler başladı ve bu grevler giderek Rusya'nın diğer büyük şehirlerine de yayıldı. 1905 den önce, yılda ancak 43.000 işçi greve katılırken, 1905 Ocak ayında grevdeki işçilerin sayısı 440.000 ve bütün 1905 yılı için de greve katılan işçi sayısı 2.8 milyon bulacaktır¹¹⁴. Bu karışıklıklar içinde, Çar'ın amcası Grandük Sergey 17 Şubat 1905 günü yine bir İhtilâlcî Sosyalist tarafından öldürüldü. İşçi grevleri ile birlikte şimdi köylüler de harekete geçmiş ve hatta askerler arasında da huzursuzluk başlamıştı. Bu şartlar altında Çar 3 Martta yaptığı bir açıklamada, halk tarafından seçilecek bir Danışma Meclisi'nin kurulacağını açıkladı. Çar'a göre, bu Meclis'te, halktan en yetenekli insanlar bulunacaktı.

Çar'ın bu vadeleri ortalığı yatıştırmaktan çok uzaktı. Hatta Çar'ın bu vaadi üzerine, şimdi gerek köylüler, gerek işçiler örgütlenmeye ve sendikalar kurmaya başladılar. Sendikalar mantar gibi ortalığı kaplıyordu. Haziran ayında Odesa'daki grevler sırasında *Potyomkin* zırhlısında mürettebat isyan etti. Diğer gemiler bu ayaklanmayı bastırmaya teşebbüs edince, *Potyomkin* Romanya'nın Köstence limanına gitti ve orada teslim oldu. Yani huzursuzluk şimdi silâhlı kuvvetlere bulaşmaya başlamıştı.

işçileri Bakanı *Buiygin*'in başkanlığında bir heyet de Danışma Meclisi'nin yani "*Duma*"nın esaslarını belirlemeye çalışıyordu. Nihayet bu esaslar, bir Çarlık kararnamesi ile 19 Ağustos 1905 günü yayınlandı¹¹⁵. Bu kararname ile üç grup seçmen belirtiyordu: Asiller, Şehirliler ve Köylüler. Asiller ve şehirliler, milletvekillerini iki dereceli ve köylüler de üç dereceli seçimle seçeceklerdi. Şehirli seçmenlerin oy sahibi olabilmeleri için, "mülk" sahibi olma şartı getirilmişti. Bu ise, şehirlerde yaşayan bir çok Rus aydınım ve özellikle işçileri oy hakkından yoksun bırakıyordu. Tabii büyük tepkilere sebep oldu. Belirtilen esaslar radikalleri hiç memnun etmediği gibi, liberalleri dahi memnun etmedi. Yalnız, yine bu kararname ile üniversitelere özerklik verildiği için, üniversite binaları bütün ihtilâlciler için güvenli toplantı yerleri haline geldi.

Kararname'nin açıklanmasından ve "*Buiygin Duma'sı*" ilânından sonra, grevler artık Rusya'nın her tarafına yayıldı. 1905 Ekiminde Moskova ve Petersburg'da demiryolu işçileri greve gitti. Bu grevler de Urallara ve Kafkaslar'a kadar yayıldı. 26 Ekim 1905 de Petersburg'da "İşçi Delegeleri Sovyeti" kuruldu. Bu Sovyet'in (Heyet, Konsey demektir) liderleri arasında Trotzky (Lev Davidovich Bornstein) da bulunuyordu. Bu Sovyet'in 31 kişilik yürütme komitesinde Bolşevik, Menşevik ve İhtilâlcî Sosyalistlerden de 3 er temsilci bulunmaktaydı. Petersburg Sovyeti'nin arkasından Moskova Sovyeti kuruldu.

¹¹⁴ Lyashchenko, *aynı eser*, p. 662.

¹¹⁰ Bu esaslar için bak.: Seton-Watson, *adı geçen eser*, p. 222 .

Bu gelişmeler Çar'ı bir ileri adım daha atmaya zorladı. 30 Ekim 1905 de yayınladığı bir beyanname (manifesto) ile, anayasa niteliğinde bazı ilkeler ilân etti. *Ekim Manifestosu* denen bu belge ile, *Devlet Konseyi* ve Dımdımdan meydana gelen iki meclisli bir parlâmento kurulacaktı. Devlet Konseyi, Senato niteliğinde ve 196 üyeli olup üyelerinin yarısını Çar tayin edecekti. Diğer yarısını da kilise, eyalet meclisleri gibi kurumlar seçecekti. *Duma* üyelerinin seçimi tek dereceli olmakla beraber, seçmen olabilmek için, ya bir gayrimenkule sahip olmak veya emlak veya gelir vergisi vermek gerekiyordu. Seçim bölgeleri konusu ise bir hayli karmaşıktı¹¹⁶. *Duma*'nın yetkileri ise son derece kısıtlıydı. Bakanları Çar tayin ediyor ve hükümet ve bakanlar Çar'a karşı sorumluydular. *Duma*'nın hükümet veya bakanları düşürme yetkisi yoktu. *Duma* üyeleri ancak hükümete soru yöneltebileceklerdi. Hele bütçe üzerinde *Duma*'nın hiç bir yetkisi mevcut değildi.

Seçimlere pek çok parti kaüldü. Bunların en kuvvetlisi *Anayasacı Demokratlar* veya kısa adı ile "Cadet"lerdi. Partiler içinde en liberal olanı buydu. *Duma*'ya 179 milletvekili ile girdi. Cadet'lerin sağında ise "Octobrist" denen *Ekimci Parti* vardı. Ekim manifestosunu benimsediği için bu adı almıştı. *Duma*'ya 17 milletvekilli ile girdi. Ekimci Parti'nin sağında da, yani sağın en ucunda da Sağcı Gruplar yer almaktaydı ki, bunların en güçlüsü de *Monarşisi Parti* idi. Koyu Çar taraftarı ve demokrasi aleyhtarı idi. Bu parti *Duma*'ya 15 milletvekili ile girdi. Aşırı solda ise iki parti bulunuyordu: *İhtilâlcî Sosyalistler* ve *Sosyal Demokratlar*. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sosyal Demokratlar da *Bolşevikler* ve *Meuşevikler* diye iki ayrı gruptu. *İhtilâlcî Sosyalistler* 94 ve *Sosyal Demokratlar* da 18 milletvekilliği kazandılar.

1905 İhtilâli Rusya'ya Meşrutî Monarşiyi getirmemiş olsa da, bu ihtilâlin sonunda demokrasi yolunda önemli bir adım atıldığı bir gerçektir. Fakat, aynı şekilde, sol hareketlerin de özellikle *Duma* vasıtasile bir dinamizm kazandığı da inkâr edilemez. Nitekim *Duma*'nın kısa ömrünü belirleyen de bu sol hareket oldu.

Çar II. Nikola, gerek Bulygin *Duma*'sı olayında, gerek Ekim Manifestosunda, isteyerek ve gönüllü hareket etmemişti. Bir yandan liberal reformları başlatmış olmakla öğünürken, 1905 yazında da Muhafazakârlardan Kont Bobrinski'ye "Yalnız geçmiş geleneklerinin kutsallığını koruyabilen devletler kuvvetlidir" diyordu¹¹⁷. *Duma* açıldıktan sonra da, Ekim Manifestosu'nun yayınlamış olmakla, babasına (III. Aleksandr) karşı vaadini ve bir otokrat olarak görevlerini yerine getirmediği inancına kapılmaya başlamıştı¹¹⁸. Bu sebeple 1906 Mayısında İçişleri ve biraz sonra da Başbakanlığa getirdiği Stolypin, 1905 ayaklanmalarının suçlula-

¹¹⁶ Bak.: Seton-Watson, *aynı eser*, p. 245-246.

¹¹⁷ Seton-Watson, *aynı eser*, p. 222.

¹¹⁸ *aynı eser*, p. 250.

rina karşı sert ve yoğun kovuşturmayaya girişti. Zaten 1905 de Saratov valisi iken, köylü ayaklanmalarını basürması dolayısıyla Çar'ın dikkatini çekmişti. Bu kotoış-turmalarla beraber, Stolypin yoğun bir anti-Semitizm faaliyeti içine de girdi. Bu ise Stolypin ile Duma'nın münasebetlerini gerginleştirmeye başladı. İşte tam bu sırada, yani Stolypin'in başbakanlığı sırasında, 1906 Temmuzunda hükümet, tarım politikası konusunda bir demeç yayınladı. Buna göre, Sibirya'ya kendi isteğile göç edenlere, oralandaki devlet toprakları dağıılacak ve ayrıca kredi de verilecekti. Fakat özel mülkiyete hiç bir şekilde dokunulmayacakü. Bu demeç, Duma'nın eğilimlerine ters düşüyordu. Bu sebeple, Duma yayınladığı cevabî demeçte, toprak sorununun Duma'nın işbirliği olmadan çözümlenemeyeceğini ve bu konuda Duma'nın hazırlıyacağı bir tasarının beklenmesini istedi. Duma'nın bu tutumu Hükümeti sınırlendirdi ve Çar, Başbakanlığa Stolypin'i getirdi. Stolypin'in ilk işi, 22 Temmuz 1906 günü Duma'nın toplandığı sarayı askerle işgal ettirmek oldu. Bunun üzerine Cadet'ler ve sol milletvekilleri Finlandiya'ya kaçular. Rusya'nın iç durumu yeniden karıştı. Kronstadt deniz üssünde askerler ayaklandı. 25 Ağustosta İhtilâlcı Sosyalistler Stolypin'e karşı bir suikast düzenlediler. Stolypin'in evinde düzenlenen bu bombalı suikastte kendisine bir şey olmadı; fakat 27 kişi öldü ve kendi kızı da yaralandı. Bunun üzerine Stolypin sıkıyönetim mahkemeleri kurdu. Sosyal Demokratlar da dahil bütün aşırı solun liderleri yurt dışına kaçmışü. Stolypin, kalan politikacılarla Duma'yı devam ettirmek istediyse de, bunlarla anlaşamadı. Tam bu sırada Haziran 1907 de Sosyal Demokratların Çar'a karşı bir suikast düzenledikleri ortaya çıktı. Bunun üzerine 16 Haziran 1907 de Duma feshedildi. 1905 İhtilâli de bu suretle sona erdi. Tabî etkisi 1917 ye kadar eksilmeden devam edecektir.

5. PORTSMOUTH'DAN SONRA ÇİN: MANÇU'LARIN SONU

Japonya'nın Rusya karşısındaki zaferi bütün Asya'da derin yankılar uyandırdı. 1905-1908 yılları arasında Hindistan'da ve güney-doğu Asya'da bir çok ayaklanmalar çıkı. Bu ayaklanmalar hep Japonya'dan örnek almaktaydılar. Fakat İngiltere ve Fransa bu ayaklanmaları bastırdılar. Japon zaferinin Çin'deki etki ve tepkisi çok derin oldu ve Mançu hanedanının yıkılması ve Çin'de Cumhuriyet'in kurulması sonucunu verdi.

Çin'deki yabancı sömürsünün, Taypingler ayaklanması, Boxer'ler ayaklanması gibi tepkilere sebep olduğunu daha önce açıklamıştık., Hatta bu arada bir 100 günlük Reform döneminden de söz etmişitık. Fakat, gerek ayaklanmaların ve yabancı düşmanlığının, gerek dağınık bir şekilde girişilen reform hareketlerinin hiç bir olumlu ve sistematik bir sonuç vermediğini de görmüştük.

Rusjapon Savaşından sonra, Çin'in otokrat İmparatoriçesi de Japonya'nın gerçekleştirdiği başarıdan etkilenerek, o da bazı reformlara girişti. Japonya'nın Rusya karşısındaki başarısı, Çin'de Bau teknik ve bilimine karşı bir ilgi uyandırdı

ve dışarıya öğrenci gönderilmeye başlandı. Bundan sonra Ordu ele alındı. Shimonoşeki'ye gelinceye kadar Çin'in muntazam bir ordusu yoktu. 1901 den itibaren Ordu konusu da ele alındı ve özellikle 1906 dan itibaren bu konudaki çalışmalar hızlandırıldı. Bu tarihte, ilk defa olarak Harbiye Bakanlığı kuruldu ve 36 tümenlik düzenli bir silâhlı kuvvetin hazırlanması için plânlar yapıldı. Bundan sonra merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek için yönetimde reformlar yapılmaya başlandı. Bu arada devlet memurlarının yetiştirilme sistemi, klâsik Çin kültüründen ayrıldı.

İmparatoriçe Tz'u Hsi bu reformalara girişirken, her zaman olduğu gibi, Çin halkı tarafından, bu yapılanlar hoş karşılanmadı. Esasan halk Mançuları sevmiyordu. Mançular, Çin halkı için bir yabancı idi. Çünkü Mançular aslen Mançuryalıydı. İkinci olarak, Tz'u Hsi bu reformlara girişirken, belirli bir felsefe ve sisteme göre hareket etmeyip, dağınık bir şekilde reform yapıyordu. Üçüncü olarak, reformlardan çıkarları zarar görenler de, bu reformlara cephe aldılar.

Durum bu şekilde iken, İmparatoriçe Tz'u Hsi 1908 Kasımında öldü. Yerine 3 yaşında bir çocuk geçti. Bunun üzerinedir ki, Dr. Sun Yat-sen liderliğinde gerçek aydınlar ihtilâli başladı.

Dr. Sun Yat-sen'in 1895 de Canton'da bir ihtilâl hareketine başvurduğunu, fakat başaramayıp yurt dışına kaçtığını daha önce açıklamıştık. Dr. Sun, Çin'den ayrıldıktan sonra İngiltere ve Amerika'ya gitmiş ve sonra da, 1899 da, Japonya'ya yerleşmişti. Siyasal ve sosyal doktrinini İngiltere ve Amerika'da bulunduğu sırada geliştirmişti. Bu doktrin Çin için üç temel unsuru, *Cumhuriyet*, *Demokrasi* ve *Sosyalizm* 'di. İngiltere ve Amerika'da bulunduğu sırada, Montesquieu'yü, meşhur anarşistlerden Bakounine'i ve Kari Marx'ı okumuştı. Dr. Sun, Çin açısından özellikle toprak sorunu üzerinde duruyordu. Toprak köylüye eşit şekilde paylaşılmalıydı. Çin'in bir "Aydınlar Hükümeti"ne ihtiyacı vardı.

Dr. Sun, Japonya'da iken 1905 yılında "Kutsal Lig" adı ile ihtilâlciler bir grup meydana getirdi ki, bu örgüt sonra Kuomintang (Kuo-min-tang: Millî Halk Partisi) Partisinin çekirdeğini teşkil etmiştir. Bu sırada, Çin'den kaçan bir çok reformcular da Tokyo'da toplanmış bulunuyordu. Dr. Sun, Çin'deki rejime karşı propaganda faaliyetlerini üç istikamette yürütmüştür. Birincisi, Çin'deki aydınlar arasında fikirlerini yaymaya çalışmıştır. 1906, 1907 ve 1910 da, Çin'de ortaya çıkan, dağınık da olsa bir takım hareket ve kaynaşmalar, Dr. Sun ve arkadaşlarının kıskırtması ile meydana gelmişti. Dr. Sun, ikinci olarak Çin dışında yaşayan Çinliler arasında aktif olmaya çalışmıştır. Üçüncüsü de, Çin dışında okuyan Çinli öğrencilere ulaşmak ve onları etkilemek için uğraşmıştır¹¹⁹.

¹¹⁹ Vineacke, *adı geçen eser*, p. 216 *

1907 yılındaki ayaklanma güney Çin'de patlak verdi ve bir kaç eyalete birden yayıldı. Fakat hükümet bu ayaklanmayı bastırdı. 1910 yılında ürünün kötü olması dolayısıyla yine güneyde, Hunan eyaletinde karşılıklar çıktı. Aydınlar reform istediler. Onun üzerine İmparator Naibi, 1910 Ekiminde, 1913 yılında bir parlâmentonun kurulması için hazırlıklar yapılacağını söyleyince durum sâkinleşti.

Fakat 1911 Mayısında hükümetin, Çin şirketlerine ait demiryollarını devletleştirmek istemesi üzerine, yeni ayaklanmalar patlak verdi. Dr. Sun'un liderliğindeki Kuomintang Partisi, ayaklanmaların yönetimini eline aldı. Ayaklanmalar Yang-tze nehri güneyindeki bütün eyaletlere yayıldı. Bu tam bir ihtilâldi. Bu eyaletlerin temsilcileri 1911 Ekiminde Wuchang'da toplanarak, Cumhuriyet ilân ettiler ve "geçici anayasa" niteliğinde olmak üzere de bir pakt imza ettiler. Bu sırada Shanghai'da da bir askerî hükümet kurulmuştu. Amerika'da bulunan Dr. Sun hemen Çin'e geldi ve Aralık ayı sonunda da geçici hükümetin başkanı oldu. Bu duruma karşı koyamayan Çin hükümeti de, 1912 Şubatında Mançu hanedanının hükümdarlığının sona erdiğini ilân etti. Bu suretle Çin'de Cumhuriyet rejimi başlamış oluyordu.

15 Mart 1912 de, bir Kurucu Meclis Çin için bir anayasa kabul etti. Siyasal sistem, Birleşik Amerika ve Avrupa devletlerinin parlamter sistemlerinden esinlenen karma bir sistemdi. Oy hakkı sınırlıydı. Oy verebilmek için ya 500 Çin doları değerinde toprağa sahip olmak, veya yılda en az 2 dolar doğrudan doğruya vergi ödemek gerekiyordu. Yahut da, bunun yerine, ilkokul mezunu olmak da yeterliydi. Millî Konsey, yani parlâmento, her eyaletten seçilmiş 5 temsilciden mürekkepti. Cumhurbaşkanı Millî Konsey seçecekti.

İlginç bir gelişme olarak, Millî Konsey, Cumhurbaşkanlığına, Dr. Sun Yat-sen'i değil, İmparatorluk ordusunda da hizmet etmiş olan ve Mançu ailesinin son başbakanı bulunan General *Yüan Shih-k'ai*'yi seçti. Bunun sebebi anlaşılammıştır.

Yüan Shih-k'ai, 1914 yılında parlâmentoyu feshedip kendi diktatörlüğünü kurdu ve 1915 de de İmparatorluğunu ilân etti. 1916 da ölünce, Çin'de tekrar Cumhuriyet ilân edildi.

Sun Yat-sen'e gelince; o da iktidar mücadelesine devam etti. 1921 de Canton'da ayrı bir hükümet kurdu ve 1924 ten itibaren de Sovyet Rusya'dan yardım almaya başladı. Bu, komünistlerin Çin'e gelmesinin de başlangıcı olmuştur. Dr. Sun, 1925 yılında ölünce, yerine, bacanağı General Chiang Kai-shek mücadeleye devam ile iktidarı ele geçirdi. Fakat bu sefer komünistlerle Chiang Kai-shek'in arası açıldı ki, bu mücadele de 1949 a kadar sürdü ve bu tarihte, komünistler iktidarı ele alarak, 1 Ekim 1949 da Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilân ettiler.

KAYNAKLAR

(Kitabın yazımında kullanılan kaynaklardır)

BELGELER:

ALBIN, PIERRE; *Les Grands Traités Politiques*, Paris, Félix Alcan, 1925

CELRCQ, M. DE; *Recueil des Traités de la France*, 9 Cilt, Paris, Amyot, 1864-1868

COLLIARD, CLAUDE-ALBERT; *Droit International et Histoire Diplomatique (Documents Choisis)*, Paris, Domat-Monchrestien, 1950

ERİM, NİHAT; *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt I : *Osmanlı imparatorluğu Anlaşmaları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1953

HEFFNER, RICHARD D.: *A Documentary History of the United States*, New York, The New American Library, 1952

HUREWITZ, J.C.: *The Middle East and North Africa in World Politics-A Documentary Record*, Vol. I: 1535-1914, New haven and London, Yale University Press, 1975

KİLİ, SUNA VE ŞEREF GÖZÜBLJYLTK: *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985

Mecmua-i Muahedat, Cilt 1: İstanbul, Hakikat Matbaası, 1294; Cilt 2: İstanbul, Hakikat Matbaası, 1294; Cilt 3, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1297; Cilt 4: İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298; Cilt 5: İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1298.

NORADOUNGHIAN, GABRIEL EFFENDİ; , *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, 4 Cilt, Paris, Leipzig, Neuchâtel, 1899-1903

Ottoman Archives,, *Yıldız Collection-The Armenian Question*, İstanbul, Tarihî Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, ilk 3 ilt, 1989. (Tamamı 15 cilt olacaktır)

PRIS RAM, ALFRED FRANCIS: *Les Traités Politiques Secrets de l'Autriche-Hongrie*, Tome I: *Le Secret de la Triple Alliance*, Paris, Alfred Costes, 1923

TESTA BARON DE: *Recueil des Traités de la Porte Ottomane*, 11 Cilt, Paris, Amyot, 1864-1911

TUNAYA, TARIK Z.: *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul, 1952

TUNAYA, TARIK ZAFER: *Türkiye'de Siyasî Partiler*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, Cilt I, 1984; Cilt II-1986

United States Relations With China, Washington, Government Printing Office, 1949

VIORST, MİLTON: *The Great Documents of Western Civilization*, Philadelphia, Chilton Book Co., 1967 (3rd Prinüing)

ANILAR:

Abdülhamid'in Hâtıra Defteri, İstanbul, Selek Yayınları, 1960

BISMARCK, OTTO VON: *Düşünceler ve Hâüralar* (Çeviren: Nijad Akipek), Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, 1952, 3 Cilt.

BÜLOW, *Mémoires de Chancelier Prince de Bülow*, Tome I: 1897-1902, Paris, Plon, 1931. (dip notlarında *von Bülow*, *Mémoires* şeklinde zikredilmiştir)

GIÖLİTTİ, GIOVANNİ: *Mémoires de Ma Vie*, Paris, Plon, 1923

GREY, *Mémoires de Edward Grey (Vicomte Fallodon)*, Paris, Payot, 1927

GUÉCHOFF, J.E.: *La Genèse de la Guerre Mondiale-La Débâcle de l'Alliance Balkanique*, Berne, Librairie Académique, 1919. (Dip notlarında *La Débâcle de l'Alliance Balkanique* diye zikredilmiştir.)

LAS CASES, COMTE DE: *Mémorial De Sainte-Hélène*, 9 cilt, Paris, 1823-1824

POINCARÉ, RAYMOND; *Le Lendemain d'Agadir*, Paris, Plon, 1926

POINCARÉ, RAYMOND; *Les Balkans en Feu*, Paris, Plon, 1926.

SALAHİ, MEHMED; *Girid Meselesi 1866-1869* (Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Münir Aktepe), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayını, 1967.

SAZANOV, G.: *Les Années Fatales-Souvenirs de S. Sazanov*, Paris, Plon, 1927

TAUBE, BARON DE; *La Politique Russe d'Avant-Guerre et la Fin de l'Empire des Tsars, 1904-1917 (Mémoires du Baron de Taube)*, Paris, Ernest Leroux, 1928. (Dip notlarında *Baron de Taube*, *Mémoires* şeklinde zikredilmiştir.)

TÜRKGELDİ, ALİ FUAT; *Görüp İştittiklerim*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1984 (3. Baskı)

GENEL ESERLER:

AKŞİN- SİNA; *31 Mart Olayı*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1970

ALSAN, ZEKİ MESUD; *Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm*, Ankara, Hukuk Fakültesi Yayını, 1949

ALTUNDAĞ, ŞİNASI; *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi, 1831-1841* (Dip notlarında *Mısır Meselesi* diye zikredilmiştir.)

- ARAMIAN, SARKIS; *The Armenian Community*, New York, Philosophical Library, 1955
- ARTZ, FREDERICK B.; *Reaction and Revolution, 1814-1832*, New York, Harper, 1950, (9th Printing)
- AYDIN, MAHİR; *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayın, 1992
- BAİLEY, THOMAS A.; *A Diplomatic History of American People*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1955
- BAİNVİLLE, JACQUES; *Fransa Tarihi* (Çeviren: Hüseyin Cahit Yalcın), İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1938, 2 Cilt.
- BAİNVİLLE, JACQUES; *Napoléon*, Paris, Arthème Fayard, 1946
- BALLOT-JULES; *Histoire de l'Insurrection Crétoise*, Paris, L. Dentu, 1868
- BAYUR, YUSUF HİKMET; *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt 1, Kasım 1 ve 2 (1983, 3 Baskı), Cilt 2, Kısım 1 ve 2 (1983, 2. Baskı). Tamamı 10 kitap.
- BELOFF, MAX; *The Debate on the American Revolution, 1761-1783*, London, Niholas Kay, 1949
- BEMİS, SAMUEL FLAGG; *A Diplomatic History of the United States*, New York, Henry Holt and Co., 1942. (Revised edition)
- BOURGEOİS, EMİLE; *Manuel Historique de Politique Etrangères*, Paris, Librairie Eugène Belin, 1915, (3 Cilt)
- BULWER, SİR HENRY LYTTON; *Essai sur Talleyrand* (Traduit de l'Anglais par M. Georges Perrot), Paris, C. Reinwald, 1868
- CAHUET, ALBERİC; *La Question d'Orient dans l'Histoire Contemporaine, 1821-1905*, Paris, Dujarric et Cie., 1905
- The Cambridge Modern History*, Vol. X.: *The Restoration*, London, Cambridge University Press, 1934
- Vol. VII: *The United States*, Cambridge University Press, 1934
- CHATEAUBRIAND; *Napoléon*, Paris, Egloff, 1949
- CHİEN-NUNG, Lİ; *The Political History of China, 1840-1928*, New York, D. Van Nostrand, 1956
- CHOUBLIER, MAX; *La Question d'Orient depuis Le Traité de Berlin*, Paris, Arthur Rousseau, 1897
- CLYDE, PAULHİBBERT; *The Far East*, New York, Prentice Hall, 1955 (4th printing, revised)
- CONSTANTINI, PİERRE; *La Grande Pensée de Napoléon: l'Europe Unie*; Paris, Editons Baudinière, 1940

- ÇAYCI, ABDURRAHMAN; *La Question Tunisienne et la Politique Ottomane, 1881-1913*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992
- GANEM, HALİL; *Les Sultan Ottomans*, 2 Cilt, Paris, A. Chevalia-Marisq et Cie., 1901-1902
- DEBİDOUR, A.; *Histoire Diplomatique de L'Europe*, Tome I: *La Sainte Alliance.*, Paris, Félix Alcan, 1891; (Dip Notlarında *La Sainte Alliance* diye zikredilmiştir); Tome II: *La Révolution*, Paris, Félix Alcan, 1891. (Dip notlarında *La Révolution* diye zikredilmiştir.
- DEBİDOUR, A.; *Histoire Diplomatique de l'Europe*, Première Partie: *La Paix Armée, 1878-1904*, Paris, Félix Alcan, 1917 (Dip notlarında *La Paix Armée* şeklinde zikredilmiştir); Seconde Partie: *Vers la Grande Guerre, 1904-1916*, Paris, Félix Alan, 1920 (Dip notlarında *Vers la Grande Guerre* şeklinde zikredilmiştir)
- DRIAULT, EDOUARD; *La Question d'Orient-Depuis ses Origines jusqu'à la Paix de Sèvres*, Paris, Félix Alcan, 1921
- Encyclopédie de l'Amérique Latine*, Paris, Presses Universitaires de France, 1954
- ENGELHARDT, ED., *La Turquie et le Tanzimat*, Tome I, Paris, A. Cotillon, 1882
- ESATLI, MUSTAFA RAGIP; *İttihad ve Terakki*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1975
- ESMER, AHMET ŞÜKRÜ, *Siyasî Tarih*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1944
- FAY, SİDNEY BRADSHAW; *Les Origines de la Guerre Mondiale* (Traduit de l'Anglais par Charles Jacob), Tome I, Paris, Les Editions Rieder, 1930. (Dip notlarında *Les Origines...* Şeklinde zikredilmiştir)
- GOOCH, G.P.; *Before the War-Studies in Diplomacy*, London, Longmans, Green and Co., 1938, 2 Cilt.
- GOURDON, EDOUARD; *Histoire du Congrès de Paris*, Paris, Nouvelle, 1857
- GOWEN, HERBERT H.; *Histoire du Japon*, Paris, Payot, 1933
- GÜRÜN, KÂMURAN; *Ermeni Dosyası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983
- HAUSER, HENRİ (ED.); *Histoire Diplomatique de l'Europe, 1871-1914*, 2 Cilt, Paris, Presses Universitaires de France, 1929
- HEADLAM-MORLEY, Sir James; *Studies in Diplomacy*, London, Methuen, 1930
- HELMREICH, ERNST CHRISTIAN; *The Diplomacy of Balkan Wars, 1912-1913*, Cambridge, Harvad University Press, 1938
- IMMANUEL, LIEUTENANT-COLONEL; *La Guerre des Balkans de 1912*, Paris, Henri Charles-Lavauzelle, 1913
- IORGA, N.; *Histoire des Etats Balcaniques jusqu'à 1924*, Paris, Librairie Universitaire, 1925

- İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL; *Osmanlı Deminde Son Sadrazamlar*, Cüz 1-4, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940
- JONES, TOM B., AND W. DONALD BEATTY; *An Introduction to Hispanic American History*, New York, Harper, 1950
- KARAL, ENVER ZİYA; *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802*, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1938
- KARAL, ENVER ZİYA; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt V, 1983 (4. Baskı), Cilt VI, 1983 (3. Baskı); Cilt VII, 1983 (3. Baskı), Cilt VIII, 1983 (2. Baskı)
- KAYNAR, ORD. PROF. REŞAT; *Mustafa Reşit Paşa Ve Tanzimat*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991 (3. Baskı)
- KENNAN, GEORGE F.; *American Diplomacy, 1900-1950*, University of Chicago Press, 1951
- KOHN, HANS; *Panslavizm, Its History And Ideology*, New York, Random House, Vintage Russian Library, 1960 (2nd Ed.-Revised)
- KURAN, AHMED BEDEVİ, *İnkılâp Tarihimiz Ve İttihad Ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948
- KURAN, AHMED BEDEVİ; *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956
- KURAN, ERCÜMEND; *Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1957
- KURAT, AKDES NİMET; *Panslavizm*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI. Cild, Haziran-Aralık 1953, Sayı 2-4, s. 241-278 den ayrı bası.
- KURAT, AKDES NİMET; *Türkiye ve Rusya, 1789-1919*, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, 1970
- LARMEROUX, JEAN; *La Politique Extérieure de l'Autriche-Hongrie, 1875-1914*, Tome I: *Le Marche vers l'Orient*, Paris, Plon, 1918
- LAVISSE, ERNEST, ET ALFRED RAMBAUD; *Histoire Générale*, Paris, Armand Colin, 1898, Tome X: *Les Monarchies Constitutionnelles*, Tome XI: *Révolutions et Guerres Nationales, 1848-1870*.
- LEFEBVRE, GEORGER; *Napoléon*, Paris, Félix Alcan, 1935
- LEVI, WERNER; *Modern China's Foreign Policy*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1953
- LUDWIG, EMİLE; *Napoléon* Paris, Payot, 1947
- LYASHCHENKO, PETER I. ; *History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution*, New York, Macmillan, 1949

- MAHMUD CELALEDDİN PAŞA,: *Mir'ât-ı Hakikat* (Hazırlayan : Doç. Dr. İsmet Miroğlu), İstanbul, Berekât Yayınevi 1983
- MANDELSTAM, ANDRÉ; *La Politique Russe d'Accès à la Méditerrané au XXe Siècle*, Paris, Rucueil Sirey, Académie Droit International , Recueil des Cours, 1934/1, p. 603-798.
- MARDİN, ŞERİF; *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlan, 1964
- MAUROIS, ANDRÉ; *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi* (Çeviren : Fuat Gökbudak), Cilt I, İstanbul 1945
- MAZICI, NURŞEN; *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni-1878-1918*, İstanbul, 1987
- MILIOUKOV, PAUL; CH. SEINOBOS ET L.EISENMANN; *Histoire de Russie*, 3 Cilt, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1933
- MUSTAFA NURİ PAŞA; *Netayic ül-Vukuat* (Sadeleştiren : Prof. Dr. Neşet Çağatay), Cilt III-IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1980
- NEVINS, ALLAN, and HENRY STEELE COMMAGER; *The Pocket History of the United States*, New York, Pocket Books Inc., 1945 (7th Printing)
- NORRIS, RICHARD B. (Ed), *Encyclopedia of American History*, New York, Harper, 1953
- OKANDAN, RECAI GALİP; *Âmme Hukukumuzun Anahatları*, 1. Kitap, İstanbul, Hukuk Fakültesi Yayını, 1971
- PINNOW, HERMANN; *Almanya Tarihi* (Çeviren : Fehmi Baldaş), İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940, 2 Cilt.
- PRATT, FLETCHER; *A Short History of Civil War*, New York, Pocket Books İne., 1953 (3rd Printing)
- RENOUVIN, PIERRE; *La Quesüon d' Extrême Orient, 1840-1940*, Paris, Hachette, 1946
- RENOUVIN, PIERRE; *Histoire des Relations Internationales*, Paris, Hachette, Tome IV, 1945; Tome V, 1954; Tome VI, 1955.
- RENOUVIN, PIERRE; *La Politique Extérieure de la IIIème République de 1871 à 1904*, Paris, Cours de Sorbonne (Tarihsiz)
- RIDPATH, JOHN CLARK; *History of The United States*, New York, American Book Co., 1911 (1874 baskısının gözden geçirilmiş nüshası), 4 Cilt
- ROBINSON, RONALD, and JOHN GALLAGHER; *Africa and the Victorians*, New York, Macmillan, 1967
- SAVELLI, A.; *Histoire d'Italie*, Paris, Payot, 1936

- SEIGNOBOS, CHARLES; *Histoire Contemporaine depuis 1815*, Paris, Arman Colin, 1908
- SETON-WATSON, HUGH; *The Decline of Imperial Russia, 1855-1914*, New York, Praeger, 1960 (4th Printing)
- SFORZA, COMTE CARLO; *L'Italie Contemporaine*, Paris, La Nouvelle Edition, 1948
- STAVRIANOS, L.S.; *The Balkans since 1453*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1961 (3rd Printing)
- STEİGER, C.NYE; *A History of the Far East*, Boston, Ginn and Co., 1944
- SUMNER, B.H.; *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Oxford at the Clarendon Press, 1937
- ŞİMŞİR, BİLÂL; *Ege Sorunu-Aegean Question*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt I:1912-1913, (1876); Cilt II: 1913-19114 (1982).
- Tanzimat*; Cilt I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940
150. Yılında *Tanzimat*, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992
- TAYLOR, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, London, Clarendon Press, 1954
- TEMPERLEY, HAROLD; *The Crimea*, London, Longmans, Green and Co., 1936
- THIERS, M.A.; *Histoire de la Révolution Française*, Paris, Fume et Cie., 1846 (14 ème Edition), 10 Cilt
- TUKİN, CEMAL; *Osmanlı imparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1947 (Dip notlarında *Boğazlar Meselesi* şeklinde zikredilmiştir).
- TÜRKGELDİ, ALİ FUAD; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Yayma Hazırlayan: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1957. 2 Cilt.
- URAS, ESAT; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, Yeni Matbaa, 1950.
- UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI; *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983 (4. Baskı).
- VAUSSARD, MAURİCE; *Histoire de l'Italie Contemporaine, 1870-1946*, Paris, Hachette, 1950
- VERMEİL, M. EDMOND; *L'Empire Allemand, 1871-1900*, Paris, E. de Bocard, 1926
- VINAKE, HAROLD M.; *A History of the Ear East in Modern Times*, New York, Appleton-Century-Crofts, 1950

- WEBER, GEORGES; *Histoire Contemporaine, 1830-1872*, Paris, A. Lacroix. 1875, 3 Cilt.
- WEBSTER, SİR CHARLES; *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841*, London, G. Beeil and sons, 1951, Vol. 1 (Dip nodannda *Palmerston* şeklinde zikredilmiştir.
- WEİL, GEORGES; *L'Éveil Des Nationalités Et Le Mouvement Libéral, 1815-1848*, Paris, Felix Alan, 1930
- WELLS, H.G.; *Esquisse de l'Histoire Universelle*, Paris, Payot, 1948
- YENİAY, İ. HAKKI; *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, İktisat Fakültesi yayını, No. 150, 1964

DİZİN

- A -

Abdülaziz: Tahta çıkması, 270; — ve Girid Sorunu, 283; Paris siyareti (1867), 320; Tahttan indirilmesi, 504.

Abdülhamid II: Tahta çıkması, 512; Mısır Hıdiv'i İsmail Paşa'nın azli, 409; — ve Mısır Sorunu, 410, 414; Bağdat Demiryolu, 434; Mithat Paşa'vı tutuklatması, 514; Meclis-i Mebusan'ı kapatması, 521; Yunanistan'ın toprak istekleri ve —, 545; Doğu Rumeli Nizamnamesi (1879), 547; Doğu Rumeli tarizi, 550; Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesi ve —, 551; Girid statüsünü değiştirmesi (1889), 559; Rumeli Vilâyetleri Nizamnamesi, 585; Makedonya Sorunu ve —, 589; — ve Jön Türk Hareketi, 592; Manastır olayları, 601-602; II. Meşrutiyeti ilânı, 602-603; 31 Mart Olayı ve —, 610-611; Tahttan indirilmesi (1909), 611.

Abdülmecid: Padişahlığı (1839), 220; — ve Tazminat, 220; Ölümü (1861), 270

Aberdeen (George H.-G.): 230, 232, 241

Abolitionists: 723

Abukir: 56,58, 85

Açık Kapı İlkesi (Open Door): Fas'da (1906), 464; 1907 Rus-Japon Anlaşmasında, 447; Çin'de —, 720, 774-775, 776, 780; — ne yeni ilâveler, 777.

Adalet Fermanı: 497

Adams, (John): 27

Adams, (John Quincy): 711

Addington (Viscount Henry): 60

Addis-Ababa Antlaşması (1896): 452

Adem-i Müdahaleciler: 598

Adoua (Adowa) Savaşı: 452

Aerhenthal (Graf von): Dışişleri Bakam ve Rusya politikası, 591.; — ve Slavlar, 591; Sancak Demiryolu Projesi, 591; Bosna-Hersek'in ilhaki sorunu, 612; Buchlau Anlaşması (1908) krizi, 615-616.

Agadir Krizi: 475, 476, 477-481, 638

Ahali Fırkası: 629

Ahmet Muhtar Paşa: ve Hersek ayaklanması, 499; — ve Arnavutluk ayaklanması, 540; Sadrazamlığı, 642; — kabinesinin istifası, 669, 674.

Ahrar Fırkası: Bak.: Osmanlı Ahrar Fırkası

Aix-la-Chapelle Andlaşması (1748): 3

Aix-la-Chapelle Kongresi (1818): 103-104, 710

Akkâ Savunması: 58, 87

Akkerman Mukavelenamesi (1826): 178, 273

Aland Adaları Konvansiyonu (1856): 253

Aleko Paşa (Aleksandr Bogoridi) : 547

Aleksandr I: ve Austerlitz Muharebesi, 64; — ve

Friedland Muharebesi, 66; — ve Tilsit Barışı,

67; Erfurt Antlaşması, 67; Fransa-Avusturya

Savaşı ve —, 69; —'ın mistik düşünceleri, 71;

— ve Kutsal İttifak, 100; — ve Polonya, 123;

— ve Yunan ayaklanması, 168, 170, 172;

Ölümü (1825), 123, 176.

Aleksandr II: 248; — ve Panlarizm, 493; — ve Ortodoks koruyuculuğu, 495; Avusturya-Macaristan ile 1873 Anlaşması, 341; Bismarck'tan şikâyeti, 346; Öldürülmesi (1881); Plevne cephesinde feryadı, 518.

Aleksandr III: ve Panlarizm, 370; — ve Fransa.

369; Almanya ile Teminat Antlaşması, 375;

Fransa ile yakınlaşması, 392-393; Almanya ile

yakınlaşma teşebbüsü, 395; Fransız donanma-

sının Kronstadt ziyareti, 396; — ve Batten-

berg, 554; —ve Tras-Siberyen Demiryolu, 761;

Ölümü (1894), 399, 555.

Alemdar Mustafa Paşa: 94, 219

Algésiras Konferansı (1906): 464

Âli Paşa (Mehmed Emin): 261, 487; Eflâk Buğdan

sorunu ve —, 261; — ve Karadağ ayaklanması,

276; — ve Girid ayaklanması, 283; Karade-

niz'in gayri askerliğinin kaldırılması ve —,

330-331; — ve III. Napolyon, 486; — ve

Cavour, 486; — ve Thiers, 486.

Allendo (Ignacio) : 698, 699

Amerika Konfederat Devletleri: 726

Alfonso XIII: 733

Amerika Bağımsızlık Demeci: 28

Amerikan Devletleri Örgütü (OAS): 699, 702

Amiens Barışı (1802): 60; — ve Osmanlı Devleti,

87

Andrassy (Jules): Üç İmparatorlar Antantı, 340;

Bismarck ile Gastein Anlaşması (1879), 349;

— ve Osmanlı Devleti, 495; — ve Hersek ayak-

lanması, 495-496; — ve Sırbistan, 497;

Andrassy Notası, 498; Reichstadt Anlaşması

olayı, 505-506.

Anti-Federalistler: 703
 Arabî (Albay-Paşa) : 409, 411
 Arara tlı Derneği, 571
 Arbiter Mundi: 433
 Armenakan Partisi: 571
 Arnavutluk Krizi: 540-542, 665, 671-673
 Asakir-i Mansure-i Muhammediye: 177, 219
 Atina Barışı (1913), 690
 Austerlitz Muharebesi (1805): 64; — ve Osmanlı Devleti, 90
 Avignon Olayı: 44
 Avrupa Devletleri Topluluğu (Concert européen): 251
 Avusturya Hollandası: 9
 Avusturya Veraset Savaşları: 2
 Avusturya'nın Tunusu: 590
 Ayastefanos Barışı (1878): 521-523; Avusturya'nın — na Tepkisi, 523-524; İngiltere'nin tepkisi ve Rusya ile anlaşması, 524-525; — ve Ermeniler, 522, 568; — ve Makedonya, 583.
 Aynalıkavak Antlaşması: 16

- B -

Bâbiâli Baskım (1913): 675-676
 Bâbiâli Yürüyüşü: 577
 Bağdat Demiryolu: 434, 473
 Bahr el-Ghazal: 423, 424
 Bahşiş Politikası: 317
 Baker (Samuel): 418
 Bâle Barışı (1795): 51; — ve Osmanlı Devleti, 82
 Balkan Birliği: ve Fransa, 663-664; — ve İngiltere, 664; — ve Almanya ile Avusturya, 664.
 Balkan Ligi: 661
 Balkanları Dondurma Politikası: 587, 623
 Barbaros Hayrettin Paşa: 187, 188, 352
 Barış Ligi (Friedensliga) : 361, 362, 370
 Bardo Anlaşması (1881): 356
 Barış Tutanağı (1878): 520, 523
 Barikatlar Kralı: Bak.: Louis Philippe
 Barrère-Prinetti Anlaşması (1902): 455
 Bastille'in basılması, 39
 Batavya Cumhuriyeti: 51
 Battenberg (Alexandre de): Bulgaristan Prensi (1879), 548; Bulgaristan'ın Doğu Rumeli ile birleşmesi, 550-551; İstanbul Konferansı ve 1886 kararname, 553; — in Doğu Rumeli'yi ilhakı, 554; Çar'ın — e tepkisi, 554; Prenslik-ten ayrılması (1886), 554; —ve 1887 Teminat Antlaşması, 376.
 Batthyanyi (Kont) 151
 Beaumarchais: 29
 Belgrad Barışı (1739): 15, 20

Benedetti: 315, 325
 Benjamin Franklin: 29, 30
 Berchtold (Kont): 665, 686
 Berlin Antlaşması (1878): 501, 526-527
 Berlin Genel Senedi (1885): 420
 Berlin Kongresi (1880): 545; — nde Ermeni so-
 runu, 569
 Berlin Memorandumu (1876): 501-502
 Beşiğe: 237
 Beşli İttifak (1818): 104; —ve Napoli ayaklanması, 108; — ve İngiltere, 108, 110; —ve İspanya so-
 runu, 109.
 Bethmann-Holweg: 475, 649
 Beust (Şahsölye de): ve Panslavizm, 338; — ün in-
 tikam politikası, 339.
 Beylan (Belen) Muharebesi (1832): 199
 Birinci Cumhuriyet (1792): 48, 62
 Birinci İmparatorluk (1804): 62
 Birinci Kontinental Kongre (1774): 27
 "Birlik" (Union): 726
 Birlik veya Ölüm Örgütü: Bak.: Kara El
 Bismarck (Otto von): ve 1848 İhtilalleri, 147; — ve
 Kırım Savaşı, 243, 248; —ın "Kılıç ve Kan" po-
 litikası, 148, 300, 301; 1863 Polonya ayaklan-
 masında politikası, 303-304; — ve Kiel Kanalı,
 308; — ve İtalya, 309, 311; Germen Konfede-
 rasyonu'nu sona erdirmesi, 313; Avusturya
 konusunda Kralla tartışması, 312-313; Fran-
 sa'ya oyunu, 315-316, 325; Ems Telgrafı, 323;
 Şansölye olması, 326; Karadenizin gayri
 askerliği ve —, 328, 331; 1871 den sonraki so-
 runları, 334-335; — ın Koalisyonlar Kâbusu,
 336; Fransız-Alman gerginliği ve —, 343;
 Radovitz olayı, 344; — ve Gorçakof çekişmesi,
 344-345; 1879 ittifakı, 346, 348; Fransa ve Tu-
 nus konusu, 365; İtalya ile ittifak konusu, 358;
 — ve İtalyan sömürgeciliği, 366; — ve
 Boulangisme, 373-374; — m istifası, 386; —
 politikasının değişmesi, 389-390; — ve sömür-
 gecilik, 420-421; — ve Doğu Sorunu, 500; —,
 Berlin Kongresi ve Osmanlı İmparatorluğu,
 537-538.
 Björkö Görüşmeleri: 467-468
 Boer Savaşı: 429-431
 Boğazlar Konvansiyonu: Bak.: Paris Boğazlar Kon-
 vansiyonu
 Boğazlar Sözleşmesi (1841): 216-217, 238; 1856 Pa-
 ris Antlaşması'nda —, 251; — ve Boğazlar
 Konvansiyonu, 252-253
 Bolşevikler: 794
 Bonaparte, Jerome: 66
 Bonaparte, Joseph: 68, 107
 Bonaparte, Louis.: 64
 Bonifacio (José) : 700

Borodino Muharebesi (1812): 72
 Boston limanı Kanunu: 27
 Boulanger (General Georges): 373, 374
 Boulangisme: 373
 Boxer Ayaklanması: 779-780
 Brazza, (Pierre): 419
 Brienne (Loménie de): 37
 British East Africa Company: 421
 British South Africa Company: 421
 Brunswick (Duc de): 47, 48
 Buchlau Anlaşması (1908): 615-616
 Bulgar Patrikliği: 582
 Bulgaristan'ın Bismarck'ı: 625
 Burlingame Anlaşması (1867): 721
 Burschenschaft: 106, 126
 Bükreş Barışı (1812): 96, 158, 272
 Bükreş Barışı (1886): 553
 Bükreş Barışı (1913): 688-689
 Bülow (Bernhard H. Martin von): İngiltere ile ittifak görüşmeleri, 431; Almanya "arbitrer mundi", 433; — ve İtalya, 454, 456; — ve 1904 İngiliz-Fransız Anlaşması, 459-460; — un Fas politikası, 460-461; 1905 Fas Krizi ve Prens (Fürst) ünvanını alması, 463; istifa teşebbüsü, 468; — ve Almanya'nın kuşatılması korkusu, 472; istifası, 475; —ve Bosna-Hersek krizi, 621-622.
 Büyük Kabine: 642
 Büyük Frederik: Bak.: Frederik II
 Büyük Sırbistan: 590, 613, 616, 626, 686

- C -

Calhoun (John C.): 725
 Calonne (Charles Alexandre de): 37
 Cameron (Verney Lowett) : 419
 Camille Desmoulin: 39
 Campo Formio Antlaşması (1797): 54-55, 57; — ve Osmanlı Devleti, 83
 Canning (CharlesJohn): 173
 Capo d'Istria: 169, 179; öldürülmesi, 186
 Caprivi (General Grafvon): 388
 Carbonari Derneği: 108, 138, 289
 Carol I: 265
 Castlereagh (Robert Stewart) : 173
 Caudillolar: 701
 Casit Bey: Maliye Bakanı, 611; Bakanlıktan istifası, 630
 Cavour (Kont Comillo Benso): ve Kırım Savaşı, 245, 255; Kişiliği ve politikası, 287-288; III. Napolyon ile ilişkileri, 288; Plombières Görüşmeleri, 290-291; Hayal kırıklığı, 294; Ölümü (1861) 297; Girid Ayaklanması (1866-1869) ve —, 282; — ve Âli Paşa, 486.

Cecil Rhodes: 429
 Cezayir-i Garp: 187, — in Salname'den çıkarılması, 191
 Cezayir Konvansiyonu (1830): 191
 Cezzar Ahmet Paşa: 58
 Cha-Ho Muharebesi (1904): 786
 Chamberlain (Joseph): 431-432
 Charles X: Hükümdarlığı, 116; Krallıktan düşürülmesi 117; — ve Cezayirin işgali, 189, 191
 Charles-Albert: 141, 142, 143
 Chaumont İttifakı (1814): 73, 101-102, 215
 Cherksky (Prens) : 492
 Chiang Kai-shek: 799
 Christian IX: 186, 307
 Cisalpine Cumhuriyeti: 54, 55
 Co-Hong: 739
 Conte d'arfois: ve "Göçmenler", 42; — ve Pillnitz Bildirisi, 45
 Concordat: 61
 Condominium: Sudan'da (1899), 425; Girid'de, 561
 Cordelier'ler: 39
 Corpus occupandi: Bak.: Fiilî İşgal
 Crispi (Francesco): 378, 379
 Cromwell: 7
 Cumhuriyetçi Parti: 725
 Cunta (Junta): 698
 Custazzo Muharebesi: 1848 —, 142, 163; 1866 — 313

- Ç -

Çarikov Balonu: 651
 Çarikov Uçurtması: 651
 Çarikov Teşebbüsü (1911): Çarikov'un antlaşma tasarısı, 646; —ve Fransa, 647-648; —ve İngiltere, 648; — ve Avusturya-Macaristan, 649; — ve Almanya, 649; —ve Balkanlar, 654.
 Çernayef (Mikhail Grigorovich): 508

- D -

Daçya Devleti: 17
 Damat Ferit: 630
 Damga Pulu Kanunu: 26
 Danef: 682
 Danilevskiy (Nikolai Yakovlevich) : 491
 Danilo (Danilo Petrovich): 275, 276, 277
 Danton (GeorgesJacques): 47, 50
 Décazes: 343
 Delcassé (Théophile): Dış politikası, 439; Faşoda Krizi ve —, 425, 433; İngiltere ile yakınlaşma çabası, 441; İtalya ile 1902 anlaşması, 456; Birinci Fas Krizi ve istifası, 462-463.

- Delî Petro: Bak.: Petro I
 Demokrat Parti: 725
 Derby, Lord: ve 1866 Girid ayaklanması, 282; — ve Hersek ayaklanması, 496; Berlin Memorandumu ve —, 502, — nin sertlik politikası, 510; Osmanlı-Rus Savaşı (1877) ve —, 517; Dışişleri Bakanlığında ayrılması, 533.
 Déroulède, Paul: 372
 Derviş Vahdeti: İttihad-Terakki'ye muhalefeti, 606; — ve Volkan Gazetesi, 606-607
 Desio Görüşmeleri (1908), 631
 Diderot: 35
 Disraeli (Lord Beaconsfield) : ve Berlin Memorandumu, 502; Kıbrıs'ın işgali: Şerefli Barış, 537;—ve Mısır, 411.
 Dobruca: 687
 Dogger Bank Olayı: 465
 Doğu Hindistan Şirketi: 743, 744
 Doğu Sorunu: 193, 194, 205, 232, 368; — ve Bismarck, 371
 Dondoukoff: 548, 549
 Dömeke Muharebesi (1897): 562
 Dört Nokta (1854): 246, 247, 248, 250
 Dörtlü İttifak (1815): Kuruluşu, 102; Fransa'nın — a kaılması (1818), 103-104; Osmanlı Devleti'ne karşı —, 228-229.
 Dreadnought: 471
 Duma: Açılması (1905): 796; kapatılması, 797.
 Dünyunu Umumiye İdaresi: 256-257, 408
- E -
- Ebuhr: Bak.: Abukir
 Edirne Barışı (1829): 183-184, 185, 188, 227.
 Edirne Mütarekesi (1878): 520
 Edirne Sorunu: Yunanistan ile Bulgaristan arasında, 659; İttihad-Terakki ve —, 675; — nin geri alınması, 688
 Edward VII (Kral) : Hükümdarlığı, 439; Fransa ziyareti (1903), 440; — ve İngiliz-Rus yakınlaşması, 445; Rus donanmasının Londra ziyareti, 447; Rus Çarı ile Reval görüşmesi, 448-449; — ve Fas sorunu, 438; Almanya ziyareti (1904), 460; II.Wilhelm ile buluşması, 474-475; Iswolsky, Boğazlar ve —, 612.
 Eflâk ve Buğdan: Napolyon, Erfurt ve —, 67; Rusya ile savaş sebebi (1806-1812), 91; Rusya'nın — dan çekilmesi, 96; Edirne Barışı ve —, 183; — ayaklanması (1848), 158-159; Rusya'nın — ı işgali (1854), 240, 241; Rusya'nın — ı boşaltması, 244; Viyana'nın "Dört Nokta" sında —, 250; 1856 Paris Antlaşmasında —, 252, 256; — da Paris Antlaşması'nın uygulanması, 260-264; — ve 1858 Paris Konvansiyonu, 264.
 Ege Adaları Sorunu: 690-691
 Ehramlar Muharebesi (1798): 56
 Ekim Manifestosu (1905): 796
 Elbe Dükalıklan: 301, 305, 306, 307, 308.
 Elçiler Konferansı: Arnavutluk için, 680, 691-693; Ege Adaları için, 691
 Ems Telgrafı: 323, 455
 En Fazla Kayrılan Devlet ilkesi: Fas'ta, 462; Çin'de, 746; Japonya'da, 751.
 Enosis: 281, 558, 563, 628, 654
 Entente Cordiale (1904): 441-442, 459, 465
 Erfurt Anlaşması (1808): 67, 168; — ve Osmanlı Devleti, 95
 Ermeni İhtilâci Federasyonu: Bak.: Taşnaksutyun
 Ermenilerin Birleşik Cemiyeti: 571
 Erzurum ayaklanması: 573
 Esseyid Ali Efendi (Moralî): 82, 83
 Etniki Eterya: ve Yunan ayaklanması, 169; — ve Girid ayaklanması (1897), 560, 561; — ve Makedonya, 561.
 Eylal Muharebesi (1807): 66
- F -
- Fachoda: 424, 425
 Fadeyev, (Rostivlas Andreyevich): 493
 Fatih Sultan Mehmed: ve Ermeni Patrikliği, 565
 Fedakâran-ı Millet Cemiyeti: 605
 Federalisder: 703
 Ferdinand II: 1
 Ferdinand VII: 107, 109, 110, 321, 709, 710
 Ferdinand de Saxe-Cobourg: Bismarck ve — somnu, 378; Bulgaristan Prensi olması (1887), 554-555, 625; Bulgaristan Krâh, 625, 653; Aya-sofya'da dua etme hayali, 670.
 Ferdinand de Lesseps: 405-406
 Fiilî İşgal ilkesi: 420
 Filip II: 6, 10
 Filip V: 10
 Fish (Hamilton): 733
 Fisher, Amiral (John Arbutnot): 471, 481
 Fleurus Muharebesi (1794): 50
 Fontainebleau Anlaşması (1814): 73
 François I: 102, 150
 François-Ferdinand (Arşidük): ve Yugo-Slav İmparatorluğu Tasarısı, 613-614
 François-Joseph: İmparatorluğu (1848), 152; — ve Olmütz Görüşmeleri, 239; Venediği İtalya'ya terketmesi (1866), 314; — ve Pancermen İttifakı, 346; Avusturya-Macaristan İmparatoru, 318; I. Wilhelm ile Ischl buluşması, 338-339;

— ve Üç İmparatorlar Ligi (1872), 340; Rusya ile 1873 Anlaşması, 341.
 Frankfurt Barışı (1871): 326
 Frederik II (Büyük Frederik) : 3, 4
 Frederik III: 382
 Frederik VII: Danimarka'da liberal anayasa, 157; — ve Elbe Dükalıkları, 306, 307.
 Frederik Wilhelm II: 4, 18
 Frederik Wilhelm IV: ve 1848 ihtilalleri, 145, 147, 148; —ve Kırım Savaşı, 243, 250.
 Free Soil: 723
 Freycinet (Charles de): 372, 373, 410.
 Friedland Muharebesi (1807): 66; — ve Osmanlı Devleti, 93
 Fuat Paşa: 486; Mülteciler sorununda, 158; — ve Mençikof olayı, 235; —ve Suriye olayları, 268
 Fugitive Slave Law: 724

- G -

Gambetta (Léon): 410
 Garibaldi (Giuseppe): ve Girid ayaklanması, 282; Sicilya'ya çıkması, 296
 Garp Ocakları: 188
 Gastein Anlaşması (1865): 308
 Garni Paşa: 550
 Gazi Osman Paşa: 518-519
 Genç İtalya: 140, 289
 George I: 278, 281
 George III: 8
 George IV: 129
 Germen Konfederasyonu: 76, 119, 126, 301, 302, 305, 307, 308, 321, 322, 328; — nun Sonu, 313
 Gettysburg Konuşması: 728-729
 Gettysburg Muharebesi (1863), 727
 Ghent Banısı (1814): 707
 Giers, (Mikhail Karlovich): 349, 371, 390, 395
 Giolitti, (Giovanni): Racconigi Anlaşmasını yorumu, 632-633; — ve Trablusgarp saldırısı, 636.
 Gladstone (William Edward): — nun Türk düşmanlığı, 507, 509; — nun Osmanlı politikası, 411; —ve Mısır, 411, 413; 1878 den sonra, 530; — ve Arnavutluk, 541; İzmir'i işgal teklifi, 542; Ermeni sorununu kışkırtması, 565, 569-570, 571.
 Goluchowski-Mouraviev Anlaşması (1897): 586-587
 Gorçakof (Aleksandr Mihailovich) : — ve yeni Rus politikası, 261; Eflâk-Buğdan sorununa bakışı, 261; — ve Girid sorunu, 281; Karadeniz'in gayrı askerliğinin kaldırılması, 328, 329, 330; — ve Fransız intikamcılığı, 337; Fransa'yı desteklemesi, 343; — ve Hersek ayaklanması, 495; — ve Reichstadt Anlaşması olayı, 505-506; —

ve Rusya'nın Osmanlı Devletine savaş ilanı, 516.
 Gordon, General: 413
 Göçmenler (Emigrés): 42
 Göçmenler Ordusu: 46
 Grant, General (Ulysses Simpson): 727; Başkanlığı (1868), 727; — ve Küba sorunu, 732
 Grek Projesi: 17-18
 Grey (Charles) : ve Mehmet Ali Sorunu, 202
 Grey, Edward (Viscount of Falloodon): ve Sudan, 424; — ve Faşoda krizi, 425; Rusya ile yakınlaşma isteği, 445; — ve Fas sorunu, 479; Fransa politikası, 482-483; Fransa ile anlaşma, (1912); 483-484; Rusya ile askeri işbirliği, 485; Bosna-Hersek'in ilhaki ve —, 617-618; — ve Trablusgarp sorunu, 637; Balkanlara bakışı, 666; Arnavutluk krizi ve —, 672; — ve Sırp-Bulgar barışı, 682; Kavala krizi ve —, 687.
 Guéchoff, J.E.: ve Sırp-Bulgar ittifakı, 656-659; — ve Bulgar Yunan ittifakı, 660-661; Makedonya kavgasında ılımlı, 682; İstifası, 682.

- H -

Hainan: 772
 Haklar Beyannanesi: İngiliz —, 7; Amerikan —, 26
 Haldı Yumrukları: 779
 Halâskâr Zabitan Grubu: 642
 Halepa Fermanı (1868): 283; 1878 değişiklikleri, 558; 1889 değişiklikleri, 559; 1868 Anlaşması'nın yürürlüğe konması (1896), 560
 Halkçılık Hareketi: 793
 Hamilton Seymonur: 233
 Hareket Ordusu: 610
 Harris, Townsend: 1858 Anlaşması, 751
 Hartwig: Balkanlıları birleştirme çabası, 655; Makedonya'nın paylaşılması ve —, 657 *spiritus rector*, 656; —ve Avusturya sorunu, 673; — ve Balkan Ligi, 662; — e göre Boğazlar, Rus gölünün kapısı, 656
 Havana Olayı: 735
 Hayırsever Cemiyeti: 571
 Helvetiya Cumhuriyet: 11
 Hınçak Partisi: Bak: İhtilâli Hınçak Partisi
 Hidalgo, Miguel: 698, 699
 Hindistan Yolu: Bak.: İmparatorluk Yolu
 Holstern (Fritz von) : 384, 389, 433, 468-469
 Hubertsburg Barışı (1763): 3
 Hünkâr İskeleyi Anlaşması (1833): 206-207; — nun tahlili, 207; Nesselrode ve —, 207-208; İngiltere'nin — ne tepkisi, 208-209; Rusya'nın —ndan vazgeçmesi 213, 218; Rusya'nın yeni değerlendirmesi, 349; — ve Çarikov Teşebbüsü (1911), 646-647.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası: 630, 641
 Hüseyin Paşa (Cezayir Dayısı): 190, 191
 Hüseyin Avni Paşa, 504
 Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey: ve Rusya ile iyi komşuluk, 645
 Hüseyin Hilmi Paşa: Sadrazamlığı, 606; — kabinesinin istifası, 610

- I -

Islahat Fermanı: Niteliği, 258-259; Tanzimat ile farklılığı, 259

- İ -

İbrahim Paşa: — nın Necd'i işgal etmesi, 197; — Mora'da, 174; — ve Navarin Olayı, 180; Mora'dan çekilmesi, 181, 184-185; Suriye'yi işgali, 198; Beylan galibiyeti, 199; Konya muharebesi, 199, Kütahya Anlaşması, 205; Cidde Valiliği, 205; Nizip muharebesi, 211
 İbrahim Hakki Paşa: 630
 İgnatıyef (Nikolai İvanovich): Karakteri, 511; — ve Ermeniler, 568; — ve Panslavizm, 493; — ve Balkanlar, 515; — ve Karadenizin silahlandırılması, 330.
 İ Ho Chü'an: Bak.: Haklı Yumruklar
 İhtilâlcı Hinçak Partisi: 572
 İhtiyarlar Meclisi: 52
 İkinci Cumhuriyet (1848): 138
 İkinci İmparatorluk (1852): 140
 İkinci Kontinental Kongre: 28
 İmparatorluk Yolu (Imperial Road): 21, 55-56, 59, 86, 193, 404
 İnfirad (isolation) Politikası: 713
 İngiliz Kanalı: 400
 İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci: 40, 42-43
 İslobozya: 94
 İsmail Paşa: Mısır Valisi olması, 406; — ve Girid ayaklanması, 406-407; Hıdiv ünvanını alması, 407; Valilikten azli, 409
 İspanya Veraset Savaşları: 2, 10
 İspanyol Hollandası: 9
 İstanbul Anlaşması (1878): Bak.: Kıbrıs Mukavelesnamesi
 İstanbul Anlaşması (1881): 546
 İstanbul Anlaşması (1888): 415-416
 İstanbul Barışı (1897): 562
 İstanbul Barışı (1913): 689-690
 İstanbul Barışı (1914): 693
 İstanbul Konferansı (1876): 512-514
 İstanbul Konferansı (1879): 544
 İstanbul Konferansı (1881): 546
 İstanbul Konferansı (1885): 522, 553

İstanbul Konvansiyonu (1832): 186
 iswolsky, Alexandre: ve yeni Rus politikası, 444, 445, 446; — ve Açık Kapı ilkesi, 445; VII. Edward ile görüşmesi, 446; —ve 1907 İngiliz-Rus anlaşması, 447; — ve Buchlau anlaşması, (1909), 615-616; Boğazları açtırma teşebbüsü, 619-620; Çarikov Teşebbüsü ve —, 645-651; Dışişleri Bakanlığında ayrılması, 623.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası: 607-608

İttihad-ı Osmanî: 595

İttihad ve Terakki: Kuruluşu, 595-596; yayılması, 597; Türkçülük politikası, 597, 629; 1902 Kongresi, 598-599; — ye muhalefet, 604; — nin Parti haline gelmesi, 611; Hükümete girmesi, 611; —ve Trablusgarp Savaşı, 641; işbaşından çekilmesi, 642; —ve Edirne Sorunu, 675; Bâbiâli Baskını ve işbaşına gelmesi, 675-676; Edirne'nin geri alınması ve —, 687-688

İturbide (Augustin de): 699

İvan IV: 4, 791

İyi Komşuluk Politikası: 703

- J -

Jacobin'ler: 39

Jay.John: 705, 776

Jay's Treaty: 705

Jean-Jacques Rousseau: 35

Jefferson, Thomas: 711; Bağımsızlık Beyannamesi, 28

Jemmapes Muharebesi (1792): 49

Jena Muharebesi (1806): 66; — ve Osmanlı Devleti, 91

Jironden'ler (Girondins): 39

Johnson, Andrew: 729

Jozef II: 2, 5; — ve Grek Projesi, 18; — in ölümü, 20.

Juarez, Benito: 730, 731, 732

Jules Férry: ve Hindiçini, 403; — ve Tunus, 354, 356; — nin Başbakanlıktan düşmesi, 372; — nin sömürgecilik teorisi, 417

- K -

Kal'a-i Sultaniye Andaşması (1809): 95-96

Kâmil Paşa: Sadrazamlığı ve İttihad-Terakki ile çatışmaları, 605-606; Tekrar sadrazamlığı, 669, 674; Bâbiâli baskınında istifası, 675

Kanlı Pazar: 794-795

Kara El: 655

Kara Haç Derneği: 571

Karayorgi, Aleksandr: 271, 272

Karlofça Andaşması (1699): 4, 14

Kassar-Said Anlaşması: Bak.: Bardo Anlaşması

Katerina II: 4, 5, 16, 17,18, 168
 Katkov (Mikhail Nikiforovich): 387
 Kaunitz (Fürst von) : 42
 Karala Krizi: 686-687
 Kaynarca Antlaşması (1774): 5, 15, 16, 244
 Kıbrıs Mukavelenamesi (1878): 535-537; İngiltere'nin ultiमतому, 534-535; — nde Ermeni Sorunu, 569
 Kırmızı Nehir (Hong) : 772
 Kıt'a Ablukası (Blocus Continental) : 67, 68, 706
 Kıt'a Ligi: 428, 466, 470
 Kiaochow (Qingdao): 771
 Kiderlen Wächter: 384, 478, 649
 Kilise Yasası: 40, 43
 Kitchner, Lord: 424
 Kodok: Bak.: Fachoda
 Komünist Manifestosu, 131
 "Konfederasyon": Bak.: Amerika Konfedere Devletleri
 Kongo Sorunu: 477, 480
 Konsüllük (Consulat) : 58
 Konvansiyon (1792): 48
 Konya Muharebesi (1832): 48
 Konya Muharebesi (1832): 199
 Korkunç İvsin: Bak.: İran IV
 Kosciusko (Thaddeus): 51
 Kossuth (Lajos): 151,152,153
 Krüger (Stephanus J.P.): 430, 431
 Kulturkampf: 343
 Kumkapı Olayları: 573-574
 Kurtuluş Kanunu (1861): 302-303, 792-793
 Kurucu Meclis (1789): 38
 Kutsal İttifak: 14
 Kuzey Almanya Konfederasyonu: 314
 Kuzey Savaşları: 5

- L -

Lafayette: 30, 36, 47, 103
 Lahey Barışı (1795): 51; —ve Osmanlı Devleti, 82
 Lahey Barış Konferansı (1907) : 472
 Lamsdorff: 469, 588, 784
 Latran Anlaşması (1929): 333
 Lauenburg: Bak.: Elbe Dükahkları
 Layard, Sir Henry: ve Kıbrıs Mukavelenamesi, 535-536; — ve Ermeni sorunu, 568-569
 Lee, General (Robert Edward): 727
 Légion d'Honneur: 61
 Lehistan Veraset Savaşları: 2, 6
 Leipzig Muharebesi (1813): 72
 Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov) : 793
 Leopold II (Avusturya Kralı) : 20
 Leopold II (Belçika Kralı): 420
 Leopold, Prens: 321-322

Leopold de Saxe-Cobourg: 121
 Liao-tung (Liaodong): 766, 768, 769, 781,785
 Ligue Continentale: Bak.: Kıt'a Ligi
 Ligüryen Cumhuriyeti: 55
 Li-ki: 755
 Lincoln, Abraham: Cumhurbaşkanlığı (1860), 725; Gettysburg Konuşması, 728-729; Kurtuluş Beyannamesi (1863), 728; Olüdürlmesi (1865), 727-728
 Livingstone, David: 418
 Lloyd George: 474,479-480
 Lobanof-Yamagata Anlaşması (1896): 769
 Londra Anlaşması (1827): Rusya, İngiltere ve Fransa arasında —, 179; — nin Osmanlı Devletine bildirim, 180; Osmanlı Devletinin — nı reddi, 180.
 Londra Anlaşması (1839): 122
 Londra Anlaşması (1852): 306
 Londra Anlaşması (1864): 279
 Londra Anlaşması (1871): 332; 1878 de tartışma konusu olması, 528
 Londra Barışı (1913): 679
 Londra Konvansiyonu (1840): 213-214, 280
 Londra Protokolü (1829): 185, 280
 Londra Protokolü (1830): 185-186, 280
 Londra Protokolü (1831): 121,122
 Londra Protokolü (1832): 186
 Londra Protokolü (1877): 516
 Louis XVI: Millî Meclis salonunu kapatması, 38; Yabancı alayların Paris'e gedirilmesi, 39; — nin Versay'dan Tuileries'ye getirilmesi, 40; — nin kaçması ve yakalanması, 44-45; — nin Kraliçe ile birlikte Temple kulesine hapsedilmesi, 47; — nin idamı, 48.
 Louis XVIII: Krallığı, 78, 79; Paris'ten kaçıışı, 79; — ve Bourbon'ların dönüşü, 103; yönetimi, 115-116; Ölümü, 116.

Louis Napolyon: Bak.: Napolyon III
 Louis Philippe: 117, 134-135; Dış politikası, 117, 201; — ve Belçika krallığı sorunu, 121; — ve Polonya ayaklanması, 125; Yönetimini sertleştirilmesi, 135-136; Tahttan feragati, 136; — ve Mehmet Ali ayaklanması, 201, 212; Mehmet Ali sorununda gerilemesi, 215.
 Luneville Barışı (1801): 59
 Lübnan Nizamnamesi (1861): 269

- M -

Madison, James: 707, 711
 Madrit konferansı (1880): 461-462
 Magenta Muharebesi (1859): 294
 Magna Carta: 25; —ve Tanzimat Fermanı, 224-225
 Mahan, Alfred T.: 735

- Mahmut II: 231, 232; Padişahlığı (1808), 94; Mehmet Ali'den yardım alması, 173-174, 197; Yeniçeri Ocağını kaldırması, 177-178; Navarin olayına tepkisi, 181, 197; —ve Konya yenilgisi, 205; — ve Kütahya Anlaşması, 205-206; Nizip hezimet ve ölümü, 211.
- Mahmut Nedim Paşa: —nın sadrazamlığı, 487; — ve Reşit Paşa, 487; Sadrazamlıktan azli (1873), 489; Tekrar sadrazam olması, (1875), 497; — ve Osmanlı tahlilleri, 503; Tekrar sadrazamlıktan azli (1876), 504
- Mahmut Şevket Paşa; Hareket Ordusu Komutanı, 610; Sadrazamlığı, 676; — ve Edirne sorunu, 678; Öldürülmesi (1913), 679
- Makedonya Dahilî İhtilâl Teşkilâü (VMRO): 584
- Makedonya Kavgası (1913): 589, 681-682
- Makedonya Komitesi: Bak.: Makedonya Dahilî İhtilâl Teşkilâtı
- Mangascia, 451, 452
- Marengo Muharebesi (1800): 59
- Marie Antoinette: — in Turgot'u azlettirmesi, 36-37; yabancı alayların Paris'e gelmesi, 40; İdamı, 48.
- Massava: 365
- Mavrokordato: 173
- Mayflower Göçmenleri: 24
- Mazzini (Giuseppe): 132, 140, 143, 289
- Maximilien (Meksika İmp.) 731
- Meclis-i Meşveret: 218
- Mehdî Ayaklanması: 412-413
- Mehmet Ali Paşa: — Fransa ve Cezayir, 190, 194, 206; —nin kimliği, 194-197; — Padişahı dermek mi istiyor?, 199-200; —nin Suriye Valiliği, 203; — ve Adana sorunu, 204; —nin 1841 Londra Konvansiyonu reddetmesi, 214; Padişahın Şubat 1841 Fermanı, 215
- Meiji Restorasyonu: 754, 756-759
- Meiji Tenno: 753
- Mençikof, Prens: 234-237, 245
- Menelik II: 365, 451-452
- Menşevikler: 794
- Merkezî Edirne-Makedonya Komitesi: 583
- Merzifon Olayları: 574
- Metternich (Fürstvon): Viyana Kongresi'nde, 75; Viyana Kongresi ve Osmanlı İmparatorluğu ve —, 97; — ve Kutsal İttifak, 101; Metternich Sistemi, 102-103; — ve Mudakiyetçi hükümdarlar, 108; — ve Fransa'da 1830 ihlâlî, 118; 1831 Polonya ayaklanması ve —, 125; Alman Gümrük Birliği'ne tepkisi, 127; — ve demokrasi, 130; — ve 1848 ayaklanmaları, 132; istifası (1848), 150; Ölümü (1859), 150; — ve Yunan ayaklanması, 173, 174, 175; 1828-29 Türk-Rus savaşı, 182-183; Cezayirin işgali ve —, 192; Mehmet Ali ayaklanması ve —, 201, 205; Hünkâr İskeleyi Anlaşması ve —, 209; — in Tanzimat'ı eleştirmesi, 225.
- Millet-i Sâdika: 565
- Milleüer Muharebesi; Bak.: Leipzig Muharebesi
- Millederarası Afrika Derneği: 419
- Millî Savunma Derneği: 618, 655
- Milliyetçi Kadınlar Derneği: 571
- Mirabeau: 38
- Miranda (Francisco de): 697
- Missolonghi Muharebesi (1826): 174
- Mithat Paşa: Sadrazamlığı, 512; — ve İstanbul Konferansı kararları, 514; Sürgüne gönderilmesi, 514; Tâifde öldürtülmesi (1884), 595
- Mizancı Murad Bey: 597
- Monroe Doktrini: 165, 700, 701, 775; — ve Güney Amerika'nın bağımsızlığı, 111; — ve George Washington'm Veda Mesajı, 709; Monroe'nun Kongre'ye mesajı (1823), 712; — ve III. Napoleon, 730
- Monroe, James: —nün Paris elçiliği, 705; Elçilikten geri çekilmesi, 706; — ve İspanyol sömürgelerine müdahale sorunu, 711.
- Montagnard'lar: 39
- Montesquieu: 36
- Morelos (José Maria): 698, 699
- Muhammed Ahmed (Mehdi): 413
- Muharrem Kararnamesi (1881): 256-257, 408
- Muhteşem İnziva: 400
- Mulay Hasan: 437
- Murad IV: ve Zeyton Ermenileri, 578
- Murad V: tahta çıkması, 504; Tahttan indirilmesi, 512
- Mustafa III: ve Süveyş Kanalı projesi, 405
- Mustafa Fazıl Paşa: 593
- Mustafa Kemal (Atatürk): 1909 İttihad-Terakki Kongresi'nde teklifleri, 603-604; Ordu'nun politikadan ayrılması, 609; — ve Hareket Ordusu, 610
- Mustafa Reşit Paşa: Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 222; —nin düşünce sistemi, 223; —nın Magna Carta'dan etkilenmesi, 224; Haicıye Nazırlığından alınması, 227-228; yeniden Hariciye Nâzın, 228; —ve İngiliz-Fransız-Osmanlı İttifakı (1854), 241
- Mutsuhito: Bak.: Meiji Tenno
- Müdahale Sistemi: 102, 165
- Müdahaleciler: 598
- Mülteciler Sorunu: 159-161
- Münclengraetz Anlaşması (1833): 130, 132, 209
- Mürzteg Programı: 588, 600; Padişah Abdülhamid'in tepkisi, 589

- N -

- Namık Paşa: ve Cezayirin işgali, 192-193; — ve Mehmet Ali ayaklanması, 201-202
- Namık Kemal: in siyasî fikirleri, 592-593
- Nanking Antlaşması (1842): 720, 745-746
- Napolyon (Bonaparte): ve İspanya, 11; — un Helvetya Cumhuriyetini kurması, 11; Venedik Cumhuriyetine son vermesi, 11; — un yükselişi, 53; — un İtalya zaferi ve Campo Formio, 54; Ehamlar muharebesi, 56; Abukir baskını 56; Abukir muharebesi, 58; — Birinci Konstül, 58; Marengo zaferi, 59; İngiltere ile Amiens barışı, 60; Papa ile barışması, 61; İmparator olması, 62; — un denizasıırı faaliyetleri, 63; Ulm zaferi, 64; Austerlitz zaferi, 64; Jena zaferi, 66; Eylau muharebesi, 66; Friedland muharebesi, 66; Tilsit Barışı, 66-67; Erfurt Anlaşması, 67; Kıt'a ablukası, 68; İspanya sorunu, 68-69; Wagram zaferi, 69, 70; —un Marie Louise ile evlenmesi, 71; Smolensk muharebesi, 72; Borodino muharebesi, 72; Moskova hezimetini, 72-73; Leipzig yenilgisi, 72-73; Müttefiklere teslim olması, 73; Elbe'ye sürülmesi, 74; Elbe'den kaçıışı, 79-80; Waterloo hezimetini ve Saint-Hélène'e sürülmesi, 80; ölümü (1821), 80; — ve Avrupa Federasyonu, 99
- Napolyon III: Cumhurbaşkanı seçilmesi, 138; Meclisi dağıtması, 139; İmparatorluğu, 140; —ve Kutsal Yerler sorunu, 231-232; Sinop baskını ve —, 241; — ve Kırım Savaşı, 245, 249; Doğu Bloku'nu parçalaması, 253-254; — ve Piyemonte, 247; Eflâk-Buğdan'ı birleştirmek istemesi, 260-261, 262; Suriye Olayları, 267, 268; — ve Karadağ ayaklanması, 276-277; — ve Girid sorunu, 281-282; — nun İtalya politikası, 285-286; — ve Cavour, 287-288; — a karşı Orsini suikası, 289-290; Plombières görüşmeleri, 290-291; İtalyan Birliği için faaliyetleri, 291-293; Magenta ve Solferino zaferleri, 294-295; Nice ve Savoie'yı alması (1860) ve tepkileri, 297-298; 1863 Polonya ayaklanmasında beceriksiz politikası, 303-305; Bismarck ile Biarritz pazarlığı, 309-310; İtalya'ya Venediği kazandırması, 312; — un "İki kart" politikası, 313; — un Millî Birlikler teorisi, 316; Lüksemburg'u almak istemesi ve tepkileri, 316-317; Prusya ile savaş hazırlığı, 319; Prusya savaşında esir düşmesi, 325; — un İmparatorluktan düşürülmesi, 326; —ve Süveyş Kanalı, 406; —ve Hindicini, 401, 402; Amerika iç savaşında aracılık teşebbüsü, 730; — un Meksika macerası, 730-731
- Narodna Odbrana: Bak.: Millî Savunma Derneği

- Narodnik Hareketi: 793
- Navarin Baskını (1827): 180; Rusya'nın sevinci, 180; İngilterelim tepkileri, 181; —ve Mehmet Ali sorunu, 200.
- Navigation Act: 6
- Nâzım Paşa: Harbiye Nâzım, 642; Bâbiâli baskınında öldürülmesi, 675
- Necker (Jacques): 37
- Nekliudov: 656, 657,662
- Nelidov Plânı: 585-586, 612
- Nelson, Amiral (Horatio): 10; Abukir zaferi, 56; Trafalgar zaferi, 64
- Nerchinsk Antlaşması (1689): 739
- Nesselrode, (Karl Robert): 185-186; 227, 229, 261
- Niederland Devleti: 77, 118, 119,120
- Nikola I: ve Polonya, 123; — ve Mülteciler sorunu, 161; tahta geçmesi (1825), 176; Osmanlı Devletine ultiyatı (1826), 176-177; — nın Osmanlı Devletine karşı politikası, 202-203, 227; İngiltere ile anlaşması, 229; Osmanlı İmparatorluğunu taksim teşebbüsü, 233-234; Olmütz görüşmeleri, 239-240; Ölümü (1855), 348, Rusya'da Aralık 1825 ayaklanması, 791.
- Nikola II: Hükümdarlığı (1894), 399, 555; Reval görüşmeleri, 448-449; Almanya ile ittifak teşebbüsü, 466, 469; Björkö görüşmeleri, 467-468; — nın Bosna-Hersek'in ilhakına tepkisi, 624; Racconigi Anlaşması (1909), 632
- Niyazi Bey (Resneli): 601-602
- Nizam-Cedit: Kurulması, 218; Akka savunmasında —, 87; kaldırılması, 93
- Nizip Savaşı (1839): 211-212
- Novara Muharebesi (1849): 143, 163
- Nystadt Barışı (1721): 4, 5

- O -

- Obrenoviç, Aleksandr: 365, 590
- Obrenoviç, Milan: 273, 364, 365
- Obrenviç, Milos: 272, 273, 274
- Obrenoviç, Mişel: 274
- Okulsevenler Derneği: 571
- Olmütz Görüşmeleri: 239-240
- Oniki Ada: İtalya'nın — yı işgali, 641; Lozan Barışında —, 643; — nın Yunanistana geçmesi, 643
- Onüçüncü Değişiklik (Thirteenth Amendment): 728
- Orsini (Felix) : 289, 290
- Osmanlı Ahrar Fırkası: 604-605, 611
- Osmanlı Bankası Baskını: 579
- Osmanlı İhtilâl Fırkası: 597
- Osmanlı Hürriyet Cemiyeti: 599
- Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti: 599

Otto (Yunan Kralı): 186, 278
 Otuz Yıl Sarışlan: 1
 Ouchy Banışı: Bak.; Uşi Barışı

- Ö -

Ömer Paşa: Kırım savaşında, 245, 250; Karadağ ayaklanmasında, 276; Girid ayaklanmasında, 283
 Önleyici Savaş: 621

- P -

Palmerston (Henryjohn Temple): ve Mehmet Ali sorunu, 196, 202; — ve Tanzimat, 226; Fransa'nın Nice ve Savoie'yi almasına tepkisi, 298; — ve Elbe Dükalıkları, 305; iş başından ayrılması, 229
 Pan-Amerikan Birliği: 699
 Panamerikanizm: 699, 700, 702, 713
 Pancermanizm: ve Panslavizm, 338; — ve Bosna-Hersek'in ilhaki, 652
 Panslavizm: ve Pancermanizm, 387, 391, 490, 491; — ve Berlin Kongresi, 387, 531; — ve Doğu Sorunu, 493; — in Balkanlarda yayılması, 495; — ve Bosna-Hersek'in ilhaki tepki, 624
 Paris Antlaşması (1763): 7, 26
 Paris Antlaşması (1856): 251-252
 Paris Barışı (1783): Bak.: Versay Antlaşması (1783)
 Paris Banışı (1815): 80, 103
 Paris Barışı (1898): 736
 Paris Boğazlar Konvansiyonu (1856): 252
 Paris Konferansı (1869): 284
 Paris Konvansiyonu (1858): 264
 Paris Komünü: 326
 Pasiç: 682, 692
 Paskievich, General (İran Feodorovich) : ve 1828-29 Türk-Rus savaşı, 182; 1831 Polonya ayaklanması, 124; 1848 Macar ayaklanması, 182
 Peking Anlaşması (1860): 749
 Perry, Komodor (Matthew Calbraith): 750-751
 Peşte Antlaşması (1877): 515, 523, 537
 Petersburg Protokolü (1826): İngiltere ile Rusya arasında —, 177; Avusturya ve Prusya'nın — nü reddi, 179; Osmanlı Devletinin — nü reddi, 179.
 Petro I: 4
 Pierre I (Karayorgiyeviç): 590
 Pillnitz Bildirisi (1791): 45-46, 47
 Pitt, William: Başbakanlığı, 8; — ve Osmanlı Devleti, 20-22, 60; —ve Belçika, 49.
 Plevne Savunması: 518-519
 Pogodin, Mikhail Petrovich: 490, 491

Poincaré, Raymond: ve Balkan Birliği gelişmeleri, 663-664; Rusya ziyareti, 665; Balkan devletlerini frenleme çabası, 665-666; — ve Arnavutluk krizi, 672
 Polignac (Jule Armand de): ve Cezayirin işgali, 191
 Poltova Muharebesi (1709): 4
 Port Arthur: 769, 781, 785, 786
 Portsmouth Barışı (1905): 787
 Prag Barışı (1866): 313-314
 Prens Sabahattin Bey: 599
 Preveze Konferansı (1879): 544
 Prut Barışı (1711): 4, 14

- R -

Racconigi Anlaşması (1909): 632-633; — ve Almanya, 633; — ve İngiltere, 634
 Re Tentenna: 141
 Reichstadt Anlaşması (1714): 2
 Reichstadt Anlaşması (1876): 505-506, 515, 537, 615
 Ren Konfederasyonu: 1, 69, 76
 Restorasyon: 78
 Reval Görüşmeleri: 448-449, 600-601, 614
 Risorgimento: 140
 Rıza Nur Bey (Dr.): 630
 Robespierre (Maximilien) : 50-53
 Romanov, Mikhail: 4
 Roosevelt, Franklin Delano: 703
 Roosevelt, Theodor: 703, 786
 Root-Takahira Anlaşması (1908): 788
 Rudini (Antonio): 452
 Rumeli Vilâyederi Hakkında Talimat: 587
 Rumeli Vilâyederi Nizamnamesi: 585
 Rusçuk 'imânî: 94
 Rusya'nın Çözümü: 494

- S -

Sacro egoismo: 473
 Sadowa Muharebesi (1866): 312
 Said-i Nursî: 608
 Sait Paşa: 405, — ve Süveyş Kanalı, 406
 Sait Halim Paşa: 679
 Sakhalin: 759, 787
 Salisbury (Marki Robert-Arthur): ve Mısır, 414; Fransa ve Büyük Sahra, 422; Rusya ile anlaşma çabaları, 427-428; Almanya ile ittifaka karşı. 432; I. Meşruiyete tepkisi, 513; İstanbul Konferansı ve —, 513-514; — ve Boğazlar, 528; İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesi, 533, 535, 536; — ve Doğu Rumeli sorunu, 550; — ve Ermeni sorunu, 576

Samarin, Yuri: 492
 Samimi Anlaşma: Bak.: Entente Cordiale
 Sancak Demiryolu Projesi: 600
 San Guiliano: ve Trablusgarp sorunu, 636
 San Lorenzo Anlaşması (1795): 32
 San Martín: 698
 Santralistler: 584, 653
 Saratoga Zaferi: 28, 30, 31
 San Irk Milliyetçiliği: 763
 Sasun Olayları: 574-575, 580
 Savof, General: 685
 Sazanov, Sergey: ve Balkan Birliği, 662-663; — ve
 Arnavutluk Krizi, 663; — Balkan devletlerinin
 saldırılarını destekliyor, 667-668
 Schleswig-Holstein: Bak.: Elbe Dükalıkları
 Schwarzenberg, Prens (Felix): 152
 Sebastiani: 91, 92
 Selanik Olayları: 502
 Selim III: Tahta çıkması (1789), 81; İhtilâl Fran-
 sasını tanıması, 82; — ve Rusya, 84; Amiens
 Barışını tanıması, 87; —in Napolyon ile yakın-
 lığı, 88; — in Rusya'ya savaş ilânı (1806), 91;
 Öldürülmesi (1807), 93; Reformları, 218-219
 Sened-i İttifak: 219
 Serbest Toprak Partisi: 725
 Shantung (Shandong): 771, 773
 Shimonoseki Antlaşması (1895): 766-767; Rus-
 ya'nın tepkisi, 767; Fransanın tepkisi, 767;
 Almanya'nın tepkisi, 767-768; İngiltere'nin
 tepkisi, 768
 Sırbistana Dair Sened: 273
 Sırp Alsace-Lorraine'i: 623
 Siéyes (Rahip): ve millî irade kavramı, 38
 Silistre: Romanya'nın — yi alması (1913), 684
 Sinop Baskın (1853): 240-241
 Slav Birliği: 491-492
 Slavofilizm: 490
 Slav Yardım Derneği: 491
 Sokullu Mehmet Paşa: 11, 13
 Solferino Muharebesi (1859): 294
 Sopa (Big Stick) Politikası: 703
 Sonderbund: İsviçre'de —, 133; Almanya'da —,
 144, 162
 Speke, John: 418, 421
 Stambouloff: 625
 Stanley, Henry Morton: 419, 421
 Stockholm Barışı (1720): 5
 Stratford de Redcliff: 236, 263
 Sun Yat-sen: Canton'da ayaklanması, 777; — ve
 Kuomintang Partisi, 798; — ve Cantón Hükü-
 meti (1921), 799; Sovyet Rusya'dan yardım
 alması, 799

Suvarov (Aleksandr Vasilyevich), 59
 Süveyş Kanalı: 367; İngiltere'nin — nı önleme ça-
 baları, 406; — Şirketi, 406, 416; — için İstan-
 bul Anlaşması (1888), 415-416

- 8 -

Şahsî Birlik: Avusturya'da, 318; Eflâk-Buğdan'da,
 264; Bulgaristan-Doğu rumeli'de, 551; Gi-
 rid'de, 563
 Şemsi Paşa: Manastır'da öldürülmesi, 601-602

- T -

Taçlı Filozof: Bak.: Josef II
 T'ai P'ing'ler ayaklanması: 747, 748
 Talât Paşa: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucusu,
 599; İçişleri Bakanı, 611, 679; Bâbüâlî Baskını,
 675-676
 Talleyrand (Charles Maurice de): Direktuar'ın
 Dışişleri Bakanı, 55; — ve Direktuar, 56; Na-
 polyon'u düşürmesi, 73; Viyana Kongresi'nde,
 75-76
 Taşnaksutyun: 572
 Tarizler Muharebesi: 770
 Taylor, Zachary: 725
 Temmuz İhtilâli: 115
 Temmuz Monarşisi: 117
 Tepedelenli Ali Paşa: 170, 171
 Terör Rejimi: 50
 Tersane Konferansı: Bak.: İstanbul Konferansı
 (1876)
 Tevfik Paşa (Mısır Valisi): 409
 Thibau (Kral): 402
 Tiens-Tsin Anlaşması (1858): 721, 748-749
 Tilsit Barışı (1807): 66-67; — ve Osmanlı Devleti,
 94,95
 Tirpitz, Amiral von: 471-472, 475
 Townshend Kanunu: 28
 Trafalgar Muharebesi (1805): 64, 189
 Trans-Sibirya Demiryolu: 761-762
 Trotzky (Lev Davidovich Bornstein): 795
 Tsushima Boğazı: 765, 786
 Turgot (A.R.Jacques): 30, 36-37
 Türkmen Çayı Anlaşması (1828): 181, 184
 Tyler, John: 716-717, 720
 Tz'u-Hsi (Çu-şi): ve Boxer ayaklanması, 755, 779;
 Reformlara karşı çıkması, 778; Kaçması, 780;
 Ölümü, 798.

- U -

Ucciali Anlaşması (1889): 451
 Uüanders: 429
 Ulm Muharebesi (1805): 64

Uluç Ali Paşa: 353; — ve Süveyş Kanalı fikri, 405
 Uşi Barışı (1912): 643
 Utrecht Antlaşması (1713): 2, 10

- Ü -

Üç İmparatorlar İttifakı (1873): 341
 Üç İmparatorlar Ligi (1872): 341, 345
 Üç İmparatorlar Ligi (1881): 350, 352
 Üç İmparatorlar Muharebesi: Bak.: Austerlitz
 Muharebesi
 Üçlü Anlaşma: Bak.: Üçlü İtilâf
 Üçlü İtilâf: 458
 Üçlü İttifak: 352, 359-360, 360-361
 313 Muharebesi: 562

- V -

Vak'a-i Hayriye: 178
 Valmy Muharebesi: 48
 Van Ayaklanması: 579
 Varjabedyan, Nerses: 567-568
 Vassos, Albay: 561
 Vatanîler: 409
 Vatanperverler Ligi: 372
 Vendée Ayaklanması: 50
 Vereeniging Anlaşması (1902): 431
 Versay Anlaşması (1783): 8, 32
 Vestafalya Barışı (1648): 1
 Victor-Emmanuel I: 109
 Victor-Emmanuel II: 143, 453
 Victor-Emmanuel III: Fransa ziyareti (1897), 453;
 Krallığı (1900), 454; — ve Raconigni Anlaş-
 ması (1909), 632
 Viktorya (Kraliçe): ve Yunan Kralı I. George, 278;
 — ve Girid Sorunu: 283; — ve Hindicini, 404;
 — ve Mısırın işgali, 411-412; — ve Fransız-Al-
 man gerginliği, 343; — ve Hersek ayaklan-
 ması, 510
 Villafranca ön-banışı (1859): 295-296
 Viyana Antlaşması (1738): 3
 Viyana Barışı (1809): 69
 Viyana Barışı (1864): 308
 Viyana Görüşmeleri (1855): 248-249
 Viyana Nihai Senedi (1815): 76, 99
 Viyana Notası (1853): 239
 Viyana Protokolü (1854): 242
 Volkan Gazetesi: 606-607, 608, 610
 Voltaire: 35
 Vorparlament: 145
 Vrhovstler: 584, 623

- W -

Wagram Muharebesi (1809): 69, 70
 Waldersee, General: 779
 Wanhia Antlaşması (1844): 720, 746
 Washington, George: Amerikan Kıt'a Ordusu
 Komutanı, 28; Veda Mesajı, 708-709
 Waterloo Muharebesi (1815): 80
 Wei-Hei-Wei (Weihai): 427, 766, 773
 Weltpolitik: 386
 Whampoa Antlaşması (1844): 746
 Whig Partisi: 725
 Wilhelm I: 328, 347, 382
 Wilhelm I (HollandaKrah): 119
 Wilhelm II: İmparatorluğu (1888), 382; Bismarck
 ile görüş ayrılıkları, 383-385; Osmanlı Devletini
 ziyareti (1889), 384-385; Dış politikanın de-
 ğişmesi (Weltpolitik), 386-388; — ve Güney
 Afrika, 427; Rusya ile ittifak çabası, 428; Kıt'a
 Ligi tasarısı, 428, 466; Boer'ler Savaşı ve —,
 429-430; İngiltere ile ittifak çabası, 431; — ve
 İtalya sorunu, 457; — ve Tanca krizi (1905),
 460-461; Rusya ile ittifak teşebbüsü, 467-468;
 — ve deniz Gücü, 474, 475; VII. Edward ile
 buluşması, 474-475; — ve Çarikov teşebbüsü
 (1911), 649; Arnavutluk krizi ve —, 673; — in
 Türk-Yunan ittifakı fikri, 683; — ve Bosna-
 Hersek'ün ilhaki, 621; İkinci Balkan Savaşı ve
 Avusturya konusu, 686; — ve Boxer ayaklan-
 ması, 779; — in Uzak Doğu politikası, 768,
 783,784
 William IV: 129
 Wilson, Woodrow: 729
 Witte (Kont Sergei Yulyevich): — ve Nelidov
 Plâni, 585; — ve Trans-Siberyen demiryolu,
 762, 770; — ve Çin-Rus ittifakı (1896), 770; —
 ve Mançurya, 784

- Y -

Yalu Muharebesi (1904): 785
 Yang-tze: 773
 Yang-tze Anlaşması (1900): 781-782
 Yasama Meclisi (1791): 41, 48
 Yaş (Jassy) Andaşması (1792): 5, 22
 Yedi Ada: Fransa'nın — ya yerleşmesi, 55; — dan
 Fransa'nın yaptığı kıskırtmalar, 57; — nin
 Fransa'dan alınması, 86; — nin cumhuriyet
 olması, 86; — ve Rusya, 88, 90; — ve Osmanlı-
 Rus anlaşmazlığı, 91; İngiltere'nin — yı işgali
 (1819), 278; — nin Yunanistan'a katılması
 (1863), 278

- Yedi Yıl Savaşları: ve Prusya, 3; — ve İngiltere, 8; —
ve İspanya, 10; — ve Amerikan İhtilâli, 26, 29,
30, 704; —ve Fransa, 36.
- Yeni Pazar Sancağı: 526, 559, 540
- Ypsilanti, Aleksandr: Buğdan'da ayaklanması
(1821), 169-170; Metternich'in —yi hapse at-
urması, 170; Ölümü (1828), 170
- Ypsilanti, Constantine: 169
- Ypsilanti, Demetrius: Mora'da ayaklanması
(1821), 171; Meclis Başkanı, 173
- Yuan Shih-kai: 799
- Z -
- Zenci Ticareti: 72
- Zeytun ayaklanması: 578-579
- Ziştovi (Svishtov) Barışı (1791): 20
- Ziya Paşa: Siyasî fikirleri: 593
- Zollverein: 126, 144
- Zürich Barışı (1859): 295